

LLEIDA EN LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

Joan Sagués San José

Directora: Dra. Conxita Mir Curcó

Departament d'Història

Universitat de Lleida

Juny de 2001

LLEIDA EN LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

L'estudi d'una ciutat del Ponent català durant els anys de la guerra civil espanyola era una tasca que encara estava per emprendre. Als ciutadans de la Catalunya occidental els hi va tocar viure durant el període 1936-1939 gairebé totes les experiències possibles d'aquella etapa. En la seva capital, Lleida, l'exèrcit va participar en la revolta del mes de juliol de 1936 amb la col·laboració de la guàrdia civil i de sectors civils que creien possible una solució violenta a la crisi d'hegemonia social que patia l'estat espanyol, com estava passant en altres països d'Europa.

Com a reacció al fracàs de la revolta, en bona mesura condicionat per la derrota dels rebels a Barcelona, es va desencadenar una revolució social contra la que les autoritats republicanes es van mostrar incapaces de reaccionar, com tampoc ho havien sabut fer contra els sollevats. La revolució, que va afectar la vida institucional, política, econòmica i judicial dels lleidatans, multiplicà els centres de poder per tot el país i generà unes pràctiques violentes en les que el component de classe i anticlerical tingueren un paper central.

La manca de consens entre les forces polítiques de la rereguarda republicana, l'evolució de la guerra i la poca maduresa d'un projecte revolucionari que es desencadenà de manera espontània expliquen el seu col·lapse. Per altra banda, i a mesura que la guerra s'allargava, es començaren a patir problemes en la distribució de proveïments, agreujats per l'arribada de refugiats de la resta d'Espanya, i a notar els efectes directes de les accions militars traduïdes en durs atacs aeris.

En aquestes condicions s'inicià la primavera de 1938, l'exèrcit franquista trencà el front aragonès i ocupà una part important de les províncies de Lleida i de Tarragona. L'estabilització del front seguint els rius Segre i Noguera Pallaresa des de l'abril fins el Nadal deixà aquestes terres en primera línia de foc i, per tant, sota el domini directe de l'exèrcit. Durant l'últim any de guerra els lleidatans van conèixer directament els principis del que seria l'estat franquista a partir de 1939.

Centrar l'estudi d'aquestes etapes en un espai reduït, la ciutat de Lleida, però sense oblidar en cap moment els problemes d'abast general que marquen la història del país i d'Europa, ha permès a l'investigador fixar millor l'atenció en les experiències vitals dels que patiren aquests esdeveniments.

LLEIDA EN LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)

Estudiar una ciudad del Poniente catalán durante los años de la guerra civil española era una labor que aún estaba por hacer. A los ciudadanos de la Catalunya occidental les tocó vivir en el período 1936-1939 prácticamente todas las experiencias posibles de aquella etapa. En su capital, Lleida, el ejército participó en la revuelta del mes de julio de 1936 con la colaboración de la guardia civil y de sectores civiles que creían posible una solución violenta a la crisis de hegemonía social que sufría el estado español, como estaba pasando en otros países de Europa.

Como reacción al fracaso de la revuelta, en buena medida condicionada por la derrota de los rebeldes en Barcelona, se desencadenó una revolución social contra la que las autoridades republicanas se mostraron incapaces de reaccionar, como tampoco lo habían sabido hacer contra los sublevados. La revolución, que afectó la vida institucional, política, económica y judicial de los leridanos, multiplicó los centros de poder por todo el país y generó unas prácticas violentas en las que el componente de clase y anticlerical tuvieron un papel central.

La falta de consenso entre las fuerzas políticas de la retaguardia republicana, la evolución de la guerra y la poca madurez de un proyecto revolucionario que se desencadenó de manera espontánea explican su colapso. Por otra parte, y a medida que la guerra se alargaba, se comenzaron a padecer problemas en la distribución de los abastecimientos, agravados por la llegada de refugiados del resto de España, y a notar los efectos directos de las acciones militares traducidas en duros ataques aéreos.

En estas condiciones se inició la primavera de 1938, el ejército franquista rompió el frente aragonés y ocupó una parte importante de las provincias de Lleida y de Tarragona. La estabilización del frente siguiendo los ríos Segre y Noguera Pallaresa desde abril hasta Navidad dejó estas tierras en primera línea de fuego y, por tanto, bajo el dominio directo del ejército. Durante el último año de guerra los leridanos conocieron directamente los principios de lo que sería el estado franquista a partir de 1939.

Centrar el estudio de estas etapas en un espacio reducido, la ciudad de Lleida, pero sin olvidar en ningún momento los problemas de ámbito general que marcan la historia del país y de Europa, ha permitido al investigador fijar mejor la atención en las experiencias vitales de los que sufrieron estos acontecimientos.

LLEIDA IN THE SPANISH CIVIL WAR (1936-1939)

An essay about a city of the Catalan West during the civil war years is a task that has never been undertaken. During the years from 1936 to 1939 the inhabitants of the western Catalonia had to live almost all the possible experiences of that period. In its capital, Lleida, the army took part in the riot of July 1936, in the collaboration with the Civil Guard and with civilian sectors that believed a violent strategy would be an answer to the social hegemony crisis the Spanish state was suffering, like it was happening in other European countries.

As a reaction to the failure of the riot, in great part due to the defeat of the rebels in Barcelona, it started a social revolution against which the republican authorities were unable to react, just like it happened with the rebels. The revolution, which affected the institutional, politic, economic and judicial life of the inhabitants of Lleida, increased the number of centres of power throughout the country and caused a series of violent methods in which the class and anticlerical component had the main role.

The lack of accord among the political forces of the republican rearguard, the evolution of war and the lack of wisdom of a revolutionary project that set off spontaneously are mainly the reasons of its collapse. On the other side, and as the war prolonged, they started to suffer some problems of supplies distribution, worsened by the arrival of refugees from the other regions of Spain, and also the direct consequences of the military actions that entailed harsh air raids.

In these conditions comes the spring of 1938, when the pro-Franco army broke the Aragonese front and occupied an important part of the provinces of Lleida and Tarragona. The station of the front along the rivers Segre and Noguera Pallaresa from April to Christmas, left these lands on the front line and therefore, under the direct authority of the army. During the last year of the war the inhabitants of Lleida got to know the beginnings of what it would be the pro-Franco state from 1939.

Focusing this essay in a limited area, the city of Lleida, but without forgetting in any moment the problems with a general range and which mark the history of the country and of Europe in those moments, has enabled the researcher to draw his attention to the essential experiences that caused these events.

Agraïments

Un treball de gestació tan prolongada i tan extens, potser massa, com el que ara presentem té molt de prova de fons, d'exercici de resistència. Una resistència que hauria estat impossible d'assumir sense molts suports, col·laboracions i estímuls rebuts al llarg dels anys.

Qui primer va confiar en la possibilitat que aquesta investigació pogués dur-se a terme va ser la doctora Conxita Mir Curcó, que immediatament acceptà convertir-se en directora de la tesi, amb tot el que això implica. Encara que la idea original del treball ha canviat molt des que vam discutir per primer cop la possibilitat de fer un estudi sobre la guerra civil al ponent català, sempre ha sabut conduir les meves inseguretats. També és just agrair en aquest punt el fet d'haver pogut col·laborar en diverses investigacions col·lectives coordinades per la doctora Mir. Gràcies a elles he desenvolupat una activitat investigadora de la qual la tesi doctoral n'és clarament deutora. D'aquesta manera a la inicial relació professora alumne s'hi ha anat incorporant un valuós component d'amistat.

De la mateixa manera, la influència constant de la resta de professors del departament d'Història de la Universitat de Lleida ha estat essencial. Des de la meua experiència com a estudiant fins a la integració com a professor novell a la Facultat de Lletres i després a la de Ciències de l'Educació, passant per les reunions gastronòmiques setmanals que hem mantingut de manera ininterrompuda des de fa tants anys. Cal que dediqui una menció especial al mestratge del professor Manuel Lladonosa i a les portes obertes per Antonieta Jarne. I especialment al professor Jaume Barrull. Les seves investigacions i amplis coneixements sobre el període que mai s'ha resistit a compartir, el material que m'ha facilitat i la seva actitud personal tenen una bona quota de responsabilitat en que aquest treball s'hagi pogut culminar.

També ha estat important l'amistat dels companys amb els que he compartit aules, inquietuds i experiències diverses. L'Ignasi, la Meritxell i el Josep Joan que sempre ha sabut escoltar.

El pas per la Universitat no ha estat una etapa únicament acadèmica o professional, sinó que gràcies als amics i amigues del Vicerectorat d'Activitats Culturals i Projecció Universitària, abans de Relacions Institucionals, —i rodalies— s'ha convertit en quelcom molt més important.

Finalment, i no pas en últim lloc, aquest treball, i tantes altres coses, no s'hagués pogut realitzar mai sense els que han suportat a casa una carrera tan llarga. Una casa en la que per primer cop vaig començar a familiaritzar-me amb una època de rojos, de nacionals, de patiments i d'històries mig contades.

En el terreny acadèmic i econòmic, la dedicació a la recerca ha estat en bona mesura possible gràcies als ajuts rebuts, en moments diferents, de diverses institucions públiques i privades. Entre els anys 1993 i 1996 vaig gaudir d'una beca del Programa de Formació d'Investigadors de la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya. Posteriorment la Fundació Jaume Bofill em concedí una beca salari per al curs 1997-1998 i un ajut durant el curs següent. L'any 1997 la Fundació Caixa de Sabadell em va concedir un Premi per a realitzar un treball titulat El franquisme de guerra a Catalunya, que es convertiria en la segona part de la tesi.

Si els mèrits cal repartir-los entre els que implícitament o explícitament acabo d'esmentar, els errors i les limitacions són responsabilitat exclusiva de l'autor.

ÍNDEX

Introducció. UNA CIUTAT EN GUERRA	13
Sigles Utilitzades	48
I Part. DE CONSPIRACIONS, REVOLUCIONS, RESISTÈNCIES I SUPERVIVÈNCIES	
Capítol 1. LA VICTÒRIA DE LES OPCIONS ILIBERALS SOBRE EL PROJECTE REFORMISTA REPUBLICÀ	51
1.1 La fragilitat del projecte democràtic	51
1.2 El trencament de l'ordre constitucional	61
1.2.1 La preparació del cop	64
1.2.2 De la iniciativa civil a la intervenció de les forces armades en la revolta	68
1.2.3 Reacció de l'esquerra obrera i resistència dels sollevats	73
1.2.4 La revolta fracassada i la porta a la revolució	80
Capítol 2. LA NOVA ORDENACIÓ DEL PODER LOCAL I LES RELACIONS ENTRE LES FORCES OBRERES DE LA REREGUARDA: COL·LABORACIÓ, ENFRONTAMENTS I COEXISTÈNCIA	91
2.1 Lleida la roja: la ciutat i els comitès	97
2.1.1 El comitè popular i l'assemblea general de juntes directives	99
2.1.2 La Comissaria delegada de la Generalitat a Lleida	107
2.1.3 Del col·lapse de l'ajuntament republicà al comitè municipal	111
2.2 La revolució que pretén institucionalitzar-se	119
2.2.1 El final dels comitès i l'ajuntament regulat per la Generalitat	119
2.2.1.1 Projectes i problemes municipals	125
2.2.2 Les forces obreres a Lleida	137
2.2.2.1 De les proclames d'unitat d'acció al plantejament obert de les discrepàncies	156

2.3 Enfrontaments a la rereguarda: el ressò de Maig a Lleida	166
2.3.1 Definitiu enrariment de les relacions entre les forces polítiques i sindicals	167
2.3.2 La crisi municipal de maig de 1937	185
2.4 Intents de construir l'harmonia política a la rereguarda	197
2.4.1 Poca eficàcia dels nous projectes unitaris: el Front Popular Antifeixista	197
2.4.2 La darrera reforma municipal	202

**Capítol 3. LA REVOLUCIÓ I EL DESAFIAMENT A LA
PROPIETAT PRIVADA: CONFISCACIONS,
COL·LECTIVITZACIONS I MUNICIPALITZACIONS** 213

3.1 La distància entre el somni revolucionari i la seva aplicació real en el teixit empresarial	218
3.1.1 Les confiscacions d'empreses: una revenja històrica	219
3.1.2 La (des)organització dels tallers col·lectius	227
3.2 La revolució també arriba al sistema financer	240
3.3 Les confiscacions de les finques urbanes i la municipalització de l'habitatge	250
3.3.1 Les confiscacions com a represàlia contra els desafectes	252
3.3.2 Debat polític i crisi municipal al voltant de la municipalització de l'habitatge	264
3.3.3 Història d'una escala: l'habitatge i la guerra	283
3.4 Amunt obrers i rabassaires	287
3.4.1 Diferents alternatives a un mateix problema	288
3.4.2 La col·lectivitat camperola <i>Adelante</i>	300

**Capítol 4. VIOLÈNCIA, CONTROL, REPRESSIÓ I RESISTÈNCIA
EN LA REREGUARDA** 313

4.1 La cultura de la violència en temps de guerra	315
4.1.1 La complicada gestió de l'ordre públic	315
4.1.2 Mesures punitives contra l'enemic polític	327
4.2 La presó de Lleida	336
4.3 Secrets a la rereguarda	355

4.4 La culminació d'un segle d'anticlericalisme	374
4.4.1 Discurs antireligiós de la premsa revolucionària local	380
4.4.2 El darrer gran esclat de la violència anticlerical en la història contemporània catalana	383
Capítol 5. VIURE A LA REREGUARDA	397
5.1 No passaran. Defensar, esperar, viure	403
5.1.1 La direcció militar de la ciutat	403
5.1.2 La guàrdia civil entre la sublevació i la revolució	406
5.1.3 De la guerra revolucionària i els milicians voluntaris a la mobilització de l'exèrcit popular	412
5.1.4 L'organització de la defensa	427
5.1.5 Les bombes sobre la rereguarda	436
5.1.6 L'esgotament de la moral de guerra	442
5.2 Gestionar els proveïments i alimentar una ciutat en guerra	447
5.2.1 Els primers passos revolucionaris: el Comitè de Proveïments i les col·lectivititzacions d'empreses	448
5.2.2 Contra el comerç tradicional: les cooperatives de productors i consumidors	459
5.2.3 La reordenació republicana: els Consells Provincials de Proveïments	463
5.2.4 La intervenció de l'ajuntament: el departament municipal de Proveïments	466
5.2.5 Després dels fets de Maig: la Junta Regional de Proveïments de la vuitena regió	472
5.2.6 La recuperació de les competències per l'administració central: <i>la Dirección General de Abastecimientos</i>	475
5.2.7 Manca de queviures, racionament i ordre públic	477
5.2.8 Manca de queviures i enfrontaments polítics	483
5.3 Ferits, malalts, orfes, pobres i refugiats: una revisió de la sanitat i de l'assistència social	488
5.3.1 La sanitat entre el servei, la guerra i la política	489
5.3.2 El discurs revolucionari de l'assistència social	500
5.3.2.1 La Casa de Maternitat: d'imatges sagrades a Walt Disney	502
5.3.2.2 De la Casa de Misericòrdia a la Casa d'Acolliment	507
5.3.2.3 Més iniciatives d'assistència social	513

5.3.3 Els refugiats arriben a la ciutat	515
5.4 Per una escola catalana i popular	526
5.4.1 L'organització institucional de l'ensenyament durant la guerra	527
5.4.2 Els centres educatius de Lleida	536
5.4.2.1 Les escoles de primària	536
5.4.2.2 L'institut de secundària	540
5.4.2.3 L'Escola del Treball	547
5.4.2.4 L'Escola Normal de Lleida	548
5.4.3 Enquadrament polític de mestres i d'estudiants	554
5.5 Activitats culturals i de lleure durant la guerra	565
5.5.1 Les publicacions periòdiques: informació, propaganda i lluita política	566
5.5.2 El compromís dels artistes i les preocupacions culturals de la revolució	575
5.5.3 Els espectacles públics en combat: el cinema com a arma propagandística	581
5.5.3.1 L'organització revolucionària dels cinemes: el Servei Municipalitzat de Teatres i Cinemes	587
5.5.4 La nova moral versus el dret a l'oci	595

II Part. LA PENETRACIÓ FRANQUISTA A CATALUNYA I L'EXPERIÈNCIA DEL NOU ESTAT

Capítol 6. VIURE EN EL FRONT	609
6.1 Tot s'enfonsa	609
6.2 <i>Ya hemos pasao</i> . Lleida, ciutat ocupada	619
6.2.1 Desordres, abusos i incontrolats	622
6.2.2 Saqueigs i robatoris quotidians	628
6.2.3 Víctimes femenines de l'ocupació	633
6.2.4 L'allotjament dels militars	636
6.2.5 Els moros i la nova Reconquesta	640

6.3 L'amençant presència de la guerra	643
6.3.1 Amb la guerra a les portes de casa	643
6.3.2 Destruccions de guerra i projectes de reconstrucció	646
6.3.2.1 Projectes municipals de reconstrucció	651
6.3.3 Moral de guerra	655
6.3.4 Espies que venien de l'esquerra del Segre	658
6.4 La gent i el front	669
6.4.1 La nova reorganització dels proveïments i de les infraestructures	670
6.4.1.1 Tornar la normalitat al camp	674
6.4.2 Un mal moment per a la Lleida botiguera	678
6.4.3 Sexe, tropes i ocupació	683
Capítol 7. BASTIMENT DEL PODER POLÍTIC EN LA LÍNIA DE FRONT	691
7.1 <i>Que en España empieza a amanecer</i> . Els nous centres de poder	692
7.1.1 Govern Civil: entre el retorn a la tradició i les bases del nou estat	697
7.1.1.1 La militaritzada delegació d'Ordre Públic	701
7.1.2 L'escàs paper del poder municipal: la comissió gestora posterior a l'ocupació	704
7.1.2.1 Una evident manca de recursos	711
7.1.2.2 Política de personal i depuració	715
7.1.3 Grups de pressió i lluites polítiques en el temps de front	723
7.1.4 Combats pel poder a Ponent	731
7.2 Les relacions entre les autoritats vencedores i la ciutat: vigilància i càstig	734
7.2.1 La societat de la sospita	735
7.2.1.1 Quan els organismes oficials actuaven com a agents denunciadors	739
7.2.1.2 Qui ho ha dit? Les denúncies entre particulars	744
7.2.2 La societat sota vigilància	747
7.2.3 La societat sota control	757
7.2.3.1 La presó de Lleida	761

7.3 La construcció d'una nova «normalitat»	766
7.3.1 Com sempre, la llengua	768
7.3.2 El pilar religiós de l'Estat	771
7.3.3 De la plaça de la Revolució a la <i>plaza de España</i>	778

RECAPITULACIÓ. ELS LLEIDATANS, ENTRE ELS COMITÈS I LA NUEVA ESPAÑA	787
---	-----

I ara, què?	795
-------------	-----

APÈNDIX

1. Civils participants en la revolta de juliol de 1936	803
2. Establiments comercials de Lleida durant els mesos de front de 1938	811
3. Empresonats a Lleida, juliol 1938 - abril 1939	817

BIBLIOGRAFIA	837
---------------------	-----

INTRODUCCIÓ. UNA CIUTAT EN GUERRA

El programa internacional de recerca *Identité et conscience européennes au XXe siècle*, en el que el professor René Girault ha coordinat durant els anys noranta a investigadors de diverses universitats europees, va escollir la guerra com un dels elements essencials en el procés d'elaboració d'una memòria europea. S'entenia que l'anàlisi de les experiències viscudes durant les guerres, i sobretot el seguiment de les canviants percepcions d'aquelles en funció de les mudances polítiques i ideològiques de la passada centúria, permetria examinar un dels fils constructors de la consciència europea. En la segona meitat del segle XX les relacions entre els estats participants en el procés d'integració europea han substituït les guerres, que suposen un descobriment traumàtic de l'altre, per uns sentiments de solidaritat i per la recerca d'un destí comú. En les consciències col·lectives que opten per aquesta nova perspectiva hi ocupa un espai important la guerra civil europea dels anys trenta. Regions europees amb una memòria d'ocupacions que es remunten a 1914, quan no a les guerres de segles anteriors; una crisi que havia creat no poques divisions dins de les nacions. Però que també originà solidaritats transnacionals.¹

Mecanismes similars s'han identificat en els fonaments de memòries nacionals arrelades en conflagracions del passat. Pieter Lagrou, per exemple, ha explicat com a França, Holanda i Bèlgica el record i la commemoració de les persecucions patides durant la II Guerra Mundial han estat claus en la confecció d'una èpica nacional, especialment necessària després de la derrota i ocupació per

---

¹ Els resultats del grup de treball d'aquest projecte dedicat a les guerres es van publicar a Antoine FLEURY i Robert FRANK (ed.), *Le rôle des guerres dans la mémoire des européens. Leur effet sur la conscience d'être européen*. Els textos d'aquest volum corresponen als professors Antoine Fleury (Universitat de Ginebra), Annette Becker (Universitat Charles de Gaulle/Lille III), Josefina Cuesta (Universitat de Salamanca), Yves Durand (Universitat d'Orleans), Gianni Oliva (Universitat de Torí), Robert Frank (Universitat de París I/Sorbona), Helga Bories-Sawala (Universitat de Bremen), François Cochet (Universitat de Reims-Champagne-Ardenne), Rémi Boyer (Universitat de París I/Sorbona) i Pieter Lagrou (Universitat de Lovaina).

un exèrcit estranger i de ser alliberats per unes tropes aliades però també estrangeres. Tot i que la guerra freda va primar unes memòries sobre unes altres, que no totes les resistències foren igualment recordades, ni totes les víctimes van merèixer la mateixa categoria en els martirologis nacionals —les víctimes de l'antisemitisme han tingut més dificultats per ser integrades en el discurs patriòtic—, cal remarcar la llarga presència d'aquests passats traumàtics en la història d'una col·lectivitat.²

L'estudi de la construcció de la memòria de les guerres no es limita als conflictes del segle XX. Un exemple el trobem en les guerres napoleòniques a Prússia que al llarg del segle XIX van ser recordades de manera diferent pels diversos projectes polítics vuitcentistes. Per a un sector del opinadors en les primeres dècades de la postguerra, les victòries prussianes havien de ser reivindicades i commemorades per les institucions nacionals (incorporar parts de l'uniforme militar als “vestits nacionals”, recordar als caiguts en plaques exhibides als murs de les esglésies, etc.) per convertir-les en una base important del consens nacional. En canvi altres tendències d'excombatents preferien substituir el concepte de Guerra d'Alliberament pel de Guerra de la Llibertat. Al commemorar una guerra de voluntaris, en lloc d'una guerra d'exèrcits regulars, concebien l'enfrontament amb els francesos com una insurrecció popular i no com una campanya dirigida pels prínceps i els seus ministres. Posteriorment, en l'època de la unificació, les dues tendències convergrien en una síntesi en la qual els elements populars i dinàstics esdevindrien complementaris. I encara existiria com a mínim una altra tradició interpretativa que, arrencant de Friedrich Engels, arriba als historiadors de la República Democràtica Alemanya. En aquest cas l'èmfasi es posaria en el poble convertit en la font de poder i en la guerra com una acció insurreccional de les forces progressives i la població treballadora.³

Si ens centrem en el nostre país, la guerra civil de 1936-1939 ha estat un dels moments que més ha marcat la societat contemporània i un factor clau en la definició de la identitat col·lectiva del país. El seu alt valor simbòlic fou ja manifest des del mateix 1936. Per uns i altres la guerra havia de ser el punt de

---

² Pieter LAGROU, “Victims of genocide and national memory: Belgium, France and the Netherlands 1946-1965”.

³ Christopher CLARK, “The wars of liberation in Prussian Memory: reflections on the memorialization of war in early nineteenth-century Germany”.

partida d'una nova societat. El diari dels anarquistes lleidatans proclamava que Espanya estava endegant la tercera, i definitiva, etapa revolucionària en la història europea després de França i de Rússia.

La revolución francesa señala el fin del autocratismo absolutista y el triunfo de la democracia burguesa.

La revolución rusa significa el fracaso de la clase media ante el primer intento de revolución proletaria.

La revolución española recoge todas las experiencias históricas y se dispone para el salto definitivo contra la propiedad y la autoridad.

He aquí la verdadera revolución social.

Ruta, el periòdic falangista que sortí als carrers de Lleida després de l'ocupació de 1938, celebrava la derogació de l'Estatut de Catalunya com un gran pas en la superació del passat democràtic

*Cataluña es tan española como el resto de las regiones de España y más que ninguna precisaba vivir esta etapa sangrienta, pero de espléndido resurgir, para que, de una vez y para siempre, quedase definitiva e indisolublemente ligada a España.*⁴

L'historiador francès François Furet va definir fa pocs anys aquella guerra com el paradigma dels conflictes europeus dels anys trenta, a l'esdevenir en el discurs més generalitzat dels coetanis una lluita entre feixisme i llibertat.⁵ Aquesta concepció, però, es va filtrar en les diferents —i alguns cops oposades— interpretacions historiogràfiques, en la utilització que se n'ha fet des de la política i en la confecció del discurs que la gent ha elaborat sobre la seva pròpia història. Per tant, confegir una visió de la guerra condicionada pel context polític o per la posició ideològica de qui l'elabori ha estat habitual. El professor Enric Ucelay va explicar en un interessat article com les diferents formes d'entendre la guerra són més antigues que la pròpia guerra, que s'havia sobrevalorat el seu significat simbòlic tant a Espanya com a Europa recolzant-se en estereotips propis de comunistes, anarquistes, feixistes, catòlics, demòcrates, etc. Mentre que les investigacions de Paloma Aguilar, alhora que expliquen l'evolució de la memòria de la guerra des dels anys quaranta, mostren la influència del conflicte en les estratègies polítiques adoptades durant la transició democràtica —idees de consens i de reconciliació o la creació d'un entramat institucional que fes inviable la repetició de fets tan dramàtics.⁶

⁴ *Acracia*, núm. 89, 8/XI/36, pàg. 1 i *Ruta*, núm. 4, 22/IV/38, pàg. 1

⁵ François FURET, *El pasado de una ilusión. Ensayo sobre la idea comunista en el siglo XX*, pàg. 286.

⁶ Enric UCELAY, "Ideas preconcebidas y estereotipos en las interpretaciones de la guerra civil española: el dorso de la solidaridad" i Paloma AGUILAR, *Memoria y olvido de la guerra civil española*. Una visió crítica

En el cas de Catalunya la persistent empremta de la guerra té les seves arrels en les particularitats específiques que va adoptar. Un cop fracassada la insurrecció militar de juliol s'ensorraren les institucions republicanes i es conformaren unes noves formes de poder revolucionàries. Es va viure la revolució d'una forma especialment intensa, el que s'ha associat tant a una memòria de base romàntica com al record d'una etapa de caos i d'anarquia, en la pitjor accepció de la paraula. Al llarg de 1937 s'intentà recuperar la normalitat republicana, es manifestaren els primers problemes d'aprovisionament de la població, arribaren gran quantitat de refugiats, les forces polítiques de la rereguarda s'enfrontaren violentament i la població civil patí directament els efectes més traumàtics de la guerra especialment pels atacs aeris. Aquest treball permet observar tots aquests fenòmens en una escala més reduïda, la ciutat de Lleida, i completar-los amb la primera organització franquista a Catalunya ja que una part important de la província, incloent la pràctica totalitat de la capital, va ser ocupada a començaments d'abril de 1938. A partir d'aquell moment s'entrava en una etapa en la que es començarien a posar els fonaments de l'estat franquista mentre la població que quedava a Lleida vivia en plena línia de front.

La complexitat dels fets apuntats, el seu valor simbòlic i les diverses interpretacions possibles expliquen en bona mesura que la guerra civil espanyola hagi estat un objecte d'estudi, de reflexió o de polèmica prioritari per molta gent des dels mateixos anys trenta —tot i que el primer estudi acadèmicament seriós no arribaria fins a l'any 1961 de la ploma de Hugh Thomas. Després d'un llarg període en el que, per qüestions òbvies, la producció historiogràfica sobre la guerra civil va ser responsabilitat bàsica d'autors estrangers, esclatà l'interès dels móns acadèmic i editorial espanyols en els anys vuitanta.⁷

---

amb les tesis que, en nom de la reconciliació, tendeixen a repartir culpes entre els extremistes de la dreta i l'esquerra i a assignar les principals responsabilitats al clima de violència que es respirava en les vigílies del conflicte a M. E. NICOLÁS, P. GARCÍA, I. LÓPEZ, J. MELGAREJO i R. SÁNCHEZ, “La *Historiografía de la reconciliación: la Guerra d'Espanya de El País*”.

⁷ Per una aproximació a diverses historiografies estrangeres sobre la guerra civil espanyola, encara que no actualitzades, vegeu els articles de Walter L. BERNECKER, “La historiografía alemana sobre la guerra civil española”, de S. POZHARSKAYA, “La historiografía soviética sobre la guerra civil en España”, de Carlos SERRANO, “La historiografía francesa y la guerra civil española” i Ismael SAZ, “La historiografía italiana y la guerra civil española” tots ells publicats a Julio ARÓSTEGUI, (comp.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. I, p. 31-56, 57-70, 71-84 i 85-107 respectivament. Durant la dictadura van publicar a Espanya llibres sobre la guerra autors com Joaquín Arrarás o Manuel Aznar, amb un evident esbiaixament polític. A partir dels anys seixanta la interpretació oficial trobaria la prolífica ploma de Ricardo de la Cierva per difondre àmpliament les seves tesis. Uns arguments que, sense recórrer a la virulència dels primers defensors de la *Cruzada*, continuen

En bona mesura la responsabilitat d'aquesta proliferació d'estudis recau en la commemoració del cinquantenari de la guerra civil. A diferència del que passa en algunes ocasions en relació amb aquesta mena d'efemèrides, entre les aportacions bibliogràfiques dels anys 1986-1989 es troben força obres de gran qualitat, es plantejaren nous temes de recerca i s'organitzaren diversos actes científics i culturals que responien a l'esperit de la democràcia ja consolidada a Espanya. Les publicacions aparegudes en ocasió del seixantè aniversari, en canvi, han estat qualificades per Julio Aróstegui com a més oportunistes en línies generals.⁸ Una bona manera d'aproximar-se a la gran quantitat d'estudis existents sobre la guerra civil són els dos volums publicats pel Centro de Información y Documentación Científica del CSIC que recullen les publicacions periòdiques, llibres i actes de congressos apareguts entre 1975 i 1995 —especialment la minuciosa anàlisi bibliogràfica que Juan A. Blanco realitza sobre aquests vint anys— i un article de Julián Casanova publicat el 1994 en el que sistematitza els principals corrents interpretatius de la guerra i en qüestiona algunes tesis bàsiques.⁹

---

legitimant les posicions dels vencedors en els anys noranta. En la línia més reivindicadora de les tesis franquistes es poden veure les obres publicades per l'editorial barcelonina Mare Nostrum, com DDA, *Catalunya con Franco* (1984) o la col·lecció "Cataluña Prisionera, 1936-1939" que inclou títols com *La República del crimen* de Francisco GUTIÉRREZ LATORRE, *La Iglesia de los mártires* de Fernando GÓMEZ CATÓN, *La arquitectura profanada* de Juan BASSEGODA NONELL o *El Ejército en Cataluña el 18 de julio* de Feliu VILLARRUBIAS SOLANES. Una crítica a aquestes visions neofranquistes a Francesc VILANOVA, "Les diferències entre la *verdad histórica* i el *maniqueísmo*, Un exemple"; Josep M. CASALS, "La guerra dels catalans" i Julio ARÓSTEGUI, "La guerra de don Ricardo y otras guerras". Tot i que les interpretacions legitimadores de la victòria han quedat ja totalment superades Julián Casanova assenyala que tingueren una influència important en historiografies ideològicament ben allunyades: situà molts partidaris de la República en el terreny de la parcialitat propagandística per defensar-se de les acusacions rebudes, com a reacció a la parcialitat afavorí la idea que era necessari repartir culpes de manera equitativa i provocà que durant molt temps les actuacions violentes —els atacs anticlericals per exemple— fossin simplement analitzats com actes irracionals (Julián CASANOVA, "Guerra civil, lucha de clases?: El difícil ejercicio de reconstruir el pasado"). El perill polític i intel·lectual que suposa l'aparició de tesis revisionistes d'aquell període de la història europea no és quelcom exclusiu d'Espanya. Diversos autors francesos ha qüestionat en els darrers anys les visions benivolents amb els sectors de la societat més implicats amb la política feixista o manipuladores de la història de Vichy i de la Resistència (vegeu Henry ROUSSO, *Le Syndrome de Vichy de 1944 à nos jours* i Pierre VIDAL-NAQUET, *Les assassins de la mémoire. «Un Eichmann de papier» et autres essais sur le révisionnisme*).

⁸ Des del punt de vista català, una bona anàlisi de la producció historiogràfica del cinquantenari a Pelai PAGÈS, "La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939): balanç historiogràfic", publicada el 1987. Un comentari sobre algun dels títols més representatius que es van publicar entre els anys 1986 i 1989 a Juan AVILÉS i Julio GIL, "El cincuentenario de la guerra civil. Un comentario bibliográfico". L'interès que el cinquantenari despertava també fora d'Espanya es constata en l'assaig bibliogràfic que l'any 1988 Stanley G. PAYNE publicà en una revista nordamericana recollint els títols més significatius dels anys setanta i vuitanta ("Recent historiography on the Spanish Republic and civil war"). Una anàlisi crítica de la producció bibliogràfica del seixantè aniversari a Julio ARÓSTEGUI, "La guerra de don Ricardo y otras guerras". Des del punt de vista divulgatiu es pot fer una referència al dossier *De la guerra, fa seixanta anys* publicat entre els mesos de maig i setembre de 1996 per la revista *Serra d'Or*.

⁹ Juan Andrés BLANCO, "Veinte años de historiografía de la Guerra Civil Española, 1975-1995. Estudio historiográfico" dins *BIHES. Bibliografías de Historia de España. N.º 7. La guerra civil (1936-1939)*, vol 1,

D'entre la gran varietat de títols que s'han anat publicant en els darrers anys, es troben a faltar obres de síntesi que facin un balanç de les abundants aportacions sectorials i territorials, encara que l'any 1996 van aparèixer un seguit de títols amb aquesta voluntat d'oferir una visió global del període, alguns d'ells sota el format d'obres col·lectives que recollien aportacions parcials.¹⁰ Encara es pot recórrer a alguns dels títols apareguts al caliu del cinquantenari. Pierre Vilar adreçà al públic francès un volum en el que tracta d'explicar els orígens de la guerra per sobre de la descripció dels fets i denunciar les interpretacions suposadament objectives que amaguen visions conservadores de la guerra. I sobretot l'aportació de Julio Aróstegui a l'obra col·lectiva dirigida per Tuñón de Lara l'any 1985, en que es realitza una molt bona dissecció del conflicte en el seu conjunt. Pel que fa a Catalunya tampoc ha estat superada la síntesi que en aquells mateixos anys publicà Pelai Pagès.¹¹

Davant d'aquest panorama, algunes de les aportacions més importants en les darreres dècades han sorgit de la història local que s'ha demostrat fonamental en els estudis de la guerra civil i del franquisme. Després de la revifalla d'estudis provocada pel cinquantenari, i tenint en compte l'interès que havia despertat en molts joves investigadors, Pelai Pagès arribava fa gairebé deu anys a la conclusió que algunes de les contribucions més innovadores procedien de l'àmbit local. Quelcom similar ha afirmat Carles Santacana al presentar una panoràmica sobre la historiografia local en la dècada dels noranta preocupada pel franquisme.¹²

---

p. 1-77. L'evolució de la historiografia anterior pot seguir-se a Hilari RAGUER, "L'Església i la Guerra Civil (1936-1939). Bibliografia recent (1975-1985)" on, tot i el títol, es fa un bon seguiment de la bibliografia dels anys seixanta i primers setanta. Julián Casanova, després de rebatre fàcilment l'argumentació dels vencedors, exposa les seves objeccions a les aportacions anglosaxones que bàsicament explicaven la guerra com el resultat inevitable dels fracassos de la República i a les tesis que han vinculat la crisi estructural de la societat espanyola amb la guerra en la que esclatarien les tensions acumulades entre els elements arcaics i els moderns. Com detallem posteriorment Casanova proposa una interpretació que tingui en compte la diversitat de conflictes que s'amaguen sota l'enfrontament bèl·lic de dos bàndols (Julián CASANOVA, "Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado").

¹⁰ Walter BERNECKER, *Guerra en España, 1936-1939*; Stanley G. PAYNE i Javier TUSELL (dirs.), *La guerra civil. Una nueva visión del conflicto que dividió España* o Edward MALEFAKIS (dir.), *La guerra de España (1936-1939)*. De fet, el llibre coordinat per Malefakis és una recuperació revisada d'una sèrie d'articles publicats al diari *El País* el 1986.

¹¹ Pierre VILAR, *La guerra civil espanyola*. La visió de l'autor sobre aquesta obra a "Entrevista sobre *La guerra civil espanyola*" dins Pierre VILAR, *L'historiador i les guerres*, p. 23-35. Julio ARÓSTEGUI, "Los componentes sociales y políticos" dins Manuel TUÑÓN DE LARA (dir.), *La guerra civil española. 50 años después*, p. 45-122. Pelai Pagès, *La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*.

¹² Pelai PAGÈS, "Guerra civil i història local: noves aportacions" i Carles SANTACANA, "Història local i franquisme".

La reflexió sobre la validesa de la perspectiva local ha estat molt present en les discussions acadèmiques especialment per l'eclosió de la història local a Catalunya a partir dels anys setanta i vuitanta, associada en bona mesura a les condicions creades per la Universitat que anava donant a llum noves fornades d'investigadors. Entenem que les monografies locals no poden valorar-se de manera conjunta ja que depenen del rigor científic amb que hagin estat elaborades. S'ha apuntat repetidament la necessitat de mantenir un diàleg entre la història local i la general, que ambdós enfocaments es coneguin i retroalimentin. De manera que la primera permeti matisar, enriquir i corregir les síntesis generals i la segona ofereixi un enquadrament i una visió de conjunt als estudis de cas.

Una bona definició dels requisits que ha de complir la història local per no caure en els vicis de l'anecdòtic la va oferir el professor d'antropologia Ignasi Terradas a començaments dels anys vuitanta davant l'allau d'investigacions que s'estaven produint i que s'anunciaven. Segons aquest plantejament les monografies han de tenir en compte la història general i usar l'àmbit concret per comprendre millor els problemes més amplis de la societat, han d'utilitzar una metodologia interdisciplinària i manifestar preocupacions teòriques. Aquestes tesis van irrompre amb força fa dues dècades, quan la història local apareixia com una bona manera de trencar amb les tradicions més conservadores de la història acadèmica. Calia superar l'esterilitat del localisme sense menystenir la història catalana no barcelonina, ampliar l'instrumental metodològic de l'historiador, donar protagonisme als sectors socials tradicionalment oblidats i atansar-se a l'ideal de la història total. A més era un bon camp d'actuació per als nous investigadors i el focus d'atenció dels diversos centres d'estudis locals que estaven proliferant pel país.¹³

---

¹³ Ignasi TERRADAS, "La història de les estructures i la història de la vida. Reflexions sobre la forma de relacionar la història local i la història general" (el mateix article, en una versió castellana i de més fàcil accés, està publicat a Joan PRAT, José MARTÍNEZ, Jesús CONTRERAS i Isidoro MORENO, *Antropología de los pueblos de España*, Madrid, Taurus, 1991, p. 159-176). Dues valoracions generals sobre la trajectòria de la història local catalana a Pere ANGUERA, "Introducción a la historia local catalana" dins Pedro RÚJULA i Ignacio PEIRÓ (coords.), *La Historia local en la España Contemporánea*, p. 9-16 i Jesús MESTRE "La historia local en Catalunya: antecedentes y situación actual" dins Joseba AGIRREAZKUENAGA i Mikel URQUIJO (eds.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*, p. 13-29. Una visió combativament defensora de la història local és la comunicació d'Andreu MAYAYO, "Història local i història total" presentada a les Primeres Jornades de Joves Historiadors Catalans que es van celebrar a Barcelona l'octubre de 1984, en la que es defensava el marc teòric exposat pel professor Terrades.

A aquestes concepcions s'hi va afegir la influència d'historiadors italians com Carlo Ginzburg o Giovanni Levi que des dels anys setanta reivindicaven l'enfocament microhistòric. La reducció de l'escala permetia captar millor la vida diària de la gent corrent, els fets particulars i les estructures socials no perceptibles a major alçada, alhora que es podia fugir de la història més estàtica, institucional i abstracta. Tot plegat gràcies a un estudi intensiu de les fonts documentals. Per a Julián Casanova i James Amelang els problemes poden sorgir si es reprenen els tics de la història erudita, si es trivialitzen uns fets desvinculats de problemes generals al posar l'èmfasi en signes únics i particulars o si se selecciona l'objecte d'estudi en funció de modes amb data de caducitat. La vacuna contra aquesta malaltia seria una reflexió teòrica que donés sentit als casos particulars, als canvis específics.¹⁴

Malgrat els indubtables beneficis obtinguts del conreu de la història local, tampoc es poden obviar alguns dels vicis que sovint es repeteixen. Ignasi Terrades assenyalava dos perills principals en els que poden caure els investigadors. Creure que el que passa en una localitat tindrà el mateix significat en qualsevol altra —ho defineix com error metonímic— o pensar que alguns llocs privilegiats contenen tota la fenomenologia de la història general —error metafòric. Per altra banda, Carlos Forcadell ha manifestat la seva preocupació sobre el que considera excessiva parcel·lació de la historiografia espanyola contemporània —tant temàtica, com metodològica o espacial— i l'absència de síntesis explicatives i interpretatives que recollissin les aportacions realitzades per la història local i regional. Julio Aróstegui exemplificà algunes de les limitacions de la nova història local analitzant la producció historiogràfica de la dècada dels vuitanta i dels primers anys noranta sobre el franquisme. Remarcava que un volum important de les monografies demostraven poca preocupació teòrica i que la interdisciplinarietat sovint quedava en un desig que no anava més enllà de la retòrica.¹⁵

---

¹⁴ Les caracteritzacions de dos dels pares de la microhistòria a Giovanni LEVI, "Sobre microhistoria" dins Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer historia*, p. 119-143 i Carlo GINZBURG, "Microhistoria: dos o tres cosas que sé de ella". Dues valoracions del que aquesta concepció de la història pot aportar de nou al coneixement de la societat i de les principals objeccions que se li han plantejat a Julián CASANOVA, "Historia local, historia social y microhistoria" dins Pedro RÚJULA i Ignacio PEIRÓ (coords.), *La Historia local en la España Contemporánea*, p. 17-28 i James S. AMELANG, "Microhistory and its discontents : the view from Spain".

¹⁵ Ignasi TERRADAS, "La història de les estructures i la història de la vida. Reflexions sobre la forma de relacionar la història local i la història general"; Carlos FORCADELL, "La fragmentación espacial en la historiografía contemporánea: la historia regional/local y el temor a la síntesis" i Julio ARÓSTEGUI, "La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades".

Són molts els treballs que, superant aquests possibles problemes, han sabut extreure els millors efectes de la història local. Una de les darreres monografies publicades a Catalunya sobre els anys de guerra és el llibre de Jordi Piqué resultat de la seva tesi de doctorat sobre la Tarragona en guerra. Tot i que el treball estudia el desenvolupament del conflicte en la comarca del Tarragonès, el gruix se centra en la seva capital. La historiografia local catalana també compta amb bones monografies sobre els primers anys del franquisme, com les de Montserrat Duch sobre Reus o de Carles Santacana sobre l'Hospitalet de Llobregat que comentem més endavant en aquesta mateixa introducció. L'escala reduïda també permet valorar millor les experiències viscudes en poblacions que, com Lleida, van començar la guerra en la zona republicana i l'acabaren en la franquista després de ser ocupades militarment. En aquest sentit resulta especialment interessant el treball d'Encarnación Barranquero sobre l'organització de la ciutat de Màlaga després que fos ocupada a començaments d'abril de 1937.¹⁶

En altres casos, la perspectiva local s'ha utilitzat satisfactòriament per centrar-se en un problema concret més que en l'anàlisi global d'una localitat. Es pot citar com a exemple el treball col·lectiu dirigit per Carles Santacana en el que s'abordaren les transformacions revolucionàries dutes a terme en diverses poblacions del Baix Llobregat. O l'estudi de Javier Cervera sobre els madrilenys que, sense abandonar la capital, lluitaren contra els interessos republicans i en benefici del bàndol rebel. O l'obra dirigida per Julián Casanova que analitza la funció de la repressió en l'estat franquista prenent com a marc de referència la guerra i immediata postguerra a les tres províncies aragoneses.¹⁷

Entre altres factors, el marc local resulta especialment còmode per l'estudi de la guerra donada la gran fragmentació del poder que es va donar en la zona republicana. Com tindrem ocasió de desenvolupar àmpliament en el segon capítol d'aquest treball l'ensorrament de l'autoritat i de les institucions republicanes més la manca d'un projecte revolucionari global, va originar una atomització que té en

---

¹⁶ Jordi PIQUÉ, *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la posguerra. El franquismo*.

¹⁷ DDAA, *Col·lectivitacions al Baix Llobregat (1936-1939)*. Javier CERVERA, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*. Julián CASANOVA i altres, *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*.

els múltiples comitès locals, tant territorials com sectorials, i en la irrupció d'uns nous grups dirigits la seva forma d'expressió més acurada.¹⁸

El volum coordinat pels professors Jay Winter i Jean-Louis Robert sota el títol *Capital cities at war* és un bon model de les possibilitats que ofereix l'estudi de la ciutat en un context de guerra. Des de diverses perspectives, que inclouen aproximacions a la demografia, a les activitats econòmiques, a les relacions entre els diferents grups socials, la sanitat, etc., s'intenta confegir una història social de París, Londres i Berlín durant la Primera Guerra Mundial.¹⁹

Partint de tots aquests pressupòsits, el marc geogràfic escollit per centrar aquesta recerca ha estat la ciutat de Lleida, sense defugir en alguns casos exemples d'altres localitats properes per reforçar les argumentacions. Tanmateix, la perspectiva local d'aquest treball no ens pot fer oblidar la necessitat d'inserir l'estudi de la guerra civil espanyola en el particular context polític, econòmic i intel·lectual europeu posterior a la Primera Guerra Mundial i les seves conseqüències que es perllongaren més enllà de l'estricta postguerra. Els règims representatius i les institucions parlamentàries presentaren evidents símptomes de crisi, diversos països visqueren situacions de guerres o preguerres civils, d'altres seguiren processos revolucionaris i uns altres adoptaren solucions autoritàries o totalitàries. Una inestabilitat política excitada per la crisi econòmica mundial que afectà especialment el vell continent i consolidada a través de la crisi moral, d'ideals i de valors que patí la consciència europea. Unes dècades de crisi durant

---

¹⁸ En els darrers anys està creixent l'interès pels estudis de poder local. Els investigadors del segle XIX han realitzat un esforç important de reflexió teòrica i metodològica sobre aquesta qüestió amb l'objectiu de superar una visió exclusivament institucional del poder. Durant el procés de construcció de l'estat liberal i en la crisi agrària finisecular els poders locals serien uns instruments centrals alhora de controlar el sistema productiu, la terra i la mà d'obra. Les relacions polítiques i electorals, així com les expressions informals del poder, cal entendre-les en aquest context i no com una estructura imposada des de fora. Sobre aquesta qüestió resulten especialment interessants els debats del VI Seminario de Historia Agraria celebrat el 1993 amb el títol "Las bases sociales de los poderes locales y las transformaciones de la sociedad agraria en la España del siglo XIX" (vegeu les conclusions del Seminari a Manuel González, "La funcionalidad de los poderes locales en una economía orgánica" i a Jesús MILLÁN, "Poderes locales, conflictividad y cambio social en la España agraria. Del Antiguo Régimen a la sociedad burguesa"). També centrat en l'època de la Restauració resulta força útil L. Santiago Díez, "Los estudios sobre el poder local: planteamientos y tendencias sobre la investigación reciente" i més general i amb menys pretensions teòriques la reflexió de Xavier MARCET, "Los mecanismos de poder local en Catalunya" dins Joseba AGIRREAZKUENAGA i Mikel URQUIJO (eds.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*, p. 105-116.

¹⁹ Jay WINTER i Jean-Louis ROBERT (dir.), *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914-1919*.

les quals les solucions violentes als conflictes foren assumides per diverses opcions polítiques allunyades i enfrontades als principis de la democràcia liberal.²⁰

Una de les expressions d'aquesta crisi foren els diversos conflictes civils que van recórrer els estats europeus. Els processos revolucionaris oberts Alemanya, Hongria o Finlàndia com a conseqüència del resultat de la Primera Guerra Mundial i seguint l'estela de la revolució soviètica. Els sistemes autoritaris que es van imposar a l'Europa central, oriental i balcànica entre la dècada dels anys vint i trenta. Els enfrontaments socials que van permetre la consolidació dels feixismes alemany i italià. O els que esclataren en forma de conflicte civil durant la pròpia Segona Guerra Mundial que creà profunds enfrontaments en les societats francesa o italiana. I el cicle encara trobaria una expressió final amb la guerra civil grega que ja presentava alguns ingredients del nou conflicte europeu, la guerra freda.

La crisi de l'estat i la guerra civil a Espanya ocupen un espai destacat en aquest llarg període de transformacions i de tensions europees. Però tot i això en la historiografia espanyola no han tingut massa tradició els estudis d'altres realitats veïnes en aquest període, ni la història comparada. Tampoc els historiadors estrangers, malgrat l'atenció que han prestat a la guerra, l'han tinguda massa present alhora de caracteritzar el significat d'aquelles dècades, més enllà de típiques referències com l'etiqueta de camp de proves de la guerra mundial. El buit comença a quedar cobert amb les tesis de Gregory Luebbert que proposen una interpretació global de tot aquest entramat de conflictes al sistematitzar les diferents vies amb les que els estats van intentar superar la crisi: la democràcia liberal de França, Gran Bretanya o Suïssa; l'alternativa socialdemocràta de Dinamarca, Noruega, Suècia i Txecoslovàquia; els feixismes alemany, italià i espanyol; i les dictadures tradicionals de l'Europa oriental, balcànica i bàltica. Unes categories essencialment polítiques que es defineixen a partir de l'aliança de classes que es consolidà a cada estat.²¹

---

²⁰ Una visió de conjunt i una panoràmica dels diferents vessants d'aquesta complexa crisi continental a CABRERA, Mercedes, Santos JULIÀ i Pablo MARTÍN ACEÑA (comps.), *Europa en crisis, 1919-1939*.

²¹ Gregory M. LUEBBERT, *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes de la Europa de entreguerras*. Un interessant anàlisi de les tesis d'aquesta obra, especialment perquè es va publicar amb força anterioritat a la seva traducció, a Julián CASANOVA, "Liberalismo, fascismo y clase obrera: algunas contribuciones recientes a la historia comparada de la Europa de entreguerras". Del mateix autor "Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el

Un cop definit el marc temporal i espacial de la recerca, cal referir-se a les persones que hi visqueren en ells i que seran els protagonistes d'aquesta història.

Marc Ferro, en la seva obra sobre la Primera Guerra Mundial, deia que

*La guerra vivida por los combatientes tiene su historia, que no es la gran Historia: posee su cronología propia, sus dramas y sus fases prolongadas. Tienen lugar primero las ilusiones con que parten para la guerra, después el descubrimiento de la dura realidad. Viene más tarde la época de las primeras trincheras y de las esperanzas de las ofensivas inútiles fallidas repetidas veces y marcadas por el recuerdo de tragedias, como los gases, la muerte de los camaradas clavados en las alambradas y el barro pegajoso de la sangre de los muertos. Luego vino la estancia en el infierno que para los franceses fue Verdun; para los italianos, el Isonzo; para los alemanes y los ingleses el Somme o Flandes, y para los rusos, la gran retirada de 1915. Más tarde aparece el divorcio con “los de la retaguardia”, la desesperación oculta y la cólera, el sacrificio final del año 1918 y, por fin, la conciencia de una solidaridad entre hermanos de armas que después de la guerra dio lugar al espíritu de los “ex combatientes”.*²²

Aquesta perspectiva que s'interroga tant per les causes i efectes globals d'una guerra com per l'experiència dels que la visqueren entronca amb el concepte d'història des de baix que s'ha generalitzat sobretot a partir dels anys vuitanta. El 1936 Bertold Brecht homenatjava en el poema *Preguntes del treballador que llegeix* el gran gruix de la població que tradicionalment havia quedat exclosa dels llibres d'història. Als *Quaderns de la presó* Antonio Gramsci li deia al seu fill que la història havia d'ocupar-se de tots els homes del món en quant formen una societat en la que treballar, lluitar i millorar. En la dècada dels seixanta Edward Palmer Thompson utilitzà el concepte de History from Below. L'historiador anglès Jim Sharpe assenyala les diferents perspectives que es poden tenir d'una batalla si els investigadors tenen en compte, per exemple, la informació que ofereix la correspondència que els combatents mantenien amb familiars i amics. Quan Thompson afirmava a *La formació de la classe obrera a Anglaterra* que intentava rescatar a la gent corrent no es tractava només de recuperar experiències del passat sinó d'intentar explicar-les en el seu context, sense obviar evidentment la pròpia realitat de l'investigador.²³

---

pasado” on presenta el treball de Luebbert com un bon exemple dels avenços que la història comparada pot introduir en l'estudi de la guerra civil espanyola.

²² Marc FERRO, *La Gran Guerra*, pàg. 163. La forma com els participants en un conflicte bèl·lic elaboren el discurs sobre aquesta intervenció a Gabriele ROSENTHAL, “Narración y significado biográfico de las experiencias de guerra”. A partir d'històries de vida d'excombatents alemanys en les dues guerres mundials es comprova que són més narrables les experiències més mòbils de la Segona Guerra que la “rutina” de les trinxeres i dels fronts estables de la guerra de 1914, que les experiències bèl·liques ocupen un espai molt important a l'explicar l'autobiografia encara que els episodis més comprometedors tendeixen a ser oblidats, i que el record de les penalitats patides durant la guerra serveix per exorcitzar el passat nacionalsocialista.

²³ La influència de les tesis de Thompson a DDAA, *Hacia una historia socialista*; Julián CASANOVA, *La historia social y los historiadores ¿Cenicienta o princesa?* i “Polèmiques, erudició i història des de baix: el

Les fonts judicials i les d'origen repressiu que hem treballat ens han facilitat la reconstrucció de diverses trajectòries personals, d'un grapat d'històries familiars que ens permeten recórrer les interseccions entre el món privat i el públic. Un model molt interessant és la publicació d'Ignasi Terrades en la que, a partir d'una referència marginal als suïcidis de treballadores en l'Anglaterra vuitcentista de la revolució industrial, elabora la biografia d'una d'aquestes treballadores, d'Eliza Kendall, una dona desconeguda que va viure sotmesa a les pressions dels nous temps. Per la seva banda, Michael Seidman reivindica l'estudi, en el marc de la investigació sobre la guerra civil espanyola, de les activitats i experiències de persones que no s'identificaven plenament amb cap de les causes polítiques o religioses enfrontades, sinó que intentaven defensar els seus propis interessos. Seidman conclouria que els partits polítics i els sindicats no foren les úniques forces significatives durant el conflicte, que els conflictes col·lectius de classe i de gènere no haurien de fer oblidar les tensions plantejades entre els individus i la societat.²⁴

Cada cop són més les publicacions que intenten aprofundir el coneixement de guerres o de batalles prestant una atenció especial a la vida i a les experiències dels protagonistes anònims, ja fossin civils o militars, recorrent a fonts d'informació cada vegada més diverses. L'obra recentment traduïda a l'espanyol d'Antony Beevor sobre la batalla d'Stalingrad enriqueix el seu relat al retratar la dimensió humana de la batalla, les vivències singulars, gràcies a l'ús de records personals, de correspondència dels soldats. Jean-Jacques Becker reconstruí les actituds populars dels francesos durant la Primera Guerra Mundial perquè també va recórrer a fonts de diversa naturalesa —fons policíacs o correspondència de mestres, de religiosos i de prefectes. Li permeten interrogar-se sobre qüestions com el manteniment de la moral de guerra en un conflicte tan llarg, la no aparició d'una estratègia revolucionària generalitzada entre els treballadors francesos o les diferents reaccions manifestades el 1914 i el 1940 —encara que alguns cops el caràcter fragmentari de les fonts usades dificulta la generalització de les interpretacions. Annette Becker

---

llegat d'E. P. Thompson"; Josep FONTANA, "La importancia de E. P. Thompson". Jim SHARPE, "Historia desde abajo" dins Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer historia*, p. 38-58.

²⁴ Ignasi TERRADAS, *Eliza Kendall. Reflexiones sobre una autobiografía* (en una línia similar es pot assenyalar la reivindicació de les autobiografies escrites per representants de les classes subalternes com a font històrica a James AMELANG, "L'autobiografía popular"). Michael SEIDMAN, "Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War".

també ha mostrat interès pels patiments de la població civil en la Primera Guerra al preocupar-se per la vida en el territori francès ocupat pels alemanys, en els camps d'internament o per les penalitats dels presoners de guerra. Per estudiar les dificultats de dur a terme accions humanitàries en una guerra total, la documentació del Comitè Internacional de la Creu Roja resultà fonamental. Des d'una perspectiva de gènere Sarah Fishman va estudiar un col·lectiu nombrós a la França de la Segona Guerra Mundial, el de les esposes dels presoners de guerra. Un període en el que moltes d'aquestes dones va assolir un rol social i una independència que fins aleshores no havien tingut al convertir-se en temporals caps de família.²⁵

Aquestes preocupacions també s'han manifestat entre els estudiosos de la guerra civil espanyola que cada cop presten més atenció als aspectes relacionats amb la vida quotidiana, després dels treballs pioners de Rafel Abella. Si fa uns anys l'antropòleg Eric Wolf va apuntar la necessitat d'estudiar la informalitat en les societats complexes, pensem que encara resulta més important en un context de guerra en el que les institucions oficials han entrat en crisi.²⁶

El professor Pere Anguera va fer una aproximació al que podria ser una història de la vida quotidiana i de les actituds en vers la guerra, a partir del cas de Reus, on demostrava que tant les fonts existents com els problemes a estudiar són molt rics i variats. El fracàs de la revolta militar donà pas a una societat proletaritzada que endegà la revolució popular —canvis en la gestió dels recursos econòmics, transformació del poder polític i noves visions de les obres i dels serveis públics— i donà un gran protagonisme a les forces polítiques i sindicals obreres. Igualment experimentaren canvis importants les activitats d'oci i les festives, les culturals i les esportives. També es manifestaren prompte els problemes de proveïment —manca de subministres, racionament, formació de cues, especulació i mercat negre— que s'agreujaren amb l'arribada de gran quantitat de refugiats que en algunes ocasions creaven conflictes de convivència. La defensa passiva i les activitats solidàries amb els afectats per la guerra en altres

---

²⁵ Antony BEEVOR, *Stalingrado*; Jean-Jacques BECKER, *The Great War and the French People* (ressenya a *The Journal of Modern History*, vol. 60, núm. 3, 1988, p. 596-597); Annette BECKER, *Oubliés de la Grande Guerre. Humanitaire et culture de guerre 1914-1918. Populations occupées, déportés civils, prisonniers de guerre* (ressenya a *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, núm. 46/4, 1999, p. 847-849); Sarah FISHMAN, *We will wait: wives of French prisoners of war, 1940-1945* (ressenya a *The Journal of Modern History*, vol. 66, núm. 3, 1994, p. 627-629).

²⁶ Eric R. WOLF, "Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas".

parts d'Espanya hagué de conviure amb la repressió i la violència no sempre controlades per les autoritats i amb les activitats de la cinquena columna. Finalment, tots aquests àmbits de la vida diària es veurién profundament trasbalsats per l'ocupació i la derrota.²⁷

També han merescut l'atenció dels historiadors aquests problemes en la rereguarda franquista, com es desprèn d'estudis realitzats sobre localitats castellanés com Burgos, Coca (Segòvia) o Toro (Zamora). Al marge del cas especial de Burgos, que pel seu caràcter de capital dels revoltats va experimentar un creixement a tenir en compte donat el context de guerra, aquestes poblacions també van patir unes importants onades repressives. I tot en un clima de militarització i recatolització de la societat que impregnà totes les seves activitats. Malgrat la voluntat de les noves autoritats de controlar preus i salaris s'inicia ja durant la guerra el mercat negre, les ocultacions i els acaparaments, amb les conseqüències que això comporta sobre la part més desprotegida de la població, amb una política social que no estava pas encaminada a corregir les desigualtats. Situació encara més dura en les famílies de represaliats, en les famílies de vençuts.²⁸

L'abundant literatura que, des dels més diversos punts de vista, ha tractat d'aproximar-se a les guerres ha descuidat sovint la reflexió teòrica sobre l'objecte d'anàlisi. Per a John Keegan la guerra és un complex fet social i cultural que cal delimitar bé per poder-lo estudiar.²⁹ En les Jornades organitzades l'any 1998 per la Universitat de Valladolid sobre els diferents significats històrics de la guerra, Claudio Pavone presentà una sèrie de reflexions sobre el que s'ha vingut denominant guerra total del segle XX.³⁰ En ella han confluït el desenvolupament

---

²⁷ Pere ANGUERA, "Notes per a la història de les actituds i de la vida quotidiana durant la revolució i la guerra". En la mateixa línia, tot i que des d'una perspectiva professional diferent i uns objectius més divulgatius, es pot citar l'aproximació del periodista Carlos BACIGALUPE a la vida diària de la ciutat de Bilbao des de l'esclat de la guerra fins a l'ocupació franquista el mes de juny de 1937 (*Pan en la guerra*).

²⁸ Gloria FLANDES ALDEYTURRIAGA, "Burgos: Vida cotidiana en la capital de la España nacional" dins Octavio RUIZ-MANJÓN i Miguel GÓMEZ (eds.), *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, vol. I, p. 309-322; Antonio FONTECHA, José Carlos GIBAJA i Francisca BERNALTE, "La vida en retaguardia durante la guerra civil en zona franquista: Coca —Segovia— (1936-1939)" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. II, p. 183-309 i Cándido Ruiz, "La vida cotidiana durante la guerra civil en Toro (1936-1939)". Un plantejament d'estudi de la vida quotidiana durant la primera postguerra a Pilar FOLGUERA, "La construcción de lo cotidiano durante los primeros años del franquismo" dins Luis CASTELLS (ed.), *La historia de la vida cotidiana*, p. 165-187.

²⁹ John KEEGAN, *Historia de la guerra*.

³⁰ Claudio PAVONE, "La guerra en la Historia. Apuntes para una investigación sobre la guerra total en el siglo XX".

científic i la violència de la societat de masses i ha desenvolupat el caràcter nacional popular que arrencà en la batalla de Valmy (1792) i en la guerra espanyola d'Independència (1808-1814).³¹

Malgrat que algunes experiències bèl·liques del darrer terç del segle XIX propiciaren a començaments del XX acords i convencions internacionals per regular els conflictes, moltes manifestacions de la guerra total ignoren qualsevol conveni. Per altra banda, les guerres colonials i les civils quedaven al marge de la intervenció del dret internacional, tot i que la guerra total hi trobà en elles un camp privilegiat d'afirmació. Aquests condicionants resultarien especialment greus per la reducció de diferències entre combatents i civils, pels patiments de tot tipus a què seran sotmeses les poblacions. I encara més. En alguns conflictes de la primera part del segle, marcats pels discursos totalitaris i per la corporatització de la societat, els combatents no lluitaven només pel seu model de societat o per la seva integritat nacional, sinó que creien en perill la sort de la civilització humana. Per als estats feixistes la guerra no podia ser sinó total i tant aquests com les democràcies tenien en aquells moments major capacitat per reconduir les economies nacionals cap a les necessitats de la guerra.

Amb tots aquests condicionants, Pavone conclou que la guerra buscava l'anihilació política i militar total de l'enemic, un enemic absolut concebut gairebé com un criminal pel que no han estat estranyes les més cruels repressions, els treballs forçosos, les deportacions i el tractament inhumà dels presoners.³² Els règims feixistes haurien fet una aportació especial a aquesta caracterització amb les seves persecucions minucioses de determinats grups humans que pretengueren eliminar sistemàticament —tasca per la que buscaren, i trobaren, la participació de gent corrent. Fins al punt que es pot parlar de guerra contra els civils, afavorida per les formes amb què es va voler combatre la guerra partisana.

---

³¹ Segons Walter Bernecker, després de 1815 la guerra es revaloritza a Europa pel seu component de guerra popular revolucionària. Les juntes locals i les guerrilles havien incitat la guerra total perquè ja no es diferenciava entre combatents i no combatents i la guerra es convertia en un mite patriòtic (Walter L. BERNECKER, "Juntas populares y comités revolucionarios en los siglos XIX y XX: continuidades y discontinuidades").

³² En la qüestió dels presoners de guerra, la Segona Guerra Mundial destaca tant pel seu nombre (uns 35 milions de personal militar va passar algun temps en mans enemigues entre 1939 i 1945) com per la varietat dels comportaments mantinguts pels captors en funció de les nacionalitats i del període de la guerra. Tant als fronts occidentals com orientals d'Europa com a la guerra del Pacífic, sovint els enemics no eren vistos com uns altres éssers humans sinó com l'encarnació d'una cosa que no podia ser tolerada (S.P. MACKENZIE, "The treatment on Prisoners of War in World War II")

La dificultat en la definició de les guerres augmenta quan es tracta del que normalment s'anomena guerra civil, com va quedar clar en el *I Col·loqui Internacional sobre les Guerres Civils a l'Època Contemporània* celebrat a Barcelona l'any 1992.³³ Gabriele Ranzato, en un interessant article elaborat principalment a partir d'estudis italians i francesos, proposa una revisió del concepte de guerra civil, unes noves perspectives des de les quals abordar el seu estudi. Una d'elles suposa relativitzar les grans finalitats i principis que, oficialment, provoquen els conflictes. Això permet fer aflorar tota una sèrie de tensions i enfrontaments menors, que sovint queden absorbits per les motivacions teòriques —revolució, independència, alliberament, etc. Per a Ranzato la guerra civil amalgama una certa diversitat de finalitats que motiven la lluita, amb una jerarquia variable en la que freqüentment s'imposen les motivacions privades sobre les públiques, especialment en l'àmbit local.³⁴

Un dels textos més citats per Ranzato és el de Claudio Pavone sobre la guerra civil italiana dels anys 1943-1945. Durant l'ocupació alemanya d'Itàlia explica que poden conjugar-se els conceptes de guerra civil —entre feixistes i antifeixistes—, guerra patriòtica —partisans i resistents contra els alemanys i els col·laboracionistes italians i els partidaris de la República Social de Mussolini contra els aliats— i guerra de classes —entre les subalternes i les poderoses—, el que reflecteix la multiplicitat de lluites que entraren en joc, a les que cal afegir els conflictes quotidians. La influència del llibre de Pavone ha facilitat també l'ús del concepte de guerra civil aplicat a la lluita de la Resistència francesa.³⁵

Si traslladem aquestes idees a l'estudi de la guerra civil espanyola podem concloure, com va fer Pierre Vilar, que l'esquema de les dues Espanyes d'Antonio Machado no es correspondria a la complexitat de les confrontacions polítiques dels anys trenta. Espanya s'hauria vist arrossegada a les querelles europees en les que com a mínim entrarien en joc els feixismes, els comunismes i la democràcia, amb els seus propis conflictes interns. Posteriorment Paul Preston també ha recorregut a la idea de les tres Espanyes, però amb una significació diferent.

---

³³ Malauradament les actes del congrés no van ser publicades. Dues cròniques dels debats a Soledad BENGOCHEA, "Guerras civiles" i a Magí CRUSELLS, "I Col·loqui Internacional sobre les Guerres Civils a l'època contemporània".

³⁴ Gabriele RANZATO, "El descubrimiento de la guerra civil".

³⁵ Claudio PAVONE, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*.

Segons l'historiador britànic cal superar la visió de la guerra com un enfrontament entre diversos extrems radicals (dreta i esquerra, feixistes i comunistes, catòlics militants i ateus convençuts, separatistes i centralistes, camperols famolencs i terratinents, etc.) per incorporar altres conflictes sobreposats que incrementaven els odis. Segons Preston per a la majoria de la població, polítics inclosos, la guerra dels extremismes era percebuda com quelcom terrible ja que existia una gran quantitat de víctimes passives implicades involuntàriament en la guerra, exiliats que fugien dels dos bàndols i persones que van patir ambdues repressions. Aquests constituïrien la tercera Espanya de 1936 de la que parla Preston.³⁶

Julián Casanova proposà una interpretació més elaborada d'aquestes idees en un article que argumentava que la guerra civil espanyola no fou únicament un enfrontament de dos bàndols, sinó que hi hagueren múltiples antagonismes. Diverses guerres civils s'entrecrearen sota el gran conflicte, pel que els objectius dels combatents podien oscil·lar si predominava una o altra fidelitat — institucional, religiosa, familiar, regional, nacionalista, lingüística, etc. La guerra seria el resultat d'un cop militar fracassat que responia a la llarga tradició d'intervencionisme militar en la política espanyola. La resistència a la revolta s'enfortiria perquè es tenia l'experiència de l'etapa republicana durant la qual s'incrementà la mobilització política, es plantejaren molts dels problemes irresolts de la societat espanyola i s'intentaren resoldre sense èxit. Per superar la crisi existia l'alternativa feixista europea que oferia més possibilitats que un pronunciament clàssic per tancar les diverses fractures socials. Aquest punt porta a Casanova a reivindicar les anàlisis històriques comparades.

*Bajo estos supuestos, solo un análisis que profundice en la naturaleza del Estado español y del poder militar en el marco de la expansión del capitalismo en el primer tercio del siglo XX, en el surgimiento de la acción colectiva de masas –parlamentaria o directa– como resultado de ese desarrollo y en lo que significó la coyuntura republicana para todo ello, puede proporcionar datos esenciales para comprender por qué la guerra civil y el fascismo –y no la democracia burguesa o la socialdemocracia– aparecieron al final de esa vía española de modernización y cambio.*³⁷

Un element destacat en la caracterització de les guerres civils és la violència, que necessàriament s'ha d'analitzar superant les visions simplistes que apel·len a la irracionalitat dels actors. Seguint a Claudio Pavone es pot afirmar que

³⁶ Pierre VILAR, "Entrevista sobre La guerra civil espanyola" dins *L'historiador i les guerres*, p. 23-35 i Paul PRESTON, "Pròleg" dins *Las tres Españas del 36*, p. 13-26.

³⁷ Julián CASANOVA, "Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado".

la guerra civil trenca el monopoli estatal de la violència, introduint en la confrontació formes d'animositat especialment acarnissades —aparició de fractures socials noves o larvades, difícil identificació de l'enemic, diverses manifestacions de terrorisme, etc.— que imposen estrictes controls sobre la població.³⁸ Peter Waldmann, en un volum que explica diverses guerres civils contemporànies a Europa i Amèrica, dóna força elements per estudiar la relació entre aquestes situacions bèl·liques i la violència.³⁹

Des de la primera guerra civil moderna a la Vendée fins a les darreres balcàniques, passant per la secessionista dels Estats Units o l'espanyola de 1936 ha estat habitual parlar de l'especial crueltat i brutalitat de les guerres civils, definides en alguns casos com guerres fins a l'extrem per la diversitat de pràctiques violentes utilitzades contra la població civil —delacions, extorsions, incendis de propietats privades i de medis de subsistència, assassinats seguint múltiples formes, etc. Tot i això, en el context de la guerra total la participació del poble armat i la tàctica partisana ja no són exclusives de les guerres civils.

Segons Waldmann en una guerra civil els diferents actors es coneixen més pròximament —a nivell físic, territorial, cultural, lingüístic, etc.—, el que incrementa la vulnerabilitat en tots els bàndols obrint ferides anímiques més profundes. Per altra banda el que normalment es busca no són conquestes territorials, sinó que acostuma a estar en joc la pròpia existència dels grups enfrontats, la seva identitat col·lectiva, fins i tot la seva supervivència física. Com a més enemics s'hagin eliminat durant la contesa, el vencedor podrà imposar el seu ordre amb major comoditat ja que els enemics han de continuar *convivint* en els mateixos territoris.

Com a conseqüència d'aquests objectius, tot i que la següent afirmació no sempre sigui vàlida, les guerres civils solen ser menys respectuoses amb els principis humanitaris i del dret internacional, estan més desregularitzades. Fàcilment l'altre es posat fora de la llei i per tant es pot exercir contra ell qualsevol tipus de mesura repressiva, superant les possibles barreres que podien

---

³⁸ Claudio PAVONE, "La guerra en la Historia. Apuntes para una investigación sobre la *guerra total* en el siglo XX".

³⁹ Peter WALDMANN, "Guerra civil: aproximación a un concepto difícil de formular" i "Dinámica inherentes de la violencia política desatada" dins Peter WALDMANN i Fernando REINARES (comp.), *Sociedades en guerra civil. Conflictos violentos de Europa y América Latina*, p. 27-45 i 87-129.

contenir la violència desencadenada. Un cop trencats els frens polítics la guerra crea una dinàmica violenta pròpia, provoca una animositat que va més enllà de les causes inicials del conflicte.

A més d'aquests elements objectius, Waldmann afegeix que sovint és més important la percepció de la violència. Mentre que la mort d'estrangers pot ser interioritzada com quelcom més natural, menys problemàtic, les matances de membres d'un mateix grup pot considerar-se com antinatural, pot crear més desconcert en les consciències.⁴⁰

L'anàlisi de la violència política s'ha mostrat fonamental per entendre la crisi espanyola que s'estendria des del 1917 fins a la guerra civil, però sense que això representi cap excepcionalitat en la història europea del mateix període, com ha explicat en diverses ocasions Julio Aróstegui. Per a aquest autor cap grup dels que van escollir la violència política com a mètode d'acció sociopolítica va aconseguir convertir-la en un instrument útil per superar la crisi estructural de l'estat espanyol. Eduardo González Calleja, que ha centrat una part important de les seves recerques en estudiar el significat de la violència durant els anys anteriors a la guerra civil, afirma que la República va viure sotmesa a pressions violentes des de la dreta i des de l'esquerra, dos extrems en els que existien forces que pretengueren fer-la caure per la força. Per a aquest autor la crisi espanyola dels anys trenta va ser fonamentalment el resultat de tensions internes que es manifestaven a través de diverses expressions violentes, mentre que el context internacional va servir de catalitzador.⁴¹

Tot i que la guerra total afecta al conjunt de la societat, es poden assenyalar algunes diferències pel que fa als seus efectes. Per exemple entre la vida del front i

---

⁴⁰ En la bibliografia llatinoamericana es poden trobar força exemples d'estudis que intenten explicar la societat des de l'estudi de la violència. En el volum compilat per Gonzalo SÁNCHEZ i Ricardo PEÑARANDA, *Pasado y presente de la violencia en Colombia* s'ofereix una visió de llarga durada de la relació entre violència i societat a Colòmbia —definida per un dels autors com un país de guerra endèmica i permanent— des del segle XIX, fent especial referència a la Gran Violència de les dècades centrals del segle XX i als conflictes més recents associats a la guerrilla i el narcotràfic. Per altra banda, la complexa estructura social del continent mostra clarament com sota els conflictes s'entrecreuen enfrontaments de divers origen. L'exercici de la violència ha estat clarament condicionat per la presència de diversos grups ètnics i culturals i per les acusades diferències socials, amb la coincidència en les classes subalternes de camperols i de grups no blancs. La regió andina (Bolívia, Perú i Equador) és un exemple perfecte de l'exclusió dels indígenes de la política oficial, democràtica o no, i de les arrels econòmiques de la violència (vegeu DDA, *Democracia, etnicidad y violencia política en los países andinos* i Alberto FLORES GALINDO i Nelson MANRIQUE, *Violencia y campesinado*).

⁴¹ Julio ARÓSTEGUI, "Conflicto social e ideología de la violencia, 1917-1936" i Eduardo GONZÁLEZ, "La violencia política y la crisis de la democracia republicana (1931-1936)".

la de la rereguarda. Aquest treball ens ha permès plantejar l'estudi d'una ciutat que va passar per les dues circumstàncies. La Lleida que formà part de la rereguarda republicana —des de finals del mes de juliol de 1936 fins a finals de març de 1938— i la Lleida que, després de ser ocupada el tres d'abril de 1938, patí l'estabilització de la línia de front que seguia el riu Segre durant nou mesos. L'estudi de Javier Cervera sobre la ciutat de Madrid en guerra aporta un bon marc de referència sobre el concepte de rereguarda, fonamental en la guerra civil espanyola perquè el resultat del conflicte no només es decidí en els fronts de batalla.⁴²

Cervera apunta que és justament a la rereguarda on millor s'expressaren els diversos projectes socials i polítics que havien entrat en lluita. Per a l'historiador madrileny el resultat final de la guerra en part s'explica pel tractament diferenciat que els dos bàndols van aplicar a les seves respectives rereguardes. En la zona republicana, un cop fracassat el cop militar, s'implantà durant un temps el caos enmig de la pràctica desaparició de l'estat i de la lluita oberta, sovint violenta, entre les diferents opcions que pretenien ser hegemòniques. Alguns fins i tot es mostraven contraris al sistema republicà i molts d'altres, per qüestions de memòria històrica, desconfiaven de l'exèrcit —un sentiment prou perillós en una situació de guerra. La manca de control polític, policíac i anímic de la rereguarda disminuí el suport a les trinxeres i dificultà la correcta organització dels serveis bàsics.

Paral·lelament, a la zona on els sollevats imposaren el cop els militars es van convertir en la màxima, i normalment incontestada, autoritat pel que foren capaços de disciplinar la seva rereguarda amb més eficàcia i assentar les bases del seu estat sobre un comandament únic i efectiu. A més, la concepció més pràctica de la rereguarda no es reduïa al control de l'ordre públic i a la unitat d'objectius. També els hi va permetre ser més conscients que les autoritats republicanes, sempre segons Cervera, de la importància d'actuar darrere de les línies enemigues.

---

⁴² Javier CERVERA, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*. Una proposta d'estudiar els fronts de guerra en els que no es decidia cap batalla decisiva i de la vida d'uns soldats que majoritàriament no eren militants a Michael SEIDMAN, "Frentes en calma de la guerra civil". Segons aquesta argumentació, una història social des de baix de l'exèrcit permet entendre millor les dificultats de proveïment dels soldats republicans, el cansament de les trinxeres i del desgast.

L'activitat de la cinquena columna en ciutats com Madrid en resulta un bon exemple.

Però tot i aquesta major disciplina, i tot i reconèixer les divisions polítiques existents entre els diferents sectors que recolzaren la revolta, Cervera no remarca prou alguns dels enfrontaments que efectivament hi van existir. A l'afirmar que tots els sectors es van sentir ben integrats en l'Espanya *nacional* afegeix que (...) *Franco procedió a repartir equitativament las provincias entre los mandos políticos de ambas formaciones (falangistes i tradicionalistes), al igual que hizo con los puestos en el Consejo Nacional*. Com tindrem ocasió de comentar en capítols posteriors a partir de les investigacions de Joan M. Thomàs, l'ocupació de Catalunya va produir forts enfrontaments entre les dues *famílies* principals quan les primeres prefectures provincials —les de Lleida i Tarragona— van recaure en representants de la Falange.⁴³

Una situació similar a la de Lleida la va viure la ciutat de Tortosa, que també va restar partida pel front durant vuit mesos seguint la línia de l'Ebre. Tanmateix, el període de front de la capital del Baix Ebre ha estat menys estudiat. En la monografia de Xavier Pujades sobre la guerra civil a Tortosa, el període comprés entre els mesos d'abril i desembre de 1938 rep un tractament molt marginal.⁴⁴

Sobre la base de tots els elements teòrics que han quedat exposats en la introducció, hem organitzat els set capítols que componen aquesta recerca en dues parts separades per una data, el 3 d'abril de 1938, ja que l'ocupació franquista d'una porció important de les terres de Ponent marca dos moments clarament diferenciats. En el primer s'assajaren les transformacions revolucionàries i en el segon, malgrat l'amenaçant presència d'una guerra tan propera, es van començar a posar les bases de l'estat que ja es veia vencedor de la conflagració. Si la recent exposició *Barcelona any zero* organitzada pel Museu d'Història de la Ciutat explicava com s'inicià la construcció immediatament després de la victòria, sobre

---

⁴³ Javier CERVERA, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*, pàg. 123 i Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil, franquisme*. També queden clares en el treball les tensions que el Decret d'Unificació van ocasionar.

⁴⁴ Xavier PUJADAS, *Tortosa, 1936-1939. Mentalitats, revolució i guerra civil*. La informació sobre la ciutat de l'Ebre es pot completar amb la crònica memorialista de Josep SUBIRATS, *Tortosa, front de guerra. La reraguarda durant la guerra civil* i Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Ebro. Asedio de Tortosa y combates de Amposta*.

les mateixes runes de la guerra, pel conjunt del país tot aquest procés ja s'havia endegat un any abans.⁴⁵

Després d'unes primeres referències introductòries a la Lleida republicana, sobretot per presentar un esquema de la relació de forces polítiques i socials anteriors a la guerra, el primer capítol se centra en els fets de juliol de 1936. Durant les setmanes anteriors al cop militar bona part de l'oficialitat de la guarnició de Lleida estava assabentada dels preparatius i mantenia contactes amb representants barcelonins de la Unión Militar Española. Però també elements civils de la dreta local estaven implicats en la conspiració. Homes de la CEDA, del tradicionalisme i de Falange es posaren clarament del costat dels rebels fins al punt que els primers en sortir al carrer el dia 18 van ser grups de civils armats.

De fet, davant de les transformacions experimentades a tota Europa en el període comprés entre les dues guerres mundials —crisi del liberalisme, consolidació del moviment obrer radical i irrupció de la política de masses—, els conservadors del continent es reorganitzaren i plantejaren noves estratègies per assegurar la defensa dels interessos de les elits i per assimilar la modernització de la política. Aqueixes formes es traduïren en l'extensió dels plantejaments autoritaris per Europa i en els importants suports electorals aconseguits pels partits feixistes. És en aquest context que, com ha fet Jesús I. Bueno, cal situar la implicació d'elements conservadors en la preparació d'un cop militar que, un cop fracassat, donaria lloc a la guerra civil. Les elits socials i polítiques espanyoles trobarien en la guerra l'escenari ideal per eliminar les forces i les alternatives que havien qüestionat la seva hegemonia durant la República. Per aquest motiu el col·laborador necessari en la presa del poder seria l'exèrcit, que tradicionalment havia jugat un paper central en la política espanyola contemporània. Un protagonisme en l'administració de l'estat i en la persecució dels enemics interiors que va restar a l'administració civil capacitada negociadora, afeblí el sistema participatiu i estimulà als civils perquè imitessin la estratègia violenta i extraconstitucional per accedir al poder.⁴⁶

---

⁴⁵ Vegi's el catàleg de l'exposició dirigit per Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat*.

⁴⁶ Vegeu Jesús I. BUENO, "La reacción conservadora en la España de entreguerras (1917-1936): el caso zaragozano". La tesi del fracàs de la República en un context de recessió econòmica agreujada per les resistències de la dreta a la política de reforma agrària a Alejandro LÓPEZ, *El boicot de la derecha a las*

Poc després que els militars i els guàrdies civils sortissin de les casernes de Lleida i declarassin l'estat de guerra a la ciutat, la sublevació era derrotada en el conjunt de Catalunya seguint els ritmes marcats per Barcelona. En unes poques hores les forces obreres es van fer amb el control de la situació, reivindicant unes transformacions revolucionàries encara que no tenien cap programa prèviament elaborat. Els canvis es van veure afavorits pel fet que les autoritats i les forces republicanes no es van mostrar capacitades per gestionar les institucions ni per liderar la societat. Al llarg dels capítols segon, tercer i quart s'analitzen els diferents vessants d'aquesta nova organització.

Les forces polítiques que van lluitar en el bàndol republicà no tingueren com a únics enemics les tropes de l'altra zona, sinó que s'enfrontaren obertament entre elles quan intentaren organitzar la rereguarda seguint diferents models. Lleida fou un exemple més de les discrepàncies que anaven des de les opcions més revolucionàries de la transformació radical de la societat fins a les opcions legalistes que maldaven per reconstruir les institucions republicanes. La historiografia s'ha acostat al fet revolucionari des de diverses posicions. Si descartem els arguments més clarament compromesos amb les distintes opcions polítiques enfrontades en els anys trenta, es poden trobar múltiples aproximacions encara que, segons Julián Casanova, sovint mancades de reflexió teòrica i poc preocupades per incloure els conflictes espanyols dels anys trenta en les lluites internacionals per controlar o transformar el sistema capitalista.⁴⁷

Francesc Roca destacava fa uns anys que les forces polítiques i sindicals catalanes implicades en el procés revolucionari van intentar introduir elements d'ordre racional en el territori, l'economia, la sanitat i l'escola. Creia que pretenien definir un nou patró de societat a partir d'un model alternatiu de política econòmica.

La Revolución que se puso en pie en el verano del 36 –alguien la ha llamado la Revolución Catalana—tuvo, es de sobras conocido, aspectos diabólicos, violentos,

---

reformas de la Segunda República. La necessitat del caciquisme tradicional de lluitar per mantenir la seva influència en el món rural davant dels avenços de l'esquerra, encara que fossin modestos, ha estat estudiat a la província de Guadalajara, feu del comte de Romanones. El recurs a la violència directa ha permès parlar de guerra social larvada la camp (Alejandro R. Díez, "Guadalajara, 1936: la primera crisis del caciquismo"). Els intents de la dreta espanyola per adaptar-se a la nova situació plantejada per la República a Leandro ÁLVAREZ, "La derecha *accidentalista* en la Segunda República Española". El protagonisme de l'exèrcit en la trajectòria de l'estat espanyol contemporani a Rafael CRUZ, "La lógica de la guerra. Ejército, estado y revolución en la España contemporánea".

⁴⁷ Julián CASANOVA, "España, 1931-1939: República, protesta social y revolución".

airados. Con la violencia brutal de unos días se quería borrar la atroz violencia de unos siglos. Pero el verdadero rostro de la revolución, lo que se descubre bajo una máscara a veces grotesca, es la fisonomía de la razón y del orden.

En altres casos, s'ha qüestionat que la rereguarda republicana visqués un procés revolucionari perquè no va existir un projecte polític definit, unitari i cohesionat, perquè les transformacions no van trobar un comandament polític únic que unifiqués els diversos projectes i medis que estaven en joc. Aquesta tesi la defensen autors com Glicerio Sánchez, el qual no nega que les organitzacions de l'esquerra tinguessin programes o estratègies revolucionàries però creu que

(...) no parece correcto hablar de revolución ya que no existió una dirección unitaria o preferente de la misma, sino un pluralismo de centros, planteamientos e intereses; por lo que aquella situación más bien podría calificarse como estado de subversión generalizada, que afectaba al orden político, la social y al económico.

A més la situació es tornà més complexa quan l'evolució de la guerra va obligar les organitzacions revolucionaries a abandonar les tesis més maximalistes i a l'estat a assumir alguns plantejaments revolucionaris per intentar recuperar la seva autoritat.

Uns matisos diferents són introduïts per autors com Enric Ucelay o Julio Aróstegui. El primer creu que les forces revolucionàries van confondre la transformació revolucionària de la societat amb el col·lapse de l'estat posterior als fets de juliol i amb la violència indiscriminada de primera hora. Per a Aróstegui la revolució social, amb totes les seves variants programàtiques i territorials, fou un fet inqüestionable, però que es va veure afectat per una absoluta immaduresa. Per altra banda, David Martínez i Susanna Tavera han assenyalat les limitacions dels èxits revolucionaris al centrar l'atenció en les ambicions dels diferents sectors implicats —col·lectivistes agraris i industrials, parcers que havien accedit a la propietat, noves elits polítiques locals, partits i sindicats que controlaven la vida política, etc.— que no van poder ser homogeneïtzades pels líders polítics. Les tensions entre els diversos corporativismes que havien entrat en competència esclataren clarament durant els fets de Maig.⁴⁸

⁴⁸ Francesc ROCA, *Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939)*, pàg. 8. Glicerio SÁNCHEZ RECIO, "Justicia popular en la España republicana: caracterización y resultados" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (coords.), *Violència política i ruptura social a Espanya (1936-1945)*, p. 81-93 (la cita es correspon a la pàg. 82). Enric UCELAY, *La Catalunya populista*. Julio ARÓSTEGUI, "Los componentes sociales y políticos" dins Manuel TUÑÓN DE LARA (dir.), *La guerra civil española. 50 años después*, p. 45-122. David MARTÍNEZ i Susanna TAVERA, "Corporativismo y revolución: los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)".

Però tot i les diverses interpretacions i les limitacions del projecte revolucionari, el cert és que trobarem en la ciutat de Lleida uns clars intents d'estructurar la societat de manera diferent, tant en l'organització política (comitès i proletarització de les institucions), en l'econòmica (confiscacions, col·lectivitzacions i municipalitzacions), com en la justícia (repressió de l'enemic polític i de classe, aplicació d'un model de justícia revolucionària). Es tractava, en definitiva, de la voluntat d'assolir un nou model de societat basat en principis de renovació i de progrés de la humanitat, encara que els seus impulsors no comprovessin prèviament si coincidien amb les pretensions del conjunt de la societat pel que en no poques ocasions tractaren d'imposar-lo per la força.

Paral·lelament, i tal com ha quedat explicat en les pàgines anteriors, ens hem preocupat per estudiar les condicions de vida dels lleidatans mentre van formar part de la rereguarda republicana (cinquè capítol): projectes per organitzar la defensa passiva, els problemes per assegurar els proveïments, les noves concepcions de la sanitat, de l'assistència social i de l'educació, així com de les activitats culturals i de lleure.

A continuació, i entrant ja en la segona part de la recerca —capítols sis i set—, intentem reconstruir els nou mesos de front que es visqueren a la ciutat, des que fou ocupada l'abril de 1938 fins a la segona ofensiva de l'exèrcit franquista sobre Catalunya a finals del mateix any. Ens aquests capítols es plantegen els inicis de l'Estat franquista al país, com es posaren els fonaments del que seria una llarga dictadura.⁴⁹ Per fer-ho els eixos centrals seran les activitats de les tropes ocupants i de les noves autoritats locals, les relacions establertes entre aquests militars —una part d'origen africà— amb l'escassa població que quedava a la ciutat ja que la majoria havia fugit del front. A més caldrà mostrar quines foren les principals mesures de control social exercides per les autoritats i parlar d'atenció en l'existència de denúncies i de revenges personals.

Els estudis sobre la dictadura franquista també s'han multiplicat en els darrers anys, encara que amb alguns desequilibris temàtics. Domina la preocupació per la primera dècada de la dictadura i per la història política i

---

⁴⁹ No és el propòsit d'aquest treball entrar a caracteritzar la naturalesa del franquisme. Una molt bona exposició dels debats i de les diverses aportacions de sociòlegs, economistes, politòlegs i historiadors a Manuel PÉREZ LEDESMA, "Una dictadura *por la gracia de Dios*". Una visió panoràmica de la dictadura a Carme MOLINERO i Pere YSÀS, *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*.

l'econòmica, mentre que les recerques d'història social han rebut una atenció menor.⁵⁰ Carme Molinero i Pere Ysàs han assenyalat tres qüestions com les més treballades des de l'òptica de la història social.⁵¹ Per una banda les actituds polítiques dels ciutadans en vers el règim, des de la desafecció i l'oposició activa fins als addictes, passant per actituds més indiferents. Sense obviar l'important paper assignat a la violència política i a la repressió, no es pot ignorar que el règim s'esforçà per crear consens entre diferents sectors de la societat espanyola. En la segona part d'aquest treball podem comprovar que, tal com afirmen els professors Molinero i Ysàs, els primers suports socials de la dictadura a Lleida provenien dels sectors que s'havien sentit amenaçats per la reforma republicana i per les transformacions i violències revolucionàries.⁵² Els altres dos àmbits assenyalats per aquests autors, que queden més allunyats de la nostra recerca, són les condicions de vida i de treball de la població i la conflictivitat i els moviments socials.

Les recerques sobre les beceroles de l'estat franquista a Espanya i a Catalunya, encara en plena guerra civil, s'han centrat especialment en la repressió dedicant menys atenció a l'organització institucional i a la vida dels ciutadans.⁵³ Tot i això, alguns estudis han analitzat la recomposició del poder local en regions on els sollevats s'imposaren el juliol de 1936, com l'Aragó. Les investigacions sobre la formació del règim a l'Aragó d'Ángela Cenarro i al cas concret de Saragossa de Julia Cifuentes i Pilar Maluenda demostren que la revolta militar tenia una base diferent respecte dels pronunciaments espanyols del segle XIX, ja que confluïren en ella una profunda crisi política i de legitimació de l'estat amb la influència dels models feixistes europeus. L'objectiu dels revoltats era la destrucció total i definitiva del projecte reformista, el que suposava l'eliminació

---

⁵⁰ Ja fa uns anys que Julio Aróstegui va exposar una posició crítica sobre la naturalesa de molts dels treballs que havien aparegut sobre l'època de la dictadura fins als inicis de la dècada dels noranta. El principal perill que assenyalava era la trivialització dels temes d'estudi i la repetició de tòpics, en front de la manca d'interpretacions globals (Julio Aróstegui, "La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades").

⁵¹ MOLINERO, Carme i PERE YSÀS, "La historia social de la época franquista. Una aproximación".

⁵² Una reflexió sobre els suports catalans a la dictadura a Martí MARÍN, "L'organització del consens a la Catalunya franquista". La llarga durada del franquisme és explicada a partir de tres matèries principals: el resultat de la guerra i l'allargament de les violències a través dels múltiples mecanismes repressius, els efectes de la guerra freda i l'adhesió d'una part considerable de la població. El mateix sentit té la publicació d'Ignasi RIERA, *Els catalans de Franco* que recull les biografies de personalitats implicades en la dictadura.

⁵³ Un assaig sobre l'important paper dels poders locals en la implantació de la dictadura a Antonio CAZORLA, "Dictatorship from below: local politics in the making of the francoist state, 1937-1948".

violenta de persones (elements representatius i base social) i de l'entramat legislatiu, jurídic i institucional. Dos processos paral·lels que estaven en la base del projecte de nou ordre de les jerarquies militars. En aquest context, i al marge dels militars, representants de les forces de la dreta que recolzaren la sublevació i sobretot membres de les velles classes polítiques dominants ocuparen els llocs de poder, encara que els mètodes de cooptació havien variat al desaparèixer qualsevol formalitat democràtica. Tot acompanyat dels discursos legitimadors de l'església (*cruzada*) i de la Falange (creació d'una nova etapa de grandesa per a Espanya).⁵⁴

Julián Ugarte, estudiant els casos d'Àlaba i de Navarra, ha afegit la necessitat de conèixer els condicionaments socials i culturals que van fer possible la guerra. Sense desconnectar-los del seu context europeu, vincula aquests condicionaments amb les tensions creades en el llarg procés de conformació de l'estat espanyol i especialment pels diferents models socials que coexistien en les darreres dècades del segle XIX. D'aquesta manera es pot entendre millor com es va formar una voluntat insurreccional en amplis sectors de la població, com sorgiren els primers recolzaments a l'Espanya de Franco, en aquest cas procedents de la dreta autoritària del tradicionalisme.⁵⁵

En el procés de construcció d'aquest nou estat la repressió va esdevenir un pilar essencial i dramàtic. Novament estudis de províncies on el cop d'estat s'imposà ens aporten força llum sobre el tema. La monografia de Julián Chaves sobre Càceres explica clarament la intensa activitat repressiva duta a terme pels militars allà on s'imposaren des del mateix estiu de 1936 i la varietat de les pràctiques realitzades —depuracions, confiscacions, passeigs, consells de guerra. I el mateix pot dir-se del Valladolid estudiat per Jesús M. Palomares. Fins i tot en territoris on la repressió fou quantitativament menor que a la resta d'Espanya per la manca de conflictivitat sociopolítica i perquè el front els afectà poc, com Àlaba o Lugo, també jugà un paper essencial en el control polític de la població —encara

---

⁵⁴ Ángela CENARRO, *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945* i Julia CIFUENTES CHUECA i Pilar MALUENDA PONS, *El asalto a la República. Los orígenes del franquismo en Zaragoza (1936-1939)*.

⁵⁵ Javier UGARTE, *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. L'organització del poder local a Vitòria després de la victòria del cop militar a Antonio RIVERA BLANCO, "La recomposició del poder local franquista en una ciudad de provincias: Vitoria" dins RUIZ-MANJÓN, Octavio i Miguel GÓMEZ OLIVER (eds.), vol. I, p. 389-404.

que, segons Javier Ugarte, trenqués les formes tradicionals d'integració social i que obrís noves fractures.⁵⁶

Més semblances amb a la situació lleidatana les podem trobar en publicacions sobre Màlaga. Es tracta d'una ciutat on s'havia assajat el projecte revolucionari després del fracàs de la revolta militar, que va ser ocupada i que permet estudiar com s'imposà l'administració franquista encara en temps de guerra. Després de l'ocupació els caps militars estaven facultats per nomenar interinament a les autoritats civils de pobles, ciutats i províncies, pel que queda molt clar que el nou ordre extreia la seva legitimitat de la victòria militar i de la força de les armes.⁵⁷

Des d'un altre punt de vista, el cas de Jaén, ciutat ocupada al final de la guerra, aporta una nova perspectiva. La construcció de l'estat franquista no es recolzà només sobre bases polítiques —desarticulació de partits i de sindicats, creació de noves institucions— sinó que la política econòmica també va tenir un paper determinant. Una política econòmica que al llarg dels anys quaranta afavoriria als grups socials vencedors i, juntament amb la repressió, facilitaria el control i explotació del camperolat.⁵⁸

Pel que fa a Catalunya, sabem com es va anar construint l'estat franquista a partir de 1939 a ciutats com Reus, l'Hospitalet de Llobregat o Sabadell. Més recentment, la publicació de la tesi doctoral de Martí Marín sobre els ajuntaments catalans durant la dictadura permet tenir un coneixement molt més acurat de la construcció del poder local. Per explicar la penetració de les tropes franquistes encara cal referir-se a l'estudi que van elaborar ja fa uns anys Josep M. Solé i Joan Villarroya. En el volum coordinat per Carles Santacana sobre el franquisme al Baix Llobregat s'inclou un extens estudi de Jordi Amigó sobre la retirada

---

⁵⁶ Julián CHAVES, *La represión en la provincia de Cáceres durante la guerra civil (1936-1939)*; Jesús M. PALOMARES, "La guerra civil en Valladolid: notas sobre la represión en la ciudad"; Javier UGARTE, "Represión como instrumento de acción política del "Nuevo Estado" (Álava, 1936-1939)" i M. Jesús SOUTO, *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*.

⁵⁷ Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la posguerra. El franquismo* i Matilde EIROA, *Viva Franco. Hambre, racionamiento, Falangismo. Málaga, 1939-1942*.

⁵⁸ Francisco COBO, *La Guerra Civil y la represión franquista en la provincia de Jaén (1936-1950)* i *Conflicto rural y violencia política. El largo camino hacia la dictadura. Jaén, 1917-1950*.

republicana i l'ocupació franquista de la comarca els darrers dies de gener de 1939.⁵⁹

Pere Anguera, en el seu article sobre la vida quotidiana a Reus durant la guerra civil comentat en aquesta mateixa introducció, argumentava que les fonts a les que pot recórrer l'historiador són molt riques, si bé disperses i fragmentàries. Per elaborar la nostra recerca hem hagut de plantejar un ús complementari de la informació obtinguda en els diversos fons documentals treballats, així com un tractament imaginatiu dels documents, tal com reivindica Claudio Pavone en el seu treball sobre la guerra civil italiana.⁶⁰

El buidatge de la premsa local que es publicà durant els anys del conflicte s'ha mostrat com una de les millors vies per a copsar la imatge i els diferents discursos oficials que de la guerra es feien mentre aquesta es desenvolupava, així com la pròpia evolució de la guerra i les circumstàncies principals de la vida dels ciutadans. Les principals col·leccions d'aquests diaris es troben repartides entre les hemeroteques de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de Lleida (IEI) i de l'Arxiu Municipal de Lleida (AML), així com al fons de la Secció Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional de Salamanca (AHN – Sección GC).⁶¹ A partir d'aquests dipòsits hem treballat de manera especial els portaveus oficials de les organitzacions polítiques

Acracia. Órgano de la CNT-FAI

Entre els exemplars conservats a l'IEI, a l'AML i sobretot a l'AHN – Sección GC s'ha pogut reconstruir una sèrie gairebé completa entre el 28 de juliol de 1936 i el 22 de març de 1938

⁵⁹ Montserrat DUCH, *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*; Carles SANTACANA, *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951*; Martí MARÍN CORBERA, "Govern Municipal i actituds polítiques en el Sabadell del franquisme, 1939-1979" i *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*; Josep M. SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA, *L'ocupació militar de Catalunya, març 1938-febrer 1939*; Jordi AMIGÓ, "Gener de 1939. Retirada i ocupació versus huída y liberación al Baix Llobregat" dins Carles SANTACANA (ed.), *El franquisme al Baix Llobregat*, p. 43-214. El volum inclou petites monografies sobre diverses localitats de la comarca durant la dictadura (Sant Joan Despí, Gavà, la colònia Güell i Viladecans) a més d'aproximacions sectorials referides a la política de l'habitatge promoguda per l'església, el moviment obrer, les migracions, l'art i els espectacles públics.

⁶⁰ Pere ANGUERA, "Notes per a la història de les actituds i de la vida quotidiana durant la revolució i la guerra" i Claudio PAVONE, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*. Juan García Durán, que va treballar en diversos arxius nordamericans i en va recórrer molts d'altres, va publicar fa uns anys un recull sobre fonts, arxius i museus internacionals que contenen informació sobre la guerra civil espanyola. Vegeu Juan GARCÍA, *La guerra civil española: fuentes (archivos, bibliografía y filmografía)*.

⁶¹ D'entre els treballs publicats sobre l'ús de la premsa per investigar la guerra civil vegeu Jaume BARRULL, "Premsa i Història: Lleida, 1935-1938"; Maria CAMPILLO i Esther CENTELLES, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*; DDAA, "Prensa Juvenil y estudiantil durante la Guerra Civil (1936-1939). Caracterización y catalogación" i D. SAIZ "Prensa conservadora en la España sublevada: La Gaceta Regional de Salamanca, el Diario de Burgos y ABC de Sevilla. Un periodismo de apoyo al Alzamiento" dins Julio ARÓSTEGUI (comp.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. III, p. 227-400 i vol. I, p. 401-417. Sobre la premsa de l'exèrcit republicà vegeu Mirta NÚÑEZ, *La prensa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española (1936-1939)*.

Combat. Diari de la nit. Òrgan de la Joventut Comunista Ibèrica (POUM)

Adelante. Órgano del POUM de Lérida

La Batalla

Una bona col·lecció de *Combat* es troba dipositada a l'AML, mentre que la informació procedent d'*Adelante* (amb l'excepció d'uns pocs números conservats a l'IEI, a l'AML i a l'AHN – Sección GC) i de *La Batalla* ens l'ha facilitada el professor Jaume Barrull .

U.H.P. Órgano del PSUC (Adherido a la Internacional Comunista) y portavoz de la U.G.T.

Formación. Boletín interior del P.S.U.C. Radio Lérida (Internacional Comunista)

La Nostra Generació. Butlletí Mensual de les J.S.U.C.

Butlletí Estudiantil. Òrgan de l'Associació d'Estudiants (Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya)

Del portaveu oficial dels comunistes (*UHP*) hem pogut treballar una sèrie molt completa, si bé a partir del novembre de 1936. La pràctica totalitat dels números compresos entre aquesta data i els primers dies de juliol de 1937 es troben a l'IEI, mentre que a l'AHN – Sección GC hi ha els números publicats entre finals de juliol i finals de març de 1937. Després de l'ocupació de Lleida, el diari continuà publicant-se a Tàrrrega, com a portaveu de la Comarcal Segrià-Urgell del partit i del sindicat. A l'AHN – Sección GC es conserva una sèrie incompleta compresa entre el 3 de maig i el 17 de desembre de 1938.

Els escassos números que es conserven de les altres publicacions específiques es troben repartits entre l'AHN – Sección GC i la Causa General.

L'Ideal. Setmanari afiliat a l'Esquerra Republicana de Catalunya

Només hem localitzat exemplars apareguts a partir del dia 14 de maig de 1937 i fins al 19 de març de 1938. Es troben a l'AHN – Sección GC.

També ha estat molt útil la consulta del butlletí del *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial* (tres número apareguts entre l'octubre de 1936 i el març de 1937, IEI), la diversa premsa militar republicana publicada a la Lleida (es comenta amb més deteniment en l'apartat 5.5.1 d'aquest treball) i un parell de publicacions aragoneses que també s'editaren a la ciutat per circumstàncies de la guerra (*Boletín Oficial del Consejo Regional de Aragón* i *Vanguardia. Órgano del Comité Regional de Aragón del Partido Comunista de España*).

Després de l'ocupació de Lleida i durant els mesos de front les capçaleres de la ciutat van ser *Ruta. Órgano de FET y de las JONS* primer i la *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón* després. *Ruta* es va publicar entre els mesos d'abril i juliol de 1938 (hem pogut consultar els números 1 i 4) i seria succeïda per la *Hoja Informativa*, que aparegué fins al mes de desembre (IEI). A partir del dia 20 d'aquell mes, i durant molts anys, el periòdic oficial seria *La Mañana. Diario Nacionalsindicalista de Lérida*.

També han ocupat un espai important les fonts d'origen judicial i repressiu. Per una banda la documentació generada per les institucions encarregades d'exercir el control social (autoritats policíiques, tribunals, etc.) i per una altra els fons creats a través de la incautació practicada per l'exèrcit franquista de documents relacionats

amb la República i la guerra, fons que també tenien funció repressiva, ja que eren un magnífic banc de proves inculpatòries per a molts ciutadans. La documentació judicial se'ns mostra com una via molt rica alhora de plantejar estudis de caire social, com ja vam demostrar amb la publicació del llibre sobre la repressió econòmica del franquisme a través de l'actuació a la província de Lleida del Tribunal de Responsabilitats Polítiques.⁶²

A l'Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL) es troba dipositat part del fons del Govern Civil de Lleida, una documentació que fins fa poc temps no estava a l'abast dels investigadors. Ens han interessat especialment els expedients nominals de la delegació d'Ordre Públic corresponents als anys 1938-1939 (uns 6.000 es refereixen només a l'any 1938) que aporten una informació molt rica i diversa. Així, per exemple, es poden trobar expedients de persones sospitoses de ser d'esquerres, pistes sobre l'actuació de la justícia militar, elements per recrear l'ambient que es vivia a la ciutat en els mesos de front, enfrontaments entre les autoritats, actuacions dels soldats, etc. Tota aquesta informació està referida tant a Lleida ciutat com als pobles de la província, a mesura que anaven essent ocupats per les tropes franquistes. El problema d'aquesta documentació és que encara no està catalogada i que existeixen algunes limitacions per la seva consulta.⁶³

L'Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida (AAPL) conserva tota la documentació relacionada amb l'aplicació de la legislació de responsabilitats polítiques. Començà a aplicar-se el febrer de 1939, però també existeixen uns organismes anteriors, les Comisiones Provinciales de Incautaciones, que ja actuaven des del 1937. Per altra banda, a través d'aquests podem obtenir informació sobre els consells de guerra celebrats en aquesta etapa, informació molt valuosa tenint en compte que els arxius militars encara no estan totalment oberts pels historiadors. El caràcter exhaustiu d'aquesta legislació especial de postguerra aporta molta informació, que cal sempre examinar amb molta cura

---

⁶² Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*.

⁶³ L'accés a aquests fons documentals encara no és massa fàcil a Espanya, pel que les aportacions que poden fer-se resulten de força interès. Així ho han explicat també pel cas de Salamanca María Paz CORREDERA, Josefina CUESTA i Asunción SÁEZ, "Archivos, fuentes y metodología para la Historia de Salamanca en el siglo XX: el fondo del Gobierno Civil del Archivo Histórico Provincial" i més detalladament SANZ ALBEROLA, Daniel, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*.

perquè va ser elaborada pels vencedors amb un component ideològic molt clar, sobre la vida de la ciutat en els anys de la república i la guerra.

El fons documental de l'Archivo Histórico Nacional dipositat a Salamanca (AHN-Sección GC) està format amb documentació i altres materials procedents de totes les regions de l'Espanya republicana, d'arxius diversos i de biblioteques que les tropes franquistes anaven requisant a mesura que avançava l'ocupació. Es creà amb una clara funció repressiva i policíaca, doncs havia d'informar i proporcionar proves documentals a les autoritats i als tribunals sobre qualsevol persona que fos considerada col·laboradora del règim republicà. Hem treballat de manera especial el lligall que amb el nom de *Lleida*, i compostat per 65 lligalls menors, es troba a la Secció Político-Social d'aquest arxiu. Conté diversa informació sobre sindicats, cooperatives, col·lectivitats, exèrcit, tribunals populars, periodistes de guerra, etc. A més de documentació dispersa en altres lligalls. Per altra banda, també hem consultat la part de la secció Político Social de Barcelona que inclou documentació de la Generalitat i que es conserva microfilmada a l'Arxiu Nacional de Catalunya de Sant Cugat del Vallès (ANC). Aquesta documentació ha estat especialment útil en l'elaboració del capítol dedicat als centres penitenciaris.⁶⁴

Aquesta documentació cobria amb més dificultat la informació referida a la presó de Lleida entre l'estiu de 1937 i l'ocupació de la ciutat. El buit va poder ser cobert gràcies a un fet casual. Un altre investigador que estava estudiant l'estructura de la propietat en un poble de la comarca del Segrià va trobar en un arxiu particular dos llibres de registre de la presó que cobrien aquest període. Un membre de la família va estar empresonat durant la guerra i al finalitzar aquesta s'endugué els volums ja que ell havia estat un dels encarregats de mantenir-los al dia.

Un altre arxiu fonamental, i també creat amb una funció repressiva pel Ministeri de Justícia el 1940, és la Causa General (Archivo Histórico Nacional de Madrid). Es va formar amb la recollida d'informació sobre els *delictes* comesos al llarg de la *dominació roja*, per reunir proves que justifiquessin la rebel·lió contra la legalitat republicana, calia demostrar de manera fefaent que s'estava preparant una

---

⁶⁴ Sobre aquest arxiu vegeu M Teresa Díez i altres, *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*.

revolució marxista. D'aquesta manera tenim un fons documental importantíssim sobre l'evolució de la reraguarda republicana a les diverses zones del territori.⁶⁵

Contràriament al que passa amb altres municipis, l'Arxiu Municipal de Lleida (AML) conserva molt poca informació referida als anys de guerra. La documentació més important està constituïda per les actes municipals dels anys 1936 (mesos de més intensa revolució) i 1938 (mesos de front). Anteriorment a aquest treball ningú havia pogut treballar amb les actes de les sessions celebrades per la comissió gestora municipal de 1938 ja que es creien perdudes o amagades. Van ser localitzades pel personal de l'arxiu municipal traspaperades durant el procés de catalogació del fons de l'oficina tècnica municipal. Malauradament les actes de l'any 1937 no es conserven, pel que la informació municipal d'aquest període procedeix bàsicament de la premsa. Tot i això entre la documentació de la Causa General vam trobar una informació que permet suposar que aquest llibre algun dia podria aparèixer. El secretari municipal envià el 1942 un certificat a la Causa General sobre la informació que havia trobat al llibre d'actes referida a l'emissió de moneda per l'ajuntament l'estiu de 1937. El document començava afirmant

*CERTIFICO: Que en los legajos de actas de sesiones del Ayuntamiento de Lérida, que obran en la Secretaría de mi cargo y en la sesión correspondiente al día treinta de junio de mil novecientos treinta y siete, existe el acuerdo consignado en catalán sobre emisión de papel moneda y que traducido al español, resulta del tenor literal que sigue (...)*⁶⁶

També es conserva a l'AML un petit fons del departament de Foment corresponent a l'any 1937. Ofereix informació sobre la municipalització de l'habitatge, les obres a càrrec de l'ajuntament i les destruccions produïdes per la guerra. Es conserven un centenar d'expedients en els quals veïns de la ciutat que tenien el seu habitatge municipalitzat reclamaven una pensió a l'ajuntament, argumentant que vivien de les rendes que els hi produïen les finques.

Finalment, el darrer fons important procedeix de l'Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida (ADPL) en el que es conserva la documentació de la Comissaria delegada de la Generalitat a Lleida. A més de la informació referida al funcionament de la institució, ens ha servit especialment en les qüestions

⁶⁵ Conxita MIR i Francesc PRATS, "La Causa General com a font historiogràfica: la documentació de Lleida i província" i Isidro SÁNCHEZ, Manuel ORTIZ i David RUIZ (coords.), *España Franquista. Causa General y Actitudes Sociales ante la Dictadura*.

⁶⁶ Causa General. Peça 9, llig. 1470 (2), expt. 11 (AHN).

relacionades amb l'assistència social i els serveis sanitaris en temps de guerra, els refugiats que arribaren a les terres de Lleida, el sempre conflictiu tema dels proveïments i les incautacions.

També cal tenir present la literatura testimonial i memorialística que aporta tant dades objectives, descripció de fets que van ocórrer realment, com la visió que els seus autors tenien d'aquests fets i el seu entorn mentre s'esdevenien o uns anys després. Aquí cal esmentar els llibres de José M. Álvarez Pallás (destacat membre del franquisme local), Francesc Viadiu (diputat solsoní d'ERC i delegat d'Ordre Públic a Lleida durant l'any 1937), Teresa Pàmies (militant comunista), Vicenç Ximenis i Joan Baptista Xuriguera (militants del POUM), Antoni Bergós (advocat republicà que exercí durant la guerra), Josep Lladonosa (mestre i cronista de la ciutat procedent de la Federació de Joves Cristians de Catalunya dels anys trenta), Josep Vallverdú (records infantils dels anys trenta) o un recull de testimonis de perseguits per la repressió republicana, especialment per motius religiosos, publicada per Ramiro Viola.⁶⁷ L'Institut d'Estudis Ilerdencs va organitzar a finals de març de 2001 un Col·loqui titulat *Literatura de la Guerra Civil. Memòria i Ficció* en el que s'analitzà la visió literària de la guerra des dels anys trenta fins a l'actualitat. Entre les ponències presentades, de propera publicació, figura una anàlisi de les novel·les i de les memòries referides a les terres de Lleida realitzada pel professor Jaume Barrull.

En últim terme s'ha d'esmentar el recentment publicat *Diccionari biogràfic del moviment obrer*, coordinat per M. Teresa Martínez i Pelai Pagès, per obtenir més informació sobre les biografies del personal polític d'aquests anys de guerra, en la majoria dels casos molt desconegut.

---

⁶⁷ José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda. 1934-1936-1938*; Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*; Tomàs PÀMIES i Teresa PÀMIES, *Testament a Praga*; Vicenç XIMENIS, *Demòcrata i socialista*; Joan Baptista XURIGUERA, *La guerra civil (19 juliol 1936 – 26 gener 1939). La vida d'en Joan Ventura (VI)*; Antoni BERGÓS, *Memòries*; Josep LLADONOSA, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*; Josep VALLVERDÚ, *Desmudat i les golfes. Un infant als anys trenta*; Ramiro VIOLA (ed.), *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*.

SIGLES UTILITZADES**Organitzacions polítiques i sindicals**

ACR:	Acció Catalana Republicana
BOC:	Bloc Obrer i Camperol
CADCI:	Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria
CEDA:	Confederación Española de Derechas Autónomas
CENU:	Consell de l'Escola Nacional Unificada
CNT:	Confederació Nacional del Treball
ERC:	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI:	Federació Anarquista Ibèrica
FET y de las JONS:	Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
FETE:	Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament
FLO:	Federació Local Obrera
FNEC:	Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya
FOSIG:	Federació Obrera de Sindicats de la Indústria Gastronòmica
FOUS:	Federació Obrera d'Unitat Sindical
FSAC:	Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya
GEPCI:	Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials
JAP:	Juventudes de Acción Popular
JCI:	Joventut Comunista Ibèrica
JL:	Joventuts Llibertàries
JRLI:	Joventut Republicana de Lleida
JSU:	Joventuts Socialistes Unificades
POUM:	Partit Obrer d'Unificació Marxista
SIA:	Socors Internacional Antifeixista
SRI:	Socors Roig Internacional
UdR:	Unió de Rabassaires
UGT:	Unió General del Treball
ULS:	Unió Local de Sindicats
UME:	Unión Militar Española
UP:	Unión Patriótica
USC:	Unió Socialista de Catalunya

Arxius

Fons GC	Fons del Govern Civil (Lleida)
AHPL	Arxiu Històric Provincial de Lleida
AML	Arxiu Municipal de Lleida
AAPL	Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida
ADPL	Arxiu de la Diputació Provincial de Lleida
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AHN – Sección GC	Archivo Histórico Nacional – Sección Guerra Civil (Salamanca)
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès)
IEI	Institut d'Estudis Ilerdencs

CAPÍTOL 1

LA VICTÒRIA DE LES OPCIONS ILIBERALS SOBRE EL PROJECTE REFORMISTA REPUBLICÀ

Els anys trenta havien començat amb el tancament d'una etapa dictatorial, el darrer intent fracassat de regenerar la monarquia restauracionista i amb la voluntat de bastir un nou règim, esperançador per a molts, sobre una base social més àmplia. Tanmateix, l'estructura social espanyola dificultaria la consolidació del projecte.

1.1 LA FRAGILITAT DEL PROJECTE DEMOCRÀTIC

El mateix 1936, *La Veu de Catalunya* havia començat a articular la interessada tesi de l'oasi català. Segons aquell argument, la crisi social i política que a partir de l'estiu faria esclatar la guerra i la revolució, no tenia arrels catalanes ans provenia d'Espanya. Des de fa anys, però, historiadors com Pelai Pagès, Ricard Vinyes, Borja de Riquer o Francesc Vilanova s'han encarregat de demostrar el contrari.¹

La construcció d'una imatge idíl·lica de la vida social catalana no era, tanmateix, quelcom nou. Ja els folkloristes dels anys de la Restauració, el discurs dels quals seria tan influent en l'articulació del regionalisme i del catalanisme

---

¹ Vegeu Pelai PAGÈS, *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, Ricard VINYES, *La Catalunya Internacional*; Borja de RIQUER, *L'últim Cambó (1936-1947)* i Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*. Per contra, algun autor com Albert Manent continua mantenint la tesi de l'oasi català a l'entendre que el país va viure un interludi de tranquil·litat entre el 16 de febrer i el 19 de juliol de 1936 ("La posició dels intel·lectuals catalans durant la guerra civil" dins *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, p. 93-117).

conservador, es van encarregar d'elaborar una concepció mítica del món rural català. El pairalisme on tothom sabia quin lloc li pertocava en l'escala social, on els conflictes no existien i on estaven dipositades les essències de l'ànima catalana

No vos vull parlar d'aquestes o d'aquelles costums; tots n'haureu observat de diferents, però totes boniques i encisadores; (...) haureu, per fi, tots vosaltres notat lo respecte que els fills tenen als pares, los mossos a l'amo, los jornalers a l'hereu, los feligresos al rector, los administrats a l'alcalde, sempre que són dignes d'aquesta reverència i atenció, sempre que, obrant com la llei i la consciència marquen, saben guanyar-se la voluntat dels fills, dels inferiors i dels subordinats. I tots, al contemplar embadalits aqueixes belles costums, aqueixes franques demostracions del poble a on tots sos individus prenen part en les alegries i tristeses de llurs conveïns i conciutadans, vos haurà, com a mi, dolgut que es perden, que minven o quant menys que s'adulteren, gràcies a influències estranyes al nostre esperit, gràcies a la burla amb què se les ridiculitza, gràcies a n'aquest torrent desbordat que se'n diu moda, lo qual tot ho enruna, tot ho desfà per a donar i fer lloc a sos mudables capritxos, a ses extravagàncies, i fins a ses immoralitats moltes vegades.²

(Josep M. Valls i Vicens, 1876-1877)

Per tant, la societat catalana era essencialment ordre, mentre que el desordre era fruit de la presència d'agents externs. Què hauria pensat de Catalunya l'autor d'aquestes paraules si hagués estat viu en els anys trenta, si hagués presenciat els fets de l'estiu de 1936. De fet, la idea de clima pacífic *inventada* pels conservadors catalans seria fins i tot qüestionada en els primers anys de la postguerra per un dels millors exponents del falangisme català, el tarragoní José Maria Fontana

¡Qué trágico despertar, el de Cataluña, en aquel verano y otoño nefastos, del bello sueño del liberalismo pairalista! Allí la "palmaron" lo mismo el cura que de seminarista suscribió bonos del Estat Català en los seminarios de Tarragona, Solsona o Barcelona, que el buen burgués de Acció Catalana; los papás que recomendaban a sus Jordis y Nuris que no es fiquessin en res, que los militantes de una "Acción Católica" a la francesa.³

El marc interpretatiu des del qual partim, exposat en la introducció, invalida necessàriament les posicions pairalistes. Els conflictes socials covats des de feia anys, tot i que emmudits —que no superats— per la repressió generada després dels fets d'octubre de 1934 van començar a aflorar a partir de les eleccions de febrer de 1936, per esclatar violentament amb l'enfonsament de les estructures estatals l'estiu del mateix any.

Francesc Vilanova, en la biografia de Ramon d'Abadal, deixa clar que també la campanya electoral catalana de 1936 va estar marcada per la crispació dels discursos polítics —possible, entre altres coses, per la supressió de la censura

² Text citat a Llorenç PRATS, *El mite de la tradició popular*, p. 183-184.

³ José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 80.

prèvia. Per a les dretes calia culminar el procés de desmuntatge de l'obra reformista iniciat la tardor de 1934, per a les esquerres s'havia de passar comptes per la repressió patida. Una agitada vida política que hagué de conviure amb les múltiples vagues que entre març i juliol van tenir lloc al país —seixanta-vuit a Barcelona, disset a Girona, dotze a Lleida i sis a Tarragona, comptabilitzades per Ricard Vinyes—, amb l'irresolt conflicte rabassaire i amb les tensions sorgides al recuperar la normalitat municipal.

La radicalització dels discursos, juntament a les dificultats del poder per resoldre els conflictes d'una manera regulada, impedié l'estabilitat social

*Potser poques vegades com en aquests mesos s'utilitzen tant els mots “revolució”, “guerra civil”, “dictadura”, “catàstrofe”, etc. Hi havia una profunda divisió ideològica i social, que potser no es concretava en esglésies cremades i assassinats diaris de guàrdies civils, però empenyia el país cap a posicions cada vegada més radicalitzades.*⁴

Tot i això, com reconeix Borja de Riquer, Catalunya no vivia un clima de guerra civil similar als anys anteriors a la dictadura de Primo de Rivera, ni hi havia una extremadreta procolpista tan organitzada com en altres punts d'Espanya.⁵

També el professor Jaume Barrull ha destacat la profunda divisió del país, tot negant l'argument de l'oasi català en el cas de les terres de Lleida.⁶ Els primers mesos de 1934 no s'havien caracteritzat per la conflictivitat social, però sí per una dura pugna política. Després dels resultats obtinguts a les eleccions de novembre de 1933, la premsa de dretes atacava l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) per la seva política esquerrana i ja parlava de conspiracions revolucionàries. Per la seva banda, els diaris de les esquerres, fins i tot els moderats, també anunciaven l'amenaça feixista. Uns i altres creien viure uns moments difícils i decisius pels seus interessos de grup.

Arribats a aquest punt, seria interessant fer un breu recordatori de la relació de forces polítiques de Lleida durant els anys anteriors a la guerra, per poder entendre millor els processos i esdeveniments analitzats en els capítols posteriors, a partir de les investigacions ja realitzades per Jaume Barrull i Conxita Mir.

El final de la dictadura va permetre la reparació orgànica del sindicalisme de classe, que ja havia començat a articular-se en els darrers anys del règim

⁴ Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, pàg. 275.

⁵ Borja de RIQUER, *L'últim Cambó*, pàg. 35.

⁶ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República. L'evolució social i política republicana també pot resseguir-se a Conxita MIR, Lleida, 1890-1936. Caciquisme polític i lluita electoral.*

primoriverista, a través de la Federació Local Obrera (FLO). Aquesta entitat, adherida a la CNT, suposava també la recuperació de les divisions internes que havien caracteritzat el sindicalisme lleidatà en etapes anteriors: els anarcosindicalistes i els partidaris de la revolució bolxevic i de l'acció política. Els segons eren el sector majoritari en la FLO i a més, en poc temps van tenir una plataforma d'actuació amb la fundació el 1931 del Bloc Obrer i Camperol (BOC).

El BOC va trobar a Lleida un camp adobat per estendre's amb certa facilitat gràcies a l'activa presència de grups que feien activisme cultural i polític procedents del republicanisme radical, a les arrels del Partit Comunista Català i als sectors sindicals ja comentats, tan obrers com camperols —en el nucli fundacional del BOC, i en la direcció posterior, hi ha un grup destacat de pagesos entre els que destaca la figura de Sebastià Garsaball. Alguns dels homes del BOC aniran apareixent en els capítols posteriors a l'ocupar llocs de responsabilitat tant en el partit —el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) a partir de 1935— com en el nou entramat institucional: Joan Farré —secretari provincial del partit—, Sebastià Garsaball, Francesc Aguilar, Josep Buiria, Josep M. Morlans, Pau i Joan Baptista Xuriguera, Josep Rodés o Santiago Palacín, entre d'altres polítics de trajectòria prou coneguda.

Després del congrés de la Confederació Nacional del Treball (CNT) celebrat a Madrid el juny de 1931, en el que es va prohibir als sindicalistes afiliats a algun partit integrar els òrgans de direcció del sindicat, es plantejà de manera més oberta l'enfrontament entre la nova Federació Provincial, que els anarquistes aspiraven a controlar a través d'una important campanya de propaganda cenetista i antibloquista i que comptava amb el reconeixement de la direcció regional catalana, i la FLO. Les tensions van esclatar quan la direcció provincial va expulsar el sindicat lleidatà de la Fusta, dominat pels polítics, seguida d'altres expulsions d'organitzacions que s'hi van solidaritzar.⁷ Finalment, la CNT catalana acordà el 1932 l'expulsió de la FLO de Lleida, a més de les de Girona i de Tarragona pel mateix motiu. El sindicalisme lleidatà quedava dividit en dues

---

⁷ Curiosament, la primera manifestació important del conflicte dins de la UGT durant la guerra fou l'expulsió de la junta del sindicat Mercantil (gener de 1937), una altra organització de tradició pumista com s'explica en el capítol següent.

tendències i en dues organitzacions: els cenetistes, incorporats al sector faïsta català, i els sindicats controlats per gent del BOC.

Cal afegir que en el terreny del sindicalisme agrari, fonamental en les terres de Lleida, el BOC era majoritari a través de la Unió Provincial Agrària (UPA). El camp lleidatà tenia una llarga tradició associativa gràcies a la important presència del sindicalisme cooperatiu, que facilitaria després l'extensió de la UPA. A més, i a diferència d'altres corrents sindicals i d'altres partits de l'esquerra, la gent del Bloc va saber connectar millor amb els problemes de la pagesia lleidatana a l'optar més per una estratègia possibilista que per una voluntat d'imposar principis ideològics.

Els sindicats expulsats es van organitzar en la Unió Local de Sindicats (ULS), hereva directa de l'extingida FLO. El 1934 comptava amb el sindicat de la Fusta, el de la Metal·lúrgia, el Mercantil —aplegava als bancaris—, el de Barbers, de la Indústria Ferroviària, d'Alimentació, la UPA, de Llum i Força, de Cambrers i Cuiners, de Forners i Pastissers i de la Construcció. Sindicats que a partir del 1936 estarien en l'òrbita de la Federació Obrera d'Unitat Sindical patrocinada pel POUM.

Recollint unes dades elaborades pel professor Jaume Barrull, trobaríem la següent estructura sindical a la ciutat de Lleida de preguerra⁸

GRUPS d'INDÚSTRIES	CNT	UGT	ULS	Altres	Total
Alimentació		70	181		251
Metal·lúrgia			190		190
Química		8	78		86
Construcció	500	53	581	9	1.143
Fusta	70		159		229
Tèxtil		29			29
Arts gràfiques	35		20		55
Transport ferroviari	170	767			937
Altres transports per terra	150	384			534
Comerç			292		292
Hosteleria			161	69	230
Serveis d'higiene			79		79
Banca i oficines		189	40		229
Espectacles públics				133	
Altres	114	26	109		249
Total	1.039	1.526	1.890	211	4.666

Durant la República, al marge de la dualitat CNT-ULS, també havia anat prenent cos en aquestes terres la Unió General de Treballadors (UGT),

⁸ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 168.

tradicionalment més feble des que es constituí el 1921 al voltant d'un grup de ferroviaris encapçalats per Josep Soler Rocafull —valencià que continuaria sent el secretari general ugetista durant la guerra, a més d'altres càrrecs en la comissaria delegada de la Generalitat i en l'ajuntament. La primera delegació del Sindicat Nacional Ferroviari de Lleida, adherida a la zona de Saragossa, tenia catorze afiliats —durant una dècada només hi hauria ferroviaris i no seria fins al 1928 que el sindicat lleidatà passà a dependre de l'organització catalana.⁹

El 1931 l'organització socialista prenia més força amb la formació de l'Agrupació Socialista presidida per Gabriel Latasa Aranguren, procedent del sindicat d'oficinistes,¹⁰ que obriria la Casa del Poble al número 5 de l'avinguda de la República, actual rambla Ferran —inicialment el sindicat havia estat al número 8 del carrer Estereria i l'Agrupació al número 2 de la plaça Mossèn Cinto i al cafè España del carrer Major. A partir d'aquest moment s'iniciaria la constitució de sindicats en els sectors professionals inclosos en el quadre anterior. El 1933 la Unió Socialista de Catalunya (USC) s'incorporava a l'Agrupació.

Pel que fa al comunisme ortodox que acabaria desembocant en el Partit Socialista Unificat de Catalunya l'estiu de 1936, cal fer esment a la reduïda actuació lleidatana del Partit Comunista de Catalunya.

El republicanisme, sortint ja del marc de les forces obreres, es mostrà molt actiu a les terres de Lleida des de la caiguda de la Dictadura, recollint una llarga tradició que arrencava de l'època restauracionista i que tenia com a millor exponent Joventut Republicana de Lleida (JRLl). L'entitat fundada el 1901 —en la que apareixen alguns cognoms històrics a la ciutat, com Torres, Pereña o Godàs— estaria sempre molt vinculada a la política municipal, però també a la vida cultural, esportiva i associativa.

A les poques setmanes de proclamar-se la República s'organitzà la Federació de Lleida de l'ERC sobre la base de diversos partits i entitats, però sempre dirigida pels homes de JRLl. Com a la resta de Catalunya, seria un partit liberal, petit burgès i reformista i continuaria mantenint l'important protagonisme

---

⁹ Vegeu "La Unión General de Trabajadores en Lérida. Historia de nuestro movimiento sindical" dins *UHP*, núm. 232, 1/V/37, pàg. 6.

¹⁰ A més de ferroviaris i d'oficinistes, la tercera pota de la UGT a Lleida eren els empleats de banca, entre els que trobem personatges amb protagonisme dins del sindicat i durant la guerra com el futur comissari de la Generalitat Joaquim Vilà, Felip Solé Barri —procedent del CADCI i impulsor de la refundació de la USC lleidatana el 1933— o Josep Solé Cebrià —també dirigent del CADCI.

social, polític i cultural. El caràcter central en l'activitat ciutadana, que sempre havia caracteritzat l'organització republicana, encara faria més cridanera la *desaparició* dels republicans després del 19 de juliol de 1936.¹¹

Les forces de centre més actives foren el Partit Radical, al voltant de les figures dels germans Josep i Salustià Estadella Arnó, i Acció Catalana Republicana (ACR) gràcies a la presència de l'advocat Antoni Bergós Massó. En canvi, la Dreta Liberal Republicana i Unió Democràtica de Catalunya van tenir una escassa representació.

La Lliga Catalana, fonamentalment una maquinària electoral, representava els mateixos interessos conservadors que a la resta del país. Tot i no tenir una participació destacada en la trama civil que participà en la preparació del sollevament de juliol de 1936, els seus homes van ser perseguits a l'esclatar la revolució precisament perquè havien defensat uns concrets interessos de classe. L'exemple més clar d'aquesta situació l'ofereix Joan Rovira Roure, diputat i alcalde de Lleida després dels fets d'octubre, que fou afusellat el 27 d'agost de 1936.¹²

Les formacions que se situaven més a la dreta de la Lliga sí que apareixeran entre els conspiradors, com comprovarem més endavant. Josep Abizanda Puntas, que havia estat un dels signants del manifest fundacional d'Acció Social Popular —organització contrària al nacionalisme català i catòlica, amb un fort component de reacció social i adherida a la CEDA— en va ser un dels directors de la trama civil. També Falange Española, tot i la seva escassa actuació des de l'aparició en l'escena lleidatana el 1935, tindria una activa participació en el sollevament. José M. Fontana explica com en els anys de la República existia a Lleida un grup falangista autònom dirigit per Pablo Valledor Díaz primer i Francesc Boldú Niubó després.¹³

Però sense dubtes era el carlisme, que havia mantingut una important presència al llarg de la Restauració, la força de dretes més estesa geogràficament i

---

¹¹ Una visió aprofundida de la intensa activitat de les organitzacions republicanes lleidatanes a Conxita MIR, "Republicanisme i catalanisme".

¹² L'evolució de la Lliga, i la trajectòria d'alguns dels noms més destacats a Lleida, des de la seva formació fins a la repressió de postguerra a Conxita MIR, "El catalanisme conservador".

¹³ José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 35. La Falange lleidatana, tant l'anterior com la posterior a la guerra, és un tema encara verge per als investigadors, al marge de la Secció Femenina estudiada per Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*.

socialment, més estructurada i més combatent, en paraules del professor Jaume Barrull, tot i que no va tenir la capacitat de traduir aquesta força en resultats electorals. La proclamació de la República va renovar les forces dels tradicionalistes car suposava la instauració d'un règim que portava aires reformistes i laics i que obria la porta de les institucions a les forces polítiques de la petita burgesia i de l'esquerra. Mentre que els canvis de 1931 van desorientar les forces de la dreta, els carlins continuaven tenint clar el seu objectiu bàsic: la defensa de la tradició que havien construït.

Una posició que els situava en la intransigència doctrinal i estratègica, però que permetia el manteniment d'un món polític i social més cohesionat al voltant del partit i de les entitats que l'acompanyaven —un actiu Cercle Tradicionalista, la Joventut Tradicionalista, les Margarides, el Requetè, els *Pelayos* i el Socors Blanc.¹⁴

La implicació de tots aquests sectors en la revolta militar, juntament al que havien defensat en els anys anteriors, explica el fet que alguns noms importants dels seus quadres apareguin entre les llistes de la repressió revolucionària. Entre els tradicionalistes podem citar a diversos membres de la destacada família carlina Recasens, Joan i els seus fills Jesús i Lluís, al diputat al parlament espanyol Casimir Sangenís Bertrand, al regidor Lluís Besa Cantarell, al vocal de la Junta Provincial de la Comunió Tradicionalista durant la República Josep Condal Fontova o als germans Baró Bonet —mossèn Miquel i Josep, advocat i regidor proper a Acció Popular. A aquest partit pertanyien el ja esmentat Josep Abizanda i Josep Rovira Nebot, regidor.¹⁵ També alguns caps falangistes, com Pablo Valledor Díaz, Francesc Boldú Niubó o José Martínez de San Miguel, formarien part de la llista de primeres víctimes de la revolució de 1936.

Aquesta era la relació de forces existent quan els fets d'octubre de 1934 es van estendre a bona part de les comarques de Lleida. A la capital els homes de

---

¹⁴ Per aprofundir en el carlisme i en l'integrisme lleidatans de la primera meitat de segle vegeu Antonieta JARNE, "La branca femenina del carlisme lleidatà. República, Guerra Civil i Primer Franquisme" i Jaume BARRULL, "Carlistes i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX" dins Conxita MIR (ed.), *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, p. 177-207 i 209-229. Com en el cas de Falange, també les organitzacions carlines locals mereixen alguna monografia específica.

¹⁵ La germana de Rovira, Paquita, va ser jutjada pel tribunal popular i condemnada a passar sis mesos de presó i a pagar cinc-centes pessetes de multa. La principal acusació es referia al seu activisme catòlic. La versió de Paquita Rovira sobre el seu pas per la presó a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 29-44.

l'Aliança Obrera, armats, van aixecar barricades i van fer-se amb el control de la ciutat. Però en cap cas va haver-hi un intent seriós de fer-se amb el poder, ni atacs organitzats contra el registre de la propietat o contra edificis religiosos. A la ciutat de Lleida el domini dels sollevats es va mantenir fins que una acció combinada de l'exèrcit i de la guàrdia civil els va reduir la matinada del dia 7.¹⁶

Com a la resta del país, el clima de repressió generalitzada posterior va servir clarament per marcar posicions i per dificultar la represa de la normalitat. La presó de Lleida es va omplir, tant que les casernes de la Panera i del Castell,¹⁷ van haver "d'acollir" més detinguts. També va arribar la repressió sobre les institucions i les organitzacions polítiques i sindicals. I, també a Lleida, la pagesia va ser la classe més castigada. Els mesos següents van permetre un rearmament polític, moral i tàctic de les dretes. Encara que el procés ja s'havia iniciat després de les eleccions legislatives de 1933 i de les municipals de 1934 quan, segons Conxita Mir, la dreta catòlica, agrarista i tradicionalista estava recuperant la força perduda el 1931.¹⁸

La coartada de la revolta d'octubre va permetre, per exemple, aturar l'aplicació d'un impost municipal que havia de gravar als propietaris urbans. En la mateixa línia, es pot consignar la formació del grup armat Acció Ciutadana el mateix mes d'octubre. Però on aquesta recuperació es manifestà més clarament als ulls dels lleidatans va ser en les celebracions públiques: homenatges a les forces armades i a la guàrdia civil el mes de novembre, campanyes pietoses d'ajut als pobres durant les festes de Nadal, l'arribada del nou bisbe Silvi Huix a començaments de maig de 1935 o les celebracions del Corpus. Com va dir Jaume Barrull, la creu i l'espasa tornaven a servir per plantar cara a l'enemic interior.¹⁹

En aquest context, les eleccions de febrer de 1936 servien per cohesionar els dos Fronts electorals, el d'Esquerres i el d'Ordre, tot i les evidents divergències internes. En l'acte de campanya més important d'Acció Popular a Lleida, recollit per Conxita Mir, el candidat de la llista del Front d'Ordre José Abizanda Puntas

---

¹⁶ A més de les obres de caràcter més general, vegeu Jaume BARRULL, "Els Fets d'Octubre a les comarques de Lleida".

¹⁷ Lo Castell és el nom popular que la ciutat ha donat a l'antiga catedral romànica de Lleida convertida en caserna militar des dels temps de l'ocupació de Felip V. La trajectòria del monument des del segle XVIII a Frederic VILA, "Desfeta i recuperació de la Seu Vella".

¹⁸ Conxita MIR, *Lleida, 1890-1936: Caciquisme polític i lluita electoral*, pàg. 559.

¹⁹ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 416.

animava els seus electors dient que *el enemigo, cuando ve hombres que dan la cara y el pecho corre a esconderse*. No menys dramàtic era el to d'un article publicat a l'òrgan local d'ERC, *L'Humanitat*, en ocasió de les eleccions de compromissaris del mes d'abril, també recollit per la professora Mir

*Segons qui sigui el nou president serà el futur del règim. Un error en l'elecció del primer, costà a la República rius de sang i dramàtiques jornades de dolor (...). Amb un altre home a la presidència no s'hauria produït la tragèdia d'Astúries ni la sagrada rebel·lió de Catalunya. Traí la Constitució i estigué a punt d'enfonsar la República. Amb resolució heroica, les Corts actuals destituïren el culpable.*²⁰

Després de les eleccions, tal com havien fet les dretes el novembre de 1933 i l'octubre de 1934, les esquerres van entendre que els hi havia arribat el moment de recuperar el seu model de República. Els presos sortiren al carrer, els ajuntaments represaliats foren restituïts i les armes d'Acció Ciutadana recollides —armes que en les jornades de juliol tindrien el seu protagonisme. El discurs i la pràctica política es radicalitzaven. La primavera es caracteritzà per tot un seguit de vagues i de conflictes laborals que, paral·lelament, eren denunciats en la premsa conservadora.²¹

Tot i aquests conflictes socials, la primavera de 1936 no fou especialment violenta a Lleida. Tanmateix, sí es produïren alguns enfrontaments representatius de les tensions que estaven marcant la vida política del país. Segons va denunciar un comerciant de la ciutat el mes d'abril de 1939, un ferroviari ugetista havia presumit públicament a la seva botiga d'haver participat en una baralla amb joves propagandistes de la dreta

(...) con varios compañeros suyos habían encontrado en el río a unos jóvenes de los que hacían propaganda de F.E. y a los que les habían quitado en otra ocasión la propaganda que retiraban de Correos, y que les habían dado una gran paliza.

La casualitat va voler que el ferroviari fes els comentaris en presència del pare d'un dels agredits, un suboficial retirat de l'exèrcit, el qual confirmà l'agressió que havien patit els amics del seu fill i l'anterior robatori de propaganda

²⁰ Conxita MIR, *Lleida, 1890-1936: Caciquisme polític i lluita electoral*, p. 568-569 i 583.

²¹ L'inspector en cap de la comissaria de policia de Lleida va destacar en el seu informe adreçat al fiscal instructor de la Causa General del 1941 com l'*estat caòtic* creat pel Front Popular va donar lloc a diverses vagues. En el que possiblement encerta l'inspector és en la seva valoració d'aquests conflictes que si bé es plantejaven com a reivindicacions laborals també tenien un profund matís polític (Causa General, peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2, p. 80-83).

política —de la CEDA segons aquesta versió. El seu fill, Antonio Acebrón Cornes, fou afusellat durant la guerra.²²

1.2 EL TRENCAMENT DE L'ORDRE CONSTITUCIONAL

És prou coneguda la interpretació que la dictadura franquista va donar de les causes de la guerra. Quatre dècades van ser temps suficient per consolidar la interpretació oficial d'un conflicte que va esdevenir el mite d'origen del règim. I d'instruments no en van faltar per difondre'l. En discursos, llibres, pel·lícules o documents judicials es multiplicaven els anarquistes, els comunistes, els separatistes i els maçons —no feien falta massa matisos— protagonitzant la gestació d'una suposada acció revolucionària que amenaçava amb acabar amb tot el que era consubstancial a la veritable tradició espanyola. Davant del perill l'exèrcit espanyol, que encarnava tots els millors valors d'aquesta tradició i que tenia la missió de protegir la pàtria dels enemics externs i interns, va assumir *los poderes legítimos del Estado (...) a partir del 17 de julio de 1936, en cumplimiento de su función constitutiva*.²³

Però el cert és que tot va començar amb el fracàs d'un cop d'estat militar, contra un règim democràticament constituït, encara que feia uns dies que l'ambient social i polític estava força enrarit a Espanya i, també, a la ciutat de Lleida. Només així poden explicar-se els explosius que esclataren al diari conservador *El Correo* i al local de JRLI el dia següent dels assassinats a Madrid del tinent d'assalt José del Castillo i del líder de Renovación Española José Calvo Sotelo (12 i 13 de juliol).²⁴ Al mateix temps els militars estaven inquietats, els conspiradors civils preparaven la revolta i les forces obreres esperaven vigilants.

---

²² Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 92. Uns mesos abans —octubre de 1938— el pare ja havia denunciat una altra persona, detinguda al front de l'Ebre, per haver participat en les mateixes agressions contra el seu fill —robatori de propaganda i pallissa al riu. A més, afegia que tant el noi com la seva germana havien patit diverses amenaces de mort (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 39).

²³ Fragment de la sentència del consell de guerra seguit contra un pagès de Mollerussa que va ser membre del comitè de La Riba (Alt Camp), conservada en el seu expedient de Responsabilitats Polítiques (AAPL) i que s'inscriu en la llarga concepció militarista de la societat que ha tingut l'exèrcit espanyol (Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en la España constitucional*). Sobre la interpretació de la guerra durant el franquisme vegeu Paloma AGUILAR, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*.

²⁴ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 430.

La relació dels fets de juliol a la ciutat de Lleida —la sortida dels primers civils armats al carrer, la sublevació de la guarnició i la proclamació de l'estat de guerra, la desaparició de les autoritats republicanes, el fracàs de la revolta i l'esclat del desordre revolucionari— ha estat exposada en diferents publicacions pel professor Jaume Barrull. Algunes obres de caràcter testimonial, fonamentalment el treball de José M. Álvarez Pallás però també les memòries de Vicenç Ximenis, han donat les seves versions d'aquells dies.²⁵

Un militant de les Joventuts Socialistes Unificades, Antonio Font, en mecanografià una visió que, de manera reduïda i partidista, assenyalava els moments principals d'aquells dies

LOS PRIMEROS DIAS DE LA REVOLUCIÓN EN LÉRIDA

Empezó el día 18, cuando los derechistas se echaron a la calle los cuales tenían el propósito de chafar a la República y hacerse ellos los dueños de toda España, a Lérida, los derechistas la tubieron el día 18 por la tarde en pocos momentos, la ciudad sufrió los efectos de los derechistas, pero cual fue nuestra sorpresa al ver al DIA siguiente los soldados fieles a la República con nuestros hermanos Anarquistas, Comunistas y Socialistas, que viendo la traición que querían hacer los derechistas se volvieron contra ellos causandoles algunas bajas.

El día siguiente o sea el día 20 empezaron las fuerzas leales, los fusilamientos de los elementos de derechas hoy en día llamados fascistas, se quemaron las iglesias, se mataron a los curas que vestidos de paisano querían probar si podían escabullirse de la muerte segura que les esperaba, curas venían de todos los pueblos de alrededor vestidos de paisano por los trenes pero nuestras heroicas milicias registraban a todo el mundo que pasaban por la estación encontrando a muchos con crucifijos, los cuales eran fusilados en la misma estación, a los pocos momentos venía un coche que se los llevaba al cementerio para darles sepultura, era temible pasar por las calles pues estaba dispuesto a que los disparos de los fusiles de las milicias rojas te tocasen ya que los fusilamientos daban unos toques de pitos para señal de que se apartasen la gente y dar muerte a los viles traidores de la República Española de debajo del manto que Dios les daba iban para hacer caer a la República lo cual no consiguieron ni jamás lo conseguirán, muchos de ellos casi toda la totalidad hoy DIA estan purgando los males que han echo al proletariado Español.

Asi empezo los primeros dias de la revolución en Lérida del día 18 de Julio de 1936 en la que despues se convirtió más que todo en una guerra a muerte contra los fascistas Italianos y que durará mientras haya un solo antifascista en pie.

Viva la República.

*Viva el Proletariado.*²⁶

²⁵ Vegeu Jaume BARRULL, "Els fets de juliol de 1936 a Lleida"; *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 430-434; *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, p. 90-93; *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 19-26 i "La guerra civil", p. 35-42. També hi ha un breu relat dels fets a Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 17-23. José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*; Vicenç XIMENIS, *Demòcrata i socialista*. Una altra aproximació la fan Vicenç MOREA i Ramon SUÑÉ, *Quan la guerra Monsó - Lleida. 1936-1939 ... L'exili*.

²⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 35 llig. 38. L'alcalde republicà Antoni Vives Estover dóna la versió oficial de l'ajuntament sobre aquests fets en una diligència que explicava els motius pels quals no s'havien pogut celebrar les sessions ordinàries de la comissió de govern previstes per als dies 21 i 28 de juliol. Aquesta versió, però, no aporta cap informació nova, al marge d'afirmar que els serveis burocràtics municipals no s'havien interromput (Llibre d'actes, dia 28 de juliol de 1936 —AML—).

Entre els papers de la Causa General es poden analitzar força dades sobre l'organització i el desenvolupament de la revolta, especialment pel que fa a la participació de les forces armades —exèrcit, guàrdia civil, guàrdia d'assalt i carrabiners—, ja que es van incorporar al sumari moltes declaracions dels representants d'aquestes cossos que havien participat, més o menys activament, en els fets —tenint en compte que els principals protagonistes de la revolta van ser executats l'estiu de 1936. La trama civil de l'aixecament, en canvi, no pot resseguir-se amb massa precisió a través d'aquesta documentació.

La font és important perquè en la sublevació el major protagonisme va correspondre a les institucions armades, fonamentalment a l'exèrcit. La guarnició de Lleida la formava el regiment d'infanteria l'Albuera núm. 16, comandat pel coronel Rafael Sanz García —el comandant militar de la plaça—, que tenia com a caserna la militaritzada Seu Vella. Però el cas de Lleida es caracteritza, com va assenyalar Jaume Barrull contra el que tradicionalment venia afirmant una part de la historiografia catalana, pel destacat paper que van tenir els elements civils tant en els preparatius de la conspiració com en la seva consumació. L'advocat Antoni Bergós deixa entendre en les seves memòries que hi havia un grup de civils, companys de professió, que estaven perfectament assabentats del que s'estava preparant. Quan intenta elaborar una llista dels advocats que podrien actuar a la Lleida revolucionària afirma que

(...) alguns d'ells, que estaven assabentats de l'Alzamiento, s'escapoliren fora de la ciutat, malgrat que aquest en principi reeixí, actitud que elogio sense cap reserva, car, en el fons, no demostraven altra cosa que la poca confiança que tenien en el seu triomf, i el temor que si perdien haurien de donar compte de l'atropell contra la vida civil de l'Estat.²⁷

La implicació a Lleida, però, no era una excepció. També a Tarragona hi havia una considerable trama civil preparada per passar a l'acció un cop els militars s'haguessin aixecat contra la República.²⁸

---

²⁷ Antoni BERGÓS, *Memòries*, pàg. 493.

²⁸ Vegeu Jordi PIQUÉ, *La crisi de la rereguarda*, p. 23-37. Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, en canvi, han destacat la poca implicació civil en la xarxa conspirativa tot ressaltant, al meu entendre, la feblesa general de l'extrema dreta catalana. Es traduïa en què el suport econòmic procedia de particulars i no d'organitzacions partidistes de la dreta, en la mala coordinació dels civils implicats i en un exèrcit que menystenia la societat civil entestada en defensar la idea d'oasi en front de la major radicalitat d'altres regions i en creure que el 18 de juliol seria un nou 6 d'octubre (*La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, pàg. 58).

1.2.1 LA PREPARACIÓ DEL COP

En la introducció d'aquest treball ja s'ha pogut comprovar com el conflicte civil esclatat després de la militarada responia a una crisi social covada durant molt temps. Ara ens fixarem en la mobilització de la coalició reaccionària davant la crisi, accions en les que es pot incloure la conspiració de 1936. Des de la crisi del sistema de la Restauració s'havia anat consolidant una tradició de reaccions armades, tant defensives com preventives, dels sectors conservadors espanyols. Quelcom semblant al que passava a Europa, front les reivindicacions transformadores o revolucionàries de les esquerres. Des de les guàrdies cíviqes, pensades fonamentalment per assegurar l'ordre social en moments especialment conflictius i identificant els interessos d'una classe amb els del conjunt de la societat, fins a les milícies polítiques armades que tenien l'aspiració de fer-se amb el control de l'Estat. Una evolució que corre paral·lela a l'aparició de la política de masses i al pas del conservadorisme autoritari del segle XIX a la nova dreta contrarevolucionària de l'època d'entreguerres que en alguns casos adoptaria formes feixistitzants.

Aquesta estratègia, afavorida pel procés de militarització que va viure la política espanyola durant els anys de la República, és la que explica i dóna sentit a l'activa participació de grups de civils armats al costat de l'exèrcit durant els dies de la sublevació de juliol. Com ha explicat el professor Julio Aróstegui, durant la dècada dels trenta les ideologies militaristes van ocupar un espai important en l'acció política, alguns partits van organitzar fraccions paramilitars preparades sovint per l'acció i capacitades per usar una força física organitzada i legitimada amb arguments polítics, social o ètics diversos. Perquè van ser diferents les tendències que es van veure atretes pel fenomen milicià.²⁹

El bloc social dominant, tot i la sorpresa i el desconcert inicials, aviat començaria a planejar la manera de recuperar la influència perduda en el nou sistema democràtic. La constitució d'un partit com la CEDA seria una de les estratègies —un partit que agrupava diverses tendències de la dreta social i

---

²⁹ Julio ARÓSTEGUI, "La militarización de la política durante la II República".

política i que buscà aglutinar al seu voltant un moviment de masses pensat per assolir el poder polític. Ben aviat, des de les esquerres, es va identificar aquest partit amb un perill per la República. I a l'associació hi va contribuir de manera important el to verbal del discurs polític de les Joventuts d'Acció Popular (JAP), immerses en la paramilitarització de la política espanyola, tot i recórrer més a la violència en la paraula que en la pràctica. Després de la decepció que suposà no guanyar les eleccions del 1936, la JAP va anar perdent força —no podia actuar sense el suport del govern, no eren partidaris de formar milícies pròpies car consideraven la qüestió de l'ordre com una tasca reservada a l'exèrcit— pel que els seus membres més inquiets es van inclinar cap a la Falange i el tradicionalisme. Un dels autors que més atenció ha dedicat a la militarització de la vida política espanyola dels anys trenta, Eduardo González Calleja, ha explicat molt bé com aquests dos sectors de la dreta van participar activament en la preparació d'un clima favorable a la insurrecció contra la República, en contacte directe amb els militars.³⁰

Els dies previs al cop diverses personalitats i col·lectius de la dreta local com Josep Abizanda Puntas, el tradicionalista Joan Recasens, el comandant excedent Lluís Josa de Gomar —designat comissari de la Generalitat després dels fets d'octubre—, així com el petit nucli falangista existent estaven assabentades del que es preparava —un dels enllaços fou el marquès de Navarres, Manuel Álvarez de Toledo, membre de l'aparell de propaganda de la CEDA.³¹ Bona part de l'oficialitat de l'exèrcit destinada a Lleida també estava més o menys compromesa amb la conspiració, tot i que la majoria dels testimonis aportats a la Causa General no són massa concrets —tenien notícies que alguna cosa havia de passar, circulaven rumors, etc.

---

³⁰ Un estudi aprofundit de la reacció conservadora davant del perill revolucionari a Eduardo GONZÁLEZ i Fernando del REY, *La defensa armada contra la revolució*. Per seguir l'estratègia militarista, conspirativa i insurreccional de la JAP, Falange i els tradicionalistes vegeu José BAEZ, "Movilización juvenil y radicalización verbalista: la Juventud de Acción Popular"; Eduardo GONZÁLEZ, "Camisas de fuerza: fascismo y paramilitarización"; Eduardo GONZÁLEZ, "Paramilitarización i violència política a l'Espanya del primer terç de segle: el requetè tradicionalista (1900-1936)" i Eduardo GONZÁLEZ i Julio ARÓSTEGUI, "La tradición recuperada: el requetè carlista y la insurrección". L'estratègia violenta dels carlins des de les darreres dècades del segle XIX fins a la guerra civil com a forma d'oposar-se a l'estat a Jordi CANAL, "La violencia carlista tras el tiempo de las carlistadas: nuevas formas para un viejo movimiento" dins Santos JULIÀ (dir.), *Violencia política en la España del siglo XX*, p. 25-66.

³¹ Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 90.

Els professors Solé Sabaté i Villarroya han explicat com el centre de la revolta a Catalunya era a la guarnició de Barcelona.³² La junta divisionària de la Unión Militar Española estava connectada directament amb la capital dels conspiradors a Pamplona. La junta representava a tots els regiments, serveis i cossos de seguretat de la guarnició barcelonina i de la resta de guarnicions de la Quarta Regió Militar (Lleida, Tarragona, Girona, la Seu d'Urgell, Mataró, Figueres i Manresa —sembla que la seva presència entre la guàrdia d'assalt i la guàrdia civil era menor que a l'exèrcit). A més, els *interessos* dels militars lleidatans estaven representats en la junta de la UME per la presència del capità lleidatà del cos jurídic militar Jesús Martínez Lage —membre d'una coneguda família local que fou destacat a Barcelona durant l'època republicana.³³

En aquesta línia, el capità Joaquín Mora Gaya, que se sumà a l'alçament des de la seva posició de tinent del regiment, va declarar a la Causa General que abans de la revolta no tenia coneixement que s'estigués preparant res. Això sí, compartia la idea generalitzada entre els seus companys que era necessària una sublevació militar per posar ordre al país.³⁴

Altres oficials, en canvi, parlen explícitament de reunions al llarg del juliol de 1936 per conspirar o, en tot cas, per informar-se de la revolta que s'estava organitzant. El capità Emilio Llaser Gómez afirma, sense precisar noms, que caps de Barcelona i d'altres regions militars anaven a Lleida per entrevistar-se amb el coronel i amb alguns oficials del regiment partidaris d'aixecar-se contra el govern en cas de necessitat. També confirma que la gran majoria de l'oficialitat era partidària del sollevament.³⁵

El comandant major Andrés Ynvernon Vila fou més concret a l'explicar que havia mantingut diverses reunions, durant el mes de juliol, amb el capità del govern militar Manuel Martínez García, gràcies a les quals va poder assabentar-se

---

³² Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*.

³³ El delegat de la UME a la Quarta Regió era el capità d'artilleria Luis López Varela. La junta estava presidida pel tinent coronel retirat Francisco Isarre Bescós (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, p. 40-41). En un informe que la policia de Barcelona adreçà al govern de la Generalitat sobre les activitats conspiratives de l'exèrcit a Barcelona apareix Martínez Lage, aleshores tinent, com un dels oficials a vigilar. El text apareix reproduït a Manuel BENAVIDES, *Guerra y revolución en Cataluña*, p. 406-408.

³⁴ Declaració de Joaquín Mora Gaya: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN). La història personal d'aquest oficial ha estat reproduïda repetidament en les versions dels vencedors de la guerra, ja que Mora Gaya va formar part dels grup d'oficials executats al Camp de Mart la nit del 15 de juliol, però només quedà malferit i va poder escapar i salvar la vida (vegeu José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, p. 34).

³⁵ Declaració de Emilio Llaser Gómez: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

de tot.³⁶ Segons ell, a Lleida es remorejava que el coronel Rafael Sanz feia viatges a Pamplona, en els quals no podia ser acompanyat pel seu ajudant, el capità Manuel Martínez. Aquest era nebot del general Martínez Anido i les autoritats republicanes suposaven que tenia idees favorables a la sublevació. Per aquest motiu estava sotmès a vigilància i la seva correspondència era intervinguda. De la mateixa manera, el tinent coronel Gregorio Villa Tolosa, que aleshores era el comandant el Centre de Mobilització i Reserva, considera que el capità ajudant Ramiro Martínez i el capità Manuel Martínez, juntament amb el coronel del regiment, eren els organitzadors de la revolta a Lleida. També afirma que, tot i no saber-se res oficialment, hi havia a la guarnició moltes converses i comentaris favorables a la necessitat de la sublevació.³⁷

Altres indicis que aporta el comandant Andrés Ynvernon són les visites que des de Barcelona realitzava el capità Martínez Lage. La presència de jutges militars al Centre de Mobilització els hi permetia organitzar reunions nocturnes en les quals Ynvernon informava Martínez Lage de l'esperit que regnava a la guarnició. Diu que Martínez portava llistes i documents en els que anotava tant als addictes a la *causa* com al Front Popular, y *tenía marcado interés en la organización de la UME*.³⁸ En el seu estudi sobre la guerra civil a Tarragona, Jordi Piqué també atribueix a Martínez Lage la missió de connectar als militars conspiradors destinats a Tarragona amb la resta de sediciosos catalans.³⁹

Els revoltats tenien previst designar com alcalde al tradicionalista Joan Recasens, recuperar al comandant Luis Josa de Gomar com a comissari de la Generalitat, situar en la delegació d'Ordre Públic al també aleshores comandant Gregorio Villa Tolosa i reinstaurar la figura del governador civil —serà una de les

---

³⁶ Declaració de Andrés Ynvernon Vila: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN). A l'esclatar la guerra no formava part del regiment, però sí que estava destinat a Lleida com a capità del Centre de Mobilització i Reserva número 8.

³⁷ Declaració de Gregorio Villa Tolosa: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

³⁸ L'advocat Luis de Andrés Morera y Galicia, també afirmà que coneixia amb anterioritat la preparació de la revolta pels seus contactes amb caps i oficials de la guarnició de Lleida. Així mateix, diu haver ajudat al tinent de la guàrdia civil a aconseguir un cotxe per desplaçar-se a Saragossa on mantenia reunions conspiratives. Declara des de Saragossa l'1 de novembre de 1938, Causa General, peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). L'advocat, a més de secretari del sometent, era un dels introductors a Espanya de l'Entente Internacional contra el Comunisme —contra la III Internacional seria més correcte. Aquesta institució intentava coordinar a nivell europeu la defensa dels interessos burgesos front el perill bolxevic. Una anàlisi de l'Entente, tant en la seva dimensió internacional, com en la seva implantació espanyola a Eduardo GONZÁLEZ i Fernando del REY, *La defensa armada contra la revolució*, p. 42-53 i 221-234, on es confirma el paper de Morera.

³⁹ Jordi PIQUÉ, *La crisi de la rereguarda*, pàg. 28.

primeres conseqüències posteriors a la derogació de l'Estatut de Catalunya a principis de març de 1938— en la persona del capità Jesús Martínez Lage. En el cas de Barcelona, com a tot arreu, les principals persones escollides per ocupar aquests càrrecs eren militars —en actiu o retirats—, el que dóna una significació especial que per a l'alcaldia de Lleida es pensés en un civil —i que fos un tradicionalista.⁴⁰

1.2.2 DE LA INICIATIVA CIVIL A LA INTERVENCIÓ DE LES FORCES ARMADES EN LA REVOLTA

Però tot i aquests moviments, els primers en sortir amb armes al carrer el dia 18, van ser uns grups de civils —cal suposar que amb el suport, o la complicitat, de les autoritats militars— que no trobaren cap fre des de les autoritats republicanes i policiaques locals. Eren majoritàriament joves, de dretes, i alguns estaven afiliats a les formacions que donaren suport a l'alçament a nivell general —carlins, falangistes o les Joventuts d'Acció Popular.⁴¹ Segurament, com ha apuntat Jaume Barrull, la seva missió era provocar una reacció de l'obrerisme que justificués una intervenció posterior de l'exèrcit per restaurar l'ordre. A l'apèndix número 1 apareix la llista de gairebé un centenar de persones civils que, d'una manera o d'una altra, van tenir alguna participació en la insurrecció.

El mateix Jaume Barrull esmenta quatre punts de la ciutat com a centres de l'acció d'aquests civils revoltats. Els domicilis particulars de dos destacats membres de la CEDA —Josep Abizanda Puntas i Manuel La Rosa— i els locals de Falange i la CEDA. Tot i que Falange no tenia seu fixa en aquells moments,

⁴⁰ Declaració de José Sol Vallespí (10/XI/38): Causa General, peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). El càrrec per a Martínez Lage apareix citat a Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, pàg. 59, a partir del testimoni també presentat a la Causa General per un militar destinat a Barcelona. Les noves autoritats previstes per a Barcelona a p. 147-148.

⁴¹ Posteriorment, aquesta participació juvenil en els moviments de la dreta radical serà criticada amb ironia per la premsa revolucionària. Des d'*Acracia* es dirà que part del feixisme lleidatà s'origina en la *juventud amiga ostentosa de la juerga y del vino*. Sense les festes nocturnes, continua, el conglomerat feixista s'hagués mantingut igual, però no en expansió. Amb to burleta conclou que a tota la joventut masculina del món li agrada fer festes i reunir-se amb noies, però que les celebracions dels feixistes tenien un cert to d'anormalitat perquè només hi participaven homes (*Acracia*, núm. 119, 11/12/36, pàg. 1).

documentació de postguerra assenyala que en un local de Simon Clavera Armenteros al carrer Tallada vivió *Falange antes del Movimiento*.⁴²

La direcció falangista local estava empresonada des del dia 13 perquè al domicili del seu cap Francisco Boldú s'havien trobat armes, i també ho estava un altre grup procedent de l'Espluga Calva (Garrigues),⁴³ pel que en un primer moment actuà com a capitost José Martínez de San Miguel Falcó, professor de ciències en un institut madrileny que passava les vacances a Lleida, d'on era fill.

Quan aquests dies de juliol eren avaluats en la immediata postguerra, sovint es responsabilitzava del fracàs de la revolta a la passivitat dels militars. Però també es cert, com ha destacat el professor Jaume Barrull, que la primera acció dels civils que sortiren amb armes al carrer no va trobar cap resposta decidida des de les forces d'ordre públic i ni des de les autoritats locals — Hermenegild Cle era el delegat d'Ordre Públic. La desaparició de l'estat començava d'hora.⁴⁴ Diferent seria l'actitud dels nous responsables de la ciutat un cop sufocada la revolta. Bona part d'aquests civils pagarien la seva participació amb la vida, amb el que després de la guerra esdevindrien màrtirs de la causa vencedora.

Algun d'ells, però, va tenir millor sort, com els menors d'edat a qui el tribunal popular no va poder condemnar a mort. A finals de gener de 1939 l'alcalde Valentín Martín Aguado signava el següent informe sobre l'actuació del falangista José Abadias Pedrol, perquè el governador civil pogués estendre-li un certificat de bona conducta.⁴⁵

(...) resulta, que el día 19 de Julio de 1936, salió con armas a la calle, formando parte del grupo de Falangistas que con la fuerza de esta Capital, tomaron parte en el Glorioso Movimiento Nacional, siendo por ello después, o sea al día siguiente, encarcelado por los rojos y juzgados por estos, fué condenado a muerte e indultado por no haber cumplido los 18 años, siendo después destinado a un campo de concentración y a efectuar trabajos de fortificación hasta que con motivo de la liberación de Gerona pudo conseguir evadirse y regresar a esta Capital, debiendo hacer constar además que el día 2 de Octubre de 1936, fue fusilado su padre y tres tíos suyos por las hordas rojas, por haber tomado parte activa en el Movimiento.- Es persona de buena conducta y antecedentes y por lo expuesto y además por pertenecer dicho individuo a Falange Española Tradicionalista desde el mes de

⁴² Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 34. Es tracta d'un informe polític elaborat el 1938 per avaluar la idoneïtat de Clavera com a membre de la comissió gestora municipal (qüestió abordada en la segona part del treball).

⁴³ Els falangistes d'aquesta localitat garriguenca no depenien de l'organització provincial lleidatana, sinó de Tarragona (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 68).

⁴⁴ Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 21-22.

⁴⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 59 llig. 70. Posteriorment Abadias va ser voluntari a la División Azul i el 1948 ingressà a la presó provincial, encara que no consta el motiu a l'expedient d'Ordre Públic.

Diciembre de 1935 se le considera muy adicto al Glorioso Movimiento Nacional Sindicalista.

Tot plegat, serveix per confirmar la tesi de la destacada participació civil en la revolta de Lleida. Tanmateix, i com ja hem indicat, el pes dels fets va recaure en l'exèrcit.

El tinent Joaquín Mora Gaya estava de vacances a Osca quan l'exèrcit s'alçà a Àfrica.⁴⁶ La nit del dia 18 es va presentar a Lleida i va trobar-se amb tot el regiment aquarterat per ordre del coronel des de les set el vespre. Els oficials comentaven el sollevament en petits grups i es mostraven partidaris de recolzar-lo. La mateixa nit rebien l'ordre del coronel perquè el segon batalló del regiment, del qual ell en formava part, estigués preparat per sortir al carrer al primer avís —recordem que en aquell moment els civils ja havien fet acte de presència al carrer.

El matí del dia 19 el cap d'aquell batalló, el comandant Mariano Verdiguier Pinedo, va reunir els capitans per donar-los-hi instruccions sobre els punts que hauria d'ocupar cadascú. Mora va veure la còpia mecanografiada lliurada al seu capità, en la qual es deia que calia

(...) desarmar a la guardia de asalto, cachear a toda persona que circulase por la calle y en caso de llevar armas serían detenidas, desarme de policía, prohibir la circulación de toda clase de vehículos incluso bicicletas, todos los cuales serían detenidos, ocupación de los edificios públicos y puntos estratégicos de la ciudad.

Després d'una arenga del coronel sobre la necessitat de complir amb el deure per acabar amb el caos que regnava a Espanya, el batalló s'organitzà i sortí al carrer.

Els civils no havien ocupat cap edifici públic, perquè aquesta tasca estava reservada als militars i als guàrdies civils que proclamaren l'estat de guerra aquell mateix matí. En poc temps, i només amb la baixa d'un civil, van controlar diversos punts estratègics entre els que estaven la Paeria, la Comissaria de la Generalitat —actual seu de la Diputació—, l'emissora de EAJ 42 Ràdio Lleida, l'estació del ferrocarril, la presó i l'edifici de telèfons, correus i telègrafs. A més es reforçaren les guàrdies al pont i a les carreteres d'accés a la ciutat.

---

⁴⁶ Declaració de Joaquín Mora Gaya: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

Un oficial de Telègrafs explica que va ser el capità Jaume Farré Mateu⁴⁷ l'encarregat d'ocupar l'edifici i d'establir els serveis de vigilància a l'interior i a l'exterior del mateix. El capità també va ser qui, inicialment, s'encarregà de censurar els telegrams, encara que posteriorment es destacà a un soldat per fer aquesta tasca. El servei, segons aquest testimoni, va continuar amb normalitat els dies 19 i 20 pel que fa al personal, encara que les comunicacions amb Madrid i Barcelona estaven tallades. Al fracassar la revolta, el telègraf va continuar funcionant normalment.⁴⁸

La versió que l'agost de 1936 donaren els treballadors al diari *Acracia* sobre els mateixos fets és força diferent. Segons ells, el dia 19 van estar comunicats amb Barcelona pel que sabien el que allà estava passant. El dia 20 van anar a treballar per continuar informats, però a dos quarts de nou del matí l'exèrcit va ocupar el local, amb l'argument que estava defensant la República. Van obligar als treballadors, després d'escorcollar-los, a mantenir el servei. Aquests expliquen que feien veure que enviaven telegrams normals, però que en realitat estaven informant dels fets de Lleida a Madrid, a Barcelona i als pobles veïns.⁴⁹

Un altre dels edificis ocupats va ser la Comissaria de la Generalitat. El tinent Mora, que hi va prendre part, explica com els policies i els guàrdies d'assalt que la custodiaven van ser fàcilment desarmats. L'únic incident que remarca és el ja conegut tiroteig entre el paisà que des d'un balcó cridà *Muera España*. Es va produir després de llegir el ban que proclamava l'estat de guerra i es va tancar amb alguns soldats ferits i amb l'autor del crit mort. Per evitar més aldarulls, a partir d'aquell moment la companyia encarregada d'anar llegint el ban va anar precedida per guàrdies de seguretat armats. Però no hi van haver més problemes similars.

Un cop proclamat l'estat de guerra, els paisans que van pujar a la caserna foren armats i van formar esquadres per patrullar els carrers. El mateix es va fer amb els presos de Falange, i d'altres formacions dretanes, alliberats de la presó per l'exèrcit en aquells moments. L'alcalde de 1938, el capità Valentín Martín,

---

⁴⁷ És el mateix capità d'infanteria que havia encapçalat les forces militars encarregades de reduir als revoltats i ocupants del Palau de la Diputació (comissaria de la Generalitat) l'octubre de 1934.

⁴⁸ Declaració de Fermín Pérez Andaluz: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

⁴⁹ Segurament hi deu haver un error de dates en la redacció de la nota al diari. Hauria de referir-se als dies 18 i 19 (*Acracia*, núm. 26, 27/VIII/36, pàg. 4).

declararia en el sumari de la Causa General que ell va pujar al Castell per instruir militarment aquells falangistes.⁵⁰

L'exèrcit, però, no fou l'únic en solleva-se. El tinent coronel de la guàrdia civil, Acacio Sandoval Asensio, també va concentrar tots els seus homes a la comandància el dia 18.⁵¹ Durant la nit va reunir per separat als oficials⁵² i als guàrdies i classes en dos dormitoris per explicar-los-hi que havia esclatat una revolta militar, no política, *per salvar Espanya del caos del Front Popular*. Segons testimonis incorporats a la Causa General el comandant els hi preguntà si tots hi estaven d'acord i la resposta va ser, segons aquests testimonis, unànimement favorable. Dues camionetes encapçalades pel tinent José Sánchez Zamora van sortir al carrer, juntament amb els d'infanteria.

Un cop la ciutat va ser controlada, Sandoval ordenà la clausura dels locals dels sindicats i dels partits polítics, sense disposar, però, cap detenció.⁵³ També es comunicà a totes les comandàncies de la província que havien de posar-se a les ordres de les autoritats militars. Segons alguns testimonis, el cotxe de Sandoval va sortir cap a la Seu d'Urgell amb una ordre per escrit perquè es proclamés l'estat de guerra a la capital de l'Alt Urgell. Els guàrdies també estaven autoritzats per armar a civils de confiança, en cas de necessitat, per ajudar a mantenir l'ordre.⁵⁴

De la mateixa manera, la comandància de carrabiners es va sumar a la revolta el dia 19. Estava integrada pel tinent coronel Enrique Bosch Grassi —en situació de disponible—, el comandant José del Álamo Troya, el tinent Agustín González, els sergents Andrés Barba del Barrio i Saturnino Prado i catorze o quinze carrabiners. Però segons un integrant de la plantilla i la vídua d'un

⁵⁰ Declaració de Valentín Martín Aguado: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

⁵¹ Segons un informe estadístic adreçat per l'ajuntament de Lleida a la Comissaria de la Generalitat el 1932 a la caserna de la guàrdia civil lleidatana hi havia cinquanta-sis homes (Caixa B-618 expt. 9922 —ADPL—).

⁵² Hi assistiren el comandant Vicente Garchitorena Rigau, els capitans Eladio Lucas Mata i Francisco Poyato Castañeda i els tinentes José Sánchez Zamora, Federico Cacán Cuesta i Gregorio Tomé Lacastra (Garchitorena, Poyato i Sánchez van ser executats durant l'estiu).

⁵³ En aquest punt els revoltats de Lleida no van seguir el pla dissenyat per la cúpula militar de la conspiració. Moltes vegades s'han repetit les consignes del general Mola, des de Navarra, en les quals demanava explícitament detencions, afusellaments i la creació d'un clima de terror per controlar de manera més efectiva les poblacions. Especialment la instrucció reservada núm. 1 on ordenava la reducció dels enemics organitzats, l'empresonament dels líders de les forces polítiques de cada localitat i càstigs exemplars per evitar motins i vagues (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, p. 148-149).

⁵⁴ Testimonis dels guàrdies civils Mariano Samitier Bafaluy, Gabriel Camoins Dalmau, Leoncio Bares de Miguel i Gregorio Tomé Lacastra. Peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). Cal destacar que els guàrdies civils donen sempre la mateixa versió, gairebé paraula per paraula.

comandant de l'exèrcit, el tinent coronel va canviar de bàndol el dia 20, al presentar-se a la comandància amb dos milicians lluint un braçalet vermell i prohibint que es disparés contra els que en portessin un d'igual perquè era el distintiu dels *soldados del pueblo*. Un cop vençuda la sublevació, els carrabiners van mantenir-se aquarterats a la seva comandància fins que el dia 25 van ser destinats a Camarasa i a la Seu d'Urgell.⁵⁵

Pel que fa als guàrdies d'assalt, encapçalats pel socialista tinent Montoro, van ser desarmats i retinguts a la comissaria de la Generalitat al no inspirar confiança als revoltats, fins que van poder afegir-se al moviment que controlà la revolta.

1.2.3 REACCIÓ DE L'ESQUERRA OBRERA I RESISTÈNCIA DELS SOLLEVATS

Davant de l'acció dels insurrectes, les organitzacions obreres van reaccionar concentrant-se al marge esquerre del riu —als Magraners i al Recorrido— i formant un comitè de vaga que declarà la vaga general per al dia 20. Segons José M. Álvarez Pallás, el comitè estava integrat per representants de les tres tendències polítiques i sindicals més importants a la ciutat. Josep Rodés Bley, Joan Farré Gassó i Sebastià Garsaball Falcó en representació del POUM. Els socialistes de la UGT tenien a Joaquim Vilà Claramunt, a Ribes —probablement Llorenç Ribes Sánchez, futur regidor—, a Pach —podria ser Josep Pac Roselló, també regidor durant la guerra en representació del PSUC— i a Torres —potser es tracta de Josep Torres Solé, antic militant del Bloc Obrer i Camperol que s'incorporaria a l'ajuntament de Lleida com a regidor del PSUC el gener de 1938. I finalment, Álvarez cita als membres de la CNT César Broto Villegas, Justiniano Villaverde Campos, Pons i Martínez —no hem pogut identificar als dos darrers. Álvarez Pallás explica que en les reunions mantingudes per aquest comitè a casa

---

⁵⁵ Declaració de Juan Piñero Miarnau: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). Segons un informe estadístic adreçat per l'ajuntament de Lleida a la Comissaria de la Generalitat el 1932 a la caserna de carrabiners lleidatana hi havia vint-i-tres homes (Caixa B-618 expt. 9922 —ADPL—).

de Rodés es van repartir els primers càrrecs institucionals que dirigirien la ciutat un cop dominada la insurrecció.⁵⁶

La reacció de les forces obreres, juntament amb la posició cada cop més feble dels revoltats, va servir per donar el tomb a la situació. Els vaguistes, que desenvoluparen una important activitat propagandista, es feien amb el control dels carrers i cada cop eren més els soldats que s'hi afegien abandonant les armes.

Però l'activitat al carrer contrària als sediciosos ja havia començat el mateix 18 de juliol. Segons agents d'Ordre Públic de 1938, aquella mateixa nit es van fer mítings i arengues revolucionàries a la terrassa del cafè Montmartre. Hi haurien participat moltes persones que demanaven l'execució de tots els dretans de la ciutat i proposaven la creació de comitès de veïns per fer purgues a cada carrer.⁵⁷

En mig d'aquest clima van arribar a Lleida des d'altres punts de la província grups de persones per defensar la República. Així ho van fer, per exemple, joves de Bellví en un parell de camions, tal i com ho relata Vicenç Ximenis en les seves memòries. Quan la situació va ser controlada per les forces obreres, i al comprovar que no podrien obtenir armes, optaren per retornar a la seva localitat d'origen, que organitzarien segons la nova situació revolucionària.⁵⁸

La derrota dels revoltats era imminent, pel que la seva resistència va ser escassa. La guarnició aquarterada escoltava des del castell algun tiroteig, mentre els seus companys perdien ràpidament el control de la ciutat. Només els que s'havien fet forts a l'ajuntament van poder resistir una mica més. La tarda del dia 19 havien començat a circular rumors amenaçadors. Es parlava ja del fracàs de l'alçament a Barcelona i s'afegia que una columna de guàrdies d'assalt avançava cap a Lleida. La secció de metralladores, de la qual formava part el tinent Mora, va traslladar-se a l'ajuntament. Allà van muntar les armes a finestres i balcons per poder batre amb el seu foc el pont de la carretera de Barcelona. Com a mesura de seguretat van tallar-lo tota la nit amb un camió que van deixar travessat. Els rumors, però, no es van confirmar.⁵⁹

---

⁵⁶ José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, pàg. 25.

⁵⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 8.

⁵⁸ Vegeu Vicenç XIMENIS CARULLA, *Demòcrata i socialista*, p. 63-68.

⁵⁹ Declaració de Joaquín Mora Gaya: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

A la matinada van pensar que la situació ja estava controlada, però segons Mora, el tinent coronel Martínez Vallespí es va presentar per sorpresa a l'ajuntament informant que el coronel Rafael Sanz havia marxat de la ciutat per assumptes urgents i que ell es feia càrrec del regiment i de la plaça a partir d'aquell moment. El tinent coronel era partidari de la República i tenia idees catalanistes, pel que havia estat sotmès a arrest domiciliari.

Sembla que el capità que comandava la companyia aquarterada a l'ajuntament no se'n va refiar, però el cap del batalló li va confirmar telefònicament les instruccions de Martínez Vallespí. La comunicació amb el govern militar no va ser possible. Poc després Martínez Vallespí ordenà que la meitat dels soldats que estaven a l'ajuntament es traslladessin amb fusells i mosquetons a un edifici de la veïna plaça de la Constitució (Sant Joan) per poder obrir foc creuat sobre el pont. Així van fer-ho una trentena de soldats comandats per un sergent designat pel mateix Martínez. A l'allunyar-se uns quaranta o cinquanta metres de l'edifici, sempre seguint la versió de Mora, des dels porxos i carrers propers van sortir gran nombre de civils que desarmaren els soldats, la majoria dels quals, van fer causa comú amb ells.

Al mateix temps, podien sentir-se trets procedents de diferents punts de la ciutat, però des de l'ajuntament no sabien qui disparava ni contra qui ho feia. També estaven començant a circular camions amb soldats i civils. Aquests cada cop eren més nombrosos al carrer i es mostraven més *insolents*. Per a Mora això era la prova evident del fracàs del moviment, *la mayoría de la tropa había hecho causa común con el paisanaje*. Per la seva banda, l'oficialitat havia estat desbordada i no se la veia circular per enlloc.

Davant de tal situació els oficials i la tropa que estaven a l'ajuntament van decidir tancar-se a l'edifici i resistir, ja que no tenien prou forces com per sortir a l'exterior. A més, els rumors continuaven estenent-se. Ara deien que podien arribar reforços des de Saragossa o d'Osca.

La nit del dia 20 al 21, uns tres-cents civils armats van presentar-se a les portes de l'ajuntament encapçalats pel sergent Barrachina, del mateix regiment d'infanteria revoltat. Mora creia que prèviament s'havia posat d'acord amb un altre sergent que estava amb les tropes de l'interior de l'edifici, Enric Crous Vidal

—un dels principals representants del grup de la revista *Art*, el més important corrent avantgardista de la Lleida dels anys trenta. Amb l'ajut d'alguns soldats, Crous va intentar desarmar als oficials amb violència, al mateix temps que els civils avançaven cap a l'edifici. Un escrit posterior del mateix artista, quan ja era tinent, ens confirma la seva participació en aquests fets. El febrer de 1938 adreçava una carta al ministre de defensa, recolzada per les organitzacions antifeixistes i per les autoritats locals, per sol·licitar l'ascens a capità.⁶⁰ Com a mèrits militars explicava que

Este Oficial, entonces Sargento, en el día 21 de Julio de 1936 logró reducir y desarmar en la Casa Ayuntamiento de Lérida, a tres Tenientes y dos Capitanes que aún se mantenían en actitud rebelde, originándose por tal motivo un vivo tiroteo que pudo dominar el referido Teniente con su firme decisión serena y decidida, haciéndose cargo acto seguido de la fuerza allí destacada, que la componían, una Compañía de fusileros, una Sección de ametralladoras y la Guardia Urbana de la localidad; presenciando todo lo anterior el Alcalde Popular de la ciudad Dn. ANTONIO VIVES ESTOVER, junto con varios consejeros municipales.

Es va produir un breu però intens tiroteig després que els oficials ordenessin disparar des de les finestres, fins que algú, seguint el relat de Mora, va obrir la porta per permetre l'entrada dels civils. La reacció dels soldats va ser aturar el foc i unir-se als civils —aprofitant-se de la foscor diu Mora. Els oficials van ser reduïts i traslladats a cops de culata a la presó. La majoria serien afusellats cinc dies després.⁶¹

Les armes instal·lades a l'ajuntament van ser posteriorment recuperades per les noves institucions revolucionàries. El regidor de la primera comissió gestora municipal franquista Diego Abizanda Puntas va denunciar el març de 1939 un veí de la rambla Ferran perquè

(...) en la noche del 20 al 21 de julio de 1936, y desde los locales del Banco Hispano Americano, de esta Plaza (l'oficina estava a la mateixa plaça de la Paeria), vio el declarante junto con el Apoderado Dn. Luis Besa Cantarell (carlí afusellat l'estiu de 1936), donde estaban escondidos, como el anteriormente mencionado en compañía del Sargento Crous capitaneaban una turba de soldados y paisanos la cual entró en el edificio del Ayuntamiento de esta capital de donde salieron al poco tiempo con varias Ametralladoras

⁶⁰ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) Sobre l'avantguarda local i la trajectòria artística d'Enric Crous vegeu Valeri MALLOL, *La revista "Art" de Lleida*. En la mateixa carta esmentada, Crous explica que durant la dictadura de Primo de Rivera era caporal de l'exèrcit i que fou detingut mentre participava en una reunió clandestina portant l'uniforme militar. També presenta com a mèrits la seva implicació en la revista *Art* i haver organitzat les primeres sessions de cinema soviètic al cinema Rambla.

⁶¹ Segons testimonis recollits a la peça principal de la Causa General, d'entre els oficials executats com a represàlia per haver-se revoltat van ser detinguts a l'ajuntament els capitans Antonio Gómez Martí i Julio Mejón Carrasco i el tinent Horacio Gutiérrez Urrea.

*las cuales cargaron en un Ómnibus y capitaneados por el repetido (denunciado) salió, con dirección desconocida.*⁶²

Un altre punt de resistència va ser el terrat de la Casa Cros a l'Avinguda de la República (rambla de Ferran) on falangistes i requetès van intentar mantenir la posició que els hi havien encomanat.

De fet, el control de l'exèrcit sobre els edificis públics ocupats havia estat més teòric que real en alguns casos. Un ferroviari afecte a la *causa* declara el novembre de 1938 que el mateix 18 de juliol es presentà a les autoritats militars per incorporar-se al seu lloc de treball.⁶³ Els revoltats hi havien instal·lat metralladores però, tot i que l'edifici estava controlat militarment, els treballadors d'esquerres de les oficines anaven arribant armats, ja que ningú els escorcollava ni detenia. L'estació, segons aquesta declaració, va quedar abandonada tot el dia.

La denúncia que pateix un altre ferroviari l'any 1939 per la seva participació en els fets revolucionaris posteriors (activitat sindical, portar armes i demanar l'execució de feixistes, dretans y *de todos los que huelan a cera*) ens serveix per conèixer millor l'actuació dels militars aquells dies de sublevació.⁶⁴

El denunciado estava a l'estació en el moment que les tropes es rendien i quan va arribar-hi

(...) una multitud de personas a apoderarse de nuevo de la estación, entre las que conoció solamente a un tal T. B., guarda jurado de ferrocarriles, que dirigiéndose al dicente le dijo gritando como los demás: "Quítale la pistola a ese Capitán, que no es de confianza" (refiriéndose a un capitán que mandaba la Compañía de soldados que allí estaba), y sin que este oficial hiciera resistencia alguna le quitó la funda de la pistola el arma que previamente le pidió.

A continuació explica que la majoria dels soldats al saber que havien estat llicenciats abandonaren els seus fusells,

(...) uno de los cuales le hicieron coger los dirigentes para que hiciera guardia en la estación e impedir que se acercara nadie. Que a la hora de comer se fué a su casa con el fusil y después de comer se dirigió a la Casa del Pueblo donde lo entregó.

⁶² Fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 90. El denunciado, tot i que declarà que aquella nit estava treballant a les comportes de Lleida i que només coneixia a Cros per la seva fama d'artista, va quedar a disposició de l'auditor de guerra.

⁶³ Declaració de Francisco Pastor Barros: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 94 llig. 102. Abans d'aquesta denúncia, el mateix ferroviari ja n'havia patit una altra (per portar armes i per participar en la incautació de finques) la setmana anterior. Aquella denúncia li suposà una multa de 100 pessetes del governador civil, per la segona fou ingressat a la presó a disposició de l'auditoria de guerra. Segons José Maria Fontana l'alferes Montoro, d'Assalt, encapçalà les forces que es feren amb el control de l'estació (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 69).

La revolta, tot i que on va tenir més ressò fou a Lleida, no va limitar els seus efectes als veïns de la capital provincial. De la mateixa manera que hem assenyalat com veïns de Bellvís es van desplaçar a Lleida per posar-se del costat de la República, naturals d'altres poblacions també van tenir protagonisme als carrers de la ciutat. El gruix més important correspon al grup de falangistes de l'Espluga Calva —un mínim de vint-i-quatre persones— que foren alliberats de la presó de Lleida al fer-se els revoltats amb el control de la situació. També hi va acudir un grup de tradicionalistes de Juncosa de les Garrigues amb la intenció de donar suport armat als sollevats.⁶⁵

Pel que fa a altres localitats lleidatanes, es poden ressenyar els casos de Llardecans i de Torregrossa. Un dels enfrontaments armats més importants va tenir lloc a Llardecans —una localitat que administrativament s'inclou a la comarca del Segrià, però que agrònomament forma part de les Garrigues—, on grups de tradicionalistes i d'Acció Ciutadana es van fer amb el control del poble el dia 20. L'endemà van ser reduïts, després de produir-se un tiroteig —els revoltats es van fer forts a les cases Bertel i Marxantó—, per representants de les forces obreres i republicanes locals que van rebre el suport de milicians arribats de Lleida. Una vintena de revoltats van ser conduïts a la capital, empresonats i sotmesos al tribunal popular que dictà set penes de mort i altres de diversa gravetat.⁶⁶

---

⁶⁵ Jaume BARRULL assenyalava aquesta localitat garriguenca com un dels nuclis importants del carlisme provincial (*Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 187). També hem localitzat el cas d'un veí de Bellvís, un d'Almacelles i un altre de les Borges que van sortir de la presó per participar en el cop militar.

⁶⁶ Un breu comentari sobre els esdeveniments de Llardecans a Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la reraguarda de Catalunya*, vol 1, pàg. 38 (on són presentats com una excepció a la norma de l'escassa implicació de civils en la revolta armada a Catalunya). La premsa anarquista va interpretar els fets com la continuació d'una llarga tradició d'enfrontaments locals entre carlins i liberals (*Acracia*, núm. 55, 30/IX/36, pàg. 4). La violència relacionada amb el sollevament i, de fet, amb les tensions que de manera més o menys larvada es vivien al poble no es limiten als dies de juliol. Com a represàlia per aquests fets van ser executats al cementiri de Lleida el 15 de novembre Josep Mateu Sentís (pagès, FJC), Francesc Mateu Sentís (fuster, CEDA), Joan González Teixidó (pagès, Acció Ciutadana), Joan Montagut Esquerda (pagès, CEDA, alcalde), Lluís Masip González (pagès, Falange), Josep Bonastra Moya (xofer, Acció Ciutadana) i Antoni Mateu Montagut (pagès). Altres veïns de Llardecans executats a Lleida van ser mossèn Francesc Mateu Masip (mort en una de les saques de la presó de Lleida, el 25 d'agost) i el carlí Josep Mateu Mòdol (executat el 6 de desembre per ordre del tribunal popular). Altres veïns de Llardecans que van passar pel tribunal popular van ser Pompeu Bonastre Moya (condemnat a 5 anys de presó i confiscació dels béns el 19 de gener de 1937), Juan Cebrià Oliveras (20 anys), Laureano Prim Cornadó (10 anys), Ramon Cornadó Mateu (5 anys), Ramon Mateu Cornadó (2 anys), Ramon Prim Esquerda (1 any), José Rodríguez Morcillo (1 any) i Francisco Beá Sancliment (llibertat), tots ells jutjats el dia 12 de març de 1937. Un d'aquests veïns apareix denunciat en un article d'*Acracia* com a emboscador, feixista, especulador i representant del manteniment de les divisions al poble la primavera de 1937 (Josep el de las Costas, "Llardecans. Un camión que trae cola" dins *Acracia*, núm. 415, 23/XI/37, pàg. 3).

En el cas de Torregrossa (les Garrigues)⁶⁷, tot un grup de veïns van ser detinguts al casal de les dretes del poble el dia 21 on estaven concentrats i en possessió d'armes, el que indica que tenien coneixement de la conspiració i s'havien preparat per participar-hi —el 3 d'agost foren traslladats a Lleida, el dia 21 de setembre jutjats pel tribunal popular i executats al cementiri l'endemà.⁶⁸

També cal destacar la relació existent entre la ciutat de Lleida i algunes localitats veïnes de la província d'Osca amb les que es manté una llarga relació econòmica, cultural i política. Aquesta relació és molt important durant la guerra com podem comprovar en diferents capítols d'aquest treball al convertir-se Lleida en la ciutat de la rereguarda més propera al front aragonès. A Lleida, ciutat de pas de les columnes catalanes que es dirigien al front, hi arribaran ferits i refugiats, però també cereals imprescindibles per satisfer les necessitats de guerra.

En poblacions com Binèfar o Tamarit falangistes armats i guàrdies civils van sortir al carrer i ocuparen edificis estratègics per sumar-se a la revolta. En ambdós casos va ser necessària l'arribada de forces de Lleida per reduir als sollevats. A Tamarit van ser executats immediatament, mentre que a Binèfar van ser detingudes una vintena de persones, posteriorment traslladades, jutjades i executades a Lleida.⁶⁹

---

⁶⁷ En aquest treball farem sempre referència a la divisió comarcal de 1936 —actualment Torregrossa forma part del Pla d'Urgell.

⁶⁸ Com a resultes d'aquestes detencions, i d'altres que es produïren en dies successius foren executats Jaume Aldomà Riera, Jaume Aldomà Vidal, Ramon Aldomà Vidal, Casimir Campmajó Balcells, Antoni Capell Balañà, Josep Fabregat Brufau, Jaume Garriga Cortada, Antoni Llovera Boneu, Francesc Not Corberó, Pere Puig Capell i Llorenç Solsona Capell (Causa General, peça principal, llig. 1460 -1-, expt. 1 i llig. 1460 -2-, expt. 4; peça 5, llig. 1476 -2-, expt. 60). Les importants conseqüències repressives que tots aquests fets van tenir durant la guerra i la postguerra a Conxita Mir, *Vivir es sobreviure*, p. 251-274.

⁶⁹ CNT, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la comarca de Monzón*, p. 14-15. Segons la informació recollida a la peça principal de la Causa General, les persones detingudes a Binèfar i executades a Lleida van ser: Ramiro Altaba Royo (estudiant) —executat l'1 de setembre de 1936—, José Limiñana Sanz, Manuel Ibars Montanuy, Mariano Ibars Gombau —executats el 9 de setembre de 1936—, Mariano Ibáñez Verdosa (mestre), Felipe Puy Abenosa (paleta), Luis Gasca Alfranca, Francisco Mata Capdevila, Ramon Roy Ibars (empleat), Prudencio Salillas Sesé (pagès), Ramón Torres Zarroca (comerç), José Tornos Joven (pagès), Lorenzo Culleré Fabregat (pagès), Luis Tomás Riverola (industrial), Luis Tomás Vigo (tècnic industrial), José Nadal Badía —executats el 12 de setembre de 1936—, Manuel Espada Sorribas, Joaquín Penella Novel, Francisco Raluy Grau (mecànic), Francisco Raluy Coll —executats el 15 de setembre de 1936—, Benito Coll Estruga, Domingo Arasanz Pueyo, José Marco Burgues (pagès) i Joaquín Lacort Muraz (comerç) —executats el 27 de novembre de 1936.

1.2.4 LA REVOLTA FRACASSADA I LA PORTA A LA REVOLUCIÓ

La conseqüència més immediata del fracàs dels revoltats va ser la seva detenció. El capità Emilio Llaser estava a primeres hores del dia 20 al balcó de Pilatos, a les muralles del castell, on hi havia quatre metralladores de la seva companyia.⁷⁰ Des de les vuit del matí se sentia activitat per la ciutat, crits, xiulets d'ordre, tocs d'alto el foc i algun tiroteig, provocats per grups de civils. Aquests s'estaven barrejant amb les forces armades, arribant fins i tot a diluir-les. Com els hi passava als ocupants de l'ajuntament, des de la Seu Vella no podien saber què estava motivant uns aldarulls que es van mantenir aproximadament fins a les onze del matí.

Aleshores va ser quan soldats que estaven abandonant les seves posicions als carrers de la ciutat entraren a la caserna

(...) en actitud descompuesta, blasfemando y con los fusiles cargados en actitud de disparar proferían frases injuriosas contra sus superiores y contra los paisanos que había en el Cuartel los que se habían sumado a la Gloriosa empresa del Ejército.

Llaser explica que els soldats estaven *influenciados por elementos marxistas que los halagaban con engaños y fines perversos* pel que els intents dels oficials per fer-los-hi veure que tot allò era *por el bien de España* van tenir poc èxit. El desconcert es va imposat al quarter, fent impossible mantenir l'ordre ni controlar la força que hi havia, ja que els soldats que estaven aquarterats van fer causa comuna amb els que havien arribat del carrer —ja fos per por o per afinitat d'idees, afegia l'oficial.

Ja de nit es va presentar un grup format pel tinent coronel Martínez Vallespí, el sergent José Barrachina, el comandant Gil Otero i tres civils. Després d'un interrogatori, uns quants oficials van ser expulsats i separats de l'exèrcit. Els van traslladar en una camioneta als seus domicilis escortats per guàrdies d'assalt i sindicalistes *extremistas*. Aquests, que no van ser executats, haurien de presentar-se diàriament davant del Comitè de Salut Pública.

---

⁷⁰ Declaració de Emilio Llaser Gómez: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN). La importància estratègica d'aquest mirador per controlar la ciutat ja s'havia fet evident l'octubre de 1934. Les metralladores podien batre l'avinguda de la República, la comissaria de la Generalitat i l'estació del ferrocarril.

Una versió similar donen el tinent coronel Gregorio Villa, quan explica que entre les vuit i les nou del matí del dia 20

*(...) se produjo el desbordamiento, los soldados entregaban las armas a las turbas fraternizando con ellas, las calles se llenaron rápidamente de una multitud iracunda y el Teniente Coronel Vallespí fué aclamado por parte de turbas desmanteladas. El desbordamiento fué una explosión pues se pasó rápidamente de la calma a la anarquía más absoluta.*⁷¹

i el capità Manuel Boix Forradellas:

El día 20 próximamente al mediodía, empezó a subir al Cuartel la fuerza que el día anterior había prestado servicios en la Capital, pero no en forma ordenada y con sus mandos, sino por grupos sueltos mezclados con paisanos en actitud descompuesta y dando gritos subversivos, habiendo hecho la guardia del principal (la Seu Vella o castillo principal) causa común con ellos, por lo que pudieron entrar en el Cuartel, también un grupo de Oficiales que había en el interior, trató de persuadirlos de que dejaran el armamento en sus Unidades, consiguiéndolo, pues querían a todo trance que detuvieran a un grupo de Falangistas que desde el primer momento subieron al Cuartel, donde se los armó prestando algunos servicios, como el de conducir el rancho a las fuerzas que se encontraban fuera del mismo. En vista de ello hubo de conducir a estos Falangistas al mando del Comandante Gil Otero y custodiados, por soldados a la Cárcel.

A partir de este momento desapareció todo control de mando y disciplina, campando los soldados por sus respetos, constituyendo un Comité de Sargentos y paisanos.

Al conjunt de capitals catalanes els militars sollevats van ser detinguts un cop fracassada la seva temptativa i empresonats a l'espera del corresponent judici o consell de guerra. A alguns aquest tràmit els hi semblava una gentilesa innecessària. No podien concebre que quan al país ja s'havien establert uns fronts de combat, a la rereguarda es mantinguessin empresonats deu generals enemics i responsables de la guerra. La pregunta era *què s'espera per afusellar-los?*

*No volem consells de guerra ni consells familiars. Quan els milicians han vençut un combat, quan entrin en un poble no poden perdre el temps. No han pas d'anar al combat carregats de llibres de lleis, paper sellat i plomes estilogràfiques. Fora ridícul imaginar-se un combatent, en plena batalla, amb el llibre obert i cercant, amb preocupació, quin és i quin no és l'article que salva o condemna al que està disparant en contra seu i que si es distreu massa el matarà irremissiblement. Quan els combatents entrin en un poble mataran —perquè la nova llei, la llei revolucionària ho exigeix— a aquells que trobin amb armes contra seu, als que els han embarcat a la lluita i alliberaran, amb una abraçada càlida, a tots els que, com nosaltres, tenen fam i set de justícia. El demés, és riure's de la revolució. És escarnir-la. I això no serà mai a Lleida.*⁷²

El mateix dia que el redactor de *Combat* escrivia aquesta reflexió, se celebrava a Barcelona, al vaixell *Uruguay*, el primer consell de guerra contra els principals responsables de la revolta, encapçalats pel general Goded. I el dia 23 un segon judici militar. Tot i que el resultat d'aquests processos fou la pena de mort,

⁷¹ Declaració de Gregorio Villa Tolosa: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

⁷² *Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1.

els dies 29 i 30 d'agost i 1 de setembre es van produir saques davant del temor que els següents judicis fossin més benèvolts. El dia 2 de setembre entrava en funcionament un tribunal popular especial per jutjar als militars implicats i els judicis s'allargaren fins als primers mesos de 1937. També a Girona, a Tarragona i a altres localitats catalanes foren processats els que s'alçaren contra l'ordre constitucional.⁷³

Els militars de la guarnició de Lleida van tenir un tractament diferent, similar al reivindicat en l'esmentat article de *Combat*. Ja el mateix dia 20 de juliol, després de les detencions, es van produir les primeres morts. El coronel Sanz fou afusellat al castell de Gardeny i el capità ajudant del regiment, Ramiro Martínez es va suïcidar. Quatre dies després, la nit del 24 al 25 de juliol, vint-i-nou oficials van ser trets de la presó i executats al Camp Escolar. I en dates posteriors encara moririen més militars.

No tots els militars que havien sortit als carrers de Lleida varen ser detinguts, com és el cas de dos alferes del regiment. Un d'ells va participar en la proclamació de l'estat de guerra, però un cop fracassat el sollevament passà a prestar serveis burocràtics. Va estar a Lleida, després d'un pas administratiu pel front d'Azaila (Terol), fins a l'ocupació. Passà a Surp i després es presentà a Sort al ser ocupada la localitat pallaresa.

La sort inicial va canviar amb el final de la guerra, quan la seva trajectòria va ser *mereixedora* d'un consell de guerra. Fou considerat d'esquerres i amic dels *separatistes rojos* de Lleida, motiu pel qual, segons les autoritats judicials militars, va poder ascendir primer al grau de tinent i després al de capità. També se l'acusà de formar part d'un comitè *que causó vejaciones a los presos y sus familias*. Tot plegat, una condemna de divuit anys de reclusió temporal a la presó de Saragossa i pèrdua del lloc de treball.

L'altre tampoc va ser detingut quan *al sublevarse el día 19 la tropa capitaneada por varios paisanos* (els soldats que desobeïen als seus caps revoltats), *desarmaron en la Sala de Banderas a todos los Jefes y Oficiales, siendo conducidos a la cárcel, a excepción del Alférez procesado*. Va poder anar-se'n cap a casa seva fins que un cop *restablecida la calma fue designado instructor en Lérida hasta*

---

⁷³ J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, p. 149-168.

primeros de febrero de 1937. Després de desenvolupar altres ocupacions de tipus militar es va passar al bàndol franquista el març de 1938. Potser per això *només* li van correspondre sis mesos i un dia de presó correccional i després cinc-centes pessetes de multa imposades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques.⁷⁴

Tampoc els civils que s'havien sumat a la sublevació van córrer millor sort. Foren detinguts i posteriorment la majoria serien executats per ordre del tribunal popular. A través d'un parell dels intents de venjança i d'ajustament de comptes de la postguerra, podem conèixer millor què va passar amb aquests civils. El germà d'un dels participants en la revolta va denunciar un veí, militant de JRLI, el febrer de 1939. L'acusava d'haver identificat al revoltat davant dels milicians, motiu pel qual posteriorment seria jutjat i afusellat.⁷⁵ El republicà, després de ser detingut, declarà

Que sobre las tres horas del día 25 o 26 de Julio de dicho año (1936) o sea la madrugada en que fueron asesinados en las faldas de Gardeny un grupo de militares de la Guarnición, se encontraba el declarante en su domicilio levantado (...) en estado de excitación y nerviosismo producido por la noticia reciente de dichos fusilamientos entre los que figuraban un sobrino suyo, decidió salir un poco a la calle para despejarse

Aleshores va cridar-lo el seu veí, un noi que havia sortir amb armes al carrer per demanar-li ajut ja que bona part de la família estava detinguda —el pare d'aquest noi també seria afusellat—

(...) le hizo subir a su casa y le pidió si podía ocultarlo en su piso pues temía que le mataran las turbas incontroladas como lo hacían con otros aquellos días, y que le contestó que comprendiera el peligro a que se exponía en aquellos momentos si lo ocultaba en su casa, puesto que había salido con armas a la calle al sublevarse las tropas; aconsejándole que se escondiera o huyera, y entonces dijo que él se entregaría o iría a la cárcel si supiera que no le iban a matar por el camino, (...)

Per evitar que caigués en mans dels incontrolats, el republicà assegurava que acudí a la Generalitat perquè agents d'assalt anessin a detenir-lo —en capítols posteriors comprovarem que la seu de la comissaria de la Generalitat va ser ocupada pel comitè popular. Quan ho van fer, el jove es va acomiadar *del dicente estrechándole la mano y agradeciéndole su gestión*. Per aquesta col·laboració en la detenció del noi que s'havia sumat a la sublevació, i per ser considerat

⁷⁴ Les còpies de les sentències militars es troben als corresponents expedients per responsabilitats polítiques (AAPL).

⁷⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 66 llig. 80. El germà denunciant declara que ell també havia pujat al Castell el 19 de juliol. Declaració de José Prieto Vidal: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

entusiasta causa roja, un consell de guerra l'acusà d'auxili a la rebel·lió i el condemnà a dotze anys i un dia de reclusió temporal.⁷⁶

Un cas similar es va produir el gener de 1939 quan una noia va comparèixer a la secció d'Investigació de la delegació d'Ordre Públic per relatar la persecució que patí el seu germà Pere Calvet Miralles als inicis de la revolució.⁷⁷

Que al iniciarse el Glorioso Alzamiento Nacional, un hermano suyo llamado Pedro, de dieciocho años de edad, falangista, se unió con armas a las tropas de la guarnición que declararon el estado de guerra en la Plaza, y al fracasar en ella el Movimiento, fue a ocultarse en su casa para ver de librarse de la sañuda persecución de que se les hacía objeto,

El dia 20 de juliol, una patrulla formada per un sergent i tres civils, dos d'ells veïns del seu carrer, van escorcollar el domicili *sin que logaran encontrar a su hermano, a pesar de hallarse oculto bajo una cama*. Per evitar més perills va intentar fugir fora de la ciutat, però el van veure dos veïns

(...) los cuales poco después al pasar unos milicianos hablaron con estos, según vieron la declarante, su madre, otra hermana y una prima, que observaban la calle ya con temor de que les sucediera algo, notando como después tomaban tales milicianos la misma dirección que había llevado su hermano;

L'intent de fugida no era fàcil, perquè uns altres milicians ja havien anat a buscar-lo a una fonda d'Agramunt on havia treballat. Aleshores, un d'aquells veïns se'l va trobar al carrer i

(...) le paró para decirle que lo buscaban, en cuyo mismo momento llegaron los dos milicianos antes aludidos, que lo detuvieron, y como estos no lo conocían, es de suponer lógicamente que el hecho de pararle y hablarle era para señalar a los milicianos quien era el que habían delatado. Que después de decirle que lo llevaban a la Generalidad (donde estaba la checa), lo mataron los milicianos por el camino, o sea al llegar a la Banqueta frente al Hotel Sol.

Segons la germana, el veí

(...) siguió sin duda a los milicianos y presenció el crimen, puesto que al llegar a su casa, ya le dijo a su esposa, (...): “ya han matado a ese chico”. Frase ésta que oyó Doña M, P. desde la ventana de su casa. La esposa del A. (denunciado), preguntó entonces “¿por qué lo habéis matado”, respondiendo el marido “Tú calla, que era un fascista”.

El veí, després de ser detingut, confirmà a grans trets la versió anterior, però negà haver denunciat al noi. Només va avisar-lo perquè el buscaven. La dona del detingut va insistir en la mateixa versió

⁷⁶ En l'informe policíac incorporat a l'expedient de responsabilitats polítiques s'indica una dada curiosa. La família Prieto tenia un deute de 65 mil pessetes amb el denunciat per la venda d'un casa (el pare Benito Prieto Rodríguez, també afusellat, era registrador de la propietat).

⁷⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 31 llig. 61 i expt. 65 llig. 71.

(...) su marido le dijo que al pasar por frente al Seminario unos chicos dijeron que el Calvet aunque tenía un lazo rojo en la solapa era el fascista que el día del Movimiento llevaba un fusil, y que entonces un grupo de milicianos lo habían detenido. También le dijo que había pasado por allí una chica que era prima del Calvet y que él le había dicho lo que había pasado para que se lo dijera a su madre para que supiera que lo habían detenido. Que al llegar la joven sobrina y contarle a su tía lo que había dicho el marido de la que declara, la madre del detenido mandó llamarlo y entonces fué a su casa y le volvió a contar a la madre del Calvet lo que había pasado con la detención de su hijo. Que por la tarde volvió su marido y le dijo a la declarante “ya han matado al chico ese de ahí junto”, y que ella le dijo “¿y porque lo habrán matado?”.

El detingut va quedar ingressat en la presó provincial a disposició de l'auditor de guerra. Per l'expedient de responsabilitats polítiques sabem que el 1941 la seva dona tenia un negoci a Alfarràs i que era vídua.

Tot i aquests fets, des del diari *Acracia* es demanava que la repressió fos justa. El familiar d'un d'aquests civils detinguts al Castell, Jaume Solsona Cardona, es presentà al periòdic per demanar clemència a la redacció. El familiar argumentava que el noi era un menor, tenia catorze anys, i que va ser conduït al Castell sense coneixement de causa. La redacció del diari explicà que no podia fer res, al marge de demanar al Comitè de Salut Pública que actués en justícia. I acaben dient *Justicia, sí; pero sin caer en la revancha*.⁷⁸

Bona part de les declaracions conservades a la Causa General expliquen el fracàs de la revolta a partir de l'actitud poc decidida del comandament militar, especialment es critica la posició tímida del coronel Sanz, mentre va durar la sublevació. La resta de causes més repetides són la poca participació civil, el fracàs a la resta del país i la *traïció* d'alguns oficials. El tinent de la guàrdia civil Gregorio Tomé Lacastra ofereix una bona sistematització d'aquests motius.⁷⁹

Entén que va ser fonamental que les places més properes a Lleida —com la Seu d'Urgell, Barbastre o Tarragona— no se sumessin al *Movimiento* i que aquest no triomfés a Barcelona. Però també destaca que, al marge d'un grup de joves falangistes, els elements civils de Lleida no es van oferir a les forces armades per cooperar amb la revolta. Critica que els dretans es quedessin a casa esperant la consolidació del cop, ja que existien força armes curtes i llargues que ningú es va oferir a usar. Finalment destaca el desànim del coronel Sanz massa influït pel

⁷⁸ *Acracia*, núm. 12, 8/VIII/36, pàg. 2

⁷⁹ Declaració de Gregorio Tomé Lacastra: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). José M. Fontana també responsabilitza a la guarnició del fracàs de la revolta. Acusa la poca decisió del coronel que no va donar prou protagonisme als civils, no va ordenar detencions i preferiren rendir-se en assabentar-se de les notícies de Barcelona en lloc de lluitar fins al final (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 69-70).

tinent coronel Martínez Vallespí —el defineix com esquerrà, maçó i amb gran ascendent sobre els obrers— que va assumir el comandament.

El tinent Mora creu que Martínez Vallespí no va despertar desconfiances perquè durant tot el dia 20 es va dedicar a recórrer amb molt entusiasme, en una camioneta i acompanyat d'un falangista, els punts controlats per la força militar i perquè col·laborà en la distribució de menjar i d'ànims entre la tropa.⁸⁰

Seguint amb el mateix argument, Tomé explica que tot i que Martínez Vallespí es va fer inicialment amb el control de la població, va ser ràpidament superat per les forces obreres que havien acudit de tota la província (cita el cas del pla d'Urgell). Això va donar pas a l'inici de l'organització revolucionària, de la repressió i de la violència dels primers dies.

El coronel d'infanteria retirat Juan Perelló Sacristán declara que dies abans de l'esclat de la guerra va tenir una entrevista amb el coronel Sanz, a qui li va fer veure la situació tan *desagradable* que es notava a la ciutat, especialment després de la mort de José Calvo Sotelo. Segons explica, li va parlar de la necessitat de vigilar, i fins i tot de detenir, alguns oficials esquerranistes —cita, entre d'altres, al tinent coronel Josep Martínez Vallespí, al comandant Antonio Gil Otero, al sergent Santiago González, a l'oficial tercer d'oficines militars Jaime Monclús i al comandant Pérez Salas. El coronel li va respondre que ja els coneixia i que tot estava controlat. Com a agreujant afegeix que

*(...) durante el dominio de las Tropas Nacionales no se tomaron medidas de protección más que las referidas anteriormente (distribució tropes a les carreteres i edificis públics), sin que se llevaran a cabo detenciones de elementos izquierdistas, incautaciones de los centros u organizaciones del frente popular ni otras medidas elementales en aquellos momentos de tanta gravedad.*⁸¹

Tot i aquesta afirmació, sembla que el tinent coronel Martínez Vallespí va ser sotmès a arrest domiciliari al començar la revolta i que aconseguí escapar-se per fer front als sollevats. El tinent coronel Gregorio Villa Tolosa, afirma el 1941 que els únics oficials destacats contraris a la revolta eren el tinent coronel Martínez Vallespí, el comandant major Gil Otero i el capità Rodríguez Bosmediano. Però, per contra, diu que cap d'ells, era capaç d'oposar-se

⁸⁰ Declaració de Joaquín Mora Gaya: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

⁸¹ Declaració de Juan Perelló Sacristán: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). El fill del declarant, Juan Perelló de Ascó, era caporal de l'exèrcit i va ser executat per sentència del Tribunal Popular a l'haver participat en la sublevació.

personalment al *movimiento*, pel que al començament s'hi van adherir sense cap protesta.⁸²

El capità Manuel Boix Forradellas nega que el coronel hagués arrestat a Martínez Vallespí i a Gil Otero. Declara que els va veure a tots dos a la Sala de Banderes amb el coronel escoltant la ràdio el dia 19. Ell creu que els dos oficials, aprofitant la seva situació al castell, van saber anul·lar al coronel en les seves funcions des del matí, fent-se amb el control del regiment.⁸³ Lligant amb aquesta idea, un dels civils que havien pujat al Castell explica que Martínez i el coronel Sanz van estar estudiant la rendició des de la nit del diumenge a la comandància militar.⁸⁴

Passats uns dies els medis de comunicació van apressar-se a dir que s'havia recuperat la normalitat poc després de ser derrotada la revolta. *Combat* no dubtava afirmar a començaments d'agost que els departaments de la Generalitat funcionaven segons el seu ritme habitual i que els comitès populars començaven a complir amb les missions que tenien assignades. Per tot plegat, conclouia, els carrers de la ciutat estaven prenent un altre aspecte

*I que el carrer sigui apacible, vol dir que la tranquil·litat i seguretat dels ciutadans, es va, cada dia refermant.*⁸⁵

Però el cert és que l'ensulsiada militar va generar una violenta reacció popular que, com veurem més endavant, va prendre un fort caràcter antireligiós. El buit de poder després de la rendició dels militars i de la inhibició de les autoritats republicanes va donar lloc a que la societat, ara en guerra, assagés una nova forma d'organització política i social.

La vaga convocada el dia 20 es va perllongar al llarg de dues setmanes. L'assemblea general de juntes directives, un organisme que aplegava els representants de les organitzacions sindicals de la ciutat durant les primeres setmanes revolucionàries, discutí el dia 23 la conveniència de mantenir la convocatòria.⁸⁶ Uns creien que alguns sectors podien ja retornar al treball —com

⁸² Declaració de Gregorio Villa Tolosa: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

⁸³ Declaració de Manuel Boix Forradellas: Causa General, peça 2, llig. 1468 (2), expt. 1 (AHN).

⁸⁴ Declaració de José Prieto Vidal: Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

⁸⁵ *Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2.

⁸⁶ L'acta d'aquesta reunió apareix reproduïda a *Acracia*, núm. 4 i 5, 30/VII/36, pàg. 2 i 31/VII/36, pàg. 1. L'assemblea també va discutir aquell dia sobre la forma com s'havia d'organitzar la distribució dels aliments (incautacions, expropiacions, creació de cooperatives de consum) i una comissió, o comitè, de proveïments sense arribar a acords definitius.

la circulació d'algun ferrocarril, els pagesos, la neteja pública o l'alimentació— però sota el control de les noves institucions rectores del canvi social que s'estava produint. D'altres temien que el retorn a la normalitat podia fer creure a les forces republicanes i burgeses que es recuperava l'estatus anterior al 18 de juliol. Finalment s'aprovà la primera opció, encarregant al comitè popular de decidir qui havia de tornar a la feina. En assemblees de diversos sindicats pertanyents a la ULS —Oficis Diversos, Barbers i Perruquers, Fusta o Metal·lúrgia— s'acordà que els treballadors cobressin la setmanada corresponent als dies que haguessin estat aturats i la formació de comitès perquè resolguessin els conflictes plantejats en cada ram. Els primers dies d'agost tots els sectors anirien incorporant-se a la seva feina.⁸⁷

La derrota dels conspiradors i la presa del poder per les forces obreres van servir per cobrir les jornades de juliol amb una aurèola d'heroisme revolucionari, van esdevenir el mite fundacional de la revolució per a les forces polítiques i sindicals més compromeses amb el projecte de transformació radical de la societat. Representaven el primer pas de la lluita i la primera demostració que les forces obreres podien derrotar els que consideraven com a representants de la reacció.

Per commemorar aquella data *Acracia* va publicar un número especial de setze pàgines el 19 de juliol de 1937, que volia ser alhora un balanç dels èxits de la revolució i una crida a l'optimisme davant dels canvis que encara calia afrontar.⁸⁸ En realitat, però, els impulsors de la celebració estaven pensant més en el moment present que en els dies de la fracassada revolta militar, ja que el context

---

⁸⁷ *Combat*, núm. 2, 26/VII/36, pàg. 2. El diari del POUM celebrava que amb el retorn al treball les secretaries dels sindicats es buidessin de públic per continuar sent simples oficines administratives (núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2).

⁸⁸ En aquest número apareixen articles de caire institucional (del Comitè Nacional de la CNT, del Comitè Intercomarcal de la FAI, del Comitè Intercomarcal de Sindicats Únics de la Zona VIII, del Secretariat del Comitè Regional de les Joventuts Llibertàries (JL) de Catalunya i del Comitè Peninsular de la FAI, a més d'homenatges als més destacats líders revolucionaris, Durruti i Ascaso). I d'altres en els que s'avaluaven els resultats de la revolució, bàsicament des d'una òptica local (un balanç de l'actuació de les JL a Lleida, Mariano Cardona Rossell escrivia sobre el binomi guerra i revolució, Justiniano Villaverde sobre la missió de l'exèrcit en la guerra i futura pau, Francesc Caballol explicava que la revolució era una necessitat bèl·lica, Alfonso Martínez Rizo reflexionava sobre la capacitat tècnica del proletariat, Francisco Alaiz reivindicava els valors populars i antipolítics, Fabian Moro relatava la situació política a la Noguera, José Tapia presentava la nova educació, Jaume Morell com s'havien organitzat els treballadors del ram de la construcció, Juan P. Fàbregas parlava de la creació del front econòmic, Félix Martí Ibáñez del problema sexual i de la joventut revolucionària, l'alcalde Félix Lorenzo Páramo s'encarregava de resumir quins havien de ser els propòsits del municipi i Miguel París comentava el funcionament del transport de guerra). A més, l'editorial titulada “¡¡Rememorando!!” celebrava l'esperit heroic de juliol (*Acracia*, núm. 307, 19/VII/37).

polític havia canviat molt en un any de rereguarda. El revolucionarisme, i això serà un dels temes centrals en les pàgines posteriors, estava retrocedint a tota Catalunya, pel que el record havia de servir per estimular la necessitat de seguir lluitant. Per altra banda, el diari dels anarquistes s'havia quedat sol en la reivindicació d'aquell projecte, ja que l'hora del POUM havia passat.

Un exemple dels nous aires va ser l'absència de celebracions públiques el juliol de 1937. El comitè pro Exèrcit Popular Regular, una entitat que poc tenia a veure amb l'esperit fundacional de la revolució, havia previst la celebració d'una desfilada militar des de la Rambla d'Aragó fins al parc Eliseu Reclús (els Camps Elisis) on es realitzaria una concentració cívica amb discursos de Pere Quílez (Front de Joventuts), Tort (Estat Català), Josep Pac (UGT) i Miquel París (CNT). Però dos dies abans de la commemoració es publicava una ordre de la delegació general d'Ordre Públic de Catalunya suspentent totes les manifestacions convocades pel 19 de juliol de 1937 i prohibint fer cap comentari a la premsa i a la ràdio sobre la suspensió.⁸⁹

---

⁸⁹ *Acracia*, núm. 305, 16/VII/37, pàg. 2 i núm. 306, 17/VII/37, pàg. 2. Juliol de 1936 no fou l'única festivitat revolucionària durant la guerra. La història social i política espanyola dels anys trenta es prestava a més commemoracions que havien de servir per donar més cos al discurs revolucionari. La premsa anarquista no s'oblidà de les repercussions a Catalunya, València i Andalusia de la crida a la insurrecció general realitzada per la FAI el 8 de gener de 1933, mentre que la pràctica totalitat dels dirigents de la UGT i del PSUC locals van dedicar articles a la revolució d'octubre de 1934 (*Acracia*, núm. 143, 8/I/37, pàg. 1 i *UHP*, núm. 367, 6/X/37, p. 1-2, 6-8). Però no eren els revolucionaris els únics en organitzar actes d'aquesta mena. *Acracia* va qüestionar que els republicans commemoressin el 14 d'abril, perquè ho sentien com un atac a la revolució i una reivindicació de l'estat republicà, burgès i reformista ("Editorial. Los tricolores en acción" dins *Acracia*, núm. 226, 15/IV/37, pàg. 1).

CAPÍTOL 2

LA NOVA ORDENACIÓ DEL PODER LOCAL I LES RELACIONS ENTRE LES FORCES OBRERES DE LA REREGUARDA: COL·LABORACIÓ, ENFRONTAMENTS I COEXISTÈNCIA

El causant immediat de la guerra, i per tant de la revolució, fou el fracàs de la coalició reaccionària en el seu intent de bastir un alternativa de govern en el conjunt de l'estat. Tanmateix, el que sí aconseguiren de manera involuntària a bona part del territori espanyol, va ser la crisi de la legalitat republicana, ja que la reacció dels grups polítics i dels sectors socials que es van fer amb el control de la situació el 19 de juliol donà lloc a un important daltabaix institucional.

El primer pas fou atacar tot el que representava aquella coalició. Va ser apartada dels centres de decisió, els seus béns requisats i les persones i les creences perseguides. La contrapartida de les accions repressives fou l'intent d'articular un nou model de societat i d'individu capaç de superar les injustícies i les desigualtats que havien marcat la història anterior. Però els canvis encara anirien més enllà. El fracàs de la conspiració no va tenir com a conseqüència l'exclusiva derrota i depuració d'aquells que s'hi havien manifestat compromesos, o que els considerats representants del poble haguessin decidit que ho estaven. També va donar lloc a la pràctica desaparició de les institucions de poder local republicanes i atorgà un protagonisme destacat als partits obrers i als sindicats que pretengueren organitzar la societat segons els seus principis.

Combat no trigà gens a criticar el que considerava una actitud poc valenta d'algunes personalitats d'ERC. Per exemple acusà al diputat Francesc de Paula

Gené Aixalà de passar-se a França només produir-se l'aixecament militar, tot i que realment no es va exiliar fins el final de la guerra, ja que durant el conflicte va ser fiscal al Tribunal de Cassació de Catalunya, traslladant-se a viure a Barcelona. I l'alcalde Antoni Vives Estover (ERC) era qüestionat per no deixar-se veure prou pels carrers. Els cotxes amb les inicials d'ERC, afirmaven irònicament, només es multiplicarien amb l'arribada dels primers èxits militars —la recuperació de Saragossa es preveia immediata l'estiu de 1936. En el mateix to, s'oferia una recompensa a qui localitzés les joventuts dels republicans. Partint d'aquests arguments, el dirigent del POUM Francesc Aguilar tenia ben clar quin havia estat el mèrit de cadascú en el domini de la revolta militar

(...) el fracaso del fascismo en Lérida se debe exclusivamente a los obreros. A nadie más que a ellos. Ningún elemento de la Esquerra ni de otro sector republicano no se ha visto por ninguna parte. Y hoy, en Lérida, todo el poder político está en manos de la clase trabajadora.¹

Però no es tractava només que els republicans haguessin incomplert amb les seves responsabilitats o que, en un moment de crisi, mostressin covardia sinó que els poumistes entenien que la seva oportunitat històrica ja havia passat. Els burgesos no van saber defensar la república democràtica el 1873. El 1936 el motor de la transformació seria el proletariat i la meta la Unió Ibèrica de Repúbliques Socialistes.²

Passat un any, quan la relació de forces havia canviat molt a Lleida i al conjunt de Catalunya, els republicans se sentiren amb forces per criticar aquella interpretació recordant el paper de personalitats com Lluís Companys o Josep M. España. Fins i tot, l'estiu de 1937 estaven en condicions de qüestionar públicament el protagonisme de les organitzacions revolucionàries en la derrota dels sollevats

No podrem oblidar mai aquell minut en que, a Lleida, a les nou del matí del dilluns, dia 19, a la Plaça de la Paeria, el tinent coronel Martínez Vallespir, baixava d'un auto i, adreçant-se a l'Ajuntament, el restituïa a l'autoritat legítima. Ell, el bon lleidatà, l'home pundonorós, el liberal i el catalanista de cor, junt amb altres militars tan pundonorosos, havia tornat pels furs de la legalitat, empresonant els caps de la sublevació, i reintegrat a la causa de la llibertat les forces militars que els facciosos, amb enganys, havien sublevat. Fins aquell moment, a Lleida no havia passat res, absolutament res que significués resistència, llevat d'alguns visques a la República que se sentiren mentre el piquet de tropa llegia el ban proclamant l'estat de guerra. Fins aleshores, d'aqueixa mena de valents a que es volen referir certes campanyes, no s'en havia vist ni un.

¹ *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 1 i *La Batalla*, 6/VIII/36.

² "Editorial. Els republicans històrics no es resignen a morir" dins *Combat*, núm. 35, 4/IX/36, pàg. 1.

*Després, sí. Després, quan ja la tronada havia passat, com els cargols després de l'aiguat, sortiren.*³

Més enllà de les interpretacions partidistes i interessades, el cert és que a Catalunya es va produir una fallida institucional i una atomització del poder polític per la manera com va acabar la revolta militar. La profunda transformació experimentada pels òrgans de poder local, que va donar pas a la constitució de comitès antifeixistes a la pràctica totalitat de poblacions catalanes, ha ocupat de manera creixent l'atenció dels estudiosos des dels treballs pioners de Josep Eduard Adsuar sobre el Comitè Central de Milícies Antifeixistes o les reflexions teòriques de Pierre Broué i d'Albert Girona.⁴

L'historiador francès Pierre Broué és un dels primers en sistematitzar les característiques generals del nou poder local, a partir de l'anàlisi comparativa de les etapes inicials de les revolucions russa, alemanya i espanyola. En els tres casos les aspiracions de les masses populars es van canalitzar a través d'uns òrgans propis controlats per partits obrers i sindicats, en un context d'aguda crisi de l'estat —no provocada inicialment per l'assalt de les forces populars. Aquests comitès assumiren un poder global, superior als tres poders liberals clàssics, i s'organitzaren de manera piramidal —la base més revolucionària i el vèrtex, que no era de caràcter nacional, amb un personal polític més professionalitzat. Paral·lelament es mantenia el govern anterior, però afeblit i amb els poders limitats, sense capacitat per disputar el poder als nous òrgans. Els comitès espanyols —amb menor protagonisme de soldats— no sorgiren per fer front a l'estat, sinó per substituir-lo en la lluita contra un exèrcit sollevant que no donava signes de descomposició. De fet, segons Broué l'organització revolucionària contenia les bases per retornar a un estat burgès reformat.

Albert Girona apunta que la primera raó de ser dels comitès fou la defensa de la República, però que després hagueren d'omplir, de manera espontània i

---

³ “Editorial. Covards i valents” dins *L'Ideal*, núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 1.

⁴ Josep Eduard ADSUAR, “El Comitè Central de Milícies Antifeixistes”; Pierre BROUÉ, “Los órganos de poder revolucionario: ensayo metodológico” dins Pierre BROUÉ, Ronald FRASER i Pierre VILAR, *Metodología histórica de la guerra y de la revolución españolas*, p. 21- 42 i Albert GIRONA, “Algunes reflexions a l'entorn dels comitès-govern de la guerra civil espanyola (1936-1937)”. Per a Francesc Bonamusa els comitès foren una a resposta revolucionària, ingènua, espontània i voluntarista al cop militar sense plantejar-se objectius estratègics a llarg termini. Normalment els seus membres desconeixien el funcionament de l'estat i en no pocs casos actuaven per resoldre greuges històrics locals [“Institucions de la Generalitat i comitès” dins Francesc BONAMUSA (ed.), *La guerra civil*, p. 9-31].

accelerada, el buit de poder que es plantejà en bona part de l'Espanya republicana —dues funcions impulsades inicialment per les forces obreres en la majoria dels casos. Per aquest motiu, creu que l'atabalament i la transitorietat en són dues característiques definitòries. Tot i això els comitès van ser capaços d'assumir múltiples funcions executives, de convertir-se en petits governs encarregats de gestionar la vida de l'entorn immediat —des de les primeres funcions associades a qüestions militars fins la posterior actuació en l'economia, la cultura, la justícia, els proveïments, etc.

Fins al punt que en diverses regions espanyoles es van organitzar veritables poders autònoms, als que en casos com el català calia afegir el pes de la qüestió nacional. El trencament territorial de l'acció de govern no va ser una característica exclusiva de les zones on hi havia plantejat un plet nacional, ni tan sols de les regions amb majoria anarquista on podien imposar la seva concepció federal del poder —com el Consell d'Aragó. També queda clar, tot i la seva naturalesa diferent, el grau d'autonomia d'una institució com la Junta de Defensa de Madrid respecte altres organismes d'abast territorial més ampli.⁵

Tot plegat donava una gran varietat local d'orientacions polítiques —que condicionarien la profunditat de les transformacions revolucionàries i les relacions amb les antigues autoritats de l'estat i amb els partits burgesos. Progressivament l'evolució de la guerra i les derrotes militars anirien imposant un procés de centralització.

Per a l'historiador andalús Antonio Nadal, el daltabaix institucional i els comitès eren la culminació d'una llarga tradició política espanyola iniciada el 1808 i mantinguda al llarg del segle XIX. Defineix els comitès com la manifestació més important de la revolució espanyola al constituir una alternativa a l'estat democràtic formal, malgrat la descoordinació nacional, les divisions en les concepcions, la seva curta vida i la immaduresa de la revolució.⁶

Des de la guerra de la Independència les crisis de l'estat s'havien combatut amb juntes locals i regionals, comitès en la denominació de 1936, que tractaven de

---

⁵ Sobre el Consell d'Aragó vegeu Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad aragonesa i De la calle al frente*, p. 193-196. Sobre el cas madrileny Julio ARÓSTEGUI i Jesús A. MARTÍNEZ, "La Junta de Defensa de Madrid. ¿poder autónomo?" dins *La Junta de Defensa de Madrid*, p. 101-122.

⁶ Antonio NADAL, "Los comités malagueños" dins Octavio RUIZ-MANJÓN i Octavio GÓMEZ, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, vol. 2, p. 141-152.

suplir el buit de poder central des de la proximitat. L'historiador alemany Walter Bernecker també reivindica la continuïtat entre la tradició juntista vuitcentista, que originà la guerra popular revolucionària, i l'espectacular proliferació de comitès durant l'estiu de 1936.⁷

Tots dos relacionen aquesta estratègia amb la naturalesa de l'estat espanyol contemporani, incapaç de superar el seu allunyament d'una societat en la que estava poc arrelat el feble sistema de partits polítics i en la qual, en el segle XX, els sindicats prendrien el protagonisme als partits com a principals agents de la vida política. Detecten tot un seguit de continuïtats formals —presa del poder des de la inexperiència en la tasca de govern, organitzacions obreres/populars que armen al poble, enfrontaments amb l'exèrcit professional i poders autònoms— que apareixen quan l'estat es mostrava incapaç de donar una solució a les aspiracions de les classes populars i d'una part de la petita burgesia en un context de crisi.

Segons Bernecker la diferència és que mentre les juntes del segle XIX només aspiraven a canviar de govern, o de règim en alguns casos, els classistes comitès de 1936 no tenien la voluntat de conquerir el poder polític, sinó de reemplaçar l'estat per organismes de la societat. L'estat era sentit com l'òrgan executor de les classes dominants i, per tant, dirigit contra els interessos de bona part d'aquesta societat. Estat i societat es percebien com dos elements clarament diferenciats. Les masses, representades pels comitès i superant als partits polítics, plantejaven una lluita per superar la democràcia burgesa i aprofitaren la dissolució de les institucions de govern per ocupar el seu lloc.

Al llarg del segle XIX les juntes urbanes, com organismes de lluita contra l'estat, el govern i la classe dirigent, teòricament havien d'omplir un buit de poder i canalitzar les demandes populars, però en la pràctica el seu interclassisme va afavorir el domini dels sectors socials més moderats o antirevolucionaris. Els comitès de 1936 també es van veure afectats per conflictes interns. Bernecker creu que el seu final s'accelerà quan la CNT, trencant el seu tradicional apoliticisme, va prestar-se a col·laborar amb els partits, va designar els seus representants des de la direcció sense consultar a les bases i participà en el govern.

---

⁷ Walter L. BERNECKER, "Juntas Populares y Comités Revolucionarios en los siglos XIX y XX".

L'espontaneïtat del moviment, la improvisació, la manca de direcció central i el manteniment de la influència d'unes poderoses organitzacions obreres impedí la construcció d'una estructura política alternativa des de baix i frenà la democràcia directa. La revolució des de dalt va anar substituint la revolució des de baix, sense el suport eficaç de les masses i recolzada per un reconstruït aparell estatal. Es perdia empena revolucionària per cedir el pas a una situació d'ordre deixant la revolució inacabada. Bernecker conclou afirmant que tant al segle XIX com al XX els poders locals revolucionaris acabaren renunciant a la realització més completa dels seus ideals renovadors. Mai la fracció més revolucionària aconseguí imposar les seves conviccions i assolir les seves metes.

L'atomització del poder polític també va tenir conseqüències en l'organització de l'espai. Per a Oriol Nel·lo el col·lapse de l'estat i l'aparició dels comitès provocaren una important fragmentació del poder polític sobre el territori i una mutació radical en l'organització del govern local. No es va produir exclusivament una renovació institucional, sinó també una nova ordenació del territori. Canviava així la naturalesa del poder, la base de la seva legitimitat i el seu abast territorial. Quan els comitès van endegar el procés de jerarquització assenyalat per Broué, ho feren sobre la base d'una nova estructura territorial a Catalunya, les comarques i les vegueries. A continuació fou la Generalitat qui va començar a utilitzar-la per a la seva administració.⁸

La coordinació territorial de les noves institucions de poder local es va emprendre a finals d'estiu amb un plantejament que marginava les fronteres provincials en benefici del mapa comarcal de Catalunya. Des de començaments d'agost de 1936, el Comitè Central de Milícies Antifeixistes impulsà la creació de comitès comarcals que servissin per coordinar les funcions assumides per la multitud de comitès locals que s'havien anat creant, i que encara calia crear, a partir dels treballs de la ponència encarregada per la Generalitat d'elaborar un projecte de divisió comarcal. Una Comissió de Milícies Comarcals s'havia d'encarregar de vetllar per aquesta coordinació i d'impulsar la creació de nous

---

⁸ Oriol NEL·LO, "El govern local a les comarques gironines durant els primers mesos de la guerra i la revolució (juliol-desembre de 1936)" dins DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines (1936-1939)*, p. 119-134.

comitès locals. També el Consell d'Economia de Catalunya, el Consell de l'Escola Nova Unificada i, finalment, la Generalitat van adoptar l'ordenació comarcal.⁹

2.1 LLEIDA LA ROJA: LA CIUTAT I ELS COMITÈS

La ciutat de Lleida, com la majoria de poblacions catalanes, va començar ben d'hora a organitzar la societat a partir d'un comitè local del qual en dependrien un grapat més per poder regir els diferents àmbits de la vida ciutadana —de proveïments, de transports, agrari, d'ensenyament, militar, d'investigació, municipal i un tribunal popular.¹⁰ Unes institucions de les quals es conserven pocs testimonis documentals, per la seva pròpia naturalesa i per l'evolució de la guerra i dels anys posteriors, el que dificulta seriosament la tasca de reconstruir-hi l'activitat.

La multiplicació d'aquests organismes de nova planta seria interpretada inicialment com una evidència de la capacitat creadora de la revolució. L'eufòria de les primeres setmanes es veia reforçada per la facilitat amb què les velles estructures estatals eren reemplaçades per unes instàncies sota control obrer. Però a la llarga anirien apareixent obstacles que dificultaven la normalització de la rereguarda. En paraules de Julián Casanova, més que una multiplicació de poders es va produir una confusió de poders de diferent origen, naturalesa i objectius. Els interessos i els plantejaments, referint-se a la rereguarda aragonesa, de comitès locals, comitès de les columnes i comitès de les col·lectivitats no sempre eren coincidents.¹¹

La proliferació de comitès despertava els recels de molts revolucionaris a mesura que augmentava la burocràcia. La redacció d'*Acracia* assegurava que

*Hay en Lérida un centenar de Comités entre políticos, obreristas y específicos.
¡Cien comités! Cuando han de pasar todos los problemas por cien comités -repartidos entre ellos los problemas, claro está, y algunos por todos ellos- es muy difícil que puedan resolverse bien.*

---

⁹ Sobre l'elaboració del mapa comarcal de Catalunya vegeu Oriol NEL·LO i Enric LLUCH, "Estudi Preliminar" i Pau VILA, *La divisió territorial de Catalunya*. L'elaboració del mapa comarcal es va realitzar durant la República, gràcies a les competències que l'estatut de 1932 atorgava a la Generalitat en matèria d'organització territorial del país. La divisió comarcal va ser finalment sancionada el 27 d'agost de 1936 pel govern català.

¹⁰ Un organigrama del poder revolucionari lleidatà a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 97.

¹¹ Vegeu Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa*.

En altres casos no hi havia coordinació entre les autoritats de localitats diferents. La direcció catalana de la CNT lamentava que les delegacions arribades a Barcelona amb passis segellats pels comitès revolucionaris de les poblacions d'origen, fossin aturades a les barricades de la capital si no tenien una autorització explícita dels comitès de Barcelona.¹²

Els problemes d'organització s'havien de superar en el marc de la xarxa comarcal. A mitjans de setembre es va convocar una reunió a la delegació d'Ordre Públic de Lleida per constituir el comitè del Segrià, destinat a coordinar els comitès locals de la comarca.¹³ La reunió fou presidida pel comissari d'Ordre Públic, Josep Rodés, i assistiren el comissari accidental de la Generalitat a Lleida, Josep Solé, dos membres del Comitè Popular de Lleida, un representant del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, Giménez, un altre de la Comissió de Milícies Comarcals, Valldeperas, i delegats de trenta-tres pobles de la regió.¹⁴

Els representants de Barcelona informaren que la potestat de legalitzar els comitès —n'hi havia uns vuit-cents a Catalunya— la continuaria tenint el Comitè Central, però que la còpia de l'acta de constitució es podria enviar a través del nou comitè comarcal. També asseguraven que aquest no restaria autonomia als comitès locals, sinó que els posarien en un contacte fraternal i agilitarien la resolució dels conflictes.

El secretariat del comitè comarcal del Segrià tindria la seva seu a la ciutat de Lleida, des d'on estaria en constant comunicació amb Barcelona per traslladar-hi les suggerències dels pobles. Sobre aquest comitè ens queda el mateix dubte que plantejava Oriol Nel·lo per les terres de Girona. L'escàs rastre documental que ha deixat a la premsa local no aclareix si es tractava realment d'un nou comitè o si era el comitè del cap de comarca el que havia d'assumir aquesta funció. Nel·lo s'inclinava per la segona opció donada la tendència d'aquells a assumir funcions supralocals. I el comitè de Lleida no en va ser cap excepció

---

¹² *Acràcia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 1 i núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 1.

¹³ *Acràcia*, núm. 43, 16/IX/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 43, 14/IX/36, pàg. 2.

¹⁴ Almenar, Alguaire, Almacelles, Vilanova del Segrià, Roselló, Torre-serona, Benavent de Lleida, Torrefarrera, Vilanova d'Alpicat, Alcoletge, Vilanova de la Barca, Fondarella, Sidamon, Mollerussa, Bell-lloc, Miralcamp, Albatàrrec, Montoliu de Lleida, Artesa de Lleida, Sudanel, Torres de Segre, Aspa, Aitona, Seròs, Sarroca, Massalcoreig, Granja d'Escarp, Maials, Llardecans, Almatret, Torrebeßes, Palau d'Anglesola i Golmés.

*Una representación de este Comité se trasladó al pueblo de Maldá (l'Urgell), para organizar el Comité Popular, quedando constituido con arreglo a las normas generales que preside la constitución de las mismas.*¹⁵

Un altre exemple va ser la dissolució de la junta del Canal d'Urgell, definida pels poumistes com *grandes propietarios de tierra y caciques*. El Canal quedà sota el control dels treballadors, afiliats al sindicat de Llum i Força i els comitès populars de les diverses poblacions afectades es feren càrrec del cànon de rec.¹⁶

De tota manera, no hi hagué massa temps per consolidar la xarxa administrativa perquè la Generalitat dissoldria tots els comitès, locals i comarcals, el mes d'octubre.

2.1.1 EL COMITÈ POPULAR I L'ASSEMBLEA GENERAL DE JUNTES DIRECTIVES

Fins la tardor de 1936, el primer entramat institucional de la ciutat estava presidit per una assemblea general de les juntes directives de totes les formacions sindicals i polítiques obreres de Lleida —UGT, PSUC, CNT, FAI, ULS i POUM. Com a òrgan de govern emanat d'aquesta assemblea, amb la missió de controlar o coordinar la tasca desenvolupada per la resta de comitès de la ciutat, es constituí el comitè popular, o de salut pública, integrat per les organitzacions sindicals en representació igualitària.¹⁷

¹⁵ *Acracia*, núm. 42, 15/IX/36, pàg. 3. També va mantenir una entrevista amb els pagesos de Gimènells (*Combat*, núm. 41, 11/IX/36, pàg. 2).

¹⁶ *La Batalla*, 6/VIII/36 i *Combat*, núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2. Vegeu també sobre la qüestió del Canal, que havia estat un dels primers problemes assumits per la UPA, Sebastià GARSABALL, "Problemas campesinos. Un asunto trascendental. El canal de Urgel" dins *Adelante*, núm. 14, 16/II/37, pàg. 1 (es plantejava que la revolució no havia pogut resoldre el problema del nové i proposava la nacionalització del Canal i que els empleats esdevinguessin uns nous accionistes). Les tesis de Garsaball van ser rebatudes per R. ORIOL, "Problemas de la revolución. Un asunto trascendental y un problema. Canal de Urgel" dins *Acracia*, núm. 178, 18/II/37, pàg. 1 i per Pere BOLDÚ, "El canal de Urgel, es un problema campesino" dins *Acracia*, núm. 212, 30/III/37, pàg. 2.

¹⁷ La denominació de comitè de salut pública també es va donar a l'òrgan de poder local de transició que es va constituir després de conèixer-se el resultat de les eleccions municipals de l'abril de 1931. Curiosament, en aquella ocasió estava format per representants de les formacions republicanes de la ciutat (JRLI, Estat Català, Partit Catalanista Republicà, Dreta Liberal Republicana i Partit Republicà Radical). Vegeu Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 238-239. Pel que fa als comitès de 1936, Albert Girona creu que la voluntat generalitzada de tenir representants de tots els partits i sindicats és un tret distintiu dels comitès espanyols a diferència dels soviets russos on la representació corresponia als treballadors i no a les organitzacions ("Algunes reflexions a l'entorn dels comitès-govern de la guerra civil espanyola", pàg. 36).

Fruit de l'acceleració del primer moment, existeix certa confusió entre les dues denominacions d'aquest comitè. Álvarez Pallás, per exemple, cita a Sebastià Garsaball (POUM), a Torres (UGT, havia format part del primer comitè de vaga) i a Jaume Escalé Trillo (CNT) com a membres del comitè de Salut Pública. I a José Pena, a Enrique Segura, a Pablo Pérez i a Miguel París (CNT) com a integrants del comitè popular. La persona escollida per encapçalar-lo va ser l'històric militant del POUM i del sindicalisme agrari lleidatà Sebastià Garsaball.¹⁸

Les institucions d'origen republicà també canviarien les seves direccions. La comissaria delegada de la Generalitat a Lleida va quedar en mans de Joaquim Vilà Claramunt, en representació de la UGT, i la comissaria delegada d'Ordre Públic fou assignada a Josep Rodés Bley, destacat membre del POUM. A partir del mes de setembre l'esgotat ajuntament republicà va ser substituït per un comitè municipal presidit pel cenetista Félix Lorenzo Páramo. Aquest ferroviari valencià ja havia tingut una activa participació en temps de la República, tant en tasques sindicals —delegat al Ple Regional de Sindicats Únics de Catalunya el 1933— com en l'acció directa —fou detingut amb altres companys després de participar el mateix any en l'assalt de la caserna de la Panera de Lleida. A més de participar intensament en la política municipal, continuà amb les tasques de l'organització anarquista durant la guerra, destaca la fundació d'un Ateneu Llibertari que ell mateix havia reivindicat abans de la revolució, i en l'exili. El 1945 participà en el congrés de Federacions Locals de la CNT celebrat a París, concretament en la ponència que analitzà l'actuació política del moviment llibertari durant la guerra.¹⁹

Les comissaries de la Generalitat i d'Ordre Públic i el comitè popular depenien del comitè popular, de manera que la dualitat de poders durant l'estiu es resolia sempre de manera favorable al comitè. Aquesta transformació institucional, més la fesomia revolucionària i proletària que havia adoptat el paisatge urbà de la ciutat, van merèixer un extens reportatge a *La Batalla* —diari

---

¹⁸ José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, pàg. 29. Segons l'expedient de Responsabilitats Polítiques de Pablo Moro Sancho, aquest cenetista també formà part del comitè popular (AAPL). Una breu biografia de Sebastià Garsaball a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 68.

¹⁹ En la ponència del congrés parisenc també trobem al lleidatà Jacint Borràs, un altre històric del sindicalisme lleidatà. Havia estat delegat al congrés de la CNT celebrat a Madrid el 1931 en representació del sector anarquista del sindicalisme lleidatà i primer secretari del comitè provincial del sindicat (*Elementos para la comprensión correcta de 40 años de exilio confederal y libertario*, 1978).

barceloní del POUM— on es lloava que Lleida hagués quedat en mans de la classe treballadora, convertint-se en un exemple a imitar²⁰

La ciudad de Lérida ofrece un magnífico aspecto revolucionario. Salta a la vista la gran abundancia del color rojo. Está en todas partes: en las múltiples banderas que se agitan, en todos los balcones y ventanas, en los coches y en los rótulos que cuelgan por doquier y también en el pecho de todos los ciudadanos. Es verdad. Todos los leridanos, sin excepción, llevan un brazalete rojo o un pañuelo, o cuando menos una cinta de ese color. Hemos conocido personas que están muy lejos de ser militantes marxistas, pero hoy llevan la cinta roja en el pecho la guardia urbana, los militares, los de Asalto, también. Todo esto forma una decoración simpática que se impone por la fuerza del color y de su significación. (...)

Esta es la Lérida de hoy, la roja, la del proletariado. El poder político en manos de la clase trabajadora. Es un ejemplo a seguir.

Los anarquistas, socialistas y comunistas viven en completa armonía; forman, entre todos, los Comités directores y hay por doquier, en sus actos y decisiones, un alto espíritu de clase y de mútua comprensión.

Malauradament per la vida política de la rereguarda, l'harmonia només estava en els diaris.

El comitè popular tenia la seva seu, juntament amb l'assemblea general de juntes directives, que realitzava les seves sessions a partir de les onze de la nit,²¹ la comissaria de la Generalitat i la comissaria d'Ordre Públic, al palau de la diputació. Aquesta concentració donava a l'edifici una intensa activitat i una constant presència de milicians, *polítics* i ciutadans que entraven i sortien. Per a *La Batalla* aquesta bullícia era una demostració de la vitalitat de la revolució

Hemos visitado la Generalidad. El Palacio de la calle del Carmen se halla constantemente atiborrado de gente. Las largas colas se eternizan y parece que no se van nunca a terminar. La vida de todo Lérida pasa por aquellas oficinas. Vienen los comerciantes a regular el movimiento de las mercancías de sus establecimientos; vienen los que buscan sellar papeles en el Comité de Salud Pública; los que visitan al Comisario de Orden Público. Un vocerío inmenso se levanta por doquier. Los que conocíamos aquel edificio de antes, no lo recordamos para nada. Todo, allí, es nuevo. El pueblo trabajador que acude y los que disponen de los servicios.

*Ante este espectáculo de Lérida, la roja, nos sentimos llevados de un entusiasmo auténtico, proletario.*²²

Ben diferent és la imatge que Antoni Bergós va donar del mateix lloc

L'endemà, anàrem a la Comissaria de la Generalitat, on estava instal·lat el Comitè de Salut Pública, en l'escaiença de ser un dijous entre els deu primers dies del mes (agost 1936). L'antic edifici de la Diputació era com un rusc de gent entrant i sortint de la casa, franquejant la porta pseudo-vigilada per uns milicians munits de fusell, malfargats i, això sí, ben beguts, perquè a la vorera hi tenien una bóta de fusta de gran mida, l'aixeta de la qual s'obria amb molta sovintesa, segurament perquè el vi animés a estimar més l'improvisat ofici de custodis de tot el que en aquell edifici s'anava coent. El fet que

²⁰ *La Batalla*, 6/VIII/36.

²¹ En algunes ocasions l'assemblea general de juntes directives va realitzar reunions públiques en altres llocs per tractar qüestions d'especial interès. Així, el 27 de juliol se'n va celebrar una a la plaça de toros per informar a la població de dues qüestions centrals que presentaven algunes anomalies: la distribució dels proveïments i el control de l'armament (*Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2).

²² *La Batalla*, 6/VIII/36.

*nosaltres tres anàvem relativament ben vestits (els advocats Bergós, Francesc Giné i Ignacio M. Inza), devia desvetllar sospites als esparracats que seien per allí, cridaven i jeien, i ens retingueren a la porta.*²³

A través de les notícies publicades a la premsa podem comprovar quins foren els principals camps d'actuació del comitè popular.²⁴

- La distribució dels proveïments per part de les organitzacions obreres. Havia de suposar, teòricament, un repartiment més just i igualitari dels productes de primera necessitat
- Control de l'armament de la població, de manera que totes les armes requisades per qualsevol organització havien de ser remeses al comitè. Aquest les distribuïa equitativament per mantenir i fomentar les milícies antifeixistes²⁵ —és aquest comitè qui autoritza, per exemple, a les milícies d'Estat Català
- Regulació de les detencions i dels escorcolls i marginació dels *indesitjables*. Garsaball, en nom del comitè, condemnava enèrgicament les accions dels incontrolats que no pertanyien a cap organització obrera. Al diari barceloní *La Batalla* va declarar que
*Lleva a cabo, este Comité, una gran obra de saneamiento de maleantes y un control estrecho sobre la gente dudosa. (...) Se lamenta Garsaball de que en las columnas que Barcelona ha enviado para vencer a Zaragoza, se hayan mezclado elementos de la chusma en gran número, especialmente en la primera. Gran número de almacenes de Lérida fueron saqueados por elementos turbios llegando a sembrar el pánico. Afortunadamente, se ha hecho una depuración de los profesionales del robo y maleantes, aislándolos de los obreros que luchan generosamente contra el fascismo provocador. Actualmente, todo está en marcha bajo el absoluto dominio de los Comités responsables.*²⁶
- Rebaixa del preu de la llum —els consumidors que mensualment consumissin més de trenta quilovats estarien exempts de pagar-ne quinze. Mesura criticada pel POUM ja que marginava als consumidors més pobres que no arribaven al consum mínim. I rebaixa del preu dels lloguers —un 50% pels que paguessin menys de dues-centes pessetes mensuals i un 25% als que tinguessin un lloguer entre les dues-centes i les tres-centes pessetes.
- Intervenció en la vida econòmica de la ciutat a través de la imposició de les col·lectivitacions. Ordena, per exemple, la confiscació de tots els tallers de carrosseria perquè els patrons no estaven en condicions de mantenir als seus treballadors

Tot i que les discrepàncies més greus encara tardarien unes setmanes en manifestar-se, el mateix estiu de 1936 es van plantejar les primeres crítiques a la manera com estava funcionant la revolució i, més concretament, el comitè popular. Els redactors d'*Acracia* consideraven que aquest organisme estava començant a perdre l'orientació correcta allunyant-se dels autèntics postulats

²³ Antoni BERGÓS, *Memòries*, pàg. 497.

²⁴ *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2; núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2; núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 2; núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2; núm. 32, 1/IX/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2.

²⁵ En un primer moment, que les organitzacions obreres poguessin mantenir el control sobre les seves armes era una qüestió central per als revolucionaris que ho veien com l'única manera d'assegurar la continuïtat de les conquestes assolides ("Editorial. Obrers! Pagesos! Milicians! Soldats! No entregueu les armes" dins *Combat*, núm. 28, 27/VIII/36, pàg. 1).

²⁶ *La Batalla*, 6/VIII/36.

revolucionaris. La seva havia de ser una missió orientadora i ordenadora de la producció i del consum. Però, en canvi, s'havia anat decantant cap al *empoltronamiento y falta de orientación constructiva*. Usant un to prou amenaçador, l'editorial declarava que no tornaria a adreçar-se al comitè. En properes ocasions *nos dirigiremos al pueblo solamente*.

El principal problema denunciat al diari era la primacia de les posicions partidistes sobre les necessitats del poble. A Lleida funcionaven tres tallers de sastreria i tres cuines comunals, una per cada tendència política de la revolució. Per contra, l'editorial defensava una direcció i una coordinació tècniques dels serveis per evitar la fragmentació d'esforços, sense negar a les organitzacions sindicals la capacitat per controlar-los i influir-hi. L'agost de 1936 ja es preveien les tensions que sorgirien a mesura que s'allargués la guerra, l'agudització de les divisions quan la supervivència s'endurís

(...) mientras haya víveres y vestidos en abundancia "tuti li mundi contenti", pero en cuanto escaseen, cada fracción querrá abastecerse y se armará la de dios es cristo.

També es denunciava la dificultat de trencar definitivament amb alguns procediments tradicionals. Es mantenien les pretèrites relacions de dependència perquè les noves institucions continuaven retribuïnt als seus empleats amb un salari, no sempre equitatiu amb de la feina de tothom, i es mantenia un esgotador treball burocràtic. Tot plegat suposava una pèrdua de la relació directa amb el poble, que havia de concretar-se, segons aquesta òptica política, en més assemblees populars i més comitès de barriada. I assegurar-se pel futur amb una escolarització generalitzada dels nens i una educació pedagògica moderna

El deber de todos es llevar a efecto una obra social constructiva y hasta estos momentos no se ha llevado a cabo ni en la cantidad ínfima de un pelo de conejo, la más insignificante renovación de orden social revolucionario.

L'editorialista lamentava que després de tants anys estudiant i teoritzant sobre la manera més justa d'organitzar una societat i mentre els homes morien al front de combat —la divisió entre el front i la rereguarda serà una altra de les polèmiques centrals— els revolucionaris estaven (...) *empoltronados cobardemente en los sillones de nuestras secretarías, esperando el maná.*²⁷

---

²⁷ "Editorial. Constructivas" dins *Acracia*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1.

Per superar els problemes de funcionament, la revolució tenia projectes d'institucionalitzar-se. Amb aquest objectiu, una ponència de la que en formaven part Luis García-Lago (PSUC) i Josep Buiria (POUM), elaborà un document a finals de setembre en el que s'intentaven definir les funcions del comitè popular.²⁸ El primer pas era fixar definitivament el seu nom, pel que s'escollí el de *comitè popular antifeixista* i s'eliminà la denominació de comitè de salut pública.²⁹ Després calia aclarir la seva naturalesa

(...) es el rector máximo de la vida política y económica de Lérida. La función del Comité Popular es una función de gobierno. Debe estar asentado sobre principios fundamentales de organización y coordinados estos entre si de tal forma que permitan su mejor desenvolvimiento y el desarrollo de las tareas que las necesidades plantean.

El principal objectiu havia de ser coordinar i millorar el funcionament dels diferents serveis desenvolupats pels diversos comitès que funcionaven acceptablement a la ciutat, segons el criteri de la ponència. Abans, però, era necessari perfeccionar el propi comitè popular ampliant el rendiment dels seus membres i responsabilitzant-los individualment i col·lectivament en la gestió realitzada.

El ple del comitè hauria d'estar constituït per dotze persones —dos representants per cadascuna de les sis organitzacions *que vienen participando*— i s'organitzaria en nou departaments, que assumirien les funcions dels diversos comitès existents. Al capdavant de cada departament hi hauria un membre del comitè popular i els tres restants formarien la comissió permanent, encarregada del despatx diari, de resoldre els assumptes arribats al comitè, de fer complir els acords del ple i de realitzar el treball burocràtic. El ple es reuniria setmanalment, però tant la comissió permanent com els caps de departament podien sol·licitar la celebració

²⁸ Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Es tracta d'una versió encara no definitiva d'un document de treball en el que hi han notes manuscrites als marges i paràgrafs tatxats. La primera de les notes manuscrites diu *Coordinacion con el Comité Central de Milicias?*, el que podria representar la voluntat de discutir la forma de col·laborar amb la institució revolucionària de Barcelona.

²⁹ La duplictat de noms va crear alguna confusió, i especialment després de la guerra quan la tasca repressora de les autoritats franquistes no es preocupava de definir amb claredat militàncies o responsabilitats polítiques passades. La primavera de 1941 el Jutjat Militar número 2 de Lleida sol·licità a la secretaria d'Ordre Públic els noms i les dades de les persones que van comparèixer o que van tenir a Lleida alguna relació amb el *Comité de Salud Pública que actuó en la ciudad durante la dominación marxista* —la informació es volia incloure en la instrucció del procediment ordinari número 516-5381. El funcionari encarregat de recopilar la informació devia desconèixer molt la història política local perquè va confondre el comitè amb el tribunal popular i presentà una breu relació de persones jutjades per aquell òrgan de la justícia revolucionària (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 251).

de reunions extraordinàries. El ple també hauria de posar-se d'acord amb les organitzacions per disposar el repartiment de departaments.

Els nou departaments serien³⁰

- Guerra. Encarregat de l'organització de la defensa militar de la ciutat y *el mantenimiento del orden revolucionario*. Organitzar milícies auxiliars, serveis de control, guàrdies, vigilància, etc.
- Sanitat. Responsable de dirigir la política sanitària (hospitals, clíniques, cases de socors, etc.), de controlar els nivells d'higiene del poble, a més de vigilar la salubritat i les condicions dels aliments.
- Proveïments. Havia de ser el departament de major volum donada la varietat dels serveis a assumir. Es proposava l'organització en quatre seccions principals, que serien la d'allotjament, la de cuina comunal, la de requisicions i la d'intercanvis.
- Transports. S'encarregaria de gestionar tot el transport, tant el general, com el local i el provincial. Procuraria tenir el material i els vehicles en les millors condicions possibles, pel que seria responsabilitat seva organitzar un bon servei de reparacions. També tindria el parc mòbil al servei de la resta de departaments.
- Agrari. El seu àmbit d'actuació serien els problemes del camp, el que incloïa les condicions de vida dels camperols i l'orientació de la vida agrària segons les necessitats de cada moment.
- Justícia. Li correspondria el control del tribunal popular i de la justícia municipal quan aquesta s'organitzés. Es tracta del departament que la ponència defineix amb menys claredat —*se ocupará de la aplicación de todas las tareas que el orden revolucionario determine en la órbita de su función*—
- Comissaria de la Generalitat. El comitè popular deixava així clara la seva voluntat de controlar les institucions republicanes, tot i tenir en compte que no es tractava d'un departament com els altres ja que *sabemos que esta Comisaría es un instrumento de la Generalidad de Cataluña y en consecuencia del propio Estado. Pero como quiera que el Comité Popular Antifascista es en ejercicio por accidentes de la revolución el que dirige la vida política y económica de Lérida la Comisaría de la Generalidad por identificación con la misión del propio Comité Popular es asimismo instrumento de aplicación de la política que el Comité Popular realiza.*
- Comissaria d'Ordre Públic. Es tracta d'una situació similar a l'anterior. En aquest cas l'objectiu seria el control de les forces de policia i de seguretat, així com els serveis d'investigació.
- Hisenda. Tindria una missió financera en relació amb les necessitats econòmiques, tributàries i pressupostàries que la vida de Lleida determinés. Dintre de l'organigrama del departament hi hauria una secció de Banca —una primera versió el contemplava com un altre departament hereu de la comissaria de Banca lligada a la comissaria de la Generalitat— encarregada dels serveis de crèdit i del control econòmic.

Cal notar que no apareix un departament encarregat d'assumir les funcions de l'ajuntament, tot i que des del dia 9 de setembre funcionava un comitè municipal imposat per l'assemblea general de juntes directives. Com comprovarem més endavant l'ajuntament acabaria tenint unes importants atribucions, a partir de la dissolució dels comitès locals.

³⁰ Una altra nota manuscrita en el document de la ponència deia al costat de la relació *Y Enseñanza?*

Segons el projecte que estem comentant, cada cap de departament hauria d'encarregar-se de presentar al ple una nova ponència en la qual es definirien les línies de funcionament de cada un. Aquests reglaments havien de servir per a

(...) perfeccionar, transformar o ratificar si así procede el desenvolvimiento de los distintos Comités que hasta ahora vienen funcionando, y que son realmente, la base de nuestra organización económica.

Tanmateix, tots aquests projectes de reorganització es van quedar en no res amb l'ordre de dissolució dels comitès dictada pel govern de la Generalitat de Catalunya. El panorama polític de la rereguarda catalana va començar a canviar de manera important a partir de la constitució del nou govern el 29 de setembre en el que acordaren participar totes les forces antifeixistes del país (POUM, ERC, CNT, PSUC, UdR, ARC i el tinent coronel Díaz Sandino com a independent). Les organitzacions revolucionàries renunciaven a les institucions de poder local creades al llarg de l'estiu. Renúncia confirmada amb l'ordre de dissolució dels comitès locals (12 d'octubre) que serien substituïts per uns nous ajuntaments amb els que es traslladava a l'escala local la composició política del govern de la Generalitat.³¹

Els canvis també van arribar a Lleida però, tot i que el 22 d'octubre ja es va constituir el nou consistori municipal, van ser necessàries dues visites de membres del govern de la Generalitat en quinze dies per acabar de convèncer les organitzacions obreres lleidatanes. El 30 de setembre va fer una entrada espectacular a Lleida una comitiva formada per representants de totes les tendències polítiques, acompanyada de quinze cotxes, de motoristes de l'escorta del govern i de motoristes de Lleida. Amb el president del consell Josep Tarradellas (ERC) venien els consellers de Justícia (Andreu Nin, POUM), de Serveis Públics (Joan Comorera, PSUC) i de Proveïments (Joan J. Domènech, CNT). A més també en formaven part el president de l'Audiència, Joan Pons (un republicà del Comitè Central de Milícies Antifeixistes), un representant del comitè d'Indústries de Guerra anomenat Martín i el comissari de la Generalitat a Tarragona Lluís Mestres, perquè aquesta comitiva també visitaria la capital mediterrània. Després d'un discurs de Tarradellas i d'una entrevista amb el comitè

---

³¹ La unitat antifeixista del govern és saludada amb optimisme per *Combat* que l'entén com un pas endavant en la possibilitat de vèncer el feixisme ("Editorial. El consell de la Generalitat" dins núm. 55, 28/IX/36, pàg. 1).

popular, la premsa local afirmava que aquest es va mostrar disposat a col·laborar amb la resta de Catalunya i que se sentia representat pel govern.³²

A mitjans d'octubre encara es viuria una altra visita de membres del govern. En aquesta ocasió la representació va ser menys nombrosa, exclusivament d'ERC i menys festiva, però l'encapçalava el president Lluís Companys. A més d'altres diputats republicans també en formava part el conseller de Cultura Ventura Gassol. La comitiva presidencial va ser rebuda per l'alcalde Félix Lorenzo, el comissari d'Ordre Públic Josep Rodés, el comissari de la Generalitat en funcions Josep Solé i el comandant Enric Pérez Farrás entre d'altres personalitats.³³

2.1.2 LA COMISSARIA DELEGADA DE LA GENERALITAT A LLEIDA

A l'esclatar la guerra el comissari de la Generalitat a Lleida era el republicà Domènec Carrové Viola, exalcalde de Balaguer i adjunt a un comissari anterior Pere Valldeoriola Andreu també republicà.³⁴ Com ja hem apuntat anteriorment, les transformacions revolucionàries van suposar que la comissaria delegada es convertís inicialment en un organisme més dependent del comitè popular. A finals de juliol s'hi va situar al capdavant l'uguetista i treballador de banca Joaquim Vilà Claramunt, mantenint-se en el càrrec gairebé durant tota la guerra. Tot i això, seguint l'habitual estratègia de sancionar fets consumats, no va ser confirmat pel govern de la Generalitat fins el dia 2 d'octubre de 1936.³⁵

Els germans de Joaquim Vilà, inscrits com ell en el comunisme lleidatà, també van ocupar càrrecs destacats vinculats a la Generalitat. Aureli havia militat

³² *Combat*, núm. 57, 30/IX/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 56, 1/X/36, p. 2-3. La visita a Tarragona, també amb l'objectiu de buscar el suport del comitè antifeixista local, a Jordi Piqué, *La crisi de la rereguarda*, p. 48-49.

³³ *Combat*, núm. 70, 16/X/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 70, 17/X/36, p. 2-3.

³⁴ Algunes dades biogràfiques dels comissaris republicans a Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 233-238.

³⁵ *Acracia*, núm. 58, 3/X/36, pàg. 3. Problemes de salut van fer que Josep Soler Rocafull (UGT) el substituís diverses ocasions en el càrrec. La CNT va plantejar alguna protesta al si del comitè d'enllaç UGT-CNT perquè considerava que Soler no tenia la preparació adequada. Aprofitant aquesta disconformitat, els anarquistes també intentaren exercir algun control sobre la comissaria des del comitè d'enllaç per evitar actuacions que ells consideraven partidistes —qüestions relacionades amb les nòmines o amb els tallers col·lectius, per exemple, sobre els que la Comissaria tenia jurisdicció— (Actes de les reunions del comitè d'enllaç dels dies 6 de novembre i 30 de desembre de 1936. Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

a JRLI abans de la guerra i estava afiliat al sindicat ugetista de banca. Per aquest motiu va ser nomenat delegat de la comissaria de Banca de Lleida —un organisme molt vinculat a la comissaria de la Generalitat, com comprovarem en un capítol posterior— i també fou membre del comitè de control a l'oficina del Banc d'Espanya. Sembla que el setembre de 1938 estava empleat a la sucursal lleidatana del Banc d'Aragó. També va ocupar el càrrec de director de Mines de la província de Lleida. Per altra banda Enric Vilà va ser designat delegat del govern de la Generalitat a la Vall d'Aran i delegat de Carbons a la província.³⁶

El treballadors a les dependències de la Generalitat a Lleida, i per tant els antics funcionaris de la diputació, es van afiliar majoritàriament a la UGT. Així ho explica un d'ells en l'expedient per responsabilitats polítiques que se l'instruí l'any 1940 després que fos denunciat per una anciana veïna. Sembla que tots els funcionaris es van afiliar a la central socialista després de decidir-ho en un assemblea celebrada a Barcelona on es va discutir a quin dels dos sindicats afiliar-se. Afirmava que ell no hi va assistir per no compartir el procés que s'estava seguint.³⁷

A començaments de 1937 es plantegen més clarament problemes econòmics a la ciutat i, per tant, també a les institucions que la regien. La comissaria de la Generalitat lamentava que el govern català no li atorgués amb regularitat els diners necessaris per fer front a les importants despeses que havia

---

³⁶ Les designacions al capdavant dels departaments de Mines i de Carbons a *L'Ideal*, núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 3. Tota la família Vilà va ser investigada i represaliada per les autoritats franquistes, especialment Joaquim. El 1940 Falange va presentar contra ell una llarga denúncia al Tribunal de Responsabilitats Polítiques on era acusat per la seva militància socialista i pels seus càrrecs polítics (afegeix el comissariat polític d'una divisió *roja* i la secretaria general del comitè provincial del PSUC). A més l'inculpen per haver comès activitats econòmiques irregulars beneficiant-se del seu càrrec de comissari de la Generalitat i tenir una vida sexual desordenada. També fou expedientat el seu pare, Josep Vilà Bertran, acusat fonamentalment de la relació familiar amb Joaquim, tot i que també havia tingut una militància política coneguda, a JRLI (Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 268-269). Per altra banda, la delegació d'Ordre Públic franquista també va investigar Joaquim Vilà, els seus germans —Aureli, Enric i Josepa— i els seus pares —Josep Vilà i Josepa Claramunt Pujol. Curiosament els pares i la germana vivien a Navarra el 1938, cosa que estranya a les autoritats lleidatanes que demanaren el seu trasllat a la Catalunya ocupada. El delegat d'Ordre Públic navarrès no hi accedí perquè estaven sota la seva autoritat. A començaments dels anys quaranta Aureli i Joaquim s'havien establert a Panamà i Enric a Buenos Aires (Fons del GC —AHPL— expt. 60, 62, 64, 67, 68 i 69 llig. 13). A Joaquim se li perd la pista a Mèxic.

³⁷ Expedient a l'AAPL. La veïna l'acusava d'un passat polític esquerrà —llarga militància a JRLI des de començaments de segle, campanya a favor del Front Popular— i de col·laborar en els òrgans de premsa republicans *La Jornada* i *L'Ideal*. Acusacions confirmades en els informes de les autoritats locals incorporats en la instrucció de l'expedient. L'inculpat, per contra, atribuï la denúncia a velles enemistats entre veïns. També havia estat depurat per la diputació el 1939 (socialista, ateu i col·laborador a la premsa de JRLI). El Tribunal de Responsabilitats Polítiques el va considerar responsable de militància i propagandista del Front Popular, pel que l'imposà una multa de 1.000 pessetes i cinc anys d'inhabilitació per a càrrecs públics i sindicals.

d'assumir —entre cinc i sis milions de pessetes mensuals, segons declarà Joaquim Vilà a la premsa, per fer front al pagament de nòmines i als serveis afectes a la comissaria.³⁸

Les despeses la Generalitat a Lleida s'havien incrementat força pels efectes de la guerra i per les transformacions socials i polítiques introduïdes en la rereguarda. S'havia d'assumir l'arribada de refugiats, les nòmines dels tallers col·lectius i l'increment del nombre d'empleats en els centres d'assistència social a l'eliminar el personal religiós. A més existien projectes de noves obres, com la construcció d'un institut de segon ensenyament que un projecte de l'arquitecte Florensa valorava en dos milions de pessetes.³⁹

Però també havien aparegut noves *necessitats* polítiques. En una de les múltiples polèmiques que van mantenir els diversos medis de comunicació lleidatans, *L'Ideal* que sempre proclamava la independència econòmica dels republicans, acusava el diari dels comunistes de pagar al personal i part de la

³⁸ Entre la documentació dels fons de la Diputació es poden consultar diversos expedients sobre el personal de la Comissaria: contractacions, vacances, salaris, depuracions, etc. Vegeu Caixa A- 531 expt. 1343; caixa A-611 expt. 1419, expt. 1423, expt. 1424; caixa B-225 expt. 8256; caixa C-274 expt. 11255, expt. 11256, expt. 11259 (ADPL). I expedients sobre despeses corrents i de manteniment dels edificis dependents de la Generalitat a Caixa B-309 expt. 8504, caixa B-310 expt. 8512; caixa C-274 expt. 11257 (ADPL). Per intentar incrementar les seves fonts d'ingressos la conselleria de Treball i d'Obres Públiques de la Generalitat va decretar el 18 de juny de 1937 la supressió de les vacances pagades. Les empreses no col·lectivitzades haurien d'ingressar a la Caixa de Dipòsits i Consignacions de la Generalitat, a les diferents comissaries delegades o a la Caixa d'Estalvis de la Generalitat l'import del salari corresponent als dies de vacances. Hem localitzat còpies de les consignacions de dues empreses lleidatanes. Un comerç del carrer Major ingressà el mes de juliol 303'60 pessetes corresponents a vuit dies de vacances de quatre treballadors i el Banc de Bilbao 736'25 pessetes pels 7 dies dels cinc empleats de l'oficina el febrer de 1938 (Caixa B-660 expt. 10129 —ADPL—). El delegat de Treball de la Generalitat a Lleida recordava a les organitzacions sindicals la necessitat de complir amb les disposicions legals sobre les vacances (*Es un poco vergonzoso tener que hablar de estos problemas, pero ya que se hace preciso, porque no todos se dan cuenta del ineludible deber de ajustar nuestra vida al ritmo de la guerra*). Les faltes serien sancionades amb multes i els infractors posats a disposició del tribunal popular en qualitat de desafectes al règim (*Acracia*, núm. 299, 9/VII/37, pàg. 2).

³⁹ Entre els papers dipositats a l'arxiu de Salamanca es conserven algunes de les nòmines assumides per la Generalitat. A les seixanta-tres persones empleades en el Consell Provincial de Proveïments els hi corresponien 4.396'40 pessetes en la primera setmana de desembre de 1936, als cent treballadors d'una cuina comunal 5.763 pessetes i 10.101'70 als obrers destinats a les obres que s'havien de realitzar al Castell Principal, al castell de Gardeny i a la carretera de Gardeny. També hi ha una llista de dos-cents dinou milicians de la CNT destinats al front per fer fortificacions que percebien 20 pessetes (sumant un total de 39.700 entre els mesos d'octubre i novembre de 1936). Carpetes 55 i 57. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La Federació Local de Sindicats Únics elevà una protesta a la comissaria el 22 de gener de 1937 perquè la Comissaria de Lleida estava començant a retallar les nòmines de l'organització que la Generalitat pagava —entenien que, en canvi, els funcionaris de la Generalitat cobraven uns sous alts. La CNT reivindicava la necessitat per l'organització de mantenir unes nòmines que no es podien restringir (Carpete 54. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

maquinària amb subvencions de la Comissaria. I afegia que les reformes realitzades en l'edifici confiscat per UGT tenien el mateix origen institucional.⁴⁰

La situació arriba al punt que Vilà amenaçà en alguna ocasió amb la dimissió si el govern no reconsiderava la seva posició.⁴¹ El comissari demanava partides pressupostàries extraordinàries i una atenció especial a la ciutat per la seva proximitat al front aragonès —instal·lació d'Intendències de Sanitat i de Guerra, limitar la sortida de queviures de les comarques de Ponent en direcció al front o a Barcelona.

Finalment el comissari Joaquim Vilà va ser cessat el febrer de 1938, acomiadant-se dels seus col·laboradors el dia 19. El comissari es declarà especialment satisfet de la tasca desenvolupada en el terreny de l'assistència social —ho desenvolupem en un capítol posterior—, la construcció d'una nova realitat institucional i el proveïment de les forces que anaven cap al front. Per altra banda, era menys realista a l'afirmar que la seva havia estat una etapa de col·laboració i convivència entre totes les forces antifeixistes. Segons *UHP* Vilà ja havia presentat la dimissió a començaments de desembre per complir amb les seves obligacions militars, però el president Companys li demanà que es mantingués al càrrec fins que nomenés al seu substitut. Una visió ben diferent dona Viadiu sobre el final de Vilà al front de la comissaria. Cal destacar que el solsoní ofereix una imatge pejorativa del comissari, a qui acusa de tenir una actuació partidista, de corrupció i fins i tot el ridiculitza descrivint actituds efeminades. Viadiu relaciona el final del càrrec amb el trasllat poc clar a França d'uns camions d'oli i, finalment, l'acusa de traïdor al passar-se a França un cop Lleida va ser ocupada. Joaquim Vilà, però, va romandre a la ciutat fins la seva ocupació total. Segons Luis M. Mezquida s'instal·là en un xalet que la família Estadella tenia a la Bordeta, part de la ciutat que va romandre en poder dels republicans després de l'abril de 1938.⁴²

---

⁴⁰ “Resposta a U.H.P.” dins *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, p. 1-2. En un altre número ja es proposava el final d'aquesta mena de suports econòmics, després de recordar l'important pes que representava per a la Generalitat la socialització de la ràdio a Catalunya (núm. 74, 23/VII/37, pàg. 1).

⁴¹ *Acracia*, núm. 156, 23/I/37, pàg. 1 i núm. 175, 15/II/37, pàg. 2.

⁴² *Acracia*, núm. 490, 19/II/38, pàg. 4; *UHP*, núm. 482, 19/II/38, pàg. 3 i núm.421, 8/XII/37, pàg. 3. Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a “Lleida la roja”*, p. 191-196 i 202-203. Luis M. MEZQUIDA, *La Batalla del Segre*, pàg. 38.

Joaquim Vilà va ser substituït en el càrrec pel metge republicà, i alcalde de Tremp, Josep Sastre Torroella. La seva estada a Lleida, però, resultà força breu ja que a primers d'abril la ciutat seria ocupada per les tropes franquistes. La comissaria, com la resta d'organismes oficials —l'audiència, la delegació d'ordre públic, la comandància de l'Exèrcit de l'Est, etc.—, s'instal·laren a Solsona.⁴³

2.1.3 DEL COL·LAPSE DE L'AJUNTAMENT REPUBLICÀ AL COMITÈ MUNICIPAL

El Municipio Libre es una de las instituciones más naturales de la sociedad.

La nova situació política creada per la guerra va transformar d'una manera important l'organització municipal que era especialment estimada pels anarquistes. El seu projecte de municipi apareix exposat en un article d'*Acracia* adreçat al comitè municipal, del que està extreta l'afirmació anterior.⁴⁴ El municipi havia de ser l'encarregat de gestionar tots els recursos i el patrimoni de la població

En el término municipal hay campos, hay acequias, hay talleres, fuentes de materias primas, edificios públicos, bibliotecas, institutos docentes, clínicas, almacenes de semillas y abonos, aparatos de transporte, central eléctrica, etc. etc. Todo esto no pertenece ni a compañías, ni a sociedades anónimas, ni a capitalistas particulares. Pertenece a la colectividad, al pueblo y a su órgano representativo, el municipio.

De la mateixa manera que els treballadors s'organitzaven per dirigir l'economia, l'ensenyament o la distribució de matèries, era responsabilitat seva dotar-se d'un òrgan de poder municipal

El consejo municipal es un órgano genuinamente popular, emanado del seno de las asambleas generales, en las que tienen voz y voto todos los productores. Su misión es servir de receptáculo de todas las actividades de la vida económica y política y de todas las iniciativas.

⁴³ Una biografia de Josep Sastre a *L'Ideal*, núm. 105, 26/II/38, p. 1-2 i un resum partidista de la seva actuació a Tremp durant la guerra a *L'Ideal*, núm. 89, 5/XI/37, pàg. 3. Una explicació més aprofundida de la seva trajectòria al capdavant del republicanisme local —fou elegit president de Joventut Republicana Federal l'abril de 1931— i de les institucions locals —alcalde des del 1934 i durant la guerra— a Francesc PRATS, *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la Guerra Civil*. Com a secretari particular de Sastre en la Comissaria va ser designat el també republicà Pere Bosch Areny —regidor a l'ajuntament de Lleida durant la guerra.

⁴⁴ “¿Qué es el municipio libre?” dins *Acracia*, núm. 50, 24/IX/36, pàg. 4. La posició teòrica anarquista sobre el municipi pot completar-se amb la conferència de l'alcalde Félix Lorenzo Páramo dictada a Ràdio Lleida “La libertad municipal anulada, y el federalismo de la revolución en peligro” dins *Acracia*, núm. 161, 29/I/37, pàg. 4 i núm. 162, 30/I/37” p. 4 i 1. El text fa referència a l'estancament de la revolució a través dels retalls soferts per la independència municipal. L'alcalde posa com a exemple de llibertats municipals les reconegudes per la Carta Poble de 1149.

Tots els municipis escollirien els seus representants a partir dels consells locals de producció que haurien estat formats a partir dels sindicats de cada ram.

El Consejo Municipal es aquí la genuina expresión democrática, directa y competente de la vida municipal. Sus miembros no son honorarios, sino que deben su cargo a una competencia personal reforzada por la competencia permanente que representa estar en contacto con los órganos que emanan de las fuentes puras de la producción, del consumo, del transporte, obteniéndose así una asesoría completa y sin fraudulencia posible.

La mateixa estructura serviria per coordinar els municipis en unes federacions comarcals, provincials o regionals, i encara en un consell nacional de municipis lliures. En qualsevol d'aquestes instàncies, el marge d'actuació de les institucions seria limitat, ja que per resoldre assumptes imprevistos seria preceptiva la consulta a les bases

(...) el individuo es libre dentro del Municipio, éste dentro de la Federación comarcal o regional y la Regional dentro de la Confederación, sin más sujeción que las mútuas transacciones que impone todo pacto de solidaridad o asociación de esfuerzos.

Un municipi lliure seria, per tant, una col·lectivitat de productors i de consumidors, on cadascú produiria *según sus fuerzas y aptitudes* i consumiria *según sus necesidades*. El protagonisme que la CNT va tenir al llarg de tota la guerra en el govern local no va servir perquè la realitat de l'ajuntament de Lleida s'assemblés al model descrit.

Al llarg del mes d'agost de 1936, tot i que el poder real estava en mans de les noves institucions revolucionàries, es va mantenir l'ajuntament republicà només format pels regidors que havien estat elegits el 1934 en la candidatura del Front d'Esquerres. Els representants de la llista conservadora Concentració Lleidatana havien estat exclosos per un decret de la conselleria de Governació de la Generalitat del 22 de juliol. La premsa revolucionària va interpretar aquesta mesura com un primer pas en el control popular dels ajuntaments.⁴⁵

En les escasses reunions del consell de govern celebrades al llarg d'aquell mes l'activitat fou més aviat escassa.⁴⁶ El dia 4, després de manifestar la seva adhesió als governs de la Generalitat i de la República, sense fer esment als comitès, i de lamentar el cop militar, apostava per una política encaminada a la

⁴⁵ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2.

⁴⁶ El dia 11 d'agost s'hagués hagut de celebrar la sessió mensual ordinària del ple municipal, però l'alcalde la suspengué *per haver-se declarat a Lleida compresa dintre de la zona de Guerra* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 11 d'agost de 1936 —AML—).

recuperació de la normalitat ciutadana. Amb aquesta intenció es dedicaren a les qüestions habituals d'una sessió ordinària —aprovació de factures, nomenaments, subhasta d'unes obres, etc. L'única mesura excepcional fou l'anul·lació dels permisos i de les vacances de tots els funcionaris, que estaven així obligats a reincorporar-se al seu lloc de treball —només quedaven al marge els que formessin part de les milícies ciutadanes.⁴⁷ En aplicació d'aquest acord van ser expulsats per desafecció a la República Francesc Piñol Codina —administrador del cementiri— i Josep Aragonés Pifarré —metge del Dispensari i de la Casa de Socors— una setmana després.⁴⁸

La situació es va mantenir fins que l'assemblea general de juntes directives decidí reemplaçar l'ajuntament constitucional per un comitè municipal. El dia 9 de setembre el comitè popular va comunicar oficialment els *canvis* al ple consistorial —que fou convocat sense esperar que l'alcalde Antoni Vives Estover i el primer conseller Ramon Cervera Piñol retornessin de Barcelona on estaven gestionant afers municipals. Tot i això, la convocatòria no adoptà pas un to despectiu

Per ordre d'aquest Comitè Popular, s'espera merèixer de Vostè (l'alcalde), disposi lo necessari per a que de les 16 a les 17 hores del dia d'avui, es reuneixi a la Casa Consistorial, tota la Corporació, al objecte de posar en coneixement de la mateixa, disposicions que els moments revolucionaris han aconsellat prendre. Esperant ésser atesos per Vostè, el saluda revolucionàriament.⁴⁹

Joaquim Vilà encapçalava la comitiva portadora del text —tenia els segells del comitè popular, de la comissaria de la Generalitat i de la comissaria d'Ordre Públic— que estava formada per les sis persones que havien de prendre possessió de l'ajuntament, dues per cadascun dels sindicats. El regidor republicà Juli Barberà Castellà, encarregat de fer la cessió de poders, va intentar ajornar la presa de possessió fins que retornés l'alcalde, però l'acte quedà consumat aquella mateixa tarda. El nou comitè municipal quedava integrat per⁵⁰

Félix Lorenzo Páramo	CNT	Delegat (funcions d'alcalde)
Gabriel Latasa Aranguren	UGT	Cap del departament d'Economia
Josep Ribes Biosca	CNT	Cap del departament de Construcció
Baptista Xuriguera Parramona	ULS	Cap del departament de Cultura
Balbí Izquierdo Toran	UGT	Cap del departament de Règim Interior
Enric Bosch Areny	ULS	Cap del departament de Proveïments

⁴⁷ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 4 d'agost de 1936 (AML).

⁴⁸ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 11 d'agost de 1936 (AML).

⁴⁹ Acta de la sessió municipal (sessió plenària) corresponent al dia 9 de setembre de 1936 (AML).

⁵⁰ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 10 de setembre de 1936 (AML). Segons *Acracia* es tractava d'imposar un nou concepte de l'administració pública, sense el pes de la burocràcia i sense protocol, com pertocava a una acció revolucionària (núm. 38, 10/IX/36, pàg. 4).

Balbí Izquierdo era un botiguer de Lleida amb una llarga trajectòria política iniciada en el Centre Republicà Federal Socialista, una escissió de JRLI, que es perllongà a partir del 1933 com a primer secretari de la USC lleidatana. Al llarg de la guerra va figurar en la direcció en diverses institucions en representació de la UGT i del PSUC. Per altra banda, en apartats posteriors trobarem a tres germans Bosch Areny ocupant llocs de responsabilitat en l'ajuntament en representació d'organitzacions polítiques diferents. El poumista Enric només formà part del primer comitè municipal, però en consistoris posteriors apareix el suquista Àngel, responsable de la secretaria militar del partit, i el republicà Pere que tenia diversos càrrecs orgànics dins d'ERC.⁵¹

El mateix Juli Barberà, amb el secretari municipal Enric Corbella que es va mantenir en el càrrec que ocupava des del 1902 pràcticament durant tota la guerra, va mostrar als membres del comitè municipal les dependències de l'edifici de la Paeria.⁵² A més del secretari Corbella, sabem que tres dels cinc caps de negociat de la Paeria van continuar en els seus càrrecs durant la revolució tot i tenir ideologies conservadores. Es tracta del cap de governació José M. Álvarez Pallás, del cap d'Hisenda Just Pons Bringué i del cap de Foment Juli Plana Roca. Aquest explicà després de la guerra que s'afilià a ERC durant la República per mantenir-se més còmodament en l'ajuntament, tot i que fou escollit regidor el 1931 per la Lliga Regionalista —ocupà la plaça poc temps al guanyar posteriorment la de jutge municipal. La seva relació amb l'alcaldia també tenia arrels familiars ja que era gendre de Josep Pujol Cercós, alcalde de Lleida després dels fets d'Octubre. Fou el seu secretari particular, arribant a representar-lo actes públics com la proclamació de Miss Lleida al teatre dels Camps Elisis.

Just Pons explica que diverses persones de dretes van escriure les seves experiències durant la guerra, però que aquests testimonis, el seu entre ells, es van perdre després de l'evacuació de la ciutat el 1938. De l'activitat d'Álvarez Pallás a l'ajuntament de guerra en sabem poca cosa ja que no li dedica massa atenció en el seu llibre. Tot i això assegura que s'hi va mantenir un nucli de funcionaris

---

⁵¹ Un cas similar seria el dels germans Broto Villegas. César era un dirigent provincial de la CNT i Santiago provenia de la construcció del PSUC, partit en el que continuà militant en els anys quaranta quan es relacionava amb el maquis (Antonieta JARNE, *L'oposició al franquisme a Lleida*, pàg. 79).

⁵² *Combat*, núm. 39, 9/IX/36, pàg. 3.

clarament partidari de la victòria dels rebels. Aquest fet pot tenir dues lectures. O bé que alguns infiltrats van poder conservar llocs de responsabilitat, o bé que la revolució no va eliminar dels seus càrrecs a personal qualificat.⁵³

La primera seu del comitè municipal no va ser la tradicional de l'ajuntament, sinó que va ocupar diverses dependències de l'edifici de la Generalitat. Primer a la planta baixa i després al primer pis, d'on desplaçà als comitès de Transports i de Banca donades les creixents necessitats d'espai de les funcions municipals. En aquell moment la Paeria estaven ocupada pel tribunal popular i pel comitè d'investigació popular creats el mes d'agost.⁵⁴

L'11 de setembre es publicava el primer ban municipal en el qual s'oferia Lleida com exemple revolucionari a la resta de municipis espanyols

Sin que decir tiene que, al representar a las organizaciones revolucionarias de Lérida, el Comité Municipal considérase el receptor de las vibraciones transformadoras de los trabajadores de esta Ciudad, las que procuraremos excitar y encauzar adecuadamente hacia el terreno práctico, al objeto de que sean los hechos, los que sirvan de punto de referencia para el resto de las localidades de Iberia. Y, en este sentido, procuraremos emular, sin intenciones de eclipsar a nadie, a los municipios que habiendo anulado a la reacción fascista hayan sabido situarse ya en terreno más avanzado que los trabajadores leridanos.

*Confiamos en el apoyo desinteresado del pueblo de Lérida en general, al que nos dirigimos, a fin de poder llevar a término la obra que nos hemos propuesto realizar.*⁵⁵

Un dels objectius del nou comitè fou recuperar la confiança de l'opinió pública en la gestió municipal, perduda en part després del cop militar. Segons Baptista Xuriguera, això s'aconseguiria atorgant a l'ajuntament major llibertat d'acció, sense obviar la necessària col·laboració amb la resta de comitès. El mateix argument era defensat a *Combat* per a qui només un consell municipal obrer podria superar el divorci que havia existit entre l'ajuntament republicà i el poble.⁵⁶

⁵³ La trajectòria de Juli Plana pot seguir-se al fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 82, la de Just Pons a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes, 1936*, p. 167-197 i la referència de José M. ÁLVAREZ, *Lérida bajo la horda*, pàg. 55. Una visió de les relacions del secretari Corbella amb els diferents ajuntaments pot veure's en l'entrevista del seu fill, Ernest Corbella Albiñana, alcalde de Lleida entre 1976 i 1979 a Josep VARELA, *Converses amb sis alcaldes de Lleida*.

⁵⁴ *Acracia*, núm. 47, 20/IX/36, pàg. 3 i núm. 67, 14/X/36, pàg. 6. A finals de setembre el comitè municipal inicià contactes amb els comitès de banca i d'investigació i amb el tribunal popular per trobar una seu (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 29 de setembre de 1936 —AML—). Dies després, representants del tribunal popular gestionaven davant del comitè popular una nova ubicació perquè el comitè municipal pogués instal·lar-se a la Paeria (*Acracia*, núm. 60, 6/X/36, p. 3).

⁵⁵ *Acracia*, núm. 40, 12/IX/36, pàg. 4.

⁵⁶ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 15 de setembre de 1936 (AML) i "Editorial: El Consell Municipal Obrer de Lleida" dins *Combat*, núm. 40, 10/IX/36, pàg. 1.

El periòdic *La Batalla* continuava prestant una atenció especial a les transformacions revolucionàries que tenien lloc a Lleida i dedicà una sèrie de notes i d'articles al comitè municipal. En un d'ells se sistematitzen les principals mesures endegades per la nova administració i alguns dels projectes previstos⁵⁷

- transformació completa de l'alberg dels pobres i organització del refugi per a passavolants (vegeu el capítol dedicat a l'assistència social)
- anul·lació del pagament dels cupons i de les amortitzacions de títols per tot l'any 1936⁵⁸
- matriculació escolar per a tots els nens de Lleida i adequació d'edificis per funcions educatives
- dissolució de l'Escola Municipal de Música i creació d'una altra que fos l'*honra de Lleida*
- anul·lació de l'impost del vi⁵⁹
- anul·lació de l'arbitri sobre els llogaters
- suspensió de l'arbitri sobre nova implantació d'obres d'insuficient alçada⁶⁰
- construcció de camins necessaris a l'horta⁶¹
- anul·lació de les retencions de caràcter judicial que pesaven sobre els empleats⁶²

⁵⁷ “En el camino de la revolución. Las tareas del comité municipal de Lérida” dins *La Batalla*, 10/X/36. Una mesura important impulsada per aquest comitè que no apareix en la relació, és la municipalització dels teatres i dels cinemes (qüestió que es desenvolupa en un capítol posterior). També es va plantejar un reglament de l'escorxadador (Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 25 de setembre i 6 d'octubre de 1936 —AML—).

⁵⁸ El comitè municipal va decidir deixar de pagar crèdits per destinar els diners a necessitats considerades en aquell moment més urgents (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 15 de setembre de 1936 —AML—).

⁵⁹ La supressió dels arbitris sobre el vi corrent de taula obligava als venedors a rebaixar deu cèntims per litre el preu anterior a la *subversió feixista* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de setembre de 1936 —AML—). En aplicació d'aquest acord, quatre dies després ja s'imposaven les primeres multes per defraudació en l'arbitri de vins: 2 pessetes a Raimunda Sanahuja Alberti, 3'20 pessetes a Enric Almacelles Guiu i a Josep Palau Pascual i 150 pessetes a la firma Lluís Vidal Elcarte i germans (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 22 de setembre de 1936 —AML—). Un any després, la comissió municipal de Finances —integrada únicament per la CNT i el PSUC— presentà al ple municipal un projecte per reintroduir un impost sobre el vi. Les minories d'ERC i d'UdR s'oposaren recordant la impopularitat dels impostors indirectes i la determinació adoptada pel primer comitè revolucionari. El nou impost no va ser aprovat (*L'Ideal*, núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 4). Per a l'alcalde Lorenzo Páramo els arbitris extraordinaris, que en el cas del vi es podien fixar en funció de la graduació, eren necessaris per anivellar el pressupost. Però tot i els arguments de l'alcalde una part important de sindicats de la CNT es van mostrar contraris al nous impostos pel seu caràcter impopular, perquè generarien un augment del personal municipal per cobrar-los i perquè podien generar corrupció (Acta de la reunió de la Federació Local de Sindicats Únics celebrada el 12 de juliol de 1937 a carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

⁶⁰ L'anul·lació de l'arbitri de l'inquilinat en el segon semestre de l'any 1936 tenia la funció de complementar la rebaixa de lloguers decretada pel govern de la Generalitat. La suspensió de l'arbitri de nova implantació sobre propietats urbanes d'insuficient alçada pretenia estimular la construcció (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de setembre de 1936 —AML—).

⁶¹ Tot i que la qüestió de la reforma dels camins de l'horta va ser plantejada pel primer comitè municipal en col·laboració amb el comitè agrari, fou el segon ajuntament qui l'abordà decididament a l'elaborar una exhaustiva normativa per la construcció i conservació dels camins (Actes de les sessions municipals —comissió de govern i sessió plenària— corresponents als dies 18 de setembre i 4 i 18 de novembre de 1936 —AML—). A finals de desembre de 1937 el ple va constituir la comissió de Camins de l'Horta. La presidia l'alcalde, el regidor d'agricultura i proveïments n'era el sots-president i l'integraven representants pagesos del Sindicat Agrícola Cooperatiu, de la UdR, de la CNT i de la UGT, els quals podien recórrer a la col·laboració del personal tècnic municipal. La seva tasca havia de ser l'elaboració d'estudis i d'informes sobre la construcció i conservació de camins (*Acracia*, núm. 437, 20/XII/37, pàg. 2).

- suspensió de les gratificacions dels empleats municipals. Estudi d'un nou escalafó de sous

En aquest darrer sentit, els components del comitè municipal van acordar en la primera reunió refusar la retribució que tenien assignada en el pressupost municipal ingressant els diners estalviats en la caixa municipal. Aquesta concepció avançada del servei públic queda un tant atenuada quan, en una altra sessió, acordaren fixar el sou mensual dels empleats municipals en tres-centes pessetes per als homes i en cent vuitanta per a les dones.⁶³

Un altre tasca empresa ben aviat pel comitè municipal, com a la resta de poblacions catalanes, va ser la substitució dels noms d'alguns carrers de la ciutat.⁶⁴

Noms juliol 1936	Noves designacions
mercat de Sant Lluís	mercat del Segre
plaça de la Constitució	plaça de la Revolució
carrer del Carme	carrer Carles Marx
carrer Magdalena	carrer Salvador Seguí
carrer de Sant Antoni	carrer Primer de Maig
carrer Cardenal Remolins	carrer de Francesc Layret
jardins dels Camps Elisis	parc d'Eliseu Reclús

Més enllà de canvis formals i de mesures de contingut polític, el comitè municipal va haver de fer front a dos dels principals problemes amb els que hauria de lluitar la nova administració local. Per una banda la duplicitat de funcions entre els diferents organismes creats per la revolució —amb els consegüents conflictes competencials i la pèrdua d'eficàcia en la gestió— i, per una altra, la dificultat de donar una ocupació a totes les persones arribades a Lleida pels efectes de la guerra.

El comitè popular havia creat a començaments d'agost una Borsa de Treball i un comitè de la Construcció (UGT-CNT) destinats a acabar amb l'atur, ja fos mantenint les obres en curs —alguns constructors havien hagut de fugir o

⁶² L'acord suposava que els empleats municipals cobressin tot el seu jornal íntegre anul·lant les retencions. Com a contrapartida també es van suprimir les subvencions i les gratificacions atorgades als treballadors al marge dels sous i dels quinquennis previstos (Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 15 i 18 de setembre de 1936 —AML—).

⁶³ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 10 de setembre i 13 d'octubre de 1936 (AML).

⁶⁴ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 18, 22 i 25 de setembre de 1936 (AML). A la premsa es va publicar una nota convocant als ciutadans de Lleida perquè presentessin els canvis que creguessin més oportuns (*Acracia*, núm. 43, 16/IX/36, pàg. 3).

havien estat detinguts per ser considerats desafectes—, ja fos endegant-ne noves. El comitè havia de projectar, controlar i dirigir les obres, alhora que s'encarregava dels edificis requisats als considerats feixistes, de cobrar els lloguers i de distribuir les vivendes vacants. La Borsa de Treball procurava una feina als veïns de Lleida que ho sol·licitessin —enviant-los a les obres que designés el comitè segons la seva especialitat— i confeccionava les nòmines d'aquests treballadors i d'alguns tallers col·lectius. Ni la Borsa ni el comitè podien donar feina als oficis *que trabajan diseminados y sin ningún control*.

Però un cop constituït el comitè municipal apareix una altra instància política destinada a resoldre els mateixos problemes. El departament municipal de la Construcció es trobava sense funcions, tot i tenir un personal tècnic i administratiu adequat. *Acracia*, per exemple, entenia que els organismes creats pel comitè popular havien de desaparèixer a l'estar l'ajuntament sota control obrer, per evitar la divisió i eliminar despeses.

El delegat de la Borsa de Treball, Ramon Vilafranca, després de reconèixer que l'organisme que representava havia esdevingut una càrrega insuportable per les organitzacions obreres de la ciutat —parla d'uns dos mil obrers inscrits a finals de l'estiu—, proposava com a solució *preventiva i revolucionària* la formació d'una columna de sis-cents homes —encapçalada per paletes— destinada a fer fortificacions i trinxeres al front.⁶⁵

A més de la saturació i de les dificultats administratives i econòmiques, es plantejaren també problemes polítics. Els poumistes, que no participaven en la gestió de la Borsa ni tenien un protagonisme especial en el comitè de la Construcció —ja s'havien incorporat a la UGT—, acusaven a socialistes i anarquistes de buscar només l'interès partidista, de pensar fonamentalment en engrandir les seves respectives organitzacions sindicals, deixant en un segon terme els grans objectius polítics.⁶⁶

La decisió final del comitè popular no seria la proposada per Vilafranca, sinó una altra més radical. Va optar per dissoldre la Borsa i el comitè de la Construcció, a partir del dia 12 d'octubre, en benefici de la delegació municipal, la

---

⁶⁵ Ramon VILAFRANCA, "Hay que aligerar un peso insoportable" dins *Acracia*, núm. 53, 27/IX/36, pàg. 4 i núm. 54, 29/IX/36, pàg. 4.

⁶⁶ Posició defensada en una sèrie de tres articles titulada "Problemes de la revolució. Sugerències del moment" dins *Combat*, núm. 56, 29/IX/36, pàg. 4; núm. 58, 1/X/36, pàg. 4 i núm. 59, 2/X/36, pàg. 2.

qual assumiria la realització de les obres. A més el municipi organitzaria una Oficina de Col·locació Obrera, servei que ja havia funcionat anteriorment, per assumir les tasques de la Borsa anterior —més endavant entrarem en els diversos conflictes creats al voltant d'aquesta Oficina. Cal notar que encara en aquelles dates era el comitè popular l'encarregat de plantejar els problemes i de donar-los-hi una solució política o administrativa, limitant-se el comitè municipal a acatar-la —l'única objecció posada pel comitè municipal va ser la sol·licitud d'un préstec a la Generalitat per poder absorbir la nova tasca.⁶⁷

2.2 LA REVOLUCIÓ QUE PRETÉN INSTITUCIONALITZAR-SE

Passat l'estiu la Generalitat endegaria una reorganització del poder polític local sobre dos eixos bàsics: la dissolució dels comitès locals i comarcals i la constitució de nous ajuntaments en els que s'imposaria per decret la mateixa relació de forces que hi havia al govern català des del 26 de setembre. També desapareixerien les delegacions territorials del CENU, del Consell d'Economia i es crearien delegacions comarcals de les conselleries de la Generalitat.⁶⁸

2.2.1 EL FINAL DELS COMITÈS I L'AJUNTAMENT REGULAT PER LA GENERALITAT

En aplicació del decret de la conselleria de Seguretat Interior del 9 d'octubre, el comitè municipal de Lleida, com la resta de comitès catalans, fou dissolt i substituït per un ajuntament format per trenta-tres regidors com corresponia als municipis que superaven els 20.000 habitants. El 23 d'octubre van

---

⁶⁷ *Acracia*, núm. 67, 14/X/36, pàg. 3 i acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 13 d'octubre de 1936 (AML). Tarradellas confirmà a l'alcalde Lorenzo en una entrevista mantinguda a Barcelona el mes de desembre la tramesa de 100.000 pessetes. En aquella mateixa reunió es manifestaren unes relacions no gaire bones entre l'ajuntament i la comissaria de la Generalitat a Lleida. Sembla que Joaquim Vilà havia comunicat al govern català alguna discrepància amb el govern municipal, el que molestà a Lorenzo per no haver formulat les queixes directament a la corporació local (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de desembre de 1936 —AML—).

⁶⁸ Oriol NEL·LO, "El govern local a les comarques gironines durant els primers mesos de la guerra i la revolució (juliol-desembre de 1936)" i Pere CORNELLÀ ROCA, "La constitució dels ajuntaments a la comarca del Gironès durant la guerra civil" dins DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines (1936-1939)*, p. 119-134 i 135-187.

prendre possessió els nou consellers que li pertocaven a ERC, els nou de la CNT, els sis del PSUC i els tres del POUM, d'ACR i de la UdR, seguint la proporció indicada pel decret. La transposició als municipis de la relació de forces del govern català, independentment de la realitat política local, generaria diversos problemes en moltes localitats que no van poder legalitzar els seus consistoris o que van organitzar precipitadament seccions de partits que no tenien tradició local.

69

Joventut Republicana de Lleida - ERC	Confederació Nacional del Treball	Partit Socialista Unificat de Catalunya
Pere Bosch Areny Ramon Cervera Pinyol Amadeu Delshams Roqueta Joaquim Enrech Sampietro Pere Farrús Alandí Ramon Fíguls Duran Leopold Morant Albert Octavi Perenya Reixachs Joan Torné Vallverdú	Santos Campos Velasco Francesc Carballol Costa Francesc Estaún López Adolfo Justes Salinas Antonio Latorre Cándido Fèlix Lorenzo Páramo Jaume Morell Garrofé Francesc Tomàs Facundo Justiniano Villaverde Campos	Josep Alcobé Biosca Manuel Argilés Domínguez Àngel Bosch Areny Balbí Izquierdo Torán Felip Solé Barri Julià Vilasetrú Teixidó
Unió de Rabassaires	Acció Catalana Republicana	Partit Obrer d'Unificació Marxista
Manuel Ballespí Pinyol Miquel Figueres Monturiol Sebastià Valls Bacardí	Jesús Comes Carafí Antoni Pujol Bonet Jacint Tous Lladó	Francesc Aguilar Boixadera Josep Buiria Rogel Baptista Xuriguera Parramona

A diferència del comitè municipal anterior, la presa de possessió d'aquest ajuntament no va estar presidida pel comissari de la Generalitat sinó pel jutge municipal Josep M. Duplà, una disposició més del decret, qui donà lectura de la llei municipal catalana. Un cop constituït, el ple de l'ajuntament quedà presidit pel conseller de més edat, Miquel Figueres, i es procedí a l'elecció d'alcalde. Novament fou elegit Félix Lorenzo Páramo amb els vots favorables de la CNT i del PSUC (divuit) i els vots en blanc de JRL i ACR (dotze). Els tres consellers del POUM es van votar entre ells, dos vots per a Josep Buiria i un per a Francesc Aguilar.

A continuació s'obrí un debat en el que els regidors havien de decidir si acataven o no la llei municipal catalana, la mateixa que els havia posat en el càrrec que ocupaven, especialment el punt que feia referència a la formació d'una

⁶⁹ Un parell de mesos després els poumistes valorarien la dissolució dels comitès locals i la seva substitució per uns ajuntaments dissenyats a imatge del govern de la Generalitat, com la primera derrota de la revolució (R. ICTUS, "Consignes contrarevolucionàries. Tot el poder a la Generalitat" dins *Combat*, núm. 139, 5/I/37, pàg. 4).

comissió de govern. Després de vèncer la resistència de la CNT, que es mostrava contrària a l'existència d'una comissió amb poders executius —tot el poder havia de ser per al ple—, s'aprovà que quedés composta per deu conselleries més l'alcalde. Un cop d'acord en aquest punt, apareixia un nou escull en el debat, la possibilitat que les forces considerades burgeses per la majoria (ERC, ACR i UdR) poguessin formar-ne part. L'única posició contrària fou la del POUM, mentre que la resta acceptava una relació de forces similar a la del govern de la Generalitat.

Combat havia saludat amb satisfacció l'anunci dels nous ajuntaments catalans després de l'ordre de dissolució dels comitès. Aquests

*(...) foren els salvaguardadors del nou ordre. Avui, que vivim en el moment d'organitzar sòlidament la revolució, d'assegurar fermament la nova vida, no poden donar ja cap utilitat.*⁷⁰

Fins i tot, amenaçava amb accions del tribunal popular contra els facciosos que no complissin amb els decrets del govern de la Generalitat —definites com encertats. El suport al govern s'entenia com la millor manera de demostrar la força i la unitat de la rereguarda. Ara bé, abans de la presa de posició de l'ajuntament de Lleida, ja anunciaven que la relació de forces decretada resultava injusta per al POUM, especialment a poblacions com Lleida.

Podrem acceptar aquest decret com un reconeixement a la necessitat de no presentar conflictes en l'hora present, però manifestem ben clarament que a Lleida —i igual que a Lleida a dotzenes d'altres pobles de Catalunya— aquesta disposició ens resta forces i ens priva d'un dret que ningú no ens pot negar.

Editorials posteriors tornarien a insistir en els mateixos arguments, lamentant especialment el protagonisme que les forces considerades burgeses adquiririen a la política municipal. ERC no podia recuperar el protagonisme republicà després del seu paper en els fets de juliol i ACR era restes de la Lliga que no representaven res. Tot i les protestes, la presència d'aquests partits en el ple municipal era *inevitable*, pel que l'estratègia definida pel POUM —després de celebrar una assemblea de militants el dia 18 d'octubre— va ser oposar-se a que ocupessin cap lloc de responsabilitat.⁷¹

⁷⁰ “Editorial. Els dos darrers decrets de la Generalitat” dins *Combat*, núm. 66, 12/X/36, pàg. 1.

⁷¹ La impossibilitat de fer compatibles els interessos de classes socials diferents, i oposades, a “La J.C.I. organització de classe de la joventut treballadora” dins *Combat*, núm. 67, 13/X/36, pàg. 4; “Editorial. El nou ajuntament de Lleida” dins núm. 72, 19/X/36, pàg. 1 i “Editorial. Més sobre el nostre ajuntament” dins núm. 73, 20/X/36, pàg. 1.

Els poumistes no aconseguiren estructurar un front obrer que reivindicés la seva posició i quedaren en una posició minoritària, pel que van optar per mantenir-se al marge de la comissió. Els republicans també van apostar per autoexcloure's si no hi havia unitat entre totes les forces obreres. D'aquesta manera la comissió de govern restà exclusivament conformada per representants de la CNT i del PSUC. L'agitada vida política de l'ajuntament i les contínues crisis municipals quedaven ja anunciades de bon principi.

Les tres organitzacions obreres van mantenir unes reunions prèvies en les que es mostraren incapaces d'arribar a cap acord. El POUM havia acceptat la representació paritària del comitè municipal, tot i creure que hi sortien perdent, però es negava a votar una comissió de govern on seria minoria i on els republicans hi poguessin estar presents.⁷² Per a la CNT l'actitud del POUM era més pròpia de *la política municipal de antigua usanza* i recordava anteriors aliances electorals entre el POUM i les forces republicanes burgeses.⁷³ Li preocupava l'obstrucció dels comunistes que entenien com un *pataleo* perquè la Generalitat no els hi concedia a Lleida la representació que ells creien adequada.

(...) *Además, el decreto a que nos venimos refiriendo se halla sancionado por los representantes centrales del P.O.U.M. y en razón marxista no hay más remedio que acatar la disciplina.*⁷⁴

Les posicions oposades van donar lloc a que els trenta-tres consellers de l'ajuntament de Lleida repartissin les seves funcions en els deu departaments municipals com indica el quadre següent

Alcalde	
Félix Lorenzo Páramo (CNT) Presideix el comitè municipal (comissió de govern) integrat pels consellers que encapçalaven cadascun dels departaments	
Economia	Governació
President: Francesc Estaún López (CNT) ⁷⁵ Vocals: Ramon Cervera (ERC), Jacint Tous (ACR) i Josep Buiria (POUM)	President: Àngel Bosch Areny (PSUC) Vocals: Francesc Tomàs (CNT) i Joan Torné (ERC)

⁷² "Editorial. La primera sessió del nou ajuntament" dins *Combat*, núm. 77, 24/X/36, p. 1-2 i 4 i núm. 78, 26/X/36, pàg. 2.

⁷³ Les aliances entre ERC i POUM a la ciutat de Lleida es redueixen a la incorporació de León Luengo Muñoz en la llista del Front d'Esquerres de Catalunya a les eleccions de compromissaris de l'abril de 1936 (Conxita MIR, *Lleida (1890-1936)*, pàg. 584.

⁷⁴ "Editorial. El municipio de Lérida" dins *Acracia*, núm. 24/X/36, pàg. 1.

⁷⁵ Estaún era un treballador de la companyia telefònica a Lleida. També formà part del comitè d'empresa.

Assumptes: Pressupostos, arbitris i impostos, recaptació, emprèstits, transferències de crèdits, ingressos i despeses, subvencions, propietats i drets municipals, administració de les vivendes i dels edificis confiscats	Assumptes: Enllumenat públic, festes populars, lleves, padró de veïns, vigilància i seguretat, estadística, bombers, confiscació d'edificis i vivendes, personal
Proveïments	Agricultura
President: Balbí Izquierdo Toran (PSUC) Vocals: Miquel Figueres (UdR) i Francesc Carballol (CNT) Assumptes: Magatzems municipals, escorxador, mercats, repòs, compres	President: Felip Solé Barri (PSUC) Vocals: Ramon Fíguls (ERC) i Sebastià Valls (UdR) Assumptes: Conservació de les finques rústiques municipals, camins i cabaneres, plagues del camp, fires, jova
Assistència Social	Cultura
President: Antonio Latorre Cándido (CNT) Vocals: Pere Farrús (ERC) i Manuel Ballespí (UdR) Assumptes: Beneficència, bagatges i allotjaments, dispensari i casa de socors, asils, mendicants i ganduls, padró de pobres, distribució de les vivendes confiscades	President: Adolfo Justes Salinas (CNT) Vocals: Leopold Morant (ERC) i Jesús Comes (ACR) Assumptes: Teatres i cinemes, exposicions, instrucció pública, escola de música, museus, banda municipal, biblioteques
Higiene i Sanitat	Transport
President: Josep Alcobé Biosca (PSUC) Vocals: Octavi Pereña (ERC) i Santos Campos (CNT) Assumptes: Neteja de la població, proveïment d'aigües, rentadors, sanitat, cementiris, laboratori, substàncies alimentàries	President: Julià Vilasetrú Teixidó (PSUC) Vocals: Joaquim Enrech (ERC) i Antoni Pujol (ACR) Assumptes: Circulació per la via pública
Treball	Urbanització i Obres
President: Justiniano Villaverde Campos (CNT) Vocals: Baptista Xuriguera (POUM) i Pere Bosc (ERC) Assumptes: Oficina de Col·locació Obrera, conflictes i incidències en el treball, rendiment del treball	President: Jaume Morell Garrofé Vocals: Amadeu Delshams (ERC) i Francesc Aguilar (POUM) Assumptes: Obres públiques i particulars; construcció i reparació d'edificis; obertura, alineació, conservació i ornat de carrers; places, passeigs i jardins; fontaneria; clavegueres; tallers municipals; instal·lacions elèctriques i industrials; conservació de les finques municipals; contractes d'obres

Finalment s'acordà realitzar reunions mensuals del plenari —per controlar a la comissió permanent, assegurar el debat polític i mantenir la participació de les minories no representades a la comissió— i que el municipi de Lleida s'acollís al règim de Carta Municipal, que seria redactada per una comissió amb representació de totes les minories.⁷⁶ El dia 6 de novembre l'alcalde Lorenzo Páramo

⁷⁶ La presa de possessió del nou ajuntament de Lleida a l'acta de la sessió municipal (sessió plenària) corresponent als dies 23 i 24 d'octubre de 1936 (AML). La sessió es va realitzar amb presència de públic que manifestava el seu acord o desacord amb les opinions manifestades pels consellers en els debats. La

comunicava a la direcció general d'Administració Local de la Generalitat de Catalunya la composició de l'ajuntament que s'havia format a Lleida, així com l'acord sobre la Carta Municipal.⁷⁷

La configuració inicial del plenari patiria diversos canvis al llarg de la primera meitat de l'any 1937, especialment motivades per les mobilitzacions. Tal com va respondre el director general d'Administració Local al comissari d'Ordre Públic Rodés, les organitzacions polítiques i sindicals estaven capacitades per substituir als seus representants en les corporacions municipals sense necessitat de donar explicacions a cap altra instància de poder o administrativa.⁷⁸

CNT

Nous Regidors

Agustí Villas Carrasqué (6 de gener)
Jaume Escalé Trillo (3 de març)
Jesús Alonso Ramos (3 de març)
Amadeu Vila Segura

Regidors substituïts

Antonio Latorre Cándido⁷⁹
Santos Campos Velasco
Justiniano Villaverde Campos
Adolfo Justes Salinas

PSUC

Nous Regidors

Llorenç Ribes Sánchez (4 de febrer)
Jordi Soler Rocafull (4 de febrer)
Josep Pac Roselló

Regidors substituïts

Josep Alcobé Biosca
Manuel Argilés Domínguez
Julià Vilasetrú Teixidó

En el ple extraordinari celebrat el dia 3 de març de 1937 també es va reestructurar l'organització departamental de l'ajuntament, que quedaria organitzada en cinc noves conselleries: d'economia i transports, d'habitatge i obres, de governació, sanitat i assistència social, de proveïments i agricultura, de

---

conformació definitiva dels membres i les funcions de cada departament s'acordà en reunions posteriors. Així com el procediment que havien de seguir els departaments per presentar mocions al ple i s'acceptaren els articles de la llei municipal que fixaven les qüestions que eren competència del ple i les que corresponien a la comissió (actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 27 d'octubre i 4 de novembre de 1936 —AML—). Altres qüestions de funcionament aprovades feien referència al dret de les minories a ser informades de l'ordre del dia d'un ple amb quaranta-vuit hores d'antelació i que les actes d'aquestes sessions fossin signades per tots els consellers assistents i no per un representant de cada partit per fer constar la responsabilitat individual de cada conseller (acta de la sessió municipal —sessió plenària— corresponent al dia 9 de desembre de 1936 —AML—).

⁷⁷ Llig. 302/3, núm. 47 i núm. 48. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

⁷⁸ Resposta de l'administració catalana del 3 de novembre de 1936 a unes preguntes trameses per carta des de Lleida el 30 d'octubre (Llig. 302/3, núm. 45 i núm. 46. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). El comissari Rodés també havia plantejat altres dubtes a la Generalitat. En algunes poblacions, al constituir-se els nous ajuntaments, no existien encara totes les organitzacions polítiques que tenien dret a formar-ne part. La possibilitat que aquestes designessin nous representants hauria de ser consultada en cada cas a la direcció general d'Administració Local.

⁷⁹ Antonio Latorre, sindicalista d'origen madrileny, fou traslladat a Barcelona per problemes d'indisciplina.

cultura i de treball.⁸⁰ L'ordre dels regidors per substituir a l'alcalde en cas d'absència d'aquest seria el següent

Balbí Izquierdo Torán	PSUC	conseller primer
Jaume Morell Garrofé	CNT	conseller segon
Felip Solé Barri	PSUC	conseller tercer
Agustí Villas Carrasqué	CNT	conseller quart
Llorenç Ribes Sánchez	PSUC	conseller cinquè
Adolfo Justes Salinas	CNT	conseller sisè

Els objectius inicials de l'equip de govern van ser presentats en un parlament de l'alcalde durant la sessió plenària del mes de novembre. La declaració de Lorenzo Páramo afirmava ser la voluntat de la CNT i del PSUC, organitzacions definides com els *comportadors de l'esperit revolucionari del poble*, i tractava aspectes ideològics de caràcter general com el desig de recuperar la llibertat municipal i d'aprofitar els canvis polítics per aconseguir l'alliberament definitiu de l'home

(...) el comitè permanent ha de procurar ésser el receptacle de les vibracions transformadores, revolucionàries, per a acoplar esforços i intel·ligències i fonent voluntats, com orientar els impulsos i els seus efectes vers la major eficàcia o rendiment pràctic.

I també anunciava propostes més concretes, especialment referides a l'afluència dels refugiats. Aquest problema hauria de servir per impulsar la resolució definitiva de la manca d'habitatges dignes —construcció d'edificis que després de la guerra servirien per descongestionar els barris menys higiènics de la ciutat— i per donar una ocupació a la població aturada. El principal obstacle amb el que s'havia de topiar el projecte, com reconeixia el mateix Lorenzo, era la pèssima situació financera de l'ajuntament. Per fer-hi front presentava la municipalització de la propietat urbana que, alhora, donaria una sortida política i ètica al tema de la propietat privada. Posteriorment es municipalitzarien tots els serveis públics. Finalment, s'assegurava el respecte al pacte polític que havien aconseguit totes les organitzacions catalanes.⁸¹

2.2.1.1 Projectes i problemes municipals

⁸⁰ *Acracia*, núm. 190, 4/III/37, pàg. 2.

⁸¹ Acta de la sessió municipal (sessió plenària) corresponent al dia 4 de novembre de 1936 (AML).

El programa de Félix Lorenzo, tot i ser ben rebut per la resta de grups perquè anunciava les intencions de l'equip de govern, no va impedir una confrontació gens pacífica entre les diverses concepcions de la gestió municipal, plantejades clarament en les discussions al voltant del projecte de Carta Municipal. Per altra banda, l'ajuntament també hagué de fer front a problemes no ideològics com la manca de recursos, encara que el context afavorís la seva politització immediata.

La comissió encarregada d'elaborar el projecte de Carta Municipal no pogué completar la feina. En la sessió plenària del mes de desembre els consellers que la integraven —com a mínim Joan Baptista Xuriguera, Jesús Comes i Julià Vilasetrú— van fer constar, a requeriments del ple que demanava una intensificació dels treballs, que cap altra ciutat, ni Barcelona, tenia la feina més avançada que Lleida i que tots els punts s'acordaven per unanimitat.⁸²

Es conserva un esborrany del preàmbul de la Carta, sense data però publicat per *Acracia* a finals de novembre,⁸³ que respon en gran mesura a la concepció municipal dels anarquistes anteriorment esbossada. El municipi, federat amb altres que s'organitzessin de manera similar, havia de ser absolutament autònom respecte les qüestions locals

Lérida tiene perfecto derecho a desenvolverse de acuerdo con sus características, necesidades y posibilidades, y este derecho, que reputamos natural, debemos defenderlo como base elemental de libertad, entendiendo por tal el mantenimiento de la reciprocidad en el respeto.

A continuació es definia el municipi com

(...) la agrupación básica de nuestra sociedad, es la primera o más reducida de las colectividades humanas que acopla, cohesionan, coordina y resume, con marcada tendencia u orientación a la armonía, los deseos, esfuerzos y necesidades del conjunto de múltiples y variados aspectos de la vida, motivo por el cual es el único plenamente indicado y autorizado para resolver definitivamente en cuestiones de trabajo y producción, transporte, distribución y consumo, cultura, sanidad, higiene, asistencia social, urbanización, seguridad interior, etc. Y competen a la federación de agrupaciones interesadas las de relación, comunicaciones, abastos, riegos, defensa federal, así como todas aquellas actividades y servicios de interés interlocal.

Segons el preàmbul, que preveia una carta amb la flexibilitat necessària per adaptar-se als canvis que crearien la guerra i la revolució, les qüestions d'interès

⁸² Acta de la sessió municipal (sessió plenària) corresponent al dia 10 de desembre de 1936 (AML).

⁸³ "Puntos de vista de la C.N.T. sobre la carta municipal de Lérida" dins *Acracia*, núm. 101, 22/XI/36, pàg. 2.

general es resolldrien en assemblees populars i les decisions del consell municipal sempre acatarien els acords adoptats. També es buscava millorar l'eficàcia de la gestió municipal reduint al màxim els tràmits burocràtics.⁸⁴

Tot i que no es van arribar a discutir més documents que aquest preàmbul, va ser suficient per fer aflorar les divergències sobre el paper de l'estat i la independència municipal existents entre les dues forces polítiques que integraven la comissió de govern.⁸⁵ El ple va tenir constància oficial de l'existència del preàmbul en la sessió ordinària del mes de gener i va ser convocat a un debat extraordinari el dia 11.⁸⁶ Aquesta sessió resultaria molt important en la vida política local ja que els grups municipals hi van abordar dos temes tan polèmics com la municipalització de l'habitatge —comentada en un altre capítol— i l'aprovació del preàmbul de la Carta.⁸⁷

La municipalització havia caldejat força les discussions deixant al ple dividit en dos sectors: per una banda anarquistes i poumistes i per una altra republicans i suquistes. A continuació es passà a la lectura del preàmbul, que segons les manifestacions de Xuriguera i de Villaverde era el fruit de dos mesos de negociacions, i Balbí Izquierdo, portaveu del PSUC, hi presentà una esmena a la totalitat. La resta de minories, fins i tot ERC que havia rebut el suport del socialistes en la paralització de la municipalització de la propietat urbana en la discussió anterior, es mostraren indignades.

La minoria socialista argumentava que l'elaboració d'una carta municipal era una tasca massa complexa com per ser abordada en un context de guerra. N'hi havia prou amb pactar una sèrie de principis que posteriorment serien la base del document definitiu. La majoria d'aquests principis eren difícilment compatibles amb les tesis programàtiques d'anarquistes i poumistes⁸⁸

- Defensa de l'autonomia en l'administració, però coordinació econòmica, política i social amb els governs català i de la república

⁸⁴ Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

⁸⁵ "Paso de caracol..." dins *Acracia*, núm. 146, 12/I/37, pàg. 1 i "La carta municipal. Se ve el foro entre bambalinas" dins *Acracia*, núm. 148, 14/I/37, pàg. 1.

⁸⁶ El resum de l'acta del plenari ordinari de gener a *Acracia*, núm. 142, 7/I/37, p. 1-2.

⁸⁷ El resum de l'acta del plenari extraordinari a *Combat*, núm. 145, 12/I/37, p. 1, 4 i 2. Valoracions crítiques amb el resultat de la sessió a "Editorial. El trist paper del PSUC a l'ajuntament" dins *Combat*, núm. 147, 14/I/37, pàg. 1 i Francesc CARBALLÓ, "La posición del Partido Socialista Unificado en el Ayuntamiento" dins *Acracia*, núm. 149, 15/I/37, pàg. 1; núm. 151, 18/I/37, pàg. 2 i núm. 155, 22/I/37, pàg. 1.

⁸⁸ *UHP*, núm. 99, 26/XI/36, pàg. 4.

- Supressió de la propietat privada de la terra, donant-la en usdefruit als que la treballin. Però manteniment dels conreus familiars, ja que les col·lectivitzacions havien de respondre sempre a la lliure determinació dels camperols
- Municipalització de la propietat urbana amb excepció de la petita propietat
- Municipalització dels serveis públics de caràcter local
- Control de la indústria i del comerç d'acord amb les normes que s'establissin. Organització de la vida cooperativa
- Creació d'un programa d'assegurances socials que no entrés en conflicte amb els ja existents a nivell nacional. Donar un mitjà de vida als afectats per altres punts d'aquesta declaració
- Creació de serveis d'assistència social per barris: nurseries, protecció a la vellesa, a la invalidesa, als orfes. Organització de la vida esportiva (piscines, camps d'esports, etc.)
- L'aspiració fiscal havia de ser la supressió total dels impostos. Mentre això no fos possible, supressió progressiva dels arbitris
- Millorar la cultura popular a través de l'ensenyament

Després de tot un seguit d'aldarulls i d'imprecacions, només el PSUC va votar l'esmena d'Izquierdo. El preàmbul va quedar així aprovat amb el suport de les altres minories.

La sortida inesperada dels socialistes, i especialment la intervenció de Balbí Izquierdo, mereixeria dures crítiques de les files poumistes i anarquistes durant uns dies. El portaveu fou qualificat de ridícul

(...) torpe actuación del "pobre Balbino" al que parece le dan las cuestiones para que las defienda sin que ni siquiera las haya leído.

I es denunciava l'obstruccionisme que representava presentar mocions d'última hora sense haver estat negociades i al marge del consens general

Venir a obstruir la labor municipal quan cal posar tots els esforços per accelerar-la és fer feina contrarevolucionària a la qual ja hi estan acostumats els homes grisos del pa amb suc.

A més sembla que Izquierdo es va contradir amb arguments defensats en sessions anteriors. Quan la UGT es resistí, en una altra ocasió, a respectar un impost de guerra aprovat per l'ajuntament, la minoria del PSUC afirmà que ells no representaven al sindicat socialista. Mentre que en el debat sobre la carta el portaveu defensà justament el contrari.

Els comunistes es van defensar de les crítiques argumentant que el centre de la polèmica no era la revolució ni la col·laboració amb la burgesia, sinó la necessitat de centrar els esforços en la guerra i no dispersar-los en experiments polítics. Si la realitat s'observava des d'aquesta òptica, el preàmbul resultava

confús, amb objectius poc clars. Per altra banda, reivindicaven el dret de cada organització a defensar la seva concepció del Municipi

*(...) mientras perdemos el tiempo en discusiones, a veces estériles cuando se desvían y se hacen pesadas, el enemigo suele sorprendernos demasiado ocupados en el trabajo de retaguardia con un poco de desgana en los serios problemas que la guerra nos tiene planteados de una manera bien apremiante.*⁸⁹

Més enllà dels enfrontaments polítics que dificultarien seriosament la possibilitat d'afrontar una eficaç gestió municipal, el principal problema d'aquests mesos fou el mateix que marcaria tots els ajuntaments de guerra —tant en l'època republicana com després de l'ocupació franquista: la manca de recursos. Amb aquesta preocupació es va convocar una sessió plenària el dia 28 de novembre on la comissió de govern, amb la col·laboració de la comissió d'economia, presentà un projecte de modificacions al pressupost municipal vigent.⁹⁰

A partir del mes de juliol el govern municipal s'havia vist obligat a assumir noves funcions fruit de les necessitats de la guerra. Ben aviat havien començat a arribar refugiats, especialment des del front aragonès —segons la comissió de govern a finals de novembre ja havien arribat unes dotze mil persones a les quals l'ajuntament facilitava habitatge i atenció benèfica. I també s'havia multiplicat la presència a la ciutat de treballadors en atur, un altre col·lectiu que, com ja hem apuntat, estava rebent l'atenció de l'ajuntament. S'intentava donar-los-hi feina en el sector de la construcció a través de l'Oficina de Col·locació Obrera, en el moment del debat eren uns mil cinc-cents els inscrits, però el municipi no rebia cap ajut per fer front a aquestes despeses. Una part important d'aquests treballadors havien estat ocupats per la Generalitat en les obres de defensa, però a finals de novembre estaven gairebé finalitzades.

A les noves necessitats calia afegir-hi una preocupant retallada dels ingressos municipals. Per una banda la política tributària havia experimentat importants transformacions al ser suprimides algunes exaccions considerades injustes per les noves autoritats abans de resoldre el nou model econòmic que es volia implantar. Per una altra, un nombre considerable de propietaris —de contribuents destacats— estaven absents, els havien declarat facciosos i fins i tot

⁸⁹ UHP, núm. 142, 15/I/37, pàg. 2 i núm. 144, 18/I/37, pàg. 2.

⁹⁰ L'increment de despeses dels ajuntaments catalans durant la guerra i les mesures legals per afrontar-les a Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. II, p. 146-160.

alguns havien estat executats. Finalment, el context bèl·lic havia limitat molt les subvencions que l'ajuntament percebia de les administracions central i autonòmica —la quantitat de diners no ingressats per aquest concepte i la que es preveia que no es cobraria es xifrava en 1.496.642'10 pessetes.

Tot plegat va obligar al govern municipal a articular un seguit de mesures extraordinàries, permeses per l'autorització de la Generalitat a modificar els pressupostos vigents. Donat que només es podien basar en recursos propis, l'idea era crear uns impostos extraordinaris de guerra sobre el comerç i la propietat urbana

- La recaptació total dels lloguers de totes les finques urbanes dels mesos de novembre i de desembre en el terme municipal de Lleida seria lliurada a l'ajuntament. Els propietaris que depenguessin dels lloguers per sobreviure serien indemnitzats amb un màxim de tres-centes pessetes mensuals.
L'incompliment d'aquestes disposicions havia de suposar la consideració de desafecció al règim i la requisició dels béns que serien posats a disposició de l'ajuntament
- Als comerciants i als industrials de la ciutat se'ls imposaria una contribució especial de guerra a satisfer d'un sol cop. Les contribucions es classificaven en sis categories —una discrecional de mil fins a cinc mil pessetes i cinc categories més fixes: sis-centes, tres-centes, dues-centes, cent i cinquanta pessetes. La classificació que hauria de ser elaborada per una comissió presidida pel conseller d'economia i integrada per representants de totes les minories municipals⁹¹
- Un impost de guerra gravaria a tots els treballadors que cobressin més de tres-centes pessetes mensuals durant els mesos de desembre de 1936 i gener de 1937—l'exacció variaria entre el 50% i el 100% de l'*excés* en funció del nombre de membres de la unitat familiar—
- Reclamar 600.000 pessetes a la Generalitat per fer front als problemes dels refugiats i de l'atur —segons l'ajuntament, en altres ciutats catalanes aquests conceptes eren assumits per la Generalitat—

Les minories presents en l'ajuntament donaren un vot de confiança a la comissió de govern, amb l'única discrepància introduïda per ERC i ACR segons la qual sempre hauria de ser el tribunal popular l'encarregat de fixar les sancions oportunes als que incomplissin les normes un cop fixades i no pas cap altra instància de poder. La posició de la CNT era, en canvi, mantenir la confiscació dels béns independentment dels criteris que adoptessin els tribunals.⁹²

⁹¹ Posteriorment l'alcalde afegiria que si els comerciants incrementaven el preu de les mercaderies per pal·liar els efectes de l'impost de guerra serien sancionats (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).

⁹² Acta de la sessió municipal (sessió plenària extraordinària) corresponent al dia 28 de novembre de 1936 (AML). El ple dels sindicats de la UGT celebrat a la Casa del Poble el 8 de gener va acceptar els impostos especials i extraordinaris sobre els salaris —amb l'oposició d'alguns sindicats que consideraven injust gravar només una part dels treballadors—, però també s'acordà traslladar una consulta a la Generalitat

Un mes després del debat l'aplicació de les mesures projectades per l'administració local no havia estat completament satisfeta. L'alcalde manifestà el seu malestar perquè en diversos casos els treballadors havien cobrat el seu sou íntegre

*(...) i entén que hi ha una forta atmosfera contra aqueix tribut extraordinari i fins s'afirma que la Generalitat ha publicat un Decret deixant sense efecte l'acord municipal.*⁹³

Pel que fa a la qüestió dels lloguers dels habitatges, el regidor d'economia Francesc Estaún apuntà que no tots els propietaris del municipi els havien ingressat a la caixa municipal. Els representants comunistes a la comissió de govern mostraven un suport menys entusiasta a les mesures adoptades, a diferència dels anarquistes que només contemplaven la possibilitat d'exercir la voluntat de l'ajuntament al marge de les consideracions que es poguessin apuntar des de Barcelona. Izquierdo demanava una autorització del govern català i Vilasetrú arribà a confessar que

(...) per descuit s'oblidà ell de comunicar als seus companys de minoria l'haver-se afegit al Pressupost extraordinari com a ingrés de descompte dels sous dels empleats.

En la sessió plenària del mes de gener Félix Lorenzo va denunciar que algunes minories intentaven desprestigiar l'impost sobre els salaris, arribant al punt de no acudir a les reunions de la comissió d'Economia per no haver d'informar després a les seves organitzacions. A més, l'alcalde tornà a negar que la Generalitat hagués anul·lat la disposició municipal.⁹⁴

Qüestions impositives al marge, l'ajuntament tenia la facultat de fixar els sous de diversos col·lectius, començant pel dels mateixos regidors. El mes de novembre el fixaren en tres mil sis-cents pessetes anuals —en la línia de les deu diàries que percebien la majoria d'obriers i de milicians—, sempre que no tinguessin cap altre sou. La mesura tindria caràcter retroactiu, amb aplicació des de la presa de possessió del càrrec. L'única discrepància a l'acord la manifestà el

---

—a través d'en Vilà— per assegurar-se que el municipi tenia capacitat per adoptar una mesura d'aquelles característiques (*UHP*, núm. 137, 9/I/37, pàg. 2).

⁹³ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 23 de desembre de 1936 (AML). Els regidors no acaben de posar-se d'acord sobre l'existència o no d'aquest decret, tot i que sembla imposar-se el criteri que no existia perquè la Generalitat no s'havia adreçat a ells en cap sentit sobre aquella norma.

⁹⁴ El resum de l'acta a *Acracia*, núm. 142, 7/I/37, p. 1-2.

representant republicà Cervera que es mostrà disconforme amb la quantitat assenyalada, ja que alguns obrers percebien jornals més elevats.⁹⁵

A finals d'any, la recerca per part de l'ajuntament de recursos atípics obriria un front de tensions amb la Generalitat. Entre les runes del Palau Episcopal, incendiat i enderrocat seguint l'estratègia anticlerical violenta que adoptà la revolució, els obrers encarregats de les tasques de desenrunament van trobar una caixa amb valors de l'estat —títols de deute intern i extern i valors estrangers— valorats en més de cinc milions i mig de pessetes nominals. Els treballadors formaven part de les brigades municipals, pel que la troballa fou dipositada a l'ajuntament.⁹⁶

La primera repercussió a la premsa van ser les habituals crítiques contra l'avarícia secular de l'església i dels seus representants —en aquest sentit s'acusa especialment al bisbe Josep Miralles— front el seu discurs oficial de pobresa i d'austeritat

*El pare Huix, darrer posseïdor del capital trobat ahir, entre les escombraries de la que fou senyorial residència seva, contemplarà compungidament des de "l'altre món" les millores i beneficis que l'Ajuntament Popular de Lleida sabrà obtenir per les masses laborioses amb la quantitat que ell i els seus predecessors servaven avarament. (el bisbe Huix havia mort afusellat el mes d'agost)*⁹⁷

⁹⁵ Actes de la sessions municipals (comissió de govern i sessió plenària) corresponent als dies 3 i 4 de novembre i 2 de desembre de 1936 (AML). Amb escasses excepcions els sous fixats per la conselleria de treball d'aquest ajuntament superaven les 70 pessetes setmanals: els paletes i els obrers de la construcció que treballassin a través de l'Oficina de Col·locació Obrera, amb una jornada mitja de 48 hores setmanals, — excepció feta dels menors de 18 anys que percebrien 50 pessetes—; els empleats del Servei Municipalitzat de Teatres i Cinemes o els mestres municipals (Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 3, 10, 18 i 25 de novembre i 9 de desembre de 1936 —AML—). Les jubilacions dels empleats municipals es van fixar en 1.200 pessetes (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 22 de setembre de 1936 —AML—). Una excepció la constituiria la plaça d'arquitecte municipal a la que s'assignaren sis mil pessetes (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de novembre de 1936 —AML—). Tanmateix, cal recordar la diferència sexual en els salaris apuntada anteriorment. Una encarregada dels urinaris del parc Eliseu Reclus cobrava 6 pessetes diàries per una jornada de set hores (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de desembre de 1936 —AML—).

El ple municipal del 23 de setembre de 1937 va aprovar un increment del 10% dels salaris dels empleats municipals que cobressin menys de 6.000 pessetes anuals. L'acord va topar amb l'oposició de la CNT que no considerava correcte un increment que afectés només a una part dels empleats (*L'Ideal*, núm. 84, 1/X/37, p. 2-3).

⁹⁶ *Acracia*, núm. 123, 16/XII/36, pàg. 2 i *UHP*, núm. 116, 16/XII/36, pàg. 2. Aquesta qüestió dels tresors, o suposats tresors, trobats a les seus episcopals era un dels mites recurrents entre la premsa revolucionària. Vegeu la llista de milions de pessetes suposadament trobats als bisbes de Girona, Vic i Lleó i acompanyada d'una fotografia de Pius XI (*Combat*, núm. 9, 4/VIII/36, pàg. 1). La permanència del mite es pot comprovar en una escena de la pel·lícula *Libertarias* de Vicente Aranda (1996) on després d'assaltar el palau del bisbe en una petita ciutat interior —imatge de Vic— el poble compta els diners trobats.

⁹⁷ *Combat*, núm. 123, 17/XII/36, pàg. 2. Sobre el tema veure també l'extens reportatge —amb fotografies incloses— de KLEIN, "Los tesoros de Barba Azul" dins *Acracia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 4 (el nom de Barba Azul es reserva a l'article per a monsenyor Josep Miralles). L'article recull tots els tòpics del discurs anticlerical popular (connivència amb el capital i l'exèrcit, acumulació de diners, pràctiques sexuals desordenades, capellans trabucaires, etc.) i comenta que històricament —des de l'època de Godoy— Lleida havia estat una bona destinació per als clergues per la seva corrupció eclesial.

Però no és aquesta qüestió dels tòpics anticlericals la que volem destacar ara, sinó el conflicte institucional que es plantejà al voltant d'aquests cobejats valors. Immediatament després de la troballa la comissió de govern acordà la venda de tot el material procedent de l'enderroc per ingressar l'import en la caixa municipal.⁹⁸ El problema sorgí quan la comissaria de la Generalitat reclamà els títols impeding a l'ajuntament la seva pignoració —més de tres milions de pessetes.⁹⁹

L'afer, i els greuges que va comportar, es perllongaren en el temps. En una reunió convocada a mitjans del mes de març a l'alcaldia per abordar amb les organitzacions obreres el problema dels desocupats, Félix Lorenzo assenyala els frens posats per la Generalitat a la monetització dels valors com una dificultat bàsica alhora de resoldre aquest problema econòmic municipal. Ni tan sols el milió de pessetes que, a compte del *tesor*, s'aconseguí de la conselleria d'Hisenda de la Generalitat tranquil·litzà els ànims.¹⁰⁰ Finalment, en la sessió del ple municipal del dia 5 d'agost de 1937 s'informava als regidors que els valors havien estat definitivament remesos a la Caixa de Reparacions de la Generalitat de Catalunya.¹⁰¹

Una revolució encapçalada per organitzacions obreres i sindicals, en la que els valors socials màxims els representava el treballador i que pretenia proletaritzar la societat —des dels aspectes formals fins a la manera d'organitzar als seus individus—, necessàriament havia de tenir el treball com una preocupació primordial.¹⁰² Els primers missatges llençats sobre aquesta qüestió plantegen un futur optimista en el qual, gràcies a les transformacions revolucionàries, s'acabaria amb un dels problemes seculars d'Espanya, i de tot el món capitalista, l'atur i la pobresa. Però perquè aquest èxit fos possible era necessari complir amb un requisit fonamental. La societat havia d'eliminar del seu si als ganduls, als que pretenien continuar vivint sense treballar i aprofitant-se de l'esforç de la resta. El treball era un dret, però també havia de ser un deure sagrat

⁹⁸ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 18 de desembre de 1936 (AML).

⁹⁹ El conflicte institucional es planteja en la sessió del ple municipal del mes de gener de 1937 (resum de l'acta a *Acracia*, núm. 142, 7/I/37, p. 1-2).

¹⁰⁰ *Acracia*, núm. 199, 15/III/37, pàg. 1.

¹⁰¹ *L'Ideal*, núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 4.

¹⁰² Vegeu, per exemple, el número especial d'*Acracia* dedicat a la celebració del Primer de Maig de 1937 (núm. 240, 1/V/37).

*Existe en Lérida un número tal de personas sin dedicarse a ningún trabajo, que horroriza el pensarlo, y la mayoría son aquellos que jamás han hecho otra cosa que ir tirando (...) En Lérida nos conocemos todos sobradamente, y por esta circunstancia podría lograrse rápidamente una estadística de todos los que a nada se dedican, y acto seguido podrían muy bien ser empleados en lo que las circunstancias obligaran o las necesidades impusieran, bien fuese en un trabajo o en otro, el caso fuera ponerlos en activo. Con ello se lograría dos objetivos primordiales: el uno: reivindicarles de la inmoral de no producir, y el otro, el de dar un provecho, coaccionándolos moralmente a que sintiesen la necesidad del trabajo que dignifica al ser humano.*¹⁰³

Aquesta voluntat política de donar una ocupació a tothom esdevindria un dels principals maldecaps del govern local de la ciutat, com ja apuntàvem més amunt. L'Oficina de Col·locació Obrera patia un grau de congestió difícilment assumible per l'ajuntament, especialment per l'arribada important a Lleida de pagesos del terme municipal i de les comarques que intentaven buscar feina en un altre sector —suposava pel municipi unes despeses que giraven al voltant de les 400.000 pessetes al mes entre jornals i material. Per intentar fer front a aquest problema l'alcalde convocà diverses reunions a l'ajuntament amb els representants de les organitzacions sindicals.

La primera va tenir lloc a finals de gener de 1937 i comptà amb l'assistència d'Enric Tortosa i de Francesc Porcar en representació de la CNT, de Josep Arias en nom de la UGT i de Manel Ballespí per la UdR.¹⁰⁴ Tots ells van coincidir amb la diagnosi de Félix Lorenzo. Per una banda, l'ajuntament necessitava reduir despeses i, per una altra, les tasques agrícoles estaven quedant abandonades mentre que les obres d'urbanització de la ciutat —on podia ser empleat l'excedent de mà d'obra— no resultaven tan urgents com la feina del camp. Les organitzacions sindicals es van comprometre a conscienciar els camperols afiliats que retornessin a les seves localitats d'origen, mentre que l'ajuntament estudiaria els casos de les persones que, sense causa justificada, es mantenien allunyades de les seves ocupacions habituals. Els més reticents —considerats a partir d'aquell moment sabotejadors de l'economia— serien sancionats amb la retirada dels jornals.¹⁰⁵

¹⁰³ “Editorial: Remachando” dins *Acracia*, núm. 37, 9/IX/36, pàg. 1. Sobre el mateix tema vegeu també a la mateixa publicació “La revolución y el trabajo”, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1; núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 1 i núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 1.

¹⁰⁴ *Acracia*, núm. 153, 20/I/37, pàg. 2 i *Combat*, núm. 152, 20/I/37, pàg. 2.

¹⁰⁵ Sebastià Garsaball també defensava la necessitat de centrar els esforços en el camp. La ciutat havia intentat solucionar els problemes d'atur amb obres públiques, el que acabà descapitalitzant el camp i arruïnant la caixa municipal. La solució era invertir en el camp (“El paro forzoso en el campo” dins *Adelante*, núm. 2, 2/II/37, pàg. 4).

Les mesures van resultar ineficaces perquè el 15 de març l'alcalde convocava una nova reunió més àmplia. En aquella ocasió acudiren la Federació Local de Sindicats Únics, els sindicats de camperols i de la construcció de la CNT, el comitè local de la UGT, els sindicats de treballadors de la terra i de l'edificació socialistes i la Unió de Rabassaires. Félix Lorenzo, amb l'assentiment dels Rabassaires, tornava a plantejar la necessitat de descongestionar la ciutat i de desviar al camp l'excedent de treballadors ja que, segons els anarquistes, la superfície conreada en el darrer any s'havia reduït en un 30%. Però entre anarquistes i socialistes es plantejaven altres problemes polítics paral·lels, especialment els relacionats amb la manera com calia explotar la terra.

Mentre els primers reivindicaven les col·lectivitzacions i l'esperit revolucionari i unitari del primer comitè popular, tot denunciant que alguns camperols tenien al seu càrrec més terres de les que podien treballar eficaçment, els segons defensaven el respecte per al treball individual. On sí hi havia coincidència era entre els dos sindicats de la construcció que es queixaven d'haver de donar feina a treballadors poc qualificats. Es parla d'un excedent de mà d'obra al sector que oscil·lava entre els nou-cents i els mil treballadors.¹⁰⁶

Finalment es pactà un acord segons el qual les organitzacions es comprometien a retornar els camperols —treballadors a càrrec de l'ajuntament i refugiats— a les tasques agrícoles en terres col·lectivitzades, a canvi d'uns crèdits municipals per cada treballador que acceptés abandonar la ciutat. Els diners, que procedien del préstec d'un milió de pessetes concedit per la Generalitat al municipi en compensació dels valors del palau Episcopal, serien atorgats i gestionats per les centrals sindicals.¹⁰⁷

En una reunió posterior l'ajuntament es va comprometre a donar als sindicats 2.500 pessetes per cada treballador que s'incorporés al camp —cinc-

---

¹⁰⁶ *Acracia*, núm. 199, 15/III/37, p. 1-2.

¹⁰⁷ Prèviament la Federació Local de Sindicats Únics havia discutit en una reunió celebrada l'11 de març com gestionarien aquests diners. Es van mostrar partidaris d'incorporar part de l'excedent de mà d'obra a la col·lectivitat camperola anarquista Adelante —sempre que els nous col·lectivistes acceptessin el seu règim intern— i els hi assignarien un sou de 10 pessetes setmanals. A més, pensaven que aquesta estratègia podia forçar a la UGT a tornar-se partidària de les col·lectivitzacions. Alguns sindicats presents al ple van demanar que una part del milió de pessetes també es destinés a les despeses de material dels tallers col·lectius (els sous, en aquest cas, anaven a càrrec de la Generalitat). I el sindicat de la Construcció plantejà el recurrent tema de l'increment salarial que generaria diverses polèmiques a la ciutat. A la reunió, però, s'imposà la tesi anarquista oficial de reivindicar el salari familiar (Carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

centes serien pagades d'entrada i la resta a mesura que les organitzacions les necessitessin. El procés seria controlat per l'ajuntament a través dels informes periòdics sobre l'estat dels conreus d'una comissió tècnica —integrada per socialistes i anarquistes— per assegurar la correcta utilització dels préstecs. El vint-i-cinc per cent dels diners es retornarien al llarg de 1937, el trenta-cinc per cent el 1938 i la resta el 1939.¹⁰⁸ Aquesta decisió permetria dissoldre a finals d'abril l'Oficina de Col·locació Obrera i resoldre en bona mesura el problema de la congestió de la ciutat, tot i que no la presència d'indigents.¹⁰⁹

Per altra banda, la solució adoptada suposava crear nous problemes en altres instàncies. La col·lectivitat camperola Adelante, gestionada per la CNT en diverses finques del terme de Lleida i comentada en el capítol següent, es va trobar que, de sobte, s'incorporaven a la seva *plantilla* una sèrie de persones que no compartien de bon grat els ideals col·lectivistes, ni coneixien la forma de treball. Una part dels treballadors procedents de l'Oficina de Col·locació Obrera no rendia adequadament o argumentava suposades malalties per no incorporar-se a la feina. Amb la sospita que altres organitzacions haguessin enviat talps per fer fracassar la col·lectivitat, s'acordà controlar més acuradament el treball dels col·lectivistes, facultar a l'assemblea per fer acomiadaments i realitzar controls mèdics.¹¹⁰

Un cop més les noves institucions només aconseguien traslladar, o aplaçar, els problemes quan intentaven donar-los-hi una solució definitiva i les suspicàcies entre partits i sindicats condicionaven les estratègies i la presa de decisions. El dirigent agrari Santiago Palacín es mostrà molt crític amb la política laboral de les noves autoritats que només donava solucions eficaces a curt termini sense resoldre els problemes de fons

*No hay plan de trabajo positivo; no hay disciplina de trabajo y no se trabaja. Pero se pagan diariamente miles de pesetas.*¹¹¹

¹⁰⁸ *Acracia*, núm. 203, 19/III/37, pàg. 2 i *Combat*, núm. 41, 19/III/37, pàg. 2. Algunes veus es van apressar a recordar que, tot i que aquest programa era de necessària aplicació, la situació econòmica de l'ajuntament seria més còmoda si la Generalitat li hagués permès disposar dels valors trobats al Palau Episcopal (*Acracia*, núm. 202, 18/III/37, pàg. 2).

¹⁰⁹ Al llarg de 1937 apareixen comentaris a la premsa sobre aquest fracàs de la revolució: el manteniment a Lleida de passavolants sense feina i de captaires —*formas indecorosas de vida*— (*Acracia*, núm. 271, 1/VI/37, pàg. 2 i núm. 319, 2/VIII/37, pàg. 2).

¹¹⁰ Acta de la reunió celebrada el dia 13 d'abril de 1937 (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹¹¹ Santiago PALACÍN, "Un problema grave que hay que afrontar. Para ser dirigentes hay que saber dirigir" dins *Adelante*, núm. 43, 25/III/37, pàg. 4. El mateix problema de la concentració de camperols a la ciutat era

2.2.2 LES FORCES OBRERES A LLEIDA

Com a conseqüència de la proletarització de la societat, del protagonisme guanyat pels sindicats en la direcció de la política i de l'economia, diversos sectors que no s'havien organitzat anteriorment, o en els que no havien tingut presència les centrals sindicals més importants, van veure's obligats a sindicar-se. La CNT féu crides públiques per introduir-se entre els treballadors de l'hostaleria (cambrers, cuiners, ajudants de cuina, etc.) als que considerava sindicalment desorientats i entre els del ram de la pell perquè podien organitzar col·lectivament el treball. Va formar el sindicat Únic Mercantil, sector que a Lleida havia estat tradicionalment controlat pel sindicalisme proper al BOC, i el dels carrossers en una assemblea de patrons i treballadors que va votar per la incorporació a la CNT front la possibilitat de formar part de la ULS. En capítols posteriors comentarem la formació d'una nova secció del sindicat Únic de Professions Liberals que aplegava a professors i a estudiants i del sindicat Únic de Forces Armades.

Els comunistes també dedicaren esforços al proselitisme. El sindicat de la Metal·lúrgia de la ULS convocà tots els electricistes de Lleida a una reunió en la Casa del Poble perquè discutissin el seu ingrés a la ULS o a la UGT. Dins d'aquesta central també es poden trobar alguns exemples de sectors professionals poc habituals, com els metges que estudiem en el capítol dedicat a la sanitat durant la guerra, o la constitució del Col·legi Oficial d'Agents Associats d'Assegurances, filial de la Asociación Nacional de Agentes de Seguros adherida a la UGT.¹¹²

Les majors competències adquirides pels sindicats els obligaren a modificar les seves estructures i a adoptar nous organigrames. El 5 de novembre de 1936 un ple dels Sindicats Únics de Lleida va decidir, amb algunes

---

denunciat per J. TEIXIDÓ POLO, "Problemas urgentes: obreros???? al campo" dins *Adelante*, núm. 47, 26/III/37, pàg. 4.

¹¹² Acracia, núm. 26, 27/VIII/36, pàg. 3; núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 2; núm. 31, 2/IX/36, pàg. 4 i núm. 53, 27/IX/36, pàg. 3. Els sindicats que desitgessin ingressar en l'organització confederal només havien d'aprovar el reglament de la CNT en una assemblea. L'assemblea d'electricistes a *Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2. El primer comitè directiu de l'associació d'agents d'assegurances va quedar integrat per Jaime Capmany (president), Manuel Farré (secretari), Pedro Bosch (tresorer), Ramon Guix i Francisco Fregola (vocals) (*UHP*, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 2).

discrepàncies, organitzar una federació local per coordinar als sindicats confederals de la ciutat —fins aleshores funcionava un comitè local fusionat al provincial. El comitè de la Federació Local va quedar constituït de manera provisional, i definitiva a partir del dia 17, per Francesc Porcar Granell com a secretari, Domingo com a comptador i Santos Campos Velasco en el càrrec de tresorer. Campos també era regidor i secretari del sindicat ferroviari de la CNT, sector on els ugetistes eren clarament majoritaris a Lleida.¹¹³

Aquesta organització de la CNT a Lleida patirà alguns canvis al llarg de la guerra fruit del canviant escenari polític i bèl·lic. Una assemblea d'afiliats celebrada el 15 de juny de 1937 al cinema Catalunya va sofisticar l'organització de la central sindical amb la creació d'un seguit de comissions assessores del secretariat local, que ja no podia gestionar tots els temes de la seva incumbència.¹¹⁴ Les cinc noves seccions del secretariat, amb els seus respectius responsables que havien de ser afiliats amb anterioritat al 19 de juliol, serien:

- Política i propaganda, integrada pel secretari i el tresorer de la federació local. Encarregada de vetllar per l'orientació política i ideològica dels sindicats i d'afrontar les relacions i els conflictes amb les institucions, com les crisis municipals
- Economia i estadística, encapçalada per Jordà, que ja s'encarregava de qüestions similars en l'organització anterior. Realitzava estudis sobre la situació econòmica i demogràfica de Lleida i anàlisis de les necessitats de les indústries locals, del funcionament de la municipalització de l'habitatge, etc.
- Organització, dirigida per Cuspinera. Control de les relacions entre els sindicats, entre els afiliats i amb altres organitzacions
- Col·lectivitats, encapçalada per Ramon Viana. Supervisió del funcionament i de les necessitats de les col·lectivitats
- Transports. Vetllar pel parc mòbil dels sindicats i de les col·lectivitats, així com de les relacions amb les delegacions de transports de guerra i de serveis públics

Una altra secció, independent de les cinc anteriors, s'encarregaria de controlar l'orientació del diari *Acracia* i la formarien representants del secretariat d'organització dels sindicats i el director del diari, Manuel Magro Merodio.

La Federació Local fou dissolta en un ple comarcal del Segrià convocat el 13 de febrer de 1938. Quan quedaven menys de dos mesos per l'ocupació, el

---

¹¹³ César Broto Villegas —del comitè provincial—, Aguilar —del sindicat Mercantil— i Prenafeta van formar la ponència que elaborarà els estatuts de la Federació Local, aprovats el dia 17 del mateix mes de novembre (*Acracia*, núm. 87, 6/XI/36, pàg. 1 i 4; núm. 88, 7/XI/36, pàg. 1 i 3; núm. 97, 18/XI/36, pàg. 1-2 i núm. 98, 19/XI/36, pàg. 4).

¹¹⁴ *Acracia*, núm. 280, 17/VI/37, pàg. 4 i 2.

sindicat pretenia revitalitzar la seva organització a Lleida al considerar que les decisions de la direcció regional la limitaven massa

*Lérida, con las decisiones adoptadas en su Pleno, se ha hallado a sí misma. Lérida está orgullosa de pertenecer a la C.N.T. y la C.N.T. debe sentirse orgullosa a su vez, de contar en sus filas con esta Lérida, inquieta, rebelde y estudiosa.*¹¹⁵

El comitè de la Federació Local seria substituït per un comitè permanent de la Comarcal, amb el que hi hauria un únic comitè al Segrià. Es buscava una major agilitat en el funcionament i una organització més assumible pels ingressos que tenien els sindicats. El secretariat del nou comitè permanent estaria integrat per:

Luis Capell	secretari general
Santos Campos Velasco	sots-secretari i comptador
Francisco Porcar Granell	secretari de propaganda
Daniel Orille	secretari de la comissió jurídica i de relacions camperoles

Tots aquests canvis també indiquen que les organitzacions polítiques i sindicals van modificar les seves estructures tradicionals per adequar-les a la nova divisió territorial de Catalunya. Al començament, però, encara funcionaven les demarcacions territorials tradicionals, com ho demostra la celebració d'un ple provincial de la CNT el 4 d'agost de 1936.¹¹⁶

Tanmateix, la vida d'aquest comitè provincial no superaria l'any 1936, car un ple de sindicats i de comarcals acordà la seva desaparició i la creació d'un comitè intercomarcal de zona —corresponent a la regió vuitena del nou mapa comarcal— el 20 de desembre. Les organitzacions comarcals i els sindicats de recent creació assistents al ple es mostraren en general favorables a la continuïtat del provincial —Borges Blanques, Bellpuig, Llardecans, Albatàrrec, Vallbona Llibertada (Vallbona de les Monges), Albesa, Ciutadilla, Transports, la Federació Local, Relacions Camperoles i Arts Gràfiques. Per contra es manifestaren partidaris de la dissolució els més veterans, anteriors al moviment revolucionari

¹¹⁵ *Acracia*, núm. 487, 16/II/38, pàg. 2-3 i 8. Les dificultats pròpies del moment queden evidenciades en les lamentacions del secretari comarcal —Sirio del Solar— a l'inici del ple per algunes absències motivades per la manca de medis de transport. Només havien pogut assistir delegats de nou col·lectivitats de les trenta existents a la província i vint-i-quatre dels setanta-quatre sindicats.

¹¹⁶ Els principals acords adoptats per aquell ple responien a les necessitats polítiques de l'estiu de 1936: conservar totes les armes de les que es disposava per defensar a la Confederació, requisar la maquinària agrícola i les fàbriques abandonades per propietaris *facciosos*, formar cooperatives i comunes que concentrassin la producció dels pobles per poder fer intercanvis i impulsar la constitució de comitès revolucionaris en tots els pobles (*Acracia*, núm. 10, 6/VIII/36, pàg. 2 i núm. 11, 7/VIII/36, pàg. 2).

—Mercantil, Ferroviaris, Telèfons, Construcció, Pradell, Massalcoreig, Balaguer, Aitona, Gimènells, Torrefarrera i comarcal de la Segarra.

Es tractava simplement d'una opció de caràcter organitzatiu, donat que el manteniment del comitè provincial no estava obligat per cap norma confederal. Uns opinaven que era necessari per assegurar la vinculació d'alguns sindicats locals a l'organització, mentre que altres asseguraven que aquesta tasca la podien realitzar uns nous comitès de relacions intercomarcals. El problema era que alguns pobles no estaven lligats a cap comitè comarcal, com els aranesos on no existia cap estructura intermèdia.

Finalment s'aprovà la dissolució a canvi de la creació d'un comitè de zona, o de relacions comarcals, que assumís les funcions de l'anterior i que pogués resoldre els problemes que plantejava la intervenció de la CNT en organismes oficials. El comitè quedaria format pel secretariat permanent, amb residència a Lleida i integrat pel secretari general (César Broto Villegas), el tresorer (Ramon Pons Antònic) i el comptador (Josep Ribes Biosca). Tots tres formaven part del comitè provincial, del que el mateix Broto n'era el secretari. A més cada comarca elegiria posteriorment els seus delegats al comitè.¹¹⁷

Pel que fa a les terres de Lleida, calia completar l'organització confederal amb la creació d'un comitè comarcal del Segrià. Tanmateix, la majoria dels sindicats van creure convenient no crear-ne de nous per evitar un excessiu increment de la burocràcia. El secretariat del comitè de zona, en coordinació amb la federació local i el comitè de relacions camperoles, assumiria també la representació de la comarca i s'encarregaria de convocar als delegats dels pobles quan s'haguessin de celebrar plens del Segrià. Pel que fa a qüestions orgàniques el comitè intercomarcal s'ocuparia de tots els sindicats de la vegueria i la federació local dels de Lleida.¹¹⁸

César Broto va abandonar el càrrec al ser mobilitzat la primavera de 1937, car l'organització havia acordat complir amb les obligacions militars dels seus

---

¹¹⁷ *Acracia*, núm. 127, 21/XII/36, p. 1-2 i núm. 128, 22/XII/36, pàg. 1

¹¹⁸ Acta del ple comarcal del Segrià celebrat el dia 27 de desembre de 1936 (*Acracia*, núm. 133, 28/XII/36, pàg. 1) i acta de la reunió de la Federació Local celebrada l'1 de febrer de 1937 (Carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

membres. El seu substitut seria Jaume Escalé Trillo.¹¹⁹ El següent en ocupar el càrrec va ser Sirio del Solar —designat per l'organització catalana— que, fins a les victòries militars de l'exèrcit franquista al nord d'Espanya, havia estat secretari general del comitè comarcal de la Montaña (Santander).¹²⁰

Pel que fa al nombre d'afiliats que aplegava tot aquest entramat organitzatiu a la ciutat de Lleida, podem fer alguna aproximació a partir de diferents informacions. Una d'elles és un informe que la Federació Local adreçà el juliol de 1937 a les juntes de tots els sindicats únics per repartir les despeses corrents que generava l'edifici dels Sindicats al número 33 del carrer 1r de Maig, antic convent dels pares Mercedaris del carrer Sant Antoni.

Sindicats	Número d'afiliats	Sindicats	Número d'afiliats
Construcció	1.600	Metal·lúrgia ¹²¹	150
Camperols ¹²²	500	Transport	150
Vestir	400	Espectacles Públics ¹²³	81
Sanitat	350	Arts Gràfiques	50
Alimentació ¹²⁴	300	Productes Químics	50
Distribució	200	Llum i Força ¹²⁵	50
Telèfons	165	Comunicacions	45
Fusta	160		

Quinze sindicats que sumaven un total de 4.251 afiliats. La Federació va establir la quota de 15 cèntims setmanals per afiliat, el que suposaria uns ingressos

¹¹⁹ Acta del ple intercomarcal celebrat el dia 11 d'abril de 1937 (*Acracia*, núm. 223, 12/IV/37, pàg. 1 i 4). Escalé (nascut a Arbeca, les Garrigues, el 1905) també formà part del comitè popular, de l'ajuntament, del tribunal popular i de la directiva de l'Ateneu Llibertari. L'abril de 1940 fou executat en aplicació de la sentència dictada per un consell de guerra.

¹²⁰ *Acracia*, núm. 394, 29/X/37, pàg. 7 i 8.

¹²¹ A finals de 1936 el sindicat únic Metal·lúrgic tenia 102 afiliats, entre ells 14 treballadors del sindicat Confederal de Lampistes que en depenia. En aquells moments la junta estava integrada per José Baqué, Miguel González, Ramón Guardia, José Jové, Guillermo Blanco, Francisco Mayoral, José Segura, Policarpo Ybáñez i Jesus Alonso (Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹²² A partir d'informacions aparegudes a *¡¡Campo!!*, portaveu del Comitè Regional de Camperols, Andreu MAYAYO xifra en 495 els afiliats al sindicat de Lleida durant 1937 (*De pagesos a ciutadans*, p. 269).

¹²³ El sindicat únic de la Indústria de l'Espectacle va celebrar un ple comarcal a Lleida el 6 de febrer de 1938. Hi van assistir 27 delegats de 15 localitats que representaven a 792 associats, 300 d'ells de la ciutat de Lleida (Carpeta 14. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹²⁴ El gener de 1937 el secretari del Ram de l'Alimentació (CNT) comunicava a la Federació Local els oficis que agrupava el seu sindicat: 70 cambrers, 50 carnisers, 18 fariners, 8 licoristes, 36 de conserves, 18 escorxadors, 14 vaquers, 16 lleters, 7 fideuers i *varios mas que no me acuerdo*. En aquells moments la junta l'integraven Manuel Muñoz (president), José Gómez (secretari), Pedro Mor (tresorer) i Pedro Guisado (comptador i secretari de vaquers). Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹²⁵ El sindicat únic regional de Llum i Força de Catalunya. Federació d'Indústries d'Aigua, Gas i Electricitat. Secció de Lleida havia incrementat en 17 persones la seva llista d'afiliats respecte el mes de desembre de 1936. La junta del sindicat estava integrada per Magí Cónsul (president), Facundo Pilsa (sots-president), Sebastià Busquets (secretari), Mariano Nabal (tresorer), Ermenegildo Monpeat i Joan Roigé (vocals). Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

de 637'65 pessetes a la setmana. A més calia afegir el suport de dos sindicats més que tenien la seva seu fora del local general¹²⁶

Sindicats	Número d'afiliats
Professions Liberals	190
Indústria ferroviària ¹²⁷	300

Aquests contribuïrien amb 5 cèntims setmanals, amb el que els ingressos per aquesta aportació a la Federació arribarien a les 662'15 pessetes. Amb aquesta quantitat tindria la garantia suficient per assumir les despeses habituals de l'edifici.¹²⁸

Pel que fa al nombre d'afiliats als sindicats adherits a la UGT, la primera xifra que trobem ens la proporciona la mateixa central. Segons fonts de l'organització regional, al començar l'any 1937 la UGT tenia 475.000 afiliats a Catalunya, dels quals 9.000 corresponien a la ciutat de Lleida.¹²⁹

Una altra aproximació al nombre d'afiliats ugetistes, i dels sindicats de la CNT, l'aporta una informació periodística. Sembla que després de constituir-se la Caixa Immobiliària Municipal, la CNT lamentà la majoria de representats que se li havia atorgat a la UGT en nom de la proporcionalitat. Els socialistes van afirmar

¹²⁶ Altres sindicats que no apareixen en aquesta llista, però dels que tenim constància de la seva existència són l'Únic Mercantil, que el desembre de 1936 tenia 324 associats. La junta administrativa del sindicat la presidia Manuel Ferraz i comptava amb Hermes Perdix (sots-president), Rafael Iñíguez (secretari), José Aguila (tresorer), Manuel Ferraz, fill del president, (comptador) i Martín López (bibliotecari). El sindicat tenia la col·lectivitat La Tèxtil Leridana, on treballaven 25 persones (Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). I el Sindicat Petrolífer Regional (Sección Lleida) CNT-FNIP-AIT, que només comptava amb 7 afiliats. La junta estava formada per Manuel Gómez (delegat), Juan Ballester (delegat suplent) i Emilio Serra (secretari). Carpetes 9 i 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹²⁷ A diferència dels anteriors, la subsecció de Lleida de la Federació Nacional de la Indústria Ferroviària —que tenia la seva seu al número 6 de la plaça Noguerola, un edifici confiscat— va perdre socis en els primers mesos de l'any 1937 (el desembre de 1936 en tenia 342). A finals d'aquest any la junta estava integrada per Miguel París (president), Juan Terés (sots-president), Pablo Hernández (secretari), Jesús Lapeña (sots-secretari), Juan Braviz (comptador), Luis Juliá (tresorer), Isidro Martínez, Segismundo Carrasquet, Esteban Gómez, José Arnaiz i Antonio Gombau (vocals). Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹²⁸ Les despeses estaven referides al sou del secretari, de mecanògrafes, telèfon, llum i material de secretaria

Despeses del local dels sindicats		Despeses de la Federació Local	
Concepte	Pessetes setmanals	Concepte	Pessetes setmanals
1 vigilant	90	1 secretari	90
2 dones neteja	100	plus de desplaçament	25
llum	100	mecanògrafa	50
despeses diverses	25	diferència de Tortosa	25
		telèfon	10
		despeses diverses	25

Les 540 pessetes de despeses fixes setmanals del Local permetrien a la Federació disposar d'un líquid de 122'15 pessetes a la setmana (Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹²⁹ UHP, núm. 135, 7/1/37, pàg. 1.

que tenien catorze mil afiliats a la ciutat de Lleida i aleshores es plantejà una mena de debat entre *Acracia* i *UHP* per demostrar la validesa d'aquelles dades. Finalment, el diari de la CNT presentà una relació del nombre d'afiliats que tenia cada central. Tot i afirmar que les dades recollides eren aproximades, es pot intuir la versemblança de les xifres ja que reconeixia la superioritat de l'afiliació a l'UGT

Sindicats	Afiliats UGT	Afiliats CNT
Ferroviaris	1.260	355
Construcció	1.000	1.600
Forces armades	180	180
Espectacles públics	70	82
Serveis públics	15	42
Distribució	100	150
Metal·lúrgics	350	167
Fusta i decoració	1.000	1.038
Alimentació	400	300
Camperols	430	450
Vestir	1.700	250
Arts Gràfiques	50	50
Telèfons	60	90
Mestres i professions liberals	600	200
Llum i força	50	60
Totals	7.265	5.014

La diferència a favor de la UGT era evident, però es quedava curta perquè *Acracia* reconeixia que no havien pogut contrastar l'afiliació de tot un seguit de sindicats on els socialistes eren clarament majoria. En dos casos, a més, es tractava de sindicats amb un nombre important de treballadors: el de Sanitat —on, segons *Acracia*, s'imposava un *proselitisme descarat i forçat* des de llocs oficials que controlaven els centres sanitaris—¹³⁰ i el Mercantil —amb un nombre important d'afiliats procedents de la ULS, com també passava en els d'Arts Gràfiques, de la Metal·lúrgia, de la Fusta i del Vestir.¹³¹ Els altres eren sindicats menors pel seu volum, com el d'advocats, de funcionaris o d'antics propietaris i

¹³⁰ *L'Ideal* va denunciar que els afiliats al sindicat d'Assistència Social i Sanitat de la UGT estaven rebent pressions per afiliar-se al PSUC des de persones que deien actuar en nom del comissari Joaquim Vilà. El comissari anuncià investigacions car desconeixia aquestes suposades pressions (núm. 82, 17/IX/37, pàg. 4 i núm. 83, 24/IX/37, pàg. 2). En una reunió del comitè d'enllaç, el dirigent de la CNT César Broto va denunciar que afiliats a la UGT en l'hospital de Catalunya pressionaven a cenetistes perquè canviessin de sindicat (Acta de la reunió del comitè d'enllaç del 30 de desembre de 1936. Carpeta 58. Sección Política Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹³¹ El sindicat del tèxtil de la UGT procedia de la fusió de la central sindical de l'Agulla (UGT) i de la secció del Vestir del sindicat Mercantil (ULS). L'assemblea de fusió d'ambdós sindicats va anar acompanyada d'acusacions mútues d'irregularitats en la convocatòria i en el funcionament de l'assemblea (*Combat*, núm. 101, 21/XI/36, p. 4 i 2).

patrons.¹³² L'article calculava que els afiliats a aquests sindicats podrien arribar als dos mil, amb el que gairebé doblarien als cenetistes però quedant-se lluny, segons aquestes apreciacions, dels suposats catorze mil afiliats.¹³³

La xifra es continuava defensant en l'informe que el Comitè Local de la UGT presentà al ple de les juntes directives dels seus sindicats el 24 d'agost de 1937, mentre que s'assignaven als cenetistes menys de cinc mil carnets.¹³⁴ L'organització valorava molt positivament aquests números car reconeixien que una tendència minoritària abans de la guerra s'havia convertit, tant a Lleida com al conjunt de Catalunya, en un moviment de masses amb una influència decisiva. La majoria dels afiliats a la ciutat, segons aquest informe, eren treballadors manuals (65%), mentre que els treballadors d'oficina representaven el 22% i un 13% les professions liberals. El sindicat no marginava cap sector professional, però el comitè local destacava que la UGT també era una organització de classe contra el que assenyalaven els seus rivals quan la definien com amb una associació de la petita burgesia.

El Comitè Local del sindicat socialista havia realitzat per pobles i comarques de Lleida una tasca d'orientació política i organitzativa —creació de sindicats d'indústria i constitució de federacions locals— per superar les estructures creades apressadament en molts llocs l'estiu de 1936 i normalitzar els organigrames locals en consonància amb l'organització estatal. Tot i això, la Federació Local no tenia aprovats els seus estatuts perquè l'organització catalana encara no havia emès el seu dictamen sobre els comitès locals i comarcals.

Aquesta mancança no els hi representava cap problema greu perquè s'adoptaven els reglaments provisionals aprovats pel Comitè Regional i el sindicat local sempre feia pública la seva identificació amb el secretariat de Catalunya.

---

¹³² Tant en el cas dels advocats com en el d'alguns col·lectius de funcionaris, els de la Generalitat per exemple, la sindicació a l'UGT fou una decisió col·lectiva i adoptada perquè la sindicació era obligatòria. Quelcom semblant es podria dir de GEPCI, entitat que aplegava a petits comerciants i industrials adherida a l'UGT. L'ingrés d'aquesta organització al sindicat socialista va despertar algunes crítiques des del POUM i des de la CNT quan, com comentarem més endavant, fos expulsada de la UGT la direcció del sindicat Mercantil, procedent de la ULS (A "Paradojas revolucionarias" dins *Adelante*, núm. 76, 29/IV/37, pàg. 1 s'ataca la GEPCI acusant-la de ser simplement un gremi comercial que recollia als membres de l'anterior Cambra de Comerç). Sobre la decisió dels advocats vegeu Antoni Bergós, *Memòries*, p. 496-499.

¹³³ *Acracia*, núm. 330, 14/VIII/37, pàg. 2 i núm. 331, 16/VIII/37, pàg. 2.

¹³⁴ *Unió General de Treballadors. Federació Local de Lleida. Informe del Comitè Local davant el ple de Juntes Directives celebrat el 24 d'agost del 1937* (imprès a la Impremta Sol de Lleida i conservat al Lligat Areny de l'IEI). En aquells moments el secretari general del Comitè Local era Josep Soler Rocafull i el secretari d'organització Josep Pac Roselló.

La nostra Organització en cap aspecte no pot considerar-se com l'organització de Lleida, sinó com la U.G.T. en un pla nacional.

Així mateix, manifestaven el seu recolzament als governs de la Generalitat i de la República. Aquestes dues idees eren presentades com l'única manera de garantir el principal objectiu que tenien marcat, la guerra, alhora que els hi permetria consolidar a la llarga els èxits revolucionaris. La conseqüència d'aquesta actitud foren, en paraules de l'informe, molts sacrificis, especialment a Barcelona on centenars de companys havien mort pel sectarisme, la barbàrie i els incontrolats. Tanmateix, veien el futur esperançador perquè el nou panorama polític posterior als fets de Maig era més favorable per aconseguir la victòria —els comunistes justificaven la intervenció del govern de la República en matèria d'ordre públic.

Inicialment l'administració de la Casa del Poble funcionava gràcies a les contribucions dels afiliats i a les subvencions de la Generalitat, però totes dues partides havien desaparegut al llarg de l'any 1937. El comitè esperava recuperar les aportacions dels afiliats quan milloressin les condicions de vida dels treballadors. Els seus ingressos es reduïen als lloguers de les secretaries, un input que acabaria desapareixent per injust i insuficient quan els sindicats poguessin assumir les despeses de les seves oficines, i de l'explotació del cafè.¹³⁵

La Federació Local estava instal·lada, com la resta de secretaries dels sindicats de la UGT, a l'edifici del col·legi de la Sagrada Família —casa espaiosa *que caigué a les nostres mans* després del 19 de juliol. Inicialment les dependències de la nova seu es van destinar a serveis diversos, com el proveïment del front, cuines i menjadors, dormitoris i tallers, però l'estiu de 1937 només s'hi realitzaven tasques estrictament sindicals. Aquestes múltiples utilitats van fer necessàries moltes obres

---

¹³⁵ La gestió del cafè de la Casa del Poble ocupa un espai propi dins de l'informe del comitè local perquè havia estat una preocupació important alhora d'organitzar la nova seu de la central sindical. Sembla que el local ja s'havia quedat petit i que hi havia projectes per instal·lar un quiosc a l'estiu. Però el problema principal, com en altres àmbits de la vida ciutadana, estava sent l'increment dels preus tot i que l'administració havia decidit mantenir el del cafè (*la pèrdua es veu compensada pels ingressos nets d'altres articles i per la satisfacció de servir bé als companys*). Aquesta mena d'ingressos els havien tingut en compte totes les organitzacions. La ULS decidí a començaments de la guerra que tots els adherits i els milicians haurien de pagar les consumicions realitzades al cafè del seu local (*Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2). I la Federació Local de Sindicats Únics també dedicà una espai en les seves reunions a la instal·lació d'un cafè en l'antic local dels pares Mercedaris (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

de reforma a l'interior de l'edifici —i encara faltava construir una sala d'actes prou gran per les reunions dels sindicats més nombrosos.¹³⁶

La identificació entre la UGT i el PSUC és evident durant tota la guerra. Per exemple en alguna de les discussions obertes entre els grups municipals, i que reproduïm al llarg d'aquest treball, es plantegen confusions sobre el col·lectiu que representava la minoria comunista, si era el sindicat, el partit o a tots dos. En la següent relació dels responsables dels diversos sectors professionals en el secretariat sindical del PSUC trobem també alguns dels dirigents de la UGT¹³⁷

Agulla Joaquín Farré Adolf Llorens José Sorolla	Banca Juan Prenafeta Norberto Neach Francisco Clota	Ferroviaris Jonás Toribio José Casaña Luciano Val	FOSIG ¹³⁸ Josep Barberà Ramon Bosch Pedro Basset
Metal·lúrgics Ignasi Argemí Venancio Lago José Graells	Oficines i Despatxos ¹³⁹ Jesús Sauret Celestino Gabín Juan Costa	Oficis Varis Francisco Cornejo Balbí Izquierdo Tomás Pena	Sanitat Casimiro Vila José Domingo Bernardino Huguet
Transport Llorenç Ribas Ramon Guiu José Vitales	Arts Gràfiques ¹⁴⁰ José Vidal Baldmero Corderroure Manuel Piñas	Correus	Electricistes Juli Eras Rovira Ramon Torrens Carmelo Nieto
Edificació Santiago Broto José Amorós Francisco Solé	Mercantil Antonio Viñas José Bellostas Alejandro Roselló	Fusta Francisco Fernández Miguel Bota Valentín Esteve	FETE ¹⁴¹ Antonio Llaquet Antonio Vigatá Maria Florensa

¹³⁶ El Comitè Local de la UGT, per *invitació* del PSUC, havia participat en la instal·lació d'una casa de repòs a Esport (Pallars Sobirà) pels militants procedents del front. Tanmateix, s'havia convertit en una residència per a famílies al quedar suspesos els permisos al front i les vacances d'estiu a la rereguarda.

¹³⁷ Relació de l'1 de juny de 1937 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). El Partit havia d'actuar sobre les masses i intentar influir en tots els aspectes de la seva activitat. Per tant no s'havia de limitar al camp sindical, sinó influir en organitzacions i entitats d'ajuda, culturals, esportives, benèfiques, etc. Els militants havien d'implicar-se en el major nombre possible d'entitats per introduir-hi la línia política del partit ("L'actuació dels militants a les organitzacions de masses" dins *Formació*, núm. 2, X/37, pàg. 4).

¹³⁸ Federació Obrera de Sindicats de la Indústria Gastronòmica (FOSIG)

¹³⁹ Al Llegat Areny (IEI) es pot localitzar un exemplar del reglament de règim intern de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos (adscribita a la Federació Nacional d'Empleats d'Oficines d'Espanya) aprovat per una assemblea general ordinària el 24 d'abril de 1937. En aplicació del contemplat en aquest reglament, es va elegir la junta directiva del sindicat en una assemblea general extraordinària el setembre de 1937: Pere Roselló Barrubés (secretari general), Josep Fransi Cristòfol (secretari d'organització), Mateu Soler Guiu (secretari de propaganda), Llibertat Piferrer Pujol (secretari administratiu), Àngel Castelló Domènec (secretari d'economia), Jaume Bonet Cercós (secretari de cultura), Jaume Pons Torres (secretari sindical), Joan Serra Roure (secretari de treball) i Josep Royo Guasch (secretari femení) (sic). *L'Ideal*, núm. 83, 24/IX/37, pàg. 3 i *UHP*, núm. 351, 17/IX/37, pàg. 3.

¹⁴⁰ L'1 d'agost de 1937 el sindicat de l'Art d'Imprimir de la UGT elegia la seva junta directiva. Formada per Manuel Piñas (president), Baldomero Corderroure (secretari), Manuel Pallerols (vocal 1r), Àngel Gracia (vocal 2n), Antonio Melé (vocal 3r) i Jaime Giménez (delegat de la Litografia). *UHP*, núm. 311, 2/VIII/37, pàg. 3.

¹⁴¹ Federació Espanyola de Treballadors d'Ensenyament (FETE)

Arts Blanques José Roca Àngel Prats Salvador Gili	Funcionaris Generalitat ¹⁴² Juan Mazarico Pepita Gasa Luis Sanmartín	Petrolis José Olesti Ramon Dejuan Quintiliano Pardo	Treballadors Terra Evarist Masip Miquel Aresté Ramon Monfa
Empleats Municipi ¹⁴³ Francisco Masó Julio Gilart Juan García	FNEC ¹⁴⁴ Sergio García José Ticó Amado Pascual	Pell José Oro José Grant Juan Escalona	Vigilants Mariano Torrentó José Virgili Juan Bara
Telègrafs Luis Cuartero Antonio Iglesias Manuel Blanco	Vaquers Agustí Cirera Francisco Balp Ferran Robert		

El primer dirigent del partit representant de la línia marcada per la III Internacional arribà a Lleida a començaments d'agost de 1936. Es tracta de Lluís García-Lago, un cantàbric que portava molts anys vivint a Barcelona, que ja havia estat secretari general de la Federació Nacional de Banca i Borsa de la UGT a Madrid i que entrà en el PSUC procedent de la Federació Catalana del PSOE.¹⁴⁵ Com ell mateix declarà, la direcció del partit l'envià a Lleida perquè hi dirigís l'organització en mig del clima d'eufòria revolucionària que ja ha quedat descrit. En aquest sentit, un dels primers objectius, coincidint amb els estrictament partidistes, fou posar Lleida sota la jurisdicció del govern català

De fet, fou la gent del PSUC qui va incidir més en aquesta reconversió. La gent de l'Esquerra Republicana va desaparèixer com a col·lectiu (...) Voldria assenyalar que la primera visita del President Companys a Lleida, mesos després del 19 de juliol, fou possible perquè la gent del PSUC va assegurar la seva entrada a la ciutat i, naturalment, la seva presència al Palau de la Generalitat.

Quelcom similar explica Manuel Benavides quan apunta que el PSUC envià García-Lago a una ciutat bàsica per controlar el front aragonès

*(...) para que dirigiera la difícil pelea de someter las comarcas leridanas al orden legal. Fue una labor ardua, con un objetivo inmediato: batir al POUM dentro de su propia fortaleza.*¹⁴⁶

¹⁴² Junta directiva de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya. UGT. Delegació de Lleida en l'assemblea ordinària del 30 de maig de 1937: Ramon Villeró (president, afiliat destacat d'ERC i regidor durant la guerra en representació d'aquest partit), Antoni Virgili (secretari general) i Francesc Salud (tresorer). A l'assemblea també es van llegir circulars de Barcelona demanant l'expulsió de militants del POUM i partidaris dels fets *sediciosos*. A la delegació de Lleida aquestes disposicions afectarien a Josep Comabella i a Santiago Palacín. (*L'Ideal*, núm. 67, 4/VI/37, pàg. 3).

¹⁴³ El 4 de març de 1937 s'havia constituït l'Associació de Treballadors Municipals de Lleida i comarques (UGT), inicialment presidida per Ricard Vila i amb Miquel Sol com a secretari. Un exemplar del reglament de l'Associació es conserva al Llogat Areny (IEI).

¹⁴⁴ Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC)

¹⁴⁵ Una visió resumida de l'arribada de García-Lago i dels primers passos de la revolució a Lleida des de l'òptica dels comunistes a Ferran MASCARELL, "Conversa amb Lluís García-Lago".

¹⁴⁶ Manuel D. BENAVIDES, *Guerra y revolución en Cataluña*, pàg. 347.

Com no podia ser d'altra manera, el PSUC local seguí les directrius pròpies del centralisme democràtic i de la Internacional. Es complia la direcció vertical en la presa de decisions, des del comitè central fins a les bases, passat pels comitès comarcal i de radi. Tota una estructura organitzativa que la direcció s'esforçà perquè fos coneguda per les bases, perquè s'acostumessin a agrupar-se en cèl·lules i en fraccions sindicals. No es pot oblidar que la disciplina orgànica era un dels elements més reivindicats en les publicacions del partit

Dentro del Partido, todo. Al margen del Partido, nada. (...) El tipo de militante que plantea los problemas del Partido al margen de la organización, en las mesas del café o en la tertulia, es un tipo de militante que nosotros necesitamos extirpar.

La disciplina és revolucionària, de manera que

*Quien se sitúa al margen de ella, se sitúa frente a los intereses de la revolución, y, por lo tanto, degenera en contrarrevolucionario y perturbador.*¹⁴⁷

La diferència organitzativa en el cas de Lleida, respecte a localitats més poderoses demogràficament radicava en què només hi havia un comitè de radi que també feia les funcions de comitè local. En el seu secretariat confluen totes les responsabilitats del partit a la ciutat.¹⁴⁸

A més d'*UHP*, que era l'òrgan d'expressió del PSUC i de la UGT però que s'adreçava a tota la ciutat, el partit també tenia a Lleida el butlletí *Formación* per als seus militants. La publicació apareix com un instrument intern perquè el partit pogués expressar *nuestras inquietudes más puramente íntimas y orgánicas* i, com el seu nom indica,

(...) que plantee de una manera regular las debilidades orgánicas, las desviaciones políticas, los errores en que podamos incurrir en el curso de nuestro desenvolvimiento con la finalidad de constituir un instrumento crítico permanente al servicio de la perfección del Partido.

(...) FORMACION expresa una necesidad pero también una situación. Que nuestro Partido, el Radio de Lérida, se dota de los elementos de trabajo y de estudio que la organización y la situación misma exigen.

El PSUC, *al que viene lo más consciente y selecto de la clase obrera y de los campesinos*, havia de ser un instrument de direcció de la revolució i d'orientació de les masses, *escuela constante de militantes* en els ideals del partit aplicats a la teoria i a la pràctica

¹⁴⁷ "Qué es nuestra disciplina" dins *Formación*, núm. 1, 15/VIII/37, pàg. 3. Sobre el mateix tema "La disciplina en la pràctica" dins *Formació*, núm. 2, IX-X, 1937, pàg. 5.

¹⁴⁸ *UHP*, núm. 44, 22/IX/36, pàg. 2.

Tratándose de un Partido joven como el nuestro, desde el punto de vista orgánico, se producen desviaciones o deficiencias que son indispensables de corregir. Un Partido revolucionario, de masas, un Partido dirigente, ha de ser, monolítico, homogéneo, definitivo en su potencia orgánica.

Les cèl·lules del radi de Lleida havien d'estudiar i discutir el butlletí en les seves reunions periòdiques per plantejar els problemes teòrics i pràctics que afectaven al partit i a la classe treballadora —s'identifiquen ambdós conceptes—, a la guerra i la revolució.¹⁴⁹ Les editorials es queixaven repetidament perquè aquesta tasca no es realitzava amb regularitat en les cèl·lules o perquè queien en un excessiu burocratisme que impedia la necessària aplicació pràctica de les discussions per consolidar la influència del PSUC entre els ciutadans

*Hi ha cèl·lules que treballen normalment, que es reuneixen un cop cada setmana, que discuteixen el material i l'orientació que els proporciona el Comitè Local i que tot això ho fan bé. Però es realitza d'una manera burocràtica, en el si d'una Secretaria sense que el treball que es discuteix i les orientacions en torn a les quals es canvien impressions, s'apliquin com els correspon. Com a màxim queda una acta perfectament estesa i una bona discussió política, però les decisions no surten del paper estès damunt de la taula, no s'apliquen projectant l'influència de la nostra orientació política a les masses i el que és pitjor, no es comprova en la reunió vinent com cada militant ha respost dels acords anteriors i com els ha aplicat.*¹⁵⁰

La primera junta directiva del radi de Lleida del PSUC que hem localitzat, i que es correspon al 19 de juny de 1937, és la següent¹⁵¹

Luis P. García Lago	secretari general
Antoni López Segú	secretari d'organització
Josep Pac Roselló	secretari sindical
Àngel Bosch Areny	secretari militar
Rafael Aleñar Ribas	secretari d'agitació, propaganda i cultura
Josep Quílez Royo	secretari agrari
Manuel Argilés Fernández	secretari administratiu
Manuel Culebra Muñoz ¹⁵²	secretari de premsa
Palmira Pijoan Querol	secretariat femení

A finals d'agost el comitè local es reorganitzà amb la incorporació de noves persones. La secretaria de premsa quedava integrada en la d'agitació d'Aleñar, però Culebra hi continuà formant part com a director d'*UHP*. També hi entraren Joaquim Vilà —com a comissari de la Generalitat—, Josep Soler Rocafull —secretari general de la UGT— i Llorenç Ribes —cap de la minoria municipal comunista.

¹⁴⁹ “Editorial. Lo que presenta *Formación*” dins *Formación*, núm. 1, 15/VIII/37, pàg. 2 i “Editorial. *Formació* i l'educació del militant” dins *Formació*, núm. 2, IX-X, 1937, pàg. 2.

¹⁵⁰ “Un perill. La burocratització del Partit” dins *Formació*, núm. 2, setembre-octubre 1937, pàg. 3.

¹⁵¹ Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹⁵² Manuel Culebra, nascut a La Carolina (Jaén) el 1905, va ser destinat a Lleida el 1935 pel ministeri d'Agricultura. En els anys de guerra seria un actiu propagandista en les pàgines de la premsa de les joventuts socialistes, a través de diversos fulletons i en els anys quaranta continuà formant part del PSUC des de la clandestinitat (Antonieta JARNE, *L'oposició al franquisme a Lleida*, pàg. 82).

Un dels suports més importants que va rebre el PSUC de Lleida des de la direcció nacional es va produir a principis de 1938 quan el Comitè Central hi va celebrar una sessió plenària. Es tractava de simbolitzar la unitat entre el front i la rereguarda quan encara era viva l'eufòria provocada per l'ocupació de Terol. En aquell moment, segons el secretari d'organització el PSUC tenia mil set-cents militants a Lleida, cinc-cents dels quals estaven incorporats a les diverses unitats de l'Exèrcit Popular.¹⁵³

L'aplicació de les resolucions del Comitè Central s'aprovaren en la conferència local del partit celebrada al cinema Rambla entre els dies 2 i 3 de febrer.¹⁵⁴ La conferència va aprovar l'informe de la secretaria militar presentat per Àngel Bosch, el de la secció femenina defensat per Avelina Pijoan i l'informe polític del secretari general. La intervenció de García-Lago no era més que una repetició dels principals punts que Comorera havia defensat en el ple del Comitè Central: valor de Terol, unitat entre els objectius militars i els revolucionaris tot i els problemes patits per algunes conquestes revolucionàries, unitat de les forces polítiques i sindicals, valoració positiva de la *convivència* dels governs espanyol i català, reconèixer la personalitat de Catalunya però lluitant al costat de la resta de pobles hispànics —s'inclou el rebuig al separatisme i al centralisme insensible—, centrar els màxims esforços en el problema dels proveïments i posposar per un altre moment polític les eleccions democràtiques per elegir els ajuntaments i el parlament catalans. No cal dir que l'informe de García-Lago, i per tant de Comorera, va ser aprovat per unanimitat.

Però el que resulta ara més interessant són les qüestions organitzatives abordades en la conferència que, curiosament, són les que menys atenció van rebre en l'àmplia cobertura que *UHP* va donar a l'acte. García-Lago va recordar la història del PSUC a Lleida que va néixer marcada pel cantonalisme que caracteritzava la política local en els primers mesos de guerra —així acostumaven a definir els republicans i els comunistes la independència amb la que actuava el poder local revolucionari respecte el govern de Barcelona. Seguint aquest criteri, el PSUC havia estat la formació política que millor hauria representat l'esperit de

¹⁵³ *UHP*, núm. 449, 10/I/38, pàg. 1 i 8; núm. 465, 29/I/38, pàg. 8 i 7.

¹⁵⁴ *UHP*, núm. 469, 3/II/38, p. 8, 7 i 3; núm. 470, 4/II/38, p. 8, 7 i núm. 471, 5/II/38, pàg. 8. El 6 de febrer encara es va celebrar una conferència comarcal del Segrià amb la mateixa finalitat d'examinar les resolucions del ple del Comitè Central (*UHP*, núm. 471, 7/II/38, p. 2-3).

la guerra en fomentar la unitat política, la reconstrucció de la vida econòmica i les tasques militars. El mateix s'afirmava de la UGT, que havia esdevingut la central majoritària i que havia estat capaç de resoldre el seu plet intern al vèncer el *trotskisme*.

Per la seva banda, l'informe d'organització presentat per Antonio López Segú explicava la procedència professional dels mil set-cents militants del partit. Un 70% eren treballadors manuals, un 25% empleats, un 3'5% camperols i un 1'5% petits comerciants. Per tant, —com hem comprovat que feia la UGT l'estiu anterior— es negaven les habituals acusacions dels rivals polítics i sindicals que associaven el PSUC amb la petita burgesia —presenta una base obrera encara més important que la d'UGT en l'informe anteriorment analitzat.

Finalment, la conferència elegí la nova direcció local del partit

Lluís García Lago	secretari general
Antonio López Segú	secretari d'organització
Rafael Aleñar	secretari d'agitació, propaganda i masses
Llorenç Ribas	secretari sindical
Manuel Argilés	secretari administratiu
Avelina Pijoan Querol	secretària femenina
Manuel Culebra	secretari de premsa

Després de l'ocupació de Lleida les direccions del PSUC i de la UGT es van instal·lar a Tàrraga —la reorganització d'ambdues formacions pot seguir-se a través de *UHP* que també inicià una nova etapa a la capital de l'Urgell. Tant el partit com el sindicat van articular dos comitès comarcals Segrià-Urgell per adaptar-se millor a la nova realitat política i militar de Catalunya¹⁵⁵

UGT		PSUC	
Josep Soler Rocafull	secretari general	Joan Sasplugas	secretari general
Josep Boncompte	secretari de control	Josep Soler Rocafull	secretari de relacions
Josep Quílez Royo	secretari d'organització	Aleix Caubet	secretari d'organització
Esteve Marsiñach	s. agitació i propaganda	Carme Roure	s. agitació i propaganda
Josep Sans	secretari serveis socials	Josep Quílez Royo	secretari sindical
Joan Pons	secretari de finances	Francesc Vime	secretari de masses
		Aurèlia Pijoan Querol	secretària femenina
		Ramon Messeguer	secretari agrari
		Pere Calzada	secretari de finances

¹⁵⁵ *UHP*, núm. 19, 27/V/38 i núm. 37, 9/VII/38.

Lluís García-Lago no va acabar la guerra a les terres de Lleida. Durant l'estiu va ser reclamat pel secretariat general a Barcelona per participar de la direcció nacional del PSUC. La seva marxa va anar acompanyada del to personalista propi d'aquestes organitzacions

El dirigent del nostre Partit a Lleida, l'home a quin nom es vincula la història del P.S.U. i el desenvolupament de l'activitat de la població màrtir de cara a la guerra, el que com altres camarades de direcció del Partit i de la U.G.T. es mantingué allí, fins al darrer moment, requerit per exigències superiors, ens deixa.

Tan fortament lligats estem a ell, som tots nosaltres, U.H.P. mateix, tan cosa seva, en tant García-Lago és l'encarnació del Partit al qual serveix i per al qual pensa en expressió íntima del sentiment del poble, que ens trobem cohibits en la nostra nota de salutació i no de comiat, puix que sempre subsistirà entre nosaltres, animant-nos (...)

Tots hem rendit al camarada Lago la nostra consideració i el nostre reconeixement. El Front Popular, la Junta de Defensa Passiva, la FESAC, els camperols de les nostres comarques, han tingut en ell un paladí incansable i un orientador desinteressat i apte. Al saludar-lo estem convençuts de que expressem el sentiment viu i calorós de Tàrrrega i dels pobles de les nostres comarques, en nom dels quals li trametrem la nostra identificació més profunda i la decisió més ferma de continuar pel camí que ell sabé inspirar tan formidablement.

Tot i la seva marxa, García-Lago encara mantindrà alguna col·laboració amb UHP i també participà en un acte de la UGT a Tàrrrega en representació de la direcció catalana del sindicat el 9 de novembre —acompanyava a Rafel Vidiella i a Josep Moix, president i sots-president del sindicat.¹⁵⁶

La tercera tendència obrerista present a la ciutat és la representada pel POUM, amb una llarga tradició a les terres de Lleida procedent de l'activitat del Bloc Obrer i Camperol. Aquesta opció comunista heterodoxa és la que fins ara ha estat més estudiada a nivell local, gràcies a la monografia elaborada pel professor Jaume Barrull.¹⁵⁷ En aquest treball ens referirem bàsicament a les relacions, generalment conflictives, del POUM amb la resta de forces polítiques i sindicals.

Pel que fa a l'organització interna del partit, ens aporta algunes pistes la nòmina del POUM corresponent a la setmana del 7 al 13 de desembre de 1936 que arribava a les 41.738 pessetes pagades per la Generalitat.¹⁵⁸ La nòmina contemplava les següents partides —les xifres es corresponen a pessetes setmanals—

¹⁵⁶ UHP, núm. 38, 13/VII/38, núm. 46, de 6/VIII/38 i núm. 73, 10/XI/37.

¹⁵⁷ Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*.

¹⁵⁸ Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

Categories	Salaris individuals	Totals Categoria
4 persones del Comitè Provincial	70	1.442
Joan Farré		
Sebastià Garsaball		
Josep Buiria		
Jesús Estarán		
36 persones de la Impremta <i>Combat</i>		2.216
Administració	70	
Francesc González		
Francesc Ariño		
Redacció	70	
Angel Llac		
Ricard Barqué		
Antoni Bonet		
Baldomer Porta		
Joan Roure		
Jaume Trepal		
Pau Xuriguera		
25 persones impremta	entre 24 i 80	
2 persones tancament	70	
15 persones de diferents serveis		1.162
Valentí López (comitè militar POUM)	70	
Joan Oncins (comitè militar POUM)	70	
Josep Farré (comitè militar POUM)	70	
Roseta Miarnau (comitè militar POUM)	42	
Maties Alonso (comitè militar Castell)	70	
Marcia Mena (comitè militar Castell)	70	
Antoni Ubieto (comitè FETE)	70	
Salvador Salvado (comitè Raimat)	70	
Carmel Piñol (oficina pagament salaris)	70	
Francesc Aguilar (consell d'economia)	70	
Josep Pena (Ordre Públic)	70	
Josep Daniel	70	
Francesc Sentis	70	
Vicent Sanxez (telegrafista, 2 setmanes)	140	
Antoni Farré (instructor de milícies, 2 setmanes)	140	
150 milicians de la guarnició de Lleida	70	10.500
277 persones del taller col·lectiu de sastreria (bàsicament dones, sous diversos)		8.419
40 xofers (un en cobra 12 i un altre 15)	70	2.687
10 empleats del garatge (un només en cobra 15)	70	645
31 persones de Proveïments del POUM	70	2.170
43 persones del servei de neteja (algun home, la majoria cobren 42 pessetes)		2.016
8 persones de la Litografia Socialitzada (sous diversos)		335
40 sabaters i guarnicioners (sous diversos)		2.190

Categories	Salaris individuals	Totals Categoria
17 empleats Taller Col·lectiu del Moble nº 1 (sous diversos)		886
20 empleats Taller Col·lectiu de Fusteria del Seminari (sous diversos)		1.041
15 pintors	70	910
10 paletes i peons	70	700
9 empleats al Taller Col·lectiu de Tapissers (sous diversos)		471
15 persones per la Conservació i Vigilància de la Caserna POUM (2 setmanes cadascú)		2.100
5 enllaços (2 setmanes cadascú) Enric Estruch Jaume Badia Baptista Aguilà Manel Ballespí Salvador Mor	70	700
10 milicians del front hospitalitzats (2 setmanes)	70	1.400
6 metralladores del Castell	70	420
7 morts	70	490

A primers de gener de 1937 el POUM celebrava un ple intercomarcal en el que es presentava com a *primer partit de les nostres terres* —l'agost de l'any anterior n'havia celebrat un altre, aleshores amb el nom de ple provincial. Segons la premsa del partit, els delegats assistents al ple eren els representants d'una setantena de pobles i de set mil militants. Les conclusions finals del ple queden reflectides en els següents punts que expressen el nucli del programa del POUM¹⁵⁹

- Aprovació de la línia política del partit —l'únic que ha impulsat realment la revolució— i condemna de l'estratègia del PSUC —nefasta, reformista, acordada amb la petita burgesia. Compromís en fer avançar la revolució
- Socialització de tota la propietat agrària, a través dels sindicats agrícoles. La terra socialitzada seria redistribuïda entre els camperols segons les seves necessitats —els petits propietaris podrien mantenir la terra que conreassin ells mateixos en ús de fruit—
Els únics intermediaris entre els productors i els consumidors serien els sindicats i les cooperatives, que també fomentarien l'explotació col·lectiva de la terra, prestant tot el suport econòmic, tècnic i formatiu necessari
- Els sindicats havien de ser els organismes responsables de la producció
- Cada secció sindical organitzaria el seu grup de Joventut Comunista Ibèrica (JCI), que intensificaria la propaganda realitzada entre els joves
- Celebrar una conferència militar del partit i estructurar grups de defensa
- Propagar els nuclis de Socors Roig del POUM, mobilitzant especialment a les dones

¹⁵⁹ *Combat*, núm. 138, 4/I/37, p. 1 i 4 i *La Batalla*, 7/I/37.

- Adaptar-se a la nova divisió territorial del país i al creixement del nombre de militants i de seccions amb la creació de nou comarcals, amb els seus respectius comitès i sectors. La seu del comitè intercomarcal estaria a la ciutat de Lleida

Recuperant les qüestions d'abast general, cal assenyalar que el creixement de la base social de totes les organitzacions sindicals, provocat en bona mesura per les noves formes que havia adoptat la societat i per la decretada sindicació obligatòria a partir de l'agost de 1936, els hi originà un problema polític i organitzatiu. La massiva incorporació de moltes persones que no compartien els idearis i programes de les organitzacions que els acollien o que, fins i tot, n'eren interiorment contràries.

Combat es mostrà especialment batallador amb aquest problema perquè no compartia la imposició de la sindicació a tots els treballadors. Per ells era més important la qualitat revolucionària que no pas la quantitat. Criticà, per exemple, que l'edifici de JRLI lluís una bandera vermella amb les inicials UHP *que, amb la seva ombra, va enfosquint la visió de la senyera republicana i catalana*. Especialment creien necessari que els nous anarquistes, socialistes o comunistes, que potser en el passat havien adoptat una posició passiva, no formessin part dels quadres sindicals. Per aquest motiu era necessari endegar un procés depurador dins de la CNT i de la UGT, decisió que van acordar ambdues centrals sindicals en la primera reunió del comitè d'enllaç que articularien el mes de novembre.¹⁶⁰

Però aquesta seria una més de les qüestions que van quedar pendents. Un any després de les primeres veus d'alarma, continuaven vigents les formes tradicionals de promoció social, completament al marge de l'ètica revolucionària ideal

Hay tío mandanga, que en la vida se ha purgado el alma, ni una sola vez. Que lleva sobre sí la suciedad de su espíritu desde que nació, pero a pesar de ser éticamente un cochinito, ha sabido colocarse y esto es lo esencial en la vida, saberse colocar, saberse situar, saberse filtrar en los Sindicatos, en los partidos, sacar tajada, como sacaba en los buenos tiempos de las vacas gordas y de las espigas lozanas.

¹⁶⁰ "Allò que s'afirma i no es nega" dins *Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 4; Eduard PUJOL, "Neteja social interna" dins núm. 58, 1/X/36, pàg. 4; Eduard PUJOL, "Hem de sostenir la puresa de les organitzacions obreres" dins núm. 74, 21/X/36, pàg. 4 i "Editorial. La depuració dels sindicats" dins núm. 96, 16/XI/36, pàg. 1. La resta d'organitzacions també polemitzen sobre aquesta qüestió. Vegeu "Urge la depuración de las organizaciones obreras" dins *UHP*, núm. 148, 22/I/37, pàg. 1 i "La depuración del Partido" dins *Formación*, núm. 1, 15/VIII/37, pàg. 6 on es defensa la disciplina revolucionària i l'eliminació implacable dels enemics interiors. També sorgiren alguns pronunciaments partidaris d'aplicar aquesta vigilància a les institucions polítiques, des dels comitès locals fins als aparells de l'estat (Camilo BOLDÚ, "Los órganos de la revolución deben estar en manos de los verdaderos revolucionarios" dins *Acracia*, núm. 112, 3/XII/36, pàg. 1).

Que hay que pasar el cepillo por el lomo de alguna bestia enguantada y engreída y limpiarle el pelillo que desentona la limpieza de su terno impecable y nuevo; vaya, pues, se hace y nada más. Que hay que adular algún pobre diablo y analfabeto metido o encumbrado en las altas esferas, por obra y gracia de su audacia, de su atrevimiento y de su ignorancia; pues se hace y nada más.

Y si hay necesidad de arrastrarse y perder la vertical de la dignidad humana, pues se arrastra aunque en la curvatura de su arrastre, lleve consigo todos los atributos de su nombre.

Eso sí, hoy son los más revolucionarios, los mejores republicanos, los más afectos al régimen --anda, como que hoy ellos conceden patentes de acceso a los otros que se arrastran lo mismito que ellos para conseguir lo que les conviene para sus manejos particulares

Y no les habléis de la UGT o de la CNT. Son los muy ladinos los primeros que llevan sobre las solapas de sus chaquetas las insignias flamantes de estas dos sindicales o las banderitas de cualquier partido político de los del frente antifascista, metiéndole por las narices a ti y tal vez mirándote de reojo, porque siendo iconoclasta eres enemigo de esas cosas y de tantas otras parecidas.

Y de esta canallocracia está formada la quinta columna, los espías, los soplones, los traidores, los alcahuetes, toda esa gentuza que vive y triunfa a nuestro lado y que se regodea creyéndonos unos papanatas y teniendo la seguridad de que nos engañan. A mí no. Yo los conozco, yo les señalaría con el índice, yo les mandaría a la cárcel y a otros los llevaría a los campos de concentración, con insignias, carnets y todo ese lastre de que se han provisto para pasar gato por liebre.

No hemos depurado, no depuramos. Les dejamos campar, mandar y ordenar. Son los amos. ¿Y nosotros? Nosotros los eternos bobalicones.¹⁶¹

L'òrgan anarcosindicalista creia que la presència de cacics i de partidaris de la reacció infiltrats en les organitzacions obreres era més important a les zones rurals. Si inicialment molts s'havien sindicat com a mesura de protecció personal, el nou context polític els hi estava permetent recuperar posicions de poder. I no es tractava d'una denúncia partidista, perquè asseguraven que aquests personatges havien organitzat la CNT a les localitats on els treballadors eren majoritàriament socialistes i a l'inrevés.¹⁶²

2.2.2.1 De les proclames d'unitat d'acció al plantejament obert de les discrepàncies

L'eufòria revolucionària de l'estiu de 1936 anava acompanyada de crides a la unitat d'acció entre les forces obreres perquè superessin els sectarismes partidistes i d'actes conjunts entre les centrals sindicals, com el míting de la CNT i de la UGT celebrat a la plaça de toros el 23 d'agost.¹⁶³

¹⁶¹ "Depuración" dins *Acracia*, núm. 374, 7/X/37, pàg. 4.

¹⁶² "Errores de nuestra revolución" dins *Acracia*, núm. 189, 3/III/37, pàg. 1.

¹⁶³ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2 i núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2.

Però recordem que a les dues centrals sindicals catalanes, calia afegir la presència d'onze sindicats influïts políticament pel POUM que s'agrupaven sota les sigles de la ULS: cuiners i cambrers, obrers i peons de l'ajuntament, metal·lúrgia, fusta, barbers, construcció, oficis diversos, mercantil, art d'imprimir, transport i alimentació. Des d'abans de la guerra aquests sindicats rebien pressions de la UGT i de la CNT perquè s'integressin en les seves organitzacions. El professor Jaume Barrull ha explicat com l'ingrés final de la ULS en la central socialista va suposar la pèrdua de l'autonomia sindical del POUM —contrari a la sindicació obligatòria— i una clara manifestació de l'aïllament polític dels poumistes a les terres de Lleida.¹⁶⁴ Per exemple, un acord de la l'assemblea general de juntes directives va suposar que la representació específica de la ULS desaparegués de tots els comitès.¹⁶⁵

A finals d'agost el comitè executiu de la ULS proclamava la voluntat d'enfortir la Federació Obrera d'Unitat Sindical, es manifestava contrari a la sindicació massiva i descontrolada i partidari d'arribar a una sola central sindical. Però també reclamà per la seva organització la capacitat de decidir a quin sindicat ingressar per sobre de les pressions que reconeixia rebre. Finalment, una reunió de les juntes directives de la ULS acordà adherir-se globalment a la UGT el 2 de setembre, decisió que posteriorment va rebre el suport de les assemblees celebrades per tots els sindicats. Aquests asseguraven abandonar les velles sigles dels sindicats autònoms en benefici de la classe treballadora i de la unitat de l'energia revolucionària, superant els interessos partidistes. I manifestaven que el desitjable seria la convergència final de la CNT i la UGT.

La comissió de la ULS integrada per Francesc Aguilar, Robert González i Francesc González va ser l'encarregada de mantenir les negociacions amb el sindicat socialista. No foren gaire fàcils, ja que el comitè local de la UGT no acceptava la comissió i preferia reunions amb totes les juntes directives. Finalment, la reunió va tenir lloc el 15 de setembre, data a partir de la qual es van

---

¹⁶⁴ Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 102.

¹⁶⁵ *Acracia*, núm. 64, 10/X/37, pàg. 3.

començar a estendre els carnets per als nous afiliats a l'UGT i a escollir les noves juntes directives. La de la Fusta, per exemple, va quedar integrada per¹⁶⁶

Francesc Aguilar	president
Pere Segués	sots-president
Joan Cascarra	secretari
Miquel Puértolas	sots-secretari
Francesc Fernández	tresorer
Josep Tello	comptador
Miquel Gallardo	vocal
Paulí Gili	vocal
Benjamí Peralta	vocal
Josep Artal	vocal
Agustí Bonet	vocal

En canvi, el projecte d'unificar les dues centrals sindicals no obtenir cap fruit, tot i les demandes d'algunes veus especialment des de l'òrbita socialista.¹⁶⁷ Les organitzacions locals no qüestionaven la possibilitat de realitzar alguns actes polítics i propagandístics conjunts —el ja comentat míting conjunt a la plaça de toros a finals d'agost o una assemblea unitària dels treballadors de la construcció el 3 de setembre al teatre del parc Eliseu Reclús—, però deixant ben clara la independència de cada central.¹⁶⁸

¹⁶⁶ *Combat*, núm. 28, 27/VIII/36, pàg. 4; núm. 33, 2/IX/36, pàg. 4; núm. 34, 3/IX/36, pàg. 2; núm. 35, 4/IX/36, pàg. 2; núm. 37, 7/IX/36, pàg. 2; núm. 39, 9/IX/36, pàg. 2; núm. 40, 10/IX/36, pàg. 2; núm. 45, 16/IX/36, pàg. 2; núm. 59, 2/X/36, pàg. 2 i núm. 64, 9/X/36, pàg. 2. Andreu Nin defensava l'estratègia de la FOUS perquè beneficiaria la idea d'articular una sola central sindical —cosa que la FOUS no era—, els mantindria lligats a les lluites pròpies de la classe treballadora un cop aquesta s'havia polaritzat al voltant de la UGT i de la CNT un cop esclatada la guerra i aniria desplaçant els reformistes del si de la UGT (Andreu NIN, "El problema sindical ¿Por qué los sindicatos de la FOUS ingresan en la UGT?" dins *Combat*, núm. 52, 24/IX/36, pàg. 4)

¹⁶⁷ Des del POUM es feren diverses proclames per avançar en aquest sentit ("Editorial. Per una sola central sindical" dins *Combat*, núm. 159, 28/I/37, pàg. 1; Francesc AGUILAR, "Es imprescindible unificar el movimiento obrero" dins *Adelante*, núm. 18, 20/II/37, pàg. 2 i 4; Miquel TUFET dins *Adelante*, núm. 40, 18/III/37, pàg. 4). En canvi la CNT no creia oportú aprofundir en el debat plantejat després de la decisió de la ULS perquè encara no consideraven possible la unificació sindical a Catalunya ("Alrededor de un manifiesto. La F.O.U.S. y el momento revolucionario" dins *Acracia*, núm. 33, 4/IX/36, pàg. 4). Després dels fets de Maig, quan la UGT emprèn la depuració interna de persones procedents del POUM, els anarcosindicalistes van tornar a reivindicar la col·laboració institucional de manera decidida ("Editorial. Todo por la inmediata unión UGT-CNT", "Nuestra consigna ¡Los sindicatos!", "No habrá más paz que la paz de las dos sindicales" i "La arteria de la revolución es el sindicato" dins *Acracia*, núm. 257, 21/V/37, p. 1 i 2; "Editorial: contra el enemigo: unión UGT-CNT" dins *Acracia*, núm. 286, 24/VI/37, pàg. 1).

¹⁶⁸ L'històric dirigent de l'anarquisme local Jacint Borrás va voler aclarir aquesta diferència després del míting a la plaça de braus. La col·laboració era possible però no una fusió per la divergència de procediments i d'objectius. Els treballadors havien de poder triar entre l'organització que respongués millor als seus ideals (Jacinto BORRÁS, "Algo que quedó por decir. La U.G.T. y la C.N.T. no son una misma cosa" dins *Acracia*, núm. 29, 30/VIII/36, p. 1). Posteriorment s'inicià la publicació d'una sèrie d'articles que insistien en les diferències històriques, des del segle XIX fins al moment present, entre la UGT i la CNT, sense trencar amb les bases de col·laboració ja establertes: "Contra el confusionismo. Posición histórica e ideológica de la Confederación Nacional del Trabajo y la Unión General de Trabajadores" dins *Acracia*, núm. 31, 2/IX/36, pàg. 1; núm. 32, 3/IX/36, pàg. 1; núm. 33, 4/IX/36, pàg. 1; núm. 34, 5/IX/36, pàg. 1; núm. 35, 6/IX/36, pàg. 1; núm. 37, 9/IX/36, pàg. 1; núm. 39, 11/IX/36, pg. 4; núm. 40, 12/IX/36, pg. 4; núm. 43, 16/IX/36, pg. 4 i núm. 44, 17/IX/36, pg. 1. Tampoc va ser possible consolidar un pacte entre les JSU i les Joventuts Llibertàries locals per la posició menys flexible de les segones, que s'havien constituït el mes de setembre de

Tanmateix, sí que es van assajar alguns intents de col·laboració, com el comitè d'enllaç entre la CNT i la UGT —amb la participació de les seves respectives formacions polítiques—, tot i que van topar amb múltiples problemes d'entesa i de confiança. El 22 d'octubre del 1936 les principals forces obreres de Catalunya arribaven a un pacte de quinze punts signat per Antoni Sesé i Rafael Vidiella (UGT), Felipe García (PSUC), Manel Escorza i Dionisio Eroles (CNT) i Pedro Herrera (FAI). Les bases de l'acord van ser

- acatar les decisions del govern de la Generalitat
- col·lectivització dels medis de producció, especialment de tot el que fos necessari pels interessos de la guerra. Les petites indústries només serien col·lectivitzades en cas de propietaris *facciosos* o per necessitats de la guerra —en aquest darrer cas amb indemnitzacions. També s'indemnitzarien les confiscacions de béns estrangers
- afavorir la municipalització de la propietat urbana, amb l'excepció de la petita propietat
- comandament militar únic per afavorir l'èxit militar i recolzament de l'exèrcit popular
- regular la producció en funció de les necessitats del consum en temps de guerra
- control del govern sobre el comerç exterior
- comercialització de productes agraris a través dels sindicats agrícoles. Els petits propietaris agrícoles podrien mantenir les explotacions individuals
- afavorir les cooperatives de consumidors, sense acabar amb el petit comerç
- nacionalització de la banca sota el control del govern
- control obrer de la indústria privada, sense coaccionar la petita indústria
- política fiscal i financera de la Generalitat dissenyada per afrontar el principal objectiu de guanyar la guerra
- suport a l'Escola Nova Unificada
- col·laborar amb el govern de la República si hi formaven part les organitzacions obreres
- llibertat de sindicació i acció comuna per suprimir les coaccions
- acabar amb les accions dels incontrolats que podien impossibilitar la realització del pacte

El comitè local de la UGT es manifestà partidari d'articular immediatament el pacte a Lleida, però el periòdic *Acracia* el considerava negatiu. Pels anarquistes lleidatans s'havia desvaloritzat la revolució i el projecte de reconstrucció social que creien estar impulsant des que la conspiració militar fracassà —més endavant comprovarem com les organitzacions lleidatanes no van actuar conjuntament en les col·lectivitats agràries o com la municipalització de l'habitatge crearia múltiples enfrontaments. En front d'aquestes limitacions, es

lamentava especialment que les direccions regionals d'ambdues organitzacions haguessin defensat en excés les estructures estatals.¹⁶⁹

Todo cuanto pueda hacer un gobierno en agricultura, lo harán superiormente los agricultores en sus consejos de relaciones; en industria y comercio, en sus comisiones o comités de industriales y distribuidores y así sucesivamente, en todos los órdenes de la vida en común.

Lo contrario es negar una obra creadora al creador de todo: al trabajo mismo.

Però tot i les oposicions, la Federació Local de la CNT acordà en un ple de sindicats celebrat al cinema Victòria el 5 de novembre, aplicar localment el pacte amb la UGT. Per sobre de les discrepàncies, s'acabaren imposant veus com les de Francesc Tomàs que advocaren per acceptar un mal menor que podria acabar amb els enfrontaments que dividien a socialistes i a anarquistes. Tanmateix cada localitat tenia facultats per introduir modificacions al pacte, pel que Lorenzo Páramo va demanar que es radicalitzés a Lleida adoptant una definició restrictiva de petit propietari. I Josep Ribes plantejà el tema de la depuració dels nouvinguts a les organitzacions.¹⁷⁰

Finalment, va ser el 6 de novembre quan es constituí a Lleida el comitè d'enllaç entre les cúpules de les centrals sindicals socialista i anarquista, amb la representació de les formacions polítiques corresponents.¹⁷¹ A la reunió constitutiva del comitè, celebrada a la seu del partit comunista, hi van assistir Félix Lorenzo Páramo, Jaume Escalé Trillo i Miquel París en nom de la CNT-FAI i Queraltó, Lluís García Lago i Josep Arias Bringola per la UGT i el PSUC.

Un nou míting a la plaça de toros —*allí donde el salvajismo humano tiene su máxima expresión*— serví per exposar als lleidatans el pacte assolit tant a

¹⁶⁹ Reproducció del pacte a “Las organizaciones obreras y políticas de Cataluña rubrican un pacto que estructura y afianza el triunfo de la revolución y de la guerra en España” dins *Acracia*, núm. 76, 24/X/36, p. 1 i 3. El diari lleidatà exposa la seva opinió sobre l'acord a nivell català en dues editorials al núm. 77, 25/X/36, pàg. 1 i núm. 78, 27/X/36, pàg. 1. Per a les Joventuts Llibertàries haver acceptat el pacte fou el primer pas enre de la revolució en benefici de la política i de l'estat (J. PEIRATS, “Un límite que no debe ser rebasado” i “Editorial. La manifestación” dins *Acracia*, núm. 190, 4/III/37, pàg. 1). Julián Casanova ha assenyalat com a la Conferència de Premsa Confederal i Anarquista celebrada a Barcelona el 28 de març de 1937, amb l'assistència de representants de quaranta diaris, *Acracia* va ser una de les tres organitzacions que es negaren a acceptar disciplinadament la unitat d'acció i criticaren la posició pactista de la direcció sindical —els altres dos diaris eren de l'Hospitalet de Llobregat i de València— (*De la calle al frente*, pàg. 186). El POUM també considerà que l'única finalitat del pacte era enfortir el govern de la Generalitat. Una organització revolucionària només podia donar recolzament a un govern burgès de manera conjuntural i no definitiva. La burgesia del segle XX havia perdut el caràcter revolucionari d'altres èpoques històriques (Alfred BALLESTÉ, “El POUM en la lluita present” dins *Combat*, núm. 78, 26/X/36, pàg. 1).

¹⁷⁰ *Acracia*, núm. 87, 6/XI/36, pàg. 1 i 4 i núm. 88, 7/XI/36, pàg. 1 i 3.

¹⁷¹ Hem localitzat les actes de les reunions mantingudes per aquest comitè entre la data de la seva constitució i el 30 de desembre de 1936 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

Catalunya com a Lleida. Els oradors, que posaren l'èmfasi en la unitat com a millor arma per assolir la victòria, van ser Jacint Borràs (CNT), Bertran (UGT), Jaume R. Magrinyà (FAI) i Rafael Vidiella (PSUC). Després del triomf, seria el poble l'encarregat de decidir quins havien de ser els principis a seguir.¹⁷²

De la mateixa manera que les organitzacions de Lleida havien seguit les passes de les de Barcelona, el comitè d'enllaç local va establir com un dels seus objectius l'extensió de l'acord entre les comarques del ponent català. Per aquest motiu dirigents de les quatre organitzacions van dedicar-se a participar en mítings per les capitals comarcals.¹⁷³ A més es considerava el pacte com *un instrumento de insuperable valía* per superar la deficient preparació política que històricament havia manifestat el camp lleidatà, com el català en general.

Deficiència sobre la que alguns explicaven els conflictes oberts en moltes localitats lleidatanes i que perpetuaven els enfrontaments que tradicionalment existien a cada poble. Aquesta interpretació era defensada per *UHP*, portaveu del comunisme ortodox que, històricament, no havia vist en els camperols uns agents de transformació social importants. Explicació que no té en compte la llarga tradició del sindicalisme agrari lleidatà lligat al Bloc Obrer i Camperol, ni serveix per explicar el fracàs del comitè d'enllaç a Lleida o els mateixos fets de Maig a Barcelona.¹⁷⁴

Per altra banda, els que més confiança havien dipositat en el pacte —els comunistes— pensaven que, a la llarga, el comitè d'enllaç serviria per assolir un objectiu impossible a finals de 1936 —i de fet al llarg de tota la guerra—, la unificació sindical. Els acords locals ajudarien a resoldre els conflictes de manera pacífica, progressivament se superarien les desconfiances mútues i, finalment, s'arribaria a la unitat orgànica.¹⁷⁵

Tanmateix, la història no voldria donar la raó a aquestes aspiracions. Si l'esperit del comitè era enfortir la coordinació entre les dues organitzacions,

---

¹⁷² “Gran mitin de conjunto” dins, núm. 90, 10/XI/36, pàg. 1 i 4. El POUM va voler destacar que el pacte era l'expressió d'un front únic, però no d'un front total, com ho demostrava el fet que al míting haguessin assistit treballadors que lluien les sigles del seu partit (*Combat*, núm. 91, 10/XI/36, pàg. 1)

¹⁷³ El 29 de novembre es van celebrar mítings conjunts a Tremp i a Balaguer amb l'assistència d'Àngel Gutiérrez (UGT), Mariano Oriol (CNT), Julián Vilasetrú (PSUC) i Jacinto Borràs (FAI), i a Cervera i a Tàrraga on els oradors van ser Jaume Escalé (CNT), Rafael Aleñar (UGT), Francesc Tomàs (FAI) i Lluís García-Lago (PSUC). Amb un any de *retard* s'organitzaria a la capital de l'Urgell el comitè d'enllaç (“En Tàrraga se crea un comitè de enlace entre la CNT y la UGT” dins *UHP*, núm. 367, 6/X/37, pàg. 6).

¹⁷⁴ “La unidad de acción, localmente” dins *UHP*, núm. 102, 30/XI/36, pàg. 1.

¹⁷⁵ “Hacia la unidad orgánica” dins *UHP*, núm. 122, 23/XII/36, pàg. 1.

resulta difícil d'entendre les dificultats plantejades en les primeres reunions per acordar la manera de difondre el manifest constitucional per la ciutat o per elaborar un calendari de conferències a les capitals comarcals. Tampoc serviria per estendre territorialment la pau institucional, car els problemes comarcals estan en la base del trencament del pacte.

En la nova societat que, teòricament, s'estava construint a la rereguarda catalana, les organitzacions obreres no havien de ser només unes associacions per defensar els interessos professionals i laborals dels treballadors. Els sindicats serien l'eix rector de la col·lectivitat. Per tant, al comitè d'enllaç es discutiren qüestions que superaven clarament els àmbits organitzatius dels partits i sindicats que en formaven part. Una de les conseqüències evidents d'aquesta manera d'actuar fou la confusió entre les activitats pròpies de les institucions i la vida de les organitzacions, la confusió entre els diversos àmbits de decisió —un dels primers acords adoptats en la sessió fundacional del comitè va ser celebrar reunions ordinàries setmanals a l'ajuntament.

Evidentment, el comitè abordà qüestions relatives a la vida de les organitzacions, com la depuració interna o la disputa entre elles pel control dels edificis requisats al començament de la revolució. Però també es van preocupar de la vida econòmica de la ciutat —discutint la possibilitat d'unificar els tallers col·lectius de fusteria i metal·lúrgic que cada central sindical tenia—, de controlar les activitats de les institucions locals —s'ocuparen de la gestió de l'ajuntament, del delegat d'ordre públic i del comissari de la Generalitat— o de política laboral —un tema molt present en les reunions del comitè van ser les reivindicacions dels treballadors de la construcció que aspiraven a un increment salarial¹⁷⁶, també van

---

¹⁷⁶ La política salarial no era pas una qüestió menor en aquells moments. Segons Antoni Castells la concepció de com s'havia de retribuir el treball és un dels temes centrals que diferenciava els programes anarquistes i comunistes. Per als primers, defensors de la col·lectivització, tots els treballadors havien de tenir el mateix salari independentment del tipus de treball realitzat i del grau d'especialització. A més s'havia de lluitar pel salari familiar —quantia en funció del nombre de persones que depenien del treballador. Aquest salari era quelcom transitori, ja que s'acabaria quan els diners desapareguessin definitivament. Per als marxistes, en canvi, la retribució estava en funció de la qualitat i quantitat del treball. Dues opcions que, en definitiva, responien a diferents concepcions de l'individu: subjecte que ha de cobrir unes necessitats per a uns i productor de béns per als altres (Antoni CASTELLS, *El proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana*, p. 18-24). Pel que fa concretament als treballadors de la construcció de Lleida, una ponència econòmica de l'Assemblea de Junes Directives dels sindicats, els hi havia assignat un jornal inferior al marcat per la Generalitat (decret del 27 de juliol de 1936 que incrementava en un 15% els salaris inferiors a les sis mil pessetes anuals). El salari de la construcció es convertí en un tema especialment polèmic perquè els sindicats del sector van acordar de manera unilateral un increment sense consultar prèviament a les seves organitzacions i al marge del que passava en altres sectors professionals de la ciutat —qüestió especialment

augmentar la jornada de quaranta hores setmanals fixant-la en quaranta-vuit i disposaren que els comerços obrissin els dissabtes per la tarda.¹⁷⁷ Tot plegat, com s'indicava anteriorment, va generar alguna duplicitat de funcions —com els acords adoptats en matèria de proveïments quan ja s'havien organitzat unes altres institucions per gestionar aquesta matèria, i en les que també estaven representades les mateixes organitzacions polítiques.

El document més important, d'entre els que queda constància, aprovat pel comitè va ser un text presentat pel PSUC sobre la direcció que els sindicats havien d'exercir sobre la societat¹⁷⁸

Dada la actual situación del país, se hace imprescindible canalizar la actividad de todos cara a la guerra. Fundamentalmente tienen una responsabilidad superior en los acontecimientos que se suceden las organizaciones que integrando este Comité de Enlace constituyen la piedra fundamental del nuevo orden que se gesta.

Els sindicats haurien de vigilar que tots els seus afiliats —*con la excepción de aquellos compañeros que retenga la organización*— estiguessin allistats, en compliment de les ordres de mobilització de la Conselleria de Defensa, tot i que la responsabilitat última per no complir aquestes normes correspondria als afiliats i no a les organitzacions. També es responsabilitzaven de fomentar la instrucció militar i d'organitzar equips de fortificació a les ordres de l'autoritat militar competent. Amb aquest objectiu, s'organitzaria el treball voluntari fora de l'horari laboral i en dies festius.¹⁷⁹

Un altre punt contemplava les normes per aplicar l'acord que fixava la jornada de quaranta-vuit hores setmanals.

- Les empreses de luxe, o de productes no imprescindibles, que mantinguessin a l'antic patró al capdavant del negoci, podrien mantenir les quaranta hores. Les hores restants es dedicarien al treball voluntari

---

delicada en la CNT per la concepció salarial que acabem d'explicar. Els debats van prendre un caire diferent quan l'alça dels preus de les subsistències es féu més important (*Combat*, núm. 88, 6/XI/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 201, 17/III/37, pàg. 1; núm. 208, 25/III/37, pàg. 2; núm. 273, 9/VI/37, pàg. 2). El comitè d'enllaç també fou l'encarregat de fixar el salari de 10 pessetes diàries pels membres del tribunal popular.

¹⁷⁷ La jornada de quaranta hores setmanals fou decretada per la Generalitat el 24 de juliol de 1936.

¹⁷⁸ Acta de la reunió mantinguda per aquest comitè el 17 de desembre de 1936 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁷⁹ La proposta inicial del PSUC no parlava de control de la mobilització per part dels sindicats, sinó de militarització dels sindicats. Aquesta terminologia va topar amb la radical oposició de la CNT que, en un ple local, no acceptava convertir els sindicats en una caixa de reclutes. Els comunistes, en canvi, no van tenir cap problema ideològic en aquest sentit, ans al contrari. En els primers mesos de 1937, acompanyant la campanya de suport a l'exèrcit republicà, el PSUC organitzà la campanya "Mobilització de 10.000 militants del Partit per a l'Exèrcit Popular Regular", que rebé una gran atenció a les pàgines d'*UHP*. Només entre els dies 10 i 20 de març s'hi van inscriure un mínim de 281 persones a la ciutat de Lleida (Carpeta 61. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—. En les carpetes 64 i 58 hi ha milers de fitxes de militants comunistes integrants de l'exèrcit en les que es valorava la seva trajectòria política i militar).

- En les indústries necessàries per la guerra es podrien fer les hores extraordinàries que estimés oportú la direcció sense límits
- Aquestes hores no es pagarien quan es tractés d'una indústria estrictament de guerra i hagués estat col·lectivitzada
- Només es pagarien les hores quan els beneficis de l'empresa correspongessin íntegrament a uns patrons particulars o quan els beneficis d'indústries col·lectivitzades excedissin el marge establert pel fons de reserva
- Desaparició de la setmana anglesa en el comerç, la producció de guerra i la indústria alimentària (en aquest darrer sector es doblarien els torns de treball si era necessari per poder incrementar la producció)

Donat que el treball havia de ser un dels valors fonamentals de la societat, consideraven necessari que l'ajuntament introduís una targeta de treball perquè les famílies poguessin adquirir-ne una altra de consum

No hay porque razonar la necesidad de que todo el mundo trabaje. Ha llegado la hora de poner en práctica ese principio elemental.

Però malgrat les reunions, els discursos i els documents que apel·laven a la col·laboració, s'acabaren imposant les discrepàncies existents entre ambdues centrals de manera que el comitè d'enllaç es trencà. Els confederals acusaven els socialistes de portar a terme campanyes obstruccionistes: propaganda contrària a les col·lectivitzacions en molts pobles de les terres de Lleida, defensa d'interessos polítics i del sistema democràtic i burgès, recolzament a la intervenció de les forces armades al servei de l'estat per resoldre els enfrontaments que es produïen en camps i ciutats. Per altra banda, ells mateixos reconeixien que no havien pogut assumir alguns punts d'acord inicials —milicians del front d'Aragó que no acceptaven la militarització ni l'aplicació del codi de justícia militar sentit com un retorn a l'antiga disciplina quartelària.¹⁸⁰

Un exemple d'aquestes tensions s'havia plantejat al Palau d'Anglesola (el Segrià, en la comarca del Pla d'Urgell segons l'actual ordenació territorial) al voltant de la col·lectivització de terres impulsada/imposada, segons la versió, per la CNT —força minoritària a la localitat en front de la UGT— i de les subvencions que l'ajuntament de la localitat havia de fer efectives a la col·lectivitat. Amb la intervenció del comitè d'enllaç lleidatà s'acordà que

¹⁸⁰ Vegeu el resum del ple de sindicats i de comarcals celebrat el dia 20 de desembre de 1936 (*Acracia*, núm. 128, 22/XII/36, pàg. 1), de l'assemblea conjunta de la Federació Local de sindicats i del Comitè Intercomarcal del 31 de gener de 1937 (*Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 1 i núm. 164, 2/II/37, pàg. 1) i del míting convocat pel comitè intercomarcal el 21 de març (*Acracia*, núm. 205, 22/III/37, pàg. 1). Per al POUM el comitè d'enllaç havia fracassat perquè hi dominaven els interessos polítics sobre la construcció d'una aliança obrera on hi poguessin entrar totes les tendències (*Adelante*, núm. 14, 16/II/37, pàg. 4).

l'ajuntament seria l'àrbitre de la situació. Tots els camperols col·lectivistes haurien de ser voluntaris i només podrien conrear la terra que l'ajuntament els hi cedís. Si posteriorment es comprovava que les terres assignades no eren prou bones la col·lectivitat rebria unes compensacions. D'entrada es va pactar una subvenció municipal de tretze mil pessetes.

Totes les forces van signar el pacte, però alhora d'aplicar-lo la CNT va intentar portar-lo a la pràctica d'una manera maximalista. Tots els béns confiscats per l'ajuntament havien de ser per al benefici de la col·lectivitat. Davant de les diferents posicions mantingudes pels veïns, la central anarquista hi va enviar milicians el desembre de 1936 per fer front als que consideraven conservadors. Tot i les reunions mantingudes al poble i a la Comissaria de la Generalitat i les repetides discussions al si del comitè d'enllaç els fets van desembocar en un enfrontament violent i amb la mort d'un ugetista de Palau d'Anglesola el 9 de febrer de 1937.¹⁸¹

Després dels fets del Palau, el comitè d'enllaç va quedar trencat. Sembla que el Comitè Local de la UGT va adreçar un comunicat a la central anarcosindicalista per refer les relacions però la resposta publicada a *Acracia* deixava poc espai per la reconciliació institucional.¹⁸² Per altra banda, les relacions cada cop més tenses entre les diferents opcions polítiques la primavera de 1937 van impossibilitar la celebració conjunta del primer de maig.

---

¹⁸¹ Actes de les reunions del comitè d'enllaç celebrades els dies 16, 17 i 30 de desembre de 1936. Sobre aquests esdeveniments vegeu *UHP*, núm. 146, 20/I/37, pàg. 2 i núm. 165, 11/II/37, pàg. 1. Un reportatge publicat a *Acracia* sobre la col·lectivitat a finals de 1937, mutilat per la censura de guerra gairebé en un cinquanta per cent, reconeixia que eren minoria els veïns del Palau que en formaven part ("Entre campesinos. La Colectividad de Palau de Anglesola" dins *Acracia*, núm. 434, 16/XII/37, p. 3 i 6). Josep M. Solé i Joan Villarroya inclouen aquests incidents entre el que anomenen "els altres fets de Maig" que s'estengueren per tot el país (*La repressió a la rereguarda catalana*, vol I, pàg. 208). La tensió coincidia en el temps amb el més sagnants fets de la Fatarella, que van tenir un significat similar (Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 166-167). El comitè també va haver d'afrontar tensions entre anarquistes i socialistes i entre diferents institucions a Tremp, Alguaire, Guimerà, Almenar i Sariñena. Fruit d'aquesta influència supracomarcal també s'estudiaren propostes per defensar la Val d'Aran en previsió d'un possible atac feixista des de França. En les qüestions d'ordre públic, el POUM responsabilitzà el comitè d'enllaç de no haver estat capaç d'evitar uns enfrontaments de carrer relacionats amb les disputes al Sindicat Mercantil ("Obriu els ulls! Fem respectar l'ordre revolucionari" dins *Combat*, núm. 137, 2/I/37, pàg. 4).

¹⁸² Després de recordar que des del 19 de juliol i l'època del comitè popular només la CNT havia treballat realment per la col·laboració i per la unitat d'acció i que els pactes sempre havien estat frenats pel centralisme dels comunistes que depenien massa de les decisions de Barcelona, es mostren partidaris de recuperar el comitè d'enllaç si servia per dirigir la revolució. El pacte havia fracassat perquè havia arribat des de Barcelona sense representar les diferents realitats locals i perquè només patia per abordar una política cortès i diplomàtica preocupada de resoldre qüestions molt menors (Federació Intercomarcal del Treball - CNT i de la Federació Intercomarcal de Grups Anarquistes - FAI, "Contestando a la Unión General de Trabajadores y al Partido Socialista Unificado. Los comités de enlace como mito y como realidad" dins *Acracia*, núm. 183, 24/II/37, pàg. 1).

2.3 ENFRONTAMENTS A LA REREGUARDA: EL RESSÒ DE MAIG A LLEIDA

Totes les formacions es confessaven partidàries de la unitat i de la col·laboració, es va constituir un comitè d'enllaç, però anarquistes, poumistes i comunistes no cessaren d'entrecruar-se acusacions des del mateix estiu de 1936. Protagonitzaren moltes polèmiques en les que utilitzaven un llenguatge molt dur i ofensiu que intentava ser irònic. Un seguiment exhaustiu dels articles apareguts a la premsa local ocuparia moltes pàgines i no suposaria cap aportació nova al coneixement del *debat polític* propi de tota la rereguarda catalana. Els suquistes acusaven al POUM de trotskisme, interpretant-ho com una tendència divisiva dins del moviment obrer, i de copiar el mateix llenguatge antisoviètic dels líders de l'Europa feixista.¹⁸³ Per als poumistes, el PSUC i la UGT eren un cau de burgesos, reformistes i contrarevolucionaris que només actuava al servei de Moscou, tot afegint que ells eren els autèntics representants de l'esperit de la revolució russa.¹⁸⁴ Per la seva banda, la CNT també reivindicava el contingut revolucionari de la guerra, amb el que s'enfrontava al PSUC, però també s'oposava a la utilització partidista de la lluita al front i a la rereguarda, amb el que se situava en front dels dos partits polítics, i es defensava de les acusacions que rebia de fomentar el desordre i el terror a la rereguarda.¹⁸⁵

¹⁸³ Vegeu "Combat, el kikiriki i el harakiri" dins *UHP*, núm. 105, 3/XII/36, pàg. 2; "Miseria y servidumbre del trotskismo catalán" dins *UHP*, núm. 144, 18/I/37, pàg. 1; "La minoria del PSU aprovecha una nueva provocación de la representación del POUM para denunciar su carácter contrarrevolucionario y derrotista" dins *UHP*, núm. 183, 4/III/37, pàg. 2 i "Provocadores y derrotistas. En Lérida, como en Moscú" dins *UHP*, núm. 185, 6/III/37, pàg. 1.

¹⁸⁴ "Editorial. Actitud covarda" dins *Combat*, núm. 91, 10/XI/36, pàg. 1; "Editorial. L'única preocupació del PSU" dins *Combat*, núm. 109, 1/XII/36, pàg. 1; "Editorial. El PSU ha perdut els estreps" dins *Combat*, núm. 110, 2/XII/36, pàg. 1; "Editorial. Els companys del POUM som els millors amics de la URSS" dins *Combat*, núm. 112, 4/XII/36, pàg. 1; Sebastià GARSABALL, "Qui som nosaltres i qui són ells" dins *Combat*, núm. 113, 5/XII/36, pàg. 2; "Editorial. Les organitzacions revolucionàries" dins *Combat*, núm. 118, 11/XII/36, pàg. 1; "Editorial. Incompetència? Falta de sentit de responsabilitat?" dins *Combat*, núm. 126, 21/XII/36, pàg. 1; Joan FARRÉ, "Contra els difamadors. Només insulta qui pot, no pas qui vol" dins *Combat*, núm. 126, 21/XII/36, pàg. 4 i "Editorial. Quan es perden els estreps ..." dins *Combat*, núm. 128, 23/XII/36, pàg. 2. En una ocasió reaccionen acusant al secretari general del PSUC de Lleida, Lluís García-Lago, de ser l'únic trotskista infiltrat a Lleida" ("Un descobriment" dins *Combat*, núm. 157, 26/I/37, pàg. 4). El POUM també criticà l'actitud que adoptava la CNT en les disputes entre els dos partits. Tot i reconèixer que els enfrontaments no eren positius no comparteixen les crítiques paternalistes i reclamen el dret a defensar-se ("Ho exigeix la nostra lluita. La crítica paternalista" dins *Combat*, núm. 99, 19/XI/36, pàg. 1.

¹⁸⁵ "Editorial. ¡BASTA YA!" dins *Acracia*, núm. 6, 1/VIII/36, pàg. 1; "Editorial. Reciprocidad, señores, o ateneos a las consecuencias" dins *Acracia*, núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 2; "Editorial. Hay que terminar con esto"

2.3.1 DEFINITIU ENRARIMENT DE LES RELACIONS ENTRE LES FORCES POLÍTIQUES I SINDICALS

A partir de la tardor de 1936 s'anuncien clarament alguns dels factors que marcarien la vida política de la rereguarda catalana al llarg de l'any següent. Un canvi polític important l'havia introduït l'ordre de dissolució dels comitès, i la nova composició dels ajuntaments, dictada per la Generalitat. Les tesis del POUM perdien influència i encara de manera més evident després de la crisi del govern català al mes de desembre que suposà la sortida del conseller de Justícia Andreu Nin.¹⁸⁶ Just encetat l'any 1937, també es començà a materialitzar la pressió sobre el POUM de Lleida que aniria sent allunyat dels llocs de responsabilitat. Primer del tribunal popular —substitució dels fiscals Francesc Pelegrí Garriga i Agustí Martín per Pau Pérez de la UGT i Josep Albertí de la CNT—, a continuació seria expulsada de la UGT la junta del Sindicat Mercantil presidida per Josep Buiria i, finalment, el 16 de febrer el comissari d'Ordre Públic Josep Rodés era reemplaçat pel diputat republicà de Solsona Francesc Viadiu.¹⁸⁷

---

dins *Acracia*, núm. 9, 5/VIII/36, pàg. 1; "Editorial. Exigimos claridad" dins *Acracia*, núm. 104, 26/XI/36, pàg. 1 i Francesc TOMÁS, "Los puntos sobre la fes" dins *Acracia*, núm. 104, 26/XI/36, pàg. 4.

¹⁸⁶ Una crisi de govern denunciada a Lleida per *Combat* que l'emmarcava en la campanya del PSUC contra el seu partit per beneficiar les posicions considerades reformistes, estratègia política que havia suposat el control suquista de la UGT i el trencament de la unitat d'acció sindical ("Editorial. La crisi de la Generalitat", núm 121, 15/XII/36, pàg. 1; "Editorial. Després de resolta la crisi", núm. 123, 17/XII/36, pàg. 1; "Editorial. La crisi no està resolta", núm. 124, 18/XII/36, pàg. 1 i "Editorial. Primer que tot és la revolució", núm. 125, 19/XII/36, pàg. 1).

¹⁸⁷ Els conflictes polítics de la rereguarda a les terres de Lleida han estat estudiats pel professor Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 107-118. Els enfrontaments dins del tribunal popular i la substitució al capdavant del departament d'ordre públic els recuperem en un capítol posterior. Pel que fa a l'expulsió de la junta del Sindicat Mercantil, acordada pel comitè local de la UGT el 9 de gener de 1937, vegeu en el mateix llibre de Jaume BARRULL les p. 102-103. La importància política d'aquesta decisió queda clara en l'ampli seguiment realitzat per la premsa: "L'acció de la burocràcia reformista del PSUC dins de la UGT comença a donar els seus fruits" dins *Combat*, núm. 143, 9/I/37, pàg. 4; Josep BUIRIA, "L'expulsió de la junta del Sindicat Mercantil. Els buròcrates reformistes de la U.G.T. acorden l'expulsió de la junta del sindicat mercantil" dins núm. 144, 11/I/37, pàg. 1; la protesta de la JCI per l'expulsió al núm. 145, 12/I/37, pàg. 2; A. COLELL (membre del sindicat), "Parlen els socis. S'han atrevit a expulsar la junta del Sindicat Mercantil. No ho permetrem!" dins núm. 147, 14/I/37, p. 1 i 4; "Editorial. El sindicat mercantil no el desfaran" dins núm. 151, 19/I/37, pàg. 1; "Parlen els afiliats del sindicat mercantil. Les coses clares" dins núm. 151, 19/I/37, pàg. 2; IRUX, "Tot el sindicat mercantil, amb les seves antigues seccions, se solidaritzen amb la junta directiva expulsada" dins núm. 151, 19/I/37, pàg. 2; Josep BUIRIA, "Comentaris a l'assemblea del sindicat mercantil" dins núm. 155, 23/I/37, p. 1 i 4; IRUX, "L'assemblea d'ahir del sindicat mercantil al Saló Catalunya" dins núm. 157, 26/I/37, pàg. 2. El comitè local de la UGT assegurava que l'expulsió era la resposta a la duplicitat que havia mantingut el sindicat al negociar alhora el seu ingrés amb la UGT i la CNT, atribuint als poumistes una trajectòria divisionista al si del moviment obrer —s'havien escindit de la CNT, van fundar la FOUS quan el moviment obrer es polaritzava en dues tendències i ara pretenien dividir la UGT — (*UHP*, núm. 170, 18/II/37, pàg. 2). Però tot i l'oposició frontal del comitè local, el sindicat Mercantil va

Les tensions no es van limitar a les quotes partidistes en les institucions, sinó que també provocaren enfrontaments i agressions, primer només verbals, al carrer. A començaments de febrer el comissari Rodés va organitzar una reunió amb les direccions locals i comarcals de la CNT, del PSUC i del POUM per intentar asserenar una situació cada cop més tensa que podia tenir efectes negatius sobre la moral de la rereguarda

*Todos los reunidos, sin excepción, opinaron que no había ningún motivo que justificase el recelo entre las organizaciones y que, por tanto, extremarían todos los resortes de que disponen con el fin de evitar espectáculos que causan malestar entre los ciudadanos.*¹⁸⁸

Però les reunions serviren de ben poca cosa i els lleidatans van poder ser testimonis d'enfrontaments entre militants del POUM i del PSUC que competien per panys de paret on enganxar els seus cartells de propaganda o manifestacions d'una organització on es corejaven consignes contra les altres. Quan un camió de les JSU que repartia propaganda en favor de l'Exèrcit Popular Regular passà per davant del Casino Principal —la seu del POUM— es van produir alguns trets provocant l'alarma al carrer i un parell de ferits. Els comunistes van denunciar aquests fets com una part de la campanya impulsada pels sectors més prorevolucionaris de la ciutat per boicotejar els actes de creació del comitè pro Exèrcit Regular.

L'endemà va ser una manifestació de les dones de les JSU, amb el mateix objectiu propagandístic, la que creà conflictes a l'aproximar-se als locals d'*Acracia*. El portaveu dels anarquistes criticà els fets amb un llenguatge misogin que no s'adeia gaire amb els principis progressistes.

(...) *nos apresuramos a proclamar lo antiestético del socialismo con enaguas.*

---

tornar a elegir a Josep Buiria (POUM) com a president de la nova junta directiva (*Adelante*, núm. 2, 2/II/37, pàg. 2). Després de la seva expulsió, el Mercantil va recórrer a la Federació Nacional ugetista que el va reconèixer, convertint-se en l'únic sindicat de Lleida reconegut per la seva Federació Nacional. La primavera del 1937 s'intentà l'aproximació al Mercantil de la CNT, celebrant-se alguna assemblea conjunta ("Editorial. Deben establecerse relaciones cordiales entre las dos centrales sindicales, para posibilitar la unificación" dins *Adelante*, núm. 62, 13/IV/37, pàg. 1). Evidentment, la decisió de la direcció nacional provocà un clar rebuig en el radi lleidatà del PSUC: *Lleida pot acreditar també l'interès d'escindir la classe treballadora, quan aquella Executiva permeté que s'acceptés un Sindicat dirigit per elements expulsats de la nostra Federació Local, per contrarrevolucionaris i antiugetistes* ("La UGT torna per la seva tradició" dins *Formació*, núm. 2, IX-X/37, pàg. 3). La CNT va intentar captar als poumistes cap al sindicat mercantil confederal, però després d'estudiar el tema en diverses reunions de la Federació Local de Sindicats Únics, sembla que l'estratègia adoptada va ser captar als treballadors de manera individual i no en bloc per evitar tensions amb el PSUC i la UGT (acta de la reunió celebrada l'11 de març de 1937 (Carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁸⁸ *Acracia*, núm. 166, 4/II/37, pàg. 2.

Les dones van ser acusades de dedicar-se a les manifestacions en horari laboral, d'haver evolucionat del clericalisme al socialisme i d'utilitzar un violent llenguatge polític basat en l'insult

Escupían baba por los cien y tantos colmillos y gastaban gasolina. Sabíamos donde había mucha baba acumulada pero, la verdad sea dicha, ignorábamos que la poca gasolina disponible estuviere reservada a las catequistas azul celeste de las JSU.

Ignorábamos igualmente de las “bibelots” con correajes su estar de hocicos con ACRACIA. Sin embargo, hubo ráfaga de improperios contra nuestra publicación. Y tales denuestos brotaron con la saliva de labios esmaltados de rojo postizo, teniendo por apuntadores a los POCSUQUISTAS camuflados entre los vuelos de sus faldas.

(...) Sabemos, también, que preferían ayer al rosario, los pellizcos del cura, y el charleston, a todas las consignas del catecismo socialista. Sabemos del romanticismo trasnochado de estas walkyrias de papel mojado; de su deshojar de margaritas a la orilla del Lago y a la luz de la luna; de los esfuerzos dialécticos del partido -por el eje- para convertir las pías rapsodas en brigadieres de choque; sabemos, también, que ayer era ensayo general de facultades naturales; que se emperajaron y embadurnaron con fruición carnavalera; y que al automatismo en los miembros correspondió plenamente el serrín en la mollera.

Vayan siguiendo por ahí las Juventudes Socialistas. Lanzando manzanas de discordia por manos de sus Evas. Alternando el abrazo con la puñalada, el saludo con el insulto.

De fet aquest llenguatge utilitzat per *Acracia* no era gaire diferent a alguna de les múltiples condemnes i desqualificacions que José M. Álvarez Pallás dedicà a les dones implicades en activitats polítiques

(...) mujerucas desgreñadas, de rostros pintarrajeados, vistiendo monos y empuñando pistolas.

Un altre element que agreujava les suspicàcies i el clima de violència a la ciutat va ser la cada cop més nombrosa presència de forces d'ordre i de l'exèrcit a la ciutat, com la Legión Roja —força d'aviació comunista comandada per Piquer, un antic mestre anarquista que s'havia passat al PSUC— interpretada pels sectors revolucionaris com una provocació i una amenaça

Palabras textuales de un teniente de la Legión Roja: “Estamos para imponer el orden en la retaguardia”.

Nosotros preguntamos ahora al jefe de esta Legión Roja si es asaltando cooperativas y locales de colectividades, y arrancando las banderas de la C.N.T., como piensan imponer el orden estos nuevos guardianes de no sabemos el qué.

Nos parece que el fundador o jefe de esta Legión fue Francisco Piquer, maestro “racionalista”; ¿no nos podría decir de qué forma terminará ESTE IMPONER EL ORDEN si continúan estos muchachos haciendo de las suyas?¹⁸⁹

¹⁸⁹ *Acracia*, núm. 185, 26/II/37, pàg. 2; núm. 191, 5/III/37, pàg. 2; “La mujer socialista en la retaguardia” dins *Acracia*, núm. 192, 6/III/37, p. 1 i 2 i núm. 202, 18/III/37, pàg. 1. “Los enemigos del Ejército Popular Regular y de la victoria del pueblo sobre el fascismo internacional descubren definitivamente el carácter de su trabajo agrediendo a laboriosas compañeras que en el *Día de la Mujer* propugnaban la organización del triunfo de Cataluña y de España sobre la invasión extranjera. Els terrorismo trotskista en acción” dins *UHP*, núm. 184, 5/III/37, pàg. 2. José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, pàg. 48. A finals de la primavera, o a començaments de l'estiu, de 1937 el comandant Piquer abandonà Lleida en direcció a Almeria. Un cop a la capital andalusa s'adreçà als lleidatans a través de la premsa: *Dejamos la capital del Segre con pesar. No en balde pasamos en ella nuestra juventud muchos de los batallones de Aviación / Lérida laboriosa: pronto*

Les comarques de Lleida també estaven sent testimonis de tensions i d'enfrontaments, en alguns casos armats i amb víctimes mortals, entre les diferents forces polítiques i sindicals. Cal interpretar aquests fets dins de l'evolució política general de la rereguarda catalana,¹⁹⁰ però també responen en bona mesura a les relacions de poder pròpies de la història local.

Hem fet esment ja als esdeveniments de Palau d'Anglesola, que tan influents resultarien en el trencament del comitè d'enllaç. Josep Rubió ha estudiat un altre cas paradigmàtic, el de Cervià de les Garrigues. En aquesta localitat que no arribava als dos mil habitants, la CNT —representant el programa més revolucionari— es va fer amb el poder local després del mes de juliol. Els decrets de la Generalitat que, a partir de l'octubre, van suposar el final dels comitès donaren més protagonisme al PSUC i a la UGT —on s'hi havien incorporat propietaris locals i membres d'ERC. Les tensions entre les dues tendències van desembocar en un enfrontament armat el 22 d'octubre en el que moriren set persones. Com acostuma a passar amb aquesta mena de fets, les morts van marcar profundament les relacions socials al poble durant molt temps —incloses represàlies i altres morts durant la mateixa guerra i, evidentment, en la postguerra.¹⁹¹

A finals d'abril *UHP* denunciava l'existència a Cervera d'un comitè de defensa ben armat i incontrolat —qualificat pel diari d'intolerable i inadmissible exemple de *matonería rural*— que disposava de l'ajuntament a voluntat i emparava escorcolls i assalts a propietats particulars. Les acusacions pujaren de to després que quatre dirigents de la UGT local fossin víctimes d'un tiroteig. L'atemptat fou utilitzat pels comunistes per reivindicar a la Generalitat un increment del control de l'ordre públic a la rereguarda catalana, un major intervencionisme governatiu. El 24 d'abril, després del tiroteig, va arribar a la

---

podrás estructurar tu porvenir, rehacer tu economía deshecha por la inconsciencia humana; porque las divisiones rojas volverán triunfantes de todos los frentes de España, de nuestra nación traicionada y vendida al fascio internacional / Los que de Lérida no vuelvan a su regazo maternal, es que habrán caído cumpliendo, como los de Esparta, la leyes y el mandato imperioso de la República en peligro. / Salud, compatriotas (UHP, núm. 311, 2/VIII/37, pàg. 7).

¹⁹⁰ En aquest sentit, Josep M. Solé i Joan Villarroya han qualificat els enfrontaments que recorren la rereguarda catalana, al marge de Barcelona, des de finals de l'estiu de 1936 com "els altres fets de maig" (*La repressió a la rereguarda de Catalunya*, vol 1, p. 205-212).

¹⁹¹ Josep RUBIÓ, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues: el cas de Cervià de les Garrigues*.

capital de la Segarra un destacament de forces d'assalt per garantir l'ordre. Però, sempre segons la versió d'*UHP*, els agents que l'integraven van ser reduïts i obligats a abandonar la població.¹⁹²

Tota aquesta sèrie d'enfrontaments locals i les diferents posicions, sovint oposades, que les organitzacions lleidatanes mantenien sobre l'organització de la rereguarda —a les ja comentades caldria afegir-ne d'altres com el destí que calia donar a les moltes armes que circulaven per la ciutat— acabarien reproduint a la capital del Segrià algunes situacions ben representatives de la fractura política que recorria Catalunya.

El primer succés a destacar, encara que amb altres implicacions, va tenir lloc el 4 d'abril. Bonaventura Bosch, un milicià del POUM afiliat a la CNT, va enfrontar-se a la pensió Ideal amb un vigilant i un guàrdia d'assalt i va resultar mort. La diferència entre aquest fet i altres morts posteriors radica en l'estat etílic del milicià. Tot i això, el clima regnant a la ciutat va fer que *Adelante* denunciés el fet com la mort en ple carrer Major d'un revolucionari provat a mans de forces de l'ordre públic i que fes responsable de la mort a l'excessiva presència d'homes armats. En canvi Francisco Porcar, en nom de la CNT, reconeixia que part de la responsabilitat era atribuïble a l'estat del milicià que havia entrat armat a la pensió després de provocar als guàrdies d'assalt

La C.N.T. al contrario de lo que alguien pudiera suponer no se puede hacer solidaria de lo ocurrido, ya que si por un principio humano nos es dable protestar, por otra parte, reconociendo las causas que concurrieron al desenlace fatal, nos imposibilita hacerlo dado el estado de embriaguez en que se encontraba el miliciano, y por la imprudencia que representa sacar una pistola en medio de la calle apuntando a todos los transeúntes amenazándoles de una manera violenta a que se retirasen.

Sí demanava a les autoritats mesures per evitar la repetició de fets similars, com controlar les armes i les provocacions, prohibir la venda d'alcohol i, recuperant una preocupació habitual dels anarquistes, limitar l'horari dels bordells.¹⁹³

¹⁹² *UHP*, núm. 221, 19/IV/37, pàg. 2; núm. 222, 20/IV/37, pàg. 1 i “El orden público y los decretos pendientes”, núm. 227, 26/IV/37, pàg. 1.

¹⁹³ *Adelante*, núm. 54, 5/IV/37, pàg. 1 i *Acracia*, núm. 217, 5/IV/37, pàg. 2. La versió oficial publicada per Francesc Viadiu coincidia amb la de Porcar i lamentava la del diari poumista. Segons Viadiu els agents de l'ordre estaven sopant a la pensió i van haver d'actuar en defensa pròpia. El comissari responsabilitzava al partit per permetre dur armes a un home que s'emborratxava amb freqüència. El capità de les forces d'assalt Ruperto Montoro també contestà la interpretació donada per *Adelante* recolzant-se en la versió oficial (“Del suceso de la otra noche” dins *UHP*, núm.210, 6/IV/37, pàg. 2). *Adelante*, tot i quedar-se sol, va mantenir els seus arguments i afirmaren ignorar si el milicià anava begut (*Acracia*, núm. 218, 6/IV/37, pàg. 2 i *Adelante*,

Tot plegat servia perquè la desconfiança mútua s'imposés a la ciutat entre tots els agents polítics i institucionals

Miradas torvas por doquier. Pasos ligeros dirigidos hacia el rincón sagrado del hogar .Por entre las tinieblas mortecinas de la escasa luz que trasparente el azul cobalto de los faroles parece que cada cual busca el enemigo que está al acecho (...) Y el ciudadano pacífico se pregunta: ¿Qué pasa? ¿Qué ocurre?

Como por encanto ha surgido una cosecha de sacos terreros. Se espera al enemigo ¿Quién es el enemigo?

Para la C.N.T. la contrarrevolución. Para los socialistas, la C.N.T: Para el P.O.U.M., los socialistas y los anarquistas. Para la fuerza pública, el pueblo. Y para el pueblo, todos los que le amargan la existencia.

Segons l'articulista totes les organitzacions estaven alerta esperant que l'altre els atacés i concentrades als seus centres

Y si eso llegara, mientras U.G.T. y C.N.T. se batirían el cobre entre sí, vendría la fuerza pública a efectuar el papel de juez y parte.¹⁹⁴

Tal estat d'ànim, juntament amb el ressò dels conflictes comarcals, de ben segur explica una de les accions més importants dels *fets de maig* de Lleida. Mentre el comissari d'Ordre Públic havia sortit amb un destacament de les seves forces cap a la Cerdanya per reduir al grup anarquista que controlava Puigcerdà — encapçalat per Antonio Martín, el Cojo de Màlaga— i que amenaçava tota la comarca,¹⁹⁵ una colla de faistes i cenetistes es van fer amb el control del Castell de Lleida. L'antiga catedral continuava essent la seu de les forces armades presents a la ciutat, del comitè militar i de les milícies primer i de l'exèrcit popular després.

El cenetista Justiniano Villaverde, que havia estat regidor i que aleshores formava part de la plantilla del castell com a comissari polític del Regiment número 1, capitanejava el grup que, en paraules d'*UHP*, va convertir la caserna en un *fortín anarquista*

Villaverde y su grupo, con audacia digna de mejor causa, han convertido lo que debe ser base de inteligencia cordial y de acción conjunta, el Ejército Popular Regular, en un reducto de grupo al servicio de la organización de que son militantes.

El cap de guàrdia, el comissari de companyia Suau (UGT) —podria ser el mateix Josep Suau que algunes informacions assenyalen com a membre del comitè militar—, va intentar reduir a Villaverde i als seus homes sense èxit en el

---

núm. 57, 7/IV/37, pàg. 2). Dos mesos després es va repetir un incident similar quan un altre ciutadà borratxo va intentar agredir amb un ganivet als sentinelles que feien guàrdia al quarter del carrer Caldereries, antic convent del Pare Coll (*Acracia*, núm. 271, 7/VI/37, pàg. 4).

¹⁹⁴ *Acracia*, núm. 240, 1/V/37, pàg. 2.

¹⁹⁵ Vegeu Joan PONS i Josep M. SOLÉ SABATÉ, *Anarquía i República a la Cerdanya*. El propi Viadiu afirma que hom assegurarà que la seva actuació a la Cerdanya precipità els fets de Maig (Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 104-125).

moment de produir-se el motí —la nit del dia 27 al 28 o el dia 28 a primera hora. Sembla que els revoltats es van fer amb el control d'una cinquantena de fusells i que amenaçaren amb disparar si els comissaris comunistes presents al Castell o la guàrdia d'assalt els intentaven desallotjar. El dia 29 la situació continuava confusa.

Villaverde va negar després haver amenaçat ningú durant l'assalt, afirmant que tots els comissaris del Castell, inclosos els del PSUC, van poder romandre a l'edifici tota la nit conservant les seves armes i sense rebre cap pressió. La seva acció era definida com una mesura d'autodefensa per avançar-se a possibles agressions, però alhora rebutjava que es tractés d'una acció partidista, com proclamaven els comunistes i el comissari de la Generalitat. Per a Villaverde, que també acusava als homes del PSUC de moure's per interessos propis, el seu únic objectiu era reforçar la guàrdia amb soldats voluntaris

(...) como soldados del Ejército Popular y como revolucionarios, siendo infinidad a los que tuvimos que insistir para que se fueran a dormir, y es que por lo visto también ellos estaban enterados que las hordas uniformadas, a las órdenes de los dos comisarios reaccionarios de la localidad y por encima del Gobierno de la Generalidad estaban asesinando a trabajadores indefensos y honrados.¹⁹⁶

Els anarquistes, per tant, havien interpretat l'acció que les forces d'ordre públic estaven duent a terme a la Cerdanya com una agressió a la revolució i als treballadors. Fins i tot Justiniano Villaverde arriba a acusar al tinent Montoro i al comissari de la Generalitat Joaquim Vilà de permetre el robatori de mil dues-centes bombes d'un taller de guerra el dia 19 a l'ordenar a la guàrdia que es retirés durant unes hores. Segons ell aquest armament s'havia d'usar en pràctiques repressives contra el poble.

Per als comunistes, que alhora que informaven d'aquests fets denunciaven possibles incidents provocats per la CNT a la Seu d'Urgell, Gerp, Fraga i Binèfar, l'amotinament formava part de les agressions que estava rebent a Lleida la consolidació de l'Exèrcit Popular Regular —algunes veus afirmaven que Villaverde llençà proclames contra l'exèrcit, acusacions negades per l'afectat.¹⁹⁷

¹⁹⁶ *Acracia*, núm. 238, 29/IV/37, pàg. 2; *Adelante*, núm. 76, 29/IV/37, pàg. 2 i *UHP*, núm. 229, 28/IV/37, pàg. 2 i "Pedimos la destitución del Comisario Político del Regimiento Nº 1" dins *UHP*, núm. 230, 29/IV/37, pàg. 2. El dirigent del POUM Joan FARRÉ utilitzà uns arguments similars als de Villaverde a "Maestros en provocar" dins *Adelante*, núm. 79, 3/V/37, p. 1 i 4.

¹⁹⁷ Dos dies abans d'aquests fets, el 26, va tenir lloc al cinema Rambla una assemblea per constituir un sindicat de forces armades afecte a la CNT. Per a *UHP* aquell acte havia estat ja un clar intent d'atemptar

El risc d'escalada de la violència s'agreuà quan les forces d'aviació del camp d'Alfés, en estat d'alerta per ordre del govern, van interceptar entre mil cinc-cents i dos mil homes de la columna Roja y Negra i del POUM que, des del front d'Aragó, avançaven cap a Barcelona. Finalment, en una reunió mantinguda a Lleida, els representants dels milicians i de l'exèrcit van acordar retirar-se, cal suposar que retornaren al front. Els medis de comunicació definien la situació com *extremadamente grave*.¹⁹⁸

Els rumors recorrien la ciutat, despertant sospites i generant reaccions defensives contra possibles atacs. La declaració d'un ferroviari, detingut el 1939 per la seva militància socialista i per haver portat armes durant la guerra, abans de ser posat a disposició de les autoritats militars il·lustra bé l'estat d'ànim d'aquella primavera

*(...) al ocurrir el choque entre las sindicales que produjo los sucesos de Mayo de 1937 provocados por la FAI, otro ferroviario del Depósito apellidado Castillo, que era uno de los dirigentes le hizo ir a la Casa del Pueblo, donde le dieron cuatro bombas para que las distribuyera entre los empleados de Clasificación y se defendieran de la FAI que decían quería asaltar la estación. Que estas bombas se las entregó otro ferroviario Presidente del Sindicato llamado Valero Salas, y el dicente las dió al llegar al Taller de Clasificación a un pintor del mismo apellidado López para que las distribuyera según le habían encargado.*¹⁹⁹

En el capítol dedicat als fets de juliol comentàvem una carta que l'artista Enric Crous adreçà al ministeri de defensa sol·licitant l'ascens a capità de l'exèrcit. Si en aquell capítol fèiem referència a la seva participació en el control de la sublevació militar, ara podem incloure altres actuacions referides als desordres de finals d'abril i començaments de maig —dos exemples que Crous detalla per demostrar la seva fidelitat republicana

En los hechos del mes de Mayo de 1937 siendo éste Oficial todavía Sargento, por la ausencia del Comandante Militar de la Plaza de Lérida, asumió por su afán de servir a las autoridades legítimas, el Mando e iniciativas de tal cargo, cumpliendo con energía y riesgo cuantas ordenes emanaban del Comisario de la Generalidad de Cataluña en Lérida Dn.

---

contra l'esperit de l'exèrcit popular, el qual si bé no era apolític —esperit del poble, antifeixista, etc.—, no podia ser partidista. Al capdavant de l'assemblea havia estat precisament Justiniano Villaverde, comissari polític d'un regiment d'aquest exèrcit ("Sindicatos de Fuerzas Armadas" dins *UHP*, núm. 228, 27/IV/37, pàg. 1). Pel que fa a la generalització d'un clima d'inseguretat respecte possibles accions armades de l'organització rival, al llarg dels mesos d'abril i maig *Acracia* havia estat denunciant que es pretenia obrir una guerra a la rereguarda on els anarquistes eren les víctimes. Es parlava d'empresonats al país valencià, d'una txeca comunista a Múrcia o de l'avenç de la contrarevolució a Tortosa (núm. 220, 8/IV/37, pàg. 1; núm. 225, 14/IV/37, pàg. 1; núm. 253, 17/V/37, pàg. 2).

¹⁹⁸ L'editorial "Serenidad y energía" dins *Acracia*, núm. 239, 30/IV/37, pàg. 1 cridava a la unitat i a estar alerta davant de l'enemic capitalista disfressat d'antifeixista. L'avenç de la columna a Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa*, p. 254-255. Aquests fets després serien usats per l'exèrcit i pel Partit Comunista contra el POUM, al que acusaven d'abandonar les seves posicions al front per participar en la revolta catalana.

¹⁹⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 94 llig. 102.

*JOAQUIN VILA CLARAMUNT, única autoridad entonces dependiente del Gobierno, haciéndolo con entera satisfacción del mismo.*²⁰⁰

Al llarg de la primera quinzena de maig encara haurien de tenir lloc dos enfrontaments més que acabarien amb cinc morts. La nit de l'1 de maig van morir en un tiroteig el guàrdia d'assalt Marcel·lí Cid Massó,²⁰¹ un amic seu —Eustaqui Flor— i un membre de la FAI anomenat Miquel Llop. Cid, en companyia del seu pare i de Flor, van ser tirotejats per un grup, del que Llop en formava part, i respongueren a l'atac amb una bomba de mà. Donat que Cid era militant de JRLl i l'atac va tenir lloc prop de la seu del partit, els republicans interpretaren el fet com un atac anarquista contra la seva organització. *UHP*, que havia donat un ampli ressò a l'assassinat el 25 d'abril a Barcelona del dirigent del PSUC i antic trentista Roldán Cortada, ho interpretà com un pas més en la desintegració de l'ordre públic a la rereguarda.²⁰²

Per la seva banda, *Acracia* no admetia cap responsabilitat del sindicat en les morts —qualificades com fets tràgics i irremeiables— i fixava l'atenció en el clima de nerviosisme i de sospites generalitzades que s'havia creat a la ciutat per voluntat dels polítics

No conocemos la víctima. Desconocemos al victimario. Pero sí conocemos el motivo de todo ello. Cinco noches sin dormir. Espera prolongada de un anunciado asalto que todos se figuran van a realizar sus enemigos.

*El asalto no viene por ninguna parte, pero el nerviosismo aparece por todas. Dos grupos se enfrentan. ¿Enemigos? Quizá ni ellos mismos lo sabían. Un ¡alto!, seguido de disparos. Una bomba de mano que hende el espacio y explota. Un muerto. Un herido que también ha muerto. Y todo ¿por qué?*²⁰³

L'endemà es va celebrar una reunió a la comissaria de la Generalitat amb participació de totes les organitzacions que tenien representació al govern català —per tant el POUM no hi va assistir—, un delegat de la conselleria de Defensa (Azuara), un altre de la de Seguretat Interior (Pons) i els comissaris polítics de les

²⁰⁰ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN - Sección GC).

²⁰¹ Tant Marcel·lí Cid com el seu germà Manel eren guàrdies d'assalt a les ordres de Viadiu i militants de JRLl. El delegat interí d'Ordre Públic de 1939 va expedir un certificat de bona conducta a Manel perquè la seva militància era considerada només com un tràmit per poder treballar i perquè havia protegit a dretans des de la seva posició. En canvi l'inspector de policia de la ciutat l'havia definit uns mesos abans com un entusiasta del Front Popular i home de confiança de Viadiu (Fons del GC —AHPL— expt. 55 llig. 78 i Causa General, peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2 —AHN—).

²⁰² “Dos antifascistas más que sucumben en nuestra retaguardia” dins *UHP*, n. 233, 3/V/37, p. 2 i “¡No más víctimas antifascistas en la retaguardia! ¿Será el de ayer el último entierro?”, n. 234, 4/V/37, p. 1.

²⁰³ “Producto del nerviosismo” dins *Acracia*, núm. 241, 3/V/37, pàg. 2.

forces presents a Lleida. Viadiu encara estava a la Cerdanya, pel que fou representat per Joaquim Vilà.

La reunió es tancà amb una declaració de bones intencions. Les forces d'ordre públic, guàrdia nacional republicana i guàrdia d'assalt, es comprometien a aixecar l'aquartermament i a acabar amb l'ostentació d'armes llargues pels carrers, com també haurien de fer les organitzacions polítiques i sindicals. Així mateix, es retirarien les fortificacions aixecades tant per la força pública com per les organitzacions. A més es nomenaria una comissió encarregada de supervisar el compliment dels acords. Un compromís que aspirava a normalitzar la situació a Lleida però que resultaria ben poc efectiu.²⁰⁴

Quatre dies després, delegats de les reconvertides columnes que estaven al front aragonès —divisió Lenin, divisió Ascaso i columna Roja y Negra— encapçalats per Josep Rovira (cap militar del POUM) manifestaren al comissari Vilà que no estaven *dispuestos a tolerar ciertas actitudes que en la retaguardia observaba la fuerza pública*. Si la Legión Roja no deixava de controlar els accessos a la ciutat i altres forces no es retiraven dels llocs estratègics que ocupaven, amenaçaven amb fer avançar sobre Lleida una columna estacionada a Binèfar.²⁰⁵

Paral·lelament als esdeveniments locals, la crispació s'anava incrementant amb les interpretacions que cada organització defensava disciplinadament dels fets que havien esclatat a Barcelona —des de la sublevació militar de juliol l'evolució política de la capital catalana marcava directament el que s'esdevenia a Lleida. Per uns es tractava d'una conspiració organitzada per contrarevolucionaris i trotskistes, el POUM passa a ser definit com *el enemigo público número uno*, i donaven suport a la decisió del govern de la República de prendre el control de l'ordre públic a Catalunya.²⁰⁶ Per a altres era el resultat de les provocacions

²⁰⁴ *Adelante*, núm. 79, 3/V/37, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 241, 3/V/37, pàg. 1.

²⁰⁵ *Adelante*, núm. 83, 7/V/37, pàg. 2. La CNT desconfiava del resultat d'aquestes negociacions, els acords de les quals quedaven sempre en paper mullat. Considerava que el pacte de pacificació de la ciutat havia estat imposat per les forces arribades del front, on hi havia més seny, però que seria difícil d'acceptar en una rereguarda infectada (sic.) de política (“¿Volvemos a la realidad?” dins *Acracia*, núm. 246, 8/V/37, pàg. 2).

²⁰⁶ El control de l'ordre públic a Catalunya pel govern de la República suposarà a Lleida la destitució de Viadiu al capdavant d'aquell servei. I també representà el teòric tancament d'un dels debats que havia marcat els primers mesos de guerra, la concentració d'armes a la rereguarda. *L'Ideal* va fer una àmplia difusió del ban del ministre de la Governació que havia de controlar les armes llargues —valorat pels republicans molt positivament (núm. 64, 14/V/37, pàg. 2).

d'agents governamentals. Acusacions entrecruades que posaven en evidència, sobretot a *UHP*, la paradoxa que suposava la coincidència temporal entre els enfrontaments oberts a la rereguarda catalana i el perill que estava corrent Euskadi.

La situació encara es tensaria més quan, abans que passés una setmana, fossin assassinades dues persones més, Salvador Talavera (CNT) i Antoni Vidal (POUM), empleades de l'estació de servei de la ciutat que feia de seu de la delegació de Transports de Guerra al carrer Acadèmia, carretera de Saragossa. Un grup armat els va segrestar de matinada i poc després van ser trobats morts a la carretera de Saragossa. El delegat de Transports, Miquel París (CNT), condemnà els assassinats i acusà a membres de les patrulles de control de la UGT i de la Legión Roja de requisar cotxes de la delegació amb el suport de la guàrdia nacional republicana i d'assalt.²⁰⁷

Els funerals dels dos treballadors es van convertir en una gran manifestació política amb multitud de banderes del POUM i de la CNT. Hi van participar els comitès provincials i locals de les dues entitats, les respectives organitzacions juvenils i les comarcals de Balaguer, Borges Blanques i Tàrraga, més una representació dels anarquistes de Fraga (Osca).²⁰⁸

Una de les conseqüències més importants de tot aquest procés és la persecució i il·legalització del POUM que, per al cas de Lleida, ha estudiat el professor Jaume Barrull. Les crides que *Adelante* i els dirigents del partit feren per recordar la lluita revolucionària de l'estiu de 1936 i per denunciar les pressions i campanyes persecutòries que patien no van servir per evitar un final ben trist

La unidad, hecha espontáneamente en aquellas fechas históricas, está rota completamente. ¿Recordáis la actuación de unidad de aquellos días? En la Generalidad, y en todos los Comités nos encontrábamos todos debidamente representados. La obra de conjunto permitió resolver graves problemas en aquellas difíciles circunstancias. Los mejores

²⁰⁷ *Adelante*, núm. 84, 8/V/37, pàg. 3; *Acracia*, núm. 246, 8/V/37, pàg. 2 i *UHP*, núm. 238, 8/V/37, pàg. 2. En el mateix número del diari anarquista l'article "¿Qué carnet llevan esos incontrolados?" afirmava que algú tenia interès en desencadenar a Lleida uns fets similars als esdevinguts a Barcelona. Idea que també s'havia llençat des d'*UHP*.

²⁰⁸ "¿Será el último en estas condiciones?" dins *Acracia*, núm. 247, 10/V/37, pàg. 2 i "Prou sang antifeixista" dins *L'Ideal*, núm. 64, 14/V/37, pàg. 1. El diari republicà, amb el suport del PSUC, proposava la desaparició de les patrulles de control armades per acabar amb els desordres. Una manifestació d'aquesta mena no era nova a Lleida, ja que des del començament de la guerra s'havien aprofitat honres fúnebres per expressar els missatges polítics que cada etapa requeria. Per exemple, la premsa va donar notícia dels funerals celebrats en homenatge a un milicià d'Albagés ferit al front i mort en un hospital de Lleida el darrer dia de juliol o primer d'agost de 1936. A l'acte, a més del seu sindicat i dels familiars hi assistiren el comissari de la Generalitat, el delegat d'Ordre Públic, el comandant Enric Pérez Farràs, el comitè popular, representacions de totes les organitzacions obreres i molts milicians (*Acracia*, núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 2).

militantes de cada organización se pusieron al frente de cada uno de los órganos de poder creados por la revolución triunfante. Se evitó el caos. Todos nos esforzamos en normalizar la vida bajo nuevas bases de convivencia. El fascismo fué aniquilado con el esfuerzo conjunto.

De la cooperació s'havia passat sense solució de continuïtat a les agressions verbals reflex d'un odi institucional difícil de controlar, similar al que havia marcat la història de l'esquerra europea en el primer terç de segle

Todos recordaréis también, si queréis ser sinceros, que la agresiva campaña de infamias e insultos se inició desde los periódicos que dicen representaros. Vuestros periódicos, sin causa que lo justificase, emprendieron una terrible batalla para eliminarnos del Gobierno primero e incitaron después, a todos, a nuestra liquidación física. Liquidación física de un Partido y de unos hombres que, cada uno de nosotros, han hecho frente en todas las ocasiones a la contrarrevolución. Aniquilar a unos compañeros que se han jugado la vida y la libertad en todos los momentos en defensa de la redención proletaria.

Els poumistes acusaven als seus rivals comunistes de difondre des de totes les esferes i trones, especialment en les seves plataformes periodístiques, un missatge que els volia presentar com els principals enemics de la revolució

Aquí está el caso reciente de "U.H.P.", órgano digno del P.S.U.C. en Lérida, que hablaba de los redactores de ADELANTE el sábado 8 del corriente, de esta forma: "A los viles insectos capaces de escribir lo que se escribe en "Adelante" cabe tratarlos como lo que son: como alimañas, como servidores del fascismo internacional, como los peores enemigos de las masas populares". Bello ejemplo, en realidad, de convivencia proletaria, de compañerismo periodístico y de información verídica.²⁰⁹

Després que a Barcelona fos detinguda la direcció del partit, els seus membres més destacats a Lleida van haver de fugir —amb l'ajut del comissari d'Ordre Públic segons explicà el mateix Francesc Viadiu— i alguns, com Joan Farré i Santiago Palacín, foren detinguts

En Barcelona se ha detenido a todo nuestro Comité Ejecutivo y en las comarcas a otros militantes destacados por sus actuaciones revolucionarias antes del 19 de julio, durante aquellas jornadas y después.

²⁰⁹ Joan FARRÉ, "A los obreros de la U.G.T. y P.S.U.C." dins *Adelante*, núm. 86, 11/V/37, pàg. 1 i Baptista XURIGUERA, "Periodistas revolucionarios. Las Noticias, órgano de la UGT engaña a los obreros" dins núm. 88, 13/V/37, pàg. 1. El mateix tipus de discurs a "El lenguaje calumnioso de U.H.P." dins *Adelante*, núm. 86, 11/V/37, pàg. 2 i "Editorial. Una campaña infame al descubierto" dins núm. 88, 13/V/37, pàg. 1. Joan Farré, a l'article "Unidad efectiva. Una sola central sindical" (*Adelante*, núm. 88, 13/V/37, pàg. 4), negava la versió *reformista i petit burgesa* que interpretava els fets de Maig com un enfrontament entre treballadors. Per ell havia estat una lluita entre obrers i forces d'orde, ja que l'aspiració real dels obrers de la CNT i de la UGT era la creació d'una única central sindical. També es criticaria el nou govern de Juan Negrín amb el que la República volia tancar la crisi política, acusant-lo de trencar el front antifeixista i de contrarevolucionari, proposant-ne un altre que integrarien només les dues centrals sindicals i que encapçalaria Largo Caballero, justament tots els que no en formaven part ("Editorial. Se ha culminado un gobierno de espaldas de la realidad" dins *Adelante*, núm. 92, 18/V/37, pàg. 1 i "Editorial. Por una solución progresiva", núm. 93, 19/V/37, pàg. 1). Per la seva banda, ERC va difondre la imatge criticada per Joan Farré. Segons els republicans la violència havia estat fruit de l'odi existent entre les organitzacions antifeixistes des del 19 de juliol que havien rebutjat el consens per centrar els seus esforços en activitats que responien a un exclusiu interès partidista (*L'Ideal*, núm. 64, 14/V/37, pàg. 1; J. VILANOVA, "Cal esmenar-se" dins núm. 64, 14/V/37, pàg. 4 i núm. 65, 21/V/37, pàg. 2).

En Lérida ha sido detenido y trasladado a Barcelona nuestro querido camarada Santiago Palacín.

¿Conoce Lérida a nuestro camarada? ¿Conocen las tierras leridanas al defensor de todos los atropellos cometidos por los reaccionarios contra los campesinos pobres?

Lérida, la Lérida política y social, la que vive en vibración antifascista, ¿puede consentir parecido atropello? (...)

Esto tiene todos los síntomas de provocación derrotista.

Las organizaciones de Lérida deben pronunciarse. ¿Consienten tamaño atropello? Bien, la responsabilidad histórica que caiga sobre ellos.²¹⁰

El pronunciament de les altres organitzacions resulta ben diferent. Mentre que els republicans acceptaren la interpretació difosa pels suquistes

Amb motiu de la descoberta d'una xarxa d'espionatge, a Lleida han estat clausurats tots els locals que el P.O.U.M. tenia incautats.

Així mateix, s'han practicat nombroses detencions dels seus dirigents. Molts d'ells, però, ja havien fugit.

La història es repeteix. Sempre, la falsedat i la traïció acampen entre els que més criden i s'ho volen menjar tot.²¹¹

els anarquistes rebutjaven la idea que lluitadors antifeixistes i revolucionaris poguessin estar a la presó. Reconeixien les diferències ideològiques que els havien separat del POUM, però també recordaven el seu compromís des dels dies de juliol. I recorden que el socialisme d'aquella època era ben diferent al que representava a mitjans de 1937 el PSUC.²¹²

Però la depuració dels *elements trostkistes*, utilitzant el llenguatge acusatori dels suquistes que evidentment assimilà l'organització de Lleida, no es limitava als quadres dirigents del partit, sinó que també tenia un ampli camp d'actuació en les estructures sindicals de la UGT. La campanya iniciada el mes de

²¹⁰ Joan FARRÉ, "Detenciones a granel" dins *Adelante*, núm. 119, 19/V/37. Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 153-158. Joan B. XURIGUERA confirma en la seva novel·la que Francesc Viadiu avisà la direcció del partit perquè pogués fugir cap a Barcelona —en un restaurant del carrer Consell de Cent es reunien periòdicament els *exiliats* de Lleida (*La guerra civil*, p. 240 i següents). La trajectòria vital de Santiago Palacín Nadal, tot i ser un activista polític molt destacat en les comarques de Lleida dels anys trenta, resulta força desconeguda especialment a partir dels fets de maig. Havia estat un personatge clau en el discurs agrari del Bloc Obrer i Camperol i del POUM, però la llegenda —a la que contribuï el propi Viadiu— havia difós la idea que, per protegir-se, ingressà en el PSUC després de ser detingut i alliberat en poc temps el maig de 1937. Recentment la professora Conxita Mir ha reconstruït el consell de guerra a que el van sotmetre les autoritats militars el 1943 i de les investigacions realitzades no es pot deduir que busqués la protecció del Partit (Conxita MIR, "El consejo de guerra contra un dirigente marxista: Santiago Palacín Nadal, militante del POUM" dins *Vivir es sobrevivir*, p. 241-251). La visió de Palacín sobre el resultat polític dels fets de Maig —la burgesia estava guanyant la batalla del poder— a "La euforia del error y la catástrofe de la sangre" dins *Adelante*, núm. 84, 8/V/37, pàg. 1.

²¹¹ *L'Ideal*, núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3.

²¹² "Editorial. Nada más repugnante que la cobardía humana" dins *Acracia*, núm. 252, 15/V/37, pàg. 1; "Editorial. Todo sector proletario nos merece el máximo respeto" dins núm. 281, 18/VI/37, pàg. 1 i núm. 290, 29/VI/37, pàg. 4.

febrer amb l'expulsió de la junta directiva del sindicat mercantil de Lleida es convertí en una veritable cacera de bruixes a finals de maig.²¹³

El ple regional del secretariat de Catalunya de la UGT havia acordat el 6 de maig l'expulsió dels dirigents del POUM i de les persones que s'haguessin significat o participat en els fets de Maig. L'acord va ser difós entre els sindicats lleidatans el dia 20 en un ple de la Federació Local de la UGT presidida per Emili Vilaseca, secretari de relacions del secretariat. El plenari, que s'adherí incondicionalment a la direcció catalana, atorgà a les juntes directives dels sindicats quaranta-vuit hores per estudiar el comunicat del secretariat i per aplicar-lo —a més es volia donar exemple a la CNT que, segons *UHP*, també necessitava moltes depuracions. En aquest període de temps s'havien de convocar assemblees de tots els sindicats per aprovar la decisió superior i expulsar als poumistes.

Per donar més difusió a aquestes mesures, i a la interpretació comunista de la situació política, el dia 23 es va celebrar al Teatre del parc Eliseu Reclús un míting de la UGT amb la presència del secretari general José del Barrio. El mateix dia es va celebrar al cinema Rambla una Conferència Regional d'activistes del PSUC amb l'assistència d'una delegació del Comitè Central del Partit. I encara el dia 25 les JSU van fer públic el seu suport decidit a la direcció del PSUC.

Alguns sindicats van resoldre amb celeritat les depuracions, com els ferroviaris que foren els primers en emprendre-les²¹⁴ o el sindicat del Ram de la Pell. Aquest, en l'assemblea celebrada el 25 de maig va acordar l'expulsió dels membres de la junta que havien donat suport als *provocadors dels fets de maig* —Josep Castellví, Francesc Berenguer, Joan Martí i Joan Soler— i dels signants d'un manifest on es responsabilitzava dels fets a agents del govern —Joan Abanés, Bonaventura Pola, Joan Alaman, Carmel Garcia, Joan Miarnau, Francesc Garriga, Josep Escolà, Frederic Vela, Joan Sentís, Jaume Besart, Joan Oliva, Pere Mateu, Ramon Colomà, Valentí Rico, Joan Puy i Miquel Bota. El comitè provincial de la

---

²¹³ Sobre les depuracions de persones procedents del POUM en els sindicats de la UGT vegeu *UHP*, núm. 248, 20/V/37, pàg. 2; núm. 249, 21/V/37, pàg. 1; núm. 251, 24/V/37, pàg. 4 i 2; núm. 253, 26/V/37, pàg. 2; núm. 254, 27/V/37, pàg. 2; núm. 255, 28/V/37, pàg. 2 i núm. 256, 29/V/37, pàg. 2.

²¹⁴ Tot i que entre els ferroviaris es va produir alguna oposició a la direcció regional, com ho prova el llarg article de Josep Casaña, condemnant la pràctica escissionista dels *trotskistes*, en resposta a Joan Farré que acusava a la direcció de voler eliminar els revolucionaris del sindicat (Joan FARRÉ, "Depuración" dins *Adelante*, núm. 97, 24/V/37, pàg. 4 i Josep CASAÑA, "En contestación a la nota que han dado a la opinión ferroviaria , con el propósito confusionista en ellos característico, los ferroviarios del POUM expulsados del Sindicato Nacional Ferroviario" dins *UHP*, núm. 255, 28/V/37, pàg. 4).

FETE, a través d'un comunicat signat pel secretari d'organització —Josep Alcobé— i pel secretari general —Josep Vilalta—, expulsà a Antoni Ubieto Fornés pels seus articles a *Adelante* on es defensava la versió del POUM dels fets de maig.²¹⁵ Tampoc va resultar conflictiva l'assemblea del sindicat de Gas i Electricitat

Però tot i la propaganda i les pressions exercides des de la direcció, les depuracions no van ser sempre fàcils. El secretariat de Catalunya i la Federació Local van haver de convocar les assemblees d'alguns sindicats perquè les corresponents juntes directives no havien acceptat l'acord de la direcció. Aquest fou el cas del sindicat d'Indústries Químiques, tot i que després la seva assemblea resultà pacífica, del Ram de la Fusta i del de Cambrers, Cuiners i Similars. En els dos darrers casos les assemblees, a les que assistien representants de la direcció catalana, van resultar força conflictives. Fusta va acordar la celebració d'un referèndum entre els treballadors del sector per decidir la continuïtat dins de la UGT.²¹⁶

L'assemblea de la Gastronòmica no va reconèixer l'autoritat dels representants del comitè executiu de la FOSIG i votaren en contra de la direcció catalana de la UGT. Fins i tot van acordar consultar la viabilitat del procés depurador a l'executiva nacional, mesura criticada per *UHP* que acusà als *catalaníssims pumistes* de no acceptar els acords de la direcció catalana per esperar els de la direcció nacional. En l'assemblea del sindicat Metal·lúrgic també es van produir alguns incidents, però finalment votà d'acord amb el secretariat.

El debat sobre la depuració interna de les organitzacions obreres, que en els primers mesos de guerra havia impulsat *Combat* per defensar la puresa dels ideals davant de la sindicació massiva, s'havia convertit en una arma més de la lluita oberta entre les formacions de l'esquerra catalana.

També la línia editorial de *L'Ideal* va utilitzar aquesta qüestió, un cop els republicans van sentir-se políticament més forts. Sense tenir en compte les

---

²¹⁵ L'informe de gestió del comitè provincial de la FETE elaborat l'octubre de 1937 dedicà un espai a la condemna dels indisciplinats i divisionistes procedents del POUM que havien donat suport al moviment subversiu des d'*Adelante* —Antoni Ubieto i Joan Roure. També es destacaven les difícils relacions existents entre les executives nacionals de la FETE i de la UGT, per la *incomprensió i baixes apetències* de la segona. La secció de Lleida expressà el seu recolzament i fidelitat a l'executiva espanyola de la FETE. Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

²¹⁶ Joan Cascarra, secretari del sindicat de la Fusta, havia criticat públicament al comitè local de la UGT per la seva suposada inoperància i a *UHP* per haver-li censurat alguns articles sobre aquesta qüestió —el diari era el portaveu oficial del PSUC i de la UGT de Lleida— (“Sindicales. La inexistència del comitè local de la U.G.T.” dins *Adelante*, núm. 88, 13/V/37, pàg. 2).

diferències existents entre els problemes creats pel creixement espectacular dels sindicats i els efectes de la repressió de maig, la depuració era pels republicans un bon argument per criticar la base de la revolució. S'afirmava que els treballadors més conscienciats, amb una militància anterior a la guerra, se sentien defraudats pel contrast existent entre els missatges de les seves organitzacions i el fosc origen polític de molts dels seus membres. Acusava tant als partits com als sindicats d'estar més preocupats per incrementar la seva presència a la ciutat que per afrontar decididament una campanya de depuració interna. I denunciaven que en molts pobles les dretes havien desaparegut a l'incorporar-se a les diverses formacions de l'esquerra. En canvi, asseguraven que ERC havia estat l'única entitat realment preocupada per l'origen dels seus militants

*No hi ha material d'aluvió. Tot és terra ferma, a prova de canvis de temperatura política.*²¹⁷

Les morts, la desaparició del POUM i els propòsits de llimar les tensions a la rereguarda no van servir per tancar les polèmiques aquella primavera. Al llarg de tot el mes de juny *Acracia* va publicar un seguit d'articles denunciant la presència, que consideraven provocadora, de forces armades a la ciutat, adreçant especialment les crítiques contra suposats abusos comesos per membres de la Legión Roja.²¹⁸

Es denunciaven suposats actes de violència contra militants confederals — piquets de soldats per desarmar algun milicià armat—, contra sindicats i col·lectivitats en localitats veïnes de Lleida o simplement contra lleidatans. Es descriu, per exemple, la suposada confiscació d'un xalet a la Bordeta per destinar-lo a un cap de la Legió Roja en el que participaren dos-cents homes armats al resistir-se el propietari. La presència de forces regulars de l'exèrcit popular procedents del front d'Aragó, d'un important contingent de forces d'ordre públic

²¹⁷ *L'Ideal*, núm. 67, 4/VI/37, p. 1 i 4; Pau MONTROS, "No hi ha depuracions, per ara" dins núm. 82, 17/IX/37, pàg. 4; núm. 89, 5/XI/37, pàg. 2.

²¹⁸ "Los incontrolados oficiales continúan sus hazañas. Las autoridades no pueden, no deben permitir que Lérida, más que zona de guerra, sea un campo de lucha en el que el supuesto enemigo sea la población" dins núm. 274, 10/VI/37, pàg. 1; núm. 275, 11/VI/37, pàg. 2; núm. 276, 12/VI/37, pàg. 2 i "Editorial. Para la opinión pública en general y para los trabajadores en particular" dins núm. 276, 12/VI/37, pàg. 1. Ja en els mateixos dies de maig un articulista havia criticat irònicament l'increment dels guàrdies d'assalt presents a Lleida per ordre del ministeri de la Governació. Recordem que feia poc que l'ajuntament havia ideat una estratègia per descongestionar la ciutat de l'excedent de mà d'obra que no es podia assimilar. Doncs l'articulista comentava que *En Lérida no hay pan, ¿qué importa? El pueblo siempre está dispuesto a sacrificarse. Pero como no hay pan, nos han traído guardias de asalto. ¿Para qué? ¿Para hacer pan? No, para consumirlo* (*Acracia*, núm. 248, 11/V/37, pàg. 2).

—destacadas a la más pacífica de las poblaciones de Cataluña— i la Legión Roja fan afirmar a *Acracia* que *Indudablemente, Lérida es un cuartel*. I comparen l'estat de la ciutat amb la Barcelona d'Anido i d'Arlegui.

Pels cercles confederals va córrer el rumor que el xofer d'un representant del Consell Regional de Defensa d'Aragó, Raimundo Villafañes, havia estat segrestat pels guàrdies d'assalt després de discutir sobre la marxa de la guerra i traslladat al camp d'aviació de Binfaró sense que el comissari Viadiu pogués donar informació del fet. La versió del comissari d'Ordre Públic era prou diferent. Uns guàrdies l'havien portat al camp per veure's amb un germà, sergent d'aviació. La divergència d'explicacions va servir per establir una dura polèmica a la premsa entre Francesc Viadiu i els dirigents del sindicat Jaume Escalé i Agustín Villas.²¹⁹

Després del maig de 1937 tampoc es van acabar les friccions entre les diferents opcions polítiques, tot i la *solució* dràstica que havia suposat la desaparició del POUM. Manuel Querol, un bidell de Balaguer afiliat des de feia molts anys a la UGT, adreçava una carta al comitè provincial de la CNT el 24 de juny sol·licitant l'ingrés a la central confederal perquè considerava l'estratègia seguida pels ugetistes impròpia d'un sindicat de classe. Afirmava que havia continuat militant a l'organització socialista confiant que algun dia s'arribaria a la unificació sindical, però els esdeveniments de maig impossibilitaven definitivament tal opció

*(...) y al mismo tiempo convencido cada día mas que toda la burguesia se esta cobijando en la UGT y estan llebando una politica dentro de dicha organizacion, cosa que yo soy contrario, y mas cuando es contra los intereses de la clase trabajadora, y en pro de los capitalistas y la misma empresa, pues por lo tanto mi espiritu revolucionario allegado al fin de no poder conbebir mas con los que apoyan tan descaradamente ala burguesia y desarticulan a los elementos de espiritu rebolucionario.*²²⁰

I el mateix es podria dir si passem de les experiències personals a les relacions institucionals. Diversos autors han comentat l'informe que Evarist Masip Bargalló, delegat del Servei de Cooperació Agrícola de la vuitena vegueria i dirigent del sindicat de Treballadors de la Terra (UGT), adreçà a la direcció del partit a finals de l'any 1937. El dirigent comunista lamentava que mig any després

²¹⁹ *Acracia*, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 3. Les notícies d'aquest fet es publicaren molt mutilades per la censura de premsa que s'estava començant a aplicar. El dia 15 de juny es va trobar el cadàver d'un milicià anarquista de Fraga, mort a trets, a dos quilòmetres del camp d'aviació (*Acracia*, núm. 279, 16/VI/37, pàg. 2). A finals de juliol va ser detingut a les Borges Blanques el secretari del comitè comarcal de les Garrigues Pere Boldú (*Acracia*, núm. 309, 21/VII/37, pàg. 4).

²²⁰ Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S. (AHN-Sección GC).

de la il·legalització del POUM, els homes d'aquest partit continuessin mantenint una influència important en les organitzacions agrícoles del Segrià, de l'Urgell i de la Noguera.²²¹

Més il·lustratiu de les males relacions entre les organitzacions i les autoritats locals resulta un altre informe elaborat pel secretari del comitè intercomarcal de la CNT, Jaume Escalé, el 12 de juny. El document és una queixa de les campanyes *contrarevolucionàries* que el sindicat patia després dels fets de Maig, el que li suposava una pèrdua constant d'afiliats especialment al camp. Escalé també feia saber al comitè regional de la CNT que l'actitud del comissari Francesc Viadiu afavoria els discursos *antiCNT*.²²²

Compañeros salud:

La reacción en la Zona VIII ha tomado tan en serio las consignas de los anticenetistas y los direes y directes de sus órganos periodísticos en el sentido de que la fuerza de la C.N.T. como organización es un mito que, apoyados directamente o indirectamente por la Comisaría de Orden Público y la Delegación de Abastos se atreven ya a toda clase de desmanes y chulerías que, dada la actitud pasiva adoptada por nuestra Organización Confederal y Específica, incluso nuestros compañeros campesinos de las comarcas, poco interiorizados en nuestras determinaciones y nada avizados para descifrar las maniobras de nuestros enemigos, empiezan a dudar de la veracidad de nuestras aseveraciones cuando les decimos que la Confederación está mejor situada que nunca y que la fuerza moral y material de la misma es superior a cualquier época de su vida.

Segons Escalé l'actitud temerosa dels camperols respecte la CNT era fruit de tota una sèrie de *persecucions*, emparades per la comissaria d'Ordre Públic, en diversos pobles de la regió vuitena. En dues setmanes, estaven en l'època de la sega, antics propietaris declarats *facciosos* havien pogut recuperar les seves terres i

²²¹ Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S. (AHN-Sección GC). Vegeu Josep RUBIÓ, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues*, p. 100-101. El mateix van constatar els assistents al Ple Intercomarcal de Sindicats i de Col·lectivitats de la CNT celebrat el 19 de juny de 1937. El representant de la comarca de les Borges Blanques arribava a afirmar que el món agrari de la vuitena vegueria estava controlat per UdR i pel POUM, *que son más astutos que nosotros y nos será imposible ganarles la partida, porque ellos lo tienen todo en su mano* (Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Es venia a demostrar la menor atenció que tradicionalment havien donat anarquistes i comunistes ortodoxes catalans a la qüestió agrària. Però la presència del POUM després de la il·legalització no es limitava al camp. A finals d'agost va aparèixer propaganda del partit i pintades amb quitrà a les parets d'edificis i al paviment dels carrers. Accions que es van tancar amb la detenció de Ramon Arias Claveria, Sebastià Porqueras Vidal, Josep Rich Gené, Isidre Sentís Baget, Ramon Falguera Lozano i Salvador Blanch Roca, posats a disposició del tribunal popular a la presó de Lleida (*L'Ideal*, núm. 80, 3/IX/37, p. 2 i 3). Les principals protestes per la presència clandestina del POUM al carrer provenien de les files comunistes (els acusen de difondre amb fulletons i pintades atacs a la URSS, campanyes contra el govern de República afirmant que volia l'armistici, de donar suport a Franco i els seus aliats feixistes europeus). Denuncien la presència activa de dirigents de segona fila, que no havien estat detinguts per la seva escassa significació anterior, i que deixaven sentir la seva veu en assemblees de la UGT ("Cosas que parecen imposibles y no lo son... Los trotskistas contrarrevolucionarios se mueven" dins *UHP*, núm. 337, 1/IX/37, pàg. 5 i "Actividades de los provocadores trotskistas", núm. 350, 16/IX/37, pàg. 7).

²²² Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S. (AHN-Sección GC). Les tensions entre el PSUC i la CNT a la Noguera, amb acusacions de comportaments contrarevolucionaris per part dels suquistes a *Acracia*, núm. 285, 23/VI/37, pàg. 1).

els treballadors que les havien col·lectivitzat eren expulsats a Anglesola, Vallverd, Vilanova de Bellpuig, Gimènells, Vila-sana i Alpicat.

Esperamos tomareis el mayor interés posible para ver de normalizar la cuestión de Orden Público o de lo contrario los campesinos de estas comarcas nos abandonarán, no por falta de fe, pero sí por la imposibilidad en que se encontraran de poder seguir trabajando bajo la amenaza constante de la reacción naciente en los pueblos que es mil veces más venenosa que la de la ciudad, pues parece que se creen llegado el momento de vengarse de las zozobras y malos tratos que el movimiento revolucionario en marcha les proporcionó en los albores del mismo.

Des de l'octubre de 1936 el centre de la vida política local s'havia desplaçat d'una manera important a l'ajuntament. Les discussions plantejades tant a la comissió de govern com, sobretot, a les sessions plenàries eren un perfecte aparador de l'estat en què es trobaven en cada moment les relacions entre les organitzacions i institucions polítiques. Per tant, les tensions de la primavera de 1937 havien de tenir lògiques repercussions en el funcionament municipal, profundament trasbalsat per una important crisi.

2.3.2 LA CRISI MUNICIPAL DE MAIG DE 1937

La gestió de la vida municipal es veuria clarament entorpidida per dues qüestions essencials. Per una banda la manca de recursos econòmics de l'ajuntament i per una altra les discrepàncies cada cop més violentes que dividien als diferents grups polítics. El debat es tensionaria encara més per un factor extern a la realitat local, les reformes introduïdes per la Generalitat en matèria financera des de finals de 1936.²²³

El 20 de novembre es publicava el decret que atorgava al conseller de Finances Josep Tarradellas facultats especials per reorganitzar l'activitat financera i administrativa de la Generalitat. Com ja va explicar Josep M. Bricall, els objectius eren la unificació financera de Catalunya, controlar l'excedent econòmic obtingut al país i donar prioritat a les demandes de guerra. Els principals defensors d'aquesta política, també a Lleida, van ser els comunistes al considerar que serviria per consolidar la unitat d'acció i d'orientació davant del previsible allargament de la guerra, per acabar amb l'anormalitat creada per la sublevació i

---

²²³ Vegeu al respecte Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol II, p. 35-49.

per introduir, i aquí és on apareix el centre de la polèmica que ara ens interessa destacar, un major control sobre la política municipal.²²⁴

L'estratègia d'en Tarradellas, que a més era el primer conseller del govern, es completaria amb les cinquanta-vuit disposicions que conformaven el Pla d'Ordenació Financera de S'Agaró (18 de gener). Un seguit de decrets i d'ordres que venien a reformar les disposicions financeres de l'Estatut —reglamentació de la política monetària, pressupostària, fiscal i creditícia— i a donar estabilitat al poder ordenant la funció pública i restablint les facultats polítiques de la Generalitat. Entre aquestes facultats estava una reconsideració de l'autonomia municipal que molts ajuntaments havien anat bastint des de l'ensorrament de les institucions republicanes.

Tot i que l'aplicació del Pla seria difícil, i que es van haver d'introduir algunes modificacions, la reacció de les forces més partidàries de la independència local va ser immediata, iniciant-se una pugna entre el poder municipal i el del govern de la Generalitat que es mantindria al llarg de tota la guerra. Tant per a la CNT com per al POUM, els decrets de S'Agaró representaven un pas important del govern contra l'obra revolucionària dels ajuntaments que no controlava.²²⁵ Per contra, els republicans reivindicarien l'acatament estricte de les normes dictades pel govern i el grup municipal socialista adoptaria una posició en alguns cops ambigua, però normalment més propera a les posicions progovernamentals.

L'actitud de les forces lleidatanes no era més que una transposició al pla local de les posicions mantingudes a nivell català. El ple regional de locals i comarcals de la CNT, celebrat a Barcelona el 29 de gener, va censurar públicament els decrets. A continuació s'organitzà a Lleida una ponència —integrada per Francesc Estaun, Félix Lorenzo, César Broto, Jaume Morell i Jaume Escalé— perquè els estudiés i enviés el seu dictamen als sindicats.²²⁶

---

²²⁴ “Un interesante decreto del Consejo de la Generalidad” dins *UHP*, núm. 98, 25/XI/36, pàg. 4.

²²⁵ “La reorganización del nuevo estado. Cincuenta y ocho cañonazos contra la revolución” dins *Acracia*, núm. 159, 27/I/37, pàg. 1 i “Editorial. Tarradellas asesta un golpe a la revolución” i “Poniendo frenos a la Revolución. Los 58 decretos del Consejero de Finanzas de la Generalitat de Catalunya” dins *Adelante*, núm. 2, 2/II/37, p. 1 i 4. Joan Farré havia fet una crida als militants de la CNT perquè reaccionessin davant la possibilitat de perdre la revolució que s'havia accentuat després de l'expulsió del POUM del govern de la Generalitat. Les seves disposicions eren vistes com un avenç del reformisme (“Hay que atacar con más decisión” dins *Adelante*, núm. 1, 1/II/37, pàg. 4).

²²⁶ *Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 1 i núm. 164, 2/II/37, pàg. 1.

Fins i tot el Pla patrocinat per Tarradellas va estar a punt de provocar una crisi municipal al negar-se el grup de la CNT a acceptar-lo. La Federació Local de Sindicats Únics convocà una reunió extraordinària el 22 de gener en la qual el grup municipal va plantejar la possibilitat d'abandonar l'ajuntament.²²⁷ L'alcalde Félix Lorenzo va obrir la reunió per deixar clar que l'organització no podia acceptar uns decrets que paralitzarien l'obra revolucionària dels municipis. Francesc Tomàs fou el primer en considerar una possible crisi municipal per la dificultat de conviure amb la minoria socialista que estava disposada a recolzar les mesures *contrarevolucionàries*.

La queixa contra la centralització que suposaven els canvis polítics fou manifestada tant per representants del grup municipal (Justiniano Villaverde) com pel secretari del comitè provincial (César Broto Villegas), qui arriba a afirmar que

(...) se está llevando la política más dictatorial que se ha conocido, toda anda alrededor de una centralización hacia Barcelona y ésta lo está absorbiendo todo.

La discussió derivà cap a la condemna de la participació de la CNT en el govern de la Generalitat, el que havia contribuït a *reviscolar la vella política*.

Per intentar fer front a aquesta situació la Federació Local va acordar una actuació envers les bases i l'organització. Per una banda es proposaren endegar una campanya de propaganda confederal a les comarques de Lleida per revaloritzar el paper dels sindicats i, per una altra, alçar una protesta al comitè regional pel paper dels representants cenetistes al govern de Catalunya. A més d'establir contactes amb els grups municipals afins de Girona, de Tarragona i de l'Hospitalet de Llobregat. Els representants enviats a aquestes ciutats van informar a la Federació Local el dia 25 de gener que els seus col·legues defensaven les mateixes posicions.

Amb aquests arguments el grup municipal de la CNT va enviar un escrit a tots els sindicats de la seva organització i a la Federació Local en el que exposaven els seus criteris. Els punts principals eren els següents

- Donat que, segons el seu criteri, els municipis estaven perdent bona part de la seva llibertat d'acció en benefici del conseller de Finances i que consideraven centralistes, autoritàries i disciplinades a la resta de minories municipals, la municipalització de l'habitatge acordada en un ple local de sindicats el dia 19 de gener es mostrava

---

²²⁷ Les actes de les reunions de la Federació Local a les carpetes 2, 54 i 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

impracticable. Fins i tot podien quedar anul·lades les municipalitzacions d'edificis propietat de *facciosos*

- Els decrets disposaven que no es paguessin lloguers fins el primer de març, pel que el grup municipal considerava que les obres particulars podrien quedar en suspens. En una ciutat on, com hem vist, el problema del treball s'havia convertit en greu, el fre de la construcció tindria greus conseqüències per l'Oficina de Col·locació Obrera. L'increment d'aquesta partida de despeses obligaria a retallar altres necessitats fins aleshores cobertes pel municipi
- També es criticaven altres disposicions que impedièn la realització d'algunes pretensions dels anarquistes com el salari familiar o limitaven el control de la CNT en matèries com els transports urbans o els espectacles públics
- Per altra banda, es recordava que el municipi de Lleida veia reduïda la seva capacitat al no poder disposar dels efectes públics trobats entre les runes del palau episcopal

Per tot plegat, el grup municipal considerava que mantenir-se en l'ajuntament suposava acceptar la col·laboració amb una política destinada a frenar la revolució. Finalment, però, no seria la dimissió la solució adoptada. Els assistents al ple local i comarcal del sindicat celebrat el 31 de gener van creure més convenient mantenir-se en l'ajuntament i convocar una assemblea popular de ciutadans per exposar els seus principis si no aconseguen imposar-los en el següent ple municipal. Reivindicar la municipalització de l'habitatge, el primer pas en la socialització de tots els béns i serveis, era una qüestió clau perquè, juntament amb la descongestió de la ciutat, acabaria amb l'atur a Lleida.

Com detallarem en el capítol corresponent, després del ple municipal que el mes de febrer va aprovar el projecte cenetista de municipalització de la propietat urbana —recolzat per una assemblea popular— el grup de la CNT no va marxar de l'ajuntament. Però a canvi de la seva permanència, van ser expulsades les minories d'ERC i d'UdR que no havien assistit als debats perquè s'oposaven al projecte.

La gravetat dels problemes econòmics i les divergències polítiques farien saltar més d'una espurna entre les minories municipals, fins al punt que el mes de maig de 1937 s'obrí una forta crisi. El marc general eren els enfrontaments polítics que estaven marcant el conjunt de la rereguarda catalana i el punt central de la polèmica a Lleida seria l'estratègia municipalitzadora de la propietat urbana, impulsada fonamentalment per la minoria anarquista.

La crisi s'inicia en la reunió de la comissió de govern del dia 19 de maig quan la minoria socialista presentà a l'alcalde un escrit de Josep Pac i de Balbí Izquierdo signat per tots els membres del grup municipal. El document valorava

de manera negativa el funcionament del municipi a causa de la política imposada per la CNT i pel POUM que, al seu entendre, generava cantonalisme, fracassos i impopularitat —el projecte de municipalització de l’habitatge apareix com exemple paradigmàtic de les deficiències

Entendemos que el desenvolvimiento de nuestro municipio no puede continuar, ni un momento más como hasta ahora.

Denunciaven la desatenció de l’administració local, que s’evidenciava en la paralització i l’atonía dels treballs, en l’absència dels regidors en llocs de responsabilitat i en les reunions de les comissions

Desaciertos anteriores unidos a esta pasividad más reciente hacen de la vida del Municipio un verdadero fracaso.

Per aquest motiu creien que l’ajuntament havia esdevingut una institució impopular. Sentiment incrementat per l’incompliment d’algunes normes de la Generalitat i per l’expulsió il·legal de la minoria d’ERC el mes de febrer. El PSUC, que no havia votat l’expulsió però que s’havia mostrat partidari, considerava tres mesos després que l’ajuntament no estava capacitat per expulsar cap minoria i que s’havia pres una decisió no contemplada a l’ordre del dia.

Com a resultat d’aquestes valoracions, el grup municipal plantejava tota una sèrie de qüestions sobre les que demanava a l’ajuntament un pronunciament. Per demostrar la fidelitat de l’ajuntament al govern exigia una condemna dels fets de Maig —*levantamiento contra el Consejo de la Generalidad*—,²²⁸ que s’actués sempre dins de la legalitat —calia per tant modificar la municipalització de l’habitatge— i que es realitzessin les tasques municipals amb la intensitat necessària i amb la incorporació de totes les minories.

Si la institució no acceptava aquests punts, la minoria comunista es retiraria. La resta de grups no podien manifestar-se immediatament en una comissió de govern sense consultar a les seves directives, pel que es convocà un plenari extraordinari. Mentre, *se conviene también unánimemente en que el*

---

²²⁸ La interpretació dels fets barcelonins que havia estat donant *Acracia* deixa clar que el grup municipal de la CNT difícilment podria acceptar aquest punt concret del comunicat del PSUC. Segons *Acracia* l’origen dels fets de maig estava en nou mesos de claudicacions revolucionàries que havien traït l’esperit del 19 de juliol. I pel que feia als fets concrets, en cap cas es podia parlar d’accions d’incontrolats. L’assalt a la Telefònica havia estat una ordre contrarevolucionària signada pel conseller Artemi Aiguadé i recolzada pels agents i medis de comunicació rivals polítics de l’anarquisme, que són definits com a provocadors (“Editorial. La hora presente”, núm. 243, 5/V/37, pàg. 1 i “Las provocaciones deben terminar”, núm. 246, 8/V/37, pàg. 1).

Comité municipal está en crisis desde aquel instante. Dos dies després es van reunir tots els regidors per discutir el comunicat en un ple que es va perllongar en dues sessions, els dies 21 i 22 de maig.²²⁹

Com a contrapartida, els anarquistes també havien enviat un comunicat a l'alcalde Lorenzo Páramo.²³⁰ Aquest grup, a través de Jaume Morell, considerava que la pèrdua de popularitat, el cansament i l'apatia de la corporació municipal eren fruit de la feblesa, de la divisió del govern local i de la manca de lleialtat cap als principis revolucionaris del juliol per part d'alguns grups municipals. El to dels debats sobre la carta municipal i la municipalització n'eren dos exemples clars, una *ocasió històrica malaguanyada* per aconseguir la unitat obrera. També justificava, amb el suport de Josep Buiria del POUM, l'expulsió d'ERC que havien recolzat totes les forces municipals, per la seva manifesta *irresponsabilitat* en el debat sobre el projecte de municipalització de l'habitatge. La quota de responsabilitat de la CNT radicaria en no haver trencat abans amb aquesta situació.

Finalment, i en resposta als quatre punts proposats pels socialistes, la CNT responsabilitzava dels fets de maig a agents contrarevolucionaris instal·lats en llocs de responsabilitat amb la voluntat de crear conflictes greus a la rereguarda per desmoronar els fronts de batalla i imposar un armistici amb l'enemic. Per altra banda, l'ajuntament només seguiria les disposicions de la Generalitat quan fossin beneficioses pel *poble de Lleida* —el que volia dir que mantindrien el projecte de municipalitzacions.

L'ERC, tot i no estar present en el ple, va fer saber la seva posició a través de la premsa el mateix dia 21.²³¹ Coincidia en denunciar la decaiguda vida municipal, pel que reclamaven una participació més activa per a la seva formació. Curiosament, l'articulista explicava el fracàs de l'equip municipal perquè no havia realitzat una veritable política revolucionària, especialment en el terreny econòmic

²²⁹ UHP, núm. 248, 20/V/37, pàg. 2 i 4. L'acta de la sessió municipal es reproduïx a *Acracia*, núm. 258, 22/V/37, pàg. 1 i núm. 259, 24/V/37, pàg. 1; a *Adelante*, núm. 97, 24/V/37, p. 1 i 4; a UHP, núm. 250, 22/V/37, pàg. 4 i núm. 251, 23/V/37, pàg. 4 i 2 i a *L'Ideal*, núm. 66, 28/V/37, pàg. 4. El llenguatge utilitzat en les cròniques d'*Adelante* i d'*UHP* resulta especialment violent, amb la voluntat de ridiculitzar la posició dels seus rivals polítics. Inicialment la sessió estava prevista per al dia 20 però es va ajornar per manca d'assistència (*Adelante*, núm. 94, 20/V/37, pàg. 2).

²³⁰ “Texto de la comunicación de la minoría federal en el ayuntamiento contestando al escrito del P.S.U.C. al presidente del consejo municipal” dins *Acracia*, núm. 258, 22/V/37, pàg. 1.

²³¹ Lluc MONTCADA, “Problemes municipals” dins *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 4.

i pressupostari —continuava vigent el mateix pressupost anterior a la guerra, amb algunes modificacions extraordinàries ja comentades. Els pressupostos municipals seran un dels grans temes de debat en la darrera etapa de la vida municipal anterior a l'ocupació franquista. Calia variar

(...) completament l'injust sistema tributari que fins avui ha regit, depurant les partides de despeses (algunes d'aquestes, anul·lant-les) i donant al poble que es representa la norma que ha de seguir del nou ordre financer que s'estableixi.

La fredor existent entre el poble i el municipi s'acabaria amb la transparència informativa sobre la hisenda municipal. Per altra banda, s'insistia en una de les línies repetidament defensades per ERC. L'estricta compliment de les disposicions de la Generalitat i l'acusació a l'ajuntament de Lleida de viure fora de la llei per defensar polítiques d'un clar *infantilisme revolucionari*.

Jesús Comes (ACR), proposant un equilibri gairebé impossible, demanà la fusió dels comunicats de la CNT i del PSUC i la recuperació de les minories expulsades. El seu grup, però, ja no assistí a la segona sessió del ple.

Una intervenció del regidor socialista Josep Pac allunyà encara més les posicions a l'afirmar obertament que el responsable de la lluita pels carrers de Barcelona havia estat el POUM, iniciador d'una campanya desestabilitzadora després de ser expulsat del govern de la Generalitat el mes de desembre. Després d'aquest discurs, recordà que si els quatre punts del seu comunicat no eren aprovats es retirarien de l'ajuntament.

Un agre debat sobre la conveniència de portar a la vida municipal qüestions de política general —girà al voltant dels projectes polítics de cadascú, sobre l'alternativa entre república revolucionària o burgesa, arribant fins i tot a discutir sobre el final de l'esquerra socialista alemanya després de la Primera Guerra Mundial i el posterior triomf del nazisme—, donà pas a una votació en la que s'aprovaren els punts del document de la CNT. Immediatament els socialistes van abandonar el govern municipal, sense renunciar a formar-ne part un altre cop amb circumstàncies diferents. Els anarquistes van imitar-los. Les dues forces que conformaven la comissió de govern de l'ajuntament abandonaren la seva responsabilitat institucional.

El dia 24 de maig l'alcalde Félix Lorenzo comunicava per escrit al conseller de Governació de la Generalitat la crisi total en l'ajuntament de Lleida,

si bé aclaria que els membres de la comissió de govern continuarien al front dels seus departaments fins que fossin substituïts. Tres dies després la direcció general d'Administració Local delegava en Francesc Viadiu la missió de convocar a totes les organitzacions sindicals i partits perquè constituïssin un nou ajuntament.²³²

El mateix dia, la federació local de Sindicats Únics havia convocat al Teatre Victòria una assemblea general d'afiliats per discutir la posició de la CNT en la crisi.²³³ Inicialment els assistents van demanar que el grup municipal retirés la dimissió per frenar l'avenç de la reacció, però finalment s'aprovà l'estratègia de l'organització que també centrava totes les crítiques en el PSUC a l'acusar-lo de voler desprestigiar a la Confederació en tota Catalunya. L'assemblea es tancà amb la votació d'un programa de mínims que les altres forces haurien d'acceptar perquè els anarquistes tornessin a la comissió de govern:

- L'ajuntament havia de ser independent per decidir tot el que fos beneficiós per Lleida. Les disposicions de la Generalitat s'acatarien sempre que fos possible
- Es preveu que la col·laboració amb ERC i ACR seria inevitable, però calia impedir que entressin en la comissió de govern. Hauria d'estar formada, proporcionalment a la seva presència en el ple, per la CNT, la UGT, el POUM i la UdR —ara ja la consideraven com una força obrera—
- Respectar la municipalització tal com estava pactada des del mes de febrer, fins que la Generalitat dictaminés una norma general per a tota Catalunya
- Anul·lar el cuponatge corresponent a l'emprèstit del municipi del 1929²³⁴
- Establiment de menjadors i de dormitoris municipals amb garanties per als indigents
- Reajustament del personal municipal —pla de jubilacions voluntàries i forçoses a partir dels 65 anys, supressió del personal innecessari que no fos de plantilla— fins que es pugés ampliar amb oposicions que garantissin la selecció
- Confecció d'un pressupost d'acord amb l'anormal situació de guerra
- Actuació severa de la conselleria de proveïments contra els abusos en els preus

El 31 de maig Viadiu convocà a totes les forces polítiques, àdhuc el POUM, a una primera reunió en el seu despatx.²³⁵ Les posicions no havien experimentat cap atansament i es mantingueren inalterables. Tanmateix, l'endemà

²³² Llig. 302/3, núm.50 i núm. 51. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC). Valoracions partidistes de les causes de la crisi —repetició dels mateixos arguments— a “Se ha demostrado que la posición y objetivos de los socialistas obedecen a una maniobra de la más baja política” dins *Acracia*, núm. 259, 24/V/37, p. 2-3 i a “La crisi municipal” dins *L'Ideal*, núm. 66, 28/V/37, p. 1 i 4.

²³³ *Acracia*, núm. 263, 28/V/37, pàg. 1.

²³⁴ L'anul·lació dels cupons de l'emprèstit s'aprovà en el ple municipal del 7 de juliol amb els vots de la CNT, el PSUC i UdR, i amb la clara oposició d'ERC. Leopold Morant arribà a afirmar que cap altre municipi espanyol ni l'estat havien gosat prendre una mesura similar (*L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 2).

²³⁵ Exhaustiu seguiment de les reunions celebrades entre totes les forces a *Acracia*, núm. 266, 1/VI/37, pàg. 1; núm. 267, 2/VI/37, pàg. 3; núm. 268, 3/VI/37, pàg. 2; núm. 269, 4/VI/37, pàg. 2; núm. 273, 9/VI/37, pàg. 2; núm. 276, 12/VI/37, pàg. 2 i núm. 277, 14/VI/37, pàg. 2. A *L'Ideal*, núm. 67, 4/VI/37, p. 1 i 4; núm. 68, 11/VI/37, pàg. 1 i núm. 69, 18/VI/37, pàg. 1.

el PSUC representat per García Lago, va començar a negociar el programa dels anarquistes —segons *Acracia* el negociador anterior, Manuel Culebra, tenia menys llibertat d'acció.

El PSUC, la CNT i el POUM aconseguiren posar-se d'acord sobre la municipalització —acord que escandalitzà als republicans pel canvi de postura dels socialistes— i la CNT acceptà que totes les forces polítiques tinguessin representació en la comissió de govern de la següent manera²³⁶

Alcaldia	CNT
Hisenda	POUM
Obres i habitatge	PSUC
Agricultura i proveïments	UdR
Cultura	ERC
Governació, sanitat i assistència social	ACR

Però l'acord definitiu encara tardaria uns quants dies. En una nova reunió el dia 2 de juny ERC presentà un programa en el que s'inclouïa el retorn de les requisicions als antics propietaris i el PSUC reivindicava que la composició de la comissió de govern fos igual a la del govern de la Generalitat —sense la presència del POUM. Davant de la incapacitat de Francesc Viadiu per portar a totes les forces lleidatanes cap al consens, el dia 8 de juny arribà a Lleida Claudi Boet, delegat de la direcció general d'Administració Local.²³⁷

Després d'un seguit de reunions entre Boet i les forces locals, s'arribà a un acord el dia 11 de juny sobre el pacte CNT-PSUC. La comissió de govern quedaria integrada per la CNT, el PSUC i UdR. ERC va decidir continuar al marge perquè s'havia mantingut la primacia dels acords municipals sobre les disposicions del govern català. La nova comissió de govern quedava integrada per

Félix Lorenzo Páramo	CNT	Alcaldia
Agustín Villas Carrasqué	CNT	Governació i Vivenda
Antonio Sorribas López	CNT	Obres
Felip Solé Barri	PSUC	Hisenda
Balbí Izquierdo Toran	PSUC	Cultura
Sebastià Garsaball Falcó	UdR	Proveïments i Agricultura

Abans d'entrar en la nova etapa municipal, el PSUC va legitimar la seva posició en una assemblea al cinema Rambla el dia 17 de juny. S'aprovà un

²³⁶ Els acords, i les concessions fetes per la CNT, van ser confirmats per una nova assemblea d'afiliats cenetistes el dia 2 de juny. La direcció del PSUC també va assegurar-se el suport dels militants a les seves tesis en una assemblea convocada pel comitè local el 3 de juny (*UHP*, núm. 261, 4/VI/37, pàg. 4).

²³⁷ Curiosament, tot i el seu protagonisme en aquest procés negociador, la crisi municipal de maig no apareix en les memòries de Francesc Viadiu.

informe del comitè local presentat per García Lago —exposava l'evolució del poder municipal des del 19 de juliol per justificar l'acció política del partit— i la llista que havia d'integrar el grup.²³⁸

El 12 de juliol l'alcalde enviava un certificat a la direcció general amb la composició definitiva del ple municipal —en un mes la comissió de govern ja havia experimentat alguns canvis, essent especialment significativa la desaparició de Sebastià Garsaball.²³⁹

COMISSIÓ DE GOVERN

Félix Lorenzo Páramo	CNT	Alcalde
Agustí Villas Carrasqué	CNT	Governació i Vivenda
Antoni Sorribas López	CNT	Obres
Llorenç Ribes Sánchez	PSUC	Cultura
Pere Calzada Jubany	PSUC	Hisenda
Francesc Balp Solé	UdR	Proveïments i Agricultura

CONSELLERS

Esquerra Republicana de Catalunya	Confederació Nacional del Treball²⁴⁰	Partit Socialista Unificat de Catalunya
Ramon Villeró Campabadal	Francesc Estaún López	Manuel Culebra Muñoz
Ramon Fíguls Duran	Jaume Morell Garrofé	Manuel Manlleu Bartomeu
Pere Bosch Areny	Amadeo Vilà Segura	Josep Casaña Conte
Leopold Morant Albert	Jesús Alonso Ramos	Josep Pac Roselló
Amadeu Delshams Roqueta	Francesc Tomàs Facundo	
Ramon Rubió Farré	Francesc Carballol Costa	
Joaquim Enrech Sampietro		
Ramon Cervera Pinyol		
Joan Torné Vallverdú		
Unió de Rabassaires	Acció Catalana Republicana	Partit Obrer d'Unificació Marxista
Agustí Cirera Esteve	Antoni Pujol Bonet	Francesc Aguilar Boixadera
Manuel Ballespí Pinyol	vacant	Josep Buiria Rogel
		Baptista Xuriguera Parramona

Aquest plenari patiria tota una sèrie de canvis al llarg dels pocs mesos que va estar vigent

CNT

Nous Regidors

Pablo Moro Sancho (del 8 al 23 de setembre)

Lluís Capell Pinyol (23 de setembre)

Miquel París²⁴¹ (6 d'octubre)

Regidors substituïts

Francesc Carballol Costa

Amadeo Vilà Segura

²³⁸ UHP, núm. 273, 18/VI/37, pàg. 2.

²³⁹ Llig. 302/3, núm. 53 i núm. 54. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

²⁴⁰ La Federació Local de Sindicats Únics comunicava al seu grup municipal el 14 de juny que els seus consellers participarien de les següents comissions: Francesc Tomàs a Governació, Jaume Morell a Vivenda i Obres, Francisco Estaún i Jesús Alonso a Hisenda, Amadeo Vilà a Cultura i Francesc Carballol a Proveïments. El secretari de la Federació recordava als consellers que havien d'assistir a les reunions de les seves comissions (Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

²⁴¹ Miquel París havia estat membre del comitè popular.

PSUC**Nous Regidors**

Aurèlia Pijoan Querol (23 de setembre)²⁴²
 Jaume Bonet Cercós (23 de setembre)
 Felip Solé Barri (6 d'octubre)

Regidors substituïts

Josep Pac Roselló
 Josep Casaña Conte
 Pere Calzada Jubany

UdR**Nous Regidors**

Baptista Rubió Mirada (23 de setembre)

Regidors substituïts

Manuel Ballespí Pinyol

Però potser el canvi més important d'aquest període va tenir lloc en la figura de l'alcalde. En el ple del dia 23 de setembre es va fer públic que Félix Lorenzo Páramo havia presentat la dimissió a la seva organització, per causes de salut, i que aquesta havia estat acceptada —tot i que mantindria la seva plaça de conseller fins que s'aproveïssin els pressupostos.²⁴³ El portaveu d'ERC Ramon Cervera va lamentar que Lorenzo Páramo hagués presentat primer la dimissió al sindicat i no al consistori que l'havia escollit. En canvi el socialista Manuel Culebra entenia que només es tractava d'una substitució pel que el seu grup acceptaria el candidat presentat pels anarquistes. Per tancar la polèmica Lorenzo afirmà entendre el malestar dels republicans però que la seva fidelitat primera era

²⁴² En la denúncia presentada al Tribunal de Responsabilitats Polítiques per la Paeria l'agost de 1939 contra els regidors republicans del període 1934-1938 l'única dona de la llista apareix amb el nom d'Amàlia Pijoan, el que ha creat algunes confusions en publicacions que hem realitzat (vegeu Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*). Al butlletí del PSUC de Lleida es donava la notícia d'aquestes substitucions acordades en una reunió del comitè local del partit celebrada el dia 2 de setembre es dona el nom d'Aurèlia Pijoan, pel que cal suposar que l'error el van cometre al redactar l'expedient per Responsabilitats Polítiques (*Formació*, núm. 2, IX-X/37, pàg. 6). Aurèlia Pijoan va ser la dona del secretari general del partit, Lluís García Lago, mentre que una altra germana, Palmira, ho va ser del també dirigent comunista Pere Ardiaca. El pare d'aquestes germanes, Francesc Pijoan Canes, també va ser sancionat en aplicació de la mateixa legislació repressiva —multat amb 8.000 pessetes més una inhabilitació de cinc anys per càrrecs públics i desterrament a 100 quilòmetres de Catalunya. Es tracta d'un comerciant del carrer Major que havia militat a JRLI i al PSUC durant la guerra, però com era propi d'aquell tribunal va pesar molt en l'acusació les activitats polítiques de les filles (APL).

²⁴³ La lleua de Félix Lorenzo, la del 1930, havia estat mobilitzada, el que genera algun debat a la ciutat ja que *L'Ideal* posà en dubte que l'alcalde abandonés el càrrec per anar a lluitar. Lorenzo es defensà públicament al recordar que continuava a la rereguarda perquè els ferroviaris estaven exempts del servei d'armes segons una disposició oficial (*Acracia*, núm. 353, 10/IX/37, pàg. 2 i *L'Ideal*, núm. 81, 10/IX/37, p. 4, 2-3). Segons el seu expedient de Responsabilitats Polítiques (AAPL), Félix Lorenzo va ser finalment destinat al front d'Aragó com a comissari polític d'una brigada sanitària. En el número especial que *Acracia* publicà per commemorar l'aniversari del 19 de juliol, Félix Lorenzo va signar un llarg i interessant article en el que explicava amb força detall i valorava —des de la seva òptica— l'evolució de la política local a partir de la formació del comitè popular, fent referència als principals problemes que havien marcat la vida del municipi. L'article recordava amb nostàlgia l'esperit revolucionari i d'unitat dels primers comitès i lamentava la politització creixent de la vida local que donava la primacia als interessos partidistes i a les lluites (Félix LORENZO PÁRAMO, "Propósitos de la C.N.T. en el municipio y obstáculos entorpecedores que se han presentado para su realización. Cómo debiera orientarse la política municipal para que redundase en beneficio de la colectividad" dins *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, p. 14-15).

vers la CNT. El substitut va ser Lluís Capell, elegit amb divuit vots a favor i cinc en blanc. Les cinc conselleries es van mantenir en les mateixes persones.²⁴⁴

Un dels problemes que hagué d'afrontar l'ajuntament sortit de la crisi —al marge de la municipalització de l'habitatge i la complexa gestió dels proveïments que s'aborden en capítols específics posteriors— va ser la decisió d'emetre moneda fraccionària. La pràctica desaparició de monedes de plata i de coure dificultava d'una manera seriosa als ciutadans de Lleida poder comprar qualsevol producte. En algunes botigues es podien formar llargues cues simplement buscant canvi. Una primera solució la van aportar alguns organismes comercials al posar en circulació tiquets o bons per facilitar les relacions comercials amb els seus clients. Però aquesta mesura plantejava noves dificultats ja que podria introduir en la ciutat tantes *monedes* com establiments comercials.

Per aquest motiu, i partint del context de dispersió del poder que es vivia a Catalunya, l'ajuntament es va decidir a emetre moneda de canvi en el ple del dia 30 de juny, tot i que no va poder entrar en vigor fins al dia 2 d'agost —el 10 de juliol la Generalitat havia autoritzat aquesta mena d'emissions.²⁴⁵ S'acordà una emissió de 300.000 bitllets d'una pesseta, 300.000 de 0'50 pessetes i 200.000 de 0'25 pessetes, els mateixos imports que els bitllets emesos pel Banc d'Espanya i per la Generalitat. Aquesta nova moneda, de curs obligatori en el terme de Lleida, suposaria la retirada per part de comerços i col·lectivitats dels vals que tenien en circulació. La moneda es podia canviar als bancs d'Aragó, de Bilbao, Comercial i Hispano Colonial, a les banques Jordi Llorens i Arnús i a les caixes de Pensions i Estalvi, d'Estalvis de la Generalitat de Catalunya i al Montepío.

Aquesta moneda va circular fins al 28 de febrer de 1938, ja que a partir d'aquella data només tindrien valor els bitllets emesos pel Banc d'Espanya i els discos de moneda fraccionària posats en circulació pel ministeri de Finances. Tampoc tindria valor la moneda emesa per la Generalitat.²⁴⁶

²⁴⁴ Un resum de la sessió plenària a *L'Ideal*, núm. 84, 1/X/37, p. 2-3. El relleu de poders a *Acracia*, núm. 364, 24/IX/37, pàg. 2.

²⁴⁵ Un resum de l'acta a *L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 2. El ban municipal comunicant la decisió als lleidatans a *L'Ideal*, núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 320, 3/VIII/37, pàg. 2. Comentaris sobre aquest problema a *Acracia*, núm. 282, 19/VI/37, pàg. 2 i *L'ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, pàg. 3. Una relació amb 88 municipis de la província que van emetre moneda —amb el nom de l'alcalde i les quantitats emeses— a Causa General, peça 9, llig. 1470 (2) expt. 11, p. 393 i ss. (AHN).

²⁴⁶ *L'Ideal*, núm. 105, 26/II/38, pàg. 3 i núm. 106, 5/III/38, pàg. 3.

2.4 INTENTS DE CONSTRUIR L'HARMONIA POLÍTICA A LA REREGUARDA

2.4.1 POCA EFICÀCIA DELS NOUS PROJECTES UNITARIS: EL FRONT POPULAR ANTIFEIXISTA

L'estudi de la ciutat de Lleida ens ha mostrat un cop més com la vida política de la rereguarda catalana va estar marcada per múltiples tensions i violències entre les diferents organitzacions partidistes i sindicals. Però també com des del mateix estiu de 1936 s'havien llençat proclames reivindicant la unitat d'acció entre les forces que lluitaven en el mateix bàndol. Un cop *superada* la crisi provocada per l'eliminació del POUM, les organitzacions lleidatanes van donar un pas nou en aquest sentit unitari. Els primers dies de la tardor de 1937 es va constituir una plataforma destinada a aplegar tots els partits i sindicats legals que prendria el nom de Front Popular Antifeixista. L'objectiu era dissenyar una estratègia conjunta per fer front als greus problemes que estaven afectant la rereguarda.

A mitjans de setembre el secretariat de la Federació Local de Sindicats Únics va transmetre a la comissaria de la Generalitat el perill que suposava l'acaparament i l'especulació amb les subsistències per mantenir una adequada moral entre els treballadors. L'intercanvi d'opinions va motivar una reunió a la comissaria el dia 15, presidida per Joaquim Vilà. Hi assistiren representants de la CNT —l'alcalde Félix Lorenzo Páramo i els membres de la Federació Local Francisco Porcar Granell i Enrique Tortosa Bresó—, de la UGT —Josep Quílez Royo i Roselló—, del PSUC —el secretari general Luis García-Lago—, de Joventut Republicana —Pere Bosch Areny—, a més de representants de la comissaria d'Ordre Públic —en la figura del secretari Loperena— i de la delegació comarcal de Proveïments —Alcayde.²⁴⁷

---

²⁴⁷ *Acracia*, núm. 358, 16/IX/37, pàg. 2. La següent reunió a *Acracia*, núm. 361, 20/IX/37, p. 4 i 2. "Importante reunión del Buró político del Partido Comunista. El Frente Popular Antifascista, instrumento de la victoria" dins *UHP*, núm. 350, 16/IX/37, pàg. 6 (l'article era una crida a la col·laboració entre les organitzacions polítiques i, sobretot, una crida als afiliats, periodistes, simpatitzants i directius del partit i del sindicat per afavorir aquesta entesa).

L'objectiu central de la reunió era abordar un dels problemes que estava esdevenint central, els proveïments —lluita contra els especuladors i respecte del racionament i de la política de taxes. Per afrontar aquesta qüestió de manera eficaç era necessària una acció conjunta de totes les organitzacions i de les institucions, ja que calia situar-la en un context més ampli, el funcionament econòmic de la rereguarda. Per aquest motiu, i perquè alguns dels assistents no estaven autoritzats a fer pública l'opinió de la seva organització, es va convocar una nova i més àmplia reunió per al dia 18, també a la Generalitat.

Hi participaren tant les organitzacions sindicals i de classe —CNT, UGT, UdR, PSUC i FAI— com els quatre partits republicans existents a la ciutat de Lleida —ERC, ACR, Izquierda Republicana i Estat Català. Aquest fet ens permet centrar l'atenció en unes formacions a les que fins ara havíem dedicat poca atenció perquè la revolució no els hi havia deixat gaire marge d'actuació. A començaments d'estiu de 1937 les juntes directives republicanes eren les següents²⁴⁸

Esquerra Republicana de Catalunya		Acció Catalana Republicana	
Leopold Morant Albert	president	Francesc Salses Serra	president
Celestí Arqué Gil	sots-president	Jacint Tous Lladó	
Antoni Cortada Argilés	secretari	Josep Escribà Roca	
Guillem Martínez Lage	sots-secretari	Llorenç Agustí Claveria	
Ramon Garrofé Solaní	tresorer	Pau Guimet Prats	
Pere Bosch Areny	comptador	Josep Bèrgua Montardit	
Miquel Bademunt Comelles	conservador	Joaquim Marsillach Pina	
Amadeu Delshams Roqueta	vocal		
Manuel Font Doladé	vocal		
Ramon Cervera Piñol	vocal		
Josep Ponsoda Bonet	vocal		

²⁴⁸ Les relacions, corresponents al 19 de juny de 1937, a Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Izquierda Republicana procedia del grup local La Petera. Havien constituït el sector crític de JRLI per la forma com es va fer l'adhesió a ERC la primavera de 1931 i les llistes a corts del juny. Es van escindir i formaren el Centre Republicà Federal Socialista, que continuava adherit a ERC. Finalment foren expulsats el 1932 i s'incorporaren a la USC. Per no fer costat a JRLI —el partit socialista era aliat d'ERC en les eleccions del 1932—, alguns membres destacats formaren part de la llista de les dretes. Per aquest motiu patiren una nova expulsió que donà lloc a la formació del Partit Radical Socialista de Marcel·lí Domingo. L'aliança d'aquest grup amb el partit d'Azaña fa que alguns cops aparegui a la documentació amb la denominació espanyola —Izquierda Republicana— i altres amb el nom que havia pres el 1935 a Catalunya —Partit Republicà d'Esquerra.

Estat Català		Izquierda Republicana	
Alexandre Carné	secretari polític	Pere Buira Foixench	president
Joan Culleré	secretari d'organització	Josep Morell Solé	sots-president
Josep Solé	secretari d'hisenda	Lluís Sales Torres	secretari
Carles Cristòfol	secretari de defensa	Josep Teixidó Ibars	sots-secretari
Emili Carbonell	s. d'agitació i propaganda	Àngel Castelló Domènech	comptador
Antoni Rodamilans	s. de cultura política	Jaume Pifarré Badia	tresorer
Magí Ventura	s. d'economia política	Francesc Arqués Mòdol	vocal 1r
Domènec Roca	vocal	Salvador Roca Lletjós	vocal 2n
Josep Farré	vocal	Ricard Vila Romeu	vocal 3r
Josep Capdevila	vocal		
Ignasi Fornos	vocal		

Més enllà de les opcions polítiques, totes les organitzacions lleidatanes es declaraven partidàries d'aconseguir una eficaç coordinació d'esforços i de recursos per acabar amb l'agressivitat fins aleshores excessiva. També coincidien, anarquistes inclosos, en la necessitat de posar tots els mitjans al servei de la victòria. La situació militar ja es valorava com delicada, però calia evitar caure en el derrotisme i difondre confiança entre la població. Amb aquest objectiu, García Lago va fer un discurs defensant la reconstrucció del bloc antifeixista per afrontar els problemes locals i per oferir un model a la resta de Catalunya i de l'Espanya republicana.

Per la seva banda, Félix Lorenzo va pronunciar un discurs en el que reconeixia tot un seguit d'errors de les organitzacions obreres, que començaven per la visió dogmàtica i sectària que cadascú havia elaborat sobre la situació política de la rereguarda. Mentre l'enemic actuava seguint un pla previst i una metodologia que li estava permetent aconseguir de manera expeditiva les seves intencions, en el bàndol lleial no s'havia aconseguit una organització eficient. La ineficàcia de la República per fer front a la revolta va ser contrarestada per l'espontaneïtat popular, però la improvisació no podia tenir un valor a llarg termini, ni una eficàcia persistent.

El resultat eren campanyes militars negatives —es controlava menys territori que el mes de juliol— i una deficient explotació dels recursos —errors en la gestió dels proveïments i manteniment de la figura dels intermediaris i especuladors. Per altra banda, la incorporació a files de més lleves suposaria una reducció cada cop més perillosa de la producció agrícola, pel que calia depurar les indústries inútils i anul·lar la vagància.

Les mesures adoptades pels governants fins aleshores no havien contribuït a eliminar els desequilibris i l'estratègia dels partits només havia generat desorientació, desunió i repressió. Per tot plegat s'estava estenent la desmoralització en la rereguarda. Lorenzo Páramo creia essencial modificar aquesta conducta per no caure en el pessimisme i pensava que des de Lleida es podien assentar les bases per una solució. Aquesta passava per l'explotació racional de tots els medis i recursos dels quals es disposava i per una unitat d'acció de les organitzacions obreres a través de la constitució d'un front antifeixista sòlid i disciplinat.

El conjunt dels assistents va recolzar les manifestacions de l'alcalde, tot i que amb algunes diferències que semblaven insalvables. Mentre que Jaume Escalé (CNT) pensava que l'origen dels problemes de la rereguarda havien començat a l'apartar-se de les línies marcades pel comitè popular, Pere Buiria (Izquierda Republicana) el posava en la distància existent entre les normes dictades per les autoritats locals i les disposicions dels governs de la República i de la Generalitat.

L'acord final va ser designar una comissió, amb representació de totes les organitzacions, que redactés una relació dels temes que havien de ser objecte d'estudi per part del nou front antifeixista que s'estructuraria.

Un dies després quedava constituït el Front Popular Antifeixista de Lleida que presentava com a temes centrals de debat el funcionament dels ajuntaments, els sindicats agrícoles, els refugiats, els proveïments, l'existència d'armament clandestí a la rereguarda, les confiscacions il·legals, els cinquena columnistes i emboscats i la depuració de les organitzacions antifeixistes. Segons *L'Ideal* aquest primer acord havia obtingut un cert ressò a la resta de Catalunya pel que la seva expansió es preveia ràpida.²⁴⁹ Els diaris de les diferents organitzacions lleidatanes reproduïen constantment crides a la unitat

*Allá donde hay un álito de antifascismo, deben estar representados todos y cada uno de los sectores. Es hora de que cada uno aporte su valía y cargue con su responsabilidad, y por ello, la dirección y el brazo han de estar orientados y dirigidos por todos, sin distinción. Cada uno en relación a su capacidad numérica y ética.*²⁵⁰

Però ben aviat van sorgir les primeres polèmiques. En una reunió del Front celebrada el 7 d'octubre Ramon Cervera (ERC) i els representants de la CNT van

²⁴⁹ *L'Ideal*, núm. 83, 24/IX/37, p. 1-2 i núm. 84, 1/X/37, pàg. 1.

²⁵⁰ *Acracia*, núm. 382, 15/X/37, pàg. 1.

mantenir diferents punts de vista sobre la naturalesa de la nova plataforma.²⁵¹ Els republicans i García Lago creien innecessari que el Front adoptés un caràcter governamental per no duplicar funcions. Els partits i els sindicats ja tenien els seus representants a l'ajuntament, a la junta local de Defensa Passiva —l'òrgan que havia d'articular les mesures necessàries per protegir la ciutat de les possibles agressions de l'exèrcit enemic— i a la resta d'institucions. Per tant, el Front hauria de ser una mena d'àrbitre per resoldre els problemes existents entre les organitzacions. En canvi per a la CNT i per a la FAI aquest plantejament limitat desvirtuava la naturalesa del Front. Pels anarquistes havia de ser un organisme aglutinador de totes les forces antifeixistes que estudiés els problemes generats per la guerra i amb capacitat per proposar solucions i col·laboracions als governs. Però el principal tema de debat al si del Front, i generador de noves polèmiques, va ser el funcionament de l'ajuntament.²⁵²

Després de l'ocupació de Lleida el Front es va reconstruir a Tàrraga, amb el nom de Front Popular de l'Urgell, sota la influència dels comunistes que també s'havien instal·lat a Tàrraga. Va quedar constituït per

Lluís García-Lago	PSUC	Biscarri	ERC
Marsiñach	PSUC	Plassa	ERC
Josep Quílez	UGT	Gabernet	CNT
Puigfel	UGT	Gelabert	CNT
Llobet	UdR	Borrufet	Estat Català
Domingo	UdR	Viles	Estat Català
Orobitg	JSU	Mercè Minguell	JL
Minguell	JSU	Paquita Blázquez	JL

La plaça corresponent a ACR quedà vacant. Amb l'excepció d'un parell de noms, els integrants del nou Front devien ser gent de la comarca, però la presidència de la comissió permanent va recaure en García-Lago, el que prova la influència dels comunistes en aquesta darrera etapa de la guerra i la seva major capacitat organitzativa.²⁵³

²⁵¹ Acta de la reunió a la carpeta 64. Sección Político Social Lérida. Serie S. (AHN-Sección GC).

²⁵² El Front no es va dedicar només als debats polítics sinó que també s'ocupà de qüestions més relacionades amb la política quotidiana, amb resultats diversos, com l'ajut a les víctimes del bombardeig de 1937 —estudiat més endavant— o el suport als soldats que combatien als fronts de guerra (“Labor positiva del Frente Popular Antifascista. Entrega de ropa de abrigo a nuestros combatientes” dins *UHP*, núm. 478, 15/II/38, p. 8 i 2).

²⁵³ *UHP*, núm. 14, 16/V/38. La comissió permanent estava completada per Francesc Biscarri (secretari adjunt i per Salvador Gabernet (secretari comptador). Les tasques del Front eren normalitzar la vida de Tàrraga i de la comarca, impulsar la construcció de refugis, afavorir l'aplicació de les normes dictades pel Govern en el tema de les mobilitzacions i la lluita contra tots els enemics del poble.

Abans de constituir-se aquest Front Antifeixista ja s'havien dut a terme altres actes conjunts, com una celebració unitària del primer de Maig, que l'any anterior havia estat impossible. A Tàrrega i a Mollerussa totes les organitzacions polítiques, les dones antifeixistes i el comissariat de l'Exèrcit de l'Est van participar en mítings commemoratius de la festa del treball. En les dues ciutats hi van intervenir García-Lago, Llorenç Ribes i Avelina Pijoan.²⁵⁴

2.4.2 LA DARRERA REFORMA MUNICIPAL

En els pocs mesos que quedaven abans de l'ocupació de Lleida, encara hi hauria temps per introduir més canvis importants en la vida municipal catalana. El decret de la conselleria de Governació i Assistència Social de la Generalitat del 8 d'octubre de 1937 es proposava adequar la situació a la correlació de forces establerta a la rereguarda després dels fets de Maig —exclusió del POUM dels ajuntament i equiparació de les representacions del PSUC, la CNT i l'ERC.²⁵⁵

El decret, que volia recuperar la normalitat de la llei Municipal de 1934, fixava unes condicions estrictes per poder ocupar una conselleria municipal, el que generaria diversos problemes a l'ajuntament de Lleida.

- inscripció amb tres anys d'antiguitat al padró municipal
- saber llegir i escriure
- ser major de vint-i-tres anys
- no haver ocupat cap càrrec governatiu durant la dictadura de Primo de Rivera o entre el 7 d'octubre de 1934 i el 14 de febrer de 1936
- no haver ocupat cap càrrec directiu en partits o organitzacions no adherides al front antifeixista
- no haver participat en els fets de Maig contra el govern republicà

Després de la publicació d'aquest decret l'ajuntament de Lleida va quedar en una situació d'interinitat que es va fer patent en la sessió plenària extraordinària celebrada el 14 d'octubre amb l'objectiu de debatre i aprovar una Carta Financera.

²⁵⁴ *UHP*, núm. 8, 3/V/38.

²⁵⁵ Les dificultats de complir amb les disposicions d'aquest decret a la província de Lleida queden clares a través de les notificacions que els diferents ajuntaments enviaven a la comissaria de la Generalitat després de quedar constituïts (Caixa C-134 expt. 10941 —ADPL—).

La carta s'aconseguí tirar endavant però la feblesa del govern municipal era evident.²⁵⁶

A la nova plataforma de discussió política organitzada a la ciutat, el Front Popular Antifeixista, es van plantejar una sèrie de debats sobre la constitució del nou ajuntament que estava en procés d'aprovació. Unes discussions que enfrontarien a ERC amb les dues tendències obreres. Luis García Lago defensava traslladar al municipi l'*harmonia* que havia aconseguit el Front, el que volia dir integrar ERC, i la resta de formacions polítiques, en la nova comissió de govern.

Però Ramon Cervera (ERC) va mantenir la posició que els republicans havien defensat en els mesos anteriors. El govern de l'ajuntament havia de continuar sent responsabilitat dels partits de classe, mentre que ells es limitarien a realitzar una *fiscalització benèvola* en les reunions del ple. No podrien conviure en un govern que aspirava a convertir l'ajuntament en un laboratori d'experiències polítiques, perquè ells simplement aspiraven a seguir la llei municipal catalana i les disposicions del govern. La seva posició només es tornaria més participativa quan els ajuntaments fossin el resultat d'un procés electoral democràtic.²⁵⁷

Finalment, el dia 28 d'octubre se celebrà el ple el que havia de constituir-se el nou ajuntament²⁵⁸

COMISSIÓ DE GOVERN

Manuel Magro Merodio	CNT	Alcalde
Llorenç Ribes Sánchez	PSUC	Cultura (conseller 1r)
Antoni Sorribas López	CNT	Obres (conseller 2n)
Francesc Balp Solé	UdR	Proveïments (conseller 3r)
Balbí Izquierdo Torán	PSUC	Governació (conseller 4t)
José Ríos Carrera	CNT	Assistència Social i Sanitat (conseller 5è)
Joan Castelló Pocurull	PSUC	Finances (conseller 6è)

²⁵⁶ Un resum de la sessió plenària a *L'Ideal*, núm. 87, 22/X/37, pàg. 2.

²⁵⁷ "Editorial. El Front Popular i l'ajuntament" dins *L'Ideal*, núm. 86, 15/X/37, p. 1-2. En una altra reunió del Front es plantejà la possibilitat que també s'integrés al ple municipal el Partit Republicà d'Esquerra, sense arribar a cap acord concret. La CNT proposà que ACR, amb el consentiment d'aquest partit, li cedís una plaça. Per contra ERC creia que podrien ser per aquest partit les tres noves places que el decret contemplava per al PSUC. García Lago s'oposà a aquesta proposta argumentant que també representaven a la UGT i que el problema l'havien de resoldre els partits republicans entre ells. Pere Buiria es mostrà contrari a acceptar almoines i demanà una consulta al consell de la Generalitat (Acta de la reunió celebrada el 21 d'octubre a la carpeta 64. Sección Político Social Lérida. Serie S. —AHN-Sección GC—).

²⁵⁸ *Acracia*, núm. 394, 29/X/37, p. 1 i 7 i núm. 395, 30/X/37, pàg. 7.

CONSELLERS		
Esquerra Republicana de Catalunya	Confederació Nacional del Treball	Partit Socialista Unificat de Catalunya
Ramon Cervera Pinyol Josep Ponsoda Bonet Josep Casals Falcó Amadeu Delshams Roqueta Josep Castellví Miró Edmond Pérdrix Ibars Manel Font Doladé Pere Roig Bademunt Antoni Cortada Argilés	Josep Barberà Caberol Joan Castro Bautista Antonio Porta Mesalles Josep Ribes Biosca Josep Dotu Ibars Ramon Carrera Panés	Jaume Bonet Cercós Gregorio Mendoza Santamarta Ramon Bosch Borda Jerónimo Arrià Borrás Rogeli Farisa González Antoni Vidal Vidal
Unió de Rabassaires	Acció Catalana Republicana	
Agustí Cirera Esteve Baptista Rubio Mirada	vacant vacant vacant	

El nou alcalde era un sastre, definit per *Acracia* com un bon anarquista i una bona persona, que havia estat durant la guerra director del diari de la CNT. Magro havia de substituir Lluís Capell en l'alcaldia perquè aquest no complia amb els requisits assenyalats pel decret de la Generalitat —no portava tres anys com a resident a Lleida, ja que aquest sabater nascut a Puigverd havia viscut uns anys a Mèxic, on formà part d'organitzacions sindicals.²⁵⁹

Magro tampoc havia pogut presentar el certificat corresponent, però portava disset anys vivint a Lleida durant els quals havia pagat la corresponent contribució industrial, era sastre, i havia estat president de mesa electoral en un parell d'ocasions durant la República. Hi havia també un altre conseller en la mateixa situació —portava set anys com a resident a Lleida però no tenia el certificat que ho demostrés. La incorporació d'aquestes dues persones a l'ajuntament va ser considerada per Ramon Cervera com una nova prova de la il·legalitat amb que acostumava a actuar el consistori lleidatà. Per aquest motiu, tot i que havia obtingut 17 vots a favor i 5 en blanc, Magro Merodio ocupà l'alcaldia de manera interina.²⁶⁰

²⁵⁹ Després de deixar l'alcaldia el trobem com a delegat al Ple Econòmic Ampliat de la CNT celebrat a València (entrevista a *Acracia*, núm. 474, 1/II/38, pàg. 2). A Josep Capell Piñol se li va aplicar la legislació de responsabilitats polítiques també per tenir una militància anarquista destacada al poble i haver participat en la col·lectivització de terres, el que li suposà una multa de 25 pessetes. També va ser jutjat per un tribunal militar que l'absolgué el 1940.

²⁶⁰ Encara es va haver de presentar a dues votacions més. En el ple del dia 10 de novembre va obtenir 14 vots favorables i 7 blancs i en el del dia 4 de desembre sortí un resultat similar, 15 a favor i 5 en blanc (*L'Ideal*, núm. 90, 12/IX/37, p. 1-2 i núm. 94, 11/XII/37, pàg. 4).

A mesura que avançava l'any 1937 devia ser més difícil trobar persones disposades a formar part de l'ajuntament, o que complissin els requisits mínims per fer-ho, tant legals com a nivell de formació política adient. El resultat fou la nodrida llista de noms i de canvis que hem pogut comprovar al llarg d'aquest capítol, una part dels quals devia ser desconeguda per la majoria de lleidatans. Dos exemples il·lustratius de la procedència no lleidatana dels regidors són els casos de Ramon Bosch Borda i Manel Manlleu Bartomeu, tots dos del PSUC. Bosch era un cambrer de Linyola afiliat al partit exclusivament per qüestions laborals i que entrà a l'ajuntament, on només hi va estar un parell de mesos, per pressions de la direcció del partit —treballava al cafè de la Casa del Poble. Per la seva banda, Manlleu representa al col·lectiu arribat a la ciutat a causa de la guerra. Es tractava d'un paleta barceloní que abans del conflicte vivia a Palma de Mallorca on ja militava en partits i sindicats de l'esquerra. El juliol de 1936 estava a Barcelona amb motiu de l'Olimpíada Popular i, al no poder retornar a les Illes, s'instal·là a Lleida.

L'Ideal i la minoria municipal d'ERC, seguint la seva estratègia legalista habitual, s'encarregaren en repetides ocasions de recordar que diversos consellers del PSUC i de la CNT no podien continuar ocupant el càrrec per no tenir els tres anys de residència. Ho lamenten especialment quan, a mitjans de novembre, arribà una comunicació de la direcció general d'Administració Local que donava la raó a les queixes dels republicans. Els problemes de tipus burocràtic havien servit per ajornar la presa de decisions i la celebració de plens. Tot i això, els primers canvis de consellers no es produïren fins a l'any 1938.²⁶¹

PSUC**Nous Regidors**

Baiget (5 de gener)

Luis Albó (5 de gener)

Josep Torres Solé (5 de gener)

Fernández (5 de gener)

Regidors substituïts

Rogeli Farisa González

Jerónimo Arrià Borràs

Ramon Bosch Borda

Joan Castelló Pocurull

---

²⁶¹ *L'Ideal*, núm. 92, 27/XI/37, pàg. 1 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4.

(Jaume Bonet passaria a encapçalar la conselleria de Finances)²⁶²

CNT

Nous Regidors

Miguel Sanmartín Sierra (10 de febrer)

Antoni Sorribas López

Les activitats d'aquest darrer ajuntament estarien marcades pel desmantellament d'algunes realitzacions revolucionàries, com el retorn de sales de cinema municipalitzades als seus antics propietàries —el nou regidor d'ERC Antoni Cortada seria un dels beneficiats, com comprovarem en un capítol posterior.

El funcionament de l'ajuntament va continuar generant moltes polèmiques entre les forces polítiques, encara que en aquell moment estiguessin col·laborant en el Front Popular Antifeixista.²⁶³ El primer argument llençat per ERC a finals de novembre reclamava un canvi radical en la política municipal, condició prèvia perquè els republicans acceptessin entrar en la comissió de govern —en aquest cas reclamaven l'alcaldia i les conselleries de cultura i de finances i pressupostos.

Aquestes concessions haurien d'anar acompanyades del final dels *experiments polítics*, referint-se essencialment a la municipalització de l'habitatge —retornar les finques als antics propietaris per reactivar la construcció i respectar el decret de municipalitzacions de la Generalitat. El segon pas per retornar a la normalitat i a la legalitat era l'elaboració d'un pressupost realista i modest. En definitiva ERC demanava respecte per les minories i oblidar la revolució per servir a l'antifeixisme.

Aquest escrit, que el comitè polític republicà adreçà a les directives del PSUC, la UGT, la CNT i la FAI, fou evidentment rebutjat per les organitzacions obreres. Els comunistes, després de reivindicar la unitat antifeixista i la necessitat de col·laborar amb ERC, pensaven que acceptar la proposta republicana suposaria un retorn a la situació anterior al 19 de juliol de 1936 i acabar amb les conquestes populars. A més acusaven a ERC d'haver passat d'una actitud passiva en la política municipal a una altra demagògica i obstruccionista —generadora de

²⁶² Aquestes substitucions al grup socialista van anar acompanyades de més discussions entre PSUC i ERC sobre el compliment dels requisits contemplats a la llei municipal (UHP, núm. 446, 6/1/38, p. 1 i 7).

²⁶³ Vegeu la publicació titulada *Documents Interessants. Esquerra Republicana, la C.N.T., la U.G.T., el Partit Socialista Unificat de Catalunya opinen sobre problemes fonamentals de la situació i afermen la seva voluntat d'intel·ligència en el Front Popular Antifeixista* publicada per la secretaria d'Agitació i Propaganda del PSUC, Radi de Lleida. La publicació recull els articles que s'intercanviaren els partits sobre el tema publicats a *L'Ideal*, *Acracia* i *UHP* respectivament, entre el 27 de novembre i el 22 de desembre.

derrotisme i de desmoralització al recomanar als propietaris de finques urbanes que no paguessin els lloguers a l'ajuntament.

Per altra banda, també consideraven inacceptables les reivindicacions partidistes d'ERC per formar part de la comissió de govern ja que no es corresponien amb la seva trajectòria durant la guerra a Lleida. García Lago arribà a afirmar que l'extremisme demostrat pels republicans amb aquelles demandes era més perillós que la radicalitat de la primera onada revolucionària. Fins i tot qüestionà que ERC defensés realment els interessos de Catalunya a l'haver reivindicat el paper del govern espanyol com a fre de les mesures revolucionàries.

Les respostes de la UGT, discutida en un ple extraordinari del seu comitè local, i de la CNT posaren l'èmfasi en arguments similars. Especialment en el que consideraven una manca de programa ben articulat d'ERC i en l'atac que havien rebut les essències revolucionàries i la col·laboració antifeixista.²⁶⁴ Tot i això les dues centrals sindicals reconeixien que la col·laboració i el debat d'idees eren necessaris.

Davant de les acusacions ERC protestà perquè no havien pretès qüestionar la unitat del Front i lamentà el clima de tibantor política que novament s'havia creat. A més s'apressaren a recordar que els ajuntaments de Barcelona, Girona i Tarragona presidits per ERC no havien donat maldecaps a la Generalitat. Ells no pretenien retornar a l'ordre anterior a la guerra, sinó que aspiraven a culminar la transformació social en un sentit democràtic i de respecte a la constitució. Eren contraris a les crides fetes pels comunistes de Lleida per destruir el capital financer i la burgesia industrial.

Tampoc qüestionaven les municipalitzacions per principi, sinó per la manera il·legal com s'havien fet a Lleida —sense respectar els drets dels propietaris i constituint una Caixa Immobiliària al marge de les normes vigents— i pel seu fracàs econòmic. Finalment, en una editorial de *L'Ideal*, ERC lamentava que els comunistes lleidatans continuessin mantenint viu el debat entre guerra i revolució, perquè l'evolució negativa per a la República dels fronts de combat

---

²⁶⁴ *L'Ideal* va criticar durament, i irònicament, el ple de la UGT argumentant que se celebrà en un clima de demagògia que recordava el revolucionarisme d'altres èpoques del POUM i de la CNT: *Si hi ha contradicció entre un acte de Govern i una conquesta revolucionària dels temps feliços del cantonalisme "lleidatà", els Sindicats, sense dubtar, han de defensar les atzagaiades revolucionàries* (núm. 93, 4/XII/37, pàg. 1).

havia demostrat la seva esterilitat. Les idees romàntiques i revolucionàries només havien servit per espantar les democràcies europees i s'havien mostrat inútils per vèncer el suport material de les potències feixistes. ERC acabava reivindicant la defensa de la República democràtica i liberal i la concentració de tots els esforços en la guerra.²⁶⁵

Un dels temes que havia generat més polèmica en aquesta darrera etapa va ser la definitiva aprovació del primer pressupost municipal elaborat durant la guerra. El mes d'octubre de 1937 ja s'havia aprovat una carta financera que havia de definir les línies econòmiques generals del govern local. Es preveien les principals despeses —la construcció de refugis antiaeris ocupaven unes partides importants— i els impostos municipals, com un transitori sobre totes les consumicions realitzades en establiments de menjars i begudes i un altre sobre la venda d'articles de luxe —joieria, bijuteria, gramòfons, rellotgeria, perfumeria, confiteria, pastisseria, bombons, conserves, begudes espirituoses i alcohòliques. Aquests impostos s'havien de cobrar amb segells municipals expedits en el departament municipal de Finances. La carta també va ser aprovada pel govern de la Generalitat a finals d'octubre.²⁶⁶

Finalment, el mes de desembre es va iniciar el debat sobre el nou pressupost —arribava als cinc milions de pessetes, dos més que l'últim republicà. Com era d'esperar, ERC, que l'havia estat reclamant des del començament de la guerra, va ser la principal oposició a un projecte elaborat per la minoria socialista. Les crítiques de Ramon Cervera s'adreçaren a les qüestions formals —el seu grup va rebre el projecte mitja hora abans d'iniciar el debat en la comissió de Finances el dia 13— i a les partides previstes —ingressos inflats artificialment per partides que ells creien irrealitzables— ja que considerava demagògic un projecte que havia de conduir a l'endeutament municipal. Els republicans van optar per no assistir ni a les discussions de la comissió ni al ple que el dia 15 havia d'aprovar el pressupost, actitud que els hi va merèixer fortes crítiques des del PSUC, especialment per part del seu líder García Lago.²⁶⁷

²⁶⁵ *L'Ideal*, núm. 97, 1/I/38, p. 1-2. El PSUC encara contestà novament a ERC en un nou article, també inclòs a l'esmentat llibret, en el que es tornaven a repetir uns arguments similars.

²⁶⁶ *Acracia*, núm. 395, 30/X/37, pàg. 7 i núm. 428, 9/XII/37, pàg. 7.

²⁶⁷ Ramon CERVERA, "El pressupost municipal o la gran ficció" dins *L'Ideal*, núm. 98, 8/I/38, pàg. 1; núm. 100, 22/I/38, pàg. 1 i 2. En el ple municipal de 5 de gener Ramon Cervera presentà una protesta perquè

Però el projecte aprovat no devia ser massa correcte, perquè l'alcalde Magro presentà una moció revisora del pressupost que fou acceptada per la majoria dels consellers en el ple del 9 de febrer.²⁶⁸ El projecte definitiu de pressupostos es va aprovar en un ple extraordinari celebrat el dia 11 de març, quan faltaven tres setmanes per l'ocupació, amb el suport dels republicans. Ramon Cervera havia participat activament en les discussions prèvies a la comissió de finances.²⁶⁹

Per materialitzar aquest acord havia estat necessari resoldre abans una nova, i ara ja última, crisi municipal que es plantejà a finals de febrer —la premsa li dedicà un espai molt menor que a l'anterior crisi del mes de maig.²⁷⁰ Les relacions entre els diferents grups polítics continuaven sent força complicades en els primers mesos de 1938. En el ple ordinari del 9 de febrer es dividí per primer cop la majoria que formaven el PSUC i la CNT, per un tema, en principi, de menor importància com era el procediment que s'havia de seguir per cobrir la vacant de secretari municipal Enric Corbella que s'havia jubilat. Mentre els socialistes defensaven una oposició per fer l'elecció més justa, la resta de grups pensaven en un concurs de mèrits —ERC perquè era un càrrec de confiança i la CNT perquè ja hi havia qui l'ocupava interinament. Amb aquest antecedent, la minoria socialista plantejà la crisi en la següent comissió de govern i quedà resolta en un ple municipal extraordinari celebrat el dia 24 de febrer.

A més de la qüestió del secretari, altres problemes estaven dividint a comunistes i a anarquistes. Els sindicats de la CNT, sense tenir en compte al PSUC, havien sol·licitat a la Generalitat que es fes càrrec de la Caixa Immobiliària Municipal —organisme creat per gestionar l'habitatge municipalitzat— davant del fracàs de la seva tasca. Per altra banda, els anarquistes creien que els comunistes aspiraven a reemplaçar a l'alcalde Magro Merodio —després d'haver ocupat l'alcaldia durant tota la guerra— per Pascual, un home del seu partit que havia

---

la seva minoria no havia pogut participar en la preparació dels pressupostos al no haver rebut el projecte amb prou temps (*Acracia*, núm. 452, 6/I/38, pàg. 2 i *L'Ideal*, núm. 98, 8/I/38, pàg. 2).

²⁶⁸ Resum del ple a *L'Ideal*, núm. 102, 12/II/38, pàg. 3.

²⁶⁹ Resum del ple a *L'Ideal*, núm. 107, 12/III/38, pàg. 4.

²⁷⁰ *L'Ideal*, núm. 102, 12/II/38, pàg. 3; *UHP*, núm. 474, 10/II/38, p. 7 i 2; *Acracia*, núm. 494, 24/II/38, pàg. 3 i núm. 495, 25/II/38, pàg. 3; *L'Ideal*, núm. 105, 26/II/38, p. 1-2; *UHP*, núm. 485, 23/II/38, pàg. 3; núm. 486, 24/II/38, p. 1 i 3 i núm. 487, 25/II/38, p. 1 i 7, 6 i 3.

estat secretari particular del comissari Vilà,. Sembla que el PSUC estava dolgut amb l'alcalde perquè s'havia mostrat favorable a la revisió dels pressupostos.

Per als comunistes, la política municipal tenia plantejats quatre grans problemes en aquell moment. Resoldre el tema del pressupost, administrar la riquesa urbana segons les noves disposicions del govern de la Generalitat, afrontar la municipalització dels espectacles públics²⁷¹ i organitzar d'una manera més decidida la defensa passiva. Per altra banda calia reordenar les conselleries municipals —segons la rectificació introduïda per la Generalitat a Lleida li corresponien quatre— i aconseguir que totes les minories, també ERC, formessin part de l'equip de govern.

Però un cop en el ple, els comunistes reduïren la crisi al problema de la substitució del secretari municipal, posposant la resta de qüestions per reunions posteriors, ja que ERC novament es negar a prendre responsabilitats de govern. La impossibilitat de traslladar a l'ajuntament l'estratègia del Front Popular responia, per al PSUC, a la voluntat de mantenir els esquemes parlamentaris tradicionals (*posponer los intereses de conjunto, los de Lérida en este caso, a los particularismos de la organización*). I apuntava que ERC hi hauria participat a canvi d'obtenir l'alcaldia i la conselleria de finances. Malgrat compartir punts de vista sobre el programa de govern

(...) la unificación no se logra porque, Esquerra, pretende algo más que la colaboración, pretende la hegemonía.

El to del debat pujà quan Ramon Cervera recordà que el 19 de juliol hi havia un govern municipal legítim, sorgit de la voluntat popular, i que fou expulsat per unes autoritats fictícies. Un dels ficticis era Vilà, que va desplaçar del càrrec de comissari a un comandant que segons ERC l'havia d'ocupar, Reyes. El qualificatiu de fictici fou immediatament rebutjat pel PSUC, que aprofità per tornar a fer esment de l'abandó de les autoritats republicanes després de la

---

²⁷¹ A començaments de desembre de 1937 —en el ple extraordinari del dia 4— l'ajuntament va afrontar la *definitiva* legalització de la municipalització dels espectacles públics que havia endegat el primer comitè municipal —per tant, anterior als decrets de S'Agaró que havien introduït mesures reguladores de la municipalització. L'oposició d'ERC a aquesta política va provocar que aquest grup abandonés un altre cop el ple i que no es reintegrés fins al 5 de gener (aquesta municipalització s'estudia més detalladament en un capítol posterior).

sublevació, i Izquierdo recordà la visita de la delegació del govern encapçalada per Tarradellas que va reconèixer la tasca de les autoritats locals.²⁷²

Davant d'aquest plantejament la solució de la crisi va ser ràpida, i es concretà amb una nova comissió de govern.

COMISSIÓ DE GOVERN		
Manuel Magro Merodio	CNT	Alcalde i Finances
Llorenç Ribes Sánchez	PSUC	Cultura (conseller 1r)
José Ríos Carrera	CNT	Obres (conseller 2n)
Francesc Balp Solé	UdR	Proveïments (conseller 3r)
Balbí Izquierdo Torán	PSUC	Governació (conseller 4t)

S'havia eliminat als comunistes de la direcció del departament de finances, el que havia provocat una part de les divergències. El 7 de març les conselleries van ser per darrer cop reordenades²⁷³

Governació	Cultura
President: Jaume Bonet Cercós (PSUC) Vocals: Cortada i Perdrix (ERC), Barberà i Ribes (CNT), Mendoza (PSUC) i Cirera (UdR)	President: Llorenç Ribes Sánchez (PSUC) Vocals: Font i Casals (ERC), Vidal (PSUC) i Dotu (CNT)
Obres Públiques	Finances
President: José Ríos Carrera (CNT) Vocals: Baiget i Fernández (PSUC), Sanmartín i Castro (CNT), Roig i Delshams (ERC)	President: Manuel Magro Merodio (CNT) Vocals: Izquierdo i Albó (PSUC), Castellví i Cervera (ERC), Porta (CNT) i Cirera (UdR)
Proveïments	
President: Balbí Izquierdo Torán (PSUC) Vocals: Ponsoda (ERC), Carrera (CNT) i Torres (PSUC)	

²⁷² Un irònic article a *UHP* s'encarregà de criticar la intervenció de Cervera al ple: *La teoría de las autoridades ficticias es deliciosa. Permite creer que son autoridades legales las de elección popular aunque estas puedan ser reaccionarias. En cambio recusa las llevadas a los lugares de responsabilidad por la misma revolución. La conclusión es la siguiente: Todas las representaciones elegidas por la democracia (? ?) anterior al 19 de julio, sean de derecha o de izquierda (aunque ese día se quedarán en casa) deben ser consagrados a perpetuidad en sus cargos. Todos los que de la calle fueron llevados a los cargos públicos en aquellos momentos de peligro, de violencia y de confusión, deben ser depuestos y ... deportados. SON FICTICIOS* ("Apostillas municipales", núm. 487, 25/II/38, p. 8 i 7). Un altre atac a la posició d'ERC a "Claridad de expresión y honestidad política" dins *UHP*, núm. 491, 2/III/38, pàg. 1).

²⁷³ *UHP*, núm. 496, 8/III/38, pàg. 3.

CAPÍTOL 3

LA REVOLUCIÓ I EL DESAFIAMENT A LA PROPIETAT PRIVADA: CONFISCACIONS, COL·LECTIVITZACIONS I MUNICIPALITZACIONS

Si les transformacions endegades en l'estructura política a partir de l'estiu de 1936 van ser importants, els intents de tombar les bases de l'economia capitalista ocuparen una bona part de les energies revolucionàries. Les col·lectivitzacions van irrompre en el sistema productiu espanyol com una de les realitzacions més avançades del procés revolucionari i que, amb el temps, permetien als investigadors entendre millor el sentit i l'evolució de la revolució. Afectaren als tres sectors productius en una part important del territori republicà, foren molt sensibles a l'evolució política de la reraguarda i van representar clarament moltes de les limitacions del procés.

L'estudi d'aquests problemes quedava obert amb els treballs d'historiadors estrangers, com Pierre Broué, Emile Temine, Gabriele Ranzato o Walter L. Bernecker. L'obra de l'historiador alemany, que va aparèixer com l'estudi més exhaustiu dedicat al tema, posava l'èmfasi en els orígens estructurals de la guerra i de la revolució. La reacció obrera no es dirigia només contra l'aixecament militar, sinó contra els fonaments de l'ordre capitalista, la propietat agrària i la propietat privada dels medis de producció. Per a Bernecker les transformacions patides per la jerarquia social i pel sistema de propietat, les confiscacions i l'autogestió de les

fàbriques, la formació de milícies populars, l'articulació d'un model alternatiu de justícia i la participació directa en política de sectors socials que n'havien estat tradicionalment marginats, van donar una dimensió revolucionària als canvis experimentats en la zona republicana. Les col·lectivitzacions, tot i no haver estat prèviament ben articulades a nivell teòric, eren, almenys sobre el paper, un bon exemple de la lluita mantinguda des de la rereguarda per superar el projecte de la democràcia burgesa.¹ Des del punt de vista institucional, legislatiu i de les principals variables econòmiques, resulta també fonamental per a Catalunya el treball de Josep M. Bricall en el qual analitzava la política econòmica de la Generalitat i les transformacions estructurals de l'economia.²

A partir d'aquí, la historiografia dels anys vuitanta va començar a preocupar-se cada cop més per les col·lectivitzacions, un cop ja superada la vetusta querella entre anarquistes i comunistes que s'havia plantejat el mateix 1936.³ A finals de la dècada es va publicar un volum que recollia un conjunt de monografies sobre les col·lectivitzacions agrícoles i industrials practicades en diverses poblacions de la comarca del Baix Llobregat.⁴ Les aproximacions micro centrades en l'organització interna de les col·lectivitzacions i en les dinàmiques locals i comarcals, com en tants altres temes relacionats amb la guerra, es mostraven molt necessàries alhora d'intentar oferir algun tipus de model més o menys generalitzable. Sense oblidar, però, una perspectiva global que donés sentit a la suma de casos concrets.

La introducció al treball planteja una aproximació al tema en la que es defineixen alguns dels problemes centrals a analitzar. Un cop els reformistes republicans es van veure superats i paralitzats pels fets, el grup revolucionari — integrat principalment per gent de la CNT i del POUM— es va trobar davant d'una

---

¹ Walter L. BERNECKER, *Colectividades y revolución social*. Per a Julián Casanova la principal limitació d'aquest treball està en la manca de punts de vista crítics en l'acceptació de les fonts anarquistes ("Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español", pàg. 67). En aquest article el professor Casanova presentava un balanç dels estudis sobre anarquisme i revolució en els anys vuitanta.

² Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*.

³ Un estat de les investigacions en aquell moment, centrat especialment en les col·lectivitzacions industrials, el tenim a Josep M. COBOS, Maribel OLLÉ i Carles SANTACANA, "Col·lectivitzacions industrials, un debat que resta obert". Més ampli geogràficament, encara que una mica anterior, és el treball de Luis GARRIDO GONZÁLEZ, Fernando QUILIZ TAURIZ, Natividad RODRIGO GONZÁLEZ i Josep M. SANTACREU SOLER, "Las colectivizaciones en la guerra civil: análisis y estado de la cuestión historiográfica" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. II, p. 63-134. Tot i que existeixen aportacions posteriors, aquestes dues publicacions plantegen bona part dels problemes que genera aquest tema d'estudi i l'aborden des de la perspectiva regional.

⁴ DDAA, *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*.

situació propícia però no prevista ni programada com per tenir massa clar què fer després de prendre el poder. Tanmateix, s'obria el que els autors consideren el procés revolucionari més profund en la història de Catalunya caracteritzat, com en el cas de les transformacions institucionals i polítiques, per una gran variabilitat geogràfica.

A les limitacions del procés per la manca d'un programa previ, calia afegir les discrepàncies polítiques que, com ja hem vist, marcaven i dividien la rereguarda republicana. Per als anarquistes s'havia d'aprofundir en una via iniciada de manera espontània un cop vençuda la revolta, ja que l'assentament de les transformacions i la implicació dels treballadors en la direcció del país faria créixer l'interès del poble en la victòria militar. Per als comunistes, en canvi, era necessària la consolidació prèvia del sistema democràtic abans d'emprendre altres transformacions socials més àmplies, tot i que el seu model de república democràtica contemplava la conservació d'alguns dels canvis introduïts, com la nacionalització de les grans empreses.⁵

De la improvisació inicial s'aniria passant a un intent de control del procés per part del govern de la Generalitat, que tindria la primera materialització legislativa important en el decret de Col·lectivitzacions del 24 d'octubre de 1936. Per a Antoni Castells, que ha analitzat el decret i els textos legals que el van desenvolupar posteriorment, la normativa, amb la varietat de solucions organitzatives contemplades, representava una solució de compromís entre les diverses tendències polítiques catalanes. El govern buscava assolir dos objectius principals, legalitzar i alhora limitar i controlar el procés col·lectivitzador.⁶

De les diverses monografies que s'han anat publicant els darrers anys destacarem tres títols que abracen diferents àmbits geogràfics i sectors econòmics. La recerca d'Anna Monjo i de Carme Vega sobre la col·lectivització industrial a

---

⁵ Carles SANTACANA TORRES, "Introducció" dins DDAA, *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat*, p. 13-49.

⁶ A través de dos treballs d'Antoni Castells es pot resseguir força bé el procés català. En el primer estudia la col·lectivització de la indústria i dels serveis a Barcelona (*Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*) i en el segon s'ocupa del projecte d'estatització de l'economia, en contraposició al projecte anterior, que acompanyà l'intent de reconstrucció del poder estatal (*El proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana*). Una visió políticament crítica del decret des de posicions prorevolucionàries coetànies a Màxim COSTA, "La transformació econòmica catalana. Sobre col·lectivitzacions" dins *Combat*, núm. 97, 17/XI/36, pàg. 4.

Barcelona, l'estudi sobre revolució i anarquisme a l'Aragó de Julián Casanova i el d'Aurora Bosch sobre el País Valencià.⁷

A partir de l'anàlisi d'una empresa del sector metal·lúrgic —Rivière, SA— que comptava amb un miler de treballadors, Monjo i Vega demostren que sovint la col·lectivització no es plantejava com una iniciativa revolucionària dels treballadors seguint unes consignes anteriors, sinó com una necessitat immediata provocada per la fugida dels propietaris. A partir d'aquest origen es poden començar a explicar les limitacions de la transformació.

Tampoc obliden les dificultats de les organitzacions obreres per proposar un projecte empresarial alternatiu i la seva aposta per integrar-se en els òrgans de govern de l'estat —segons ambdues autores, la CNT va centrar més l'atenció en qüestions polítiques que en la coordinació de les diverses experiències revolucionàries—, ni la manca de preparació tècnica i de gestió de la militància, la feblesa i divisió doctrinal de l'organització i la dispersió dels quadres sindicals causada per la mobilització,

Però la part més innovadora d'aquest treball és el seguiment de l'experiència quotidiana de la col·lectivització que els empleats de l'empresa van interioritzar. Tot i que el procés es caracteritzava perquè un sector de treballadors es va posar al capdavant de la transformació social i econòmica en un moment de crisi, mostrant la seva capacitat per gestionar l'empresa, es tractava d'un procés dirigit, sense la participació de la majoria dels treballadors que sovint es mantenien al marge dels grans debats polítics i organitzatius.

El diferent nivell de participació dels obrers en la col·lectivització i en els nous organismes de gestió segons la seva posició en els sindicats, el sexe, la capacitació professional i el grau d'alfabetització provocava una percepció distinta de la revolució. Fins al punt d'assegurar que la vida diària de la majoria de treballadors no canvià gaire i que molts estaven força desinformatos sobre el funcionament de l'empresa.

---

⁷ Anna MONJO i Carme VEGA, *Els treballadors i la guerra civil*; Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938* i Aurora BOSCH, *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano (1936-1939)*. Es podrien citar també els treballs en l'àmbit andalús de Luis Garrido (Jaén) i José Luis Gutiérrez (Còrdova) o en el castellà de José Deogracias Carrión (Albacete) i Natividad Rodrigo sobre el conjunt de Castella-La Manxa.

Julián Casanova també va insistir en la distància existent entre la realitat rural aragonesa i els discursos d'uns dirigents anarquistes que es mostraven entusiasmats davant de l'assoliment del comunisme llibertari que preveïen immediat —assenyalant, per exemple, que en molts pobles no hi havien sindicats cenetistes o la importància de les reivindicacions estrictament de tipus sindical. Les col·lectivitzacions no eren una continuació dels moviments insurreccionals de 1933, sinó una reacció davant una situació excepcional que va permetre portar a la pràctica en localitats concretes el que fins aleshores havien estat bàsicament formulacions teòriques.

Això suposa una evident manca de conceptes econòmics ben definits. Casanova detecta, per exemple, una gran diferència entre els plantejaments sindicals del primer semestre de 1936 i les proclames i realitzacions posteriors a la derrota dels sollevats. Per altra banda, els principis doctrinals també van quedar afectats per l'intervencionisme del Consell d'Aragó en algunes col·lectivitats i pel manteniment de grups socials marginats, com les dones.

L'organització de les col·lectivitats va seguir un ritme similar a l'evolució política de la rereguarda. Es passà de la desorganització inicial a una Federació Regional de Col·lectivitats en l'època del Consell d'Aragó —que les coordinava però que tampoc resolva tots els problemes generats per la improvisació inaugural— fins a la destrucció d'una part important de l'obra col·lectivitzadora després de la dissolució del Consell. Tot barrejat amb coaccions de persones armades arribades de fora, des d'algunes col·lectivitats imposades per les columnes milicianes de Catalunya fins a la destrucció d'altres per l'exèrcit republicà el 1937.

El punt de partida de l'anàlisi d'Aurora Bosch per al cas valencià també és similar. Mentre que els propagandistes llibertaris van difondre la imatge d'un camp valencià lliurat entusiàsticament, i majoritàriament, a l'obra constructiva de la revolució, les col·lectivitats agrícoles van ser, a la pràctica, més marginals i precàries, tant pel volum de terres com per les realitzacions assolides.

La primera etapa requisadora i de constitució de les col·lectivitats es caracteritzaria per la improvisació i el desordre, especialment en les zones rurals controlades per uns comitès locals que feien gala de la seva autonomia de criteris. Bosch parla de localisme revolucionari, assegurant que cada col·lectivitat era

pràcticament única en la seva organització interna. Als nuclis industrials, en canvi, es va mantenir una major influència de l'aparell estatal i les col·lectivitzacions van generar menys polèmica a la premsa i entre les organitzacions —la valenciana fou, per altra banda, una rereguarda políticament més ordenada que d'altres, com la catalana per exemple.

A finals de 1936 també al País Valencià s'iniciava un procés de reordenació econòmica, encara que dificultat pels *defectes* d'origen de les noves estructures. I al llarg de 1937 també s'agregà el conflicte i les tensions entre col·lectivistes i individualistes defensors de la petita propietat —tenien un pes important donada l'estructura de la propietat del camp valencià. Tot i les limitacions, per als camperols pobres i per als més convençuts, les col·lectivitats van suposar una transformació important en les seves vides, contribuint a arraconar la misèria i l'atur, atorgant-los-hi més quotes de responsabilitat política i de gestió, oferint-los-hi més possibilitats educatives i de lleure i de gaudir de béns fins aleshores limitats als grups socials dominants.

A continuació ens ocuparem de les transformacions revolucionàries realitzades en el teixit econòmic local —la formació de tallers col·lectius, la intervenció en el sector financer, la municipalització de l'habitatge i el funcionament d'una col·lectivitat agrícola—, centrant-nos més en les realitzacions concretes del procés col·lectivitzador en la ciutat de Lleida que en les discussions i plantejaments teòrics de les organitzacions obreres.

3.1 LA DISTÀNCIA ENTRE EL SOMNI REVOLUCIONARI I LA SEVA APLICACIÓ REAL EN EL TEIXIT EMPRESARIAL

L'eufòria desencadenada per la derrota dels sollevats i la fugida o desaparició d'alguns patrons va fer creure a molts que l'hora de trencar les cadenes havia arribat. La passa fonamental en aquesta direcció calia dirigir-la cap a la propietat i cada opció política tenia el seu propi projecte sobre com reconstruir la societat: redistribucions, col·lectivitzacions, municipalitzacions, nacionalitzacions, socialitzacions. Però abans d'iniciar les discussions al voltant dels conceptes teòrics, s'imposà la improvisació que, com en altres regions

espanyoles, va donar lloc a requisites per les que no feia falta un programa econòmic previ ni una estratègia política massa sofisticada.

¡¡ATENCIÓN!!

¡¡Los compañeros de todos los pueblos deben requisar rápidamente y ponerlo a disposición del pueblo, todas las propiedades, muebles y frutos de los verdugos fascistas. Ha sonado la hora de hacer justicia y nadie mejor que el pueblo es el llamado a efectuarla.

Todos los compañeros de la provincia, deben de ejecutar inmediatamente esta justa determinación, poniendo a disposición de todo el pueblo todo lo que signifique un valor artístico y educativo.

La libertad se conquista, no se mendiga, y los momentos son de conquista.

Compañeros, hay que llevar a efecto la expropiación total de todos los elementos facciosos!!

No es tractava només de canviar la naturalesa de la propietat i les relacions de dominació, sinó de destruir els vestigis d'un estil de vida que s'aspirava a esborrar per reconvertir-los en productes útils

En Lérida hay joyerías que son un insulto a la conciencia revolucionaria del país.

¿No hay armas? ¿No hay forma de adquirir armas sino con dinero? Vacíense las cajas capitalistas. Despanzúrrense las cámaras acorazadas de los bancos. Transfórmese tanto chirimbolo dorado y plateado, en moneda, en armas, en máquinas, en simientes, en abonos, en técnicos extranjeros que conviertan en floreciente nuestra economía de guerra. Acábase siquiera con la vanidad que representan estos resabios de un pasado de injusticias. Incáutese la revolución de las bisuterías para transformarlas en viviendas o en establecimientos con un fin concreto y útil

Nuestra conducta en la retaguardia consiste en pulverizar todos los factores del embrutecimiento de los pueblos. Desterrar a Dios y al líder que es otro Dios. Desterrar el código y la disposición arbitraria que es otro código con todos los defectos y agravantes. El nombre de las cosas no implica el sujeto. La limpieza postrevolucionaria debe ser completa, absoluta. No hay que respetar basuras ni telarañas de ninguna clase.⁸

Inicialment van ser les organitzacions obreres les que requisaven directament els comerços o els tallers, però progressivament es va anar imposant una certa *normalitat*. A partir del mes de setembre va ser necessària l'autorització del comitè popular⁹ i des de l'octubre regia el decret de col·lectivitzacions de la Generalitat.

3.1.1 LES CONFISCACIONS D'EMPRESSES: UNA REVENJA HISTÒRICA

Els empresaris dels sectors comercial i industrial lleidatans estaven enquadrats en la Cambra de Comerç i Indústria, organitzada de manera definitiva el

⁸ *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2 (el text es publicava dins d'un marc per destacar-lo més) i "Todavía hay joyerías" dins *Acracia*, núm. 79, 28/X/36, pàg. 1.

⁹ *Combat*, núm. 32, 1/IX/36, pàg. 2. El taller col·lectiu de carrosseria, per exemple, es va constituir amb aquesta autorització. El mateix es podria dir de les confiscacions d'establiments d'hostaleria.

1899 i presidida per Josep Sol Torrents durant una bona colla d'anys. Aquest grup social es caracteritzava, com afirma el professor Jaume Barrull, per una escassa participació com a col·lectiu en la vida política local, amb l'excepció d'intervencions a títol individual, i per una evident feblesa organitzativa. A diferència del que havia passat en altres indrets de Catalunya, la politització de la societat en l'etapa republicana no va impulsar l'associacionisme entre la patronal lleidatana.¹⁰

En el clima d'exaltació revolucionària dels primers dies de guerra, el president de la Cambra va adreçar una carta al comissari Joaquim Vilà, buscant de ben segur protecció per als seus associats, en la que li comunicava la fidelitat i l'esperit de col·laboració de la institució que representava.¹¹ En una reunió celebrada el 4 d'agost de 1936, amb autorització del comissari d'Ordre Públic, la junta de govern havia acordat per unanimitat *declarar-se totalment addicta al Govern legalment constituït*. També agraiïen que a la reunió no hagués assistit cap representant de les noves autoritats locals, interpretant-ho com un signe de confiança.

Per demostrar la seva predisposició, la junta —que afirmava seguir la tradició de les cambres de comerç espanyoles— oferia al comitè popular deu llits per als hospitals de sang, que es carregarien al capítol d'imprevistos del pressupost vigent, i, sobretot, assessorament a les noves autoritats de les comarques lleidatanes. En aquells moments, encara pensaven que la Cambra podria mantenir-se dintre de *l'ordre legal que representa el Govern de la República Espanyola i el de la Generalitat de Catalunya*.

Ben diferent seria el to d'un altre escrit que el president de la Cambra adreçà al jutge instructor de la Causa General el 27 de gener de 1939. Dos anys i mig després, l'acatament del nou ordre victoriós passava per denunciar tots els atacs patits per la propietat privada durant els mesos de guerra. Segons aquest informe el 20 de juliol de 1936 es van saquejar les primeres botigues i, a partir d'aquest

---

¹⁰ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 151-155. L'activitat interna i política de la institució durant la Restauració pot seguir-se, tot i la manca de fonts, a Ramon CASTERÀS, *Els fabricants, els comerciants, els botiguers i la formació de la Lleida del segle XX*, p. 217-240 i 293-312. L'organització de la patronal catalana durant el primer terç de segle a Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya i a Mercedes CABRERA, La patronal entre la II República*.

¹¹ Caixa A-612 expt. 1432 (ADPL).

moment, s'iniciaria el control obrer sobre moltes empreses. Assenyala que es van col·lectivitzar els rams de la construcció —tant els manobres com els productors de materials per la construcció—, les indústries carbòniques, les perruqueries i barberies, els forns de pa, les carnisseries, la majoria de cafès, bars, hotels i establiments similars —col·lectivització de la Indústria Gastronòmica—, el transport públic inclosos els taxis,¹² els venedors de mobles i ebenistes.¹³

L'informe conclou amb l'arribada a Lleida de les forces del Campesino, el darrer moment culminant dels atacs contra la propietat segons aquesta versió. Denuncia els saquejos i les destruccions produïdes abans de l'ocupació —inclòs l'incendi del carrer Estereria per assegurar la retirada— i els atacs a botigues, magatzems i tallers del marge esquerre del riu durant els nou mesos que va durar el front.

També va ser la Cambra de Comerç i Indústria l'encarregada de presentar al sumari de la Causa General un document en el que es detallaven totes les requisites de negocis particulars realitzades a la província de Lleida. Els que fan referència a la ciutat de Lleida són els quaranta-tres casos següents.¹⁴

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
21 de juliol de 1936	Armeria i articles de pesca de Laureana Inglés Jaúregui	La guàrdia d'assalt va confiscar les armes i les municions existents (figuraven al registre de la guàrdia civil). Després les <i>hordes</i> van assaltar el local. Pèrdues valorades en 39.000 pessetes	Generalitat

¹² A un dels taxistes membres de la col·lectivitat —Adolfo Escarp Florensa— se li va aplicar la Legislació de Responsabilitats Polítiques i en el processament va declarar que la col·lectivització no li fou imposada a ningú. Per contra, en el cas d'Hermenegildo Vilalta Montull, agents de la delegació d'Ordre Públic van considerar el 1939 que es va veure obligat a afiliar-se a la UGT i a acceptar la col·lectivització (era propietari d'un cotxe). Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida i fons del GC (AHPL) expt. 65 llig. 76. El comitè popular també aprovà el projecte de col·lectivització de les indústries del transport, elaborat per un comitè de la UGT i de la CNT (*Acracia*, núm. 43, 16/IX/36, pàg. 3).

¹³ Altres sectors menors també van intentar el camí revolucionari. Vegi's al respecte la següent sol·licitud rebuda al Sindicat Únic del Ram de la Fusta a començaments de novembre de 1936: *Los compañeros del ramo de las escobas* (els fabricants d'escobres) *notifican a la Junta para que les informe en que sentido se podría colectivizar dicho ramo, la junta les notifica que vayan a entrevistarse con el compañero Villaverde que les orientará*. El dia 20 de novembre s'informà a la junta del sindicat de la col·lectivització del sector. La mateixa junta va convocar el dia 29 de gener de 1937 als propietaris de les serradores per tractar la col·lectivització del sector, després de discutir si era necessari o no informar als empresaris (Carpetes 58 i 59. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—).

¹⁴ Causa General, peça 8, llig. 1470 (1) expt. 8, p. 634 i 7-16 (AHN). La relació està signada per Domingo Roch, president de la Cambra, i per Josep Sol Ballespí, secretari i nét del primer president. La formen un total de 146 denúncies de confiscacions que corresponen a diverses localitats de la província. A més es conserven altres llistats elaborats des de diferents municipis.

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
24 de juliol de 1936	Comerç de fustes de Ramon Areny Batlle	Totes les existències, el magatzem i les dependències va quedar a disposició de la CNT. Una part dels materials es va vendre i la resta fou destinada al Taller Confederal de Fusteria. Pèrdues valorades en 300.000 pessetes	Sindicat Únic de la Fusta
24 de juliol de 1936	Impremta Mariana d'Isidre Sisó	Pau Xuriguera i un grup de milicians es van presentar al domicili de Sisó demanant-li les claus del local en nom del Comitè de Salut Pública. Va ser obligat a pagar dues setmanes als treballadors i se li va prohibir l'entrada als tallers, que es destinaren al diari <i>Combat</i> . Pèrdues valorades en 49.500 pessetes	POUM. Com autors materials cita als germans Xuriguera (estranger), a J. Comabella (estranger), a Antonio Bonet (estranger), a J.M. Morlans (estranger), ¹⁵ a Francisco González (estranger), a Francisco Farré (Barcelona), a Manuel Pallerols (presó de Lleida) i a Àngel Gracia (Barcelona)
29 de juliol de 1936	Empresa de transports d'Antònia Forns Bayo	Tres camions requisats pel Comitè de Transports. Pèrdues valorades en 135.000 pessetes	Comitè Transports
Segona quinzena de juliol de 1936	Compañía de Comercio de Lérida SA (estació de servei i taller de reparació de vehicles)	Van ser assassinats el director gerent, un conseller i un empleat. Un altre conseller fou empresonat. Posteriorment, dos mecànics de tercera dels tallers es van posar al capdavant de la col·lectivitat, a la que només es va resistir un empleat que per això fou empresonat. Pèrdues valorades en 943.990 pessetes	Creuen que la UGT i la Generalitat. Un dels mecànics va fugir a França i l'altre va morir en el front de Lleida
Juliol de 1936	Serradora de José Cabasés Saltó	Creació d'un taller confederal que s'apropià de la maquinària i de les existències. Pèrdues valorades en 40.285 pessetes	Sindicat Únic de la Fusta
Juliol de 1936	Magatzem de ferros i carbons de Celestí Llorens Roca	Pèrdues valorades en 295.220 pessetes	Generalitat
Juliol de 1936 i març de 1938	Magatzem de materials de construcció de Domingo Roch Sevina	El mes de juliol van confiscar part del material i el març de 1938, aprofitant l'evacuació, es repetiren fets similars. Pèrdues valorades en 84.760 pessetes	Sindicats marxistes i exèrcit

¹⁵ El 1943 Josep M. Morlans no estava a l'estranger sinó a la presó de Lleida, des d'on prestà declaració a la pròpia Causa General.

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
6 d'agost de 1936	Impremta i segells de goma de José Esteve Queralt	El fill del propietari va ser executat. Pèrdues valorades en 19.000 pessetes	Generalitat. Com autors materials s'acusa a Vicente Galicia i José Hernández Meneses. Un d'ells havia estat executat i l'altre havia fugit a França
7 d'agost de 1936	Fusteria artística de Francesc Ripoll Curcó	El propietari va ser detingut i condemnat (el seu germà fou assassinat). Els empleats van confiscar el negoci. Pèrdues valorades en 44.000 pessetes ¹⁶	Sindicat Únic de la Fusta. Es creu, per referències, que l'autor material de la confiscació va ser Francesc Felip, que en el moment de la denúncia tenia un taller d'ebenisteria al carrer la Palma de Lleida
8 d'agost – 8 de desembre de 1936	Òptica de Juan Lavaquial Llastarri	Establiment tancat durant aquell període per ordre del comissari d'Ordre Públic, com a resultat de les responsabilitats de Lavaquial en la Comunió Tradicionalista. Posteriorment el negoci fou col·lectivitzat i obert al públic. El fill del propietari va ser executat. Pèrdues valorades en 200.000 pessetes	Comissari d'Ordre Públic i Comitè Comercial POUM
28 d'agost de 1936	Armeria i magatzem de ferreteria de Maria Badius Serret	Va ser assassinada el 22 de setembre de 1936, després de dos mesos de presó. Pèrdues valorades en més d' 1.500.000 de pessetes	Generalitat i tots els sindicats marxistes. José Oro Oro fou el principal responsable. Viu a Lleida en el moment de la denúncia (dóna l'adreça)
Agost de 1936	Magatzem de ferreteria dels hereus de Vicente Bernadó Batlle	Després de ser assassinat el propietari, els empleats van confiscar el negoci. Pèrdues valorades en 140.000 pessetes	Empleats
Agost de 1936	Fàbrica de confiteria de José Maria Mora Abad	La confiscació va ser un acord dels treballadors, que van apartar al propietari. Pèrdues valorades en 340.000 pessetes	Treballadors
Agost de 1936	Contractista d'obres José Argilés Bifet	Totes les eines de treball foren requisades	Sindicat de la Construcció
Agost de 1936	Contractista d'obres Jaime Bové Miguel	Totes les eines i maquinària. Pèrdues valorades en 25.000 pessetes	Sindicat de la Construcció

¹⁶ El 16 de novembre de 1936 el tribunal popular va condemnar a Francesc Ripoll Curcó a quinze anys de reclusió i a pena de mort al seu germà Joan (*Acracia*, núm. 96, 17/XI/36, pàg. 1). Joan, també fuster i militant en partits catòlics segons testimonis recollits en la peça principal de la Causa General, va ser executat el dia 22. Abans del judici, els treballadors de la Casa de Francesc Ripoll van acordar presentar al tribunal popular una sol·licitud demanant la llibertat del seu patró a instàncies d'un dels operaris, Bernabé Farré. El criteri del sindicat únic de la Fusta era el de requisar el taller i que si el tribunal decidia absoldre el propietari se li retornés. En canvi, no es van posar d'acord en la reunió mantinguda pel sindicat l'1 de setembre sobre si la requisava l'havien de fer els treballadors de la Casa o el Sindicat (Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—).

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
9 de setembre de 1936	Llibreta d'estalvis al Banco de Bilbao de Luis de Gomar y de Veciana	Saldo de 6.690'39 pessetes	Comissaria de Banca de la Generalitat
15 de setembre de 1936	Laboratori farmacèutic i adrogueria dels fills de Pablo Vilalta	Després de la confiscació van ser acomiadats els empleats addictes. Uns caps van ser perseguits i altres desplaçats. Pèrdues valorades en 400.000 pessetes	Primer el POUM i després la Generalitat
8 d'octubre de 1936	Cafè de Ramon Cabau Abentín	Col·lectivització per decret. El propietari fou obligat a formar-ne part com un treballador més	Comitè de la Gastronòmica
9 d'octubre de 1936	Cafè Restaurant de Miguel Bernat Esqué	Es va formar un comitè per ordre del Tribunal Popular. El cambrer de la casa va ser l'encarregat de comunicar-li la requisita. Pèrdues valorades en 150.000 pessetes	Membres del Comitè de la Gastronòmica
15 d'octubre de 1936	Cinema Catalunya de Ramon Sauret Trilla	Servei Municipal d'Espectacles. Confiscació sense indemnitzacions. Pèrdues valorades en 30.000 pessetes	Ajuntament. Conseller de Cultura Adolfo Justes
Octubre de 1936	Cafè i bar d'Alfredo Campabadal Badia	Pèrdues valorades en 40.000 pessetes	Sindicat de Cambrers, Cuiners i Similars (ULS)
Octubre de 1936	Vaqueria de Pablo Coll Gili	94 caps de vacum, pinsos i altres elements del negoci. Pèrdues valorades en 200.000 pessetes	CNT-FAI
8 de novembre de 1936	Hotel del Sol d'Antoni Jové Torra	El cap de cuina, Salvador Banús, amb la seva dona es va fer amb el control de l'hotel. Col·laboració de tots els empleats. La família del propietari va tenir un dia per abandonar-lo. Pèrdues valorades en 110.000 pessetes	Sindicat de Cambrers, Cuiners i Similars (ULS)
9 de novembre de 1936	Hotel i Cafè Palace de Ramon Terrés Prado	Requisita <i>violenta i sense explicació pel comitè roig Gastronòmic</i> , que es va quedar amb tot el que hi havia. El propietari i la seva família van ser expulsats sense poder endur-se res. Pèrdues valorades en 480.000 pessetes	Comitè Gastronòmic. Julio Vila de la O havia mort, Antonio Farrerons estava a la presó i el president del comitè Roberto González en parada desconeguda
9 de novembre de 1936	Cafè de Miguel Sisteré Masip	El propietari va ser separat del negoci per decisió del Comitè d'Indústries Col·lectivitzades. Pèrdues valorades en 60.000 pessetes	Comitè d'Indústries Col·lectivitzades
21 de novembre de 1936	Fàbrica d'oli d'oliva de José Guiu Torné	Requisada mentre el propietari estava pres. Pèrdues valorades en 405.000 pessetes	Comitè de Relacions Camperoles de Lleida UGT-CNT. S'acusa al requisador confederal Jaume Prenafeta
Novembre de 1936	Cafè de José Montagut Monfà	Col·lectivitzat pel Comitè d'Indústries Col·lectivitzades (La Gastronòmica)	Comitè
Novembre de 1936	Bar i quiosc de Juan Bataller Boronat	Pèrdues valorades en 75.000 pessetes	Junta del Sindicat de cambrers, cuiners i similars

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
Novembre de 1936	Taller de carrosseria de cotxes de Juan Bresolí Amorós	Béns de la indústria van ser confiscats per l' <i>exèrcit roig</i> a l'abandonar Lleida. Pèrdues valorades en 28.000 pessetes	<i>Exèrcit roig</i>
26 de desembre de 1936	Comerç de fustes i serradora de José Vila Codina	Pèrdues valorades en 60.000 pessetes	Sindicat Únic de la Fusta
Març de 1937	Establiment de venda de teixits i sastreria de Juan Vilella Brunet	El Tribunal Popular va condemnar Vilella a mort i després a una pena de 30 anys. Posteriorment, la CNT va requisar la seva part del negoci, donant lloc a la Sociedad Regular Colectiva Condal y Vilella. Pèrdues valorades en 60.000 pessetes	Comitè CNT FAI
5 de juliol de 1937	Magatzems i fàbrica de mobles de Ricardo Sentís Vidal	L'Agrupació de la Indústria del Moble es va quedar amb tot. Pèrdues valorades en 42.000 pessetes	Generalitat. Esmenta a Josep Tufet com a membre del comitè responsable de la confiscació. Vivia a Lleida ¹⁷
5 de juliol de 1937	Magatzem i fàbrica de mobles de la vídua de R. Armengol	L'Agrupació de la Indústria del Moble es va quedar amb tot. Pèrdues valorades en 46.950 pessetes	Generalitat. Esmenta a Josep Tufet com a membre del comitè responsable de la confiscació. Vivia a Lleida
5 de juliol de 1937	Magatzem i fàbrica de mobles de Luis Vidal Ricart	L'Agrupació de la Indústria del Moble es va quedar amb tot. Pèrdues valorades en 21.000 pessetes	Generalitat. Esmenta a Josep Tufet com a membre del comitè responsables de la confiscació. Vivia a Lleida
5 de juliol de 1937	Magatzem i fàbrica de mobles de David Amorós Torrebadella	L'Agrupació de la Indústria del Moble es va quedar amb tot. Pèrdues valorades en 42.550 pessetes	Partit Socialista
5 de juliol de 1937	Taller de fabricació i reparació de somiers de José M. Baiget Abella	Per un decret de la Generalitat, les existències es van destinar a un taller col·lectiu. Pèrdues valorades en 7.000 pessetes ¹⁸	Generalitat
15 de juliol de 1937	Garatge de Ramon Santesmases Simó	Confiscació ordenada per l'exèrcit. També havia perdut un altre garatge a Tàrrrega. Pèrdues valorades en 280.000 pessetes	Cos de Tren de l'Exèrcit de l'Est

¹⁷ Miquel Tufet, amb una llarga trajectòria d'activitat sindical en l'òrbita del POUM, va ser un dels organitzadors, amb la seva dona Josepa Reimundi, de la grupuscular lluita clandestina antifranquista en els primers anys de postguerra (Antonieta JARNE, *L'oposició al franquisme a Lleida*, p. 33-42).

¹⁸ Un treballador de l'empresa havia notificat a la junta directiva del Sindicat Únic del Ram de la Fusta que el seu patró no tenia prou material per donar feina als empleats, pel que el sindicat comunicà a l'empresari que si es mantenia la situació col·lectivitzarien el negoci (8 de març de 1937). Tanmateix, un mes i mig després es mantenia el mateix problema. A començaments de juliol el patró va acomiadar el treballador que l'havia acusat, però el sindicat en forçà la readmissió (Carpeta 11. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—).

Data dels fets	Empresa afectada	Descripció dels fets en el document	Responsables dels fets segons el document
30 de setembre de 1937	Serradora d'Antoni Llop Moix	Confiscació realitzada pel Cos de Trens. Durant la retirada es va perdre maquinària, motors, i eines. Pèrdues valorades en 20.946 pessetes	Cos de Trens de l'Exèrcit de l'Est
<i>dominio rojo</i>	Colonials al major de Francesc Franquet Ripoll	Espoliació d'existències per part de columnes <i>roges</i> . Pèrdues valorades en 300.000 pessetes	Cap de columnes del Campesino
27 de març de 1938	Merceria i rellotgeria de José Panés Miralles	Assaltades durant la retirada. Pèrdues valorades en 132.947 pessetes	<i>Comandament roig</i>
31 de març de 1938	Comerç de cereals i farines de Juan Duch Salisi	Confiscació de les existències del magatzem durant la retirada de l'exèrcit republicà. Pèrdues valorades en 65.500 pessetes	Columna del Campesino
1 d'abril de 1938	Colonials al major de Francesc Serrano Lanao	Magatzems requisats i incendiats durant la retirada. Pèrdues valorades en 686.023 pessetes	

En la mateixa línia d'aquesta llista, resulta interessant recórrer a algunes interpretacions que, de tot el procés col·lectivitzador, van fer representants dels propietaris i dels vencedors de la guerra. És molt il·lustrativa la denúncia presentada el 4 d'abril de 1939 per l'apoderat de la companyia Singer a Catalunya i les illes Balears contra els empleats de l'empresa a la ciutat durant la guerra, en un detallat informe que va fer arribar al comissari de Policia i Investigació de Lleida.¹⁹ La plantilla estava integrada per deu persones, algunes de les quals també treballaven per la delegació de Tarragona on contribuïren a *imposar* —en paraules de l'apoderat— la nova forma de gestió

Treballador	Ocupació	Afiliació	Pessetes cobrades en excés segons la denúncia
Rafael Iñíguez Vidal	Inspector	CNT	10.318'80
José Dotu Ibars ²⁰	Inspector	CNT	4.019'55
Santiago Aburrea Morros	Mecànic	UGT	9.511'35
Matías Barrios Martínez	Encarregat de la botiga	CNT	6.512'45
José Jiménez Martínez	Xofer	CNT	7.640'20
Ramon Català Ribes	Agent lliure a comissió	CNT	8.952'35
Ramon Bosch Mou	Agent lliure a comissió	CNT	8.656'10
Benjamín Forradellas Jimeno	Agent lliure a comissió	CNT	6.042'70
Martín López Miguel	Agent lliure a comissió	CNT	16.151'20
Rafael Bonete Albentosa	Agent lliure a comissió	CNT	14.189'40
Antonio Pujol Nicolau	Incorporat durant la guerra	UGT	8.957'00

¹⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 145.

²⁰ Josep Dotu va ser regidor en representació de la CNT la tardor de 1937 i aquest càrrec fou considerat, evidentment, un agreujant més. Tot i aquesta trajectòria, un tribunal militar el va absoldre el novembre de 1939 i, posteriorment, tornà a treballar en la mateixa companyia com a inspector.

Treballador	Ocupació	Afiliació	Pessetes cobrades en excés segons la denúncia
Encarnación Aguilar Aparicio	Incorporada durant la guerra	UGT	2.871'00
			100.892'10

La versió que l'apoderat donarà de l'actuació del comitè obrer de control que van organitzar els treballadors de l'empresa és evidentment tendenciosa. Principalment lamenta que els empleats prenguessin acords i dirigissin el negoci al marge de les línies marcades per la companyia. Per exemple, critica que els venedors a comissió decidissin cobrar un sou fix —primer 792'20 pessetes mensuals i en els darrers dos mesos 794'60— o que es fixessin el seu propi horari de treball. Sobre un dels empleats —relata les principals activitats desenvolupades per cadascun d'ells— arriba a dir

Todo lo que era en beneficio del obrero, era un gran defensor sin que en ningún momento se preocupase en defender los intereses de la Compañía

També pesa molt en els informes el fet que José Serret Julio, tradicionalista que treballava com a representant de la Casa, hagués estat condemnat a mort pel tribunal popular i afusellat el 21 de novembre de 1936.²¹

3.1.2 LA (DES)ORGANITZACIÓ DELS TALLERS COL·LECTIUS

Una transformació radical de la societat, com alguns aspiraven a aconseguir, no es construïa només a base de requisicions. El segon pas havia de ser una reestructuració de les formes de treball i de producció. En diversos casos els treballadors que compartien un mateix ofici ho van assajar organitzant-se en tallers col·lectius.²²

²¹ Com a prova s'adjunten còpies en castellà, francès i anglès d'una carta que des de les diferents delegacions catalanes de l'empresa s'enviaren als treballadors de Singer a Londres, França i altres punts de la zona republicana el 18 de juny de 1938. En representació de la sucursal de Tarragona signa l'escrit Martín López (Lleida estava ocupada des de l'abril). La carta justificava la necessitat del nou model d'organització després de fracassar la revolta i volia donar una imatge de normalitat en la rereguarda catalana —respecte a la propietat privada, a les garanties individuals i als drets dels estrangers.

²² Ben aviat va aparèixer a la premsa una crida del sindicat de la construcció en la qual es convocava a pintors, obrers i patrons per estudiar la creació d'un taller col·lectiu (*Combat*, núm. 15, 12/VIII/36). En altres casos la socialització d'una indústria no es va produir fins més tard, com l'acordada pels sindicats metal·lúrgics la primavera de 1937 (*Acracia*, núm. 221, 9/IV/37, pàg. 1).

Els sabaters en van tenir dos a la ciutat, un confederal i un altre del POUM, que posteriorment controlaria en bona part la UGT. El primer va arribar a ocupar fins a quaranta treballadors, el que li donava una rellevància reflectida en l'atenció que li dedicà *Acracia*.²³ La major part dels sabaters que havien optat pel treball col·lectiu, fugint de l'explotació i de la competència a que els obligava el sistema burgès segons Klein,²⁴ no eren anarquistes abans de la guerra. De fet a la CNT només hi havia, originalment, dos sabaters —Gracia i Gainzarain— i un adobador que entraria a l'ajuntament el 1937 —Pablo Moro. Als dos primers se'ls hi van unir altres sabaters —Oriol, Castellví, Boleda, Barberà i Suriaca— i un patró del sector —Esteve— amb el seu fill, formant

*(...) una verdadera unión proletaria para ver de trabajar todos juntos (...) El patrono abdica de su posición, los obreros conviven con él amigablemente. El trabajo une, la política separa.*²⁵

Inicialment el taller es va instal·lar al local d'Esteve, situat a la carretera de Torre-serona, amb el seu beneplàcit segons Klein. Tenien alguna màquina i es dedicaven bàsicament a la confecció de calçat per als milicians. Quan la plantilla va arribar a les onze persones —tres dones procedien del taller d'Esteve— es van traslladar al número 70 de Blondel buscant més espai. El nombre d'operaris i de petits patrons continuà incrementant-se fins arribar a l'esmentada xifra de quaranta persones, així com la maquinària confiscada per millorar el treball. En el moment de redactar el reportatge, es tornava a necessitar més espai però

L'organització del Taller Confederal de Lampistes i del Taller Col·lectiu de Guarnicioneria queda reflectit en els expedients presentats al Negociat de Legalitzacions de la conselleria d'Economia de la Generalitat, en compliment del decret de col·lectivitzacions (dades de l'empresa, nom, ofici, sou i afiliació dels treballadors, acta de nomenament del consell d'empresa). Llig. 252/7. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

²³ Reportatge signat per Klein a *Acracia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 4; núm. 233, 23/IV/37, pàg. 4 i núm. 234, 24/IV/37, pàg. 4 i "La labor constructiva de la C.N.T. la colectividad de zapateros de Lérida", núm. 424, 3/XII/37, pàg. 6.

²⁴ L'articulista recorre a la història per demostrar els beneficis que suposa el treball col·lectiu. Concretament, destaca les imatges que apareixien en retaules on sabaters del segle XV treballaven d'aquesta manera. Fins i tot arriba a reivindicar un suposat caràcter fraternal de la gestió del treball en els gremis. En un altre reportatge sobre la indústria lleidatana de la pell, Klein trobava la mateixa tradició per al segle XVI (*Acracia*, núm. 246, 8/V/37, pàg. 2).

²⁵ Un dels sabaters esmentats anteriorment, Mariano Oriol Ribé, va ser denunciat a l'auditoria de l'exèrcit d'ocupació a començaments de 1939 per la seva participació en el procés col·lectivitzador. Sembla que abans de la guerra havia militat a JRL i que s'afilià a la CNT per participar en el taller col·lectiu. Tot i que es considerava que no havia participat en fets greus, també l'acusaven d'ofendre de paraula a l'exèrcit nacional (Fons del GC —AHPL— expt. 27 llig. 57).

l'articulista afirmava que no volien ocupar una església perquè tindrien poca llum i s'hauria de fer una important despesa en obres de reforma.²⁶

El to optimista dels articles explicava el bon funcionament del taller per l'entusiasme posat en el treball.²⁷ Molts no coneixien el funcionament de les màquines i altres no compartien la ideologia anarquista, però *el trabajo une más que todos los Congresos (...) Aquí no hay teorías sino trabajo inteligente, labor sin interrupción ni demora.*

Segons l'article els ingressos per encàrrecs particulars havien arribat a les 24.405 pessetes, mentre que pel calçat destinat al front n'havien rebut 75.000 de bestreta —milers de parells havien estat encarregats pel front del nord. Gràcies a aquestes partides s'afirmava que el taller obtenia uns bons resultats econòmics, tot i que les despeses eren importants —increment constant de les matèries primeres des de l'inici de la guerra, 80 pessetes pel lloguer del local, 9.962'50 per la compra de màquines, també en tenien requisades i llogades, i 48.861 en concepte de salaris.²⁸ Curiosament l'articulista defensor dels drets dels treballadors defensava un salari diferent per als homes i les dones, desigualtat que es veuria superada amb la implantació futura del salari familiar.

Cuando se establezca no tendremos que variar la retribución puesto que la regla general es que el hombre sostenga una familia. Quiero decir que si por ejemplo una compañera gana aquí 55 pesetas y otra 65, sus compañeros, hijos o padres ganan el resto hasta computar el salario familiar resultando la misma proporción por cabeza que las colectividades completas establecidas en el campo, siendo en resumen cuestión de buena distribución solidaria familiar.

El treball diari estava dirigit per un comitè triat entre tots els treballadors col·lectius i integrat per tres membres de la CNT i tres de la FAI. Era l'encarregat de l'administració, de la compra del material, del control de la producció i de fer

---

²⁶ En una nòmina del personal de la CNT-FAI apareix una llista de 28 persones integrants del taller col·lectiu de sabateria: Francisco Garcia Alcora, Enrique López López, Francisco Doménech Soler (aprenent), José Barberá Caverol (36 anys), Jaime Esteve Siscart (50 anys), Ramón Esteve Serra, Mariano Oriol Oliver (29 anys), Enrique Castellví Belmu (50 anys), José Masip Amorós (15 anys, aprenent), Juan Gusmet Lloret (17 anys), Antonia Bernadó Beso (22 anys), Carmen Solé Sumalla (39 anys), Pedro Boleda Solé (32 anys), Francisco Tomás Serra, Joaquín Sanmartín Sierra, Cayetano Mercader Mir, Francisco Suriaca Amorós, Juan Quintillà Domenech, José Farré Pujol, Ignacio Cameron González, Luis Montardit Torres, José Arbonés Oró, Ramón Polo Latorre, Miguel Morreras Paciello, Teresa Reus Coll, Jaime Masip Amorós, Enriqueta Piñol Segura i Brígida Tomás Serra (Carpeta 55. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—).

²⁷ També s'explica com a motiu d'orgull la visita rebuda de l'anarquista nordamericana d'origen rus Emma Goldman.

²⁸ 90 pessetes per 8 hores de treball. Estava previst que els aprenents de primer any cobressin 20 pessetes, els de segon any 40, els de tercer any 60 i els de quatre anys 90. Els treballadors malalts cobrarien el sou íntegre i les dones entre 45 i 65 pessetes.

complir els acords adoptats en assemblea. Tots els membres del comitè treballaven al taller.²⁹

La vida del taller es va veure afectada pel bombardeig del dos de novembre de 1937. Cap bomba hi va caure directament, però sí que es van patir destrosses i alguns col·lectivistes que hi estaven treballant van resultar ferits. Els desperfectes van interrompre l'activitat, però els empleats continuaren cobrant el seu jornal.

També el POUM va organitzar el seu taller col·lectiu de sabateria a l'edifici del Seminari. Segons els caps del taller —Castellví i Miarnau— es produïen uns cent parells de sabates diàries que es muntaven a mà i s'acabaven a màquina. També confeccionaven tendes de campanya pel front, client principal del taller.³⁰ Una investigació policíaca oberta el 20 de març de 1939 ens aporta força informació sobre el funcionament d'aquest taller. Les indagacions s'iniciaren després que un sabater, Pablo Peinado Canielles, sol·licités a l'Oficina d'Intervenció de Béns Abandonats la recuperació de material de sabateria.³¹

Peinado tenia abans de la guerra un taller de sabateria al número 27 del carrer Alcalde Costa. Amb la col·lectivització, segons la seva declaració de postguerra, els pumistes van confiscar el seu material i maquinària que destinaren a les dependències del Seminari. Al desaparèixer el POUM una part de la maquinària passà al taller de la UGT, on treballava Peinado, i una altra fou recuperada pel reclamant i amagada al seu domicili —en el moment de fer la investigació un oficial de l'exèrcit ocupava el pis. A partir del novembre de 1937 va treballar una temporada des de casa seva, tallant pells, per haver-se ferit en un accident de circulació. Posteriorment es va ordenar que tota la producció dels sabaters es destinés a l'exèrcit i que el treball es concentrés a Vilanova de la Barca. Un camió militar els conduïa diàriament a aquesta localitat del Segrià. La dinàmica es va

---

²⁹ L'assemblea del taller va acordar, per exemple, l'expulsió d'un treballador que formava part del comitè d'empresa perquè s'apropiava de diners del taller aprofitant la seva responsabilitat. L'expulsió va ser ratificada pel sindicat d'indústria dels rams Fabril, Vestir, Textil i annexes de Lleida (*Acracia*, núm. 419, 27/XI/37, pàg. 2).

³⁰ *Combat*, núm. 143, 9/I/37, pàg. 4. El Sindicat Mercantil, secció de Sastreria (ULS) també havia organitzat al primer pis del Seminari un taller col·lectiu de robes de confecció. El primer objectiu era proveir de granotes i de roba als milicians del front i els uniformes de les joventuts del POUM. Les milícies i els sindicats feien les comandes del que necessitaven al comitè de proveïments i aquest ho transmetia al taller, on treballaven inicialment entre 145 i 180 persones. Al comitè de control hi estaven representats les tres organitzacions sindicals (*Combat*, núm. 13, 8/VIII/36; núm. 34, 3/IX/36, pàg. 4; *Acracia*, núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 1).

³¹ Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 85. La delegació va intentar aclarir si els béns pertanyien realment al reclamant o eren de la col·lectivitat del POUM.

mantenir fins l'evacuació de Lleida anterior a l'ocupació. Quan hi va poder retornar, es va trobar amb el seu pis ocupat i amb dificultats per recuperar les màquines i el material que hi havia deixat. La investigació que hem localitzat no va ser capaç d'aclarir quina part de la pell i de les soles trobades eren propietat de Peinado i quina de la col·lectivitat.

El sector de la fusteria fou un altre on la producció i el treball s'intentaren organitzar de manera col·lectiva, com a mínim per part del Sindicat Únic del ram de la Fusta. Constituïren un taller confederal amb la base de l'empresa requisada a finals de juliol a qui seria alcalde de Lleida el 1939, Ramon Areny Batlle —vegeu el quadre-resum de les empreses confiscades a la ciutat.

En l'acta d'una reunió del sindicat celebrada el 9 d'agost de 1936 *se puso a debate las normas a seguir en la ex casa de Ramón Areny por estar requisada por el sindicato único de la madera*. Els temes de discussió mostren la incertesa que les organitzacions revolucionàries vivien en aquells moments. Els assistents la reunió no tenien clar si podien vendre la fusta requisada a tallers particulars o si l'havien de destinar exclusivament al servei del sindicat, que tenia molts encàrrecs de la *causa popular*. Finalment s'acordà no vendre-la, excepte si es rebia alguna comanda en benefici de la causa revolucionària o del sindicat. Dos dies després en van rebre una de Santiago Broto —del sindicat de constructors de la UGT i germà del secretari del comitè provincial de la CNT— per realitzar reformes en el local del sindicat socialista. L'acord inicial s'amplià per poder vendre fusta a totes les entitats antifeixistes, sempre que justificuessin la necessitat i ho aprovés el sindicat.³²

De les actes conservades es desprèn que el funcionament del taller no va ser fàcil —ni la seva legalització ni la convivència amb altres negocis privats que continuaven treballant. Una comissió del sindicat es va desplaçar a Barcelona la primera setmana de setembre buscant l'orientació de l'organització central, però no van obtenir cap resposta clara perquè la direcció regional encara estava elaborant un projecte de funcionament dels tallers confederals. Mentre no es rebessin directrius

---

³² El llibre d'actes del sindicat, començat el 1932, es conserva de manera fragmentària a les Carpetes 11, 58 i 59. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

definitives el taller havia de solucionar els problemes a mesura que es planteessin.

La provisionalitat encara no estava resolta el mes de maig de 1937, quan

(...) el compañero Castells, delegado de Economía, da cuenta de la investigación hecha para la legalización del Taller Confederal y almacén de madera, y dice que para legalizarlo en debida forma nos tendríamos que hacer cargo del activo y pasivo. Pujol, notifica que nos hicimos cargo de la madera, para abastecer las necesidades del frente y la hemos destinado a los pedidos hechos para Guerra. Castells, acepta que si se justifica haber entregado la madera para Guerra, ya es una forma de poder comprobar la salida de la madera que existía en el almacén. Además hace resaltar la necesidad de legalizar el taller por ser una ley defendida y aprobada por nuestra Organización.

Per altra banda, la direcció del taller es va topar amb algunes dificultats per assumir totes les demandes laborals que rebia. Aquest fou el cas d'un treballador gallec que es presentava avalat pel comitè de milícies. Tot i tenir en compte que procedia d'una regió ocupada pels feixistes, *se toma en consideración su demanda, pero no hay facilidad de ingreso de momento en el taller, por haber otros compañeros que esperaban ingresar.*

I els aspectes organitzatius no eren els únics obstacles a superar. El mes de desembre la directiva del sindicat es mostrava preocupada perquè *el trabajo va disminuyendo y también da una idea de ciertas anomalías entre la clase patronal que no hacen otra cosa que perjudicarnos por lo que propone y así se acuerda que todo el personal que hay en los talleres de patronos pasen el próximo lunes al Taller Confederal*, especialment si eren militants anarquistes. Tanmateix, la complexitat del moment origina situacions contradictòries. Al mateix temps que el sindicat detectava les dificultats enunciades, alguns patrons sol·licitaven la seva afiliació i acceptaven participar en la col·lectivització dels seus negocis

Alejandro Batalla solicita el ingreso en el Sindicato y se acuerda convocar a los compañeros que trabajan en la casa del solicitante para el próximo viernes.

Comparece el patrono Benagues y operarios y se le expone lo necesario que es colectivizar su taller a lo que contesta que lo expuesto lo ve con simpatía por lo que todos de acuerdo quedan en celebrar una asamblea el próximo lunes.

L'aparent col·laboració interclassista donaria lloc a alguns conflictes orgànics quan antics patrons entressin a formar part de la directiva del sindicat. A finals d'abril de 1937 una assemblea general va acceptar als patrons que s'havien incorporat *de manera espontània* el juliol de l'any anterior. Tampoc considerarien estrictament patrons als que no van tenir operaris explotats o que van militar en alguna organització obrera abans de la guerra.

El sindicat no només controlava el taller, sinó que podia exercir certa vigilància sobre altres empreses del sector, encara que continuessin estant dirigides pels seus propietaris. Els següents acords mostren com el sindicat influïa en els horaris, en els salaris i en els acomiadaments

Mandar un comunicado al Patrono, Juan García Giró, para que tenga rectitud con el horario de trabajo (30 d'agost de 1936)

El Compañero Bañeres expone que á pedido (sic) más jornal a su patrono por creer que se defiende mas de lo que gana y al mismo tiempo porque la situación de su casa es bastante critica. Olivé propone que siendo que dicho Compañero tiene 19 años que se mande un comunicado a su patrono y decirle si se acuerda que tenemos unas bases presentadas a lo que estipula por la edad los jornales que se tiene que ganar y se aprueba (2 d'octubre de 1936)

Los compañeros que trabajaban en casa Aloy, notifican a la junta para ver que solución se les da por creerse que los cuatro despidos carecen algo de fundamento. La junta hace una versión sobre el caso y por no estar de acuerdo con la actuación y el modo de proceder del burgués Aloy, acuerda que el sábado por la tarde que todos los compañeros que trabajaban en dicho taller que vayan por las herramientas y que el lunes comparezcan a trabajar al taller Confederal (6 de novembre de 1936)

Com en altres sectors productius, les relacions entre la CNT i la UGT de la fusta, el sindicat socialista del sector procedia de la ULS, tampoc van ser fluïdes. Des de finals de 1936 el president del sindicat de la UGT, Francesc Aguilar, insistia en la fusió de les dues organitzacions del mateix ram i a les portes de les tensions polítiques de la primavera de 1937, ambdues centrals es disputaven alguns treballadors.

Però més enllà de les diverses dificultats existents, els propagandistes de l'obra revolucionària s'esforçaven en oferir a la premsa local una imatge positiva. Així, el delegat del Taller Confederal de la Fusta afirmava que era l'orgull de la Lleida revolucionària. Les condicions de treball assolides no s'havien gaudit mai, la maquinària era moderna, els delegats repartien la feina amb cortesia i s'ensenyava l'ofici als vint-i-dos aprenents procedents de tallers burgesos com un art.³³

Tot i les proclames triomfalistes, els tallers no funcionaven només gràcies a la iniciativa dels seus treballadors sinó que també necessitaven del suport de les institucions que es feien càrrec d'una part de la nòmina. De fet, el Taller Confederal

³³ Emilio MAS, "De lo que la C.N.T. tiene la culpa" dins *Acracia*, núm. 326, 10/VIII/37, pàg. 1.

de Lampistes reconeixia explícitament aquesta dependència en l'expedient presentat per la seva legalització

(...) los pocos patronos establecidos en Lérida, el que más con un par de oficiales, si pudieron atender al pago de jornales fué merced a los préstamos que les facilitó la Generalidad.

(la col·lectivitat de lampistes va funcionar) con la valiosa ayuda y facilidades del Ayuntamiento y Comisaría de la Generalidad de Lérida

Hem localitzat tot un seguit d'ordres de pagament de nòmines, corresponents a l'estiu de 1937 i autoritzades pel comissari Vilà, que ens serveixen per saber quins tallers funcionaven a la ciutat i el cost setmanal que suposaven per al pressupost de la Generalitat —una càrrega cada cop més difícil d'assumir com ressenyàvem en el capítol anterior³⁴

Taller col·lectiu	Setmana de pagament		
	21-26 de juny	28 juny - 4 juliol	5-11 de juliol
Sastreria CNT	7.268'00	7.268'00	7.268'00
Sastreria UGT			4.657'00
Modistes UGT		5.355'00	5.377'00
Sastreria, antic POUM		11.630'00	
Sabateria CNT	3.175'00	3.155'00	3.155'00
Sabateria UGT		4.463'00	4.463'00
Construcció CNT-UGT	54.368'00		
Comissió Tècnica Construcció CNT-UGT		8.310'00	6.426'00
Pintors UGT		580'00	580'00
Electricistes CNT	1.310'00	1.310'00	1.310'00
Guarnicioneria CNT	530'00	530'00	530'00
Guarnicioneria UGT		2.500'00	2.070'00
Carrosseries CNT	1.774'75		1.802'00
Impremta <i>Acracia</i>	2.334'00	2.334'00	2.334'00
Diari <i>UHP</i>		2.731'00	2.731'75
Lampistes CNT	1.472'00	1.472'00	1.472'00
Fusteria CNT	7.366'00	7.366'00	7.366'00
Fusteria UGT			4.752'00
Tapisseria UGT		696'00	606'00
Ferreria UGT		5.304'00	5.144'00
Mecànica en General UGT		5.490'00	5.490'00
	79.597'75	70.494'00	67.533'75

³⁴ Caixa B-660 expt. 10130 (ADPL). Al marge d'aquesta llista existiren altres tallers que van recórrer a la Generalitat, com el Taller Col·lectiu d'Estat Català que presenta una nòmina de 855 pessetes corresponent als jornals de vint-i-quatre persones en la setmana del 6 al 12 de desembre de 1936 (Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—). El volum de tota aquesta despesa obliga al comissari Vilà i al delegat d'Economia de la Generalitat a Lleida, Josep Vallverdú, a revisar els llibres de comptes dels tallers col·lectius per avaluar la seva marxa econòmica. En la revisió també havien de participar un representant de la CNT i un altre de la UGT (*Acracia*, núm. 140, 5/I/37, pàg. 2). El trasbals que va suposar l'inici de la guerra aturà les activitats de molts tallers. En aquests casos, la Generalitat també acudia en el seu ajut concedint crèdits als patrons. La situació va ser modificada pel comitè popular quan disposà que aquests tallers havien de passar a ser administrats pels treballadors (*Combat*, núm. 41, 11/IX/36, pàg. 2).

Les transformacions en l'organització del treball necessàriament havien de generar conflictes de diversa naturalesa, des de la gestió econòmica dels tallers fins a la competència política entre les diferents organitzacions sindicals. L'assemblea general de juntes directives ja lamentava en una reunió celebrada el dia 21 de setembre de 1936 el nul rendiment d'alguns tallers col·lectius, especialment si es comparaven amb el bon funcionament d'empreses privades del mateix sector. Reconèixer la millor eficàcia productiva del sector privat havia de ser un tràngol difícil per la direcció revolucionària.³⁵

La valoració era tan dura que s'arribava a afirmar que els tallers ja estaven morts abans de néixer per la manera tal i com es van fer. Es lamentava que no existís un únic taller per a cada ram, sinó tres —*uno para cada capillita*—, que persones amb escassa formació tècnica ocupessin places d'oficials i que els jornals fossin molt més alts que en les empreses privades —es parla de famílies senceres que deixaven les seves feines habituals per treballar en aquests tallers percebent així unes quantitats de diners molt importants. Com a solució definitiva per poder competir amb les empreses privades s'apunta la necessitat de col·lectivitzar totalment la indústria.

Alguns dels retrets més importants llençats contra el funcionament dels tallers i de les indústries col·lectivitzades van sorgir de la UGT, tot i que el sindicat socialista també participava en la seva gestió. En un informe del comitè local de la central sindical s'assegurava que, en alguns casos, només s'havia donat un canvi de nom a l'empresa.³⁶ Criticava també l'esperit d'una part dels treballadors que, al posar-se al capdavant dels negocis adquirien els mateixos vicis de classe que els burgesos o concentraven l'ús dels beneficis en els increments salarials. I, enllaçant amb les denúncies de l'assemblea general de juntes directives anteriorment exposades, es qüestionava la competència de preus entre col·lectivitats del mateix ram.

En la mateixa línia, està la queixa que un articulista d'*UHP* plantejà als tallers a l'acusar-los de mantenir comportaments propis de l'època burgesa perquè

---

³⁵ L'acta de la reunió de l'assemblea a *Acracia*, núm. 50, 24/IX/36, pàg. 1.

³⁶ Informe del Comitè Local de la UGT presentat al ple de Juntes Directives, 24 d'agost de 1937 (Llegat Areny IEL).

inserien publicitat en les emissions de la ràdio local, fomentant la competència entre ells —una actitud incompatible amb la nova organització econòmica.³⁷

Aquest tema de la publicitat ens permet fer un petit incís sobre la capacitat de la Lleida botiguera per adaptar-se al que en aquells moments es considerava políticament correcte. Un articulista conscienciat s'exclamava als mitjans de comunicació perquè els comerciants havien gosat trivialitzar les icones revolucionàries per vendre millor els seus productes

“Anís El Miliciano”; “Papel de fumar CNT”; “Precios antifascistas”; “Café 19 de julio”. He ahí la nueva terminología del comercio. Y de este comercio no son solo titulares los residuos supervivientes del capitalismo. En un bar de los que llevan aval de control obrero, y se consume mucho coñac, leemos este cartel: “Compañero este establecimiento te pertenece; engrandécelo”. En los carteles anuncio de la ya pasada “Setmana de l’Infant”, vemos que el rey mago de turno se encasqueta la gorra soviética en cuya visera campea la estrella de cinco puntas con hoz y martillo en el foco. ¿Dónde iremos a parar? ¿Qué podemos decir de este reclamo que apela a todos los trucos de publicidad para captar al parroquiano? Y no digamos de la conspicua maniobra de grabar el busto de los caídos más relevantes de la revolución, de los Durruti y Ascaso, utilizados como pantalla que oculta el especuleo más lamentable. De las ediciones de santos rojos que se expenden en los kioscos.”³⁸

Un bon exemple de la limitada capacitat de l’esperit revolucionari en el seu afany de transformar de manera real les consciències dels ciutadans.

Després de vèncer al feixisme, reprenent el raonament del comitè local ugetista, i després que els treballadors s’haguessin fet amb el control de les fàbriques i de les terres, els sindicats s’estaven adonant de la seva escassa preparació per assumir el seu paper de responsables de l’organització del treball i de l’economia. Massa tècnics havien estat rebutjats³⁹ i massa empreses d’un mateix ram i d’una mateixa localitat es mostraven incapaces de col·laborar per millorar la producció

*Els obrers, en no tenir una idea fixa de llur missió, suprimeixen uns patrons per crear-ne una altra classe, els comitès de fàbrica i tallers que solament han servit per portar l’economia a una situació difícil.
(...) és a dir, sobre el paper, les indústries estan a mans dels obrers, però la classe obrera no n’ha sortit beneficiada.*

³⁷ “Sobre tallers col·lectius. Competència econòmica” dins *UHP*, núm. 157, 2/II/37, pàg. 4.

³⁸ “Las nuevas etiquetas del comercio” dins *Acracia*, núm. 167, 5/II/37, pàg. 1.

³⁹ També els anarcosindicalistes reconegueren aquest problema formatiu. Vegeu Alfonso MARTÍNEZ RIZO, “La capacitación tècnica del proletariado” dins *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, pàg. 6. En aquest article, que formava part del número especial dedicat a commemorar l’inici de la revolució i a valorar el seu primer any de vida, s’afirmava la incapacitat dels tècnics de la burgesia en la nova època, pel que era necessari projectar una Institució Politècnica Obrera. El que no explica és com suplir les mancances mentre no arribés la nova formada de tècnics proletaris.

Aquestes crítiques, que el sindicat local assumia directament dels missatges oficials de la direcció regional, també es podien aplicar a Lleida. No s'havien produït els conflictes propis de les gran indústries, però sí en els tallers col·lectius impulsats per la Generalitat. A més del manteniment d'una competència contrarevolucionària, estava fracassant el model de salaris únics i familiars assajats per la CNT al crear descontent entre els treballadors. No estimulaven el treball ni afavorien l'assumpció de responsabilitats. I a més, els obrers amb poca cultura

es preocuparien de tenir un nombre de fills per a poder cobrar més sou, sense preocupar-se de les conseqüències que aquest procedir podria portar, no solament sobre la mateixa família, sinó a l'economia en general.

Les deficiències dels tallers es van mantenir tot i que les denúncies s'anaven repetint des dels sectors més diversos, àdhuc els anarcosindicalistes, màxims impulsors a Lleida, n'eren conscients. En el ple local de Sindicats Únics celebrat el 19 de novembre de 1936 un dels temes plantejats en l'ordre del dia van ser les dificultats en el funcionament dels tallers.⁴⁰ A més de qüestions d'ordre administratiu, bona part dels delegats participants en aquest debat coincidiren en afirmar que la producció no tenia el nivell desitjable perquè el sou dels treballadors no estava relacionat amb la seva productivitat. Després d'una àmplia discussió sobre les possibilitats reals que tenien els tallers en aquell moment — necessitat o no de mantenir les subvencions de la Generalitat, manca d'eines i de maquinària adequades, personal poc qualificat, etc.—, César Broto féu una anàlisi demolidora de l'escàs arrelament dels valors col·lectivistes entre els treballadors

De una forma oficial no se ha prestado apoyo a los talleres colectivos, pero no es menos que la incompetencia y la inmoralidad han sido los verdaderos motivos del fracaso. Dice que las máquinas no producen lo que producían en régimen burgués. Es una vergüenza que en tiempos de revolución pensemos en repartimos el botín. Hay falta de desprendimiento y de sacrificio. No se va a trabajar, sino a hacer juergas. Una pieza sacada de un taller colectivo cuesta un cincuenta por 100 más que cuando en régimen burgués, con todo y no haber impuestos. Vamos a agotar la economía catalana y después, cuando hayamos fracasado, la misma masa que hoy exige, se abandonará a cualquier fórmula oportunista.

La competència entre les diferents opcions polítiques i sindicals tampoc afavoria gens el desenvolupament eficaç dels tallers. L'Agrupació de la Indústria de Barberia es va organitzar al llarg del mes de novembre de 1936 a iniciativa del

⁴⁰ *Acracia*, núm. 99, 20/XI/36, pàg. 1 i núm. 100, 21/XI/36, p. 1 i 3.

sindicat socialista,⁴¹ convertint-se així en l'organització principal de la col·lectivitat i despertant, per tant, desconfiances entre els barbers de la CNT. Així cal entendre la indicació de la Federació Local de Sindicats Únics als seus afiliats perquè s'incorporessin a la plantilla de la nova col·lectivitat, sempre que no els obliguessin a canviar de sindicat. Si això fos així *iremos derechos a montar tantas peluquerías como se crea conveniente*. La pressió dels socialistes era real, segons denúncies del Sindicat Únic Mercantil a la col·lectivitat només es donava validesa al carnet de la UGT, pel que la direcció local dels cenetistes optà per estudiar l'organització d'una barberia pròpia, sempre si es podien assumir els costos.⁴²

Però els problemes també es podien plantejar a l'interior d'una col·lectivitat controlada per una única central sindical, ja fos per qüestions relacionades amb la gestió ja fos per la trajectòria política dels seus membres. Aquest era el cas del Taller Confederal de Sastreria dirigit pel Sindicat Únic del Ram del Vestir, format a començaments d'agost de 1936.⁴³

⁴¹ *Combat*, núm. 82, 30/X/36, pàg. 2 i núm. 118, 11/XII/36, pàg. 2. Un dels dirigents de la col·lectivització va ser el militant del POUM Lluís Abenoza Villas, activitat que li va valer la incoació d'un expedient del Tribunal de Responsabilitats Polítiques el 1939 (Arxiu de l'Audiència Provincial). Tot i patir aquesta investigació, Abenoza va ser un dels participants en les primeres pràctiques resistencials de la Lleida de postguerra (Antonietta JARNE, *L'oposició al franquisme a Lleida*, p. 31-59).

⁴² Acords adoptats per la Federació Local durant els mesos de gener i febrer de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—). Les dificultats per tirar endavant la barberia confederal queden clares en la discussió que el 20 de febrer de 1937 va mantenir el Sindicat Únic del ram de la Fusta, després de llegir el pressupost d'obertura, per avaluar *si podíamos ayudar a los pagos de dicho presupuesto, por encontrarse sin medios económicos. Después de varias deliberaciones se acepta que es imposible la ayuda en pesetas. Corberó dice que encontrándonos en tiempo de gran necesidad para el montaje de nuestro taller (el de fustería) que es muy difícil el apoyo metálico, y cree que lo mas adecuado sería que hicieran un empréstito a la Generalidad* (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S.—AHN-Sección GC—).

⁴³ La dimensió del taller col·lectiu de sastreria queda clara en la llista de cent nou treballadors que una nòmina del personal de la CNT-FAI li assigna: Ramon Comellas Mañagues, José Comellas Mañagues, Agustí Vidal Calderó, José Dalmases Mir, Antonio García Cite, Francisco Masip Casamiquela, Teresa Masip Casamiquela, Miguel Pares Busquet, Matías Arqué Flix, Francisco Catón Puaces, Maria Felip Cuito, Vicenta Guach Piqué, Asunción Gaviene Olivera, Maria Aranda Bardagí, Maria Blanch Balp, Teresa Facerías Sabaté, África Qui Sanfeliu, Pilar Peleato Huerto, Aurora Broto Villegas (germana del secretari del comitè provincial de la CNT), Carmen Vidal González, Carmen Roig Peralta, Teresa Vendrell Lladós, Emília Busquets Cardí, Adelina Urea Bisa, Carmen Cabases, Serra, Àngela Roca Rosell, Carmen Aguilá Uboch, Adela Rodríguez Grima, Josefa Hospital, Teresa Graells Torreguitart, Manola Vila Solé, Aurora Alberola Chabarría, Pepita Gabané, Teresa Clariana Comes, Luisa Serrat Pardo, Teresa Siuraneta Frant, Luisa Oliva Oliva, Josefa Puig Carní, Damiana Lamata Masot, Trinidad Bara Lecua, Pepita Rosell Cortés, Pepita Casals Miró, Carmen Teixidó Castelló, Elvira Guach Piqué, Pepita Vilella Felip, Maria Ballester Vila, Teresa Manonelles Onsins, Ramona Castelló Mari, Maria Pujol Baella, Maria Figueres Bertrán, Pepita Guinau Ballesté, Àngela Lagia Teixiné, Alicia Cuello Fancillas, Dolores Vidal Piñol, Pepita Hernández Justribó, Antonia Claudet Ibars, Carmen Palau Roldan, Carmen Aragonés Freixes, Paquita Acherías Falcó, Paquita Moreno Obejas, Pilar Llimás Juanas, Ramona Nogués Mir, Carmen Puyal Salinas, Rosario Gistau Solans, Elvira Rius Serra, Pepita Escuer Acenso, Pilar Laurens Ibars, Maria Guardiola Gómez, Maria Codina Barri, Àngela Colet Vidal, Carmen Rotella Rufat, Pepita Arqué Francés, Antonia Menese, Dolores Arqué Francés, Carmen Sers Ubach, Mercedes Casanovas Corbera, Teresa Roig Teixidó, Antonia Roca Mostany, Alicia Calbete, Maria Mayoral Fontanet, Teresa Almacelles Badia, Pepita Tufet Egea, Maria Terrats Masia, Antonia Plana Andreu, Julia

La primera crítica llençada contra el seu funcionament, des del propi sindicat, feia referència als salaris, ja que existien diversos casos de membres d'una mateixa família treballant en el taller, amb el que entraven dos o tres jornals en la unitat familiar mentre altres no en tenien cap.⁴⁴ Una altra dificultat important era la qualificació dels treballadors i de les treballadores. A finals d'any les demandes al taller s'havien reduït pel que la direcció decidí acomiadar una part de les cosidores (*aunque nosotros no paguemos las nóminas hemos de procurar sostener la economía del erario público*).

El problema fou que els acomiadaments no es van fer de la manera més adequada. Francesc Pocar, secretari de la Federació Local, explicà que l'argument escollit per regular la plantilla va ser *nuestro humanismo peculiar*. Es van triar les cosidores amb menys problemes familiars, però resultà que aquestes eren les úniques que tenien la formació professional adient, amb el que la producció se'n va ressentir. Finalment van haver de ser acomiadades altres treballadores no professionals —Porcar també lamentava que la UGT no fos tan escrupulosa en els seus tallers respecte els pressupostos públics.

A finals de gener de 1937 el delegat d'economia de la Federació Local de Sindicats —Castell— tornava a posar de manifest que el taller encara no era econòmicament rentable. Segons el seu criteri, l'única explicació era una gestió ineficaç perquè, tot i rebre suports econòmics de l'organització no podien surar. La solució proposada per Castell era la supressió dels ajuts perquè els tallers que no poguessin funcionar de manera independent haguessin de tancar —posa l'exemple contrari del Taller de Sabateria que havia rebut recentment un crèdit de 25.000 pessetes al que podia fer front pel seu bon funcionament. Claudi Esteve, com a representant del Taller de Sastreteria i delegat del Sindicat a la Federació Local,

---

Hospital Barios, Paquita Grau Vidal, Paquita Capllons Josa, Isabel Pallás Salazar, Pepita Navarra Florensa, Margarita Geralta Badillo, Carmen Cabasés, Maria Rubio Sánchez, Cinta Pifarré Terrats, Pepita Ponset Vila, Pilar Llimes, Francisca Gómez Melé, Margarita Monné Coit, Mercedes Gabandé Franch, Glòria Jabau Manuel, Natàlia Marimon Estrems, Pepita Acebrón Gómez, Maria Maselles Badia, Pepita Mulet Lloret, Pepita Bertran Oms, Maria Batlle Alenta, Pepita Gigó Enrich, Maria Manonelles, Ramona Falip i Elvira Nogués (Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 55 —AHN-Sección GC—).

⁴⁴ Debat plantejat al si del ple de sindicats celebrat el dia 14 de desembre de 1936 (*Acracia*, núm. 122, 15/XII/36, pàg. 1).

exposà que el problema principal radicava en la imposició des de l'organització de personal sense preparació professional.⁴⁵

Un any després —gener de 1938— el taller continuava funcionant i els problemes continuaven oberts. El mateix Claudi Esteve va enviar una carta a la direcció del seu Sindicat on denunciava la incapacitat de gestió i la trajectòria política dels responsables del Taller, als que qualificava d'antirevolucionaris, anticonfederals i derrotistes. El centre del conflicte estava en la fixació per part dels denunciats de les quaranta-dues hores setmanals acompanyada d'un increment dels salaris. Segons Esteve aquesta decisió havia generat divisions al si del taller i la dimissió del consell d'empresa. Aquestes acusacions anaven acompanyades de la denúncia de passats polítics poc clars —militància iniciada el 19 de juliol, canvi de carnets, etc.— i de corrupció —directius que s'assignaven salaris més alts i jornades més curtes. Tanmateix resulta curiosa l'acusació que Esteve dedicava a una dona del taller

*(...) esta ha enrarecido de tal manera el taller, que es el caos, puesto que quiso saber el estado de cuentas del mismo, diciendo que sabiendo al capital que disponíamos se podía trabajar con mas interés y su verdadero interés es para propagar la semana de 42 horas (no pudiendo cumplir el taller por falta de tiempo los compromisos de trabajos que tiene) y confecciona un par de mangas en 14 horas cuando el tiempo para la confección de las mismas es de 4 horas.*⁴⁶

Els republicans, contraris a la majoria de les transformacions polítiques, econòmiques i jurídiques introduïdes arrel de la revolució, també van intervenir en la polèmica sobre els tallers. Recomanaven al general Pozas que deixés de tenir a tallers col·lectivitzats com a proveïdors de l'exèrcit, ja que tot era més barat en qualsevol botiga

(...) en els primers mesos de guerra, quan tota l'actuació i control administratiu era a mans de les sindicals, quan Lleida vivia aquella "feliç" vida independent de Barcelona, la seva revolució i la seva República, en algun Ple de Directives s'havien aixecat fortes lamentacions sobre el caríssim preu a que sortien els articles confeccionats en els tallers, segons relats de la nostra premsa local.

Per contra, posaven l'actuació d'ERC com a exemple. No havia tingut mai tallers col·lectius a sou, no havien intentat atreure's a ningú a base de jornals, però la seva Agrupació Femenina d'Assistència Social havia fet roba pels milicians sense cobrar, sense muntar tallers a sou

⁴⁵ Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 54 (AHN-Sección GC).

⁴⁶ Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

*Mentre una riuada de diner ha anat canalitzada cap a Lleida, durant aquests mesos de “revolució”, ni Joventut Republicana, ni el seu periòdic, ni cap dels seus organismes hi ha tingut res a veure. Amb subscripcions pròpies hem fet cara a les múltiples necessitats de l’hora present.*⁴⁷

3.2 LA REVOLUCIÓ TAMBÉ ARRIBA AL SISTEMA FINANCER

Que una peça específica de la Causa General, la número nou, es destinés a investigar i denunciar el funcionament de la banca, de les caixes d’estalvi i d’altres institucions financeres durant la guerra, és una bona prova de la dimensió de les transformacions viscudes en aquest sector a tota la zona republicana. El falangista Carlos Hernández Palmés envià al fiscal instructor un certificat en el que es resumien les confiscacions realitzades als bancs de la ciutat⁴⁸

Confiscacions al Banc d’Espanya	Valoració de les confiscacions
Garanties de préstec i crèdits en valors de deutes del tresor	11.644.600’00
Garanties de préstec i crèdits en valors industrials	250.775’00
Garanties de préstec i crèdits en dipòsits	29.109.263’96
Bitllets útils	52.660.275’00
Bitllets inutilitzats	791.800’00
Plata	1.910.869’62
Certificats plata	958.660’00
Moneda fraccionària	4.050’00
Bronze	99’36
Pessetes en or	155.197’48
Comptes corrents	1.207.837’48
Cupons i valors amortitzats	669.754’34
Lliuraments d’interessos i beneficis	239.365’84
Total confiscacions al Banc d’Espanya	99.602.548’00

⁴⁷ *L’Ideal*, núm. 67, 4/VI/37, pàg. 1.

⁴⁸ Causa General, peça 9, llig. 1491 (1) expt. 1 (AHN). La diligència d’obertura d’aquesta peça està datada el 22 d’octubre de 1938 a Binèfar. Mentre s’instruïa la Causa General, les oficines bancàries que funcionaven a Lleida eren les següents (les adreces es corresponen a les denominacions de l’època): Banco de España (Blondel, 19), Banca Arnús (av. del Caudillo, 6), Banco de Aragón (av. del Generalísimo, 2), Banco Comercial de Barcelona (av. José Antonio, 26), Banco Hispano Americano (pça. Paheria, 14), Banco Español de Crédito (av. José Antonio, 29), Banco Hispano Colonial (av. del Caudillo, 10), Banco de Bilbao (av. del Caudillo, 43), Caja de Ahorros y Monte de Piedad (Mayor, 29), Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorro (pza. la Sal) i Caja de Ahorros de la Diputación Provincial de Barcelona (Carmen). L’oficina de la Banca Jordi Llorens Ribas (Mayor, 39) estava encara en procés de reconstrucció, ja que l’edifici va ser incendiat durant la retirada de les forces republicanes de Lleida (peça 9, llig. 1470 -2-, expt. 11, pàg. 13. Informe del cap de la Secció Provincial de Banca de Lleida al Fiscal Inspector de la Causa General a Madrid, 19/X/40).

BANCA PRIVADA⁴⁹	Valoració de les confiscacions
Banc Hispano Colonial	93.927'21
Banca Arnús ⁵⁰	126.998'19
Banc Espanyol de Crèdit	1.094.275'93
Banca Comercial de Barcelona	275.275'46
Banc d'Aragó	173.912'58
Caixa d'Estalvis de la Generalitat de Catalunya	270'00
Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis	1.877.126'61
	més 209.878 francs
Banc de Bilbao	59.283'21

La intervenció de la banca privada va ser una decisió emanada directament de la comissaria de la Generalitat —cal recordar que Joaquim Vilà treballava en aquest sector. L'Associació de Treballadors de Banca i Borsa de Lleida i Comarques va rebre l'encàrrec de controlar l'Oficina de Banca instal·lada als baixos de l'edifici de la Generalitat.⁵¹ El govern català també havia modificat el panorama financer ja que des de l'agost de 1936 la conselleria de Finances controlava les oficines catalanes del Banc d'Espanya i les delegacions d'Hisenda.

La secció lleidatana del sindicat bancari —encapçalada per Joaquim Vilà, Neac, Agustí Seguí i Lluís París— va situar un representant en totes les sucursals de la ciutat, àdhuc en la del banc d'Espanya.⁵² Aquest sector laboral havia estat tradicionalment afiliat a la UGT, motiu pel qual s'encetà una polèmica més a la ciutat quan el Sindicat Únic Mercantil creà una secció de Banca i Borsa. Els socialistes acusaven als anarquistes de fomentar la divisió entre els treballadors i

⁴⁹ Altres oficines de la província de les que es conserva documentació sobre la seva activitat durant la guerra: Agramunt (Banca Arnús), Artesa de Segre (Banca Arnús i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis), Bellpuig (Hispano Colonial), Borges Blanques (Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis i Banco de Valls), Cervera (Banca Arnús, Banca Civit i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis), Mollerussa (Banca José Nogués Macià i Banca Arnús), Pobla de Segur (Banca Enrique Casanovas, Banca Francisco Solduga i Banca Arnús), Ponts (Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis i Banca Juan Audet Bagá), Solsona (Banca Arnús, Caixa d'Estalvis de la Generalitat de Catalunya i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis), Sort (Banca Arnús i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis), Torà (Caixa d'Estalvis de la Generalitat de Catalunya), Tremp (Banca Faidella, Banca Arnús i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis) i Viella (Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis més relacions de les requisicions practicades pel comitè antifeixista local i una llista d'esquerrans que havien patit confiscacions però que havien de ser absolts per la seva militància). Caixa B-303 expt. 8497 (ADPL).

⁵⁰ El director de l'entitat, Pedro Dinarés Casas, fou assassinat el 27 de març de 1937. El caixer de la Banca Arnús, un guàrdia civil retirat, va ser posteriorment expedientat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques per la seva participació en la comissaria de Banca, per una suposada militància comunista i per la seva amistat amb Felip Solé Barri. Com acostumava a passar en aquests casos en el procés d'instrucció es van recollir informes que recolzaven l'acusació i altres en els que es deia que la militància política era només fruit de la conjuntura. Aquesta fou la línia de defensa de l'acusat que treballava a la mateixa empresa a Barcelona. No es va poder comprovar la responsabilitat i l'expedient fou sobresegut (AAPL).

⁵¹ La seu del comitè de Banca va passar també per l'edifici de la Paeria i pels locals de la Cambra de Comerç (*Acracia*, núm. 67, 14/X/36, pàg. 3).

⁵² *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 1.

els segons es defensaven argumentant que ells tenien el seu propi projecte sobre l'organització del sistema bancari.⁵³ La junta directiva de l'Associació de Treballadors de Banca i Borsa de Lleida i Comarques estava, a finals de 1936, composta per⁵⁴

Felip Solé Barri	president
Agustí Seguí Hernando	sostspresident
Josep Ribera Ballespí	secretari
Josep Abad Baras	tresorer
Joan Alonso Corts	comptador
Joaquim Vilà Claramunt	vocal 1r
Lluís París Castany	vocal 2n
Joan Baldillou Companys	vocal 3r
Miquel Mur Serra	vocal 4t

Les primeres normes publicades a la premsa feien referència a la quantitat de diners que els dipositaris podien retirar, la qual variava segons la destinació que s'hagués de donar als diners. Si eren per a ús particular, el límit estava en cinc-cents pessetes dels comptes corrents i en dues-cents cinquanta de les caixes d'estalvi. En canvi, no hi havia límit si els diners havien de servir per pagar jornals.

Pel que fa al funcionament quotidià de les entitats financeres, el sindicat de la UGT va aprovar, amb un cert retard respecte altres sectors productius lleidatans, que tots els treballadors del sector afiliats a l'associació complissin amb una jornada de quaranta-vuit hores setmanals —sis dies a la setmana—, a partir del gener de 1937, per donar exemple d'intensificació de la producció.⁵⁵

Però les mesures més interessants són les que fan referència a les pràctiques confiscatòries. Durant l'estiu i la tardor de 1936 el comissari Vilà adreçà una carta als directors de diverses entitats bancàries de la ciutat per comunicar-los-hi l'acord de confiscar els diners de les persones considerades favorables a la causa dels revoltats contra la República⁵⁶

⁵³ *Acracia*, núm. 218, 6/IV/37, pàg. 2.

⁵⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 9.

⁵⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 9. En la mateixa línia, la junta directiva del sindicat pretenia deixar pendent el pagament de les nòmines d'aquelles persones que no complissin amb les seves obligacions militars.

⁵⁶ Caixa C-266 expt. 11227 (ADPL). Una còpia d'aquesta nota arriba als directors del Banc Espanyol de Crèdit (19 i 22/VIII/36 i 4/IX/36), de la Caixa de Pensions i Estalvi per a la Velleja (21/VIII/36 i 17/IX/36), del Banc d'Espanya —el mateix text, però escrit en castellà— (24/VIII/36, 1/IX/36 i 7/X/36), del Banc Comercial (25/VIII/36), del Banc Hispano Americà (27/VIII/36), del Banc Hispano Colonial (28/VIII/36 i 9/X/36), de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat (29/VIII/36 i 22/IX/36), del Banc d'Aragó (31/VIII/36), del Banc de Bilbao (5/IX/36) i de la Banca Arnús (17/IX/36). Hi han relacions similars corresponents al mes de

La Comissaria ha decidit incautar-se de les quantitats que figuren a les llibretes d'estalvi, de les persones que apareixen en la relació adjunta, el total de quals quantitats ingressareu en un compte corrent que obrireu a nom de "Generalitat de Catalunya-Comissaria de Lleida".

La retirada de cabals de l'esmentat compte, es farà per mitjà de taló signat pel Comissari, i en la seva absència, que en cada cas es comunicarà, el signaran un representant de la Comissaria de Banca-Delegació de Lleida, i el Tresorer d'aquesta Comissaria.

Una vegada hagi estat obert el dit compte, ho comunicareu per lletra, on hi consti la quantitat inicial, trametent ensems tres talonaris per a la retirada de les quantitats que es creguin necessàries.

Posteriorment, el comissari comunicava a la conselleria de Finances de la Generalitat que havia requisat els comptes corrents de facciosos i de religiosos i que esperava la conformitat de la conselleria

Teniu en compte que les incautacions fetes per aquesta Comissaria solament han sigut de persones faccioses i clero tota vegada que s'ha retornat la quantitat incautada a totes aquelles persones que per equivocació hagués inclòs amb aquest elements.⁵⁷

Segons el fiscal instructor de la Causa General, les confiscacions de valors mobiliaris, de joies i d'or realitzades a la província van tenir poca importància, mentre que les principals accions es van exercir sobre els comptes corrents i els dipòsits de diner.⁵⁸ L'agost de 1936, complint una ordre de la Generalitat, es van obrir les caixes de lloguer dels bancs lleidatans. Estava previst que sempre hi participessin el delegat de la comissaria de Banca de la Generalitat, un corredor de comerç,⁵⁹ un apoderat del banc i el titular de la caixa oberta, o un representant en qui delegués. Després d'obrir-les se signaven tres actes que donaven fe del que s'havia trobat, una pel banc, una pel titular i una altra per la Comissaria de Banca.⁶⁰

---

gener de 1937, també adreçades a totes les oficines. Ara, a més de diners, s'indica l'apropiació de títols que havien de passar a un dipòsit que s'obriria també a nom de la Comissaria. També es van ingressar diners en un compte de la Comissaria a Lleida diners requisats a persones d'Agramunt, de Tremp, de Solsona, de Cervera, de Vielha, de Sort, de les Borges Blanques, de Pobla de Segur i de Ponts.

⁵⁷ Escrit del 12 de novembre de 1936 (Caixa C-134 expt. 10939 —ADPL—). En la carta també se sol·licitava la confiscació dels comptes corrents que Josep Folguera i Carme Civit tenien a la Banca Marsans de Barcelona. Aquestes persones, refugiades a Itàlia, eren considerades les responsables del repartiment d'armes entre els sollevats de Puigverd. I afegia que *Esperem no possareu obstacles per fer aquestes incautacions perquè a la vegada serveixen per ajudar als presupostos dels pobles i evitar les fassin ells pel seu compte que al ser fetes sense el càlcul que requereix, perjudiquen a persones que aquesta Comissaria sap evitar.*

⁵⁸ Causa General, peça 9, llig. 1470 (2), expt. 11, p. 20-21 (AHN). Informe adreçat al fiscal en cap el 28 de juny de 1945. Al llarg de 1936, especialment durant l'agost, es reberen a la Comissaria de la Generalitat llargues relacions de tots els dipòsits existents a les caixes de les entitats bancàries de la província, especificant el tipus de dipòsit i els noms i professions dels dipositaris (Caixa B-303 expt. 8497 —ADPL—).

⁵⁹ El mateix funcionament el descriu un dels corredors de comerç que hi participaven, Juan Porta Miret, en la declaració que prestà a la Causa General el 15 de novembre de 1938 (peça 9, llig. 1470 -2-, expt. 11, p. 581-582 -AHN-).

⁶⁰ Els directors dels bancs d'Aragó i de Bilbao van declarar que les caixes fortes de les seves oficines van ser volades poc abans de ser ocupada la ciutat (Causa General, peça 9, llig. 1470 -2-, expt. 11 -AHN-).

També es denunciava la prohibició de la Generalitat d'obrir les caixes fortes de les oficines bancàries, precintades per la policia, sense una autorització especial. Les monedes d'or, la plata i els bitllets del Banc d'Espanya que es trobessin haurien de ser ingressats en comptes corrents. Per aquesta via les quantitats requisades van ser d'unes 24.152 pessetes or aproximadament. Per donar una aparença de legalitat, la comissaria de Banca lliurava un resguard que en alguns casos liquidava. Les confiscacions de monedes d'or propietat dels bancs arribava, per tota la província, a les 161.646 pessetes —155.197 de les quals corresponien al Banc d'Espanya.⁶¹

Els valors requisats al Banc d'Espanya van ser traslladats a Barcelona, pel que la majoria van poder ser recuperats posteriorment. Les pèrdues de joies amb valor artístic o històric i les que pertanyien a particulars van ser escasses.⁶² Foren

⁶¹ *Relació de les monedes d'or, procedents d'empenyos, que per disposició del govern, entrega Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Lleida a la Tresoreria de la Generalitat de Catalunya, Comissaria de Lleida*, datada el 10 d'octubre de 1936 (Caixa B-787 expt.10343 —ADPL—): Dolors Rabadá (dues monedes Napoleó III de 10 francs), Josep Arasa (una moneda Carles III de 20 pessetes), Cristina Sánchez (una moneda sudafriicana d'1 lingot, una Napoleó III de 10 francs, una turca de 10 pessetes i una altra de 5), Carolina Sacré (una moneda Carles IV de 80 pessetes), Salvador Cassabayó (una moneda Napoleó III de 10 francs), Raimunda Llorens (tres monedes Alfons XII de 25 pessetes, una Carles III de 10, una moneda francesa de 10 francs i una pulsera amb una Alfons XII de 25 pessetes, una de 10 i vuit de 5), Pilar Batista (dues monedes Napoleó III de 10 francs), Miquel Rodríguez (una moneda Napoleó III de 10 francs amb una cadena i una altra amb una Napoleó III de 10 francs, tres Carles III de 5 pessetes i una Ferran VII de 5), Ramon Gros (una moneda de 10 dòlars americans i una polsera amb una Alfons XII de 25 pessetes, dues Carles III de 5 i una Eduard VII d'1 lingot), Aureli López (una moneda Eduard VII de mig lingot i una polsera amb una Isabel II de 10 pessetes i dues mexicanes de 2 pesos i mig), Francesca Escudero (dues monedes Ferran VII de 5 pessetes i una Carles III de 5), Teresa Josa (quatre monedes Alfons XII de 25 pessetes, una Isabel II de 10, dues americanes de 10 i de 5 dòlars, una mexicana de 5 pesos i una altra de 2 pesos cubans), Carme Pérez (una moneda Carles III de 20 pessetes) i Leonor Rodrigo (una moneda Jordi V d'una lliura).

⁶² El 28 de maig de 1937 Enric Ciurana, com a delegat de la Recollida de Metalls i Samuel Alba, joier taxador, presentaven una relació de les joies i dels objectes de metall procedents de requisicions que estaven a disposició de l'Oficina de Recepció i Classificació de Metall de la Conselleria de Finances de la Generalitat de Lleida (sic). Un cop efectuada la recollida, l'Oficina esmentada havia de remetre un rebut amb el pes i peritació de cada peça (Caixa B-225 expt. 8259 —ADPL—). La relació esta integrada per dues arracades d'or amb marmolina negra, una agulla de pit d'or amb marmolina, un porta retrats amb esmalt d'or, una agulla de corbata d'or, un joc d'arracades d'or amb diamants, una agulla de pit d'or amb punta de diamant, un anell d'or amb ametista i roses de diamants, un anell d'or amb topazis i brillants, un joc d'arracades d'or amb turqueses i perla, dues esclaves d'or, dos anells d'or baix, catorze anells d'or de diferents formes i dibuixos, un braçalet d'or de Toledo, una medalla de condecoració de plata i or amb esmalt i vuit brillants, tres medalles medalla de condecoració d'or, una agulla de pit d'or amb un diamant rosa, una agulla d'or de Toledo, sis medalles d'or de diferents mides i dibuixos, una funda de queixal d'or, un bessó d'or i punta de diamant, cinc cadenes d'or de diferents mides, una montura de medalla d'or, una creu de clor plata amb pedreria, un nuador de corbata d'or amb rubís i perla, un bessó d'or amb vidre, un collaret de perles, un porta retrats d'or amb esmalt negre, un penjoll d'or amb marmolina, dues sivelles de sabata d'or, una cadena de platí, un braçalet d'or de Toledo, quatre rellotges amb tapes d'or, quatre rellotges amb tapes de plata, un joc d'arracades de plata daurada, una cigarrera de plata, dos mànecs de bastó de comandament d'or, un mànec de bastó de comandament d'or baix, un braçalet d'or amb brillants de talla antiga, un penjoll d'or brillants de talla antiga, un joc d'arracades d'or amb brillants de talla antiga, trenta-set fragments de peça arracada solta i petits objectes d'or, onze fragments de peça arracada solta d'or baix, una figureta de plata d'un segell de lacre, una diadema d'or amb brillants, una cadena d'or i una creu esmaltada i amb perles, unes lletres d'or, una medalla d'or amb un escut, un pectoral d'or amb ametistes i diamants i una cadena de plata daurada,

dipositades a Barcelona, amb les corresponents mesures legals, pel que també van poder ser recuperades.

La comissaria d'Ordre Públic va autoritzar al delegat del comitè de Banca lleidatà, Aureli Vilà —germà del comissari Joaquim Vilà—, perquè requisés els valors industrials i de l'estat que les persones considerades desafectes tinguessin en entitats financeres.⁶³ En aplicació d'aquesta prerrogativa, les autoritats es van apoderar de diverses propietats del bisbat de la Seu d'Urgell dipositades en una caixa de la sucursal del Banc Comercial de Barcelona. El 1939 el bisbe va sol·licitar una investigació i posteriorment el governador civil posà en marxa els agents a les seves ordres perquè aclarissin la responsabilitat d'aquell acte i recuperessin els béns.⁶⁴

De les indagacions realitzades es desprèn que el novembre de 1936 Aureli Vilà es va traslladar a la capital de l'Alt Urgell amb un xofer i un company del comitè de Banca de Lleida, Josep Rivera Vallespí, per trobar-se amb el seu enllaç a la Seu, Joan Borrull Sanfeliu. L'objectiu del viatge era la confiscació de joies i valors del bisbat dipositats al Banc Comercial segons informacions facilitades per un empleat de la sucursal a Felip Solé Barri, delegat de la Generalitat en la banca provincial. En el moment de realitzar-se la investigació l'any 1939, es desconeixia el parador d'Aureli Vilà, Josep Rivera estava a la presó de Lleida a disposició de l'auditoria de guerra i l'empleat de la Seu continuava treballant per al mateix banc, però en una sucursal de Barcelona.

Un cop a l'oficina bancària, els revolucionaris van obrir la caixa de seguretat en presència de Salvador Codina Roca, director en funcions de la sucursal després

---

quatre jocs de tasses de cafè de metall, un joc d'escriptori de plata, sis salva-estovalles de metall, sis plateres, centres i plats de plata i de diferents formes, un peu de plata, set argolles de plata, dues argolles de metall, un peu de custòdia de plata, un rosetó de custòdia de plata, una creu professional de plata, una creu amb imatge de metall, vint-i-tres calzes de plata, una patena de metall, vuit patenes de plata una pica de plata, vint-i-cinc fragments de peces de plata, cent cinquanta-nou peces d'una coberteria de plata, cinquanta-set peces d'una coberteria de metall, vint-i-dos lingots de plata 800/900, cent vint-i-cinc lingots d'una aleació d'estany, alpaca i plata, dues campanes de bronze d'un pes de 900/1000, dos calzes de metall, un calze amb la copa de plata i el peu de metall, dos copons de plata, un bàcul de plata daurada amb esmalts i una imatge d'ivori i pedres fines, una aurèola d'or amb pedreria fina, unes cadenetes incompletes de plata, una espalmatoria de plata, una platera de plata, un cor de plata i pedreria de color, una naveta de plata, un incenser de plata, un rellotge de plata, un rellotge de llautó, dos moneders de plata, un moneder de metall, un gerro de plata, una campaneta de plata, un assenyalador de plata, cinc peces d'una coberteria de plata, dos braçalets de metall, una imatge de metall i fusta, un rosari de plata i cent setanta lingots de plata 800/900.

⁶³ *Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 2.

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 8 llig. 165

que el titular hagués estat assassinat el mes d'octubre de 1936.⁶⁵ Codina declarà que a començaments d'agost la FAI de la Seu ja s'havia apoderat de dos valuosos calzes propietat del bisbat dipositats al banc, deixant a canvi un resguard amb el segell de la CNT però sense la signatura de cap responsable. Després de l'esmentada ordre de la Generalitat que permetia obrir caixes de seguretat com a represàlia política, Codina va intentar que tots els que en tenien una poguessin retreure els seus dipòsits. Per aquest motiu els representants de la Generalitat només van poder requisar el contingut d'unes poques caixes, entre elles la del bisbat. Segons alguns testimonis, Aureli Vilà va creure que tot el que faltava s'ho havia endut la FAI l'estiu de 1936.

Al compartiment del bisbat van trobar valors industrials i de l'estat, vint mil pessetes i algunes joies —un bàcul episcopal, tres anells pastorals, una condecoració del principat d'Andorra i dos pectorals. Seguint la normativa prevista, els representants de la Generalitat, del comitè de Banca i de la sucursal bancària van signar unes actes per deixar constància legal del que s'havia fet. Josep Rivera va declarar des de la presó que desconeixia la destinació exacta d'aquelles joies, però que normalment es dipositaven en una caixa forta del despatx de Joaquim Vilà. Pel que fa als valors, els de l'estat es van localitzar a la Banca Arnús de Lleida i els industrials al Banc Comercial de Barcelona. En l'expedient que hem localitzat no s'aclareix res sobre la destinació de les joies, tot i que la policia creia que podrien estar a Figueres, *lugar en que los rojos tenían el Tesoro Artístico y que abandonaron al huir a Francia*.

Retornant a la vida de les entitats financeres de Lleida durant la guerra, la declaració presentada a la Causa General pel director i propietari de la banca Jordi Llorens aporta força informació.⁶⁶ A l'iniciar-se el procés revolucionari va ser desplaçat de la direcció del banc, tot i que va ser obligat a continuar-hi treballant —als seus fills, en canvi, se'ls hi va prohibir—, mentre que els empleats establien

---

⁶⁵ El 1939 Salvador Codina era el cap local de la Falange a la Seu d'Urgell, declara haver-hi militat des de la seva fundació, i treballava a la mateixa sucursal. Posteriorment abandonà la ciutat perquè hi arribà un nou director i s'incorporà a les files de la Falange navarresa.

⁶⁶ Causa General, peça 9, llig. 1470 -2-, exp. 11 (AHN). Declaració de Jordi Llorens Ribas presentada el 7 de maig de 1941.

un comitè de control.⁶⁷ Una de les primeres mesures que van adoptar fou incrementar els sous amb efectes retroactius des de 1932. Per a Llorens tal decisió va suposar una pèrdua de tres-centes mil pessetes a l'empresa en cinc mesos. A l'antic propietari se li va assignar un sou de sis-centes pessetes mensuals, una mica superior al que rebia el vigilant nocturn segons es lamentava l'afectat. També condemnava el fet que cobressin treballadors que no van acudir mai a la feina o les famílies dels empleats mobilitzats al front.

Afegeix que els dipositants de títols no van ser atacats, excepte pel fet que la majoria es cremaren. Els comptes corrents de persones afectes a la sublevació van ser confiscats, però només tenien petites quantitats. El banc fou incendiat poc abans de l'ocupació i per efectes del front el desenrunament de l'edifici no es va poder iniciar fins el 1939.

Les requisides de diners no es realitzaven només en els establiments bancaris. El 23 de setembre de 1936 Rafel Mas i Mestres adreçava un escrit al comitè de confiscacions de la Generalitat en el que reclamava uns diners que li havien estat intervinguts a l'estació del ferrocarril de Lleida el 2 d'agost.⁶⁸ A aquest professor de l'institut de segon ensenyament de Tudela de Navarra, i fill d'Anglesola, uns agents de la Generalitat li van confiscar la transferència d'un crèdit al seu nom per valor de dotze mil pessetes. A l'arribar a Tàrrrega —es dirigia a la capital de l'Urgell per visitar la família i descansar al suspendre's després del sollevament les oposicions que estava preparant— les milícies antifeixistes locals li van prendre cent setanta-cinc pessetes en metàl·lic. En tots dos casos li van lliurar uns rebuts, que conserva.

Argumenta que portava tots els diners a sobre perquè no tenia residència fixa i perquè ignorava la normativa dictada per la Generalitat sobre la quantitat de diners que es podien dur en un viatge per Catalunya. Com a defensa apunta la seva militància republicana a Madrid, i que era *soci del Casal de Catalunya aquí a Madrid, fill d'un espartenyer, i pobre treballador tota sa vida*. La transferència es corresponia als estalvis de vint-i-vuit anys de treball com a docent, *afany*

---

⁶⁷ Segons Llorens el comitè estava integrat per Gerónimo Piñol, Juan Tufet —ambdós morts al front—, Francisco Clota —en parador desconegut— i Jaume Barrufet que vivia a Lleida en el moment de la declaració.

⁶⁸ Llig. 220/2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

estalviador propi de tot català. Sol·licitava el retorn de les confiscacions, especialment la transferència, ja que per la seva edat, cinquanta-vuit anys, aviat necessitaria els estalvis. En cas que no fos possible, demanava un préstec de cinc-cents pessetes.

Dins de les transformacions experimentades en les institucions financeres locals, es pot incloure també una referència a la reconversió practicada en el sector de les assegurances. La premsa va publicar la convocatòria de l'assemblea per escollir la junta directiva de la Mútua de Lleida. Societat de Socors Mutus, una nova entitat que s'havia d'organitzar a partir de les que existien anteriorment (Mútua de Lleida, Los Vecinos de Lérida, Mutual Leridana, Hermandad Obrera, Entre Artesanos, Antoni Abad, Joventut Republicana i La Lleidatana).⁶⁹ Per a la redacció d'*Acracia* no tenia massa sentit el manteniment d'institucions d'aquesta mena

Hemos publicado esta nota por un deber de cortesía, pero nos extraña que a estas alturas téngase necesidad de sociedades de socorros mutuos, cuyas sociedades mantiene el obrero. Es hora ya de que el que trabaja (y hemos de trabajar todos) tenga asegurada la existencia en sus aspectos económico y moral, sin necesidad de recurrir a estos ahorros.

Totes les antigues mútues van aportar a la nova organització els seus fons de reserva. Però alguna es va topiar amb dificultats. El president de la Mútua, Albert Llobet, li sol·licità al comissari de la Generalitat una autorització perquè la Mutualitat Catòlica pogués retirar els diners que tenia en una llibreta de la Caixa d'Estalvi i Mont de Pietat i que la Generalitat havia immobilitzat.⁷⁰

Com es tracta d'una entitat, que si be portava el nom de Catòlica, els associats son tots proletaris, ja que si algun n'hi havia que no ho fos, ha desaparegut ho ha estat jutjat pel Tribunal Popular d'aquesta ciutat, vos preguem dongueu les ordres convenientes per a que dita quantitat passi a la nova entitat Mútua de Lleida, ja que aixis podrem nosaltres fer-nos càrrec dels associats que han quedat de dita entitat i que no tenen cap culpa de lo succeït.

Uns dies després, el comissari Vilà autoritzava al director i al control obrer de l'esmentada Caixa a aixecar la intervenció que pesava sobre la llibertat de la Mutualitat Catòlica perquè es pogués fer el traspàs del saldo a la de la nova Mútua.

⁶⁹ *Combat*, núm. 28, 27/VIII/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 26, 27/VIII/36, pàg. 2.

⁷⁰ Carta del 19 de novembre de 1936. Caixa C-134 expt. 10939 (ADPL). En altres casos hem pogut comprovar com la comissaria s'apropiava dels béns de comunitats relacionades amb el món religiós. Per exemple, el Comitè Antifeixista de Torrefarrera va posar a la seva disposició els diners i comptes corrents de les monges del poble. En una altra ocasió disposà que els diners confiscats al *camarada* Josep M. Brescó Escolà (capellà d'una localitat propera a Benavarri —Osca— desaparegut al ser acusat de feixista) i dipositats al Banc Comercial de Barcelona a Lleida passessin a la disposició del comitè de Benavarri perquè pogués pagar el deute contret amb la Companyia Nacional de Telefònica que havia instal·lat el telèfon al poble.

3.3 LES CONFISCACIONS DE LES FINQUES URBANES I LA MUNICIPALITZACIÓ DE L'HABITATGE

L'agost de 1943 el fiscal en cap de la Causa General va trametre a l'instructor de Lleida l'ordre d'elaborar una relació dels fets més destacats d'entre tots els instruïts a la província. Es necessitava per documentar una publicació que el ministeri estava preparant per deixar ben clar al món les barbaritats comeses durant la *dominació roja*, així com la justícia del *moviment salvador*. Coneixedor d'aquest objectiu, el fiscal instructor va escollir vuit accions violentes —destacant les principals saques de la presó de Lleida, les morts de religiosos a la universitat de Cervera i els assassinats comesos a la Seu d'Urgell— i la municipalització de la propietat urbana a Lleida.⁷¹ Aquesta inclusió és una bona prova del caràcter central que la política relacionada amb l'habitatge va prendre durant la revolució a la ciutat, tant en els debats polítics com en la valoració general d'aquell període.

Per a Francesc Roca, la transformació de la ciutat ocupava un lloc destacat entre el ventall de possibilitats de renovació social desplegat durant el període revolucionari.⁷² En el cas de Lleida, els defensors de la municipalització de l'habitatge pensaven que, paral·lelament a les transformacions socials que implicaria el final de la propietat privada, es podria acabar amb la manca de vivendes que es patia a la ciutat —agreujada per l'arribada dels refugiats— i que els polítics mai havien sabut arreglar. La descongestió del centre de la ciutat, aconseguir que hi arribés l'aire, el sol i el confort, i l'eliminació de la misèria que l'envoltava era una part important de l'obra revolucionària

*A decir verdad, Lérida tendría que ser destruida casi en su totalidad. El problema radica, no en derribar una casa para construir otra en su mismo lugar, sino en edificar de ahora en adelante, en las Zonas de Ensanche apartadas por completo de esos barrios infectos e insalubres que tanto abundan por el interior de Lérida.*⁷³

⁷¹ Causa General, llig. 1491 (1) expt. 1 (AHN).

⁷² Francesc ROCA, "El decret de Municipalització de la propietat urbana de l'onze de juny de 1937 i la Nova Economia Urbana".

⁷³ *Acracia*, núm. 151, 18/I/37, pàg. 2 i "Las nuevas viviendas de la nueva Lérida" dins *Acracia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 2. Es deia que només l'ajuntament estava en condicions d'impulsar aquesta reforma, i que gràcies a la seva gestió estava millorant l'aspecte dels carrers de Lleida (enderroc de les cases del carrer del Carme davant de la Generalitat; modernització de la rambla d'Aragó amb la demolició dels edificis religiosos que *l'allegien* i impediien la comunicació directa amb el carrer Cavallers i adjacents; construcció d'una casa-bloc als afores de Lleida, en les immediacions del Camp de Mart; i millora general en la xarxa de

La política immobiliària també seria una qüestió generadora de moltes disposicions oficials, tant des del govern català com des dels governs municipals. La Generalitat, seguint les normes dictades pel govern de la República, iniciava la seva intervenció amb el decret del 12 d'agost que rebaixava a tota Catalunya el preu dels lloguers més modestos en un cinquanta per cent i la resta en un vint-i-cinc o en un quinze. Posteriorment —18 de setembre—, el departament de Justícia va constituir el Comissariat de l'Estatge per controlar la situació davant de la descomposició de la propietat urbana. Els comunistes lleidatans, en la seva línia de reivindicar l'ordre, van celebrar la creació d'un organisme que tenia com a principals funcions preparar la legislació en matèria de política social immobiliària, assessorar la Generalitat, resoldre els conflictes entre els arrendataris i els propietaris i administrar els immobles urbans. Però la seva actuació es veia limitada per la intervenció de diverses entitats, els ajuntaments entre elles.⁷⁴

Per altra banda, l'apropiació d'edificis pertanyents a famílies riques va permetre, entre altres coses, que persones no acostumades al luxe el gaudissin almenys un cop. Des d'una òptica oficialista de la revolució, un redactor d'*Acracia* es feia ressò d'aquesta descoberta a l'entrar en el que definia com a *caus feixistes* i plantejava un seguit de condemnes a un estil de vida que entenia caduc. No es parla de la sorpresa i l'admiració que de ben segur alguns van sentir, sinó de rebuig a la superficialitat innecessària i inculta —critica la presència de molts llibres que no havien estat mai oberts⁷⁵

Los acontecimientos nos han puesto en contacto con realidades que eran para nosotros completamente desconocidas.

Una de estas realidades desconocidas ha sido la contemplación de mansiones señoriales. Las hemos visto de cerca, desde dentro y por dentro. La primera impresión no ha sido de estupor, ciertamente, sino que ha sido una sensación penosa, desagradable. Por encima del "confort" hemos visto que hasta el "confort" era desfigurado.

Todos los palacios, todas las viviendas tienen una de estas dos características en el estilo: decadencia o faraonismo.

---

carrers perquè hi penetrés la llum i l'aire, fossin més amplis i tinguessin millors condicions per al trànsit de vehicles).

⁷⁴ "Importante decreto sobre el problema de la vivienda" dins *UHP*, núm. 44, 22/IX/36, pàg. 1. Un recull de la legislació dictada per la Generalitat en matèria d'habitatge durant la guerra a Eduard MORENO, *La Generalitat de Catalunya III. La política urbanística*, p. 91-118 i un resum comentat a Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. I, p. 281-285.

⁷⁵ "Ni ética ni estética" dins *Acracia*, núm. 66, 13/X/36, pàg. 1.

La decadencia se manifiesta en buen número de casos: dormitorios azul pálido o violeta, sillas frágiles, lazos de tonos apagados, utillaje eléctrico amañecado, decoración medio pompeyana y medio infantil con motivos en malva o en variantes del celeste, cuartos de baño más propios para exponer en vitrinas que para usar, más atrayentes para un Narciso que para un atleta, pequeños templos de autocontemplación y de engreimiento, de vanidad frente al espejo. El mobiliario poco resistente, “rococó” y preventivo, propio de féminas cineastas y donceles ojerosos, en la frontera de la feminidad éstos, más allá del bien y del mal aquéllas, siempre con pretensiones todos de seducción y realidades de frivolidad.

Cuando la decoración no es decadente, resulta de estilo faraónico, recargado, con tantos añadidos y ringorringos como un altar de esos que ardieron por buen acuerdo de unos cuantos incendiarios de gusto. Muebles elefantiacos, superlativos en todos sentidos, armatostes que evocan el recuerdo de un tranvía, carromatos que requieren una grúa y que conducidos por un remolcador marino, lo mismo podrían ser una gabarra que una barcaza llena de chatarra.

3.3.1 LES CONFISCACIONS COM A REPRESÀLIA CONTRA ELS DESAFECTES

En les primeres setmanes d'organització revolucionària, abans d'endegar-se les municipalitzacions, ja es van adoptar unes mesures que començaven a renovar l'ordenament de la propietat. Per exemple, per controlar el preu dels lloguers i procurar que els propietaris no mantinguessin pisos buits es va formar l'Associació de Llogaters de Lleida. Fins i tot el Comitè d'Investigació Popular va disposar que l'incompliment d'aquesta norma podia suposar la confiscació dels habitatges.⁷⁶

L'Associació va ocupar el local de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana, juntament amb el seu mobiliari, documentació i diners en metàl·lic, segons va declarar Ramon Aige, president de la Cambra, davant del fiscal instructor de la Causa General.⁷⁷ Posteriorment a la seu de la Cambra es va instal·lar l'Escola Municipal de Música i després la Biblioteca del Poble, de manera que en pocs mesos va desaparèixer, perdent totes les seves propietats.

Els membres de la junta eren, lògicament, representants de l'elit econòmica local i, com a tals, van patir la repressió revolucionària. Dos dels seus vocals van ser assassinats —David Felip Rivera i Josep Abizanda Puntas— i el president —ja ho era Ramon Aige— va passar per les presons de Lleida,

⁷⁶ *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 36, 5/IX/36, pàg. 2.

⁷⁷ Peça 8, llig. 1470 (1), expt. 8, pàg. 2 (la declaració té data del 28 de novembre de 1941).

Barcelona i Mataró fins a ser alliberat per les tropes franquistes.⁷⁸ Segons el mateix Aige, altres membres de la junta i del personal de la Cambra també van ser empresonats, encara que no aporta els noms. A les detencions calia afegir espoliacions i enderrocs d'edificis.

Va ser a finals de setembre de 1936 quan l'ajuntament inicià la intervenció de manera decidida en la propietat de finques urbanes

*Declarar municipalitzades totes les finques urbanes d'aquest terme municipal que eren propietat d'Ordres o Congregacions i Institucions religioses (sic); dels propietaris que hagin desaparegut i no acuden a exercir els seus drets de tal propietari i els que pertanyen a elements facciosos, procedint a llur incautació i exercint dels mateixos tots els actes que li siguin adients, formalitzant la corresponent relació i percebent l'import dels lloguers que adeutin els ocupants.*⁷⁹

També van confiscar algunes obres encara no finalitzades i que l'esclat de la guerra havia aturat. En un moment en el que el treball era un bé escàs, resultava fàcil entendre aquesta opció

*(...) procedir a la incautació de l'obra i consegüent municipalització del "Canot Club" ara en construcció pel concessionari Josep Florensa, atesa la paralització de les obres i acomiadament d'obrers realitzat sense causa que ho justifiqui i tenint en compte, demés, la doble obligació que hi havia en aquest cas per tractar-se d'una obra municipal i perquè en les presents circumstàncies tots els propietaris, contractistes i encarregats deuen estar al front de les seves respectives empreses.*⁸⁰

A partir d'aquell moment, l'ajuntament seria l'encarregat de recaptar els imports dels lloguers de les propietats urbanes requisades. Durant els deu primers dies de cada mes els llogaters i els antics propietaris havien de passar per l'ajuntament a retirar el rebut corresponent al mes anterior. En cas contrari, un

⁷⁸ La mort de Josep Abizanda ja l'havíem relacionat entre les represàlies contra els participants en la sublevació de juliol. David Felip era un farmacèutic militant de la CEDA que fou afusellat al cementiri el 3 de novembre de 1936 en compliment d'una sentència del tribunal popular, quan tenia trenta-cinc anys (Causa General, peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1, estat núm. 1 —AHN—). El judici que el tribunal popular seguí contra Ramon Aige a Antoni BERGÓS, *Memòries*, p. 505-509.

⁷⁹ Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 29 de setembre de 1936 (AML). També s'acordà que totes les obres a realitzar en aquests edificis requisats s'encomanessin a la col·lectivitat del ram de la construcció (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 2 de desembre de 1936 —AML—). En algun cas sembla que el control municipal sobre pisos no tenia l'origen en confiscacions. En una reunió del comitè d'enllaç entre comunistes i anarquistes, el representant de la UGT va protestar pel tracte incorrecte que el regidor Antonio Latorre estava donant a una família de la ciutat que *han ofrecido voluntariamente y con muebles un habitatge*. Sembla que aquesta família volia treure del pis part del mobiliari per a usos personals i que el regidor s'hi negava. L'alcalde Félix Lorenzo es va comprometre a resoldre el tema al si de la CNT (Actes de la reunió del comitè d'enllaç de l'1 de desembre de 1936. Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

⁸⁰ Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de desembre de 1936 (AML). El club l'havien de formar unes piscines que l'ajuntament va pretendre destinar a l'ús del conjunt dels ciutadans, amb el nom de Piscina Municipal del Segre. La conveniència, i la legalitat, de municipalitzar aquest servei es va mantenir com una discussió entre els diferents grups municipals al llarg de tota la guerra (*Acracia*, núm. 323, 6/VIII/37, pàg. 2; *L'Ideal*, núm. 72,9/VII/37, pàg. 2; núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 4; núm. 81, 10/IX/37, p. 4, 2-3; núm. 84, 1/X/37, p. 2-3).

cobrador recorreria els domicilis. La norma preveia excepcions, que havien de ser estudiades individualment, pels casos en què les propietàries fossin vídues o que el dret de propietat estigués consignat a nom de la muller.⁸¹

Diversos propietaris que van ingressar l'import dels lloguers corresponents als mesos de novembre i desembre presentaren reclamacions a les autoritats municipals argumentant que no comptaven amb cap altre medi de vida que les rendes procedents de les seves propietats. Després d'estudiar cada cas, l'ajuntament va acordar tot un seguit de devolucions. Les resolucions apareixen en diverses notes publicades a la premsa i signades pel regidor d'economia Francesc Estaun López, ja que el seu departament era l'encarregat de cobrar els lloguers i el responsable dels retorns.⁸²

L'ajuntament destinava els lloguers cobrats als propietaris a cobrir despeses de guerra, en compliment d'un ban dictat per l'alcalde el 5 de desembre de 1936. La sanció als que no complissin amb la seva obligació era la municipalització de les finques urbanes que posseïen.⁸³

---

⁸¹ Actes de la sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 10 de novembre i 9 de desembre de 1936 (AML). El majordom municipal va rebre l'encàrrec de solucionar les petites incidències relacionades amb l'administració de les finques confiscades i de rebre les queixes sobre dit servei, quedant a les ordres de la conselleria d'Economia (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 2 de desembre de 1936 —AML—).

⁸² Els beneficiats de les devolucions que van apareixent a la premsa són Teresa Barri Bagué, Rosa Bondia Ballebré, José Esteve Queralt, Miguel Llorp Esquerda, Josefa Monné Biosca, Carmen Pérez Arnau, Encarnación Pobes Cebrián, Mercedes Saureu Qui, Mercedes Serra Capdevila, Antònia Serra, Cecília Serra i Concepción Sierra Bardají (*Acracia*, núm. 124, 17/XII/36, pàg. 2); Antonia Asana Bellsola, Carmen Barri, Enriqueta Barri, Teresa Biendicho Zorita, José Boura Curià, Jaime Calsina Roig, Rosa Cervera Vergé, Francisco Olivé Bertrán, José Quixal Gómez, José Rovira Serrandó, Carmen Ruiz Rosinach, Carmen Sardá Garcia i Asunción Vidal Llobera (núm. 137, 1/I/37, pàg. 2); Francisco Almenara, Agustina Aresté Clariana, A. Dalmau, José Estrada, Juan Guvernau Cartanyà, Ramona Hospital, Teresa Hospital, Ramon Llavenera, Mercedes Niubó Massot, Teresa Pascual Quinquillà, Concha Pelegrí Torné, Teresa Prats Pedrisa, Antonio Pujol, Josefa Pujol, Mercedes Tarruella Bergé, Juan Vicario, Antonio Vierge Curcó i José Villa (núm. 144, 9/I/37, pàg. 2); Mercedes Barri Barrés, Mercedes Enric Cortada, Maria Falcó, Mercedes Prats Busquet, Domingo Prunera, Cecília Puigpinós i Bautista Serré (núm. 151, 18/I/37, pàg. 2); Mercedes Barri Barés, Francisco Beá, Carmen Bosch, Rosa Gómez, germans Mateu i Antonio Torres Galcerán (núm. 153, 20/I/37, pàg. 2); Juana Escarpante, Maria Fernández, Josefa Gispert, Dolores González, Juan Merola, Carme Mora Pujol, Pablo Viciano, vídua de Tomàs Vidadegut i Josefina Viladegut (núm. 157, 25/I/37, pàg. 2); Pablo Ager, Maria Manges, P. Roig i A. Saumell (núm. 158, 26/I/37, pàg. 2); José Clivillé Artús, Antonio Corberó, Francisca Hortelano (retorn parcial), Francisca Jorge, Dolores Jové, Luisa Mateu Agustí, Dolores Montserrat, Anastasio Tufet Bergué, Dolores Vilaplana, Juan Vilaplana, Josefa Airet, Francisco Cecilia, Rosa Enric Bertrán, Ramona Estruc, Maria Gosi, Dolores Oliva Gene, Josefa Pallarés, Dolores Serra, Josefa Solduga, Modesto Solé Escuder i Maria Vidal Bonet (núm. 164, 2/II/37, pàg. 2); Rosa Blanc (només el mes de desembre), Antonia Cuadern, Valentín Estrada (només el mes de desembre), Juan Merola i Juan Pifarré (núm. 165, 3/II/37, pàg. 2) i Teresa Belart Marsal (perdonat el mes de desembre), Carmen Blanc Escarp (retornat dos mesos), Carme Cortat (perdonat el mes de desembre), Rosa Eroles (retornats dos mesos), Josefa Esteve Palsá (perdonat el mes de desembre), Teresa Estruc (retornat el mes de desembre), Josefa Francés (perdonat el mes de desembre), Ramona Martorell (perdonat el mes de desembre) i Josefa Porta (perdonat el mes de desembre) (núm. 169, 8/II/37, pàg. 2).

⁸³ *Acracia*, núm. 150, 16/I/37, pàg. 2.

El govern municipal va ordenar o autoritzar moltes confiscacions des dels primers mesos de guerra amb dos arguments bàsics. Es tractava de persones *evidentment o presumptivament incurses en responsabilitat pel moviment subversiu* o que havien abandonat la ciutat a l'iniciar-se la revolució. El 27 d'abril de 1937, en compliment d'una ordre publicada el dia 8 al Butlletí Oficial de la Generalitat, l'ajuntament adreçà al conseller de Finances un llistat d'aquestes finques urbanes —la llista inclou tant a particulars com a institucions i tant les vivendes que controlava el municipi com les que havien quedat sota l'administració de les organitzacions polítiques i sindicals.⁸⁴

Propietaris	Finques urbanes confiscades
Abadal Colominas, Lluís	Sant Martí, 62 Major, 12-14
Abizanda Puntas (germans)	Alcalde Costa, 4, 6 i 8 Pl. Revolució, 31-32
Aige Claramunt, Ramon	Pl. Revolució, 1 i 22 Carles Marx, 33 Salvador Seguí, 43
Aineto Baldellou, Joan	Acadèmia, 13 i 15
Areny Batlle, Ramon	Acadèmia, 12 bis Blondel C Maranyosa, 8 Jaume II, 10 Cra. Barcelona, 15 i 17 Carles Marx, 10 (Casa Moron)
Armenteros Latorre, Francesc	Tallada, 21 i 35 Cavallers, 27 Assalt, 1 Major, 37 i 76 Gairoles, 34 1r de Maig, 12 ⁸⁵ Sant Martí, 5 i 32 Palma, 48 Companyia, 38 Sant Andreu, 14 Travessera del Bruc, 6
Aunós Grau, Eduard (hereus d')	Ballester, 3 Pl. Paeria, 10 i 11-12
Aunós, Eduard	Salmeron, 6 (quadra)
Balcells Castelló, Lluís i Josep	2a Travessar camí Corbins, 14

⁸⁴ Llig. 208/2, núm. 22. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC). L'ajuntament ja havia acordat mesos enrera la publicació oficial de la relació dels contribuents desapareguts i la de les finques requisades (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 13 d'octubre de 1936 —AML—). Entre els mesos de novembre i de desembre de 1936, tal com consta en el llibre d'actes municipals, la comissió de govern va anar autoritzant o decretant, segons el cas, la confiscació d'aquestes finques.

⁸⁵ La llogatera d'aquesta finca municipalitzada va sol·licitar a l'ajuntament que se li reconegués l'usdefruit vitalici de l'habitatge. La petició fou desestimada (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).

Propietaris	Finques urbanes confiscades
Balius Serret, Maria (vídua d'Àngel Roure)	Redola Sant Joan, 6 Ciutat de Fraga, 10 i 12 Prat de la Riba, 8 Pl. Revolució, 18-19
Bores, Josep	Sant Martí, 17 i 19
Borràs Borràs, Josep	Lluís Roca, 26
Bosqué, Enric	Comandant Baiget, 12
Cambra Oficial de la Propietat Urbana	Blondel, 15
Canalda, Assumpció	Sant Martí, 60
Cases Vilella, Joaquina	Comerç, 38
Casino Principal	Major, 39
Cerro Arriero, Àngel del	xalet Cases Barates
Coll Soldevila, Pius	Av. de la República, 10 Comtes d'Urgell, 5 Príncep de Viana, 3 i 5 Travessera Príncep de Viana, 8 i 10
Coll, Pau	Travessera Carme, 25 Pi i Margall, 8 Salvador Seguí, 34-36 i 37 Av. Sant Ruf, 20, 22, 24 i 26
Corbella Álvarez, Emili	Catalunya, 15 Bafart, 6
Corrià Salvador, Carme ⁸⁶	Av. de la República, 11
Costilludo, Jaume	Alcalde Costa, 7 ⁸⁷
Edreira Troitiño, Josep	Fermí Galán, 30, 33 i 35 General Brito, 25 Bruc, 6 i 8
Felip Galícia, Ramon	Major, 47, 57-59 Anselm Clavé, 2
Felip Rivera, David	Salvador Seguí, 24
Finques urbanes de Sucs	Terme rural de Sucs
Finques urbanes de Suquets	Terme rural de Suquets
Finques urbanes dels germans Raventós ⁸⁸	Terme rural de Raïmat
Florensa Farré (germans)	Rambla d'Aragó, 27 Av. de la República, 13 Peixateria, 1
Florensa Farré, Manuel	Av. de la República, 38 Francesc Layret, 17
Forns Bayo, Joan	Príncep de Viana, 13
Gavernet, Joan	Anselm Clavé, 39 i 41 Pl. Mossèn Cinto, 1, 2, 3, 4 i 5 Pi i Margall, 30-32

⁸⁶ Josep Corrià Melgoso va sol·licitar que fos alçada aquesta municipalització ja que era propietat de la seva filla i no pas del seu gendre (el carlí Casimir Sangenis afusellat per ordre del tribunal popular). L'ajuntament ho va desestimar *per tractar-se d'una familiar d'aquest condemnat com facciós i que vivia amb el mateix* (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 2 de desembre de 1936 —AML—).

⁸⁷ La llogatera del quart pis d'aquesta finca, requisada per ser haver estat considerat *facciós* el seu propietari, va sol·licitar a l'ajuntament que se li reconegués l'usdefruit vitalici de l'habitatge. La petició fou desestimada (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).

⁸⁸ Sucs, Suquets i Raïmat són tres grans finques de regadiu gràcies al Canal d'Aragó i Catalunya. Les dues primeres quedarien en els anys quaranta incloses en els projectes de colonització del franquisme (vegeu Víctor BRETÓN, *Terra i franquisme a Lleida*).

Propietaris	Finques urbanes confiscades
Gaya, Àngela ⁸⁹	Assalt, 3 Av. Balmes, 3 Camí de Corbins, 2 Jaume el Conqueridor, 12 Clot de les Monges, 4
Gomar Veciana, Domènec	Anselm Clavé, 16, 18, 18 bis i 18 ter Pl. Revolució, 24 Av. Garrigues (torre i hort)
Gomar, Antoni	Pl. Constitució, 20
Gomar, Felip	Av. República, 50 Pl. Noguerola, 5, 6 i 7 Pl. Constitució, 26
Gomar, Lluís	Pl. Constitució, 27
Gomar, Marian	Jaume II, 1
Jou, Hermenegild	Obradors, 4
Lavaquial, Ramon	Xalet Camps Eliseu Reclus Vileta, 8
Llorenç Abra, Josepa	Camí d'Albatàrrec, 1 i 3
Llorens Roca, Celestí	Cavallers, 48 Rastre, 3 i 5 1r de Maig, 35 i 35 bis Pl. Paeria, 14 Av. República, 18 Acadèmia, 33 Alcalde Costa, 22, 24, 29 E, 32, 34, 41, 43, 55 i 57 Dr. Combelles, 12 Príncep de Viana, 3 magatzems
Llorens Roca, Jaume ⁹⁰	Tallada, 30 Paeria, 13 i 14 Av. República, 15 Cra. Barcelona, 29 Príncep de Viana, 9 i 10-12 Passatge Fargas (hort, caseta i garatge) Alcalde Costa, 31, 35, 39 (pati i hort) i 53 (2 garatges)

⁸⁹ En el cas d'Àngela Gaya, propietària desapareguda, l'ajuntament va ordenar que s'investigués si tenia comptes bancaris a Lleida o a Barcelona per poder cobrar l'impost municipal corresponent a l'1% sobre solars. En cas contrari l'ajuntament passaria a cobrar el lloguer als llogaters de les finques fins cobrir l'import de l'impost no pagat (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 25 de setembre de 1936 —AML—). Aquest va ser el primer cas en què s'adoptà una decisió d'aquestes característiques. Pocs dies després, el 29 com ja hem vist, s'acordaria optar per la confiscació de les finques.

⁹⁰ Sobre una de les confiscacions patides per Jaume Llorens l'ajuntament aprovà el següent dictamen: *Ier. Que havent el Municipi procedit a la municipalització de tot el que pertanyia a Jaume Llorens Roca, per considerar-lo facciós, ja que és desconegut el lloc on ha marxat, que el Comitè Obrer d'Administració d'Explotacions Hidroelèctriques procedeixi a aportar al Municipi la quantitat de set mil cinc centes pessetes de cinc mensualitats que deu al dit Jaume Llorens Roca en concepte de compra de l'edifici social i que d'avui fins a l'Agost del 1939 liquidi a l'Ajuntament d'aquesta Ciutat les mil cinc centes pessetes mensuals que havia de liquidar al dit Jaume Llorens.- 2on. Deixar, sempre que es compleixi el primer acord, sense efecte la municipalització de les finques situades al carrer Alcalde Costa nº 31 i 35. (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).*

Propietaris	Finques urbanes confiscades
Llorens Roca, Josepa (vídua de López Piña)	Comerç, 10 1r de Maig, 9 Av. República, 20 Acadèmia, 39 bis Alcalde Costa, 36 i 50 (fàbrica pinsos i pati) Cra. Madrid, A, B, C i horts
Llorens, Francesc	Jaume II, 23
Mascaró, Marian	Alcalde Costa, 37 pati
Miró Espluga, Josep	3a Travessera de Corbins, 9
Montaner Rosell, Joan	Fermí Galán, 36 (pati)
Montestruch Rubio, Laura ⁹¹	1r de Maig, 19 Pl. Revolució, 4 Correu Vell, 8
Montseny Pons, Salvador	Alcalde Costa, 6 Ramon Soldevila, 4 Acadèmia, 1 bis Acadèmia, 1 quadruplicat
Muñoz Oms, Maria	Major, 84 Vallcalent, 49
Muñoz, Victòria	Av. de la República, 39 Torre Muñoz (xalet), Bordeta
Ollé Costa, Juli	Vallcalent, 12 i 14
Ollé Costa, Ramon	Av. Balmes, 20
Pinyol, Serafí	Av. Sant Ruf, 41 i 43 Alfred Perenya, 3
Pleyán Viciàna, Jaume	Torres partida Fontanet Vallcalent, 67 Dr. Combelles, 11
Pleyán, Jaume	Tallada, 23
Porqueras Alabart, Francesc	Av. Garrigues, 28 A i 28 B
Portal Farré, Lissard	Palma, 52
Prenafeta Agusil, Ramon	Tallada, 18 Municipalització aixecada per acord del 30/12/36
Prieto, Benet	Rambla d'Aragó, 13
Reig Prenafeta, Ramon	Acadèmia, 18-20
Reig, Concepció	Cavallers, 25
Roca, Ramon	Alcalde Costa, 30 pati, 32, 34, 36, 38, 40, 42 pati, 44, 46 i 48
Rosell Ballespí, Joan	Miguel Ferrer, 4 i hort
Rovira i Call, Joan	Cra. Barcelona, 9 i 11
Rovira Nebot, Josep	Av. de la República, 9 Ronda Estació, 17
Rovira Roure, Joan ⁹²	Rambla d'Aragó, 2
Sangenís Bertrán, Casimir	Catalunya, 7
Sebastián Murillo, Josep	Maria Sauret, 1, 3 i 5 Del Riu, 8 Marquès de Vila Antònia, 13, 15, 17. 19

⁹¹ La seva germana Manuela va intentar, sense èxit, que fos alçada la municipalització d'aquestes finques (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).

⁹² L'ajuntament va denegar la petició de la vídua de Rovira Roure, Ana M. Tarazona, de ser eximida de continuar pagant el lloguer del pis que ocupava a l'edifici que fou del seu marit condemnat com a facciós i incautat degudament, per tractar-se de familiar d'un feixista (acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 —AML—).

Propietaris	Finques urbanes confiscades
Serret Pla, Ramon	Descalços, 3
Sirés Llobera, Ignasi	Av. República, 2 Vaqueria Presa, partida de Fontanet Travessera Pi i Margall (pati) Pi i Margall, 40 (casa i hort) Paral·lela Cra. Flix U.A. Partida Sant Gil, 8
Solé Companys, Josep	Estereria, 4
Solsona Pellicer, Camil	Carles Marx, 4
Torres Torres, Ramon	Tallada, 49 Palma, 46
Usúrbil Garbizo, Joan	Acadèmia, 28 Passatge Sant Jordi B
Veciana, Felip de	Caldereries, 24 Cavallers, 13
Verdagué, Josep	Guitarre, 5
Vilalta Salvadó, Ramon	Major, 24 i 26 Comerç, 2 i 8 Av. Balmes, 1
Villalonga Casañas, Ignasi	Av. de la República, 29 Canonge González, 24 Alçamora, 6
Xammar, Francesc	Major, 53 Av. Blondel, 7 Av. Garrigues, 17, 31, 33, 35 i 37
Zabala, Francesc	Travessera Brugulat, 4 Finca rústica, partida Femosa

Propietats de l'Església o de religiosos	Finques
Acadèmia Mariana	Acadèmia, 15, 17-19
Azcárate Zabalza, Hipólita (priora de la Casa de Maternitat)	Major, 15 1r de Maig, 3
Basílica Santa Teresina i finca	Ciutat de Fraga
Capítol de la Catedral	Major, 45 (govern militar)
Carmelites Descalços	Ciutat de Fraga, 27
Casa Rectoral del Carme	Bafart, 8
Catedral i Santa Maria (beneficiats)	1r de Maig
Comunitat de Santa Clara	Dr. Robert, 7 i 17 Sant Anastasi, 7, 9 i 11 Obradors, 1, 12 Nou, 13 i 25 Plateria, 6, 8, 10 i 12 Governador Montcada, 2 i 4
Congregació de la Sang	Canonge González, 4
Congregació dels Dolors	Dolors, 1 Cavallers, 26
Convent Carmelites Descalços	Bordeta
Convent de Raimat	Terme rural de Raimat
Convent de Sant Pau	Palma, 12

Propietats de l'Església o de religiosos	Finques
Convent del Sagrat Cor	Ir de Maig, 52 Plateria, 36 i 42 Pl. Seminari, 7
Convent dels Franciscans	Vila Antònia, 12
Església de la Bordeta	Bordeta
Església de la Sang	Ir de Maig, 50
Església de Sant Jaume	Major
Església de Sant Joan	Pl. de la Revolució
Església de Sant Llorenç	Pl. Sant Llorenç
Església de Sant Martí i abadia	Jaume el Conqueridor
Església de Sant Pere	Pl. de la Llibertat
Església del Carme (casa del capellà)	Av. de la República, 37
Germans Maristes	Catalunya, 3 Anselm Clavé, 16
González, Joan (capellà)	Pl. Seminari, 3
Hospital Capellans Pobres	Pl. de Sant Josep, 5
Jesuïtes	Catalunya, 1
Mercedaris	Ir. de Maig
Monges de Sant Josep	Acadèmia, 22 i 24
Monges Dominiques	Caldereries, 3, 5 i 7
Monges Ensenyança	Rosari 7, 5, 11, 17, 25 Monges, 3 Sant Domènec, 11 Palma, 26, 28, 36 i 38
Palau Episcopal	Tallada, 44
Rector de Sant Andreu	Cavallers, 62 (església i abadia) Borràs, 39
Religioses Santa Teresa	Sant Anastasi, 5, 7 i 14
Sagrada Família	Democràcia, 18
Seminari Conciliar	Rambla d'Aragó
Solsona (capellà)	Camí de Corbins, 48-50

Intentant normalitzar la nova situació, les organitzacions polítiques i sindicals van haver de sol·licitar la legalització de les requises practicades durant la revolució i obtenir el consentiment de la comissió de Responsabilitats de la Generalitat. Entre els dies 20 i 28 de juny de 1937 diverses instàncies del sindicat confederal van demanar consolidar la seva *propietat* sobre les finques següents:

- L'antic convent dels pares Mercedaris (façanes al número 90 de Blondel i 33 de Ir de Maig —Sant Antoni—) on havien instal·lat la seu de la Federació Local de Sindicats Únics —les secretaries de gairebé tots els sindicats que formaven la Federació. El comitè popular autoritzà la confiscació el 22 de juliol de 1936 i Francesc Porcar, secretari de la Federació, declara que la CNT tenia els recursos suficients per assegurar el manteniment i conservació de l'edifici —en el capítol anterior veïem com la Federació Local obligà a tots els sindicats a assumir una part de les despeses que generava.
- També va ser el comitè popular qui autoritzà l'ocupació del número 6 de la plaça Noguerola, propietat de Felipe de Gomà, el 7 d'agost de 1936. Posteriorment es va destinar a la secció lleidatana de la Federació Nacional de la Indústria Ferroviària, la sol·licitud estava signada pel secretari del sindicat Santos Campos, i s'hi instal·là una escola professional, una biblioteca i un ateneu cultural i físic —la seu de les Joventuts Llibertàries.

- El que havia estat seu del *Banco de Préstamos y Descuentos en Liquidación*, façana entre Vila Antònia i Maria Sauret i propietat d'Enrique Serradell, era des del 2 d'agost de 1936 el local dels tallers tipogràfics, de la redacció i de l'administració del diari *Acracia*.
- Jaume Escalé, en la seva qualitat de secretari del Comitè Intercomarcal de la Zona VIII, fou l'encarregat de demanar la confirmació de l'ocupació del número 14 de la plaça Paeria. L'edifici, que fins el 2 d'agost pertanyia al banquer Celestí Llorens Roca, estava destinat a les oficines del Comitè Intercomarcal del sindicat, als comitès dels Sindicats d'Indústria, al Comitè Intercomarcal i la Federació Local de la FAI, al Sindicat Únic de Professions Liberals, al Comitè Pro-Ferits, al Comitè de Relacions Camperoles de la VIII Zona i a alguns serveis de la Federació Local de Sindicats Únics.

Escalé es mostrava disposat a que en els baixos de l'edifici continués funcionant la sucursal del Banco Hispano Americano per la dificultat de traslladar les caixes de seguretat. Les úniques condicions exigides eren unes obres per diferenciar les dos funcions de la finca i que les dependències quedessin sota control del sindicat un cop el banc tanqués les seves portes —cal entendre que això succeiria quan les transformacions revolucionàries fossin més profundes. Mentre hauria de ser la CNT qui cobrés el lloguer que pagava el banc a l'ajuntament per l'ús de l'edifici requisat.

Pel que fa al sindicat socialista, només hem localitzat dues sol·licituds de concessió definitiva d'edificis apropiats, totes dues amb data de 28 de juny de 1937:⁹³

- El secretari general de la UGT de Lleida, Josep Soler Rocafull, explicava que amb la revolució, el sindicat es veure en la necessitat de confiscar provisionalment la finca número 18 del carrer Democràcia, propietat de les monges de la Sagrada Família i que el control de l'edifici era indispensable per assegurar el triomf de la classe proletària. A canvi de la legalització, el sindicat es comprometia a fer-se càrrec del manteniment de l'edifici.
- Per la seva banda, Aureli Vicen, secretari del Sindicat d'Artistes, Dibuixants, Pintors i Escultors de la UGT, esperava poder mantenir l'ocupació de la finca lletra B del carrer Blondel, propietat de Francisco Xamar —suposat facciós, fugitiu i absent—, on tenien instal·lats l'estudi, el taller i les oficines del sindicat.

L'evolució política de la rereguarda obligà a canviar les funcions assignades a alguns d'aquests edificis. Cada cop serien més les dependències destinades a usos administratius, a l'exèrcit i a les forces d'ordre públic en detriment de les entitats confiscadores a l'inici de la guerra. La Federació Local de sindicats únics, per exemple, va acordar l'estiu d'aquell mateix any cedir alguns dels seus locals a la conselleria municipal de la Vivenda per fer front a la manca d'habitatges que patia la ciutat.⁹⁴

- carrer Major, 92, principal —on estaven instal·lades les Milícies Antifeixistes de la CNT—

⁹³ Les sol·licituds de la CNT i de la UGT a llig. 208/2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

⁹⁴ *Acracia*, núm. 293, 2/VII/37, pàg. 2. El sindicat lamentava que s'hagués generalitzat a Lleida la idea que ells controlaven la major quantitat d'edificis, pel que eren els primers als que es demanaven sacrificis.

- carrer del Primer de Maig, 1 —edifici de l'antiga Audiència provincial—
- Porxos Alts, 6, principal, primera
- Rambla d'Aragó, 2 —seu del sindicat únic d'Ensenyament i Professions Liberals.

A partir d'un cert moment fou l'exèrcit qui reclamà més espai a la ciutat, essent l'ús del Seminari conciliar un bon exemple d'aquesta evolució. Entre l'estiu de 1936 i la primavera de 1937 havia quedat sota el control del POUM, que hi instal·là serveis de cuines comunals i d'allotjament de milícies, dipòsit d'equips de guerra i tallers col·lectius. L'assignació de funcions revolucionàries a un edifici que anteriorment es dedicava a la formació de capellans va ser presentada com una magnífica evidència dels canvis introduïts per la nova societat.⁹⁵ A més el partit també hi organitzava activitats lúdiques. Una lleidatana detinguda a Vimodí la primavera de 1939 per una suposada participació en els crims de l'època roja, fou fonamentalment acusada per les autoritats franquistes d'haver assistit a totes les festes que el POUM celebrà al Seminari.⁹⁶

Després de la il·legalització del partit van continuar funcionant els tallers, però també s'hi instal·laren forces de l'exèrcit popular que no tenien prou espai en les dependències del Castell —en una visita del general Pozas a les instal·lacions militars de Lleida el mes de juny ja s'inclou el seminari. La nova situació política també s'apreciava en les festes que s'hi celebraren, com el festival patrocinat per les Dones Antifeixistes de Lleida el mes de març de 1938 per acomiadar els reclutes de la lleva de 1929.⁹⁷ A més, amb la dedicació de l'edifici de la Maternitat a usos militars a partir del gener de 1938, es concentraven en una mateixa zona de la ciutat diversos serveis de l'exèrcit.

Les relacions entre els partits i els sindicats al voltant d'aquests edificis van experimentar, com en tants altres aspectes, alguna tensió. Per exemple, en tres o quatre sessions del comitè d'enllaç CNT-FAI-UGT-PSUC es plantejà una discussió sobre l'edifici de l'avinguda de la República número 39 —propietat de Victoriano Muñoz— on s'havia instal·lat la seu del PSUC, amb l'autorització del Comitè Popular. El problema era que, fruit de la improvisació i del desordre dels primers moments, ocupaven una part de l'edifici homes de la CNT i algun servei

⁹⁵ R. MAGRE, "Lérida, baluarte de la revolución y puntal del socialismo" dins *La Batalla*, 6/XI/36.

⁹⁶ Fons del GC —AHPL— expt. 50 llig. 102.

⁹⁷ UHP, núm. 278, 24/VI/37, pàg. 2 i núm. 495, 7/III/38, pàg. 6.

del comitè de proveïments. Lluís García-Lago s'encarregà de pressionar en repetides ocasions al comitè d'enllaç perquè solucionés el problema. En una altra ocasió fou la columna Durruti la que ocupà un altre edifici *del* PSUC com a magatzem.⁹⁸

A més de les qüestions polítiques i institucionals calia afegir en el problema de l'habitatge una manca important de pisos, especialment amb l'arribada dels refugiats. En alguns casos, els nous lleidatans allotjats en pisos requisats sol·licitaren que els lloguers els hi fossin reconeguts com a vitalicis. L'ajuntament s'oposà per norma a tals demandes, argumentant que totes les persones arribades a la ciutat des de la rereguarda després del 19 de juliol, haurien de retornar als seus llocs d'origen algun dia.⁹⁹ També va intentar que la comissaria de la Generalitat posés a la seva disposició els magatzems on apilava mobles de propietaris fugits per destinar-los a l'ajut dels refugiats. Tanmateix, Joaquim Vilà no ho acceptà per considerar que la Generalitat n'era la legítima propietària. L'enfrontament va suposar que es recorregués a la consideració de l'autoritat superior, *les Organizacions*, però desconec l'acord final.¹⁰⁰

En resum, l'ajuntament esdevé un agent clau en la política immobiliària de la ciutat. L'objectiu final era acabar amb el dret de a la propietat privada sobre les finques urbanes

Es un acierto desposeer al fabricante, al patrono minero, al rentista ¿Por qué no desposeer también al casero, que es generalmente un elemento fascista?

Però tal aspiració s'acompanyà d'una important complexitat en la gestió. Les noves institucions, com hem pogut comprovar en altres apartats, també generaven una nova maquinària burocràtica. Els tràmits per llogar un pis no eren gens fàcils, s'havien centralitzat de manera que necessàriament calia acudir primer al comitè municipal de la Vivenda

Muchos colistas han de irse desesperados sin conseguir un volante para el administrador de la casa que se trata de alquilar.

⁹⁸ Actes de les reunions mantingudes pel comitè d'enllaç entre el 6 de novembre i el 30 de desembre de 1936 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

⁹⁹ Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 (AML).

¹⁰⁰ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 2 i 18 de desembre de 1936 (AML).

Algunes veus demanaven agilitar els tràmits i que els llogaters poguessin tractar directament amb l'administrador de la finca o el porter, ja que els comitès no sempre impedièen els abusos.¹⁰¹

3.3.2 DEBAT POLÍTIC I CRISI MUNICIPAL AL VOLTANT DE LA MUNICIPALITZACIÓ DE L'HABITATGE

La realitat seria la contrària i la intervenció municipal cada com més important. Les primeres mesures municipalitzadores es van fer sense un reglament clar, però des de finals de 1936 l'ajuntament començà a plantejar la necessitat d'avançar en la seva política sobre la propietat urbana. Per altra banda, el govern de la Generalitat va intentar controlar el desordre a través dels decrets de S'Agaró.

En un ple municipal, Jaume Morell (CNT) reivindicà l'elaboració d'un pla per ordenar la municipalització i resoldre els problemes que s'anaven plantejant, com les resistències d'alguns propietaris a assumir les despeses generades per les obres de millora realitzades en els seus habitatges. En canvi la postura socialista, defensada per Balbí Izquierdo, era més moderada al vincular l'efectivitat de la política local amb programes generals per tota Catalunya. La defensa de la independència municipal que caracteritzava als anarquistes féu anunciar a l'alcalde que la seva minoria estava preparant un projecte que properament sotmetrien al debat del ple.¹⁰²

La primera discrepància política important es va plantejar en la sessió plenària que, amb caràcter extraordinari es convocà al mes de gener —la mateixa en què es discutí el preàmbul de la Carta Municipal (vegeu el capítol anterior).¹⁰³

---

¹⁰¹ “La cuestión de la vivienda. ¿Tiene el casero un privilegio especial?” dins *Acracia*, núm. 60, 6/X/36, pàg. 3. L'articulista proposava als llogaters que s'autorganitzessin en una col·lectivitat i que formessin així un nou comitè de l'habitatge. Aquest comitè seria l'encarregat de cobrar els lloguers i de controlar el seu preu. La meitat dels imports es destinaria a les víctimes del feixisme i la resta als jornals de porters, vigilants o serenos, a les obres de millora i manteniment de les finques i a pagar els impostos corresponents —amb la conformitat del control sindical.

¹⁰² Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 23 de desembre de 1936 AML. Un bon estudi de cas el trobem a Jacint JORDANA, “Un cas de municipalització de les finques urbanes durant la guerra civil: Granollers, 1936-1939”. En el cas de Granollers a més de les discussions polítiques al voltant d'aquesta problemàtica s'ha pogut aprofundir en l'estudi del funcionament efectiu de la municipalització (quantifica alguns pagaments d'obres i els cobraments de lloguers). Malauradament, gairebé no hem trobat documentació d'aquest tipus en l'arxiu municipal de Lleida.

¹⁰³ Resum de la sessió extraordinària del ple municipal a *Combat*, núm. 145, 12/I/37, p. 1, 4 i 2.

El grup anarquista, amb el suport explícit del POUM, va presentar una moció que proposava requisar totes les obres aturades durant més de tres mesos —entenen-ho com un primer pas en direcció a la completa abolició de la propietat urbana privada. Els representants d'ERC, defensors del respecte als interessos individuals, foren la principal, i lògica, oposició al preferir atorgar la iniciativa legislativa a la Generalitat en aquesta matèria.

Però la sorpresa es plantejà quan el portaveu del PSUC, Balbí Izquierdo, adoptà una posició propera a la dels republicans. Només contemplava la municipalització quan els propietaris de les obres, després de ser requerits perquè les continuessin, no tinguessin els medis necessaris per fer-ho. Tot i l'oposició frontal de la CNT i del POUM, la proposició d'Izquierdo va ser acceptada pel ple gràcies als vots favorables del PSUC, d'ERC i d'ACR. Però amb aquest ple, el mateix que també es dividí per la Carta Municipal, la qüestió no quedava pas tancada.

Per a la Federació Local de Sindicats Únics, representada pel seu secretari Francesc Porcar, aquella qüestió era un dels problemes més importants de la revolució a Lleida. El punt de partida per elaborar un projecte de política d'habitatge era la concepció del municipi ja comentada en el capítol anterior. Com a administrador i regulador dels interessos de tot el poble, havia de ser l'encarregat d'impulsar edificacions dignes per als treballadors i de millorar les condicions d'habitabilitat de les ja construïdes, objectius secundaris per un propietari privat només preocupat dels seus interessos personals. No volia permetre arribar al final de la guerra sense que res hagués canviat en aquest sentit, pel que no es podia esperar la solució que dictessin consells o comitès superiors. Estaven plantejant un clar desafiament als propietaris, a les opcions polítiques menys avançades i al govern de la Generalitat.¹⁰⁴

Es dia 3 de febrer estava convocat el ple municipal per debatre la municipalització de la propietat urbana. Seguint la seva tradició assembleària, la

---

¹⁰⁴ FRANCISCO PORCAR, “¡Adelante compañeros!” dins *Acracia*, núm. 153, 20/I/37, p. 1, 2, i 4.

CNT havia aprovat el 19 de gener al cinema Rambla el projecte de tretze punts que hi presentaria:¹⁰⁵

1. Tots els edificis, solars i terrenys urbans del terme municipal passen a ser propietat del patrimoni popular (representat pel consell municipal)¹⁰⁶
2. Les expropiacions es realitzaran sense cap excepció i sense dret a indemnitzacions
3. Als propietaris urbans incapacitats per al treball, l'ajuntament els hi atorgaria un subsidi equivalent a la renda neta de les finques municipalitzades i sempre inferior a les 300 pessetes mensuals. Si percebés un salari inferior a aquesta quantitat, el subsidi serviria per arribar a les 300 pessetes¹⁰⁷
4. Anul·lació de totes les hipoteques, censos o qualsevol altre gravamen sobre les finques
5. Els impostos que els propietaris pagaven a l'estat i a la Generalitat serien pagats pel municipi mentre no es reformés el sistema tributari
6. Tots els llogaters haurien de pagar els lloguers, fixats en funció dels ingressos familiars, al municipi. Una comissió formada pel municipi i el ram de la construcció revisaria la distribució de les vivendes en funció del nombre de persones que formessin la unitat familiar¹⁰⁸
7. Els locals ocupats per les organitzacions antifeixistes només haurien de pagar els impostos corresponents a l'estat i a la Generalitat, però assumirien les despeses de millora
8. Les empreses col·lectivitzades pagarien un lloguer equivalent al 3% del valor dels edificis ocupats (total repartit en 12 mensualitats). Les reformes dels locals anirien a càrrec de les empreses i les despeses de conservació les assumiria el municipi
9. Els lloguers es pagarien a mes vençut durant la primera quinzena
10. La sanció sobre els que no paguessin els lloguers era responsabilitat de l'organització a la que estiguessin afiliats¹⁰⁹
11. La recaptació, un cop descomptats impostos i subsidis, es destinaria a les obres de millora i de conservació de les finques, així com a la construcció de nous edificis
12. Totes les qüestions relatives a la municipalització serien responsabilitat d'una nova conselleria de la Vivenda
13. Totes les noves construccions havien de ser aprovades pel comitè municipal, després de l'elaboració dels corresponents informes tècnics

Les forces polítiques arribaven al ple amb unes posicions tan oposades que *Acracia* hi anuncià la celebració amb un to dramàtic que no convidava precisament a l'entesa¹¹⁰

Para mañana, a las siete de la tarde, está anunciada la celebración del Pleno Municipal que tanto interés ha despertado en Lérida entera por las repercusiones que pueda tener.

¹⁰⁵ El dia 21 Félix Lorenzo es dirigí a través de Ràdio Lleida als ciutadans, en representació de la CNT i no pas de l'ajuntament, per explicar-los-hi el projecte.

¹⁰⁶ Larroca va proposar, sense èxit, que els locals ocupats per les organitzacions no fossin municipalitzats. Tot i això, sembla que els partits i els sindicats no complien amb la seva obligació de pagar un lloguer perquè ERC els hi reclamà que ho fessin quan l'enfrontament polític al voltant de la municipalització era més acusat (*Acracia*, núm. 353, 10/IX/36, pàg. 2).

¹⁰⁷ Els subsidis es mantindrien mentre no fos resolt de manera general el problema de la indigència, ja que un dels assistents considerava injust que els incapacitats no propietaris no tinguessin cap ajut.

¹⁰⁸ L'aprovació d'aquest punt va necessitar la formació d'una comissió especial que es retirà de l'assemblea per elaborar un text de consens que finalment fou aprovat com la resta.

¹⁰⁹ Inicialment el projecte preveia que les sancions corresponguessin al Tribunal Popular.

¹¹⁰ *Acracia*, núm. 164, 2/II/37, pàg. 2.

No es injustificado ni mucho menos el interés y expectación citada, teniendo en cuenta el orden del día establecido para ser discutido.

1º Sustitución de consejeros.

2º Satisfacer indemnización despidos

3º Municipalización de la vivienda

4º Ruegos y preguntas

El solo hecho de que nuestra organización presente el proyecto de municipalización de la vivienda, enfrente de los decretos de Tarradellas y la posible actitud de algún sector es motivo suficiente para creer que mañana el proletariado leridano asistirá al ayuntamiento para observar quienes son los que velan por los intereses del pueblo productor y quienes quieren cerrarle el camino que conduce a la emancipación total.

Segons *Acracia*, que contràriament a les pràctiques habituals va reproduir àmpliament el debat del ple (*no malogramos nuestra tradicional posición antipolítica al dar hoy gran realce a las deliberaciones de un pleno municipal*), la sessió va tenir una activa i abundant presència popular que li donà més aspecte d'assemblea popular que de sessió municipal —portant l'aigua al seu molí afirmava que el poble només se sentia atret per la política quan servia per discutir sobre la revolució.

La nota destacante de la sesión municipal de ayer fué la vigilia popular montando la guardia en las tribunas, sus intervenciones más o menos expresivas, pero unánimes, en la condenación de las combinaciones sucias de los saboteadores de la revolución. Ayer pudimos contemplar una sesión de municipio abierto. La rechifla contra los hipócritas embadurnados de rojo y los tricolores cobardes, no pudo ser más categórica. Y corrió a cargo de la masa popular congregada, de los centenares de trabajadores que aman la revolución.¹¹¹

Entre els diversos temes abordats, el debat s'articulà al voltant de dos eixos principals. Un més concret, el projecte de la CNT, i un altre més ampli, la interpretació política de la guerra. Com era d'esperar, les forces municipals es van alinear en els dos bàndols habituals. Per una banda CNT i POUM, partidaris d'aprofundir les mesures revolucionàries, i per una altra PSUC, ERC i ACR que no volien sortir-se del marc legal elaborat per la Generalitat perquè l'ajuntament era fruit d'un decret del govern.

Les formacions burgeses qüestionaven la municipalització i la política general de l'ajuntament. Leopold Morant (ERC), contrari a la idea que un municipi fos com un petit estat, creia que la municipalització no era la política adequada per resoldre els problemes econòmics de l'ajuntament, especialment l'atur, i Jesús Comes (ACR) recordà que l'equip municipal no tenia la legitimitat d'unes eleccions pel que es podia dubtar que representés realment els interessos

¹¹¹ *Acracia*, núm. 166, 4/II/37, p. 1 i 4.

dels lleidatans. Els partits republicans proposaven el nomenament d'una comissió integrada per les tres minories obreres, mantenien per tant la seva posició abstencionista, que estudiés la legalitat del projecte.

Els socialistes del PSUC, que tampoc creien en la municipalització per acabar amb el problema de l'atur, reconeixien que ideològicament podrien estar d'acord amb el projecte anarquista després de resoldre algunes contradiccions en l'articulat. Tot i això, també es manifestaren partidaris de cenyir-se als decrets de la Generalitat que consideraven més útils per fer front a les necessitats del moment. Després de recolzar la proposta republicana d'ajornar la decisió, Balbí Izquierdo afegí un altre ingredient al debat. La necessitat de limitar les mesures revolucionàries per no guanyar-se més oposicions internacionals i per atreure el suport de la petita burgesia.

En l'altre extrem, poumistes i anarquistes pretenien situar l'abolició de la propietat privada en el debat més ampli sobre el caràcter revolucionari de la guerra. Per tant, consideraven que presentar-se com els defensors del sistema democràtic era fer una burla als treballadors, ja que només contemplaven dues alternatives possibles, feixisme o revolució.

La municipalización de la vivienda, más que un problema económico (sin quitarle la importancia que tiene desde este punto de vista) es un problema de moral revolucionaria, de avance revolucionario.

Josep Buiria (POUM) no acceptà que ACR qüestionés la legitimitat de l'ajuntament, però centrà les crítiques en la postura mantinguda pel PSUC. No entenia que una organització que es definia com a revolucionària donés el seu suport als cinquanta-vuit decrets de Tarradellas. Els qualificava de reaccionaris perquè mantenien la vigència de la propietat privada, no permetien reduir l'atur i impedien a les organitzacions i als municipis controlar l'import dels lloguers. La guerra donaria pas a una nova societat si es municipalitzava tot el que es cregués convenient, sense esperar que ho fes la petita burgesia. Pel que fa al suport internacional, només esperava el dels obrers i no pas el dels burgesos.¹¹²

Evidentment, la defensa més abrandada del projecte i, per extensió, de la municipalització va correspondre a la CNT. La posició dels confederals també es

---

¹¹² La posició del POUM en el debat també queda exposada a *Adelante*, núm. 4, 4/II/37, pàg. 1 i a *La Batalla*, 5/II/37.

dirigia fonamentalment contra el PSUC, car Francesc Tomàs reconeixia que el discurs dels republicans complia amb els principis del seu ideari polític.

Jaume Morell i Francesc Tomàs no acceptaven la comissió proposada perquè les decisions de l'ajuntament havien d'adoptar-se en funció dels interessos locals i no pas per acatar les normes dictades des de Barcelona —afegien que fer-ho així suposaria retornar a la tasca sindical exclusiva. L'alcalde polemitzà amb els *separatistes catalans* —referint-se als nacionalistes que en un altre moment defineix com *autonomistas esquerranos*— perquè no creien en l'autonomia de Lleida. Francesc Tomàs, fins i tot, *hace un parangón entre Irlanda y Cataluña y dice que si Irlanda ha conseguido un poco de libertad es porque no ha acatado lo legislado desde el centro* i reblà el clau assegurant que si els socialistes autoritaris es feien amb el poder a Madrid acabarien amb l'autonomia de Catalunya. Qualificatius polítics al marge, la situació posterior als fets de Maig vindria a donar-li una part de raó. Per la seva banda Justiniano Villaverde reivindicava una actuació independent dels interessos de les potències internacionals, recordà el suport explícit d'una assemblea d'afiliats al projecte de la CNT i certificà que la classe obrera, de la que es creia intèrpret, rebutjava els decrets Tarradellas.

Segons la nota publicada per *Acracia*, l'alcalde Félix Lorenzo va adoptar una posició ben combativa al debat —actitud posteriorment criticada per *UHP*. Després de defensar l'estreta relació entre guerra i revolució, criticà al PSUC per no haver presentat un projecte alternatiu com havien promès i els responsabilitzà de l'allargament de la guerra per no haver lliurat l'or per comprar armes — l'alcalde estava especialment molest amb el comissari Joaquim Vilà per la qüestió dels valors trobats al palau episcopal.

Finalment, i en mig d'un clima de gran excitació, amb cridòries dels assistents que impedièien parlar alguns dels portaveus, es va aprovar la proposició d'ERC. El projecte defensat per anarquistes i pumistes quedava ajornat.

El diari dels comunistes denuncià la CNT per articular una campanya d'agitació social prèvia al debat amb l'objectiu de crear un clima de pertorbació que es traduï en una sala abarrotada per un públic predisposat a condicionar les discussions. El grup municipal comunista es declarava partidari de la municipalització i de debatre el projecte confederal que no consideraven totalment

refutable. En canvi, s'oposaven a convertir la discussió d'un projecte concret en un debat polític sobre l'organització general de la rereguarda i al to de les intervencions en el plenari, més pròpies del vell parlamentarisme.¹¹³

Davant del fracàs, la Federació Local de Sindicats Únics va convocar una assemblea popular el dia 7 de febrer que s'allargà durant tot el dia —la sessió matinal es va celebrar al teatre del Parc Eliseu Reclús i la de tarda al local de la Federació.¹¹⁴ Els representants del grup municipal van ser els primers en intervenir. Félix Lorenzo lloà els beneficis de la municipalització i condemnà la posició obstruccionista dels socialistes. Jaume Morell utilitzà arguments similars, tot buscant el recolzament polític dels treballadors de la construcció, *els més afectats per la revolució*, als qui recordà els beneficis que podien obtenir —ocupació plena, habitatges dignes i desaparició de la propietat privada. Les crítiques de Francesc Tomàs s'adreçaren als que defensaven el model de la revolució soviètica pel to personalista que estava adquirint i aportà un to més violent al discurs a l'afirmar que

Esto exige el período revolucionario que vivimos y si las discrepancias llegan al terreno de las armas debe contar con la oposición cerrada de las nuestras.

Justiniano Villaverde es mostrà escandalitzat perquè un projecte sorgit de la discussió d'organitzacions sindicals hagués pogut ser rebutjat per una majoria en la que participaven ERC i ACR, pel que exigí la seva expulsió de l'ajuntament.

Segons l'acta de la reunió la sessió de tarda es va reprendre amb molt públic exaltat per la circulació de rumors sobre intents de sabotatge i sobre la trobada d'armes en un garatge proper. Els parlaments de representants de la CNT, del POUM i d'algun ugetista contrari a l'actuació dels seus representants municipals seguien dues línies principals. Per una banda es condemnava la presència d'ERC i ACR en les institucions i per una altra es refermava la voluntat decidida d'avançar

---

¹¹³ “Somos partidarios de la municipalización de la vivienda para realizarla de acuerdo con la orientación señalada por el Consejo de la Generalidad. Nos pronunciamos contra el cantonalismo y contra la irresponsabilidad, aunque sean producto de la mejor buena fé” dins *UHP*, núm. 159, 4/II/37, pàg. 2. Jaume Morell i Félix Lorenzo Páramo van publicar sengles articles contra el tractament que *UHP* havia donat al ple municipal i contra el que consideraven una estratègia de la direcció socialista pensada per entorpir la revolució i donar el seu suport a la burgesia (*Acracia*, núm. 168, 6/II/37, p. 2 i 4). Aquestes dues posicions es mantindran al llarg de tot el debat sobre la municipalització (vegeu *UHP*, núm. 162, 8/II/37, pàg. 2 i “La municipalización de la vivienda aprobada en Lérida es una conquista revolucionaria que no deben dejarse arrebatar los trabajadores” dins *Acracia*, núm. 260, 25/V/37, pàg. 4).

¹¹⁴ L'acta de l'assemblea a Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 2 (AHN-Sección GC) i una crònica a *Adelante*, núm. 7, 8/II/37, pàg. 1.

en el procés revolucionari. Els assembleistes rebutjaven la legislació de la Generalitat que havia anat retallant les seves posicions.

En aquest sentit, Francesc Pelegrí (POUM) va recordar que la seva organització havia estat apartada del tribunal popular —concretament ell com a primer fiscal— i del comitè de Proveïments —inicialment encapçalat per Josep M. Morlans, un altre destacat poumista local.¹¹⁵ A més, es considerava que les propostes presentades per la CNT eren les més legítimes perquè havien estat prèviament recolzades pels treballadors. Com afirmà Jaume Escalé, secretari del comitè intercomarcal

El pueblo productor de Lérida es el que ha de determinar lo procedente al proyecto Confederal

L'assemblea es tancà amb un acord sobre quatre punts bàsics¹¹⁶

1. Impedir la representació d'ERC i d'ACR en tots els òrgans de direcció i d'administració.
2. Adoptar immediatament la municipalització de la propietat urbana, com a punt de partida de l'acció revolucionària dels treballadors.
3. Centrar la discussió en el projecte presentat per la Federació Local de Sindicats Únics.
4. Enviar aquestes conclusions a l'alcalde Félix Lorenzo, participant actiu de l'assemblea, perquè convoqués un nou ple municipal amb tota la publicitat necessària.

Com a contrapartida, el PSUC també va celebrar una conferència-assemblea al cinema Rambla el dia 8, l'endemà de la patrocinada per la CNT —la consideraren improcedent per l'actitud dels assistents, on fins i tot van intervenir en nom de la UGT veus no autoritzades. Els comunistes condemnaren el caràcter polític de les manifestacions confederals en el ple i en l'assemblea, especialment per intentar barrejar un projecte municipal amb l'expulsió de dos grups, quan hi havia problemes greus als fronts de combats —hores abans d'aquella conferència les tropes franquistes havien entrat a Màlaga. Després de recordar que els anarcosindicalistes participaven del govern de la Generalitat asseguraven que acceptar els seus principis suposaria trencar les regles de la convivència antifeixista i marginalar Lleida de la legalitat catalana. Finalment s'aprovà la proposició del comitè local que reconeixia a

¹¹⁵ No és estrany que una part important de les crítiques de Pelegrí s'adrecessin contra Jesús Comes Caraff. El regidor d'ACR s'havia manifestat en el ple municipal contra el projecte de la municipalització, però també representava els canvis que experimentaven les institucions revolucionàries. El mes de desembre havia estat designat com a president suplent del tribunal popular. Comes va haver de dimitir, i va estar uns dies detingut, després que la FAI i el POUM l'acusessin de feixista i contrarevolucionari (vegi's Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 95 i Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 309).

¹¹⁶ La importància política d'aquesta assemblea l'evidencia el fet que *La Batalla* en fes el seguiment (11/II/37).

la petita burgesia com un aliat necessari per guanyar la guerra, pel que totes les minories municipals havien de continuar formant part del ple.¹¹⁷

Amb aquests antecedents, el 13 de febrer es va convocar una nova sessió plenària en la que tampoc es va poder consensuar cap reglament. A instàncies del PSUC s'aprovà la formació d'una comissió integrada per dos representants de cada minoria que estudiaria durant una setmana les propostes que li arribessin sobre la base del projecte inicial de la CNT. La tensió entre les forces polítiques que havia d'esclatar finalment al llarg de la primavera, s'anunciava en la intervenció de Josep Pac. Per al ponent de la proposició comunista el poder de convocatòria demostrat per l'assemblea popular i el to de les intervencions aconsellaven una discussió més pausada que permetés arribar a un acord sense violències.

L'acceptació d'aquesta metodologia de treball requeria que els anarcosindicalistes suavitzessin la seva posició maximalista, però no ho van fer només per iniciativa pròpia. Francesc Tomàs va reconèixer que abans del ple havien rebut la visita d'un representant del comitè regional de la CNT i d'Aureli Fernández, secretari de la Junta de Seguretat Interior i futur conseller de Sanitat que havia estat membre del comitè central de milícies antifeixistes. Els dirigents del sindicat català, s'entrevistaren amb comunistes, republicans i amb la Federació Local de la CNT a qui feren veure la necessitat de conjugar la voluntat de l'organització de Lleida amb els interessos del col·lectiu antifeixista. Portar immediatament a terme els acords de l'assemblea popular podria produir un conflicte massa greu a la rereguarda que, fins i tot, impediria concretar la mateixa municipalització. Tomàs va presentar aquest compromís com una mostra de responsabilitat per no crear un front de combat entre Lleida i la resta de Catalunya. Però també afegia —amenaçava— que la CNT, que no volia provocar fets sagnants, tenia la força suficient per portar a la pràctica el seu projecte.

Amb el vot en blanc del POUM —Josep Buiria defensà la municipalització al marge dels interessos de Barcelona i tornà a insistir en la marginació de les

---

¹¹⁷ “La Conferencia-Asamblea de nuestro Partido se pronunció unánimemente, después de una elevada y profunda discusión, por la municipalización de la vivienda, con arreglo a lo dispuesto con el Gobierno de la Generalidad, órgano genuino de la dirección política y social de Cataluña y expresión fiel de la unidad obrera y antifascista” dins *UHP*, núm. 163, 9/II/37, pàg. 2 i *UHP*, núm. 164, 10/II/37, pàg. 2.

forces republicanes—, s'acordà la convocatòria d'un tercer ple municipal per aprovar el projecte definitiu després dels treballs de la comissió.¹¹⁸

Tanmateix, la setmana de marge no va servir per unificar criteris, ja que al primer projecte de la CNT s'hi afegí un altre aprovat el dia 16 per un ple de juntes directives dels sindicats de la UGT. En un llarg articulat de catorze punts es defensaven algunes tesis incompatibles amb la posició confederal. S'insistia en enfortir la unitat antifeixista i en defensar els interessos de la petita burgesia, pel que es contemplaven indemnitzacions pels propietaris municipalitzats. Els socialistes consideraven que, econòmicament i socialment, el respecte de la petita propietat i les seves indemnitzacions eren millors, que les ajudes proposades per la CNT per socórrer als antics propietaris que quedessin en la indigència.

Per altra banda creien necessari deixar al marge de la municipalització alguns edificis. Es respectarien les petites finques ocupades pels seus propietaris, els centres oficials —per no subordinar la Generalitat i l'estat al Municipi— i els locals on es realitzessin funcions socials. També contemplaven la creació d'un organisme que, a través dels sindicats, controlés la riquesa expropiada. I, finalment, incloïen un article addicional que preveia l'anul·lació del reglament si entrava en contradicció amb la legislació que aprovés la Generalitat.¹¹⁹

Els dos projectes foren discutits en la sessió plenària del dissabte 20 de febrer de 1937, a la que no hi van acudir les minories d'ERC i d'UdR en protesta per les coaccions rebudes en les reunions de la comissió. Aquesta decisió, interpretada pels anarquistes com una victòria, fou contestada amb una proposta de Justiniano Villaverde per prohibir l'assistència dels republicans als plens següents. La proposició fou aprovada amb els vots favorables de la CNT i del POUM, tot i comptar amb les abstencions d'ACR que no considerava possible la discussió sense la presència dels afectats i del PSUC, partidari de castigar a ERC per irresponsable però disconforme amb el procediment.¹²⁰

---

¹¹⁸ *Acracia*, núm. 175, 15/II/37, pàg. 2; *Adelante*, núm. 13, 15/II/37, pàg. 1 i *UHP*, núm. 168, 15/II/37, p. 6 i 2.

¹¹⁹ “Projecte de municipalització de la riquesa urbana, aprovat el dia 16 de febrer del 1937 en el Ple de Juntes Directives dels Sindicats de Lleida, afectes a la UGT i que deuen presentar i defensar per a la seva aprovació, els representants de la nostra organització al Municipi d'aquesta ciutat” dins *UHP*, núm. 170, 17/II/37, pàg. 2 i núm. 171, 18/II/37, pàg. 2. I “Sobre municipalización de la vivienda” dins *UHP*, núm. 171, 18/II/37, pàg. 4.

¹²⁰ *Acracia*, núm. 181, 22/II/37, p. 1 i 4 i *UHP*, núm. 174, 22/II/37, pàg. 2.

Un cop resolta aquesta primera qüestió, es va poder aprovar finalment el projecte de municipalització de l'habitatge de l'ajuntament de Lleida, pràcticament idèntic al presentat per la CNT unes setmanes abans.¹²¹ El reglament de la UGT i les esmenes que havia presentat ACR foren derrotades en totes les votacions. El PSUC va lamentar l'acord final pels arguments exposats amb anterioritat i perquè una qüestió tan sensible només havia estat aprovada per la mínima majoria dels dotze vots de la CNT i del POUM —absència d'UdR i d'ERC, als que responsabilitzava de facilitar el triomf anarquista, i oposició del PSUC i d'ACR.

El reglament entraria en vigor a partir del mes de febrer, el primer que seria cobrat pel municipi segons la nova ordenació, tot i discutir-se si podria aplicar-se al vençut mes de gener. Durant la primera quinzena de març empleats de la conselleria de la Vivenda i Obres passarien a cobrar els lloguers corresponents al mes de febrer a tots els ocupants de pisos i locals sense excepcions, ni la d'haver pagat a l'expropietari la mensualitat de febrer. En cas que no es complís amb el pagament, la conselleria podria disposar del pis o del local al considerar-lo deshabitat.¹²²

La victòria dels principis de la CNT havia estat total

*En Lérida se ha municipalizado la vivienda contra la voluntad de los socialistas. (...) En Lérida se ha expropiado sin indemnización a todos los propietarios de fincas urbanas. Que se extienda esta expropiación en todos los sentidos y ¡viva la revolución!*¹²³

El tercer punt del reglament feia referència als subsidis que els propietaris municipalitzats tenien dret a sol·licitar en cas que el seu únic medi de vida fossin les rendes obtingudes dels immobles. Aquestes pensions equivaldrien als beneficis de l'ajuntament —diferència entre els lloguers cobrats i els impostos pagats—,

---

¹²¹ Els únics canvis feien referència a les sancions. Segons el projecte original serien decidides per les organitzacions sindicals, mentre que en el reglament aprovat era la conselleria de la Vivenda l'encarregada de castigar als que no complissin amb el pagament dels lloguers. També s'afegia un nou punt que anul·lava tots els contractes d'edificis municipalitzats amb empreses d'assegurances. Mentre no s'aprovés una nova normativa catalana, seria el municipi qui actués d'assegurador d'ell mateix. El reglament va ser publicat en un ban municipal del dia 25 de febrer de 1937.

¹²² *Acracia*, núm. 193, 8/III/37, pàg. 2.

¹²³ *Acracia*, núm. 181, 22/II/37, pàg. 1. A finals de març de 1937 el Consell de Defensa Regional d'Aragó també va publicar un decret de municipalització de l'habitatge que seguia uns principis similars. S'intentava aplicar un reglament transitori que permetés combinar dos objectius bàsics: aconseguir la màxima autonomia municipal —dins de la concepció anarquista del municipi ja comentada— i fer front a una conseqüència de la guerra i de la revolució en els pobles que havien quedat en la zona republicana, l'abandonament per part de molts propietaris de finques urbanes (*Consejo Regional de Defensa de Aragón. Boletín Oficial del Consejo*, núm. 20, 16/IV/37).

sempre que no superessin les tres-centes pessetes, quantitat màxima a percebre pels antics propietaris.

L'única documentació municipal que hem localitzat sobre la municipalització de l'habitatge fa justament referència a l'aplicació d'aquesta norma. Es conserven una setantena d'expedients elaborats per les autoritats municipals entre finals de març i principis de juliol de 1937.¹²⁴ En aquests expedients els antics propietaris, a més de fer constar les dades personals, presentaven una declaració jurada dels béns que posseïen —propietats urbanes i rústiques (indicant qui pagava la contribució), valors i quantitats en metàl·lic. També indicaven les persones al seu càrrec, reflectint si tenien algun ingrés i si estaven capacitades per treballar.

Posteriorment s'afegia la valoració d'un representant municipal —en tots els casos notes manuscrites per R. Ribé— en la que es resumia la situació familiar i econòmica del sol·licitant. Després d'estudiar aquestes dades, la Comissió de la Vivenda proposava al comitè municipal una pensió mensual,¹²⁵ que definitivament havia de ser aprovada per la comissió de govern —sempre favorable en els expedients localitzats. Normalment es tracta de dones que, per diversos motius, no poden treballar o de vídues amb alguna persona al seu càrrec.

126

El primer problema en l'aplicació del reglament fou la resistència de molts lleidatans a pagar els lloguers al municipi. Ben aviat Félix Lorenzo acusà a ERC d'antipatriotisme per fomentar les resistències entre els antics propietaris —els treballadors, segons l'alcalde, havien acceptat amb alegria la nova organització social. També amenaçava als *sabotejadors* amb una denúncia al tribunal popular,

¹²⁴ Municipalització de l'Habitatge, dept. municipal de Foment (AML). Els expedients conservats estan numerats del 101 al 172.

¹²⁵ En l'informe s'indicaven les quantitats que percebia l'ajuntament en concepte de lloguers (en alguns casos es desglossava l'import de cada pis o local i s'indicava el nom del llogater) i les que havia de pagar d'impostos.

¹²⁶ Entre els sol·licitants trobem algun nom que crida l'atenció, com el de l'històric membre de JRLI Lluís Abadías Rocaspana (curiosament la Cambra de Propietat Urbana el denunciaria el 1940 al Tribunal de Responsabilitats Polítiques pel seu passat polític). O el de Tecla Vallderiola Andreu, germana del comissari de la Generalitat a Lleida entre 1932 i 1934. També se li concedí una pensió a la sogra d'un personatge del POUM local Marian Aguas, impressor que havia estat candidat a les municipals de 1934 i que s'encarregà de gestionar la subvenció en nom de la seva sogra amb la que vivia. També podem saber que el regidor anarquista Justinià Villaverde vivia de lloguer en un pis municipalitzat i que, per tant, pagava al municipi 60 pessetes mensuals (Av. de la República, 6, 2n 4). Municipalització de l'Habitatge, expts. 127, 139, 148 i 123, dept. municipal de Foment (AML).

però la coacció més important s'intentà imposar a través de la política de racionament. El 28 de maig, amb l'ajuntament en plena crisi municipal, havia d'entrar en vigor un nou carnet familiar de proveïments, indispensable per adquirir els aliments racionats —pa, patates, carn, sucre, llegums, llet, sabó i oli. L'alcalde intentà que només es pogués rebre prèvia presentació dels rebuts de lloguer.¹²⁷ *L'Ideal* criticà obertament el que Félix Lorenzo Páramo havia definit com una coacció moral

Carai que le fum! Si morir de gana és una coacció moral, quina deurà de ser la material?

Tampoc es mostrà conforme amb aquesta decisió el conseller de Proveïments, el socialista Balbí Izquierdo. No estava d'acord amb la vinculació de dues qüestions tan diferents ni creia possible que un ajuntament dimitit prengués decisions tan serioses.¹²⁸ Per la seva banda, ERC defensava que la presència de cobradors municipals, no sempre ben identificats, contravenia les normes marcades pel govern.¹²⁹

Passats uns mesos, l'ajuntament seguia tenint problemes per cobrar els lloguers —fins i tot sembla que es resistien alguns dels empleats municipals encarregats de presentar els rebuts als veïns. I a més reivindicava la necessitat de fer un nou peritatge de les vivendes per intentar millorar la recaptació —cal recordar que immediatament després de vèncer la sublevació els lloguers es van reduir a la meitat, el que va donar lloc a uns preus força arbitraris.¹³⁰

Disposar d'un reglament aprovat no va servir per superar les confrontacions entre les forces polítiques locals. I menys encara quan la Generalitat presentà el seu propi decret de municipalització de la propietat urbana l'11 de juny de 1937. El periòdic *L'Ideal* es va convertir en el principal defensor de les mesures governamentals.¹³¹

¹²⁷ *Acracia*, núm.204, 20/III/37, pàg. 2; núm. 246, 8/V/37, pàg. 2 i núm. 260, 25/V/37, pàg. 2. "Editorial: Hay que pagar los recibos de alquiler. Las viviendas pertenecen al Ayuntamiento" dins *Adelante*, núm. 60, 10/IV/37, pàg. 1.

¹²⁸ "Pedimos responsabilidad y un poco de dignidad social" dins *UHP*, núm. 253, 26/V/37, pàg. 2. El rotatiu donava el seu suport al regidor de proveïments qualificant la decisió de Lorenzo Páramo d'alcaladada i més tenint en compte la situació de crisi municipal, que es tractava d'un alcalde dimissionari.

¹²⁹ *L'Ideal*, núm. 64, 14/V/37, pàg. 3; núm. 66, 28/V/37, pàg. 4 i núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3.

¹³⁰ *Acracia*, núm. 305, 16/VII/37, pàg. 2.

¹³¹ *L'Ideal*, núm. 70, 25/VI/37, p. 1 i 3. El PSUC, per la seva banda, s'apressà a apuntar les similituds existents entre el decret del govern i el projecte de la UGT rebutjat el mes de febrer, amb el que l'ajuntament de Lleida havia perdut més de tres mesos (Pere CALZADA, "La municipalización de la vivienda en Lérida")

El decret deixava l'administració de la propietat urbana en mans d'uns consells tècnics, administratius i directius, formats per representants dels ajuntaments, de la CNT i de l'UGT —caixes immobiliàries municipals—, encarregats d'aplicar la normativa encara que podien adaptar-la a les necessitats locals.

Els propietaris serien indemnitzats amb cèdules immobiliàries pel valor que tenien les finques el 30 de juny de 1936, deduït el líquid imposable que figurava al cadastre, que havien de ser amortitzades en un màxim de quatre anys. Només es negaria la indemnització als propietaris declarats facciosos per un tribunal popular. Els lloguers —ara denominats dret d'ocupació— mai podrien superar els que es pagaven el mes de juny de 1936 i no s'haurien de pagar per viure en la seva propietat. S'abonarien conjuntament amb els impostos municipals i els destinats a la Generalitat.

També correspondria a les Caixes la missió de pagar els tributs que des del municipi corresponguessin a l'estat, així com reparar i conservar els edificis existents i construir-ne de nous per mantenir l'activitat del ram de la construcció.

Per ERC el decret no era completament satisfactori, perquè responia a excessives transaccions entre tendències polítiques oposades. Tot i això, *benvingut sigui, car sempre és preferible una llei, per dolenta que sigui, a no cap llei, com fins ara*. Tampoc oblidaven els republicans que les mesures relatives a les col·lectivitzacions i a les municipalitzacions eren transitòries fins que es produís la solució final de la guerra. I afegien que l'aposta de l'ajuntament de Lleida no estava resultant econòmicament intel·ligent, perquè els seus ingressos s'havien reduït considerablement respecte l'època en què podia cobrar els impostos municipals.

L'aplicació a Lleida del decret del govern va donar lloc a un nou i intens debat polític. En el primer ple que es va poder celebrar després de resoldre la crisi municipal del mes de maig, el dia 30 de juny, els efectes del decret van ser tema central. Els republicans proposaren l'aplicació d'un nou reglament de municipalització que s'ajustés als principis assenyalats per la Generalitat i Manuel

Culebra (PSUC) afirmà que ells només havien acceptat la forma com s'havia fet la municipalització a Lleida de manera provisional —tot i que formava part de l'acord municipal signat amb la CNT per resoldre la crisi municipal. El consistori acordà la formació d'una comissió que elaborés el reglament de la futura Caixa Immobiliària. Estaria integrada per dos representants de la CNT, dos del PSUC, dos d'ERC, un d'UdR i un altre del POUM.¹³²

La Federació Local de Sindicats Únics va tornar convocar una assemblea d'afiliats el dia 16 de juliol per marcar el criteri que hauria d'adoptar la seva minoria municipal alhora de articular el reglament de la Caixa —el municipi aprovà el seu projecte amb el compromís que acceptarien la normativa que la Generalitat aprovés en el seu moment.

Però un cop conegut aquest no estaven disposats a fer-ho perquè el consideraven antieconòmic al reconèixer els drets dels propietaris —pensaven que la despesa repercutiria en els treballadors de la construcció. Francesc Porcar calculava que eren necessaris uns vuit o deu milions anuals per mantenir totes les activitats professionals relacionades amb la construcció, mentre que l'aplicació estricta del decret reduiria el pressupost a uns dos milions encara que s'incrementessin els lloguers en un cent per cent.

Els hi preocupava acceptar la nova proposta perquè haurien de presidir el nou organisme com a titulars de l'alcaldia i, per tant, el fracàs de la municipalització podria ser presentat com un fracàs de la CNT. Davant la complexitat de la qüestió, l'assemblea no va poder arribar a cap acord definitiu, pel que deixà llibertat d'acció a la Federació Local i als representants municipals.¹³³

Finalment, en el ple celebrat els dies 17 i 19 de juliol s'aprovà el projecte de reglament presentat pel PSUC amb els vots favorables de la CNT i de la Unió de Rabassaires i amb l'oposició de la minoria d'ERC que hi presentà un projecte alternatiu. El reglament validat es limitava a definir les funcions de la caixa immobiliària i a detallar quins havien de ser els seus membres, sense aprofundir

---

¹³² Un resum del ple a *Acracia*, núm. 292, 1/VII/37, pàg. 1 i *L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 2. Per altra banda, mentre no fos aprovada la Caixa de Lleida, l'ajuntament pretenia seguint cobrant els lloguers com ho venia fent, al marge del decret del govern (*Acracia*, núm. 300, 10/VII/37, pàg. 2).

¹³³ *Acracia*, núm. 306, 17/VII/37, pàg. 4.

en les qüestions més delicades. El projecte d'ERC, més complex, va ser titllat pels altres grups de massa burocràtic. A més, s'aprovà una proposta de la CNT que permetia deixar el reglament en suspens fins al primer de gener de 1938 si la seva aplicació resultava excessivament complicada. Per als republicans el debat va suposar un retorn de socialistes i d'anarquistes al cantonalisme propi de la primera etapa de la guerra.¹³⁴

La Caixa Immobiliària Municipal de Lleida va quedar constituïda el dia 1 d'agost de 1937, després que el 26 de juliol fossin escollits els seus integrants —la seu estaria situada al número 7 de Blondel:¹³⁵

President	Félix Lorenzo Páramo delegà en el regidor d'Obres Antonio Sorribes López (CNT)
Sots-president	Jaume Corberó Bitrià (CNT)
Secretari	Antoni Vallés Jové (UGT)
Sots-secretari	Amadeu Vila Segura (CNT)
Interventor	Manuel Manlleu Bartomeu (UGT)
Vocals	José Ríos Carrera (CNT) Amadeu Delshams Roqueta (ERC) Posteriorment ocuparien aquesta plaça Agustín Villas Carrasqué (CNT) Miquel París (CNT) Damià Vallès Amorós (UGT) Josep Falcó Bosch (UGT) Felip Solé Barri (UGT)
Comissió Administrativa	Amadeu Vila Antoni Vallés Josep Falcó Felip Solé
Comissió Tècnica	José Ríos Amadeu Delshams Jaume Corberó Damià Vallés Manel Manlleu

En aquesta estructura inicial hi havia una representació important de la CNT que posteriorment fou reduïda en benefici de la UGT

*ha estat precis més d'una conversa amb els companys de la C.N.T. per convèncer-se, almenys davant l'opinió, de què comptàvem amb la majoria a la nostra localitat.*¹³⁶

¹³⁴ *Acracia*, núm. 308, 20/VII/37, pàg. 2 i *L'ideal*, núm. 74, 21/VII/37, pàg. 4 i núm. 75, 30/VII/37, p. 2.

¹³⁵ *Acracia*, núm. 314, 27/VII/37, pàg. 2.

¹³⁶ *Unió General de Treballadors. Federació Local de Lleida. Informe del Comitè Local davant el ple de Junes Directives celebrat el 24 d'agost del 1937* (Llegat Areny de l'IEI).

L'existència de la Caixa es va donar a conèixer als lleidatans a través d'un ban publicat pel seu president.¹³⁷ Antonio Sorribas afirmava que no s'aplicaria el decret de la Generalitat fins al proper 1938 i que, mentre això no es fes, l'ajuntament s'esmerçaria en tallar enèrgicament el sabotatge a la nova economia. El principal problema continuaven sent les resistències de llogaters i d'*expropiataris* a pagar uns rebuts que s'acumulaven a la Caixa des del febrer.¹³⁸ Les sancions podien arribar al desnonament i els propietaris rebels podrien quedar exclosos dels beneficis del decret de la Generalitat un cop s'apliqués. Per a ERC el ban era clarament il·legal perquè no acatava la legislació del govern i reptava a la Caixa que els denunciés com inductors al sabotatge car es permetia aconsellar obertament als propietaris que no paguessin els rebuts.¹³⁹

En el ple municipal del 8 de setembre es tornà a votar que les infraccions fossin castigades amb la retirada de la tarja de proveïments. L'incompliment de les normatives es relacionava amb activitats cinquenacolumnistes, amb perjudicis per als treballadors i amb l'obstaculització de les necessàries obres de millora —la Caixa sí que havia de complir amb les seves obligacions fiscals amb la Generalitat. Però igual que tres mesos abans ho havia fet Izquierdo, el conseller de Proveïments Francesc Balp (UdR) es mostrà contrari a aquesta mena de sancions. Per altra banda, les esquerdes en el pacte PSUC-CNT que havia possibilitat la sortida de la crisi municipal del mes de maig eren cada cop més manifestes. En aquell moment Manuel Culebra es mostrava disposat a acceptar el text del decret de la Generalitat. Finalment s'acordà elevar una consulta a la Generalitat sobre la legalitat de la Caixa de Lleida i esperar a la resposta per aplicar el reglament de sancions.¹⁴⁰

La posició republicana es va veure reforçada quan el departament de Finances de la Generalitat contestà amb l'anul·lació del reglament de la Caixa Immobiliària per considerar-lo il·legal a través d'una ordre que resumia l'evolució

¹³⁷ *Acracia*, núm. 330, 14/VIII/37, pàg. 2.

¹³⁸ En un article posterior s'afirmava que la meitat dels llogaters no complien amb les seves obligacions i que en el moment de constituir-se la Caixa l'ajuntament li va lliurar uns rebuts per valor d'1.113.637 pessetes gairebé impossibles de cobrar (*Acracia*, núm. 360, 18/IX/37, pàg. 4).

¹³⁹ *L'Ideal*, núm. 78, 20/VIII/37, pàg. 4.

¹⁴⁰ "Los que no pagan alquiler y los que trabajan sin cobrar" dins *Acracia*, núm. 380, 13/X/37, pàg. 4. Un resum del ple a *L'Ideal*, núm. 81, 10/IX/37, p. 4, 2-3.

de la seva postura sobre la municipalització.¹⁴¹ El govern, davant de la minva dels ingressos de molts municipis, havia autoritzat el primer de febrer de 1937 als ajuntaments municipalitzadors a continuar cobrant els lloguers de manera temporal, sense que es pogués interpretar com una mesura definitiva, ni com una aprovació o convalidació de les mesures adoptades pels municipis.

L'ajuntament de Lleida va ser específicament autoritzat a cobrar els lloguers el 16 d'abril, seguint el reglament que havien aprovat, mentre no es dictaminés una normativa general per tota Catalunya. Aquesta autorització, per tant, quedava eliminada un cop promulgat el decret de l'11 de juny. Per altra banda, l'ordre del departament de Finances afirmava que les normes que volia aplicar la Caixa de Lleida estaven en oberta contradicció amb el decret, especialment perquè pretenien obligar als propietaris a pagar un lloguer pels seus habitatges i perquè es negava el dret reconegut a les indemnitzacions.¹⁴²

La sentència deixava l'ajuntament de Lleida, en paraules de *L'Ideal*, en una situació ridícula fruit de la seva acció cantonalista. La primera reacció del ple va ser estudiar la declaració d'il·legalitat per introduir les reformes que fossin necessàries. El mes de desembre la Caixa es va autodissoldre i aleshores els debats entre els grups municipals van girar a l'entorn de la possibilitat d'investigar la seva actuació —el 5 de gener de 1938 es va formar una comissió de funcionaris municipals que havia de realitzar aquest estudi.

En el següent ple del mes de febrer els consellers es mostraren conscients que la gestió de la Caixa havia estat poc eficaç pel que s'acordà convocar una sessió extraordinària per discutir el dictamen elaborat per la comissió de funcionaris. El curs de la guerra i la darrera crisi municipal plantejada a finals de febrer farien ja impossible que l'ajuntament pogués tancar de manera definitiva aquesta qüestió tan influent en la vida política de la ciutat durant aquells mesos.¹⁴³

---

¹⁴¹ Ordre del 8 d'octubre de 1937 que *L'ideal* publicà íntegrament i comentà àmpliament (núm. 86, 15/X/37, pàg. 4). En un altre número, *L'Ideal* va publicar un ampli fragment d'una intervenció parlamentària d'en Josep Tarradellas, de l'1 de març de 1938, en la que exposà les diferents mesures adoptades pel govern en matèria d'habitatge (núm. 108, 19/III/38, p. 2-3).

¹⁴² *L'Ideal* lamentava que mentre la Caixa donava una àmplia difusió a les seves normatives (presència constant a Ràdio Lleida i profusió de cartells amb els bans per la ciutat) no estaven fent el mateix amb les disposicions contràries dictades per la Generalitat.

¹⁴³ *L'Ideal*, núm. 12/XI/37, p. 1-2; núm. 98, 8/I/38, pàg. 2 i núm. 102, 12/II/38, pàg. 3 i *Acracia*, núm. 452, 6/I/38, pàg. 2. En aquelles alçades de la guerra, el PSUC lamentava que la municipalització de l'habitatge, columna vertebral de la revolució popular a Catalunya juntament amb la legislació agrària i el

A més dels problemes legals, la municipalització de l'habitatge no havia aconseguit ser una política econòmicament rentable. Lògicament *L'ideal* es va encarregar de destacar aquest fet i de posar l'èmfasi en la reducció dramàtica dels ingressos dels ajuntaments —pèrdua d'impostos sobre la llum o les clavegueres— i també important per a l'estat —menys contribucions urbanes.¹⁴⁴ També afirmava que els obrers de la construcció eren els altres grans perjudicats, perquè els propietaris particulars els hi podien fer molts encàrrecs d'obres, mentre que els ajuntaments no estaven en condicions de fer cap despesa. I finalment, destacava la situació en què havien quedat molts petits propietaris que no tenien més ingressos que les rendes obtingudes de la seva propietat urbana.

Hem fet, en suma, el negoci de Robert amb les cabres.

Tanmateix, la visió negativa no era exclusiva de l'oposició. Tampoc la valoració final d'Antonio Sorribas va resultar gaire positiva.¹⁴⁵ Va haver d'afirmar que tots els seus esforços, com a president de la Caixa, per cobrar els lloguers havien estat inútils —la recaptació hauria d'arribar a 4.020.000 pessetes anuals. I de reconèixer que des del mes de febrer no havia pogut assumir les càrregues fiscals adquirides amb l'estat —1.030.991 pessetes anuals. Amb l'escassa recaptació aconseguida només s'havia pogut pagar als treballadors de la construcció —en la data de l'article se'ls hi devien dues setmanades. A la Col·lectivitat de Paletes i de Peons (CNT-UGT) se li devien 800.000 pessetes, i altres quantitats a altres col·lectivitats industrials. El fracàs contribuïa a generalitzar la desmoralització entre les col·lectivitats, base principal per guanyar la guerra. Sorribas continuava defensant que als infractors els hi fos retirada la tarja de racionament.

3.3.3 HISTÒRIA D'UNA ESCALA: L'HABITATGE I LA GUERRA

---

decret de col·lectivitzacions, no hagués estat efectiva al conjunt de Catalunya després del decret de juny de 1937. En moltes localitats no s'havien constituït les caixes immobiliàries i els obstacles al procés eren importants arreu —la pressió dels antics propietaris, la interinitat i provisionalitat de les realitzacions que creaven impopularitat, els fracassos d'algunes realitzacions. Instaven a la Generalitat perquè accelerés l'aplicació del decret ("La municipalización de la vivienda" dins *UHP*, núm. 479, 16/II/38, pàg. 6).

¹⁴⁴ "Editorial: Fracàs de la política municipalitzadora" dins *L'Ideal*, núm. 80, 3/IX/37, pàg. 1.

¹⁴⁵ Antonio SORRIBAS, "El que no paga alquiler sabotea la guerra y la revolución" dins *Acracia*, núm. 396, 1/XI/37, pàg. 7.

Més enllà de les estratègies de les organitzacions sindicals i polítiques, de les accions de govern i del debat ideològic generat al voltant de la propietat privada de les finques urbanes, les transformacions experimentades per l'habitatge al llarg d'aquells mesos poden apreciar-se millor a través de la recreació dels canvis viscuts en un immoble de la ciutat. L'inici de la guerra suposaria un trasbals important en la comunitat de veïns del número 51 del carrer Major. La propietària de l'edifici, Teresa Reñé de Combelles, tenia la seva residència habitual fixada a Barcelona, pel que era la portera de l'edifici, una senyora analfabeta que superava la seixantena i vivia amb la seva filla, qui se'n feia càrrec. Els altres llogaters eren un enginyer, un canonge i un sastre. Un cop acabada la guerra cap d'ells continuava vivint en aquell edifici —l'enginyer i el canonge havien mort, el sastre estava en parada desconeguda i la portera s'havia traslladat al carrer la Palma.

A finals de març de 1939 es van trobar amagades a les golfes de la casa unes joies no identificades. Per intentar aclarir el seu origen la delegació d'Ordre Públic va endegar una investigació sobre les diferents famílies que hi havien viscut durant la guerra — l'afer prenia un interès especial perquè un dels pisos va ser ocupat pel líder agrari i dirigent de la revolució local Sebastià Garsaball. En aquell moment, els interessos de la propietària estaven defensats per Pedro Fontanet Huguet, un brigada del cos d'Enginyers, representant de Reñé des del 1929.¹⁴⁶

En els agitats dies de l'estiu de 1936 un edifici com aquell —la propietària no vivia a Lleida i un dels veïns era canonge— passaria a ser un objectiu dels grups que entenien l'assalt a les propietats com una part de la construcció revolucionària. Davant dels fets que havien de venir, les golfes de la casa van adquirir un important protagonisme. Eren el millor lloc per amagar objectes que podien resultar comprometedors o per emmagatzemar les propietats que els diferents llogaters anaven abandonant a mesura que canviava el curs de la guerra. En les primeres setmanes, el brigada va ajudar a la propietària a amagar en una vella banyera una creu, una imatge de la Verge, un reliquiari i altres objectes religiosos. Quan

---

¹⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 61 llig. 103.

intentaren recuperar-los la primavera de 1938 les golfes estaven regirades i aquells objectes ja no hi eren.

L'enginyer, Joaquín Gías Martí, havia estat executat durant la guerra i la seva vídua, Teresa Jové Teixidó, va ser localitzada a Binaced, una localitat propera a Binéfar (Osca). La sublevació dels militars rebels va sorprendre el matrimoni estiujant amb els seus dos fills, de deu i de sis anys, en aquell mateix poble aragonès que quedaria inclòs en la rereguarda republicana i en poc temps immers en un procés de col·lectivització anarquista.¹⁴⁷

El marit, *ante las persecuciones de que era objeto*, hagué de fugir en direcció a França, amb la intenció d'aconseguir des d'allà que la seva família seguís els mateixos passos. Però un cop havia travessat la frontera va ser repatriat per les autoritats franceses —*lo secuestraron en la frontera los policías españoles y franceses*, en paraules de la seva dona. A Espanya va ser jutjat i *después de un verdadero calvario de Tribunal en Tribunal fué fusilado* —desconec quin tribunal el jutjà, ni on fou executat.

Mentre estaven a Binaced, el seu pis del carrer Major va ser objecte d'un saqueig en el que, segons testimoni de la senyora Jové, ho van perdre tot excepte un piano. No podia acusar a ningú del pillatge perquè no en va ser testimoni directe, però assegurava, *por referencias fidedignas*, que havia estat gent del POUM. Potser perquè després el pis va ser la residència de Sebastià Garsaball, *sin que en la cesión interviniera ni se contara con la declarante*.

Passat un temps, Teresa Jové va retornar a Lleida, per instal·lar-se amb els seus fills a casa de la seva mare, també al carrer Major. Els seus únics ingressos, al marge de l'ajuda familiar, eren les rendes obtingudes dels lloguers de dos edificis de la seva propietat —un al carrer Major i un altre a la plaça Ereta. Però aquesta font va desaparèixer a l'entrar en vigor la municipalització de l'habitatge. Acollint-se al reglament de municipalització vigent, va sol·licitar una pensió a l'ajuntament, que li concedí, el maig de 1937, 206'31 pessetes mensuals.¹⁴⁸ Per demostrar la seva

---

¹⁴⁷ *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal de Monzón (Huesca)*, p. 71-79.

¹⁴⁸ L'import de la pensió era la diferència resultant entre les 281'50 pessetes que l'ajuntament cobrava de lloguers per les vivendes i locals dels dos edificis (10 pisos, una botiga i les oficines de la Compañía Eléctrica Leridana) i les 75'19 que havia de pagar en concepte d'impostos (Municipalització de l'Habitatge, expt. 153, dept. municipal de Foment —AML—).

precària situació, Jové va declarar que no podia treballar per malaltia, que no tenia res als bancs i que no sabia on era el seu company (sic) perquè a l'esclatar la guerra vivia a Binaced.

Pel que fa a Sebastià Garsaball, sembla que va ocupar aquell pis fins que hagué d'abandonar la ciutat per la imminent arribada de les tropes franquistes. A partir del gener de 1939 el nou estadant de l'habitatge seria el brigada que actuava com a representant de la propietària de la finca, *continuando en el piso los muebles y enseres que aquél (Garsaball) tenía*.

També durant el mateix mes de gener s'havia incorporat a la comunitat de veïns el sastre Ernesto Jardí Freixa amb la seva família. I, també en aquest cas, l'anterior llogater —*que era otro sastre llamado Andreu Lamarca, de destacada actuación socialista durante el dominio rojo*— havia abandonat la ciutat pel seu passat polític. Abans de signar el contracte amb la propietària, els mobles que hi havia al pis havien estat inventariats i emmagatzemats a les golfes, *donde están depositados los de otros pisos también abandonados de la misma casa*.

En un altre pis hi havia viscut un canonge, Josep Cortecans Vendrell, amb dues nebodes solteres —Mercè i Josepa Cortecans Arenas, que el 1939 residien en una vil·la de les Cases Barates. El religiós va ser assassinat el 26 de juliol de 1936 i el pis, segons declaració de les nebodes, fou posteriorment saquejat —*llevándose los rojos lo mejor de los muebles y los objetos de valor*. Les dues dones van abandonar l'habitatge a primers d'octubre i aleshores l'habitatge passaria a ser ocupat per la família de Pere Rodamilans Salvia, un comerciant local. Les nebodes es van endur alguns mobles i, com també havia fet la propietària de l'edifici, amagaren els objectes religiosos i artístics que conservaven del seu oncle en una caixa de les golfes. Quan van intentar recuperar les seves pertinences, sembla que aquestes ja no hi eren.

El comerciant va declarar a les forces d'ordre que la seva família ocupà el pis després de posar-se d'acord amb la propietària i les anteriors llogateres, a les que assegurava haver comprat alguns mobles que ja no volien perquè poguessin abandonar l'habitatge més ràpidament. Els nous inquilins hi van residir fins el 27 o 28 de març de 1938 quan hagueren de fugir per por als bombardejos de l'aviació franquista. En l'evacuació *dejaron en el piso sus muebles, ropas, colchones, etc.*;

pues por lo precipitado de su marcha, no se llevaron más que la ropa puesta y una manta cada uno. Es van establir primer a Cervera i després a Barcelona amb uns familiars.

No van retornar a Lleida fins a mitjans de març de 1939, quan el front ja s'havia allunyat. El seu antic pis, però, tenia ja un nou llogater, pel que hagueren de buscar una nova residència al carrer del Bruch. Feia un parell de mesos que el metge Andrés Chordí Bergua —regidor de la ciutat en aquells moments— havia signat el corresponent contracte amb la propietària de l'edifici. Com havia declarat el sastre Ernest Jardí, el mobles que Chordí trobà al pis foren inventariats i emmagatzemats a les golfes. Afirma que també van trobar documentació política que lliuraren a la Jefatura d'Investigació de Falange. Aquest punt va haver de ser aclarit en la declaració de Rodamilans. El comerciant va reconèixer que era militant de Joventut Republicana des de feia uns set o vuit anys i que el seu fill treballava a les oficines del Socors Roig Internacional i n'era afiliat.

Tot hi haver perdut el pis, aquesta família encara esperava trobar part de les seves coses a les tan visitades golfes. Amb aquest objectiu, la dona d'en Rodamilans i la seva cunyada hi van pujar un diumenge. Van aconseguir recuperar alguns mobles, però no hi havia cap rastre de la roba, ni dels matalassos, ni dels altres objectes abandonats —el capçal d'una màquina de cosir, una ràdio, un rellotge de paret, una estufa elèctrica i unes joies. En canvi, entre tots els objectes apilonats sense cap ordre, sí que van trobar unes altres joies —un anell, medalles, creus i un rellotge— *en un cesto viejo en el que había residuos de retales de tela, tapones y gomas de botellas de gaseosas, y basura, envueltas en papel.*

Els agents de la delegació d'Ordre Públic van intentar esbrinar la procedència de les joies localitzades. Les seves sospites, amb una clara tendenciositat, se centraven en *alguien de los que ocupaban la casa en periodo rojo, que por su conducta o falta de escrúpulo pudiera tener objetos procedentes de robos, requisas o registros.* Però totes les persones interrogades van assegurar que no podien aportar cap informació. Només un d'ells es va atrevir, sense saber res del cert, a apuntar el nom d'en Garsaball

(...) elemento extremista y dirigente de aquella situación, que era campesino presidente de los Rabasaires, que vivía espléndidamente durante aquel periodo, y es el único de la casa en quien puede sospecharse.

Però al no trobar cap indici concret, Garsaball no estava localitzable, les joies van ser lliurades al governador militar i a l'Auditoria de Guerra se li va trametre un atestat amb totes les informacions obtingudes. La denúncia d'aquesta troballa ens ha permès la reconstrucció de les diferents històries que s'entrecreuren al llarg d'uns mesos en aquesta escala de veïns, una bona evidència dels trastorns que la revolució, la guerra i l'ocupació final generaren en la vida quotidiana d'un seguit de famílies, d'un edifici i d'unes golfes.

3.4 AMUNT OBRERS I RABASSAIRES¹⁴⁹

De la mateixa manera que l'efervescència política de la rereguarda havia afectat a la propietat urbana, a les empreses i als comerços, també el món agrari es va veure profundament trasbalsat. Des del començament es van produir confiscacions agrícoles com a reacció immediata al gir polític que havia pres Catalunya —en uns casos perquè es creia arribada l'hora de la transformació social predicada des de feia tants anys i en altres simplement perquè els propietaris havien fugit.¹⁵⁰ Les possibilitats de reconduir aquestes requisicions eren diverses. Podien passar a ser explotades de manera col·lectiva o podien redistribuir-se.

3.4.1 DIFERENTS ALTERNATIVES A UN MATEIX PROBLEMA

La querella de la terra havia d'ocupar necessàriament un lloc central tant en els discursos i programes de les organitzacions polítiques com en les realitzacions destinades a transformar la societat d'una regió agrària com el

---

¹⁴⁹ Primer vers de *La Internacional rabassaire*, intent d'adaptar la lletra de l'himne proletari a les reivindicacions camperoles (Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 162-163).

¹⁵⁰ La importància del conflicte al camp l'explica el caràcter eminentment agrari de l'economia espanyola i el pes de la qüestió agrària en les tensions polítiques de l'època republicana. Una anàlisi de l'aplicació del decret republicà del 7 d'octubre de 1936 que disposava l'expropiació de les terres dels propietaris que haguessin recolzat el sollevament a M. Luz de PRADO, M. Jesús VELASCO, M. Carmen ESCUDERO, M. Ángeles SAMPEDRO i José I. MADALENA, "Las expropiaciones a campesinos desafectos a la República: un análisis de las provincias de Albacete y Valencia" dins Julio ARÓSTEGUI (comp.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. II, p. 343-365. Aquestes mesures també són un bon reflex de la situació política de la rereguarda. A partir de l'estudi de la documentació generada pel decret, els autors conclouen que les expropiacions es van realitzar en el context de reconstrucció de l'aparell estatal i de fre de la revolució.

Ponent català. Per aquest motiu la primera institució directora de la revolució, el comitè popular —del que depenia un comitè agrari—, havia de manifestar-ne l'opinió. Bàsicament seguia els punts fonamentals de la política agrària del govern de la Generalitat, amb alguns matisos. Defensava el respecte a la petita propietat i donava tota la seva cobertura a la col·lectivització de les grans propietats.¹⁵¹

La gran propietat industrialitzada i explotada directament pel propietari havia de ser col·lectivitzada pels camperols que la treballaven. Però si estava repartida individualment entre els pagesos es podria mantenir el conreu individual. En cas que els camperols no acceptessin treballar en aquestes condicions, la seva parcel·la passaria a ser explotada per la col·lectivitat i en cap cas es podria cedir a un altre individu. El respecte pels drets dels conreadors tampoc podia suposar que un camperol treballés de manera individual més terra de la que podia assumir la força de treball de la seva unitat familiar. Els sobrants de terra s'explotarien col·lectivament.

El comitè popular no contemplava la confiscació forçosa de la petita propietat. Si les parcel·les d'un camperol quedaven en mig de la superfície col·lectivitzada d'un municipi, i aquell es mostrava contrari a formar-ne part, li serien bescanviades per unes terres en algun altre lloc del terme. Aquesta manera d'explotar la terra, ja fos col·lectivament o individualment, havia de suposar la desaparició d'assalariats i de jornalers —només se'n permetria una presència excepcional en cas de malaltia o d'accident del titular.

Les propostes del comitè popular no eren més que una barreja dels diferents projectes que les principals tendències de l'esquerra catalana havien articulats al voltant de la qüestió agrària. Projectes que en el cas de les terres de Lleida han estat molt ben sistematitzats per Josep Rubió i per Andreu Mayayo en referència al conjunt de Catalunya.¹⁵²

---

¹⁵¹ “De extraordinario interés para los campesinos. El problema de la tierra visto por el Comité Popular” dins *Acracia*, núm. 69, 16/X/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 70, 16/X/36, pàg. 2. Una setmana abans, a la sessió de l'assemblea general de juntes directives, anarquistes (César Broto), poumistes (Josep Buiria) i comunistes (Josep Soler) es creuaren acusacions mútues de crear incidents i confusions a la província per donar als camperols indicacions polítiques oposades. Com a resposta a aquest debat, i per posar pau entre les organitzacions que volien ser hegemòniques al camp, el comitè popular féu pública la seva solució agrària (*Acracia*, núm. 64, 10/X/36, pàg. 3).

¹⁵² Josep RUBIÓ, “La revolució al camp. Discussió sobre la col·lectivització” dins *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues*, p. 87-138 i Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*.

Al llarg de la República es consolidà a les files confederals la línia partidària de les col·lectivitzacions agrícoles. Creien que millorarien sensiblement les condicions de vida del camperol al fer desaparèixer figures com les del propietari o de l'intermediari i al permetre que el treballador se sentís director tant del seu propi destí com de l'economia general —havien d'introduir transformacions en l'ordre social, econòmic i moral. Les expropiacions de terres, en un context de negació de l'autoritat, anirien acompanyades d'una millor mecanització de la producció¹⁵³ i de l'intercanvi directe de productes en substitució del comerç tradicional.¹⁵⁴

El 24 de setembre de 1936 la junta del sindicat únic de Camperols acordava requisar les finques rústiques de tot un seguit de propietaris considerats facciosos, amb el vist-i-plau del comitè popular. La direcció provincial de la CNT va designar com a delegats encarregats de controlar les requises a Jaime Seró, Juan Gili, José Badia i Joaquín Mir.¹⁵⁵

Finca	Jornals
Partida afores del Pont	
• Finca del Sires, presa del canal.....	16
Més una altra finca prop del molí Serbia al camí de Granyena	2
• Finca del comandant Piña	aprox. 60
• Finca d'Argelet.....	aprox. 30
• Sol Mora	100
• Torre del Chamelis	120
• Torre del Barberet	900
• Torre del metge Vicens.....	12
• Torre del germà del metge Vicens.....	20
• Vaqueria Tomàs Trudes.....	5
• Torre del Foño.....	50
• B. Roselló, camí de Picos	18
Carretera de Torre-serona	
• Torre Carmesi la Trudes.....	16
• Panchete.....	140
• Torre dels Forns.....	110
• Torre del Noet	140
• Torre lo Bech.....	80
• Finca de Pau Coll	
Carretera de Corbins	
• Torre del Flores	140
Partida de Cunillas	

¹⁵³ Vegeu “El uso de abonos químicos en el cultivo de la tierra” dins *Acracia*, núm. 69, 16/X/36, pàg. 1; Andrés DELLI, “Técnica agrícola. El tractor” dins *Acracia*, núm. 211, 29/III/37, pàg. 4 i “Reguemos la tierra” dins *Acracia*, núm. 240, 1/V/37, pàg. 2.

¹⁵⁴ Una aproximació al discurs econòmic anarquista sobre les col·lectivitzacions de la terra a través de la literatura propagandística a Rocío NAVARRO, “Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española”. L'autora reconeix que les tesis econòmiques confederals han rebut menys atenció que altres teories perquè normalment presenten més una descripció de les injustícies del capitalisme, sovint recolzades en consideracions de tipus moral, i dels beneficis de la futura societat sense classes que una anàlisi de la teoria econòmica que permetés arribar a la revolució —en la que dominen les imprecisions.

¹⁵⁵ Carpeta 57. Sección Político Social Llérida. Serie S (AHN-Sección GC).

• Torre Siercol.....	28
•	70
• El Carabasa.....	23
Partida de Montcada.....	35
Partida de Malgovern	
• Torre Galseran.....	90
• Torre Chamelis.....	90
• Mas de Llombart (sic).....	200
Partida dels Quatre Pilans	
• Tomas Trudes.....	30
Partida d'Alpicat	
• Torre del Mina.....	5
• Torre Víctor.....	7
• Hostal del Lluch.....	140
• Granja agrícola propietat de l'Estat.....	15 -20
• Casa Majó, viver d'arbres fruiters.....	18
• Mas del Felip.....	70
• Camí de Vallcalent, finca propietat de l'estat.....	30
Partida de Gualda	
• Ramon Estruc (Bonico).....	18
• Cra. de Gualda, davant de la Vaqueria Llop.....	1
• Torre del Boque, propera al molí.....	30
• Cra. de Torrefarrera, torre Majoral.....	60
• Camí de la Creu.....	30 - 40

El primer Congrés Regional de Camperols —5 de setembre de 1936— havia acordat la col·lectivització de la terra, però respectant el conreu de les terres que els camperols poguessin treballar individualment, la llibertat perquè cada localitat apliqués els acords de la manera que considerés més adient i la col·laboració amb altres organitzacions sindicals agràries. S'intentava evitar un enfrontament radical a aquesta política i anar educant els pagesos en els beneficis de la col·lectivitat.¹⁵⁶ Com podrem comprovar a l'estudiar el funcionament de la col·lectivitat lleidatana Adelante, la manca de formació, o d'esperit, col·lectivista entre els camperols esdevindrà un dels principals focus de conflicte, el que no deixa de ser una evidència més de l'escassa connexió entre els principis teòrics de les organitzacions i la realitat de les persones que els havien d'assumir.

L'encarregat de controlar i d'administrar les terres confiscades i la producció seria el sindicat i les diferents col·lectivitats, tot i ser ens autònoms, fomentarien les relacions i els intercanvis entre elles.¹⁵⁷ El que no compartia la CNT era la idea de repartir als camperols les propietats requisades en forma de petites parcel·les familiars

¹⁵⁶ Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 164-165.

¹⁵⁷ "Los campesinos con un gesto magnífico de comprensión constructiva, toman acuerdos de una importancia inconmensurable" dins *Acracia*, núm. 37, 9/IX/36, p. 2-3 i núm. 38, 10/IX/36, p. 2-3.

Así se da el caso bochornoso que quien jamás estuvo sindicado ni sintiera otro anhelo que el de caciquear o el de estirar levitas sea hoy quien más grite, quien más gesticule y opte porque se vaya a la inmoral “repartidora”.

*Lo hemos dicho y lo volveremos a repetir sin cansancio. Quitarle la tierra a Juan, para dársela a Pedro, es inmoral y es a todas luces contrarrevolucionario.*¹⁵⁸

Amb totes aquestes directrius, s'elaborà un reglament de col·lectivitats camperoles, el projecte del qual fou discutit, i majoritàriament acceptat, pels pobles de Lleida.¹⁵⁹

El 19 de juny de 1937 es va celebrar a la capital del Segrià un ple intercomarcal de sindicats i de col·lectivitats agrícoles. Segons l'acta de la sessió a la vuitena vegueria hi havia trenta-tres sindicats, que representaven a 6.554 afiliats, i vint-i-tres col·lectivitats que agrupaven a 33.143 col·lectivistes. Tot i això només hi van assistir representants de vint-i-set pobles, el que donà lloc a lamentacions del secretari del comitè intercomarcal i d'altres delegats assistents.¹⁶⁰ El tema central de la reunió va ser la necessària integració de les col·lectivitats en els Sindicats Agrícoles que s'havien de constituir, amb la intenció de fer-se amb el seu control — es troben en minoria respecte als homes procedents d'UdR i del POUM .

La constitució d'aquests sindicats va desplaçar les propostes de federar les diverses col·lectivitats que s'havien organitzat.¹⁶¹ Es tractava de crear un marc

¹⁵⁸ “Editorial. Colectivización, si; repartidora, no” dins *Acracia*, núm. 64, 10/X/36, pàg. 1.

¹⁵⁹ *Acracia*, núm. 96, 17/XI/36, p. 2-3 i carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Es conserven també algunes propostes inicials de la ponència que elaborà el projecte de reglament. Un dels objectius declarats era no imposar la col·lectivització immediata de tota la propietat per evitar l'increment del suposat egoisme tradicional del camperol català, massa fidel a la petita propietat. La ponència estava integrada per A. Sánchez i José Cosal (província de Barcelona), P. Martínez (radi de Barcelona), Juan Reverter i Francesc Jugles (Tarragona), Pablo Palao i Josep Colls (Girona) i Joaquim Argany i Justo Val (Lleida). Una valoració d'aquest reglament, i d'altres qüestions relacionades amb la política agrària i general, es va realitzar al ple provincial de camperols afectes a la CNT celebrat a Lleida el 29 de novembre de 1936 (*Acracia*, núm. 108, 30/XI/36, pàg. 2; núm. 110, 1/XII/36, pàg. 2 i núm. 111, 2/XII/36, pàg. 4).

¹⁶⁰ Participaren delegacions de Corbins, Bellmunt, Aspa, Almacelles, Alguaire, La Granadella, Seròs, Vinaixa, Linyola, Puigverd de Lleida, Guissona, Olestria, Almenar, Pobla de Cérvoles, Torrefarrera, Gimennells, Torrelameu, Floresta, Borges Blanques, Cervià de les Garrigues, Castelló de Farfanya, Mollerussa, Almatret, Granyena de Cervera, Albatàrec i Palau d'Anglesola. També hi van assistir les comarcals de Borges Blanques, de la Noguera i del Baix Urgell. I els sindicats de Lleida de Ferroviaris, Distribució, Siderometal·lúrgic, Telèfons, Construcció, Camperols, Alimentació i la Federació Local de Lleida. Carpeta 65. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹⁶¹ *Acracia* va publicar tot un seguit de reportatges sobre diverses col·lectivitats llibertàries organitzades a la província de Lleida. A títol d'exemple, vegeu “El orden público ha de ser sinónimo de equidad y la actuación de sus responsables ha de ser imparcial en absoluto” dins núm. 269, 4/VI/37, pàg. 4 (conflictes entre l'ajuntament i la col·lectivitat de Vilasana); “¿Qué se pretende?” dins núm. 272, 8/VI/37, pàg. 2 i núm. 277, 14/VI/37, pàg. 1 (conflictes entre el delegat d'Ordre Públic i la col·lectivitat local de Vilanova de Bellpuig); “Acracia visita las colectividades campesinas. Alcarraz” dins núm. 280, 17/VI/37, pàg. 4; R. ORIOL, “Contrastes” dins núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2 (sobre el Castell del Remei); “Visitando la comuna agrícola de Aytona” dins núm. 396, 1/XI/37, pàg. 3; “Gira de Colectividades. Albatàrech” dins núm. 332, 17/VIII/37, pàg. 4; “En la colectividad agrícola de Alguaire” dins núm. 409, 16/XI/37, pàg. 3; “Las colectividades obreras campesinas, garantía máxima de nuestra economía nacional. Hablando con el

d'actuació conjunta que pogués garantir el seu correcte funcionament, tant econòmic com moral.

*Teniendo en cuenta que las colectividades nacieron al calor de la lucha revolucionaria y que por la precipitación con que algunas se formaron ofrecen pocas garantías en el sentido de poder surtir adelante de modo airoso y ejemplar.*¹⁶²

La Generalitat va introduir un altre tipus d'estructuració al decretar el 27 d'agost de 1936 la sindicació agrària obligatòria i universal a totes les localitats catalanes —el departament d'Agricultura va estar encapçalat al llarg de tota la guerra per la UdR i pràcticament sempre en la persona del seu president Josep Calvet Mora.¹⁶³ S'organitzaren uns Sindicats Agrícoles únics als que s'havia de pertànyer obligatòriament, tot i que els pagesos també podien afiliar-se a algun dels sindicats de classe. Agrupaven tant a pagesos col·lectivistes com a productors familiars —un dels objectius de la política agrària de la Generalitat era assegurar la continuïtat dels petits propietaris rurals—, opció que, en línies generals, només comptà amb l'oposició dels anarquistes. A més, els Sindicats també assumiren tasques de distribució i gestionaren assegurances agrícoles i crèdits.

La seva organització territorial es basava en una estructura piramidal. Els sindicats locals de cada municipi estaven en la base i la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya —FESAC, també presidida per Josep Calvet— en el vèrtex, amb les federacions comarcals i regionals com nivell intermedi. La FESAC va anar estenent-se per tot el territori català. El 2 de maig de 1937 es va formar la Federació Comarcal del Segrià en un ple de Sindicats Agrícoles al que assistiren uns 110 delegats. La direcció escollida fou la següent¹⁶⁴

President de la Federació
Comarcal del Segrià   Sebastià Garsaball Falcó   Lleida

Seccions de la Federació
De vendes

---

presidente de la Colectividad de Vilosell” dins núm. 341, 27/VIII/37, pàg. 4; “En la colectividad agrícola de Mayals” dins núm. 420, 29/XI/37, pàg. 3.

¹⁶² *Dictamen que la ponencia nombrada en el último Pleno Intercomarcal de la Zona VIII presenta para su estudio a todas las colectividades como base para la creación de la federación de industria* (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁶³ Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, vol. I, p. 145-148.

¹⁶⁴ Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i *Adelante*, núm. 79, 3/V/37, pàg. 2. Els republicans creien que tot i que la nova estructuració del sindicalisme agrícola estava perdent el to caòtic del principi de la revolució, les normes no s'ajustaven massa a la psicologia de la nostra pagesia —a la qual potser vol fer-se-li donar una passa de gegant que hom ignora si està preparada per a executar tan de cop i volta. Com a exemple d'aquesta desconexió se cita el funcionament de les Federacions Comarcals a Abelard MONTMUR, “Les Federacions de Sindicats” dins *L'Ideal*, núm. 93, 4/XII/37, pàg. 2.

president	Josep Trilla	Lleida
vocal	Josep Sentanes Rosell	Vilanova de la Barca
vocal	Josep Castells	Alcarràs
vocal	Francesc Estopa	Sarroca
vocal	Felip Frustuós	Palau d'Anglesola
De compres		
president	Gregori Biosca	Lleida
vocal	Joaquim Dolcet	Alcarràs
vocal	Ventura Roca Mitjans	Bell-lloc
vocal	Felip Ciuraneta Farré	Sarroca
vocal	Pere Escuer Salomé	Alpicat
De transformació		
president	Josep Segarra	Sudanell
vocal	Joan Alberich Mòdol	Torres de Segre
vocal	Baptista Rubió Mirada	Lleida
vocal	Joan Martí Flix	Maials
vocal	Josep Aguilà Balsells	Mollerussa
D'assegurances i mutualitats		
president	Sebastià Valls Bacardí	Lleida
vocal	Ramon Baró Torres	Mollerussa
vocal	Antoni Sabaté Sabaté	Maials
vocal	Josep Berguedá	Palau d'Anglesola
vocal	Emili Palau Botet	Bell-lloc
De crèdit i caixa		
president	Salvador Mor	Lleida
vocal	Jesús Rodríguez	Almatret
vocal	Felip Vilagrasa Pujol	Palau d'Anglesola
vocal	Francesc Casials Gasó	Almenar
vocal	Pere Escolà Oró	Torres de Segre
Comissió Revisora de Comptes		
	Andreu Bernadó Torres	Lleida
	Josep Calza Doladé	Aitona
	Amadeu Verdú Ovellana	Vilanova de la Barca

A més de les resistències de la CNT —en el mateix moment que la Generalitat impulsava la creació de la FESAC els anarquistes se sentien aïllats en la seva voluntat col·lectivitzadora del camp català— el funcionament dels Sindicats es va veure entorpit per les intervencions municipals en els preus dels productes agraris, el funcionament deficient de les col·lectivitats, el manteniment dels intermediaris i especuladors, el creixent protagonisme dels propietaris rurals a mesura que es feien més evidents les conseqüències econòmiques negatives de la guerra i les dificultats del comerç exterior.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, vol. I, p. 147-148 i Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 126-129 i 167-168. Pel que fa als problemes del comerç exterior republicà durant la guerra, un tema que no desenvolupem en aquest treball, vegeu Josep M. SANTACREU, *Guerra i comerç exterior*. ERC criticà el fet que a les eleccions celebrades l'estiu de 1937 per formar els Sindicats Agraris les forces revolucionàries haguessin tingut un comportament electoral similar a la competència partidista de l'època democràtica: *És a dir, una lluita dels de dalt i els de baix contra l'Esquerra. Amb la única diferència que els de dalt ara són els de baix i els que eren a baix encara hi són,*

A través d'homes com Sebastià Garsaball, Gregori Biosca o Salvador Mor, el POUM dirigia la FESAC de Lleida, com també controlava la UdR d'aquestes terres. Després de les eleccions del Front d'Esquerres l'organització rabassaire havia endegat un procés d'expansió per tota Catalunya amb la intenció de sortir dels feus tradicionals a les comarques de Barcelona i Tarragona. A Ponent es concretà al llarg de l'estiu de 1936 amb la incorporació a la UdR de la Unió Provincial Agrària i de tot un seguit de sindicats agraris menors —la Unió de Conreadors de la Terra, el Sindicat de Vaquers i la Societat Agrícola Pràctica.¹⁶⁶

El 24 de setembre va culminar la fusió amb el nom de Sindicat Agrícola Cooperatiu adherit a la Unió de Rabassaires, en una assemblea general de pagesos celebrada al Teatre del Parc Eliseu Reclús.¹⁶⁷ El consell directiu de la formació va quedar format de la manera següent

Càrrec UdR	Nom	Procedència	Trajectòria
president	Sebastià Garsaball Falcó	Unió Provincial Agrària	Històric dirigent del Bloc i de la revolució
sots-president	Sebastià Valls Bacardí	Unió de Conreadors de la Terra	Molt influent en la partida de Butsènit durant la revolució. Regidor de guerra
secretari	Manuel Ballespí Piñol ¹⁶⁸	Unió Provincial Agrària	Regidor de guerra

però acompanyats dels de dalt. És clar que l'Esquerra continua sent el sac de cops, com ja ho era, dels de baix i dels de dalt, però com que els extrems s'han tocat resulta que hi havem sortit guanyant, perquè hi ha hagut reducció d'adversaris. L'articulista crítica, per exemple, que els comunistes modifiquessin el cens electoral en benefici d'antics votants de la dreta i en perjudici de l'Esquerra. També reconeix que en alguns llocs els POUM encara tenia força (Pere MONTERO, "Que vagin fent" dins *L'Ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, pàg. 4).

¹⁶⁶ La Unió de Conreadors fou un sindicat impulsat per ERC amb l'objectiu de restar influència al BOC entre la pagesia lleidatana i el Sindicat de Vaquers és un altre exemple de cooperativisme agrari (Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 172 i 175). Un llistat de socis de la Societat Agrícola Pràctica, fundada el 1902, incloïa el 30 de gener de 1936 1.020 noms (Carpeta 15. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). La Unió Provincial Agrària s'instal·là l'estiu de 1936 al local de la Lliga Catòlica —número 20, plaça de la Revolució— després també seu del nou sindicat adherit a la UdR (*Combat*, núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2).

¹⁶⁷ El procés de fusió es presentà com *una estructuració totalitària del camp català en la nova economia socialista* (el seguiment dels preparatius de la fusió a *Combat*, núm. 38, 8/IX/36, pàg. 2; núm. 42, 12/IX/36, pàg. 2; núm. 45, 16/IX/36, pàg. 2). L'assemblea de constitució del nou sindicat fusionat a *Combat*, núm. 50, 22/IX/36, pàg. 2 i núm. 53, 25/IX/36, pàg. 4. La ponència encarregada d'elaborar l'informe sobre la unitat sindical pagesa estava integrada per Baptista Rubio i Manuel Boneu (Societat Agrícola Pràctica), Sebastià Garsaball i Salvador Mor (UPA), Sebastià Valls i Josep Vila (Unió de Conreadors) i Carles Bernaus i Francesc Balp (Sindicat de Vaquers). El dia 27 se celebrà una assemblea de delegats comarcals del sindicat per començar a posar en marxa el decret de Sindicats Agrícoles (*Combat*, núm. 55, 28/IX/36, pàg. 2). Fons del GC (AHPL) expt. 1, 2, 5, 7, 9, 10, 12 llig. 10 (còpia d'un informe amb la composició del consell directiu del sindicat que el dia de Nadal de 1936 Sebastià Garsaball adreçà al secretari del Banc d'Espanya i informes polítics que sobre alguns dels seus membres s'elaboraren en la postguerra).

¹⁶⁸ Quan se li va aplicar a Manuel Ballespí la legislació de responsabilitats polítiques per haver estat regidor durant la guerra, les diverses autoritats de postguerra que participaven en els processos no es van poder posar d'acord sobre a seva militància. Segons el govern civil i Falange era de la UdR, per a l'ajuntament fou un dirigent del POUM i per a la guàrdia civil un vell cenetista (Conxita MIR, Fabià CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 310).

Càrrec UdR	Nom	Procedència	Trajectòria
sots-secretari	Modest Badia Mateu	Societat Agrícola Pràctica	
tresorer	Baptista Rubio Miranda ¹⁶⁹	Societat Agrícola Pràctica	Procedent de JRLI. Soci fundador i president de la S. Agrícola Pràctica. Regidor durant la República (ERC) i la guerra (UdR). Vocal al tribunal popular
comptador	Jaume Pach Morell	Societat Agrícola Pràctica	
president secció cereals	Salvador Mor Castelló ¹⁷⁰	Unió Provincial Agrària	Líder del BOC i del POUM locals
president de la secció de compra-venda	Josep Vila Torruella	Unió de Conreadors de la Terra	
president secció vaquers	Miquel Figueres Monturiol	Sindicat de Vaquers	Regidor de guerra
president de la secció farratgera	Agustí Cirera Esteve	Sindicat de Vaquers	Regidor de guerra
vocal	Francesc Balp Solà	Sindicat de Vaquers	Regidor de proveïments durant la guerra
vocal	Pere Rosselló Vallés ¹⁷¹	Unió de Conreadors de la Terra	Afiliat al PSUC i delegat comarcal de proveïments

L'acta de constitució del sindicat va ser aprovada en una assemblea celebrada un mes després. Entre els principals projectes que es presentaren, les cròniques destaquen la voluntat d'eliminar els intermediaris, de reorganitzar la distribució dels productes agraris, d'arribar a acords amb l'ajuntament i de crear una caixa rural. A finals de desembre de 1936 comptava amb 2.029 associats i amb 2.102 un any després.¹⁷²

Com comentàvem anteriorment, la composició de la directiva del sindicat ens torna a recordar la gran influència de la gent procedent del Bloc Obrer i Camperol en el sindicalisme agrari lleidatà, fins i tot després de la repressió de 1937.

¹⁶⁹ Rubio s'exilià a Andorra (AAPL).

¹⁷⁰ Salvador Mor fou detingut a Cambrils el 1940 on s'havia instal·lat després de la guerra. L'ingressaren a la presó de Reus i posteriorment a la de Lleida on quedà a disposició de l'auditoria de guerra. També se l'instruí un expedient de responsabilitats polítiques (AAPL).

¹⁷¹ Posteriorment substituït per Josep Trilla Moragues.

¹⁷² "Jornada gloriosa dels Rabassaires de Lleida.. Important tasca desenvolupada pel Consell Directiu del Sindicat Agrícola Cooperatiu. Lleida es pot sentir joiosa de tenir una Cooperativa que anirà al davant de les de Catalunya en breu termini" dins *Combat*, núm. 74, 21/X/36, pàg. 4. Les xifres d'afiliació a fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 10 i a Carpeta 15. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Del Sindicat Agrícola Cooperatiu es conserven a la secció de Salamanca de l'AHN milers de fitxes en les que els associats declaraven la seva producció, quotes de socis i altra documentació burocràtica (Carpets 1, 13-53, 60-62. Sección Político Social Lérida. Serie S AHN-Sección GC)

Com a conseqüència, el suport del PSUC no s'adreçà en les comarques de Lleida a la UdR sinó a la Federació de Treballadors de la Terra de la UGT.¹⁷³

Un dels missatges que apareixia al primer número de *Combat* afirmava que tots els camperols havien de tenir la seva terra. Per al POUM els primers passos en la revolució social aplicada al camp també eren les confiscacions i la col·lectivització, per arribar finalment a la socialització. La demostració pràctica dels efectes positius de la destrucció de la gran propietat en benefici de la comunitat — sense pressions partidistes ni desordre social— era la millor manera d'atraure *la mentalitat primitiva dels treballadors del camp*.¹⁷⁴

Encara més radicals, fruit també de l'eufòria de les primeres setmanes, foren les conclusions del congrés extraordinari de la Unió Provincial Agrària celebrat el 17 d'agost al teatre Vinyes, apropiat per la ULS¹⁷⁵

- El comitè revolucionari de cada població s'encarregaria de confiscar les terres dels grans propietaris i dels reaccionaris, les quals serien conreades col·lectivament
- La propietat particular de la terra havia de ser abolida, quedant en ús de fruit aquella que els camperols poguessin treballar amb el seu propi esforç
- Acció cooperativista per mitjà dels Sindicats Agrícoles. Dissolució dels que no s'adaptin al ritme revolucionari.

Tot i això, el POUM no pretenia impulsar la col·lectivització a qualsevol preu —tenint en compte excepcions com la finca de Raïmat—, sinó repartir les terres entre els camperols pobres perquè la col·lectivització forçosa podia provocar violència i la caiguda de la productivitat. En la sessió de constitució del Sindicat Agrícola Cooperatiu, Sebastià Garsaball va reconèixer que l'ideal havia de ser el

---

¹⁷³ Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 104-106. En l'article "A propòsit d'un míting del PSUC a Tàrraga" (*Combat*, núm. 97, 17/XI/36, pàg. 2) el portaveu del POUM acusava el partit rival d'introduir la confusió al camp. Mentre que a Girona, Barcelona i Tarragona impulsava la UdR, a les terres de Lleida intentava atreure els pagesos cap a la UGT. Tanmateix, l'articulista sembla oblidar la important extensió que havia adquirit la Federació de Treballadors de la Terra (UGT) per tota Catalunya des de l'inici de la guerra, tot i la seva feblesa a l'inici de la dècada dels trenta. La creixent implantació arriba a tal punt que l'agost de 1937 la UdR modificà els seus estatuts per impedir la doble afiliació sindical, intentar frenar l'ascens de la FTT i els intents unificadors del PSUC en el sindicalisme agrari (Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 169-172). També cal tornar a recordar en aquest punt les crítiques del dirigent del PSUC Evarist Masip, comentades en el capítol anterior, a la dominant presència del POUM en el sindicalisme agrari lleidatà quan el partit ja estava en la clandestinitat.

¹⁷⁴ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2 i "La cosa apremiant al camp. Destrucció immediata dels latifundis" dins núm. 13, 8/VIII/36, pàg. 1.

¹⁷⁵ *Combat*, núm. 20, 18/VIII/36, pàg. 4.

col·lectivisme, però que la realitat de 1936 obligava a apostar pel cooperativisme.¹⁷⁶

La revolució al camp es podia resumir en tres grans etapes. El primer pas era l'expropiació forçosa de les grans finques que, inicialment, no s'haurien d'explotar col·lectivament sinó en forma de petites parcel·les cedides als pagesos pobres.

Això reportarà que l'egoisme de cadascú farà intensificar el treball augmentant la producció agrícola.

Les propietats mitjanes, algunes en poder de republicans, no es podrien expropiar al conservar encara el poder la petita burgesia. L'estratègia dels comitès en aquests casos hauria de ser la imposició d'un nombre de jornalers inassumible pels propietaris, per obligar-los a cedir la part de la terra que no poguessin conrear directament. La segona etapa es caracteritzaria per les col·lectivitzacions que, a la llarga, acabarien fracassant per la mentalitat egoista dels pagesos —violència per fer-los treballar i endarreriment en les tècniques de conreu. Això donaria pas a l'estadi final que és la socialització, on trobaríem un camp mecanitzat i racionalitzat, un consum col·lectiu i en el que no podrien aparèixer nous propietaris.¹⁷⁷

Per evitar que al camp s'organitzés la contrarevolució era necessari acompanyar tot aquest procés amb una renovació moral i educativa dels camperols, de natural egoista i malfiat, i no imposar-los-hi col·lectivitzacions per la força.¹⁷⁸

D'una manera més clara, l'organització agrícola de la UGT a les terres de Lleida es va manifestar contrària al col·lectivisme. Els seus camperols optaren majoritàriament per mantenir les explotacions individuals i familiars, tot i que defensaven la col·lectivització de les grans propietats o quan afectava als

---

¹⁷⁶ *Combat*, núm. 53, 25/IX/36, pàg. 4. Tot i aquestes prevencions, el POUM no era contrari a les col·lectivitzacions. Vegeu, per exemple, "Una visita al gran celler de Raïmat" dins *Combat*, núm. 41, 11/IX/36 pàg. 4 i Rafel SARDÀ, "Una buena colectividad agraria" dins *Adelante*, núm. 76, 29/IV/37, p. 1 i 4. El secretari de la col·lectivitat, Pau Aguil Garriga, va ser condemnat a vint anys i un dia de reclusió major en un consell de guerra celebrat el 1943 (una còpia de la sentència apareix en el seu expedient per responsabilitats polítiques —APL—).

¹⁷⁷ R. BELLMUNT, "El problema agrari. La revolució al camp" dins *Combat*, núm. 42, 12/IX/36, pàg. 1; núm. 43, 14/IX/36, pàg. 1 i núm. 48, 19/IX/36, pàg. 1.

¹⁷⁸ "Editorial. El problema de la terra" dins *Combat*, núm. 144, 11/I/37, pàg. 1; Santiago PALACÍN, "Contra el burguesismo. Al servicio de la franqueza" dins *Adelante*, núm. 35, 12/III/37, pàg. 4 i un article de Joan FARRÉ sobre la mateixa qüestió a *Adelante*, núm. 68, 20/IV/37, pàg. 1.

interessos de la guerra —en aquest cas l'orientació sempre havia de correspondre a la Generalitat. La posició del sindicat quedava perfectament reflectida en l'apartat que l'informe del comitè local de la UGT dedicava a la qüestió agrària el 1937¹⁷⁹

- Respecte del decret de col·lectivitzacions del govern
- Rebutjar la col·lectivització per sistema i especialment quan els interessats s'hi haguessin manifestat contraris. Aquesta era una qüestió especialment sensible al camp donada la mentalitat específica dels camperols i la seva menor preparació política
- Llibertat dels camperols per treballar la terra col·lectivament o familiarment i per decidir els mètodes de conreu que creguessin més convenients. La rendibilitat de la terra millorarà si els camperols se senten segurs
- L'esforç dels camperols és tan necessari a la rereguarda com al front. La guerra es podia perdre si els atacs als drets dels camperols els hi restaven entusiasme
- Crear condicions per fer una aliança indestructible entre camperols i obrers

Aquest programa, coincident amb el del PSUC,¹⁸⁰ encaixava dins dels objectius comunistes de centrar els esforços en la guerra, intensificar la producció, defensar la república democràtica i respectar la petita propietat. Per ells l'assoliment d'aquests punts era impossible generalitzant el sistema de col·lectivitzacions presentat pels anarcosindicalistes. I no només perquè pensaven que estava abocat al fracàs econòmic, sinó també perquè podia afectar a la moral de guerra de la rereguarda. Com s'ha comprovat abastament en el capítol dedicat als enfrontaments polítics, la direcció del PSUC associava sovint la política anarquista amb coaccions violentes sobre els camperols, amb desmoralització i amb desordre —així interpretaven l'autonomia de les col·lectivitats. La col·lectivització, que podia ser escollida voluntàriament pels camperols, era contemplada com un objectiu més a llarg termini, després d'un procés d'educació política.

No cal dir que ERC també es va manifestar obertament contrària a l'obra revolucionària al camp, especialment a partir de la segona meitat de 1937. Coincidint amb una de les línies mantingudes pels comunistes, es posava un èmfasi especial en la gran distància existent entre alguns projectes polítics teòrics

---

¹⁷⁹ Informe del Comitè Local de la UGT presentat al ple de Junes Directives, 24 d'agost de 1937 (Llegat Areny IEI). Algunes actes de reunions del grup sindical de Treballadors de la Terra (PSUC) corresponents a l'hivern de 1937-1938 a Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). S'aborden fonamentalment qüestions d'ordre orgànic i relacionades amb el funcionament del Sindicat Agrícola Cooperatiu.

¹⁸⁰ Vegeu les conclusions del ple intercomarcal agrari del PSUC (*UHP*, núm. 126, 27/XII/36, pàg. 2).

que es volien imposar a un grup social independentment de la seva voluntat i de les tradicions

Al pagès català ningú li farà entendre que la finca i la masia que cultiva, siguin seus, perquè així ho disposi un Conseller. L'agricultor de l'horta de Lleida, no comprendrà per quins set sous el tros de la Partida de Fontanet, per exemple, sigui ben seu i en canvi, hagi de pagar lloguer a l'Ajuntament de la casa que habita al carrer de la Tallada o del Rosari.

En front de les confiscacions, col·lectivitzacions i legislacions introduïdes durant la guerra, es reivindicava la llei de contractes de conreu republicana per la seva elaboració democràtica i parlamentària i es defensava la petita propietat.¹⁸¹

3.4.2 LA COL·LECTIVITAT CAMPEROLA ADELANTE

En el seu estudi sobre la revolució al món rural aragonès, Julián Casanova deixava clar la necessitat d'estudiar el funcionament de les diverses col·lectivitats per poder valorar millor l'abast real de les transformacions experimentades. Si bé representen un projecte de transformació global de la societat —més enllà de l'àmbit econòmic, pretenien arribar fins a la renovació de les relacions personals— i anticipen alguns trets de la societat sense classes —la sobirania de l'assemblea de col·lectivistes, en la que *tots* hi participaven—, en altres terrenys els avenços socials es mostraren més escassos.

Entre aquestes limitacions Casanova assenyala que el procés sovint es va estendre a través de coaccions violentes, que el diner es va mantenir contra els principis teòrics anarquistes —tot i el recurs a l'intercanvi de productes continuava sent bàsic en les relacions econòmiques i comercials fora de les col·lectivitats—, que els preus estaven intervinguts i que a les dones se'ls hi reservava una participació escassa. Es recorria a elles quan faltava mà d'obra en les tasques agrícoles —creant-se aleshores alguns problemes de gestió, com la necessitat

---

¹⁸¹ “La revolució al camp” i Els greus problemes del camp. La nostra posició” dins *L'Ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, p. 1, 2 i 4; Jordi MONTFALCÓ, “L'acció de govern”, núm. 81, 10/IX/37, pàg. 2; Abelard MONTMUR, “La nostra pagesia”, núm. 90, 12/XI/37, pàg. 4.

d'organitzar guarderies—, encara que amb salaris inferiors. Però no es pensava en elles per participar en els òrgans de decisió.¹⁸²

Un dels problemes principals alhora d'abordar investigacions sobre col·lectivitats agrícoles concretes que vagin més enllà dels discursos polítics de les organitzacions revolucionàries, és la manca de fonts. Un model interessant el trobem en els estudis monogràfics que componen el ja citat treball sobre les col·lectivitzacions de la comarca del Baix Llobregat, especialment els referits a les poblacions de Molins de Llobregat i Hospitalet de Llobregat. Més proper al nostre àmbit d'estudi, cal tornar a esmentar l'anàlisi de les dues col·lectivitats organitzades a Cervià de les Garrigues, una de la CNT i l'altra de la UGT, amb els conflictes que aquesta dualitat generaren.¹⁸³

Al terme municipal de Lleida va funcionar com a mínim una col·lectivitat agrícola dirigida pel sindicat únic de Camperols. Es va formar a partir de la suma de finques col·lectivitzades després de ser requisades en diferents punts dels afores de la ciutat. Un total de 1.127 jornals de terra apta per al conreu, distribuïts de la manera següent¹⁸⁴

---

¹⁸² Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, p. 193-207. En front d'aquesta interpretació contrastada amb la realitat, els publicistes de l'anarquisme hi havien donat una visió força diferent. Una sistematització de les dificultats de funcionament de les col·lectivitats de guerra, al marge dels imponderables naturals tan influents en la producció agrària, hauria de tenir en compte la complicació de consolidar-les durant el breu període de temps que van poder funcionar, la negativa influència de la guerra sobre la producció (era treballós obtenir materials i adobs, molts homes estaven mobilitzats, la distribució es veia entorpida, etc.) i l'escassa formació administrativa que sovint tenien dels camperols que les havien de dirigir. Per altra banda, el caràcter autònom de les col·lectivitats impossibilita fer una valoració global del seu rendiment (Rocío Navarro, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española"). També existeixen diverses publicacions dedicades a glorificar acríticament les excel·lències de les realitzacions llibertàries en les col·lectivitats aragoneses i catalanes. Sempre es tractava d'una plasmació exitosa de l'ideal teòric, continuador de les lluites dels anys trenta, rebutjant compromisos polítics i governamentals —assoliment de tots els principis, màxima igualtat entre les persones, important millora de la condició social de la dona, etc.— que es veia dramàticament frenat per la violència comunista del 1937 (CNT, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la comarca de Monzón*; LOS DE SIEMPRE, *Las colectividades campesinas, 1936-1939*; Agustín SOUCHY, *Entre los campesinos de Aragón*).

¹⁸³ DDAA, *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat*, p. 196-225 i 505-518; Josep RUBIÓ, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues*, p. 140-193. També es poden trobar algunes referències a la intervenció revolucionària al camp a Àngel JIMÉNEZ, "Política de col·lectivitzacions assajada per la CNT-FAI a Sant Feliu de Guíxols durant la guerra civil" dins DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines*, p. 223-243 i Montserrat CARRERAS i Hel·lena RUIZ, "Santa Coloma de Gramenet: actuació municipal i col·lectivitzacions, 1936-1939".

¹⁸⁴ En el fragment d'un informe incomplet del 16 de març de 1937 es parla de gairebé 1.200 jornals de terra conreable (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Curiosament, no hem localitzat entre les pàgines d'*Acracia* cap reportatge, ni tan sols notícies importants, sobre aquesta col·lectivitat de Lleida. Pràcticament tota la informació amb la que hem elaborat aquest apartat prové de l'interessant llibre d'actes de la col·lectivitat, corresponent a les assemblees i reunions de la junta celebrades entre el 15 d'octubre de 1936 i el 2 de novembre de 1937 (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Per evitar un excés de notes a peu de pàgina ens estalviarem fer referències a les actes on apareguin els acords o reflexions que comentem, excepte en els casos que sigui necessari.

Torre Sarroca, col·lectivitat núm. 1.....	200 jornals
Torre Pau Coll, col·lectivitat núm. 2.....	25 jornals
Torre Baró.....	200 jornals
Torre Rivera ¹⁸⁵	600 jornals
Torre Argelet.....	70 jornals
Parcel·les aportades pels col·lectivistes ¹⁸⁶	32 jornals

Disposava d'un nombre suficient de tractors, no concretat en les actes, de seixanta-nou parells de mules —en sobraven trenta-set que podien ser intercanviats o venuts preferentment a altres col·lectivitats rebaixant el preu en un 25% respecte al que tenien abans de la guerra—¹⁸⁷ i una vaqueria a la finca de Pau Coll que es pretenia organitzar d'una manera modèlica.¹⁸⁸

Aquestes finques, procedents de confiscacions a *facciosos y abandonadas*, van ser explotades inicialment per camperols afiliats a les dues centrals sindicals. Tot i això, a partir del 27 d'octubre es trencà la col·laboració. En una reunió conjunta entre representants d'ambdues organitzacions, els delegats de la UGT Daniel Aragonés i José Agramunt manifestaren que la majoria dels seus afiliats eren contraris a la col·lectivització *por que se hallan en un estado económico que les permite desenvolver individual o familiarmente*.

Després de fer un balanç de les despeses realitzades per la comissió conjunta i de repartir-se les existències trobades en les finques requisades,¹⁸⁹ la CNT quedava com a única responsable del control i de l'orientació de la col·lectivització i de les confiscacions que encara es poguessin realitzar. Els delegats cenetistes, Juan Llaurens i Juan Gili, després de lamentar *que los*

¹⁸⁵ Les autoritats policíaques de postguerra van centrar les acusacions de la requisada de Torre Rivera sobre el dirigent de la UPA i del POUM Salvador Mor Castelló. El propietari de la finca, Ramon Felip Galícia, va ser afusellat en compliment d'una sentència del tribunal popular el 22 de novembre de 1936. Curiosament no apareix en els informes la direcció que Salvador Mor va exercir en la col·lectivització que el POUM organitzà a Raïmat (Jaume BARRULL, *El Bloc Obrero i Camperol*, pàg. 68).

¹⁸⁶ El 17 de gener un antic propietari va reclamar a la col·lectivitat la recuperació per necessitats familiars de la finca que hi havia aportat. L'assemblea acordà estudiar la situació de la família del reclamant i, si la necessitat era real, se li retornarien terres però en un altre lloc, mai les que inicialment havia aportat, *y que antes eran suyas*. En un altre cas, 24 de juliol, les reclamacions no van tenir èxit perquè s'acusà a l'antic propietari de cedir una finca pràcticament abandonada i de reclamar-la quan estava en plena producció.

¹⁸⁷ Es conserven rastres escrits d'intercanvis, especialment de mules, amb col·lectivitats anarquistes d'altres localitats entre els mesos de novembre i de març: Aitona, Fraga, Torrefarrera, col·lectivitat Buenaventura Durruti de La Portella, Tremp, Palau d'Anglesola, Maials, Torres de Segre, Castelló de Farfanya, col·lectivitat La Libertaria d'Almatret, Vallfogona de Balaguer, Montoliu i Bellmunt d'Urgell. Una part de la transacció es feia amb intercanvis de productes i una altra amb diner. Els animals obtinguts per un d'aquests intercanvis després no podia ser venut a particulars (Carpeta 3. Sección Político Social Llérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁸⁸ *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 2.

¹⁸⁹ El 24 de gener de 1937 la col·lectivitat encara acordà cedir dos vagons d'amoníac a la UGT.

campesinos U.G.T. no sientan esta necesidad de colectivización, acceptaren la nova situació.¹⁹⁰

A partir de la documentació localitzada no es pot establir de manera certa el nombre de col·lectivistes que van formar part d'Adelante. En una relació de pagament dels jornals corresponents al mes de maig de 1937 hi figuren 132 col·lectivistes i 110 en la del mes de juny.¹⁹¹ Pel que fa a la direcció de l'empresa, no és fins al 14 de març que trobem primer cop la composició de la junta directiva de la col·lectivitat¹⁹²

Juan Llaurens Clariana	comissió i secretari
Joaquín Mir Grau	delegat tècnic i tresorer
Francisco Sanz	delegat tècnic suplent
José Semis	delegat de proveïments
Justo Val	delegat d'economia
José Badia Alsinet	delegat de granja

Al final de maig l'assemblea general de la col·lectivitat plantejà un debat sobre la idoneïtat de la persona de Joan Llaurens per ocupar el càrrec de secretari, després que aquest hagués presentat la dimissió com a resposta als rumors que circulaven sobre el seu passat polític. Ramon Carreras, servint-se d'un to amenaçador segons recull l'acta, defensava que Llaurens no podia tenir cap càrrec de confiança per haver estat afiliat a Acció Ciutadana

(...) *yo como anarquista de muchos años y el más viejo, antes de pertenecer a tal partido, primero iría a robar, para dar pan a mis hijos que tengo trece.*¹⁹³

Joan Llaurens es defensà relatant la seva llarga trajectòria sindical que havia començat el 1919 ingressant a la CNT de Barcelona. Com a conseqüència d'aquesta activitat hagué de fugir cap a l'Aragó per escapar-se de la repressió

¹⁹⁰ Tampoc eren bones les relacions amb camperols d'altres opcions polítiques. En l'assemblea del 20 de desembre de 1936 un col·lectivista protestà perquè a la torre Rivera treballaven juntament amb *los Rabasaires*, convivència que no considerava possible. La direcció de la col·lectivitat contestà que aquesta situació era només temporal però que els Rabassaires no tardarien en marxar perquè *no se sienten colectivistas, y solo sienten ambiciones y por esto tendrán que dejarlo por obligación (...) Nosotros junto con los compañeros de la U.G.T. que estan de acuerdo con nosotros* (eren acceptats ugetistes a títol individual), *no queremos saber nada con los Rabasaires*.

¹⁹¹ Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹⁹² El 25 d'octubre de 1936, abans de l'abandonament de la UGT, havien estat designats *para realizar los trabajos de colectividad* Juan Llaurens Clariana (secretari i delegat), Antonio Arellano Curti (delegat) i Matías Abella Bellmunt (delegat). Altres càrrecs administratius corresponien a Lluís Silvestre, posteriorment substituït pe Ramon Ribes, (delegat de la vaqueria de la finca número 2), Jaume Seró (delegat de compra i venda de cereals per a la vaqueria), Jerónimo Iñiguez (ajudant de comptabilitat) i Enrique Lanas Bergés (delegat de compres i vendes de la col·lectivitat).

¹⁹³ Ramon Carreras Panés —nascut a Lleida el 1878—, a més de participar en el moviment col·lectivista local i de presidir la Junta de Camins i Cequiatsges municipal, formà part de l'ajuntament constituït a finals d'octubre de 1937.

policíaca de l'època de Martínez Anido i d'Arlegui —es tracta, per tant, d'un altre cas de nou vingut a Lleida amb càrrecs de responsabilitat durant la guerra i un altre exemple del valor simbòlic que se li donava a la lluita social dels anys vint a Barcelona. A més, afegia, mai havia entrat en cap centre de dretes ni en cap església. Diversos col·lectivistes defensaren a Llaurens per la seva carrera i per qüestions més pragmàtiques

(...) no tengamos que mirar hacia atrás, sino para adelante; que si miramos para atrás, nos quedaríamos cuatro compañeros en cuadro, que hayan sido fieles dentro de las normas confederales.

Tot i que el conjunt de l'assemblea, amb l'única excepció de Carreras, donà el seu recolzament a Llaurens, aquest passà a ocupar el càrrec de delegat tècnic d'arboricultura i Ramon Oriol fou escollit secretari provisional de la col·lectivitat. El nomenament definitiu no es produiria fins una setmana després, el 30 de maig, i amb una nova polèmica.

El mateix Oriol i el regidor Agustí Villas proposaren per al càrrec a Pedro Vidal Brujan, fins aleshores secretari de la col·lectivitat de Vinaixa.¹⁹⁴ Després de la discussió plantejada per alguns col·lectivistes que no creien oportú el nomenament d'una estrany a la col·lectivitat i que hi votaren en contra, Vidal fou acceptat perquè no hi havia cap altre candidat intern que pogués assumir el càrrec. A continuació també fou substituït Josep Semis com a delegat de proveïments a proposta de diversos col·lectivistes que no l'acusaven de mala gestió, sinó de tenir poc geni i escasses condicions per al càrrec. Deficiència reconeguda per l'afectat que no posà cap obstacle al nomenament de Sendra.

Per racionalitzar l'explotació de les finques, al capdavant de cada torre o de cada grup de petites finques es va escollir un col·lectivista com a delegat. Aquesta persona era l'encarregada de disposar els treballs a fer cada dia, d'establir els horaris, de vetllar per l'economia de la finca, de controlar les compres i de portar a terme els acords adoptats per la comissió tècnica de conreu existent també a cada finca —integrada pel delegat i per dos treballadors més.¹⁹⁵ Tot i això, seguint la metodologia llibertària es contemplava que la comissió tècnica, sempre

¹⁹⁴ Un reportatge anarquista sobre els beneficis que la guerra havia portat a Vinaixa, on destacava la millor utilització de l'oli, a *Acracia*, núm. 117, 9/XII/36, pàg. 4 i núm. 118, 10/XII/36, pàg. 4.

¹⁹⁵ Més tard encara s'escolliria un delegat de maquinària perquè controlés l'estat de les màquines, dels vehicles i de les existències de combustible.

que fos possible, consultés a la resta de treballadors la feina a fer i les sembrs més convenients a cada finca.

També s'havia format una comissió tècnica de nivell superior —formada inicialment per Joaquim Mir, Joan Llaurens i Josep Badia— encarregada de supervisar l'estat dels conreus en el conjunt de la col·lectivitat. Posteriorment es transformà en una junta de la terra, de la que formaven part els set delegats escollits a les finques, que tenia com a missió bàsica l'organització del treball setmanal. El president d'aquesta junta seria Joaquim Mir.

La feina de direcció tècnica es completava amb la de gestió que correspondria al president, sots-president, secretari, conserge, comptador i tresorer —els membres de la junta administrativa. Aquesta parcel·la també s'aniria sofisticant a mesura que es van anar plantejant problemes. Les dues instàncies més importants articulades pels col·lectivistes foren una comissió revisora de comptes —integrada en un primer moment per Braulio Cordero, Josep Pallás i Francisco Villagran, els quals només haurien de dedicar els matins a les feines agrícoles— i una comissió estadística que tingués cura de les existències, de les compres, de les vendes i dels intercanvis —la tasca aniria a càrrec de camperols que sabessin escriure i que hi volguessin dedicar una hora extra després de la jornada laboral completa.

Al llibre d'actes consta que la comissió revisora de comptes informà en repetides ocasions a l'assemblea de la situació econòmica de la col·lectivitat, però no es reflecteixen els seus informes —al marge de la denúncia d'algunes deficiències comptables, com l'acceptació de despeses no justificades amb les corresponents factures.¹⁹⁶ Aquestes irregularitats devien ser cada cop més problemàtiques, fins al punt de provocar una discussió el mes de juliol en una assemblea que no va aprovar l'estat de comptes —barrejant les qüestions tècniques amb acusacions de tipus personal— i sí la formació d'una comissió

---

¹⁹⁶ Rocío Navarro explica que, normalment, les actes i la documentació sorgida de les col·lectivitats oferien molta més informació sobre els problemes quotidians de funcionament que sobre l'estat de la producció. Qüestions econòmiques i pràctiques al marge —amagar part de la producció per evitar que els hi fos confiscada—, el cert és que pels anarquistes les compensacions socials eren sovint més importants que els resultats econòmics. Les col·lectivitats no eren només una eina de transformació econòmica sinó sobretot política (Rocío NAVARRO, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la guerra civil española").

investigadora. En definitiva una tasca administrativa cada cop més feixuga que donà lloc a queixes per l'excés de burocratització.

A més de les qüestions agrícoles, laborals i administratives, la col·lectivitat també havia de tenir una funció política —la pràctica totalitat dels seus membres pertanyien a la CNT. Els col·lectivistes Ramon Carrera Panés, posteriorment substituït per Teixidó, i Joaquim Mir Grau eren els representants tant de la col·lectivitat com del sindicat únic de Camperols a la Federació Local. Però l'assistència a les reunions de la Federació era difícilment compatible amb les feines del camp pel que els acords i la línia política marcada per la direcció de la central sindical arribaven amb dificultats a Adelante. Per aquest motiu s'aprofità que una persona més professionalitzada en les feines polítiques com Lluís Capell, membre del comitè de Relacions Camperoles del sindicat i alcalde durant unes setmanes de Lleida, s'havia associat a la col·lectivitat per escollir-lo com a representant. A més Capell havia intervingut en algunes assemblees per explicar les orientacions confederals en matèria agrària.

Amb l'objectiu de millorar les condicions de vida dels col·lectivistes es van organitzar tota una sèrie de serveis, el més important dels quals era una cooperativa de consum. D'aquesta manera els associats no tenien necessitat d'anar als comerços i els beneficis no sortien de la col·lectivitat. Les *compres* es realitzaven amb uns vals segellats pel secretari, tot i que no s'havia abolit el diner dins de la col·lectivitat, per no retornar a la dinàmica del comerç tradicional.¹⁹⁷ L'administració de la cooperativa va correspondre a les companyes, filles o germanes dels col·lectivistes, tot i que el responsable últim era un home a petició de les mateixes dones. Les relacions amb aquest encarregat no van ser gaire bones, fins al punt que a finals d'agost totes les empleades van presentar la dimissió.

Els primers problemes es van plantejar amb la sortida de queviures produïts a la col·lectivitat —especialment llet— cap a comerços externs i, curiosament, en les relacions amb la cooperativa de consum confederal —externa a la col·lectivitat—, el que motivà la presentació de queixes per escrit a la Federació Local de Sindicats Únics. El control de la cooperativa d'Adelante

---

¹⁹⁷ Una crítica als efectes negatius que l'abolició de la moneda havia creat sobre l'economia agrària en algunes col·lectivitats —manca de productes suficients per realitzar els intercanvis— a P. PAGÈS, "Los problemas del campo. En torno a la economía agraria" dins *Adelante*, núm. 16, 18/II/37, pàg. 4.

esdevindria més estricta amb la introducció, com s'explica més endavant, d'un salari familiar que restringia els productes que cada unitat familiar podia adquirir. Més restriccions que comportarien més conflictes.¹⁹⁸

També es disposava dels serveis d'un barber que es repartia la setmana entre els treballadors de la col·lectivitat Adelante, els de la d'Albatàrrec i el seu propi establiment a Lleida —recordem que el sector havia estat col·lectivitzat a la ciutat. En funció del salari familiar acordat, es fixà el tallat de cabells en cinquanta cèntims i l'afaitat en vint-i-cinc. A finals de juliol va sol·licitar l'ingrés a la col·lectivitat un ferrer que també fou acceptat. Però el taller no va tenir gaire èxit i el tancaren al no poder-li proporcionar prou feina. El 18 de juliol de 1937 s'incorporà un mestre racionalista per atendre l'educació dels menors.¹⁹⁹

La majoria de col·lectivistes vivien a la ciutat de Lleida, però es van construir uns allotjaments a les finques més allunyades. També es van organitzar menjadors en algunes finques, pensats especialment per als solters, el que provocà protestes per la despesa i complexitat que generaven —les veus contràries proposaven que els solters busquessin la *col·laboració* de companys casats. En aquesta qüestió, el principal obstacle va ser trobar un cuiner.

Els aspectes organitzatius més polèmics, pel contingut polític i social que sovint hi havia al darrere, foren tres: l'establiment d'un horari de treball, la retribució salarial dels col·lectivistes i la feina de les dones. El desembre de 1936 es fixà una jornada laboral de vuit hores, però posteriorment l'acord es modificà per l'horari de sol a sol. Era difícil marcar una jornada fixa per les tasques agràries i, per altra banda, calia possibilitar que els camperols treballessin el màxim possible en benefici de la col·lectivitat, *de la marcha revolucionaria y de la producción nacional*. Tot i els debats, i els acords sobre sancions que podien arribar a l'expulsió, es van anar repetint al llarg dels mesos denúncies i queixes sobre l'incompliment d'horaris i, en algun cas, contra delegats de finques que allargaven la jornada més enllà de la posta de sol —com feien els burgesos.

---

¹⁹⁸ En algunes actes es fa referència a l'existència d'altres establiments (lleteria, botigues de fruites i verdures) vinculades a la col·lectivitat, però no hem pogut aclarir si es tracta de dependències de la mateixa cooperativa, d'establiments diferents i, si aquest fos el cas, quin règim tenien.

¹⁹⁹ Es conserven una seixantena de certificats de treball expedits per la col·lectivitat entre els mesos de juliol i d'agost de 1937. La gran majoria corresponen a camperols, però també es troben altres categories professionals: barber, pastisser, carreter, ferrer, escriptor i arboricultor (Carpeta 5. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

Més complicat va ser el tema dels salaris, perquè des d'un bon començament la majoria de l'assemblea es va mostrar partidària d'adoptar un salari familiar. Però la manca d'unanimitat va ajornar l'aprovació d'un reglament fins al 20 de juny. Segons aquest acord, els solters tindrien un sou de quaranta-cinc pessetes setmanals, vint-i-cinc de les quals les haurien de destinar al menjador. Amb la resta *podrá pasar en caso de que no sea un vicioso*.

En el cas de les famílies, els homes i dones majors de divuit anys percebrien trenta pessetes, quinze els que tinguessin entre catorze i divuit anys i deu pessetes els menors d'aquesta edat. Per evitar greuges comparatius —Ramon Carreras, per exemple, tenia tretze fills i cinc treballaven a la col·lectivitat—

En vista de que las familias numerosas de menores de dieciocho años les corresponde un jornal excesivo en comparación con las otras de mayores de dieciocho años, se les rebajarán cinco pesetas por cada menor que rebase el número de mayores hasta la cantidad máxima de diez pesetas.

Amb anterioritat a l'aprovació d'aquest reglament, s'acordà que els fills dels col·lectivistes que treballassin fora haurien de lliurar el salari per poder continuar formant-ne part. Un dels afectats per aquesta norma fou expulsat a l'insinuar que l'administrativa i els delegats eren corruptes —*el que aceite maneja las manos se unta*.

I encara més problemàtic va resultar arribar a un acord sobre les feines i obligacions de les familiars dels col·lectivistes. Les dones s'encarregaven de cuinar, cosir, netejar i rentar pels membres de la seva unitat familiar i per altres, però els primers acords no els hi assignaven cap feina col·lectiva obligatòria. En una ocasió, el delegat de la finca número 1 es queixà a l'assemblea perquè la seva companya era l'única de la finca per fer totes les feines —hi havia entre deu i dotze treballadors diaris.

Per evitar aquestes situacions, segons repetides denúncies poques dones s'oferien a treballar per la col·lectivitat, es plantejà retirar la part del salari familiar a les que s'hi resistissin. Per a uns totes les dones s'hi havien d'implicar per obligació, per a altres només si en una casa hi havia més d'una dona major de quinze anys i uns tercers creien que les mares havien de quedar exemptes d'aquests deures perquè primer sempre calia atendre a la família. Es pretenia, per exemple que algunes dones es desplaressin a les diferents finques per rentar la

roba dels treballadors. En aquest sentit, un cop es presentà una reclamació a l'assemblea de la col·lectivitat perquè cap bugadera acudia a la torre Sarroca. La reclamació rebé una resposta immediata quan algú denuncià que en ocasions anteriors les bugaderes hagueren de passar la nit en un paller. La defensa del delegat de la finca deixa a les clares la valoració donada al treball considerat femení

(...) no podía sacar de las camas a unos compañeros que se portaban bien para poner a unas compañeras que se portaban mal.

Cal dir que en un altre cas els col·lectivistes es mostraren més *atents* al tenir el detall de cedir un matalàs a una partera que no en tenia cap.

També es reservava a les dones la compra de proveïments, tasca que generà un curiós debat en l'assemblea del 14 de març. Un delegat va demanar que fossin els col·lectivistes els encarregats de comprar a la cooperativa per evitar la possibilitat d'abusos —ells feien el treball en funció del qual les famílies rebien els vals corresponents. Però aquesta proposta fou desestimada perquè l'horari de la cooperativa no era compatible amb el de la jornada laboral i perquè

(...) sería una desmoralización incluso para nosotros (...) supondría un error el que los compañeros fueran a por los comestibles a la cooperativa, pues la mujer sabe mejor que nadie lo que necesita durante el día o por la semana.

Com ja s'ha apuntat anteriorment, es va trobar una altra ocupació per les dones de la col·lectivitat a l'organitzar-se la cooperativa, les botigues i els menjadors. Finalment es va escollir una delegada de dones, Margarita —no consta el cognom—, encarregada d'estimular les seves companyes perquè es presentessin voluntàries als treballs i es contemplà que les dones amb una feina fixa acudissin a les assemblees —més com una obligació que com un dret. Però tampoc aquesta estratègia resultà gaire positiva. Després d'anunciar la necessitat de dones a la secretaria *Margarita expone se tome en serio la cuestión de las mujeres, porque habiéndose llamado a todas se presentaron cuatro y a más, enfermas y con hijos.*

Per la majoria dels associats aquest comportament era fruit de l'egoisme i de la manca d'esperit col·lectivista. Per a Margarita, en canvi, el problema també s'explicava per les feines que tenien assignades. Per rentar i per netejar els pisos n'hi havia prou amb unes poques companyes, però *lo que precisa es que vayan al campo a recoger fruta y verduras que es más cuestión de ellas que de hombres.*

Totes les qüestions tractades fins aquest moment ja han anunciat el darrer punt que es vol tractar sobre el funcionament de la col·lectivitat, l'aparició de conflictes interns. No foren pocs els casos d'expulsions de col·lectivistes conflictius —*compañeros que no sean nobles ante nosotros*—, ja fos perquè no complissin amb els horaris, no rendissin prou, s'emborratxessin o generessin tensions. Els treballadors i els delegats podien presentar denúncies per escrit contra companys, sempre signades, i era l'assemblea qui tenia la capacitat d'expulsar si ho considerava oportú —també podien ser sancionats els autors d'acusacions falses.

Hi havia dues causes principals d'enfrontament. Per una banda les tensions entre la direcció de la col·lectivitat —treballadors que actuaven com a caps dels seus companys— i l'increment del nombre d'associats amb persones que no sempre compartien els ideals llibertaris i col·lectivistes. Alguns delegats van tenir dificultats per imposar la seva autoritat sobre els camperols que no l'acceptaven de bon grat i rebien acusacions de burgesos i de dictadors. D'altres l'exerciren de manera abusiva, ja que també es donaren casos de delegats destituïts i d'altres que es dedicaven a llegir el diari.

Però segurament el que posà més dificultats al funcionament de l'empresa i que empitjorà les relacions entre els seus membres fou el caràcter d'eluvió que, a partir d'un cert moment, va adquirir la plantilla d'associats. A l'estudiar la manera com es va intentar resoldre el problema de la congestió de mà d'obra aturada a la ciutat de Lleida, comprovarem que l'ajuntament estava creant nous problemes en les col·lectivitats que absorbiren aquest excedent.²⁰⁰

El secretari de la col·lectivitat Joan Llaurens deixava clar aquesta realitat a l'interpretar una discussió plantejada entre un delegat i la dona d'un treballador. Existia una diferència notable entre els que en formaven part des del començament —*que somos nosotros, els veritables col·lectivistes, que estamos plenamente convencidos de que todo, es de todos; sin distinción de clases, ni categorías*— i els que hi havien anat ingressant posteriorment —molts gairebé a la força, sense entenen què era una col·lectivitat i plantejant exigències no assumibles pel conjunt.

---

²⁰⁰ Entre el 27 de març i el 2 d'abril de 1937 consten 70 ingressos de col·lectivistes procedents de l'Oficina de Col·locació Obrera, la majoria concentrats en els dos primers dies d'abril (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

Tot i això, pels acords als que s'havia arribat amb l'ajuntament, i per les subvencions que es rebien, continuaven acceptant noves incorporacions.²⁰¹

Un segon col·lectiu generador de conflictes similars foren els refugiats que hi havien entrat a treballar. A més de la motivació col·lectivista va entrar en joc una disputa pel control de l'empresa. El 29 d'agost, una de les darreres assemblees de les que hi ha constància, Joaquim Mir denuncià que en un domicili particular s'havia celebrat una reunió no autoritzada, amb participació majoritària de refugiats, on es discutí la possibilitat de presentar candidats propis a la direcció tècnica —els assistents creien representar un número suficient d'associats com per imposar els seus candidats. A més de les corresponents expulsions s'acordà, a instàncies del comitè regional de la CNT, que els refugiats no tinguessin veu ni vot a les assemblees.

Tot i que no s'ha localitzat documentació que expliqui la situació de la col·lectivitat en els darrers mesos de la guerra, l'ambient que hi regnava era cada cop més crispat. En la darrera reunió coneguda, el mateix dia del primer bombardeig sobre Lleida, el problema dels refugiats s'agreujà per una recollida de signatures no autoritzada contra la directiva d'Adelante que es presentà a la delegació d'Ordre Públic. Un grup de col·lectivistes posaven en qüestió la gestió que s'estava fent de compres i vendes, consideraven insuficient el salari familiar i es mostraven contraris a algunes expulsions.

La gravetat de les acusacions queda clara si es té en compte que participaren en l'assemblea, defensant a la junta directiva, Lluís Capell (secretari comarcal de la CNT), Francesc Porcar (secretari de la Federació Local) i Jaume Escalé (secretari del comitè intercomarcal). Es va escollir una comissió per revisar els comptes amb la condició que si les acusacions resultaven falses, els autors del document s'haurien de retractar públicament. Malauradament el llibre d'actes finalitza en aquest punt, sense permetre'ns escatir la solució d'aquest assumpte ni el final de la col·lectivitat Adelante.

---

²⁰¹ Tanmateix, els directius de la col·lectivitat també plantejaven algunes afirmacions qüestionables. Un d'ells, després de fer un discurs sobre l'esperit que havien de tenir els col·lectivistes —*cuando se ingresa en una Colectividad hay que ir dominado de un espíritu de sacrificio pues en caso contrario no tienen vida las colectividades*— sol·licità no lliurar la seva nòmina perquè havia estat nomenat secretari de col·lectivitats en un ple regional i la vida a Barcelona era més cara.

Si la guerra, i el buit de poder que s'obrí després de l'ensulsiada militar, van permetre endegar el procés revolucionari, després va seguir una evolució massa deslligada de la guerra. Com s'afirmava al començament d'aquest capítol seguint a altres autors, el desenvolupament de la revolució va patir directament les conseqüències de ser el resultat d'una transformació no prevista. Les dificultats de funcionament de la col·lectivitat Adelante i del taller de sastreria, o l'allunyament existent entre els programes de municipalització de l'habitatge i els interessos de la població, evidencien que si bé l'esclat del conflicte va possibilitar dur a la pràctica la revolució no s'havien interioritzat prèviament les condicions subjectives que permetessin l'èxit de la nova societat.

CAPÍTOL 4

VIOLÈNCIA, CONTROL, REPRESSIÓ I RESISTÈNCIA EN LA REREGUARDA

Si en la introducció es feia referència a la gran quantitat de publicacions existents sobre la guerra civil espanyola, cal destacar que els temes de la repressió revolucionària, de la violència política i de les transformacions en la concepció i en l'administració de la justícia ocupen un lloc destacat de la producció historiogràfica. Des de les nombroses monografies dedicades a la continuïtat existent entre aquests processos durant la guerra i els primers anys de la dictadura —com les dedicades a les províncies d'Alacant i Albacete per citar dos bons exemples— fins a estudis sobre la guerra en els quals la violència, la repressió i la justícia ocupen bona part de l'atenció de l'autor o de l'autora —cas d'una recent publicació sobre Múrcia.¹

També es troba la mateixa preocupació temàtica entre la literatura i les investigacions publicades sobre les terres de Lleida durant la guerra civil. Les memòries més clàssiques li han dedicat una atenció especial, tant el testimoni primerenc de José M. Álvarez Pallás com els posteriors de Francesc Viadiu i d'Antoni Bergós, i també, evidentment, els martirologis de l'església catòlica. Tot i la tendenciositat d'aquest tipus de publicacions, el cert és que aporten força informació sobre la gestió de la violència política convertint aquests fets en els més coneguts de la guerra al ponent català. El segon pas, la interpretació del fenomen, s'ha donat en les investigacions del professor Jaume Barrull que aborda

---

¹ Miguel ORS, *La represión de guerra y posguerra en Alicante (1936-1945)*; Manuel ORTIZ, *Violencia política en la II República y el primer franquismo. Albacete, 1936-1950* i Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*. Vegeu també Joan SAGUÉS, "La justícia i la repressió en els estudis sobre la guerra civil espanyola (1936-1939) i la postguerra. Una aproximació historiogràfica" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (coords.), *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*, p. 7-28.

l'anàlisi de la naturalesa de la violència política en la zona republicana, la formació i el funcionament dels tribunals populars de Lleida i el debat ideològic generat al voltant d'aquestes institucions en mig de les polèmiques que marcaren les diferents etapes polítiques de la rereguarda catalana.²

Donada la bibliografia existent, en aquest capítol només elaborarem una panoràmica general de la manera com evolucionaren les formes de reprimir a l'enemic polític i els debats que les acompanyaren, per centrar-nos posteriorment en tres qüestions parcials. Dedicarem sengles apartats a l'anàlisi de la presó de Lleida —un altre escenari que representa perfectament l'evolució de la societat catalana durant la guerra—, de la vida a la rereguarda dels contraris a la causa republicana i de la persecució religiosa. L'estudi de l'església durant la guerra civil continua despertant una atenció important dels investigadors, com ho demostren dues obres aparegudes en el darrer any. Hilari Ragner ha presentat un acurat estudi sobre les vicissituds de la institució al llarg dels tres anys de guerra, centrant-se especialment en el cas català, i Julián Casanova ha aprofundit en les relacions establertes entre l'església i els vencedors.³

Una primera caracterització de la repressió revolucionària podem prendre-la del clàssic treball d'Enric Ucelay sobre el populisme a la Catalunya dels anys trenta. Es tracta d'una àmplia repressió classista que buscava saldar els greuges plantejats per la llarga lluita social del primer terç de segle. Arrencant del caliu de la tradició radical, la revolució social s'entenia com una forma de transformació moral, ràpida i verbalista basada en la destrucció del que es considerava *vell ordre*, especialment l'església. Hom podia adreçar la repressió contra símbols col·lectius —temples, presons, registres de la propietat, etc.— o contra personatges individuals —un burgès, un capellà o un polític conservador— que representessin els enemics de classe tradicionals. A aquest esclat de violència, generat en un context de gran confusió i d'improvisacions, s'hi va afegir

---

² Vegeu les memòries de José M. ÁLVAREZ, *Lérida bajo la horda*; Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la roja* i Antoni BERGÓS, *Memòries. Relats i informacions sobre la persecució anticlerical lleidatana a Ramiro VIOLA, El martirio de una iglesia. Lérida-Lleida, 1936-1939* i *Memòries de planes viscudes (1936)*. Llorenç Badia i Josep Castells han escrit també els martirologis dels bisbats de Solsona i Urgell respectivament. Les publicacions de Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària* i "El primer tribunal popular de Lleida (agost-octubre 1936)" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (coords.), *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*, p. 67- 79.

³ Hilari RAGUER, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)* i Julián CASANOVA, *La Iglesia de Franco*.

l'ensorrament de les institucions d'ordre públic controlades pels republicans. Tot plegat va servir perquè diversos sectors socials i alguns personatges individuals interioritzessin el terror de classe i s'atansessin al bàndol sollevat. Com a conseqüència també es consolidava la imatge que tots els burgesos i tots els religiosos eren simpatitzants del feixisme.⁴

4.1 LA CULTURA DE LA VIOLÈNCIA EN TEMPS DE GUERRA

Ja s'ha vist com la fracassada revolta militar a la ciutat va obrir una etapa de veritable desordre, d'actes violents difícilment justificables però comesos en nom de la revolució, de la llibertat i de la justícia. També s'han analitzat les conseqüències institucionals de l'ensorrament de l'aparell estatal, a les que ara caldrà afegir la fallida del monopoli de la violència legal. No foren únicament els partits tradicionals i les instàncies gestores del poder polític les que es feren fonedisses, sinó també els organismes encarregats de vetllar per l'ordre públic i d'administrar la justícia. Els primers mesos revolucionaris, especialment els de l'estiu de 1936, es caracteritzen per l'esclat d'una violència inorgànica que amb el temps aniria sent progressivament controlada.

4.1.1 LA COMPLICADA GESTIÓ DE L'ORDRE PÚBLIC

Amb un to excessivament moderat, el comissari d'Ordre Públic Josep Rodés reconeixia a finals de juliol que elements incontrolats arribats a la ciutat aquells dies havien protagonitzat *petites* pertorbacions. Les noves autoritats, concloïa, intentarien indemnitzar els danys comesos injustament.⁵

La comissaria delegada d'Ordre Públic era la institució republicana encarregada de coordinar les funcions policíiques. El juliol de 1936 estava al capdavant d'aquest organisme el republicà Ermenegild Cle que, com la resta d'autoritats locals, es va mostrar inactiu durant els dies de la revolta.

⁴ Enric UCELAY, *La Catalunya populista*, p. 289-294.

⁵ *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2.

Posteriorment el repartiment de càrrecs entre les forces revolucionàries portà al poumista Josep Rodés Bley al front de la comissaria —un botiguer amb una llarga trajectòria en la militància del comunisme lleidatà, des de les direccions del Partit Comunista Català fins a la del POUM, passant pel comitè central del BOC. Rodés i el fiscal del tribunal popular Francesc Pelegrí Garriga representen, en paraules de Jaume Barrull, el projecte revolucionari repressiu i d'ordre públic del POUM un cop pres el poder.⁶

Per repartir la representativitat dins de la institució, les organitzacions obreres dividiren les funcions en dos departaments: el d'investigació i de vigilància —que seria controlat per la CNT— i el de seguretat i d'assalt —en mans de la UGT—, amb el que la capacitat del POUM per controlar l'ordre públic quedava un tant retallada. I encara es retallaria més quan la seva línia de comunisme heterodox perdés influència política a la rereguarda. Rodés fou substituït el 15 de febrer de 1937 per ordre del conseller de Seguretat Interior Artemi Aiguader (ERC). El comissari de la Generalitat a Lleida Joaquim Vilà assumí protocol·làriament les funcions de Rodés per delegar-les provisionalment al cap de les forces d'assalt, el capità Ruperto Montoro.⁷ Més tard el govern va designar per al càrrec al diputat solsoní del parlament català, i militant d'ERC, Francesc Viadiu. A la premsa catalana del POUM es va fer un ampli ressò del cessament i substitució de Rodés, car presentava clarament el retorn de l'ordre republicà i reformista a la rereguarda en detriment de la revolució.⁸

⁶ Una breu biografia de Josep Rodés a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 98. No s'ha pogut localitzar documentació generada per la comissaria delegada d'Ordre Públic durant la guerra, al marge del pressupost corresponent al mes de gener de 1937 que ascendia a 34.002'37 pessetes. En aquells moments el personal de la comissaria estava integrat per la brigada social (3 caps de grup amb la categoria d'agents de segona i 27 agents amb la categoria d'agents de tercera), el parc mòbil (1 encarregat, 10 xofers i 2 motoristes) i el personal estricte (1 comissari, 1 secretari, 2 auxiliars primers, 2 mecanògrafs i 1 ordenança). Tot el personal tenia un sou de 10 pessetes diàries (Caixa B-225, expt. 8268 —ADPL—).

⁷ Abans de delegar en Montoro, Joaquim Vilà va difondre a tots els alcaldes de la seva demarcació una circular com a comissari d'Ordre Públic interí, recordant que només eren legals els escorcolls realitzats amb l'autorització d'aquella comissaria (*UHP*, núm. 170, 18/II/37, pàg. 2). Ruperto Montoro, que havia tingut una participació destacada en els dies de juliol, fou traslladat a Cuenca a finals de la primavera de 1937 (*L'Ideal*, núm. 68, 11/VI/37, pàg. 3).

⁸ Joan FARRÉ, "La sustitución del camarada Rodés" i J. MARTÍNEZ, "El Comisario de Orden Público de la revolución, camarada José Rodés, habla para los lectores de nuestro diario" dins *Adelante*, núm. 15, 17/II/37, p. 1 i 2 i núm. 16, 18/II/37, p. 1 i 4. Encara més significatiu és el llarg article "Una destitución muy significativa. Un golpe contrarrevolucionario en Lérida" dins *La Batalla*, 18/II/37. Les tensions entre Rodés i algunes forces polítiques locals no eren noves. Uns assistents al ple local de Sindicats Únics celebrat el 17 de novembre de 1936 havien sol·licitat la seva destitució i els representants de la CNT en el comitè d'enllaç també havien protestat per algunes actuacions de Rodés, tot i que en les actes conservades no es concreten els motius del malestar (*Acracia*, núm. 98, 19/XI/36, pàg. 4 i diverses actes de les reunions mantingudes per aquell comitè. Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

En el relat de la seva etapa com a comissari d'ordre públic, Francesc Viadiu s'encarrega de deixar ben clara la situació caòtica de Lleida mentre va estar exclusivament (des)controlada per les organitzacions obreres i revolucionàries. Segons aquesta tesi, la situació començaria a canviar amb l'arribada als centres de decisió de persones més vinculades a les forces democràtiques i republicanes —ell es posava com a exemple— i fossin progressivament eliminats els elements incontrolats.⁹

Viadiu es va mantenir en el càrrec fins a finals de setembre de 1937. Segons la seva pròpia versió, el cessament va ser fruit de les tenses relacions amb els seus nous superiors —l'ordre públic quedà sota control del govern de la República després dels fets de maig— i d'una campanya de desprestigi impulsada pel PSUC —acusa al capità d'assalt Montoro, al comissari Joaquim Vilà i al capità de policia i inspector en cap de la comissaria Enric Montagut Manic. Justament va ser aquest darrer l'últim en ocupar el càrrec, tot i que de manera interina. La breu nota publicada per *L'Ideal* després del cessament donen una idea del clima polític que es vivia a Catalunya

Inesperadament el nostre volgut amic Francesc Viadiu, ha deixat d'ésser Comissari d'Ordre Públic a Lleida, càrrec per al qual havia estat designat pel Consell de la Generalitat.

Com no seria possible comentar-ho de forma addient, ho deixem així, com si es tractés d'un fet divers de la secció de diversos, seguint la pauta d'altres diaris locals.

El mateix dia cessava a Girona el ferm esquerrà que també desempeñava la Comissaria d'Ordre Públic. Això ha passat als quinze dies de vida del Front Popular Antifeixista.

Com era d'esperar de les dots personals de Viadiu, ha palesat en el seu càrrec una dignitat i una incorruptibilitat exemplars.

*I no diem una paraula més.*¹⁰

Els principals problemes d'Enric Montagut al capdavant de la comissaria serien fonamentalment la persecució de desertors i d'emboscats i el control d'uns carrers cada cop més militaritzats —prohibició de les aglomeracions, control de l'horari de tancament dels llocs d'esbarjo, regulació de la venda d'alcohol, etc.¹¹

⁹ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la roja*. Per a Solé Sabaté i Villarroya s'ha fet un ús abusiu del concepte d'incontrolat, ja que aquest només podia aplicar-se amb propietat a Barcelona i les ciutats de l'àrea metropolitana (respon a la figura del lumpenproletariat propi d'una ciutat industrial amb important presència d'immigració) que després s'estengueren per tota Catalunya desvirtuant la revolució i provocant la generalització del nom (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, pàg. 60).

¹⁰ *L'Ideal*, núm. 84, 1/X/37, pàg. 3. Al llarg de 1938 Francesc Viadiu encara seria alcalde de Solsona i director general del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya.

¹¹ *Acracia*, núm. 477, 4/II/38, pàg. 2 i *L'Ideal*, núm. 99, 15/I/38, pàg. 3. A l'esclatar els fets de juliol de 1936 ocupava el càrrec d'inspector en cap Gonzalo Benavent Cans, essent inicialment substituït per Eduardo Piñero Cid, agent de tercera i d'ideologia esquerrana. Aquest seria succeït per Montagut, el primer inspector

Però l'activitat policíaca no va ser exclusiva de les institucions d'origen republicà, ans l'estructura de comitès també se n'ocupà. Les partides d'homes armats dels primers dies es transformaren en un comitè d'Investigació Popular al servei del comitè Popular i a partir d'agost del tribunal popular. Com ha indicat el professor Jaume Barrull es tractava d'un cos, integrat per representants de les tres organitzacions sindicals, que es dedicava més a acusar que a investigar sense haver de donar massa explicacions a ningú —fins i tot podia imposar sancions.¹²

Al capdavant d'aquest organisme se situà Francesc Tomàs Facundo, faïsta procedent de Barcelona —on havia participat en la lluita contra els sollevats— que ja havíem trobat en l'ajuntament. El comitè regional català de la CNT l'envià a Lleida a l'iniciar-se les transformacions revolucionàries per reforçar-hi l'organització sindical. La direcció del comitè d'Investigació Popular el convertí en un dels símbols de la Lleida roja més violenta, dels assalts i de les morts sense justificació.¹³ Per a Francesc Viadiu

Francisco Tomàs era el terror de Lleida (...) la seva actuació a les terres de Lleida tingué uns efectes atemoritzadors i negatius per a la població i, especialment, per a les comarques. Perquè tenia a tothom espantat, amb les seves accions incontrolades, ja que feia allò que li donava la gana, sense ni la més petita lògica ni àdhuc dintre del terrorisme.

Hom en narrava una gran quantitat de fets i aventures que feien posar la pell de gallina als pacífics lleidatans. Se li atribuïen moltes morts injustes i arbitràries. Féu assassinar persones que l'únic crim que havien comès era el de militar en un partit de dreta, concretament a la Lliga Regionalista de Catalunya, però a les que mai, de cap manera, no se les podia titllar de feixistes; persones que no havien, ni haurien aixecat mai un dit contra la República.

La gent de Lleida, quan parlava d'en Tomàs, ho feia en veu baixa i amb terror no dissimulat. Havia esdevingut el símbol de la por. Val a dir que el seu físic era una mostra palesa d'esglai: feia literalment por. La mare naturalesa havia estat molt gasiva amb ell i

---

que depenia de la Generalitat i no de la República, i quan Montagut fou nomenat delegat interí d'Ordre Públic va ascendir a inspector José Hernández, cap dels agents de policia de la delegació d'Ordre Públic. Dades extretes de l'informe presentat el 5 de desembre de 1938 per Lorenzo García Casado —inspector de segona classe del cos d'Investigació i Vigilància i secretari de la comissaria d'Investigació i Vigilància de la província de Lleida— al sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2 —AHN—). En aquest informe es relaciona, amb alguns errors en els noms, el personal que actuà a la ciutat durant la guerra en serveis de policia, d'ordre públic i de justícia, a més d'altres funcionaris de la Generalitat.

¹² Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 48-50.

¹³ Durant l'època de Severiano Martínez Anido i de Miguel Arlegui a Barcelona, Francesc Tomàs ja tenia una militància confederal activa que li suposà deportacions a diferents llocs d'Espanya. La llarga militància el convertia en un bon coneixedor de les qüestions orgàniques del sindicat. Una breu biografia de Tomàs, amb retrat inclòs en el que no mostra cap aparença ferotge, la signa el secretari de la Federació Local de Sindicats Únics Francesc Porcar a *Acracia*, núm. 379, 12/X/37, pàg. 4. Un recorregut per la relació entre violència i història de l'anarquisme espanyol des de l'època de la Restauració fins a la guerra civil, tot i seguint diferents estratègies —des de l'atemptat terrorista al terror revolucionari passant pel pistolerisme— a Julián CASANOVA, "La cara oscura del anarquismo" dins Santos JULIÀ (dir.), *Violència política en la España del siglo XX*, p. 67-104.

*l'havia dotat d'unes faccions que pertanyien a un ésser entremig de l'escala evolutiva de l'espècie humana.*¹⁴

El comitè d'Investigació va ser dissolt a principis de novembre i Tomàs reconduí una part de l'organització cap a la Brigada Social, formada per deu membres de cadascuna de les organitzacions polítiques i sindicals de la ciutat, i la delegació d'Investigació i Contraespionatge, desaparegudes l'octubre de 1937.¹⁵

El secretari de la Federació Local de la CNT Francesc Porcar va reconèixer en l'acomiadament de Tomàs que després de catorze mesos d'intensa lluita a la rereguarda contra feixistes i emboscats *es posible que (...) se haya creado algún enemigo*. L'afirmació era ben fonamentada perquè Tomàs va patir una agressió famosa en l'època dels fets de maig —*Acracia* els va denunciar dedicant-li grans titulars de portada amb el que encara va contribuir a donar-li més ressò. La tarda del dia 27 de maig dos homes armats, que Tomàs identificà amb la txeca, l'assaltaren a la porta del seu domicili. Un cop desarmat el conduïren al seu pis on l'obligaren a empassar-se una botella d'anís —i una altra de brandi segons Viadiu que també dedica unes pàgines a l'agressió adoptant un to humorístic.

Acto seguido, tras esta vejación moral le hicieron objeto de los más soeces insultos de palabra y añadieron: PARA QUE VEAS QUE TENEMOS C... MIRALOS, y uniendo a la palabra la acción le frotaron los testículos por el rostro.

Finalment el van abandonar ebri al mig del carrer.¹⁶ Després de la divulgació d'aquests fets per la ciutat, la situació de Tomàs a Lleida devia resultar ben difícil. En paraules de Francesc Viadiu

¹⁴ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 62-64.

¹⁵ Després de la dissolució del comitè d'Investigació la comissaria d'Ordre Públic comunicà que les ordres de detenció, de requisos i d'altres accions havien d'estar avalades exclusivament pel comissari d'Ordre Públic (*Combat*, núm. 93, 12/XI/36, pàg. 2). Un militant del POUM que confessà a la delegació d'Ordre Públic franquista haver format part de la Brigada Social, explica com s'encarregaven de practicar detencions i d'escorcollar pisos. Anteriorment sembla que s'havia integrat en alguna de les patrulles armades que més incontroladament actuaren a Lleida. El detingut va quedar a disposició de les autoritats militars. (Fons del GC —AHPL— expt. 96 llig. 25).

¹⁶ Els titulars, de gairebé mitja pàgina, deien en grans lletres *¡A la opinión honrada, sin distinción de matices; a la prensa local y a todo aquel que sienta vibrar en su pecho, aunque solo sea un átomo de dignidad humana! A todos por igual nos dirigimos, para darles a conocer un acto criminal llevado a cabo ayer en la persona de nuestro camarada Francisco Tomás, militante activo de la Confederación Nacional del Trabajo y delegado de la Brigada de Investigación Social*. A continuació explicava detalladament i comentava els fets (*Acracia*, núm. 263, 28/V/37, pàg. 1). Els problemes que Tomàs tenia a la ciutat ja s'anunciaven quan uns dies abans publicà una nota al mateix diari, difícil d'entendre perquè no la contextualitza, en la que denunciava rumors que circulaven contra ell: *En la Prensa leo que he sido procesado y que estoy en prisión atenuada./ ¿Por qué? ¡Quién sabe! / Pero todo sea por el amor de Dios y su corte celestial./ Cuando el Juez Especial me procesa sus razones tendrá. Quién lo duda./ Pero mientras hay vida hay esperanza. Ni que decir tiene que una vez mandan los Moros y otras los cristianos./ Tomaremos una tila y esperaremos como el musulmán de la leyenda a la Mahoma nos de la ocasión de que*

(...) *el tristament cèlebre Tomàs, que poc de temps abans feia tremolar de por la gent de Lleida, després d'allò la fes trencar de riure.*¹⁷

De manera que a finals de setembre o començaments d'octubre retornà voluntàriament a Barcelona per recuperar, segons Francisco Porcar, la seva ocupació laboral de tipus manual anterior després d'haver complert amb totes les missions que l'organització li havia encomanat. Segons algunes informacions Tomàs hauria mort al front en acció de guerra.

Si la imatge que un republicà com Viadiu ha donat de la Lleida dels *incontrolats* era tan negativa, encara seria més dura la interpretació construïda per l'Espanya vencedora. Van trobar en Lleida un bon exemple dels terribles efectes que podia arribar a tenir per a la societat el govern de les demonitzades forces polítiques de l'esquerra. Precisament va ser la denúncia pública d'aquells excessos un dels objectius de la Causa General. Quan el ministeri de Justícia publicà un llibre que resumia les informacions recollides en aquell sumari, els fets esdevinguts a les comarques de Lleida foren seleccionats per il·lustrar diversos capítols, tot i que la gran majoria d'exemples escollits fan referència a la ciutat de Madrid. Hom pot trobar referències a la persecució religiosa, notícies del camp de treball número 3 (Omells de Na Gaia, l'Urgell) i condemnes a les accions dels incontrolats i del primer tribunal popular català.¹⁸

Des del mateix abril de 1938 les diverses jurisdiccions repressives franquistes van fer habituals les acusacions —no sempre certes— de formar part de patrulles armades, de participar en saqueigs, en detencions, en escorcolls i en morts. És el cas d'un cenetista internat al camp de concentració de San Gregorio (Saragossa) acusat d'intervenir en les execucions realitzades al cementiri i en múltiples requisos. D'un paleta responsabilitzat d'alguns dels assassinats realitzats al carrer que, segons la policia de 1939, *se jactaba en público de llevar 22*

---

el Corán nos bendiga o les bendiga (Francesc TOMÀS, “¡Con el natural asombro!” dins *Acracia*, núm. 260, 25/V/37, pàg. 1).

¹⁷ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, pàg. 67. Álvarez Pallás també s'ocupa del cas (*Lérida bajo la horda*, pàg. 119). Per la seva banda, UHP també condemnà l'atac patit per Tomàs, tot i que en un breu, com a part de la seva campanya contra els desordres a la rereguarda, però també demanava a *Acracia* la mateixa energia en la condemna de les morts de socialistes a les comarques de Lleida (“Otro atropello incalificable”, núm. 256, 29/V/37, pàg. 2).

¹⁸ MINISTERIO DE JUSTICIA, *Causa General. La dominación roja en España*, p. 72, 180, 191, 269 i 342-343.

personas asesinadas y que aún caerían más. D'un empleat municipal acusat de participar en diversos saqueigs, a més d'incitar públicament al desordre i al pillatge. O d'un altre empleat municipal, també anarquista, que en els primers anys de postguerra era acusat de participar en l'assalt al domicili del diputat tradicionalista Casimir Sangenís Bertrand —executat—, en la detenció de mossèn Ramon Llavaneras Borràs —posteriorment assassinat i germà de Josep, regidor carlí després dels fets d'octubre i després de l'ocupació de Lleida— o en l'escorcoll de la casa del cedista Josep Baró Bonet —també executat com el seu germà mossèn Miquel.¹⁹

Els agents d'ordre públic van trametre a la justícia militar la informació recollida sobre un militant de la FAI acusat de ser un destacat participant en aquesta mena d'accions —se l'hi estava instruint el procediment sumaríssim d'urgència número 246 de 1938. Diversos testimonis l'acusaven de participar en múltiples actes de violència i de presumir posteriorment per haver-ho fet. L'autopropaganda per haver estat còmplice o autor de fets violents és un recurrent argument en la postguerra. Dintre dels estereotips que tan eficaçment funcionaven en la justícia dels vencedors, l'orgull per haver realitzat actes considerats com un delicte era una prova més de la maldat intrínseca dels *rojos*. Però més enllà d'aquesta utilització posterior, és probable que algunes persones, i especialment en la primera etapa de la guerra, no tinguessin cap recança en lluir els seus *triumfs revolucionaris*.

Tornant al cas d'aquest faïsta, es comenta que després de participar en el saqueig del xalet del ministre Eduardo Aunós va fer durant un temps ostentació d'una cigarrera que hi havia agafat. També que en l'execució col·lectiva dels militars implicats en la sublevació —on algú l'acusa de ser l'encarregat dels trets

---

¹⁹ El fons del govern civil resulta molt ric en acusacions d'aquesta mena. Els exemples assenyalats a Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 23, expt. 96 llig. 22, expt. 1 llig. 25 i expt. 25 llig. 24. Evidentment, la Causa General també està farcida d'acusacions d'aquest tipus —només cal donar un ràpid cop d'ull als testimonis incorporats a la Peça Principal o les llarguíssimes llistes provincials ordenades alfabèticament que, a mode d'índex, s'elaboraren el 1947 per sistematitzar totes les persones referenciades als fitxers de la Causa, ja fos per haver comès actes violents o per haver tingut alguna responsabilitat política (llogall 1778, expt. 2). En alguns casos les acusacions i denúncies mostren la figura d'homes —i d'algunes dones— d'acció, com els anomenen els professors Solé Sabaté i Joan Villarroya. Els defineixen com els encarregats de realitzar les accions violentes, amb un important menyspreu per la vida humana, un baix nivell cultural i polític, disposats a *repartir justícia* allà on fes falta —amb un ampli radi d'acció— i sovint propers a accions semidelictives. Per ells la seva guerra estaria més a la rereguarda que al front. Normalment, apunten, és difícil identificar-los perquè els testimonis parlen més de les accions i dels morts que no pas dels seus autors (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya 1936-1939*, p. 69-81). En el cas de Lleida trobem els noms del Caragol, el Talons, el Matamoros o Maria la Cazadora que respondrien a aquest perfil.

de gràcia— s’aproprià de la guerrera del tinent coronel Miguel López Piña que va vestir durant uns dies. D’una manera similar, la suposada col·laboració en la mort del diputat Casimir Sangenis s’agreujava quan dies després convidava a fumar de la petaca del mort.²⁰ La família de Sangenis també va viure l’assalt al seu habitatge. El 5 de gener de 1939 la seva sogra, Josepa Salvador, ho va denunciar a la comissaria de policia. Explicà que

(...) las turbas se apropiaron de infinidad de objetos de valor y entre estos dos mantones de manila valorados en unas dos mil pesetas, cuyas prendas fueron a parar a poder de una comadrona llamada P.S., huida en la zona roja, suponiendo la denunciante que tal vez dichos mantones pudieran encontrarse en el domicilio de la hija política de dicha mujer llamada L.S.B., residente en esta capital, Plaza Ereta numero ..., piso ...

Un agent de la delegació d’Ordre Públic va presentar-se al pis denunciat per a realitzar un *minucioso registro en todas las habitaciones, muebles y enseres que en él se hallaban sin obtener resultado positivo.*²¹

El clima que es vivia a la ciutat l’estiu de 1936 queda ben il·lustrat pel testimoni d’un treballador del sector del transport detingut el gener de 1939 i posat a disposició dels tribunals militars. És ben cert que les declaracions realitzades després de l’ocupació cal examinar-les amb precaució, ja que cauen fàcilment en exageracions, rumors o ocultacions. Tanmateix, en aquest cas es tracta d’un acusat que s’autoinculpa davant dels agents d’Ordre Públic de participar en els assassinats dels primers dies, quan entre els papers d’aquest fons dominen les declaracions autoexculpatòries.²²

Mentre Lleida va ser línia de front l’inculpat residí en una altra població fins que aquesta també fou ocupada en la segona ofensiva sobre Catalunya. Al retornar a la capital algunes persones recordaren les accions que protagonitzà dos anys i mig abans. Un guàrdia urbà habitual en les tasques delatores, com comprovarem en capítols posteriors, fou el primer en assenyalar-lo com a autor de diversos actes violents l’estiu de 1936, alguns amb resultat de mort. Un cop detingut també presentà una declaració inculpatòria la vídua d’una de les suposades víctimes. El testimoni del detingut deixa força clar la manera com es

²⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 9 llig. 1.

²¹ Fons del GC (AHPL) expt. 7 llig. 57.

²² Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 58.

van formar les primeres patrulles armades i la facilitat amb què es podia acabar amb la vida dels considerats enemics de la causa revolucionària.²³

(...) pertenecía a la C.N.T. y al fracasar en esta Capital el Glorioso Alzamiento Nacional, llamaron a todos los afiliados de la C.N.T.-F.A.I., para que se presentaran en el edificio de la Generalidad, donde otro obrero del Transporte, apellidado ... que vivía en las afueras del Puente, le entregó un fusil y diez o doce cartuchos (que le cambiaron por una escopeta de un cañón a los dos o tres días),²⁴ como a otros muchos paisanos que allí se congregaron, encomendándole al dicente la misión de recorrer las calles y que detuvieran a todos los de derechas que vieran y los llevaran a la Generalidad, donde estaba el Comité Popular.

Que salió a esta misión formando grupo con un individuo de unos treinta o treinta y cinco años, alto, de pelo rubio, de quien no sabe el nombre y sí solamente que lo llamaban el "Rubio" y que era forastero, pues solo llevaba unos cuatro meses en Lérida trabajando de peón de albañil, el cual hacía de Jefe de Grupo; y otro más bajo de estatura, de unos veintisiete o veintiocho años, que tampoco sabe su nombre, pero que era de la parte de Almacellas o Alpícat —dues localitats del Segrià properes a Lleida—; con cuyos individuos prestó servicio dos o tres días, durante los cuales hicieron cuatro o cinco detenciones, todas por indicación del "Rubio"; siendo una de ellas la de un vecino de la calle de La Palma o Plazuela de la Catedral junto a las fuentes, donde tenía una funeraria, cuyo piso le mandó subir el "Rubio" para registrarlo, mientras los otros dos compañeros con un joven de la Funeraria, que habían detenido, quedaron en la puerta de la calle. Que registró el piso donde vivía con su madre dicho joven, encontrando envuelto en colchones un fusil máuser nuevo, que al bajar entregó al "Rubio", en cuyo momento hicieron andar delante al repetido joven y a los pocos pasos dispararon sus compañeros, matándole, pero que él no disparó, si no que protestó.²⁵

Que otro de los detenidos era un vecino cuyo nombre ignora, que tenía una tienda de frutas y comestibles en la Plaza de San Juan, entre los Bares Salvat y Cantábrico, y su vivienda al otro lado del puente al cual detuvieron a la puerta de su tienda, y cuando iban con él hacia la Generalidad por la calle de Zapaterías se cruzaron con otro grupo de milicianos, que no conoce por ser forasteros y les pidieron que "se los dejaran a ellos", y se los llevaron sin saber donde.

²³ Una visió de les activitats de les patrulles de control a Barcelona, a partir del testimoni d'un militant anarquista que en formà part a Joan CASANOVAS, "La guerra civil a Barcelona: les patrulles de control de Sants vistes per un dels seus membres".

²⁴ Sembla que les armes a les que fa referència procedien de l'assalt a l'armeria Balius, propietat de Maria Balius Serret l'única dona executada per ordre del tribunal popular —a finals d'agost l'establiment va ser confiscat pels sindicats per ordre de la Generalitat. Aquesta comerciant havia estat acusada de militància dretana —al grup femení Amazonas de Cristo— i d'estar en relació amb els civils que participaren en la revolta militar de juliol als qui podia haver facilitat armes. El 21 de setembre de 1936 es va complir la sentència del tribunal, però hores abans el cas va merèixer acalorades discussions de l'Assemblea General de Juntas Directives. Alguns dels seus membres dubtaven de la conveniència d'aplicar la sentència pel fet de ser dona i perquè hi havia alguna sospita que pogués estar embarassada —es demanava que abans d'executar-la fos examinada i es permetés el part. El ressò del cas féu que testimonis posteriors el posessin d'exemple de la part més negativa de la revolució lleidatana. Per al comunista Manuel Benavides representava la paralització introduïda per anarquistes i poumistes massa amics de les discussions estèrils i per a Antoni Bergós i els testimonis recollits per mossèn Viola —des d'òptiques polítiques diferents— representava la violència despietada. Un testimoni presentat a la Causa General el novembre de 1938 arribà a afirmar que la dona fou violada abans de l'execució. Informació sobre l'execució i les confiscacions a la Causa General, peça principal (testimoni de la mort); peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (declaració de la suposada violació); peça 8, lligall 1470 (1), expt. 8 (referència a la confiscació). Referències bibliogràfiques del cas a Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 65; Manuel D. BENAVIDES, *Guerra y revolución en Cataluña*, p. 348-349; Antoni BERGÓS, *Memòries*, p. 498-499 i Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, 177-178.

²⁵ Es tracta de Francisco Castanera Llisa, jove de 21 anys que probablement va sortir al carrer durant la revolta de juliol. Els fets relatats, que van tenir lloc el 25 de juliol de 1936, són confirmats per la Causa General (peça principal, estat número 1 —AHN—). Segons la Causa Castanera havia estat militant de la CEDA —probablement de les JAP— i falangista, el que coincidiria amb la proximitat de les joventuts cedistes amb els falangistes.

Que las otras tres o cuatro personas mas que detuvieron, no sabe quienes eran, pero que fueron detenidos en la calle, siempre por indicación del “Rubio” que llevaba una lista de los que tenían que detener habiéndolas entregado al Comité Popular que funcionaba aquellos días en el edificio de la Generalidad.

Que no sabe de mas victimas ni autores de asesinatos cometidos durante el dominio rojo en la Capital, a pesar de formar parte de las patrullas encargadas de las detenciones y registros; y que sólo vio cinco o seis cadáveres desconocidos en la Rambla de Aragón, ignorando quien les dió muerte.

Després que altres testimonis acusatoris incrementessin el grau d'implicació del detingut en tots aquests fets, es va veure *obligat* a modificar la seva declaració

(...) en cuanto a la detención y muerte del joven Castanera, subieron al piso de este el dicente en compañía de R.V., que vivía en la calle de Borrás, números ... u ...; F.P., con domicilio en la Calle Compañía numero ..., R.P., con domicilio en la calle de la Compañía, número ...²⁶; los que obligaron a bajar a la calle al citado Castanera, y cuando estaban en la puerta le dijeron “tira para adelante”, y cuando había dado algunos pasos le dispararon las armas matándole. Que los otros le tiraron cinco tiros cada uno; pero como él iba armado con una escopeta solo pudo tirarle tres tiros.

Que volvieron después a casa del asesinado y le saquearon el piso, llevándose un puñado de alhajas que se repartieron, tocándole a él un reloj de pulsera, de señora; una cadenita, un anillo y diez duros en plata y setenta y cinco pesetas en billetes.

Que hizo también guardias con armas en el local de la C.N.T. y cuando iba a practicar detenciones, llevaba además de la escopeta una pistola que le dejó un tal A., que vivía en la calle de San Martín y un cuchillo de grandes dimensiones que dice encontró en el local del Sindicato.

Que en cuanto al asesinato del marmolista, Juan Martí Urquía, confiesa que fué efectivamente detenido en la calle por orden del “Rubio” que mandaba la patrulla formada por el declarante y los individuos antes nombrados, y al pasar frente a la Caja de Pensiones de la Vejez, le hicieron una descarga cerrada matándole, pero que el dicente mató al aire.²⁷

Que entre los que se dedicaban a matar a personas de derechas, no recuerda en este momento más que a un tal Talons, que vivía en la calle de San Martín, junto a la Iglesia de este nombre.

Y no teniendo más que añadir, le ha sido leída esta ampliación de manifestación, que encuentra conforme y autoriza con la huella dactilar de su pulgar derecho.

Com a conseqüència d'aquestes declaracions el detingut va quedar ingressat a la presó de Lleida a disposició de l'Auditoria de Guerra.

Anteriorment hem indicat que les característiques d'aquest testimoni li donen una certa versemblança, però tot i això no podem pas oblidar la manera com s'obtenien les confessions en aquell moment. Certeses històriques al marge, ho podem intuir a partir del cas d'un paleta d'Arbeca detingut a les Borges

²⁶ Cal destacar que tots els noms que cita com a integrants del grup, al marge del Rubio que era foraster, són veïns del mateix barri —el detingut vivia a les Escales de Sant Llorenç— i el mateix podríem dir de les víctimes esmentades.

²⁷ Segons la informació recollida a la peça principal de la Causa General, aquest escultor de 55 anys era un militant tradicionalista que va ser mort al carrer del Carme el 24 de juliol de 1936.

Blanques (les Garrigues) suposadament per haver participat en les execucions de la capital del Segrià

(...) después de una larga negativa, terminó por confesar que durante la dominación rojo-soviética, en Lérida formó parte de las milicias antifascistas que a las órdenes de un individuo apodado el CARAGOL el (Portugués) y dos más, se encargaban de prestar los servicios de controles y piquetes de ejecución.

Dos veïns de les Borges —*de reconocida solvencia moral*— confirmaren que l'acusat els hi havia donat detalls dels seus assassinats. Obertament no es fa cap al·lusió a pressions violentes en l'interrogatori, però *terminó por confesar después de una larga negativa* resulta revelador.²⁸

Els fets relatats pel treballador del transport anteriorment esmentats van tenir lloc entre el juliol i l'agost de 1936, l'etapa per tant de màxima violència en la rereguarda. Un dels pocs casos d'execucions incontrolades que van tenir lloc a partir de la tardor deixa clar que aquestes morts ja no eren *normals*. La nit del 19 de desembre uns milicians van presentar-se al domicili del corredor de borsa i exalcalde de Lleida Màrius Sol Mestre per traslladar-lo al tribunal popular. Segons la seva vídua, Emília Pagan Morera, la família no havia patit cap molèstia ni atac directe en tots aquells mesos —tot i que el seu gendre, el falangista Pablo Valledor, sí que havia estat afusellat. Per aquest motiu, i perquè no tenien enemics polítics ni personals, la senyora Pagan argumentava que no es va resistir a la detenció. Únicament intentaren que la seva filla l'acompanyés, petició a la que s'oposaren els milicians.

A través dels múltiples contactes que la família tenia a la ciutat, fins i tot entre les esquerres, van assabentar-se telefònicament aquella mateixa nit que el senyor Sol havia estat mort a la carretera d'Ozca i abandonat a la cuneta. El cadàver va ser posteriorment cremat i, segons la vídua, els amics que anaren a recollir-lo encara el trobaren fumejant.²⁹

La data tardana en què va tenir lloc aquest fet, féu possible que *Combat* el condemnés per la seva violència injustificada. A finals d'any aquelles accions es consideraven superades i repugnants per a la classe treballadora, i es creia que els desacords amb l'administració de la justícia popular s'havien de debatre

²⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 63.

²⁹ Causa General: peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). La vídua acusava a Francesc Tomàs de formar part del grup de milicians que el van detenir.

públicament.³⁰ De fet des d'un bon començament aparegueren articles condemnant la violència, a més de crítiques d'alguns destacats líders obrers i de les instàncies governamentals —recordar les sempre citades protestes de Joan Peiró contra la violència gratuïta.³¹

El primer número de *Combat*, alhora que exigia la celebració de consells de guerra sumaríssims contra els compromesos amb la revolta militar, assegurava que els saqueigs eren un dels principals problemes del moment. Quan les organitzacions obreres realitzaven requis es amb objectius polítics, però els simples assalts associats al lumpen deshonraven la revolució.³² El mateix Sebastià Garsaball havia declarat a *La Batalla* que el comitè popular volia sanejar la ciutat d'elements indesitjables i violents i el comissari Rodés, amb el suport del tribunal popular, comunicà en un ban de finals de 1936 que només agents autoritzats podien realitzar escorcolls en els habitatges particulars.³³ Els poumistes també denunciaven accions de contrarevolucionaris infiltrats en els sindicats per provocar un aixecament contra la revolució com a reacció als incontrolats —parlen de robatoris, d'assassinats, de segrestos o d'assalts a pobles sencers i a col·lectivitats. La destrucció i el terror eren una part necessària de la revolució, però també s'havien de crear els òrgans propis d'una nova societat per donar-li prestigi.³⁴

Aquest tipus de condemnes i la progressiva recuperació d'una certa normalitat institucional han servit perquè alguns historiadors diferenciessin la naturalesa de les repressions exercides en els bàndols republicà i rebel —amb l'afegit de la repressió de postguerra en aquest cas. Per a Alberto Reig la diferència clau radica en que la violència practicada en la zona lleial a la República defensava un poder legítimament constituït, mentre que els sollevats l'atacaven. A més apunta que les autoritats republicanes aplicaren el codi de

³⁰ *Combat*, núm. 126, 21/XII/36, pàg. 4.

³¹ Joan Peiró va rebre algunes crítiques dures des del sindicat anarquista lleidatà, tot i que no tant per aquesta condemna a la violència sinó per la seva tasca com a ministre d'Indústria que consideraven massa estatista i poc revolucionària (“Editorial: ¡Botellero a tus botellas!” dins *Acracia*, núm. 183, 24/II/37, p. 1).

³² *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2 i núm. 2, 27/VII/36, pàg. 1.

³³ *La Batalla*, 6/VIII/36 i *Combat*, núm. 134, 30/XII/36, pàg. 2

³⁴ “Editorial. Irresponsables? Inconscients? Malvats i provocadors!” dins *Combat*, núm. 103, 24/XI/36, p. 1-2; “Editorial. Contra els elements incontrolats” dins *Combat*, núm. 104, 25/XI/36, pàg. 1 i “Editorial. En defensa dels interessos de la classe treballadora. Arribarem, si les circumstàncies ho demanen, al terror. Però el terror revolucionari, imposat per una classe en moments crítics, està oposat a les venjances personals i a l'embrutiment de la llei de fugues” dins *Combat*, núm. 106, 27/XI/36, pàg. 1.

justícia vigent als revoltats i denunciaren la repressió indiscriminada, quan els militars rebels la van emparar i van apostar per una justícia a l'inrevés. Justificaven la seva acció argumentant una reacció contra un suposat caos social i polític, però va ser justament la seva revolta qui obrí la porta a una revolució que posteriorment prendria a l'estat republicà els seus aparells coercitius. Finalment, el terror creat per l'exèrcit rebel es basava en una racionalitat destinada a posar les bases d'un nou estat i d'una nova legalitat. Per altra banda, la violència en zona republicana estava principalment generada per delinqüents, contrapoders i sectors extremistes fanatitzats que anaren perdent capacitat d'acció a mesura que l'estat recuperava els seus instruments.

Tot i que cal tenir presents aquesta sèrie d'elements, tampoc es pot obviar que la realitat de la rereguarda republicana era més complexa. És necessari introduir diferències entre els assassinats al carrer, les saques de la presó i les execucions després d'un procés legal. Miguel Ors ha qüestionat la interpretació que limita les responsabilitats de la violència en la figura dels incontrolats qualificant-la de romàntica, car no es poden obviar les de partits i d'institucions.³⁵

4.1.2 MESURES PUNITIVES CONTRA L'ENEMIC POLÍTIC

Les primeres referències a la justícia aparegudes a *Acracia*, anteriors als tribunals populars, exigien una mena d'ajustament de comptes històric, reclamaven la construcció d'un sistema venjador de les injustícies patides en èpoques anteriors. I els primers en pagar havien de ser els revoltats que representaven als enemics de la llibertat

De modo que guerra sin cuartel. A la mala hierba hay que arrancarla de cuajo.

---

³⁵ Alberto REIG, *Violencia y terror* i "Metodología de la represión" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol I, p. 295-302; Miguel ORS, *La represión de guerra y posguerra en Alicante*, p. 21-33. Per altra banda, autors com Burnett Bolloten han donat una visió de la repressió comunista que qualitativament es diferenciava poc de la repressió racionalment exercida pels sollevats (Burnett BOLLOTEN, *La guerra civil española: revolución y contrarrevolución*). Una crítica metodològica i política a aquest treball per la seva tendenciositat anticomunista a Julio ARÓSTEGUI, "Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española: la persistencia del Gran Engaño".

A més, aviat s'imposà la idea que les atrocitats comeses a l'altra rereguarda eren terribles i que el poble les castigaria de manera exemplar. La desitjada caiguda de ciutats com Saragossa

(...) nos hará pedir, exigir justicia, justicia pero popular, no esa justicia que emborriona papales y sienta en banquillos; el edificio que albergue a los culpables de este derroche de sangre generosa, debe ser las plazas públicas. El fiscal, los hechos ejecutados por estas hordas y el juez, el pueblo.

El perdó, associat amb la covardia, no tindria lloc en el nou ordre. S'imposaria una nova societat i, per tant, també una nova concepció de la justícia

Interesa en estos albores rojos que nada de lo que fué quede en pie, formemos un mundo nuevo en que desaparezca para siempre la esclavitud y la ignorancia y para edificar con firmeza los cimientos de esta nueva sociedad, es necesario segar toda la mala hierba.

Calia avançar cap al que denominaven profilaxi social, una particular combinació de justícia i de violència purificadora

No vamos a cantar aquí loas al asesinato ni tampoco haremos la apología de la muerte, ni recitaremos poesías inspirando asesinatos.

Però donades les circumstàncies històriques del moment (...) *debe caer quien se lo merezca*. Les raons de la força que necessàriament s'havien d'imposar no podien ser contestades amb suposades raons ètiques. Es reclamava respondre a la violència amb violència

(...) el pueblo exige justicia sin contemplaciones, y como él lo exige se ha de cumplir.

Dos grans punts havien de diferenciar la nova justícia respecte la tradicional. No es tractava d'una justícia democràtica —entesa com a tal la que estava al servei de tothom, independentment de les opcions polítiques i ideològiques i de la posició social—, sinó que es posaria al dictat d'un col·lectiu concret, els treballadors

La Justicia secular, que era una justicia de clase, un órgano de poder de la burguesía, no puede ser utilizada contra los enemigos del Pueblo trabajador que necesita de una Justicia también de clase.

El segon pas necessari era suprimir l'*excessiu* (?) burocratisme, garantisme i legalisme. Calia passar de la justícia al servei dels *tres grilletes del pueblo: capital, clero y militarismo* cap a un model de justícia natural —inherent a l'ésser humà— i popular —ràpida, serena, sensata, sense paperassa ni advocats (*leguleyos*)—

¡Comités locales! No retengáis más a los presos; la cárcel es mil veces maldita. Nuestra Justicia Popular derribará las cárceles. El culpable, al cementerio; el inocente, al trabajo.

El paper dels advocats defensors va quedar exclòs en les vistes organitzades pel primer tribunal popular car formaven part del mateix model a superar. L'advocat republicà Antoni Bergós, militant d'ACR, reconeix en les seves memòries que

(...) se'ls considerava (als advocats) com una classe girada d'esquena a tot avanç social, i que estaven, més o menys dissimuladament, a sou de les classes benestants i dretanes (...) En aquell moment tumultuós (dies immediatament posteriors al fracàs de la revolta militar) calia posar tota l'atenció a passar desapercbut, en la confiança que cada moment que s'escolava les aigües s'amotillarien de nou, a la mare del riu. Si salvàrem la integritat física, aquells primers moments, ens permetria una ulterior actuació.³⁶

Una certa *normalitat* s'aconseguiria amb la instauració del tribunal popular sorgit del decret del conseller de Justícia Andreu Nin, on els acusats tenien dret als serveis d'un defensor. Però perquè aquests poguessin actuar es van haver de sindicar en una organització obrera (UGT), despertant els recels de diversos sectors. Per uns la revolució només podia reconèixer professions *útils* a la societat

La revolución no tiene la culpa de que el oficio de abogado sea tan inútil. En cambio dispone de campos, de fábricas y de oficinas, en las cuales quien quiera, que sienta deseos de arrimar el hombro a la máquina de la producción, puede hacerlo.

Per altres els advocats no reconeixien la nova organització revolucionària de la justícia, pel que la sindicació era exclusivament una estratègia camaleònica. Arribaven a afirmar que la professió i l'estatus social dels homes de lleis, no les persones, havien de desaparèixer.

A partir del novembre de 1936 una oficina s'encarregava d'organitzar la defensa dels processats pel tribunal popular. S'instal·là en el local anteriorment ocupat per la Cambra de Comerç (av. de la República) i es designà com a director a l'advocat Domènec Sala Reixach. Com advocats actuaven Antoni Bergós, Ignasi M. de Inza Tudanca i Francesc Giné Gil, a més d'altres col·laboracions temporals.

Els propagandistes de la revolució eren conscients que l'aplicació sistemàtica dels principis fins ara apuntats podien donar lloc a accions poc *revolucionàries*

Basta ya de saqueos y pillajes, basta ya de muertes a mansalva por las calles.

³⁶ Antoni BERGÓS, *Memòries*, pàg. 492. Vegeu especialment el capítol "L'advocat durant la guerra civil", p. 491- 526.

I que la justícia popular es podia convertir en un espectacle públic, com sembla que sovint estava passant.

Llamamos la atención desde estas columnas para que se dé fin al espectáculo bochornoso que ofrece esa multitud de curiosos, que espera el paso de los condenados por la Justicia Popular. Dan la sensación de que asisten a la representación de un número de la Revolución, y esto es más serio de lo que parece.

Però en cap cas, el control d'aquestes accions podia representar el final de la profilaxi social

El desbordamiento del primer momento pasó, pero no se ha extinguido aún el sentido justiciero que anima a las masas populares. Hay que sanear mucho todavía. Se han limitado las actuaciones fiscales del pueblo en armas pero esto no puede significar de ninguna manera que los culpables se libren del fiscal que les recuerde las tenebrosidades de su vida.

La pena de mort era una mesura necessària per transformar la societat, però no un motiu de celebració

(...) y conste también que la sangre que se derrama, no satisface al ser revolucionario, sino que lo siente hondamente.

I els actes de justícia havien de ser una necessitat històrica

(...) y de ninguna forma puede consentirse ese ensañamiento de los insensibles de siempre, que esperan el paso de los condenados, como quizá hubiesen esperado el nuestro.³⁷

Un dels trets més cridaners de la justícia revolucionària va ser la duresa d'unes sancions que arribaven després de la violència no regulada dels primers dies. Les crides a la calma i les condemnes de l'excessiva duresa es podien esperar de la premsa republicana, però també van aparèixer en els diaris més partidaris de les opcions revolucionàries. L'editorial "Jamás contra el hombre", publicada a *Acracia*, rebutjava la pena de mort en nom de la posició manifestada per la publicació anarquista després dels fets d'octubre de 1934. La revolució havia de lluitar contra l'església, el capital i l'autoritat, però no contra les persones

Es por esto por que nosotros salimos hoy pidiendo cesen las penas de muerte, por ser medida antisocial y antihumana.

En los días de fragor cuando los curas trabucaires y entes sin razón ametrallaban al pueblo estaban justificadas y además de justificadas eran necesarias, pero hoy que

³⁷ Discurs revolucionari de la justícia elaborat a partir dels articles "Cada paso una victoria" dins *Acracia*, núm. 6, 1/VIII/36, pàg. 1; "Justicia sí; perdón no" dins *Acracia*, núm. 11, 7/VIII/36, pàg. 1; "Profilaxis social" dins *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 1; "A todos los comités" dins *Acracia*, núm. 41, 13/IX/36, pàg. 2; José i Cosme SAMPERIZ (dos militants al front aragonès), "Justicia popular" dins *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 2; "Energía en el alto y serenidad en la base" dins *Acracia*, núm. 6, 1/VIII/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 33, 4/IX/36, pàg. 4; "La revolución no puede subordinarse a intereses particulares" dins *Acracia*, núm. 52, 26/IX/36, pàg. 1; M. NÍRVA, "Diatriba contra els advocats" dins *Combat*, núm. 54, 26/IX/36, pàg. 1.

estamos en los albores de una sociedad justa, hemos de sentar los cimientos de esta sociedad con la moral justa, base fundamental de todo lo eficiente.

Tanmateix, aquest pensament no era políticament correcte, segons els paràmetres del moment, pel que la redacció del diari es va veure obligada a publicar un aclariment tres dies després

El “Editorial” que apareció en nuestro número 92, perteneciente al 12 corriente y bajo el título “Jamás contra el hombre”, no refleja el sentir de la organización, sino el propio del articulista.³⁸

Encara més sorprenents són tot un seguit d'articles que Francesc Tomàs publicà al mateix medi, no per l'argumentació humanitària desenvolupada sinó per la fama del signant. Com a cap del comitè d'Investigació Popular assegurarà que matar no era propi de pobles civilitzats i que, per tant, aplicar la pena de mort en nom de la profilaxi social es convertia en una dura càrrega moral

Pesado es, para los hombres de sentimiento, el tener que quebrantar sus propios principios ideológicos hasta el extremo de tener que decretar por razones de higiene social la muerte sumarásimas de aquellos que no supieron comprender la alta misión histórica que nos guía.

Les necessitats del moment convertien en justa l'execució d'aquells que haguessin comès crims, s'entén que de caràcter polític i social,

(...) empero no creemos pertinente matar para satisfacer viejas pasiones, ni de mantener gente en la cárcel que tiene el derecho de ser libre cuando no es culpable.

En una altra ocasió afirmava que la nova justícia tindria un valor moral més alt que quan responia als criteris dels catedràtics de dret. El Poble era l'únic legitimat per exercir la justícia que tenia com a primer objectiu *determinar cuales son los elementos fascistas y en qué grado de responsabilidad social han incurrido*. La resta de problemes de dret individual i col·lectiu s'anirien resolent sobre la marxa, *con esta intuición noble y sana que tienen los hijos del pueblo, partiendo siempre de la base del bienestar humano en el orden colectivo*. De fet Tomàs reivindicava una justícia sense qualificatius —ni anarquista, ni comunista, ni tan sols popular— ja que no existeixen mil formes d'Ètica sinó una única base racional

Se impone, pues, que los tribunales sean dirigidos por el pueblo y que todos aquellos que vivieron o medraron con la Administración de la Justicia aun aquellos que puedan haber tenido un recto proceder que se aparten a un lado y ofrezcan sus actividades en otros lugares en los cuales pueden ser útiles en la colectividad sin que esta les pueda guardar recelo alguno.

³⁸ Acracia, núm. 92, 12/XI/36, pàg. 1 i núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2.

Quan la rereguarda ja estava més marcada per les divisions i tensions polítiques entre les formacions rivals, Tomàs s'apressaria a afirmar que la pena de mort no era una sanció pròpia per resoldre aquests problemes. Només podia ser aplicable als feixistes, però mai als membres del Front Popular —amb arrestos populars n'hi hauria prou.

*El resquemor no conduce a ningún camino mientras que la interpretación justa de los hechos es la verdadera acepción de la justicia.*³⁹

Tot i aquesta afirmació, no van aparèixer queixes per l'execució del poumista Marcià Mena, antic militant del BOC i membre del comitè militar de Lleida en representació del seu partit, afusellat l'estiu de 1937 per ordre d'un tribunal militar que l'acusà d'intentar solleva la seva Brigada.⁴⁰

Aquests principis polítics i ètics s'havien d'aplicar a les institucions creades per regir la nova concepció de la justícia, els tribunals populars. Ja hem vist que una de les reaccions al pronunciament militar, i a la descomposició estatal, va ser el desencadenament d'una repressió espontània i descontrolada que podia respondre tant a motivacions polítiques com a revenges personals o a comportaments criminals. Responen a aquestes fórmules els passeigs, alguns centres de detenció il·legals, les saques de les presons o les morts comeses per les columnes de pas cap al front. Les principals víctimes eren polítics de la dreta, propietaris, capellans i, en definitiva, aquelles persones identificades pels agressors amb la causa sollevada. Els governs espanyol i català, seguint l'estratègia de reorganització del poder, impulsarien en els seus territoris la justícia popular per reordenar institucionalment la seva rereguarda i per exercir la repressió política d'una manera més selectiva que la realitzada fins al moment per forces alienes a l'estat.

³⁹ *Acracia*, núm. 35, 6/IX/36, pàg. 3; "Conceptos de la justicia" dins *Acracia*, núm. 60, 6/X/36, p. 1 i 3 i *Acracia*, núm. 306, 17/VII/37, pàg. 3. El comitè d'Investigació Popular va publicar diverses notes a la premsa en les que s'asseguraven garanties per als presos menors de 18 anys, s'entenia la pena de mort com una arma de la justícia revolucionària i no pas com una forma de resoldre conflictes particulars i s'amenaçava amb severos càstigs les denúncies motivades per qüestions personals (*Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2; núm. 36, 5/IX/36, pàg. 2 i núm. 42, 12/IX/36, pàg. 2).

⁴⁰ Tot i que aquesta versió de la mort de Mena és la que apareix en les seves biografies (*Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, pàg. 891), el llibre de registres de la presó de Lleida indica que hi va ingressar per ordre del jutjat instructor acusat de robatori. També és cert que el mateix llibre assenyala el 31 de juliol com a data de sortida de la presó sense afegir res més.

L'organització de la justícia segueix paral·lela als canvis polítics generals que marquen la rereguarda republicana. Francesc Bonamusa, Pelai Pagès i Glicerio Sánchez han assenyalat tres etapes en l'administració de justícia a Espanya i Catalunya en funció d'aquestes alteracions.

L'estiu de 1936 s'assaja la construcció d'una justícia especial i d'excepció. El govern Giral intenta legalitzar les pràctiques de les forces revolucionàries locals per poder oferir una imatge més sòlida de la República —es prohibiran els escorcolls il·legals i els saqueigs— i es creen tribunals especials populars pel territori republicà. Després el govern Largo Caballero pretindrà recuperar parcel·les de poder per al govern central —unificació de les forces policiaques i supressió de les milícies de control— i continuarà la reorganització de la justícia amb els jurats d'urgència i jurats de guàrdia.

A Catalunya és l'època de la justícia espontània i revolucionària caracteritzada per l'Oficina Jurídica instal·lada al Palau de Justícia de Barcelona després que la CNT l'ocupés i pels jurats populars creats pel govern per processar als militars participants en la revolta. L'Oficina feia la seva pròpia interpretació del dret i s'extralimitava clarament en les seves funcions fins que fou dissolta pel govern de la Generalitat el 20 de novembre. Fou una etapa de confusió entre els diferents organismes i de trencament del monopoli en l'administració de la justícia en la que la Generalitat no tenia pas la iniciativa.

Entre la tardor de 1936 i mitjans de l'any següent entrem en una fase de normalització en la que es van precisant les competències. Bonamusa i Pagès assenyalen com a fita clau del període l'arribada d'Andreu Nin a la conselleria de Justícia en el govern d'unitat de setembre de 1936 perquè suposà el pas del caos a l'ordre i el moment de màxima autonomia política del govern català. El 13 d'octubre de 1936 decretà la creació dels tribunals populars per jutjar els delictes que no entraven en la categoria de rebel·lió armada: contrarevolucionaris —concepte molt ampli que incloïa des de l'acaparament fins a l'espionatge, passant pel derrotisme— i terrorisme —havien d'ordenar la rereguarda i actuar contra els incontrolats. Nin els defineix com uns tribunals revolucionaris i de classe. Es creen quatre tribunals a Barcelona i un a cadascuna de les altres tres capitals de província formats per un president i vuit membres (PSUC, POUM, CNT, ERC, UGT, FAI, ACR i UdR).

Finament, durant l'etapa del govern Negrín s'anirien afeblint progressivament els tribunals populars per afavorir el retorn a la normalitat judicial. L'enfortiment del govern central també s'aprecia en la creació de tribunals aliens a la justícia popular —tribunals especials d'espionatge i alta traïció i tribunals especials de guàrdia— i en la supressió dels jurats d'urgència i dels de guàrdia. Per altra banda, a Catalunya les competències de justícia serien absorbides pel govern de la República, especialment després dels fets de maig —trasllat del govern central a Barcelona, creació de tribunals no controlats per la Generalitat que perd la gestió de l'ordre públic i aparició del Servicio de Investigación Militar (SIM). Les noves orientacions repressives suposaven que antifeixistes també haguessin de ser sotmesos a la justícia popular.⁴¹

La justícia a la rereguarda republicana, especialment en els primers mesos de guerra, es va convertir en un instrument de classe al servei de les organitzacions obreres com reivindicava el discurs revolucionari anteriorment exposat. Els processos mostren un elevat grau de politització i una voluntat d'exemplaritat que donen lloc a una evident manca d'imparcialitat i d'objectivitat. La justícia servia per aniquilar físicament els enemics polítics i de classe.⁴²

Així mateix, la institucionalització judicial seguí al llarg de la rereguarda republicana una varietat territorial similar a l'assenyalada en la construcció del nou poder local. Pluralitat que s'observa tant en el procés de formació com en la severitat en l'aplicació de penes. Un exemple de justícia dura serien els tribunals d'Albacete que després de castigar als que més o menys activament havien participat en la revolta, van passar a perseguir als enemics potencials del règim per delictes de desafecció, d'alta traïció, d'espionatge, de derrotisme i de proveïments. Mentre que en el País Basc no apareixeria una justícia revolucionària i es mantindria l'ordre públic i social establert. El govern del Partit Nacionalista Basc tenia la

---

⁴¹ Vegeu Francesc BONAMUSA, "L'administració de justícia a Catalunya (setembre - desembre 1936)"; Pelai PAGÈS, "La administració de justícia en Catalunya durante la guerra civil española (1936-1939)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 47-63 i Glicerio SÁNCHEZ, *Justicia y guerra en España. Los tribunales populares (1936-1939)*. Una caracterització similar la podem trobar a Múrcia, on el 86% de les morts van tenir lloc en els primers sis mesos de guerra. La violència incontrolada també es va reduir a mesura que entraven en funcionament els diferents tribunals especials de justícia (Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*). És l'evolució que Julián Casanova defineix com el pas del terror calent a la violència legal (vegeu el capítol dedicat a la justícia popular en el volum coordinat per Santos JULIÀ, *Víctimas de la guerra civil*, p. 159-171).

⁴² A aquestes conclusions arribà, per exemple, Francisco COBO després d'estudiar els tribunals populars de Jaén ("La justícia republicana en la província de Jaén durante la guerra civil. La actuación de los Tribunales Especiales Populares (1936-1939)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 127-140).

voluntat d'assegurar el control sobre l'administració de justícia, el manteniment de l'ordre i el respecte a l'església.⁴³

En el cas de Lleida, conegut gràcies a les investigacions del professor Jaume Barrull, es va organitzar l'agost de 1936 el primer tribunal popular, l'únic creat per un comitè local sense ingerències d'organisme polític d'abast català. Els judicis eren ràpides vistes orals en les que els acusats havien de defensar-se sols i les penes de mort s'executaven la mateixa nit de la sentència. La seva jurisdicció territorial era supracomarcal, arribant a jutjar persones de les veïnes localitats de la província d'Osca i la seva actuació anava acompanyada d'un control revolucionari de l'ordre públic a través del comitè d'Investigació Popular dependent del de Salut Pública.⁴⁴

A començaments de novembre de 1936, després d'unes setmanes de crisi i d'inactivitat del primer tribunal popular per la dificultat d'adaptar-se a la nova situació política —nou govern de la Generalitat, dissolució dels comitès, formació del nou ajuntament— va entrar en vigor el segon, dissenyat a partir del decret Nin. La tercera etapa de la justícia revolucionària estaria compresa entre els mesos de gener i abril de 1937. S'inicia amb la sortida de Nin del govern de la Generalitat que, a nivell local, es va veure reflectida en l'eliminació dels fiscals poumistes del tribunal lleidatà, substituïts per representants de la UGT i de la CNT. Finalment, en el procés de recuperació de les institucions republicanes que seguí als fets de maig, es van restaurar les audiències provincials.

De les 259 persones processades pel primer tribunal popular lleidatà entre els mesos d'agost i octubre de 1936, 128 van ser condemnades a mort (49'42%), 24 a diferents penes de presó (9'26%), 95 foren absoltes (36'67%) i de la resta se'n desconeix la sentència. El segon tribunal processà 254 persones en menys de tres mesos (novembre de 1936 – 10 de gener de 1937), condemnant-ne 90 a la màxima pena (35'43%) si bé onze foren posteriorment commutades, 86 a penes de presó (33'85%), 7 foren castigades amb penes econòmiques (confiscacions de

---

⁴³ Francisco SEVILLANO, *Guerra civil en Albacete. Rebelión militar y justicia popular (1936-1939)*, que estableix una periodificació de la justícia popular similar a l'assenyalada anteriorment i José Luis de la GRANJA, "La justicia en la Euskadi de guerra. La Consejería de Justicia del Gobierno Vasco (1936-1937)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 65-85.

⁴⁴ Un testimoni de la detenció a Binèfar i de l'empresonament, judici i execucions de diversos veïns de la localitat aragonesa en l'escrit de mossèn Jerónimo Ortiz Sistac publicat a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 107-166.

béns i multes) i 57 absolts (22'40%) —dels 14 processats restants tampoc es coneix la sentència. Si en les dues primeres etapes les xifres són similars, la duresa del tribunal popular es redueix després de la crisi que suposà la substitució dels fiscals pumistes. En el període comprés entre el gener i l'abril de 1937 només un 6'63 % dels 241 jutjats foren sentenciats a mort —i encara tres de les setze penes van ser commutades. En canvi les penes de presó sí que experimentaren un notable increment, 156 persones que representen un 64'73%. Les absolucions arriben al 22'4% (cinquanta-quatre persones), a sis se'ls imposaren multes i a una se l'envià a fer fortificacions. En total 754 persones van ser processades per la justícia popular, de les quals 234 van ser condemnades a la màxima pena (14 foren posteriorment commutades), 266 a penes de presó, a 13 se'ls imposaren sancions econòmiques i 206 foren absoltes.⁴⁵

4.2 LA PRESÓ DE LLEIDA

Com bé ha explicat Pelai Pagès referint-se a la presó Model de Barcelona, els centres penitenciaris foren un microcosmos en el que es reproduïen els mateixos conflictes que en el conjunt de la societat catalana. Després d'una primera etapa d'escassa ocupació, corresponent a l'estiu de 1936 quan la repressió trobava altres instruments, la presó recupera un important protagonisme —competències penitenciàries assumides per la Generalitat, problemes alimentaris, multiplicació del nombre de presos, reflex de la lluita política de la rereguarda republicana, etc.⁴⁶

La presó de Lleida va ser l'escenari d'algunes accions que des del juliol de 1936 anunciaven els canvis que hauria de viure —patir— la societat espanyola. A primera hora del dia 19 els militars sollevats van alliberar una quarantena de persones detingudes per motius polítics des feia una setmana, els quals es dirigiren immediatament al Castell per posar-se a disposició dels revoltats. Posteriorment, al fracassar el cop foren excarcerats tots els presos per delictes comuns, excepte

---

⁴⁵ Dades extretes de Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 112.

⁴⁶ Pelai PAGÈS, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciar en temps de guerra (1936-1939)*.

dues enverinadores de la Granja d'Escarp —mare i filla— condemnades per cinc assassinats.

En un primer moment la presó provincial va quedar sota control d'un comitè format per representants de les forces revolucionàries. Segons el testimoni de Maties Pinell —comerciant que posteriorment ocuparia una plaça en la comissió gestora municipal de 1938— presidia el comitè Emilio Suau, a qui atribuïa una militància faïsta i el pas per un consell de guerra després de l'ocupació.⁴⁷ El comerciant, empresonat durant uns mesos per complir una condemna del tribunal popular, explicava que el comitè era qui controlava el centre penitenciari mentre que el director Joaquín Morcillo Núñez estava a les seves ordres. Per tant els membres del comitè —faïstes i poumistes per a Pinell— eren els responsables de les saques, dels maltractaments físics i de les agressions verbals a què eren sotmesos els presos. Per contra, conclou, els funcionaris eren *bona gent* que intentava ajudar.

Mossèn Josep Ballets Gort va passar a la presó de Lleida gairebé tots els mesos de rereguarda republicana —fou detingut el dia 23 de juliol de 1936 i posat en llibertat l'1 de gener de 1938— pel que la seva declaració pot ser una bona aproximació a la vida en el centre penitenciari. Afirmava que ell fou l'únic capellà que aconseguí sortir amb vida de la presó havent-hi entrat al començament de la guerra.⁴⁸ Segons el seu testimoni l'etapa més dura va ser la compresa entre l'agost i l'octubre de 1936, quan fou més difícilment suportable la pressió dels milicians que controlaven el règim interior de la presó. Segons Ballets la situació era especialment penosa per als capellans i religiosos que eren obligats a realitzar les tasques més dures, com la neteja, entre insults i blasfèmies. A partir del mes d'octubre, continua el mossèn, van ser els funcionaris de presons els que van recuperar el control intern de la presó. Tot i que alguns d'ells compartien la ideologia dels milicians —apunta que el director Morcillo no tenia gaire bona fama— els hi procuraven un tracte millor. Els funcionaris hi van continuar treballant tota l'època *roja*. Forces dependents de la comissaria d'Ordre Públic es

⁴⁷ Declaració de Maties Pinell Pallasó (5/XI/38): Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

⁴⁸ Causa General, peça 10, llig. 1472 (1), expt. 3, rotlle 5 (AHN).

van començar a fer càrrec de la vigilància a l'Establiment Preventori de Lleida el mes de maig de 1937.⁴⁹

Una altra persona que va passar gairebé tota la guerra a la presó de Lleida fou el funcionari dels Serveis Correccionals Marcel·lí Sallán —va mantenir el seu lloc de treball en els primers anys de postguerra.⁵⁰ Confirma que en els primers mesos la vigilància interior va estar al càrrec de milicians. Però també assegura que els funcionaris de plantilla van conservar les seves feines, pel que no hi van haver canvis importants en el règim intern del centre. Tampoc, afirma, es van imposar maltractaments, tot i que els interns sí patien una *rigurositat extraordinària*.

On Sallán assenyala les principals irregularitats és en el control d'entrades i de sortides, ja que els manaments dels comitès, del Tribunal Popular, o de la Generalitat no sempre es presentaven signats, sovint només llüien un segell. La possibilitat d'actuar amb impunitat està en l'origen d'un dels fets més sagnants de l'etapa revolucionària, les saques de detinguts en la presó de Lleida que acabaren en execucions massives l'estiu de 1936. Per la seva gravetat, aquests fets apareixen repetidament en tots els testimonis que a partir de l'ocupació de la ciutat relataren *las barbaries de la horda roja*.⁵¹

Seguint la descripció dels fets aportada per Sallán, que coincideix amb les altres ja publicades, el dia 25 de juliol una columna procedent de Barcelona que es dirigia al front, es presentà a la presó entre les onze i les dotze de la nit exigint l'entrega immediata de tots els militars empresonats. El resultat va ser l'afusellament de vint-i-nou persones al Camp Escolar —quatre civils i la resta

⁴⁹ *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3. Francesc Viadiu relata el cas d'un capellà de poble, no l'identifica, que es passà tot el període del seu mandat a la presó de Lleida com a detingut governatiu. El va empresonar per protegir-lo dels incontrolats que l'havien detingut (Francesc VIADIU, Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja, p. 83-88).

⁵⁰ Causa General, peça 3, llig. 1468 (2), expt. 3 (AHN). Dues declaracions presentades el 9 de novembre de 1938 i el 4 de desembre de 1941.

⁵¹ S'expliquen en diverses declaracions de la Causa General o en el llibre de José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*. Ja el mateix 1938 les noves autoritats franquistes van intentar reconstruir els efectes d'aquelles saques. L'instructor del Jutjat Especial de Suboficials i Classes de l'Auditoria de l'Exèrcit d'Ocupació va demanar al delegat d'Ordre Públic un *informe comprensivo de los datos que acerca de las llamadas "sacas de presos", principalmente época en que ocurrieron, y demás de interés, de la Cárcel de Lérida, obren en esa oficina de su digno cargo, y organismos dependientes o afines, Cuartel de la Guardia Civil, Jefatura de Vigilancia, Cuartel de Asalto, etc. etc.* (30 de juliol de 1938). Tanmateix, els resultats d'aquesta primera investigació van resultar estèrils. Ni la comissaria de policia ni la comandància de la guàrdia civil van saber aportar cap informació al respecte (Fons del GC —AHPL— expt. 53 llig. 47). Per consultar una visió dels fets amb rigor vegeu Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 28-33.

caps i oficials de l'exèrcit. L'inspector en cap de la comissaria de policia de Lleida atribuïa l'ordre d'aquesta saca, sense aportar cap prova, al tinent coronel Martínez Ballespí.⁵²

El 5 d'agost un sergent d'Assalt, acompanyat de diversos agents, presentà un manament de trasllat a Barcelona de vint-i-dos detinguts que en unes hores serien assassinats al cementiri. Les víctimes eren representants dels diversos sectors de la dreta local —els cedistes Josep Abizanda, Josep Baró, Josep Rovira i Manuel Larrosa, el tradicionalista Humberto Bahillo, el falangista Pedro Valledor—, de l'exèrcit —el tinent coronel Lluís Josa de Gomar, implicat en la conspiració i comissari de la Generalitat després dels fets d'octubre, o el comandant Francisco García Garrido— i també el bisbe de la diòcesi Silvi Huix Miralpeix.⁵³

Quantitativament, la més important d'aquestes matances va tenir lloc la nit del 20 d'agost, quan un grup de milicians va executar al cementiri setanta-quatre religiosos detinguts. Segons apunta Marcel·lí Sallán els milicians havien obtingut la llista de les futures víctimes de la Generalitat —seu del comitè popular. La darrera d'aquestes accions va tenir lloc un mes després de la primera, el 25 d'agost, i tres dies després que el tribunal popular, ja en ple funcionament, hagués dictat les dues primeres sentències de mort —el diputat tradicionalista Casimir Sangenís i l'estudiant falangista Arcadi Agelet. Membres de la columna de Garcia Oliver van exigir l'entrega de vint detinguts al voltant de les deu hores, després d'assaltar la presó. En grups de set persones van ser traslladats al Camp de Mart on foren executats.⁵⁴

Els càlculs de Sallán xifraven en tres-centes noranta-set les persones que van sortir de la presó per ser executades amb o sense judici.

Gràcies a un text escrit pel director de la presó de Lleida, Joaquín Morcillo, podem conèixer l'estat en què es trobava el centre penitenciari al

⁵² Causa General, peça 3, llig. 1468 (2), expt. 3 (AHN). Els diferents treballs publicats sobre la repressió a Lleida (Jaume Barrull, Josep M. Solé i Joan Villarroya, José M. Álvarez Pallás) ofereixen dades sobre aquestes matances que oscil·len en algun nom. Una valoració de les diferents dades a Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 29-33.

⁵³ En aquesta ocasió, l'inspector de policia donà la responsabilitat última de la matança al Comitè de Salut Pública i al comissari d'Ordre Públic Rodés (declaració presentada a la Causa General, peça 3, llig. 1468 -2-, expt. 3 —AHN—).

⁵⁴ L'acció d'aquesta columna, que no estava comandada per Durruti com tantes vegades s'ha dit a Jesús ARNAL, *Per què vaig ser el secretari de Durruti?*, p. 89-92. Mossèn Arnal critica aquesta acció, però fa més incidència en l'incendi de la catedral que no en la saca.

començar la guerra.⁵⁵ L'edifici, construït cinquanta anys enrera, tenia planta baixa i dos pisos i combinava el caràcter de presó cel·lular i mixta. De les cinquanta-set cel·les existents només se'n podia disposar de quaranta-nou ja que la resta, situades en la planta superior, eren inservibles. Les que s'utilitzaven eren considerades pel director àmplies i amb una bona cubicació, tot i que no tenien serveis higiènics. En aquest espai la població reclusa en situació normal oscil·lava entre seixanta i cent interns.

Més preocupant era l'estat dels serveis per atendre als reclusos. La cuina no era de ferro sinó de totxos i estava instal·lada al terra, mentre que només es disposava d'aigua corrent en sis lavabos de pedra i en un bany del mateix material. Per aquest motiu descriu les condicions higièniques com inadequades. Una de les sales havia estat transformada en infermeria —on hi acostumava a haver un 4% dels reclusos—, disposant d'una farmaciola atesa per un metge. La mortalitat mitjana era d'un reclus cada quatre anys i les malalties més habituals les venèries i la tuberculosi.⁵⁶

Les possibilitats d'ocupar el temps dels interns tampoc eren massa variades. Disposaven d'un pati de seixanta-quatre metres quadrats on poder passejar i d'un local, petit i mal dotat, destinat a activitats educatives. El mobiliari i l'equipament fix era dolent i escàs, mentre que el pressupost destinat a material fungible era de deu pessetes mensuals. Tenien una biblioteca, però segons el director *no era digna de rebre este nombre* pels pocs llibres dipositats i la seva dubtosa qualitat —*algunos más que instruir embrutecen*. Tampoc existeixen tallers, pel que la inactivitat era la principal *ocupació* dels presos. Potser per això no eren infreqüents alguns delictes, entre les que Morcillo destaca els robatoris, els furts, les violacions i els abusos deshonestos. Per altra banda, l'assistència als interns es completava amb els serveis d'un Patronat Oficial de Presons que, tot i funcionar irregularment, els hi facilitava roba i alguns recursos al sortir en llibertat. Per tots aquests motius, als que calia afegir una ubicació poc adequada al

---

⁵⁵ La informació prové de l'esborrany d'una carta manuscrita pel mateix Morcillo el 26 d'agost de 1936 (Llig. 53/1, núm.5 i núm. 6. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

⁵⁶ Durant la guerra, almenys en una ocasió, la premsa va donar notícia d'una mort per malaltia. Un condemnat a mort, Joan Jover, morí a la presó a causa d'una broconeumònia (*Acracia*, núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2).

centre de la ciutat, Joaquín Morcillo conclouïa que la presó de Lleida era inservible per aplicar-hi cap mesura de reforma penitenciària.

Si abans de la guerra el número normal de presos, segons el director, fluctuava entre seixanta i cent individus, la xifra realment es multiplicà durant els mesos de guerra. Disposem de dades diàries de l'estat de la presó a partir del mes d'octubre de 1936 i fins a l'ocupació, el que ens permet resseguir tot del període amb excepció del primer estiu, l'època més descontrolada i de les saques, quan segurament era més difícil portar els llibres de registre de manera ordenada. Malauradament les fonts a les que hem pogut accedir no ens permeten explicar les fluctuacions corresponents als primers mesos dels quadres següents, especialment la important reducció de presos que s'observa els dies 16 de desembre de 1936 i 1 de febrer de 1937, o l'increment del primer dia de l'any 1937. Però podem pensar que es tracta de desplaçaments a Barcelona, ja que com ha apuntat Pelai Pagès la Model de la capital catalana es va convertir en el centre receptor i redistribuïdor de reclusos a Catalunya.⁵⁷

---

⁵⁷ Vegeu Pelai PAGÈS, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*. La reconstrucció del nombre de presos ha estat possible gràcies a la documentació consultada en dos punts. Entre la documentació procedent de la secció de la Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional (Salamanca) dipositada en forma de microfilm a l'Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), es conserva una quantitat important de papers dels Serveis Correccionals de la Generalitat —permet reconstruir el moviment d'entrades i sortides entre l'octubre de 1936 i el juliol de 1937. Per una altra banda, vam poder accedir a dos llibres de registre que contempnen el moviment de reclusos entre l'agost de 1937 i el 25 de març de 1938. La ubicació d'aquests dos llibres és un bon exemple de la situació caòtica que es va viure a Lleida els dies anteriors de l'ocupació, ja que es troben entre la documentació familiar d'un reclus —veí d'una localitat del Segrià—, encarregat de fer les anotacions mentre hi va estar empresonat i que devia endur-se'ls al ser alliberats.

OCTUBRE 1936		NOVEMBRE 1936		DESEMBRE 1936		GENER 1937		FEBRER 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	367	1	434	1	413	1	465	1	249
2	367	2	453	2	415	2	465	2	246
3	371	3	453	3	413	3	463	3	246
4	372	4	451	4	413	4	464	4	244
5	376	5	452	5	409	5	467	5	240
6	377	6	463	6	412	6	440	6	237
7	389	7	470	7	412	7	441	7	229
8	389	8	487	8	410	8	459	8	229
9	401	9	486	9	413	9	458	9	226
10	411	10	476	10	414	10	450	10	225
11	425	11	473	11	414	11	452	11	226
12	424	12	473	12	409	12	460	12	224
13	433	13	477	13	412	13	462	13	222
14	423	14	487	14	408	14	462	14	220
15	422	15	483	15	406	15	468	15	220
16	422	16	470	16	285	16	464	16	220
17	420	17	474	17	277	17	464	17	219
18	420	18	484	18	277	18	458	18	224
19	423	19	481	19	278	19	446	19	220
20	421	20	477	20	272	20	441	20	220
21	446	21	476	21	267	21	440	21	220
22	474	22	481	22	264	22	437	22	221
23	433	23	479	23	263	23	435	23	167
24	432	24	472	24	262	24	435	24	167
25	431	25	477	25	262	25	440	25	167
26	431	26	478	26	261	26	434	26	164
27	425	27	467	27	261	27	431	27	164
28	423	28	462	28	260	28	432	28	164
29	422	29	463	29	257	29	432		
30	425	30	464	30	254	30	432		
31	432			31	249	31	413		

A partir del mes d'abril de 1937 ja tenim més informació sobre el moviment de presos i sobre les autoritats que ordenen els ingressos i les sortides de detinguts. Un cop superats els mesos de més intensa repressió a la ciutat, reduïda l'actuació del tribunal popular i entrats en el nou clima polític posterior a les tensions de la primavera, bona part del moviment té a veure amb qüestions relacionades amb el front. Així en el llibre de registre trobem el dia 29 de juliol una anotació que indica l'entrada de 271 persones procedents del front.

MARÇ 1937		ABRIL 1937		MAIG 1937		JUNY 1937		JULIOL 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	165	1	132	1	102	1	72	1	81
2	165	2	135	2	105	2	72	2	79
3	164	3	133	3	105	3	71	3	79
4	166	4	133	4	103	4	71	4	80
5	168	5	114	5	102	5	68	5	83
6	168	6	118	6	100	6	69	6	83
7	159	7	120	7	100	7	69	7	84
8	159	8	120	8	100	8	70	8	89
9	159	9	118	9	100	9	74	9	96
10	156	10	117	10	100	10	73	10	95
11	152	11	121	11	99	11	77	11	102
12	152	12	121	12	98	12	75	12	104
13	150	13	125	13	97	13	73	13	104
14	151	14	125	14	96	14	73	14	104
15	155	15	124	15	95	15	71	15	106
16	154	16	123	16	93	16	71	16	107
17	150	17	117	17	93	17	72	17	105
18	149	18	118	18	93	18	71	18	103
19	148	19	118	19	93	19	70	19	105
20	147	20	120	20	93	20	67	20	107
21	149	21	118	21	93	21	67	21	113
22	149	22	116	22	93	22	66	22	109
23	149	23	117	23	91	23	66	23	108
24	149	24	119	24	89	24	66	24	113
25	145	25	121	25	89	25	75	25	115
26	145	26	124	26	84	26	75	26	112
27	144	27	122	27	80	27	75	27	106
28	143	28	109	28	79	28	75	28	151
29	143	29	110	29	77	29	79	29	411
30	143	30	106	30	73	30	82	30	423
31	135			31	73			31	429

El mateix podem dir de les sortides. Si bé no s'indica qui ordena la sortida, ni sota quin concepte de 297 persones el 15 de setembre, sí que sabem que 108 reclusos són traslladats al castell de Gardeny per ordre de l'auditor de campanya o del governador general d'Aragó el 15 de novembre.

AGOST 1937		SETEMBRE 1937		OCTUBRE 1937		NOVEMBRE 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1		1	543	1	235	1	262
2		2	556	2	224	2	262
3		3	558	3	226	3	253
4		4	545	4	227	4	252
5		5	553	5	228	5	250
6		6	557	6	236	6	258
7		7	570	7	234	7	
8		8	566	8	229	8	257
9		9	574	9	224	9	256
10	487	10	571	10	230	10	259
11	485	11	567	11	241	11	257
12	488	12	571	12	239	12	247
13	490	13	565	13	234	13	252
14	488	14	562	14	231	14	251
15	489	15	267	15	226	15	147
16	484	16	270	16	226	16	149
17	488	17	239	17	227	17	148
18	492	18	265	18	238	18	149
19	494	19	261	19	237	19	152
20	500	20	259	20	237	20	152
21	506	21	236	21	237	21	151
22	512	22	229	22	233	22	149
23	522	23	228	23	234	23	
24	528	24	238	24	235	24	
25	528	25	236	25	238	25	145
26	529	26	237	26	248	26	143
27	528	27	243	27	254	27	141
28	534	28	238	28	253	28	
29	536	29	241	29	248	29	140
30	540	30	230	30	252	30	141
31	536			31	260		

DESEMBRE 1937		GENER 1938		FEBRER 1938		MARC 1938	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	141	1	142	1	131	1	159
2	155	2	145	2	132	2	161
3	152	3	146	3	135	3	163
4	136	4	142	4	141	4	152
5	119	5	139	5	135	5	159
6	121	6		6	138	6	160
7	119	7	136	7	131	7	154
8	120	8	141	8	140	8	155
9	132	9	142	9	141	9	165
10	143	10		10	142	10	165
11	147	11	142	11	140	11	171
12		12	140	12	141	12	172
13	144	13	139	13	141	13	175
14	149	14	143	14	141	14	
15	150	15	144	15	142	15	177
16	152	16	146	16	143	16	178

DESEMBRE 1937		GENER 1938		FEBRER 1938		MARÇ 1938	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
17	152	17	141	17	144	17	184
18	151	18	139	18	145	18	182
19	152	19	131	19	144	19	186
20	153	20	135	20	144	20	187
21	155	21	133	21	151	21	194
22	157	22	134	22	150	22	185
23	148	23	132	23	160	23	202
24	150	24		24	162	24	200
25	153	25	131	25	163	25	186
26	148	26	136	26	163	26	194
27	149	27	134	27	163	27	163
28	142	28		28		28	
29	145	29	127			29	
30	145	30	130			30	
31	144	31	131			31	

Les limitades possibilitats d'actuar a la presó es poden apreciar en les quantitats de diners disponibles per atendre els serveis permanents durant als mesos d'octubre, novembre i desembre de 1936.⁵⁸

Partides	Pessetes mensuals
Medicaments	900'00
Higiene	300'00
Oficines	450'00
Enllumenat	1.200'00
Utensilis	400'00
Transport Socors	150'00
Vestuari equip i calçat	10'00
Instrucció i treball	45'00
Aigua	72'00
Calefacció	350'00
Telèfon	87'00
Casa Mestre	249'99
Total	4.213'99

Les condicions per als treballadors tampoc eren gaire bones. A primers d'octubre de 1936 Joaquín Morcillo s'adreçava al president del comitè de Serveis Correccionals per sol·licitar una partida de diners que permetés instal·lar calefacció al centre. La reforma era considerada essencial perquè el fred que es

⁵⁸ Escrit del president del comitè de Serveis Correccionals adreçada al director de la presó de Lleida (Llig. 53/1, núm. 1 i núm. 2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Tot i aquest pressupost limitat els Serveis Correccionals de la Generalitat van intentar introduir despeses extraordinàries que el director Morcillo es va resistir a realitzar. Per exemple, no va ser necessària l'adquisició d'una bandera catalana perquè l'establiment ja en tenia una des de feia anys. Més complicat va ser assumir la renovació dels uniformes de la plantilla en funció de la nova situació política i que teòricament havien d'estar vigents l'1 de gener de 1937. Els sastres locals no estaven en condicions de fer el vestuari per les dates previstes i no es podia comprar a terminis. Fins i tot seria necessari carregar el cost en els salaris dels treballadors. Pel que fa a l'estètica dels uniformes el director considerava que no oferien *la agresividad que supone los antiguos uniformes* (Llig. 53/1, núm. 8 i núm. 33. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

patia a la presó feia molt dures les guàrdies dels funcionaris —no menciona, però, que els reclusos havien de suportar les mateixes temperatures.⁵⁹

Un articulista d'*Acracia* també denuncià el que considerava pèssima situació del presidi lleidatà que la revolució no havia estat capaç de millorar.⁶⁰

La cárcel de Lérida, que además de no reunir condiciones de salubridad e higiene como requiere un local destinado para reformatorio, está en la actualidad albergando en sus reducida galerías allá a quinientos detenidos, cuando su capacidad es solamente de una quinta parte de este personal. Hemos tenido ocasión de cerciorarnos que, además de que el número de detenidos es superior al que en realidad tiene de cabida, estas tres cuartas partes de personal sobrante no tiene otro medio de descanso que el embaldosado húmedo de su piso. Esto que en época de verano no tiene otra molestia que la incomodidad que supone tener que dormir encima de unas piedras, en el invierno tiene la agravante de que puede quedar cualquier compañero patitieso. Siendo así, podría preguntarse --si no fuese mucha molestia--: Cuánto tiempo es preciso para poner una cárcel en condiciones de habitabilidad, proporcionando a los detenidos un mísero colchón para que puedan descansar por las noches?

En el mateix sentit es pot contemplar la discussió mantinguda en una reunió del sindicat únic del ram de la fusta perquè alguns afiliats es resistien a participar en les obres de la presó en procés de construcció a Gardeny

Corberó (...) manifestó que debido á unas obras á realizar en el Castillo de Gardeny, para utilizarlo como cárcel, que acuerdos se toma referente á dichos trabajos. Lamata dice que ya que son acuerdos del comité popular, que tenemos que aceptar los encargos de carpintería. M. Pujol no esta de acuerdo de que exista actualmente la cárcel en régimen proletario; pero que ya que es imprescindible para el saneamiento, de la que hay en existencia, que acepta hacer los trabajos propuestos; pero con la condición de que una vez ya juzgados todos los presos de carácter fascista, que se desecha la cárcel, por no ser humanitario en régimen antedicho, y se acuerda mandar un comunicado al Comité de Construcción, manifestándole el acuerdo tomado.

Similar significat té un acord posterior de la Federació Local de Sindicats Únics que no va considerar convenient construir reixes per a la presó i aconsellà al comitè d'enllaç de les organitzacions anarquistes i comunistes l'organització de camps de concentració per als condemnats a llargues penes de reclusió perquè no haguessin de ser tancats en una presó.⁶¹

Tanmateix, és necessari assenyalar que la preocupació humanitària per la situació dels presos en els medis de comunicació revolucionaris s'incrementa quan

⁵⁹ Llig. 53/1, núm. 12. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC). Sembla que durant la guerra es va posar la instal·lació elèctrica a la presó, perquè aquesta feina figura en l'històric d'un electricista lleidatà de la UGT que el 1940 estava ingressat al camp de presoners de Belchite. També se l'acusa d'haver participat en una feina similar en *el Cementerio donde fusilaban a las personas de derechas* (Fons del GC —AHPL— expt. 9 llig. 21).

⁶⁰ Article signat per ORTO a *Acracia*, núm. 337, 23/VIII/37, pàg. 1.

⁶¹ La reunió dels fusters va tenir lloc el 12 de novembre de 1936 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S. —AHN-Sección GC—). L'habilitació del castell de Gardeny com a presó a *Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 2. L'acord de la Federació Local és del dia 11 de gener de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S. —AHN-Sección GC—).

els enfrontaments polítics de la rereguarda s'havien aguditzat i quan a la presó no només hi havia suposats feixistes sinó també anarquistes i poumistes.

Se puede objetar que los detenidos son en su mayoría militares y se han pasado una año viviendo como los topos, por debajo de las cuevas, que tienen hechas para resguardarse de la aviación fascista, pero eso no quita para que esos compañeros, puestos en la retaguardia, estén en las mismas condiciones que cualquiera de los fascistas que aun pululan por las calles rezando por la vida de Franco.

Esperamos, pues, que el responsable que puede evitar esto tomará las medidas que el caso requiere y proporcionará a estos compañeros, sino la libertad por lo menos un colchón, aunque sea de paja y una manta para poderse resguardar de los rigores de la humedad carcelaria.⁶²

Més enllà de les qüestions estrictament materials, la vida dels presos estava condicionada per la naturalesa dels suposats delictes que els hi havia fet perdre la llibertat, en bona part de tipus polític i ideològic. Una dels mecanismes per mantenir elevada la moral dels reclusos era tenir informació sobre l'estat dels seus familiars o saber com evolucionava la guerra. Per aquest motiu els hi devien resultar gairebé alliberadors els missatges que, clandestinament, els hi feien arribar les visites.⁶³

Una funcionària va argumentar en el seu expedient depurador elaborat el 1938 que *durante el dominio rojo llevaba todos los días el parte de guerra que facilitaban en las emisoras Nacionales a todos los presos de derechas que había en la Cárcel*. Quelcom similar va declarar un coronel retirat perquè mentre el seu fill, caporal de l'exèrcit,

(...) estuvo en la cárcel hasta que fue fusilado todos los días dentro del cesto de la comida le mandaba un papelito comunicándole el parte nacional para que lo comunicara a los demás compañeros del mismo ideal, diciéndoles además que tuvieran mucha fé y confianza que pronto serían salvados por la gloriosa fuerza del Generalísimo Franco.⁶⁴

⁶² Altres visions similars a "La voz de los presos ¡¡Intolerable!!" dins *Acracia*, núm. 339, 25/VIII/37, pàg. 1 i José MAURI, "Cárceles" i Francisco GARCÍA "¡¡Por fin!!" dins *Acracia*, núm. 347, 3/IX/37, pàg. 4. Els articulistes són presos que criticaven obertament la manca de llibertat que patien els que havien estat lluitant contra el feixisme des de primera hora, privant al front d'unes energies necessàries. També lamentaven que continuessin existint les presons tot i la revolució. Un dels articulistes xifrava en 300 persones els confederals ingressats a la presó de Lleida. Després del bombardeig del 2 de novembre de 1937 es va publicar una llista de *los presos sociales del Preventorio de Lérida* que volien participar en la subscripció popular en benefici de les víctimes. Els presos antifeixistes donants eren Enrique Rodés, Enrique Viader, Juan Albós, Elías Ayate, Fernando Silgrén, Vicente Gracia, Francisco Jobal, Enrique Usón, Martín Gay, José Delpino, José Núñez, Antonio Griñón, Juan Núñez, Santiago Barriando, Luis Torrens, Vicente Gandía, Ricardo Farrer, R.V.C., Jerónimo Giménez, José Alba, José Santaularia, Antonio Romero, Manuel Romerales, Buenaventura Riu, Antonio Vilaplana, José Berenguer i dos antifeixistes més (*Acracia*, núm. 406, 12/XI/37, pàg. 2).

⁶³ Segons el règim de visites estipulat el mes de maig de 1937, els presos en podien rebre tres setmanals als matins. Les entrevistes, inferiors als trenta minuts, havien d'estar vigilades per un oficial de servei (Llig. 53/2, núm. 59. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 30 llig. 25 i expt. 2 llig. 20. El caporal Juan Perelló de Azcón va ser executat en aplicació d'una sentència del tribunal popular el 29 de setembre de 1936.

Les relacions dels reclusos amb els funcionaris en un moment tan complicat com aquell no havien de ser fàcils. I si a aquesta situació hi afegim la necessitat de satisfer revenges personals en la immediata postguerra, ens podem trobar amb alguns problemes per valorar la quotidianitat presidiària. La vídua d'un executat per ordre del tribunal popular —farmacèutic militant de la CEDA, però sense rellevància política, i nebot del monàrquic Ramon Felip Galícia, una altra víctima de la mateixa institució— acusà tot just començar l'any 1939 al director Morcillo per haver amagat el testament i altres documents que el seu marit li confià abans de ser afusellat el 3 de novembre.⁶⁵ En el moment de presentar la denúncia al govern civil, Morillo vivia.

Morcillo, que en aquells moments vivia a Santoña (Santander) d'on era alcalde el seu cunyat, negà l'acusació i es defensà explicant que havia ajudat a Ramon Felip —executat el 22 de novembre de 1936. Assegurà que havia lliurat personalment, arriscant la seva seguretat, dos sobres tancats del senyor Felip a l'exclau de Lleida Màrius Sol i a la seva dona Emila Pagan, recordem que el senyor Sol seria assassinat unes setmanes després. Les autoritats arribaren a la conclusió que tot fou un error de percepció de la persona que havia informat dels fets a la vídua —una dona de destacada militància carlina i també empresonada amb les seves germanes.

Abans de la guerra la plantilla de la presó destinada a les tasques de vigilància era de cinc oficials i un guàrdia, als que es podia afegir l'oficial d'oficines en cas de necessitat. El problema es va plantejar quan la repressió revolucionària va multiplicar la mitjana habitual d'interns. Tanmateix, la plantilla només s'incrementà amb dos oficials de la presó de la Seu d'Urgell destinats a Lleida temporalment per la direcció general de Presons. Tot i les sol·licituds d'augment de personal, a començaments de 1937 la plantilla tot just superava la dotzena de treballadors⁶⁶

Noms	Any naixement	Categoria	Data ingrés al cos	Salari*
Joaquín Morcillo Núñez	1886	Director	17/01/1908	624'70

⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 59.

⁶⁶ Les dades sobre el personal de la presó a Llig. 53/1, núm. 2, núm.5, núm. 6, núm. 17, núm. 25 i núm. 66. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

Noms	Any naixement	Categoria	Data ingrés al cos	Salari*
Juli Aragonés Marín	1889	Sots-director	6/12/1915	541'36
Josep Maria Porqueras Bañeres	1889	Metge	11/05/1917	499'75
Artur de Lera Darnell	1878	Mestre	6/06/1910	499'75
Joan Enric Llovera**				499'75
Antoni Escrig Puerto	1881	Oficial	17/01/1908	416'40
Marcel·lí Sallán Zozaya	1885	Oficial	6/12/1915	416'40
Joan Regués Bonany	1898	Oficial	2/07/1920	416'40
Feliu Ferrer Barber	1897	Oficial	1/07/1921	416'40
Flavià García Martínez	1896	Oficial	1/07/1922	416'40
Cristòfol Pau Vàquer	1900	Oficial	12/05/1927	416'40
Narcís Garcés Fredes	1875	Guardià	25/04/1929	208'15
Rosa Teresa Gorgas	1905	Zeladora	26/04/1934	333'05

* Salari corresponent als mesos de desembre de 1936 i gener de 1937

** Incorporat a la presó de Lleida el gener de 1937

A finals de la guerra aquesta plantilla havia experimentat diversos canvis, però no en el volum total d'empleats.

Noms	Any naixement	Procedència	Categoria	Ingrés als Serveis Correccionals	Ingrés com funcionari de presons
Eduard Costa Julià	1897	Barcelona	Tècnic directiu 2a	27/07/1937	
Joan Regués Bonany	1898	Vendrell	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	1920
Josep Castan Velázquez	1894	Madrid	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	
Artur de Lera Darnell	1878	Zambrana (Àlaba)	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	1910
Antoni Escrig Puerto	1881	Figueroles (Castelló)	Oficial	15/08/1936	1908
Marcel·lí Sallán Zozaya	1885	Graus (Osca)	Oficial	15/08/1936	1915
Cristòfol Pau Vàquer	1900	Sant Mateu (Castelló)	Oficial	15/08/1936	1927
Narcís Garcés Fredes	1876	Crejenzan (Osca)	Auxiliar	15/08/1936	1929
Antoni Fort Duró	1902	Biscarri	Auxiliar	27/12/1937	
Antoni Rueda García ⁶⁷	1906	Madrid	Auxiliar	27/12/1937	
Rosa Teresa Gorgas	1904	Belchite	Auxiliar	15/08/1936	1934

Les mancances denunciades pel director de la presó es van girar contra la pròpia administració del centre al passar de l'any 1936 al 1937. La direcció dels Serveis Correccionals de Catalunya, encapçalats per Àngel Estivill, va acordar el mes de gener la destitució i separació del cos de Serveis Correccionals del director Morcillo, de l'administrador i sots-director Aragonés, del metge Porqueras i del mestre Lera. Com a director es va nomenar a Enric Llovera Martí, que havia

⁶⁷ Segons una informació incorporada a la investigació que contra Rueda seguia la jurisdicció militar, i aportada per un altre funcionari de la presó, va aconseguir el treball a finals de 1937 *por ser muy simpatizante de los rojos*. Aquesta gran simpatia la tradueix en una militància durant la guerra en Acció Catalana (Fons del GC—AHPL— expt. 47 llig. 83).

dirigit el preventori del Vendrell, Joan Regués fou ascendit al càrrec de sots-director i el nou administrador seria l'anterior director de la presó de Figueres, Antonio Mena Pol. Posteriorment ocuparia la direcció Eduard Costa Julià. Les places de mestre i de metge quedarien provisionalment vacants per facilitar una projectada reestructuració dels serveis sanitaris i d'ensenyament.⁶⁸

A les autoritats de Barcelona els hi van arribar tot un seguit de reclamacions sobre el funcionament de l'Establiment Correccional de Lleida. Els interns havien denunciat negligències, especialment en el que feia referència a la seva seguretat.⁶⁹ Dues inspeccions van constatar anomalies en la dieta dels presos, en la higiene del centre i, particularment, en la Infermeria. Els informes no consideraven justificada la feina del mestre.

Però també es responsabilitzava a l'administració de les saques realitzades l'estiu de 1936. Segons els Serveis Correccionals el director no va poder justificar el descontrol en la institució i tampoc va fer res per evitar-lo. Sembla una acusació un tant exagerada tenint en compte la situació que es vivia a la ciutat de Lleida en les setmanes posteriors a la sublevació militar i els migrats de recursos humans amb que comptava Morcillo per fer front de les organitzacions revolucionàries. Cal suposar que en la destitució hi devien pesar més altres elements.

Sembla que el director i l'administrador tenien una trajectòria que els feia sospitosos de ser simpatitzants de les dretes i, per tant, de ser *hostils a l'espirit que representa la Generalitat de Catalunya*. Com en tants altres casos, establir amb claredat la filiació política d'algunes persones —i especialment si no havien manifestat una actuació partidista definida— pot resultar difícil. En aquesta ocasió, la percepció manifestada per la Generalitat coincideix amb alguns testimonis recollits en investigacions realitzades per les autoritats franquistes. Però

---

⁶⁸ Actes del comitè de Serveis Correccionals de Catalunya corresponents al mes de gener de 1937 i informe que el president del comitè adreçà al conseller de Justícia de la Generalitat, qui havia de ratificar les decisions adoptades pel comitè (Llig. 25/7, núm. 11, núm. 12 i núm. 13. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Els nomenaments també apareixen a *Acracia*, núm. 165, 3/II/377, pàg. 2.

⁶⁹ Es conserva la carta manuscrita, sense data, en la que uns presos denunciaven els maltractaments rebuts de la zeladora. Segons sembla tenia un altre treball, pel que dedicava poc temps a la presó. Es presentava a les hores de dinars i quan es retardava també ho feien els àpats. Si no estava present a l'horari establert per a les comunicacions no podien realitzar-se, com tampoc arribaven puntualment els paquets ni els encàrrecs deixats per familiars o amics a la porta del centre. Els presos l'acusaven de tenir massa poder, ja que podia decidir qui tenia dret a comunicar i s'enduia les claus del departament dels interns, pel que en cas de baralla, foc o malaltia els guardians no podrien acudir a auxiliar-los. El juliol de 1937 s'inicià la instrucció del corresponent expedient, del que no tenim cap notícia (Llig. 32/3, núm. 7 i núm. 8. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

també apareixien notícies d'actituds menys clares —com a director de la presó en època republicana, va participar públicament i juntament amb l'alcalde Vives Estover (ERC) en l'alliberament dels presos polítics posterior a les eleccions de febrer de 1936.⁷⁰

En una informació recollida pel ministeri de Justícia, amb seu a Valladolid, sobre l'actuació de Morcillo al capdavant de la presó de Lleida durant la guerra es van recollir els testimonis d'un parell de veïnes de la ciutat.⁷¹ Segons aquestes persones l'exdirector havia estat sempre un home religiós i de dretes, però amb l'esclat de la revolució

(...) seguramente por su cobardía se portó muy mal con los presos, insultándolos en varias ocasiones cuando los sacaban para fusilarlos, y como también los entregaba sin oficio alguno de las Autoridades.

Afirmen que per les nits escoltava la Radio Nacional,

(...) pero bien por su cobardía o por su mucho miedo, se excedió en el disimulo de su cargo, no haciendo nada en beneficio de los nuestros, mas bien todo lo contrario.

Per ratificar aquesta actitud afegeixen que interrogava als detinguts sense que aquesta tasca fos de la seva competència. Però tot i això, l'informe conclou que sempre va demostrar una bona conducta moral pública i privada i que la destitució ordenada per la Generalitat va ser conseqüència de boicotejar les disposicions del *govern roig*.

En la darrera etapa de la rereguarda republicana els problemes a la presó havien canviat. Ja no hi havia el perill de les execucions massives i sense judici, la vigilància anava a càrrec de funcionaris de la Generalitat, però les negligències no s'havien pas acabat. L'expedient instruït després de la fugida d'un pres dona una idea precisa de com funcionaven les coses en la presó després de superar els efectes de la ressaca revolucionària i de gairebé un any i mig de guerra.⁷²

El dia 20 de desembre de 1937, en el recompte rutinari de retreta anterior al tancament de les cel·les, l'oficial de servei Marcelí Sallán va trobar a faltar al reclus Francesc Pi Salvador. Després d'una primera investigació es va arribar a la conclusió que l'únic lloc per on havia pogut fugir era la porta del rastell, on estava de servei l'aspirant Jaume Porta Plana, ja que el mur exterior estava completament

⁷⁰ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 426-427.

⁷¹ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 59.

⁷² Llig. 32/3, núm. 15, núm. 16, núm. 17, núm. 18, núm. 19 i núm. 20. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

vigilat per agents del cos de Seguretat Interior de Catalunya. La primera sospita se centrà en dos presos que treballaven com a ordenances fent tasques de neteja i de recepció d'encàrrecs de l'exterior, pel que podien creuar el rastell i tenir accés a les claus. El director Eduard Costa declarà que en repetides ocasions havia ordenat als funcionaris que no confiessin les claus a cap reclus, tot i que els ordenances haguessin acreditat una bona conducta, especialment després de rebre una circular de la Direcció General prohibint que cap intern sortís fora dels rastells.

L'aspirant Jaume Porta va confirmar que aquell dia l'ordenança encarregat del registre d'entrades i sortides de visitants i reclusos tenia les claus del rastell. Creia que el fugitiu hauria pogut escapolir-se mentre ell resolia assumptes burocràtics en l'oficina. A més apuntà que aquella manera de treballar era l'habitual i que el director ho coneixia i tolerava. La mateixa línia va ser mantinguda pel reclus-ordenança, Josep Hernández Valverde, a l'assegurar que tots els funcionaris tenien el costum d'entregar-los-hi les claus mentre no hi eren i que en algun cas es va encarregar d'obrir-li la porta de la presó al mateix director. El dia de la fugida, de la que afirma no saber-ne res, havia creuat el rastell per ajudar a descarregar carbó. Per contra, els funcionaris i el segon ordenança, Josep Ametlla Martí, negaren que cap pres pogués tenir accés a les claus. Les conclusions de l'expedient centraren la responsabilitat en la negligència de Jaume Porta, el qual fou expulsat dels Serveis Correccionals i de Readaptació de Catalunya per ordre del conseller de Justícia l'11 de gener de 1938.

El dia anterior de l'ocupació un capità d'assalt es va fer càrrec del 186 reclusos que quedaven a la presó. Inicialment van ser desplaçats al Castell de Gardeny i després havien de ser traslladats a Balaguer i Tremp. Però el cert és que només 26 van acabar reingressant en altres establiments penitenciaris:⁷³

Josep Pérez Martínez	
Martí Torres Palacios	
Fermí Asencio Alda	depenia de l'Audiència de Barcelona
Josep Estivill Rovira	
Joan Guitall Pascual	
Josep Moya Queralt	
Ramon Fonoll Ayguader	
Pau Porta Armengol	
Lluís Arreda Reñe	
Francesc Corominas Manau	depenia de l'Audiència de Barcelona

⁷³ Llig. 103/3, núm. 96 i núm. 101. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

Agustí Taberné Albiach	
Pere Soler Guardia	
Llorenç Mayol Polonzo	
Lluís Moya Olivet	depenia de l'Audiència de Barcelona
Joaquim Julià Mayol	
Jaume Creixell Clara	
Agustí Cras Suñer	
Ignasi Queralt Gilabert	depenia de l'Audiència de Barcelona
Josep Mayo Sole	
Pauli Mayandia Cortes	
Gabriel Pérez Pichot	
Josep Calafell Morros	
Josep Agut Bures	depenia de l'Audiència de Barcelona
Josep Soler Guardia	
Joan Esteve Pons	
Margarida Ortiz Serra	depenia del jutjat d'instrucció de Montblanc

Desconeixem què va passar amb els 160 restants, però la documentació conservada dóna una bona idea del desconcert del moment. A finals d'agost de 1938 la direcció general de Serveis Penitenciaris envià la llista d'aquests presos a les delegacions d'Ordre Públic de Solsona i Cervera per si coneixien el motiu pel qual estaven empresonats. Si en quinze dies no obtenien cap resposta, la direcció general entendria que els presos no tenien cap responsabilitat. Només ens consta un comunicat de Cervera que afectava Josep Calafell acusat de venda il·legal de blat.

A més de la presó van existir altres punts on retenir temporalment als detinguts, com els dos calabossos de la comissaria de la Generalitat —un per a homes i un altre per a dones, en els que hi cabien unes vuit persones en total— o els que existien als soterranis del palau Paeria —utilitzats especialment quan aquest edifici fou la seu del tribunal popular. El mes de juny de 1939 l'arquitecte provincial va informar al president de la Diputació de l'estat en que es trobaven les dependències de l'antiga comissaria de la Generalitat, per si podien utilitzar-se.⁷⁴ La valoració resulta dramàtica

Así mismo el firmante ha estudiado las condiciones higiénicas de los locales, que son por demás deplorables: Por la carencia casi absoluta de luz; por la gran humedad de sus paredes, y por la existencia en ellos, de grandes roedores que suben de las cloacas, cosas todas ellas que los hacen impropios para tener en ellos personas encerradas.

⁷⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 49. L'inspector en cap de la comissaria de policia de Lleida informà el 1941 al fiscal instructor de la Causa General que aquests calabossos estaven al servei del comitè d'Investigació i que en ells *suposa que es cometien assassinats* (peça 4, llig. 1469 -1-, expt. 2 —AHN—).

El relat del funcionari municipal Just Pons Berengué sobre els seus records de la guerra, al que ja ens hem referit en diverses ocasions, dedica un espai al calabós de la Paeria

(...) des que la revolució havia esclatat i tenint en compte que eren, molts dies, en gran nombre els presos allí tancats, que havia de jutjar el Tribunal Popular, vaig sentir la curiositat de visitar-ho un dia que estaven desocupats.

(...) hi havia inscripcions fetes per condemnats ja executats. Algunes de conformació resignada; altres de protesta i alguna acusatòria dels qui creien havien estat els seus deladors o perseguïdors. Algú s'adonà de la vàlua d'aquelles inscripcions i es donà ordre de blanquinar, novament, aquells reduïts espais i fer desaparèixer, d'aquesta faisó, aquelles acusacions, algunes d'elles molt concretes.⁷⁵

Una de les obsessions dels vencedors de la guerra van ser els centres de reclusió de partits, de sindicats o d'altres cossos militaritzats, el que denominaven txeques —fins i tot una peça de la Causa General estava destinada a informar sobre la seva existència. En el cas de Lleida només van donar aquesta qualificació a uns calabossos controlats pel Servei d'Investigació Militar que foren organitzats poc abans de l'ocupació de la ciutat, en un pis de la Casa Llussa situada a la Banqueta, a l'entresol de l'edifici del bar Cantàbric (plaça de la Revolució) i, segons alguns testimonis, també en podrien haver hagut als baixos de l'ajuntament i en una torre de la Bordeta.

L'organització del SIM el juliol de 1937 es correspon a l'etapa de major militarització i esgotament de la rereguarda catalana, de la instal·lació del govern de la República a Barcelona —amb les consegüents tensions amb la Generalitat— i de la lluita contra la cinquena columna i els emboscats. El SIM seria identificat amb aquestes activitats de contraespionatge, però també amb una intensa estratègia repressiva. El fet que bona part dels agents fossin nousvinguts a Catalunya tampoc va contribuir a que tinguessin una bona imatge en la rereguarda catalana.⁷⁶

En el cas de Lleida declararen haver passat pels locals de detenció del SIM les germanes Maria i Consuelo Zazo Aguado (funcionària d'Hisenda i mestra respectivament), els germans Josep M. i Francesc Sanuy Ramonich (procurador i militant de la Lliga el primer, candidat a les eleccions de compromissaris l'abril de 1936, i rector de Puigverd de Lleida abans de la guerra i de Torres de Segre després de l'ocupació el segon), mossèn Manuel Pérez Gómez, el sergent Blas

⁷⁵ Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 172-173.

⁷⁶ J. M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, p. 241-292.

Soria Vinuesa i el brigada Pascual Moreno Millán de la guàrdia civil, Miguel Niubó, Serafina Sugrañes (religiosa) i un xofer anomenat Franci.⁷⁷ Alguns d'aquests detinguts van poder fugir aprofitant els bombardejos que van precedir l'ocupació.

De les informacions aportades pels que hi van passar uns dies es comprova que es tractava de locals de pas on prendre declaració a sospitosos de desafecció abans de ser traslladats a Barcelona. Tots declaren haver estat detinguts durant el mes de març de 1938 i el sergent Soria el dia 1 d'abril, dos abans de l'ocupació, quan intentava fugir de la ciutat. Els encarregats de la vigilància eren agents del SIM —els testimonis comparteixen la idea que cap d'ells era de la ciutat— al capdavant dels quals hi havia un comandat de Santander al que coneixien com el Chino. Els detinguts passaven pocs dies en aquests locals però sembla que en no gaire bones condicions (incomunicats, mal alimentats i sotmesos a constants interrogatoris, burles i insults).

4.3 SECRETS A LA REREGUARDA

La complexitat de les societats humanes implica la convivència —coexistència, enfrontament— de diferents grups d'interessos en un mateix col·lectiu, en una mateixa ciutat. En aquest sentit la vida política espanyola del primer terç del segle XX es caracteritzà per múltiples fractures que enfrontaren diversos projectes polítics. Per altra banda el mapa configurat al principi de la guerra havia donat lloc a dues zones militarment oposades, amb les quals no tenien perquè sentir-se identificades totes les persones que hi vivien. De fet molta gent va esdevenir en poc temps enemiga del poder o de les autoritats que controlaven el seu entorn. Així, en un mateix territori s'anaren definint diverses actituds que Javier Cervera ha classificat en tres categories: la ciutat resistent o

---

⁷⁷ Causa General: peça 4, llig. 1469 (1), expt. 2 (AHN). Antoni Bergós recull la història personal de mossèn Sanuy durant la guerra en les seves memòries. Fou alliberat de la presó l'agost de 1936 gràcies a la influència del mestre racionalista Patricio Redondo amb qui havia mantingut dures polèmiques abans de la guerra. Després de caure Lleida, i de passar com hem vist pels centres de detenció del SIM, fou empresonat a Sant Elies, a Barcelona. Posteriorment, i en paraules de Bergós que no demostra tenir gaire estima per la trajectòria del capellà, es dedicà a predicar la persecució dels vençuts des de la rectoria de Torres de Segre i des de la plaça de beneficiat de la catedral (Antoni BERGÓS, *Memòries*, p. 500-503).

combatent —els que s'apressaren a agafar les armes contra l'enemic—, la ciutat passiva —aquells que es limitaven a esperar el final de la guerra i a patir els seus efectes— i la ciutat clandestina —els que es convertiren en enemics interiors i es mostraren decidits a col·laborar, més o menys intensament, amb les forces de l'altra banda del front.⁷⁸

Seguint aquesta tipologia, en els capítols anteriors hem vist com organitzaren la ciutat aquells que es van manifestar políticament compromesos amb les causes republicana i revolucionària. En el capítol següent analitzarem la manera com es van articular els serveis bàsics de la ciutat —des de l'alimentació a la sanitat i l'assistència social, passant per l'oci i l'ensenyament—, els que en bona mesura afectaven a les persones que senzillament els hi tocà en sort la rereguarda republicana. I ara ens ocuparem de les activitats quotidianes i polítiques dels que vivint a Lleida se sentien contraris a la causa republicana, o si més no al clima polític que s'hi havia generat. Dels que en absolut s'identificaven amb les accions o el discurs revolucionari —tot i que no ho poguessin expressar lliurement o, fins i tot, haguessin de proclamar el contrari.

Per sobreviure alguns es van haver d'amagar i fugir, d'altres van intentar mantenir una vida personal i professional discreta davant la por generada per la violència. La discreció es podia traduir en l'adopció dels nous usos i formalismes —vestuari, complements, actituds, salutacions, etc.—, el que aixecà algunes ironies sobre els rics que adoptaven l'estètica dels pobres

Qui ha vist Lleida abans de la revolució, i qui la veu ara, es fa el pensament de què a la nostra ciutat no hi han hagut mai rics, i si de cas algú anava massa mudat era, més que per narcisisme, per afany d'amagar sota la bona roba l'esperit proletari que els mantenia al roig viu el seu arrelat revolucionarisme.

L'articulista assegurava que molts dels que anaven espitregats i sense barret pels carrers només esperaven el moment de tornar-se a mudar per diferenciar-se de la xusma.⁷⁹ Segurament que no foren pocs els casos de simple adaptació a les circumstàncies per mantenir l'activitat dels negocis o senzillament per protegir-se.

⁷⁸ Javier CERVERA, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*. El qualificatiu de clandestí, que Cervera aplica bàsicament als enemics de la República que vivien en la rereguarda republicana, ja s'havia utilitzat per referir els intents de recuperar el culte catòlic en la mateixa zona (Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil, 1936-1939*). Recentment un estudiós de l'anticlericalisme també ha emprat la mateixa expressió en aquest sentit (Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil").

⁷⁹ "Per propi decòrum. Els caps sense capell i els colls sense corbata" *Combat*, núm.43, 14/IX/36, p. 1.

Altres s'arriscaven a donar suport a persones detingudes per qüestions polítiques o amagaven a perseguits. I encara n'hi va haver que ajudaren els que volien abandonar l'Espanya republicana o que passaren alguna informació al bàndol enemic. Sovint, i especialment a partir del tipus de fonts que hem utilitzat, es difícil destriar clarament la motivació real que guiava les conductes d'aquestes persones —quin grau hi havia de resistència i quin de supervivència—, però el cert és que no foren pocs els que van intentar sortejar les imposicions de la nova societat.

Una conseqüència important de la violència política desencadenada en la rereguarda republicana va ser l'èxode de dretans, de propietaris, de religiosos, de laics catòlics i, en definitiva, de qualsevol persona que temés per la seva vida cap a l'Espanya *nacional*. Sense oblidar tampoc aquells a qui les morts, les confiscacions i la violència els havien predisposat contra la causa republicana, ni els joves que havien de ser mobilitzats o els que ja ho havien estat i decidien creuar les línies enemigues.

Albert Manent va explicar en una sèrie d'articles —publicats originàriament a *Serra d'Or*— algunes trajectòries del primer exili català provocat per la guerra civil durant el mateix conflicte. Segons el seu argument el país havia quedat, en pocs mesos, més desballestat per efectes de la revolució que de la guerra.⁸⁰ Una part d'aquests exiliats es van instal·lar a l'Espanya *nacional* —es troben importants colònies de catalans a Sevilla, Saragossa, Burgos, Pamplona, Palma de Mallorca i, sobre tot, a Sant Sebastià— i altres es van quedar a l'estranger. Tot i ser partidaris dels revoltats, o si més no enemics de la causa revolucionària, no foren pocs els exiliats que van tenir problemes amb l'ordre franquista. Els integrats a la zona *nacional* van patir els efectes del clima anticatalà que es respirava en aquella zona i els que no s'hi incorporaren van ser posteriorment processats per la Llei de Responsabilitats Polítiques. També per ells el resultat de la guerra suposaria el final d'una part dels seus signes d'identitat —

---

⁸⁰ Les trajectòries de bastants personalitats que van haver de fugir poden resseguir-se a Albert MANENT, "Els exilis durant la guerra (1936-1939)", "L'exili de Santiago Gubern, president del Tribunal de Cassació (1936-1942)", "1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana" i "1936. Com se salvaren industrials, monàrquics alfoncins, carlins, periodistes" dins *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, p. 23-91. La necessària fugida de molts lligaires i en general la seva actitud i posició en vers la sublevació, la revolució i la guerra, pot veure's a Borja de RIQUER, "Revolució, persecució i fugida" dins *L'últim Cambó*, p. 47-65. D'una manera molt més detallada es pot resseguir una d'aquestes trajectòries de fugits a Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, p. 276-338.

amics i familiars morts o a l'exili, treballs i projectes perduts, àmbits d'actuació desapareguts, etc.⁸¹

Josep Benet ha relatat com la política d'unitat lingüística reivindicada pel bàndol franquista va comportar la persecució de l'ús del català per als refugiats a la zona *nacional*, repressió que ocasionà alguns incidents. S'endegaren campanyes periodístiques en contra d'altres llengües a Burgos, a Valladolid, a Sevilla o a Sant Sebastià, on a més del català portat pels refugiats hi havia el *problema* del basc igualment perseguit. Tot i això, Francesc Vilanova entén que els conservadors catalans, antics regionalistes, etc. no formaren pas una “tercera via” fins molts anys després de la guerra. Mentre aquesta es va desenvolupar i en els anys posteriors estarien del costat, activament o passivament, dels vencedors.⁸²

Javier Cervera classifica als habitants de la ciutat clandestina segons la seva activitat principal en espies, desafectes, derrotistes i cinquenacolumnistes. Tot i que en el nostre àmbit d'estudi no van existir unes activitats clandestines tan importants com a Madrid, sí que se'n poden descriure algunes —el cas de Lleida no és estrany perquè en el conjunt de la rereguarda catalana van ser numèricament reduïdes. Cal tenir present que només es pot parlar de cinquena columna quan les activitats realitzades —espionatge, derrotisme, sabotatge, etc.— es realitzen de manera organitzada i no pas per persones aïllades, sense una xarxa d'enllaços al darrera, que actuen esporàdicament.⁸³

---

⁸¹ Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, pàg. 290. La Llei de 1939 considerava un motiu suficient per obrir un expedient haver marxat a l'estranger sense incorporar-se a la zona rebel en un període màxim de dos mesos. Aquest va ser el cas, per exemple, dels banquers de Lleida Llorens, uns germans que van passar bona part de la guerra a França (Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 278-279).

⁸² Vegeu JOSEP BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya* i Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, pàg. 295. Un visió crítica respecte al suposat regionalisme, o fins i tot catalanisme i autonomisme com s'ha afirmat en alguna ocasió, de determinats sectors del règim a Martí MARÍN, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*. Segons aquest autor, qualsevol proposta realment autonomista hauria d'haver anat acompanyada de formes democràtiques, transformació que en cap cas van plantejar els homes del règim. La trajectòria novel·lada d'un d'aquestes conservadors procedents del regionalisme, Miquel Regàs i Ardèvol, a Rosa REGÀS, *Luna lunera*. El falangista José M. FONTANA va plantejar una curiosa interpretació d'aquest exili trobant suposats beneficis per als catalans. Al veure's obligats a marxar de Catalunya i a viure en ambients més *universals*, els catalans van perdre *la ferocidad autóctona del catalanista, aun aumentándoles su nostalgia amorosa por la dulce tierra materna (Los catalanes en la guerra de España)*, pàg. 338). També apunta que a les ciutats de la rereguarda *nacional* es van formar penyes de catalans al voltant d'algun personatge, per afinitats personals o pel lloc d'origen. Entre aquestes, esmenta una *peña de Lérida* a Burgos (pàg. 303). Tot i això, es fa ressò de les dificultats que alguns tingueren per parlar en català a Burgos (pàg. 301) o a Sant Sebastià (pàg. 310).

⁸³ Aquest és un tema que encara ha rebut poca atenció per part de la historiografia catalana. Vegeu el clàssic Domingo PASTOR PETIT, *La cinquena columna a Catalunya, 1936-39*. José M. FONTANA, en el seu afany per demostrar la decidida participació de catalans a favor de la *Causa Nacional*, arriba a dir que *Las redes de espionaje proliferaron en forma impresionante. Puede decirse que en cuanto se reunía un grupo de*

La cinquena columna catalana, que sempre tenia com a eix de les diferents organitzacions Barcelona, es va mostrar poc agressiva, amb un petit historial d'activitats violentes i sense atemptats importants en el seu historial. Al marge de l'obtenció d'informació, que segons Pastor era menystinguda per l'Estat Major rebel, sembla que les realitzacions més importants s'encaminaven a desmoralitzar la rereguarda, especialment quan a mitjans de 1938 es va generalitzar entre una part important de la població la necessitat de posar fi a la guerra independentment del resultat. Per altra banda, els cinquenacolumnistes catalans mai van tenir al darrere un grau d'adhesions prou important com perquè el resultat de les seves accions fos destacat. Però tot i això, afeblir la moral de la població era quelcom important per als que aspiraven a la victòria de l'altre bàndol i mantenir-la elevada una obligació per a les autoritats de la zona.

Per aquest motiu, enmig de les especials condicions de vida que suposava residir en la rereguarda d'un conflicte, les autoritats i els portaveus de les formacions polítiques s'esforçaven per mantenir la població atenta contra la presència i les possibles activitats d'enemics camuflats. L'actuació més efectiva dels emboscats no estava en la recollida d'informació secreta, sinó en les qüestions més vinculades a la vida quotidiana de la rereguarda —difondre rumors i notícies de les emissores de ràdio enemigues, alterar la distribució dels proveïments, presentar denúncies falses, etc.

Hi havia por a patir sabotatges —com l'incendi del polvorí de la ciutat a mitjans d'agost de 1936— i, sobretot, als efectes de rumors desmoralitzadors

*(...) después del brillante desembarco en la isla de Mallorca, se propaló el falso rumor de que nuestros valientes milicianos habían sufrido un duro contratiempo.*⁸⁴

En bona mesura la responsabilitat d'aquestes accions es feia recaure en dretans que intentaven amagar la seva *veritable* ideologia. La premsa dedicà amplis i repetitius espais als considerats emboscats, feixistes, cinquenacolumnistes i

---

catalanes surgía una de aquéllas, que a veces se limitaba a acciones ingenuas mientras otra se lanzaba a las más útiles y audaces, si bien el peligro que unos y otros corrían venía a ser el mismo, pese a la notable diferencia de los resultados de su actuación (Los catalanes en la guerra de España, pàg. 160).

⁸⁴ *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 4. Cal notar que la premsa volia desmentir un suposat rumor sobre els problemes dels milicians amb una interpretació interessada del desembarcament de les forces d'Alberto Bayo a Mallorca. Vegeu Josep MASSOT, *El primer franquisme a Mallorca; El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)* i, sobretot, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*.

màxim perill a la rereguarda —calia vigilar a tots aquells que abans del 19 de juliol militaven en partits de la dreta i *ara semblaven corderets*.⁸⁵

Com en altres localitats catalanes, a Lleida també van arribar els efectes dels rumors provocats arran l'acció de l'exèrcit rebel a Roses el 30 d'octubre de 1936. El creuer Canarias va bombardejar la ciutat gironina per crear pànic a la rereguarda catalana en el mateix moment que Madrid podia ser ocupat. Les repercussions s'estengueren com una taca d'oli per Catalunya —rumors sobre un possible desembarcament *nacional* a la Costa Brava, mobilització de columnes defensives, onada repressiva contra elements dretans, etc.⁸⁶

José M. Álvarez Pallás parla, per al cas de Lleida, d'unes vuitanta detencions arbitràries fruit de la sensació de pànic estesa entre els responsables de la ciutat. També afirma que els rumors van resultar esperançadors per a la ciutat clandestina.⁸⁷ Diversos testimonis de postguerra explicaren com van ser detinguts a la ciutat, en el que definirien com una razzia contra dretans locals. Així ho van afirmar, per exemple, un comerciant tradicionalista, l'industrial Joan Agelet, el falangista Diego Abizanda Puntas —ambdós regidors després de l'ocupació—, un procurador i un sastre. La majoria d'aquestes persones van declarar que, un cop a la presó, hi havia en el seu grup un altre home, suposadament detingut pel mateix motiu, que no els hi inspirava gaire confiança. Sospitaven que podia ser un infiltrat a la presó amb l'objectiu d'escoltar les seves converses.⁸⁸

No hem pogut localitzar, per qüestions òbvies, gaire informació sobre l'actuació dels conservadors lleidatans que intentaren mantenir una vida més o menys activa en la rereguarda republicana. Però sí que podem reconstruir algunes trajectòries personals i familiars, bàsicament a partir de les informacions recollides

⁸⁵ *Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1 i Luis PREIXANS, "Guerra sin cuartel a la Quinta Columna", núm. 196, 11/III/37, pàg. 1; "Hay que limpiar la retaguardia, de enemigos" dins *UHP*, núm. 100, 27/XI/36, pàg. 1; "¡Castigo implacable contra los derrotistas! Destruyamos todos los apéndices de la quinta columna" dins *UHP*, núm. 496, 8/III/38, p. 1 i 4.

⁸⁶ Josep CLARA, "Bombardeig de Roses i nit de terror". Segons el professor Clara a les comarques gironines es van multiplicar les detencions i l'assalt a les presons que van comportar fins a trenta-set morts en diverses localitats. Aquest no és l'únic cas de represàlies a la rereguarda republicana com a resposta a suposades accions bèl·liques o repressives de l'enemic. Un cas també conegut i prou curiós són les reaccions suscitades davant dels rumors que Joaquim Maurín havia estat afusellat a Galícia, una mentida que va comportar, a més de grans titulars a la premsa, disset execucions a Igualada (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, pàg. 191). A Lleida la notícia no va tenir efectes tan tràgics, però sí que se'n va fer ressò la premsa, especialment *Combat*. Demanava venjança pel que considerava un assassinat a sang freda, obra del feixisme i dels capellans (*Combat*, núm. 45, 16/IX/36, diverses pàgines; núm. 46, 17/IX/36, pàg. 1; núm. 79, 27/X/36, p. 1-2 i núm. 146, 13/I/37, p. 1).

⁸⁷ José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, p. 71-72.

⁸⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 34, expt. 37 llig. 36 i expt. 87 llig. 62.

per diverses jurisdiccions de postguerra, que resulten especialment interessants. Les seves activitats se centraven bàsicament en la protecció de perseguits, en l'oposició més o menys activa a l'ordre polític vigent i, en alguns casos, en la recollida d'informacions d'interès per al bàndol enemic.

Es podia tractar de persones que abans de la guerra s'haguessin manifestat partidàries de l'esquerra moderada i que, un cop fracassada la sublevació, no podien compartir en absolut la situació política creada per les organitzacions obreres i revolucionàries. Josep Samitier Bardenes era un mecànic, militant de JRLI gairebé des de la seva fundació a començaments de segle —fou regidor entre els anys 1904 i 1908— fins al 1938. Tot i que no es mostrà partidari de posicions radicals, aquesta llarga afiliació en un partit democràtic va ser un argument suficient perquè el delegat provincial de Falange el denunciés al tribunal de responsabilitats polítiques el 1939. El seu advocat defensor va intentar demostrar el 1941 que aquella denúncia no tenia cap sentit perquè la militància no l'impedí sentir-se partidari de la causa nacional com a reacció al clima imposat a la rereguarda —de fet, diu que molt abans de 1934 s'havia allunyat del partit. El lletrat Josep Valls Gomà argumentava que Lleida va ser una ciutat *autènticament roja*, on es passaren moltes penes per la proximitat del front i pel pas de les milícies amb les seves celebracions desordenades, crims i profanacions. Per fer front a tal situació, continua, els ciutadans que no tenien una posició política definida, les dretes i l'esquerra moderada van constituir una mena de front per oposar-se a aquests fets i per defensar-se dels atacs de *las hordas* contra tots els que es manifestaren contraris a la revolució. Segons l'advocat, Samitier formà part d'aquest front encara que no concreta en absolut en què consistia, ni si era quelcom més concret que un simple estat d'ànim.

La defensa va intentar demostrar que hom podia ser partidari dels vencedors independentment de la militància, ja que de la mateixa manera que un dretà amb una actuació política incorrecta havia de ser sancionat, els militants de l'esquerra amb bona conducta no ho haurien de ser. L'esquerra moderada estava lluny dels autèntics promotors de la *causa marxista*, incloïa a bons elements de l'Espanya *renaixent* i se solidaritzà amb la dreta més perseguida. Tanmateix, l'esforç de l'advocat resultà estèril ja que no va ser pas aquesta la interpretació que

s'imposà en la postguerra —als reformistes i als demòcrates se'ls responsabilitzà d'obrir la porta als revolucionaris— pel que Samitier acabà sent condemnat.⁸⁹

Si gent procedent de l'esquerra es resistia al model de societat que alguns pretenien introduir a la rereguarda, encara estarà més clar el rebuig si ens fixem en alguns representants de la dreta local —social i política— que van superar amb vida les primeres persecucions.

La família Mangrané regentava a Lleida un conegut establiment dedicat al comerç majorista de colonials —la firma Mangrané i Companyia—, i que a més tenia la representació de les companyies Arrendatària de Tabacs i Industrial Expenedora. El propietari era Julià Mangrané Nolla i els seus dos fills Julià i Miquel dirigien l'empresa quan començà la guerra. La família era de tradició conservadora, però sense una trajectòria política pública destacada, amb l'excepció del moment en què el pare formà part de la comissió permanent de l'ajuntament provisional encarregat de governar la ciutat entre el final de la dictadura de Primo de Rivera i les eleccions municipals d'abril de 1931 —ajuntament que, per altra banda, es manifestà partidari del sufragi universal i de l'amnistia pels exiliats i presos polítics.⁹⁰

Els dos fills —segons el llenguatge propi de la postguerra— compartien la condició de catòlics dretans i espanyolistes, però van aixecar algunes sospites entre els vencedors. Per reivindicar la seva història van presentar llargs testimonis de descàrrec a diferents òrgans de l'estat aportant una interessant, encara que partidària, informació sobre la vida d'una família de dretes en la rereguarda republicana. El desembre de 1939 Miquel es va veure obligat a presentar al governador civil de Lleida una llarga declaració jurada en la que detallava la seva actuació política i social des dels anys vint fins a l'ocupació de Barcelona. Per la seva banda Julià es va veure sotmès a les investigacions pròpies d'un expedient de responsabilitats polítiques, ja que fou denunciat per haver realitzat uns viatges comercials a França en nom de les autoritats republicanes de Lleida.⁹¹

---

⁸⁹ Els testimonis i els informes favorables no van ser suficients per evitar una multa de 2.000 pessetes més una inhabilitació per a càrrecs públics i sindicals. Els arguments de la sentència destacaven la militància a ERC, haver fet propaganda a favor del Front Popular i, fins i tot, la regidoria de principis de segle (AAPL).

⁹⁰ Vegeu Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 233.

⁹¹ Sobre Miquel Mangrané vegeu fons del GC (AHPL) expt. 19 llig. 45. Informació sobre altres membres de la família a l'expt. 6 llig. 19. L'expedient de Julià Mangrané a l'AAPL. Durant la instrucció d'aquest expedient Julià Mangrané fou capaç de recollir una gran quantitat de testimonis favorables. A més dels

Miquel Mangrané inicia la seva declaració assentant unes primeres bases ideològiques. L'ambient familiar va fer d'ell una persona religiosa, de dretes i d'ordre. Aquestes conviccions el portaren a iniciar una modesta activitat política amb la dictadura del *malogrado* general Primo de Rivera perquè Unión Patriótica representava tots els seus ideals. Com a culminació d'aquesta adhesió apunta la seva participació en la comissió organitzadora de l'homenatge realitzat al capità general de la 4a Regió Militar durant la dictadura, el general i home de confiança de Miguel Primo de Rivera a Catalunya Emilio Barrera Luyando, i que el dictador s'hostatgés a casa de la seva família quan va visitar Lleida.

Segons el seu propi testimoni aquesta activitat no va ser *castigada* pel poder revolucionari perquè l'esposa de qui havia estat segon president del comitè provincial de Unión Patriótica, Adolf Serra, es va encarregar de fer desaparèixer els arxius del partit (...) *de haberse hallado las listas de aquella Agrupación política hubiera sido más que seguro el esperar el trato brutal de la horda.*⁹² La seva vocació d'ordre el va portar a donar suport a totes les candidatures conservadores en les eleccions republicanes, mantenint una pública i *marcada significación españolista*.

Els germans apunten que no van mantenir una activitat política més activa perquè la direcció de la companyia de tabacs era contrària a la significació dels seus homes i perquè el context de la República els hi va ser força hostil. Julià explica que, procedent de l'Argentina, va arribar el 1932 a una Lleida en *plena eufòria republicana*. Els Mangrané, mal vistos pel suport donat a la dictadura segons les seves pròpies paraules, es van centrar en una vida *rigurosamente familiar*. Tot i això, en els moments d'excepcionalitat política, no van dubtar quin era el seu bàndol, ja que tots dos feren referència als fets d'octubre

---

preceptius informes de l'ajuntament, de la comandància de la guàrdia civil, de Falange i del rector de la parròquia —tots confirmen la inqüestionable trajectòria de l'inculpat— testificaren en favor seu Víctor Hellín Sol (secretari provincial de Falange), Juan Messeguer Taribó (cap provincial accidental de Falange), Juan José Arnaldo Tárrega (alcalde de Lleida), Andrés Cemelis Miret (regidor i militant falangista), Manuel Arnès Encinas (canonge), Ramon Serra, Sebastián Serra i José M. Iglesias (excaptius, Cavallers d'Espanya i condemnats a mort pel tribunal popular), Carlos Castillo Pereña (falangista i excaptiu), la superiora del Convent de la Sagrada Família de Lleida i José Sol Ballespí (secretari de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de la Província) entre d'altres.

⁹² Adolf Serra havia format part del comitè fundacional del partit l'agost de 1924 i substituï en la presidència a Àngel Traval Rodríguez de Lacín, també president de la diputació, quan aquest fou designat representant a l'Assemblea Nacional (una introducció a la Lleida d'aquest anys a M. Àngels CAPELL, "La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (dir.), *Memòria del segle XX*, p. 57-64.

En las aciagas horas del 6 de octubre de 1934, públicamente también se puso al lado de las Autoridades Militares, especialmente del Teniente Coronel Don Luis Josa de Gomar que en aquella ocasión quedó encargado del mando de la Comisaría de la Generalidad (...) y en los primeros días de julio se ofreció sin reserva al referido Teniente Coronel Señor Josa sin otra mira que la de salvar a la Patria que se iba hundiendo en el marxismo y en el separatismo (declaració de Miquel Mangrané)

També afirmen haver col·laborat, personalment i econòmicament, amb la candidatura conservadora del febrer de 1936.

El fracàs de la sublevació militar els deixà en una difícil situació professional —a mitjans d'agost de 1936 van ser destituïts dels seus càrrecs en l'empresa familiar— i personal —Miquel declara haver passat els primers dies amagat al seu domicili. L'estiu de 1937 els hi van requisar l'habitatge propietat del pare, per destinar-lo a l'allotjament del general Sebastián Pozas.⁹³ Sembla que van continuar treballant al negoci resistint-se a la sindicació —Miquel *crec ser una de las pocas personas que en Lérida, en aquella referida época no se afilió a ningún partido político ni organización sindical.*

La principal acusació contra Julià Mangrané en l'expedient de responsabilitats polítiques fa justament referència a les seves activitats professionals durant la guerra, especialment a un viatge que va fer a Marsella per comprar queviures en nom de les autoritats republicanes. Tant l'inculpat, com el múltiples testimonis favorables que recollí, justificaren aquest viatge, que va tenir lloc durant tres dies de finals de desembre de 1936, per iniciativa del comissari Joaquim Vilà. Julià Mangrané interpretava que fou obligat a formar part de l'expedició, integrada per dues o tres persones més, per la seva condició de comerciant majorista. Davant de les suspicàcies pròpies de la postguerra, s'apressà a aclarir que utilitzar l'experiència professional no significava pas compartir els ideals polítics. Però a l'articular la seva defensa utilitzà un argument que indirectament, i de manera no volguda, valorava la forma d'actuar d'unes autoritats que eren capaces de col·laborar amb persones políticament mal vistes però professionalment necessàries

(...) pues harto conocido es que los dirigentes marxistas, con procedimientos expeditivos echaban mano de cualquier persona que estimaban necesitar, sin ahondar mucho en sus antecedentes y sin consultarlas previamente, y sin perjuicio de que una vez prestado el

⁹³ La Casa Mangrané estava a l'avinguda de la República, al costat de la Casa Cros on s'havia instal·lat el Quarter General de l'Exèrcit de l'Est i un refugi antiaeri al soterrani. Pozas, com a cap d'aquest exèrcit, va ocupar la Casa Mangrané per ús particular i també s'hi construí un refugi (Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, pàg. 24).

concurso o el servicio, se tomasen contra la misma cualquier clase de medidas mas o menos violentas o eliminativas, por el mas fútil pretexto o por la menor imputación de "fascismo".

Per aclarir més la seva innocència encara afegeix dos punts a la declaració. Els encarregats de realitzar les compres de queviures per a la zona republicana — quatre vagons de mongetes— van ser els seus acompanyants, mentre que ell fou *el pasivo acompañante de uno de los tantos viajes que el caos rojo ejecutaba, sin la menor preparación u organización y en que el resultado como era lógico, resultaba nulo e ineficaz* (considera que un viatge a Marsella per una compra tan petita va ser un error).

El segon argument defensiu és encara més contundent. Declara que el mateix Joaquim Vilà, en presència de diversos funcionaris, el va amenaçar amb la mort de la seva família si aprofitava el viatge per quedar-se a França i fugir a la zona rebel. Una amenaça que, si era certa, podia resultar convincent per a una persona conservadora en aquell moment

Piénsese que el viaje no se realizó a finales de la guerra, ni siquiera a mediados en que aun había cierta remota esperanza de que las amenazas no se cumplieran, sino a los pocos meses de su iniciación, cuando el terror era más asfixiante y torturador y cuando las víctimas de la barbarie reinante, inmoladas en las afueras de las ciudades, atestiguaban con su diaria presencia, los procedimientos sanguinarios y feroces de los dominadores marxistas.

Per la seva banda, Miquel Mangrané afirmava que ell tampoc va intentar passar a la zona *nacional* per qüestions familiars —en aquest cas l'argument era la salut de la seva filla gran i del seu pare.

El més interessant d'aquestes declaracions i informes està en les suposades col·laboracions en activitats cinquena columnistes i en els ajuts prestats a víctimes de la persecució republicana amb diners i amb queviures. Tot i que no aporten detalls sobre el grau d'implicació d'altres persones, assenyalen com a elements més destacats en la cinquena columna lleidatana a Antonio Roch, a Francesc Morera Gatell i a Josep Sol.

Dels dos germans, Julià relata una col·laboració més important mentre va residir a Lleida. Actuà en suport del Socors Blanc, confirmat per la llevadora i militant de Falange Victòria Manonelles Pascual en el testimoni aportat a l'expedient de Responsabilitats Polítiques on declara haver estat presidenta i organitzadora del Socors Blanc a Lleida. Seguint les seves paraules Julià va ser un

element destacat d'aquella organització, encarregat d'aportar diners, aliments, roba, etc.⁹⁴

Per altra banda, un veí de Lleida declarà que durant la guerra es va amagar a Calafell, on Julià Mangrané li feia arribar notícies de la ciutat i de les emissores *nacionals*, a més d'ajudes econòmiques i en espècies. També sembla que va oferir en alguna ocasió el seu domicili a empresonats per qüestions polítiques que, al sortir del preventori, no tenien on anar. La seva actuació es completava amb la col·laboració amb el grup d'informació secreta "Concepción" que, des de Barcelona, actuava a tota Catalunya recollint dades sobre l'organització militar de la rereguarda, la indústria de guerra, les posicions de les tropes, etc. Segons José M. Fontana aquest era un grup cinquenacolumnista integrat per carlins, fet que concorda amb la realitat política de la dreta lleidatana durant la guerra. La professora Antonieta Jarne ha explicat com el principal grupuscle actiu durant els anys 1936-1938 van ser justament els carlins i les margarides. A més, segons José M. Álvarez Pallás, el Socors Blanc de Lleida estava incorporat al grup Concepción.⁹⁵

Julià Mangrané era un enllaç local d'aquest grup amb la missió de fer arribar informacions a un agent de Barcelona, el farmacèutic falangista Mariano de Veciana Prats —secretari general del Col·legi de Farmacèutics en els anys quaranta. El secretari general de Concepción, l'advocat Francisco Salazar Culí, també testificà a favor de Julià.⁹⁶ Per la seva banda, l'activitat de Miquel Mangrané en aquesta xarxa se centrava, segons el seu propi testimoni, en facilitar contactes i moneda espanyola i francesa a les persones que volien passar a la zona rebel a través de França.

---

⁹⁴ El Socors Blanc és introduït a Lleida per les margarites —dones de la Comunió Tradicionalista— a començaments de 1936 per ajudar econòmicament i espiritualment als seus companys empresonats o en dificultats. Aquesta organització prèvia és la que els hi permeté continuar la mateixa tasca al llarg del període 1936-1938, si bé des de la clandestinitat, i amb la incorporació de dones falangistes. Entre els noms recollits per Antonieta Jarne, a partir de testimonis orals i de la crònica realitzada per José M. Álvarez Pallás, efectivament hi apareix Victòria Manonelles però com una integrant més d'aquell grup (Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 65-73). El cap del negociat de Foment durant la guerra, Juli Roca, declarà el 1939 que havia cotitzat al Socors Blanc i aporta com a testimonis a la mateixa Manonelles i a Soledad i Teresa Castellón que, segons el testimoni del funcionari, cotitzaven al seu domicili (Fons del GC —AHPL— expt. 11 llig. 82).

⁹⁵ José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 163. També apunta que aquest grup va ser desarticulat a finals de maig de 1938 quan un enllaç francès es va vendre al SIM. Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 65-73 i José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, pàg. 112.

⁹⁶ En el moment de fer la declaració Salazar, que tenia la seva activitat d'espionatge reconeguda pel SIPM, era agent de segona classe del Cos Tècnic d'Investigació i Vigilància.

Com per a tants altres lleidatans, la vida de la família Mangrané es va capgirar després del bombardeig franquista del 2 de novembre de 1937 —en el que va morir un nebot de Julià i Miquel que tenia 13 anys. Per qüestions de seguretat tota la família es va instal·lar a Alentorn (la Noguera), *pueblo alejado de toda comunicación con centros vitales del país y por ello exento del peligro de la aviación*. Des d'aquesta localitat es traslladaven diàriament al despatx de Lleida. A finals de març de 1938, quan l'ocupació de Lleida era imminent, Miquel Mangrané i el seu cunyat Joan Armengol intentaren arribar a la ciutat per esperar l'entrada de les tropes. Però no es van poder incorporar a la zona nacional perquè un control els aturà a Tèrmens, on s'amagaren en una era amb altres veïns esperant l'*alliberament* de la localitat. Hi van romandre quinze dies, però l'estabilització del front i la proximitat de l'escenari d'operacions militars feien perillosa la seva permanència, pel que Miquel decidí instal·lar-se a Barcelona on esperava passar desapercebut.

Un cop a la capital catalana va reprendre les activitats clandestines. Gràcies a un conegut aconseguí un lloc de treball com administratiu al laboratori fotogràfic de la conselleria de Governació de la Generalitat. Així tenia assegurat un sou, evitava la mobilització i podia obtenir alguna informació que compartia amb els seus amics del grup Concepción en reunions celebrades en la farmàcia de Mariano de Veciana. Amb l'ocupació total del país retornà a Lleida per presentar-se immediatament a les autoritats locals, a les que lliurà *en nombre propio y de toda su familia, aquellas cantidades que sus menguados recursos les consintieron*.

Mentre, Julià Mangrané s'havia quedat a Alentorn al càrrec de la resta de la família, però en una situació més precària perquè no podien anar a treballar a Lleida. Per aquest motiu va acceptar un treball d'administratiu a la delegació de proveïments de Cervera durant els darrers quatre o cinc últims mesos de 1938. Tot i que ell mateix qualificà aquesta feina com un *anodino empleo de cajero administrativo* amb un modest sou, estar ocupat en un servei encapçalat per un destacat dirigent socialista, Gabriel Latasa, posteriorment pesaria en contra seva als ulls del tribunal de responsabilitats polítiques. Per culminar tot aquest historial, Julià afegia que aprofità el seu nou lloc de treball per proporcionar aliments a dretans cerverins —tot un seguit de veïns i les autoritats locals de postguerra ho confirmaren.

També reivindicà activitats informatives a favor del bàndol franquista l'industrial fariner de Lleida Ricard Guix Pujol després d'haver estat denunciat davant del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques el mes de març de 1941. Com en altres acusacions llençades contra empresaris conservadors, els denunciants consideraven que una persona que havia mantingut la seva activitat professional durant la guerra —tenint la possibilitat d'haver marxat cap a l'*Espanya nacional*— necessàriament era un col·laborador dels revolucionaris.⁹⁷

La seva farinera, situada a la carretera de Torre-serona, va ser col·lectivitzada i la comissaria de la Generalitat realitzà algunes gestions a través de l'empresa. A Ricard Guix li van encomanar la tasca de comprar blat i farina a França, on es desplaçava personalment amb la corresponent documentació i un cotxe amb la llegenda Comitè Central de Farines. Aquesta activitat va ser en els anys de postguerra un altre argument contra l'empresari, ja que fou acusat de col·laboracionisme i de no abandonar l'Espanya republicana aprofitant alguna de les seves visites franceses.

El fariner s'encarregà d'aclarir aquests punts en la declaració presentada al tribunal, assegurant que en repetides ocasions va intentar passar-se a través de França a la zona rebel amb la seva família instal·lada a Vielha (Val d'Aran) per motius de salut de la seva esposa. Per poder visitar la dona i les filles Guix tenia una autorització d'Enric Vilà, delegat de la Generalitat a la Val d'Aran, ja que en les èpoques que el port de la Bonaigua estava tancat s'hi havia d'arribar per França. El pla era aprofitar aquestes visites, i les seves gestions empresarials, per quedar-se tots a l'altra banda dels Pirineus. Però es va frustrar perquè, continuant amb la declaració de Guix, patrulles de la FAI van sospitar de les seves intencions i no permeteren a la família abandonar Vielha. I encara més, l'amenaçaren amb la mort de la dona i les filles si ell romania a França més temps del necessari per realitzar la seva feina.

Per netejar més aquesta trajectòria, no s'oblidà d'explicar que en els viatges mantenia contactes amb agents franquistes en territori francès. A l'hotel

---

⁹⁷ Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida. L'Auditoria de Guerra delegada de Lleida ja el va sotmetre a un procés de diligències prèvies (núm. 6018), tot i que les actuacions es van acabar sense declaració de responsabilitat. Les acusacions eren les mateixes que després es repetirien en l'expedient per responsabilitats polítiques, ja que en el sistema judicial de l'estat franquista no era estrany ser jutjat o investigat en més d'una ocasió, i per jurisdiccions diferents, per uns mateixos fets.

Victoire de Toulouse va entrar en contacte amb el falangista Ramon Rocafort Monpeat, un comerciant de la Pobleta de Bellveí (Pallars Jussà) que estava a França des de l'agost de 1936. Segons el propi Rocafort Falange l'havia delegat a Toulouse per recaptar fons, facilitar l'evasió des de la zona *roja* i també actuava com agent de la delegació de recuperació de material de guerra a França. En un parell d'entrevistes, mantingudes el desembre de 1936 i el febrer de 1937, Assegura que Guix li va facilitar informació sobre l'aeròdrom d'Alfés i indústries de guerra. També va estar en contacte amb Antonio Pidal de Cors —alcalde de Vielha en els primers anys quaranta—, un agent del Servicio de Información de la Frontera del Nordeste de España (SIFNE)⁹⁸ i després del Servicio de Información y Policía Militar (SIPM) a Foz (França) —activitats que li valgueren l'expulsió de França. En aquest cas l'objectiu de les trobades era facilitar informació sobre els republicans i els revolucionaris de la Val d'Aran i fer arribar a la zona *nacional* correspondència aranesa.

I encara afegeix un darrer mèrit per reforçar la seva inqüestionable fidelitat, el suport a tot un seguit de persones que sí van aconseguir fugir de la zona republicana. El fariner aconseguí reunir diversos testimonis d'evadits, entre ells l'enginyer de camins lleidatà Victoriano Muñoz Oms.⁹⁹ Muñoz, que en el moment de fer la declaració era regidor de l'ajuntament de Barcelona, explicà que Guix actuava d'enllaç entre residents a Barcelona i els guies de la Val d'Aran i que li donà diners per facilitar l'evasió (...) *que pudo entregarme por la consideración que guardaban los elementos del control obrero de su casa*. Un veí d'Albagés també va explicar com arribà a França gràcies a que el senyor Guix el va fer passar per un ajudant de la farinera. Tots dos, amb un xofer de l'empresa, van poder arribar fins a Esterrí d'Àneu (Pallars Sobirà), aprofitant un viatge de negocis, on els esperava un guia.

La visió dels fets donada pel senyor Guix va ser confirmada pels informes que les autoritats locals necessàriament havien de realitzar durant la instrucció d'un expedient de responsabilitats polítiques. Tot i això, tant l'escrit del govern

---

⁹⁸ Organització fundada pel lligaire Josep Bertran Musitu que actuava tant a Catalunya com a l'estranger.

⁹⁹ Victoriano Muñoz, un cop a Burgos, va ser col·laborador del ministre d'Obres Públiques —Alfonso Peña— i s'atansà a la Falange. Després de l'ocupació de Barcelona, fou designat regidor en la primera comissió gestora municipal de la capital catalana (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 299 i Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*, pàg. 333).

civil com el de l'ajuntament feien referències negatives a les activitats empresarials i a un suposat enriquiment del fariner durant els primers mesos de guerra. Cap al final hagué de fugir a la província de Tarragona on treballà en un molí d'oli.

A partir dels casos documentats s'ha comprovat que una de les principals activitats mantingudes per aquestes persones era protegir a fugitius de la repressió revolucionària. Aquestes pràctiques són ja prou conegudes, però resulten més sorprenents quan els defensors de dretans són elements destacats de la CNT local, entre ells el cap de redacció d'*Acracia* i alcalde Manuel Magro Merodio.¹⁰⁰ En l'últim capítol d'aquest treball, on s'aborda l'organització del poder en la Lleida del front, s'explica que el doctor Francesc Bordalba, alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera, fou denunciat amb altres persones per conspirar contra les noves autoritats franquistes. Per fer-hi front presentà al governador civil una llarga declaració jurada sobre les seves activitats polítiques i professionals al llarg de trenta anys —des de la seva llicenciatura el 1908 fins al moment de la investigació l'abril de 1938.¹⁰¹

Amb l'inici del desordre de juliol de 1936 Francesc Bordalba es va amagar en un pis buit de la seva pròpia escala mentre escamots armats el buscaven en la torre del seu germà Ramon, també metge, on passaven l'estiu les seves filles. Davant del perill de la seva situació el porter de la finca l'informà que recentment havia ocupat un dels pisos

(...) un sastre llamado Manuel Magro y que al parecer debía ser hombre influyente, dadas las innumerables visitas que a diario recibía y a pesar de que no le conocía ni de vista, porque y seguramente por padecer un defecto físico que le impedía la deambulación, no le había encontrado nunca por las escaleras, me decidí presentarme a él (...)

¹⁰⁰ Tot i la sorpresa que pot suposar aquesta constatació, tampoc és única. El poumista Santiago Palacín havia destacat per un anticlericalisme radical des dels temps de la República en els seus mítings i escrits. Però la professora Conxita Mir ha pogut comprovar com es va arriscar a protegir una sèrie de religioses en el mateix edifici del Seminari conciliar en poder del POUM (Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir*, p. 241-251).

¹⁰¹ Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1. D'aquesta llarga declaració ens estalviarem tota la trajectòria anterior a la guerra. Ens limitarem a esmentar que el doctor Bordalba situa l'origen dels seus problemes posteriors en l'enfrontament mantingut durant les primeres dècades de segle entre la gent de Joventut Republicana i els sectors conservadors dels que ell formava part. Resulta especialment interessant comprovar que en aquells anys, sempre segons aquesta declaració, la lluita política es va manifestar de manera important a través de les oposicions per ocupar places oficials en centres mèdics i les competicions esportives. Explica com les discrepàncies polítiques es van manifestar obertament entre l'equip de futbol de Joventut i la penya esportiva Salvat de la que formava part Bordalba tant en els terrenys de joc com en les oficines del comitè provincial de futbol.

Magro va acceptar amargar-lo a casa seva, on ja havia acollit a l'advocat de la Lliga Antoni Sas Cugat,¹⁰² *ya que como idealista que nos dijo que era reprobaba en absoluto todo crimen y violencia*. Fins i tot, segons de la declaració de Bordalba, el futur alcalde de Lleida els hi va entregar armes de foc i posà un parell d'homes a protegir el pis.¹⁰³ Sembla que Magro va comunicar al comitè popular que ell personalment es feia responsable de tots els habitants de l'edifici. Aquest testimoni, com els anteriors, podria presentar alguns problemes d'exactitud, fruit de les circumstàncies polítiques del moment en què fou elaborat. Però la repetida insistència en la col·laboració mútua i la positiva visió que dona d'alguns líders cenetistes, segurament una aposta perillosa l'any 1938, donen versemblança al relat.

Uns dies després el doctor Bordalba va abandonar el pis per treballar com a metge de la Creu Roja, amagant-se durant un temps breu a la seu de l'entitat. Posteriorment van ser altres destacats cenetistes els que l'ajudaren. Jordà (secretari d'economia i estadística del sindicat) i Jaume Escalé Trillo (secretari del comitè intercomarcal), juntament amb Magro, aconseguiren la seva readmissió com a doctor de la Companyia del Nord —Bordalba explica que havia estat metge de l'esposa d'Escalé. A partir d'aquell moment, juntament amb el doctor Mostany, es van dedicar a visitar a ferroviaris sempre acompanyats d'homes armats que els vigilaven.

No va tenir, però, tanta sort amb els dirigents de la UGT que l'intentaren destituir de la seva plaça al dispensari antituberculós, li requisaren béns i van provocar que fos jutjat pel primer tribunal popular. Novament torna a aparèixer la figura defensora d'Escalé que públicament el reivindicà aconseguint la seva absolució. En un parell de detencions més durant la tardor de 1936 es va repetir la intervenció favorable d'homes de la CNT, que van arribar a treure'l dels

---

¹⁰² Antoni Sas havia estat col·laborador de l'exalcalde i diputat Rovira Roure—afusellat—, amb qui formà part de la candidatura lligaire a les eleccions de compromissaris de l'abril de 1936. També fou regidor en l'ajuntament governatiu de 1935. Sembla que en una ocasió Sas havia estat l'advocat d'ofici assignat a Magro Merodio.

¹⁰³ Posteriorment Bordalba va obtenir permís d'armes gràcies a la col·laboració d'un guàrdia civil que treballava a la comissari d'Ordre Públic i que apareix ben valorat en diversos testimonis de dretans.

calabossos del castell principal —la Seu Vella— on estava detingut per ordre del comissari d'Ordre Públic.¹⁰⁴

En poc temps Bordialba va tenir l'ocasió de tornar els favors rebuts. Quan els seus *amics* ja no van estar en condicions de defensar-lo més, es va amagar a la casa d'una antiga serventa que residia a Àger (la Noguera, serra del Montsec), fent creure a tothom que havia marxat a Barcelona per motius de salut. No ho va poder aprofitar per creuar el Pirineu perquè en aquell moment la climatologia dificultava els passos. Quan van passar uns dies sortí de l'amagatall per instal·lar-se a l'habitatge que ell també tenia a Àger. La seva estada al poble coincidí amb una malaltia de la dona de Magro que requeria un clima d'alçada i Bordialba li oferí casa seva, on es traslladà amb els fills d'ambdues famílies. A Àger es reunia periòdicament amb els dirigents locals, juntament amb Magro i cenetistes lleidatans que hi pujaven setmanalment.¹⁰⁵

El gener de 1937 *la represión roja había ya casi terminado* i l'estat de salut de la dona de Magro havia millorat, pel que decidiren retornar a Lleida. A partir d'aquí podria començar una suposada segona etapa de les activitats de Bordialba contra l'*ordre revolucionari*. En les seves pròpies paraules l'any 1937 va ser positiu per ell, donant una visió poc freqüent de la vida de Lleida en aquells moments, car *me dedicué al trabajo de mi profesión y como el dinero abundaba enormemente, bien pronto tuve cuantiosos ingresos profesionales*. Va mantenir les visites setmanals a Àger, col·laborant amb els seus veïns. Gràcies a que *algunos que actuaban de dirigentes allí (...) eran de mi más absoluta confianza* va poder declarar la inutilitat d'alguns reclutes de la regió, fer visites mèdiques gratuïtes i

¹⁰⁴ Tot i aquesta afirmació de Bordialba, en el seu expedient de la delegació d'Ordre Públic es conserva una ordre del comissari on disposava el seu alliberament l'endemà de la seva detenció que va tenir lloc el 31 d'octubre. L'ordre del comissari de la Generalitat que destituïa Bordialba del seu càrrec de director del Dispensari de Lluita Antituberculosa data del 24 d'agost de 1936 (altres funcionaris de la comissaria depurats en aquell moment van ser Josep Francino Gil, Ramon Roig Navarri, David Felip Ribera, Rafael Larrosa Hospital, Miracle Vega Monte, Emili Llano Imaz i Joan Castillo Estop) Caixa C-274 expt. 11256 (ADPL). Per altra banda, en l'apartat del capítol següent dedicat als serveis sanitaris durant la guerra, s'aporten diversos testimonis que coincideixen en afirmar que bona part dels metges dretans van optar per afiliar-se a la CNT, mentre que els més compromesos amb la causa republicana ho feren a la UGT.

¹⁰⁵ Després de l'ocupació la guàrdia civil d'Àger envià un informe a la jurisdicció militar sobre el POUM local després que algú assegurés que el partit es fundà per donar cobertura a dretans. Les conclusions a les que arriba —que no hem pogut constatar— resulten força curioses: (...) *la sociedad del POUM constituida en esta localidad lo fue después de iniciado nuestro Glorioso Movimiento Nacional, y no para salvar personas de derechas y orden, y si bien fue formado para contrarrestar la acción de la CNT por rivalidades de extremismo entre los dos partidos puesto que los primeros pertenecían a Izquierda Republicana de Cataluña y los segundos a Acción Catalana Separatista, y tanto unos como otros fueron los que persiguieron las personas de derechas y adictas a nuestra causa, habiendo sido instalado el POUM en la casa de José Nadal Mirada de esta localidad* (Fons del GC —AHPL— expt. 51 llig. 49).

(...) con el objeto de emplear el dinero rojo que ganaba y que naturalmente sabía que no había de valer nada, inició allí la construcción de una casa, empleando así a los pocos braceros que había en el país, lo que me valió sus simpatías ya que en la obra hacían lo que les venía en gana.

Els viatges servien també per amagar pròfugs en cases de camp, entre ells el seu germà Ramon que s'amagà a Àger abans de passar a Andorra i després a la zona rebel. Segons el seu propi testimoni, Francesc Bordalba no va seguir el mateix camí per continuar aprofitant-se de la seva professió

(...) en combinación con el Jefe de los Hospitales Militares de Lérida, Sr. Arrugaeta¹⁰⁶ y de otros Médicos que algunas veces formaban parte del Tribunal Médico Militar de la provincia y mangoneando en el Instituto de Higiene de donde intervenía en el resultado de los análisis y desde la dirección del Dispensario antituberculoso, en donde empleando un procedimiento rigurosamente científico, podía conseguir la inutilidad total de cuantos quisiera (...)

Podia a més disposar d'un cotxe oficial que li resultà molt útil pels viatges anteriorment comentats i per introduir a la ciutat aliments d'amagat que es distribuïen entre el personal sanitari. El 1938 el cap local de la Falange d'Àger acusaria a Bordalba i a d'altres veïns del poble d'haver-se enriquit a través del mercat negre on introduïren carn de porc.

El novembre de 1937 retornà a Àger amb la família d'Arrugaeta, probablement fugint del perill dels bombardejos, tot i que ell argumenta que el motiu fou *que nuestra misión se hacía cada día más peligrosa*. Aleshores és quan començà la preparació per fugir de la rereguarda republicana, tot i que *como nuestro grupo jamás tuvo la más pequeña contrariedad*, no ho van fer fins a mitjans de març de 1938. Declara que poc abans de l'ocupació una patrulla del Campesino va assaltar el seu domicili de Lleida, que van estar buscant-lo pel Montsec i que el seu nom apareixia en una llista de persones a executar que li van ensenyar després de l'ocupació.

A finals de març havien format un grup d'una dotzena de persones amagades en diferents punts del Montsec (el doctor Arrugaeta, l'industrial de Lleida Antonio Roch, el doctor Josep M. Mostany, el professor Juan Roch, el mestre nacional de la Regola i el seu fill Francesc entre ells). Van optar per creuar

---

¹⁰⁶ Segons el propi Francesc Bordalba, el doctor Arrugaeta va ser un enllaç dels serveis d'informació militar. Per altra banda, Jaume BARRULL cita una persona anomenada Dionisio Arrugaeta Garay com a vocal de la Junta Provincial de la Comunió Tradicionalista el 1934 ("Carlins i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX" dins Conxita MIR, *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, p. 209-229).

les línies a través del Noguera Ribagorçana fins arribar a Caserras del Castillo (Osca) on es presentaren a les autoritats militars de la zona. Posteriorment va passar a Montsó i d'allà a Lleida o va reprendre la seva activitat professional i les conspiracions polítiques al no obtenir cap càrrec de responsabilitat, com podem comprovar en un capítol posterior.

4.4 LA CULMINACIÓ D'UN SEGLE D'ANTICLERICALISME

Els historiadors Albert Manent i Josep Raventós han definit els anys de la guerra civil com el període que va donar lloc a una persecució religiosa sense precedents en la història catalana per les brutals dimensions de les agressions patides per persones i patrimonis de l'església catòlica. El pànic desencadenat per l'esclat revolucionari i els atacs feren *la impressió que s'enfonsava pràcticament l'Església com a institució*. L'esforç que algunes personalitats i els governs de la República i de la Generalitat van fer per salvar els eclesiàstics no foren en absolut suficients per evitar una dramàtica matança que sovint es recolzava en rumors sense fonaments —temples i convents convertits en centres de resistència dels sollevats el juliol de 1936— i gairebé sempre es justificava amb la confusió existent entre església i classes dominants.¹⁰⁷

Totes aquestes afirmacions són certes, i més en la diòcesi de Lleida on va morir més del seixanta per cent del clergat —ocupa el segon lloc en una taula de violència després del bisbat de Barbastro. Però una situació tan greu necessita una explicació més elaborada, que tingui en compte més elements que el control del

---

¹⁰⁷ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil, 1936-1939* (la cita correspon a la pàgina 43). L'associació en l'imaginari col·lectiu dels religiosos amb l'ús de les armes estava molt arrelada a Catalunya i Espanya. Des de l'època de les guerres carlines la figura del frare trabucaire era un estereotip habitual. La permanència d'aquest mite queda clara en la recuperació del tema per part del director de cinema Ken Loach, quan *justifica* l'execució d'un capellà que disparava des del campanar de la parròquia (*Land of Freedom*, 1994). El mateix argument apareix en relats compromesos contra la revolució. Segons mossèn Miquel Queralt el dia 20 de juliol es van sentir trets d'emboscats al convent de Santa Clara de Lleida —el convent va ser assaltat el dia 22— (testimoni publicat a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes, 1936*, p. 97-106). Els fets del convent dels carmelites descalços de Barcelona, on es va refugiar el regiment de cavalleria Santiago per després oferir resistència, van servir d'argument per justificar el mite dels frares armats. De fet, també els vencedors de la guerra, amb un objectiu diferent, van difondre la idea que els carmelites participaven de la sublevació. Després de rendir-se una part important de l'oficialitat i la meitat dels frares van ser assassinats, morts de les que els franquistes van responsabilitzar al general Escobar en el seu consell de guerra (Albert MANENT, "Setge i rendició dels militars refugiats al convent dels carmelites descalços de Barcelona el 1936. Un testimoniatge d'excepció: Gonçal Macià Irigoyen" dins *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, p. 13-22).

carrer pels incontrolats de la FAI —tot i que sigui una part de la interpretació— com ho fan els autors suara esmentats. L'antropòleg nordamericà Bruce Lincoln, en un celebrat article en que analitzà les exhumacions de cadàvers de religiosos l'estiu de 1936, parteix de la base que

*(...) nuestra condición de investigadores nos impide arrumbar cualquier acción humana con la excusa que es “aberrante”, y que, por el contrario, debemos buscar los orígenes y el significado hasta de las conductas más extrañas y repugnantes, porque sometidas a un profundo análisis pueden resultar mucho más expresivas y significativas que las conductas estereotipadas y autómatas que concebimos como parte de la normalidad.*¹⁰⁸

Per aprofundir en aquestes causes, cal recórrer a una perspectiva interdisciplinària que combini l'òptica de diverses ciències —història, antropologia, sociologia, psicologia.¹⁰⁹

No cal dir que les explicacions donades des del bàndol *nacional*, i després per la dictadura, són totalment insatisfactòries i ignoren absolutament cap perspectiva científica. Esdevindria habitual l'associació entre la participació en aquesta mena de fets destructius i violents amb conductes malaltisses i comportaments èticament reprovables. D'un llauner d'Alcarràs (el Segrià) es va dir que

*Como habitual en la embriaguez y característica de soez, por su falta de instrucción y discernimiento, intervino en la destrucción y quema de las Imágenes de la iglesia, sin otras más circunstancias.- No actuó en pro ni en contra (del Movimiento), y sí se ejercitaba en entrar y salir de los establecimientos de bebidas alcohólicas.- Indeseable de la sociedad.*¹¹⁰

En un altre cas, un pagès de la ciutat —veí del carrer Sant Carles— fou denunciat a finals de 1938 per un guàrdia urbà que l'acusava d'haver estat

(...) uno de los que en los primeros días del dominio rojo en esta Capital, sacó las Imágenes de la Iglesia de San Andrés y las prendió fuego, que se puso un manto de una de las Imágenes y se paseó por las calles haciendo mofa; que le consta que era uno de los que denunciaban a las personas de derechas (...)

¹⁰⁸ Bruce LINCOLN, “Exhumaciones revolucionarias en España, julio 1936”, pàg. 103. Diversos autors han manifestat el seu acord amb algunes de les tesis defensades per Lincoln en aquest article (Julio de la CUEVA, “El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil”, p. 279-282; M. Pilar SALOMÓN, “Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo” pàg. 125 i Julián CASANOVA, *De la calle al frente*, p. 160-161).

¹⁰⁹ Per José Álvarez Junco, una variable que cal tenir en compte alhora d'explicar la llarga tradició d'anticlericalisme popular sorgeix de la mentalitat masculista pròpia d'aquesta societat. Els elements masculins de la comunitat podien veure els capellans com uns competidors sexuals donat el fàcil accés que tenien a les dones i a les seves confidències, una relació que ells tenien vedada. En una cosmovisió masculista, aquesta competència s'havia de traduir necessàriament en proeses sexuals. Per altra banda, la monja i la novícia són el prototipus d'objectiu eròtic en una societat catòlica i masculista —recordeu el mite de don Joan— i el clergue torna a ser qui té més fàcil accés a aquest objecte de desig (José ÁLVAREZ JUNCO, “El anticlericalismo en el movimiento obrero” i *El emperador del paralelo. Lerroux y la demagogia populista*). Una interpretació de la violència anticlerical des de l'òptica de l'antropologia a Manuel DELGADO, *La ira sagrada*.

¹¹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 83 llig. 22.

Per deixar més clar el to moral d'aquesta persona, una neboda va confirmar l'acusació —*vió que tenía un manto de una Imagen colgado junto a la ropa de su uso, que al preguntarle la dicente donde era aquel manto su tío le contestó que era de la Iglesia de al lado de su domicilio*— i la reblà afegint-hi una vida sexual desordenada

(...) *hace cosa de un mes se empeñó (l'oncle) en que los padres de la declarante dejaran venir a Lérida para hacerle compañía y ayudarle a una hermana llamada P., de 12 años de edad, accediendo a ello por ser pariente, y cierto día que vinieron de la torre a la Capital para verla, les dijo dicha niña que su tío tenía con ella abusos deshonestos, obligándola a que le masturbase, en vista de lo cual volvieron a llevarse a la torre a la pequeña.*¹¹¹

Per a la moral vencedora de la guerra els menjacapellans encara resultaven més *dolents* si també eren borratxos o delinqüents sexuals. La barreja d'acusacions de tipus polític amb una vida moral *poc cristiana* era freqüent en les acusacions contra les dones roges. En aquest cas són especialment representatius els estudis que el psiquiatra Antonio Vallejo Nágera realitzà entre 1938 i 1939 per demostrar que les preses polítiques també tenien un comportament mental pertorbat.¹¹² D'un cop es criminalitzaven les reivindicacions femenines i l'etapa política anterior que havia permès una desacostumada participació de les dones.

La història contemporània dels països catòlics europeus mediterranis, França, Itàlia i Espanya, és també la d'una llarga tradició anticlerical. Evidentment existeixen manifestacions anticlericals en la literatura medieval i moderna, mantenint-se tota una sèrie de tòpics al llarg del temps —influència dels clergues en la vida local, perceptors de privilegis, identificació amb les classes dominants, conducta sexual desordenada, traïció als valors evangèlics, obscurantisme oposat a la difusió de la raó, etc.—, però adopta una naturalesa diferent en els segles XIX i XX. Una de les diferències radicaria en la descristianització de la societat, en la crítica a la religió i als dogmes —no només al comportament desviat de les persones com feia l'anticlericalisme popular tradicional— i en la seva vinculació amb l'acció política directa i violenta que el converteixen en un recurs mobilitzador

¹¹¹ No cal dir que el pagès fou detingut i posat a disposició de les autoritats militars (Fons del GC — AHPL— expt. 36 llig. 64). Cal notar que en aquest cas els suposats abusos sobre la menor són un agreujant del comportament realment perillós, la destrucció i l'escarni del patrimoni religiós.

¹¹² Vegeu una anàlisi d'aquestes investigacions a Antonio NADAL, "Experiencias psíquicas sobre mujeres marxista malagueñas. Málaga 1939".

(...) *cabría hablar de una ruptura o metamorfosis entre el antiguo anticlericalismo popular y el nuevo anticlericalismo político, y también popular, de los siglos XIX y XX, de modo tal que en el fondo se trataría de dos fenómenos distintos aunque originariamente relacionados. Su diferencia estaría en el uso de la violencia sacrofóbica colectiva como algo usual y conveniente.*¹¹³

La societat de masses i la politització popular serien els responsables de la radicalització de la fúria de les accions anticlericals protagonitzades per les classes subalternes des de l'època del Trienni Liberal fins a la guerra civil de 1936.

Intel·lectualment el canvi arrencaria dels il·lustrats que començaren a qüestionar-se la institució eclesiàstica i la pròpia religió i tindria els seus fonaments en la Revolució Francesa, la crisi de l'Antic Règim i el procés de secularització d'Europa occidental. Una llarga tradició que ha estat central en la cultura política d'aquests països i que s'ha concretat en diverses manifestacions: discursos polítics, legislacions, esclats violents, imatgeria popular, expressions artístiques i literàries, etc. Per a Álvarez Junco l'anticlericalisme és l'únic que tenen en comú els programes de les forces progressistes —demòcrates, republicans, radicals, socialistes, anarquistes, etc.— entre 1834-35 i la guerra civil.¹¹⁴ Es podria resumir en dues grans tendències: un anticlericalisme culte — projectes polítics elaborats per les elits, projectes de secularització de la societat, debats al voltant de la separació església-estat, etc.— i un anticlericalisme popular, més radical i violent. Dues tendències que s'autoalimenten i que, necessàriament, cal estudiar-les conjuntament.¹¹⁵

Els comportaments anticlericals col·lectius han adquirit un caràcter estructural, *un rasgo de cultura estable, en un proceder característico de determinados sectores sociales revelador no sólo de una ideología sino de una visión del mundo más honda e inspiradora de comportamientos*. De manera que *se fraguó y extendió una hostilidad hacia el estamento clerical y las personas que*

¹¹³ Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical", pàg. 87.

¹¹⁴ José ÁLVAREZ JUNCO, "El anticlericalismo en el movimiento obrero".

¹¹⁵ Tot i la desatenció que l'anticlericalisme ha rebut per part de la historiografia espanyola, oblit que contrasta amb el seu protagonisme, estan començant a aparèixer tota una sèrie de publicacions que comencen a renovar el nostre coneixement sobre aquest tema. Vegeu Emilio LA PARRA LÓPEZ i Manuel SUÁREZ CORTINA (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo* i M. Pilar SALOMÓN CHELIZ, "Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo". Una exhaustiva recerca sobre el que hem anomenat anticlericalisme culte la trobem en el recent llibre de José Luis MOLINA sobre aquesta tradició en la literatura espanyola del segle XIX. Un treball que, partint del context històric, polític i social de les obres analitzades, estudia tant als autors de prestigi, com la literatura popular i el periodisme, el que ens permet copsar millor com la cultura política anticlerical estava profundament arrelada en l'imaginari col·lectiu (José Luis MOLINA, *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*).

de él formaban parte materializada en una nítida distinción entre “ellos” y “nosotros” como dos categorías morales, y en cierta medida también materiales, diferenciadas y irreconciliables.¹¹⁶ Aquesta diferenciació explica que el clergat i els edificis religiosos hagin estat un objectiu preferent de les ires populars quan les classes subalternes s’han fet amb el control del carrer, enlloc de centrar els atacs en els patrons, la guàrdia civil o les autoritats locals. Els que aspiraven a un canvi social començaven, o acabaven, les seves accions atacant violentament l’església.

El règim de la Restauració havia organitzat un estat confessional —tot i algunes oposicions la constitució liberal de 1876 així ho reconeixia— i havia possibilitat la prosperitat institucional de l’església catòlica —increment d’efectius, protecció a les ordres religioses, etc. Però la naturalesa classista d’aquell estat també va afavorir que l’església *perdés* una part important de les classes populars que definitivament la veien com una aliada de rics i poderosos. I que l’esquerra anticlerical consolidés la interpretació que vinculava l’endarreriment espanyol amb el pes de l’església en la societat.

El republicanisme, que tenia en l’anticlericalisme una part fonamental del seu discurs tradicional —com l’anarquisme i, en menor mesura el socialisme—, convertí el clergat en la representació de tots els mals. La redempció del poble requeria la seva derrota —segons l’opció política això podia significar reformar, control o eliminació. L’arribada de la República va suposar, entre altres coses, l’articulació d’un cos legal anticlerical, acompanyat de la pèrdua de poder polític per part dels grups socials als quals l’església havia donat tradicionalment el seu suport. La resposta des de l’església seria donar suport a les coalicions electorals de la dreta i les actituds antirepublicanes d’una part important de la jerarquia. Quan el fracàs de la insurrecció militar donà lloc a la guerra, la presa de posició d’uns i altres estava en bona mesura decidida.¹¹⁷

¹¹⁶ Demetrio CASTRO, “Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical”, pàg. 70 i 81.

¹¹⁷ Les interpretacions tradicionals d’aquesta persecució en temps de guerra marquen els seus orígens en la política anticlerical republicana que ja va donar lloc a actituds violentes, quan no en el laïcisme del segle XIX (Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939* i Vicente CÁRCCEL, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1931-1939)*). Un resum de la legislació anticlerical republicana a Fernando de MEER, *La Constitución de la II República*. La relació entre republicanisme i anticlericalisme a José ÁLVAREZ JUNCO, *El emperador del Paralelo*. Una visió actualitzada i molt interessant de tota aquesta problemàtica a Julio de la CUEVA, “El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil”.

La persecució religiosa que va tenir lloc a bona part de la rereguarda republicana —l'única excepció important és Euskadi per les característiques polítiques del país ja comentades—¹¹⁸ constituïria la manifestació més violenta, sistemàtica i última d'un procés arrancant cent anys abans, en els inicis de la construcció de l'estat liberal espanyol. Es tracta d'una explosió de l'anticlericalisme popular que, com ha apuntat M. Pilar Salomón, sovint ha estat interpretat des de l'òptica elitista de l'investigador. S'ha vist com un comportament bàsicament urbà, irracional i violent, propi d'una classe obrera que només tenia el recurs a l'acció directa per influir en els processos polítics i que, tot i basar-se en les noves religions del moviment obrer —el marxisme i l'anarquisme—, ha desviat als oprimits dels objectius essencials de la lluita de classes. Segons alguna d'aquestes interpretacions la manipulació política de les classes populars, mediatitzada per la naturalesa de la societat de masses, es veuria agreujada pel caràcter exaltat dels espanyols. Sense tenir en compte que era en realitat l'expressió d'una cultura política molt implicada en els projectes reformistes i revolucionaris espanyols.¹¹⁹

En realitat cal tenir en compte, seguint a Julio de la Cueva, que aquesta persecució no fou quelcom conjuntural ni la resposta a una crisi concreta, sinó el punt culminant d'una llarga guerra entre clericalisme i anticlericalisme.

*La persecución religiosa, lejos de la "ilógica" que muchos, desde las simpatías por uno y otro bando le han atribuido, tenía una lógica o, mejor expresado aún, guardaba una perfecta coherencia con una larga historia de anticlericalismo popular y populismo anticlerical.*¹²⁰

¹¹⁸ Sobre els *problemes* de la causa franquista amb el catolicisme basc vegeu Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, p. 252-254.

¹¹⁹ Els investigadors han discutit la possibilitat de parlar de persecució religiosa en la rereguarda republicana. Jaume BARRULL diferencia entre persecució religiosa —atacs a les persones, objectes i edificis únicament pel seu caràcter de representants de l'església— i persecució anticlerical —repressió originada per les implicacions socials i polítiques de l'església—, encara que reconeix la dificultat de destriar ambdues interpretacions alhora de fixar-nos en la realitat (*Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 37). També van ser repressaliats militars i civils sollevats, polítics de la dreta, persones conservadores, cinquenacolumnistes i en general tots aquells que podien ser considerats per algun motiu desafectes a la República i a la revolució, però l'estudi de Julio de la Cueva deixa clar que es pot parlar d'una persecució religiosa, en tant que es va exercir una violència sistemàtica contra un grup caracteritzat per la seva relació amb l'església catòlica ("El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil"). Pel que fa a les crítiques estratègiques contra l'anticlericalisme del moviment obrer, Pablo Iglesias defensava la idea que era perjudicial, que els treballadors havien de centrar-se en la lluita contra els patrons i el sistema capitalista (José ÁLVAREZ JUNCO, "El anticlericalismo en el movimiento obrero").

¹²⁰ Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", pàg. 282. Els atacs anticlericals s'adrecen, per qüestions òbvies, de manera gairebé exclusiva contra l'església catòlica. Segons Manent i Raventós a les esglésies protestants de Barcelona no es va interrompre el culte, tot i que també es va incendiar una capella evangèlica, perquè no representava la creença lligada als poders terrenals (Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya*, p. 39-40). Tot i això, en la crítica anticlerical també hi ha un component antideista —en la nova societat posterior a la revolució no hi ha

4.4.1 DISCURS ANTIRELIGIÓS DE LA PREMSA REVOLUCIONÀRIA LOCAL

Més enllà de les arrels de l'anticlericalisme popular espanyol, ens hem de centrar en la violència manifestada durant els mesos que Lleida va formar part de la rereguarda republicana. Com ha afirmat el professor Jaume Barrull (...) *en les estructures socials i polítiques lleidatanes, l'Església jugava un paper decisiu com a element vertebrador i homogeneïtzador de les dretes socials i polítiques*. Partint d'aquesta realitat, la premsa revolucionària local es va encarregar de difondre missatges que corroboraven la maldat intrínseca dels religiosos per justificar la persecució religiosa que s'estava duent a terme —tot i que, com també ha assenyalat Barrull, només es fa una apologia explícita de la destrucció del patrimoni eclesiàstic però no dels assassinats.¹²¹

Un dels arguments bàsics, i en absolut nou, era l'associació de la conducta del clergat regular i secular amb practiques polítiques i morals condemnables. Per a l'artista d'avantguarda compromès amb les transformacions revolucionàries Enric Crous Vidal, les motivacions econòmiques estaven en l'origen de tota guerra, però aquestes causes *egoistes* sovint s'emascaraven amb altres discursos. I és en aquesta tasca on l'església catòlica havia jugat el seu paper al passar de ser defensora dels pobres en el seu discurs original —que Crous no nega— a *estar en orgia permanente con el rico*.¹²² Per altra banda, l'artista també considerava

---

d'haver lloc per a déu ni per la religió, si més no tal com s'havien entès fins aleshores. En aquest sentit, trobem una nota a la premsa local on es comunicava la presència a Alcarràs (Segrià) d'un pastor protestant que percebia uns diners de l'ambaixada anglesa. El redactor conclouia que el clergue havia de posar-se a treballar i deixar de guanyar ànimes per al cel i de viure del treball dels altres (*Acracia*, núm. 394, 29/X/37, pàg. 8). La presència d'altres cultes cristians a les terres de Lleida durant la guerra encara no ha estat estudiada. En canvi, sí hi ha una aproximació a la repressió patida en la dictadura Pere SOLÀ, "La llibertat d'associació, de reunió i de culte dels protestants lleidatans (1939-1954)".

¹²¹ Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 39 i 44.

¹²² Un articulista de *Combat* reconeixia la grandesa moral dels que, des de l'església, pretenien retornar al que considerava missatge original de l'Evangelí, un discurs alliberador, però també admetia que aquests no havien fet mai res seriós per alliberar l'oprimit ("Els sacerdots camarades", núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 4). Una de les tesis defensades per José ÁLVAREZ JUNCO es fonamenta en la percepció que tenien els anticlericals de la traïció de l'església a l'esperit de l'Evangelí: (...) *bajo la capa anticristiana del anticlericalismo contemporáneo existen fuertes dosis de moralidad y de actitudes cristianas e incluso fuertemente clericales* ("El anticlericalismo en el movimiento obrero", pàg. 284). En altres ocasions es lloa la figura dels capellans que abandonen la seva condició sacerdotal per passar-se a la revolució. La premsa comenta el cas d'un mossèn de Barcelona que participà en la crema de la seva pròpia parròquia, convertida posteriorment en cooperativa, i el de Josep M. Sistac —capellà de Bellvís (la Noguera)— que després de ser absolt pel tribunal popular treballava com a mestre —*El poble no perd la serenitat i reconeix que àdhuc un clergue intel·ligent pot fer-se ressò de la nostra justa causa*— ("Els hàbits penjats a la figuera", dins *Combat*, núm. 36, 5/IX/36, pàg. 1).

condemnable per cínica la posició en la guerra d'una institució que històricament havia patrocinat guerres contra els infidels i que ara legitimava tropes mores

*La Iglesia, ya de tiempo inmemorial, organiza guerras (eso sí santas) —como si hubiera alguna que pudiera serlo— contra los herejes, entre los cuales se hallan comprendidos los moros que dicho sea de paso, tanto trabajo costó a nuestros cristianos expulsarles de España y el combatirles fuera. En pocas palabras: Imaginaos presenciar una arenga de Cristo, empuñando una star y luego bendecir la quinta columna, por ejemplo (...) Pero como nuestros patrioterros, cristeros también, ingieren igual un evangelio que un fichero de cárcel, no es de extrañar que lancen al pueblo un Tercio extranjero con la morisma juntos, en sagrada defensa nada menos (!) que de la Religión Apostólica y Romana, quedándose luego tan frescos.*¹²³

En altres casos, les acusacions llençades contra l'església semblen sorgides de la més desbordant imaginació popular, d'unes fabulacions que recorden algunes de les escenes orgiàstiques situades pel marquès de Sade en convents. Segons *Acracia*, les esglésies, convents, escoles religioses i palaus episcopals eren centres de corrupció política i moral *empleados para corrupción de menores y escuelas técnicas de ca... e invertidos*, en els que es comerciava amb qüestions espirituals. A més de tenir —tot això evidentment de manera suposada— armes i ràdios clandestines, els religiosos feien servir la seva posició moral per amagar altres activitats

*(...) las pobres monjitas desahogaban de vez en cuando a los que intentaban implantar el oscurantismo y el “auto de fe” en este país, al mismo tiempo que celebraban orgías con frailes rollizos bien cebados con el pan que faltaba en los hogares humildes (léase obreros), todo esto acompañado de un sadismo en la brutalidad que escalofría.*¹²⁴

Per al president del Sindicat Únic de Professions Liberals, Emili Sendrós, els tres enemics fonamentals de la revolució i del poble eren els militars, el capital i el clergat. A més de col·laborar en l'explotació, la repressió i el sacrifici en guerres dels treballadors, acusava d'hipocresia moral a l'església

¡Ah fantasmas negros! Cuantas monstruosidades de vicio y degeneración practicabais a la sombra de los templos! ONANISMO... SADISMO... MASOQUISMO... y todas las aberraciones sexuales que tanto deleite os proporcionaban serán barridos. ¡Se han descubierto vuestros secretos, seres corrompidos! Vosotros sois los que, amparando los votos de castidad, habéis violado los votos de castidad, habéis violado y

¹²³ Enric CROUS VIDAL, “Moros y cristianos” dins *Acracia*, núm. 103, 25/XI/36, pàg.2. En aquest article Crous barreja les crítiques contra l'església amb atacs a l'exèrcit que també s'havia beneficiat de les campanyes militars africanes. Un exèrcit, conclou, que lluitava contra el separatisme i la unitat de la pàtria però que, afirma, havia gairebé lliurat les Balears als feixistes italians i anys enrera havia perdut Cuba i les Filipines. A *Combat* s'arriba a justificar la necessitat d'esborrar violentament l'església per la seva secular hipocresia, per la distància entre el seu discurs i les seves obres (“El sadisme feixista i la religió de Crist”, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1)

¹²⁴ “No merecen perdón” dins *Acracia*, núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 1. La tradicional associació en l'imaginari col·lectiu dels religiosos amb una hiperactiva vida sexual a José ÁLVAREZ JUNCO, “El anticlericalismo en el movimiento obrero” i *El emperador del Paralelo*.

*ultrajado a toda mujer mística. Estas alcahuetas de beatas que tanto os habéis beneficiado, serán eliminadas por las limpias manos del proletariado.*¹²⁵

Al marge de perpetuar el tradicional discurs sobre les pràctiques sexuals clandestines dels homes de l'església, cal tornar a assenyalar la pacata visió de la sexualitat que molts revolucionaris tenien. En el text anterior l'onanisme, la recerca del plaer sexual sense finalitats reproductores, és presentat com una aberració sexual. En certa manera com al Gènesi, quan Déu matà a Onan perquè en les relacions sexuals amb la seva dona *deixava caure el semen a terra*, comportament que *ofenia molt el Senyor*. Es tractaria d'una prova més de la moralitat, dogmatisme i puritanisme que s'amaga darrere de l'anticlericalisme, tal com repetidament ha assenyalat el professor Álvarez Junco. Puritanisme que, en part, explicaria la radicalitat del moviment a l'impedir la negociació amb els eclesiàstics.

Aquesta premsa no es limitava a posar exemples inconcrets com els anteriors, sinó que també s'asseguraven troballes similars en els temples saquejats de Lleida. En uns casos transformant la realitat, com les sospites aixecades sobre una ossera localitzada al convent dels Mercedaris —convertit en seu dels sindicats de la CNT—

*Nosotros hemos visto por nuestros propios ojos el motivo de los comentarios del día. Cráneos, tibias, fémures, todo envuelto entre los escombros del interior en lo alto de la bóveda se aventura el punto de obturación por donde, muertos o vivos, eran arrojados los cuerpos.*¹²⁶

I en altres casos, de ben segur inventant-se una realitat. Al convent dels pares franciscans —inicialment també controlat pels anarquistes— s'afirmava haver trobat roba interior femenina, preservatius i articles pornogràfics

*¡Qué sugestivo debía ser el cuadro de ver una de esas beatas, lame cirios, luciendo sus formas en el templo de dios y Jesús crucificado, perseguida por el rechoncho padre prior en calzoncillos!... ¡Ah, granujas indecentes!*¹²⁷

Per tant l'església que s'estava combatent no complia amb la moral que predicava ni es movia per altres motivacions que els interessos terrenals. El columnista Klein explica, amb to humorístic, una suposada reunió secreta que del

¹²⁵ Emili Sendrós, "¡Revolución!" dins *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 3. A aquests vicis l'autor sumava la tendència dels *militares asquerosos* a utilitzar els serveis de prostitutes. Tot això havia de ser eliminat per la revolució.

¹²⁶ *Acracia*, núm. 96, 17/XI/36, pàg. 1 i núm. 97, 18/XI/36, pàg. 1—es publica una fotografia en primera plana de l'ossera.

¹²⁷ *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2.

bisbe de Lleida amb els canonges i beneficiats de la catedral el 1916. El bisbe pretenia que el lladre d'un calze el retornés —descriu com habitual la desaparició de béns de la catedral— i per això proposà apagar els llums perquè l'infractor pogués retornar l'objecte conservant l'anonimat. Així es féu, però quan la sala es tornà a il·luminar el calze encara no hi era i, en canvi, havia desaparegut una escriptoria de plata.¹²⁸

4.4.2 EL DARRER GRAN ESCLAT DE LA VIOLÈNCIA ANTICLERICAL EN LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA CATALANA

Amb tots aquests condicionants les accions violentes contra representants de l'església catòlica —detencions i assassinats— van aparèixer els primers dies de revolta. Segons José M. Álvarez Pallás entre les tres primeres víctimes del dia 20 de juliol, dues eren sacerdots —Cirilo Serra Gotarda, que no apareix en els llistats de la Causa General, i Manuel Torres Anadón. També el dia 20 es produïa el primer assalt a un temple de la ciutat, i un dels més significats de Lleida, la parròquia de Sant Llorenç. Aquelles dues morts van tenir lloc al carrer per elements incontrolats, fruit del primer esclat de violència. Però el major nombre de baixes, com passà a la resta de la zona republicana, no el provocaren les turbes espontànies, sinó grups armats paramilitars —partides encarregades de netejar la rereguarda d'enemics i, sovint, amb una major consciència política.¹²⁹

A partir d'aquí, ens trobem amb un nombre considerable de morts, amb l'assalt de temples i de convents per destruir-los totalment o parcial i amb la detenció de religiosos. Aquestes accions es podien convertir, com comprovarem més endavant, en un espectacle públic amb components de ritual. Existeixen múltiples relats sobre les penalitats patides pel clergat lleidatà, pel que ens centrarem en alguns exemples que resulten prou significatius del clima del moment.¹³⁰

¹²⁸ KLEIN, "Un sainete leridano entre clérigos" dins *Acracia*, núm. 147, 13/I/37, pàg. 4.

¹²⁹ Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical".

¹³⁰ El professor Jaume BARRULL dedica un apartat a la persecució contra l'església catòlica local en el seu treball sobre la violència i justícia. Tant reflexions de caràcter general, com els moments culminants d'aquesta estratègia repressiva a Lleida (*Violència popular i justícia revolucionària*, "Caràcter i abast de la persecució contra l'Església", p. 36-45). Un visió interessada, però que aporta informació a Ramiro VIOLA, *El*

Un paleta del POUM, que el mes de març de 1939 estava a la presó de Lleida amb la seva dona, era acusat de formar part dels piquets d'execució i de requisar els efectes personals dels afusellats —a més havia rebut altres accions menys greus com fer guàrdies armat en un convent, a la presó i en carreteres. Davant de les acusacions rebudes acceptà que havia sortit armat al carrer complint les ordres dels dirigents del partit —acusa a Sebastià Garsaball i a Joan Farré de manar-los que sortissin *a la calle a detener a las personas de derechas y a todos aquellos que se habían opuesto al triunfo marxista*, però en un altre moment diu que va estar entre els que exigien el repartiment d'armes després de fracassar la revolta militar. Entre aquestes accions, relata com va participar en la detenció d'un capellà que posteriorment seria assassinat —mossèn Miquel Baró Bonet, mort en la saca de la nit del 20 d'agost de 1936. Per suavitzar la seva participació en els fets, assegura que un dia que estava al carrer —a la porta de casa seva—va passar un camió amb tres homes que li oferiren participar en la detenció d'un capellà i ell decidí acompanyar-los

Llegando a la plaza del Depósito, domicilio del referido Sacerdote, él se quedó como a unos cincuenta metros retirado, para evitar que se pudiera fugar, mientras otros compañeros le decían a la madre que saliera su hijo, que al salir este y detenerle mientras lo llevaban al camión, las mujeres que se habían congregado en las inmediaciones, entre las que estaba la suya, empezaron a dar gritos diciendo “matarlo” y después insultaron a su madre y la arrojaron algunas piedras.

El matrimoni va quedar a disposició de les autoritats judicials de l'exèrcit d'ocupació que el condemnaren a mort en un consell de guerra que envià el següent certificat al tribunal regional de Responsabilitats Polítiques

En los primeros días del G.M.N. y en unión de cuatro o cinco sujetos disparaban sus pistolas contra tres personas y un sacerdote en la plaza del Segre de esta Capital, que resultaron muertos a consecuencia de los disparos. Intervino en el asalto del Convento de Srª Clara tomando parte en la violación de las tumbas de allí y cometiendo con los cadáveres toda clase de atropellos, igualmente violó tumbas de la Catedral de esta Ciudad y fue uno de los que detuvieron al Sacerdote D. Miguel Baró Bonet, que más tarde fué fusilado, y celebraban algardas y manifestaciones de entusiasmo los fusilamientos que se realizaban en el cementerio.¹³¹

L'assistència de públic a les agressions no era estranya ja que sovint no es tractava *només* de matar les víctimes, sinó d'humiliar-les amb tractes vexatoris o

---

martirio de una iglesia. Lérida, 1936-1939. En el mateix sentit, també cal tornar a citar a José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*. La gravetat d'aquesta repressió a la diòcesi de Lleida mereix que l'obra clàssica de monsenyor Montero li dediqui un espai propi (Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, p. 233-244).

¹³¹ Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 92 i expedient per responsabilitats polítiques a l'AAPL. La seva dona fou detinguda per haver celebrat públicament la detenció de capellans.

tortures. Com apunta Demetrio Castro es tractava, al marge de l'existència de personalitats sàdiques, de violentar la dignitat de la persona a executar, d'atacar els signes externs de la seva condició

*(...) la crueldad y la violencia ejercida contra miembros del clero no debiera desvincularse de un proceso más amplio de expansión de la violencia política en sus formas más extremas, propio de buena parte del siglo XIX español y de ciertos momentos del primer tercio del XX. Una forma de violencia cuya extremosidad se entiende desde una desestimación radical del contrario capaz de borrar todo rasgo de identificación con él, de convertirle en símbolo de cuanto se teme y se odia y, llegado el caso, infligirle, un trato que no sólo satisfaga el rencor sino que en su misma desmesura deshumanice su cuerpo tratándolo del modo que nunca se trataría el de un igual.*¹³²

Dels múltiples casos de violències extremes que podrien relatar-se, i que s'han relatat en diferents investigacions i martirologis,¹³³ n'incorporarem només un exemple, la mort del sagristà de Tragó de Noguera, que il·lustra perfectament el que hem estat comentant

*(...) se dió el caso del asesinato del Sacristán de la Iglesia que después de realizarlo fue arrastrado por las calles del pueblo atado y tirado por un burro, ensañándose los asesinos con refinada crueldad sobre su víctima pues fue vilmente destrozado a balazos su cuerpo ya difunto. Se devastó la Iglesia parroquial, quemando públicamente todos los ornamentos e imágenes, habiendo incluso un pregón del Comité para que todos los particulares presentasen todos los ornamentos e imágenes para ser quemados y destruidos públicamente.*¹³⁴

Un altre testimoni que aporta una informació paradigmàtica és el del Missioner Fill de l'Immaculat Cor de Maria —ordre de la que van morir nou religiosos—, Mariano Bergua Ibáñez.¹³⁵ Segons el seu criteri, mentre els militars van controlar la ciutat no hi va passar res d'especial, pel que la comunitat va mantenir les activitats ordinàries. Però quan van ser conscients de la derrota rebel i del risc d'assalt, el Pare Superior ordenà que tots els pares i germans de la comunitat marxessin vestits de paisans. El declarant va quedar-se l'últim per tancar-ho tot mentre d'un en un anaven sortint els seus companys que s'amagarien en cases particulars. El darrer religiós, però, fou identificat i detingut per uns milicians. A continuació es van realitzar escorcolls en les cases veïnes que culminaren amb la detenció de vuit pares més, tots traslladats a la Comissaria de

¹³² Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical", pàg. 96.

¹³³ Vegeu, per exemple, Vicente CÁRCEL, "Antología de la crueldad" dins *La persecución religiosa en España*, p. 254-267. No cal dir que la majoria d'aquesta bibliografia es limita a relatar les barbaritats com una prova del sadisme de la persecució, sense buscar cap altre tipus d'interpretació.

¹³⁴ El text forma part de la denúncia presentada l'agost de 1938 per un veí de Tragó en la delegació d'Ordre Públic. La denúncia incloïa referències a totes les activitats desenvolupades pel comitè local i les noves autoritats escollides després de l'ocupació, que el denunciant considerava simpatitzants amb l'administració anterior (Fons del GC —AHPL— expt. 89 i 92 llig. 34 i expt. 21 llig. 65).

¹³⁵ Causa General, peça 10, llig. 1472 (1), expt. 3, rotlle 5 (AHN).

la Generalitat. El declarant va intentar fugir pel carrer la Palma, però estava ple de gent armada que apuntava a l'edifici del convent. L'única sortida viable eren els terrats on els milicians no van encertar amb els trets que li dispararen. Va amagar-se en una teulada, ja que ningú estava en condicions d'ajudar-lo, fins que de nit pogué retornar al convent saquejat des d'on arribà al carrer. Protegit amb un llaç i un braçalet vermells fugí.

Un dels casos més coneguts d'entre les baixes del clergat lleidatà és la mort del bisbe de la diòcesi Salvi Huix Miralpeix, un dels tretze bisbes espanyols assassinats, afusellat en la saca del dia 5 d'agost. A partir de la declaració del tinent de la guàrdia civil Gregorio Tomé Lacastra incorporada a la Causa General podem completar la forma com va ser detingut el prelat.¹³⁶ Per evitar el mateix tràgic final d'altres capellans, monsenyor Huix va abandonar el palau episcopal el 21 de juliol, quan ja començava l'assalt a l'edifici. Durant dos dies va restar amagat a casa d'uns coneguts, fins que el dia 23 intentà fugir per la carretera de Saragossa cap a zona *nacional*. Però en trobar-se un control al carrer Alcalde Costa a les oficines de la Societat Anònima Elèctrica del Cinca, va decidir entregar-se perquè la patrulla estava integrada per milicians i guàrdies civils.

A partir d'aquí hi ha algunes diferències entre la versió clàssica de la detenció i l'aportada a la Causa General. Segons Montero els més exaltats van defensar l'execució immediata, demanda frenada pels guàrdies civils que ho comunicaren a la Generalitat. Posteriorment una patrulla de guàrdies d'assalt el traslladà a la presó. Algunes versions més interessades, recollides i rebutjades per Montero, el bisbe fou arrossegat pels carrers amb una corda al coll.

Però d'acord amb Gregorio Tomé el primer que feren fou comunicar la detenció al seu comandant, Acacio Sandoval, qui els ordenà protegir al bisbe. El següent en rebre la notícia de l'afer fou el comissari de la Generalitat Joaquim Vilà, l'autoritat més moderada del moment en paraules del propi Tomé. Vilà recomanà a Sandoval la conducció de monsenyor Huix directament a la presó perquè l'edifici de la Generalitat també era la seu del comitè popular. Tomé, juntament amb el comandant Vicente Garchitorena i el capità Francisco Poyatos —dos guàrdies civils posteriorment afusellats—, van rebre l'ordre de traslladar-lo

---

¹³⁶ Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). La versió clàssica d'aquests fets a Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España*, p. 369-373.

amb el suport de dos guàrdies de confiança i camuflats en el cotxe oficial de Sandoval. El director de la presó Joaquín Morcillo, definit com addicte per Tomé, els hi comunicà que no era un lloc totalment segur perquè l'establiment penitenciari estava controlat.

Antonio Montero, a partir del testimoni del funcionari Marcel·lí Sallán, reconstrueix l'estada del bisbe a la presó de Lleida. A més de les sabudes vexacions, un punt interessant del relat és la possibilitat de dir una missa clandestina per als presos poc abans de l'execució, gràcies a què algú aconseguí introduir sagrades formes al recinte. En el final del bisbe coincideixen els relats de Montero i d'Álvarez Pallás. Monsenyor Huix, juntament amb altres detinguts van iniciar un suposat trasllat en camió a Barcelona el dia 5 d'agost. Tanmateix, un grup de milicians va aturar el camió en les proximitats del cementiri per executar posteriorment les vint-i-dues persones que integraven el grup.

Si les pèrdues humanes són la part més estrident de la persecució anticlerical, no ho va ser menys a la diòcesi de Lleida, la destrucció del patrimoni de l'església.¹³⁷ Per al periòdic *Combat* els incendis de convents i d'esglésies representaven la destrucció d'un material simbòlic que *durant segles ha anorreat la nostra intel·ligència i sotmetent-nos a un jou de servitud denigrant*. La destrucció purificadora dels símbols de l'opressió clerical i política, també

---

¹³⁷ Una recopilació de les destrosses patides pel patrimoni arquitectònic de l'església catòlica en tots els pobles de Catalunya a Juan BASSEGODA, *La arquitectura profanada*. Tot i l'interès de la informació aportada per aquesta obra, especialment per la seva sistematització, no es pot oblidar que el llibre forma part d'un projecte editorial clarament, i explícitament, compromès amb la causa dels vencedors de la guerra i que, tot i la recent data de publicació (1990), repeteix tots els tòpics sobre la guerra mantinguts durant la dictadura. L'interès en els béns de l'església el demostra el fet que als arxius de la comissaria delegada de la Generalitat es conserven un seguit de dossiers que detallen els béns inscrits al registre de la propietat a nom de les comunitats religioses de Lleida —el registre fou assaltat i incendiat. Els dossiers estan a nom del Capítol de la Catedral, del capellà dels Omellons, dels capellans de les parròquies de Sant Llorenç, de Sant Andreu i del Carme, de la comunitat de Madres Monjas Carmelitas Descalzas de San Anastasio, de la comunitat de Sant Llorenç, del convent de Santa Clara, de les Madres Monjas Esclavas del Sagrado Corazón de María, de la Congregació Nuestra Señora de los Dolores, del Instituto de Hermanas Dominicanas Terciarias de la Anunciata, dels pares Franciscans, de les monges de l'Ensenyança, de la congregació o institut de Religiosas Hijas de San José, de l'associació La Caridad, finques a la partida de Montcada de sa santedat el Papa Lleó XIII i dels seus successors en la Seu Apostòlica, l'institut de los Pequeños Hermanos de María o Hermanos Maristas de la Enseñanza, l'ordre de la Merced Redención de Cautivos, del bisbat de Lleida, de l'Església de Sant Joan, de la parròquia de sant Llorenç i sant Martí, de l'institut de Hermanas de la Sagrada Familia d'Urgell, de la comunitat de Sant Joan, del seminari Conciliar de Lleida, de la superiora de l'Hospici, de la superiora de les Religioses de San Vicens de Pau de Lleida i de la Unió de Beneficiaris de la Catedral. També es van conservar expedients amb les propietats de religiosos en diferents pobles de la província (Alcarràs —finca de Montagut—, els Alamús, Albatàrrec, Alcanó, Alcoletge, Alfés, Almacelles, Almatret, Artesa de Lleida, Aitona, Benavent de Lleida, Corbins, Fondarella, Golmés, la Granja d'Escarp, Llardecans, Massalcoreig, Miralcamp, Mollerussa, Montoliu de Lleida, Rosselló, Sarroca de Lleida, Seròs, Sidamon, Soses, Sudanell, Torrefarrera, Torre-serona, Torres de Segre i Vilanova de la Barca. (Llig. B-222 expt. 8245 —ADPL—).

desapareixerien dels temples els emblemes de la reialesa i de la noblesa, era per ells més important que la conservació d'objectes artístics

*Creus i pedres modelades, reminiscències d'una orgia que ha durat durant segles, han de fer cap tots a la pedrera.*¹³⁸

En la mateixa línia, un altre articulista opinava que qualificar la crema d'esglésies catalanes com un crim arqueològic era una prova d'esperit feble i petit burgès, ja que l'església sempre havia estat contrària a qualsevol tipus d'avenç. Calia posar en una balança el que representaven les esglésies i els convents amb les ànsies d'alliberament de la classe obrera.¹³⁹

Un dels germans Xuriguera Parramona associava la destrucció dels edificis religiosos amb la transformació higiènica i urbanística de la ciutat històrica, on justament estaven bona part dels temples afectats —parla de records d'infantesa en una ciutat vella, de carrers estrets i costeruts, mal ventilats i amb cases en males condicions.¹⁴⁰ En front d'aquest *passat* sorgien les accions revolucionàries

De cop i volta, un dia, davant el nostre esguard s'enrocà estrepitosament tota aquella Lleida que nosaltres coneixíem tant. Vièrem que unes flames rogenques s'aixecaven vigoroses bé es confonien amb un fum dens i negre. (...) Aixecarem el cap enlaire, i al cim de la torre de la Seu Antiga hi veïrem onejar una bandera vermella. Només un pensament. El nostre pleit de més dignitat ha estat ja solucionat. Sense expedients, sense favoritismes obscurs. I des de dalt de la torre esguardàvem com les tres quintes parts de Lleida cremaven.

A més de foc es podia identificar el popular barri del Canyeret, on molts lleidatans vivien en condicions poc favorables. I també grans edificis infrautilitzats

Es que ha sorgit una altra Lleida insospitada, que neix amb una embranzida, de colós, que derroca el vell, el caduc, l'humiliant. És que ha sorgit una nova Lleida que s'assenta fermament damunt les seves pròpies runes vergonyants.

¹³⁸ "Sagetes al vol. Símbols que cal derrocar" dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 4.

¹³⁹ ARANYÓ, "La caritat cristiana. L'església contra el treballador de tots els temps" dins *Combat*, núm. 72, 19/X/36, pàg. 4. R. BORGES també posava l'accent en el tradicional immobilisme de l'església a "Anaven contra el progrés. Avui fa 383 anys que el metge català Miquel Servet morí cremat per ordre de l'obscurantisme religiós" dins *Combat*, núm. 79, 27/X/36, pàg. 1.

¹⁴⁰ X. PARRAMONA, "L'enderrocament de l'expalau del bisbe, símbol de l'opressió clerical" dins *Combat*, núm. 54, 26/IX/36, pàg. 4. La forma com apareix signat el reportatge, que conté diverses fotografies de les destruccions, no ens permet identificar quin dels germans Xuriguera Parramona n'era l'autor. Cinquanta anys després una novel·la de Joan B. Xuriguera responsabilitzava d'aquestes accions a les masses que reaccionaven contra la posició de l'església i lamentava les destruccions materials a Barcelona: *Els desordres del carrer portaven sovint el sacrifici d'esglésies i edificis religiosos. Era un instint que es manifestava en alguns elements en plena excitació (...). El tumult humà mirava la religió com enemiga i la feia objecte de la seva ira (...). Les pedres no eren culpables, ni el mobles ni els ornaments, i ara el foc els destruïa. Els responsables n'eren els homes que dispararen des dels terrats i els que havien lligat llur sort a la d'aquelles construccions (...). No era l'home qui incendiava sinó la massa, cosa ben diferent. Un home sol no incendiava una església, sinó que eren molts alhora i la multitud no tenia pensament ni consciència, sinó un instint, una idea fixa, i tots els braços s'identificaven per servir aquell instint* (Joan B. XURIGUERA, *La guerra civil*, pàg. 38).

Aquesta nova Lleida havia d'aixecar-se sobre les runes d'un passat que calia superar

Si es precis, que caiguin les parets, que s'inundin de derrocs les places. Que desapareguin inclús els nostres records estimats. Lleida, la nova Lleida, no pas la dels convents, ni la dels capellans i monges, ni la dels militars, sinó la Lleida dels obrers i dels pagesos, necessita pas.

I en aquesta tasca, hom no es podia limitar a ser un observador, sinó que calia participar-hi directament, comprometre's

Ajudant a fer caure l'edifici antic, corcat. Però ajudant també, a sentar les bases de l'edifici nou.

Com a exemple de tot aquest discurs, Parramona cita l'enderroc del palau episcopal. A més de representar el final d'un símbol del passat, donava solucions als problemes urbanístics del carrer Tallada.

De l'església de Sant Llorenç, un dels temples més significatius de la ciutat, només van quedar dempeus les parets i les voltes després de ser assaltada i incendiada el 20 de juliol de 1936. Fins i tot es va arribar a pensar en enderrocar-la definitivament per construir-hi una plaça al mig de la qual hi quedaria el campanar, sense campanes. El comitè popular va demanar un examen per dictaminar *la conveniència de conservar o enderrocar l'antiga església de sant Llorenç* —els encarregats de prendre una decisió havien de ser representants de les organitzacions obreres, delegats del comitè popular, una comissió de la FETE i uns tècnics. Sortosament l'enderrocament no es va realitzar.¹⁴¹

La Catedral també va ser incendiada uns dies més tard que la resta de temples. El 25 d'agost de 1936, amb el pas d'unitats de la columna de Juan García Oliver per la ciutat, el temple va ser assaltat resultant uns danys valorats en vuit milions de pessetes segons la Causa General. El retard en la destrucció, comparat amb la sort patida per la resta d'esglésies, va permetre salvar l'arxiu i els *tresors artístics i espirituals* de la catedral.¹⁴² Tot i això, la seu nova construïda durant el

¹⁴¹ *Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2. Aquesta versió és confirmada a la Causa General pel rector dels anys quaranta Ramon Espasa —tots els membres de la comunitat parroquial de Sant Llorenç havien estat assassinats— (peça 10, llig. 1471 -1-, expt. 1). En la Causa es conserven informes de les destruccions patides en cada parròquia (resums dels danys i morts que els hi afectaven directament).

¹⁴² Sobre la destrucció de la catedral i la posterior restauració a càrrec de Regiones Devastadas, veure Frederic VILÀ, *La catedral de Lleida*, p. 87-100. El professor Vilà, arquitecte i historiador de l'art, reflexiona sobre la dimensió emblemàtica dels monuments per explicar les agressions que pateixen en moments de crisi social. També transcriu un llarg text del canonge Àngel Segura, corresponents a les actes capitulars del 1956 (la inauguració oficial havia tingut lloc el 28 de setembre de 1955 amb la presència del general Franco), en el que es relaten els fets que afectaren directament al temple (p. 150-154). Segons Joan B. XURIGUERA van ser

segle XVIII ja havia patit algun atac anteriorment. Un ferroviari detingut el 1939 relatà com havia participat en un primer assalt a la catedral, anterior a l'incendi, encapçalat per guàrdies d'assalt. Després de l'ensulsiada militar

(...) fue llamado como sus compañeros a tomar las armas en la Generalidad, subiéndolos después al Castillo donde le dieron un mosquetón, no recordando quien las repartía, y por orden del Comité empezó a prestar los servicios de distinta clase que encomendaron a patrullas de paisanos y soldados.

(...) entre estos servicios, recuerda que mandados por el Alférez de Asalto M., fueron a abrir la Catedral para su saqueo, y como temían que hubiera alguien dentro, dicho Alférez tiró una bomba de mano a una puerta trasera, abriéndola, y por ella entraron unos veinte guardias de Asalto, más el declarante y otro paisano que no conocía, a los que habían ordenado acompañarles llevando dos palancas o barras de hierro para forzar las puertas. Que el Alférez de Asalto rompió un cepillo de limosnas, del que salió cierta cantidad en plata y calderilla que quiso repartir entre los dos paisanos que les acompañaban y el declarante no quiso tomar nada, según dice. Que el saqueo debió hacerse después, ya que ellos se marcharon y quedó una guardia en la puerta derribada con la bomba de mano, llevándose solamente a la Generalidad un cuadro que decían tener gran valor porque contenía un lienzo sagrado, oyendo comentar allí que valía más de un millón de pesetas. Que con las barras que llevó el declarante y otro paisano, no recuerda que se violentaran más puertas que la de una sacristía.¹⁴³

Després d'aquest primer assalt, representants de les forces revolucionàries van escorcollar el recinte buscant els tresors de la catedral. Van fer recerques a l'arxiu, interrogaren detinguts del Castell i exploraren les criptes per intentar confeccionar un llistat d'objectes artístics de valor. Algunes veus reclamaren que la catedral es transformés en museu.¹⁴⁴

També s'alçaren veus per demanar públicament la destrucció del cementiri pels mateixos motius que les esglésies

El cementerio es una iglesia superviviente. Todos los templos han sido derruidos, menos el cementerio, donde existen mayor cantidad de ángeles, de cruces y demás símbolos catolizantes. El culto a los muertos es el más absurdo de los cultos. El cementerio es la evocación del pesimismo, enfermedad del espíritu y campo de cultivo de todos los bacilos, enfermedad del cuerpo. (...)

Hay que sustituir los cementerios por hornos crematorios de desintegración orgánica. Hay que derruir el monumento de los muertos para rendir culto a los vivos.¹⁴⁵

---

lleidatans voluntaris els encarregats de salvar el patrimoni i l'arxiu de la catedral traslladant-lo a l'Hospital de Santa Maria que feia les funcions de museu a pocs metres de la seu (*La guerra civil*, pàg. 82).

¹⁴³ Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 92. En alguns casos les agressions no les patiren el conjunt dels edificis sinó una part del seu patrimoni. El destacament de la guàrdia civil d'Albesa (la Noguera) va realitzar una extensa investigació, que comportà detencions, multes i procediments militars, sobre el robatori de les campanes de l'església del poble que va tenir lloc la primavera de 1937. Sembla que en els fets van participar diverses persones d'una mateixa família —d'ambdós sexes— i que les campanes van ser bescanviades per un tractor a Sallent (el Bages). Fons del GC (AHPL) expt. 32, 38, 39, 40, 41 i 49 llig. 65.

¹⁴⁴ "El tesoro o part del tesoro de l'ex-catedral" dins *Combat*, núm. 13, 8/VIII/36, p. 3 i 4. Posteriorment el mateix diari lamentà l'incendi de la catedral. Es considerava innecessari i insubstancial ja que *el primer moment ja havia passat i ara podríem utilitzar l'edifici per a Arxiu de la Ciutat o Sala d'Actes* (*Combat*, núm. 88, 6/XI/36, p. 3 i 4). El text va acompanyat de fotografies del resultat de l'incendi.

¹⁴⁵ "Todavía quedan cementerios en pie" dins *Acracia*, núm. 156, 23/I/37, pàg. 1. Segons Joan B. XURIGUERA durant la tardor de 1936, no concreta la data, uns milicians de pas per Lleida van intentar destruir les creus del cementiri però van ser aturats per l'ajuntament (*La guerra civil*, p. 92-93).

No només van patir les destruccions els temples públics, sinó també capelles privades. El propietari d'una torre situada a la carretera de Barcelona va denunciar un ferroviari i un obrer el febrer de 1939 per haver saquejat i incendiat una capella que tenia al seu domicili. Segons el seu testimoni, els assaltants van afirmar entre blasfèmies que també havien participat en l'incendi de l'església del Carme de Lleida. Tots dos van ser sotmesos a un procediment militar en el que es recolliren diversos testimonis destinats a demostrar el seu caràcter anticlerical. D'un d'ells s'afirmava que *demonstró sus ideas antirreligiosas negándose a contraer matrimonio Canónico y no permitiendo fueran bautizados sus hijos*. De l'altre, que havia participat en la mort d'un mossèn i que ho havia intentat amb un segon.¹⁴⁶

Aquesta qüestió ens porta a un altre interessant tema en la història religiosa de la guerra, el manteniment d'un culte clandestí —tot i que a la diòcesi de Lleida fou pràcticament inexistent. Els historiadors Albert Manent i Josep Raventós assenyalen que no va existir cap xarxa clandestina organitzada. Només han localitzat la presència a la ciutat de Lleida del rector de Juneda, Faust-Josep Riu i Cucurull qui, en col·laboració amb Antoni Bergós, feia arribar els sagraments on podia. També assenyalen l'existència d'un petit centre de culte organitzat per les Germanes de la Caritat de Santa Anna en la segona meitat de 1937, però sense cap sacerdot fix. I d'algun pis en el que es podia confessar i rebre la comunió.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 28, 29 i 30 llig. 73. Agreujar el comportament dels agressors per haver usat un llenguatge blasfem no es simple retòrica de postguerra, sinó que aquest era un recurs habituals en els perseguïdors de religiosos per humiliar a les seves víctimes —juntament amb altres tractes vexatoris, tortures, etc. Julio de la CUEVA apunta que la blasfèmia havia esdevingut gairebé obligatòria, com un *código de identificación antifascista*, igual que la salutació amb el puny tancat i l'inevitable *Salut!* ("El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", pàg. 278).

¹⁴⁷ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, p. 77-78 i 123-124. Segons aquest treball només es va poder organitzar el culte clandestí d'una manera important a Barcelona, tractant-se d'un cas únic en l'Espanya republicana (anonimat de la gran ciutat, arribada de capellans fugits d'altres diòcesis, activisme d'Unió Democràtica de Catalunya i presència del govern basc a la capital catalana). Sobre el partit democratacristià vegeu el clàssic treball d'Hilari RAGUER, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Manent i Raventós també assenyalen que al bisbat de Solsona, la diòcesi catalana menys afligida per la persecució, les autoritats locals feren els ulls grossos davant del culte clandestí. En l'extrem oposat, s'indica que els fidels més desassistits foren els dels bisbats de Lleida i de Tortosa. Francesc VIADIU, en el seu to habitual, assenyalava que la relativa tranquil·litat del Solsonès s'aconseguí gràcies a l'activa presència d'homes d'ERC i d'Estat Català, en contrast amb el desordre lleidatà provocat pels faïstes (*Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 83-84). El mateix argument havia estat defensat per *L'Ideal* durant la guerra. El periòdic associava al paper d'ERC i del seu cap local Viadiu l'escàs protagonisme dels incontrolats. Tot i això cal notar que *L'Ideal* publicà aquest article poc després de la destitució de Viadiu com a delegat d'Ordre Públic ("Els esquerrans de Solsona", núm. 85, 8/X/37, pàg. 4). Pel que fa a la referència que Manent i Raventós fan a la col·laboració d'Antoni Bergós amb el rector de Juneda, no hem trobat cap referència en les memòries publicades per l'advocat lleidatà.

Només hem pogut ampliar aquestes dades ja publicades amb un parell de referències més, el que ve a confirmar la desassistència religiosa de la ciutat de Lleida. La premsa publicà a començaments de 1937 que el comissari d'Ordre Públic Rodés ordenà a la brigada social destruir la capella privada d'un pis del carrer Tallada on se celebraven misses diàries. Per la seva banda, la mestra Consuelo Zazo Aguado va declarar a la Causa General que, en ser detinguda pel SIM a finals de març de 1938, l'interrogaren sobre les misses diàries celebrades a casa seva.¹⁴⁸

La situació de l'església catalana millorà a mesura que la violència remetia en la rereguarda republicana i, paral·lelament, s'entrà en una etapa de major tolerància religiosa. Però el tràngol patit pels religiosos i sacerdots lleidatans feren que aquesta recuperació fos menor a la ciutat del Segre. En aquesta mínima reorganització hi va jugar un paper destacat el doctor Salvador Rial, nomenat vicari general de l'arquebisbat de Tarragona a finals de juny de 1937. Rial va recomanar a l'arquebisbe Vidal i Barraquer que, des de l'exili, proposés a Roma que el rector de Juneda abans esmentat fos encarregat de governar la diòcesi de Lleida. En una altra carta, datada l'octubre de 1937, Rial comentava a Vidal que només quedaven sis sacerdots a la ciutat, dels quals només dos podien sortir i actuar una mica. Finalment, el 9 de març de 1938, el papa decidí nomenar a Salvador Rial administrador apostòlic de la diòcesi de Lleida.¹⁴⁹

Entre les comunitats religioses femenines de la diòcesi no es van enregistrar baixes personals, però la pràctica totalitat dels convents de monges van patir assalts. Tot i que en el cas de Lleida no són gaire habituals, en els testimonis recollits per la Causa General apareixen algunes denúncies de profanacions de tombes i posterior exposició dels cossos de religioses difuntes, concretament

¹⁴⁸ *Combat*, núm. 136, 1/1/37, pàg. 2 i Causa General, peça 4, llig. 1469 (1), expt. 2 (AHN). Un lloc on també es van poder celebrar algunes activitats religioses —precàries misses, confessions, etc.— va ser la presó per la presència dels capellans detinguts. El testimoni d'una catòlica empresonada, Paquita Rovira, assegura que *Durante mi estancia en la cárcel, tuve el consuelo de recibir varias veces la absolución de sacerdotes próximos al martirio, que iban pasando por la celda número 7 —la de los condenados a muerte— cuyas rejas daban al patio de las mujeres. Me arrodillaba en dicho patio, mientras alguna vigilaba no viniese nadie por allí. Y el futuro mártir, subido en los hombros de uno de sus compañeros de celda y pena (no tenían ellos ni bancos ni sillas algunas para subirse a la reja y estaba muy alta). Se asomaban detrás de la misma y, después de exhortarme al dolor y propósito, rezado el acto de contrición, me daban la absolución* (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes 1936*, p. 40-41).

¹⁴⁹ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, p. 123-124 i 168-169.

referides a les Esclaves de l'Immaculat Cor de Maria. Segons Juan Bassegoda també van ser profanades les sepultures del convent de l'Ensenyança.¹⁵⁰

El més habitual, però, són les detencions i humiliacions públiques de les comunitats, a més de l'ocupació dels seus convents. La seu de la Sagrada Família esdevingué la seu de la UGT i almenys tres monges de la congregació van ser empresonades durant un mes. El col·legi i convent que la Companyia de Maria tenia al carrer La Palma va ser assaltat el 21 de juliol amb la ja coneguda excusa que des d'ell s'havia disparat contra el poble. Les quaranta-dues monges que integraven la comunitat van ser detingudes després que intentessin amagar-se en un pis que tenien llogat al carrer del Rosari. Segons el testimoni que el bisbat presentà a la Causa General, els milicians les van formar en fila de dues al mig del carrer, després d'escorcollar-les públicament, i les escortaren fins a la Generalitat. Després d'unes hores de detenció van ser conduïdes a la Casa de Misericòrdia on van romandre tancades un temps durant el qual reberen amenaces de ser afusellades. Finalment van ser posades en llibertat. El convent va ser incendiat i enderrocat.¹⁵¹

Al veure's obligades a abandonar els centres de recolliment, residència i treball, algunes religioses s'hagueren d'incorporar a la vida terrenal, intentant amagar la seva vida passada. Hem pogut localitzar les històries de dues d'aquestes dones, una que pogué treballar com a mestra i una altra que arribà a ser secretària del comissari de la Generalitat.¹⁵² Maria P. va passar uns dies a la presó amb les seves companyes després que el convent de Santa Clara fos destruït (22 de juliol), però un cop lliure la seva situació no millorà gaire perquè no tenia cap ingrés per subsistir. Tanmateix sí que posseïa el títol de mestra pel que aconseguí que

¹⁵⁰ Causa General: peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 i Juan BASSEGODA, *La arquitectura profanada*, pàg. 112. Sovint aquestes profanacions i exhibicions de cadàvers anaven associades a aquella imatge popular, ja comentada, de la desenfrenada vida sexual del clergat. Es buscaven fetus procedents d'avortaments, cadàvers de noies i de nois violats, etc. El referenciat article de Bruce Lincoln interpreta aquestes accions aberrants a partir de quatre claus: antinomianisme milenarista (forma d'expressar una fase violenta de "no regles" abans d'establir les "noves regles" i una manifestació de llibertat radical), rituals d'obscenitat col·lectiva (formació d'una solidaritat militant, comportaments amb una càrrega iniciàtica a partir dels quals ja no hi ha possibilitat de tornar enrere), iconoclàstia (demostració que no existeix cap poder sagrat, que aquelles icones no tenen cap poder sagrat, o que els agressors tenen més poder que els símbols) i un acte de profanofania (demostració que els cossos dels religiosos estaven sotmesos al pecat i a la corrupció, amb el que es contribuïa a la denigració del poderós). Vegeu Bruce LINCOLN, "Exhumaciones revolucionarias en España, julio 1936".

¹⁵¹ Causa General: peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1.

¹⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 4 i expt. 8 llig. 15 - expt. 44 llig. 45. En el capítol posterior tindrem ocasió de comentar què va passar amb les religioses que abans de la guerra es dedicaven a tasques sanitàries i d'assistència social, fonamentalment en les cases de Maternitat i de la Misericòrdia.

l'inspector provincial d'Ensenyament li trobés un lloc de treball a Montcortés (Pallars Sobirà). L'única condició de l'inspector, coneixedor de la seva condició, fou que mantingués en secret els seus vots.

Més interessant és la història de Josefina L.L. Segons els primers papers que figuren en el seu expedient de la delegació d'Ordre Públic es tractava d'un altre cas de militància socialista femenina de guerra —en el moment d'iniciar-se les investigacions tenia trenta-cinc anys i vivia a Barcelona on treballava com administrativa a les oficines del Banc Espanyol de Crèdit. A finals d'agost de 1938 arribava a la delegació un informe del SIPM de Saragossa sobre les activitats d'una dona que havia estat secretària del sindicat ugetista de transports i de Joaquim Vilà. S'apuntava que destacà en tasques de proselitisme entre les seves companyes de feina i que destinava les seves hores lliures a la Casa del Poble.

Posteriors informes recollits per agents de la delegació corroboraren aquelles afirmacions i encara les agreujaren. A les acusacions de tipus polític ara n'afegien altres de caràcter moral, una associació habitual per als vencedors de la guerra. Se l'acusava de ser amiga de festes i de tenir relacions amb un guàrdia d'assalt. Amb aquests antecedents Josefina va ingressar a la presó provincial de Lleida el dia sis de setembre de 1938 a disposició del delegat d'Ordre Públic, que l'imposà una condemna de dos mesos. La dona havia confirmat que treballà pel sindicat però negà la resta d'acusacions polítiques i morals. Posteriorment fou traslladada a la presó de Barbastre fins que retornà a la de Lleida a l'iniciar-se contra ella un procediment sumaríssim d'urgència.

Quan ja estava a la presó comencen a canviar les informacions recollides. Un dels mateixos testimonis que abans l'havia acusat es refermà en les denúncies realitzades però afegint que havia estat monja i que abandonà la clausura molt abans del juliol de 1936. Ni la valoració ni el to havien variat gens, però s'incorporava una informació que fins aleshores no havia facilitat ni la pròpia detinguda en la declaració anterior al seu empresonament. El secretari del bisbat, en nom del vicari general, va confirmar el 15 d'octubre que Josefina era una religiosa dominica. Posteriorment, els mateixos informadors introduïren nous matisos a les seves declaracions. A finals d'octubre van afirmar que Josefina havia

abandonat el convent a l'iniciar-se la guerra i que no pogué ingressar al PSUC per ser religiosa. A canvi posaven ara l'èmfasi en el comportament moral

(...) tenía amistad muy íntima con un guardia de Asalto con el cual y en compañía de otros amigos, hacían cosas impropias de su profesión a orillas del río.

El testimoni favorable d'una amiga de la religiosa va millorar la seva situació perquè el procediment va ser sobresegit a mitjans de gener de 1939. Explicava que només participà en activitats polítiques al veure's obligada a afiliar-se a la UGT per a poder aconseguir una feina. En converses privades es manifestava partidària de la causa finalment vencedora i l'amistat amb el guàrdia d'assalt era una simple prova de gratitud perquè l'agent va ser qui li facilità la feina i impedí que anés a parar a la presó. Al quedar lliure de responsabilitats reingressà al convent de les Dominiques de Lleida (al carrer Caldereries) i el delegat d'Ordre Públic decidí no imposar-li cap sanció més.

Els efectes polítics de la persecució religiosa foren inqüestionables: pèrdua de simpaties prerepublicanes internacionals, divisió interna en el bàndol republicà i pèrdua de control de les autoritats estatals i locals que es veieren obligades a afirmar que tot era producte de l'acció dels incontrolats.¹⁵³ A més serví per justificar els arguments dels sollevats. La descripció que el bisbe Moll va fer a finals de maig de 1938 de l'estat en què trobà la diòcesi de Lleida era un bon compendi de les atrocitats comeses en l'etapa anterior

Ruinas, incendios, destrucción por doquier. Iglesias incendiadas o demolidas, altares y retablos quemados, sagrarios profanados, vasos sagrados destruidos, ornamentos destrozados, casas parroquiales saqueadas, archivos desaparecidos y, en medio de estas manchas y tintas sombrías, se destaca en toda su crudeza la horrorosa visión de un río de sangre inocente derramada, donde ha perecido la flor de nuestros caballeros de la fe, lo más selecto y entusiasta de nuestras juventudes católicas por el único delito de profesar nuestra religión y mantenerse fieles a Cristo; y donde ha perecido también un número incontable de hermanos nuestros en el sacerdocio, con ellos vuestro pastor y prelado Salvio Huix.

I anunciava el que s'esperava de la nova situació

*Confiamos en la nueva España. Unos hombres sin fe y sin amor patrio asaltaron el gobierno de la Nación. Pero la Providencia nos deparó al hombre salvador, al Caudillo invicto, al Generalísimo Franco y, con él, a una pléyade de caballeros y cruzados del honor de España. Así será Una, Grande y Libre.*¹⁵⁴

¹⁵³ Borja de RIQUER, recollint una tesi de Josep Benet, afirma que la persecució religiosa va tenir una gran responsabilitat en la manca de cohesió nacional en la rereguarda catalana (*L'últim Cambó*, pàg. 51).

¹⁵⁴ Paraules publicades al *Butlletí Oficial del Bisbat* de Lleida el 31 d'agost de 1938 (encara que pronunciades el 24 de maig). El text està reproduït més àmpliament a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*, p. 42-43 i a Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*, p. 22-23.

La persecució patida pels representants de l'església catòlica durant els mesos més durs de la guerra contribueixen a explicar la presa de posició institucional i personal a favor dels vencedors i de la dictadura posterior.

(...) los (...) líderes eclesiásticos se mostraban extremadamente agradecidos a un régimen autoritario favorable, que había devuelto a la Iglesia lo que ellos consideraban su lugar en la sociedad y el Estado españoles.

Tot i això, els fonaments de la *Cruzada* s'havien posat molt abans de la guerra, molt abans del martiri. Com diu Julio de la Cueva (...) *no fue tanto que la Iglesia escogiera bando el 18 de julio de 1936, cuanto ya se había —y la habían— situado en uno de ellos con mucha antelación a la fecha.*

Una relació, però, que no es limita a la implicació de les jerarquies en l'estat, ans també hi haurà una connivència evident amb les xarxes de poder local, una participació del clergat rural en la repressió dels fets revolucionaris i en l'ajustament de comptes.

*(...) a los párrocos de los pueblos de todo el país, a la vez que recuperaban su antiguo rol de comisarios de la moral y las buenas costumbres, les fueron conferidas competencias parapoliciales, convirtiéndose en investigadores sobre el pasado ideológico y político de cada ciudadano susceptible de represalia, redactando informes, delatando, incluso, a personas no imputadas, y tomando frecuentemente la iniciativa respecto a la demanda de acciones judiciales represivas más enérgicas.*¹⁵⁵

---

¹⁵⁵ Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, p. 257; Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", p. 275 i Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir*, p. 191.

CAPÍTOL 5

VIURE A LA REREGUARDA

En els capítols anteriors hem pogut comprovar com les noves política i economia incidien directament en la normalitat de la rereguarda. A continuació aprofundirem d'una manera més detallada les transformacions experimentades en alguns dels àmbits més importants de la vida ciutadana. Ens ocuparem de la presència de la guerra en la societat, de les dificultats per organitzar una adequada gestió dels proveïments, de les transformacions experimentades en la sanitat i en l'assistència social, de la politització de l'ensenyament i, finalment, de l'oci i de les activitats culturals.

Però abans de desenvolupar tots aquests temes seria interessant oferir una breu panoràmica de l'aspecte físic de la ciutat durant els mesos de guerra i revolució

Des del començament de la guerra, la fesomia de Lleida ha canviat enormement; la fesomia, i altres coses de més endins.¹

La intensa agitació dels primers mesos revolucionaris va marcar profundament la ciutat. La politització i proletarització de la societat en ple context bèl·lic va donar protagonisme a les desfilades de milicians i de treballadors, a les banderes, als himnes i a les sigles. A mesura que la guerra s'allargava es relaxà l'eufòria inicial i s'espaiaren les acampades de milicians, progressivament substituïdes per parades militars

---

¹ “Editorial: De la guerra al dia” dins *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1. La mateixa imatge d'una ciutat que en poc temps canvia radicalment d'imatge, especialment pel pas de milicians, a Joan B. XURIGUERA, *La guerra civil*, p. 65 i següents).

*Però cada una d'aquelles arribades feia senyal i deixava, en marxar, un petit rastre. I entre tots han anat canviant a poc a poc l'aspecte de la ciutat.*²

Per alguns la politització —en forma partidista— dels carrers resultava excessiva

No se puede ir por la calle ni entrar en los locales. Cuando no es la hucha es el himno y cuando no el himno la hucha. Y no es que no nos gusten los himnos. Más que las huchas. Lo juramos por todos los dioses del Olimpo.

El caso es que sufrimos los efectos de la coacción ambiental. No se puede oír un himno sin que —particularmente en los locales públicos— no haya que ponerse en pie y levantar el puño en alto. Y para postres, sin que se nos restrigüe la hucha, la famosa hucha limosnera por las narices.

La coacción que esto representa resulta intolerable, absurda, ridícula. Tienta a la insubordinación que practicamos con sumo gusto. Con el mismo placer que negamos el saludo a un entierro y la genuflexión hipócrita al viático.

El cronista es enemigo de toda fórmula, de toda insignia, de toda bandera. Tiene sus ideas particulares sobre la acción y trascendencia de la limosna y su diferencial con la solidaridad. Tiene también escrúpulos sobre lo que entiende resabios de bajo fondo autoritario. Es un anarquista, sin patria y sin bandera de enganche. Y sin saludo de choque. Y se recrea oyendo “La Marsellesa”. Y “Los Hijos del Pueblo”. Y “La Internacional”. Pero no se cree obligado a incorporarse y levantar el puño cuando los demás lo hacen. Ni cree justo el sentir de las tijeras en la piel por permanecer en su asiento saboreando las notas, mascándolas, digiriéndolas. Y en cuando al cepillar de los bolsillos después de haber pasado por una taquilla y haber dejado unas monedas sabiendo de qué iba y para qué iba, ni que decir tiene que nos resulta cargante. Y no digamos de aquellos elementos incógnitos emboscados, solapados. Pues ni son todos los que están ni están todos los que son.

Hay que apreciarse de psicólogo para leer en los puños y en los rostros. Hay puños que se elevan a mitad, sin contorsión ni tensión nerviosa. Y hay rostros que son carátulas irremediables cuando despiden un cobre. Pero lo hacen. Todo es cuestión de forzar una sonrisa.

Pero hay dos clases de refractarios. Nosotros pertenecemos a la clase de los por convicción. De los que entienden que el ideal no se representa con colorines ni la firmeza con poses. De los que opinan que hay que ser solidarios y no caritativos ni dadivosos.

Y no son juegos de palabras.

*A buen entendedor ...*³

Però el retrobament amb el ritme ciutadà anterior a la guerra encara quedava molt lluny. Bona part dels joves havien marxat al front, deixant neguit i angoixa a les seves llars i perdent-se moltes cares conegudes en les passejades diàries pels carrers. En canvi hi havien anat arribat molts forasters, els refugiats amb uns costums i comportaments diferents i els encarregats dels diferents serveis de l'exèrcit. Uns i altres

S'han llençat al carrer -omplen els passejos, els cinemes i cafès. La seva presència no es pot amagar. Per això no és ja la ciutat provinciana, somorta, monòtona, amb les seves petiteses quotidianes, com trobes ara a Lleida. Hi ha, aparentment, un ritme nou, més lleuger, més àgil, més trepidant. Les cares conegudes són més poques i les forasteres

² *L'Ideal*, núm. 102, 12/II/38, pàg. 1.

³ “La perplejidad del cronista” dins *Acracia*, núm. 42, 15/IX/36, pàg. 1.

*més, i arribes també, a conseqüència d'això, a trobar-te com estrany en una ciutat desconeguda. I no ets tu el foraster, sinó els altres, els nouvinguts.*⁴

A la ciutat es va viure una intensa activitat que s'apreciava especialment en la congestió del trànsit urbà. Els diferents periòdics descrivien repetidament l'abundància de carros, automòbils, motos i bicicletes que circulaven en totes direccions, i no sempre optant per la correcta. La velocitat dels vehicles i una circulació sense massa ordre feien difícil caminar per Lleida.⁵

Una altre efecte ben visible de la nova situació va ser l'acumulació d'escombraries pels carrers, una part d'elles també resultat de la politització de la rereguarda. A les parets dels edificis de Lleida, i de tota Catalunya, es mantenia una guerra oberta de cartells, encara que el paper fos un bé escàs

Lleida és horriblement descurada. Diguem-ho clar: bruta. Els carrers, plens de papers, pelloses i detritus. A la mitja hora d'escombrada ja no s'hi coneix res. La fúria proselitista ha emplenat de pasquins i cartells totes les façanes. No s'ha respectat res. Ací teniu, per exemple, les nobles pedres de la Paeria, totes cobertes de paperam. Company alcalde: per què ho consentiu? Ordeneu una bona neteja i la ciutat us ho estimarà.

O

*Las calles de Lérida, a la altura normal de una brocha de las que generalmente se emplean para adherir papeles a las fachadas, si nos tomásemos la molestia de medir su anchura diariamente notaríamos un descenso alarmante en la cantidad de la misma. Llegará día en que por la calle Mayor será imposible el poder pasear en disposición de dos en fondo. La fila india se impondrá por necesidad, sin que ello quiera decir que hacemos el indio.*⁶

En el ple municipal del dia 7 de juliol de 1937 es va plantejar un debat sobre aquesta qüestió. El republicà Leopold Morant, amb el suport del socialista

⁴ *L'Ideal*, núm. 102, 12/II/38, pàg. 1.

⁵ *Acracia*, núm. 6/VIII/36, pàg. 2; *Combat*, núm. 44, 15/IX/36, pàg. 1; *L'Ideal*, núm. 66, 28/V/37, pàg. 3; “¡Acabemos com las velocidades peligrosas! dins *UHP*, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 1. El darrer dels articles definia la velocitat excessiva com una malaltia que afectava tant a les carreteres com a les ciutats i de la que en bona mesura eren responsables els turistes de la revolució, aquells que no tenien cap ocupació fixa. La densitat del trànsit i la desorientació revolucionària de primera hora van obligar a la redacció d'*Acracia* a publicar una nota preguntant que ningú, per “influyente” que sea, se'ls hi endugués el cotxe que necessitaven per anar a la impremta i fer els serveis d'informació (núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 2). A instàncies d'ERC el problema de la circulació va formar part de l'ordre del dia del ple municipal del dia 7 de juliol de 1937 (*L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 2). En el ple del mes d'octubre el regidor Manuel Culebra (PSUC) tornaria a insistir sobre el mateix tema, apuntant que eren els vehicles militars els que creaven més problemes (*L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2). El dirigent del PSUC Evarist Masip, al que ens hem referit en alguna ocasió en capítols anteriors, va patir un greu accident de trànsit davant del Parc Eliseu Reclús que el deixà ferit (*UHP*, núm. 356, 23/IX/37, pàg. 1).

⁶ *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1 i *Acracia*, núm. 204, 20/III/37, pàg. 1. Curiosament el diari exclouïa d'aquesta contaminació propagandística els cartells confederals. Vol fer creure que els únics pòsters respectats pels lleidatans eren els que mostraven l'efígie de Durruti: *en Lérida solo será posible pasar por el lugar donde haya un cartel de fondo rojinegro con la cabeza del miliciano indisciplinado e incontrolable. Ello porque en el resto de lugares llegarán a juntarse las fachadas a fuer de poner quesos de papel en las mismas*

Manuel Culebra, demanà acabar amb l'aspecte tan brut de la ciutat i netejar les façanes. També recordà el sistema de cartelleres que l'ajuntament republicà feia servir als cinemes abans de la municipalització del Servei. El conseller de cultura Llorenç Ribes (PSUC) va informar al següent ple que s'havia creat una brigada especial de neteja amb aquest objectiu.⁷ La qüestió, però, no va quedar resolta perquè es tornaria a plantejar, en els mateixos termes, en plens posteriors.⁸

Les restes físiques de les activitats revolucionàries de primera hora també van incidir directament en el paisatge urbà. Durant més d'un any, per exemple, les runes de l'església del convent de l'Ensenyança van dificultar seriosament la mobilitat a la plaça de l'Ereta, un lloc central del barri històric, agreujant-se el problema els dies de pluja. A més de les agressions, les urgències de la guerra comportaven unes determinades prioritats en la gestió dels béns públics i la marginació de tasques que haurien estat més importants en una situació normal. Així, un articulista va expressar públicament la seva preocupació per l'*estat d'abandó poc adient a la cultura del nostre poble* en què es trobaven els jardins des de l'inici de la revolució. L'especial context polític que es vivia no podia justificar, segons el criteri del denunciador, aquells oblits. Un altre, en canvi, sí responsabilitzava a la guerra de l'*esclat urbanitzada* experimentat per alguns nens de Lleida que s'entretenien atacant arbres i boques de rec per carrers i places.⁹

Més reveladores que aquestes denúncies concretes, resulten les preocupacions urbanístiques d'alguns representants de l'opció revolucionària. A la premsa es pot resseguir un discurs que reivindicava la transformació progressista de la imatge i de l'ordenació de la ciutat¹⁰

Lérida, en el aspecto estético, no es muy digna de elogios que digamos. No hace falta ser topógrafo, para comprobar que a excepción hecha, de las últimas calles construidas, las demás dejan mucho que desear. Como temiendo sufrir alguna embestida, la mayoría de sus barrios, están apretados, arrinconados, en esta colina que hace más alta esta joya de arte que es la Seo Vieja, lo que ha hecho que la mayoría de ellos estén llenos de cuevas y callejones. De tal forma presenta Lérida esta característica, que la podemos considerar con la columna vertebral en ésta calle Mayor, tan llena de juventud y de gracia, y con sus brazos extendidos más

⁷ *L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 2 i núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 4.

⁸ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2.

⁹ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 3; núm. 87, 22/X/37, pàg. 3; núm. 74, 21/VII/37, pàg. 1; núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3 i núm. 107, 12/III/38, pàg. 1.

¹⁰ Una perspectiva històrica d'aquesta qüestió, des de la geografia de la percepció, a Joan GANAU, *La idea de ciutat a Lleida*.

allá de las riberas del Segre y remontando el castillo principal llega hasta los llanos del Campo de Marte.

El noventa por cien de leridanos, solo conocen de Lérida sus calles más animadas. Sin embargo, no conocen esta parte de Lérida sobre la que muchos han pretendido hallar cosas típicas y sin embargo no han querido estudiar en él sus bajos fondos de prostitución, de hambre y de miseria. Y esta parte de Lérida, extraña, desconocida, en que solo puede vivir la muerte, el “Canyeret”.

Solo el diez por ciento restante conoce lo que de bueno tiene Lérida. Y lo bueno de Lérida, es su frondosa huerta y sus campos siempre verdes y alegres.

Les transformacions revolucionàries havien d'arribar també a la ciutat

La obra de sanear y descongestionar la ciudad se ha iniciado. Sin necesidad de seguir engorrosos e inútiles trámites burocráticos, la piqueta demoleadora del proletariado hace caer aquellos edificios que fueron la caverna de la gente ensotanada, lo que permite engrandecer nuestras plazas y establecer entre si comunicaciones.

Y por todo Lérida, en fin, empiezan a infiltrarse estos dones tan preciados de la Naturaleza que son el aire y el sol.¹¹

En aquesta crítica a la ciutat tradicional, la via més emblemàtica no rebia pas una bona qualificació. El carrer Major acollia diàriament les passejades dels lleidatans tot i ser massa estret i antihigiènic

Cosa típica en Lérida el aspecto de su calle llamada Mayor, no sabemos porque regla de tres. Ese mar de gente con sus oleadas de seres, que se estrellan en la estrechez de sus muros laterales; ese múltiple ir y venir de gentes que parsimoniosamente se rigen por el paso que impera en común.

Altres carrers de Lleida podrien complir aquesta funció lúdica i clau en la sociabilitat lleidatana perquè segons algunes veus

La calle Mayor, culebra retorcida entre dos hileras de edificios altos, no ofrece ninguna ventaja como paseo.

Y aunque Lérida perdiese una de sus cosas típicas, sería de desear que el desgaste de zapatos por la calle Mayor se redujese un tanto en beneficio de la producción.

Después ya nos quedará tiempo para pasear, no por la calle Mayor, que es anti-higiénica, sino por los Campo Elíseos o por Fernando.¹²

Expliquen Lleida com una ciutat dividida en dues parts ben diferenciades. Una, coneguda per tothom, era la Lleida dels carrers més o menys moderns, més o menys tortuosos, però que centralitzaven els comerços, la vida política, econòmica i lúdica (zona de l'estació, avinguda de la República, carrers Carles Marx, Magdalena, Major, Blondel, Sant Antoni, Catalunya i Cavallers)

¹¹ “Lérida será ciudad” dins *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2.

¹² *Acracia*, núm. 113, 4/XII/36, pàg. 4. El paper central del carrer Major en la vida diària dels lleidatans durant la postguerra (lloc d'esplai, de trobada, de control social, etc.) ha estat molt ben explicat per l'antropòleg Carles FEIXA, “Fer la nòria. Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra” i *La ciutat llunyana*.

Però hi havia una altra Lleida, més desconeguda per una part dels lleidatans. Amb poc trànsit i sense il·luminació, on s'havia de caminar amb cura per no caure. Amb edificis enganxats un a l'altre, mal ventilats i sense sol (carrers del barri del Canyeret, zona del seminari vell, carrer Borràs, la Llengua de Serp, Cementiri, Sant Andreu, Redola de Sant Joan, Juderia, etc.)

Cal pensar ara en aquesta Lleida. Cal descobrir, mostrar descarnadament, la realitat d'una Lleida grisa, insana, miserable. Cal incorporar al ritme nou i lluminós que ara iniciem, els cossos i les mentalitats joves que s'estan podrint i quedant esmicolades entre les parets mig derrocades, entre les finestres insuficients i entre les llambordes cantelludes de riera.

*La Revolució no permetrà que aquesta part de Lleida quedi oblidada.*¹³

Aquesta situació només se superaria impulsant nous projectes per a la Lleida del futur, un cop la situació política i militar es normalitzés. Tot i que ja haguessin pogut ser iniciats, segons algun articulista, si l'ajuntament hagués aprofitat l'excés de mà d'obra patit a la ciutat. Tampoc l'administració burgesa de la ciutat havia estat capaç de desenvolupar un seguit d'obres pendents i necessàries, com

- una estació d'autobusos que centralitzés les línies que unien Lleida amb els pobles, per evitar l'estacionament de cotxes i la presència de viatgers en carrers estrets i de trànsit intens
- la remodelació de la plaça Sant Joan, a la qual els diferents règims només li havien canviat el nom (Sant Joan, de la Constitució, de la Revolució, y *mañana plaza de ..*). En el capítol número set comprovarem l'encertada visió d'aquest article ja que a partir de 1938 adoptaria el nom de *plaza de España*
- el projecte d'un mercat per desplaçar els venedors d'aquesta plaça i acabar amb els munts de fruita i verdura que l'enlletgien.¹⁴

Una altra reivindicació era la rehabilitació del marge esquerre del riu per poder acollir adequadament els passejants i els banyistes estivals —s'afirma que els burgesos no ho van fer perquè no passaven l'estiu a la ciutat. En canvi sí que havien impulsat la construcció d'unes piscines a la sortida del pont.¹⁵

Però malgrat totes les mancances de la ciutat, aquests revolucionaris hi van apostar. Klein defensava la seva opció de viure a Lleida i no pas a Barcelona, on

¹³ IRUX, "La Lleida que no es coneix" dins *Combat*, núm. 146, 13/I/37, pàg. 2 i "La urbanització del Canyeret" dins *Combat*, núm. 143, 9/I/37, pàg. 2.

¹⁴ *Acracia*, núm. 287, 25/VI/37, pàg. 2.

¹⁵ *Acracia*, núm. 288, 26/VI/37, pàg. 2. Han estat necessaris gairebé seixanta anys perquè la remodelació del marge esquerre del riu fos efectiva.

afirma que hagués pogut tenir algun càrrec, perquè només des de Lleida es podien resoldre els problemes de la ciutat.

Este es el caso, amigos y compañeros de Lérida. Ecuánimes o no, equivocados o no, plantead vuestros propios problemas y resolvedlos. No se trata de que nos gobiernen los de fuera mal ni bien: se trata de que nos gobiernen de ninguna manera.

Para fuera, cordialidad y federación, no sumisión.

(...)

El leridano tal vez no pueda en mucho tiempo ser diferente de lo que es. Pero que sea lo que es sin ser barcelonés.

Es curioso que vivamos arrodillados ante Montjuich y ante el Tibidabo sin resolver nada de allí ni de aquí. La consigna de Valencia, de Barcelona, de Roma o de Moscú será siempre no ocuparse de Valencia, de Barcelona, de Roma ni de Moscú, sino dar consignas a Lérida, a Puigcerdá, a Cervera ...¹⁶

5.1 NO PASSARAN. DEFENSAR, ESPERAR, VIURE

5.1.1 LA DIRECCIÓ MILITAR DE LA CIUTAT

Un cop vençuda la sublevació dels militars de carrera, el seu àmbit d'actuació també va ser escombrat per l'onada revolucionària. Pràcticament tots els oficials implicats en la revolta foren detinguts i executats. La Seu Vella va passar d'acollir la guarnició a ser el centre d'operacions d'un comitè militar encarregat de pilotar la situació militar de Lleida i del front d'Aragó d'acord amb els nous principis revolucionaris.¹⁷ A l'antiga catedral se li continuaven reservant els usos militars que tenia des del segle XVIII, però ara albergaria a milicians i després a l'exèrcit popular.

No hem pogut elaborar amb certesa una llista totalment fiable dels integrants del comitè militar. L'any 1943 el comissari de policia de Lleida remetia al fiscal instructor de la Causa General un informe sobre l'organització militar *roja* de la ciutat.¹⁸ Segons aquest document el comitè estava presidit pel tinent coronel Martínez Vallespí i en formaven part alguns dels militars que li feren costat en l'oposició als oficials sollevats, a més de representants de les organitzacions revolucionàries. El comissari aportava els noms següents

¹⁶ KLEIN, “¿Se puede vivir en Lérida?” dins *Acracia*, núm. 191, 5/III/37, pàg. 4.

¹⁷ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2. El comitè militar també va instal·lar, d'acord amb el comitè municipal, unes dependències als baixos de l'*exconvent* de Santa Teresita destinades a dipòsit de municions (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 6 d'octubre de 1936 —AML—).

¹⁸ Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, pàg. 858 (AHN).

Santiago López ¹⁹	sergent d'infanteria
Campos	brigada
Alcober	brigada
Blanco (ferroviari) ²⁰	UGT
Juan Llusa Larrea	POUM
Marcia Mena ²¹	POUM
Josep Buiria Rogel ²²	POUM
un barber	CNT
Juan Santiveri	no concreta l'afiliació ni assegura totalment que en formés part (rumors)

Per altra banda, un reportatge sobre la revolució lleidatana que publicà *La Batalla*, diari barceloní del POUM, donava a conèixer una llista totalment diferent a l'anterior:²³

Antonio Gil Otero	comandant
José Barrachina	sergent
Asensio	sergent
José Buiria	POUM
José Suau	PSUC (l'article només diu socialista)
Félix Lorenzo Páramo	FAI

L'esmentat informe de la policia acusava al comitè militar, juntament amb el popular, de ser el principal responsable moral i polític de les saques i dels assassinats de dretans. El tinent coronel Martínez Vallespí i el comandant Enric Pérez Farràs, en el seu pas per Lleida cap al front d'Aragó,²⁴ eren els responsables d'organitzar les milícies *rogues* de la ciutat, continuava el comissari, tasca en la que van tenir la col·laboració de la resta de membres del comitè i de l'alferes Ruperto Montoro, cap de la guàrdia d'Assalt.

A partir de la normalització republicana de la tardor de 1936, les funcions bàsiques d'aquest comitè quedarien restringides a la publicació i l'aplicació de les

¹⁹ José M. Álvarez Pallás cita al sergent Santiago López, sergent automobilista segons ell, com al responsable de controlar i desarmar la guarnició del Castell el 20 de juliol i de l'empresonament del coronel Rafafel Sanz (*Lérida bajo la horda*, pàg. 28).

²⁰ Podria referir-se a Domingo Blanco Arcarazo, ferroviari socialista que també va format part del tribunal popular.

²¹ En la nòmina del POUM corresponent al mes de desembre de 1936, comentada en el capítol segons, apareix Mena com a representant del partit en aquest comitè, juntament amb Maties Alonso (Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

²² En les informacions recollides durant la instrucció de l'expedient que li fou incoat per responsabilitats polítiques es té en compte la seva activitat en el Bloc abans de la guerra i la participació en els ajuntaments de guerra, però no que hagués format part del comitè militar (AAPL). Tant pot indicar la inexactitud de l'informe del comissari com el desconeixement existent sobre aquest comitè.

²³ *La Batalla*, 6/VIII/36.

²⁴ El comandant d'artilleria lleidatà Pérez Farràs havia estat condemnat a mort després dels fets d'octubre de 1934 i posteriorment indultat. Després de la seva participació en el control de la revolta a Barcelona, detenció del general Goded, és designat pel govern català cap militar de les milícies i es trasllada al front d'Aragó com assessor militar en la columna Durruti. Per aquest motiu el trobem repetidament a Lleida.

disposicions de mobilització del ministeri de la Guerra i de la conselleria de Defensa.²⁵

El següent pas fou la dissolució del comitè, encara que més tardana que la d'altres. A partir del 4 de febrer de 1937 *el comité militar de Lérida, nacido al calor de la guerra revolucionaria ha quedado disuelto y sustituido por un comandante militar de Plaza*. En una reunió celebrada al despatx de Joaquim Vilà, les organitzacions obreres no van tenir més remei que acceptar la dissolució i que el comandant militar nomenat per la Generalitat, García Miranda, n'assumís les funcions. Posteriorment ocuparia el càrrec Sebastián Zamora.²⁶

Una de les primeres tasques impulsades per la comandància fou un pla d'instrucció militar per a tots els homes compresos entre els divuit i el trenta anys que es posà en marxa el 13 de febrer. El pla preveia sessions pràctiques de dues hores diàries a l'Escola del Treball —els dies feiners per la tarda i els diumenges al matí— i teòriques al teatre del parc Eliseu Reclús —una hora i mitja diària.²⁷

L'organització militar anterior també havia previst la realització de sessions d'instrucció per als milicians, com les que rebien al castell de Gardeny les Milícies Obreres Auxiliars per tècnics del comitè militar. Inicialment les MOA eren una organització juvenil dels sindicats, però després aplegaren a tots els treballadors sindicats i aptes per a les armes, encara que amb predomini dels poumistes.²⁸

5.1.2 LA GUÀRDIA CIVIL ENTRE LA SUBLEVACIÓ I LA REVOLUCIÓ

²⁵ *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 2.

²⁶ *Adelante*, núm. 5, 5/II/37, pàg. 2; *Acracia*, núm. 167, 5/II/37, pàg. 2 i núm. 281, 18/VI/37, pàg. 2 (on es publica una nota de la comandància sobre lleves signada per Sebastián Zamora). Sebastián Zamora era un capità d'infanteria que va comandar una de les primeres columnes d'Aragó. Posteriorment s'encarregà de les Divisions 29a i 16a. Va servir a l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est i va comandar una Divisió a l'Ebre (Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, pàg. 388).

²⁷ *Acracia*, núm. 176, 16/II/37, pàg. 2. El 18 d'agost el govern de la Generalitat publicà un decret declarant obligatòria la instrucció premilitar per als joves compresos entre els divuit i els vint anys (una valoració positiva d'aquest decret a *L'Ideal*, núm. 78, 20/VIII/37, pàg. 3). La mesura fou impulsada pel Comitè Pro-Exèrcit Popular Regular que ja havia reclamat als governs de la República i de la Generalitat, després de l'ocupació de Bilbao, l'obligatorietat d'aprendre instrucció militar entre els 18 i els 40 anys, l'obligatorietat de l'educació premilitar en camps d'instrucció als compresos entre els 18 i els 20 anys i la necessitat de crear un ambient de guerra adequat a la rereguarda (*L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 4).

²⁸ *Combat*, núm. 41, 11/IX/36, pàg. 2 i núm. 54, 26/IX/36, pàg. 2. El POUM tenia també una Escola Militar que justament va obtenir l'autorització del comandant militar de Lleida per organitzar unes maniobres a mitjans de maig de 1937 a la finca de Raïmat (*Acracia*, núm. 251, 14/V/37, pàg. 2 i *Adelante*, núm. 94, 20/V/37, pàg. 4).

Els cossos armats tradicionals com la guàrdia civil, ara guàrdia nacional republicana, tampoc s'escaparen dels vents transformadors. La presència dels comitès i dels sindicats obrers arribaria fins i tot a la comandància de l'institut armat, actiu participant en la sublevació de juliol. En un primer moment les diferents forces de seguretat de Lleida quedaren sota el control de l'alferes d'assalt Ruperto Montoro, però en uns pocs dies es va formar el comitè de la comandància de la guàrdia civil format per²⁹

Francisco Lucena Argudo	president
Jaime Cortés Pérez	
Francisco Rodríguez Barroso	
Baldomero Allepuz Mañas	
Teodoro Cerro Abajuz	
Julio Hidalgo Cerrillo	
Emilio Santodomingo Hervás	
Eduardo Luciana Ruiz	caporal
Fernando Grau Saureda	sergent
Dionisio Martín Sayalero	guàrdia de la comandància d'Osca
Manuel Rivera Muñoz	ascendit a sergent pel PS de Madrid
Santiago Rodríguez Muñoz	delegat del parc mòbil
José Ariza Garcia	delegat de control de l'armament
Rafael Ramos Contreras	
Florentino Aparicio Brega	
Valentín Muñoz Arenales	
Ramon Pallarés Rodríguez ³⁰	
Manuel Oliveros Bello ³¹	

Les declaracions presentades a la Causa General responsabilitzaven als membres del comitè d'influir en la mort dels guàrdies civils afusellats per ordre del tribunal popular o en accions incontrolades. Fan referència a les defuncions del comandant Vicente Garchitorena Rigau (el 21 de setembre de 1936 segons la peça principal de la causa general), del tinent José Sánchez Zamora que encapçalà els

²⁹ Informacions aportades pels guàrdies Mariano Samitier Bafaluy i Gregorio Tomé Lacastra a la instrucció del sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2).

³⁰ El 14 de març de 1940 es va celebrar un consell de guerra contra Ramon Pallarés. En el testimoni de la sentència tramés al Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques es deia que havia estat un *guardia civil de filiació extremista afiliado a la C.N.T. F.A.I. durante el M.N. tenía gran amistad con el Comité de la Guardia Civil habiendo sido una especie de Delegado del mismo y el encargado de la documentación y efectos del referido comité. En ocasiones iba adornado con la gorra de la F.A.I. y al cuello el pañuelo y obligaba a los demás guardias a contribuir a la compra de armamento estando propuesto para el ascenso a Sargento si el Movimiento de la F.A.I. de Mayo de 1937 hubiese triunfado*. Després de la guerra va ser destinat a Zújar, Granada (AAPL).

³¹ Segons consta en el certificat de la sentència del consell de guerra celebrat contra ell el 9 de novembre de 1939 Manuel Oliveros havia estat expulsat de l'institut armat abans de la república per les seves idees esquerranes i reingressat amb el règim republicà. Durant la guerra s'afilià a la CNT i en fou membre del comitè. Sembla que fou expulsat i empresonat a l'acusar-lo de malversació i que aleshores intentà passar-se a la zona rebel. El procediment sumaríssim el condemnà a dotze anys i un dia de reclusió temporal (AAPL).

guàrdies civils sollevats (mort el 25 de juliol en una saca de la presó), del tinent retirat Tomàs Torres Lueza detingut al seu poble (Almacelles, el Segrià) i executat a Lleida el 17 de setembre, del brigada Antonio Ibáñez López (15 de gener de 1937), de l'alferes Ramon Roselló Torres (3 de novembre de 1936), del guàrdia Ricardo Franco Franco encara que la seva mort no apareix a la Causa General, del capità Guillermo Palmer afusellat al front i acusat en algunes declaracions de fidelitat republicana, del tinent retirat José Guasch Tortell afusellat i cremat a Cervera, d'Antonio Núñez López trobat a la carretera de Corbins, de quatre carrabiners de la Val d'Aran apareguts a quatre quilòmetres de Lleida, del tinent retirat Daniel Infante Martín (5 d'agost de 1936), d'Álvaro León López (26 d'agost) i del capità Francisco Poyatos Castañera.

Segons un informe de la policia, incorporat el 1942 al sumari de la Causa General, les autoritats republicanes castigaren a Poyatos el 1936 destinant-lo a Lleida, on participà entusiàsticament en la revolta. Després del fracàs va continuar a la comandància molt vigilat fins que el detingueren el 14 de setembre de 1936 per executar-lo sis dies després amb l'acusació d'haver participat en la repressió dels fets d'Astúries de 1934 i de conspirar amb altres guàrdies civils per recuperar el control de la comandància lleidatana. La conclusió de l'informe destacava que fou *muy patriota y muy militar*, com ho demostrava el fet que hagués comandat l'escamot que l'executà.

Tot i la formació del comitè es mantingué un oficial al capdavant de la comandància. Durant els primers mesos continuà en el càrrec el tinent coronel Acacio Sandoval Asencio, el mateix que donà suport a l'acció dels sollevats de juliol però que no havia estat detingut. Podem conèixer alguna cosa d'aquesta etapa per la informació incorporada en les diverses investigacions seguides en la postguerra contra Sandoval —l'agost de 1938 va ser sotmès a un consell de guerra a Saragossa i després li van aplicar la legislació de Responsabilitats Polítiques. Les autoritats franquistes van reconèixer que havia estat una persona d'ordre, religiosa i patriòtica, que no s'oposà a la rebel·lió militar i que protegí algunes víctimes de la repressió revolucionària. Però hi va pesar més que hagués conservat el càrrec *al servei dels rojos* i algunes suposades amistats amb líders *extremistes*. Per qüestions d'edat va ser rellevat pel capità Eladio Lucas Mata, assessor tècnic

del comitè de la guàrdia civil, i s'instal·là a Casp (Osca) des d'on es passà al bàndol franquista quan les tropes s'aproparen a la capital aragonesa. Per tot plegat el van condemnar a una pena de reclusió perpètua a la presó de Ciudad Rodrigo (Salamanca), però posteriorment li devien reduir perquè el 1942 vivia en una poble de la província de Terol.³²

Un altre oficial acusat després de la guerra d'haver-se posat del costat republicà fou el tinent Salomé Maestre Hernández, afiliat anarquista que arribà al grau de capità per mèrits de guerra. El 1936 era cap de la línia de Pobla de Segur (Pallars Jussà) i amb les forces a les seves ordres es traslladà a Lleida després de la revolta militar. Durant uns dies realitzà serveis de vigilància a la ciutat fins que s'incorporà al front d'Aragó comandant una secció de la guàrdia civil i potser també va formar part de la columna dels Aguiluchos. Abandonà la primera línia després de ser ferit en un parell d'ocasions per incorporar-se a la comandància de Lleida com a cap administratiu. Abans de l'ocupació es traslladà a la Val d'Aran i d'allà s'incorporà a la zona franquista per Irún. La justícia militar el condemnà a trenta anys de reclusió major per adhesió a la rebel·lió i el Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la pèrdua total dels seus béns, sentència sobreseguda el 1944.³³

A més d'un comitè, també es va constituir el sindicat únic de les Forces Armades de Lleida que, a partir del 7 d'abril de 1937, aplegava als membres de la guàrdia nacional republicana. La junta directiva estava composta per

Miguel Vicens Moles	president	
Manuel Rivera Muñoz	secretari	membre del comitè
Juan Martín Cañada	tresorer	
Santiago Rodríguez Muñoz	comptador	membre del comitè
Emilio Santodomingo Hervás	vocal	membre del comitè
Luis Santos Sebastián	vocal	
Valentín Muñoz Arenales ³⁴	vocal	membre del comitè

³² En el mateix consell de guerra de Sandoval va ser condemnat a divuit anys de reclusió temporal i a la pèrdua del lloc de treball Josep Soler Llopis, un alferes d'infanteria que sortí als carrers de Lleida amb les tropes revoltades però que posteriorment també es posà del costat republicà, prestant serveis burocràtics que li permeteren arribar al grau de capità. Informació conservada en l'expedient per Responsabilitats Polítiques de Sandoval (AAPL).

³³ Dades procedents de l'AAPL.

³⁴ En l'expedient de depuració seguit contra Valentín Muñoz els companys del cos declarants l'acusaren d'un marcat extremisme polític, de defensar la incorporació al front dels guàrdies civils i la mort dels partidaris del sollevament. Com a conseqüència d'aquestes acusacions, fou expulsat del cos i empresonat un temps fins que sortí amb la llibertat condicional. Posteriorment es dedicà a activitats comercials a Cervera, no sempre legals. Amb l'acusació de dedicar-se al comerç il·legal i a activitats estraperlistes fou detingut

Francisco Rodríguez Barroso   delegat a la Federació Local de Sindicats Únics

La formació del sindicat, comunicada a tots els cossos armats de Lleida perquè s'aspirava a la unificació de forces, es presentava com el resultat *del corrent de transformació psicològica i moral dels homes endegada el 19 de juliol* i com un instrument més per fer triomfar la revolució. Tot i aquestes intencions, els guàrdies es van trobar amb l'oposició d'alguns medis, que fins i tot amenaçaren amb recórrer al ministeri de Governació la constitució del sindicat. Per evitar suspicàcies partidistes i institucionals, s'afirmava que la nova associació no restaria autoritat a cap dels organismes encarregats de controlar les forces d'ordre públic, ni influència a les patrulles de partits i de sindicats. Tampoc pretenien fomentar el desordre i el sectarisme tan freqüents a la rereguarda.³⁵ Les dificultats que els guàrdies havien trobat per poder-se organitzar i per ser reconeguts professionalment de manera oficial explica el retard en formar l'entitat, com es va fer constar a l'acta de constitució

*(...) obstrucción que el mismo Gobierno de la Revolución nos ha presentado, prohibiendo de una manera clara y terminante que los que hemos vestido el uniforme militar pudiéramos hacer una vida de convivencia social con la clase trabajadora.*³⁶

Tampoc fou gaire més fàcil la vida en la comandància, tot i que la CNT en controlava la direcció des que el capità Eladio Lucas i bona part dels membres del comitè inicial foren destinats a Barcelona. Un guàrdia confessà que els militants anarquistes rebien pressions i amenaces d'expulsió i d'empresonament. Des de l'òrbita comunista es considerava que el seu funcionament era un complet desastre perquè la disciplina havia desaparegut, no s'obeïa al comissari Viadiu, els guàrdies estaven confusos i l'ordre públic de la rereguarda perillava —no oblidem que aquestes denúncies es produïen a mitjans d'abril de 1937. Es deia que el comitè s'havia excedit en les seves atribucions i que tenia en contra una part important de la plantilla.³⁷

---

diverses ocasions i passà per les presons del Puerto de Santa Maria (1948) i Valladolid (1953). Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 50.

³⁵ *Acracia*, núm. 233, 23/IV/37, pàg. 2.

³⁶ Actes de les assemblees del sindicat celebrades els dies 7 i 15 d'abril de 1937 (Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 3 —AHN-Sección GC—). També es conserva una relació nominal d'afiliats, elaborada pel comitè provincial de la Guàrdia Nacional Republicana de Lleida, que incloïa 166 noms. La seu social del sindicat estava al mateix local de la Casa dels Sindicats cenetistes (carrer 1r de Maig, 33).

³⁷ Luis SEGRIÀ, "¿Qué pasa en la Comandancia de la Guardia Nacional?" dins *UHP*, núm. 216, 13/IV/37, pàg. 2.

La convivència es va fer especialment tensa en l'enterrament d'un dels afiliats, Bartolomé Rama, mort al disparar-se-li l'arma mentre feia una guàrdia. Als funerals hi van assistir representacions de les organitzacions anarquistes locals —la Federació Local, el Comitè d'Obrers i de Soldats i el sindicat únic de Forces Armades— donant a l'acte el toc de politització que els temps requerien. Quan els companys de l'homenatjat van desplegar una bandera de la Confederació, al darrera de la republicana que portava la guàrdia racional, s'organitzà l'escàndol. Crits de protesta i guàrdies que desenfundaven les seves armes. Els incidents s'iniciaren a la plaça Cervantes, on foren controlats, i es van estendre als carrers 1r de Maig i Major. Els assistents a l'assemblea del sindicat en la que es van denunciar aquests fets, es mostraren incapaços de donar els noms dels provocadors pel caos creat.

Francisco Tomàs fou un dels participants a l'acte en representació de la CNT. De la crònica del funeral que publicà a *Acracia* es desprèn que un dels arguments esgrimits per justificar els aldarulls va ser l'activa presència del polèmic delegat d'Investigació i Contraespionatge

(...) una parte de la fuerza republicana, demostró en forma grosera y descortés su odio como siempre a la bandera Roja y Negra, que es el emblema confederal, y también algunos guardias de asalto se permitieron otro tanto.

Més enllà d'aquests fets concrets, l'article dóna a entendre l'existència de conflictes entre les forces de seguretat tradicionals i les creades per la revolució. Tomàs parla d'enfrontaments amb el comissari d'Ordre Públic i amb el cap de les forces d'assalt Montoro. També apunta que ell havia intervingut en la defensa de diversos guàrdies civils que haguessin pogut ser afusellats al començar la guerra

De una cosa estoy contento. De haber salvado la vida a muchos guardias republicanos, que a mi juicio y conciencia, no merecían ser sancionados por meras venganzas personales. Algunos de ellos están en el campo socialista, pues en nombre de la libertad, pueden estar donde mejor les plazca.

(...) De seguir un instinto mediocre y sanguinario, habría tenido ocasión de hacer fusilar a muchos de los que hoy gesticulan.

Sandoval, Tomé y otros, los traté como hombres, jamás como guardias civiles.

En front de les crítiques y *del alma de España personificada en Sanjurjo*, Tomàs lloa els guàrdies que van defensar la bandera confederal, redimint-se així d'un passat com agents repressors del moviment obrer

(...) *no me importa lo que fueron y sí lo que son capaces de ser como hombres que, aunque tarde, han vislumbrado el mañana, mirando con asco al pasado.*³⁸

Una part del conflicte s'originava en la sindicació obligatòria. Alguns guàrdies acusaven companys de mantenir una doble afiliació a la CNT i a la UGT,³⁹ mentre que Francesc Porcar, participant en les assemblees com a delegat de la Federació Local, reptava als disconformes a ser prou *homes* com per lliurar els carnets.

Ens trobem, per tant, davant d'un cos dividit davant de la guerra, mentre una part significativa de la comandància va sortir al carrer al costat de la guarnició revoltada, una altra s'organitzà segons els principis polítics sorgits de la revolució. I encara una altra part es limitava a intentar sobreviure amollant-se a les circumstàncies, ja fos seguint als seus caps rebels, ja fos afiliant-se a un sindicat. Un exemple més de les fractures plantejades a la rereguarda entre les diverses opcions polítiques i socials en joc. A la mateixa conclusió arriba una anàlisi de l'actuació de la guàrdia civil a Barcelona, on es detecten fortes tensions internes.⁴⁰

5.1.3 DE LA GUERRA REVOLUCIONÀRIA I ELS MILICIANS VOLUNTARIS A LA MOBILITZACIÓ DE L'EXÈRCIT POPULAR

La proximitat de Lleida amb el front aragonès converteix la plaça en punt de pas obligat per les milícies que, des d'altres indrets de Catalunya, avançaven

³⁸ Francesc TOMÀS, "Todo tiene un límite" dins *Acracia*, núm. 226, 15/IV/37, pàg. 1.

³⁹ L'octubre de 1938 el jutge instructor del Jutjat Especial de Suboficials i Classes de Tropa demanava a la delegació d'Ordre Públic informes sobre els antecedents polítics d'un guàrdia civil. En les investigacions realitzades a tal efecte els testimonis no van posar-se d'acord sobre l'afiliació de l'acusat. Mentre que per a uns es va afiliar a la CNT, altres consideraven que pertanyia a la UGT. En el que sí coincidien era en afirmar que es va syndicar per obligació, que la seva actuació —tot i lluir alguns elements de vestuari que denotaven la situació política del moment— es va limitar a complir amb els serveis que li encomanaven. La confusió posterior era de ben segur afavorida per la militància obligatòria. Finalment es va decretar la llibertat condicional del guàrdia (Fons del GC —AHPL— expt. 59 llig. 39).

⁴⁰ Manel RISQUES i Carles BARRACHINA, "Barcelona 1939. Consells de guerra contra la guàrdia civil" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat*, p. 83-89. Al marge dels casos ja comentats, es poden trobar més certificats de les sentències de consells de guerra seguits contra guàrdies de la província de Lleida entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic. Vegeu Fons del GC (AHPL) expt. 32 llig. 6, expt. 84 llig. 16, expt. 57-66 i 86-88 llig. 17, expt. 18 llig. 18, expt. 84 i 89-97 llig. 50, expt. 7 i 11 llig. 51 i expt. 10 llig. 60. En alguns casos els guàrdies processats feia temps que havien abandonat el servei actiu, però el rigor de les depuracions no els evità passar pel tràngol d'un judici. Aquest fou el cas de Mariano Sánchez Ávila (72 anys), de Ramon Besos Gil (82 anys) i de José González Méndez (86 anys). Els tres casos foren sobresseguts després de recollir uns *excel·lents* informes.

cap a la guerra. Els primers dies la premsa recollí àmpliament el pas de mil cinc-cents milicians del POUM que, en la seva marxa cap a Saragossa des de Barcelona, van fer nit a Lleida. Camions blindats per treballadors metal·lúrgics del partit, altres protegits amb matalassos i *centenars de cotxes creuen els carrers de Lleida donant-li un aspecte de ciutat revolucionària i victoriosa*.⁴¹

Entre aquells efectius no hi havia només poumistes, sinó també algun miler més de voluntaris de diverses tendències polítiques,⁴² un servei sanitari complet i un altre miler de milicians arribats en trens especials que encapçalava el comandant Enric Pérez Farràs. El seu pas va esdevenir una parada militar carregada de simbologia política, amb desfilades, himnes i crits d'eufòria entre el públic, *onades d'aplaudiments frenètics que els ciutadans abocats als balcons els hi tributaven*. La massiva presència de milicians va ser una prova de foc per la capacitat organitzativa dels partits, dels sindicats i dels nous organismes revolucionaris que hagueren d'allotjar-los.⁴³

Tot plegat representava un to festiu i popular de carrer, la guerra com una gran festa. Acompanyat d'un esperit optimista afavorit per la premsa que preveia una victòria immediata sobre el front aragonès i en el conjunt d'Espanya.⁴⁴ Als locals de la redacció d'*Acracia* s'hi havien instal·lat micròfons i amplificadors per radiar les incidències del front aragonès.⁴⁵ El clima fins i tot s'encomanava als més petits. No foren poques les denúncies publicades als medis de comunicació de desaparicions de menors, fonamentalment nois però també alguna noia, que fugien dels domicilis familiars per incorporar-se a les columnes de pas.⁴⁶

⁴¹ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, p. 1 i 2.

⁴² En els primers dies no eren estranyes les reivindicacions d'empreses estrictament antifeixistes, amb la bandera de la unitat per damunt de colors polítics (*Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2).

⁴³ Altres notícies de passos importants de columnes milicianes cap al front acompanyades de celebracions populars al carrer: columna barcelonina acompanyada de tres camions blindats, un denominat King-Kong per la seva grandària, (*Acracia*, núm. 9, 5/VIII/36, p. 1 i 2); pas de mil milicians amb destí a Tardienta (*Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 1); centúria Isidre González del POUM, un membre de la JCI mort a Lleida durant els fets d'octubre, integrada en la columna Joaquín Maurín (*Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 1 i núm. 60, 3/X/36, pàg. 2); o mil dos-cents homes de diferents organitzacions i nacionalitats que van fer nit a Lleida en la seva marxa cap a l'Aragó (*Acracia*, núm. 147, 13/I/37, pàg. 2).

⁴⁴ Veure exemples d'editorials i articles dedicades a la *previsible* ocupació de Saragossa (*Acracia*, núm. 4, 30/VII/36, pàg. 2 i núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 1) i d'Osca (*Acracia*, núm. 56, 1/X/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 75, 22/X/36, p. 1 i 4).

⁴⁵ *Acracia*, núm. 9, 5/VIII/36, pàg. 1. Encara que poc després el mateix diari publicava una nota cridant a la prudència en la forma de fer públiques les notícies de guerra per evitar donar pistes a l'enemic i crear expectatives falses. Els micròfons havien estat substituïts per uns mapes on els lleidatans podien seguir el curs de les campanyes bèl·liques (núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 3).

⁴⁶ Per exemple vegeu *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2.

Mostres d'aquest optimisme confiat les podem trobar en algunes cartes que els milicians enviaven des del front als seus familiars o a l'inrevés, quan des de la rereguarda es tractava de trametre confiança als combatents. El fill anarquista d'una família pallaresa emigrada a Narbona en els anys deu escrivia als seus pares des d'Azaila, al front de Terol⁴⁷

Por aqui vamos muy bien creo que dentro poco se acabara esto por el aplastamiento de esta hidra facista, no hos podeis imajinar lo que son capaces de cometer asesinan mujeres y todos los crimenes que se puede imajinar es peor que aquella carlinada que nuestros abuelos sufrieron pero esta vez tendra sus cuentas no cejaremos hasta que queda uno.

Cuando en mis dias pasados en Barcelona note grand animacion todos trabajaban a todo rendimiento nuestra victoria no se hara esperar España será un pais libre en breve de todas las sangrias que arruinaban la clase laboriosa.

Un milicià de la secció de metralladores de la columna Macià Companys destinada a Montalbán, Terol, rebia a finals de l'hivern de 1937 els ànims d'un amic lleidatà⁴⁸

Estimat Agustí: vaig rebre la teva tarja per la que he vist que vas arribar al bateig justament a l'hora de repartir els comfits i dels grossos! segons dius. Des d'aquí he seguit amb emocionada impaciència el curs de l'ofensiva que van emprendre aquests bandits i amb el vostre coratge no heu permès logressin el seu objectiu, les mines d'Utrilles, i si bé heu tingut sensibles baixes, elles t'enardiran mes si hi cap, per venjar-les.

Ja m'han explicat que en vareu fer una carniceria i que els de Lleida us heu portat com uns valents. Us felicito a tots i a tu particularment, que m'han dit que has mantingut el teu lloc amb fermesa, apallissant aquesta gentussa com es mereixen. Bravo, amic! No esperava de tu una altra cosa. Son uns traidors i uns assassins i com a tals uns covarts i amb gent d'aquesta calanya si hom sab plantar-los cara, per preparats i nombrosos que siguin, no es dificil vence'ls.

Ara sembla que va de veritat la organització de l'exercit popular i les vostres gestes enardeixen als de la rereguarda per vindrer al vostre costat per aixafar el feixisme. Que sigui aviat! Records de tots.

Salut

La marxa dels combatents era sentida com una festa, encara que no reglada. I tota festa, com qualsevol activitat col·lectiva, permet una lectura política, simbòlica i ideològica. Difondre sensacions eufòriques per donar fonaments a la creença en una victòria militar i provocar comportaments festius per celebrar l'entrada en una nova etapa històrica no foren estratègies exclusives d'aquesta guerra ni d'aquesta revolució. Per a Michel Vovelle *la fiesta*

⁴⁷ Fragments de dues cartes datades el 28 d'agost i el 29 de setembre de 1936 (Fons del GC —AHPL— expt. 29 llig. 58). En aquest expedient es conserven trenta-una cartes que es van creuar els diferents membres d'aquesta família durant tota la guerra, el que ens ha permès reconstruir una part de la seva història a Joan SAGUÉS, "Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar".

⁴⁸ Postal datada 8 de març de 1937 (Fons del GC —AHPL— expt. 85 llig. 7).

*revolucionaria es el lugar privilegiado donde se deposita el sueño de una sociedad nueva y de un mundo ideal.*⁴⁹

Tanmateix, no podem quedar-nos només amb la visió que d'aquells dies oferia la premsa, amb la interpretació oficial de la realitat. Com queda ben clar en l'anàlisi que hem presentat sobre la violència política i la repressió de les opcions polítiques contràries a la dominant, mentre els diaris donaven la imatge d'una ciutat festiva al carrer, es covaven els enfrontaments entre els partits i sindicats i es perseguïen els enemics de la revolució. I encara altres tenien prou feina per acomodar els seus medis de subsistència a la canviant situació.

Reconduïm el discurs cap a la caracterització de les milícies que representaven la nova forma d'organitzar la guerra un cop les estructures estatals s'havien esvaït i les tropes regulars llicenciat.⁵⁰ Les milícies que s'incorporaven al front no ho feien només per donar una resposta armada al bàndol enemic, també perseguïen canalitzar l'esforç bèl·lic cap a finalitats polítiques. Tanmateix, militaritzar l'acció política no fou quelcom exclusiu de la guerra civil espanyola. En l'Europa d'entreguerres la violència es percebia com un instrument de transformació de la societat, tant des de la dreta com des de l'esquerra, concepció que donaria lloc a l'aparició de fenòmens milicians i paramilitars en diversos països.⁵¹

---

⁴⁹ Michel VOVELLE, "Fiesta y revolución" dins *La mentalidad revolucionaria*, p. 169-182. Un bon exemple de les possibilitats que ofereix l'estudi de la festa com a expressió tant del conflicte com de la integració comunitària a Belén SOLÉ, *Festa i ideologies a Lleida*.

⁵⁰ Després del llicenciamnt que seguí al fracàs de la sublevació, encara es van incorporar a la Seu Vella les lleves del 34 i del 35 en compliment d'un decret del ministeri de la Guerra del 31 de juliol. Poc després aquests soldats també foren llicenciats, tot i que podien optar per continuar a la caserna com a voluntaris. Donat que molts eren pagesos, la majoria van retornar a les tasques de la temporada d'estiu, prova de la *democràcia obrera* segons la premsa revolucionària. La direcció anarquista catalana s'oposava frontalment a la possible reconstrucció de l'exèrcit tradicional (*Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 2 i núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 2 i Eladi MAINAR, *De milicians a soldats*, pàg. 89). L'organització de les milícies anarquistes lleidatanes a *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 1. La federació local de Sindicats Únics va tractar el 5 de novembre les irregularitats i irresponsabilitats en el funcionament d'algunes milícies. Per evitar aquestes situacions la central confederal cregué necessari dotar-se d'un reglament de forces armades: els milicians havien de funcionar com la resta de militants anarquistes, no podien realitzar reunions només com a milicians, havien de portar els seus problemes al si de l'organització i un comitè de defensa hauria de resoldre els possibles abusos (*Acracia*, núm. 87, 6/XI/36, p. 1 i 4 i núm. 88, 7/XI/36, p. 1 i 3). Però el principal objectiu de les crítiques era l'exèrcit tradicional i el seu funcionament, com el sistema d'ascensos considerat incompatible amb la moral revolucionària i amb la unitat entre els seus membres (*Acracia*, núm. 13, 19/VIII/36, pàg. 3).

⁵¹ Els exemples europeus de militarització política i d'instrumentalització de la violència són múltiples tant a nivell geogràfic com ideològic o estratègic. Poden ser opcions conservadores que recolzen el seu projecte polític en grups paramilitars, com la guàrdia de ferro rumana dels anys vint i trenta (Francisco VEIGA, *La mística del ultranacionalismo*). Organitzacions paramilitars emparades per la dreta radical, com la Creu de Foc francesa fundada el 1928 que mantingué una intensa activitat en la dècada següent contra el sistema parlamentari i les formacions de l'esquerra (William D. IRVINE, "Fascism in France and the strange

La política republicana, com a reacció a la conjuntura nacional i europea, s'havia vist marcada per la presència pública d'ideologies i d'organitzacions militaritzades per a les quals recórrer a la força era una metodologia acceptable de resolució de les disputes polítiques —opció que, per altra banda, ja havien utilitzat les classes dominants, l'exèrcit i els sectors opositors a l'estat de la Restauració.⁵² Durant l'etapa republicana, com bé explica el professor Aróstegui, la violència era molt més que una amenaça a l'ordre públic i a l'estabilitat social. Era l'instrument que diversos grups utilitzaven per assolir els seus projectes polítics de transformació social. La confluència de diversos projectes insurreccionals que pretenien canviar el model d'estat li permet parlar d'època revolucionària caracteritzada per la mobilització de masses i de joventuts, la propaganda, la voluntat d'ocupar l'espai públic i per la voluntat de portar la confrontació política més enllà de la lluita electoral.⁵³

En el primer capítol d'aquest treball, dedicat a analitzar la revolta de juliol i el context que la precedí, vam aproximar-nos a la tàctica paramilitar seguida per les forces conservadores i reaccionàries. Ara ens ocuparem de l'estratègia miliciana de les formacions de l'esquerra obrera —els partits democràtics i burgesos no apostaren per la instrumentalització política de la violència durant la República.

Els comunistes espanyols, especialment a Madrid, havien organitzat les Milícies Antifeixistes Obreres i Camperoles en temps de la República. Representaven l'avantguarda obrera armada i servien tant per formar políticament al proletariat com per dotar-lo d'un instrument d'autodefensa. El PCE, seguint les tesis insurreccionals del marxisme clàssic, contemplava la possibilitat d'accedir al poder per la via armada. L'estratègia es veuria parcialment modificada, seguint els dictats internacionalistes, a l'assumir la via del front popular. L'enfrontament

---

case of the Croix de Feu”). Grups socials que es beneficiaren dels resultats obtinguts per partits feixistes que, com el NSDAP, combinaven l'acció parlamentària, la política de masses i l'actuació paramilitar, per assolir l'objectiu de fer-se amb el control de l'estat (Reinhard KÜNHL, *La República de Weimar*). Partits d'esquerra que aposten per l'estratègia violenta i d'acció al carrer, com el PCF a final dels anys vint (Stéphane AUDOUIN-ROUZEAU, “Le Parti communiste français et la violence: 1929-1931”). O opcions nacionalistes que decideixen conduir la seva lluita cap a la via armada i la militarització dels seus partits (Peter HART, “The geography of revolution in Ireland, 1917-1923”).

⁵² Vegeu Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*.

⁵³ Julio ARÓSTEGUI, “La militarización de la política durante la II República”.

civil cada cop més esperat provocà la paradoxa que unes milícies pensades inicialment per enderrocar l'estat, es possessin a la seva disposició per defensar-lo de l'atac reaccionari.⁵⁴

També els socialistes van formar grups de milicians en la primera meitat dels anys trenta, una novetat estratègica important en la seva trajectòria més allunyada de les accions violentes a Espanya. Concebudes com la base d'un exèrcit popular, les organitzaren per defensar la República car desconfiaven dels cossos armats heretats de la Monarquia. La seva escassa preparació les va deixar pràcticament inactives després de la revolució d'octubre fins al 1936. A l'esclatar la guerra eren molt febles i en poc temps es veurién superades per la creixent influència comunista.⁵⁵

L'estratègia de mobilització de masses de la CNT va comportar una opció diferent, en la que la vaga general revolucionària era l'instrument de lluita principal. Els sectors faïstes impulsaren diverses insurreccions per intentar superar el model democràtic republicà a través d'una violència social propagandística que canalitzés la voluntat de canvi radical i immediat d'una part del proletariat espanyol, però no organitzaren milícies —rebuig ideològic a la institucionalització i militarització de les forces revolucionàries.⁵⁶

La violència política i el fenomen milicià no tenien perquè donar la guerra com a conseqüència necessària, però van servir com aprenentatge militar i polític a la resposta miliciària donada als militars sollevats —les MAOC foren una base fonamental dels grups armats formats a l'esclatar la guerra, especialment del Quinto Regimiento de Milicias Populares patrocinat pel PCE. La peculiaritat del cas espanyol en el procés europeu de militarització política és l'especial protagonisme adquirit per aquestes organitzacions en un conflicte bèl·lic obert. Les milícies assumiren un paper principal després que fracassés el cop de l'exèrcit, encara que les forces obreres no havien elaborat cap pla d'actuació revolucionària com a resposta al cop reaccionari que esperaven —es van limitar a mantenir-se en actitud vigilant des de mitjans de juliol.

---

⁵⁴ Juan Andrés BLANCO RODRÍGUEZ, "Las M.A.O.C. y la tesis insurreccional del PCE" i *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*.

⁵⁵ José C. GIBAJA VELÁZQUEZ, "La tradición improvisada: el socialismo y la milicia"

⁵⁶ Antonio FONTECHA PEDRAZA, "Anarcosindicalismo y violencia: La 'gimnasia revolucionaria' para el pueblo" i Julián CASANOVA, *De la calle al frente*.

La investigació d'Eladi Mainar sobre la poc estudiada qüestió de les milícies populars en la guerra civil ha mostrat com van intentar substituir unes forces armades que s'havien desmembrat i alhora ser un poder que garantís l'avenç de les transformacions revolucionàries —amb les mateixes mancances que patiren la resta d'estructures creades per la revolució: improvisació, descoordinació, manca d'experiència i de recursos i limitacions del voluntarisme. Per a Michael Alpert les milícies resultaren militarment inútils per l'absència d'una estratègia militar conjunta, l'escàs nombre d'homes que van ser capaces de mobilitzar realment, la desmoralització generada entre els oficials professionals i el desconeixement de molts principis bèl·lics bàsics.⁵⁷

Si el comitè militar que s'instal·là el juliol de 1936 a la Seu Vella de Lleida no fou substituït per una comandància militar fins el febrer de 1937, les columnes de milicians ja havien començat a experimentar el procés de militarització, que progressivament havia de conduir a la formació d'un exèrcit regular, el mes d'octubre. Els fets d'octubre valencians, enfrontament violent entre els anarquistes i els representants de les forces polítiques partidàries d'acatar les disposicions del govern de la República que provocà una vintena de morts, foren el resultat tant de les tensions generades per la qüestió col·lectivista com pels intents d'imposar la disciplina governamental a la Columna de Hierro.

La consigna dels comunistes de centrar-se en la victòria militar i la seva creixent influència en els centres de govern facilitaren a finals d'any l'adopció de mesures tendents a la reconstrucció d'exèrcit regular dirigit pel ministeri de la Guerra. Com explica Michel Alpert, la militarització s'havia completat el juny de 1937 —les darreres restes de milícies al front d'Aragó estaven suprimides, els exèrcits de tota la zona republicana tenien una organització homogènia, s'havia format un nou cos d'oficials, s'avançava en la formació militar, arribaven quantitats més importants d'armes i la batalla de Brunete es preparava com la

---

⁵⁷ Eladi MAINAR, *De milicians a soldats* i Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*. Sobre les milícies organitzades en els escassos territoris de Castella la Vella no controlats pels revoltats i per les cases regionals castellanes amb seu a Madrid a Juan A. BLANCO RODRÍGUEZ, Manuel FERNÁNDEZ CUADRADO i Jesús A. MARTÍNEZ MARTÍN, "Las milicias populares republicanas de origen castellano-leonés" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol II, p. 311-340.

primera prova de l'Exèrcit Popular—, però els comandaments no tenien prou preparació i els recursos eren escassos.⁵⁸

La transició d'un model a l'altre no fou pas fàcil. A començaments de 1937 les forces revolucionàries de Lleida, especialment el POUM, proclamaven repetidament l'oposició a un procés que temien i rebutjaven. Entre els dies 17 i 18 de gener, vuitanta delegats dels fronts en els que lluitaven milícies poumistes i membres de la direcció del partit, assistiren a una conferència militar celebrada a Lleida. A més de denunciar el perill que suposaria pels combats el retrocés de la revolució a la rereguarda, la conferència es manifestà obertament contrària al comandament militar únic i a l'exèrcit popular. Reivindicaven que només les milícies podrien garantir l'ordre revolucionari i ser la base d'un exèrcit obrer revolucionari.⁵⁹

Dues setmanes després, un front més ampli defensava les mateixes tesis en una assemblea de milicians al parc Eliseu Reclus. Hi participaren representants del POUM, de la CNT, de la FAI i de la UGT, aquests amb la desautorització de Luis García Lago. Els milicians, després de discutir sobre la seva situació i la manera de conduir la guerra, la revolució i la rereguarda a partir dels nous condicionats polítics, aprovaren nou conclusions en un document signat per Victoriano Muñoz Sancha i Luis López (CNT), Juan Abellana i J. Camarasa (UGT), F. Pelegrí i Ramon Bosch (POUM). El text representava l'objectiu essencial dels assemblearis d'avançar cap a l'organització d'unes forces armades de nova naturalesa⁶⁰

1. Les milícies de la UGT, de la CNT i del POUM havien de ser la garantia de la revolució a la rereguarda
2. Dissolució dels antics cossos armats
3. Els guàrdies havien d'anar al front com a milicians, no com a representants de les forces repressives
4. Mobilització obligatòria entre els divuit i els quaranta-cinc anys
5. Constitució de brigades de burgesos, controlades per milicians, per fer fortificacions i tasques similars
6. Constitució d'un exèrcit obrer i revolucionari
7. Aquest exèrcit estaria controlat per comitès de soldats i de combatents

---

⁵⁸ Vegeu Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*; Eladi MAINAR, *De milicians a soldats* i Juan A. BLANCO, *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*.

⁵⁹ "Els grans comicis. Ací: Lleida, la roja! Conferència militar del POUM estudià tots els problemes de la guerra" dins *Combat*, núm. 150, 18/I/37, p. 1 i 4 i núm. 151, 19/I/37, p. 1 i 4.

⁶⁰ *Adelante*, núm. 3, 3/II/37, pàg. 1 i núm. 4, 4/II/37, pàg. 4. Joan Farré explicava la importància d'aquesta assemblea pel seu caràcter espontani i perquè es tractava d'un comitè de soldats de la revolució ("Podria ser històric" dins *Adelante*, núm. 6, 6/II/37, pàg. 1).

8. Els obrers que haguessin combatut la *reacció*, avalats per les tres organitzacions i per militants amb una antiguitat anterior al 19 de juliol, assistirien a l'Escola de Guerra
9. Els milicians de la UGT participants a l'acte reconeixien aquests acords, al marge del criteri de la seva organització i del PSUC

Per al professor Jaume Barrull aquest discurs revolucionari demostrava la incapacitat dels seus defensors per entendre l'evolució i significat polític de la guerra, alhora que anunciava els enfrontaments de la rereguarda, tot i que no els provocava en exclusiva.⁶¹ En aquelles alçades de conflicte, el model de lluita que s'estava imposant no era el defensat per aquesta assemblea, sinó el de l'exèrcit popular que comptava amb tot el suport dels comunistes, tant del partit com dels sindicats.

Amb aquest objectiu es va constituir el 2 de març de 1937 el Comitè Lleidatà pro Exèrcit Popular Regular en una reunió convocada pel PSUC a la Comissaria de la Generalitat. Hi assistiren representants de la CNT, de la FAI, de la UGT, d'ERC, d'ACR, de les JSU i d'Estat Català.⁶² El comitè rebia un suport inicial gairebé unànime, només faltava la participació de delegats del POUM, però això no volia pas dir que tots els sectors antifeixistes compartissin els mateixos ideals. Cal recordar que, entre els mesos de febrer i de maig, el suport o el boicot a l'exèrcit regular va ser un dels arguments principals que enfrontaren a suquistes, anarquistes i poumistes.

L'objectiu declarat del comitè era

*(...) canalizar la inmensa corriente de opinión y el entusiasmo de las masas en favor de la organización de la victoria sobre el fascismo internacional (...) necesidad de que Lérida patentice fervorosamente su voluntad de que sea creado rápidamente el Ejército Popular Regular.*⁶³

I per demostrar aquest entusiasme calia sobretot expressar públicament el consens i el suport de la societat, lleidatana en aquest cas, a l'exèrcit. Aquesta fou justament la missió d'una important manifestació que, el dia 7 de març, servia per presentar a la ciutat de l'esmentat comitè

La inenarrable manifestación cívico militar de ayer. Treinta mil personas, de ellas ocho mil encuadradas militarmente en la movilización, propugnan por el Ejército Popular Regular y el mando único.

⁶¹ Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 103-104.

⁶² A finals de juny de 1937 la presidència del comitè corresponia al comissari de la Generalitat, la secretaria general a ERC, la vicesecretaria a CNT, la tresoreria a UGT i la comptadoria al Front de la Joventut (*L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/27, pàg. 3).

⁶³ *UHP*, núm. 182, 3/III/37, pàg. 2.

La manifestació, que va recórrer una part important de la ciutat —sortida del Camp de Mart, plaça Cervantes, rambla d'Aragó, rambla i plaça Catalunya, avinguda de Blondel, plaça del Segre, avinguda de la República i dissolució a l'estació del ferrocarril—, mantenia l'aire festiu dels actes associats al fenomen milicià (assistència de força públic, carrers adornats amb banderes i suport de les autoritats locals), però ara la iconografia de la festa havia canviat. La manifestació no va estar presidida pels símbols revolucionaris que dominaven els carrers l'estiu de 1936, sinó per banderes republicanes i catalanes i per la disciplina militar en la desfilada.

Per alguns aquests eren uns símbols burgesos destinats a matar la revolució

*Los elementos políticos eran los más interesados en que la República y el catalanismo resultaran destacados en el acto.*⁶⁴

i per altres

*El desfile de las fuerzas armadas y de las organizaciones antifascistas, constituyó una elocuente demostración del nuevo sentido de la disciplina en la retaguardia.*⁶⁵

Tant al voltant de l'assemblea de milicians del gener, com de la desfilada de suport a l'Exèrcit Popular del març, es proclamaven clarament dues crítiques que esdevindrien constants entre els sectors revolucionaris en retrocés. Les manifestacions aplegaven als carrers massa homes i massa armes que haurien d'estar al front. La forma com es realitzava la mobilització dels nous soldats i la presència de les armes a la rereguarda esdevindrien un tema de debat fonamental en la manera de concebre la guerra.

Pels anarquistes militaritzar la vida dels joves soldats només generava pessimisme i els acostumava als vicis de la vida de caserna

(...) obedecer como autómatas la voz agudada de los militares, saludar solemnemente a los nuevos jefes, a saber barrer e interpretar el reglamento, pasear por las calles ciudadanas para piropar a las chavalas, visitar los cafés, bailes y casas de prostitución.

La guerra només podia guanyar-se intensificant l'economia i no pas amb l'acció de *Retirar a la juventud de la producción y aborregarla dentro de los cuarteles*. Però a més del cop per l'economia, i de la domesticació de les forces

⁶⁴ *Acracia*, núm. 193, 8/III/37, pàg. 1. Segons aquest article la CNT també va participar en la manifestació, però amb la seva pròpia consigna (*Armas para la guerra*) la seva bandera i sense marcar el pas. L'única absència important tornà a ser la del POUM.

⁶⁵ *UHP*, núm. 186, 8/III/37, p. 1 i 4.

revolucionàries juvenils, molts dels mobilitzats no podien anar al front per manca d'armes quan la rereguarda n'estava plena per l'abusiva presència dels diversos cossos de seguretat de l'estat.

Els representants de les organitzacions revolucionàries locals també tenien clar que l'exèrcit podia ser una arma de classe clau i que, per tant, l'única manera de defensar la revolució era mantenir les milícies i desterrar definitivament *l'exèrcit burgès*. Però si totes aquestes crítiques fossin escasses, s'apunta que l'exèrcit ha experimentat desastres importants, com la pèrdua de Màlaga, i tot i això *se desencadena una propaganda espectacular pro ejército popular regular*.⁶⁶

En el número especial d'*Acracia* dedicat a la commemoració del primer aniversari de la victòria revolucionària del 19 de juliol, el regidor Justiniano Villaverde —també comissari de guerra de la 141 brigada— exposava la seva concepció d'exèrcit.⁶⁷ El líder anarquista havia suavitzat la posició inicial i es mostrava conscient de la impossibilitat de mantenir el model milicià. En una guerra llarga les milícies, tot i afirmar que havien estat eficaces, no eren força suficient per derrotar l'enemic i els aliats estrangers. Era necessari regularitzar les organitzacions sorgides en un començament i disciplinar les masses de combatents. Però tot i aquesta necessitat, l'ideal hagués estat avançar cap a un exèrcit revolucionari, i no pas *retrocedir* cap a les formes antigues com denunciava que estava passant. Lamentava que els confederals no tinguessin els recursos imprescindibles per evitar la deriva.

L'aposta era la creació d'un Exèrcit Popular Revolucionari que concentrés el *veritable* esperit del poble treballador. Que fos capaç de combinar els coneixements tècnics imprescindibles per a la guerra moderna amb una moral superior a la de l'exèrcit enemic. Per adquirir aquests coneixements bèl·lics Villaverde proposava organitzar unes escoles de guerra dirigides fonamentalment als treballadors afiliats amb anterioritat al 19 de juliol. Els comandaments haurien de ser de confiança i anirien al front per convenciment i no per l'esperit aventurer de conquesta propi dels exèrcits tradicionals, segons la interpretació de Villaverde.

⁶⁶ *Acracia*, núm. 222, 10/IV/37, pàg. 1 i núm. 223, 12/IV/37, pàg. 1. Ricard BARQUÉ, "L'exèrcit és una arma de classe" dins *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 1 i "La defensa de la revolució. Cal conservar les milícies obreres" dins *Combat*, núm. 77, 24/X/36, p. 1-2.

⁶⁷ Justiniano VILLAVERDE, "Mi opinión sobre la misión del ejército en la presente guerra y en el futuro de la paz" dins *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, pàg. 3.

Per aquest motiu, acaba criticant als seus companys de sindicat per no haver-se format com a oficials en un nombre més elevat.

Un cop es guanyés la guerra, el nou ordre acabaria amb l'exèrcit professional tradicional. Tots els ciutadans haurien de conèixer, al marge de la seva ocupació professional habitual, el funcionament de les armes i tenir uns rudiments de tècniques militars per si la situació ho fes necessari.

Uns mesos més tard Francesc Tomàs tornava a reclamar des de les files anarquistes l'organització d'un exèrcit disciplinat, amb jerarquies i ben organitzat, per sobre de les diferències partidistes. Per poder fer front a la guerra calia estendre també els conceptes de disciplina a la rereguarda i lluitar contra els desertors. Curiosament tot aquest discurs el plantejava la mateixa persona que havia estat un dels símbols del desordre i dels abusos dels primers mesos revolucionaris a Lleida la roja.⁶⁸

També els poumistes defensaren la necessitat d'avançar cap a una forma d'organitzar la guerra que superés les milícies sorgides de l'allau popular. A finals de 1936 creien que una guerra de fronts estabilitzats necessitava un comandament únic, amb capacitat tècnica i solvència política —però sobre el model d'exèrcit reivindicat en l'assemblea de milicians del mes de gener.⁶⁹

Un altre problema constant en la vida diària des del començament de la guerra va ser la presència massiva d'armes. *Acracia* féu una crida a l'ús responsable de les pistoles quan a un home se li disparà la seva mentre jugava i va ferir un company.

*Recordamos, una vez más, que no debe jugarse con las armas. Las armas son para matar fascistas y no para jugar.*⁷⁰

Però el debat que es plantejà sobre les armes de la rereguarda no tractava del seu ús assenyat o inconscient, sinó que formava part de la discussió política que estava dividint els partidaris de la causa republicana. Els anarquistes i el POUM defensaven, d'entrada, la proposta de retirar totes les armes de la

⁶⁸ Francesc TOMÀS, "Necesidad imperativa de la disciplina en nuestro ejército" dins *Acracia*, núm. 363, 23/IX/37, pàg. 4 i núm. 364, 24/IX/37, pàg. 4.

⁶⁹ "Un gran pas endavant. Comandament únic al front d'Aragó" dins *Combat*, núm. 32, 1/IX/36, pàg. 1; "El deure imperatiu de la guerra. Comandament únic, però comandament segur" dins *Combat*, núm. 111, 3/XII/36, pàg. 1 i J. GARÍ, "Comandament únic general" dins *Combat*, núm. 121, 15/XII/36, pàg. 4.

⁷⁰ *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 4.

rereguarda per destinar-les al front si tothom ho complia. En un sistema en el qual els encarregats de gestionar l'ordre públic eren les organitzacions revolucionàries, els *autèntics obrers* haurien de ser els últims en desarmar-se, mentre que els cossos armats de l'estat havien de ser els primers en abandonar la rereguarda.⁷¹

Per contra, la resta de forces polítiques (UGT, PSUC, ERC, ARC i Estat Català) recolzaven a la Generalitat en la seva idea de reforçar un cos d'ordre públic a la rereguarda desvinculat de les organitzacions polítiques. Després de la caiguda de Màlaga, molts creien encara més necessari centrar els esforços —i els materials— al front.⁷²

Davant de la intensitat del debat, els anarquistes van celebrar un míting d'afirmació confederal sobre la qüestió de les armes.⁷³ En l'acte, presidit per Enric Tortosa de la Federació Local de Sindicats Únics, intervingueren diverses personalitats del sindicat. Per a Pedro Conejero les autoritats republicanes havien pecat de manca de previsió, ja que si haguessin invertit l'or del banc d'Espanya en la compra d'armes, el poble no hauria de retornar les que havia arrabassat al feixisme.⁷⁴ La militarització de les milícies no havia millorat els resultats bèl·lics, només un retrocés en la revolució. La diversitat de cossos armats que existien a la rereguarda havia de permetre als sindicats ser els últims en lliurar les armes llargues i evitar així ser aixafats per un altre partit.

Justiniano Villaverde va insistir en oposar-se a la concentració de forces de seguretat a les ciutats en lloc de destinar-les al front. Segons aquest criteri, el poble no els necessitava per imposar l'ordre i continuar fent la revolució, com ho demostrà el 19 de juliol. Jaume Escalé també defensava que les armes al servei de l'estat es destinessin al front i el futur alcalde Luis Capell posava l'exemple de la repressió de la Comuna de París com a possible resultat de la revolució espanyola si s'imposaven els criteris més reaccionaris.

---

⁷¹ *Acracia*, núm. 201, 17/III/37, pàg. 1; l'editorial "Consideraciones sobre la entrega de armas" dins *Acracia*, núm. 202, 18/III/37, pàg. 1; José Larroca també publicava un article en aquest sentit: "Desarme general de todos los obreros de la retaguardia ¡Sí!" dins *Acracia*, núm. 205, 22/III/37, pàg. 2.

⁷² "Editorial. La experiencia de Málaga, la iniciada ofensiva fascista en el frente de Aragón, lo exigen. Todas las armas largas, a disposición del Gobierno de la Generalidad" dins *UHP*, núm. 173, 20/II/37, p. 1.

⁷³ *Acracia*, núm. 203, 19/III/37, pàg. 2.

⁷⁴ Aquesta reivindicació de destinar les reserves d'or a la compra d'armes apareix repetida en diverses ocasions a *Acracia*. I també a *Combat*, on es parla d'invertir-lo en avions i en fer tot el possible per derrotar ràpidament el feixisme (núm. 44, 15/IX/36, pàg. 1).

Les conclusions del míting reivindicaven que totes les armes, sense excepcions, fossin destinades al front. Però no eren aquests els únics recursos necessaris per l'esforç bèl·lic. La força pública no hauria d'intervenir en cap conflicte sense rebre abans l'opinió de la CNT i de la UGT, que haurien d'actuar unitàriament i deslligades de tota influència política.

La presència cada cop més important de l'exèrcit a Lleida queda ben reflectida en la premsa militar que s'editava, en castellà, a la ciutat.⁷⁵

- *Independencia. 27 División-124 Brigada Mixta-3er Batallón*
Dos números de juliol de 1937
Es publicava a la impremta Sol i recollia articles pensats exclusivament per als soldats. No tenien res a veure amb Lleida, sinó amb qüestions de política nacional espanyola.
- *Vencer. Órgano de la 123 Brigada Mixta. 27 División*
Dos números de juliol i un de novembre de 1937
També es publicava a la impremta Sol (entre dos i tres mil exemplars) i els seus articles fonamentalment tractaven problemes relacionats amb el Front d'Aragó. Molts dels col·laboradors del periòdic eren militars, fins al punt que un tinent italià anomenat Scotti, el comissari polític de la brigada, n'era l'encarregat de la composició.
- *Juventud Combatiente. Portavoz de la juventud en armas del Frente del Este. Editado por la Comisión de Educación del Soldado* (posteriorment el subtítol seria *Periódico para los combatientes. Editado por la JSU*)
Quatre números entre l'octubre de 1937 i el febrer de 1938.
Diari pensat fonamentalment per a la formació política, cultural i militar del soldat, que inclou alguns articles i seccions en català
- *Alas Rojas. PSUC-UGT. Portavoz de la Aviación en el Frente Aragonés*
Tres números, entre el novembre de 1936 i el febrer de 1937, publicats a Sariñena i dos números corresponents a l'octubre de 1937 publicats a Artesa de Lleida
- *Superación. Órgano de la 211 Brigada Mixta de Carabineros*
- *Vida Nueva. Órgano de la División 43*
Editat a la Impremta Sol (tirada d'uns dos mil exemplars). Rafael Lozano era l'encarregat de la composició
- *Nueva Era. Portavoz de la 153 Brigada Mixta*

---

⁷⁵ Hem localitzat alguns exemplars d'aquestes publicacions a l'Arxiu de la Paeria (*Juventud Combatiente*) i de Salamanca (*Independencia, Vencer, Alas Rojas*). Altres referències procedeixen de Romà SOL, *150 años de prensa leridana* i Josep A. ROSELL, op. cit. També de les declaracions aportades per diversos testimonis al sumari de la Causa General: Joan Torné Vallverdú (tipògraf i regidor per ERC durant la guerra), Josep Sanmartín Giménez (enquadrador), Ramon Gensana Camins (impressor) i Estanislao Agustí Torres (linotipista) —Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN). També hi havia una impremta militar a la Seu Vella. A finals de 1940 el director general de Premsa sol·licitava al governador civil informació sobre l'estat en què es trobava el material trobat en aquella impremta al ser ocupat el recinte l'octubre de 1939 per part del regiment d'Infanteria núm. 16 (Fons del GC —AHPL— expt. 75 llig. 234).

Aquest petit catàleg de premsa militar constitueix un bon exemple de la voluntat manifestada per les autoritats de l'exèrcit republicà de formar culturalment, i també políticament, als seus homes. A més d'articles d'adoctrinament, els diaris incloïen seccions pensades per exercitar les capacitats intel·lectuals dels soldats, com exercicis d'escriptura i matemàtiques, concursos literaris o textos per millorar la seva formació militar. La tasca encara es veuria reforçada amb l'ingrés de molts joves mestres a les milícies de cultura que comentem en un apartat posterior d'aquest mateix capítol.⁷⁶

La convivència de les tropes amb els civils acostuma a generar conflictes. Encara que treballem més a fons aquesta qüestió en la segona part de la recerca, hem localitzat alguna notícia a la premsa que es fa ressò d'abusos denunciats per lleidatans. Tres veïnes van adreçar escrits a l'alcalde i al comissari de la Generalitat denunciant abusos en la distribució del pa —en un apartat posterior podrem comprovar com justament al voltant del pa es van crear alguns conflictes considerables a Lleida. Els serveis d'Intendència de Guerra regentaven una botiga per al subministrament de pa al seu barri, en la qual els militars rebien un tracte de privilegi. El greu del cas, segons la nota, és que no es tractava de donar suport al front, sinó a militars i les seves famílies que residien a la rereguarda. A més es presentaven com a militars empleats de serveis públics (correus, telègrafs, hisenda, etc.) En una altra ocasió, va ser una dona de vint-i-cinc anys que acusà un soldat de la 26a Divisió d'haver-la violat. Fent-se passar per un agent de vigilància va entrar a casa seva on, a més de forçar-la, li va robar un anell i altres objectes.⁷⁷

Encara que aquesta relació entre soldats i dones a la rereguarda no era sempre conflictiva, o si més no, no sempre tenia perquè ser conflictiva. Una

---

⁷⁶ Una acurada anàlisi i catalogació de les publicacions periòdiques destinades a les unitats militars de l'exèrcit republicà, tant de l'etapa miliciana com de l'Exèrcit Popular, ofereix informació completa de 454 periòdics i referències de 23 més (Mirta NÚÑEZ, *La premsa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española*). En l'extensa introducció d'aquest treball (p. 13-127) l'autora esmenta com a principals objectius d'aquestes publicacions l'adoctrinament polític (passant dels sectarismes i partidismes majoritaris al començament per arribar al domini de la premsa genèricament antifeixista quan la dirigeix el Comissariat de Guerra), la formació dels soldats (política, militar, educativa, moral i física) i el foment de l'odi a l'enemic (generalitzen la imatge d'un bàndol totalitari que exercia una repressió ferotge i que podia atacar la rereguarda amb la presència d'espies i cinquenacolumnistes).

⁷⁷ *Acracia*, núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2 i núm. 383, 16/X/37, pàg. 1.

militant del POUM de Lleida li explicava al seu nuvi, que estava al front, les relacions que podien establir-se a la ciutat⁷⁸

(...) de esto que me dices que teaga bondad ya puedes estar tranquilo y seguro porque tu ya sabes que nosoy como estas chicas que corren de hoy en dia, tu ya sabes que aun que tenga el carrarter muy raro eso no importa porque yo te edado palabra y la cumplire hasta la ultima hora pues yo tambien confio que tu tambien te llebaras bien, pues a la jente les estraña mucho por que me ben tan formal pues ellos a lo mejo se pensaban que una bez tu teencontrases afuera yo cambiaria de pensar, pues yo ago caso de nadie,

Segons l'autora de la carta, per a les noies no era difícil entrar en contacte amb els soldats

(...) tengo dos bestidos muy bonitos para estrenar pero no tengo umor para estrenarlos porque como tu estas tan lejos de mi pues no quiero que nadie me bea mudada estando tu en la guerra claro que tan poco boy mal bestida pero ya me puedes comprender, pues ay muchas de tu cinta que cortejan como es natural, pues ay muchas de ellas que cuando bajaran a lo mejor ya las encontraran casadas por que estos ... que ay en Lerida se las aran suyas pero ami no me importa.

encara que no sempre el contacte amb els militars resultava agradable

(...) cuando salgo del taller en seguida meboy para casa, por que en la calle no se puede ir porque ay muchos sin berguenzas que todos te acen una cosa o otra siempre se tiene que ir alerta aora an puesto otra bez los dela abiacion que muchos de ellos son de pico y pala y carreton que baldria mas que se fuesen al frente que asi la guera ya estaria ganada.⁷⁹

5.1.4 L'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA

Al poc temps de constituir-se l'ajuntament d'octubre de 1936, l'alcalde Félix Lorenzo va dedicar una part dels seus esforços a l'organització de la defensa de Lleida. Amb el conseller de governació Àngel Bosch (PSUC) va posar-se en contacte amb les autoritats militars per abordar tan *interessant aspecte de la vida ciutadana actual* i amb el de treball Justiniano Villaverde (CNT) i el comandant

⁷⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 43. La carta està datada el 12 de febrer de 1938. La família d'aquesta noia, com tantes d'altres, ho va tenir tot encara més difícil quan les tropes franquistes van ocupar Lleida. Ella es va passar, com a mínim, més d'un any entre la presó de Lleida i la de Barbastre per la seva militància política (assistència a diversos actes del partit vestida de miliciana, venda dels diaris *Combat* i *Adelante*, propaganda, etc.). Com a defensa la noia explica que només va tenir aquella participació per complaure el seu nuvi, que era qui realment militava al partit. Entre els que aporten informació contra ella, a més de diversos veïns, hi ha el seu germà, que també havia estat detingut per saludar un conegut al carrer amb el puny alçat. Al pare, que tenia un bar al carrer Llopis, li van tancar el negoci pels mateixos motius i per ser el seu bar un perill per l'ordre públic, on es reunien escandalosament soldats i falangistes (en la segona part del treball s'explica el que passava en aquests locals durant l'any 1938).

⁷⁹ Cal recordar que aquesta noia havia militat al POUM i això apareix clarament en aquest fragment de la carta. El taller al qual fa referència és el de confecció col·lectiu que el partit tenia a l'edifici del seminari. Els de l'aviació als quals critica tan clarament són els que ja havien estat a Lleida als voltants dels fets de maig.

militar es desplaçà a Barcelona per planejar l'aquartermament de la ciutat. També va rebre la visita d'oficials d'Aviació per organitzar l'aeròdrom al camp de Binfaro.⁸⁰

Com en tantes altres qüestions, els partits i sindicats de Lleida tampoc van coincidir en la política de defensa. Un dels primers debats plantejava quin havia de ser l'objectiu prioritari. Per al PSUC calia centrar els esforços en les obres de fortificació de la ciutat, fonamentalment en la construcció de trinxeres als afores de la ciutat. Per la seva banda, els cenetistes creien més urgent esmerçar-se en la defensa antiaèria. Per al diari *Acracia* l'opció dels comunistes resultaria estèril ja que, fent gala de l'optimisme inicial, *descartamos por completo que (els feixistes) puedan beber las deliciosas aguas de nuestro Segre*. I en tot cas, continuaven, abans que els barris de la capital caldria fortificar Binéfar, Fraga o Alcarràs per barrar-los-hi el pas.⁸¹ Seria responsabilitat del municipi, juntament amb la Generalitat, el pagament dels jornals de les persones empleades en les obres de fortificació.⁸²

La diversitat de propostes es van canalitzar a través de l'organisme destinat a portar-les a la pràctica, la Junta de Defensa de Lleida constituïda el novembre de 1936 —encara que la constitució oficial està datada el 23 de desembre a la comissaria d'Ordre Públic. En formava part un representant de cada organització política, el comissari de la Generalitat, representants del Comitè Militar i l'alcalde com a president de l'entitat.⁸³

Les primeres mesures adoptades per la Junta anirien en la línia defensada per l'òrgan d'expressió anarquista, centrant-se en l'organització de la defensa antiaèria. Brigades municipals van netejar els soterranis d'alguns edificis perquè estiguessin en condicions òptimes d'allotjament i es prepararen cursos pràctics

---

⁸⁰ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 27 d'octubre i 3 de novembre de 1936 (AML).

⁸¹ *Acracia*, núm. 90, 10/XI/36, pàg. 2. En aquest sentit, el ram de la construcció de la CNT havia organitzat una columna per construir fortificacions al front aragonès, integrada per paletes i peons (*Acracia*, núm. 68, 15/X/36, pàg. 3).

⁸² Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 12 de desembre de 1936 (AML). El tema de la fortificació continua present a la premsa local durant bona part de la guerra. *Adelante* dedica al mes de febrer una editorial titulada "Es preciso ganar la guerra" a la necessitat d'elaborar un pla de fortificació (núm. 16, 18/II/37, pàg. 1).

⁸³ *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2. Inicialment l'enllaç municipal amb els que preparaven la junta era el regidor Àngel Bosch (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 10 de novembre de 1936 —AML—).

contra els efectes dels gasos asfixiants i sobre l'ús de caretes.⁸⁴ En la mateixa línia, l'ajuntament va publicar a la premsa i exposà a la Paeria la llista d'edificis amb soterranis aptes per a ser habilitats com a refugis, tot sol·licitant la declaració al departament municipal de Governació dels que no apareguessin a les llistes.⁸⁵

La Junta de Defensa esperava la col·laboració ciutadana, traduïda en l'assumpció per part de llogaters i propietaris de les obres d'habilitació que fossin necessàries en els possibles refugis —millora en els accessos, instal·lació de llum elèctrica, reparació de fuites d'aigua i eliminació de pous. L'única despesa a càrrec de l'ajuntament correspondria a la intervenció dels bombers per treure l'aigua dels soterranis inundats per filtracions. L'incompliment d'aquestes indicacions seria sancionat oportunament.

Hi havia dos classes de refugis, segons una classificació elaborada per la Junta. Una part dels soterranis foren declarats aptes com a refugis exclusivament per als veïns de la finca i per a les persones que es trobessin a l'edifici en el moment de l'alarma —*con exclusividad de cualquier otra persona extraña a los mismos*:⁸⁶

- carrer Carlos Marx (Carme) 2, 8, 22, 24, 25-27, 26, 28, 32, 33, 36, 40, 42, 44, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 65, 66, 73, 75;
- travessera del Carme, 16, 26;
- carrer Comtes d'Urgell, 5;
- carrer Bafart, 6, 10;
- avinguda de la República, 9, 10, 15, 24, 26, 57;
- carrer Salvador Seguí (Magdalena), 2, 7, 9, 12, 18-20, 22, 24, 25, 31, 34-35, 38, 42, 49, 51;
- carrer de la Parra, 60;
- carrer Tallada, 29, 30, 38, 41, 7, 21, 25;
- carrer Alçamora, 3, 4;
- carrer Companyia, 22;
- carrer San Domingo, 9;
- carrer la Palma, 2, 7, 23, 25, 50;
- carrer Sant Andreu, 28;
- plaça de l'Ereta, 3, 4;
- avinguda Blondel, 1, 9 (escola i habitatge), 10, 12, 16, 22, 28;
- carrer dels Dolors, 11;

⁸⁴ *Acracia*, núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2 i núm. 105, 27/XI/36, pàg. 2. S'anuncià la instal·lació d'un seguit d'aparells als afores de Lleida per detectar el tipus de gas amb el que l'aviació nacional podia bombardejar. Les caretes havien de ser pagades els usuaris. La Junta de Defensa només podia assumir les d'aquelles persones sense recursos per comprar-les (*Acracia*, núm. 202, 18/III/37, pàg. 2).

⁸⁵ Sobre la política de construcció de refugis patrocinada per les autoritats catalanes —la Generalitat i la Junta de Defensa Passiva de Barcelona— i el voluntarisme popular per participar en les obres vegeu Pilar FRUTOS i Judit PUJADÓ, "Refugis: oblitats de reraguarda".

⁸⁶ *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2; núm. 135, 30/XII/36, pàg. 2; núm. 133, 28/XII/36, pàg. 2 i núm. 158, 26/I/37, pàg. 2. Posteriorment *Acracia* lamentaria que no s'avancés gaire en l'habilitació dels soterranis (núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2).

- carrer de les Monges, 4;
- travessera de Palau, 22;
- carrer Galera 1, 2;
- carrer Major, 3, 13, 15, 17, 33, 48, 53, 54, 59-57, 60, 61, 63, 65, 74, 168;
- carrer Cavallers, 8, 10, 24, 25, 39, 76;
- plaça Paeria, 6, 8, 9 (farmàcia);
- plaça de la Revolució (Constitució), 4 bis, 5, 33, 34, 35;
- carrer Estereria, 1, 5, 6 (Renovadora), 18;
- plaça de la Sal, 2, 3, 6, 7, 13, 15, 17;
- carrer Segarra, 6;
- Redola de Sant Joan, 3;
- carrer Indívil i Mandoni, 3, 5;
- plaça Macià, 7;
- carrer Cotxera, 7, 11, 15, 18, 30;
- carrer Múrcia, 37;
- carrer Sant Martí, 12, 28, 34;
- carrer Jaume el Conqueridor, 11, 47;
- avinguda Boters, 1, 12, 13, 17, 19, 26;
- carrer Comandant Baiget, 1;
- carrer Sant Anastasi, 7;
- Escales de Sant Llorenç, 9;
- carrer Nova, 10;
- carrer Obradors, 6;
- carrer Primer de Maig (Sant Antoni), 7, 13, 16, 23, 27, 36, 40, 48;
- carrer Caldereries, 14;
- carrer Remolins, 5;
- carrer del Rosari, 25;
- Baixada de Feix, 4;
- carrer Pescaderia, 8;
- carrer Timbaleros, 3;
- rambla d'Aragó, 17, 19, 27, 31, 33, 35;
- carrer Canonge Brugulat, casa Mateu, Cáceres i Dr. Serra

També hi havia uns altres destinats a refugis col·lectius, per a les persones que visquessin a l'edifici i per a les que circulessin pel carrer, fins que fos coberta la capacitat assenyalada en funció de la capacitat d'aire respirable per un temps màxim de tres hores. Quan el refugi quedés complet, la persona responsable havia de tancar la porta encara que l'alarma continués sonant:

- carrer Daniel, 3;
- carrer Carlos Marx, 4, 10, 24, 54;
- travessera del Carme, 14 i 27;
- avinguda de la República, 24;
- carrer Salvador Seguí, 24, 34, 37;
- carrer Tallada, 12, 24, 16, 18, 31, 37, 39;
- carrer San Domingo, 9;
- carrer la Palma, 4, 6;
- avinguda Blondel, 2, 4, 6;
- carrer dels Dolors, 22;
- carrer Carnisseries, 1;
- carrer Major, 27, 37, 49, 53, 75, 86;
- carrer Cavallers, 6, 15, 20, 42, 46;
- plaça Paeria, 1, 7, 8, 14;
- plaça Revolució, 3, 5, 23, 24, 28, 29;
- carrer Estereria, 16;

- plaça la Sal, 4, 13;
- carrer Pescaderia, 8;
- plaça Macià, 2, 5;
- carrer Clavell, 2;
- carrer Alcalde Costa, 33;
- carrer Alcalde Mestres, 2;
- carrer Descalços, 4;
- carrer Primer de Maig, 9, 19, 42;
- carrer Gairoles, 34;
- plaça dels Quartels, 1;
- carrer Sant Martí, 60, 62;
- Banc d'Espanya;
- Rialto

Les llistes anaven acompanyades d'un seguit de normes per evitar aglomeracions i per donar preferència als discapacitats, vells i nens. Les designacions de responsables de refugi, encarregats de procurar el manteniment de les normes, correspondrien als veïns i posteriorment serien comunicades al departament de Treball de l'ajuntament.

La ciutat, a més, havia quedat organitzada en sis zones per racionalitzar l'ordenació dels auxilis:

1. Pescaderia, Turull, Costa de Magdalena, Salmerón, Prat de la Riba, cra. Pont de Suert, línia de ferrocarril del Nord i riu Segre fins a la plaça Macià.
Parc d'auxili: Almodí (avinguda de la República, telèfon: 1700)
2. Plaça Macià, avinguda Blondel, Alcalde Mestres, Caldereries, Palma, Tallada, Llengua de Serp, Canyeret, Turull
Parc d'auxili: Almodí (Peixateria Vella, plaça de la Revolució, telèfon: 1863)
3. Avinguda Blondel, Catalunya, Alcalde Costa, carretera de Saragossa, Escorxador, Brugulat, Montcada, Dr. Robert, Palma i Alcalde Mestres.
Parc d'auxili: Audiència (Primer de Maig, telèfon: 1663)
4. Dr. Robert, Ballester, Brugulat, Messeguer, Ronda fins a la carretera de Pont de Suert i trobar la prolongació de Sant Martí, Tallada, Palma fins Dr. Robert
Parc d'auxili: baixos del Mercat del Pla.
5. Companyia del Nord d'Espanya, Estació de trens i classificació amb la zona de la ciutat compresa entre les línies fèrries i el riu Segre.
6. Els afores i barris que quedaven fora del nucli de la ciutat s'organitzarien en Juntes de Defensa de barri o de partida i havien de sol·licitar auxili a l'Ajuntament o la Guàrdia Urbana⁸⁷

Existia a més un lloc central d'auxili format per una unitat sanitària de reforç i una brigada d'obers. El personal havia de presentar-se al Parc que li correspongués quinze minuts després d'acabar-se l'alarma.

Especial atenció havien de rebre les obres de fortificació als edificis públics, especialment els destinats a acollir nens com la Casa de Maternitat. Ja a

---

⁸⁷ La població civil que visqués als afores de Lleida no havia de concentrar-se al sentir les sirenes antiaèries, sinó disseminar-se pel camp i estirar-se a terra o protegir-se sota un arbre o dins d'una rasa (*Acracia*, núm. 156, 23/I/37, pàg. 2).

finals de desembre de 1936 el director de la Casa demanà al seu homònim de la Casa d'Acolliment la construcció d'un refugi antiaeri a la Maternitat. Tanmateix, unes setmanes després l'encarregat del negociat d'Arquitectura de la Generalitat desaconsellà l'obra perquè l'edifici no tenia les condicions materials necessàries per acollir un refugi.⁸⁸

Una altra pràctica de caràcter defensiu i educatiu molt present en la vida diària eren els reportatges publicats a la premsa amb recomanacions per preveure els efectes dels atacs aeris, sobretot si utilitzaven armes químiques.⁸⁹

Tots aquests plans despertaven, lògicament, un sentiment de seguretat entre una població que tenia encara lluny els fronts de combat. Emperò, aviat van aparèixer veus que denunciaven mancances en les previsions de la Junta de Defensa. En cas d'atac aeri es demanava als lleidatans serenitat i respecte per les normes dictades en els bans, però alguns temien que justament aquest punt dels plans resultés el més feble. Amb les sirenes les dones no sortien ordenadament dels mercats per protegir-se en els soterranis, sinó que corrien als col·legis per buscar als seus fills. Els xofers tampoc estacionarien els cotxes racionalment, sinó que continuaran fins arribar al seu garatge o bé els abandonarien un al costat de l'altre o al mig del carrer. Per evitar el caos, *Combat* proposava la creació d'un cos de control format per uns cent o cent vint voluntaris, escollits entre les organitzacions obreres juvenils, encarregats de sortir al carrer, degudament identificats, en moments d'alarma per fer complir les disposicions oficials.⁹⁰

La declaració d'un impressor de la ciutat presentada en la delegació d'Ordre Públic el 1939 ens dóna un idea de la por, justificada, que les autoritats van arribar a tenir dels atacs aeris. Amb una certa ingenuïtat, la policia retirava dels comerços lleidatans totes les postals amb vistes urbanes per evitar l'espionatge enemic. El mateix objectiu tenia la prohibició de realitzar fotografies i la confiscació de màquines de retratar.⁹¹

---

⁸⁸ Caixa A-207 expt. 750 i caixa C-274 expt. 11258 (ADPL).

⁸⁹ *Combat*, núm. 46, 17/IX/36, pàg. 4.

⁹⁰ "Per a la Junta de Defensa. Una suggerència de *Combat*" dins *Combat*, núm. 107, 28/XI/36, pàg. 1.

⁹¹ La confiscació de postals a Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 85. Segons el funcionari municipal Just Pons, fer fotografies o tenir màquines i prismàtics podia ser considerat com un acte d'espionatge. Aquest motiu explica, segons Pons, les poques imatges que ens han arribat de la revolució a Lleida (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes*, 1936, p. 189-190).

Entre els primers acords adoptats per la Junta de Defensa Passiva estava l'apagament de l'enllumenat públic durant la nit per qüestions de seguretat a partir del 3 de desembre. Els aparadors de les botigues no podien estar il·luminats, els veïns havien de tancar les finestres i els balcons i els fanals dels carrers van ser pintats de color blau.⁹²

Era aquesta una pràctica que lògicament va condicionar molt la vida dels lleidatans i que, de ben segur, devia protagonitzar moltes converses. Des de Monflorite, al front d'Osca, un soldat li escrivia a sa germana

*Sabras que me ha echo gracia de lo que me dices que ha las 8 apagan las luces, pues ha nosotros no nos viene de nuevo, porque cuando se apaga el dia nosotros ya no tenemos luz pues te digo que en Huesca no las apagan nunca, ha veces las apagan pero cuando las apagan es que se pasea algun pajaro nuestro y siempre deja caer unas cuantas.*⁹³

Però tot i la necessitat d'articular mesures defensives, alguns sectors cregueren necessari demanar un equilibri entre aquestes i l'habitabilitat de la ciutat. *L'Ideal* va organitzar una campanya contra les limitacions en l'enllumenat públic per les dificultats de circulació que creaven. A l'arribar el mes d'octubre la ciutat quedava completament a les fosques a partir de les sis de la tarda, quan encara era important l'activitat ciutadana, pel que les llanternes i altres estris similars esdevenien freqüents pels carrers. Davant d'aquesta realitat i de les crítiques plantejades va ser necessari relaxar la decisió.⁹⁴

Durant l'any 1937 l'organització de les mesures defensives va experimentar diversos canvis. L'ocupació de Màlaga a començaments del mes de febrer fou sentida com un toc d'atenció per molts sectors d'opinió, sobretot comunistes, partidaris de donar un important impuls a les obres de defensa —

---

⁹² Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 2 de desembre de 1936 (AML) i *Acracia*, núm. 125, 18/XII/36, pàg. 2 i núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2. La comissió de govern no s'oblidà d'ordenar la comunicació de tal decisió a la companyia elèctrica per evitar errors en la facturació. *UHP* havia estat un dels defensors de deixar la ciutat gairebé a les fosques durant la nit i de pintar els fanals de blau (núm. 108, 7/XII/36, pàg. 1). El 5 de juliol de 1937 es van practicar les primeres detencions per incomplir la norma de no deixar sortir llum a l'exterior (*Acracia*, núm. 296, 6/VII/37, pàg. 2). El comissari Vilà tornava a recordar la necessitat de complir amb aquestes indicacions la primavera següent, record seguit per noves sancions i detencions (*L'Ideal*, núm. 69, 18/VI/37, pàg. 3, núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3 i núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3).

⁹³ La destinatària és la mateixa militant del POUM, anteriorment citada. Aquesta carta està datada el 7 d'abril de 1937.

⁹⁴ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 4, núm. 84, 1/X/37, pàg. 3 i núm. 85, 8/X/37, pàg. 3. També *Combat* s'havia pronunciat en contra dels fanals de color blau, especialment tenint en compte que l'enllumenat elèctric, a diferència del de gas, podia apagar-se immediatament en cas d'alarma i no patir diàriament la manca de llum. Per a *Combat* aquesta estratègia era obra d'algun graciós que abusà de la bona fe dels organismes competents (núm. 127, 22/XII/36, pàg. 2 i núm. 128, 23/XII/36, pàg. 2).

construcció de fortificacions i de refugis— i a la preparació militar dels lleidatans.⁹⁵

Aquest sentiment, juntament amb la inactivitat en què havia caigut la Junta de Defensa feren necessària la reforma de l'entitat.⁹⁶ La renovació no seria només impulsada pels comunistes, sinó que el 22 de febrer la Federació Local de Sindicats Únics va convocar una assemblea d'afiliats per formular un pla de defensa. Proposaren l'ampliació la Junta amb un nou comitè executiu on hi hagués representació de l'ajuntament, de la Generalitat i de la Comandància Militar. I amb unes comissions encarregades de les diferents tasques a realitzar. La Junta havia de tenir plens poders en tot el seu àmbit d'actuació, entre els quals estava un pla de fortificacions. Les recomanacions anarquistes s'acabaven amb una crida a adoptar també mesures ofensives.

La qüestió fou abordada en una reunió convocada per l'alcalde, en la que participaren tots els oficials de Lleida i representants de les forces antifeixistes locals. S'acordà organitzar una comissió permanent encarregada d'executar les decisions adoptades pel ple de la Junta. La comissió estaria integrada pel comissari de la Generalitat —com a president—, el comissari d'Ordre Públic, el comandant militar de la plaça i un delegat de Sanitat. El ple, que es reuniria periòdicament a instàncies de la permanent, el formarien un representant de totes les organitzacions del bloc antifeixista i s'organitzaria en quatre ponències temàtiques per racionalitzar la feina⁹⁷

qüestions econòmiques	comissari de la Generalitat i alcalde
tècnica militar i fortificacions	comandant militar i enginyers de fortificacions
sanitat	delegats de sanitat, ERC i Estat Català
refugis	UGT, CNT, POUM i alcalde

Els més esperançats amb les possibilitats de la nova Junta de Defensa Passiva foren els comunistes, que l'associaren directament amb la consolidació dels comandaments polític i militar únics i amb l'exèrcit popular —per aquest motiu qüestionaren la presència del POUM en el ple.⁹⁸ Però la desil·lusió no va

⁹⁵ “Una actitud consecuente. La preparación militar de Lérida” dins *UHP*, núm. 173, 20/II/37, pàg. 1.

⁹⁶ “Editorial. Lérida, avanzada militar de Cataluña. Propugnamos por el funcionamiento acelerado de la Junta de Defensa, bajo el acatamiento leal del Gobierno de la Generalidad. La Junta de Defensa de Lérida” dins *UHP*, núm. 175, 23/II/37, pàg. 1.

⁹⁷ *Acracia*, núm. 182, 23/II/37, pàg. 1 i núm. 183, 24/II/37, pàg. 2. *UHP*, núm. 179, 27/II/37, pàg. 2.

⁹⁸ *UHP*, núm. 177, 25/II/37, pàg. 2.

tardar massa en aparèixer, ni les denúncies d'abúlia, d'esterilitat i d'excés de burocràcia que impedièren un funcionament eficaç

*Y sobre todo pensemos que la necesidad de actuación de un organismo que garantice la defensa de Lérida, es apremiante y no admite demoras.*⁹⁹

Un altre intent de reviscolar les activitats defensives es donà amb la constitució, el 13 de juliol, del Comitè Provincial de Defensa Passiva de Lleida al despatx del comissari de la Generalitat. Aquest nou organisme estava integrat per personal eminentment tècnic: el cap de la Defensa Especial Contra Aeronaus (DECA) —president del comitè—, un representant de la Generalitat, l'enginyer municipal, un tècnic en defensa de gasos, un representant de la premsa local i un representant mèdic de sanitat.

L'objectiu del comitè eren els treballs de defensa de la població de Lleida i comarca contra possibles agressions aèries i aconseguir una relació de centres industrials per preparar programes de defensa. Amb aquest objectiu s'havien d'enviar comunicats del Comitè als centres comarcals, a la Casa Cros, a Campsa, a Ferrovianis i a Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya perquè formessin comitès de relació.

I encara es va tornar a refer la Junta Local de Defensa Passiva a l'ajuntament, en compliment de la reglamentació del govern català —a mitjans d'agost s'havia creat la Junta de Defensa Passiva de Catalunya dependent de la conselleria de Treball. Participaren en l'acte el comissari Vilà, l'alcalde Lorenzo Páramo, el cap de la DECA i l'arquitecte municipal Mias —va faltar un representant mèdic i un químic. Segons la premsa un punt central dels parlaments fou el possible problema econòmic que limités el funcionament de la Junta. Lorenzo es va comprometre a ajudar la Junta.¹⁰⁰

Però tampoc en aquest cas es van tranquil·litzar les veus que desitjaven acumular més esforços en la defensa. Per citar només un altre exemple, els Pioners feren una crida als adults perquè li dediquessin més treball, ja que els nens estaven sent les principals víctimes de la guerra i dels bombardejos feixistes

⁹⁹ “Una necesidad inmediata. La Junta de Defensa ha de actuar con urgencia” dins *UHP*, núm. 271, 16/VI/37, pàg. 1.

¹⁰⁰ *Acracia*, núm. 303, 14/VII/37, pàg. 2 i núm. 338, 24/VIII/37, pàg. 2 i *L'Ideal*, núm. 73, 16/VII/37, pàg. 2. Inicialment Pere Batalla va ocupar el càrrec de secretari de la Junta, fins que fou substituït per Julià Plana Roca, cap del Negociat de Foment en el ple municipal del dia 6 d'octubre de 1937.

*Pioneros, todos como un solo niño: ¡adelante por el fortalecimiento de la defensa pasiva de nuestra capital!*¹⁰¹

Una de les primeres proclames d'aquesta Junta tornava a insistir en un tema ja comentat, el manteniment de la serenitat en cas de bombardeig per desenvolupar efectivament els dispositius previstos per al bon funcionament dels refugis existents.¹⁰²

Tanmateix, les crides a la serenitat, tenien dificultats en ser assumides pel gruix de la població. Després de l'alarma provocada per un bombardeig sense conseqüències en les rodalies de Lleida el 8 d'octubre de 1937, es va qüestionar l'actitud dels mestres de l'escola Magí Morera, antiga Normal, que van permetre la sortida desordenada, i per tant perillosa, dels nens. Posteriorment els mestres es defensaren argumentant que el caos va arribar amb l'entrada de mares *histèriques* que volien endur-se els seus fills.¹⁰³ Un mes després arribaria el veritable bombardeig.

5.1.5 LES BOMBES SOBRE LA REREGUARDA

Els bombardeigs sobre poblacions civils, una pràctica que en les posteriors guerres del segle XX esdevindria més habitual, s'estrenaren en la guerra civil espanyola —ja ha estat prou comentat que aquesta es convertiria en un camp de proves per a la Segona Guerra Mundial. Els professors Solé Sabaté i Villarroya, en el seu estudi sobre els efectes dels bombardeigs a Catalunya, resumeixen les principals característiques d'aquestes accions. Van ser possibles gràcies a les millores tecnològiques i al recolzament internacional del bàndol franquista —els bombardeigs de l'aviació republicana foren escassos—, tot i que també toparen amb fortes protestes de l'opinió pública internacional. Per altra banda, la novetat d'aquesta estratègia impedí a la defensa passiva comptar amb l'experiència necessària per fer-hi front. Tot i els esforços destinats a protegir la població, fou evident la manca de recursos econòmics i humans per a la construcció de refugis

¹⁰¹ Tomás GARCÍA, "Los Pioneros y la Defensa Pasiva" dins *UHP*, núm. 356, 23/IX/37, pàg. 2.

¹⁰² *L'Ideal*, núm. 83, 24/IX/37, p. 2-3.

¹⁰³ *Acracia*, núm. 377, 9/X/37, pàg. 4 i núm. 380, 13/X/37, pàg. 2.

—entre altres factors, per la creença que el veritable esforç calia centrar-lo al front. Els bombardeigs afectaren de manera indiscriminada zones urbanes en les que sovint no hi havia cap objectiu militar important, o quan hi eren estaven imbricats en la xarxa urbana. Tot plegat, va suposar un cop molt dur contra la moral de la rereguarda que va passar ràpidament de la ràbia al fatalisme.¹⁰⁴

Els fets que envoltaren el bombardeig del dia 2 de novembre, descrits en diverses ocasions per la professora Mercè Barallat,¹⁰⁵ foren un dels moments més dramàtics de tot aquest període. La premsa local ho va descriure com *el nostre bateig de foc*, la manera com Lleida va conèixer tota la brutalitat de la guerra, *amb una cruesa tal que difícilment s'esborrarà de la memòria dels lleidatans la data del dos de novembre de mil nou-cents trenta set*. La violència de l'atac, sovintegen qualificatius com sadisme per referir-se als avions que metrallaren dones i nens, permet afirmar a alguns editorialistes que cap lleidatà —si no estava malalt o tenia l'ànima tarada— podria simpatitzar amb la causa feixista.

Per a *UHP* el bombardeig responia a la típica estratègia totalitària d'assolar la rereguarda i carregar sobre la població civil per crear el pànic col·lectiu i també per desmoralitzar el front. L'acció requeria una resposta immediata en tres àmbits fonamentals: la construcció de refugis, l'atenció a les víctimes i la lluita contra la cinquena columna que podia aprofitar el bombardeig per estendre el desànim a la rereguarda.¹⁰⁶

Existien alguns precedents de bombardeigs en regions properes, que començaren a atansar el perill real al llarg de 1937. Els atacs sobre la Pobla de Segur i Cabdella (Pallars Jussà) el mes de febrer i Aitona, Seròs (baix Segrià) i Camarasa (la Noguera) el mes de març, pretenien danyar infraestructures hidroelèctriques i de conducció d'aigua. El dirigent de la UGT Josep Quílez anunciava a mitjans de setembre el perill que podria suposar un bombardeig sobre la ciutat, després de comprovar el pànic que havien creat a Lleida les alarmes antiaèries el dia 14. Seguint una consigna habituals dels comunistes, Quílez

---

¹⁰⁴ Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Algunes descripcions i anàlisis de bombardeigs a Josep CLARA, "Els bombardeigs a Blanes durant la guerra civil"; Joan GARRIGA, "Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Guernika?"; Joan VILLARROYA, "Els bombardeigs sobre Barcelona" i Esteve RIAMBAU, "Un bombardeig de Barcelona".

¹⁰⁵ Vegeu Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 39-43.

¹⁰⁶ *L'Ideal*, núm. 89, 5/XI/37, p. 1-2 i núm. 90, 12/XI/37, p. 1-2; *UHP*, núm. 390, 3/XI/37, p. 1, 4, 5 i 8.

lamentava la manca de refugis existents a Lleida i que els sindicats, amb l'excepció de la UGT, no haguessin percebut la defensa passiva com un objectiu destacat. En una d'aquelles ironies de la història, Josep Quílez moriria a la Segarra en un atac aeri, quan la província de Lleida ja havia quedat dividida pel front.¹⁰⁷

Els primers dies d'octubre de 1937 es va produir un petit atac en les proximitats de la ciutat,¹⁰⁸ però el bombardeig que marcaria la història i la memòria dels lleidatans va ser el del 2 de novembre. A primera hora de la tarda avions alemanys deixaven caure sobre la ciutat gran quantitat de bombes. L'operació de càstig seguí l'eix urbà amb més activitat ciutadana, en el qual no es trobava cap objectiu estrictament militar. Les escenes més recordades per la seva violència es van viure al Liceu Escolar i al mercat de Sant Lluís —rebatejat del Segre— on moriren moltes dones i nens. Mercè Barallat, a partir de diverses fonts fragmentàries, xifra les víctimes mortals al voltant de les dues-centes cinquanta i en uns cinc-cents els ferits.

La mateixa nit del dia 2 es va reunir al palau de la Generalitat una nodrida representació de les autoritats polítiques i militars de la ciutat i de les organitzacions que integraven el Front Popular Antifeixista per avaluar la situació.¹⁰⁹ A més de condemnar l'agressió, el primer acord fou la protecció dels damnificats. S'obrí una subscripció popular perquè els lleidatans, les organitzacions antifeixistes, les entitats oficials i els medis de comunicació locals dipositessin donatius a la Generalitat i a l'Ajuntament.¹¹⁰

¹⁰⁷ *Acracia*, núm. 179, 19/II/37, pàg. 1; núm. 207, 24/III/37, pàg. 2; *Adelante*, núm. 17, 19/II/37, pàg. 1; Josep QUÍLEZ, "El primer aviso" dins *UHP*, núm. 350, 16/IX/37, pàg. 7; "Víctimes de l'aviació estrangera. Josep Quílez ha mort" dins *UHP*, núm. 80, 5/XII/38. En aquest atac també va morir Jaume Bonet Cercós, comptable i directiu de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT, de la Cooperativa Popular de Consum, regidor del PSUC i darrer conseller de Finances a l'ajuntament de Lleida

¹⁰⁸ *Acracia*, núm. 377, 9/X/37, pàg. 2. També es va produir algunes incursions els dies 12 i 15 d'octubre als voltants de la ciutat sense produir víctimes ni danys importants, però sí creant una sensació d'inseguretat entre els lleidatans (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, pàg. 45).

¹⁰⁹ Van assistir a la reunió el tinent coronel Gordón —cap de l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est, en substitució del general Pozas—, Crescenciano Bilbao —socialista, comissari polític de l'Exèrcit de l'Est, que posteriorment actuà de comissari general—, el comissari de la Generalitat Joaquim Vilà, el delegat d'Ordre Públic Francesc Viadiu, Llorenç Ribas com alcalde accidental, representants de la Junta Local de Defensa Passiva —Enric Tortosa i els tècnics Mias i Rabasa—, representants de la DECA, Francesc Porcar —CNT—, Santos Campos —FAI—, Leopold Morant i Ramon Villeró —ERC—, Josep Buiria —IR—, Emili Carbonell —Estat Català—, Joaquim Marsillac —ACR—, Josep Quílez —UGT— i Luis García-Lago —PSUC. Una crònica d'aquesta reunió ampliada del Front Popular Antifeixista a *UHP*, núm. 390, 3/XI/37, p. 1, 4, 5 i 8.

¹¹⁰ Els diferents periòdics lleidatans s'encarregaren de reproduir les llistes de les persones que participaren en la subscripció popular. Entre les personalitats de la ciutat, institucions i veïns, es poden destacar les 117'50 pessetes recollides entre vint-i-vuit presos antifeixistes tancats a la presó de Lleida *que*

La resta de mesures feien referència als àmbits anteriorment esmentats. Es treballaria per millorar les estructures defensives de la ciutat —amb el suport de l'ajuntament de Barcelona, un crèdit del govern de la Generalitat i treball voluntari en les tasques de desenrunament¹¹¹ i de construcció de refugis— i per fer més efectives les tasques d'ordre públic —controlar els rumors que havia desfermat la cinquena columna.

També s'organitzà una manifestació d'afirmació ciutadana contra el *salvatge bombardeig* per al dia 4 que arrencaria de la plaça de Catalunya per arribar al parc Eliseu Reclús passant per la rambla d'Aragó. La presidència de la manifestació, durant la qual es tancarien els comerços, l'integrarien les autoritats civils i militars, els familiars de les víctimes i representants de les organitzacions antifeixistes. L'acte també servia per suprimir la celebració de funerals individuals.

La posició del Front Popular Antifeixista quedava definida en un manifest que recollia les idees ja assenyalades i posava l'èmfasi en la depuració de la rereguarda,¹¹² la unitat i coordinació per combatre l'enemic més eficaçment i en una crida a les potències europees que es resistien a ajudar la República.

L'ajuntament també expressà la seva protesta per l'agressió en el ple municipal del dia 10 i concedí un donatiu de cinc mil pessetes. El dia anterior ja havia fet una crida pública a tots els ciutadans perquè contribuïssin a la normalització de la vida diària reprenent les activitats laborals aturades per les tasques de desenrunament i neteja dels desperfectes. Tanmateix, la recuperació del ritme ciutadà no devia ser gens fàcil perquè les peticions anaven acompanyades d'amenaçes. Agents municipals s'encarregarien d'obrir els comerços no afectats si els seus propietaris es resistien a complir l'horari normal i els obrers i dependents que no es presentessin a la feina la podrien perdre. Els infractors serien considerats cooperadores amb l'estat d'anormalitat que el feixisme volia estendre per la rereguarda.

---

aún sufriendo los rigores del encierro, piensan en sus semejantes, víctimas de la barbarie (Acracia, núm. 406, 12/XI/37, pàg. 2).

¹¹¹ En les tasques de desenrunament van participar els soldats de la 129 Brigada Mixta i els joves inscrits en l'educació premlitar obligatòria.

¹¹² “Después del bombardeo del día 2. Para unos, la tumba. Para otros, la impunidad” dins *UHP*, núm. 397, 10/XI/37, pàg. 2.

En la mateixa línia, la conselleria municipal de cultura disposava la reobertura dels espectacles organitzats pel Servei Municipal de Teatres i de Cinemes. I la Caixa Immobiliària Municipal donà un termini de quaranta-vuit hores perquè les cases abandonades tornessin a ser ocupades. En cas contrari hi serien allotjats lleidatans que haguessin perdut l'habitatge pel bombardeig.¹¹³

Una prova dels efectes psicològics generats pel bombardeig ens la dona un escrit adreçat pel consell de la Indústria Gastronòmica al sindicat ugetista del sector. El dia 24 de novembre encara hi havia vint-i-quatre treballadors que no s'havien reincorporat al seu lloc de treball amb l'excusa de tenir por a més atacs. El consell els hi concedia cinc dies per fer-ho, amb l'amenaça d'acomiadament i de pèrdua dels drets laborals adquirits si s'incomplia l'ordre.¹¹⁴

La manera d'analitzar les mesures defensives de la ciutat havia experimentat un canvi. La veu de *L'Ideal* tornava a ser crítica, però si abans es lamentava de la rigidesa d'algunes mesures adoptades per la Junta de Defensa Passiva, ara reivindicava major activitat. Es qüestiona la falta de refugis en la part alta de la ciutat, on molts cellers tenien filtracions d'aigua procedent de les clavegueres i defensa la implantació de treball intensiu, d'acord amb les centrals sindicals, per incrementar les obres. Es fa recaure part de la responsabilitat en els treballadors de la construcció per mantenir la setmana anglesa

Tan durs som de cor i cervell que ni la visió de les nostres criatures martiritzades és prou forta per a desfer-nos d'unes hores de festa, que moltes de les vegades no sabem ni com passar.

Fins i tot el problema de l'enllumenat públic, unes setmanes enrera tan discutit, era analitzat de manera diferent

*Hem tingut la primera alarma de nit. I encara que l'enllumenat públic sigui molt reduït i fins en alguns indrets poc potents i mig camuflat, potser seria convenient que als dos minuts de sonar l'alarma, s'apagués completament. Ja sabem que l'aviació pot usar coets lluminosos per a orientar-se i no li cal l'enllumenat públic per a portar a cap llurs propòsits sinistres; però creiem veure un perill d'incendi en aquells edificis sinistrats, a acusa de probables tanca-circuits. Per altra banda, s'evitaria que resti il·luminada amb més o menys bona intenció qualsevol finestra o balcó.*¹¹⁵

El dramàtic efecte que el bombardeig havia tingut sobre el Liceu Escolar es deixà sentir en l'activitat escolar posterior. El delegat regional d'Ensenyament

¹¹³ *Acracia*, núm. 403, 9/XI/37, pàg. 2 i *UHP*, núm. 396, 9/XI/37, pàg. 3.

¹¹⁴ Carpeta 4. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹¹⁵ *L'Ideal*, núm. 90, 12/XI/37, pàg. 2; núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4; núm. 92, 27/XI/37, pàg. 4 i núm. 92, 27/XI/37, pàg. 1.

Primari, Leopold Morant, va publicar una nota desaprovant l'actitud d'alguns pares que no duïen els seus fills als col·legis per por. Era comprensible allunyar els nens de la ciutat, però no pensar que els carrers eren més segurs que les escoles. A més recordava als mestres que havien de complir amb les hores de permanència assignades encara que molts nens passessin el dia jugant al carrer.¹¹⁶ Aquestes activitats infantils també provocaren alguna situació d'alarma després del bombardeig. Alguns havien après a imitar molt bé el so de les sirenes, creant el pànic entre la població.¹¹⁷

Que els carrers no eren massa segurs queda clar per la insistència de *L'Ideal* en denunciar les runes del carrer Major, una de les vies més cèntriques de la ciutat. Tot i les advertències de les autoritats

(...) els vianants s'entesten a continuar llur camí, tot i que per aconseguir-ho hagin de convertir-se en gosats "alpinistes" i traspasar les muntanyes de runa després de realitzar una sèrie d'equilibris arriscats que posen en perill llur integritat física (...) I si es posés un rètol autoritzant el pas, voleu dir que llavors ningú no passaria per allí?

Però a més de la imprudència dels lleidatans, es criticava sobretot la lentitud en les tasques de desenrunament i d'urbanització dutes a terme per l'ajuntament, quan l'activitat comercial i les tradicionals passejades del vespre s'anaven recuperant (*Es que la normalitat a Lleida ha estat tan foragitada que no pot tornar?*). Les obres d'arranjament del carrer Major s'endegaren de manera definitiva el mes de febrer per poder recuperar el trànsit rodat, però el mes següent encara no s'havia culminat l'enderrocament de la façana del Liceu Escolar per facilitar la circulació de Blondel.¹¹⁸

En els mesos posteriors al bombardeig els lleidatans van haver d'acostumar-se a conviure amb les sirenes d'alarma

(...) sabras que en Lerida ace unos dias muy hermosos lo unico que ace es que todos los dias tocan las sirenas, se be que quieren venir los abiones, pero como los nuestros estan todos los dias bigilando pues los criminales fascistas se buelben para tras el unico que

¹¹⁶ *L'Ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4.

¹¹⁷ *L'Ideal*, núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4. El dia 23 de novembre s'havia produït un nou atac aeri que ocasionà pocs danys, però sí alguns ferits i un mort (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, pàg. 48).

¹¹⁸ *L'Ideal*, núm. 94, 11/XII/37, pàg. 1; núm. 99, 15/I/38, pàg. 3; núm. 100, 22/I/38, pàg. 3; núm. 102, 12/II/38, pàg. 2 i núm. 107, 12/III/38, pàg. 1. En el ple municipal del 5 de gener ERC sol·licità l'acceleració de les obres d'enderroc de les restes del Liceu, ja que la bastida que s'hi havia instal·lat tallava el trànsit per Blondel. Per aquest motiu els vehicles que s'adreçaven al front passaven pel carrer 1r de Maig (Sant Antoni) creant una situació perillosa per a vianants i botiguers. El conseller d'Obres, Antoni Sorribes, explicà la lentitud perquè la Caixa Immobiliària, encarregada de l'enderroc, no podia pagar els sous dels obrers (*L'Ideal*, núm. 98, 8/I/38, pàg. 2).

*deseo en esta vida es que setermine pronto la guerra y que todos bosotros podais bajar bictoriosos.*¹¹⁹

Però tot i l'èmfasi posat en els discursos oficials per estimular la recuperació de la normalitat i millorar la defensa de la ciutat, les realitzacions foren escasses. En un apartat anterior ja hem comprovat com les demandes per accelerar la construcció de refugis es van mantenir fins l'ocupació. Tampoc va tenir més èxit el repartiment dels diners recaptats en la subscripció popular. El Front Popular Antifeixista lamentava en una reunió celebrada el 15 de febrer de 1938 que encara no s'haguessin pogut fer efectives les indemnitzacions per dificultats administratives. Tot i expressar la voluntat de liquidar-les aquella mateixa setmana, el dia 22 no havia culminat el procés d'estudiar i sancionar els expedients de sol·licitud

*La labor va muy avanzada y es seguro de que de un día a otro los beneficiarios puedan hacer efectivo el importe correspondiente.*¹²⁰

5.1.6 L'ESGOTAMENT DE LA MORAL DE GUERRA

Era habitual que des del front els soldats oferissin als seus familiars i amics una imatge positiva de la seva situació

*La vida en las trincheras es muy divertida porque el uno hace mitines el otro toca el acordeon, nosotros tenemos un clarinete, y así son todas las noches lo curioso es cuando se ablan uno de nosotros y uno de ellos, cuando acen una contraversa empiezan ha ablar y por fin se termina ha tiros, porque no nos entendemos porque dicen que somos los malos, pero ellos los matan a todos los obreros*¹²¹

Però a mesura que passaven els mesos, que l'evolució dels diferents fronts anava mostrant-se negativa i que les bombes havien arribat a la rereguarda, l'optimisme inicial va anar perdent-se. Des del front, un altre soldat li escrivia el 28 de gener de 1938 una carta a la seva nòvia que vivia a Lleida. Reflexionava sobre la dificultat de parlar d'amor en temps de guerra i patia pel perill dels bombadeigs sobre les ciutats

Estimada:

¹¹⁹ Fragment de la carta, anteriorment citada, que una militant lleidatana del POUM envià al seu nuvi mobilitzat el 12 de febrer de 1938.

¹²⁰ UHP, núm. 480, 17/II/38, pàg. 7 i núm. 485, 23/II/38, pàg. 3.

¹²¹ Fragment de la carta, també citada anteriorment, que la mateixa poumista va rebre del seu germà el 7 d'abril de 1937.

(...) *A decir verdad me disgusta enormemente que te vuelvas a encontrar en Lérida. Pues no ignoro que los raids de los aviones fascistas sobre las ciudades de la retaguardia, vuelven a sucederse sin interrupción ¡Y hasta ahora estaba tan tranquilo en este aspecto de tu seguridad personal!*

Créeme que me darías una indudable alegría si volvieras a Vilamitjana. Y conste que no lo digo por ningún otro motivo que el aludido.

Por lo menos te ruego encarecidamente que caso de haber algún bombardeo en esa, me escribas inmediatamente ¿Lo harás verdad? Estaba pensando que mi vida carecería de objeto si tú llegaras a perecer. ¡Si casi he llegado a la conclusión de que si deseo tan ardientemente la Victoria es para ofrecértela!

Oh, sí, tienes razón chiquilla querida cuando te refieres a los días de paz. Ya lo dijo un gran poeta. 'Cualquier tiempo pasado fue mejor... Y ahora sus palabras adquieren una grandeza insospechada.

No sabes cuanto me alegro de que sepas comprenderme tan bien. Eres muy razonable cuando me dices, que no se puede hablar de amor ni de cariño...

Verdaderamente no creo que sean estos momentos muy propicios para hacerlo ¡Y sin embargo, mi corazón está rebosante de amor hacia ti! ¡Pero es tan difícil ligar la guerra, es decir la Muerte con el Amor!

No es que mi amor disminuya con la guerra y sus inevitables crueldades. Es que esta misma crueldad llega a atrofiar (no a matar) este sentimiento. No encuentro manera de poder expresarte todo esto (...)

Però a més de por, el soldat expressava una certa ràbia, no exempta d'una interpretació utòpica de la realitat, al comparar l'optimisme del front amb el clima pessimista de la rereguarda, fomentat per alguns mitjans de comunicació

Veo que mi chiquilla, con ser tan bonita y tan inteligente, no entiende nada de esta guerra. De 'nuestra' guerra diría yo mejor. Y que dice muchas barbaridades acerca de ella ¡Si pudiera romper la radio de tu padre, verías!

No amiguita, con el pesimismo no se gana la guerra, ni se ayuda a ganarla. Además a nosotros, los que estamos en el frente, no nos dices nada nuevo, cuando afirmas que en la retaguardia son todos, TODOS, unos hipócritas. Y que bajo una capa de optimismo esconden sus verdaderos fines derrotistas. Yo mismo cuando vengo de esta maldita retaguardia, me dejo influenciar por su nefasto ambiente, y regreso abatido y deprimido.

Pero, ¡Ah, que el frente es bien diferente! Por alguna razón lo mejor de España está en las trincheras (...) Aquí, no hay pesimistas, ni cobardes, ni falta que nos hacen. Cuando uno llega al frente, se pregunta asombrado ¿Como es posible que con una retaguardia tan corrompida, exista en el frente una moral de Victoria?

Y sin embargo es así. Por fortuna. Nuestra Juventud triunfa sobre todos vosotros, que no sabeis, ni tan siquiera ser dignos de los que caen diariamente.

Me preguntas que grado tengo. Naturalmente el más alto. Es decir soldado. Lo que no importa para que haga de capitán. Por algo nos las damos de anarquistas ¿no te parece?

No creo que te pueda venir a ver con mas frecuencia. Muy al contrario. Te vendré a ver cuando estés en disposición de dar más ánimos de los que me has dado hasta ahora ¿Enterados? (...)

Siempre a tu lado

P.D. ¿Verdad que me quieres igual?¹²²

Els rumors que podien desestabilitzar la rereguarda circulaven des dels primers mesos. La tardor del 1936 alguns veïns de Lleida, i sembla que també de

¹²² Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 35. Segons un informe de la delegació d'Ordre Públic, la noia va marxar de Lleida amb la seva família en direcció a la *zona roja* poc després de l'ocupació, ja que el seu pare era un *significat marxista*. Del que va passar amb el soldat no en sabem res.

Barcelona, creien que persones contràries a la causa republicana es dedicaven a punxar la gent amb unes agulles emmetzinades que resultaven mortals.¹²³ El perill d'aquests rumors s'agreujà amb l'allargament de la guerra i quan el seu resultat es mostrava més incert.

Era necessari intentar mantenir elevada la moral de guerra a la rereguarda, les autoritats i organitzacions polítiques s'esforçaven en llençar missatges sobre la victòria final. Amb aquesta idea el regidor Francesc Carballol (CNT) va publicar una sèrie d'articles titulada "Ganar la guerra en primer plano" en els quals reflexionava sobre el que calia fer per aconseguir-ho

- intensificar la producció i centrar-la en els objectius militars
- mantenir la confiança en la victòria, lluitar contra la desmoralització i crear una adequada moral de guerra
- racionalitzar el consum dels aliments
- controlar els salaris per garantir l'igualitarisme
- estabilitzar els preus
- reviure l'entusiasme de les jornades de juliol, frenat per les retallades en els èxits revolucionaris
- aconseguir definitivament la unitat d'acció

Unes mesures que de ben segur representaven les principals mancances de la rereguarda l'estiu de 1937.¹²⁴

Encara més revulsius que els articles de premsa eren els actes públics d'afirmació de la causa republicana. A mitjans de novembre Julio Álvarez del Vayo va intervenir en un míting al teatre Victoria per analitzar el context nacional i internacional. En la seva qualitat de comissari general de guerra s'adreçà als comissaris polítics de l'exèrcit perquè no fessin una tasca partidista entre els soldats.¹²⁵

Un acte de característiques similars va ser el *Mitin Pro Invierno del Miliciano*, organitzat pel comissariat general de l'Exèrcit de l'Est dins de la campanya de recollida de roba per al front. Diversos comissaris s'adreçaren al nombrós públic assistent per donar-li a conèixer la *realitat* de la guerra i per

¹²³ *Combat*, núm. 94, 13/XI/36, pàg. 4.

¹²⁴ "Ganar la guerra en primer plano. I. Producción intensiva y confianza en el triunfo" dins *Acracia*, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 1; "Ganar la guerra en primer plano. II. Consumo racional racionado" dins *Acracia*, núm. 279, 16/VI/37, pàg. 4; "Ganar la guerra en primer plano. III. Guerra y revolución" dins *Acracia*, núm. 286, 24/VI/37, pàg. 4 i "Ganar la guerra en primer plano. IV. Unidad de acción" dins *Acracia*, núm. 287, 25/VI/37, pàg. 1.

¹²⁵ *Acracia*, núm. 408, 15/XI/37, pàg. 2.

conscienciar als ciutadans de la necessitat de mantenir units els interessos de la rereguarda amb els del front.¹²⁶

En aquesta campanya per elevar la moral van ocupar un lloc destacat les notícies sobre l'ocupació de Terol. A Lleida, com en tota la zona republicana, es van viure amb intensitat els comunicats de guerra des que el 15 de desembre la divisió de l'exèrcit republicà comandada per Líster inicià l'ofensiva sobre la capital aragonesa per distreure la concentració de les forces franquistes sobre Madrid. Tot i que la rendició definitiva del coronel Domingo Rey D'Harcourt no es va produir fins el 7 de gener, la primera victòria republicana sobre una capital controlada pels militars revoltats començà a celebrar-se a finals de desembre. A costa de grans pèrdues humanes i materials, Terol fou sobretot sentit com un gran èxit moral.¹²⁷

El Front Popular Antifeixista va organitzar per al dia 22 un acte públic al teatre Victòria per estendre uns aires de triomf dels quals la rereguarda anava escassa. La celebració, presidida pel general Pozas, volia ser una lloança de l'exèrcit del poble, pel que els himnes interpretats per la banda de l'Exèrcit Popular van ser el de Riego i els Segadors, i no pas els de cap organització.

En la crida a la unitat hi participaren Joaquim Vilà, Rodamilans (Estat Català), Orille (FAI), Aleñar (UGT), Robinat (ERC), Tomàs (CNT), García-Lago (PSUC), Magro en nom de l'ajuntament, Castillo (comissari de l'exèrcit de l'Est) i un soldat ferit a Madrid en homenatge a les víctimes del feixisme. Per fer més rellevant l'acte es va concloure amb una manifestació des del teatre fins al Quarter General de l'Exèrcit de l'Est.¹²⁸

Aquest sentiment d'eufòria, si més no en les declaracions oficials, s'arrossegà encara durant unes setmanes. Al començar l'any 1938 UHP plantejà a totes les organitzacions polítiques i sindicals i a les autoritats civils i militars de Lleida la següent pregunta *¿Cuál es su impresión política y militar del año que muere?*¹²⁹ En general totes les respostes expressaven la confiança en què 1938

¹²⁶ *Acracia*, núm. 420, 29/XI/37, pàg. 6.

¹²⁷ Sota el titular *¿Teruel, es, ya español!* es publicaven a *Acracia* les felicitacions de l'alcalde que deien recollir les grans manifestacions d'alegria de tota la ciutat (núm. 439, 22/XII/37, pàg. 1).

¹²⁸ *Acracia*, núm. 440, 23/XII/37, p. 1 i 4.

¹²⁹ Van contestar la pregunta el general Pozas —cap de l'Exèrcit de l'Est—, Eduardo Castillo —subcomissari general de l'Exèrcit de l'Est—, Joaquim Vilà —comissari de la Generalitat—, Llorenç Ribas —

seria l'any de la victòria, i tots citaven com a primer pas la conquesta de Terol. Un dels més explícits era Josep Soler Rocafull, quan conclouïa la seva aportació amb la següent

Conclusión: El año 1938 es muy esperanzador y nos traerá cosas excelentes; la mayor de ellas será la victoria contra el fascismo criminal invasor

Rebaixant una mica el to optimista Francesc Porcar reconeixia que

Hemos perdido Bilbao, Santander, Oviedo y Málaga. Pero todas estas capitales no suponen para las huestes de Franco, lo que supone para nosotros la toma de Teruel

perquè Terol era la conseqüència de la unitat política de la rereguarda i de la unitat militar del front —Lluís García-Lago destacà el punt d'inflexió que suposà la solució dels fets de Maig.

Però tot i aquests elements engrescadors, el cert és que a partir del mes de setembre havien començat a aparèixer regularment notícies sobre la celebració de consells de guerra contra desertors.¹³⁰ I la denúncia dels emboscats es converteix en una preocupació cada cop més important.

Amb el seu to habitual de crítica contra les autoritats locals, l'òrgan d'expressió de Joventut Republicana va cridar l'atenció sobre la mobilització d'aquells que havien ocupat llocs destacats en la direcció de la revolució. Els republicans afirmaven que algunes persones conegudes de la ciutat continuaven a Lleida tot i formar part de les lleves mobilitzades.

No hem tingut mai tremp de denunciadors, però ara creiem un deure excitar a tothom a la denúncia a les autoritats militars dels casos que es tingui esment.

(...) excitem el zel dels nostres correligionaris per a que cacin a l'emboscats.

Entre els compromesos en la lleva de 1930, cridada pel Govern, hi figura l'alcalde de Lleida, Fèlix L. Páramo, flor i nata de les Joventuts Llibertàries.

*A veure, a veure ...*¹³¹

Acompanyant aquestes crítiques es publicaren en diversos números del mateix periòdic un anunci del Comitè Pro Exèrcit Regular de Lleida que incitava a la denúncia.

---

tingent d'alcalde, PSUC—, Lluís García-Lago —secretari general del PSUC—, Francesc Porcar —secretari de la Federació Local de Sindicats Únics—, Josep Soler Rocafull —secretari general del comitè comarcal de la UGT—, Pere Buiria —president d'Izquierda Republicana—, Joaquim Marsillach —president d'ACR—, Emili Carbonell —president d'Estat Català—, Leopold Morant —president de JRLI— i Manuel Salvadores —secretari d'organització de la JSU-Lleida— (*UHP*, núm. 442, 1/I/38, pàg. 1, 8, 7 i 5 i *UHP*, núm. 443, 3/I/38, pàg. 8, 7 i 5).

¹³⁰ A partir del mes de setembre apareixen ressenyes d'aquests judicis a *Acracia* i a *L'Ideal*.

¹³¹ *L'Ideal*, núm. 80, 3/IX/37, pàg. 2.

Quan el resultat de la guerra era ja clarament negatiu per al bàndol republicà, les mesures de precaució davant dels previsibles atacs de l'enemic prendrien un nou caràcter. El dia 7 de gener de 1938 el delegat interí d'Ordre Públic, Enrique Montagut Manich, dictava un ban en aquest sentit.

Siguiendo las normas establecidas en otras provincias de la zona leal de nuestro territorio, y en vista de las necesidades que impone la guerra a los que tienen a su cuidado la seguridad de los pueblos que en cualquier momento pueden ser agredidos por el enemigo, vengo a disponer:

1º A partir del día de hoy no serán permitidas las aglomeraciones en paseos, calles y parques públicos.

2º A partir de las 11 horas de la noche, se darán por terminadas todas las representaciones que vengan celebrándose en cines, teatros y otros locales de esparcimiento.

3º Todos los cafés y bares, así como todo lugar de esparcimiento y reunión, cerrarán sus puertas a las 11 en punto de la noche, no permitiéndose en modo alguno, tertulias dentro de ellos, después de dicha hora.

4º Después de las 6 horas de la tarde, quedará rigurosamente prohibida la venta de bebidas alcohólicas en todos los establecimientos apropiados.

*5º Quedará totalmente paralizada la circulación de toda clase de vehículos en el momento de alarma, los cuales, inmediatamente de oírse las sirenas de aviso, se colocarán arrimados a los bordillos de forma que no obstaculicen la circulación de los coches de la autoridad, policía, D.E.C.A. y Sanidad, que son los que por sus funciones específicas podrán únicamente circular. Igualmente deberán observarse y cumplir estrictamente todas las instrucciones y órdenes publicadas por la Junta Local de Defensa Pasiva, referentes a iluminación y otros extremos. Se exigirá el riguroso cumplimiento de este BANDO, en todos sus puntos, no estando dispuestos a consentir que puedan producirse hechos luctuosos por falta de previsión de los ciudadanos cuya custodia me está encomendada; igualmente a los propietarios de cafés, bares y demás establecimientos similares, sean particulares o colectivos, en los que se contravinieran estas disposiciones, les será aplicada la ley en todo su rigor.*¹³²

Tot i les crides a mantenir elevada la moral de guerra i les mesures defensives adoptades, a finals de l'hivern de 1938 pocs a la ciutat devien confiar en la victòria republicana. Les autoritats i els representants polítics continuaven llençant discursos optimistes i organitzant actes públics d'afirmació de la causa, però el to dels missatges ja no seria el mateix.

5.2 GESTIONAR ELS PROVEÏMENTS I ALIMENTAR UNA CIUTAT EN GUERRA

Una de les qüestions centrals en la rereguarda republicana van ser els proveïments. Tots els nivells de l'administració, des dels poders locals —comitès i ajuntaments— fins als governs de la Generalitat i de la República, a més de les

¹³² *Acracia*, núm. 455, 10/I/38, pàg. 2.

organitzacions polítiques i sindicals hi van intervenir sense arribar a una solució definitiva. Per altra banda, la multitud d'agents en joc converteixen el tema en un instrument molt vàlid per resseguir l'evolució política catalana durant la guerra. Les denúncies més reiterades als medis de comunicació i per part de les autoritats fan referència a l'acaparament i l'especulació, a la manca de queviures i a l'alça incontrolada de preus. Tres problemes interrelacionats i agreujats per la competència entre les diferents administracions i organitzacions amb capacitat per participar en la gestió. Uns organismes cada cop menys preocupats pels debats polítics i, en canvi, més centrats a mesura que avançava el conflicte en resoldre els múltiples problemes tècnics que s'anaven plantejant.¹³³

5.2.1 ELS PRIMERS PASSOS REVOLUCIONARIS: EL COMITÈ DE PROVEÏMENTS I LES COL·LECTIVITZACIONS D'EMPRESSES

Entre els diversos comitès que depenien del Popular, se'n va organitzar un de Proveïments¹³⁴ que encapçalà el poumista Josep M. Morlans Martínez, destacat activista cultural de la ciutat des dels anys vint i membre del BOC des de la seva

¹³³ “Editorial. Impidamos enérgicamente el encarecimiento de las subsistencias” dins *UHP*, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 1; “El problema de los precios” dins *UHP*, núm. 99, 26/XI/36, pàg. 2; “El alza escandalosa de los precios en los artículos de primera necesidad” dins *UHP*, núm. 108, 7/XII/36, pàg. 4. La reducció de la producció, la manca de recursos econòmics i el finançament de la guerra van provocar una reducció de l'oferta mentre que la demanda s'incrementava —per les pròpies necessitats de la guerra, l'arribada de refugiats, etc. El desajust provocaria un constant increment dels preus, una reducció de la capacitat adquisitiva dels salaris i enfrontaments polítics. A partir de les dades recollides per la Comissió Reguladora de Salaris, organisme creat l'octubre de 1937 per la Generalitat, Josep M. Bricall reconstruí l'evolució del cost de la vida a Catalunya en la darrera etapa de la guerra. Pel que afecta a la regió vuitena, les dades són les següents

Octubre 1937	Novembre 1937	Desembre 1937	Gener 1938	Febrer 1938
100	108,1	116,9	123,3	135,4

L'estadística està elaborada a partir dels preus oficials, però no es pot oblidar l'existència del mercat negre on els preus eren més elevats encara (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol I, p. 100- 117 i 135-143). Dues breus aproximacions a aquest tema, en nuclis urbans de similars característiques a les de Lleida i amb problemes també similars, a Pau LANAÓ i Carles GUERRERO, “Fam, penúria i manca de proveïments” (sobre Girona) i Josep BURGAYA, “El problema de les subsistències a la reraguarda durant la guerra civil. El cas de Vic”.

¹³⁴ A l'arxiu de la Diputació és conserven tota una sèrie de justificants lliurats per la secció de Proveïments del Comitè Popular a diverses empreses de la ciutat, entre els mesos de setembre i octubre de 1936. Posteriorment aquests establiments havien de presentar els comprovants a la Generalitat per cobrar els seus serveis o mercaderies (Caixa B-229 expt. 8310 —ADPL—). La Comissaria de la Generalitat va fer pública una nota a mitjans d'agost perquè tots aquells comerciants que tinguessin vals lliurats per la Comissaria podien passar a cobrar-los prèvia autenticació dels documents (*Acracia*, núm. 13, 19/VIII/36, pàg. 2). Mossèn Arnal explica els abusos comesos pels milicians de pas per Lleida en els comerços gràcies a aquests justificats sovint incontrolats (Jesús ARNAL, *Perquè vaig ser el secretari de Durruti*, p. 89-97).

formació al 1930.¹³⁵ L'activitat fou intensa. Ultra les funcions originalment previstes s'afegien les necessitats generades per la bullícia regnant en la Lleida d'aquells mesos. Calia proveir de queviures a la ciutat, especialment als locals dels sindicats i dels partits obrers, així com regular les relacions entre els comerciants i el públic.¹³⁶ Inicialment també era de la seva incumbència assegurar l'alimentació de les columnes milicianes de pas per Lleida i de les que estaven al front, mitjançant l'organització d'un parc d'intendència. Segons manifestà el propi Josep M. Morlans, en un dia es va arribar a donar de menjar a 10.000 homes.¹³⁷

Tot i la tasca d'acolliment realitzada pel comitè, a través de la premsa es van haver de fer crides a la col·laboració ciutadana, especialment dels particulars que tinguessin llits sobrers —presentant-ho com un suport conjunt a la guerra i a la revolució. Malgrat les gestions, alguns milicians havien de dormir en bordells, en quadres o al carrer.¹³⁸

També controlava els intercanvis amb els pobles veïns a través d'una oficina creada a l'efecte. Els magatzems dependents del comitè estaven obligats a proveir les localitats que ho sol·licitessin, les quals podien pagar a crèdit prèvia presentació de la garantia necessària. Els intercanvis dels primers moments, que aplegaven a una cinquantena de pobles, bàsicament movien farina, benzina i queviures diversos. I els recursos necessaris per organitzar tots aquestes serveis provenien en bona mesura de les requisites practicades pel comitè —no se'n podien realitzar sense la seva autorització expressa ni sense el corresponent segell de la Generalitat.

Inicialment, les oficines de Proveïments van situar-se al primer pis de la Comissaria de la Generalitat, però a començaments de setembre van ser

---

¹³⁵ Josep M. Morlans va ser cridat a declarar per incorporar el seu testimoni a la Causa General el 3 de març de 1943, des de la presó de Lleida on estava ingressat per sentència d'un consell de guerra —en el moment de fer la declaració tenia 36 anys. Abans de la guerra treballava a les oficines de la Cooperativa de Fluid Elèctric a la que demanà una excedència a finals de juliol. Entre l'estiu de 1936 i el gener de 1937 s'incorporà al Comitè i a la Junta de Proveïments. També va ser gerent als tallers on s'editava *Adelante*, fins que es reintegrà a la Cooperativa el juny de 1937. Posteriorment s'incorporà a files al ser mobilitzada la seva lleva el novembre de 1938 (Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 —AHN—).

¹³⁶ Una assemblea de la Unió Provincial Agrària, a la que assistiren un miler de pagesos, s'havia compromès a facilitar queviures a les organitzacions obreres (*Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2).

¹³⁷ Aquesta activitat tant important del comitè de Proveïments va merèixer una atenció especial de la premsa revolucionària local. Vegi's *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2; núm. 13, 8/VIII/36, pàg. 2; núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2 i núm. 40, 10/IX/36, pàg. 2. *Acracia*, núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 1; núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 2; núm. 31, 2/IX/36, pàg. 3 i núm. 80, 29/X/36, pàg. 3.

¹³⁸ *Acracia*, núm. 89, 8/XI/36, pàg. 2.

traslladades al número 24 de la plaça de la Constitució per problemes d'espai —hi havien de conviure els empleats del comitè, les delegacions dels pobles i els pagesos. El trasllat va suposar també una nova reorganització dels serveis, que van quedar establerts de la manera següent

- Comitè: tres representants de cada organització sindical
- Comissió cerealista: Miquel Capdevila, Plana i Pere Saló
- Comissió de ramaderia, farratges, llet i derivats: Francesc Colomé, Solé i Baules
- Comissió d'intercanvis, confiscacions, embotit, i donatius: Montull i Minguell
- Secretaria, caixa, requisos, sucre, autoritzacions i diversos: Morlans i Trilla
- Secció de Requisites
  - organitzacions: Llusà, Alvaredo i Iscla
  - cooperativa: Porta, Batlle, Quílez, Burrial i Vall
  - comitè: Prenafeta i Riera
- Secció cooperativa: Calzada, Brosa, Inglès, Gimeno, Cornellà
- Secció de vals i d'allotjament: Felis, Hernando, Aguilà, Ballabriga, Urrutia
- Secció de dormitoris i de neteja: Fontanet i sis dones
- Magatzem de vi: tres persones
- Secció de xofers per als serveis de requisos, del comitè i altres: integrada per tretze conductors
- Secció de peix (servei diari de camió des de Tarragona a Lleida, proveïment per als Hospitals). Encarregat: Josep Magrinyà.¹³⁹

El magatzem comunal estava a l'edifici del Seminari, en mans del POUM, i el dirigia el sindicat de Cambrers i de Cuiners de la ULS. Es gestionaven també tres menjadors comunals instal·lats al Seminari (ULS), a l'Hotel Suís (CNT) i a la Sagrada Família (UGT), a més del control que podien exercir sobre tots els hotels, fondes i pensions de la ciutat.¹⁴⁰

La Comissió de Vals i d'Allotjaments s'encarregava d'atendre a les famílies necessitades i d'acollir alguns milicians als dormitoris habilitats al reformat convent de la plaça Catalunya —amb capacitat per a tres-centes persones

---

¹³⁹ Un noi que va desenvolupar tasques administratives per al comitè va ser sotmès a un consell de guerra el 1938 per les autoritats militars franquistes. La principal acusació va ser justament haver tingut aquesta feina, però fou absolt pels seus bons antecedents polítics i familiars (Fons del GC —AHPL— expt. 36 llig. 57).

¹⁴⁰ El comitè d'enllaç que aplegava a comunistes i a anarquistes va acordar suprimir aquests menjadors a mitjans de desembre de 1936 perquè resultaven antieconòmics. Les seves funcions quedarien assumides per altres instàncies ja existents. Intendència de guerra s'ocuparia dels milicians, l'ajuntament dels refugiats i dels indigents i la resta de necessitats podien ser ateses per hotels, restaurants i altres establiments privats. També es preveia la desaparició de la cuina comunal, les existències de la qual passarien al consell de proveïments (Acta de la reunió del comitè d'enllaç del 16 de desembre de 1936. Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Tot i això, la CNT va continuar gestionant els seus menjadors fins al final (*Acracia*, núm. 480, 8/II/38, pàg. 4).

segons *Acracia* i cinc-cents segons *Combat*.¹⁴¹ Els vals de proveïments, que havien d'estar controlats per algun sindicat, es destinaven a aquells que no tinguessin cap medi de subsistència i als aturats que no cobressin un subsidi de l'Oficina de Col·locació Obrera. La regidoria de governació era l'encarregada de certificar la situació de precarietat dels sol·licitants.

Una altra línia d'intervenció era el comerç al major, a través d'una oficina que teòricament controlava un magatzem de blat, un de queviures i tot el bestiar disponible. Els majoristes havien de presentar al comitè les seves demandes de productes per triplicat, una declaració jurada de les seves existències i una notícia diària de les entrades i sortides de mercaderies. Els productes sobre els quals es pretenia exercir un control més estricte eren l'arròs, les mongetes, els cigrons, el sucre, el cafè, el bacallà, els pots de llet, les llaunes de sardines i els concentrats de brou *Maggi* i *Tex-Ton*.

Tots aquests tràmits indiquen que la revolució no havia estat capaç de superar dos restes del passat: la burocratització i la presència d'aturats que necessitaven l'assistència social per subsistir —una realitat difícil d'acceptar pels revolucionaris més convençuts. Per intentar solucionar-ho, el comitè de Proveïments s'adreçà a través de la premsa al comitè Popular perquè procurés el final de l'atur forçós.

Proveïments també tenia al seu càrrec l'escorxador, dues granges d'aviram, el sector de la llet i derivats a través de la Cooperativa de Lleteria, algun molí d'oli, magatzems de vi i d'embotits i la sucrera de Menàrguens. Aquesta només servia el seu producte amb l'autorització del comitè, el que li permetia controlar bona part de la distribució de sucre a Catalunya i establir força relacions amb l'exterior.¹⁴² La seva tasca es completava amb la del comitè Agrari, també

---

¹⁴¹ Des de les pàgines d'*Acracia*, s'acusà ben aviat a aquest comitè de guiar-se per interessos partidistes, perquè no tractava igual a totes les columnes (núm. 12, 8/VIII/36, pàg. 2).

¹⁴² Segons *Acracia*, gran quantitat de poblacions catalanes acudien a la sucrera de Menàrguens. Des d'un bon començament el comitè de Proveïments es va posar d'acord amb el comitè de fàbrica per organitzar la distribució del sucre i per garantir el seu subministrament al país —sense cometre cap abús, se'ns diu. Eren habituals les visites de delegacions de Balaguer, Reus, Manresa, Sabadell, Valls, Girona, La Bisbal, Barcelona, etc. (núm. 42, 15/IX/36, pàg. 3). La situació de la Sucreta del Segre en un informe signat pel Consell Obrer de l'empresa (CNT-UGT) adreçat als conreadors de la remolatxa (*Acracia*, núm. 230, 20/IV/37, p. 4 i 2).

També estava socialitzat el sector de l'oli després que el comitè de Relacions Camperoles de Lleida (CNT) confiscés les fàbriques de Josep Guiu, Pere Porres i Salvador Jové ("Bases para el desarrollo de la industria olivarera socializada" dins *Acracia*, núm. 107, 29/XI/36, p. 2-3, signades per Joan Gili, Joan Daniel,

dependent del Comitè Popular, que s'encarregava de distribuir verdures i de la direcció tècnica de fàbriques de conserves, a més d'orientar políticament als camperols.¹⁴³

Però no tot era organitzar serveis, també hi havia lloc per a la pedagogia revolucionària. A la cuina comunal del seminari, s'organitzaven assemblees per difondre la doctrina política del moment i la consciència revolucionària.¹⁴⁴

El proveïment dels que es dirigien cap al front també fou parcialment assumit per les empreses d'hostaleria. Aquest sector, com altres empreses relacionades amb el ram de l'alimentació que comentarem més endavant, va transformar progressivament el seu funcionament al col·lectivitzar-se. Els treballadors d'hotels, de bars i de cafès van assumir la gestió de les empreses en les que estaven contractats

*Reunidos el Patrono Isidro Reus, y los Delegados Fco. Chueca y Angel Bueno acuerdan socializar la industria del Hotel España.*¹⁴⁵

Amb el to propi de l'època, la denúncia presentada el 1939 pel propietari de l'hotel Palace contra un antic empleat explica un procediment similar

*(...) al fracasar en esta Capital el Glorioso Movimiento Nacional, se incautaron de su establecimiento los mismos empleados, distinguiéndose entre ellos el camarero R.S., el que se erigió en Delegado de dicho establecimiento, el que como dueño pagaba y cobraba, no contando con él para nada; que si bien no le molestó personalmente en nada, no se preocupó al despojarle de sus intereses de la situación en que quedaba, por lo que pone este hecho en conocimiento de las autoridades para los efectos que en justicia procedan toda vez que dicho individuo se ha presentado en esta Capital procedente del pueblo de Arbeca recientemente liberado.*¹⁴⁶

Francesc Bobet i Ramon Arbonés com a delegats de la CNT i Domingo Font, Agustín Escarp, Juan Domènech i Francesc Solans en representació de la UGT). Les primeres realitzacions i valoracions d'aquesta política a "Acta de la Asamblea celebrada por los trabajadores y el Consejo de Control y Empresa de las fábricas socializadas conjuntamente con las delegaciones de unos treinta y cinco pueblos de esta provincia, que llevan sus productos olivares a las fábricas" dins *Acracia*, núm. 129, 23/XII/36, p. 2-3 i núm. 130, 24/XII/36, p. 2-3.

¹⁴³ *Acracia*, núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 2 i núm. 19, 17/VIII/36, pàg. 2. El comitè Agrari, per exemple, donava suport a assemblees de pagesos com la celebrada el 15 d'agost al teatre del Camps Elisis per donar orientacions sobre la manera com s'havien de treballar col·lectivament les terres que es tenien en arrendament. Hi van intervenir representants de la Unió Provincial Agrària, de la CNT i de la Unió de Conreadors de la Terra (*Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1).

¹⁴⁴ La notícia d'un d'aquests actes, redactada per Pau Xuriguera, pot veure's a *Combat*, núm. 44, 15/IX/36, p. 1 i 2. A més d'una llarga xerrada d'en Morlans, van intervenir els representants dels treballadors de la UGT, la CNT i la ULS.

¹⁴⁵ Acta de constitució de la socialització de Hotel Espanya (av. de la República, 19) datada el 19 d'octubre de 1936. Ambdós delegats eren afiliats de la CNT (Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁴⁶ Denúncia presentada el 12 de gener de 1939 a la delegació d'Ordre Públic. Sembla que el cambrer havia passat els mesos de front a Arbeca (les Garrigues) i que al ser ocupada aquesta població retornà a Lleida, decisió que va provocar la denúncia del propietari (Fons del GC -AHPL- expt. 69 llig. 36). Quan es constituí la indústria gastronòmica, l'hotel Palace va rebre la denominació interna d'Establiment número 1 i acollia les reunions periòdiques de la direcció de la col·lectivització.

La participació sovint forçada dels propietaris en el nou model de gestió, va ocasionar algun trastorn pel zel repressor dels que guanyaren la guerra. L'amo del casino Mercantil només es va afiliar a la CNT per poder treballar de cambrer un cop col·lectivitzat el local. Tot i això diversos veïns de la ciutat van declarar sobre la seva actuació mentre es trobava al camp de concentració de *Prisioneros y Presentados* de Bilbao durant els primers mesos de l'any 1939. Per uns l'afiliació provava simpaties revolucionàries, per altres fou l'estratègia necessària d'una persona d'ordre i de bons sentiments per sobreviure.¹⁴⁷

El sector es va normalitzar a finals de 1936 amb el recolzament del govern de la Generalitat i la col·laboració del sindicat de Cambrers, Cuiners y Similars de la UGT i del sindicat Gastronòmic Confederal.¹⁴⁸ S'acordà formar la delegació provincial de Lleida de la indústria gastronòmica, integrada a finals de novembre de 1936 per

Juan Riera Gil	president en representació del govern al comitè lleidatà
Julio Vila de la O	UGT
Jaime Serra Olivé	UGT
Antonio Moreno Reina	UGT
Pedro Zazurca Carmen	CNT
Modesto Badía Casals	CNT
Angel Aparicio	CNT ¹⁴⁹

La delegació, a més de fer complir les disposicions de la conselleria corresponent, regulava els menjadors populars, atenia als refugiats i als indigents, controlava el racionament de queviures a les indústries gastronòmiques, assegurava la manutenció de les columnes de pas cap al front en col·laboració amb

¹⁴⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 56. Tot i que l'expedient no aclareix el temps que va passar al camp, ens informa que el 1945 regentava un altre bar a la ciutat.

¹⁴⁸ A mitjans de 1937 integraven la junta directiva del sindicat anarquista Juan Antonio Rodellar (president), José Chela (secretari), Guiu, Pérdrix i Morales (vocals). En l'organització ugetista trobem a Roberto González (president), Antonio Moreno (secretari), Julio Vila de la O, M. Salvador i F. Alonso. El fet que en la direcció d'aquesta indústria hi participessin conjuntament socialistes i anarquistes va generar algunes polèmiques sobre suposats partidismes en la presa de decisions, especialment perquè la principal influència corresponia a la UGT (Acta de la reunió de les juntes directives dels sindicats gastronòmics UGT-CNT, 19 de juny de 1937. Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁴⁹ L'acta de constitució de la delegació a Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i una crònica a *Acracia*, núm. 115, 7/XII/36, pàg. 2 i a *UHP*, núm. 108, 7/XII/36, pàg. 2. Un cambrer denunciat el 1939 pel secretari provincial de Falange a la delegació d'Ordre Públic, va declarar que formaven part del comitè de la indústria gastronòmica Roberto González, Antonio Moreno, Juan Riera Gil, Antonio Farrerons, Juan Parramon, Ramon Gort, Julio Vila de la O i José Figuera Boltó. El cambrer, membre del POUM, va treballar en diversos establiments socialitzats (l'hotel Palace, el bar Triunfo i el cafè del POUM al Casino Principal) i era també propietari d'un bar al carrer Cavallers on, segons diversos testimonis, es reunien alguns líders de la revolució local, com Tomás Larroca el Manco, *era donde se fraguaban los asesinatos, detenciones y delaciones de las personas de derechas* (Fons del GC —AHPL— expt. 13 llig. 91).

el departament de guerra i dirigia la indústria col·lectivitzada mentre no es constituís el corresponent consell d'indústria. Posteriorment la delegació prendria el nom de comitè de control, amb seu al número 71 del carrer Major, i consell d'empresa quan la Generalitat va legalitzar la col·lectivització de la Indústria Gastronòmica Socialitzada de la CNT-UGT.¹⁵⁰

Altres empreses vinculades amb el sector alimentari també foren col·lectivitzades. José M. Álvarez Pallás s'encarregà d'explicar a l'instructor de la Causa General com es va fer en el sector de les begudes carbòniques, ja que la seva dona —Maria Torres Solanellas— i la seva cunyada Teresa eren copropietàries de la Fàbrica de Hielo y Bebidas Carbónicas “Industrias Reunidas”, situada a la partida de les Pardinyes baixes. Les altres fàbriques del ram eren La Catalana (propietat del senyor Vidal) i La Anglesolina (del senyor Castellà).¹⁵¹

Tots tres van rebre la notificació d'una comissió de treballadors que els hi comunicava la necessitat d'unificar les empreses. Estava formada per Ágreda Not —gerent de la Cooperativa Gremial—, Juli Barberà Castellà —comptable de la mateixa i regidor per JRLI— i Juan Català —obrer encarregat de la Fàbrica Seltz Union. Els propietaris romandrien al capdavant de les seves indústries, però el funcionament del negoci es reglamentaria d'acord al que aprovés una assemblea de tots els treballadors.

Segons la perspectiva més fermament contrària al procés revolucionari, els tres propietaris van accedir, tot i estar-hi en desacord, per por al context violent que vivien. Álvarez assegura que tots els béns, maquinària, botelles, etc. quedaren sota control de la Gremial, pel que els propietaris van negar-se a signar l'inventari dels béns *lliurats* que els hi presentaren els dirigents sindicals. A més, afegia, la situació de la família s'agreujà amb la municipalització de l'habitatge, quan hagueren de pagar lloguer per viure a casa seva. Passats uns mesos s'organitzà una reunió al despatx del comissari Joaquim Vilà, a la que hi assistiren Ramon Ágreda, Juli Barberà, Joan Català. Álvarez Pallás va reclamar, sense èxit, el sou

---

¹⁵⁰ Després de la legalització van aparèixer a la premsa entrevistes i articles de líders sindicals com Roberto González (UGT), Antonio Moreno (UGT) i Juan Antonio Rodellart (CNT) per explicar l'excel·lència del funcionament de la Indústria Gastronòmica, les millores aconseguides pels treballadors, la concessió de llocs de treball als antics propietaris, el manteniment de preus accessibles pels lleidatans i l'eliminació d'algunes tradicions del sector considerades denigrants —les propines i les insinuacions que patien les empleades per part de clients i patrons— (*Acracia*, núm. 369, 30/IX/37, pàg. 2 i núm. 393, 28/X/37, pàg. 7).

¹⁵¹ Peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1. La declaració té data del 16 de novembre de 1938.

que se li havia promès al seu sogre, també present a la reunió, perquè ja no podia treballar per motius d'edat. Els sindicalistes volien concedir-li, prèvia aprovació d'una assemblea, una jubilació o donatiu de 25 pessetes mensuals. Després d'enèrgiques protestes, Álvarez explica que van abandonar la reunió,

(...) mientras aun se oía a Ramón Ágreda Not que cantaba como "proletario" (percibía casa-habitación, luz y mil pesetas de sueldo mensual) las excelencias de aquellas conquistas conseguidas por los obreros afectos a la industria de hielo y bebidas carbónicas...

El greuge sofert quedava demostrat segons els propietaris, pel fet que després de l'ocupació només podia treballar la Gremial pel gènere que havia arrabassat a les altres empreses.

La col·lectivització de l'empresa de Modesto Torres Figueres (plaça de Berenguer IV, número 3), dedicada a la venda de vins, a la reparació i pupil·latge d'automòbils i als pinsos, està ben documentada per diferents instàncies repressives de postguerra. Torres fou investigat i sancionat per l'exèrcit d'ocupació, per la delegació d'Ordre Públic i pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques —en la instrucció d'aquesta jurisdicció s'incorporà una còpia de l'expedient de legalització del Comitè Obrer de Control de l'empresa, presentat al departament d'Economia de la Generalitat el 24 de setembre de 1937.¹⁵²

En l'expedient hi figura la relació dels dinou treballadors de l'empresa, indicant els càrrecs, sou i afiliació sindical de cadascú. Un d'ells militava a la CNT i la resta de la UGT —en els documents apareixien els segells de set sindicats: Sindicato de Oficios Varios, Sindicato Metalúrgico de la UGT, Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT, Sindicato de Artes Blancas de la UGT, Sindicato de la Industria Siderometalúrgica de la CNT, Sindicato de la Industria Agrícola, Pesca y Alimentación de la CNT i Sindicat de Treballadors Mercantils de Lleida. El comitè de Control, elegit per una assemblea de treballadors, estava integrat per Antoni Bergés Fornés (caixer), Francesc Domènech Curtit (encarregat de vi), Ramon Guàrdia Val (encarregat de vi; CNT), Pere Rellui Farré (moliner) i Lluís Capell Martínez (mecànic).

---

¹⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 92 bis llig. 14 i expedient de Responsabilitats Polítiques (AAPL). L'empresa no havia estat inicialment col·lectivitzada, pel que va haver de legalitzar la seva situació en funció del que indicava l'article 21 del decret col·lectivitzacions del 24 d'octubre de 1936 (obligació de crear un comitè de control obrer en totes les indústries i comerços no col·lectivitzats, en el que estarien representats productors, tècnics i administratius).

A més d'aquesta relació, formaven part de l'expedient l'inventari de la casa amb data de 31 de desembre de 1936 —presenta un actiu de 898.798'69 pessetes i un passiu de 96.541'31— i un balanç del major del 30 de juny de 1936. Els membres del comitè, juntament amb el propietari, estaven facultats per signar tots els documents bancaris i comercials de l'empresa. Un cop presentada la documentació, l'expedient va ser aprovat pel negociat de Legalitzacions del departament d'Economia el 3 de gener de 1938. Quedava així legalment reconeguda la personalitat jurídica del Comitè Obrer tres mesos abans de l'ocupació.

Les diverses activitats desenvolupades per l'empresa del senyor Torres es van reduir al llarg de la guerra a la venda de vins. El 21 de juliol de 1937 li fou requisat el local destinat a taller de reparacions i garatge (carrer Anselm Calvé, número 10). Per ordre de Francesc Viadiu quedava, juntament amb les eines, maquinària i personal, al servei exclusiu de la comissaria d'Ordre Públic mentre durés la guerra. Un cop acabada se li retornarien tots els seus béns i podia conservar la resta de la finca i habitatges que també eren de la seva propietat.¹⁵³ De la mateixa manera, el 19 d'agost va patir la confiscació d'un sortidor de benzina, situat a l'avinguda de la República, per ordre de la *Jefatura de Transportes* dels carrabiners, depenent del ministeri d'Hisenda.

Un cop la ciutat va ser ocupada per les tropes franquistes Modest Torres es va amagar durant uns dies, per evitar que l'obliguessin a fugir segons argumentaria més tard, però ben aviat es va presentar davant les noves autoritats. El dia 22 d'abril va presentar al govern civil un inventari de la casa comercial per mostrar les pèrdues experimentades. Segons aquest document disposava d'un capital de 481.945 pessetes —entre existències diverses, diner i mobiliari—, mentre que el capital amb data 1 de gener de 1936 era de 850.000 pessetes. El propietari, per tant, xifrava les pèrdues en 368.055 pessetes. Afegia que tot era de la seva legítima propietat i que estava en condicions de reobrir l'establiment, tot i no poder garantir un ple servei per la manca de personal.

---

¹⁵³ El resultat final de la guerra va impedir el compliment total d'aquestes promeses. Entre els papers de l'expedient del senyor Torres al govern civil, se'n conserven uns quants dels anys 1940-1942 quan intentava recuperar diversos vehicles que li havien estat requisats per les autoritats republicanes i per l'exèrcit.

Però les dificultats del senyor Torres no s'havien pas acabat. Tot i que entre juliol de 1938 i gener de 1939 va donar un total de 253.110 pessetes a diferents instàncies oficials en concepte de donatius voluntaris (240.400 en dos donatius a l'estat entre juliol i agost), les autoritats civils i militars van sospitar ben aviat de la seva trajectòria política i del funcionament real dels seus negocis durant la guerra. Ja el 17 de maig el general en cap de l'Exèrcit del Nord l'imposà una multa de 25.000 pessetes pels seus antecedents i actuacions. Un parell de mesos després l'havia pagat en la delegació d'Ordre Públic.

Durant aquest període va tenir el magatzem de vins intervingut perquè l'Auditoria de Guerra investigava les seves actuacions polítiques i empresarials. En el procediment de diligències prèvies número 76 de 1938, la justícia militar va concloure que la militància passada responia només a interessos comercials, ja que era *un gran especulador a qui només li preocupava el seu negoci*. Tot i això, se'l considerava afecte a la causa victoriosa i net de qualsevol activitat delictiva perquè la constitució del comitè obrer era fruit de les obligacions legals del moment. D'aquesta manera, va poder reobrir el negoci a partir del 12 de juliol, amb l'autorització del delegat del Servicio Nacional de Abastos, i cobrar l'import del vi subministrat mentre l'establiment estava intervingut —un total de 157.032'35 pessetes.

Un any després rebia una altra multa de la *Junta Provincial de Abastos* per vendre a preus superiors als taxats i ignorar alguns tràmits legals. Per tot plegat agents d'Ordre Públic iniciaren una investigació a partir de les declaracions aportades per diversos veïns. S'afirmava que durant molt temps havia militat a Joventut Republicana, se l'acusava de permetre la col·lectivització de l'empresa i de fer donatius als *rojos* —fet conegut per la publicitat que se li donà a *UHP*. Es defensà argumentat que JRLI fou durant molt temps una formació independent que acollí a molts lleidatans de dretes per les seves seccions apolítiques —el Camp d'Esports, els serveis d'assegurances o les activitats lúdiques entre d'altres— i que els donatius eren una obligació conjuntural. Tot i la sentència dictada anteriorment per l'exèrcit d'ocupació, ara el governador es resistia a lliurar-li un certificat d'adhesió al *Glorioso Movimiento Nacional*. Tampoc li fou

massa útil assegurar que durant la República havia recolzat les campanyes i les candidatures de la dreta.

La situació encara es complicaria més quan la delegació provincial d'Informació i Investigació de Falange el denunciés al Tribunal de Responsabilitats Polítiques el 18 d'agost de 1945, un moment en el què l'activitat repressiva d'aquesta legislació s'havia reduït molt. Les acusacions tornaven a ser les mateixes: ser soci de JRLl, participar en la col·lectivització voluntària del negoci —*haciendo pingües beneficios con sus obreros*— i contribuir a les subscripcions patrocinades pels *rojos*.

Els informes de la guàrdia civil i de Falange corroboraren els termes de la denúncia —*izquierdista y hombre sin escrúpulos, tiene como único afán, fe y doctrina, el negocio, a lo que supedita toda su actuación y trabajo*—, mentre que l'alcalde negà el caràcter voluntari de la col·lectivització, el bisbat es va inhibir limitant-se a reconèixer la fama de bon comerciant i el govern civil, tot i afirmar la militància esquerrana, el considerava simpatitzant de la Causa Nacional contradient-se amb l'opinió manifestada el 1939.

La defensa girà en torn als mateixos punts exposats anteriorment.¹⁵⁴ Aporta com a prova la seva signatura en el *Manifiesto De Los Cuatro Notarios*, publicat per la *Liga Ciudadana de Derechas* el 1932, que anunciava la possibilitat d'una guerra civil a causa de la política impulsada per les esquerres. El mateix argument tenia el manifest JATEO (*Justicia, Administración, Trabajo, Economía, Orden*) de 1935. També recolzà la candidatura de les dretes en les eleccions de febrer de 1936 posant un cotxe al servei dels candidats. Gairebé deu anys després dels fets, declara que la col·lectivització no fou real perquè era ell qui dirigia el negoci sense la intervenció dels obrers. Tot i les pressions que afirmava haver rebut per part del PSUC, es va limitar a acatar les disposicions legals vigents sense cedir-hi voluntàriament.

Per altra banda, els donatius als *rojos* —menys de quatre mil pessetes destinades a centres hospitalaris— eren *impuestos por la coacción*, car ningú tenia llibertat i menys les persones amb relleu econòmic. També afirma que darrere dels informes negatius presentats al Tribunal, hi havia sempre la mateixa persona, un

---

¹⁵⁴ Donada la seva posició econòmica, el senyor Modest Torres va poder gaudir dels serveis d'un procurador, l'advocat Francisco de P. Cunillera Puig.

familiar del major enemic que el senyor Torres tenia a la ciutat —no en concreta el nom.

La sentència el considerà responsable de militància i d'haver actuat contra el *Movimiento*, pel que l'imposà una multa de 150.000 pessetes —valorava el seu capital en més d'un milió. Posteriorment la sanció es va reduir a 25.000 pessetes en el Tribunal Nacional de Responsabilitats Polítiques que la considerava excessiva al no guardar correspondència amb la gravetat dels fets demostrats i al no tenir en compte les importants contribucions ja fetes a la *Causa*.

5.2.2 CONTRA EL COMERÇ TRADICIONAL: LES COOPERATIVES DE PRODUCTORS I CONSUMIDORS

Per a consolidar la concepció revolucionària de la societat que alguns pretenien instaurar durant la guerra, un pas fonamental era superar el tipus de comerç que havia caracteritzat l'economia capitalista i donat sentit a l'ordre burgès. Per aconseguir-ho era necessari limitar les activitats dels comerciants professionals i recórrer a nous models organitzatius. En aquest sentit les cooperatives de productors i de consumidors serien una aspiració constant.

Abans de la guerra hi havia sis magatzems de majoristes fruiters al carrer Sant Ruf, que venien a la resta d'Espanya i a l'estranger. Els propietaris eren José M. Gómez, Atanasio Gómez, Jesús Cobarro Yelo, Jesús Mauricio Gómez, Pascual Herrero i Ramón Bosch. Durant primers dies de conflicte les autoritats revolucionàries els van obligar a abandonar la ciutat, aprofitant que tots eren murcians. Posteriorment, sense que la documentació ens aclareixi els motius, es van cremar els embalatges i es va destrossar una part de les mercaderies, com dotze vagons de prunes que esperaven a l'estació de trens iniciar el camí de l'exportació cap a Anglaterra.¹⁵⁵

La història familiar d'un dels comerciants murcians, Jesús Cobarro, resulta prou interessant com per prestar-li atenció. Una part de la família vivia a

---

¹⁵⁵ La delegació d'Ordre Públic va conèixer aquests fets el novembre de 1938, després que una empresa d'importació holandesa s'interessés, a través de la comissió d'Incorporació Industrial i Mercantil del ministeri d'Indústria i Comerç, per la situació d'un magatzem dedicat al comerç internacional de fruita que tenia abans de la guerra al carrer Sant Ruf. (Fons del GC —AHPL— expt. 1 llig. 49).

l'avinguda de la República, on tenien un negoci d'exportació de prunes. El matrimoni va ser empresonat un cop iniciada la guerra, fins que arribaren a Lleida uns representants del comitè de Múrcia, que els alliberà i els retornà a la seva ciutat natal. Posteriorment la família s'instal·là a Perpinyà. Les seves relacions amb el comitè fruiter de Múrcia els hi va permetre vendre productes a França, Anglaterra i Bèlgica. Tot i aquests contactes amb les forces revolucionàries, també van establir relacions comercials a través de l'Espanya *nacional* a mesura que avançaven territorialment les tropes franquistes.¹⁵⁶

Paral·lelament a la desarticulació de xarxes comercials anteriors, el nou sistema va intentar fomentar la creació de cooperatives. La comissió de govern de l'ajuntament de Lleida donà el seu recolzament explícit a la *Cooperativa Lleidatana Abasteixedora de Carns i els seus Subproductes*, la finalitat de la qual era *la reivindicació de la classe obrera d'aquell important ram, la supressió de l'intermediari que feia encarir els preus de venda, la desaparició dels llocs o botigues que siguin anti-higièniques i el compromís d'abastir de carns a la Ciutat de Lleida*. El suport municipal es concretava en la prohibició, mentre el subministrament estigués garantit, d'obrir nous establiments de venda de carn sense el vist-i-plau de la Cooperativa. L'ajuntament també li cedí la gestió de la carnisseria *La Reguladora*, que el municipi havia requisat, a canvi de fer-se càrrec de l'inventari realitzat i de mantenir la plantilla de treballadores. Finalment, la Cooperativa gaudia de força llibertat en la gestió de les seves parades als mercats municipals.

Com a contrapartida, el departament municipal corresponent es reservava la facultat de fixar els preus dels productes, tot i que la Cooperativa podia sol·licitar increments raonats. L'ajuntament vetllaria per un correcte funcionament i perquè l'existència de carn fos suficient i la Cooperativa es veia obligada a proveir-se del bestiar del municipi o, en el seu defecte, del de la comarca —només

---

¹⁵⁶ Informe que el cap del Servei Nacional de Seguretat (Valladolid) féu arribar al delegat d'Ordre Públic de Lleida (Fons del GC —AHPL— expt. 27-39 llig. 56). Els membres de la família i els col·laboradors investigats foren Antonio Cobarro Molina, Julia Yelo Tornero, Jesus Cobarro Yelo, Basilio Cobarro Yelo, Antonio Cobarro Yelo, José Luis Cobarro Yelo, Blas Gorrita, Henry Lombart, Jaime Prous, José Bosch, Maria Binis, Hector Ramonatxo i Dionisio Ibars. L'activitat econòmica revolucionària a la província de Múrcia s'analitza a Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*, p. 91-117.

es podria recórrer al d'altres zones en cas que el lleidatà fos insuficient per cobrir les necessitats de la població local.¹⁵⁷

Una versió ben diferent del funcionament de la Cooperativa l'aportà Antonio Esquerda Dayguas, propietari d'una carnisseria, al sumari de la Causa General.¹⁵⁸ Segons el seu testimoni l'establiment va estar a càrrec dels dependents, als que considerava de confiança, perquè ell hagué d'amagar-se al ser de dretes. Quan s'establí la cooperativa de carns el van instar a què en formés part, però s'hi negà al considerar que no era una cooperativa sinó una col·lectivització forçosa de tots els negocis privats. Com a represàlia, declara que l'ajuntament li va requisar la carnisseria amb totes les existències.

L'objectiu ideal era organitzar tota la distribució de queviures i el consum a través de cooperatives. A finals de desembre de 1936 la Federació Local de Sindicats Únics aprovava el reglament d'una Cooperativa Confederal de Producció i Consum¹⁵⁹

(...) que pueda posibilitar el intercambio de productos agrícolas, por otros productos, y de la manufactura en general, entre los diferentes pueblos y las ciudades, al mismo tiempo que facilita el abastecimiento de cuantos artículos puedan llenar las múltiples demandas o necesidades de los productores y consumidores de Lérida.

Gestionaria productes agrícoles, d'ultramarins i colonials, teixits i articles de merceria i la tasca dels administradors seria controlada per la Federació Local i pel Comitè Local de la FAI, tant pel que feia als aspectes ideològics, com al funcionament quotidià i a la gestió econòmica. La Cooperativa afavoriria les relacions amb les col·lectivitats i la barata en detriment del comerç *burgès*, per no provocar increments en els preus dels productes.¹⁶⁰ Tampoc es descartaven les requisos com a forma de proveir els magatzems confederals

Existen varias formas de requisa que sin moverse de las normas legales podrían proporcionar un gran desenvolvimiento a la Cooperativa

¹⁵⁷ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 3 i 10 de novembre i 18 de desembre de 1936 (AML).

¹⁵⁸ Causa General. Peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). La declaració té data del 9 de novembre de 1938.

¹⁵⁹ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Segons el funcionari municipal Just Pons, la cooperativa primer es va instal·lar a l'església de Sant Jaume i en local del carrer Major. Després en es traslladà a l'establiment del senyor Maties Pinell al Porxos de Dalt (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes*, pàg. 190).

¹⁶⁰ Els intercanvis de productes, com a argument ideològic, havien quedat aviat desprestigiats per la seva ineficàcia. Segons Bricall només es generalitzarien en la darrera etapa de la guerra per les dificultats del moment (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. 1, p. 141-142).

Els cenetistes entenien que les cooperatives salvarien l'economia del país facilitant el pas cap al comunisme llibertari. Per aquest motiu era necessari recolzar el cooperativisme

(...) los compañeros que sientan el colectivismo, podrían entregar la mitad o tres cuartas partes e incluso toda la semana a la Caja de dicha Cooperativa, y esta, en cambio de dichas entregas le entregaría su equivalencia en unos bonos que les permitiría adquirir cuanto les interesara de los diversos productos o géneros de la Cooperativa. Pues así mientras el valor antedicho fuera consumido, favorecería el desenvolvimiento económico de nuestras entidades cooperativistas.

Però alguns indicis semblen indicar que en el funcionament de la cooperativa anarquista no tot era fruit dels principis idealistes. El sindicat de la Construcció va denunciar el seu funcionament a la Federació Local, perquè no es racionaven els productes a la venda i no es despatxava de manera correcta —els compradors havien de portar la llibreta de consumidor expedida per l'ajuntament.¹⁶¹

També els socialistes van organitzar la seva cooperativa, tot i que van tardar més a fer-ho. L'acte de constitució de la Cooperativa Popular Lleidatana de Consum Domèstic, adherida a la Federació de Cooperatives de Catalunya, va tenir lloc al cinema Vinyes el 21 de novembre de 1937.¹⁶² L'objectiu fonamental de la cooperativa, segons els seus inspiradors, havia de ser l'eliminació dels especuladors en la comercialització de les subsistències.

Tot i que acudiren a l'acte tres-cents representants de diferents organitzacions polítiques, la cooperativa quedaria sota el control dels comunistes. La comissió organitzadora estava presidida per Josep Hernández, i també en formaven part Evarist Masip, Balbí Izquierdo, Pau Pérez, Josep Torres, Gregori Mendoza, Josep Soler i Llorenç Ribas, tots ells membres destacats de la UGT i del PSUC. El projecte d'estatuts presentat per la comissió va ser aprovat per unanimitat després d'algunes esmenes i la junta directiva provisional, proposada per Josep Quílez (un dels assembleistes i destacat ugetista lleidatà), per aclamació

President

Evarist Masip Bargalló

¹⁶¹ Les irregularitats van impulsar la Federació Local a nomenar una ponència, integrada pels sindicats Mercantil i d'Alimentació, encarregada d'estudiar el funcionament de la Cooperativa. Actes de les reunions de la Federació Local de Sindicats Únics de Lleida celebrades els dies 28 de gener i 1 de febrer de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁶² Carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—. A la mateixa carpeta hi ha els estatuts d'una cooperativa de les mateixes característiques de Vila-sana, amb un centenar de fitxes de socis.

Sots-President	Pere Buiria Fuixenc
Secretari	Pere Farrús Alandí
Sots Secretari	Lluís Mesull Sirca
Interventor	Joan Pons Torres
Dipositari	Pau Pérez Pérez.
	Posteriorment substituït per Agustí Serret Riera
Vocal	Miquel Sol Torres
Vocal	Josep Torres Pedrós
Vocal	Emili de la Concha i Garcia
Vocal	Jaume Bonet Cercós
Vocal	Gregori Mendoza Santamarta

Balbí Izquierdo va ser l'encarregat de presentar la ponència sobre el funcionament de la cooperativa. Havia de tenir un mínim de dos-cents socis, tots ells majors de 18 anys, i els que es donessin de baixa podrien recuperar la quantitat de diners aportada —un cooperativista que, per motius laborals es traslladà al Poal, reclamà el 17 de gener de 1938 les 20 pessetes ingressades.

Tanmateix, a finals d'aquell mes de gener la Cooperativa encara no havia pogut ser inaugurada. El secretari Pere Farrús declarava a la premsa que estaria en ple funcionament a començaments de febrer, però encara es va retardar un altre mes. La inauguració —8 de març— va resultar un tant accidentada, car el dia següent el local fou assaltat. La premsa responsabilitzà dels fets als agents trotskistes.¹⁶³

No coneixem amb exactitud el nombre d'associats a la cooperativa, però hem localitzat dues llistes incompletes, probablement del mes de març de 1938, que reflecteixen els números d'ordre compresos entre el 585 i el 1938. També es conserva un plec de vuitanta-tres impresos sol·licitant la inscripció a la cooperativa corresponents a primers de març i una relació de 258 baixes per no haver retirat els títols.

5.2.3 LA REORDENACIÓ REPUBLICANA: ELS CONSELLS PROVINCIALS DE PROVEÏMENTS

---

¹⁶³ *UHP*, núm. 460, 24/I/38, p. 8, 7 i 3 i núm. 498, 10/III/38, pàg. 4. Pere Farrús creia que les cooperatives de consum permetrien resoldre una part del problema dels proveïments, la seva distribució equitativa. Pensava que una nova cooperativa no crearia competències entre elles perquè el nombre d'habitants de la ciutat de Lleida la necessitava. Per altra banda, assegurava que aquesta cooperativa no responia a cap programa partidista i que col·laboraria amb l'obra del Govern.

Les reformes impulsades per la Generalitat per a suprimir els comitès sorgits l'estiu de 1936 també afectaren a la gestió dels productes alimentaris. La conselleria de Proveïments, incorporada per primer cop al govern del 26 de setembre, va disposar el mes d'octubre la creació d'uns nous Consells Provincials de Proveïments. Onze persones, amb la mateixa composició política del govern i presidides per un delegat del conseller, s'encarregarien de controlar la producció i la distribució de queviures, Josep J. Domènech (CNT).¹⁶⁴

El 30 de setembre Domènech aprofità una visita a les oficines del comitè de Proveïments lleidatà, amb el que assegurava mantenir bones relacions, per anunciar que el seu departament estava preparant una reorganització a Catalunya.¹⁶⁵ Les direccions comunista i anarquista locals van acceptar en poc temps la nova estructura, de manera que en la primera reunió del comitè d'enllaç es demanà la immediata constitució del consell *por encima de actitudes de otras organizaciones*. Més difícil va ser convèncer al conjunt de militants, ja que cada organització havia d'encarregar-se de fer front a *las dificultades opuestas por compañeros que integraban el anterior Comité de Abastos*.¹⁶⁶ A més de la desaparició del comitè de Proveïments, l'entrada en vigor del consell provincial també va suposar el final del comitè Agrari. Les seves funcions van ser assumides pel consell i per l'ajuntament.

El dia 11 de novembre van prendre possessió els representants designats per les diferents organitzacions polítiques per formar part del nou consell provincial. L'acte fou presidit per Agustín Villas (CNT), delegat provincial de la conselleria de Proveïments de la Generalitat i president del consell per decisió unànime del comitè d'enllaç. Els onze escollits eren

Francisco Colomé, Antonio Pascual, Pedro Saló	CNT
Josep M. Morlans, Albert Trilla, Jaime Artal	POUM
Pere Roselló Vallés, Miguel Capdevila	PSUC
Josep Trilla	UdR

I s'articularen en unes seccions similars a les de l'anterior comitè:

¹⁶⁴ Les dades sobre el funcionament d'aquest nou Comitè provenen del diari *Acracia* (núm. 80, 29/X/36, pàg. 3; núm. 92, 2/XI/36, pàg. 2; núm. 93, 13/XI/36, pàg. 2; núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2; núm. 101, 22/XI/36, pàg. 2; núm. 113, 4/XII/36, pàg. 2; núm. 115, 7/XII/36, pàg. 2).

¹⁶⁵ *Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 2.

¹⁶⁶ Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 58 (AHN-Sección GC). Reunió del dia 6 de novembre de 1936.

Comissió cerealista ¹⁶⁷	Saló, Trilla i Vallés
Ramaderia	Colomé i Artal
Intercanvis	Roselló i Pascual
Secretaria	Josep M. Morlans
Caixa	Trilla
Requises	Juan Luza i José Inglés (CNT), Ramon Valle i Antonio Esparza (POUM) Nicolás Alonso i Ignacio Alberó (PSUC)
Cuina Comunal ¹⁶⁸ i Milícies del front	Jaume Guix

Segons es pronuncià el propi consell provincial, per la pressió d'acusacions llençades des de *UHP*, no hi havia representació d'ERC ni d'ACR perquè els candidats proposats eren comerciants. Les forces que aleshores controlaven l'escenari polític consideraven als obrers com els únics representants legítims d'un organisme revolucionari.

El funcionament del consell provincial va quedar fixat en una assemblea dels regidors de Proveïments de noranta poblacions del Segrià, les Garrigues, l'Urgell i la Segarra celebrada el 21 de novembre al saló de plens de l'ajuntament de Lleida. La presidència va correspondre al delegat Agustín Villas (CNT), acompanyat de Josep M. Morlans i Jaume Artal del POUM, Miquel Capdevila del PSUC i Antonio Pascual de la CNT.

Després d'assumir la nova divisió territorial de la província de Lleida en nou comarques i dues vegueries, l'assemblea acordà que cada comarca elegís un delegat perquè actués d'enllaç amb el consell provincial i assistís periòdicament a les reunions.¹⁶⁹ Per fer la feina més eficaç, es demanà als ajuntaments que enviessin a la secció d'Estadística del consell una relació de les existències de tota classe de productes i d'animals en el seu terme, així com una nota setmanal dels consums i de les entrades i sortides de caps de bestiar.

El consell pretenia ser l'única via de relació comercial vàlida entre els pobles i Lleida. Els regidors de Proveïments, encarregats de controlar el consum de cada família, no podrien fer comandes a particulars ni directament als comerciants. Sí que estaven permeses, prèvia autorització escrita del consell, les

¹⁶⁷ El reglament establert per aquesta comissió per a regular la compra i venda de cereals a *Combat*, núm. 33, 2/IX/36, pàg. 2.

¹⁶⁸ A partir de 1937 la cuina comunal del Seminari només s'ocuparia del subministrament de les columnes de pas per Lleida cap al front, abandonant el servei a les cuines de les organitzacions polítiques, a les milícies locals i a les dependències de l'Assistència Social. Jaume Guix, per designació del comissari de la Generalitat, es va mantenir com a delegat encarregat d'adquirir els queviures per la cuina comunal (*Acracia*, núm. 137, 1/I/37, pàg. 2).

¹⁶⁹ El 4 de desembre només havia estat designat el delegat comarcal del Segrià, Balbí Izquierdo (UGT).

compres i les vendes entre ajuntaments i sindicats agrícoles. Els intercanvis entre col·lectivitats també havien d'estar supervisats per la delegació comarcal de proveïments. Tot amb la idea d'evitar els abusos, l'acaparament i l'alça incontrolada dels preus.¹⁷⁰

La voluntat de control comportà l'enrarament de les relacions entre el consell provincial i els representants municipals, en el context de les tensions entre els poders locals i la Generalitat i entre comunistes i anarquistes. La premsa tornà a ser la millor trona per exhibir les discrepàncies, com la plantejada entre els municipis i el delegat comarcal de Proveïments per aclarir les atribucions de cadascú. Des d'*Acracia* es criticà el final de les reunions entre els regidors de la comarca —servien per regular preus, facilitar els intercanvis i controlar el consum— perquè impedièren l'entesa entre els municipis. A més, es creia que la intervenció de Barcelona havia suposat una pujada de preus a les comarques.

*Y es que el Municipio va a ser degollado a este paso y no le queda otro recurso que ponerse a disposición de los virreyes.*¹⁷¹

Com en altres àmbits de la política local, les organitzacions més esquerranes interpretaven la legislació reguladora de la Generalitat com un primer pas en la derrota de la revolució. A finals de 1936 *Combat* ja anunciava la possibilitat que el govern de la Generalitat suprimís els comitès de proveïments, qualificant-ho com una victòria més dels *reformistes i contrarevolucionaris del PSUC*. Aquests comitès, que no havien resultat perfectes, eren considerats millors que la lliure activitat comercial només beneficiosa per als acaparadors.¹⁷²

5.2.4 LA INTERVENCIÓ DE L'AJUNTAMENT: EL DEPARTAMENT MUNICIPAL DE PROVEÏMENTS

¹⁷⁰ En declaracions a la premsa el comissari Joaquim Vilà exigí un control més estricte de les subsistències de les comarques de Lleida. En els primers mesos de guerra aquestes comarques havien estat proveïdores d'altres, però a començaments de 1937 Vilà creia oportú regular els intercanvis per evitar el desabastiment local. En el control dels intercanvis amb altres comarques també hi intervenia la comissaria d'Ordre Públic (*Combat*, núm. 153, 21/I/37, pàg. 2 i núm. 154, 22/I/37, pàg. 2). El mes de gener Vilà havia demanat a les organitzacions polítiques i sindicals que destinessin vint milicians per vigilar que no sortissin queviures de la província. La Federació Local de Sindicats Únics, a instàncies de Francesc Tomàs, va contestar negativament a la demanda de Vilà perquè aquesta tasca podia implicar als milicians en qüestions tèrboles. Les tasques de vigilància havien d'estar a càrrec de la guàrdia nacional republicana (Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁷¹ *Acracia*, núm. 320, 3/VIII/37, pàg. 2 i núm. 321, 4/VIII/37, pàg. 2.

¹⁷² *Combat*, núm. 135, 31/XII/36, pàg. 4.

No foren els organismes de nova creació els únics en intervenir en la gestió dels proveïments, també l'equip municipal hi exercí una vigilància important. En un primer moment la seva tasca principal era vetllar per una distribució adequada dels queviures i evitar els possibles fraus i els enriquiments incontrolats. El comitè municipal, quan depenia del comitè popular, ja s'havia encarregat de remarcar l'ús l'obligatori en les transaccions públiques de pesos i de mesures reglamentaris, tal com es feia abans *dels fets subversius* —el que fa pensar que algú es devia prendre el trencament revolucionari de les barreres tradicionals al peu de la lletra. De la mateixa manera, també s'assenyalava el manteniment dels arbitris aplicables als venedors ambulants i als paradistes dels mercats.¹⁷³

Però des de finals de 1936 les competències municipals es van incrementar. Després de la reestructuració del govern de la Generalitat del mes de desembre, la titularitat del departament de Proveïments va passar a mans del comunista Joan Comorera, que dissolgué els consells provincials i incrementà les facultats dels ajuntaments.

L'ajuntament del mes d'octubre ja tenia un departament de Proveïments, encapçalat per l'uguetista Balbí Izquierdo, que s'encarregava de controlar les existències i els preus dels aliments bàsics: olis, cereals, carns, peix, patates, llet, verdures, fruites, vins i sabons. El regidor Justiniano Villaverde (CNT) justificava la intervenció sobre els preus perquè productes com l'aviram o els conills estaven experimentant un *escandalós augment*, amb el risc afegit que els pagesos intentessin vendre els seus productes al marge dels conductes oficials.¹⁷⁴

El problema generat pels comerciants que pujaven descontroladament els preus no era només una dificultat per a les economies familiars. També plantejava seriosos dubtes polítics als dirigents de la revolució. Les infraccions comeses havien de ser castigades amb multes?, o calia ser més sever i pensar en requisar mercaderies i negocis? I encara més, l'aplicació de la sanció adoptada era competència de l'ajuntament o del tribunal popular? Totes aquestes qüestions van

---

¹⁷³ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 18 de setembre de 1936 (AML).

¹⁷⁴ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 17 d'octubre i 25 de novembre de 1936 (AML).

merèixer un debat al ple municipal, en el que van intervenir bona part dels regidors, mostrant així l'interès que despertava el problema.¹⁷⁵

El cenetista Francesc Carballol, amb el suport dels seus companys de files Francesc Tomàs i Justiniano Villaverde, defensava la capacitat municipal per confiscar els establiments que haguessin pujat els preus injustificadament. El sabotatge, car així interpretava l'escalada dels preus, no podia castigar-se només amb una multa si es volia defensar la revolució. Per la seva banda, el regidor Izquierdo va reconèixer l'existència d'abusos, que intentà explicar per la manca de queviures i per la presència de compradors forans —especialment de Barcelona— que distorsionaven el mercat al comprar a preus més alts. Alhora reivindicà l'activitat fiscalitzadora del seu departament.

Els anarquistes refusaren la primera part de l'argument perquè alguns dels productes més cars estaven emmagatzemats des de feia temps. Entenien que per evitar aquesta pràctica era necessari posar en funcionament cooperatives que suprimissin la figura de l'intermediari —considerat un dels principals responsables en l'encariment dels productes. La puja de preus anul·lava les millores salarials aconseguides pels obrers i les multes no eren una solució adequada perquè, en realitat, les acabarien pagant els consumidors a través de la puja de preus.

En front del grup municipal cenetista també se situaren Josep Buiria del POUM i els representants d'ACR, que es manifestaven contraris a les confiscacions a l'interpretar que només podien ser aplicades pel tribunal popular.

El problema tenia encara més arestes. Jesús Comes (ACR) coincidia amb una idea general al ple, en temps de guerra no es podia permetre l'acumulació de guanys excessius —posició recolzada per Leopold Morant d'ERC—, però també reivindicà la necessitat d'establir el marge de beneficis als que tenia dret el comerciant.¹⁷⁶

Finalment, a instàncies de la presidència s'acordà que

---

¹⁷⁵ Acta de la sessió municipal (ple municipal) corresponent al dia 9 de desembre de 1936 (AML).

¹⁷⁶ Tot plegat derivà en una llarga discussió sobre els drets i els deures que hom havia de complir, fins al punt que Francesc Tomàs abandonà la sala argumentant que en la revolució no podia perdre's tant temps parlant. Leopold Morant demanà la presentació de propostes concretes abans d'obrir els debats per evitar caure en el *parlamentarisme*.

(...) en els casos de defraudació en el pes o alteració en els preus prèviament fixats per la Comissió, aquesta pugui aplicar les multes en quantia màxima i en el cas de reincidència, siguin lliurats al tribunal popular.¹⁷⁷

La comissió esmentada en la resolució final havia sorgit en aquell mateix debat per exercir la vigilància sobre els preus de venda i per assegurar la presència al mercat dels productes bàsics. Tenim documentades les accions dutes a la pràctica des d'aquesta comissió municipal de proveïments per assegurar als lleidatans el consum de llet, un producte escàs l'estiu de 1937.¹⁷⁸

El sector estava controlat per la Cooperativa de Lleteries, i aquesta per un comitè de control obrer des de la tardor de 1936. En el comitè hi havia representació del sindicat d'Expedadors de Llet i de Vaquers (UGT), del sindicat Agrícola Cooperatiu (secció Lleteria), del sindicat de Mossos Vaquers de la CNT, l'inspector tècnic veterinari intercomarcal de la Generalitat, un representant del consell provincial de Proveïments i el regidor de proveïments. Els productors es van comprometre a portar tota la llet al sindicat Agrícola Cooperatiu perquè pogués ser vigilada. També s'havia acordat que cap vaca lletera sortís de les comarques de Lleida sense autorització del comitè de control. L'incompliment d'aquestes normes seria sancionat amb multes.¹⁷⁹

Però a desgrat de totes aquestes disposicions, uns mesos més tard la llet era un bé escàs. A finals de juliol el regidor de Proveïments demanà a les organitzacions sindicals agràries la seva opinió sobre les causes que podien haver motivat la mancança i sobre les possibles solucions. La col·lectivitat camperola *Adelante* s'explicava el problema per la deficiència dels pinsos i pel sacrifici

---

¹⁷⁷ *Acracia* va lamentar públicament que no prosperés la seva proposta de considerar enemics de la revolució —castigat amb la confiscació de béns i detenció a disposició del tribunal popular— a tots aquells que incomplissin les normes sobre racionament i sobre preus. Especialment perquè els socialistes no els hi havien donat suport —ho entenen com una prova de la seva defensa de la petita burgesia. Els nou regidors apolítics de la CNT mai podrien fer front als altres vint-i-quatre, tots manifestament polítics —i per tant egoistes— (“Editorial” i Justiniano VILLAVARDE, “Cosas que debe saber el pueblo”, núm. 123, 16/XII/36, pàg. 1).

La voluntat del tribunal popular d'intervenir en aquest assumpte queda clara en la comunicació que envià a l'ajuntament per sol·licitar el màxim interès de l'organisme municipal en la denúncia dels comerciants que fixessin preus abusius *que ataquin la nova economia* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de desembre de 1936 —AML—). Posteriorment el tribunal encara es dirigí als alcaldes lleidatans per tal que vetlessin pel compliment amb les feines del camp, de particulars i d'entitats. L'incompliment d'aquestes feines, com la recollida de les olives, havia de ser considerat un acte de sabotatge i castigat amb detencions (*Combat*, núm. 154, 22/I/37, pàg. 2).

¹⁷⁸ En aquells moments la comissió estava presidida per Francesc Balp (Unió de Rabassaires) i tenia com a vocals a Francesc Carballot (CNT), Joaquim Enrech (ERC) i Josep Pac (PSUC). Causa General, peça 7, llig. 1470 (1), expt. 2 i llig. 1491 (1), expt. 4 (AHN).

¹⁷⁹ *Acracia*, núm. 101, 22/XI/36, pàg. 2.

excessiu de vaques, a més de la reducció pròpia de l'estiu per les altes temperatures. Però afegia un altre argument interessant, el major control exercit per l'ajuntament en el control de la qualitat de la llet. Les existències de les lleteries de Lleida es van reduir en uns quatre-cents litres després que una ordre municipal hagués incrementat les inspeccions per evitar l'adulteració.

El sindicat de la UGT coincidia en denunciar l'incontrolat sacrifici de vedells i de vaques, algunes prenyades, tot afegint, en la mateixa línia, una exportació excessiva de lleteres fora del Segrià. Per al Sindicat Agrícola Cooperatiu, l'increment continuat del preu de les vedelles impulsà als propietaris a actuar únicament per egoisme. Preferien vendre-les a preu de carn, tot i tenir una bona producció lletera. A més l'elevat preu dels pinsos no compensava els ingressos de la llet.

Les tres organitzacions coincidiren en les principals solucions: facilitar pinsos a bon preu i incrementar el preu de la llet. També s'apuntà una política de repoblació de la cabanya (*Adelante*) i l'exigència d'un estricte compliment de les normes de la Generalitat sobre els sacrificis de bestiar (Sindicat Agrícola Cooperatiu).

A partir de totes aquestes aportacions la comissió de Proveïments proposà un reglament, aprovat per la comissió de govern el 10 d'agost de 1937, que marcava el nivell de producció que calia assegurar i la quantitat de llet a què tenien dret els nens i els malalts —la resta de la població podria consumir els excedents. També impedia l'acumulació de llet als establiments i fixava el preu en una pesseta per litre. La comissió va imposar diverses multes per vendre per sobre del preu taxat.¹⁸⁰

Posteriorment l'ajuntament encara va arribar a un altre acord sobre la centralització de la producció de llet, perquè continuava decreixent. En aquells moments el racionament ja era important, només en podien consumir els menors de 12 anys i els malalts, però ara feia falta centralitzar la producció i la distribució. De fet, l'objectiu de la regidoria de Proveïments era la municipalització de la venda de llet, tot mantenint una producció més lliure.¹⁸¹

---

¹⁸⁰ El reglament apareix publicat a *Acracia*, núm. 333, 18/VIII/36, pàg. 2.

¹⁸¹ *Acracia*, núm. 463, 19/I/38, pàg. 2.

Finalment, les autoritats municipals també van haver de fer front a la qualitat dels productes, especialment dels de primera necessitat.¹⁸² Per assegurar una vigilància més acurada sobre el comerç l'ajuntament va disposar que, a partir de l'11 de desembre de 1936, els únics llocs on podien vendre verdures i gallines fossin els mercats municipals. La resta d'establiments havien de ser tancats, si bé als seus propietaris se'ls hi concedia el dret preferent a ocupar les parades vacants en els mercats. El mateix havia passat amb la venda ambulants, que només podia realitzar-se al voltant dels mercats.¹⁸³

Idèntic objectiu tenia la prohibició de les matances particulars de porcs, ni tan sols per al consum familiar, essent l'escorxador municipal l'únic lloc autoritzat a fer-ho.¹⁸⁴ Altres productes que van merèixer una regulació municipal específica van ser el vi i la llet: controls de qualitat, d'etiquetatge, de les mesures higièniques als llocs de venda, obligatorietat d'inspeccions periòdiques i previsió de possibles sancions.¹⁸⁵

Els regidors també van centrar la seva atenció en els horaris comercials, novament a instàncies de Francesc Carballol. Considerava que no era legítima la reducció de l'horari establerta des de l'inici de la guerra, sobretot tenint en compte l'increment de la població per l'arribada dels refugiats. Tanmateix, el departament de Proveïments no podia imposar una jornada comercial més llarga perquè aquella qüestió només era competència de les organitzacions sindicals. Aquesta posició fou recolzada per Josep Buiria (POUM) per a qui el control dels horaris havia estat una conquesta dels treballadors, mentre que la proposta cenetista només beneficiaria als comerciants. Finalment s'acordà traslladar als sindicats l'opinió

---

¹⁸² Al mes de novembre, per exemple, es va detectar alguna partida defectuosa de carn i de llet. Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 18 de novembre de 1936 (AML).

¹⁸³ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 9 de desembre i 18 de novembre de 1936 (AML). Durant la guerra va ocupar el càrrec d'administrador del mercat del Pla Francesc Cerezo Corominas, un dels primers membres de JRLI i regidor el 1931 (Fons del GC —AHPL— expt. 94 llig. 19).

¹⁸⁴ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 25 de novembre de 1936 (AML). La Ronda Municipal d'Inspecció i Sanitat va descobrir un escorxador clandestí a la partida de Marimunt (quilòmetre 5 de la carretera de Torrefarrera) en la torre del Corredor, propietat de Josep Villa Hospital. Hi van trobar tots els estris propis d'una carnisseria i dues ovelles esquarterades i a punt de ser despatxades (*Acracia*, núm. 396, 1/XI/37, pàg. 6)

¹⁸⁵ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 22 de setembre i 25 de novembre de 1936 (AML).

favorable del municipi sobre la prolongació de l'horari i l'obertura dels dissabtes a la tarda.¹⁸⁶

5.2.5 DESPRÉS DELS FETS DE MAIG: LA JUNTA REGIONAL DE PROVEÏMENTS DE LA VUITENA REGIÓ

Un decret de Miquel Serra i Pàmies —conseller de Proveïments de la Generalitat, en representació del PSUC— va tornar a modificar la política de subministraments a partir del 23 de setembre de 1937. Es van crear les juntes regionals de proveïments per a cadascuna de les capitals de les nou vegueries catalanes.¹⁸⁷ Formaven part dels nous organismes, que implicaven la dissolució de tots els organismes regionals o comarcals que fins aquell moment havien regulat la política de les subsistències, els representants locals del govern català i els ajuntaments de les capitals comarcals. En aquelles alçades de la guerra, el criteri ja no era la representativitat política de la rereguarda, sinó les institucions que la regien.

La Junta Regional de Proveïments de la vuitena vegueria va quedar constituïda el 19 d'octubre al despatx del comissari de la Generalitat. Seguint la lletra del decret, l'integraren el Comissari Joaquim Vilà (president),¹⁸⁸ com a sotspresident Joan Sesplugues Arqués (delegat del conseller de Proveïments) —a partir del 31 de desembre seria substituït per Sauret—, Josep Pérez (delegat del conseller d'Economia), Ramon Pons (delegat del conseller de Governació), Enric Clua Maluquer (en representació de l'ajuntament de Tàrraga), Joan Solé Bòria

---

¹⁸⁶ Actes de les sessions municipals (sessió plenària) corresponents als dies 9 i 10 de desembre de 1936 (AML). El diari *Acracia* explicava el problema de les cues pel reduït horari comercial de Lleida, especialment dolent pels que venien a comprar des de pobles veïns i pels milicians que arribaven del front. Tampoc era compatible amb l'horari dels transportistes (núm. 124, 17/XII/36, pàg. 2).

¹⁸⁷ També signen el decret el conseller de governació Antoni M. Sbert i el d'economia Joan Comorera. Per a les comarques del Barcelonès i de la Val d'Aran es preveia la constitució d'unes juntes comarcals específiques.

¹⁸⁸ Tot i que Joaquim Vilà n'era el president, no està present en la majoria de les sessions, essent substituït pel seu secretari Pascual.

(ajuntament de Cervera) —a partir del 18 de febrer Ramon Jordana Pintó—, Manuel Ganau Mata (ajuntament de Balaguer), Francesc Balp Solé (ajuntament de Lleida) —a partir del 19 de novembre Balbí Izquierdo— i Ramon Cornudella Montalà (ajuntament de les Borges Blanques).¹⁸⁹

La institució era nova, però les seves preocupacions i metodologia s'apropaven a les manifestades per les entitats anteriors. Per tant, era previsible que la primera gestió fos demanar a tots els ajuntaments de la vegueria una declaració jurada on constés el nombre d'habitants de la seva població, el de refugiats que tenien acollits, les seves necessitats alimentàries i les existències disponibles. De la mateixa manera, les autoritats militars d'intendència haurien de comunicar les seves urgències més peremptòries.¹⁹⁰

També es prohibien els intercanvis directes entre els municipis, essent només viables a través de les dependències de la Junta.¹⁹¹ Aquesta era l'encarregada d'adquirir les matèries en les regions productores, blat i farina per exemple, i de distribuir-les posteriorment en les deficitàries. Si els pagesos o els sindicats amagaven una part de la seva producció, seria confiscada sense dret a cap indemnització. De fet, s'intentaria que els ajuntaments centralitzessin totes les existències de blat que hi hagués als sindicats o a les cases particulars.¹⁹²

Tan intervencionisme resultava ben difícil d'aplicar i tampoc era fàcil aconseguir que els pagesos l'acceptessin. En la darrera reunió de la Junta s'hagué d'acordar, amb el suport del representant de Tàrrrega, la presència de la força pública mentre durés la collita de blat a la Segarra. No tota la producció estava destinada a la comarca i això despertava resistències entre els camperols.¹⁹³

---

¹⁸⁹ Els representants de les capitals de comarca que assistien a les reunions de Lleida gaudien d'unes dietes de 50 pessetes (Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 —ADPL—). Les activitats de la Junta poden resseguir-se a través de les actes, conservades a l'arxiu de la Diputació Provincial, corresponents a les reunions celebrades entre l'octubre de 1937 i mitjans de febrer de 1938.

¹⁹⁰ Acta de Constitució de la Junta del dia 19 d'octubre de 1937 i esborranys de les cartes adreçades pel Comissari Vilà als alcaldes de la vegueria i al cap d'intendència de l'Exèrcit de l'Est (ADPL).

¹⁹¹ Acta de la Junta del dia 1 de novembre de 1937 (ADPL).

¹⁹² Acta de la Junta del dia 8 de desembre de 1937 (ADPL).

¹⁹³ Acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL). Les obligacions a què estaven sotmesos els ajuntaments en matèria de proveïments eren diverses. L'ajuntament de Borges Blanques sol·licità el 21 de novembre de 1937 a Joaquim Vilà la revocació de l'ordre de la Comissaria per la qual s'havien de lliurar a la Columna Durruti 100.000 kg d'oli. Després d'afirmar que ho farien de gust, el consistori explicà que li era impossible perquè només disposaven de 30.000 kg, imprescindibles per fer els intercanvis que asseguraven la subsistència del poble. A més, continuava la queixa, feia uns dies que ja se li havien donat 12.224 kg d'oli per ordre de la conselleria de proveïments de la demarcació Reus-Tarragona. Els borgencs també demanen que els hi fos integrat l'import d'aquest oli (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—).

Per racionalitzar i fer més efectiva tota aquesta activitat, es va preveure l'organització d'uns dipòsits de queviures a Lleida, Tàrraga, Balaguer i les Borges Blanques. Inicialment es va pensar que Cervera quedava prou ben atesa des del magatzem targarí, però a instàncies del representant de la capital de la Segarra es decidí organitzar-ne un altre.¹⁹⁴

Els serveis es dirigien des d'una oficina administrativa que va reassumir el personal de la desapareguda delegació comarcal de Proveïments pensant en aprofitar la seva formació i experiència. La Junta va fer un vot de confiança al delegat de Proveïments perquè readaptés al personal antic, únicament el delegat de Governació creia necessària la formació d'una ponència encarregada d'estudiar les aptituds i moralitat d'aquest personal. La plantilla, amb els seus corresponents salaris, seria aprovada pel conjunt de la Junta.¹⁹⁵

Personal administratiu de la Junta		
Càrrec		Pessetes mensuals
Cap administratiu i de distribució	Balbí Izquierdo	700
Comptable	Manuel Cierco	500
Ajudant de comptable	Josep Castillo	450
Ajudant de despatx	Jaume Pujol	400
Mecanògrafa	Mercè Espinet	350
Ajudant	Montserrat Martí	300
Caixera	Carme Andreu	500
Encarregada de la neteja		150
Conserge	Josep Vilàs	400

Responsables dels Magatzems Comarcals		
Comarca		Pessetes mensuals
Segrià	Antoni Nomen	450
Urgell	Ramon Messeguer	400
Segarra	Francesc Suau	400
Garrigues	Manuel Cau Torres ¹⁹⁶	400
Noguera	Francesc Ticó Mata	400

Posteriorment, Balbí Izquierdo seria substituït pel també ugetista Gabriel Latasa Arangueren, ja que es van considerar incompatibles les places de cap administratiu del personal de la Junta i de delegat de l'ajuntament de Lleida.¹⁹⁷ El

¹⁹⁴ Acta de la Junta del dia 1 de novembre de 1937 (ADPL).

¹⁹⁵ Actes de la Junta dels dies 1 i 30 de novembre de 1937 (ADPL).

¹⁹⁶ Anteriorment havia estat designat per aquesta plaça Pere Giné Serrano (Acta de la Junta del dia 19 de novembre de 1937 —ADPL—).

¹⁹⁷ Actes de la Junta dels dies 8 i 31 de desembre de 1937 (ADPL). Gabriel Latasa provenia de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT i de l'Agrupació Socialista de Lleida, entitat de la que fou primer president el 1931. Després de formar part del primer comitè municipal el setembre de 1936, la seva

febrer de 1938 Latasa seria destinat a la *Dirección General de Abastos* —govern central—, sent substituït a la Junta per Sauret.¹⁹⁸

Per cobrir les despeses de la Junta es carregaven les mercaderies rebudes des de la delegació regional de la Conselleria de Proveïments en un 10%. Així es va fer amb unes partides d'arròs, cafè,¹⁹⁹ cacau i sucre que s'havien de distribuir pels pobles d'acord amb les estadístiques que havien presentat. La Junta operava a través de comptes corrents oberts al seu nom als bancs Comercial de Barcelona, Español de Crédito i Arnús.

Tornaven a ser preocupació principal dels nous gestors el contraban i l'especulació. Per intentar prevenir-los s'acordà, a instàncies de Balbí Izquierdo, fer públics els preus dels productes distribuïts per la Junta als pobles. També es demanà a Barcelona l'increment de la vigilància fronterera a Puigcerdà, per on entraven productes francesos sense el control de la conselleria de Proveïments, posant un èmfasi especial en què els inspectors anessin armats.²⁰⁰ Així mateix era necessari procurar que en el temps transcorregut entre la detecció d'excedents en alguna localitat, com una partida de cigrons a Montoliu de Segarra, i l'entrega d'aquests a la Junta, el volum de queviures no sofrís cap alteració qualitativa ni quantitativa.²⁰¹

Sembla que els reglaments i normatives no arreglaven res. En una de les darreres reunions de la Junta, 8 de febrer de 1938, encara es van haver d'adoptar nous acords sobre la distribució de queviures —controls burocràtics per impedir la sortida de mercaderies, protecció de les forces d'ordre públic, control dels preus, etc. Les dificultats cada cop eren majors i el final de la guerra cada cop més proper.

5.2.6 RECUPERACIÓ DE LES COMPETÈNCIES PER L'ADMINISTRACIÓ CENTRAL: *LA DIRECCIÓN GENERAL DE ABASTECIMIENTOS*

---

ocupació principal durant la guerra va estar relacionada amb càrrecs més tècnics, tot i que no exemptes d'implicacions polítiques, com la gestió dels refugiats i dels proveïments.

¹⁹⁸ Acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL).

¹⁹⁹ A partir d'un cert moment l'arribada de cafè es va reduir, però el delegat de Proveïments assegurarà que encara es podien distribuir les partides necessàries pel bon funcionament dels establiments existents, especialment *aquells centres oficials dels distints sectors del front antifeixista* (Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 —ADPL—).

²⁰⁰ Acta de la Junta del dia 19 de novembre de 1937 (ADPL).

²⁰¹ Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 (ADPL).

En la darrera etapa de la guerra la gestió dels proveïments deixà de ser una competència de les institucions catalanes per passar a dependre de l'administració central republicana —la direcció general de Abastecimientos, en la que hi van entrar alguns representants de la Generalitat. El 6 de gener de 1938 el govern de la República, amb seu a Barcelona des del mes d'octubre, n'assumí la gestió i el departament de Proveïments del govern de la Generalitat —encapçalat per Miquel Serra Pàmies, PSUC— quedà dissolt. Per mantenir la proporcionalitat entre les forces polítiques presents al govern, es desglossà la conselleria de Treball i d'Obres Públiques en dos departaments —el primer continuaria en mans de Rafael Vidiella i el segon seria per a Serra.²⁰²

Els comunistes lleidatans van defensar aquest canvi en la titularitat de les competències, ja que entenien la unificació dels serveis entre la Generalitat i la República com un primer pas per solucionar els problemes habituals al racionalitzar la gestió —increment dels preus, acaparament i venda fraudulenta. Per altra banda, consideraven que l'aparell coercitiu estatal podria aplicar amb més eficàcia les sancions.

Des del diari *L'Ideal*, tot i lamentar la pèrdua de competències per part de la Generalitat, també es reconeixia el desencert de les autoritats del país que no havien sabut gestionar adequadament els subministraments. Segons la interpretació del diari republicà, no es podia amagar a l'opinió pública que la pèrdua de poder polític i la reducció de les llibertats de Catalunya havien estat fruit dels errors d'una gestió deficient. A més, en una altra ocasió ja havien afirmat que les disposicions del govern de la República comportaven *menys burocràcia i més bon sentit*.²⁰³

Sota la nova administració van continuar funcionant les juntes de vegueries, amb unes facultats més limitades —Gabriel Latasa es mantenia com a delegat de la junta de la vuitena regió. Bàsicament havien de distribuir els productes facilitats per la direcció general a través dels delegats. Tot i això, Gabriel Latasa es mostrava molt optimista sobre el futur de la rereguarda en una

---

²⁰² A partir de l'estiu de 1938 encara es viuria un darrer canvi en l'organització dels proveïments, però aquest ja no afecta al període que cobreix el nostre treball. Un decret del govern de la República —25 de juny— deixava aquesta qüestió en mans de l'administració militar.

²⁰³ “El problema de abastos. Camino de su solución” dins *UHP*, núm. 451, 12/1/38, p. 5 i 7. *L'Ideal*, núm. 100, 22/1/38, pàg. 2 i núm. 80, 3/IX/37, pàg. 1.

entrevista publicada a la premsa. Reconeixia un cert caos administratiu, però també confiava que en poc temps es recuperaria la *normalitat*. L'acció coordinada i eficaç de les autoritats, inclosos els tribunals i l'ordre públic, acabarien amb l'especulació i la distribució equitativa s'assoliria amb les cooperatives populars de consum

*Yo espero que el problema de abastecimientos en un plazo muy breve, brevísimo, entrará en una fase de franca mejoría. El jefe del Gobierno ha dicho que para abastecimientos el Gobierno contará con lo indispensable y lo indispensable no nos faltará. La acción eficaz sin pausa de las autoridades y Tribunales ha de notarse pronto y la retaguardia puesta en pie de guerra, gozará inmediatamente los beneficios de la política de racionamientos y tasas que ha de seguirse.*²⁰⁴

5.2.7 MANCA DE QUEVIURES, RACIONAMENT I ORDRE PÚBLIC

Durant la tardor de 1936 ja es comença a parlar a la rereguarda dels problemes de subministrament, especialment referits a productes concrets com el peix, associant-ho a les restriccions pròpies de la guerra i a actituds ciutadanes insolidàries. Tot i que encara es trobaven solucions per les mancances puntuals, la primera quinzena de novembre arribà un carregament de bacallà des de Barcelona, el comitè d'Enllaç va arribar a l'acord previsor d'implantar una tarja d'aprovisionament pels treballadors. Amb la consigna *El que no trabaja que no coma*, la regidoria de Balbí Izquierdo introduí la tarja familiar de proveïments a principis de desembre. L'ajuntament també va imposar el plat de guerra a partir de l'1 d'abril de 1937 a tots els establiments privats que servien dinars al públic —les indústries gastronòmiques socialitzades ja l'havien adoptat.²⁰⁵

La tarja familiar va estar en vigor fins que fou substituïda per un nou carnet la primavera següent. La situació de la rereguarda havia canviat molt en uns mesos i en aquell moment era necessari un control més estricte de les subsistències que es pretenia assegurar amb l'amenaça de multes. Els abusos començaven a ser perillosos, pel que l'ajuntament buscava la col·laboració dels comerciants al detall i de les cooperatives de consum. I encara es va preparar un nou carnet a finals d'any, definit pel regidor Francesc Balp com el millor confeccionat a l'Espanya

²⁰⁴ UHP, núm. 495, 7/III/38, pàg. 8. Una visió similar de Latasa a l'acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL).

²⁰⁵ *Acracia*, núm. 93, 13/XI/36, pàg. 2; núm. 120, 12/XII/336, pàg. 2 i núm. 211, 29/III/37, pàg. 2.

republicana. Els caps de família havien de recollir les corresponents fulles declaratòries al cafè Rialto, perquè el nou document pogués funcionar plenament a partir de l'any nou.²⁰⁶

La Federació Local de Sindicats Únics defensava un carnet de productor que fos imprescindible per obtenir queviures i només accessible pels que acreditessin ser treballadors. Pels volts de Nadal de 1936 va promoure contactes entre el comitè d'Enllaç i l'ajuntament per imposar en la vida quotidiana de la ciutat aquest document. Paral·lelament, la Federació nomenà una ponència, integrada pels sindicats de la Construcció, de Llum i Força, de Metal·lúrgia i la pròpia Federació Local, perquè estudiés les característiques del carnet.²⁰⁷

Donat que només els treballadors havien de tenir dret a menjar, el primer punt del dictamen elaborat per la ponència establí qui entrava en aquesta categoria social. Tots els homes i dones compresos entre els 16 i els 60 anys *que presten un servicio útil a la sociedad en general*. Les activitats humanes considerades útils eren les següents

Todos los hombres y mujeres que de una manera directa intervienen en la producción o extracción de materias útiles, en la transformación de las mismas, manipulación, composición, manufacturación, transporte y sus derivados, los que posean títulos responsables para el mejoramiento de la salud humana y de los animales. Los Ingenieros, Arquitectos, Educadores y Auxiliares de los mismos. Los que se dedican al saneamiento, limpieza y embellecimiento de la Ciudad, de los Edificios, de los enseres y ropa familiar e inclusive en el aspecto personal.

Todos los que se dedican al comercio en general. Los empleados en servicios de redacción, composición, tiraje y expedición de libros, revistas y periódicos, impresos o rayados de necesidad reconocida.

Los que se dedican a las llamadas Bellas-Artes, a la investigación de la naturaleza, de sus productos, leyes y fenómenos.

Los servicios públicos Luz y Fuerza, Vías de Comunicación, Telégrafos, Teléfonos, Radio y Correos.

Los que se dedican a servir en Cafés, Fondas, Restaurantes, Hoteles, Cines y Teatros y otros por el estilo, mientras sean necesarios éstos servicios.

Los que se dedican a la gobernación del país (mientras existan gobiernos) Consejerías, Comités, Direcciones y Comisiones, que requieran la atención permanente de los individuos elegidos.

Los que se dedican a la Abogacía y sus auxiliares, los Militares, los de Vigilancia y en fin todos aquellos que directamente forman parte en el engranaje productivo de la vida de los pueblos.

²⁰⁶ *Acracia*, núm. 261, 26/V/37, pàg. 2 i núm. 422, 1/XII/37, pàg. 7.

²⁰⁷ Actes de les reunions de la Federació Local de Sindicats Únics de Lleida celebrades els dies 22 de desembre de 1936, 7 i 11 de gener de 1937 i text del dictamen presentat per la ponència a la FL (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

El segon punt definia el contingut del carnet, en el que hi figurarien totes les dades personals i laborals del treballador. L'ajuntament, per la seva superior organització, seria l'encarregat de fer arribar una fitxa a cada treballador de la ciutat, *también comprendidas las compañeras que trabajan en los quehaceres de la casa*. Un cop complimentades, el control obrer o el patró corresponent avalaria la informació aportada i, finalment, el treballador dipositaria les fitxes a l'oficina municipal preparada a l'efecte. Si el productor era un patró encara es proposaven més tràmits, ja que la fitxa també hauria d'estar avalada per dos dels seus assalariats o per una organització política o sindical si no tenia empleats. També es dedicava una atenció especial al cas particular de les prostitutes, les quals —mentre continuessin estant tolerades— serien controlades pel sindicat de Sanitat. Aquesta organització estaria facultada per retirar carnets a les prostitutes malaltes,

(...) de manera que nada más tendrán el carnet todas las que estuvieran en condiciones de ejercer su inhumana faena, procurando reintegrarlas a trabajos productivos según aconsejan las circunstancias.

Per lliurar els carnets, fer les oportunes investigacions i retenir l'acreditació a tots aquells *que no puedan justificar su forma de vida*, es formaria una comissió integrada per representants de la UGT, la CNT i l'ajuntament. El carnet de productor, segons el criteri del sindicat anarquista, seria més just que la tarja de racionament familiar implantada per l'ajuntament —de fet un carnet de consumidor— perquè asseguraria que només els *útils* a la societat tinguessin accés als recursos

Como nadie quiere quedarse sin comer y menos cuando el carnet de consumo no lleva aval de ninguna clase, tenemos la seguridad de que todos los que viven sin trabajar tienen este carnet o al menos, están apuntados en alguna familia, fonda u hotel. De manera que repasando el fichero que tiene el Ayuntamiento, encontraremos la mayoría de vagos y maleantes.

Després que la Federació Local de Sindicats Únics aprovés el dictamen presentat per l'esmentada ponència, l'òrgan de premsa anarquista continuaria la tasca de defensar les mateixes tesis

(...) será preciso pues que todo aquel que quiera tener opción al banquete de la vida, se incorpore al proceso de la producción.²⁰⁸

---

²⁰⁸ *Acracia*, núm. 152, 19/I/37, pàg. 1.

Una de les expressions més visibles dels problemes que totes aquestes mesures tractaven de solucionar sense èxit foren les cues formades a les portes dels comerços. Tot i que les autoritats locals insistien en proclamar que no tenien raó de ser —Félix Lorenzo declarava a la premsa el mes de gener de 1937 que Lleida no patia problemes de subsistències, pel que les cues només servien per crear pertorbació i desorientació—, durant la primavera començaren a ser preocupants. El 21 d'abril Francesc Viadiu dictà un seguit de normes per intentar frenar uns escàndols cada cop més habituals. Quedava prohibit formar les cues, que sempre haurien de mantenir la forma lineal, abans de l'obertura dels comerços i demanar tanda per abandonar-les. Més tard, 23 de setembre, seria la regidoria de proveïments l'encarregada de dictar les mateixes prohibicions.

La premsa també els hi dedica un espai important. Klein, articulista d'*Acracia*, parla de l'aparició de *el/la colista* com una nova professió comparable amb els tradicionals estafadors que es feien passar per muts o que venien falsos remeis contra malalties diverses.²⁰⁹ Però qui més obertament i durament les criticà fou *L'Ideal*, que considerava vergonyosos els freqüents escàndols, principalment protagonitzats per dones, que farien *enrogir a un Urbano*.²¹⁰

Les cues reflectien un problema cada cop més greu, la manca d'alguns productes bàsics. Se'n formaven per adquirir carbó²¹¹ i tabac o davant de l'ajuntament, el lloc més cèntric de la ciutat, per fer el canvi de llibretes de racionament.²¹² Les dificultats per aconseguir carbó en algunes ocasions es combatien recorrent a pràctiques tan poc higièniques com instal·lar cuines al carrer

En alguns indrets de nostra ciutat, es comencen a ovirar cuines improvisades en la via pública, que serveixen a meravella per a "fer bullir l'olla", que ja és en aquests temps d'escasat de carbó (...)

L'espaiosa Plaça, mig en projecte encara, situada davant de l'antiga església de Sant Llorenç, per a constituir la qual s'enderrocà el Palau del Bisbe, és el punt escollit pel veïnat per a la instal·lació d'aquesta mena de cuines econòmiques. Amb tres o quatre codines i uns barrots de cadira trencada, es construeix un fogó on es pot condimentar el menjar de cada dia amb tota economia i sense fer cua a cap carboneria.

*En això de la higiene pública, nostra ciutat està portant a terme un avanç que ni els moros portats presoners del front d'Aragó, no se'n poden avindre.*²¹³

²⁰⁹ *Acracia*, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 4.

²¹⁰ *L'Ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, pàg. 3 i núm. 75, 30/VII/37, pàg. 3.

²¹¹ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 3. El problema del carbó s'agreuja amb l'arribada de l'hivern i amb la necessitat de vetllar per la seva qualitat (*L'Ideal*, núm. 89, 5/XI/37, pàg. 3 i núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4).

²¹² *L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3.

²¹³ *L'Ideal*, núm. 81, 10/IX/37, pàg. 3. Les necessitats de la guerra donen lloc a la recuperació d'alguns costums més habituals en etapes històriques anteriors, com aquesta de les cuines a la via pública. Una bona

El tabac suposava un problema especial perquè el seu públic consumidor era majoritàriament masculí i les cues als estancs només podien fer-se durant la jornada laboral i en uns dies determinats. Així era fàcil trobar-hi nois que deixaven d'anar a l'escola, dones que desatenien les seves ocupacions, ganduls que se n'aprofitaven i n'adquirien grans quantitats per revendre-les, o forasters que s'enduien el que pertocaria als lleidatans. Fou necessari racionar també aquest producte i alguns arribaren a reclamar un padró i una tarja de fumador i fer possible que els obrers l'adquirissin en sortir del treball.²¹⁴

El racionament va tenir com a conseqüència, l'acaparament. A finals d'abril de 1937, tot i que alguns estancs havien anunciat amb cartells la manca d'existències, agents de la Brigada Social van trobar mercaderia amagada. El tabac requisat es repartí entre els padrins dels establiments d'Assistència Social.²¹⁵

També fou necessari reduir el consum de productes com la benzina. Amb objectius estalviadors, i a proposta de la delegació de Transports de Guerra, el delegat d'Ordre Públic va suprimir setze línies d'autobusos interurbans a mitjans de gener de 1937. Més radicals van ser els taxis col·lectivitzats a l'eliminar tots els serveis. *El transport de sang, suplirà al transport mecànic*. Per aconseguir-ho vuit empreses locals —Mauri, Queralt, Franquet, Magrané, Mas i Cia, Sarrado, Gené i Agelet— van acordar, en una reunió amb el comissari Vilà, cedir els seus carros a Transports Col·lectivitzats per millorar l'estalvi de combustible.²¹⁶

Però el producte que plantejà alguns dels problemes més greus fou el pa. L'alcalde hi va disposar el racionament a partir del 12 de gener, aclarint que a Lleida no hi havia problemes greus, però que calia prevenir-los i, sobretot, garantir el proveïment del front. Dos mesos després l'ajuntament havia de dictar un

---

col·lecció d'imatges que retraten aquesta Catalunya poc preocupada per les qüestions higièniques durant la Restauració a Llorenç PRATS, *La Catalunya rànica*.

²¹⁴ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 4 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4.

²¹⁵ *Acracia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 2.

²¹⁶ *Combat*, núm. 147, 14/I/37, pàg. 2 i núm. 148, 15/I/37, pàg. 2. Els transports van ser col·lectivitzats conjuntament per la CNT i la UGT (un llibret amb una tarifa molt detallada dels preus que cobrava la col·lectivitat pels seus serveis al Llegat Areny -IEI-). Des de la presó de Barbastre —convent caputxí—, el secretari cenetista del comitè de transports va donar els noms dels que havien integrat aquest organisme (José Vilá -president- José Badia -sotspresident-, Manuel Andrés -secretari-, Miguel Mesalles, Ramon Samper, Ramon Garra, José Llorens, Ramon Pardell, Justo Royo, Manuel Noguét i Mariano Bernad). Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 29.

increment del preu en vint cèntims per quilo, de cinquanta a setanta, per l'encariment del blat.²¹⁷

Arribats al mes de març el racionament havia de ser més estricte, i a més seguia unes consignes marcades des de la conselleria de Proveïments de la Generalitat perquè a totes les localitats catalanes es poguessin consumir les mateixes racions. Dos cents cinquanta grams per dia i persona, fossin lleidatans o gent de pas, prèvia presentació del carnet familiar. Els forans, milicians per exemple, havien de recollir una identificació a la Paeria sense la qual no en podrien comprar per evitar que es fes sortir pa de la ciutat. Els veïns de la ciutat havien de comprar-lo al forn que tenien assignat, en funció del seu domicili, per evitar les cues.²¹⁸

La Cooperativa Lleidatana de Producció de Pa (CNT-UGT) era qui havia de trametre les ordres oportunes als forns perquè complissin les noves normes.²¹⁹ Però aquesta cooperativa tenia els seus propis problemes. El racionament de pa suposava elaborar-ne menys quantitat i, per tant menys ingressos i menor necessitat de mà d'obra a la cooperativa, el que suposava perdre mil pessetes diàries. Per evitar un increment del preu o un acomiadament massiu, Félix Lorenzo va proposar que els treballadors del sector arribats a Lleida després del 19 de juliol es reintegressin als seus llocs habituals de treball o al camp.²²⁰

La manca de pa va ser la causa d'algunes alteracions de l'ordre públic.

*El pan es el asunto que más actualidad reviste (...) siempre será el pan el que pondrá en tensión los nervios (...) Hay que normalizar la distribución del pan, máximo sedante para las angustias populares.*²²¹

²¹⁷ *Acracia*, núm. 146, 12/I/37, pàg. 2 i núm. 190, 4/III/37, pàg. 2. El comitè popular ja havia dictat ordres per controlar la qualitat i el preu del pa (*Combat*, núm. 37, 7/IX/36, pàg. 2).

²¹⁸ *Acracia*, núm. 194, 9/III/37, pàg. 2.

²¹⁹ La Generalitat va autoritzar el sindicat d'obres flequers perquè requisés tots els forns de la capital per constituir una cooperativa (*Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, pàg. 3). A partir de l'estiu la Cooperativa Lleidatana de Producció de Pa quedava vinculada només a la UGT. Els seus estatuts van ser aprovats pel Consell Superior de la Cooperació el 14 d'agost de 1937. El primer article contemplava com a objectiu de la cooperativa l'establiment d'una solidaritat econòmica i moral entre els adherits, per tal d'obtenir un millor rendiment de llur treball, que havia de ser contractat en comú i en unes condicions econòmiques que garantissin una redistribució justa, la formació d'un fons de reserva i la possibilitat de realitzar obres socials d'interès mutu (un exemplar dels estatuts de la Cooperativa es troba al llegat Areny -IEI-). El 21 de març de 1939 va ser detingut per uns policies Ramon Aldomar Carulla acusat dirigir la col·lectivització de les flequeries de Lleida. Els agents no van poder aclarir si pertanyia a la FAI o al POUM, però va ser posat a disposició de l'Auditoria de Guerra (Fons del GC —AHPL— expt. 31 llig. 84).

²²⁰ *Acracia*, núm. 204, 20/III/37, pàg. 2.

²²¹ *Acracia*, núm. 292, 1/VII/37, pàg. 2.

Un dels aldarulls recollits per la premsa es produí el dissabte 31 de juliol de 1937 davant les botigues de pa dels carrers Major i Clavell. Les venedores no van obrir els seus establiments, pel que els clients, després d'esperar algunes hores, van anar a reclamar a l'ajuntament i després van intentar trobar pa en altres establiments. El comitè administratiu de la Cooperativa va centrar tota la responsabilitat en les venedores per abandonar els comerços sense cap autorització, ja que al camió de repartiment li van quedar uns 400 quilos de pa pel dilluns següent. Les venedores, considerades com sabotejadors de la lluita contra el feixisme, foren suspeses de treball i de sou. Tot plegat es va intentar solucionar amb més normatives de venda elaborades per l'ajuntament.²²²

L'agreujament de la situació alimentària a mesura que avançava l'any 1937, no oblidem la important presència de refugiats a la ciutat que més endavant comentem, contrastava vivament amb la situació dels familiars d'alguns lleidatans que residien a l'estranger. A Linyola (Pla d'Urgell) arribava una carta des de Buenos Aires l'abril de 1938. El remitent, exiliat per motius polítics, li deia a sa germana

*Me dan tan bien de comer que tengo que rechazar alimentos y en cambio ahí estará pasando tanta gente necesidad y se daría el gustazo de darse un hartazgo aún a riesgo de una indigestión. Así son las cosas. Aquí, todavía se come bien. Diferencia con Alemania donde un bife (bifstek), que aquí está al alcance de todo el mundo, cuesta 8 pesos al cambio actual, en la carnicería y no siempre que se quiera sino cuando levanta el dedo el ex-pintor del moquito bajo la nariz. Aquí (asómbrate) 20 cts. con pan y todo, a la parrilla calentito chorreando jugo, pues hasta el pan que forma el emparedado o sandwich, como bárbaramente se le llama, está previamente calentado, pero no prosigo para que no se te haga la boca agua y acaso también al censor. Nada, que aquí se hace carnívoro el más vegetariano.*²²³

5.2.8 MANCA DE QUEVIURES I ENFRONTAMENTS POLÍTICS

No és estrany que en una rereguarda tan susceptible i políticament tan conflictiva, els proveïments fossin un eix fonamental dels debats i enfrontaments. Ja

²²² *Acracia*, núm. 323, 6/VIII/37, pàg. 2; núm. 383, 16/X/37, pàg. 2 i núm. 385, 19/X/37, pàg. 2.

²²³ Fons del GC (AHPL) expt. 9 llig. 34. L'autor de la carta, clarament contrari a l'opció feixista, lamenta en un altre paràgraf que molts argentins, i alguns espanyols, es manifestessin públicament a favor dels franquistes i dels nazis, tot provocant aldarulls. Fins i tot parla de morts en una celebració per l'annexió d'Àustria. Sobre l'apassionament amb què la societat argentina, majoritàriament prorepublicana, va viure la guerra civil espanyola vegeu Mónica QUIJADA, *Aires de República, aires de cruzada: la guerra civil española en Argentina*. El treball explica com una part important de l'opinió pública d'aquest país llatinoamericà es va mobilitzar al voltant de la guerra, com molts ciutadans anònims expressaren el seu compromís personal.

haviem apuntat, per exemple, algunes acusacions llençades contra el primer comitè per no tractar de la mateixa manera les diferents columnes de milicians. Crítiques similars arribaven al delegat comarcal de proveïments Agustín Villas (CNT), el representant de la conselleria de la Generalitat.²²⁴ A mesura que passen els mesos i que s'enrareix el clima polític, les disputes esdevenen més virulentes i les diferents forces polítiques s'acusen mútuament d'intentar beneficiar exclusivament als seus afiliats.

Justo Val, un responsable de la CNT en matèria agrària, reaccionà obertament contra uns rumors que suposadament circulaven per la ciutat. El sindicat confederal tenia un magatzem cooperatiu a l'església de Sant Joan, organitzat pel comitè provincial de Relacions Camperoles per facilitar els intercanvis amb les col·lectivitats i els sindicats dels pobles. Segons aquests rumors, a l'esmentat magatzem s'acumulaven els queviures, fins al punt d'haver de llençar patates podrides al riu, mentre cada cop més lleidatans patien mancances.

Val ho negà decididament i va retraure els ajuts prestats per la seva organització a la ciutat en repetides ocasions —recorda diverses distribucions de farina, tot i que la Cooperativa del Pa estava controlada per la UGT. La tensió del moment s'evidenciava en les qualificacions atorgades per Val als promotors dels rumors (*zánganos*, *vagos* i *escarabajos*). En una altra ocasió, i per deixar clara la solidaritat que movia als anarquistes i desmentir les acusacions, es publicà que a la redacció d'*Acracia* s'havien repartit dos camions de patates entre el poble sense demanar carnets ni targetes de consum, contradient-se amb l'escrupolositat manifestada normalment per l'organització.²²⁵

Els problemes en la distribució del pa comentats anteriorment, també van enfrontar les organitzacions locals. Quan encara no havia passat una setmana dels fets de maig, es va obrir un dur debat entre el regidor Jaume Morell —des d'*Acracia*— i el delegat comarcal de Proveïments del Segrià Pere Roselló —a les pàgines d'*UHP*— per assignar les responsabilitats de la manca de pa a la ciutat. Roselló havia substituït en el càrrec a Agustín Villas el 5 de gener de 1937. En el

---

²²⁴ P. Pagès, “Defendemos al campesino. La Delegación de Abastos negocia con los sin ley. ¡Alto aquí!” dins *Adelante*, 26/II/37. La resposta del delegat es va publicar a “Saliendo al paso de una maniobra” dins *Acracia*, núm. 189, 3/III/37, pàg. 2.

²²⁵ Justo VAL, “El pan, las patatas, Lérida y la cooperativa cenetista” dins *Acracia*, núm. 238, 29/IV/37, pàg. 1 i “Hechos y no palabras” dins *Acracia*, núm. 250, 13/V/37, pàg. 2.

debat també hi van intervenir l'alcalde i el socialista Pere Calzada, delegat de la cooperativa de proveïments, per recolzar els seus companys de files respectius.²²⁶

Jaume Morell va intervenir en la polèmica encetada per Justo Val, perquè els esmentats rumors també acusaven el sindicat d'acaparar pa a Sant Joan. Part de la defensa consistia en traslladar la responsabilitat de la deficient distribució a Pere Roselló, a qui també acusava de fomentar els rumors i de malversar quatre-cents vagons de blat que Lleida tenia finals de 1936, durant la gestió d'Agustín Villas.

Per la seva banda, Pere Roselló negava l'existència d'aquesta quantitat de blat —la xifra en cent dinou vagons de farina—, i ho reforça amb les fallides negociacions que a principis de gener el mateix Villas va mantenir amb el Consell de Defensa d'Aragó per aconseguir blat. A més, afegia que la comissió cerealista del seu departament continuava estant controlada per homes de la CNT, com el regidor Santos Campos o Saló. Per tant, conclouia que tota la responsabilitat sobre les existències de farina havia de recaure en la CNT, abans i després de la seva gestió. També acusava a l'ajuntament d'haver estat incapaç d'aconseguir blat per a Lleida i a la central confederal per continuar gestionant de manera independent i poc clara el seu magatzem de queviures. Si Roselló no havia iniciat la difusió dels rumors, demostrava estar-hi d'acord a l'afirmar que tot això

(...) ha repercutido en el sentir colectivo de la masa de opinión y sin que nadie alentara tal sentir, se ha creado un estado de opinión totalmente desfavorable a la CNT.

L'article va merèixer respostes de Morell, sense renovar l'argumentació, i de l'alcalde. Félix Lorenzo acusava a Roselló de fer política per justificar les mancances en la seva gestió. L'ajuntament, a través d'Antonio Porta (ERC), havia negociat directament amb el Consell de Defensa aragonès a Casp, el que va permetre l'arribada a la ciutat de 224.834 quilos de blat i 22.223 de farina entre el 12 d'abril —dos dies després de l'entrevista de Lorenzo amb el Consell— i el 14 de maig. Segons l'alcalde, el pa que s'havia pogut consumir a Lleida provenia d'aquestes negociacions i no pas de les gestions de Pere Roselló. Per tancar el debat Roselló

---

²²⁶ Jaume MORELL, "De cara al pueblo. ¿Qué pasa con el pan de Lérida?" dins *Acracia*, núm. 249, 12/V/37, pàg. 1 i "Menos palabras y más hechos" dins *Acracia*, núm. 254, 18/V/37, p. 1-2; Pere ROSELLÓ, "De cara al pueblo. Trigo - Harina - Pan" dins *UHP*, núm. 243, 14/V/37, pàg. 4; Félix LORENZO PÁRAMO, "De cara al pueblo. Menos política y más pan, que es lo que el pueblo desea" dins *Acracia*, núm. 254, 18/V/37, p. 1-2 i dins *Adelante*, núm. 92, 18/V/37, pàg. 2; Pedro CALZADA, "Menos escritos, menos declaraciones y más pan" i Pere ROSELLÓ, "Para terminar" dins *UHP*, núm. 252, 25/V/37, pàg. 2 i 4.

afirmà, naturalment, tot el contrari i Pere Calzada criticà la participació de l'alcalde en el debat

Lamentamos mucho que las postrimerías de su función haya salido tan malparado el que fué alcalde de Lérida por meterse en camisas de once varas.

Resulta per tant evident l'estreta relació establerta entre les disputes polítiques de la rereguarda i la qüestió dels proveïments. Però justament per aquest motiu és curiós que el 12 de juny de 1937 s'incorporés a l'ajuntament, com a regidor de proveïments, Sebastià Garsaball.²²⁷ Tanmateix, la seva gestió va ser força breu. Un mes després ja trobem en el càrrec a Francesc Balp (UdR).

Un altre tema de discussió fou l'eficàcia en la distribució de les subsistències de l'ordenació social revolucionària. Els preus continuaven pujant incontroladament i el comerç privat continuava sent una realitat. Els anarquistes es queixaven perquè tot i que des de l'inici de la guerra els sous eren més alts, els preus no taxats de molts productes els feien inaccessibles i les cooperatives, com a centres de distribució, passaven desaperebudes. S'havien oblidat les demandes inicials d'una nova organització, permetent la reaparició dels botiguers

*Aquellas utopías de las cooperativas centrales y las sucursales por barriadas en las que los mismos consumidores controlan desde el principio hasta el fin los artículos, su procedencia, su administración, su valor y su distribución, han pasado ya al olvido, y así podemos disfrutar otra vez de las delicias de un sistema de distribución que cobra por cualquiera de los productos no sometidos a tasa máxima, cantidades caprichosas, según el lugar de expedición y sus escrúpulos.*²²⁸

Per l'articulista Klein l'acaparament no es podia arreglar amb targetes de racionament ni amb les cues. L'única solució possible era substituir definitivament el comerç privat per cooperatives.²²⁹ Els acaparadors i comerciants desaprensius mantenien els seus negocis i alguns polítics no demostraven capacitats organitzatives

(...) los que no tienen capacidad organizadora suficiente para regentar una Consejería de tal importancia como la de abastos, y, en suma, este sistema incongruente que aparenta ser social y es burgués en demasía, al cual le será difícil resolver ninguno de los problemas que ha planteado la Revolución, sino sabe entrar en ellos de una forma decididamente revolucionaria.

---

²²⁷ El programa de Garsaball per superar els problemes en la distribució de queviures a Acracia, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 2.

²²⁸ Acracia, núm. 312, 24/VII/37, pàg. 2.

²²⁹ Acracia, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 4.

Exigeixen un racionament més lògic i estricte, però que superés les traves burocràtiques i l'apatia dels despatxos

Hay que imponer un racionamiento de guerra justo y equitativo, partiendo de grandes centrales convenientemente situadas en el casco de la ciudad, donde estén almacenadas todas aquellas primeras materias alimenticias que escasean, e irlas distribuyendo convenientemente en días y horas señalados para que todo el mundo pueda recibir su parte aunque ínfima, y los vecinos no tengan que perder el tiempo en esperas interminables.

La solució seria un pla ben organitzat i una millor educació del poble amb els que

*(...) se haría entrar a todos en una disciplina de la alimentación que están necesaria como la de la guerra.*²³⁰

La premsa del POUM també havia manifestat repetidament el seu descontentament amb una política de proveïments incapaç de suprimir l'intermediari i el comerç lliure.²³¹ O d'impedir el boicot a les cooperatives de distribució i de consum. Quan hi havia abundància les reserves alimentàries s'havien consumit incontroladament perquè es pensava en una guerra curta.²³²

Per la seva banda, l'estratègia dels republicans de JRLI se centrà fonamentalment en criticar la gestió de les autoritats locals. Els problemes en la distribució i la manca d'alguns productes bàsics eren simplement responsabilitat de la seva poca eficiència. La manca d'ous s'explica pels preus fixats des del departament municipal de Proveïments (5'25 pessetes la dotzena)²³³ i la manca de pa per la incapacitat d'aconseguir blat i farina de les regions productores aragoneses, quan les autoritats gironines podien importar-lo en gran quantitat des de la més llunyana província de Conca. Per al redactor republicà *als nostres responsables els preocupen més altres afers de més importància revolucionària.*²³⁴

En l'editorial “*On anirem a parar?*” els republicans resumeixen la visió del problema que consideren més greu després del militar perquè el descontentament podria generar *protestes sorolloses*. Els preus dels aliments

²³⁰ *Acracia*, núm. 337, 23/VIII/37, pàg. 4.

²³¹ No sempre l'objectiu de les crítiques eren els comerciants o els intermediaris. L'editorial d'*Acracia* “¡Cuidado con las alzas!” havia denunciat als pagesos que pujaven descontroladament el preu dels seus productes al mercat pensant només en un benefici de tipus burgès (núm. 84, 3/XI/36, pàg. 1).

²³² J. MARTÍNEZ, “La desafortunada política de abastos. No se ha sabido controlar ni la distribución ni los precios de las subsistencias” dins *Adelante*, núm. 50, 30/III/37, pàg. 4 i “Editorial. El problema de las subsistencias” dins *Adelante*, núm. 71, 23/IV/37, pàg. 1

²³³ *L'Ideal*, núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3.

²³⁴ *L'Ideal*, núm. 64, 14/V/37, pàg. 3 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4.

s'estaven posant pels núvols davant la voracitat dels venedors, sense que ningú els fiscalitzés, sense cap amenaça real de sancions

Un ou, una pesseta. Un melonet, deu rals. Una lliura de peix, deu pessetes. La carn, que fins fa cinc dies es venia a dotze pessetes el quilo, s'ha posat a quinze, sense cap motiu. Un platet de verdura per a tres o quatre boques, dues pessetes. I així, tot per l'estil.

Al seu entendre, la política econòmica i social només podia crear desajustos, com la reducció de la jornada laboral i l'increment dels salaris. La mateixa opinió els hi mereix la burocratització del sistema incapaç de controlar res. Reclamen un canvi de política immediat per poder fer front als problemes de proveïments.²³⁵

Davant de totes aquestes crítiques la tasca del regidor de proveïments no era pas fàcil. En una entrevista Francesc Balp explicava el caràcter escandalós que la qüestió prenia a Lleida, tot i ser, segons la seva versió, una de les poques ciutats de la zona republicana on es podien adquirir alguns productes de primera necessitat sense cues. A més recordava que la ciutat havia estat un dels principals, i sovint únic, centres proveïdors d'aliments al front del centre i del nord d'Aragó.

Per a Balp l'origen dels greus problemes de la rereguarda radicaven en l'egoisme, en els sabotatges d'agiotistes i especuladors que havien fet fracassar les polítiques dels diferents organismes pensats per proveir a la població d'articles de primera necessitat i per regular els intercanvis. Adoptant la postura oficialista que li corresponia, manifestava la seva confiança en l'actuació de les Juntes Regionals de Proveïments, ja que a l'actuar sobre la vegueria serien més efectives que les anteriors delegacions comarcals —la de Lleida havia tingut una actuació negativa: manca de subsistències, pocs medis a disposició dels delegats, favoritismes i impunitat dels especuladors. Però el bon funcionament de les Juntes requeria tenir sempre en compte les indicacions dels consellers municipals de proveïments que coneixien directament les necessitats, i sobrants, de cada població.²³⁶

5.3 FERITS, MALALTS, ORFES, POBRES I REFUGIATS: UNA REVISIÓ DE LA SANITAT I DE L'ASSISTÈNCIA SOCIAL

²³⁵ *L'Ideal*, núm. 80, 3/IX/37, pàg. 1.

²³⁶ *Acracia*, núm. 389, 23/X/37, pàg. 4.

Segons diversos informes donats a conèixer per les autoritats sanitàries, la situació de la ciutat al llarg d'aquests mesos fou satisfactòria. Reconeixien que els efectes de la guerra es deixaven sentir i que les depressions afeblien la resistència física dels lleidatans i els hi dificultaven superar malalties. Però destacaven la inexistència de malalties infeccioses importants, al marge de les afeccions pròpies de cada estació. Els informes es limitaven a recomanar campanyes de vacunacions i a extreure les mesures higièniques —neteja personal, control dels aliments, ventilació dels locals i limitar l'ús del tabac.²³⁷ Una excepció es va produir el febrer de 1937 al declarar-se Lleida zona infectada per la ràbia a causa dels abundants gossos abandonats.²³⁸

En canvi, sí que es notaren transformacions importants en els pressupostos sanitaris. Les despeses destinades a la sanitat i a l'assistència social, bona part d'elles a càrrec de la Generalitat, s'incrementaren notablement —creixement de la població hospitalitzada, dels serveis a càrrec de les institucions públiques i arribada dels refugiats. La manera com s'estabilitzaren els fronts de combat provocà que fos molt destacat el nombre de malalts i de ferits aragonesos que ingressaven en centres hospitalaris lleidatans. Un dossier del Consell de Sanitat de Guerra de Lleida, dependent de la Generalitat, recollia els llistats aragonesos ingressats en centres hospitalaris i d'assistència social de la ciutat entre l'inici de la guerra i el final de 1936.²³⁹

Hospital de Catalunya	31 ingressos
Hospital Intercomarcal de Catalunya	27 ingressos (ferits de guerra)
Hospital de la Creu Roja	23 ingressos
Clínica Montserrat	18 ingressos
Hospital Vallory	6 ingressos
Clínica Vázquez de Parga	9 ingressos
Psiquiàtric de les Avellanes	115 ingressos (87 procedents del psiquiàtric d'Osca)
Casa de Maternitat	6 ingressos
Casa d'Acolliment	3 ingressos
Casal del Vell	4 ingressos

²³⁷ *Acracia*, núm. 35, 6/IX/36, pàg. 3; núm. 88, 7/XI/36, pàg. 4; núm. 258, 22/V/37, pàg. 2.

²³⁸ *Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 2; núm. 165, 3/II/37, pàg. 2; núm. 227, 16/IV/37, pàg. 2; *L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3.

²³⁹ Els llistats donen els noms dels malalts i ferits, la causa de l'ingrés, la localitat d'origen, la data d'entrada i sortida i sovint el lloc on es dirigien a l'obtenir l'alta (Caixa B-225 expt. 8257 —ADPL—). Força documentació variada del Consell de Sanitat de Guerra es conserva al fons documental de Salamanca: organigrames, expedients personals sobre qüestions professionals, destinacions, nomenaments i mobilitzacions del personal sanitari (metges, veterinaris, infermers/es, etc.), nòmines, qüestions burocràtiques del quarter general de l'Exèrcit de l'Est, cos de veterinaris militars, bestiar al servei de l'exèrcit, etc. (Carpetes 4, 10 i 11. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

Sense especificar el centre

35 ingressos

5.3.1 LA SANITAT ENTRE EL SERVEI, LA GUERRA I LA POLÍTICA

La vida sanitària en aquest període està profundament marcada per dos fenòmens generals. Per una banda les conseqüències dels fets bèl·lics —que modifiquen les necessitats habituals— i per una altra la politització de les seves estructures —el que transforma la seva organització.

La relació del personal adscrit als diferents serveis hospitalaris dependents de la comissaria de la Generalitat s'amplia durant la guerra, fins al punt que els seus salaris anaven a càrrec de crèdits extraordinaris per no tenir una consignació específica en el pressupost en exercici el 1937. Una part de l'ampliació s'explica per la substitució del personal religiós per sanitaris laics, a càrrec de la Generalitat. A més algunes reformes en els centres hospitalaris encara van disparar més les despeses. Una relació de la nòmina del mes de març d'aquell any serveix per quantificar aquest personal, tot identificant-ne una part, i la despesa que li suposava a la Generalitat.²⁴⁰

Centre	Salaris
Personal Mèdic al servei dels Hospitals de Lleida	13.209'00
Personal servei auxiliar, Hospital Intercomarcal de Lleida	35.609'81
Personal servei auxiliar i administratiu, Hospital de Catalunya	24.766'00
Personal servei auxiliar i administratiu, Hospital de la Creu Roja	22.231'00
Personal Hospital Lluita Antivenèria	1.985'00
Personal eventual al servei dels Hospitals	700'00
	<hr/> 98.500'81

De manera més detallada, el personal mèdic al servei dels hospitals de Lleida és el següent

Hospital de Catalunya ²⁴¹ (edifici confiscat als germans Maristes)
---

²⁴⁰ Caixa A-611 expt. 1419 (ADPL). Més documentació referent al personal sanitari dependent de la Comissaria a caixa A-611 expt. 1420, caixa A-532 expt. 1345, caixa A-611 expt. 1425 i caixa A-532 expt. 1344 (ADPL). En un moment institucional tan complex com el revolucionari, el pagament dels sous no era una qüestió menor. El regidor Enric Bosch (ULS) reflexionava en aquest sentit al considerar que si el Comitè Popular havia intervingut el Dispensari Municipal les despeses que aquest generava, salaris dels metges inclosos, havien d'anar a càrrec del Comitè Popular i no del Municipal (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 15 de setembre de 1936 —AML—).

²⁴¹ Un reportatge sobre aquest centre a *Combat*, núm. 124, 18/XII/36, pàg. 2.

Manuel Mercè Sendra	Cap del servei mèdic per als homes
Francesc Miró Cabestany	Metge d'homes
Antoni Sanuy Prenafeta ²⁴²	Metge de dones
Josep M. Rúbies	Medicina General
Antoni Padró	Medicina General
Antoni Pujades Fabregat	Encarregat Oftalmologia
Ramon Sanvicens Gili	Otorrinolaringòleg
Josep Estadella Albinyana	Odontòleg
Josep Martínez Teruel	Medicina General
Casimir Torrens Carrera	Medicina General
Enric Domínguez	Farmacèutic

Hospital Intercomarcal²⁴³	
Lleó Formiguera Menem ²⁴⁴	Director
Enric Godàs Vila	Cap nens
Alfons Franco López	Radiòleg
Ramon Martínez Lage	Otorrinolaringòleg
Antoni Viñes Vallverdú ²⁴⁵	Ajudant de Cirurgia
Antoni Borràs Estiarte	Ajudant de Cirurgia
Francesc Farré Gés	Ajudant
Francesc Serra Salses ²⁴⁶	Medicina General
Marian Rovellat Canals	Uròleg
Vicens Ferrándiz Senante	Cap de l'equip quirúrgic de guerra
Josep Fontanet Petit	Equip quirúrgic de guerra
Antoni Rodríguez Arias	Equip quirúrgic de guerra
Josep M. Sala Ponsati	Equip quirúrgic de guerra
Enric Gabàs	Ajudant de l'equip quirúrgic de guerra

²⁴² El 1938 Antoni Sanuy treballava per la Creu Roja. Informadors i la guàrdia civil l'acusen de tenir un intensa activitat política en l'òrbita de JRL i de ser el lloctinent d'Humbert Torres qui li pagà la carrera de medicina (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 1).

²⁴³ *Acracia* publicà un reportatge sobre aquest centre, en altres moments conegut com Hospital Provincial i actualment com Hospital de Santa Maria, al núm. 43, 16/IX/36, p. 1-2.

²⁴⁴ Lleó Formiguera era un dirigent del Partit Radical Socialista durant la República. En la postguerra se l'acusa de ser *sumamente marxista y propagandista* i d'impulsar la sindicació dels sanitaris. L'abril de 1939 fou detingut a Igualada (Fons del GC —AHPL— expt. 61 llig. 6).

²⁴⁵ A Antoni Viñes se li va incoar un expedient de Responsabilitats Polítiques el 1939. Com en tants altres casos instruïts en el marc d'aquesta legislació, les informacions aportades pels diferents agents participants van ser contradictòries. Per l'ajuntament de Lleida, la guàrdia civil i el governador civil va ser militat d'Estat Català i va poder arribar a dirigir l'Hospital de Catalunya per la seva opció política. També se l'acusa d'organitzar l'Hospital Militar de l'Espluga de Francolí, arribant a tinent de l'exèrcit republicà (el 1940 tenia la mateixa categoria en el franquista). Per contra, des de Vilanova de Segrià (localitat on va exercir entre el 1932 i finals de juliol de 1936) l'ajuntament, la Falange i el rector apunten que la seva única militància havia estat la d'Acció Ciutadana i que només va treballar a l'hospital de Catalunya perquè l'obligaren. Un cop allà va intentar ocupar als germans maristes com a infermers a l'hospital i els ajudà a fugir a l'estranger. No cal dir que la seva declaració confirma aquestes informacions. Segons ell va ser el doctor Formiguera qui l'obligà a treballar al nou centre hospitalari de Lleida. Es va haver d'afiliar en una organització esquerrana perquè el seu nom havia *sonat* en el comitè de salut públic (*el coco de Lérida*) i va escollir Estat Català per ser amic d'un dels seus fundadors, Josep Clota.

²⁴⁶ Sembla que Francesc Serra durant la guerra va mantenir una actitud contrària a l'evolució política de la rereguarda, protegint a militants de la dreta. Donava 50 pessetes al mes a Anita Artigues Solano del Socors Blanc (Fons del GC —AHPL— expt. 18 llig. 1). El 1938 ocupava el càrrec de delegat mèdic de Sanitat de Falange.

En una altra relació de començaments de 1938 també hi figuren entre la plantilla de l'intercomarcal els metges Juli Vallory Carreras (uròleg), Antoni Pujades Fabregat²⁴⁷ (oftalmòleg) i Ramon Sanvicens Gil (otorrí).

Hospital de la Creu Roja	
Josep Cava Comabella	Medicina General
Pascual Solà Pàmpols	Medicina General
Epifani Bellí Castiel	Medicina General
Eugeni Pàmpols Solà	Medicina General
Sever Alonso Nieto	Medicina General i Pavelló Militar
Lluís Alonso Olarte ²⁴⁸	Odontòleg

Altres centres	
Miquel Hellín Sol ²⁴⁹	Hospital de Lluita Antivenèria (hi treballen unes 8 persones, entre elles els fills del doctor Hellín, Miquel i Lluís)
Josep Benavent Carracedo ²⁵⁰	Director del Centre Sanitari Intercomarcal (hi treballen unes 13 persones)
Jaume Balagueró Pedrol	Director del Centre Sanitari Intercomarcal (mentre Benavent Carracedo va estar servint al front)
Aurèlia Pijoan Querol	Auxiliar del Servei Bacteriològic del Centre Sanitari Intercomarcal
Francesc Bordalba Armengol	Director del Dispensari Antituberculós (hi treballen unes 5 persones)

Cal notar que entre les plantilles dels diversos centres sanitaris van treballar durant la guerra persones de variada procedència política i partidista. Des del comunisme, com Aurèlia Pijoan, fins a lligaires com Miquel Hellín o Lluís Alonso, passant per les diverses tendències del republicanisme —Josep Benavent, Antoni Pujades o Lleó Formiguera. Tots aquests metges tenien assignades cinc-cents pessetes mensuals des de la comissaria de la Generalitat. Però a més dels

²⁴⁷ Antoni Pujades va ser Regidor per AC el 1931 i per JRLI el 1934.

²⁴⁸ Procedent de la Lliga, Lluís Alonso va formar part de la comissió gestora de la Diputació Provincial després de l'ocupació.

²⁴⁹ Recordem que el seu germà Víctor Hellín estava a la presó, condemnat pel tribunal popular, per haver participat en la revolta de juliol de 1936. Miquel Hellín, procedent de la Lliga, s'afilià com la majoria del personal sanitari de Lleida a la UGT durant la guerra. Tot i que el seu passat lligaire li va valer alguna acusació de separatisme en els primers anys de postguerra, fou considerat persona afectada a la *Causa*, motiu pel qual el proposaren el 1938 com a delegat provincial de Sanitat de Falange i nomenessin metge de la Presó Provincial (Fons del GC —AHPL— expt. 33 llig. 1). Lluita Antivenèria era originalment una secció del Dispensari Municipal (Gota de Llet, propera al mercat del Segre —Sant Lluís—), juntament amb la Casa de Socors i el propi Dispensari, però durant la guerra passa a dependre del comitè d'Hospitals de la Generalitat, quedant les altres dues seccions sota control municipal. El doctor Hellín explica el funcionament del dispensari a *Acracia*, núm. 46, 19/IX/36, pàg. 4.

²⁵⁰ A Josep Benavent se li va obrir un expedient de Responsabilitats Polítiques on se l'acusava de ser un membre destacat de JRLI i d'haver-se significat políticament des dels fets d'octubre de 1934, i encara des dels de Jaca de 1930. El Centre Sanitari Intercomarcal que dirigia Benavent va ser construït durant la guerra encara que el projecte era anterior. Els projectes, plànols i pressupostos a Caixa C-274 expt. 11265 i 11266 (ADPL).

equips mèdics, els centres hospitalaris havien de tenir tota una plantilla per cobrir la resta de serveis de cada centre

Hospital Intercomarcal	
Ocupacions	Pessetes mensuals
56 infermeres	200
5 infermeres esterilització	200 (2 reben 320'83)
1 encarregada de la roba	200
3 cosidores	200
	200
7 rentadores	1 de les rentadores només rep 75 pessetes, 40 de les quals corresponen al pressupost ordinari
	75
2 cambreres	40 d'elles via pressupost ordinari
7 dones neteja	200
2 ajudants farmàcia	100 i 125
1 practicant farmàcia	350
2 secretaris	290
1 secretària	200
2 porters	350 i 290
2 abastos i filiacions	290
34 infermers	200-350
1 jardiner	350
1 cuiner	350
2 ajudants cuina	290
1 mosso de cuina	260
1 ajudant de cuina	100
2 encarregats proveïments	350
3 xofers	350
1 llauner	350
4 calefacció	350
11 practicants	350 (igual homes i dones)
1 mecànic	290
1 ajudant radiòleg	290
2 administració	350
1 practicant farmàcia	350

Hospital de Catalunya	
Ocupacions	Pessetes mensuals
1 Administració	250
1 secretari	150
1 secretària	290
2 porters	200 i 290
3 infermers	dos 200 i l'altre 290
8 mossos	entre 150 i 350
1 mosso de farmàcia	200
1 proveïments	350
1 cuiner	350
4 ajudants cuina	entre 200 i 350
5 cambrers	entre 200 i 290
1 barber	350
1 hortolà	260
1 avicultor	85

Hospital de Catalunya	
3 xofers	350
1 practicant	350
9 alumnes interns	entre 110 i 200 una part ja reflectida en el pressupost ordinari
57 infermeres	200
8 rentadores	200
1 encarregat del guarda-roba	200
4 dones neteja	200
1 minyona	75

Hospital de la Creu Roja	
Ocupacions	Pessetes mensuals
26 infermeres	200
7 dones neteja	200
1 conserge	300
	75 de les quals les cobra de la Creu Roja
1 cuiner	300
1 ajudant de cuina	200
1 cambrer	300
2 secretaris	240
1 vigilant de nit	300
1 barber	240
2 practicants	350
2 alumnes interns	290
2 oficials	300
17 xofers	300
24 ambulàncies	entre 150 i 300

Lluita Antivenèria	
Ocupacions	Pessetes mensuals
1 administrador (Lluís Hellín Sol)	290
1 practicant	350
	165 les rep directament de la Generalitat
3 infermeres	200
3 dones neteja	200
1 cuiner	350

Personal eventual al servei dels hospitals de Lleida	
Ocupacions	Pessetes mensuals
2 pintors	280
1 matalasser	140

I encara hi havia més despeses d'origen sanitari que anaven a càrrec de la Generalitat, com per exemple l'alimentació dels hospitalitzats. Novament un exemple concret pot aproximar-nos la quantitat de les despeses en aquest sentit²⁵¹

²⁵¹ La relació és del 3 de gener de 1937. Els ingredients especificats en la dieta dels hospitalitzats són els següents: pa, llet, ous, cafè, pasta de sopa i fideus, sucre, carn, verdura (patates, col, col-i-flor i enciam), mandarines, gallines, oli i vi, a més del carbó (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—). Llargs llistats de militars (soldats, guàrdies civils, etc.) ingressats a l'Hospital Intercomarcal a càrrec de la comissaria de la Generalitat (Caixa A-190 expt. 686 —ADPL—). I a més també podien presentar-se despeses extraordinàries, com el

Hospital Lluita Antivenèria

18 llits ocupats de 21 disponibles (l'agost de 1937 ja eren 40)
82'57 pessetes diàries (4'60 per llit ocupat)

Hospital Intercomarcal de Catalunya

200 llits ocupats de 253 disponibles (l'agost de 1937 ja eren 325)
718'65 pessetes diàries (3'59 per llit ocupat)

Hospital de Catalunya

360 llits ocupats de 400 disponibles
1.134'50 pessetes diàries (3'15 per llit ocupat)

La comissaria de la Generalitat també va fundar el Sanatori Mental d'Os de Balaguer al convent de les Avellanes (la Noguera). El director de la Casa d'Acolliment, de qui va dependre el Sanatori, considerava que aquesta mesura havia estat un encert ja que va permetre tenir un centre reservat per aquests malalts, molts dels quals vivien barrejats amb el acollits a la Casa de Misericòrdia fins aleshores. Es van traslladar un mínim de seixanta-set malalts de la casa, que en temps normals s'haguessin ingressat a l'Institut Psiquiàtric de Vilaboi de Llobregat.²⁵² En aquest centre va passar amagat una part de la guerra el capità Mora que aconseguí fugir ferit del piquet d'execució l'estiu de 1936 —formava part de la guarnició sollevada a Lleida.

Una altra part important dels ingressats procedia del manicomi d'Osca. L'afluència de malalts de diverses zones va ser constant al llarg de tota la guerra. Per exemple, el 28 de maig de 1938 van arribar-hi vint-i-cinc dones que amb anterioritat havien estat al centre d'Osca i a l'Institut Mental de Barcelona. Segons una relació del 3 de gener de 1937 hi havien al sanatori vuitanta-set malalts procedents d'Osca, trenta d'altres localitats i vint-i-tres empleats. Tot plegat sumava cent quaranta persones i una despesa de 13.343 pessetes mensuals, sense comptar els salaris —11.000 per alimentació i 2.242 de jornals per als que treballen la terra. El director del Sanatori era el metge A. Peña i l'administrador, nomenat interinament pel comissari Vilà, Tomàs Pàmies Pla. Segons el seu propi testimoni, Pàmies va acceptar passar de ser un activista polític a funcionari de la

---

carbó i els queviures necessaris pels treballadors de tres trens sanitaris estacionats a Lleida a finals de 1936 (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—).

²⁵² *Memòria de la Casa d'Acolliment, 1937* (Llegat Areny, IEI). Llistes d'ingressats (classificades per dates d'ingrés i llocs de procedència), projecte de pressupost, memòria del funcionament del centre, còpia de les Bases de Treball del Sindicat Únic de Productes Químics (secció Infermers) de l'Institut Frenopàtic de les Corts (Barcelona) per adaptar-les al centre lleidatà (Caixa A-207 expt. 750, caixa B-618 expt. 9916, 9918, 9919 i 9920 i caixa B-225 expt. 8271—ADPL—). Alguns informes polítics dels empleats del Sanatori (Fons del GC —AHPL— expt. 36 llig. 8).

Generalitat desenganyat de l'evolució que havia seguit la revolució i de la violència que havia generat.²⁵³

L'administració de la sanitat durant aquesta etapa va merèixer una atenció important per part de les autoritats franquistes de postguerra que acumularen força documentació i investigacions sobre ella.²⁵⁴ Com la resta d'àmbits de la vida ciutadana, la sanitat va entrar durant la guerra en un procés d'intensa politització en el que s'imposà la UGT com a principal central sindical del sector. L'Agrupació Professional de Metges, adherida a la UGT, es va constituir el 18 de setembre de 1936 i integrà a la majoria dels metges de Lleida i comarques. El sindicat de Metges de Catalunya havia decidit afiliar-se a una de les centrals sindicals obreres perquè

Nosaltres que som uns treballadors, autènticament treballadors, amb els drets i deures de la massa proletària, hem cregut arribat el moment de demostrar l'afirmació de classe, i precisament per aquesta raó ens agrupem e incorporem col·lectivament, al moviment proletari ibèric

Van triar la UGT perquè deien coincidir més amb els seus programes i manifestos.²⁵⁵

El sindicat de Treballadors de Sanitat de la UGT, que tenia la seu a la plaça Catalunya (número 7, 1r, 1a i 2a), es va dividir la primavera de 1937 en dues seccions. El 7 de març es va constituir la secció d'Infermers i d'Infermeres, amb el següent consell directiu²⁵⁶

²⁵³ Tomàs Pàmies va ser dirigent polític i sindical a Balaguer (Partit Comunista Català, BOC, CNT, UGT i PSUC). Va formar part del comitè revolucionari de Balaguer el 1936 en representació de la UGT i del PSUC. Morí exiliat a Praga. La seva trajectòria pot seguir-se a Tomàs PÀMIES i Teresa PÀMIES, *Testament a Praga* (les referències a l'etapa com a administrador del Sanatori a les p. 147-152).

²⁵⁴ Fons del GC (AHPL) bona part dels expedients dels lligalls 40, 42, 43, 50, 59, 60, 61 i 62. La major part de la documentació conservada a la delegació d'Ordre Públic la componen còpies de documents pels quals el sindicat sanitari ugetista proposava treballadors —des de dones de la neteja fins a metges— als administradors dels diferents hospitals o al comissari de la Generalitat. Pel to de les notes, aquests no devien tenir més remei que acceptar les persones proposades per UGT. També es conserven referències a l'organització del sindicat, certificats demostratius del talant antifeixista dels afiliats, llistats d'afiliats, algunes quotes i rebuts de jubilació, mesures exercides per protegir els drets laborals dels associats — fonamentalment exigències salarials— o l'organització de classes de cultura general per part de la FETE. Carme Roure i Carme Andreu s'havien ofert a impartir-les desinteressadament (Fons del GC —AHPL— expt. 28 llig. 42). I, finalment, també es conserven abundants informes elaborats per les autoritats franquistes sobre les persones que apareixien en tota aquesta documentació. En la llista dels informadors que permeteren l'elaboració d'aquests informes hi apareixen de manera freqüent uns pocs noms, especialment un home i una dona.

²⁵⁵ UHP, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 2.

²⁵⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 62 llig. 40 i UHP, núm. 188, 10/III/37, pàg. 2.

Bernardino Huguet Gasol ²⁵⁷	secretari sindical
Pepeta Herrera Benet ²⁵⁸	secretària administrativa
Sapiña	secretari d'organització
Alba Altemir	sots-secretària d'organització
Lluïsa Bellart Gomà ²⁵⁹	sots-secretària d'administració
Absalón Cuevas Guerra ²⁶⁰	suplent del consell directiu
Casimiro Vila ²⁶¹	suplent del consell directiu

La direcció de l'altra branca el sindicat, poc abans de l'ocupació, estava integrada per²⁶²

Antoni Vilalta Solé	secretari general
Josep Domingo Figueres	secretari d'organització
Anselma Allué	secretària administrativa
Ricard Vila Romeu	secretari d'agitació i propaganda

Antoni Vilalta, practicant, ja militava en el socialisme abans de la guerra. El 1948 encara no havia pogut recuperar la seva plaça en la Casa de Socors municipal, fet en el que va influir un informe policíac del 1945 que l'acusava de participar en *tertulias de elementos desafectos y en sus conversaciones se muestra desafecto como sus amistades*. Josep Domingo procedia de la CNT i Ricard Vila era un veterinari barceloní de qui es sospitava que havia mantingut una activitat maçònica, motiu pel qual va ser processat pel Tribunal per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme —el seu expedient fou sobressegut).²⁶³

El metge Salvador Vázquez de Parga y Jorge presidí el sindicat Únic de Sanitat de la CNT que, segons alguns testimonis de postguerra, reuní als sectors més conservadors del món sanitari en front de les opcions més radicalitzades que

²⁵⁷ Empleat a la Casa de Socors, Bernardino Huguet va obtenir de la Generalitat la dedicació exclusiva a les tasques sindicals, enteses com un servei de guerra més. A finals de 1937 el nomenaren encarregat de proveïments dels hospitals de Lleida. Sembla que abans de la guerra havia militat a JRLI ingressant posteriorment al PSUC (Fons del GC —AHPL— expt. 58 llig. 40).

²⁵⁸ Va ser durant la guerra quan Pepeta Herrera inicià la seva militància socialista i va obtenir el certificat d'infermera expedit per la facultat de Medicina de Barcelona. La titulació li va permetre treballar a la Casa de Maternitat. Els informants de postguerra consideren que va mantenir una bona conducta pública i moral (Fons del GC —AHPL— expt. 56 llig. 40).

²⁵⁹ Infermera als hospitals de Catalunya i Intercomarcal, fou acusada després de l'ocupació d'haver mantingut una intensa activitat propagandista en favor del socialisme i d'ocupar la presidència de la secció de sanitat de la UGT (sic) des de finals de maig de 1937 (Fons del GC —AHPL— expt. 17 llig. 43 i expt. 30 llig. 62).

²⁶⁰ Salesià de Barcelona que havia arribat a Lleida fugint de la persecució religiosa. Sembla que mentre va estar a Lleida va donar la comunió en diverses ocasions a l'Hospital de Catalunya (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 40).

²⁶¹ Antic militant d'ERC, participà en la campanya electoral de 1936, que va treballar a l'Hospital de Catalunya i com auxiliar de l'inspector de Treball (Fons del GC —AHPL— expt. 66 llig. 40).

²⁶² Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 50.

²⁶³ Fons del GC (AHPL) expt. 57, 58 i 60 llig. 50.

aplegà la UGT.²⁶⁴ El doctor Francesc Bordalba també va optar per afiliar-se a la CNT quan

*(...) en Septiembre de 1936, por la radio y por la prensa, se nos hizo saber a los Médicos que nadie podría ejercer la medicina sino estuviera sindicado. Casi todos los médicos de Lérida habían ingresado ya en la U.G.T. y los pocos que quedábamos, en su mayoría destacados elementos de derecha, lo hicimos a la C.N.T. logrando de esta forma estar en parte defendidos por esta sindical.*²⁶⁵

Tot i això, una nota publicada a *Acracia* poc després de la constitució del sindicat aclaria els objectius de l'organització

*Nuestro propósito es la socialización de la sanidad, basada en el principio, cada uno trabajar con arreglo a sus fuerzas y consumir con arreglo a sus necesidades, y hacer que al personal sanitario le desaparezcan toda clase de preocupaciones de carácter económico, que en la mayoría de los casos redundaba en perjuicio de los enfermos, para lo cual vamos a la incautación de todos los centros sanitarios por el personal que componga la plantilla de los susodichos centros y control de los mismos, por personal técnico elegido en asambleas generales del personal.*²⁶⁶

Els centres hospitalaris també transformaren la seva organització a l'organitzar comitès de control. El de l'Intercomarcal també era el Comitè Administratiu dels Hospitals de Lleida, al voltant del qual funcionaven la resta de centres de la ciutat i comarques. Hi tenien representació les tres tendències sindicals a través de

Joan Mazarico Bernadó	UGT
Miquel Qui Gilabert	POUM
Jaume Cuspinera Curió	CNT

Aquesta organització es va mantenir fins que el 12 de març de 1937 se signà l'acta de dissolució del Comitè. Segons consta en la mateixa acta, els representants de la UGT i del POUM acceptaren la dissolució, però el de la CNT s'hi oposà abradadament. A partir de la data, les tasques del comitè les realitzaria Enric Tarruella Fontova, nomenat administrador pel comissari de la Generalitat.²⁶⁷ Miquel Qui havia estat membre del comitè de l'Hospital Intercomarcal i nomenat per les autoritats republicanes administrador del centre. L'anterior titular del

²⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 4.

²⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1.

²⁶⁶ *Acracia*, núm. 37, 9/IX/36, pàg. 4. Respecte a l'objectiu que els treballadors confisquessin i gestionessin directament els centres sanitaris, cal apuntar que el doctor Vázquez de Parga, president de la CNT, tenia la seva pròpia clínica. La reorganització del sindicat a *Acracia*, núm. 197, 12/III/37, p. 1-2.

²⁶⁷ L'acta també estava signada per Josep Capella Garrové (delegat de sanitat de Guerra, en representació Comissari) i Lleó Formiguera Menem (com a director de l'Hospital Intercomarcal). Caixa B-225 expt. 8271 (ADPL).

càrrec fou assassinat en l'esclat violent de 1936, com també ho va ser el pare de Qui.²⁶⁸

Tota aquesta politització del món de la medicina comportà la denúncia que el 1939 presentà la junta del Col·legi Oficial de Metges de Lleida al Tribunal de Responsabilitats Polítiques. En la llista hi apareixien tot un seguit de col·legues amb un passat polític considerat aleshores culpable.²⁶⁹

I la farmàcia tampoc es va mantenir al marge dels canvis. Des de la Creu Roja es requisaren els laboratoris i la farmàcia de Francesc Pons Segués, que es convertí en el servei farmacèutic oficial —encarregat, per exemple, de servir al front aragonès— regit per un comitè de control obrer integrat per treballadors d'ambdós sexes. Per presidir-lo fou escollit primer Gabriel Pernau, un treballador de tendències dretanes, i després, al morir aquest en el bombardeig del 2 de novembre de 1937, Ismael Pons Segués. Segons declaració del Col·legi Oficial de Farmacèutics la situació va ser ben vista i acceptada per la resta de farmacèutics locals perquè així es van evitar confiscacions en altres establiments.²⁷⁰ El funcionament del servei farmacèutic empitjorà amb l'evolució de la guerra. *L'Ideal* denuncià que es va veure molt afectat per la mobilització del seu personal, especialment el de la farmàcia Pons. L'efecte més important va ser la reducció dels serveis nocturns.²⁷¹

Segons algunes informacions de la policia de postguerra, el Comissari Joaquim Vilà va destinar a Francesc Pons Segués a França per aconseguir partides de medicaments pel Comitè de Farmàcia de Lleida. Uns altres testimonis apunten que va fugir per por a ser detingut. Després de l'ocupació de la ciutat, el Col·legi,

²⁶⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 40.

²⁶⁹ Conxita MIR, Judit FARRÉ, Fabià CORRETGÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 234. Els denunciats van ser: Lleó Formiguera Menem, Francisco Blavia Pinto, Víctor Manuel Salagaray García, José María Benavent Carracedo, Epifani Bellí Castiel, Enric Godàs Vila, Mario Capella Valenti (Barcelona), Robert Pereña Reixachs, Antoni Pujadas Fabregat, Ramon Solé Gabaldà (Guissona), Vicente Martínez Argona, Juan Olivé Capdevila (Juneda), José Flor Martus, Jaime Clotet Vives, Josep Sastre Torruella (Tremp), Pascual Solà Pàmpols, Antoni Vives Vallverdú, Mario Torres Castilla, Antoni Borràs Estiarte, Antoni Gili Burget i Francisco Broncano Álvarez.

²⁷⁰ La delegació de Lleida del Consell Sanitari de Guerra recomanà públicament la farmaciola d'urgència elaborada per la farmàcia Pons (*Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2). La farmàcia va realitzar una exposició al seu aparador del carrer Major d'aquestes farmacioles, familiars i individuals, de socors i d'assistència a ferits en cas de bombardeig, d'explosió de mines i de prevenció de ferides de qualsevol tipus. Segons la premsa gaudien de gran acceptació entre els treballadors pel seu preu i utilitat (*Acracia*, núm. 198, 13/III/37, pàg. 2). Per altra banda, una investigació realitzada després de l'ocupació reconeixia que tots els empleats de l'establiment es van veure obligats a afiliar-se a la UGT (Fons del GC —AHPL— expt. 60 llig. 40).

²⁷¹ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 3.

segons el seu propi testimoni, no va haver d'intervenir en la Farmàcia perquè Francesc Pons Castellà —nebot de Francesc Pons Segués, copropietari, falangista i futur alcalde dels anys seixanta— ja estava a la ciutat i l'oncle hi arribà pocs dies després.²⁷²

Les relacions laborals en l'àmbit farmacèutic també poden ser un bon exemple, un exemple més, de la sindicalització de la societat. A finals de febrer de 1938 un empresari del sector rebia el següent comunicat del consell directiu de la secció d'Auxiliars de Farmàcia i Laboratori del sindicat de Treballadors de Sanitat (UGT)

*Tenim a bé comunicar-li que el company J.R., afiliat en aquest Sindicat (...), que presta els seus serveis en la vostra Oficina de Farmàcia, havent complert els 23 anys i atenent-se a les bases de treball, a partir del mes que som li correspon el sou de 425 pessetes. Per tant ho posem en el vostre coneixement per als efectes oportuns. Salutacions obreres, quedant vostres i de la causa antifeixista.*²⁷³

5.3.2 EL DISCURS REVOLUCIONARI DE L'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Si la gestió sanitària incrementà les atribucions de la Generalitat, el mateix es pot dir de l'assistència social quan tot un seguit d'institucions, com la Casa de Maternitat, la Casa de Misericòrdia o l'asil de les Germanetes dels Pobres, substituïren el personal religiós per laics i s'afegiren a les competències de la Comissaria delegada de Lleida. L'esforç introduït pel canvi no era petit ja que es tractava d'unes entitats que assistien a un nombre considerable de persones. Un informe del 6 d'agost de 1937 assenyalava que la Casa d'Acolliment, nova nominació de la Misericòrdia, tenia cinc-centes places —amb quatre-cents sis llits ocupats en aquella data— i la de Maternitat tres-centes quaranta-vuit —i dos-cents vuitanta un asilats.²⁷⁴

Més interessant que les xifres d'ocupació, és el discurs ideològic elaborat pels portaveus de la nova societat sobre l'assistència social. En aquest terreny l'esperit revolucionari calia entendre'l com laicització i modernització del servei

²⁷² Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 1. Controlar els medicaments va ser una preocupació de les autoritats des d'un bon començament. A mitjans de setembre els regidors lamentaven la *disbauxa* regnant en el dispensari municipal *en la qüestió dels medicaments que es facil-liten inclús als forasters* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 15 de setembre de 1936 —AML—).

²⁷³ Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 40.

²⁷⁴ Caixa C-274 expt. 11258 (ADPL).

en front de conceptes més conservadors basats en la caritat tradicional. El comissari Joaquim Vilà signà els pròlegs de les memòries de les cases de Maternitat i d'Acolliment que el juliol de 1937 edità la Comissaria de la Generalitat per fer públic el seu funcionament al llarg d'un any de canvis.²⁷⁵ En aquests textos es presenta com a magnífic exponent de les transformacions revolucionàries la concepció d'assistència social regida per l'*imperi de la higiene i de l'aigua, per la netedat material i moral (...) una de les rames de l'alliberació humana que més necessitat de transformació tenia*. La preocupació per la guerra, segons Vilà, no era excusa per oblidar altres objectius socials fonamentals, com la cura de les mares i dels infants.

Al marge de la tendenciositat política de les crítiques a l'antiga direcció, sembla evident que les condicions de vida als centres havia estat sempre difícil. Les relacions de nois arribats a l'edat de mobilització i nascuts a la Maternitat, facilitades pel comissari a l'alcalde durant l'any 1937, prova que molts no sobreviuen als primers anys de vida.

Any de naixement	Total nascuts	Morts abans dels tres anys
1916	17	6 morts el 1916 4 morts el 1917
1917	23	9 morts el 1917 4 morts el 1918 1 mort el 1919
1918	35	11 morts el 1918 4 morts el 1919 3 morts el 1920
1919	25	13 morts el 1919 4 morts el 1920

Però el to triomfalista de les proclames oficials no era compartit per tothom. Per a alguns redactors d'*Acracia* l'assistència social durant la guerra continuava sent una forma de caritat. La societat no havia canviat tant com es pretenia, les diferències no havien desaparegut i pels carrers de Lleida es continuaven veient captaires i tolits demanant almoines. Per altra banda, sostenien que la caritat oficial era tan humiliant com la privada perquè no reconeixia un dret, sinó que atorgava un favor. També es criticava el manteniment dels festivals

²⁷⁵ Les dues Memòries es poden consultar al Llegat Areny (IEI). Les posteriors referències al funcionament de la Maternitat i la Casa d'Acolliment estaran extretes d'aquests llibres.

benèfics, continuadors de la caritat cristiana, en nom dels múltiples drames de la guerra. Tothom podia veure's assetjat per múltiples subscripcions.

Les recaptés són contínues, inacabables, repetides i d'una diversitat aclaparadora, ni un vianant s'escapa del requeriment persistent.

A més, qüestionaven la moralitat de destinar part dels diners a l'organització de les festes recaptatòries. Fins i tot, l'escepticisme els hi permetia sospitar que algú pogués enriquir-se amb aquelles campanyes.²⁷⁶

5.3.2.1 La Casa de Maternitat: d'imatges sagrades a Walt Disney

Al transformar l'administració de la Casa de Maternitat, els revolucionaris van decidir substituir l'austera decoració d'inspiració religiosa per dibujos “Baldisney” a todo color. Les icones nordamericanes no eren interpretades en aquell moment com un símbol de colonització cultural, sinó d'alegria infantil. La reestructuració experimentada a la Casa a partir de l'estiu de 1936 va començar amb la renovació de l'equip rector. A proposta de la FETE fou escollit com a director Ramon Sales Torres, el nou metge seria Josep Roig Gelabert i Josep Reus Papasseit el cap de cuina. El nou director era un mestre procedent de la Petera, grup local que seguí la curiosa trajectòria política durant la República descrita en un capítol anterior, des de JRLI fins al partit de Marcel·lí Domingo, passant pel CRFS i la USC. Sales, membre de la lògia Pitágoras que havia desenvolupat activitats opositores a la dictadura del general de Primo de Rivera, ocupà càrrecs directius en totes aquestes organitzacions polítiques. Josep Reus, també membre de Joventut i de la CRFS, regidor el 1931 —motiu pel qual la legislació de responsabilitats polítiques franquista el sancionà amb una multa de vint mil pessetes que pagà la seva dona mentre ell estava a l'exili francès. Finalment, pel que fa al doctor Roig Gelabert, la delegació falangista de Sanitat a Lleida l'acusà el 1938 d'haver estat l'encarregat *del Abortorium durante la dominación roja*;

---

²⁷⁶ *Acracia*, núm. 150, 16/I/37, pàg. 1 i C., “Els ajuts quimèrics” dins *Acracia*, núm. 69, 18/VI/37, p. 4.

*habiéndose practicado en dicho establecimiento por él una infinidad de abortos.*²⁷⁷

També foren contractats interinament un mínim de quaranta-nou treballadors per substituir al personal religiós del centre —els sous oscil·laven entre les dues mil i les tres mil pessetes anuals, segons la categoria professional. L'antiga direcció no va ser únicament desplaçada, sinó que patí alguns dels efectes de l'onada anticlerical. El comissari de la Generalitat va ordenar en dos ocasions que s'anul·lessin uns comptes corrents que tenien com a titulars a la Superiora de la casa de Maternitat i a internes del centre i que se n'obrissin uns de nous on només hi constessin els noms d'aquestes.²⁷⁸ A més, ja vàrem comprovar com a la Superiora se li havien confiscat propietats urbanes.

L'objectiu declarat de la renovada institució era impulsar els valors revolucionaris, introduir una administració més racional i acabar amb el tradicional concepte d'hospici, entès com un centre gris de tortura, on menyspreaven als nens per pecats heretats. Les religioses que regentaven la Maternitat, es diu ara, només aspiraven a fomentar el sentimentalisme popular per salvar els seus propis interessos, sense manifestar cap preocupació real pels nens. Es critica frontalment la concepció religiosa de la maternitat d'unes dones que no en tenien cap experiència personal i que condemnaven a mares i fills quan els naixements es produïen fora del matrimoni. Les monges s'afanyaven a apartar els fills bastards del vici perquè *en la consciència d'aquelles histèriques quedava així santificada la martirització de les mares*. Les mares solteres eren acollides en un departament anomenat de les boges, una mena de presó on l'única atenció rebuda era la religiosa.²⁷⁹

---

²⁷⁷ Ramon Sales, com també el nou director de la Casa d'Acolliment Miquel Sol, eren mestres municipals pel que el comissari Joaquim Vilà comunicà al comitè municipal que tots dos havien estat *requisats* per la Generalitat (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 1 de setembre de 1936 —AML—). L'acusació falangista contra Roig fou confirmada pel Comissari de policia, encara que apuntà que ho féu forçat (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 4). Com a administrador de la Maternitat trobem a Jaume Campmany Arbonés i com a habilitats del personal a Alfons Serrano i el mateix Jaume Campmany. Entre la documentació de la Generalitat es conserven molts expedients relacionats amb el personal de la Maternitat, de la Casa d'Acolliment i del Casal del Vell: Caixa A-207 expt. 750, caixes A-534-535 expt. 1347-1348, caixa A-611 expt. 1419, caixa A-612 expt. 1426-1427 (ADPL).

²⁷⁸ Caixa C-134 expt. 10939 (ADPL).

²⁷⁹ Una visió molt crítica amb l'antiga administració, al marge de la memòria ja citada, a Ricard BARQUER, "En la inclusa lleidatana, les monges aterroritzaven els infants" dins *Combat*, núm. 55, 28/IX/36, pàg. 4.

Per contra es defensa una concepció científica de l'educació, de la higiene i de la pràctica hospitalària, així com una visió moderna de la maternitat. La mare havia de ser protegida fos quina fos la seva condició, car la maternitat no depenia de l'estat civil de la dona. S'havia de fomentar que les mares reconeguessin i s'encarreguessin personalment dels seus fills perquè *no és igual la llet materna que la mercenària*. I quan això no fos possible caldria impulsar una política d'afillaments per evitar que els orfes creixessin en un centre. Cal notar que aquesta defensa de la maternitat anava acompanyada d'una pejorativa valoració moral de les dides que l'autor del text no explica.

La mateixa posició inspira la manera com s'havia de tractar als nens orfes. Es reivindica el final dels expòsits tristos que desfilaven arrengrats i uniformats pel carrer, per donar a pas a uns nens alegres que podien vestir com la resta de xiquets de la ciutat. Igualment, foren suprimides les visites restringides a un horari determinat i les sortides al carrer deixaren de fer-se en formació.

També s'havien d'introduir noves orientacions pedagògiques que fomentessin la convivència i el sentit crític i de llibertat dels nens. Com a exemple d'aquesta idea s'aplicà la coeducació. Això sí, les encarregades de tenir cura dels nens més petits serien les nenes més grans perquè *desitgem que la nena sobretot, ultra l'escola, posseeixi domini dels afers domèstics: cosir, brodar, cuinar, etc.* Per difondre aquests principis es va posar en marxa un parvulari montessori, dos nivells d'educació infantil, una classe de tall i confecció i una altra de música.

La higiene era un altre valor altament reivindicat. Condemnada la concepció pecaminosa que l'ordre anterior tenia del cos humà, s'havia introduït l'hàbit de la dutxa diària després de construir-ne de noves i de reformar els urinaris. Amb el mateix objectiu s'organitzà una infermeria atesa per professionals i assessorada per un metge. La millora de la dieta va merèixer també la seva atenció

Hem instaurat el berenar, puix que en entrar a la Casa, ens assabentàrem que els infants de la Casa no havien berenat mai.

Però les innovacions difícilment podrien ser assumides en uns vells edificis massa semblants a una caserna.²⁸⁰ S'imposava una redistribució de l'edifici que permetés la formació de petites unitats familiars integrades per grups de nens i una educadora. Com a lloc d'esbarjo es van aprofitar els jardins de la derruïda casa del bisbe i de Sant Llorenç, dues edificacions veïnes a la Maternitat.

L'oratori de les monges es va transformar en una biblioteca infantil i l'església en un teatre dotat amb cabina de projeccions.²⁸¹ Els menjadors van deixar de ser quartelaris per decorar-se amb dibuixos de Walt Disney, *el gran mestre del dibuix infantil*.²⁸² Quan es redactà la memòria estava en projecte una adequació dels patis, la instal·lació de calefacció (*durant l'hivern els nens hi patien un fred molt intens. Era difícil trobar un infant sense les mans i els peus llagats*)²⁸³ i la construcció d'una piscina,²⁸⁴ d'un solàrium, d'un pavelló d'infecciosos i d'unes galeries de joc cobertes, entre altres millores.

El 31 de desembre de 1937 el conseller de Governació i Assistència Social va ordenar el trasllat de la Maternitat de Lleida, amb tots els interns i serveis, a l'antic seminari de Solsona. L'edifici de Lleida havia de transformar-se en l'Hospital Quirúrgic de l'Agrupació d'Hospitals d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est,

---

²⁸⁰ La remodelació dels edificis inicialment no estava prevista per la Generalitat. El 31 de desembre de 1936 el director de l'Institut d'Assistència Social comunicava al Comissari de la Generalitat a Lleida que la gestió de serveis anteriorment no controlats pel govern català i la contractació de nou personal laic suposava la modificació dels pressupostos previstos per assistència social. Aquestes despeses i les dificultats pròpies del moment feien que les reformes als edificis no es contemplessin per l'administració com necessàries (Caixa B-225 expt. 8269 i caixa B-617 expt. 9894 —ADPL—).

²⁸¹ Per adaptar l'espai a la nova funció va ser necessari instal·lar llum elèctrica a l'antiga església. El Taller Elèctric Col·lectiu CNT presentà un pressupost de 6.155'85 pessetes per fer l'obra, mentre que el Taller Elèctric Col·lectiu UHP n'elaborà un altre de 3.283'85 pessetes. Naturalment s'optà per la segona opció (Caixa B-309 expt. 8506 —ADPL—). A finals de 1936 la Casa d'Acolliment va cedir a la Maternitat, per ordre de Joaquim Vilà, un aparell de projeccions cinematogràfiques per entretenir als nens (Caixa A-207 expt. 750 —ADPL—).

²⁸² El Taller Col·lectiu de Pintors UGT-CNT va presentar el 26 de gener de 1937 un pressupost de 1.044 pessetes per redecorar l'oratori de les monges *con dibujos "Baldisney" a todo color*. El Taller proposà la mateixa decoració per als remodelats menjadors infantils (2.162 pessetes). Caixa A-274 expt. 11258 (ADPL).

²⁸³ Es conserven uns pressupostos molt detallats, presentats per l'empresa lleidatana de Llorenç Domingo, per realitzar les obres de calefacció i d'instal·lació de l'aigua calenta, a més de fulletons de la maquinària a instal·lar. El pressupost està datat el 21 d'agost de 1936 i arriba a les 44.229'90 pessetes (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

²⁸⁴ El Comissari autoritzà l'obra de construcció de la piscina el 25 de gener de 1937 després d'avaluar el pressupost presentat pel consell d'empresa de la Col·lectivitat Obrera de Mosaics i Aplicacions amb Cement (13.167'52 pessetes). Segons el director de la Maternitat *una de les iniciatives que amb més interès tenia pregada la Comissaria, des de la mateixa data de la incautació d'aquesta Casa, era la construcció d'una piscina on poguessin els nens banyar-se i executar l'esport de la natació* (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

encara que continuaria sent propietat de la Generalitat.²⁸⁵ La decisió va rebre diverses crítiques des de la ciutat. Algunes veus ho lamentarien argumentant que els necessaris esforços que calia fer en benefici de l'exèrcit no tenien perquè pagar-los els nens, existint altre edificis grans i moderns a Lleida *que no serveixen per gran cosa més que per a fer-hi cigars uns quants ciutadans que s'avorreixen, amb les mans plegades tot el dia, i per a satisfer puerils vanitats.*²⁸⁶

Per organitzar-ho tot es va concedir un ajut de vint mil pessetes a la comissaria de la Generalitat, perquè l'operació no era un simple trasllat. El director Ramon Sales havia demanat que abans de portar als interns s'acomodés la nova seu per operaris dels tallers de la Generalitat —reforma de les instal·lacions elèctrica i sanitària, desinfecció i blanqueig de les sales, instal·lació de motors i de màquines de rentar, millora de la cuina, revisió dels dipòsits d'aigua i de les canonades, repàs de la fusteria, construcció de prestatges i de nous envans, així com altres obres menors. També es va haver de contractar nou personal a Solsona. Segons l'encarregat del Negociat d'Arquitectura i Serveis Auxiliars de la Comissaria els diners a invertir en les reformes necessàries serien els següents:

Obres molt urgents	38.316 pessetes
Obres urgents	36.995 pessetes
Obres convenients	57.370 pessetes

A més, la Casa no podia trencar la seva relació amb el departament de Maternitat que continuaria funcionant a la ciutat de Lleida. Per tant, calia mantenir una representació de la Maternitat a l'antic local de rambla d'Aragó per donar informació a les famílies dels acollits, recollir encàrrecs, assessorar el públic pels casos de dides, tramitar els expedients d'ingrés, etc.

Les relacions entre el personal civil de la Maternitat i els nous ocupants de l'edifici no foren precisament cordials. El 25 de desembre el comissari Vilà comunicava al cap de Sanitat de l'Exèrcit de l'Est que el trasllat no estaria finalitzat el dia 1 de gener perquè l'exèrcit no els hi havia facilitat el nombre de camions necessaris per fer l'operació. Però el més evident fou el desmantellament

²⁸⁵ Caixa B-309 expt. 8504 (ADPL). Inicialment s'havia pensat organitzar la Maternitat al Santuari del Miracle (aprofitant un convent benedictí i una hospederia) de Riner (proper a Solsona), però l'acondicionament resultava massa car —la confiscació de l'hospederia per part de la Generalitat data de la primavera de 1934— (Caixa B-617 expt. 9904 i 9905 —ADPL—).

²⁸⁶ *L'Ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 2.

de part de l'obra feta a la Casa i que tantes lloances havia merescut en la *Memòria* repetidament comentada. El mateix cap de Sanitat presentà una protesta a la Generalitat el 21 de gener perquè en l'operació de trasllat s'havien arrencat vidres, vàters, banys, dutxes, aixetes, aparells elèctrics, etc. El militar es queixava perquè segurament eren elements que no podrien reutilitzar-se a Solsona i en el futur podia donar lloc a reclamacions o a responsabilitzar als soldats de les destrosses.²⁸⁷

El viatge dels nens sembla que no va anar acompanyat de gaires atencions per part de les autoritats, si més no segons una crònica publicada per *L'Ideal* — que ja hem vist com havia adoptat una postura crítica davant d'aquesta decisió. El dia 13 de gener van sortir els dos-cents nens que hi havia al centre en vuit autòmibus entre la indiferència general, sense cap acomiadament oficial. En canvi van ser rebuts pels solsonins, encapçalats per Francesc Viadiu, amb una festa i un discurs de benvinguda pronunciat per un nen del poble.²⁸⁸ Tot i els problemes, la premsa va publicar una breu crònica de la visita realitzada pel comissari de la Generalitat Josep Sastre al centre a començaments de març en la que es destacava la bona atenció que rebien els nens i l'eficàcia de l'administració i personal. L'únic problema que es contemplava era la manca d'un vehicle per proveir-se de queviures.²⁸⁹

5.3.2.2 De la Casa de Misericòrdia a la Casa d'Acolliment

L'antiga Casa de Misericòrdia va ser rebatejada amb una denominació que volia fer oblidar el passat de la *societat anacrònica, ancorada en prejudicis, supersticions, castes feudals i religió*. El nom de Casa d'Acolliment s'adeia més amb la moral revolucionària. Tanmateix no va ser aquesta la primera opció, com li va comunicar el 5 d'agost el director de la Casa al Comissari de la Generalitat²⁹⁰

²⁸⁷ Caixa B-617 i 618 expt. 9910 i 9921 (ADPL).

²⁸⁸ *L'Ideal*, núm. 100, 22/I/38, pàg. 3. Tanmateix, no podem oblidar que Viadiu era un membre destacat d'ERC i que els republicans no ocupaven llocs de responsabilitat importants a Lleida.

²⁸⁹ *UHP*, núm. 497, 9/III/38, pàg. 4. En el mateix viatge Sastre també va visitar el sanatori d'Os de Balaguer amb idèntiques valoracions positives.

²⁹⁰ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL).

Per tal de treure el caire depriment d'incluseria que té actualment la Casa, proposo a la vostra consideració sigui canviat el nom de la mateixa per "Casa d'Assistència Social" sense que això sigui definitiu ja que al donar la definitiva estructuració, a la Casa, serà escollit, d'acord amb la F.E.T.E. de Escola Politécnica.

I com s'havia fet amb la Maternitat, també la direcció i el personal de la Misericòrdia fou renovat. El dia 22 de juliol de 1936 s'anunciava per la ràdio que el nou director seria Miquel Sol Torres. El nomenament fou proposat per la Comissaria, amb el necessari vist-i-plau del Comitè Popular. El mateix Sol Torres reconeix en la introducció de l'esmentada *Memòria* de 1937 que no tenia experiència en la matèria, però que es veié amb l'obligació d'acceptar el càrrec per les dificultats del moment i tenint en compte la seva llarga trajectòria en l'educació infantil. L'1 d'agost de 1936 s'incorporaria com a metge Humbert Torres Barberà.

La Casa d'Acolliment ocupava una plantilla considerable.²⁹¹ Segons una nòmina del 25 d'octubre de 1937, hi havia un total de seixanta-quatre treballadors contractats com a personal circumstancial —infermeres, auxiliars del guarda-roba i del servei domèstic, vetlladores, mossos, educadors i mestres, assistents socials, etc.— en substitució dels religiosos expulsats. Aquest personal va ser seleccionat a través d'exàmens preparats per delegats de la FETE, buscant que, a més de ser representants del poble, tinguessin una mínima cultura. També es considerava positiu que la majoria de les contractades fossin mares. Al llarg del primer mes van conviure religiosos i treballadors laics però, segons la *Memòria*, els primers boicotejaven la nova administració.

També hi consten trenta-quatre persones més de plantilla —educadors, caps de taller, professors, oficials de diversos oficis—, la pràctica totalitat dels quals hi havien ingressat abans de la guerra i alguns abans de la República. Entre aquests treballadors més antics hi ha un seguit de zeladors de difícil reciclatge, que mantenien *antics mètodes anacrònics ciutadans*. Els sous del personal oscil·laven entre les dues mil i les quatre mil pessetes anuals, segons la categoria.

Com en el cas anterior s'atacà la política que fins aquell moment s'havia seguit a la institució —penosa situació dels acollits, disciplina quartelària, alimentació escassa i dolenta, separació de nens i nenes encara que fossin germans o

---

²⁹¹ Entre el 30 d'agost de 1936 i el 25 d'octubre de 1937 hi ha diverses relacions de treballadors que oscil·len entre les quaranta i les noranta-vuit persones.

separació de marits i mullers perquè al centre també hi havia matrimonis d'ancians acollits. El reglament renovat acaba amb els uniformes dels nens i amb les sortides al carrer escasses i militarment ordenades. Tanmateix, això no vol dir que s'ignoressin un mínim de normes.

El regidor de cultura Adolfo Justes (CNT) va trametre per carta al director de l'escola de la Casa d'Acolliment un seguit de normes de conducta que calia ensenyar als nens que assistissin a sessions cinematogràfiques fora del centre.²⁹² Havien d'anar sempre acompanyats de mestres, els quals se situarien a la porta d'entrada per controlar que tots els nens fossin de la seva escola. Un cop dins de la sala s'asseurien ordenadament seguint les indicacions dels acomodadors —els més petits al davant i els més alts al darrera, *i al mig els d'estatura regular*. La sortida també havia de ser ordenada, els nens sortirien afilerats pels passadissos i sense saltar pels seients. Abans d'assistir a les sessions els mestres haurien explicat a l'escola aquestes normes i als nens reincidents serien castigats sense més sortides.

Una part important de les crítiques adreçades a l'etapa anterior se centraven en la negació del sexe a què eren sotmesos els interns. Especialment les nenes i les noies eren educades per les monges en l'odi en vers l'altre gènere. Curiosament, però, l'ètica renovadora no qüestionava alguns prejudicis morals tradicionals. Els revolucionaris creien que la convivència separada dels sexes fomentava la masturbació i continuaven defensant el tòpic que aquesta pràctica afavoria l'extensió de malalties com la tuberculosi. A més asseguraven que la separació havia inclinat alguns nois i ancians cap a l'homosexualitat, definida com *casos d'inversió sexual (...) vergonyosos i repugnants* —un tema en el que no volien incidir gaire per no *ferir la moral ciutadana*. L'origen del mal era una educació retrògrada, però les conseqüències —masturbació i homosexualitat— continuaven sent analitzades per la moral revolucionària com un vici pernicios.

Enfront d'aquells problemes tradicionals, la *Memòria* es felicita perquè havien aconseguit imposar la coeducació i la convivència sense cap *cas sexual*. Simplement s'havien hagut de vèncer algunes reticències morals dels interns, especialment entre el sexe femení. L'educació sexual que els nois rebien possibilitava que les sortides nocturnes, en aquell moment ja autoritzades, no

---

²⁹² Caixa A-207 expt. 750 (ADPL). La carta té data del 5 de desembre de 1936.

haguessin comportat cap cas de malaltia venèria. Els nois aprenien els necessaris *coneixements de profilaxi* i a fer un *ús discret de les seves necessitats* —la *Memòria* reconeix que els sous per treballar als tallers de la Casa servien per pagar aquests *vicis-necessitats fisiològiques*. Les noies, per la seva banda, rebien l'educació adient per portar la felicitat a les seves llars i per protegir-se dels *perills*.

Els ancians acollits també havien millorat la seva qualitat de vida gràcies a una merescuda llibertat de moviments. A més, ells podien gaudir de distraccions —sala de jocs, billars requisats i treballs fàcils i remunerats per satisfer els seus *petits vicis*— i elles de treball voluntari i remunerat.

Novament la qüestió higiènica i sanitària rep una atenció preferent. Sembla que l'administració anterior només tenia per a les trenta monges i els gairebé tres-cents cinquanta acollits cinc banyeres i tres dutxes, i encara amb poca aigua. Els acollits podien portar la mateixa roba interior durant un mes i que la roba del llit no es canviava més que cada dos. Per altra banda, el director de la Casa recordà a l'odontòleg dels establiments d'Assistència Social l'obligatorietat de fer visites mensuals als nens acollits, servei que tenia molt abandonat.²⁹³

La Casa d'Acolliment també tenia una missió educativa, i així es va reforçar l'escola per a cecs i la de música i se n'organitzà una de pintura. El diari *Combat* dedicà un llarg reportatge a l'escola de cecs de la Casa d'Acolliment, destacant els mateixos valors renovadors que apareixen en les *Memòries*. Tanmateix, quan l'articulista parla de l'educació dels sord-muts es pot comprovar que el llenguatge utilitzat encara no s'havia transformat totalment, ja que explica *la dificultat amb que s'ensopega en l'educació d'aquests anormals* els quals no estan a l'alçada dels cecs, i es barregen les disminucions psíquiques amb aquesta sensorial.²⁹⁴ En aquestes escoles especialitzades hi podien assistir nens de fora de la Casa per facilitar la futura integració dels acollits i enriquir la convivència. La biblioteca s'amplià amb llibres científics i tècnics i amb *poca i bona novel·la*. Tots els canvis eren possibles gràcies a la incorporació d'un personal educatiu renovat.

També la tasca als tallers estava pensada per afavorir la reinserció social dels acollits un cop emancipats. Les feines que es feien en aquests tallers estaven força

---

²⁹³ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL).

²⁹⁴ *Combat*, núm. 104, 25/XI/36 pàg. 4 i núm. 109, 1/XII/36, pàg. 4.

sol·licitades per les noves i múltiples dependències de la Generalitat a Lleida, el que generà alguns problemes.²⁹⁵ El director es queixava perquè *Comitès de tota mena s'han cregut amb el dret d'usar i abusar dels tallers de la Casa*, amb el qual els pressupostos assignats es veien sempre sobrepassats. Utilitzà també uns arguments, en un escrit adreçat al comissari Vilà, que qüestionaven l'excessiva burocratització que comportava la revolució

(...) la creació d'infinat d'oficines de despatxos que s'han creat de nou pel millor servei i organització de la nostra revolució, existeix no pas per la ineficàcia dels mateixos i per ineptitud del personal dirigent, sinó, perquè han de desenvolupar un treball excessiu a la vegada que desconectat per la manca de control i per que no dir-ho, perquè tot-hom es creu amb dret de demanar reformes, obres i instal·lacions que importen quantitats considerables que no estan consignades en pressupost. Aquesta desorganització fa que els tallers principalment de pintura, mecanic i fusteria siguin portats d'ací per allà amb una perdua considerable de temps que podria aprofitar-se si s'implantés un ordre o bé d'urgència, o de desenrotll de treball a la vegada que limitant-se a aquelles dependències que depenen d'aquesta Comissaria Delegada.

A més de totes aquestes reformes morals i funcionals, també es va impulsar la reforma de l'edifici en nom de l'esperit revolucionari perquè, en paraules del director²⁹⁶

Sense cap mena de dubte, en l'actualitat que travessem s'ha iniciat i es porta a terme, la reconstitució d'una nova societat més igualitària i humana que la que s'acaba d'enderrocar. D'aquesta humaníssima tasca de realçament popular, cal que hi toquen llurs beneficis tots els estaments del nostre poble, fins i tot els que per la seva dissort es troben asilats als Establiments d'Assistència Social, per la qual cosa s'han hagut de començar i hauran de convertir-se en realitats, algunes petites obres de reforma en els dits Establiments per a què dintre de les possibilitats econòmiques disponibles, es pugui proporcionar a la població asilada una major comoditat i higiene.

Les reformes materials van consistir en la construcció d'un dipòsit d'aigua i d'una caldera d'aigua calenta, l'ampliació de banys i dutxes, la instal·lació d'uns frigorífics i de calefacció²⁹⁷ i l'organització de nous dormitoris. Es van millorar els serveis mèdics amb noves infermeries —la de les dones i la de les nenes van ser separades perquè *era depriment tenir barrejada la joventut i la vellesa*— i amb la millora de la farmaciola. També s'havia intentat fer més agradables les zones d'esbarjo i els menjadors, tot i que les obres no foren sempre fàcils per

²⁹⁵ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL). Als tallers de la Casa d'Acolliment es feien els treballs de linotípia de força publicacions editades en diverses impremtes de Lleida durant la guerra. Al ser ocupada la ciutat es va fer càrrec dels tallers el linotipista Estanislao Agustí Torres, fins que foren controlats pel secretari general de Beneficència de Guerra Luis Piñana (Causa General. Peça 6, llig. 1469 -1-, expt. 3 —AHN—).

²⁹⁶ Caixa A-535 expt. 1348 (ADPL).

²⁹⁷ També fou l'empresa de Llorenç Domingo l'encarregada de fer les obres de la calefacció a la Casa d'Acolliment, amb un pressupost de 80.386'60 pessetes (7 d'octubre de 1936). Uns mesos després (19 d'abril) el preu de l'obra s'havia pujat fins a les 96.209 pessetes per les dificultats d'aconseguir alguns materials (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

l'encariment del material de construcció. L'administració no responsabilitza a la guerra d'aquesta circumstància, sinó al fet que l'obra regeneradora no comptava amb *tota la comprensió de part d'un proletariat apàtic que no entén la nova situació*.

Per un futur quedaria l'ampliació de la cuina, la construcció d'un gimnàs i d'una piscina de vint-i-cinc metres, la transformació de l'església en una sala d'espectacles, l'organització de noves seccions culturals —orfeó i dansaires—, la creació d'un granja avícola per resoldre part del problema alimentari i per ocupar als ancians i la instal·lació d'un solàrium per impulsar la medicina natural.

L'antic local de les Germanetes dels Pobres va quedar el 27 d'agost de 1936 també sota el control de la Generalitat. Sota el nou nom de Casal del Vell, la gestió d'un centre amb 122 interns va ser encarregada a la direcció de la Casa d'Acolliment. El primer metge escollit per vigilar la salut dels ancians fou Joan Llorens Fàbrega, encara que després podem trobar a Francesc Serra Salses i Antoni Sanuy Prenafeta (metges de dones), Francesc Blàvia Pintó i Francesc Miró Cabestany (metges per als homes) i Miquel Hellín Sol (metge veneri).²⁹⁸ A partir del gener de 1937 els ancians passaren directament a la Casa d'Acolliment i el Casal es transformà en la seu de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats.

En aquest cas, a més de la visió de les autoritats republicanes tenim la dels vencedors de a guerra. Segons el Bisbat l'edifici de les Germanetes del Pobres va ser ocupat el 20 de juliol de 1936. En els primers dies el comitè popular va garantir uns proveïments abundants i va mantenir a les monges en els seus llocs de treball, tot i que amb un nou director. Les noves normes, considerades perjudicials en la postguerra perquè *entristiren* als ancians, contemplaven que poguessin sortir al carrer tots els dies, que hi hagués comunicació lliure entre els residents d'ambdós sexes i la prohibició de celebrar culte. Les monges van aconseguir amagar el capellà del centre i van poder celebrar misses i rebre la comunió fins el 15 d'agost. Finalment van abandonar la casa el tres de setembre per ordre de la Casa Mare i es traslladaren a Barcelona —fins aquella data havien mantingut

---

²⁹⁸ L'administrador del Casal era Gregori Baldrich i l'encarregada Umbelina Martínez Rabadan. Joan Llorens fou designat pel Col·legi de Metges després de l'esclat de la guerra, amb un sou anual de quatre mil cinc-cents pessetes. Fins a cinquanta-cinc persones —totes afiliades a la UGT— van ser contractades interinament per substituir al personal religiós, amb un sou que oscil·lava entre les dues mil i les tres mil pessetes anuals segons la categoria. (Caixa A-611 expt. 1420 —ADPL—).

l'hàbit. Després de l'ocupació el convent i l'asil estaven gairebé destruïts pels bombardeigs i ocupats pels soldats.²⁹⁹

A propòsit de l'acolliment d'ancians es plantejà a *Acracia* una polèmica entre el diari i un ciutadà per una banda i el comissari de la Generalitat per l'altra. Miquel Vidal Perelló, un ancià de setanta anys, malalt i sense familiars, pretenia entrar a la Casa d'Acolliment. Però l'ingrés no resultava fàcil per la gran quantitat de gestions i de papers que calia fer

(...) solo se precisa la oportuna instancia al Comisario de la Generalidad, la partida de nacimiento y los certificados de amillaramiento y de residencia, sin descuidar la cédula personal; todo lo cual han de firmar, rubricar y sellar otras tantas personas.
(...) La acción de la justicia es ahora rapidísima; pero en tantas otras cuestiones, como la que acabamos de relatar, se siguen los mismos procedimientos de antaño. Hoy como ayer ... Los decretos, son decretos y las leyes, leyes.

Segons el comissari Vilà l'article recollia informació errònia i lamenta que *la gent vulgui treure's els parents vells de casa*. Per demostrar que els ingressos eren àgils, apunta que des de l'inici de la guerra havien ingressat als establiments benèfics cent cinquanta-tres persones.³⁰⁰

5.3.2.3 Més iniciatives d'assistència social

L'ajuntament, com en la resta d'àmbits ciutadans, també va intervenir en el camp de l'assistència social. Concretament, una de les primeres tasques del comitè municipal fou la confiscació del convent de Santa Teresina, al carrer Comandant Baiget, per transformar-lo en refugi de pobres. Al mateix carrer hi havia un alberg per a passavolants però en una visita que hi realitzaren Félix Lorenzo i Balbíz Izquierdo van comprovar que estava en un estat deplorable. El convent havia de ser reformat i equipat amb el mobiliari necessari, especialment llits.³⁰¹

Les necessitats de guerra, però, van frenar les obres fins que es van reprendre el març de 1937 amb el regidor anarquista Agustí Villas. S'hi va instal·lar un dormitori amb una dotzena de llits i vuit habitacions individuals per a

²⁹⁹ Causa General. Peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 (AHN).

³⁰⁰ *Acracia*, núm. 177, 17/II/37, pàg. 1 i núm. 178, 18/II/37, pàg. 2

³⁰¹ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 15 i 18 de setembre de 1936 (AML).

dones, a més de serveis complets de bany i dutxa, una barberia i un servei de desinfecció. Dues dones s'encarregaven de la neteja i d'atendre als acollits

*(...) no se trata en este caso de crear un refugio más para los pobres simplemente, sino que tiende a hacer más llevadera la existencia a estos seres viejos y sin familia que antes iban de pueblo en pueblo en demanda de limosna.*³⁰²

Les forces polítiques d'esquerra i els sindicats tenien al país una llarga tradició en l'articulació de les seves pròpies organitzacions de socors. Així, el Socors Roig Internacional³⁰³ i el Socors Internacional Antifeixista (anarquista) van tenir una important presència a la ciutat durant la guerra.

El SIA s'organitzà a mitjans de setembre de 1937, ocupant el càrrec de delegat local Francesc Tomàs, el qual s'adreçava al secretari del sindicat d'Administració i Distribució per demanar-li suport

*Esperamos estareis informados de la constitución del Comité de Solidaridad Internacional Antifascista cuyo domicilio social es Paheria nº 14 Principal (el mateix de la seu de la Federació Local dels Sindicats Únics), dicho Comité necesita la ayuda de todos los trabajadores, por lo cual esperamos hareis todo cuanto esté a vuestro alcance para prestarnos la ayuda moral y material tan pronto tengamos el sello os mandaremos los comunicados firmados y timbrados por este Comité.*³⁰⁴

Segons Tomàs va ser necessari crear el SIA a Lleida perquè el SRI actuava seguint una tendència política massa propera al PSUC. El SIA, en canvi, representava segons els anarquistes la solidaritat sense distingir colors dins l'antifeixisme.³⁰⁵ Un nou front d'incomunicació entre les forces catalanes.

També va mantenir el seu funcionament la Creu Roja, de la que en tenim alguna informació per la investigació que en la postguerra realitzaren les autoritats franquistes sobre l'actuació de Francesc Fontanals Hellín. Aquest funcionari de la Diputació i periodista —escrivia a *El País*— va ser durant la guerra secretari de la subdelegació pel front d'Aragó i per la província de Lleida d'aquesta organització. L'estiu de 1936 era president de l'Assemblea local el doctor Josep Cava Comabella, que va ser qui, segons Fontanals, li demanà la col·laboració.³⁰⁶

³⁰² *Acracia*, núm. 206, 23/III/37, pàg. 2.

³⁰³ Al fons documental de Salamanca es conserven més de 500 fitxes d'estudiants de Lleida afiliats al SRI (Carpeta 9. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—)

³⁰⁴ Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 9 i 54 (AHN-Sección GC). També es conserven alguns actes de les reunions del SIA entre el 9 de novembre de 1937 i el 10 de març de 1938.

³⁰⁵ *Acracia*, núm. 388, 22/X/37, pàg. 1.

³⁰⁶ Segons un informe elaborat per la depuració del personal de la diputació provincial el mes de setembre de 1938, el doctor Cava va estar tota la guerra al capdavant de la Creu Roja. L'informe el considerava com una persona afectada a la causa vencedora, militant de la Lliga (Fons del GC —AHPL— expt. 14 llig. 33). La tardor de 1937 va ser nomenat director de l'Hospital Comarcal de Vielha (*L'Ideal*, núm. 87, 22/X/37, pàg. 3).

Segons un entrevista que Fontanals concedí al diari *Acracia*, una de les principals activitats de la Creu Roja era la recerca d'informació sobre l'estat de familiars i d'amistats residents en la zona franquista. En un any de guerra a les oficines del número 7 de l'avinguda de la República, antic bar Sport, s'havien tramés més de sis mil sol·licituds i contestat més d'onze mil preguntes. En la declaració que Fontanals presentà al govern civil el 1939, per qüestions lògiques, només parlava de les gestions que a la Creu Roja es feren per protegir a persones perseguides.³⁰⁷

L'hospital de sang de la Creu Roja es va instal·lar al que havia estat edifici dels Pares Franciscans i que al començament de la guerra va ocupar la CNT. Després de l'ocupació l'exèrcit franquista va mantenir-lo com a centre de sanitat militar.³⁰⁸

5.3.3 ELS REFUGIATS ARRIBEN A LA CIUTAT

Sabem ja que la proximitat de Lleida al front aragonès va canviar radicalment la fesomia de la ciutat pel pas de milícies i de tropes i per l'arribada de ferits, però encara hi ha un altre factor que radicalitzà el canvi d'imatge. I és que tant la ciutat com les comarques de Ponent van ser un focus d'atracció important de població desplaçada pels fronts de guerra.

Un dels motius que més aviat mobilitzà l'opinió pública i la premsa local, com passava a la resta del país, fou la sort del poble madrileny resistent. Amb les notícies sobre el setge de Madrid començaren a aparèixer referències dels

---

³⁰⁷ *Acracia*, núm. 309, 21/VII/37, pàg. 4. Durant l'etapa del front Fontanals va viure a Lleida i treballà a la redacció del diari *Ruta*. Un cop acabada la guerra abandonà la ciutat i s'ocupà de la secretaria de l'ajuntament de Robres, una localitat de la província d'Osca. La primavera de 1939 va ser detingut i tancat a la presó d'Osca per ordre del delegat d'Ordre Públic de Lleida. Sembla que no li van concretar massa el motiu de la detenció. Informes de la delegació i del Servei d'Informació i Policia Militar en possessió del govern civil d'Osca, qualificaven Fontanals de simpatitzant de la causa republicana (el diari *El País* és qualificat com frontpopulista i roig). Tanmateix, a finals d'estiu el governador de Lleida ordenaria l'excarceració de Fontanals (*es interés mío que estas detenciones no se prolonguen injustificadamente*). Així va poder prestar declaració a Lleida, concretada en una llarga declaració jurada sobre la seva actuació política i professional des de principis de segle que inclou un llarg enfrontament polític i personal amb els homes de JRLI per la seva trajectòria de persona d'ordre. Finalment seria posat en llibertat. Durant aquest període el governador de Palma de Mallorca havia intercedit pel detingut, ja que era cunyat del delegat d'Ordre Públic balear (Fons del GC —AHPL— expt. 59 llig. 28 i expt. 1 llig. 42).

³⁰⁸ Causa General. Peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 (AHN).

bombardeigs sobre la ciutat, de les morts de nens i de la població que fugia en direcció a Catalunya. A Lleida va passar el mateix que a bona part de poblacions catalanes i la solidaritat amb els madrilenys va sensibilitzar els ciutadans. En aquest context l'alcalde Félix Lorenzo s'adreçava als lleidatans

La resistencia heroica de Madrid, que simboliza, que refleja el espíritu antifascista del pueblo español, merece la ayuda moral y material de todas las regiones. Lérida, Cataluña, ha demostrado y demuestra con hechos tangibles su espíritu invencible en defensa de la revolución, acoge a los refugiados de los pueblos invadidos, ha enviado sus hombres a los frentes de Madrid para sostener la lucha y rechazar al invasor, ahora precisa no un nuevo sacrificio, porque en estos tiempos heroicos los actos más sublimes constituyen hechos corrientes, sino una demostración más de nuestra solidaridad con el vecindario y milicias de Madrid, consistente en enviar a la capital de la República todo el pan que la ciudad de Lérida tendría que consumir en el día de mañana. Mañana, pues, no se venderá pan en Lérida; el pan que habría de consumirse mañana en nuestra ciudad, será enviado íntegramente en Madrid. El sábado será distribuida la habitual ración doble, con arreglo a las normas establecidas. Espera que el pueblo de Lérida acogerá con aplauso esta gesta humanitaria, fraternal y revolucionaria³⁰⁹

A més de la reducció de la dieta, també s'organitzà una expedició que havia de portar queviures per carretera —quatre camions— i ferrocarril —quatre vagons de tren. La delegació municipal anava encapçalada pel regidor de cultura i per representants d'altres localitats veïnes que també havien participat en la campanya solidària realitzada a partir d'una subscripció pública.³¹⁰ Una altra manera d'obtenir recursos pels *herois de Madrid* va ser un concert celebrat el dia 26 de maig de 1937 al Teatre Eliseu Reclús per part de la Banda Municipal de Madrid que dirigia Pablo Sorozábal.³¹¹

Tanmateix, la part més important de la mobilització promadrilenya no havia de ser la que centrés els seus esforços cap al centre de la península sinó la que actués a la pròpia Lleida. L'impacte de les informacions publicades a la premsa sobre els efectes del setge van conscienciar els representants de les forces polítiques, els quals s'apressaren a organitzar un comitè que gestionés l'allotjament dels nens procedents de la capital espanyola.³¹²

³⁰⁹ *Acracia*, núm. 196, 11/III/37, pàg. 2 i *Adelante*, núm. 34, 11/III/37, pàg. 2.

³¹⁰ El carregament estava format per: 20.000 kg de farina de blat, 12.400 de mongetes, 4.080 de lleties, 2.100 de patates, 420 de cebes, 750 d'arròs, 480 de sucre, 1.020 d'ordi, 510 dotzenes d'ous, 73 kg d'ametlles, 400 d'oli, 201 jerséis, 13 parells de mitjons, 10 caixes de pots de llet condensada, 500 kg de porc, 350 de sabó, 300 de conserva vegetal, 2 caixes grans de material sanitari, 2 corders, 41 gallines i 40 conills (*Acracia*, núm. 209, 26/III/37, pàg. 2). Entre els números 214 i 222 d'*Acracia* es va publicar un reportatge de l'expedició en nou capítols.

³¹¹ *Acracia*, núm. 262, 27/V/37, pàg. 1 i *L'Ideal*, núm. 66, 28/V/37, pàg. 3.

³¹² *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2. No tots els refugiats madrilenys que van arribar a Lleida fugien del setge de l'exèrcit franquista. El governador civil es va encarregar d'adreçar al ministeri de la Governació

Aquesta operació es convertí en el primer pas cap a la formació del Comitè Prorefugiats, que després s'anomenaria Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats.

L'organisme estava integrat per³¹³

Gabriel Latasa Aranguren	UGT, president en representació del comissari de la Generalitat
Josep Galceran Borrell	secretari
Josep Alcobé Biosca	UGT
Josep Ribes Biosca	CNT
Antonio Latorre Cándido	CNT, regidor d'Assistència Social
Mercedes Sanch Parramon	procedent del SRI i d'Ajuda Infantil de Rereguarda

La seu social del comitè va ser l'antiga oficina del Registre de la Propietat (avinguda Blondel, núm. 13, baixos), el personal de la qual va passar a treballar pels nous titulars de les dependències.³¹⁴ Posteriorment, a finals de gener de 1937, les oficines van haver de traslladar-se al primer pis del Casal del Vell (rambla d'Aragó, núm. 5) per la creixent activitat d'un servei que veia com la seva activitat es multiplicava a mesura que avançaven els mesos de guerra.

El 29 de novembre de 1936 arribaven cinc-cents madrilenys que el comitè s'encarregà de distribuir en diferents poblacions —Mollerussa, Tàrrega, Torregrossa, Fondarella, Vila-sana i Miralcamp. La setmana següent eren vuitanta més amb destí a Aitona. Un cop arribats a les localitats d'acollida, els refugiats eren assistits per famílies locals.³¹⁵

La solidaritat s'havia manifestat immediatament, però la seva aplicació no era fàcil. L'organització del comitè —el POUM n'havia quedat exclòs— i la manera d'acollir als refugiats plantejarien les primeres crítiques. *Combat* s'encarregaria d'obrir el debat amb una editorial titulada *Volem parlar dels refugiats, també* en la qual es recordava la tradicional tasca del Socors Roig vinculat a la seva formació política.³¹⁶ També desaprovaven la forma com eren acollits els refugiats, diferenciant-ho de l'estratègia adoptada pel POUM. El partit

una denúncia presentada per una vídua madrilenya el maig de 1939. Segons la seva declaració va venir a Lleida per escapar-se dels revolucionaris de la capital que havien afusellat els seus dos fills el juliol de 1936. En la denúncia explica amb tot detall els fets i identifica a tots els que considerava responsables de les morts (Fons del GC —AHPL— expt. 37 llig. 120).

³¹³ Els comitès comarcals de refugiats es van crear a partir de l'ordre de la Generalitat del 17 d'octubre de 1936. Pel que fa a la seva composició, José M. Álvarez Pallás cita a Gabriel Latasa —socialista que hem trobat en el primer comitè municipal i en diversos càrrecs relacionats amb la gestió dels proveïments— com a un dels primers responsables d'aquest comitè instal·lat en un ampli pis del carrer cardenal Remolins, Francesc Layret durant la guerra (*Lérida bajo la horda*, pàg. 75). També s'aporta aquest nom *UHP*, núm. 105, 3/XII/36, pàg. 2. En canvi *Acracia* dona el nom de Josep Soler Rocafull, secretari general de la UGT.

³¹⁴ *Acracia*, núm. 107, 29/XI/36, pàg. 2.

³¹⁵ *Acracia*, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 2.

³¹⁶ *Combat*, núm. 120, 14/XII/36, pàg. 1.

havia organitzat la Colònia Isidre Gonzàlez que, segons l'editorial, tenia un funcionament perfecte sense interessos partidistes. L'argument central de la crítica es dirigia al desarrelament generat. Sovint les famílies eren instal·lades en cases confiscades als dretans i als cacics locals, el que podia crear desmoralització al fer-les viure en un ambient molt allunyat de la revolució. En canvi, la colònia del POUM per a refugiats de Madrid mantenia la convivència, no separava les famílies, evitava els problemes de llengua, de costums i d'enyorança, i les permetia viure *sense cap coacció i amb més tranquil·litat i confiança*.

Però tot i les diferències de criteri el comitè va servir perquè els refugiats rebessin ajuts en forma de roba, vals pels menjadors comunals, allotjament, etc. Per accedir a aquestes prestacions havien d'obtenir un carnet, a les mateixes oficines del comitè, que els hi acreditava la condició de refugiat. Amb la mateixa intenció de millorar la qualitat de vida dels desplaçats, el comitè publicava el butlletí *El Refugiado*, dirigida Josep Aresté i Gabriel Latasa, des del 31 de març de 1937. La seva missió era informar de les tasques del comitè i facilitar les relacions, la comunicació i la localització dels refugiats. Es pretenia repartir un exemplar gratuït a cada refugiat de les comarques de Lleida i s'editava amb recursos de la Generalitat des de la impremta de la Casa d'Acolliment.³¹⁷

Un dels objectius declarats del butlletí era evitar als refugiats, o als seus familiars, viatges innecessaris per intentar localitzar a algú. El comitè estava especialment preocupat per aquesta qüestió, ja que sovint els desplaçaments eren capricis generadors de moltes despeses. Sembla que a Lleida arribaven diàriament refugiats d'altres pobles amb permisos poc rigorosos dels comitès locals, quan a Lleida funcionava el racionament d'aliments. El comitè comarcal havia d'autoritzar aquests viatges.³¹⁸

Però tot i les diferents estratègies plantejades per aquest comitè, no fou possible evitar el problema de la congestió creada per la presència dels refugiats a la ciutat. Per la seva banda, l'ajuntament també va intentar aportar solucions a través del pla dissenyat per una ponència municipal organitzada per fer front al

---

³¹⁷ La revista va acomodar-se als canvis institucionals en la política d'acolliment de refugiats, pel que a partir del 16 d'agost de 1937 passà a tenir com a subtítol *Butlletí Informatiu de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats*. Una ressenya de la publicació a Romà SOL, *150 años de prensa leridana*, pàg. 410.

³¹⁸ *Acracia*, núm. 230, 20/IV/37, pàg. 2.

*(...) problema económico que crea la afluencia de refugiados del frente y de retaguardia, así como de los campesinos renegados que huyen de los pueblos para disfrutar de la superior facilidad en que pueden desenvolverse los obreros de la ciudad, agravado por la escasez de determinadas materias primas para el funcionamiento de la industria y el acoplamiento de los hasta hoy parásitos a los lugares de trabajo, problema que amenaza seriamente la economía del Ayuntamiento, en el que colaboramos, así como de la popularidad de la revolución.*³¹⁹

Per intentar posar remei a aquesta situació es proposava una col·laboració entre l'ajuntament i les centrals sindicals. El primer pas seria escatir les necessitats de mà d'obra dels municipis de la província i de la rereguarda d'Aragó, per creuar aquestes dades amb els registres d'afiliats als sindicats. Així les poblacions amb mancances de treballadors agrícoles podrien acollir als camperols residents a Lleida que no estiguessin fent una funció relacionada amb el camp, sempre que aquesta funció no fos un encàrrec del seu sindicat.³²⁰ Si no es trobaven demandes de treball suficients, els camperols serien integrats a les col·lectivitats agrícoles de la ciutat.

En aquest cas, l'ajuntament hauria de comprometre's a subvencionar les col·lectivitats d'acollida amb 50 pessetes setmanals per família camperola evacuada del front, amb la condició que la meitat dels diners fossin reintegrables en el termini màxim d'un any. També l'habitatge aniria càrrec del municipi. A canvi, les col·lectivitats serien responsables de l'alimentació i del vestuari dels refugiats.

La darrera instància de govern que també havia d'intervenir en aquest assumpte era la Generalitat, que destinà uns fons per recolzar als municipis acollidors de refugiats. El decret número 7 del 9 de gener del 1937 de la conselleria de Sanitat i Assistència Social contemplava un subsidi de dues pessetes diàries per refugiat.

Els ajuntaments catalans havien de trametre al Servei de Refugiats de la conselleria uns resums mensuals del nombre de refugiats que tinguessin al seu càrrec, classificant-los per edat (adults i infants) i sexe. També calia consignar els

---

³¹⁹ Carpeta 63 Sección Político Social Lérida. Serie S. AHN-Sección Guerra Civil (Salamanca). La còpia del document conservada no està datada. De fet, donada la fragmentació política i institucional de la rereguarda i la importància del poder local, la qüestió dels refugiats va correspondre de manera important als ajuntaments. Un dels decrets de S'Agaró va intentar centralitzar la gestió del problema al departament d'Assistència Social del govern, però l'avitallament continuaria sent tractat des dels municipis (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. I, p. 97).

³²⁰ *Acracia* havia publicat una nota assenyalant la necessitat de descongestionar la ciutat perquè els refugiats procedents de l'Aragó s'havien convertit en un greu problema per a l'Oficina de Col·locació Obrera. Per solucionar-ho, el municipi de Lleida i el Consell de Defensa d'Aragó havien acordat desplaçar l'excedent de refugiats cap al camp aragonès on feia falta molta mà d'obra (*Acracia*, núm. 149, 15/I/37, pàg. 1).

que havien rebut assistència durant tot el mes i els que només havien estat acollits uns dies. L'ajut s'aplicaria a les despeses realitzades a partir del febrer de 1937, pel que només disposem de dades concretes a partir d'aquesta data, mentre que les anteriors s'havien de gestionar amb el departament de Finances.³²¹

Les dades referides a la ciutat de Lleida van ser elaborades per l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, un nou organisme que depenia dels serveis d'Assistència Social de la conselleria de Sanitat, i són les següents:

Mes (1937)	Número de refugiats	Número d'estades	Pessetes a percebre
Febrer		28.227	56.454
Març		41.887	83.774
Abril	1.289	35.630	71.260
Maig	1.465	40.527	81.054
Juny	1.663	43.863	87.726
Juliol	1.781	47.499	94.998
Agost	1.478	45.621	91.242
Setembre	1.637	45.269	90.538

La llista corresponent al mes d'agost incorpora, a més dels refugiats a Lleida ciutat, els que estaven atesos a les colònies dependents de l'Oficina (Margalef i Mariana Pineda). En la del mes de setembre apareixen desglossats:

Mes	Número de refugiats	Número d'estades	Pessetes a percebre
Setembre	375	5.784	11.568

Però malgrat els ajuts, els problemes no s'havien pas acabat. Per una banda, la dificultat d'absorbir un número de població nova tan important i d'aconseguir subsistències per a tots.³²² Per altra banda, abundaven les tensions fruit de la convivència amb els forasters.

³²¹ A l'arxiu de la Diputació Provincial de Lleida es conserven els dossiers corresponents a les localitats de Lleida que es van acollir a aquesta disposició (caixa B-309 expt. 8505). També es conserva una carta del 3 d'abril de 1937, que el sots-secretari de Finances Carles Martí Fedec adreçà al comissari de la Generalitat, on es detallava la forma de complir aquest decret.

³²² UHP va llençar una crítica contra la presència d'homes joves refugiats a Lleida, els quals, a més, estaven ocupant llocs de treball. No es podia negar l'ajuda a ningú, calia asilar a dones, a nens i a vells. Però els que estaven capacitats per lluitar haurien d'estar defensant la seva terra (núm. 142, 15/I/37, pàg. 2). En canvi, altres reivindicaven aprofitar la presència a les comarques de Ponent de milers de refugiats per destinar-los a la recollida d'olives, una producció considerada indispensable per a la que faltava mà d'obra a causa de la guerra ("La propera campanya olivarera. Conflicte?" dins *L'Ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4).

Un dels moments que va causar més expectació, i més dificultats logístiques, va ser l'anunci de l'arribada de més de 25.000 refugiats bascos a començaments de juliol de 1937, per ser repartits entre Lleida i comarques (el nombre dels refugiats acollits no podia representar més del 10% del total de la població comarcal). Posteriorment s'informà que n'arribarien 250.000 a Catalunya, els quals serien distribuïts per les quatre províncies.³²³

L'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats va fer una crida als ciutadans i organitzacions polítiques i sindicals perquè aportessin llits, roba, queviures, etc. per ajudar als *25.000 germans d'Euskadi que estan a punt d'arribar*. Els ajuntaments tenien l'obligació de preparar-se per acollir als refugiats que fos necessari.

Sentiments de solidaritat a banda, el problema que se li plantejava a una societat en guerra era evident. Un informe del comissari de la Generalitat evidenciava les dificultats generades per uns 2.900 nous *lleidatans*, la majoria nens, arribats de la zona nord l'octubre de 1937. Davant de la impossibilitat d'atendre'ls a tots, hi havia 1.500 persones als refugis de la ciutat i Lleida tenia un problema greu d'allotjament i de manca d'aliments, s'havia fet imprescindible l'ajut d'altres poblacions.

Els nouvinguts van ser repartits entre Balaguer (200 refugiats), Tàrrrega (300), Borges Blanques (400) i Tremp (200). La resta havien de ser distribuïts en domicilis particulars. I encara n'havien d'arribar 7.000 més des de Barcelona, que serien assignats en la mateixa proporció.³²⁴

En resposta a aquestes previsions, el diari d'ERC s'apressà a recordar un decret la conselleria de Governació i Assistència Social del 10 d'octubre pel qual tots els convents, monestirs i locals d'empreses que no tinguessin una aplicació autoritzada pel govern de la Generalitat quedarien a disposició de la conselleria per acollir refugiats. Per tant,

---

³²³ *Acracia*, núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2; núm. 292, 1/VII/37, pàg. 2; núm. 293, 2/VII/37, pàg. 2 i núm. 305, 16/VII/37, pàg. 2. *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3; núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3; núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3 i núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3.

³²⁴ *Acracia*, núm. 381, 14/X/37, pàg. 2. Segons *L'Ideal*, a finals d'agost havien arribat 4.500 bascos (núm. 80, 3/IX/37, pàg. 3).

*És fàcil veure la importància d'aqueixa disposició. Portada a la pràctica, no creiem pas que a Lleida calgui recórrer a allotjar refugiats en les cases particulars, per molts que en vinguin.*³²⁵

Un cop més les diferents formacions polítiques no eren capaces d'articular un consens al voltant de qüestions d'organització tan sensibles.

Pel que fa als problemes de convivència, un escrit d'Antoni Alzamora, cap de la delegació a Lleida de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, adreçat al seu superior de Barcelona, J. Puigdefàbregas, ens aporta força informació sobre la situació que es vivia l'estiu de 1937.³²⁶

Sembla que l'Oficina patia una greu manca de personal i que s'havia vist abocada a actuar de manera autònoma, sense poder seguir les normes dictades des dels organismes centrals a Barcelona. A tal limitació s'afegien les múltiples gestions que calia atendre en els pobles on s'havien anat enviant refugiats — denúncies d'acollits i d'acollidors, condicionament dels allotjaments, necessitat de *crear un ambient agradable* i eliminació dels elements considerats indesitjables.

Alzamora quantificava en uns vint mil els refugiats existents en aquella data a la demarcació de Lleida. La proximitat del front feia que constantment hi arribessin expedicions de vuitanta o noranta persones per menjar i dormir. Però el problema estrictament quantitatiu no era el més greu, perquè a les comarques, després de convèncer als ajuntaments, s'hi podien allotjar en bones condicions uns vint-i-cinc mil refugiats.

El que presentava una solució més difícil era l'actitud d'una part dels nouvinguts. El delegat lleidatà considerava que aproximadament un miler eren ganduls i un altre miler havien abandonat els refugis barcelonins.³²⁷ L'Oficina havia intentat superar-ho posant a disposició de la Junta Nacional d'Evacuació, amb seu a València, les persones conflictives que estaven conduint als pobles

³²⁵ *L'Ideal*, núm. 86, 15/X/37, pàg. 3.

³²⁶ Carta del 14 de juliol de 1937 (Llig. 279/5, núm. 71. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

³²⁷ *A trabajar todo cristo. A producir todo dios*. Amb aquesta claredat es pronunciava *Acracia* davant dels ganduls que volien menjar sense treballar, quan només el treball permetria guanyar la guerra (*Acracia*, núm. 413, 20/XI/37, pàg. 1). El mateix tema es repeteix a *Los evacuados deben ayudar a ganar la guerra* (*Acracia*, núm. 175, 15/II/37, pàg. 2). En un altre article es considera que la guerra podia ser un factor important de despersonalització de les poblacions per les importants inundacions de *personal exòtic* que forçosament havia de deixar rastre. Tot i que la majoria dels refugiats es considerin veïns provisionals, calia aconseguir la seva adaptació a les formes de vida del lloc on s'havien establert. La imatge del refugiat no podia ser la d'un bohemí, acomodaticí, pensionat o inactiu (*Acracia*, núm. 290, 29/VI/37, pàg. 2).

acollidors a una situació insostenible. Tanmateix, aquesta opció no va poder concretar-se per l'oposició del mateix Puigdefàbregas que va prohibir els trasllats.³²⁸

Les autoritats barcelonines només acceptaven petites trameses d'homes a la capital catalana, però Antoni Alzamora afirma que els veritables problemes no els generaven individus, sinó famílies. *Les dones, afegeix, encara són pitjors que ells les quals se'ls podria donar el nom d'indesitjables*. En aquest sentit, per exemple, destaca un grup d'aquestes característiques a Aitona (Segrià) al qual considera *no solament indesitjable sinó que ni sabem com qualificar-la*. El problema s'agreujà perquè l'Oficina no tenia cap local on allotjar aquests grups, pel que els havia de barrejar amb altres *més dignes, al cap d'uns dies els que estan al seu costat siguin pitjors que ells*.

Tot i que l'Oficina disposava de sis colònies que no hem pogut identificar, centres apropiats per la Comissaria de la Generalitat que podien servir per separar aquests elements, no es trobaven prou treballadors per assumir les feines agrícoles necessàries per mantenir aquesta població —una de les colònies tenia un terreny de tres-cents jornals. Els subsidis del govern tampoc eren una solució vàlida perquè eren reduïts i arribaven amb retard. Per suplir aquestes mancances es demanaven mil cinc-centes pessetes mensuals més.

L'exemple d'un d'aquests problemes d'insolidaritat el trobem en una família refugiada a Ponts (la Noguera).³²⁹ L'ajuntament de la localitat lliurava a aquesta família —integrada per tres adults i dos nens— seixanta pessetes setmanals, a més de córrer amb les despeses de medicines, lloguer, llum i, ocasionalment, vestuari. En aquells moments, una refugiada madrilenya va haver de retornar a la capital espanyola deixant a Ponts els seus quatre fills. L'ajuntament va considerar que els refugiats sense una ocupació concreta podien fer-se càrrec dels nens. Però la família en qüestió va negar-se a acollir-ne un, generant tensions amb els veïns i la resta de

³²⁸ S'havia ordenat, per exemple, el trasllat a València de vuitanta refugiats a la Seu d'Urgell, conflictius pels abusos comesos a la comarca (*Acracia*, núm. 333, 18/VIII/37, pàg. 2).

³²⁹ Investigació del cas realitzada per la delegació lleidatana de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats els primers dies de juliol de 1937, uns dies abans de redactar la carta anterior (Llig. 279/5, núm. 71. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Un altre exemple de picaresca el podem trobar en una nota de la delegació del Comissariat d'Assistència als Refugiats publicada a la premsa. Una suposada comissió d'aquesta delegació realitzava visites a pisos de la ciutat argumentant que volien veure'ls per si s'hi podien col·locar refugiats. Però la delegació informava que no havien autoritzat a ningú per fer les visites (*UHP*, núm. 351, 17/IX/37, pàg. 3).

refugiats. El cap de família exigia un tracte de respecte per la seva llarga tradició de militant socialista —sembla que havia estat alcalde del seu poble.

Aquesta situació va comportar que l'Oficina traslladés la família a Lleida i li congelés el subsidi, amb la consegüent protesta davant de les organitzacions polítiques locals i l'obertura d'una investigació. El cas quedà sota jurisdicció del delegat d'Ordre Públic, amb la recomanació d'Antoni Alzamora d'allunyar la família de les comarques de Lleida.

Un altre cas d'abusos el denunciava la premsa. Una madrilenya havia estat ingressada a l'hospital per a refugiats al posar-se malalta. Un cop al centre mèdic se li van trobar 18.615 pessetes i joies, quan viatjava a càrrec de les institucions que protegien als desplaçats. Divuit mil pessetes li van ser requisades a benefici de la Generalitat.³³⁰

Evidentment, no sempre la irresponsabilitat corresponia a les actuacions dels refugiats. L'ajuntament d'Alcarràs protestà a la Junta Regional de Proveïments perquè no els hi arribava el blat necessari per assegurar l'alimentació de la població i dels refugiats. La seva demanda va ser desestimada perquè amb anterioritat havien venut sense autorització quaranta vagons de cereal. Per tant, si el municipi no podia mantenir els refugiats, aquests haurien de ser repartits en domicilis particulars.³³¹

Però per damunt d'abusos, d'insolidaritats o d'irresponsabilitats, la història dels refugiats és fonamentalment dramàtica. Un jove jornalер va ser detingut a Lleida el juny de 1939 per la guàrdia civil. Venia des de Madrid en un camió sense salconduit, tampoc tenia cap domicili fix conegut. Quan va esclatar la guerra vivia a Vicálvaro amb els seus pares i els seus set germans, d'on van ser evacuats i traslladats a Lleida. Els allotjaren en un convent de monges de la Bordeta fins a l'ocupació de la ciutat. El noi va marxar a fer de mecànic a Ponts i des d'aleshores no havia tornat a veure els seus familiars. Les autoritats militars van enviar-lo a Madrid després de l'ocupació de la localitat de la Noguera. Però al no trobar la família, havia retornat a Lleida on creia que un carrabiner de la plaça de l'Aigua tenia acollida una germana seva de quatre anys. Va ser alliberat, després d'estar

---

³³⁰ *Acracia*, núm. 277, 14/VI/37, pàg. 4.

³³¹ Actes de la Junta Regional de Proveïments dels dies 30 de gener i 8 de febrer de 1938 (ADPL).

unes setmanes detingut, sense que tinguem més informació sobre la recerca dels familiars.³³²

La voluntat de mantenir el contacte, un cop les famílies havien quedat partides, sovint esdevenia una empresa ben difícil. Una dona de Cantàbria va arribar a Alpícat amb el seu fill l'agost de 1937 en un grup d'unes cent quaranta persones, mentre el marit havia marxat a Anglaterra on l'havia acollit una família de pescadors de Milford. Després de l'ocupació de la població lleidatana la dona es trobava a Pasajes, localitat guipuscoana on hi havia un camp de concentració.

Aquest darrer desplaçament era desconegut pel marit que encara li enviava la correspondència a Alpícat. Una de les cartes que no va arribar als seus destinataris va ser interceptada per la guàrdia civil. En ella li demanava que intentés viatjar fins a Anglaterra amb la mediació de la Creu Roja Internacional i recordava les recents desgràcies familiars

(...) así es que ya sabes aquí estarás muy bien y podrás amortiguar tus penas y las mías que son muy grandes por la pérdida de nuestros dos hijos. No hago mas que acordarme del pobre Javier, con lo listo que era y como conocia los aviones de caza nuestros y los de ellos, como te decía el pobre, ¡mamá no tengo miedo que esos son de los buenos y no tiran bombas! y en cambio cuando veia los bimotores facistas me decía que le diese la escopeta para tirarles abajo, ¡pobre hijo mío! ya no podré hablar con el de todo eso yo que estaba embobado con lo valiente que era, ¡todavía me acuerdo de aquel día que el pobre estaba enfermo y al venir yo a casa del (...) tocaron la sirena y todos fuisteis al sótano y yo me quedé con el en casa! ¡cuando sentia el silbido de las bombas y yo le decía al pobrecito! ¡Javierchu no te asustes ahora que va a hacer pum! y el pobre como si le oyese ahora me decía ¡papá si no tengo miedo! y al temblar la casa con las explosiones me decía ¡dejame tu revolver para tirar a esos malos! ¡que razón tenia el pobre! por esos malos como el decía ha muerto, el y su hermanita, pues si ellos no hubieran desencadenado esta guerra, nosotros viviríamos muy felices allí en nuestra casita amueblada con nuestro esfuerzo y trabajo sin deber un céntimo a nadie y con la alegría de quien trabaja y vive bien. Ya sabes querida haz lo que yo te digo y ven pronto, pues te necesito para amortiguar mi pena que es muy grande los dos hijos perdidos y tu tan lejos expuesta a quien sabe que peligros y privaciones, además tienes que venir para que esté mejor nuestro hijito y conservarlo ya que no nos queda nada mas que el. Sin mas y hasta pronto se despide tu esposo que te ama con locura.

Els plans de reunificació familiar, si més no de manera immediata, no podrien realitzar-se.³³³

5.4 PER UNA ESCOLA CATALANA I POPULAR

³³² Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 109.

³³³ Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 58.

Una àmplia i especialitzada bibliografia ha posat de manifest en repetides ocasions el fonamental paper assignat a l'ensenyament durant tot el període de construcció de l'estat liberal com a eina de socialització política. Per tant, no pot estranyar que en una dècada tan ideologitzada com la dels anys trenta, l'escola tingués un protagonisme especial en el combat dialèctic.

Francisco Morente recull una expressió de l'època, guerra escolar, per referir-se al període. Les reformes educatives foren un important cavall de batalla entre l'estat republicà i els sectors conservadors de la societat. Però tot i les mancances, les oposicions polítiques i els anys perduts del bienni negre, la República modernitzà el sistema educatiu, en quant a legislació i a infraestructures, basant-se en un laïcisme democràtic i no radical. Però és durant la guerra quan el paper de l'escola com a agent socialitzador esdevé més actiu —superant la neutralitat que volien aconseguir les reformes burgeses republicanes. Una escola fortament combativa i políticament compromesa, i per tant poc respectuosa amb les consciències individuals, era essencial en ambdós bàndols, juntament amb la propaganda, per mobilitzar els esperits. En la zona republicana coexistiren diversos programes que, pràcticament, només coincidien en l'adjectiu antifeixista. En el cas de Catalunya, el Comitè de l'Escola Nova Unificada, on estaven representats anarquistes i socialistes, mostrava la pluralitat de plantejaments polítics i pedagògics.³³⁴

5.4.1 L'ORGANITZACIÓ INSTITUCIONAL DE L'ENSENYAMENT DURANT LA GUERRA

Per al mestre lleidatà José de Tapia, militant de la FETE abans de 1936 però d'idees llibertàries, els diferents valors educatius enfrontats en la guerra es definien per la seva dissemblant valoració del factor humà.³³⁵ Entenia que

---

³³⁴ Francisco MORENTE, "La escuela republicana" dins *La escuela y el Estado Nuevo*, p. 42-91. El professor Jaume Barrull recull referències a debats plantejats en els anys vint al si del grup de mestres Batec entre defensors de l'escola pública i mestres anarquistes defensors de l'escola racionalista (*Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 170).

³³⁵ *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, p. 7 i 10. L'afiliació fetista li va suposar a Tapia algun problema posterior. El 10 de novembre de 1937 fou proposat com a secretari de l'agrupació lleidatana de la FAI. Però un dels participants en l'assemblea que havia de prendre l'acord, recordà que abans del 19 de juliol havia

qualsevol ensenyament dogmàtic acabaria desvirtuant l'obra harmònica de la Naturalesa, per produir mostres humans, homes mecanitzats i idiotitzats. L'Home havia de ser abandonat a les seves pròpies forces en un íntim contacte amb la Natura i a partir del coneixement real de les coses, de l'observació de la realitat, es podria deduir quin havia de ser el propi destí.

Organitzativament, aquesta perspectiva teòrica i política reivindicava les escoles racionalistes, especialment en les col·lectivitats controlades pels anarquistes. A més de problemes econòmics, les institucions de la nova societat també haurien d'afrontar la formació dels adults i l'educació dels nens per superar els buits creats per un estat tradicionalment interessat en mantenir al poble inculte. El mestre, o un treballador prou capacitat, tindria els mateixos drets i deures que la resta de col·lectivistes, allunyaria als nens dels resultats perniciosos de l'ensenyament oficial i formaria

*(...) hombres y no muñecos manejables por las ambiciones y concupiscencias de los amos de los pueblos.*³³⁶

Des d'altres òptiques es defensava el model soviètic per l'educació, avalat pels bons resultats que en aquesta matèria obtenia la URSS. Era el professorat qui havia d'adaptar-se als canvis revolucionaris, i no pas a l'inrevés, pel que era imprescindible la formació d'una plantilla de mestres —d'ensenyament primari i superior— nascuda de la pròpia revolució.³³⁷ L'esperada reestructuració global que endegaria la nova societat permetria als treballadors tenir accés a tots els drets essencials. La cultura deixaria de ser monopoli de rics i ganduls carregats de títols de manera que

*(...) es resolgui el problema que representa l'accés dels més humils als més alts graons de la cultura i de l'estudi.*³³⁸

L'educació era considerada una de les primeres exigències del poble i havia de contribuir al desenvolupament de l'economia nacional procurant

pertangut al sindicat socialista pel que no tenia dos anys de militància en l'organització llibertària. Larroca confirmà aquest punt, però el defensà argumentant que abans de la guerra no hi havia cap sindicat anarquista de l'ensenyament a Lleida (Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

³³⁶ "Las escuelas racionalistas y las colectividades" dins *Acracia*, núm. 424, 3/XII/37, pàg. 1. Un reportatge de la inauguració de l'Escola Racionalista Francisco Ferrer i Guardia de Torrefarrera amb la participació de les autoritats locals i membres destacats de la CNT (Porcar, Tomàs, Orille) a *Acracia*, núm. 491, 21/II/38, pàg. 4 i núm. 492, 22/II/38, pàg. 4. El mestre racionalista de l'escola era Joan Roigé.

³³⁷ Fidel GONZÁLEZ CALDERÓ, "¿Qué modificación y orientación introduciremos en la enseñanza?" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 5, 20/III/37, p. 3-4.

³³⁸ Sergi GARCIA, "La Revolució en l'ensenyament" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 2, 31/XII/36, pàg. 9.

l'increment de la producció, difonent principis de solidaritat i implantant una escola unificada de tots i per a tots. L'escola havia d'anar més enllà d'una acadèmia on aprendre a llegir, a escriure i a comptar.³³⁹ En el nou sistema educatiu que calia construir, *un analfabet revolucionari* havia de valer més que *un doctor universitari feixista* perquè

(...) *als nostres nens han d'educar-los abans que mestres de mentalitat burgesa, obrers manuals conscients i orgullosos de llur classe.*³⁴⁰

Els mestres i els pedagogs estaven cridats a ocupar un lloc destacat en el disseny d'aquesta societat. Des de tots els centres educatius, des de l'escola i des de la universitat havien de participar en la millora dels coneixements del poble, posant-los al servei de l'home perquè pogués fer lliurement un millor ús de les seves capacitats.³⁴¹ Aquesta tasca, que combinava formació cultural i política, no s'acabava amb la feina en els llocs habituals de treball ans es perllongava entre els soldats després de la creació de les Milícies de la Cultura, bàsicament controlades pels comunistes. En un exèrcit amb altes quotes d'il·letrats, com en el conjunt de la societat espanyola, esdevenia especialment interessant influir en l'alfabetització i en l'adoctrinament ideològic dels seus membres. Segons la Causa General a la província de Lleida van complir aquesta tasca les següents persones³⁴²

Milicians de batalló

Ambrós Dejuan, José
 Artola Casals, Ramón
 Barberá Boix, Edelmiro
 Bergés Arderiu, Manuel
 Bernaus Voltes, Francisca
 Bonet Isach, Antonio
 Brufau Civit, Carmen
 Caballé Riñó, Jaime
 Carbonell Gausí, Francisco
 Cascales Serrate, Antonio
 Cornudella Ray, Pablo
 Cortés Drudis, María
 Fernández Rodríguez, Francisco
 Gili Pedrós, Jaime
 Llaquet Sementé, Antonio
 Martínez Vicente, David
 Masot Riera, José

Sánchez de Arias, Guillermo
 Serrano Llorca, Ángel
 Solé Capella, José
 Suau Sesé, Jesús
 Torrelles Gironella, José
 Torres Pacheco Pedro
 Torres Vila, Ramon
 Val Casado, Joaquín
 Vidal Mañé, Emilio

Milicians de divisió

Alcobé Biosca, Josep
 Rinso Llopart, Ricardo
 Teixidó Ortiz, Miguel

³³⁹ Emili SENDRÓS, *Acracia*, núm. 21, 21/VIII/36, pàg. 2.

³⁴⁰ *Combat*, núm. 37, 7/IX/36, pàg. 1.

³⁴¹ "Vells i nous mètodes d'educació" dins *Butlletí Estudiantil*, núm.2, 31/XII/36, p. 3 i 11.

³⁴² Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4 (AHN).UHP va donar difusió al decret del 16 de gener del govern de la República que havia creat les Milícies de Cultura per fer una crida al personal docent masculí a què s'hi enrolés voluntàriament (núm. 145, 19/I/37, pàg. 2).

Miralles Terés, Jaime
 Olmo Gómez, Tomás
 Plensa Vilella, Francisco
 Pocurull Fontana, Pedro
 Puchet Ricar, Alfredo
 Rodríguez Arroniz, José
 Salse Sirera, Blas

Milicians de brigada
 Alexandre Sariñena, Mario
 Martí Villach, Joaquín
 Mas Garcés, Jaime

Serveis al SIM
 Palerm Vich, Juan

Tot i els missatges que confiaven en les possibilitats transformadores del sistema educatiu, els mateixos òrgans d'expressió revolucionaris havien de reconèixer algun cop que les millores no eren gaire fàcils en aquell context de guerra

Agazapados tras el zaguán de un caserón de aspecto pobre, hemos visto unos zagales cuya edad oscilaría entre los siete y nueve años que juntados en apretado haz prendían fuego, no a la casa, sino a unos cigarrillos que seguramente habrían quitado a sus padres.

La impresión que esto nos ha producido no es para ser descrita. Es verdaderamente la antítesis personificada de todas las propagandas y de todos los sistemas revolucionarios. El niño es el mañana, cuanto trabajo hay que hacer. El hecho mismo, que el niño llegue a este estado de embrutecimiento, significa que corre peligro; peligro que hay que atajar en sus mismas raíces.

Esta labor de depuración hay que realizarla en las escuelas. Y así como nosotros propugnamos por el cierre de Institutos y Academias para aquellos que podrían prestar algún otro servicio para la guerra, creemos y así lo defendemos que las escuelas orientadas en el terreno de una nueva moral revolucionaria, dirigida por maestros en los que puede tenerse confianza, deben imponerse esta misión de crear la generación del mañana, libre sin perjuicios y vicios que son ahora amenaza constante.³⁴³

Mentre Lleida va formar part de la rereguarda republicana, l'ensenyament es va veure afectat de la mateixa manera que la resta d'àmbits ciutadans. Es van depurar els ensenyants considerats massa compromesos amb l'ordre polític i moral anterior.³⁴⁴ Es va difondre una concepció educativa basada en els principis revolucionaris i s'intentà articular una nova organització d'acord amb ells. I, finalment, hi va arribar la confrontació entre les diferents opcions polítiques de la rereguarda.

En aquell període la Generalitat gaudia d'una capacitat de maniobra inusitada per tractar d'imposar el discurs revolucionari en la política educativa, amb la voluntat d'endegar una reforma més profunda que la dissenyada per la República. En unes poques setmanes, després de ser dominada la revolta militar,

³⁴³ *Acracia*, núm. 130, 24/XII/36, pàg. 2.

³⁴⁴ Mentre que la depuració dels mestres en la zona franquista i en la postguerra han merescut diversos estudis, la depuració republicana ha estat més desatesa. Vegeu al respecte Rosalía CREGO, "Depuración del personal docente en la zona republicana durante la guerra civil".

les novetats legislatives introduïdes per la Generalitat deixaven tots els nivells del sistema educatiu sota control de les institucions catalanes —ja fos la conselleria de Cultura o el CENU.

Tot plegat porta a Ramon Navarro a afirmar que la primera meitat de la guerra va ser un dels períodes més rics i interessants de l'educació a Catalunya i Espanya. El projecte d'una escola catalana, popular i autènticament nova va desencadenar un important esforç humà, organitzador i legislador, tot embolcallat en uns plantejaments pedagògics força avançats. Però, com reconeix el mateix autor, la reforma va quedar fortament condicionada per les especials circumstàncies econòmiques —desordre i caos creats per la guerra i la revolució— i polítiques —enfrontament generalitzat a la rereguarda i intensos debats al voltant d'institucions com el CENU.³⁴⁵

Entre les primeres accions de govern de la Generalitat durant la guerra destaca la intervenció en la qüestió escolar. Abans d'acabar el mes de juliol es publicava el decret de constitució del Comitè de l'Escola Nova Unificada (29 de juliol).³⁴⁶ Per altra banda, i com ja ha quedat assenyalat en un capítol anterior, el CENU i el Consell d'Economia foren les primeres institucions catalanes en adoptar la nova estructura comarcal. Durant el mes d'agost es van anar constituint les delegacions del CENU als caps de comarca i subdelegacions en altres localitats menors.³⁴⁷ L'octubre de 1936 la Generalitat transformà el CENU en un òrgan consultiu de la conselleria de Cultura i dissolgué els seus comitès territorials. La seva influència pràcticament va desaparèixer després de les reorganitzacions decretades l'estiu de 1937, que el convertiren en un ens més tècnic en el que les organitzacions sindicals havien perdut poder de decisió.

---

³⁴⁵ Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*.

³⁴⁶ Per un decret anterior (del dia 25) la Generalitat requisava tots els centres educatius de segon ensenyament, que quedaven sota la jurisdicció del rector de la Universitat de Barcelona (ja s'havia assignat el control de totes les escoles confessionals a la Normal). A partir del 6 d'agost s'estenia l'autoritat del rector a tots els centres educatius, tant els que anteriorment depenien de la Generalitat com de la República. Una recopilació de la legislació en matèria d'ensenyament a Mercè ROSSELL (ed.), *La Generalitat de Catalunya II. Política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular* i un estudi del CENU a Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*.

³⁴⁷ Una de les primeres tasques de les delegacions comarcals era informar al CENU del nombre de nens i dels recursos escolars existents en el seu territori per poder preparar l'inici del curs. Sembla que a finals d'agost cap de les delegacions comarcals de les terres de Lleida havia tramés els informes —es reclamen a Vielha, Sort, Tremp, Balaguer, Tàrraga, les Borges Blanques, Cervera, la Seu d'Urgell i Solsona— (Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 90-91).

A la premsa local apareixen algunes referències al comitè d'ensenyament de Lleida, encapçalat per Lluís Aige Ferrer de la FETE, que exercia de mestre a Menàrguens (la Noguera). Era l'encarregat de supervisar totes les accions vinculades al món de l'ensenyament —fonamentalment les escoles de primària i de secundària i el servei d'inspecció escolar. A més es declarava partidari de *sanejar* els docents de les terres de Lleida, sense oblidar la substitució del personal religiós. A les oficines del comitè —instal·lades als baixos de l'Ajuntament, al col·legi dels germans Maristes i a l'asil Borràs— s'havien d'inscriure tots els nens en edat escolar per poder preparar l'inici del curs 1936-1937. A més s'afegia que

(...) *todo compañero que se vea capaz de poder dirigir una escuela primaria debe presentarse al Comité de la Escuela Unificada.*³⁴⁸

Segons la FETE aquest primer comitè, creat per ells per fer front als problemes escolars de la ciutat, possibilità que es constituís la delegació comarcal del Segrià, la primera de Lleida i impulsà l'organització en la resta de comarques.³⁴⁹

Lluís Aige també era el delegat regional de Primer Ensenyament, el servei d'inspecció organitzat per la Generalitat. Els objectius principals de les nou delegacions creades pel conjunt de Catalunya eren l'orientació i el control de les escoles i la formació permanent dels mestres. En una de les primeres manifestacions públiques d'Aige a començaments de setembre comunicava a la ciutadania la voluntat d'imposar la coeducació en totes les escoles com a demostració de l'esperit revolucionari —la Generalitat publicà un decret que establia la coeducació a totes les escoles de Catalunya el 28 de setembre. Seguint l'evolució política de la rereguarda, a començaments de juliol de 1937 va ser nomenat delegat regional Leopold Morant Albert, president d'ERC a Lleida.³⁵⁰

³⁴⁸ *Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 3.

³⁴⁹ Informe de gestió del comitè provincial de la FETE, octubre de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

³⁵⁰ Sobre el servei d'inspecció vegeu Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*, pàg. 177 i Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 120-122. Les declaracions d'Aige a *Combat*, núm. 38, 8/IX/36, pàg. 2 i notícies sobre l'actuació de Morant a *L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3; núm. 92, 27/XI/37, pàg. 4 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 2 i Carpeta 11. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Una de les activitats impulsades per Leopold Morant van ser uns curssets de català per a mestres i per al conjunt de la població amb matrícula gratuïta. Els articles del periòdic republicà lloaven els curssets però també lamentaven el baix nombre d'inscrits, tenint en compte la gran quantitat de població que hi havia a Lleida sense coneixements de la llengua. Es criticava especialment que cap funcionari s'hi hagués matriculat, *tot i que cada dia fan malbé la llengua*. El problema no era de la Generalitat sinó de l'apatia per les activitats culturals

Un testimoni interessant, mal que partidista i interessat, sobre el primer any de funcionament de les noves institucions educatives a Lleida és l'informe de gestió del comitè provincial de la FETE elaborat l'octubre de 1937.³⁵¹ El caràcter d'aquest document, i sobre tot el moment polític en què va ser redactat, condiciona profundament la visió negativa que dóna de les activitats del CENU a les terres de Lleida. Tot i que l'informe reivindica en les seves conclusions la unitat d'acció amb la CNT, dedica bona part de les seves vuit pàgines a detallar les principals disputes sindicals plantejades en el si del Comitè amb el sindicat Únic de Professions Liberals.

La primera protesta dels socialistes carregava contra la paritat sindical en el CENU. Entre els dotze integrants del primer consell repartits a parts iguals entre la FETE, la CNT i la Generalitat, trobem a la mestra lleidatana Josepa Uriz Pi (FETE) que presidia la ponència d'ensenyament artístic —les altres ponències del Comitè eren la d'ensenyament primari, secundari, professional, superior i tècnic.³⁵² Els fetistes consideraven injusta la distribució perquè els anarquistes no havien participat en les lluites del magisteri anteriors a la guerra. A més acusaven als llibertaris de demagògia i de posar en perill l'escola nacional a Catalunya. La mateixa polèmica s'havia plantejat alhora de constituir les delegacions comarcals lleidatanes —sis representants, a parts iguals, entre socialistes, anarquistes i a la Generalitat. Al llarg del mes d'agost només la FETE designà els seus representants pel que els consells no podien entrar en funcionament. I quan ho feren fou sense massa control —desconeixien les seves atribucions, faltaven mestres i mancava el control sindical que valorés les aptituds professionals i polítiques del personal.

La disputa sindical no es limitava als òrgans directius de l'ensenyament, ans també a la composició de les plantilles de mestres. La FETE lleidatana va presentar a la conselleria una proposta de nous professors per a tota la província en la qual el

---

³⁵¹ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Sembla que la Federació Catalana de la FETE fou especialment dura amb el funcionament del CENU, tot i que en formava part, per fidelitat amb la UGT que va encapçalar el ministeri d'Instrucció Pública fins al maig de 1938 (Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 33-36).

³⁵² Josepa Uriz apareix en el treball de Ramon Navarro sobre l'educació a la Catalunya dels anys trenta com una de les principals teòriques de l'opció socialista dins del CENU (*L'educació a Catalunya durant la Generalitat*, p. 186-187). La seva rellevància política i teòrica queda evidenciada en les acusacions que apareixen en l'expedient per responsabilitats polítiques que li fou incoat després de la guerra, mentre era a l'exili on moriria. La tramitació d'aquest expedient pot seguir-se a Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 353 i una breu semblança biogràfica a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 72-73.

noranta-cinc per cent eren afiliats de la seva central argumentant que els anarquistes no en tenien suficients —el sindicat Únic de Professions Liberals no es formà a Lleida dins el mes de setembre de 1936. La llista va ser rebutjada a Barcelona per manca de paritat sindical, aixecant airades protestes entre els ugetistes que denunciaren l'arribada de mestres anarquistes procedents d'altres províncies deixant sense feina professionals locals, afiliats de la majoritària FETE —molts es traslladaren a Barcelona.

Aquesta manera de seleccionar el personal s'acabà, sempre segons els criteris del repetit informe, després dels fets de maig quan la FETE aconseguí imposar els seus principis *de racionalitat* —final de la paritat sindical i introducció de mesures depuradores més acurades. Per tot plegat preveien per al futur

(...) un canvi radical i el salvament de l'Escola de Catalunya que ha viscut un any de vertadera ignomínia.

El disgust dels fetistes amb el funcionament de l'ensenyament català els impulsà a crear una Junta de Nomenaments Interins que assumís les funcions d'inspecció i de selecció del personal docent, en el marc de la legislació dictada pel ministeri d'Instrucció Pública.³⁵³ La mesura topà amb l'oposició del sindicat anarquista i de les institucions catalanes, però fou acceptada pel ministeri i posteriorment imitada per la resta de províncies catalanes. L'inspector en cap tornaria a ser Lluís Aige —substituint a Àngel Roset Abelló, mort a Tarragona— i Josep Vilalta Font (fetista i mestre de Torre-serona) n'era el cap de la secció administrativa. Altres inspectors de la Junta van ser Antonio López (mestre a les Oluges), Mario Alexandre Sariñena, (de la FETE i substitut de Ramon Sugrañes que havia marxat de Lleida al ser destituït com a mestre de primària a Lleida), Ramon Costafreda Batlle (FETE i mestre de Juneda), Josep Pac Roselló (PSUC, mestre d'Artesa de Lleida i regidor de Lleida) i Josep Alcobé Biosca (com a cap del milicians de cultura). Alcobé era un mestre lleidatà del grup Batec, impulsor en els anys vint d'un moviment de renovació pedagògica, que havia participat en

---

³⁵³ La Causa General acusa aquesta Junta de fomentar l'ensenyament en català (diu que recomanava no iniciar l'ensenyament del castellà fins el darrer curs) i la coeducació, de substituir la moral religiosa per una de cívica, de fer cantar la Internacional i altres himnes i de confeccionar un diari mural propagandístic (peça 11, llig. 1472 -2-, expt. 4 —AHN—).

l'acte de presentació de la FETE a Lleida el desembre de 1933.³⁵⁴ Lluís Aige, en representació de la inspecció provincial, va donar a conèixer l'ordre ministerial per la qual totes les persones titulades, però no mestres, que volguessin col·laborar en una campanya contra l'analfabetisme ho havien de sol·licitar a la Junta (març de 1937). Els nomenaments van correspondre a:³⁵⁵

Titulats	Destinació
Areny Fontana, Damián	Montclar
Baqué Segarra, Francisca	Barbens
Bares Casal, Francisco	Granja d'Escarp
Barri Mir, Roberto	Bellví
Blàvia Guix, José Maria	Son del Pi
Bonet Rius, Teresa	Linyola
Bureu Pintó, José	Orcau
Capdevila Font, José	Bellmunt de Talavera
Comorera Llanes, Ramon	Castellnou d'Oluges
Condal Gibert, Josefa	Barbens
Escribá Llesuy, Dolores	Anchs, Montcortés
Estrella Esteve, Mara	Granja d'Escarp
Gilabert Degarra, Antoni	Cabdella
Greoles Marvá, José	Castellnou de Seana
Güell Balañá, Antonio	Almacelles
Mitjana Farré, Maria	Espui, Torre de Cabdella
Oliva Pedret, Francisco	Pedrell
Pagés Corbera, José	Tarroja
Panadés Castelló, Enrique	Alcarràs
Panadés Castelló, José M.	Alguaire
Pinem Verdeny, Rosa	Coscó
Piñol Sendra, Josefa	Vilanova de la Barca
Queralt Sans, José	Golmés
Reñé Esteve, Jaime	Alcarràs
Ribelles, Maria Antonia	els Torms
Rubies Figuerol, Miguel	Vilanova de la Sal
Rullán Soler, Francesc	Bellpuig
Sabartés Curcó, José	Almacelles
Sala Planes, Luis	Almenar
Sanz Gras, Maria Luisa	Fígols d'Organyà
Saurina Berdell, Mariano	Almenar
Serra Carrera, José	Montoliu de Cervera
Solá Ponsá, Concepció	Granyena de Cervera
Tarragona Castelló, Carme	Penelles
Terré Terés, Manuel	Granja d'Escarp
Torres Palacín, Seraffín	Alcarràs
Tous Cabasses, Josefa	Torrefarrera
Vendrell Fitó, Ramon	Vilanova de la Barca
Vidal Martínez, Maria	Almacelles
Vidal Teixidó, Jaime	Albatàrrec
Vilà, Federico	Almatret

³⁵⁴ També fou un dels organitzadors de l'associació nacionalista La Palestra el 1931. I recordem que formà part de l'ajuntament d'octubre de 1936 en representació del PSUC.

³⁵⁵ *Acracia*, núm. 223, 12/IV/37, pàg. 2 i núm. 226, 15/IV/37, pàg. 2. La Generalitat també havia instituït un Certificat d'Aptitud Pedagògica que permetia exercir com a mestre, després de superar unes avaluacions, a persones sense cap titulació.

Titulats	Destinació
Vilaplana Miarnau, Núria	Bellví
Vilella Torres, Ildefonso	Almacelles

La FETE, inicialment resistent al traspàs de competències en matèria d'ensenyament de la República a la Generalitat perquè afeblir al govern central podia resultar negatiu per l'evolució de la guerra, havia modificat la posició en la data de redacció de l'informe de gestió.³⁵⁶ En aquell moment, el consell provincial afirmava que la nova conjuntura política convertia el traspàs en una opció imprescindible per arribar a la unificació d'escoles que evitaria la competència i en la millor manera de defensar els interessos del magisteri.³⁵⁷

Però si la transformació de l'escenari polític de la rereguarda havia permès als fetistes sentir-se més còmodes i afirmar que l'hora de la racionalitat s'estava imposant, també suposà el disgust d'altres sectors de la revolució. Per a Baptista Xuriguera (POUM) el CENU havia mort i el del sindicat estudiantil de la CNT Emilio Garray, criticava la política centralista de la FETE. Garray reconeixia que encara no es podia pensar en una municipalització de l'ensenyament, però sí en la seva comarcalització.³⁵⁸

³⁵⁶ Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 33-36. Segons el mateix informe que estem comentant, la posició crítica li va valer acusacions d'anticatalanisme.

³⁵⁷ Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, pàg. 175. segons la Causa General (peça 11, llig. 1472 -2-, expt. 4 —AHN—) els mestres que passaren a prestar els seus serveis al CENU foren: Juan Arbonés Rubert, Ramona Ariño Capdevila, María Bafos Barrera, Rosa Barceló Vallvé, José Barrull Suñer, Josefa Bergara Amasa, José Bergé Aige, Manuel Bergés Arderiu, Antonio Bonet Isach, José Bonet Roselló, Arturo Bonet Rusinao, Teresa Bonjoch Salafranca, Antonio Borrell Barber, Tomás Borrell Barber, José Caberol Suriaga, Enrique Cabré Pallarés, José Casamajó Palau, Bernardo Castellví Beimunt, José Cervera Piñol, María Cid Letamendi, Antonio Cortés Alba, Juan Cots Florensa, Cesario Checa Andrés, José Espasa Navarro, José Espola Jové, José M. Esqué Riera, Gaspar Esquerria Viaña, Teresa Esteve Serra, Julia Farré Gari, Trinidad Farreny Jové, Francisca Farrer Clua, María Farreres Zaragoza, Teresa Florensa Bea, Francisco Galí Mitja, Vicente Garcia ESCRICH, Emilio Garray Tesán, M. del Pilar Gilabert Nieto, José Güivas Costa (nomenat Inspector del CENU), Marina Gutiérrez Marco, Santos Hermosos Allí, Josefa Huguet Santaaulalia, José M. Juncosa Panadés, Petronila Llovet Serra, Ángela Maciá Gastó, Juan Marroles Estadella, Ana Martínez García, José Mateo Morlans, Herminda Mazon Ribe, Carmen Miguel Maldonado, Jaime Mirell Mesalles, Francisco Moles Perma, Leopoldo Morant Albert (delegat regional i inspector), Norberto Orobitg Carnet, Esteban Ortiz Ribalta, Miguel Ortiz Vallverdú, Montserrat Parellada Arnou, Mercedes Paris Castany, Francisco Pijuan Prat, Josefa Pinols Pámpols, Adela Planas Mistala, Luis Plaza Estruch, Miguel Plens Antonio, Pedro Pocurull Fontana (membre del tribunal popular), Miguel Poch Prat, Jaime Pons Bernaus, Julia Porte Gaudencio, Isidro Prunera Farré, Benita Puyal Clayan, Josefa Raimundi Florensa, José Reinalt Pijuan, José M. Ribas Botellé, Josefa Ribó Canut, Enriqueta Ribó Canut, Carmen Robre Canosa, José Rodríguez Arroniz, José Sala Pérez, Fermín Salvia Cots, Antonio Sánchez Rodríguez, Rosa Santacreu Santesmases, Enrique Sarradell Ferras, Francisco Sas Farran, Mercedes Sauch Parramon, Francisco Sedó Gorgues, Carlos Sendra Vatlle, Colomo Seró Costa, Dolores Solé Cases, Antonio Torres Ferreras, Juan Torres Figueras, Miguel Tribó Salmón, Obdulia Triquell Triquell, Antonio Ubieto Fornés, Pedro Vadillo Vila, Enrique Val Mendoza, Francisca Vallés Panadés, Antonio Veciana Canals, Antonio Vigatá Simó, Francisco Viguera Llaqueté, Constantina Vila Florensa, Amadeo Vila Segura, Manuel Viladot Monrabá, José Vilalta Pont, Juan Viñes Illa, Pilar Viñes Pleyán, Pau Xuriguera Parramona i Carolina Zabala Muniaque.

³⁵⁸ *Combat*, núm. 71, 17/X/36, pàg. 4 i *Acracia*, núm. 157, 25/I/37, pàg. 4.

5.4.2 ELS CENTRES EDUCATIUS DE LLEIDA

Les discussions polítiques, sovint només partidistes, i els programes pedagògics s'havien de traduir després en una nova administració de les escoles i de la Normal de Lleida.

5.4.2.1 Les escoles de primària

El 1941 l'inspector provincial de Primer Ensenyament denunciava el funcionament, que jutjava irregular, de les escoles lleidatanes durant l'etapa republicana i revolucionària.³⁵⁹ Les principals crítiques es fixaven en aspectes simbòlics i en la política de professorat. Per una banda citava com a elements de descrèdit la introducció del català i la substitució de valors religiosos i patriòtics per postulats de la moral marxista, antifeixista i de l'amor lliure. En un altra línia, el relleu del professorat religiós va obligar a les autoritats catalanes a improvisar un gran nombre de mestres —l'inspector critica especialment els certificats d'aptitud pedagògica que permeteren donar classes a no titulats. I encara afegeix que molts d'aquests van haver d'abandonar les destinacions al ser mobilitzats.

Finalment exemplifica l'important commoció experimentada pel cos de docents lleidatans a causa de les transformacions polítiques i revolucionàries a partir de dues llistes: els que foren depurats i els que van morir. La relació de mestres destituïts, que reproduïm a continuació, inclou trenta-nou noms

Acebrón, Antonio	Martínez Gómez, Antonio
Aleu, Carme	Martínez, Umbelina (havia estat
Aleu, Isabel	designada encarregada del Casal
Anguera, Juan	del Vell)
Bellós, Maria	Montanera, Josefa
Bosch, Eduardo	Muñoz, M. del Carmen
Bosons, Concepció	Pamis, Natalia
Brandón, Antonio	Pedreros Viñas, Teresa
Bría, Cándido	Peruga, Pilar
Català, Joaquim	Pijuan, Luis

³⁵⁹ Extens informe incorporat a la Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 428 (AHN).

Coca, Teresa	Plana Sala, José M. (inspector)
Condal, Juan	Porqueras, Amadeo
de Luca, Francisco	Porta, Encarnación
Escanet, Asunción	Rabasa, M. Teresa
Escudé, Pilar	Rotjer, Juan
Facerías, Amelia	Sorribes, Montserrat
Folch, Dolores	Sugrañes Mariné, Ramón (inspector)
García, Marcelina	Toldrà, Diego
Gilabert, Juan	Truco, Ramon
Giné, Maria	Ubach, Salvador
Jansá, Francisco	

Als quals cal afegir dinou mestres més destituïts per la comissaria d'Ordre Públic, dels que no aporta els noms, en aplicació d'una decisió que posteriorment fou revocada. Tampoc concreta la identitat de vint-i-cinc mestres traslladats dins de la província ni els desplaçaments de professors i de centres escolars, primer a Cervera i després a Solsona, al quedar dividida la província el 1938 per l'ocupació franquista. Però sense dubtes, la pitjor part va correspondre a la desena de docents morts³⁶⁰

Josep Forradellas	
Francesc Boldú Niubó	Cap de Falange, executat per sentència del tribunal popular el 27 d'agost de 1936 per participar en els fets de juliol
Joaquim Galimany Arbós	Director graduat afusellat el 18 d'agost de 1936
Juan Mayoral	
Pedro Palomas	
Luis Perelló Perelló	Mestre de Torrefarrera, detingut en la localitat del Segrià i jutjat i executat a Lleida el 30 de setembre de 1936
Àngel Roset Abelló	Inspector en cap, mort a Tarragona
Jaume Rubió Benach	Executat el 22 de novembre de 1936 per ordre del tribunal popular
Santiago Siguan	
Pere Vigatà	

Els mestres no foren l'únic col·lectiu implicat en el sistema educatiu afectat per la guerra. El retard en l'inici del curs escolar creà problemes d'ordre públic per la inusual presència de nens pels carrers de la ciutat. El comitè municipal hagué de reclamar als pares que, mentre no obrissin les escoles, s'esforcessin en ensenyar als nens comportaments d'urbanitat elementals —tot i tenint en compte les formes que imposava la nova societat—

---

³⁶⁰ La peça principal de la Causa General afegeix els noms de dos mestres més executats a Lleida, encara que detinguts a les localitats on exercien: Mariano Ibáñez Verdosa (Binèfar) i Miguel Figuera Farré (Alfarràs).

*Hay que hacerles comprender cariñosa y delicadamente que jugar al fútbol, utilizar tiradores para romper las farolas y bombillas del alumbrado público, cazar y matar pájaros, correr sobre patines por las aceras, pisotear plantas y embadurnar las paredes son actos reprobables, que deben afearse con seriedad, aunque, para ello, en cada caso hay que huir del castigo, por entender que sería contraproducente.*³⁶¹

Per fer efectiva l'obertura del curs de primària, anunciada pel primer d'octubre, el municipi hagué de col·laborar en la rehabilitació dels centres. No va ser fins el 30 de setembre que es pogué fer pública la llista de les escoles que havien d'obrir. La nòmina seria completada el 5 d'octubre amb el centres autoritzats pel CENU³⁶²

- Escola Graduada de la plaça del Segre: hi havien d'assistir els nens dels carrers Catalunya, Alcalde Costa, Ramon Soldevila, Travessia de Ramon Soldevila, Pintor Morera, Correu Vell, Paloma, Sant Antoni
- Grup Asil Borràs: Balmes, Ciutat de Jaca, Vallcalent, partida Rosiñol, partida Vallcalent, excamí d'Alpicat, Pablo Iglesias, passatge de l'Empordà, Jaume Conqueridor, Sant Carles, Assalt, plaça del Dipòsit, Ronda
- Grup Camps Elisis: Jaume II, avinguda de les Garrigues, avinguda i carretera de Barcelona, camí de Granyena, partida Fontanet
- Escola de la Tallada: Tallada, Cotxera, Boters, Múrcia, plaça de Sant Llorenç
- Escola de l'Almudí: Canyeret, Verdugo, Cigarra, Guitarré, Redola de Sant Joan
- Liceu Escolar: Paeria, Relojero, plaça Llibertat, Costa del Jan, Blondel, Alcalde Mestres, Baró de Flix, Caldereries, Almudí Vell, Carnisseries
- Escoles de la Bordeta: barri de la Bordeta
- Escola de Butsènit: partida de Butsènit
- Escola Montessori: plaça de la Constitució, Fraga, part posterior del Seminari, Segarra, Veleta, General, Clavel, Mossèn Amic, Borrás
- Escola Annexa a la Normal (Grup Granados): rambla d'Aragó, Brugulat, Travessia Brugulat, Maragall, Ramón y Cajal, Combelles, Comandant Baiget, plaça Cervantes, Ciutat de Fraga, Ballester, Fortaleza, Canónigo González, Plateria, Sant Anastasi, Obradors, Governador Montcada, Doctor Robert, Nueva, Escales de Sant Llorenç
- Escoles de l'exconvent dels Maristes (Anselm Calvé): Anselm Clavé, Remolins, Travessia Remolins, Democràcia, Carme, Travessia del Carme, Bafart, Font de l'Aiguardent, Daniel, Pescaderia, Doverías, plaça la Sal, Nolis, Turull, Clot de les Monges, Lamarca, Rufes, Indíbil i Mandoni, Estereria, Costa Magdalena, Sant Gil, Parra, Magdalena
- Escola Ferroviaris (Príncep de Viana): avinguda Sant Ruf, Riu Éssera, Salmerón, plaça de Mossèn Cinto, Comtes d'Urgell, Príncep de Viana, Pardinyes Altes, carretera de Torre-serona, Pi i Margall, passatge de la Premsa, Valentí Almirall, plaça del Treball
- Escola del Camí de Corbins: carrers de Corbins i Pardinyes Baixes

³⁶¹ *Acracia*, núm. 51, 25/IX/36, pàg. 4. Anteriorment ja hem fet esment de la preocupació manifestada per les autoritats locals per la presència de nens al carrer. En altres ocasions el que es lamenta és la delinqüència infantil —grups de nens entre els 8 i els 10 anys que es dedicaven a petits robatoris— per l'efecte degradant de la guerra (*Acracia*, núm. 212, 30/III/37, pàg. 1 i 214, 1/IV/37, pàg. 2).

³⁶² *Combat*, núm. 52, 24/IX/36, pàg. 1. La nota informativa es completava amb una crida a l'escolarització dels milers de nens que no ho estaven a la ciutat, ja que una de les principals batalles a guanyar en la rereguarda era l'educació del poble. La llista d'escoles a *Acracia*, núm. 56, 1/X/36, pàg. 2 i núm. 59, 4/X/36, pàg. 3 i *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 2. De l'ajuntament també depenien escoles rurals —com la de la partida de Rufe—, l'escola municipal de música —traspassada a la Generalitat que l'intentà reformar per considerar reaccionari al professorat— i l'escola municipal de tall i confecció.

- Escola de l'exconvent de les Josefines (Acadèmia): Acadèmia, Miguel Ferrer, Travessia de l'Escorxador, Mariola
- Escola del carrer Magdalena: carrer Botera

De fet, la implicació municipal en l'educació es va mantenir durant bona part de la guerra. El regidor de cultura Llorenç Ribes Sánchez (PSUC) declarava a la premsa a finals d'octubre de 1937 que una de les seves principals preocupacions havia estat posar en marxa nous centres de primària per apartar els nens del carrer. També apuntava el projecte de creació de guarderies infantils, necessàries mentre els pares estaven a les trinxeres i les mares suplint-los en els llocs de treball de la rereguarda.³⁶³

5.4.2.2 L'institut de secundària

Un col·laborador habitual del diari *Acracia*, que signava el seus articles amb el nom de Klein, publicà un reportatge amb la seva versió de l'ensenyament secundari a Lleida. Després de recordar l'educació clerical que el redactor havia rebut i les primeres activitats de protesta realitzades el 1906, plantejava en un diàleg amb un estudiant de secundària les bases que haurien de regir l'educació moderna i progressista.³⁶⁴

Per atansar-nos al funcionament de l'ensenyament secundari a Lleida durant la guerra podem servir-nos, amb precaucions evidents, de la declaració presentada al fiscal instructor de la Causa General l'octubre de 1941 per José Martínez de San Miguel, director de l'Institut a partir de 1938.³⁶⁵ Martínez de San Miguel explica que l'Institut situat al carrer Cavallers va estar tancat durant una mesos *pel desordre creat* i per la destitució de diversos professors. El desembre de 1936 van fer-se els exàmens per als suspesos a les convocatòries de maig i del juny i a partir del gener s'inicià el curs amb el pla d'estudis de 1934. Però quan

³⁶³ *Acracia*, núm. 387, 21/X/37, pàg. 2.

³⁶⁴ *Acracia*, núm. 131, 25/XII/36, pàg. 4 i núm. 132, 26/XII/36, pàg. 4. Aquesta forma d'explicar els projectes a través de suposats diàlegs entre una persona coneixedora dels mateixos i una altra que se n'hauria de beneficiar en el futur era habitual en els fulletons anarquistes adreçats als camperols (vegeu Rocío NAVARRO, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española").

³⁶⁵ José Martínez de San Miguel, pare d'un dels falangistes participants en els fets de juliol de 1936, també fou sots-president de la Diputació. Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 428 (AHN).

van començar a sonar les alarmes —que durant un temps van ser constants, comenta— les classes es van suspendre indefinidament —no concreta la data.

Les acusacions llençades contra la gestió educativa d'aquella etapa se centren en el que considerava una nul·la disciplina escolar fruit de l'actuació *despòtica* dels sindicats estudiantils. Aquests, segons Martínez de San Miguel, desorientaven tant als professors com als alumnes. Ningú els hi podia dir res i era fàcil sentir als alumnes pronunciar *greus blasfèmies*.

En resumen, aquella época resultó para el Instituto y su obra un verdadero desastre, que encajó admirablemente en la obra de conjunto realizada en Lérida por la revolución marxista.

També destaca, com a prova del clima que dominava l'institut, les conferències amb temàtica política destinades als alumnes i impartides per Salvador Roca Lletjós —el director—, Emilio Donato Prunera —el secretari—, Aurelio Vicén Vila i Luis del Val —professors. De totes aquestes activitats propagandístiques recordava especialment la participació del director Roca Lletjós en un acte celebrat al teatre Victòria per festejar l'entrada de les tropes republicanes a Terol.

La informació aportada per Martínez de San Miguel permet reconstruir l'evolució de la plantilla del centre. Tot un seguit de professors foren destituïts per motius polítics:

José Ciurana Majó	catedràtic de Llengua i Literatura Espanyoles
Francisco Carrillo Garcia	catedràtic d'agricultura
Mn. Manuel Pere Gómez	auxiliar numerari d'idiomes
Justo Almela Company	auxiliar numerari de dibuix
Celestí Llorens Roca	auxiliar numerari de ciències
Manuel Portugués Hernando	professor ajudant de ciències
José Martínez de San Miguel Falcó	professor ajudant de ciències ³⁶⁶
M. Luisa Gutiérrez de Palma	auxiliar administrativa
José Martínez de San Miguel y Torres	jubilació forçosa

I d'altres van ser nomenats amb posterioritat als fets de juliol de 1936, la qual cosa era sempre considerada com a mínim sospitosa per l'estat franquista.

Les contractacions que apunta Martínez de San Miguel són les de

- Julio Mínguez García (nomenat el 23 de febrer de 1937). Professor de matemàtiques escollit a proposta del rectorat de Barcelona. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic
- Joaquín del Val Casado (nomenat el 23 de febrer de 1937). Catedràtic de llengua i literatura espanyoles. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic

³⁶⁶ De fet va ser afusellat per la seva participació en la revolta del mes de juliol.

- José García López (nomenat l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de llatí llicenciat en filosofia i lletres
- Enrique Cañadas López (nomenat l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de matemàtiques llicenciat en ciències exactes
- M. Antonia Merino García (nomenada el 23 de febrer de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtica de llengua i literatura espanyoles llicenciada en filosofia i lletres. Provenia de l'Institut de Carmona (Sevilla), on donava classes de geografia i història
- Cándido Rodríguez Gil (nomenat el 27 de desembre de 1936 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtic de llatí llicenciat en filosofia i lletres. Provenia de l'Institut de Villarrobledo (Albacete) on també feia classes de llatí.
- Rosa Herrera Montenegro (nomenada el 27 de desembre de 1936 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Càtedra de ciències naturals. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic
- Emilio Gausí Serra (nomenat el 6 de maig de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Mestre Nacional que ocupà una plaça de professor interí de francès. Fou cessat el mes de setembre, també pel ministeri, al no provenir dels cursets de selecció
- Delfín Costa Ciuraneta (nomenat el 5 de gener de 1938 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Mestre Nacional que ocupà una plaça de professor de francès

En quatre casos més a Martínez de San Miguel no li consta la presa de possessió dels professors nomenats

- Udalrico del Olmo Medina (nomenat el 23 de febrer de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtic d'Agricultura
- Carmen Riudor Carol (nomenada el 18 de desembre de 1936 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professora de francès
- Jesús M. Maroto (nomenat el 18 de desembre de 1936 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de matemàtiques
- M. Dolores Serra Serra (nomenada l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professora d'agricultura

Els integrants del comitè depurador de l'Institut —format per ordre ministerial i integrat per representants de les entitats polítiques i socials de Lleida i per un representant de la plantilla de l'institut— van mantenir una polèmica amb la Generalitat i el CENU. A finals d'octubre ultimaren el seu informe sobre el centre en el que havien classificat al personal docent en dos grups, els que havien de ser sancionats i els que havien de ser confirmats en el seu càrrec. Però el diari Oficial de la Generalitat, que tardà un parell de mesos en emetre la seva resolució definitiva, només va fer cas de l'informe en el tema de les sancions i no en les valoracions positives d'alguns professors. Així, una part del personal considerada vàlida era arraconada i substituïda per joves llicenciats sense experiència o per

algun catedràtic desplaçat d'altres llocs. El comitè lamentava que amb aquesta estratègia Lleida esdevenia una destinació de càstig.³⁶⁷

Un cop acabada la guerra, el rector de la Universitat de Barcelona va tramitar al Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques una llista denúncia de l'Institut Nacional d'Ensenyament Mitjà de Lleida que incloïa als docents susceptibles de ser represaliats per aquella legislació. Entre aquests noms figurava el del professor de filosofia, Emili Donato Prunera, a qui el rector acusava d'haver estat vocal i secretari de la Junta Depuradora del professorat del seu centre durant la guerra.³⁶⁸

Els perceptius informes aportats per Falange, la guàrdia civil, el govern civil i l'ajuntament confirmaren aquesta acusació i a més coincidiren a qualificar Donato de destacat militant i propagandista del PSUC a Lleida. Segons aquests testimonis, era amic de diverses personalitats locals —participava en unes tertúlies celebrades a casa dels germans Vilà, coneixia el doctor Formiguera Menem i, en paraules de Falange, *al sacerdote renegado Llorens*. També l'acusaven d'haver fet propaganda des dels medis de comunicació —sembla que va treballar com a traductor per a *UHP*— i dins de l'aula. L'ajuntament el desqualifica argumentant que *es autor de varios libros de filosofía contrarios a la religión y moral católica*, mentre que Falange afegia que va presidir un míting al teatre Victòria per celebrar l'ocupació republicana de Terol —també José Martínez de San Miguel l'havia implicat en la Causa General com un dels habituals en aquesta mena d'actes.

Per a la seva defensa, Donato incorporà un exemplar dels seus manuals de filosofia, en els quals efectivament hi ha uns capítols dedicats al socialisme i al comunisme. Tanmateix, l'autor explica que la seva presència no demostra la seva ideologia sinó que responia a les exigències dels plans d'estudi republicans. Per altra banda, negava qualsevol responsabilitat en les depuracions afirmant que la seva tasca es limitava a passar a màquina les actes del comitè per ordre del director. Les destitucions, segons la declaració de Donato, es van produir per decisió del delegat d'Ordre Públic durant el mes d'agost de 1936. També refusà la

³⁶⁷ “Pel què ha servit las tasca del Comitè Depurador del Personal de l'Institut” dins *UHP*, núm. 126, 27/XII/36, p. 1 i 4.

³⁶⁸ En el moment de la incoació de l'expedient, setembre de 1940, Emilio Donato vivia a Manresa (AAPL). També hi ha informació sobre la seva trajectòria al fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 120. En la llista també hi apareixia Josep Font Bosch, catedràtic que s'havia traslladat a Barcelona.

seva suposada activitat com a propagandista. Malauradament no coneixem la sentència que li va imposar el tribunal.

A més de les qüestions relatives a la política de professorat, cal destacar que el 1937 van iniciar-se les obres de construcció d'un nou institut de secundària a Lleida, edificació impulsada per la Comissaria de la Generalitat i supervisada per l'enginyer municipal Eduard Mias Codina, germà del diputat republicà Pere Mias —el projecte té data del 24 d'abril de 1937.³⁶⁹ L'edifici de l'institut estaria situat entre els carrers Ramon i Cajal, Messeguer, Morera i Galícia, ocupant fonamentalment la finca Santa Teresina dels Carmelites Descalços —el solar havia estat escollit pel regidor d'obres, el director de l'institut i l'enginyer municipal. Si fem cas a algunes notes aparegudes a la premsa les obres van generar expectació entre una part de la ciutadania.³⁷⁰

La primera tasca a realitzar va ser l'expropiació de vint-i-cinc finques per emplaçar el centre —les indemnitzacions als propietaris haurien de correspondre a la Comissaria de la Generalitat i a l'ajuntament—³⁷¹

Propietaris finques	Parcers finques	m ² per edifici	m ² per carrers	
		1.136		Pendent d'ocupació
Miquel Ibars	el propietari	4.506	20	
Manel Rovira	Àngel Puig	6.446	1.652	
Tomàs Grau	Mariano Ceballos	4.556	1.913	
Germans Eritja		1.365	360	
Junta de Sequiatge		981		
Santa Teresina	Josep Bicaardí	8.393	2.480	Terreny requisat
Ignacia Vilalta	Alfred Farràs	4.063	1020	
Serrando	el propietari	947	980	
Guadalupe Pina	el propietari	106	820	

³⁶⁹ Per aquest motiu la documentació sobre el projecte i les obres de l'institut, així com els plànols, es troben repartits entre l'arxiu municipal (departament de Foment, 1937, caixa 1 expt. 11 i 32) i el de la diputació provincial (caixa C-274 expt. 11269 i 11270, caixa B-717 expt. 10265 i 10266). Entre la documentació també es conserven les normes dictades per la Generalitat per a la construcció d'escoles, a més de plànols i croquis per construir escoles en diversos pobles (Térmens, Isona, Garó, Gausac, Vielha, Bossòst, Aubert, Bausen, Mont, Tredòs, Arres, Vila, Vilamòs, Escunhau, Pontasent); informes de Joan Florensa Ollé (arquitecte escolar provincial) sobre les escoles de Cornet, Montanyana, Pont de Montanyana, Almolda i Ainet de Besan; correspondència i documentació diversa de Joan Florensa; i una pla general de construcció d'escoles a la Vall d'Aran. La política de la Generalitat de construcció de noves escoles durant la guerra per suplir la manca de places a Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat*, p. 174-175 i Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 96-100).

³⁷⁰ A l'aparador de la Casa Gausí, comerç del carrer Major, es va exposar la maqueta del futur Institut, la qual sembla que fou molt elogiada i visitada pels lleidatans (*L'Ideal*, núm. 75, 30/VII/37, pàg. 3). La nota es tancava afirmant que l'obra era molt important perquè reflectia totes les ànsies modernes de la cultura més exigent.

³⁷¹ El ple municipal celebrat el 23 de setembre de 1937 va aprovar la cessió de terrenys per construir l'institut (*L'Ideal*, núm. 84, 1/X/37, p. 2-3).

Propietaris finques	Parcers finques	m ² per edifici	m ² per carrers	
Morell	el propietari		2.080	
Vídua Lamolla			299	habitatge ocupat
Manel Cases	el propietari		386'10	
Josep Camarasa	el propietari		134'78	
Domènec Fort	el propietari		38	
Víctor Domínguez	el propietari		38'75	
Germans Eritja			152'25	
Germans Eritja			1.157	
Edifici Porcar	el propietari		699'30	
Terreny Porcar	el propietari		288'80	
Terreny Porcar	el propietari		170'60	
Jaume Miró	el propietari		342	
Acolliment passavolants			172	edifici requisat
Ramon Caubet	el propietari		131	
Celestí Llorens	Ferrer		156	edifici requisat
Total		32.499	15.490'58	

El comissari Vilà autoritzà dos pagaments de 500 pessetes i un altre de 750 a Tomàs Grau, Mariano Ceballos i Josep Moliner Bonet, respectivament, en concepte d'indemnitzacions per la producció perduda. Una altra partida important foren les deu mil pessetes cobrades per la delegació de Lleida del Sindicat d'Arquitectes de Catalunya per la realització del projecte de construcció de l'institut —el conjunt de l'obra estava valorada en un milió de pessetes.

Finalment, es conserva una bona col·lecció de factures presentades per la Col·lectivitat de la Construcció (CNT-UGT) que tenia les seves oficines a la plaça de la Revolució —el delegat de la col·lectivitat, que treballava com a paleta en l'obra, era el socialista i regidor Manel Argilés. Les factures, que corresponen a material i als jornals treballats, estan compreses entre el 12 de juny de 1937 i el 15 de febrer de 1938. Cada setmana es presentava una factura per pagar els salaris dels treballadors. La setmana en què hi consten menys obrers és la primera, amb 36 paletes i peons (5.099'85 pessetes) mentre que entre el 28 de juny i el 2 de juliol hi arribaren a treballar 93 persones (9.115'35 pessetes).

A mitjans de febrer de 1937 els estudiants afiliats a la FNEC agrairen al comissari Joaquim Vilà el seu interès per l'ensenyament, materialitzat

especialment en la construcció del nou institut *que en aquests moments ja és un fet cert*.³⁷²

L'institut també organitzà per al període de les vacances de 1937 uns cursos d'estiu de cultura general i popular a celebrar entre els dies 21 de juliol i 21 de setembre.³⁷³ L'organització era iniciativa del ministeri d'Instrucció Pública, pel que aquest posteriorment tindria en compte la possessió dels certificats d'aprofitament que s'atorgarien als alumnes —per assistència i aplicació— per encomanar-los-hi serveis relacionats amb les seves competències. Els cursos es presentaren com una activitat de caràcter elemental i pràctic, destinada especialment als obrers. La matrícula era gratuïta i l'única documentació necessària era un aval polític o sindical acreditant l'adhesió republicana de l'alumne o dels seus familiars. La temàtica oferta era prou variada

Assignatures	Hores setmanals	Professors
Llengua espanyola	4	Joaquín del Val, Maria Merino, José García
Llengua catalana	4	Emilio Gausí Serra
Matemàtiques	4	Julio Mínguez, Enrique Cañadas
Nocions de ciències físiques, químiques i naturals	3	José Font Bosch, Josep M. Font Tullet
Dibuix	3	Aurelio Vicent Vilà
Mecanografia	3	Emilio Gausí, Enrique Cañadas
Geografia econòmica	2	Julio Sánchez
Economia	2	Emilio Donato, Miguel Serra
Nocions d'història	2	Salvador Roca

Els alumnes podien matricular-se de les matèries que preferissin i, tot i que els horaris de les classes estaven prefixats —de dilluns a divendres i de dos quarts de vuit a dos quarts de deu del vespre—, els matriculats i els professors podien variar-los de comú acord.³⁷⁴ Entre les activitats desenvolupades en el marc dels

³⁷² *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/II/37, pàg. 7.

³⁷³ Carpetes 57 i 65. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La informació que hem localitzat prové d'una còpia del comunicat de l'Institut que la Federació Local de Sindicats de la CNT va fer arribar als seus afiliats, tant pels seus fills com per ells mateixos —la propaganda deia que *serán preferidos los obreros de 14 años en adelante*. La direcció de l'institut havia demanat a les organitzacions sindicals que en fes la màxima difusió entre els seus afiliats.

³⁷⁴ La CNT aportà 10 matriculats: Salustiano Albiñana Pifarré, 14 anys de Lleida (català, dibuix i mecanografia); Antonio Gamon Claveria, 14 anys de Ballovar (castellà, mecanografia i matemàtiques); Leonardo Marín Porta, 14 anys (matemàtiques, naturals, dibuix i català); José Sans Andrés, 19 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); Medardo Meler Porquet, 14 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); José Rivas Contreras, 20 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); Ricardo Castellví Alvarez, 18 anys

cursos d'estiu, els obrers assistents d'estiu van preparar una lectura del *Romancero Gitano*, acompanyada dels comentaris literaris del professor corresponent, per commemorar el primer aniversari de la mort de Federico García Lorca.³⁷⁵

5.4.2.3 L'Escola del Treball

Com en el cas de l'Institut, el director de l'Escola del Treball va informar el 1941 al fiscal instructor de la Causa General sobre les incidències viscudes al centre durant la guerra.³⁷⁶ Segons Manuel Portugués Hernando l'edifici va ser requisat per transformar-lo en dependències militars —parc d'artilleria i tallers de l'Exèrcit de l'Est entre d'altres—, pel que no va poder funcionar com a centre escolar.³⁷⁷ Una part del pla d'estudis de l'Escola només es va poder aplicar el gener de 1938 en unes sessions exclusivament teòriques organitzades a les aules de la Normal. Per a Portugués aquestes classes simplement es van impartir per ocupar a un professorat que estava *completamente ocioso*.

Tot i que l'escola no funcionava com a tal, l'alcalde Félix Lorenzo Páramo va negociar amb el comitè del centre perquè fos l'ajuntament qui més endavant la gestionés, juntament amb la Generalitat i el CENU. Baptista Xuriguera, defensor d'aquesta idea amb Lorenzo, creia que era una bona escola per reivindicar una concepció participativa de l'educació, on els alumnes podien participar més àmpliament en la seva gestió.³⁷⁸

(naturals, matemàtiques i dibuix); Delfín Ibars Pano, 20 anys (naturals, matemàtiques i dibuix) i Pascual Medina Navarro, 36 anys (castellà i matemàtiques).

³⁷⁵ *L'Ideal*, núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4.

³⁷⁶ Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 438 (AHN).

³⁷⁷ Un reportatge del diari *Acracia* donà notícia de l'activitat seguida als diferents tallers de l'escola. L'activitat era important i les instal·lacions adequades, però es planyia la reduïda assistència dels treballadors de Lleida i l'excessiu espai dedicat a tasques administratives. La reconversió d'un centre de formació professional en uns tallers destinats a treballs per a la guerra, portà a l'articulista a reflexionar sobre la necessitat d'acoblar els estudis superiors al mateix objectiu (*Acracia*, núm. 137, 1/I/37, pàg. 1). Portugués afirmava en el seu informe que, tot i els usos militars del centre, després de l'ocupació es van trobar els arxius i material de l'Escola en molt bones condicions, malgrat la desaparició d'algunes eines.

³⁷⁸ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 25 de setembre, 9 d'octubre i 23 de desembre de 1936 (AML).

Un dels objectius bàsics de l'informe de Portugués era explicar la política de professorat seguida al centre.³⁷⁹ Es van confirmar les expulsions que afectaren a

- Manuel Portugués Hernando (cessat el 3 d'agost de 1936 per ordre de la comissaria de la Generalitat i ratificat pel ministeri l'1 d'octubre de 1937)
- José Hernández Gras (cessat el 3 d'agost de 1936 per ordre de la comissaria de la Generalitat i reintegrat a finals del 1937)³⁸⁰

En altres casos les propostes de depuració comunicades al ministeri no es van resoldre, però als afectats se'ls hi congelà el sou a partir de l'octubre de 1936:

- Miguel Serra Balaguer, professor
- José Florensa Ollé, professor de dibuix
- Eduardo Albert Siscart, professor
- Francisco Argilés Bifet, mestre de taller
- Juan García Roca, mestre de taller
- Jaime Calvo Mauri, mestre de taller
- Esteban Garriga Mallafre, auxiliar d'higiene
- Ramon Gimeno Egea, secretari escola.

Pel que fa als nomenaments posteriors al 18 de juliol, Portugués només n'apunta el de

- Aurelio Vicen Vila, professor de dibuix contractat per impartir aquelles classes del gener de 1938 abans esmentades. No va ser nomenat per la direcció de l'escola i cobrà un sou durant els mesos de gener i de febrer.

La manera com es va dur a terme aquesta depuració va ser criticada pel diari *Combat* perquè la comissió va quedar dividida entre els que estaven realment interessats en dur a terme una tasca *beneficiosa per la revolució* i els que volien ser *contemporitzadors i transigents*. Els representants dels estudiants (Vilalta i Ibars) van deixar la investigació política dels professors en mans de les organitzacions obreres mentre que ells es limitarien a exposar el seu judici sobre els aspectes pedagògics i intel·lectuals.³⁸¹

5.4.2.4 L'Escola Normal de Lleida

³⁷⁹ La comissió depuradora del centre, que comptava amb membres de tots els sectors, estava presidida pel representant del PSUC (Sánchez Álvarez) i tenia com a secretari al d'Estat Català (Mur).

³⁸⁰ L'advocat Antoni Hernández Gras era un actiu polemista als òrgans de premsa carlins *El Correo* i *Terra Ferma*.

³⁸¹ *Combat*, núm. 104, 25/XI/36, pàg. 1.

Alterar el funcionament de les escoles de magisteri, com a conseqüència directa de canvis polítics generals, no era quelcom nou a Lleida. Amb l'arribada de la República, el comitè de Salut Pública substituï les direccions de les escoles masculina i femenina el 16 d'abril. En la primera Felip Solé Olivé, director, i José Hernández Gras, secretari, foren reemplaçats per Josep Piñol Mirada i Jesús Sanz Poch respectivament. En la femenina la nova directora seria Josefa Uriz Pi en substitució d'Enriqueta Fairen Duerto —la secretària Adela Hernández va ser confirmada en el càrrec. El claustre de l'escola femenina fou més resistent al canvi, encapçalant l'oposició Teresa Tudurí i Aureli Vicén al sector més favorable a Uriz. Tots els càrrecs van ser confirmats pel ministeri el mes de maig. Després de la unificació de les dues escoles (1932), Josefa Uriz resultà elegida directora del nou centre que s'instal·laria a l'edifici de l'escola masculina de la rambla d'Aragó —el director i el secretari de la masculina havien estat traslladats a Barcelona. També formaven part de la junta de govern Felip Solé, Montserrat Vallès —desplaçada de la presidència de la residència d'estudiants per Uriz— i Josep Geli, fins que Solé tornà a ser escollit director el 1935.³⁸²

Durant els primers mesos de guerra el funcionament de la Normal va se'n ja que no va poder iniciar les activitats acadèmiques fins a l'1 de març de 1937, i només per als alumnes de segon i tercer car no es va poder fer l'examen d'ingrés, amb un curs intensiu fins al 30 de juny i sense canviar els plans d'estudis. Després se'n va fer un altre de similars característiques entre el 15 de juliol i el 31 de desembre, amb exàmens d'ingrés els mesos de maig i de novembre.

Felip Solé Olivé tornà a ser substituït al capdavant de l'escola per Josefa Uriz el 28 de juliol de 1936, però les repetides absències motivades per les seves ocupacions institucionals provocaren que Josep Alcobé realitzés bona part de les seves funcions fins el 20 de març al ser mobilitzat. El successor seria Josep Geli Forest i la sots-directora Carme Berga, cuinera de la residència d'alumnes normalistes, dues nominacions anul·lades per ordre ministerial davant les protestes del claustre. El darrer professor en ocupar la direcció va ser Aureli Vicén, entre el

---

³⁸² El funcionament de l'Escola Normal de Lleida a Amparo MIÑAMBRES, *L'Escola Normal de Lleida, 1841-1940*, p. 132-142. Els anys de guerra es poden completar amb l'informe presentat el 1942 pel director accidental Felip Solé Olivé (Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, p. 421-422 —AHN—).

25 de maig i l'ocupació —entre l'evacuació i la presa de possessió de les noves autoritats franquistes en matèria educativa, Manuela García va assumir la direcció del centre.

A primers d'agost de 1936 es va suspendre el sou i el salari a tots els professors considerats de dretes i als membres del claustre que el 1934 varen votar a Felip Solé i a Josep Geli com a director i sots-director respectivament. Amb l'afany controlador i confiscatori que caracteritzà la societat de postguerra, es van conservar al fons documental del Govern Civil còpies dels expedients depuradors del personal docent i administratiu de la Normal de Lleida elaborats durant la guerra. Segons els informes confeccionats pels agents d'investigació franquista, havien trobat aquesta documentació al Casal de Joventut Republicana.³⁸³

El comitè encarregat de la depuració del professorat de la Normal, constituït el 13 de novembre de 1936, l'integraven les següents persones³⁸⁴

Josep Alcobé Biosca	comissari de la Normal
Mario Alexandre Sariñena	PSUC (FETE)
Josep Vilalta Pont	FETE
Llobet	FAI
Tibella	CNT
Sanjuan	JL
Torres	JRLI
Antoni Ubieto Fornés	POUM (FETE)
Pifarré	JCI
Vilat	JSU
Teixidó	UdR
Emili Carbonell	Estat Català
Sales	IR
Blanco	representant dels estudiants
Francesc Benseny Borràs	representant del personal subaltern (porter)
Aureli Vicen Vila	representant del professorat (nomenat secretari del comitè)

La fugida d'alguns professors va facilitar la tasca depuradora del comitè. Segons Amparo Miñambres, després dels fets de juliol van desaparèixer Felip Solé, Montserrat Vallès, Manuel Portugués, Teresa Tudurí, Julia Cluet, Josep Montlleó, Cecília Argilés, José Hernández i Manuel Pere —amb l'excepció de Solé, tots es van presentar el dia 27 d'octubre. D'entre els expedients estudiats per

³⁸³ Fons del GC (AHPL) diversos expedients del lligall 29.

³⁸⁴ L'informe de la policia en el que figura aquesta llista només dóna el primer cognom, amb una grafia sovint dubtosa, i l'afiliació dels integrants del comitè depurador. En alguns casos no hem pogut esbrinar la identitat completa d'aquestes persones.

aquest comitè he pogut localitzar còpies dels següents amb resultat favorable per a l'investigat:³⁸⁵

- Josefa Uriz Pi
Directora de la Normal. Ratificada per ser afecta al PSUC
- Misericordia Navarro Miró
(...) auxiliar de labores, se acuerda continúe en el cargo y nadie hace ninguna alusión en pro ni en contra
- Adela Hernández Blázquez
(...) oficial de Administración de Primera clase, es católica, pero no parece pueda tachársele de enemiga declarada del régimen. Se acuerda continúe en el cargo.
- Cecilia Argilés Diclet
(...) auxiliar de Ciencias, se hace notar su catolicismo debido a que murió su novio, y desde ese momento, la numeraria TUDURI a quien auxiliaba la captó para el catolicismo, llenando su espíritu aprovechando el vacío amoroso. Actualmente está en Francia: habíase ausentado de Lérida antes del movimiento fascista. Por mayoría se acuerda continúe en el cargo, votando en contra dos organizaciones.
- Jaime Jové Castelló (bidell), Dolores Camps Guillén (portera) i Magdalena Maria Gomis (conserge)
Con respecto a estos empleados se acuerda continúen en el cargo, toda vez que aún a pesar de sus ideas católicas, hijas del ambiente creado reaccionario por el régimen burgués, la nueva estructuración social les hará entrar en el buen sentido.
- Josep M. Aznarez Peiret³⁸⁶
(...) auxiliar de ciencias, se acuerda continúe en el cargo por unanimidad, ya que siempre ha sido afiliado a la JR, y a si (sic) actualmente, y bien capacitado profesionalmente; pero se hace constar que tiene demasiados cargos y se estudien estos casos.
- Aureli Vicen Vila
(...) numerario de Dibujo, afiliado al partido S.U. de C. y a la F.E.T.E. desde su fundación en esta ciudad en el año 1931 y siempre al lado del proletariado y en contra de la reacción; ha sido perseguido constantemente por la reacción, los Colegios religiosos y sus protectores han hecho cuanto han podido por calumniarlo, incluso haciéndole expediente para que se ausentase de esta ciudad, ya que en su cátedra era inflexible y no admitía las presiones caciquiles. Se acuerda por unanimidad continúe en su cargo.
- Manuela García Fernández
(...) numeraria de Historia, sin significarse de izquierdas no ha demostrado ser derechista y bien capacitada en su cargo. Por unanimidad se acuerda continúe.
- Ramon Fagella Rotllan
(...) numerario de Pedagogía, se acuerda por unanimidad la continuación en su cargo, por no llevar mucho tiempo en la ciudad, no se el conoce a fondo, aun cuando se le cree hombre de izquierdas.
- Manuela Pérez Solsona
(...) numeraria de Labores y Trabajos manuales, se acuerda por unanimidad sea mantenida en el cargo por su cariño al régimen y profesionalmente capacitada.

³⁸⁵ Les dades de cada cas provenen dels expedients localitzats al fons del govern civil, de l'informe de Felip Solé Olivé per a la Causa General i de la informació recollida per Amparo Miñambres. Segons aquesta professora, la plantilla docent del centre estava formada el 18 de juliol per nou numeraris, quatre mestres especials i 12 auxiliars, pel que tenim informació de la pràctica totalitat del claustre (*L'escola Normal de Lleida*, p. 133 i s.)

³⁸⁶ President de JRLI entre 1931 i 1933

- Josep Geli Forest
(...) *numerario de Física y Química, ha sido muy debatido este caso por las contradicciones de los representantes, teniendo votos para la destitución, llegando a tres, y una propuesta de sanción de un año; por este motivo se dejó este asunto para estudiarlo en otra ocasión con unas pruebas fundamentales, incluso se leyó un documento de justificación del interesado, acordándose por mayoría que continúe en el cargo.*

Les còpies dels expedients desfavorables localitzades són les següents

- Jacinta Calaf Borràs
Auxiliar numeraria de Letras. Es unánime el acuerdo de que es reaccionaria e inútil pedagógicamente y por tanto sea jubilada.
- Balbina Cerdà Riu
(...) *Auxiliar de Pedagogía. Es conocida por todos como desafecta al régimen y nula su capacidad, se acuerda por unanimidad sea destituida.*
- Juan Llorens Fàbregas
(...) *Auxiliar de Ciencias. Durante sus muchos años de auxiliaría no ha asistido nunca a clase; comprobado que es reaccionario; se acuerda por unanimidad sea destituido.*
- Teresa Tudurí Sánchez
(...) *Profesora de Historia Natural, numeraria. También destituida por Orden Público. Por unanimidad su destitución por enemiga del régimen, su fanatismo de teresiana y labor capciosa Católica. L'inici de la guerra la va sorprendre en zona franquista*
- Manuel Pere Gómez³⁸⁷
(...) *Actualmente se ignora su paradero, es auxiliar de letras, numerario. destituido por O.P. era el Capellán y el protector de los Colegios de Monjas, ha realizado siempre una labor reaccionaria tremenda, peligrosísimo por sus condiciones. Todos de acuerdo con la destitución. Fou empresonat uns mesos i el seu domicili assaltat*
- Julián Carbonell Jiménez
(...) *Auxiliar de música. Actualmente está en la Cárcel por reaccionario y desafecto al régimen así es reconocido por todos, incluso por E.C. (Estat Català) que se abstiene de votar por razones especiales de parentesco. Se acuerda por mayoría absoluta sea destituido. Va ser condemnat a trenta anys³⁸⁸*
- Felip Solé Olivé:³⁸⁹

³⁸⁷ La versió de mossèn Pere sobre els mesos de guerra i sobre les transformacions que la senyora Uriz havia introduït a la Normal a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 53-60. El to del testimoni i la concepció pedagògica del capellà s'aprecien en el judici que emet sobre Uriz (...) *una directora, que reunía en su persona "todas las fealdades juntas" –la frase entrecomillada es de mossèn Pere–, anarquista por ideología, convirtió aquel Centro de Enseñanza de los futuros educadores de los niños en un verdadero "deformatorio", con visos de antesala de un manicomio* (pàg. 53).

³⁸⁸ A *Acracia* apareix la referència de Juan Carbonell Giménez, condemnat a 20 anys i confiscació béns pel tribunal popular el 8 de febrer de 1937 (núm. 169, 8/II/37, pàg. 2).

³⁸⁹ En un article de *Combat*, en el que es proposava la incautació dels béns i materials del Centre Excursionista de Lleida per organitzar una unitat de milícies de muntanya, es qualificava a Felip Solé, director del Centre, de *personalitat tèrbola (...) llop lleidatà que pogué fugar-se, però que hom sap que és a Barcelona* (núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 1). Informes elaborats per la comissaria de policia i la delegació d'Ordre Públic el 1939 el consideraven una persona addicta, que es va haver d'amagar a Barcelona perquè els rojos el volien afusellar i els fills del qual es van passar a l'exèrcit nacional. Però en la seva trajectòria també pesava la seva militància lligaire, en va ser secretari i president de la junta directiva entre els mesos de març de 1933 i febrer de 1934. Tampoc no estava gaire ben vist que hagués escrit un llibre en català, que durant la dictadura de Primo de Rivera fos destituït per les seves idees catalanistes i que en època republicana donés classes de català a la Normal. Tot i això, quedava en part exculpat perquè havia *desistit bastant d'aquestes*

(...) *Profesor numerario de Pedagogía. Este individuo es el caso genuino y representativo del profesor que la cátedra le sirve de escabel para sus negocios, y siempre apoyada por la clerecía y el capitalismo. Actualmente se cree fusilado. Ha sido destituido de Director de la Normal por la Monarquía, por la Dictadura y por la república en su implantación, pero el bienio negro le volvió a colocar hasta la sublevación fascista, y al verse perdido huyó. También era concejal de la Lliga y plenamente demostrada su desafección al régimen. Ha perseguido a los alumnos que no le rendían tributo o demostraban ideas avanzadas. Por unanimidad se acuerda su destitución. Destituido oficialmente por la Gaceta de 23 de septiembre próximo pasado, y por Orden Público.*

- Julia Cluet Santiveri:

(...) *Numeraria de música. También es unánime su desafección al régimen y además sus pocas condiciones profesionales y se propone su destitución unánime. Va ser trasladada a la Normal de Cuenca*

- José Hernández Gras

(...) *Auxiliar numerario de Pedagogía. Médico, ha sido secretario de la Normal durante muchos años. Está comprobado que es de ideal político derechista, que hacía propaganda incluso cuando visitaba a los enfermos; todos sus familiares han sido los que llevaban en Lérida la política reaccionaria salvo alguna rara excepción están huidos.- También es profesor de Educación Física en la Escuela de Trabajo, en cuyo centro el Comité acordó que continuase en el cargo, debido al informe de un representante de alumnos, aún a pesar de ser clerical.- Todas las representaciones están de acuerdo en que como profesor de educación física puede actuar, pero como Profesor de Pedagogía, de ninguna manera, acordándose por mayoría la destitución por incapacidad y tres votos porque sea destituido por reaccionario e incapacidad profesional.*

- Manuel Portugués Hernando

(...) *Profesor numerario de matemáticas, fue destituido por Orden Público y después, a resultas del criterio de este comité de depuración, se le han abonado unas mensualidades. Hombre francamente reaccionario y desafecto al régimen; por unanimidad se ha acordado su destitución.*

El seu domicili va ser saquejat

- Josep Montlleó Serra

Auxiliar de ciències que va ser uns dies empresonat i després desposseït dels seus béns

- José Francino Gili

Professor auxiliar de dibuix. Va ser empresonat

- Montserrat Vallés Marxuach

Jubilació forçosa. Fou destituïda com a presidenta de la residència d'alumnes, tot i que estava avalada per JRLI i afiliada a la CNT, i substituïda per Josefa Uriz.

Montserrat Vallés és un exemple de represaliada primer per les autoritats roges i després per les franquistes. Tot i la depuració republicana —no es considerà negativament la seva activitat docent ni la seva trajectòria política, sinó que mentre dirigí la residència de normalistes impedí a les estudiants assistir a actes polítics—, posteriorment la va expedientar el Tribunal Regional de

Responsabilitats Polítiques per una militància esquerrana, encara que moderada. Vallés va aconseguir incorporar a la instrucció de l'expedient un seguit de testimonis favorables que li valgueren el sobreseïment de la causa.³⁹⁰

5.4.3 ENQUADRAMENT POLÍTIC DE MESTRES I D'ESTUDIANTS

Com s'apuntava al començament d'aquest capítol, el món de l'ensenyament també es va veure molt afectat per les lluites polítiques de la rereguarda, tant en les organitzacions sindicals que aplegaven als ensenyants com a les associacions estudiantils. Professors i alumnes s'agruparen al voltant de les diferents seccions de la socialista Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança (FETE), que inicialment aplegava pumistes i suquistes, i de l'anarquista Sindicat Únic de Professions Liberals (SUPL). Tot i que s'havia constituït un comitè d'enllaç entre el SUPL i la FETE, amb caràcter assessor, perquè aconsellés a la comissaria d'ensenyament en tots els problemes relacionats amb l'ensenyament, veurem a continuació que les disputes no van ser poques.³⁹¹

Quan va començar la guerra el sindicat socialista tenia ja una trajectòria a Lleida molt vinculada amb grups de mestres relacionats amb el BOC i a un grup de renovació pedagògica anomenat Batec. El desembre de 1933 s'havia fet la presentació de la FETE a Lleida, en un acte en el que participaren Pau Xuriguera, Josep Bobet, Maria Carné, Josep Alcobé, Frederic Godàs, Josep Tàpia, Dolors

---

³⁹⁰ Com en el cas de l'Institut, la Normal va enviar una llista de docents que podien ser expedientats al Tribunal, a través del rector de la Universitat de Barcelona (setembre de 1940). En aquella llista-denúncia hi podem trobar als professors José M. Aznárez Peiret, Ramon Currià Caelles, Josefa Uriz Pi i Montserrat Vallés i al porter Francesc Benseny Borràs (Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 351-352).

³⁹¹ *Combat*, núm. 42, 12/IX/36, pàg. 2.

Piera, Patrici Redondo i Ricard Barqué. Josefa Uriz també es movia en aquests ambients.³⁹²

L'activitat de la FETE durant el primer any de guerra pot resseguir-se força bé gràcies a l'informe del comitè provincial comentat en els apartats anteriors.³⁹³ El comitè escollit el mes de setembre de 1936 estava integrat per Josep Vilalta Pont (secretari general), Lluís Aige, Josep Alcobé Biosca, Farrús i Mario Aleixandre Sariñena, però només els dos primers formaven part del comitè que presentava l'informe. Alcobé fou mobilitzat i substituït per Josep Mateu Morlans, a Farrús el van destinar a l'Escola Popular de Guerra i la seva plaça l'ocupà Romà fins que també el mobilitzaren. Finalment, Aleixandre marxà com a voluntari al tercer batalló d'Aviació i el reemplaçà Costafreda.

El canvi d'orientació en l'activitat sindical provocat per la dinàmica política de la guerra també havia afectat a les organitzacions del magisteri. Els socialistes continuaven pensant en la lluita econòmica i en la formació cultural, però ara calia prestar tot l'ajut possible al govern per vèncer la guerra i consolidar els *èxits revolucionaris*. Per altra banda, l'important increment de la militància capgirava tots els esquemes organitzatius.

El creixement experimentat en un únic any havia obligat al comitè a introduir innovacions com l'examen de les sol·licituds d'ingrés. L'assemblea celebrada el mes de setembre de 1936 constituí una comissió de tres persones encarregades d'investigar la trajectòria política dels que pretenien sindicar-se, per evitar la infiltració de *facciosos*. El treball de la comissió es va intensificar en les primeres setmanes, pel que *molts companys antifeixistes continuaven amb tarja provisional*. Per agilitar les incorporacions, es va delegar la tasca depuradora als comitès comarcals del sindicat i en alguns casos fins i tot calia demanar els informes fora de la província. El problema s'agreujava amb l'aparició de la competència

---

³⁹² Sobre l'activitat política d'aquests moviments de renovació pedagògica des dels anys vint vegeu Jaume Barrull, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 70-72. La fundació de la FETE a Lleida a Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 170 i 180.

³⁹³ El comitè que presentava l'informe de la seva gestió el mes d'octubre de 1937 havia estat escollit el setembre de l'any anterior. El sindicat editava *Full Informatiu*, una publicació setmanal que tenia la redacció a la casa del canonge Juan Ayneto (carrer Acadèmia) i s'imprimia a la Impremta Sol, però no n'hem localitzat cap exemplar.

sindical en el sector perquè en aquelles mateixes dates la CNT s'organitzava entre els mestres —segons la FETE sense cap rigor antifeixista.³⁹⁴

A l'inici de la guerra la FETE tenia 216 afiliats en una única secció provincial, la majoria mestres sense feina o interins. Es van haver de crear dotze delegacions comarcals a les localitats on hi havia una certa tradició de reunions de mestres: Balaguer, les Borges Blanques, Cervera, Tàrraga, Ponts, Artesa de Segre, la Seu d'Urgell, Lleida, Solsona, Vall d'Aran —no s'indica la població—, Tremp i Sort.³⁹⁵ A més d'aquesta ordenació territorial, es van constituir les seccions d'ensenyament mitjà, de professors de la Normal i d'inspecció, amb la intenció explícita de garantir la unitat a cada secció entre els mestres de la Generalitat, de l'estat i els municipals. Tot plegat serví perquè en la data de l'informe la FETE sumés 1.400 afiliats.

Després de criticar als fetistes expulsats per la seva militància poumista, l'informe del comitè continuava ressenyant algunes activitats més pròpies de lluita sindical portades a terme durant l'any. Destaquen especialment la reivindicació d'uns diners per a l'habitatge que els ajuntaments estaven obligats a pagar als mestres per un acord amb l'administració central. La consignació tenia categoria de sou, i no de gratificació, pel que cap mesura municipal podia rectificar-la —especialment perquè els mestres eren els funcionaris tècnics pitjor pagats. Tot i això, sembla que l'ajuntament de Lleida no havia satisfet aquest dret dels docents, pel que la FETE endegà una campanya per reclamar-lo aprofitant que el dirigent del sindicat Josep Alcobé Biosca havia estat nomenat regidor l'octubre de 1936. El govern municipal només va acordar una subvenció que, a mena de complement salarial, permetés tots els ensenyants arribar a les tres-centes pessetes mensuals. Els mestres van negar-se a acceptar l'acord en una assemblea i defensaren el seu dret davant del regidor de cultura, el cenetista i també mestre, Adolfo Justes Salinas. Aquest no cedí i, a més, *s'extranyà (...) que els mestres demanessin caritat i considerà que el sou*

---

³⁹⁴ Antoni Ubieto, militant del POUM i afiliat a la FETE, explicava a la premsa que els revolucionaris havien de dur a terme una tasca depuradora més eficaç que els republicans. Comparava l'activitat depuradora de l'ensenyament, on col·laboraven ugetistes i cenetistes, amb la *falsa reforma* de l'exèrcit impulsada per Azaña (*Combat*, núm 102, 23/XI/36, pàg. 4).

³⁹⁵ Jaume Barrull referència l'existència de l'Associació de Mestres de la Província de Lleida —de caràcter professional i defensora d'un republicanisme moderat— que reunia associacions de Cervera, de Tremp, de Sort, de la Seu d'Urgell, de Balaguer, de Lleida-Borges Blanques i de Vielha (*Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 156).

de tres-centes pessetes era més que suficient per viure —segons la versió de la FETE.

Després de la crisi municipal de maig la regidoria fou ocupada pel comunista Llorenç Ribes Sánchez. El nou ajuntament havia promès actuar dins de la legalitat marcada per la Generalitat i la República i estava format per *companys mes comprensius*. Un d'aquestes era Ribes que havia anul·lat la disposició municipal anterior per iniciar les gestions necessàries per confeccionar les nòmines de tots els mestres de la ciutat. El comitè de la FETE també aconseguí ser l'habilitat per pagar els sous de tots els mestres de la província.

Finalment calia exposar la contribució que des del sindicat s'havia fet a la guerra, donant suport moral i econòmic als que estaven al front: creació d'escoles de la guerra per les comarques i recaptacions de diners destinats a adquirir material per als milicians de cultura o perquè a les trinxeres es pogués celebrar adequadament el cap d'any. I, finalment, contribuïren a l'esforç militar amb la incorporació de militants al front de guerra.³⁹⁶

La proletarització de la societat féu que els socialistes no fossin els únics en mobilitzar els mestres lleidatans, de manera que a partir del setembre de 1936 s'organitzà el Sindicat Únic de Professions Liberals (CNT), bàsicament integrat per professionals de l'ensenyament. En l'acte de constitució, celebrat el dia 4, s'escollí el primer comitè format per³⁹⁷

Emili Sendrós Pons	president
Emili Garraý Tesan	secretari
Paquita Beyà Puig	sots-secretària
Amadeo Vilà Segura	vocal
Miguel Solé Batlle	vocal
Juan Balañá Simon	vocal
Mariano Fabregat Valls	vocal

La notícia de la constitució anava acompanyada del Manifest del sindicat, signat per Emili Sendrós, en el que es destacava la necessitat dels intel·lectuals, i encara més d'estudiants i de mestres, d'entrar en contacte amb el poble revolucionari a través de la sindicació. Sendrós reconeixia l'arrelament provincial de

³⁹⁶ Entre les baixes es destaca la figura de Josep Bobet, mestre d'Alamús i fundador de la FETE. Una altra mostra de la participació en l'esforç bèl·lic va ser l'organització d'una columna sanitària (*Combat*, núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 1).

³⁹⁷ Documentació relativa al Sindicat Únic de Professions Liberals: Carpetes 11 i 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La llista del comitè a *Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, p. 3 i 2.

FETE, però també l'existència d'una colla de mestres que volien abandonar-la per formar una central més adequada al seu tarannà llibertari i racionalista. Tot i aquesta voluntat de disputar afiliats a la FETE, continua Sendrós, l'objectiu no era crear enfrontaments sinó encarar amb unitat la tasca comuna de substituir *la escuela confesional y burguesa* per una basada en l'amor, la llibertat i la justícia.

El comitè directiu va variar en diverses ocasions al llarg de la guerra. En una reunió celebrada el dia 26 de juliol 1937, de la que es conserva l'acta, la junta del Sindicat estava formada per

Pedro Panés Rius	president (empleat a <i>Acracia</i>)
Amadeo Vilà Segura	secretari
Rogelio Garray Tesán	tresorer
Pepita Raimundi Florensa ³⁹⁸	vocal de la secció de mestres
S. Farré Piñol	vocal de la secció d'estudiants

Junta directiva renovada el 15 de novembre

Amadeu Vilà Segura	president
Ana M. Cid Letamendi	sots-presidenta
Teresa Florensa Beà	secretària
Benita Puyal Pleyan	sots-secretària
Antonio Ariche Esteve	tresorer
Enrique Serradell Farràs	comptador
Alfonso Garray Tesan	1r vocal
Francisco Moles Perna	2n vocal
Ramona Ariño Capdevila	3r vocal

És difícil aproximar-nos amb certesa al nombre d'afiliats, però en un llistat del mes de març de 1938, on figurava l'estat de les cotitzacions de cada afiliat, hi han 158 noms.

Els estudiants tampoc van mantenir-se al marge de la sindicació, sinó que la mobilització política va estendre's d'una manera important entre els estudiants de secundària i de la Normal al voltant de les opcions socialista i anarquista. En un primer moment no s'enquadraven en cap organització específica, ans formaven part de les seccions estudiantils de la FETE i del SUPL. Els ugetistes, però, van integrar-se en la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC) a partir del primer de gener de 1937.³⁹⁹

³⁹⁸ El 23 de gener de 1938 Amadeu Vilà, president del sindicat, certificava que *la compañera Pepita Raimundi Florensa consta como afiliada a este Sindicato (Sección Maestros), habiendo cumplido siempre sus deberes sindicales y siendo persona completamente adicta al Régimen y destacado antifascismo.* (Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

³⁹⁹ L'activitat del sindicat socialista pot resseguir-se a través del seu òrgan de premsa, *Bulletí Estudiantil*. L'acte de presentació de la secció estudiantil de la FETE va celebrar-se el 6 de setembre de 1936 i en ell

Tot i que la conscienciació s'estén amb la guerra, la implicació dels estudiants en el compromís polític no era una novetat absoluta perquè ja s'havia iniciat en els anys de la República, com ho certifiquen una quarantena de sol·licituds d'ingrés a la Unió d'Estudiants Antifeixistes el 1935, una organització que participava del discurs antibel·licista propi de les esquerres europees dels anys trenta. Fins i tot els alumnes de diversos plans d'estudis van participar en una llarga vaga d'abast nacional durant el curs 1933-1934, motivada per la no aplicació del decret de 29 setembre de 1931 reformador dels estudis de magisteri.⁴⁰⁰

Tanmateix, la mobilització dels alumnes no era fàcil. La Secció Estudiantil de la FETE, que es definia com una organització proletària i sindical, va manifestar aquesta dificultat de partida.⁴⁰¹ Després del 19 de juliol molta gent sense trajectòria política anterior, estudiants inclosos, buscà l'aixopluc d'un carnet antifeixista moguts per un *esperit d'adaptació*. Abans de la guerra molts *treballadors intel·lectuals* no se sentien explotats.

I encara el moviment estudiantil es topava amb una altre vessant del mateix problema, l'origen social d'una part important dels joves que podien dedicar-se a estudiar. Un redactor d'*Acracia* censurava a la població estudiantil de les classes benestants perquè podia mantenir una vida ociosa mentre la resta de la població estava en lluita. Calia diferenciar entre l'estudiant ric —*católico de carnet hasta el 19 de julio*— que mantenia aquesta vida per no treballar i l'estudiant treballador⁴⁰²

Salta a la vista que existe un contraste muy expresivo entre el estudiante profesional, hijo de adinerado, que no ha trabajado nunca porque no ha tenido necesidad de hacerlo, ya que la potencia económica de sus padres permitía sufragar ampliamente sus gastos de holgazán, chulo y despreocupado, y aquel otro, que más que simple estudiante lo era de la vida, que asistía diariamente a la salida del taller, de la fábrica o del comercio, a las aulas populares, sean estas Escuelas del Trabajo, o Ateneos, etc., para adquirir aquellos conocimientos técnicos o simplemente culturales que las necesidades económicas no le permitieron adquirir en su tiempo.

---

participaren Josep Pac Roselló (UGT), Farrús (FETE) i Fidel González, Calderó, Cortés i García de la secció estudiantil. Els estatuts es publiquen en el primer número del butlletí (1/XI/36, pàg. 1) i havien d'entrar en vigor l'1 de gener de 1937. Inicialment estava organitzat en dues subseccions, una de la Normal i una altra de l'Institut de Secundària.

⁴⁰⁰ Carpeta 9. Sección Política Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i Amparo MIÑAMBRES, *L'Escola Normal de Lleida*, pàg. 131.

⁴⁰¹ *Butlletí Estudiantil*, núm. 1, 1/XI/36, pàg. 1.

⁴⁰² *Acracia*, núm. 104, 26/XI/36, pàg. 2.

Existe sin embargo, un tipo de estudiante intermedio. Aquel hijo de pequeño propietario, que aún trabajando, podía ir por sus propios medios a una Academia, o Escuela, donde poder perfeccionarse e incluso estudiar alguna carrera. Pero este podemos casi afirmar, que se ha incorporado casi de lleno a las actividades de la guerra.

La necessitat d'implicar els estudiants en un moviment de classe era una de les crides que periòdicament repetia el dirigent del PSUC Manuel Culebra, un columnista habitual en la premsa estudiantil de l'òrbita socialista. Desaprovava el caràcter estrictament professional i apolític de les organitzacions anteriors, que deixaven la lluita de classes fora de les aules i la universitat al marge de la confrontació social i partidista. Els estudiants de Lleida havien estat capaços d'organitzar un sindicat de classe, però calia mantenir-se vigilants perquè molts d'ells provenien de la petita burgesia i encara no tenien un sentiment revolucionari profund. La minoria conscient tenia una important missió educativa entre els nous afiliats que només s'havien atansat al sindicat per la inèrcia del moment.

Culebra els hi deia als estudiants que eren uns representants més de la classe treballadora, pel que també ells havien d'acomodar-se a la nova situació en la que l'objectiu ja no eren les reivindicacions laborals, sinó la direcció de la societat. Tenien l'obligació de preparar-se per l'etapa posterior al triomf de la revolució, quan serien necessaris professionals i especialistes que compartissin íntimament els ideals de classe i no simples col·laboradors accidentals. A més, havien de jugar un paper decisiu en la difusió cultural i en l'educació de la classe treballadora.

La juventud estudiantil debe mantener la alta ambición de constituir la vanguardia de la nueva colectividad.

Un cop conscienciats encara calia donar un segon pas perquè molts dels que s'atansaven a les organitzacions només ho feien impregnats d'esperit antifeixista i no amb una ideologia de classe, *sense un orientació ferma i satisfactòria en el sentit classista i social que la lluita contra el feixisme representa*. El butlletí socialista havia de servir per complir amb la formació política dels afiliats.⁴⁰³

---

⁴⁰³ Manuel CULEBRA, "Los estudiantes y la revolución", "La juventud estudiantil, vanguardia de la transformación social" i "Los estudiantes y la guerra antifascista" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 1, 1/XI/36, p. 4-5, núm. 2, 31/XII/36, p. 4 i 12 i núm. 5, 20/III/37, p. 1-2. A partir del segon número del *Butlletí Estudiantil* s'inicia una sèrie d'articles per donar a conèixer la teoria del materialisme històric (31/XII/36, p. 1-2).

El 7 de febrer de 1937, després de cinc mesos de funcionament, la FNEC organitzà el seu primer congrés anual ordinari a l'Acadèmia Mariana, que havia de servir per establir el definitiu i normal funcionament del sindicat. Amb aquest objectiu es va elegir als que havien de formar el comitè local

Josep M. Blàvia Guix	Secretari de Relacions
Maria Cortès Drudis	Secretària d'Organització
Amat Pascual Tarroch	Secretari Administratiu
Joan Valls Bori	Secretari d'Esports
Eloisa Alarcón Castán	Secretària d'Ajut
Sergi Garcia Oriol	Secretari de Propaganda i Premsa

La memòria que presentà el comitè local xifrava el nombre d'afiliats en més de cinc-cents, tots ells depurats, sense cap infiltrat. La secció estudiantil de la FETE sorgida després del 19 de juliol no superava la desena, pel que els estudiants necessitaren una organització al darrera que els donés força i personalitat. Però a partir del mes de novembre es començà a plantejar la separació, perquè estudiants i ensenyants tenien problemes diferents i preparaven activitats distintes. A més ja rondaven la trentena d'afiliats.⁴⁰⁴ El resultat d'aquest convenciment fou la constitució de l'Associació d'Estudiants de Lleida. El següent pas fou la integració de l'Associació en la FNEC per no quedar aïllats del conjunt del moviment estudiantil català.

El comitè resumeix la tasca revolucionària i cultural realitzada fins aleshores en el seu afany proselitista i d'organització. Cooperació amb les iniciatives de la UGT, construcció de trinxeres, col·lecta de llibres, publicació del *Butlletí Estudiantil*, formació d'equips esportius i cooperació de les noies en la confecció de roba per al front. A més s'havia realitzat una *tasca de depuració tan intensa com ha estat possible, cercant informes i referències dels elements que demanaven ésser admesos als nostres rengles.*⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ És difícil fer una aproximació acurada al nombre d'estudiants que van arribar a afiliar-se a la FNEC a Lleida, però diverses informacions trobades ens aporten algunes dades. Un llibre de registre de socis escapat, arriba fins a l'associat número 251, donat d'alta el dia 16 de setembre de 1936. Una altra relació d'estudiants de l'institut, també incompleta, arriba fins al número 574 el 1937. També es conserven desenes de sol·licituds d'ingrés a la FNEC. Amb data 13 de setembre de 1936 hi ha la sol·licitud número 169, el dia 12 de gener de 1937 hi ha la número 548 i el dia 29 de setembre de 1937 la 673 (Carpets 8, 9 i 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). També apareix una llista de 152 afiliats que no estan a corrent de pagament de les quotes de socis al *Butlletí Estudiantil*, núm. 6, 10/IV/37, p. 2-3.

⁴⁰⁵ *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/II/37, p. 4-5. Es conserven un seguit de breus informes de militants de les comarques de Lleida. Bàsicament es tracta de nois que sol·licitaven l'ingrés a la SE de la FETE, i després es demanava al comitè local del poble informacions sobre ells i la seva família (són menors). Sobre uns estudiants de Menàrguens el Comitè Antifeixista local informava que *pertanyen a famílies aferrissades a*

El segon congrés de la FNEC va tenir lloc el 19 de febrer de 1938 a l'Institut.⁴⁰⁶ Temps abans, no s'indica quan però sí que fou anterior al bombardeig del 2 de novembre, un congrés extraordinari celebrat al cinema Vinyes escollí el nou comitè local

Sergi Garcia Oriol	secretari de Relacions
María Monclús	secretària d'Organització
Amat Pascual Tarroch	secretari Administratiu
Josep Gili	secretari d'Esports
Elisa Sales	secretària de Cultura i Ajut
Alfred Potrony	secretari de Propaganda i Premsa

El fragment de la memòria elaborada pel comitè local presenta un balanç força desesperançador, en part perquè el comitè havia perdut diversos membres. Sergi Garcia passà a formar part del consell executiu de la FNEC i Amat Pascual marxà al front de Terol on arribaria a Comissari de Plana Major. De la resta de membres del comitè només es va mantenir actiu Josep Gili qui s'encarregà de tot, sense demanar parer a ningú, tot i que havia elegit uns quants estudiants per formar una mena de comitè transitori integrat per

Dídac Serrano	secretari d'Organització
Francesc Aixalà	secretari Administratiu
Simon Teixidó	secretari d'Esports
Antoni García Alcantud	secretari de Propaganda i Premsa

Però *el jefe de la fnec (sic) era en Gili. Excepte Francesc Aixalà els demás companys no feien absolutament res (...). Clar exemple d'això ens ho dona la manca d'Actes de reunions al llibre de les mateixes en quant al temps referent.*

Després del bombardeig del dia 2 de novembre les famílies d'Aixalà i de Gili van abandonar Lleida. Sembla que el dos membres més actius del comitè van marxar sense comunicar-ho a ningú del sindicat i deixant el local tancat. La memòria reconeix que al ser menors havien d'obeir les decisions de la família, però *nosaltres opinem que tot aquell que accepta un càrrec de responsabilitat es veu obligat a portar-lo i encara més en moments difícils com eren aquells en que ens trobàvem. A més acusen a Gili d'haver-se endut a Massalcoreig la caixa i la màquina d'escriure, provocant una despesa important pel sindicat i vergonya per als seus afiliats.*

---

dretes, mes ells, per ésser menors d'edat, es desconegut el rendiment que poden donar (Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

⁴⁰⁶ L'Acta del Congrés i un fragment del text de la Memòria presentada pel comitè local a Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

A més d'aquesta actuació dels dirigents qualificada de poc responsable, els delegats de curs es queixaven per la poca participació dels afiliats en les reunions celebrades. Per intentar combatre la indiferència, s'acordaren sancions *morals*, com la prohibició d'obtenir llibres de la biblioteca o la confecció d'un fitxer que fes constar la moral i l'esperit mantingut dins de l'organització per cada un dels alumnes. El congrés decidí escollir per al nou comitè local a

Antoni García Alcantud
Joan Valls Bori
Simon Teixidó
Josep Olivé
Albert Daniel

perdent la votació Llorens Domingo i Maria Monclús.

Els diferents plantejaments adoptats per les organitzacions socialista i anarquista dels estudiants queden ben exemplificats en una llarga discussió sobre la conveniència d'iniciar el curs acadèmic. Calia aclarir si era més oportú mantenir les activitats acadèmiques davant les urgències que creava la guerra i la construcció revolucionària o si era més correcta la seva suspensió. El debat s'encetava a les files de la CNT on es pensava que encetar el curs escolar no tenia gaire sentit per la reducció, que esperaven important, del nombre d'alumnes. Una part no hi podria assistir perquè estava lluitant al front i a una altra no se li deixaria fer-ho per ser considerada feixista. L'argument es completava amb quatre idees més: la necessitat de centrar tots els esforços en la guerra, la inexistència d'un pla d'estudis *d'acord als nous temps*, la manca d'un ambient apropiat per a l'estudi i que un curs normalitzat només beneficiaria als estudiants no compromesos en la lluita. Es presentava com a possible solució l'obertura d'un curs de secundària i superior de transició, sense validesa acadèmica. D'aquesta manera hi hauria temps per preparar uns plans d'estudis adients, s'evitaria discriminació entre els joves del front i de la rereguarda i que els nens rondessin pels carrers.

Des de la FNEC es considerava que la mobilització no afectava als estudiants d'institut, pel que la seva vida acadèmica podia seguir amb normalitat. L'ensenyament superior podia suspendre's *fins que no s'aclari la situació militar*.

Finalment, el curs acadèmic s'inicià a primers de gener de 1937 amb el suport d'una assemblea d'estudiants de l'institut que s'adherí majoritàriament a

les tesis de la FNEC. Evidentment, la decisió no fou ben rebuda pels anarquistes, que la consideraven una victòria dels que *viviendo solo y exclusivamente para o del estudio tienen unos intereses creados o unas ansias infinitas de poseer un título aun a costa del saber (...)* *Habremos de confesar doloridos, pero no incapaces de superarlo, que la nueva era por todos ansiada tiene que implantarse aún.*⁴⁰⁷

Però l'inici del curs no tancà el debat. Un mes després, en el congrés ordinari de la FNEC celebrat el mes de febrer, s'aprovava un projecte de mobilització estudiantil d'aplicació conjunta amb els *companys de la CNT*. L'acord fixava la mobilització dels afiliats majors de 14 anys que es dedicarien a fer treballs d'utilitat per al front. Amb aquest objectiu caldria fer les gestions necessàries per suspendre el curs i permetre que els esforços dels afiliats poguessin dedicar-se a la guerra.⁴⁰⁸ Les possibles activitats a fer no eren poques, i anaven des de la capacitació teòrica i pràctica dels estudiants en la tècnica militar per si la ciutat es trobés en perill, fins a treballs de fortificació i de defensa de la ciutat. Passant per la confecció roba per al front —tasca reservada a les noies— o per la formació d'un quadre sanitari i la lluita contra l'analfabetisme entre la tropa.⁴⁰⁹

Per prendre una decisió definitiva, la secció estudiantil del SUPL convocà una assemblea conjunta d'estudiants anarquistes i comunistes a l'institut de secundària el dia 18 de març de 1937. La unitat d'acció, però, ja no fou possible en aquella data. En el mes i escaig transcorregut entre el congrés de la FNEC i l'assemblea, el govern de la Generalitat havia disposat la continuïtat de les classes.

La posició del SUPL va ser exposada a la reunió per un delegat anomenat Rodríguez. Entenien que tots els nois majors de 16 anys havien d'abandonar les

---

⁴⁰⁷ *Butlletí Estudiantil*, núm. 3, 22/I/37, pàg. 3 i núm. 2, 31/XII/36, p. 10-11. *Acracia*, núm. 146, 12/I/37, pàg. 4.

⁴⁰⁸ Els sindicats dels *adults* també havien mantingut debats al voltant d'aquesta qüestió. En el ple de la Federació Local de Sindicats Únics celebrat a Lleida el 5 de novembre de 1936 Jaume Escalé es va mostrar partidari del reclutament forçós car els que no treballessin havien de fer quelcom productiu. En canvi, Antonio Latorre reivindicava la incorporació en alguna de les columnes de milicians, com la Durruti, que es mantenien contràries a la militarització. La majoria dels assistents es van mostrar partidaris del voluntarisme en front d'acceptar la militarització. Aquesta, proposta de César Broto, hauria de quedar reservada per aquells que es resistissin a anar al front (*Acracia*, núm. 88, 7/XI/36, p. 1 i 3).

⁴⁰⁹ *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/II/37, p. 6-7. La voluntat de participar en les obres de defensa de la ciutat ja s'havia plantejat abans. Els estudiants de la FETE s'havien adherit a la consigna de mobilització civil llençada per la UGT el 29 d'octubre de 1936. El sindicat estudiantil va comprometre a tots els seus afiliats majors de 15 anys en les obres de fortificació de la ciutat (núm. 1/IX/36, pàg. 6).

aules per poder-se dedicar *als treballs útils per la guerra*. Els estudiants, continuava, estaven més capacitats que el conseller de Cultura per decidir sobre tal qüestió. En canvi la FNEC, representada pel secretari administratiu Amat Pascual, optava per acatar la decisió del govern català. S'argumentava que la seva associació també havia aprovat la mobilització dels seus afiliats, però que en primer lloc es pretenia actuar en el marc de la legalitat. Per tant la seva opció defensava la no interrupció de les classes i dedicar als treballs per la guerra les hores lliures.

La discussió entre les dues postures derivà en una pugna per demostrar qui estava fent més esforços per la guerra. Els socialistes pregonaven la instrucció militar que seguien molts dels seus militants a més del seu oferiment a la Junta de Defensa Passiva —participar en les obres defensives de la ciutat— i a la Comandància Militar —alfabetització dels reclutes estacionats a Lleida. També acusava als estudiants de l'organització anarquista de cobrar 10 pessetes diàries per la seva tasca en el sindicat, mentre que la seva dedicació era absolutament desinteressada. Per la seva banda, els representants del SUPL argumentaren que només cobraven els estudiants que no tenien altres medis de vida, ja que l'estudi no podia ser exclusiu dels que tenien diners, i a més, alguns dels seus afiliats eren milicians. Després dels debats van ser sotmeses les dues propostes a votació, imposant-se la de la FNEC per noranta-sis vots a setanta-vuit.⁴¹⁰

Ni els més joves podien escapar-se del clima polític cada cop més enrarid de la rereguarda.

5.5 ACTIVITATS CULTURALS I DE LLEURE DURANT LA GUERRA

En el darrer apartat d'aquest extens capítol dedicat a la vida ciutadana de la rereguarda ens ocuparem del compromís de la intel·lectualitat, de la propaganda en favor de la causa republicana i del contrast que sovint es produïa entre els valors que la nova societat pretenia imposar i la vida quotidiana. En tota l'Espanya republicana es poden trobar exemples d'intel·lectuals de prestigi que dedicaven la

---

⁴¹⁰ Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). *Butlletí Estudiantil*, núm. 5, 20/III/37, pàg. 4.

seva feina a combatre el feixisme, el que consideraven com una defensa de la cultura i alhora de la causa popular. Activitats que sovint consistien en proclames i manifestos, però que també podien consistir en posar al servei de la causa la producció artística o intel·lectual.

El Centro de Estudios Históricos va intentar mantenir la seva activitat investigadora i les seves publicacions al Madrid assetjat alhora que es recomposava a València amb la voluntat de recolzar la reconstrucció institucional de l'estat republicà. Endemés, el manteniment d'unes publicacions de qualitat científica servia per trencar la imatge exterior d'una zona republicana en mans del desordre revolucionari. Finalment, les dificultats pròpies de la guerra, especialment a Madrid, acabaren per fer inviàbles les activitats del Centro. Exemples del suport d'intel·lectuals catalans, al marge d'actuacions individuals i d'altres impulsades per les institucions públiques com la conselleria de Cultura, es poden trobar en el manifest *Els artistes i la revolució* de l'Associació Intel·lectual per la Defensa de la Cultura o en les accions de la secció catalana de l'Alianza de Intelectuales Antifascistas para la Defensa de la Cultura i de l'Agrupació d'Escriptors Catalans.

Per altra banda, des de la França de 1789 existia una vinculació entre l'art i les transformacions revolucionàries, que passa per la Comuna de París i la revolució bolxevic —encara que també els feixismes italià i alemany se serviren de l'art per aconseguir l'adhesió dels ciutadans. Aquestes pràctiques, pensades per definir una identitat popular, també van arribar a Espanya i es multiplicaren en el temps de guerra. L'àmbit d'actuació no es limitava a les arts plàstiques, escèniques o cinematogràfiques. Els comunistes espanyols del PCE i del BOC van saber utilitzar l'esport com a eina de propaganda política al llarg dels anys trenta, estratègia que trobà el punt més alt en l'Olimpíada Popular de 1936. Els comunistes tenien més desenvolupades les eines d'agitació, el que contribuï a crear més conflictes de competència i rivalitat entre les organitzacions polítiques.⁴¹¹

---

⁴¹¹ Els exemples de compromís intel·lectual esmentats a Prudencio GARCÍA ISASTI, "El Centro de Estudios Históricos durante la guerra civil española (1936-1939)" i a Maria CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, p. 45-60. Una anàlisi de les estratègies d'agitació i propaganda a Christopher H. COBB, , "El Agit-Prop cultural en la guerra civil". Exemples d'utilització política i

5.5.1 LES PUBLICACIONS PERIÒDIQUES: INFORMACIÓ, PROPAGANDA I LLUITA POLÍTICA

En qualsevol situació d'excelsionalitat política, i per tant en una guerra, el control dels medis de comunicació i de la informació sempre és un objectiu clau per a les institucions que controlen la societat. Esdevé de vital importància filtrar les notícies que arriben a la població sobre el curs de la guerra, sobre la presència dels enemics interns i sobre les activitats dels externs. Així com donar la màxima difusió a les informacions favorables. El problema pot aparèixer si canvia la situació política i el que eren missatges de suport es converteixen en actuacions delictives. El mes de març de 1939 uns falangistes van detenir un veí de la partida de Butsènit que treballava com a venedor de diaris

(...) era de ideas comunistas. Durante la dominación roja perteneció al P.O.U.M. y a la C.N.T. voceaba vendiendo periódicos por la calle frases insultantes tales como "la escabechada de esta noche en el Cementerio" "la borrachera del criminal Queipo de Llano" "La toma de Huesca" y otras muchas, es individuo rojo, de mala conducta y Ateo.⁴¹²

La premsa escrita i la ràdio són eines bàsiques per mantenir una adequada moral de guerra i una *correcta* predisposició dels ciutadans davant dels fets. I també per difondre cultura i lluitar contra l'analfabetisme. Potencialitats immediatament assumides per les organitzacions obreres, que s'apressaran a fundar, reformar o transformar els seus òrgans d'expressió. A la ciutat els principals serien *Acracia* (CNT-FAI), *UHP* (UGT-PSUC), *Combat* i *Adelante* (POUM) i *L'Ideal* (JRL).⁴¹³

---

propagandística de l'esport durant la guerra a Lleida els trobem en la formació de la Unió Esportiva Obrera que fusionà la tardor de 1936 els clubs de futbol amateur de la ciutat —reivindicava l'activitat física dels aficionats com a medi per millorar la raça en front de l'esport professional—, o competicions esportives organitzades seguint els nous paràmetres socials, com la cursa ciclista Front d'Aragó – Barcelona patrocinada pel SRI (*Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 2; núm. 69, 15/X/36, pàg. 2 i núm. 83, 31/X/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 221, 9/IV/37, pàg. 2).

⁴¹² Després de la detenció va quedar a disposició de l'auditoria de guerra (Fons del GC —AHPL— expt. 27 llig. 83).

⁴¹³ La premsa com a arma contra l'analfabetisme a *Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1. Una panoràmica general de la premsa lleidatana a Romà SOL, *150 años de prensa leridana* i a Josep A. ROSELL, *La premsa a Lleida*. De manera més específica, una aproximació a la premsa republicana a Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 455-466 i sobre els mesos de guerra cal consultar Jaume BARRULL, "Premsa i història: Lleida 1936-1938". També aporta informació, tot i que força esbiaixada, l'informe elaborat el 1943 pel cap provincial de Premsa i Propaganda (E. Martínez) sobre les publicacions lleidatanes en aquest període per presentar-lo al jutge instructor de la Causa General (peça 6, llig. 1469 -1-,

Acracia, dirigit pel que seria alcalde de Lleida Manuel Magro Merodio, ja es publicava abans de la guerra, però en forma de setmanari. A partir del 27 de juliol prendria una periodicitat diària i s'imprimiria als locals de *El Correo*, periòdic tradicionalista dirigit per mossèn Josep Solé que tirà el darrer número el 19 de juliol. També s'apropriaren de les instal·lacions de *El País*, propietat del Banc Comercial de Barcelona, i de la Impremta d'Indústries Gràfiques, al carrer Marquès de Vila Antònia, propietat del senyor Garcia i de Manel Palau Torrelles que hi continuaria treballant com a empleat —amb l'ocupació ho faria a la redacció de la *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo de Ejército de Aragón*.⁴¹⁴ Després de la confiscació la impremta prendria el nom de Talleres Tipográficos *Acracia*, els quals, gestionats de manera col·lectiva, també funcionaven com a impremta al servei dels sindicats cenetistes provincials.⁴¹⁵

---

expt. 3 —AHN—). Un exemple encara més evident de la gran proliferació de capçaleres durant la guerra al catàleg de Maria CAMPILLO i Esther CENTELLES, *La prensa a Barcelona, 1936-1939*. Pel que fa a la ràdio, tot i que ja era un medi de comunicació clau, hem localitzat poca informació. Radio Lleida, l'emissora EAJ 42 fundada el 1934, va ser controlada per la comissaria de la Generalitat (Sílvia ESPINOSA, *Història sentimental de Ràdio Lleida*). La tardor de 1936 es va inaugurar l'emissora ECP 3 Radio POUM Lleida (*Combat*, núm. 83, 31/X/36, pàg. 1). Una aproximació general al tema a Carmelo GARITAONANDÍA, "La radio republicana durante la guerra civil" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. I, p. 391-400.

També en la zona franquista periòdics i ràdios van jugar un paper clau com a eina de propaganda política. Vegeu al respecte un estudi de cas (Antonio FUENTES, "Información, ideología y propaganda: la utilización de la radio en un centro de poder —Salamanca— durante la guerra civil") i l'exhaustiu catàleg d'Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, Fredes LIMÓN NEVADO i José Luis RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, "Catálogo de las publicaciones periódicas localizadas en la zona franquista durante la guerra civil española (1936-1939)" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. III, p. 7-225.

⁴¹⁴ En una nòmina de personal de la CNT i de la FAI ja comentada en altres capítols també es reproduïen els noms dels treballadors d'*Acracia*. La redacció estava integrada per Manuel Magro Merodio, José Peirats Valls, Ramon Bou Canalda i l'artista Antonio Garcia Lamolla. L'administració estava al càrrec de Pablo Mòdol Huguet i de Rosario Izquierdo Torán (cal pensar que germana de Balbí, element destacat de la UGT local). Als tallers hi treballaven Mariano Viñals Roselló, Fernando Pelay Sorina, Manuel Palau Torrelles, Justino Lorenzo Páramo (germà de l'alcalde), Juan García Segarra, Enrique Gelonch Castañer, Tomàs Garcia Petit, Casimiro Azcón Arcón, Sebastián Farré Ford, José Aguilar Gilar, Manuel Garrele Borràs, Francisco Vicens López, Antonio Fonfrea Sancliment, Antonio Español Masip, José Maria Vicent, Domingo Buriel Lecina, José Suriaca Amorós (periodista que abans de la guerra treballava a les redaccions dels tradicionalistes *El Diario de Lérida* i *El Correo* i durant la guerra als tallers d'*Acracia* com a tipògraf, segons declarà ell mateix a la Causa General) i Francisco Ruiz Gallinar (aprenent). Del tancament s'encarregaven Francisco Azcón Arcón, Maria Peralta Tarragó, Pepita Manonelles Graells i Francisco Masip Ros. I en les tasques de neteja trobem a Carmen Torres Molins i a Cándida Lorenzo Díez (Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 55 —AHN-Sección GC—).

Durant la República, *El Correo* representava al sector del carlisme que pretenia eixamplar la seva base política cap a la dreta, com ho mostra que el nucli dirigent del diari —mossèn Josep Solé i els germans Miquel i Josep Baró Bonet—, acabessin sent els principals representants d'Acció Popular a Lleida (CEDA). Segons el periodista Ramon Gimeno, el veritable director de *El Correo* era Josep Baró (Causa General. Peça 6, llig. 1469 -1-, expt. 3 —AHN—). Per la seva banda, *El País* dirigit per Estanislau K. Montaña i desaparegut després dels fets d'octubre de 1934, era un periòdic vinculat al Partit Liberal que amb la República havia evolucionat cap a posicions properes al republicanisme d'ERC.

⁴¹⁵ *Acracia*, núm. 30, 1/IX/36, pàg. 2. De l'optimisme inicial es va passar les lamentacions, ja que molts encàrrecs rebuts als Tallers posteriorment no es pagaven i alguns ni es passaven a retirar. Per aquest motiu el taller va acordar cobrar els treballs per avançat (núm. 456, 11/I/38, pàg. 2). A finals d'agost de 1938, el

Segons un estudiant d'Albagés que entrà a treballar a la redacció del diari amb disset anys, els primers dies de revolució s'acordà un jornal de 10 pessetes diàries per als redactors.⁴¹⁶ En aquells moments el diari es distribuïa gratuïtament entre els sindicats, però la situació no es va poder mantenir i a partir del 30 de novembre de 1936 passaria a costar 15 cèntims —a més es demanava des del diari que cada afiliat busqués un nou subscriptor. També deixà d'aparèixer al matí, *jilguero matutino que arrullaba al pueblo con las noticias que una hora más tarde eran repetidas por otros diarios*. A la competència deslleial calia afegir les dificultats que tenien per tancar l'edició.

L'informe de gestió de la redacció d'*Acracia* va ser aprovat pel ple intercomarcal de sindicats celebrat l'11 d'abril de 1937. A més de procurar el manteniment d'una *correcta* línia anarquista —*la prensa es el espejo del alma de las organizaciones*—, declaraven que la seva voluntat era *hacer de nuestro periódico, más que una hoja de notoriedad truculenta, una tribuna de ponderación y seriedad*. Tot i que s'alegraven de la millora experimentada pel diari en els darrers mesos, destacaven com a principal dificultat aconseguir informació de les localitats més apartades dels centres de comunicació.⁴¹⁷

Per la seva banda, els poumistes van ser els primers en sortir al carrer amb *Combat*, després de requisar la impremta Mariana. Segons el seu propietari, Isidre Sisó Quintana, Pau Xuriguera encapçalava el grup de milicians que requisaren els tallers el dia 24 de juliol, amb una ordre del comitè popular segellada per la comissaria de la Generalitat

Por tal de proceder a la publicación del diario Combat, la J.C.I. se incauta de la Imprenta Mariana por cuya causa serán entregadas las llaves al portador de la presente orden.

Josep Maria Morlans —editorialista—, Josep Comabella —primer director— i els germans Pau i Baptista Xuriguera Parramona van ser alguns dels

---

coronel en cap de l'Estat Major va instar al delegat d'Ordre Públic que escorcollessin els tallers i arxius d'*Acracia*, *donde seguramente encontrarán documentos de interés militar y político-social*. Els agents, però, no hi van trobar res (Fons del GC —AHPL— expt. 33 llig. 49).

⁴¹⁶ Declaració de Pedro Panés Rius a la Causa General. Segons el seu testimoni va entrar a *Acracia* i s'afilià a la CNT per defensar al seu pare empresonat. Malgrat aquesta afirmació, recordem que el 1937 fou elegit president del Sindicat Únic de Professions Liberals.

⁴¹⁷ *Acracia*, núm. 223, 12/IV/37, p. 1 i 4. L'informe estava signat per M. Magro, Felipe Alaiz, V. Rodríguez, J. Peirats i Pedro Panés. També es va fer un exhaustiu seguiment al llarg del mes d'abril de la Conferència Nacional de Premsa Confederal i Anarquista organitzada per *Solidaridad Obrera* a Barcelona el març de 1937.

membres més destacats d'una redacció en la que també hi treballaren Baptista Aixalà i els mestres de la FETE Antonio Ubieta Forné i Pompeu Doladé. Un altre mestre, Antoni Bobet, era el corresponsal del diari al front.⁴¹⁸ Els homes de *Combat* es presentaven com a hereus directes de la història del moviment obrer lleidatà, els continuadors de la tradició encetada per publicacions locals com *L'Espurna* (Joventut Esquerrana-BOC, 1930-1931), *La Señal* (sindicalisme ferroviari i PCC, 1929-1930), *Avant* (BOC, 1932), *Lucha Social* (ULS, 1934), *El Dependient* (ULS, 1933), *Rebel·lió* (Aliança Obrera, 1934) o *Polèmica* (setmanari cultural de les joventuts del POUM, 1935).⁴¹⁹

A partir de l'1 de febrer de 1937 *Combat* seria substituït per *Adelante*, dirigit per Joan Farré, un diari que mantenia la mateixa línia política però que seria editat en castellà per la proximitat del front aragonès

(...) el nou diari no sortirà en català. La lluita ens ha imposat altres mitjans per assolir el triomf que nosaltres acatem sense discutir; però la llengua catalana seguirà essent per a nosaltres la nostra llengua, la llengua de la Catalunya obrera ressuscitada per la puixança del seu proletariat. I amb ella, sinó des del nou diari, verbalment, continuarem educant a les masses de cara al Socialisme, a la seva total emancipació.⁴²⁰

Adelante desapareixeria després de la repressió posterior als fets de maig, per ordre del cap superior de policia de Barcelona. Al ser clausurat el diari, a la Impremta Mariana es publicaria un altre periòdic *Adelante. Órgano del Cuerpo de Carabineros*. Tanmateix, l'activitat dels poumistes es mantenia en la clandestinitat. El Jurat d'Urgència va condemnar dos ferroviaris, Antonio Manau Solans i Antonio Esparza Martínez, a quatre mesos i un dia d'internament en un camp de treball per difondre entre els seus companys de feina i de militància *La*

⁴¹⁸ Per celebrar els primers cent números de *Combat* es va elaborar una edició especial, en la que Baptista i Pau Xuriguera, Antoni Ubieta i B. Pelegrí explicaven la història i significat del diari (núm. 100, 20/XI/36, p. 1 i 4). El text de l'ordre d'incautació a la Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN). La referència documental l'aportà el mateix Isidre Sisó, aclarint que l'original estava redactat en català. Sisó, que durant la guerra va treballar com a tipògraf a la impremta Sol, valorava els danys soferts al taller en 49.500 pessetes. Aquest testimoni va ser confirmat per l'encarregat de la Mariana, Manel Gispert Claramunt i pel tipògraf Vicente Jauset Rius, que fou cessat i empleat com a caixista. Joan Baptista Xuriguera, que també va dirigir el diari, explica la seva versió del funcionament del diari a *La guerra civil*. Explica que en representació de *Combat* participava en les reunions de la direcció del POUM, on sovint es decidien les editorials (pàg. 87).

⁴¹⁹ I encara s'obliden d'altres publicacions com *Orientació* (del sindicat de Cambrers, Cuiners i Similars de la ULS, 1933).

⁴²⁰ *Combat*, núm. 161, 30/I/37, pàg. 1. La qüestió lingüística seria utilitzada per *L'Ideal* per ridiculitzar *UHP* i *Acracia*, ambdós redactats en castellà. Els hi criticava la manera incorrecta de traduir al castellà les notícies que els hi arribaven de l'ajuntament en català. Segons els republicans, els dos diaris es justificaven dient que no coneixien prou bé la llengua, però *L'Ideal* es preguntava si sabien castellà per la manera com feien les traduccions (núm. 94, 11/XII/37, pàg. 3). Curiosament, el butlletí interior del PSUC *Formació*, comentat en el segon capítol, canvia el castellà inicial pel català durant l'any 1937.

Batalla. Rebien el periòdic a l'estació, juntament amb fulletons on es difonien conceptes considerats injuriosos pel govern, pel que contribuïen a difondre un estat d'opinió contrari a la república segons la sentència. Sembla que emmagatzemaven els exemplars als seus domicilis i als seus armaris de l'estació. El dos acusats també van haver de pagar a mitges els costos del judici, en el que van ser defensats per Antoni Bergós.⁴²¹

El 3 d'agost, uns dies més tard que els altres medis, apareixia *UHP* després d'haver requisat *La Tribuna* el dia 1 per ordre del comissari Joaquim Vilà. Aquest diari conservador va aparèixer a finals de 1934 com una versió moderada de *El País*, el dirigí el dretà Estanisalo de K. Montaña Pradera —també propietari—, n'era cap de redacció el periodista Ramon Gimeno Egea i es publicà fins el 18 de juliol. L'aparició del diari socialista fou rebuda, en plena eufòria revolucionària, amb crides a la unitat del proletariat i alegria per part d'*Acracia* i de *Combat*.⁴²²

El primer president del comitè de redacció d'*UHP* va ser el maialenc Julián Vilasetrú Giménez —també en formaven part un inspector de Treball, José Sánchez Álvarez, i un exfuncionari d'Hisenda, Pedro Salina Sanz. Però poc després va ser nomenat director Luis García Lago i Manuel Culebra Muñoz sots-director. Segons Montaña en el cos de redactors es van mantenir alguns periodistes de *La Tribuna*, com Ramon Gimeno, Norberto Trompeta Crespo, José Solano i Francisco Fontanals. Això va fer que alguns d'ells tinguessin un passat sospitós als ulls dels vencedors.⁴²³

Ramon Gimeno Egea, per exemple, va ser denunciat el 1940 per dos particulars que l'acusaren al govern civil d'haver vestit l'uniforme del PSUC. Gimeno continuava treballant de periodista, —a *La Mañana*, on havia estat el primer redactor procedent de *Ruta*—, pel que el governador va respondre que ell no podia intervenir en la depuració d'aquests professionals. Tanmateix, l'any anterior Antonio Cremades havia informat positivament sobre Gimeno per al seu expedient de depuració, a partir de les immillorables declaracions presentades el 1938 per Estanislaio Montaña i José Martínez de San Miguel.⁴²⁴

⁴²¹ Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN).

⁴²² *Acracia*, núm. 12, 8/VIII/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 4.

⁴²³ Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN).

⁴²⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 41.

L'Ideal, publicat en català, era el setmanari de Joventut Republicana. Els republicans van haver de convocar una subscripció popular i pujar el preu del periòdic —subscripció semestral de 6 pessetes— per poder subsistir davant la manca de subvenció oficial, la puja de preus i de salaris experimentada durant la guerra i la impossibilitat de cobrar per la publicitat en aquells moments. Un número setmanal de quatre planes els hi costava 206 pessetes, quan abans de la guerra feien números de vuit planes per 150. Finalment celebraren que havien eixugat un dèficit de tres mil pessetes sense ajuts oficials.⁴²⁵

Des de la Impremta Sol, com vam poder comprovar al parlar de la premsa de l'exèrcit, es van editar diversos periòdics apareguts durant la guerra. Els treballs de linotípia es realitzaven als tallers de la Casa d'Acolliment, mentre que la compaginació i impressió es feien a Sol.⁴²⁶ A més de les publicacions de diverses unitats de l'exèrcit ja citades, també s'encarregaven de tirar premsa política aragonesa com

- *Avance. Órgano del Comité Regional de la Juventudes Socialistas Unificadas de Aragón*
3.000 exemplars que quinzenalment s'enviaven a Casp. L'encarregat de la composició era Puértolas
- *Vanguardia. Órgano Semanal del Comité Regional del Partido Comunista de Aragón*
uns cinc mil exemplars també enviats a Casp, on residia l'esmentat comitè i la redacció. Els directors van ser Conrado Dieste, conseller d'Indústria i Comerç del Consell d'Aragó mort en accident de trànsit i José Duque, secretari del Comitè Regional del PCE
- *Unidad*
Setmanari destinat als obrers i camperols aragonesos

La publicació a Lleida d'aquests periòdics comunistes és el resultat de les tenses relacions entre les diferents opcions polítiques de la rereguarda republicana aragonesa. El Partit Comunista decidí el trasllat per evitar la censura del Consell d'Aragó.⁴²⁷ Més enllà de les polèmiques polítiques, aquest fet, juntament amb la presència de refugiats, l'arribada de ferits i el pas de columnes ja referenciats, acaba de demostrar l'estreta relació existent entre Lleida i el front aragonès.

A més de la premsa local i de la destinada a l'Aragó, també arribaven a Lleida els periòdics de la capital catalana. Fins i tot, segons l'informe del cap

⁴²⁵ *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3; núm. 66, 28/V/37, pàg. 1 i núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4.

⁴²⁶ Informació aportada a la Causa General per diversos treballadors de l'empresa.

⁴²⁷ Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa*, pàg. 267.

provincial de Premsa i Propaganda incorporat a la Causa General, a Lleida es venien més els diaris de Barcelona, que plantejaven unes campanyes més polèmiques i violentes, que els ponentins. Regularment arribaven *La Batalla*, *Treball* i *Solidaridad Obrera*. En aquest sentit, *L'Ideal* va denunciar el juliol de 1937 que dos diaris barcelonins —no especifica quins, només diu que són els màxims defensors de l'economia planificada— arribaven a Lleida en taxi cap a les deu del matí, mentre que la resta ho feia en camió una hora més tard —els més perjudicats eren *La Humanitat*, *El Diluvio*, *La Publicitat*, *El Día Gráfico*, *Diari de Barcelona* i *La Vanguardia*. Sembla que a la ciutat hi havia avidesa de notícies, pel que els primers s'acabaven ràpidament, encara que fossin de la mateixa tendència. Els republicans ho consideraven moralment incorrecte i econòmicament *un exemple més de del que costen aquests nous rics de la revolució*. La pressió provocà un acord de l'organisme director dels transports que acabà amb la competència deslleial.⁴²⁸

Els periodistes de Lleida, com la resta de col·lectius professionals de la ciutat, van haver d'adaptar-se a la nova situació política. Francisco Fontanals Hellín va convocar per al dia 17 d'agost una reunió de l'Associació de la Premsa local, n'era el secretari accidental, en la que s'havia d'estudiar la posició del gremi. Finalment es va constituir el dia 20 l'Agrupació de Periodistes Revolucionaris, de la que es podria formar part tenint antecedents periodístics i estant afiliat a una organització que reconegués la lluita de classes. El comitè l'encapçalaven els directors d'*Acracia*, d'*UHP* i de *Combat*. I els signants del manifest de constitució foren Khünel, Almacellas, Cervera, Trompeta, Lago, Solano, Culebra, Gimeno, Agustí, Pons, Vicent, Mesalles, Martí, Salinas, Esqué, Xuriguera, Bonet, Trepal, Comabella i Porta.⁴²⁹

Però no eren les qüestions polítiques les úniques que afectaven als periodistes. Un article d'*Acracia* lamentava les dificultats de la premsa en temps de revolució.⁴³⁰ Tot i que es publicava a Catalunya molta premsa anarquista no abundaven companys aptes per a les tasques periodístiques perquè

⁴²⁸ *L'Ideal*, núm. 73, 16/VII/37, pàg. 1; núm. 74, 21/VII/37, pàg. 1 i núm. 89, 5/XI/37, pàg. 2.

⁴²⁹ *Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1 i núm. 22, 22/VIII/36, pàg. 2. La trajectòria de Fontanals ha estat explicada en l'apartat dedicat a l'assistència social per la seva vinculació amb la Creu Roja.

⁴³⁰ "Contrabando periodístico" dins *Acracia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 1.

(...) *en nuestro movimiento no tuvo jamás cobijo ese tipo característico de clase media que sabe tirar de pluma aunque sólo sea para estampar majaderías. Nuestra militancia es también de brega, de combate y de exposiciones inestilizadas. Quiere esto decir que son muchos los periódicos y pocos los escritores.*

(...) *Confesamos que no estábamos preparados para utilizar la gran palanca de la prensa en lo que tiene esta de importancia en una revolución.*

Segons l'articulista, molts escriptors que podien ser bons es malmetien per l'exhibicionisme propi de l'ofici, donant més importància a la signatura que a les idees —potser per aquest motiu hi ha tants articles i seccions d'*Acracia* sense signatura o amb pseudònim. En altres casos la premsa revolucionària, fins i tot la confederal, es deixava arrossegar pel seu nou protagonisme social i acabaven glorificant l'ordre, la justícia, la policia, l'exèrcit i l'estat.

Un altre tema de conflicte clau és el de la censura de premsa, contra la que es llançaran força crítiques des d'*Acracia*. El poder, fins i tot si el tenien forces obreres deien, sempre creia en la minoria d'edat del poble. La censura només servia per fer créixer la indiferència i la suspicàcia entre uns ciutadans situats en el dubte permanent. A més asseguraven que la premsa anarquista era la més perjudicada, en diversos números apareixen reproduccions de pàgines de diversos diaris anarquistes espanyols mutilats, plantejant-se així un fenomen contrari a l'habitual en la majoria dels països on la censura era patida especialment per la premsa de l'oposició. De fet, quan entrà en vigor la censura en la premsa local per disposició del comissari d'Ordre Públic —el dia 14 d'abril de 1937—, van témer que fossin els confederals l'objectiu predilecte.⁴³¹

A partir d'aquest moment, i especialment des de l'estiu, la censura esdevé una qüestió de debat constant als diaris, *puesto que, en rigor, para ella escribimos y ella acapara una gran parte de nuestra labor sin dejarla trascender al público*. Els anarquistes demanaven, ja que la censura era inevitable a l'haver-la dictat el govern, la constitució d'una comissió encarregada d'exercir-la de manera justa i igualitària. En cas que no es pogués arribar a un acord, proposaven l'elaboració d'un programa que marqués clarament el que es podia i el que no es podia publicar i que

---

⁴³¹ “La censura, arma de dos filos” dins *Acracia*, núm. 84, 3/XI/36, pàg. 1; “Editorial: La ofensiva contra el anarquismo es ya un hecho. Suspensión de periódicos, censura, provocaciones, detenciones” dins núm. 211, 29/III/37, pàg. 1; núm. 269, 4/VI/37, pàg. 1; núm. 277, 14/VI/37, pàg. 1.

fos igual per tothom. La censura podria acabar limitant les notícies al *sepulcralmente aburrido sin novedad*.⁴³²

Però tot i el caràcter recurrent d'aquests arguments, van celebrar l'arribada de la censura a la ràdio, el que permetria acabar amb els excessius discursos incontrolats. Les elocucions havien de passar per la censura prèvia del comissari de la Generalitat, encara que els anarquistes defensaven que el control no l'exercís el govern sinó una comissió que garantís la imparcialitat.⁴³³

La censura que patia la premsa i el partidisme dels diferents periòdics podien portar a que algú qüestionés la utilitat d'aquesta mena de premsa com a font històrica. La majoria d'investigacions sobre la guerra demostren el contrari, però aquesta preocupació també la manifestaren els redactors d'*Acracia* al reivindicar una premsa objectiva que servís als historiadors del futur

Entendemos que uno de los postulados comunes a toda prensa y que debiera ser condición imprescindible para todos los diarios, es la labor de información objetiva. Quisiéramos que los periódicos fueran un documento para los historiadores del futuro, en los que pudieran ver las crónicas de nuestro tiempo. Pero el resultado real de los periódicos no es este.

(...) Antiguamente la prensa se debía al capital. (...) Hoy la prensa se debe a los partidos u organizaciones, y las dificultades han desaparecido, pero la objetividad no se ha impuesto. A través de los papeles no hay quien sea capaz de deducir la verdad. Hay una realidad del periódico A, de acuerdo con la organización A. Hay otra realidad en el periódico B, de acuerdo con la organización B. (...) Si se impusiera un criterio público en este sentido se llegaría a desautorizar a los periodistas o se les impondría un guión para la consecución de informaciones y para la forma de interpretarlas o divulgarlas.

*Lérida ha tenido de mucho tiempo ha, esta variedad de periódicos y de verdades de prensa. Hoy continuamos igual. ¿O es que alguno de los lectores se atreve a opinar después de leer los tres que se publican aquí? Lo único que se puede deducir es que no interesa a nadie que se conozca la verdad. Se defiende una verdad que esté de acuerdo con lo subjetivo de cada redacción y organización, y tan contentos. Si hay hechos que desmienten esta verdad parcial no hay como cerrar los ojos y se puede afirmar que no existen.*⁴³⁴

5.5.2 EL COMPROMÍS DELS ARTISTES I LES PREOCUPACIONS CULTURALS DE LA REVOLUCIÓ

El suport obert que els sectors més progressistes de la intel·lectualitat i dels artistes plàstics van donar a la causa republicana es va manifestar a Lleida

⁴³² *Acracia*, núm. 294, 3/VII/37, pàg. 2. La portada del número anterior va aparèixer gairebé tota en blanc. Explicaven com forces d'ordre públic havien *visitat* Barbens, Saidí, Vila-sana i Albalate de Cinca, on practicaven diverses detencions. També criticaran repetidament els problemes que els hi ocasionaven les crítiques llençades contra el PSUC (núm. 326, 10/VIII/37, pàg. 1 i núm. 327, 11/VIII/37, pàg. 1).

⁴³³ *Acracia*, núm. 276, 12/VI/37, pàg. 4. Una notícia més neutra a *L'Ideal*, núm. 67, 4/VI/37, pàg. 3.

⁴³⁴ *Acracia*, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 2.

clarament entre els personatges vinculats al moviment avantguardista de la revista *Art*, políticament proper a l'òrbita del Bloc Obrer i Camperol i del POUM.⁴³⁵ En aquest ambient es constitueix a finals de juliol de 1936 l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials de Lleida (AEAS), la primera organització lleidatana d'aquesta mena. El manifest fundacional apareixia signat per la comissió organitzadora de l'Associació, que aplegava als principals representants de l'avantguarda artística local: Antoni Garcia Lamolla, Pau Xuriguera Parramona, Josep Comabella Rabassa, Leandre Cristòfol Peralba i Enric Crous Vidal.⁴³⁶

Es definien com enemics del feixisme, per l'agressió que aquest moviment polític practicava contra el pensament, la iniciativa i la cultura allà on podia actuar impunement. Per aquest motiu consideraven que els artistes no es podien quedar impassibles davant d'una guerra civil desencadenada pel feixisme espanyol i que l'única opció possible era unir les seves forces a la causa dels treballadors i de la revolució, per damunt de tendències polítiques diferents, per construir una nova cultura.

Nada más el proletariado guarda en su seno esta gran fuerza libertadora. A él nos entregamos. Como hombres y como escritores y artistas. Como hombres empuñaremos el fusil; como artistas cantaremos, convirtiéndolas en materias de arte, todas sus gestas.

A més d'aquests objectius polítics, l'AEAS també volia controlar les biblioteques, orientar els periòdics, fundar revistes,⁴³⁷

(...) ésser guia del moviment cultural que s'inicia. Preparar el sentiment artístic de les multituds

i tenir una dimensió sindical per abordar els problemes específics del gremi.

Una altra organització sindical que aparegué per la politització de la rereguarda republicana va ser el sindicat d'Artistes, Dibuixants, Pintors i Escultors de Lleida, vinculat a la UGT.⁴³⁸ Es presentava com una organització

⁴³⁵ La trajectòria artística del grup pot seguir-se a Valeri MALLOL, *La revista "Art" de Lleida* i Josep MIQUEL GARCIA i Dolors SISTAC, *ART o l'avantguarda a Lleida*.

⁴³⁶ *Acracia*, núm. 4, 30/VII/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, p. 3 i 4. Els mateixos dies apareixien notícies a la premsa de Barcelona (*La Veu de Catalunya*, *La Humanitat* i *La Batalla*) de la constitució de l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials a nivell català. Formen part de la comissió organitzadora Baptista Xuriguera i Josep Comabella (juntament amb Julià Gorkin, Shum, Salvador Roca Roca, Jordi Arquer, Niu, Francesc Serinyà, Josep Contel i Emili Sabater), un col·lectiu d'escriptors, periodistes i dibuixants propers al POUM —les adhesions calia adreçar-les a la redacció d'*Avant*. Una iniciativa que no va tenir continuïtat (Maria CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista*, p. 93-94).

⁴³⁷ Un altre tipus d'institucions a reivindicar són els museus, tot i que entesos d'una manera nova i no com a simples magatzems sense cap ordenació lògica (*Acracia*, núm. 97, 18/XI/36, pàg. 4).

⁴³⁸ *Acracia*, núm. 42, 15/IX/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 44, 15/IX/36, pàg. 2.

revolucionària que entenia que l'art no podia ser de classe, ni estar sotmès a cap disciplina estatal ni de partit. Com a manifestació universal, i fonamentalment emotiva, no havia de tenir fronteres ni pàtria, car els patriotismes i les rivalitats nacionalistes només servien per desencadenar odis i guerres. L'objectiu de l'artista era treballar per la posteritat i no pas pensant en remuneracions immediates

No obstante reconocemos la necesidad de un Arte funcional —el aplicado— al servicio circunstancial de una causa: La Revolución Social.

El Sindicat contribuiria a mantenir la *llama purificadora* a la rereguarda amb la confecció i distribució de cartells revolucionaris.

L'art era entès des d'aquestes sectors com una eina al servei de la guerra i de la revolució proletària. Per sobre de qualsevol obra d'art s'ha de posar a l'home que és qui li dóna realment sentit i qui el crea.

Las obras de arte, pues, deben condicionar su existencia y seguridad en la vida del hombre. Si para salvar a los hombres, es preciso que perezca y se salve el hombre.

En la relació de col·laboració mútua que calia establir entre la revolució i l'art, calia lluitar contra l'academicisme, els dogmes i l'ortodòxia

*Art proletari, independentment de la realització particular i especial de cadascú, és l'obra dels que essent nascuts del poble, treballen per al poble*⁴³⁹

Tots aquests missatges llençats des dels medis de comunicació sobre la vinculació i el suport mutu entre revolució i art, provocaren algunes reivindicacions interessants. El secretari del sindicat ugetista de la fusta, Joan Cascarra, va publicar un article en el que denunciava la poca atenció atorgada a la música des de l'inici de la guerra, tant per part del poble com de les autoritats revolucionàries. Segons ell a Lleida s'havia oblidat als músics professionals i, el que era més greu, la seva situació havia empitjorat amb l'esclat de la revolució perquè, al marge dels festivals benèfics, no tenien ocasió d'actuar. Entenia que la guerra hagués limitat l'espai dedicat a l'oci, però no que les festes majors i les sales de ball haguessin estat els únics serveis en ser suprimits mentre els cinemes es mantenien en funcionament. Per superar aquests problemes demanava l'organització d'una orquestra filharmònica, o d'una banda popular en cas que el professionalisme musical encara no fos possible.

---

⁴³⁹ “El arte, la guerra y sus conflictos” dins *Acracia*, núm 22/VIII/36, pàg. 3 i “Art proletari” dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 4.

*És precís companys, que el músic vegi, que també la revolució, es preocupa d'ell.*⁴⁴⁰

Associat a totes aquestes manifestacions és habitual la preocupació per estendre i elevar el nivell cultural dels pobles. Es parla de tres fronts que havien de complementar-se necessàriament i reivindicar amb la mateixa intensitat: el de la guerra, el del treball i el de la cultura. En aquesta lluita era fonamental el treball amb els nens i els joves, ja que els adults estaven massa contaminats pels prejudicis de la *societat anterior*.⁴⁴¹

Especial atenció se li va dedicar a les biblioteques. En els primers mesos de guerra, l'única que va estar en funcionament va ser la de la Caixa de Pensions que a finals d'estiu va reobrir la FETE. S'havia reorganitzat el fons bibliogràfic, primant els llibres socials i revolucionaris i retirant els considerats reaccionaris. Abans de la guerra funcionava amb criteris conservadors, que impediien als nens accedir a determinats llibres —per exemple els de Benito Pérez Galdós— i es facilitava la difusió dels religiosos.⁴⁴²

Un objectiu important va ser l'organització de la biblioteca pública (del Poble segons el vocabulari del moment) que, provisionalment a l'edifici de l'antic Hospital de Santa Maria, havia de dirigir l'advocat i polític Antoni Bergós (ACR). Mentre, la Generalitat va assumir l'acabament d'unes obres que s'havien començat per donar cabuda a la nova seu de la Cambra de la Propietat Urbana i destinar-les a biblioteca. L'administració catalana també assumiria el manteniment posterior de l'edifici que s'integraria en el seu Servei de Biblioteques —les despeses d'aigua, llum i calefacció serien responsabilitat municipal. Provisionalment el personal estava integrat per Josep Guasc i Ramon Borràs (auxiliars de biblioteca), Antoni Planet (auxiliar d'hemeroteca), Joan Paul (conserge), Carmel Vidal (porter) i Enriqueta Petanàs (neteja). Els seus salaris depenien de la Generalitat.

⁴⁴⁰ *Combat*, núm. 72, 19/X/36, pàg. 2.

⁴⁴¹ *Acracia*, núm. 189, 3/III/37, pàg. 1.

⁴⁴² Al capdavant d'aquesta biblioteca es va posar al sindicalista Francisco Piñol (*Combat* núm. 15/IX/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 65, 11/X/36, pàg. 1). El món del llibre va rebre diverses atencions en aquests moments. S'organitzà una Festa de Llibre al carrer el mes de juny de 1937 (encara que algunes veus van criticar que es plantegés més com una festa dels llibreters que de la cultura) o una biblioteca circulant infantil pels nens refugiats (*Acracia*, núm. 270, 5/VI/37, pàg. 2). Una aproximació a la gestió de les biblioteques a Juan M. FERNÁNDEZ, "Política de bibliotecas en la República durante la guerra civil" i funcionament d'un cas concret —la Biblioteca Popular d'Olot— a Jordi CANAL, "Llibres i lectors a la biblioteca d'Olot".

El fons de la biblioteca estava integrat pels volums de l'Hemeroteca i de l'antiga Biblioteca Provincial —la premsa destacà les obres clàssiques més importants que formaven part del fons. Després d'una visita a les obres de Garcia Lamolla, s'anuncià que la biblioteca també disposaria d'una sala per exposar l'obra d'artistes lleidatans

Lleida tindrà un Centre Cultural de veritable importància, qual correspon a una ciutat com la nostra en la que tenen ressò totes les inquietuds culturals i polítiques de la nostra terra.

El simbolisme d'aquesta biblioteca es féu evident per la difusió que se li donà a la premsa de totes les notícies relacionades amb ella. Des de les obres de decoració de la sala de lectura principal per part de la col·lectivitat de Mestres Pintors de Lleida (CNT-UGT) fins a les tasques d'adequació del fons bibliogràfic, passant per la visita que hi realitzà el conseller de cultura de la Generalitat, Carles Pi i Sunyer.⁴⁴³

Les organitzacions polítiques i sindicals també manifestaren les seves preocupacions culturals i polítiques a través de l'organització d'alguna biblioteca. Segurament que mereix una atenció especial la que van controlar les Joventuts Llibertàries, constituïdes ja amb la guerra començada. En el local que van requisar, situat al número 6 de la plaça Noguerola i que lluia el rètol de Ateneo Generación Consciente, hi havia una biblioteca amb 1.500 volums al ser oberta la tardor del 1936. També disposaven d'una biblioteca mòbil per arribar als pobles i es preveia una altra d'infantil per evitar les desviacions ideològiques.

Posteriorment la biblioteca va esdevenir un dels elements centrals de l'Ateneu Llibertari constituït el 28 de març de 1937 —definit com un centre de divulgació anarquista i de capacitació cultural a l'intentar fomentar la lectura, la investigació i la capacitació ideològica. L'Ateneu estava integrat per sis seccions: biblioteca —Vilà, Guillermina Puente i dos membres de les Joventuts Llibertàries—, cultura —Lorenzo Páramo, Garray i Castells— propaganda

---

⁴⁴³ La biblioteca va ser creada per un decret de la Generalitat del 5 de juny de 1937 (caixa B-310 expt. 8508 —ADPL—). El departament municipal de cultura ja anunciava el mes d'octubre de 1936 la propera inauguració (*Combat*, núm. 73, 20/X/36, pàg. 2). *L'Ideal* li dedicà una atenció especial (núm. 69, 18/VI/37, pàg. 3; núm. 73, 16/VII/37, pàg. 2; núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4; núm. 79, 27/VIII/37, pàg. 3; núm. 84, 1/X/37, pàg. 3). Els motius escollits per la col·lectivitat de pintors per decorar la sala de lectura no van ser pas icones revolucionàries, sinó escenes evocadores de la Lleida gloriosa del passat, com la Universitat medieval, que es consideraven representatives dels conceptes de llibertat, cultura, art i progrés (*Acracia*, núm. 259, 24/V/37, pàg. 2). L'activitat d'Antoni BERGÓS en la Biblioteca a *Memòries*, p. 430-435).

—Conejero, Rodríguez, Ribes i Escalé—, femenina —Pons, Guillermina Puente i una afiliada a Professions Liberals—, història de l'anarquisme —Magro, Peirats i Rodríguez— i un quadre artístic —Aquilino Garanzarain. Per la seva banda, el sindicat de Professions Liberals havia d'organitzar curssets nocturns pels afiliats. Els membres de la primera junta van ser el secretari general Castells, el tresorer Vila, el comptador Lorenzo Páramo i un vocal en representació de cada secció. Els majors de divuit anys pagaven una quota mensual de cinquanta cèntims, mentre que era voluntària pels menors.⁴⁴⁴

La biblioteca va ser el tema central de discussió en una de les poques reunions de l'Agrupació Anarquista Ibèrica local de les que hem trobat constància documental. Calia regular l'accés igualitari de tots els sectors llibertaris a la biblioteca, tots havien fet la seva aportació per engrandir-la, pel que Moro proposà l'elaboració d'uns estatuts i Porcar l'organització d'una comissió integrada per representants de la CNT, la FAI i les Joventuts Llibertàries. Però el principal problema que se'ls hi plantejava era el tipus d'obres que una biblioteca de partit havia de tenir. Larroca, que parlava en nom del secretariat, lamentava que un cop finalitzada la catalogació el resultat no fos positiu perquè

(...) teniendo una biblioteca hermosa está muy pobre, no solamente en obras de nuestra ideología, sino de tendencia marxista, pero que actualmente no se dispone de dinero para ponerla a la altura de las circunstancias

Tanmateix, sembla que va ser una altra l'opinió dominant a la reunió. I curiosament el seu portaveu fou Francesc Tomàs. El conegut representant de la violència incontrolada del 1936 defensava una concepció força oberta de la cultura i de la formació intel·lectual

Yo no sé el concepto que tendreis vosotros de lo que es una biblioteca en el orden social, pero por erudito que sea un hombre de nuestro campo ó del otro (...) debe tener muy en cuenta que una biblioteca no se compone solamente con libros de Gorki, Bakunin, Kropkine y otros escritores sino que ha de tener de todos. Yo me formé en escuela ecléctica y me formé una concepción Ácrata a pesar de que no había casi más que libros de Ciencia, Filosofía y Letras.

Valorava positivament la riquesa de la seva biblioteca, única en la província i en altres ciutats europees visitades per corresponsals de la *Soli*, que

---

⁴⁴⁴ *Acracia*, núm. 73, 21/X/36, pàg. 2 i núm. 307, 19/VII/37, pàg. 12. El diari anarquista manifestà la necessitat de recuperar una institució com l'Ateneu, ja n'havia existit un a Lleida de vida breu, quan l'anarquisme local havia adquirit una volada tan important i s'hi havien incorporat molts militants que no tenien una formació política adequada (núm. 208, 25/III/37, pàg. 2 i núm. 211, 29/III/37, pàg. 2).

tenia un valor incalculable —*por lo que respecta a su valor es tan formidable que, si la tuvierais que vender os pagarían en oro un tesoro por ella.* Tot i les destruccions, es posseïen alguns llibres que a Barcelona *se inutilizaron*.

Los hombres sectarios (y hemos de confesar que todos lo somos algo) desearíamos que en ella hubiera un 50% de libros nuestros, pero examinar cuantos hay en Lérida y me direis qué, ni Socialistas, ni republicanos, ni nadie posee otra que la iguale y menos que la supere.

Concretament posà l'exemple de llibres de Jaume Balmes o de mossèn Cinto Verdaguer, el que no havia impedit la forja de *espíritus tan selectos como se pudieran formar en una biblioteca de las J.J.L.L.*

Continuant en aquesta línia, s'aprovà una proposta de Larroca de comprar a Barcelona els exemplars que faltaven per completar alguna col·lecció. Dos volums de la Biblioteca Espasa i dos de les obres de Verdaguer. Però sense oblidar que *también debe de mirarse que hayan obras nuestras y sobre todo las que hagan referencia a los movimientos políticos y sociales del año 31 hasta la fecha.*⁴⁴⁵

5.5.3 ELS ESPECTACLES PÚBLICS EN COMBAT: EL CINEMA COM A ARMA PROPAGANDÍSTICA

Si el cinema és la manifestació artística per excel·lència del segle XX, i un dels conductes clau per transmetre informació, valors i símbols, és perfectament esperable que tingués un protagonisme destacat en un dels conflictes definidors de la primera meitat de la centúria. Per a les organitzacions polítiques que controlaven la rereguarda, el control ideològic i propagandístic del cinema era essencial. L'articulista de *Combat R. Ictus* va defensar la necessitat de trencar amb el monopoli burgès sobre el cinema

No podem deixar d'apoderar-nos d'aquesta arma, no pot continuar al servei de la burgesia.

---

⁴⁴⁵ Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La reunió va tenir lloc el dia 4 de desembre de 1937. La formació de Tomàs es comprova en una sèrie d'articles amb vocació pedagògica que signà a *Acracia*. En una sèrie titulada "Análisis autocrítico de la historia de España moderna y contemporánea" en el que valorava negativament la història política del país des de Carles I fins a Alfons XIII (tirania dels Àustries, centralisme dels Borbons, crítica el protagonisme dels militars i institucions com la guàrdia civil), destacant períodes com el Trienni Liberal o la revolució de 1868. La part positiva de la història estaria representada pel poble espanyol (núm. 323, 6/VIII/37, pàg. 4; núm. 324, 7/VIII/37, p. 4 i 2 i núm. 325, 9/VIII/37, pàg. 4). En una altra ocasió dedica un llarg article a la política internacional en el que esbossa les causes que podien portar al trencament de relacions diplomàtiques entre els Estats Units i el Japó i entre Anglaterra, Itàlia i Alemanya, el que provocaria una guerra mundial en un termini breu i inevitable (núm. 474, 1/II/38, pàg. 4).

Creia necessari fer obres de contingut i d'estètica revolucionàries, tot i que primer caldria limitar-se al teatre per la manca de recursos

Les primeres obres de teatre de la Revolució no han d'exigir gaire presentació escènica. Els personatges haurien de ser simples, gairebé caricaturescs. Allò important és fer resaltar la trama primària dels motors de les lluites dels homes, l'egoisme personal, l'egoisme de classe, l'amor sexual.

Tant aviat com fos possible caldria centrar-se en la producció de cinema, amb les eines que es tinguessin a l'abast per pobres que fossin. Però com això no seria fàcil, són conscients de la feblesa de la indústria cinematogràfica espanyola, la solució immediata era la projecció de pel·lícules estrangeres. Ara bé, les seleccionades també haurien de complir tots els principis revolucionaris i proletaris, el que no sempre era fàcil perquè internacionalment dominaven produccions frívoles, amb continguts burgesos o religiosos —pel·lícules contrarevolucionàries segons la nova terminologia— pensades només per entretenir a un públic indiferent. Els habituals *happy ends*, propis d'aquesta cinematografia, ara serien considerats finals antinatural. En cap cas havia de ser admès el cinema contrarevolucionari, ni tan sols en sessions organitzades amb finalitats benèfiques. R. Ictus puntualitzava que *per menys d'això van cremar la catedral*. Per anar sobre segur el millor era recórrer a cinema soviètic.⁴⁴⁶

Per a Pau Xuriguera Parramona en la situació bèl·lica i revolucionària que s'estava vivint *ha esdevingut a un pla imperatiu el considerar el cinema en el seu aspecte cultural, científic i social* i eliminar tot el que pot tenir *de banal, d'intrascendent i d'insensibilitat*. Només considerava legítima l'exhibició de pel·lícules amb un veritable contingut social, eliminant les que reflectissin el domini d'un sector social sobre un altre —encara que tinguessin un argument humà o que en determinats moments despertessin l'odi en el pit de l'espectador. Tampoc n'hi havia prou amb recordar un sentiment socialista, ans havien de ser socials en la seva elaboració, en la seva concepció al ser produïdes.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ R. ICTUS, "Teatre i cinema. Els espectacles i la revolució" dins *Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 1.; Argumentacions similars a *Acracia*, "Valor educatiu del cinema", núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2; "La misión social del cine" dins *UHP*, núm. 127, 29/XII/36, pàg. 4. L'articulista R. Ictus també havia defensat una tesi de similar base classista referida a l'esport ("L'esport en la societat burgesa i en la proletària" dins *Combat*, núm. 42, 12/IX/36, pàg. 4).

⁴⁴⁷ Pau X. PARRAMONA, "La qualitat social del cinema" dins *Combat*, núm. 117, 10/XII/36, pàg. 4.

L'anterior article de R. Ictus també recollia el tema de l'odi com un sentiment positiu quan es dirigia contra és la injustícia. El cinema, el teatre, la premsa i la resta de manifestacions artístiques, a més d'activar l'entusiasme popular per l'edificació socialista, havien de provocar l'odi dels treballadors contra la tirania. En una sala de cinema calia excitar en l'espectador la temptació de saltar per estripar la pantalla i cremar el cel·luloide. Posa l'exemple d'una pel·lícula inspirada en la novel·la *Resurrecció* de Tolstoi titulada *Visquem de nou*, la qual, tot i tenir un tema religiós i contrarevolucionari segons l'articulista, despertava l'odi contra la injustícia social.⁴⁴⁸

A partir de la segona setmana d'octubre de 1936 la premsa publicava regularment la cartellera de la ciutat. Però atenent-nos al que hem comentat fins ara, la principal preocupació dels periòdics no seria tant l'estricta informació, sinó la valoració política de les pel·lícules exhibides, encara que en alguns casos dona la impressió que els comentaristes no entenien gaire bé les necessitats reals dels ciutadans. Juntament a les habituals proclames contra l'assistència massiva de públic als espectacles mentre altres estaven lluitant al front, s'exclamaven perquè a la gent li agradaven les pel·lícules d'entreteniment, frívols, amb finals feliços i sense contingut social

(...) lo lamentable es que la mayoría del público asistente se deleita contemplando como después de mil incidencias frívolas, el hijo de un millonario se casa con una mecanógrafa, se encuentran en el mejor de los cielos contemplando esas "mermeladas" yanquis de una insustancialidad insoportable y de mentalidad burguesa (...) No tiene razón de existir, porque sabemos que ahora ya no existen millonarios ni tenemos el porque contemplarlo ni aun en la pantalla, no tiene razón de existir porque sabemos perfectamente que un millonario jamás se casa con una mecanógrafa y si algo tiene que ver con ella es solamente para satisfacer sus apetitos sexuales,

Davant d'una possibilitat d'entreteniment per als ciutadans que vivien situacions tan complicades, les veus conscienciades només apreciaven els obstacles per a la cultura revolucionària —amb unes que només servien per enriquir al capitalisme nordamericà.⁴⁴⁹

Per esmentar alguns exemples de la cinematografia considerada acceptable, podem fixar-nos en algunes crítiques elogioses de pel·lícules

⁴⁴⁸ En aquesta novel·la de 1899 Tolstoi ofería una descripció crítica de les institucions de la Rússia tsarista. (la família, l'administració pública, la justícia i l'església) que li valdria l'excomunicació el 1901. Una camperola pobre viu tota una sèrie de vicissituds després d'enamorar-se d'un terratinent. Aquest intentà redimir-se repartint les seves terres entre els pagesos.

⁴⁴⁹ *Acracia*, núm. 141, 6/1/37, pàg. 4.

projectades a Lleida.⁴⁵⁰ Entre les més ben valorades destaca la filmografia de Sergei Eisenstein —amb títols com *Tempesta sobre Mèxic*, *Romança sentimental* o *Els Mariners del Cronstad*—, com a millor representant dels valors revolucionaris i educatius del cinema soviètic. A *Combat* s'apreciava molt positivament que el públic aplaudís després de veure al Victòria *Tempestad sobre México*, pràctica gens habitual a Lleida segons el comentarista i que amb *Els Mariners del Cronstad* van dir *Hem vist, a la fi, un film*, l'únic que hauria d'estar autoritzat en aquells moments.⁴⁵¹ Una altra producció soviètica celebrada va ser *El camí de la vida* (Nikolai Ekk, 1931) que relatava la història d'uns orfes abandonats al final de la guerra civil que se salven de la delinqüència gràcies a la reeducació i readaptació social mitjançant el treball comunitari.

Lloances similars reberen algunes de les expressions del cinema d'avantguarda de les primeres dècades del segle. En un cicle organitzat per les Joventuts Llibertàries es va programar *Nocturn* (1934, presentada com una obra d'educació sexual) de Gustav Machaty, el director txecoslovac d'*Erotikon* i d'*Èxtasi* famós per les innovadores imatges eròtiques de les seves produccions.⁴⁵² Volia ser un cicle lliure de reminiscències burgeses, amb pel·lícules *catalogadas en el archivo de lo selecto*. *Nocturn*, definida com un film d'educació sexual, es va projectar els dies 12 i 13 de gener de 1937 al teatre Victòria, destacant els medis que anteriorment només havia estat exhibida a la sala Urquinaona de Barcelona. Però el cicle no va ser un èxit complet. Juntament amb la pel·lícula de Machaty es van projectar uns documentals (*As de bomberos*, *Arabia y el Islam*, *Ciudad muerta* i *Abisinia en llamas*). El problema va sorgir amb el darrer títol, que en realitat era propaganda de l'obra feixista a Etiòpia. La premsa lamentà l'error de l'organització i que les distribuïdores de Barcelona encara conservessin estocs de *dubtós valor*.

També es van destacar algunes produccions d'origen americà com *Rebel·lió a bord* (Frank Lloyd, 1935) que explica la revolta de la tripulació de la *Bounty*, un dels millors exemples d'enfrontament a l'autoritat tirànica o *El nostre*

⁴⁵⁰ *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg.2; núm. 205, 22/III/37, pàg. 2; *Combat*, núm. 69, 15/X/36, pàg. 2; núm. 117, 10/XII/36, pàg. 4; núm. 116, 30/I/37, pàg. 2.

⁴⁵¹ *Combat*, núm. 69, 15/X/36, pàg. 2 i núm. 161, 30/I/37, pàg. 2. *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2.

⁴⁵² *Acracia*, núm. 145, 11/I/37, pàg. 1; núm. 146, 12/I/37, pàg. 4; núm. 148, 14/I/37, pàg. 1 i núm. 149, 15/I/37, pàg. 1 (les cròniques inclouen valoracions cinematogràfiques de la pel·lícula i del director).

pa de cada dia (King Vidor, 1934). Per al crític d'*Acracia* aquesta pel·lícula, gira al voltant de la formació d'una cooperativa agrícola, és una bona manera de difondre els valors del moment, els enormes beneficis materials i morals generats pel treball col·lectiu i igualitari —tot i que en el film els treballadors reneguen explícitament de les explotacions agràries soviètiques.

Su argumento no puede ser más oportuno ni más expresivo. Ni tampoco más indicado con respecto al latifundismo que ha imperado en el suelo hispano.

La tierra árida y seca, abandonada a los designios de sus propietarios, recobra todo su poder, verdor y magnificencia cuando un hombre y una familia, unidos a otro hombre y otras familias, se proponen cultivarlas en régimen cooperativista; sin autoridad ni gobierno de ninguna clase. Con derechos y deberes iguales, cada uno produce según sus fuerzas y consume según sus necesidades.

Con utillaje moderno, con entusiasmo, en ambiente de camaradería y en apoyo mutuo común, remueven, plantan y cultivan las tierras que no son de nadie.

A la hora de recoger el fruto de sus esfuerzos colectivos, observan con dolor y desesperación que el maíz está a punto de perderse por falta de agua.

Sólo cuando el "jefe" que en principio eligieron, deja de serlo y se convierte en un simple componente de la colectividad y gracias a la libre iniciativa individual, consiguen transportar el líquido elemento desde el próximo río, a través de profunda zanja, hasta el campo reseco y amenazado de muerte por no recibir la caricia de este elemento vital que es el agua.

*"El pan nuestro" ha servido para deshacer muchos equívocos que sobre el palpitante problema de actualidad que son las colectividades campesinas existen, y a sus propios componentes podrá dar no poca luz.*⁴⁵³

Però dels directors occidentals, qui estava més ben conceptuat era Charles Chaplin. La seva figura es presentava com

La más grande "star" de Hollywood. El hombre más famoso de la cinematografía.

Charlot es antifascista. El hombre del bigote, del bastón y de los grandes zapatos, desea que nuestra España triunfe.

Su obra, estudiada a través de los films en los cuales toma parte, son una prueba irrefutable de la ayuda constante que presta a sus hermanos proletarios, a los trabajadores.

La forma humorística para desempeñar sus papeles, y seguramente esto le da aún más fuerza en la interpretación de los diferentes personajes por él representados.

En "Tiempos Modernos", su última película, es un obrero de una gran fábrica. Su trabajo, su miseria, la protección a la hija de un obrero muerto por la Policía, el verdugo de los capitalistas, es el reflejo de su gran espíritu revolucionario.

Charlot, hombre de gran inteligencia, no duda que venceremos.

Modern Times (1935) rebia múltiples lloances, al veure-la com

*(...) una de las mejores películas que se han realizado en estos últimos años (...) En Lérida se ha representado por quinta vez, con éxito creciente; lo que demuestra que es preferible incluir en programa una película tenida por solvente a otra que sólo reúne el interés de lo nuevo de lo desconocido. Téngalo presente la Consejería de Cultura de nuestro Ayuntamiento.*⁴⁵⁴

⁴⁵³ *Acracia*, núm. 205, 22/III/37, pàg. 2

⁴⁵⁴ *Juventud Combatiente. Periódico para los combatientes editado por la JSU*, núm. 6, 7/II/38, pàg. 7 i *Acracia*, núm. 345, 1/IX/37, pàg. 1.

El públic infantil també despertava l'atenció de les autoritats i dels polemistes. Ja coneixem la preocupació manifestada des de diferents sectors polítics de la rereguarda per tutelar la formació de les generacions més joves, per procurar que es consolidessin valors que permetessin l'edificació exitosa de la nova societat. Per aquest motiu foren molt apreciades les sessions gratuïtes de cinema organitzades per l'ajuntament a través del Servei Municipal de Teatres i Cinemes per als escolars de Lleida

Miércoles y jueves, días de júbilo para la infancia leridana. Las tres de la tarde. Las calles que afluyen a los cinemas están repletas de almas infantiles, cual si fuera un río de vidas humanas, lanzando exclamaciones de alegría. Minutos más tarde la oscuridad rompe la algarabía infantil. A partir de ese momento cinco mil inocentes ojos se deleitan con las sombras de la pantalla. Rien, gritan, vuelven a gritar, aplauden ...

He aquí en breves palabras lo que fue la sesión infantil que tanta falta nos hacía en nuestra ciudad. El departamento de Cultura de nuestro municipio, después de un minucioso estudio y con el pleno conocimiento de lo que es el alma infantil, embrión de los hombres que nos han de reemplazar mañana, ha llevado a cabo ya la primera sesión infantil que se irá sucediendo semanalmente con films culturales y adaptados a las mentalidades infantiles.

En la primera d'aquestes sessions es va projectar una pel·lícula cultural i còmica, una història ambientada en el món de les mil i una nits i un documental sobre la vida de les plantes. Troben en el cinema un vehicle molt útil per a la formació dels nens, amb un alt valor educatiu perquè des de la diversió es provocava un aprenentatge més fàcil que des de la seriositat de l'ensenyament reglat —per aquest motiu era especialment vàlid el cinema còmic i, concretament, els personatges creats per Charles Chaplin. Aquest valor del cinema havia d'aprofitar-se també en la formació dels adults.⁴⁵⁵

La mateixa importància estratègica que el cinema la tenia el teatre, tot i que en algun cas es diu que l'art de Talia era inferior tècnicament i artísticament que el cinema. Les mateixes veus que acabem de descriure es planyien pel caràcter conservador i caciquil de la major part del teatre espanyol, encara que tot just fos el que tenia més acceptació popular. Una excepció seria l'obra de Federico García Lorca i Alejandro Casona, que havia treballat com a mestre rural a la Val d'Aran

*Lorca, junto con Alejandro Casona, ha sido el único que ha hecho del teatro un arte. Un arte educador, popular.*⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ *Acracia*, núm. 94, 14/XI/36, pàg. 2; *Combat*, núm. 91, 10/IX/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 4.

⁴⁵⁶ *Acracia*, núm. 228, 17/IV/37, pàg. 2 i núm. 155, 22/I/37, pàg. 2. Vegeu DDAA, "Dossier. El teatro durante la Guerra Civil Española".

El mes de gener de 1937 la companyia de Comèdies Castellanes d'Emilio C. Espinosa va estrenar al Victoria *Bodas de sangre* amb un notable èxit de públic. Un mes abans una altra companyia de Comèdies Castellanes, d'Antònia Herrero i Enric Guitart, havia fet tres representacions de *Morena Clara*. *Combat* es felicità per aquest fet, encara que considerava l'obra d'escassa qualitat, ja que no hi havia tradició a Lleida d'actuacions de companyies teatrals professionals. Els elogis rebuts per aquesta obra, ambientada en el món dels gitanos andalusos, ens serveix per recordar que més enllà de les temàtiques revolucionàries i de la filmografia soviètica, als escenaris i a les pantalles d'ambdues zones es podien veure els mateixos títols, es mantenien els mateixos gustos anteriors a la guerra — en aquest punt podem recordar l'assenyalat en un apartat anterior sobre la decoració de les dependències infantils dels centres d'assistència social amb motius de Walt Disney.⁴⁵⁷

També van tenir èxit algunes obres amateurs, com l'estrena de *La Pau regna al camp*, de Joan Baptista Xuriguera (1936). Ambientada al camp lleidatà, encara que fou escrita abans de l'esclat revolucionari, reflectia amb realisme la conflictivitat social segons els crítics. Seguint els nous valors tots els actors, el col·lectiu, tenien el mateix protagonisme, el que avui en dirien una obra coral.⁴⁵⁸

La premsa deplorava una limitació crònica del teatre lleidatà, encara no resolta definitivament sis dècades després. La inexistència d'un teatre en condicions tècniques i de capacitat viable per a la ciutat. En aquells moments l'únic local adequat era el del parc Eliseu Reclús, però no podia funcionar en els llargs mesos de fred. Ni el Catalunya, ni el Victòria, ni el Rambla podien ser la seu del futur Teatre Popular.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁷ IRUX, "Tres dies de teatre professional" dins *Combat*, núm. 128, 23/XII/36, pàg. 2. Vegeu Manuel TUÑÓN DE LARA, "Cultura y culturas. Ideologías y actitudes mentales" dins DDAA, *La guerra civil española. 50 años después*, p. 275-358. La versió cinematogràfica de *Morena Clara*, estrenada el 1936, tingué gran èxit en zona republicana i franquista i només desapareix de les cartelleres en la primera després que el seu director, Florián Rey, mostrés adhesió a la causa feixista i rodés alguna pel·lícula a l'Alemanya de Hitler.

⁴⁵⁸ Crítica de B. PORTA a *Combat*, núm. 122, 16/XII/36, pàg. 4. També hem localitzat algun comentari sobre representacions teatrals del Quadre Artístic Ferroviari, amb obres com *La Fábrica*, on apareixien uns heroics obrers i explotats pels burgesos (*Acracia*, núm. 17/IX/36, pàg. 2).

⁴⁵⁹ *Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 1 i *Acracia*, núm. 157, 25/I/37, pàg. 2.

5.5.3.1 L'organització revolucionària dels cinemes: el Servei Municipalitzat de Teatres i Cinemes

En un capítol anterior ja havíem apuntat que una de les primeres accions del comitè municipal fou l'organització del Servei Municipalitzat de Teatres i de Cinemes, acordada per la comissió de govern. A la confiscació dels establiments seguí l'elaboració del reglament del Servei, responsabilitat del departament de cultura presidit pel pumista Joan Baptista Xuriguera. La regidoria controlava tot el Servei, des dels locals municipalitzats fins a la política de personal, i els beneficis s'havien de destinar a fins culturals.⁴⁶⁰ Segons els paràmetres de 1936, la mesura estava justificada perquè un servei públic amb tantes possibilitats formatives, culturals i polítiques no podia dependre d'empresaris privats ans havia de ser tutelat pel govern local. Sembla que els empleats havien intentat col·lectivitzar el sector sense èxit, pel que la solució final va correspondre a les autoritats municipals.⁴⁶¹

Un comitè tècnic integrat per quatre persones dirigia el Servei. Inicialment van ser nomenats interinament Baldomer Curià Cortat, Antoni Roure Bernaus i Frederic Mulet Planella. Eren els responsables d'elaborar un reglament de règim intern, confeccionar els programes, fer la propaganda, comprar el material necessari, avalar les despeses, controlar els empleats i resoldre els conflictes que es plantegessin entre ells. Un empleat del departament de cultura era el secretari del comitè i el taquillatge —les entrades estaven dipositades i controlades per l'ajuntament—, els ingressos i les despeses eren responsabilitat del comptador Pere Xuriguera Parramona.

A cada sala s'havia d'escollir un encarregat de local entre els empleats, amb la missió d'administrar l'establiment i de vigilar que la resta d'empleats

---

⁴⁶⁰ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 29 de setembre i 6 d'octubre de 1936 (AML). La versió de Joan Baptista Xuriguera sobre la constitució del servei en la seva novel·la *La guerra civil*, p. 88 i següents. Segons aquesta interpretació, que peca d'un excessiu personalisme, l'ajuntament decidí fer-se amb el control del sector per evitar que els anarquistes col·lectivitzessin el ram dels espectacles.

⁴⁶¹ També en la zona franquista el cinema es va utilitzar políticament. Un estudi de les projeccions cinematogràfiques en una ciutat d'aquella rereguarda a Víctor Manuel AMAR, *El cine en Cádiz durante la Guerra Civil*.

complissin les seves obligacions.⁴⁶² El departament de cultura pretenia respectar les plantilles del sector, sempre que els treballadors fossin *afectes al moviment revolucionari*. També s'intentaria reservar les tasques menys pesades a persones amb limitacions físiques o malaltes. Es proposava una plantilla de vuit treballadors —entre operadors, taquillers, conserges, porters i acomodadors— que, de manera interina fins que el comitè tècnic autoritzés les contractacions definitives, quedà integrada per les següents persones

Encarregats de local	
cinema Rambla	Enric Català Falcó
teatre Victoria	Pere Solé Rosell
cinema Catalunya	Ramon Sauret
cinema Vinyes	Francesc Roure
Operadors	Joan Peris Pàmies, Josep Santacana Català, Climent Santiago López, Francesc Alucha Ramírez,, Enric Sisteré Isabal, Francesc Marín Agú, Antoni Güil Forcat i Enric Català Falcó
Conserges	Maurici Miravall, Joaquim Riba Vilart, Francesc Vargas Rodríguez i Manuel Gargallo López
Porters	Marià Gómez Badal, Ramon Sauret, Josep Iniesta Fenog, Eugeni Panadès Ribes, Ramon Garcia Ballespí, Jaume Mora Cabasés i Josep Cucó Prim
Acomodadors	Pere Forns Brassó, Josep Gené Motlló, Josep Morguï Mas, Ramon Gelonch Queralt, Joan Falcó Roma, Pantaleó Sanjuan Fumanal, Jordi Cortada Argilés, Josep Baiget Zabala i Francesc Font Badia
Taquillers	Pere Solé Rosell, Francesc Roure, Josep Peralta i Joan Trilla Roig

També van ser contractats tres quintets de músics. El Servei tenia encara tres establiments més amb un funcionament diferent. El Teatre del parc Eliseu Reclús només funcionava durant l'estiu amb empleats pertanyents a altres locals tancats en l'època estival. I de la sala Granados i del cinema Portfolio, que només funcionaven uns dies a la setmana, tenia cura un cos d'auxiliars —d'on també sortien els suplents de les baixes— que no eren de plantilla i cobraven per dies treballats. El departament de cultura fixà el sous setmanals de cadascuna de les categories laborals del servei.

porters, acomodadors i conserges	60 pessetes
taquillers	75 pessetes
operadors	80 pessetes
comptador i membres del comitè tècnic	100 pessetes

⁴⁶² Segons es publicà a *Combat* els empleats tenien absolutament prohibit acceptar propines o qualsevol altra gratificació (núm. 63, 8/X/36, pàg. 2).

Els encarregats de local, a més del sou corresponent a la seva categoria, tenien un plus de cinc pessetes setmanals *per considerar que es deu revestir-lo de força moral i que tindrà una major quantitat de treball*. Per estimular als empleats i millorar el servei, estava previst repartir anualment un 10% dels beneficis en proporció del sou de cada treballador. El reglament apuntava que aquesta mesura no reduiria els ingressos municipals sinó que milloraria el rendiment, *com succeeix a molta empreses particulars*.

Posteriorment s'introduí algun canvi en la política de personal. En cada local municipalitzat hi haurien dos delegats sindicals, un de la CNT i un altre de la UGT, responsables de la vigilància del correcte funcionament servei. Informarien de les anomalies al regidor de cultura i l'aconsellarien, de manera gratuïta. Les vacants serien proveïdes pels sindicats d'espectacles públics, si bé la darrera paraula continuaria tenint-la el comitè municipal.⁴⁶³

La regidoria de Cultura va presentar el 6 d'octubre de 1937 al ple de l'ajuntament un informe sobre el funcionament del Servei i un balanç d'ingressos i despeses. Fins al dia 31 d'agost les xifres eren, segons aquest document, clarament favorables per al municipi. El total d'ingressos arribava a les 992.469'79 pessetes, mentre que les despeses només en sumaven 537.950'47 —el benefici de 454.519'32 pessetes no era gens menyspreable tenint en compte la situació econòmica del municipi. L'objectiu de l'informe, sembla que elaborat exclusivament pel PSUC, era aconseguir la legalització definitiva del Servei per part de l'ajuntament. El ple no es va pronunciar i retornà l'informe a la les regidories de Cultura i de Finances perquè el reelaboressin correctament, reprenent el debat el mes de desembre.⁴⁶⁴

Tanmateix, ni els beneficis monetaris ni els èxits revolucionaris que l'obra podia generar, van impedir que ben aviat comencessin a plantejar-se conflictes i disputes. Les primeres crítiques no es referien només als cinemes, sinó a qualsevol activitat lúdica organitzada mentre era necessari centrar tots els esforços en la guerra i en la revolució. El regidor de cultura Adolfo Justes (CNT) reaccionà contra aquestes acusacions, encara que en bona mesura provenien de les files

---

⁴⁶³ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 23 de desembre de 1936 (AML).

⁴⁶⁴ El debat d'aquesta sessió plenària apareix reproduït a *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2.

confederal, ressaltant la dimensió educativa del cinema i els importants ingressos que el municipi obtenia per aquesta via.⁴⁶⁵ Tampoc van faltar acusacions d'usar el Servei de manera partidista. Des de *Combat* es va acusar a la regidoria de cultura encapçalada per la CNT que desacreditaven el Servei complicant la seva gestió, imposant el castellà i fent-hi propaganda anarquista. Justes va negar totes les acusacions, tant les referides a al problema lingüístic

Yo que sin ser catalán, hace algún tiempo que vivo en Cataluña, lo admiro y quiero como a mi propia tierra, ¿cómo podía ocurrírseme ultrajar su lengua y menos desde un puesto indicado para velar precisamente por su idiosincrasia espiritual?

com al polític, argumentant que l'ajuntament no estava al servei de cap sector concret sinó de tota Lleida

*El lector habrá observado que estos días han aparecido en los cines unos transparentes con una definición de la Anarquía. Pues, bien, si un colaborador de ideas socialistas se hubiese dignado enviar una definición de Socialismo, a buen seguro que se hubiese publicado.*⁴⁶⁶

Però les principals discussions giraren al voltant de la legitimitat de la municipalització. I en aquesta lluita els homes de Joventut Republicana van deixar sentir la seva veu repetidament. Els debats van esclatar quan la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat, dependent de la conselleria de Finances, ordenà a l'ajuntament de Lleida retornar el teatre Victòria al seu propietari perquè *ni els ajuntaments poden dedicar-se a l'explotació de negocis o indústries privades, ni els espectacles constitueixen matèria municipal*.⁴⁶⁷ La Generalitat es pronunciava contra els principis bàsics amb els que els comitè municipal havia justificat la intervenció en la indústria de l'exhibició cinematogràfica. Cal recordar també que aquesta decisió coincidia en el temps amb un altra de la conselleria de Finances, comentada en un capítol anterior, que desautoritzava l'actuació de la

⁴⁶⁵ Adolfo JUSTES, “¿Es conveniente cerrar los cines y teatros de la ciudad?” dins *Acracia*, núm. 186, 27/II/37, pàg. 2.

⁴⁶⁶ “Servei Municipal de Teatres i de Cinemes. Intents de desacreditar-lo” dins *Combat*, núm. 136, 1/I/37, pàg. 4 i Adolfo JUSTES, “Chismorreos de prensa que se dice revolucionaria” dins *Acracia*, núm. 140, 5/I/37, pàg. 2.

⁴⁶⁷ La resolució de la Comissió, publicada al Diari Oficial el 7 d'octubre de 1937, es reproduïx a *L'Ideal*, núm. 86, 15/X/37, pàg. 2. Per reforçar les decisions de la Comissió *L'Ideal* va fer un seguiment d'algunes de les seves sentències, com unes requisites considerades il·legals a Viladrau (núm. 87, 22/X/37, pàg. 3) i a Terrassa (núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4). També va explicar el funcionament de la Comissió en l'editorial del núm. 84, 1/X/37, pàg. 1. El 22 d'octubre el Sindicat de la Indústria de l'Espectacle de Lleida (CNT) va sol·licitar a l'esmentada Comissió que li concedís l'explotació del cinema de Torres de Segre propietat de Josep Zaragoza Clua, condemnat pel Tribunal Popular per *faccions* a una pena de reclusió mínima el setembre de 1936 (Llig. 208/2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya — ANC—. La sentència al judici del senyor Zaragoza a *Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, pàg. 3).

Caixa Immobiliària de l'ajuntament de Lleida. En un parell de dies el govern de la Generalitat havia anul·lat els dos principals objectius de la política revolucionària municipal.

El propietari de la sala, Miquel Cortada, pertanyia a JRLI com el seu germà Antoni que va ser nomenat regidor el mateix mes d'octubre. El 16 de novembre de 1936 ja havia presentat un recurs contra la confiscació a la comissió de Cultura i posteriorment un altre al Consell d'Economia, però sembla que des de Lleida no s'enviaren els informes sol·licitats per resoldre el cas. Al ser constituïda la comissió de Responsabilitats també hi va recórrer, argumentant que el comitè municipal actuà al marge de tota legalitat perquè els propietaris no van ser declarats facciosos, l'única manera de justificar l'expropiació.

L'ajuntament es resistí a l'ordre de la Generalitat, generant una dura discussió en el ple del 10 de novembre.⁴⁶⁸ La comissió de Cultura proposà presentar una queixa pel dictamen de la Comissió, amb la consegüent oposició de Ramon Cervera (ERC). Per al regidor republicà l'única opció possible era acceptar el dictat pel Govern, perquè el contrari representaria un retorn al cantonalisme. L'acatament de la legalitat era, per a Cervera, l'única manera de recuperar la popularitat municipal. Definia la municipalització com un acte il·legal del comitè municipal, qualificat d'usurpador, incontrolat i clandestí, que no havia tingut els resultats desitjats —donar un nivell cultural més alt als espectacles— sinó que

(...) les mateixes obres carrinclones blasmades pel Comitè han estat l'aliment cultural que ens heu servit. El servei, deficient, brut, desorganitzat, no és per a pregonar un èxit educatiu, social ni cultural.

Pel que, conclou, *valdria més que la Generalitat s'encarregués del nostre desgraciat Ajuntament.* La darrera protesta afirmava que un ajuntament no podia dedicar-se a fer negocis, ni es podia legalitzar la usurpació dels béns d'un antifeixista. I més

(...) si es té en compte que els més exaltats revolucionaris tenen bona cura de guardar-se diners, joies i tots els béns que tenen com a seus.

La resposta del regidor de Cultura Llorenç Ribes (PSUC) reconegué alguns dels problemes exposats i expressà la voluntat d'acatar la legalitat, però acusà a ERC de demagogs. La comissió de Responsabilitats, que només havia escoltat una

---

⁴⁶⁸ Debat reproduït a *L'Ideal*, núm. 90, 12/XI/37, p. 1-2.

part, no havia tingut en compte que, si bé el comitè municipal actuà al marge de la llei, l'ajuntament següent era fruit de la llei i també n'era responsable.

Finalment s'acordà, amb el vot favorable de la CNT, del PSUC i de la UdR i amb l'oposició d'ERC, la proposta de trametre una consulta al govern i, per tant, ajornar l'aplicació de la sentència de la comissió de Responsabilitats. Tanmateix, la Generalitat va mantenir la decisió i ordenà al comissari Joaquim Vilà, a través del Diari Oficial, que efectués el retorn del Victòria als seus propietaris.⁴⁶⁹ Es va complir amb la sentència el dia 16 de desembre, quan el secretari de l'ajuntament féu entrega del teatre al senyor Cortada.

L'articulista d'*Acracia* Don Nanay i el dirigent de la CNT Francesc Porcar interpretaren aquest fet com un retrocés més en la destrucció de l'organització social endegada després del 19 de juliol obeint els desigs del poble. A més, lamentaven especialment el protagonisme polític que estava recuperant ERC en la segona meitat de l'any 1937, després d'haver-se inhibit de la política local en la primera època de la revolució i d'haver deixat en mans de les centrals sindicals el govern de la ciutat. També acusaven Cortada, com a membre destacat d'ERC, de no haver fet res per oposar-se a la municipalització la tardor de 1936 i ara estar en condicions d'obtenir uns importants beneficis estrictament privats. A més, Porcar recordava al propietari, amb un cert to amenaçador, que tots els treballadors dels sindicats de l'espectacle estaven empleats per l'ajuntament i que si no complia amb ells podien boicotejar-li el negoci.⁴⁷⁰

Uns dies després la UGT, el PSUC, la FAI i la CNT publicaven un manifest per donar la seva versió dels fets als treballadors de Lleida. Presenten un repàs de la història de la municipalització en la que recorden que la pràctica totalitat dels propietaris l'acceptaren al signar els inventaris que van lliurar al servei i passar a ser empleats, però *obliden* que el suposat consentiment coincidia cronològicament amb el període caracteritzat per les coaccions i violències de 1936. En canvi, posen l'èmfasi en els beneficis creats pel servei: la dignitat guanyada pels treballadors, la positiva tasca cultural i la rendibilitat econòmica que encara milloraria després de la guerra.

---

⁴⁶⁹ *L'Ideal*, núm. 92, 27/XI/37, pàg. 1.

⁴⁷⁰ *Acracia*, núm. 435, 17/XII/37, pàg. 4.

Amb aquests antecedents, consideraven incomprensible el recurs del senyor Cortada i que la sentència presentés a l'ajuntament de Lleida com un delinqüent. Tampoc creien correcta l'anul·lació de les decisions d'un ajuntament constituït dins del marc de la llei municipal catalana. Com a màxim haurien acceptat concedir una indemnització a l'antic propietari per ser reconegut com antifeixista. Tot i això les organitzacions obreres havien acatat la resolució governamental pel seu sentit de responsabilitat política que, segons ells, no tenia una sentència que atacava les conquestes revolucionàries i democràtiques i podia posar en perill la unitat antifeixista.⁴⁷¹ A finals de 1937 l'ajuntament de Lleida ja no estava en condicions d'enfrontar-se amb el govern.

Mentre es desenvolupava tot aquest procés, l'ajuntament va abordar finalment la *definitiva* legalització de la municipalització dels espectacles públics. ERC es resistia a reprendre un problema repetidament plantejat en el si de l'ajuntament i sobre el qual el seu grup ja s'havia pronunciat clarament, només calia ajustar-se a la legislació vigent —el portaveu Ramon Cervera insistia també en la il·legalitat que s'arrossegava en aquest assumpte des de l'estiu de 1936. Tot i aquesta postura, es va plantejar l'aprovació d'un dictamen elaborat per la conselleria municipal de Cultura

(...) creemos necesaria la municipalización para los intereses de la población y porque representa una conquista de la revolución popular (...) hace ya más de un año que existe la Municipalización en nuestra ciudad; lo que ahora se hace es adaptarla jurídicamente.

Com passava en totes les sessions plenàries de l'ajuntament de Lleida, el debat sobre una determinada estratègia política es barrejava constantment amb problemes més concrets —el cas del Teatre Victòria en aquest cas— i amb discussions de caràcter més general —la defensa de les conquestes revolucionàries i l'obediència al govern. Després de no posar-se d'acord sobre aquest marc general, la proposició de legalitzar la municipalització fou votada favorablement, amb l'excepció del grup d'ERC que abandonà la sala —no es reincorporà a les sessions municipals fins al gener de 1938. En un ple posterior es constituí la comissió encarregada de gestionar els espectacles municipalitzats. Va quedar formada pels regidors d'Hisenda i de Cultura, pel regidor Josep Dotu Ibars i per

---

⁴⁷¹ *Acracia*, núm. 439, 22/XII/37, pàg. 4.

l'enginyer municipal —Mias. A més també n'haurien de formar part els delegats que designés el departament d'Economia de la Generalitat.⁴⁷²

5.5.4 LA NOVA MORAL VERSUS EL DRET A L'OCI

Ben aviat els sectors més conscienciats de la revolució van plantejar el que ells entenien com una flagrant incompatibilitat. Mentre els millors dedicaven tots els esforços a la guerra i a la transformació social, a la rereguarda funcionaven a ple rendiment les activitats lúdiques i recreatives. Una editorial d'*Acracia* dedicada a l'heroisme dels que anaven al front de Saragossa disposats a donar la vida per llibertat, criticava durament les emissions de ràdio —definida com *jaula diabólica*. Es demanava una música *digna*, cants de les joventuts llibertàries, *música que encuadre con el momento que vivimos, de una importancia extremadamente grave*. I no pas

(...) *tangos y fandanguillos, esa música de cabrones y de chulos (...) para diversión y juergas de los señoritos violadores de campesinas guapas y pobres.*⁴⁷³

Evidentment, aquest desig purista no és el que es va imposar pel que alguns es dolien del *retorn a la normalitat*, perquè això volia dir reaparició de festes taurines, que els bars estiguessin plens i que s'organitzessin balls en dies laborables.⁴⁷⁴ Fins i tot *L'Ideal* criticava que massa gent no tenia la guerra com a preocupació principal

(...) *Quantes mils ànimes hi deu haver ara a Lleida? Aqueixa pregunta me la formulava avui, diumenge. Ample i llarg és el nostre pont del Segre, però de dues a set de a tarda, si un caudalós riu d'aigua passava per sota, no menys imponent era el riu humà que, en un ai altra direcció, passava pel pont. I quants homes joves! Estic cert que s'haurien pogut fer alguns batallons entre els vianants de divuit a vint-i-cinc anys. Si hem de perdre per les reserves humanes, Franco no guanyarà pas.*

⁴⁷² Sessió plenària extraordinària celebrada el 4 de desembre de 1937 (*UHP*, núm. 419, 6/XII/37, pàg. 1, 8 i 3 i núm. 422, 9/XII/37, pàg. 2).

⁴⁷³ *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 1.

⁴⁷⁴ *Acracia*, núm. 272, 8/VI/37, pàg. 2.

*Es cert que hi havia un atractiu partit de futbol a la Bordeta, però si la gent no hagués existit no hauria pogut ésser mobilitzada.*⁴⁷⁵

Però el principal objectiu de les crítiques republicanes no era l'esperit de la rereguarda sinó les diferències que creien observar entre el discurs dels revolucionaris i el seu comportament real. Així, en una altra ocasió es demanava que s'aprofités el fet que eren treballadors els que controlaven l'hostaleria i l'oci perquè els espectacles nocturns tinguessin un horari més adequat a les necessitats dels que havien de matinar.⁴⁷⁶ També les autoritats van intentar posar algunes limitacions a les activitats que podien distreure l'atenció dels ciutadans. La delegació d'Ordre Públic va prohibir que ni en bars ni en cap local es jugués a les cartes o al dòmino. L'argument tornava a ser el mateix: *No està bé que si uns estan al front lluitant heroïcament, d'altres s'entretinguin a la rereguarda en jocs gens instructius.*⁴⁷⁷

Tot plegat havia creat un clima que permetia a alguns justificar actuacions violentes contra les conductes que havien definit com *desviades*. De la mateixa manera que Jesucrist foragità als mercaders del temple

El otro día unos cuantos milicianos del frente, llevados de su dignidad revolucionaria, irrumpieron en cafés y tabernas y pusieron las mesas patas arriba y por poco no hicieron lo mismo con sus "pacíficos" concurrentes.

No era més que una altra actuació de la lluita contra les caduques xacres socials, i el joc n'era una més. L'articulista pensava que algun dia aquells objectius purificadors es veurien satisfets i, fins i tot, podrien anar més enllà

*¿Quién nos dice que mañana otros valientes milicianos, no cerrarán y destruirán uno por uno todos los prostíbulos que existen?*⁴⁷⁸

La prostitució era un altra de les xacres que havia de tenir els dies comptats. Els mateixos puristes consideraven inadmissible que en plena revolució, quan ja s'havia abolit l'esclavitud i l'explotació de l'home per l'home —una prova més de l'excés d'optimisme que caracteritzava aquest discurs—, es mantingués la prostitució

⁴⁷⁵ "Editorial: De la guerra al día" dins *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1. Al *Missatger Oficial del Centre Sardanístic Lleidatà* també van aparèixer articles criticant als joves dedicats als cafès, cinemes i vicis mentre altres morien al front (Carmel SERÓ i SERÉS, "Novembre... Joventut!", novembre de 1936).

⁴⁷⁶ J. Vilanova, "L'hora d'estiu i altres hores" dins *L'ideal*, núm. 68, 1/VI/37, pàg. 4.

⁴⁷⁷ *Acracia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 125, 19/XII/36, pàg. 2. Tot i que la prohibició feia referència a qualsevol local, la delegació, prèvia consulta a les organitzacions obreres, podria tolerar el joc a les seus d'algunes entitats (*Combat*, núm. 129, 24/XII/36, pàg. 2).

⁴⁷⁸ *Acracia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 2.

*(...) el más cruel de los sacrificios (...) una de las más infames de las explotaciones (...) Hay que abolir la prostitución. Las mujeres que la practican lo hacen en su mayoría por exigencias económicas. El taller o la fábrica las llama. La revolución puede hacerlo. Debe hacerlo.*⁴⁷⁹

Tot i que des de la delegació d'Ordre Públic es va intentar donar un recolzament legal al que no podia aconseguir la nova moral —ordre de tancar els bordells a les deu de la nit per acabar amb alguns espectacles *immorals* que sovintejaven en alguns carrers i per frenar les baralles—, també en aquesta qüestió s'aniria imposant el retorn a la normalitat pròpia de l'època anterior al 19 de juliol. Si en els primers mesos de guerra els prostíbuls mantingueren una activitat més dissimulada, en ple 1937 la discreció ja no era sentida com una conducta necessària. Per superar aquesta situació el més urgent era la reorientació professional de les prostitutes.⁴⁸⁰

La solució es complicava per la situació bèl·lica. La important presència de milicians i de soldats pels carrers de Lleida era un reclam massa fort com per ser combatut només amb discursos ideològics. Un cop més es comprovava que algunes coses no havien canviat tant i que els milicians

(...) manifiestan en general, una expansión que nos recuerda demasiado el alboroto de los reemplazos que movilizaba antaño la situación burguesa.
(...) Con el soldado, ha ido siempre parejo el parásito y la prostitución. Queremos suponer que se tienen en debida cuenta las reglas higiénicas llamadas a eliminar la suciedad parasitaria. Pero no sucede la propio con la inmundicia venérea.

Però tot i constatar aquesta continuïtat, tot i remuntar-se a la històrica relació entre guerra i prostitució —que un articulista argumenta recordant a Mata-Hari—, i tot i els freqüents discursos que defensaven l'alliberament de la dona, en algunes ocasions es fa recaure la responsabilitat dels desordres en les armes femenines davant la feblesa de soldats i milicians

*En Lérida sufrimos actualmente una verdadera invasión de parte de las vendedoras de placer. En los bares y cafés es fácil observarlas. Asedian al miliciano que viene del frente. Con su dotación psicológica admirable no pueden errar el golpe. Son verdaderas sierpes venenosas que producen víctimas diariamente, y a la vista de todos, de autoridades y subordinados. El miliciano que se libra de las balas cae atravesado bajo el aguijón de los gonococos. Los convalecientes de los hospitales envenenan su sangre tras unos segundos de placer.*⁴⁸¹

⁴⁷⁹ “La prostitución es un baldón” dins *Acracia*, núm. 48, 22/IX/36, pàg. 1. Crítiques similars a JOVENTUTS LLIBERTÀRIES, “Rompe tu yugo, ¡Mujer!” dins *Acracia*, núm. 54, 29/IX/36, pàg. 2 i KLEIN, “¿Quién será más de culpar aunque cualquiera mal haga? ¿Quién claudica por la paga? ¿Quién paga por claudicar?” dins *Acracia*, núm. 115, 7/XII/36, pàg. 4.

⁴⁸⁰ *Acracia*, núm. 210, 27/III/37, pàg. 2; núm. 281, 18/VI/37, pàg. 2 i núm. 302, 13/VII/37, pàg. 2.

⁴⁸¹ “Marte y Venus” dins *Acracia*, núm. 127, 21/XII/36, pàg. 1.

En altres casos sí que es responsabilitzava directament als homes per fomentar aquella situació, però es deia que aquests no eren obrers conscients sinó milicians enrolats només per cobrar les deu pessetes del jornal.⁴⁸² El repartiment de propaganda sanitària no servia de gran cosa i les malalties venèries s'escampaven de manera molt important. Recorrent al mite s'afirmava que només Durruti havia estat capaç *con su ejemplar energía, de limpiar el frente de cortesanías*. La rereguarda no podia mostrar-se a l'altura moral del front.

Un problema afegit a la prostitució eren les baralles que sovint rodejaven els locals on s'exercia aquesta activitat

Lérida, es una de las capitales saturada de todos los vicios que la situación de guerra ha hecho gravitar sobre ella. Ciertos barrios de la población son poco menos que intransitables. Junto a la figura del miliciano raso, encendido en celo, hay que colocar a los individuos de otros cuerpos, hoy endiosados y en quienes la circunstancia de admiración convierte en pendencieros (...)

En los bares y cafés se sirve el veneno llamado a robar el aplomo, la dignidad, la hombría (...) Cualquiera mariposa de lupanar puede enfrentar a los pretendientes civiles o militares, aviadores o guardias de Asalto, "legionarios rojos" o milicianos. Y cualquier discusión puede degenerar fácilmente en reyerta, con su esgrimir de pistolas, cuyas consecuencias paga a lo mejor el más ajeno.

Fins i tot, els confederals arriben a acusar els representants de les autoritats locals, i els cossos armats progovernamentals, de no tenir massa interès en reprimir els escàndols i en participar dels aldarulls

La venta de carne humana, el mercado de favores controlado por la autoridad, el proxenetismo elevado al grado de fuerza viva municipal, es lo más inconcebible en período revolucionario. Cuando no se es capaz de abolir la esclavitud en este grado elemental, pero expresivo, hay que mantenerse en reserva en cuanto a las intenciones libertarias de más envergadura.⁴⁸³

Al fons documental de Salamanca es conserven vint-i-tres fitxes de la comissaria d'Ordre Públic, elaborades entre finals de 1936 i principis de 1938, amb les dades personals de dones que practicaven la prostitució a Lleida.⁴⁸⁴ En altres cinquanta-cinc fitxes només s'indica el nom de la prostituta. Es tracta de dones que tenen entre 19 i 35 anys i que provenen de diverses ciutats espanyoles (Sant Sebastià, Oviedo, Granada, Salamanca, Valladolid, Lleó, Logronyo, Saragossa, Terol, Madrid, València, Castelló, Mallorca, Barcelona, Terrassa,

⁴⁸² IRUX, "Aspectes de la ciutat. Barris de plaer, caus d'aldarulls" dins *Combat*, núm. 152, 20/I/37, p. 2.

⁴⁸³ "De la profilaxis antivenérea" dins *Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 1 i "Editorial: Alcohol, prostitución y reyerta" dins *Acracia*, núm. 207, 24/III/37, pàg. 1.

⁴⁸⁴ Carpeta 56. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

Girona o Tarragona). En l'únic cas que s'indica l'origen lleidatà de la prostituta, s'afegia que no treballava en cap local conegut ans exercia el seu treball clandestinament. Els documents només fan una referència a altres activitats de les dones, quan d'una d'elles es diu que *se supone es espia facciosa*.

Els bordells reconeguts a les fitxes són la casa de la Chata (carrer Sant Cristòfol, 10), la casa Gloria (carrer dels Dolors, 14), el bar Sevilla (carrer Caldereries, 21), el bar la Esperanza (carrer Vileta, 6), la casa Maruixa (carrer Paer Rufes, 12), el bar los Claveles (carrer dels Dolors), el bar Pianista (avinguda de Barcelona, 59) i el bar Lolín (carrer Sant Cristòfol, 7).

Una qüestió ben diferent que també aixecà polèmiques i problemes d'ordre públic va ser el calendari festiu. Si el treball era un dels grans valors a reivindicar, el descans s'havia d'enfocar de manera diferent i allunyada de les tradicionals celebracions religioses. Així, se suprimiria el Nadal però el comitè popular declarà festiu el 6 d'octubre i només autoritzà l'obertura dels comerços que venien productes de primera necessitat.⁴⁸⁵

Els més crítics amb la revolució tampoc van desaprofitar aquestes qüestions per mostrar la seva oposició als nous dirigents de la ciutat. Els republicans comentaren que no s'havia notat la suspensió del carnestoltes de 1937 i 1938, perquè tota la revolució era un carnestoltes, *perquè contínuament s'estava fent el ximple*.

Tothom es va disfressar, els uns amb la granota de mecànic, altres amb la bandereta, l'ensenya i l'anagrama polític, i d'altres amb la pistola. Qui més qui menys, tots van passejar-se amb una indumentària ben xocant.

Tampoc el front se salvava de la disbauxa que es vivia a la rereguarda. Els homes es disfressaven de milicians, els milicians de generals i els generals de soldats. Tot plegat suposava, segons aquesta interpretació, que

*(...) l'eufòria i l'alegria que abans durava només que tres dies, seguia mesos i mesos des del 19 de juliol.*⁴⁸⁶

Però més enllà de les discrepàncies polítiques, el cert és que es van viure alguns conflictes entre els costums tradicionals i els nous principis. A finals de desembre de 1936 poca gent tenia clar a Lleida si el primer dia del nou any seria

⁴⁸⁵ *Acracia*, núm. 60, 6/X/36, pàg. 3.

⁴⁸⁶ *L'Ideal*, núm. 106, 5/III/38, pàg. 1.

laborable o festiu, ni als centres oficials ni al carrer. La decisió plantejava problemes perquè la diada tenia poc *sabor religiós* i es podia interpretar com una jornada d'optimisme. Per altra banda també hi havia el recurrent argument de la discreció obligada per la guerra i de mantenir a la rereguarda una activitat solidària amb el front. El govern de la Generalitat havia disposat que es mantingués el caràcter festiu de la diada, tant als centres oficials com en les activitats econòmiques, però l'ajuntament es decantà per la posició contrària. Davant d'aquesta situació la Federació Local de Sindicats Únics va fer campanya perquè la festa només afectés als treballadors de la Generalitat.⁴⁸⁷

Al desconcert dels lleidatans es va afegir la presència de piquets que forçaven a obrir els comerços tancats i de forces que volien fer complir l'ordre festiva de la Generalitat. Per *Acracia* l'actitud progovernamental era un atac a *las más elementales normas revolucionarias y de la producción, que hoy más que nunca hace falta intensificar*. Segons aquest diari la població antifeixista de la ciutat era contrària a la paralització de la vida normal per mantenir una festa implantada per la classe dominant anterior. Com a resposta *unos milicianos de la C.N.T., han hecho abrir de nuevo los establecimientos que poco antes se habían hecho cerrar*.

Però no tots ho interpretaven de la mateixa manera. A *Combat* l'actuació d'aquells milicians era comparada a la d'uns pistolers incontrolats que obligaven a treballar com en èpoques anteriors feia la guàrdia civil per rebentar vagues. També es feia notar que mentre els milicians/pistolers obligaven als altres ells no es dedicaven a cap treball productiu.⁴⁸⁸

El problema de cap d'any se situava en l'àmbit més ampli de les festivitats nadalenques. Una destacada militant de la branca femenina del PSUC local, Carme Roure, celebrava a la premsa que *per primera vegada, des de fa molts segles, no s'ha celebrat de manera oficial a Catalunya la diada de Nadal*, tot i que reconeixia que moltes llars lleidatanes sí ho havien fet en la clandestinitat.

---

⁴⁸⁷ “Entre fiesta y verbena” dins *Acracia*, núm. 136, 31/XII/36, pàg. 2 i “Otro ejemplo de incompatibilidad entre la política y el trabajo económico” dins núm. 137, 1/I/37, p. 1 i 2. En un article anterior la Federació Local ja havia comunicat als seus afiliats que ja no era possible demanar estrenes com es feia en la societat burgesa (núm. 129, 23/XII/36, pàg. 1).

⁴⁸⁸ IRUX, “Aspectes de la ciutat: la festivitats de demà” i “La festivitats d'avui” i Josep BURIA, “El Sindicat Mercantil i la festa d'avui” dins *Combat*, núm. 135, 31/XII/36, pàg. 4 i núm. 136, 1/I/37, p. 2 i 3.

Uns per tradició, uns altres per fe i un tercer grup per *odi a la revolució*. Aquests tres grups eren valorats de manera diferent per Roure. Creia que la tradició s'aniria perdent poc a poc, paral·lelament a la generalització dels valors de la nova societat. Els que tenien fe, pocs segons la militant comunista, la podrien mantenir

(...) ja que la revolució no va contra els vertaders catòlics sinó contra els representants de Crist a la terra qu'han fet de la seva doctrina un comerç que fins ara havia donat grans beneficis.

I els que es manifestaven enemics de la revolució haurien de ser tractats com a tals. Per a Carme Roure el final previsible del Nadal era una representació clara de la llibertat espiritual que s'estava guanyant. I especialment les dones, històricament més dependents de l'església que els homes per la seva escassa preparació cultural secular.⁴⁸⁹

Dins del mateix calendari festiu, també havia desaparegut la festivitat de Reis, en aquest cas substituïda per una Setmana de l'Infant entre els dies 1 i 7 de gener a tota Catalunya.

*El fin que se persigue es eminentemente cultural y humano. Cultural en el sentido de deshacer viejas leyendas que en estas fechas se inculcaban en las tiernas inteligencias de los niños; y humano al facilitar juguetes a los niños asilados, huérfanos de milicianos y refugiados, procurándoles alborozo y medios para los inocentes juegos de la infancia.*⁴⁹⁰

Se acerca la fecha que siguiendo una tradición impuesta por la gente ensotanada de todos los pueblos y de todas las razas, se van a entregar juguetes a los niños. Si en años anteriores la posibilidad de adquirirlos estaba supeditada a la forma, calidad y precio de los mismos, este año todos los niños sin excepción posible los tendrán en calidad y cantidad.

*No era congruente en plena revolución anticapitalista dar el nombre y la representación monárquica a los hechos. Pero esta revolución que ha sabido detenerse ante una cuestión de nombres no ha sabido parar mientes ante una cuestión de hechos tan gravísima como la representada en el aspecto objetivo de la aludida fecha. Los niños, como en años anteriores, han tenido juguetes. Y en la clandestinidad, muchos padres, reacios a las innovaciones han otorgado estos juguetes en "loor" a la magia de siempre.*⁴⁹¹

La campanya es coordinava des de la comissaria de la Generalitat, on es recollien joguines i donatius en metàl·lic.

⁴⁸⁹ Carme ROURE, "Un altre cop mortal a l'església catòlica" dins *UHP*, núm. 127, 29/XII/36, pàg. 4.

⁴⁹⁰ *UHP*, núm. 125, 26/XII/36, pàg. 2.

⁴⁹¹ *Acracia*, núm. 140, 5/I/37, pàg. 2 i núm. 142, 7/I/37, pàg. 1. Acompanyant aquesta campanya, altres organismes realitzaren actes paral·lels, com el festival infantil i la recollida de joguines del sindicat únic de Professions Liberals, recordem que és el sindicat que incloïa l'ensenyament. *Acracia* també condemnava que l'esperit revolucionari no hagués estat capaç d'acabar amb el costum de regalar als nens joguines bèl·liques. L'any següent, segons la premsa, una de les entitats impulsores de la Setmana de la Infància seria el SIA (*Acracia*, núm. 434, 16/XII/37, pàg. 7).

Les polèmiques entre tradició i innovació es van mantenir en celebracions posteriors que, tot i els desigs de les forces revolucionàries, continuaven vigents com la diada de Sant Josep a Mollerussa o l'abstinència durant la Setmana Santa.⁴⁹² Alguns articulistes s'escandalitzaven perquè el dia de dijous sant havia sobrat gènere a les carnisseries on no s'havien format les habituals cues

Este año las beatas y beatos no pueden ya ir a misa, ni tampoco lucir en visibles lugares cristos ni medallas de peso y dimensiones diversas. Pero para celebrar de alguna manera el jueves santo se han abstenido, en buena hora, de comer carne, lo cual ha puesto de mal talante a los carniceros, que han visto mermados considerablemente sus ingresos. Sin proponérselo siquiera, han dado con la resolución a la escasez y hasta a la carestía de la carne. Aparte de la multa que se impone mensualmente a las señoras catequistas, podría imponérseles la conveniencia de que ayunen mientras tanto dure la guerra.

També es lamentava la confecció de mones de pasqua, tot i la manca d'ous i de pa.

Com hem pogut comprovar en diverses ocasions, l'ús de la violència per corregir actituds o comportaments considerats desviats era quelcom habitual. Una ballada de sardanes, celebrada a l'avinguda Blondel amb la participació de la cobla la Principal de Lleida el dia 20 de juliol de 1937, fou suspesa després que un grup de persones l'interrompessin amb crits i xiulets. La interpretació dels fets varia radicalment segons quin medi l'expliqui.

Per a *L'Ideal* va ser una prova dels abusos comesos pels sectors més radicals. Per a *Acracia* era la resposta d'un grup de persones ofeses per una celebració pública. Els confederals es preguntaven *¿hasta que punto tenemos derecho de divertirnos?*, ja que si bé reconeixien el dret al repòs després del treball, també creien en l'oportunitat de condemnar als partits i organitzacions polítiques que proclamaven sacrificar-ho tot a la guerra i que després organitzaven festes i balls al carrer —feien extensiva la condemna als festivals taurins organitzats per sindicats de la CNT.

Pero el pueblo, la juventud, con fino espíritu revolucionario sabe reaccionar contra estos espectáculos nada aconsejables. Precisamente ayer tarde tuvimos ocasión de contemplar un hecho significativo. Organizadas por un centro catalanista en la popular Banqueta, al caer de la tarde, se bailaron sardanas por jóvenes de uno y otro sexo. Cuando la orquesta lanzaba más agudamente sus notas al aire y el bullicio de la gente le daban el aspecto de una feria, a una velocidad prudencial acertó a pasar un coche ambulancia conduciendo heridos del frente aragonés. Esta circunstancia fue aprovechada por unos jóvenes que se sintieron

---

⁴⁹² “¡¡Qué Asco!!” dins *Acracia*, núm. 206, 23/III/37, pàg. 2; “¡Caray con las beatas!”, núm. 209, 26/III/37, pàg. 2 i “Cosas incomprensibles”, núm. 210, 27/III/37, pàg. 2.

ofendidos para interrumpir enérgicamente aquellas danzas. A algunos elementos insensatos, aquello se les antojó una actitud perturbadora, lo cual quisieron dar a entender con la sinrazón de su condición de autoridad.

La reacció de la comissaria de la Generalitat va ser publicar una nota de premsa per avisar que prendrien les mesures necessàries per impedir més aldarulls.⁴⁹³

Tot i aquest incident s'havia mantingut una certa activitat sardanista en els mesos anteriors. El mateix *Acracia* havia anunciat una audició de sardanes al parc Eliseu Reclús en benefici d'Euskadi per la cobla la Principal de Lleida.⁴⁹⁴ En el període de guerra es van publicar tres números de *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*.⁴⁹⁵

La revista i les activitats del Centre van desaparèixer del panorama lleidatà durant l'estiu de 1936. L'aturada és justificava un cop més per la presència de la guerra, sense mencionar possibles oposicions dels nous sectors dirigents de la ciutat

*Després d'un temps d'interrupció torna a sortir el nostre MISSATGER. La causa del nostre silenci no cal pas que l'expliquem que massa clar ho veieu tots. Catalunya ha passat hores massa greus perquè ens poguessim divertir organitzant sardanes. Aleshores el refilar de la tenora hauria tingut per nosaltres un so sinistre que ens faria recordar la corneta que crida a la lluita. Sí companys, la realitat és molt dura i s'imposa a tot idealisme. Que hi fa que nosaltres joves i per tant optimistes, cent per cent passem hores angoixoses veient com moren els nostres companys travessats per les bales enemigues? Nosaltres somniem l'amor entre tots els homes. Més el destí ens ha fet conèixer l'odi dels mateixos en la seva concepció més cruel: la guerra!*⁴⁹⁶

Per justificar la seva reaparició, quan les necessitats de la guerra no s'havien pas acabat però sí que s'havia refredat l'eufòria revolucionària de primera hora, el primer acte organitzat pel Centre va ser un festival a benefici del hospitals de sang l'11 d'octubre al teatre dels Camps Elisis —no utilitzen la nova denominació oficial de parc Eliseu Reclús. Per evitar suspicàcies, el discurs del butlletí barrejava el desig de construir una societat més justa, amb l'esperit catalanista i la voluntat de pau

⁴⁹³ *Acracia*, núm. 309, 21/VII/37, pàg. 1 i 2 i *L'Ideal*, núm. 74, 21/VII/37, pàg. 2.

⁴⁹⁴ *Acracia*, núm. 275, 11/VI/37, pàg. 2.

⁴⁹⁵ El butlletí, que s'editava a la Impremta de Joventut, s'havia publicat mensualment entre l'abril de 1934 i el juny de 1936. Posteriorment van aparèixer els números d'octubre i novembre de 1936 i de març de 1937 (edició especial per celebrar el tercer aniversari de la publicació). El primer director va ser Pere Rosich mentre que al començar la guerra l'encapçalava Secundí Castillo, fins que fou destinat al front de Sástago. Amb un to catalanista, la majoria dels articles versaven sobre el món de les sardanes i dels costums tradicionals i sobre història local. Els canvis estètics revolucionaris no van afectar el logotip del Centre, que va mantenir durant la guerra la silueta de la Seu Vella, les quatre barres i les flors de lis.

⁴⁹⁶ *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, octubre de 1936.

I ara companys tots a treballar, que tots amb la mesura de les nostres forces ens esforcem per a donar el màxim rendiment a la Pàtria. Que marxin prompte els núvols de la tempesta, que s'allunyi el ressonar dels canons i després serem nosaltres els joves els que llimpiarem de runes i de cadàvers el sol ibèric i sobre aquestes runes i aquest devastament hi construirem la nova societat més justa, més humana, fent que en lloc de l'odi i l'egoisme hi regni l'amor i germanor. Sobretot nosaltres que per la nostra condició de joves i catalans estem obligats a vetllar per Catalunya farem de la nostra Pàtria una Catalunya triomfant i gloriosa on hi hagi pau, llibertat, cultura i benestar.

Curiosament, en el programa d'aquell festival no hi figuraven les sardanes. Hi havien representacions teatrals, una de les principals activitats dels associats durant aquells mesos,⁴⁹⁷ la interpretació d'un monòleg d'Àngel Guimerà en el que recordava l'ocupació de les tropes filipistes i les actuacions dels pallassos Kiki i Koko —habituals en aquesta mena d'actes a Lleida. La part musical va correspondre a la cantant Carme Estrada, l'Orfeó Lleidatà i la Banda de la Generalitat. L'organització va celebrar l'èxit de públic, tot i el mal temps i la competència dels cinemes.⁴⁹⁸

Tot i les diferències que hem pogut apreciar, en el que coincidien sardanistes i revolucionaris era en la crítica al model de joventut moderna, encara que des de punts de vista diferents. Per als revolucionaris quan es perdia l'esperit guerrer ràpidament tornaven a aparèixer els joves cursis, efeminats i servils massa preocupats per la festa. Els joves obrers van recuperar les tradicionals penyes

(...) para aislarse de sus compañeros de trabajo, y al que invitaban a las "pollitas" e impedían la entrada a las vulgares modistas u obreras.⁴⁹⁹

Per la seva banda, els sardanistes lamentaven que els joves abans de la guerra preferien la modernitat als costums tradicionals autèntics, eren més frívols i estaven menys interessats per les seves arrels. El segon aniversari del Centre, març de 1936, es va celebrar en un ambient que, segons els seus directius, no li era propici. La modernitat del segle XX havia bandejat el tipisme

(...) el surrealisme s'imposa en tot! aquest jove català tan senzill i cor obert avui s'ha canviat, el noi (llegeixi's senyoret) ha llençat la clàssica barretina i les blanques espadenyas embetades per disfressar-se amb un barret d'ales estretes i un capriciós i retallat bigotet, es el jove que fa mofa dels seus companys al veure'ls dansar la Sardana porque diu que "ballen l'onso", i no obstant ell acudeix als "balls taxis" a dansar els

⁴⁹⁷ El propi Centre reconeixia que la secció de Teatre s'havia convertit en la més activa *des que per causes completament contràries a nosaltres no podem organitzar ballades de Sardanes*. Sí que havien pogut organitzar classes de sardanes (*Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, març de 1937).

⁴⁹⁸ En dates posteriors (24 i 30 de gener i 21 de març de 1937) el Centre organitzà actes similars a benefici de la Creu Roja.

⁴⁹⁹ *Acracia*, núm. 272, 8/VI/37, pàg. 2.

punts acrobàtics que marquen les ondulacions d'un saxòfon en l'aiguabarreig d'un fox excèntric i esbojarrat; es el jove civilitzat que troba xavacana una ballada de Sardanes i es deixa portar, però, per les notes estridents d'una "rumba" de negres amb la única finalitat d'excitar llur passió sensual, és el jove que en el ball només hi compren la matèria, sense tenir en compte que, la dansa és una manifestació de l'ànimia i per tant completament espiritual, es el jove que es te en menys donar-se les mans, a la rotllana, amb la dolça i gentil pageseta però que s'agafa amb la noia (llegeixi's senyoreta) de llavis pintats i línies marcades, a la que no li diu res el refilar de la tenora, però que s'emociona davant l'estupidesa d'un tango i que si no plora al sentir-lo es per por d'esborrar-se el "rimmel" que té en sos ulls de mirada somniadora... massa somiadora...⁵⁰⁰

Però aquests comportaments *poc desitjables* estaven essent superats pels efectes del sacrifici revolucionari per uns i guerrer per uns altres. La cruesa de la guerra havia de fer oblidar als joves el model viciós anterior. El saxofon i el jazz donaven pas a la tragèdia.

Tot plegat, missatges que se servien dels media, del cinema o de la propaganda per intentar esperonar els esperits de la població civil, ignorant sovint els interessos reals de la majoria de la població i difícilment creïbles amb l'allargament de la guerra.

---

⁵⁰⁰ Carmel SERÓ i SERÉS, "1936 = 37 = 19...?" dins *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, març de 1937.

CAPÍTOL 6 VIURE EN EL FRONT

6.1 TOT S'ENFONSA

L'esperança amb la que s'havia iniciat l'any 1938 per la victòria de Terol trontollà ben aviat, en unes poques setmanes es va passar de la confiança al desencant. Evolució anímica referida als discursos oficials i a la realitat reflectida pels diaris, car de ben segur que entre la població el desànim feia temps que s'imposava —problemes de subsistències, encariment dels preus, bombardeig de novembre, etc.¹ Entre els dies 5 i 7 de febrer un important contingent de tropes franquistes havia trencat les línies republicanes a Terol i el dia 22 entraven en una ciutat pràcticament destrossada. Aquesta reacció va permetre que el 9 de març de 1938 s'iniciés la primera gran ofensiva de l'exèrcit franquista sobre Catalunya des del front aragonès, amb l'objectiu d'arribar a la Mediterrània i deixar dividida en dues parts la zona republicana.²

Aquesta evolució del front de guerra es traduí al llarg de febrer en el protagonisme de tres grans temes en la premsa local. Dos d'ells ja eren prou coneguts pels lectors, el suport a l'exèrcit popular i les tasques defensives,³ però el

---

¹ Tot i això, segons Luis M. Mezquida la ciutat va viure en una relativa calma els dies anteriors a l'ocupació (*La batalla del Segre*, pàg. 24). Afirmació que el nostre treball posa en entredit.

² Vegeu Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *L'ocupació militar de Catalunya* i Santos JULIÀ (coord.), *Víctimas de la guerra civil*, p. 222-240 (capítols sobre l'ocupació de Catalunya a càrrec de Solé i Villarroya).

³ En els titulars següents podem comprovar com la premsa comunista continuava la seva campanya de suport a l'exèrcit i la seva disciplina: "La fiesta de ayer tarde en la Clínica Militar. Un gran festival de confraternización de los heridos con la población leridana" dins *UHP*, núm. 471, 7/II/38, p. 1 i 6; "Ayer por la noche, y con el local abarrotado de público, celebrese el acto de conmemoración del XX aniversario de la creación del Ejército Rojo de la URSS" dins *UHP*, núm. 490, 1/III/38, pàg. 6; "La conquista de Teruel sigue

tercer era una novetat, si més no per la seva intensitat, la crida a la resistència i a l'heroisme

*Bajo la bandera heroica y ejemplar de Madrid. La independencia de la Patria, el mantenimiento de las conquistas revolucionarias del pueblo, el odio al fascismo, nos llaman a todos a la acción, al trabajo, al esfuerzo, al sacrificio. Todos los antifascistas, brazos y voluntades en el mismo impulso han de dedicarse inmediatamente a la construcción de refugios, a fortificar inexpugnablemente nuestra ciudad, al aplastamiento de la quinta columna. ¡La retaguardia, en pie de guerra!*⁴

Més o menys clarament, aquest seguit de consignes reconeixien que l'evolució de la guerra era força dolenta pel bàndol republicà —gràcies al suport que el feixisme internacional donava a les tropes franquistes, s'afegia sovint.

Les organitzacions polítiques i sindicals també intentaren mantenir la moral de guerra amb assemblees i comunicats. El Comitè Local del PSUC s'adreçava al poble de Lleida amb missatges de confiança en la victòria, de resistència, d'entusiasme, de fermesa i de voluntat després de l'*evacuació* de Terol —no s'utilitza la paraula derrota ni d'altres de similars. L'avenç de l'exèrcit franquista era especialment preocupant en una ciutat que era la rereguarda immediata dels fronts de combat. Per aquest motiu calia impulsar encara més les obres de defensa passiva i eliminar la cinquena columna, els emboscats i els especuladors.⁵

Les mateixes idees foren defensades per Josep Soler Rocafull en el ple de juntes directives de la UGT celebrat a la Casa del Poble el 13 de març. El secretari general a més comunicà que les dues centrals sindicals havien aconseguit constituir un nou comitè d'enllaç per transmetre la necessària imatge d'unitat.⁶

---

siendo un éxito formidable para el Ejército de la República. Su evacuación es una requisitoria implacable para que la industria de guerra sea puesta en condiciones de determinar las victorias decisivas de nuestras armas" dins *UHP*, núm. 492, 3/III/38, pàg. 1. I en aquests altres es manté l'intent de sensibilitzar la població i les organitzacions en la construcció de refugis: "Ante los ataques de la aviación fascista ¡¡¡Refugios!!!" dins *UHP*, núm. 471, 7/II/38, pàg. 7; "¡¡¡Refugios!!! Bajo la inspiración del Frente Popular y en ayuda de la Junta de Defensa Pasiva, los Comités de Barriada deben movilizar a toda la población en el trabajo voluntario y nutriendo las suscripciones populares para dotar a Lérida de las zonas de seguridad que necesita" dins *UHP*, núm. 496, 8/III/38, p. 1 i 6.

⁴ *UHP*, núm. 499, 11/III/38, p. 1 i 4. Una anàlisi de les possibilitats de la consigna llençada pel govern Negrín "Resistir és vencer" a Ángel BAHAMONDE i Javier CERVERA, *Así terminó la guerra de España*.

⁵ *UHP*, núm. 498, 10/III/38, pàg. 3.

⁶ "Necesidades fundamentales e ineludibles: ¡¡Fortificaciones!! ¡¡Refugios!! ¡¡Persecución de la Quinta Columna!!" dins *UHP*, núm. 501, 14/III/38, p. 1-2. A més de Soler Rocafull, hi van intervenir Albó (Sindicato Nacional Ferroviario), Sanchiz (sindicat d'Hisenda), Izquierdo (sindicat d'Alimentació), Bonet Cercós (sindicat d'Oficines i Despatxos), Avelina Pijoan (FETE), Manel Manlleu (sindicat de la Construcció), Llorenç Ribas (sindicat del Transport), Vela (sindicat de l'Agulla), Cuevas (sindicat de Sanitat), García-Lago (sindicat de Banca), militants, soldats i oficials. L'amplitud de la participació dona una bona idea de la gravetat del moment.

Posteriorment, una assemblea comarcal extraordinària va designar al mateix Soler Rocafull, a Josep Quílez i a Lluís García-Lago per representar la UGT en el comitè. En aquesta reunió s'acordà la formació de batallons de fortificacions, donar tot el suport possible als organismes oficials de defensa passiva, lluitar contra tots els enemics i defensar un govern de guerra, capaç d'arribar a la victòria i d'oposar-se a qualsevol compromís.⁷

L'adversa situació militar havia permès recuperar l'entesa entre ambdues organitzacions obreres. Les paraules del delegat a Lleida del comitè regional de la CNT, Daniel Orille, es diferenciaven ben poc de les que habitualment havien pronunciat els comunistes. El dirigent sindical reconeixia els darrers fracassos bèl·lics, però afegia que no tenien perquè ser decisius en el resultat final de la guerra. Encara es podia aspirar a la victòria a través de l'esforç, del treball i de la lluita. El pessimisme s'agreujava perquè la situació internacional també era desfavorable, com ho demostrava l'ocupació d'Àustria. Tanmateix, de l'avenc feixista internacional en podia sorgir alguna esperança. Tot i afirmar que un anarquista mai podia desitjar una guerra, Orille creia que l'expansió europea dels nazis podria contribuir a escurçar la guerra espanyola a l'haver-se de concentrar en altres fronts els feixistes estrangers.⁸

També a la premsa republicana es troba la mateixa percepció pessimista del futur de Lleida. El dia de Sant Josep es podia llegir al portaveu d'ERC que

Són dies angoixosos, de neguit, d'insomni, de febre, de fé, de ràbia i d'esperança. Hores d'una palpitant eternitat. El cuc infecte que és el rumor s'arrossega mandrós per damunt la ciutat.

La guerra s'apropa tant que ja sembla que truqui a casa. S'atansa, insegura, cap als pobles, ciutats i carreteres. Davant d'això es pregunten detalls, la notícia de darrera hora i de l'últim instant. Un eixam de contradiccions s'escampa per la ciutat i, malgrat tot, aquesta no calla, ans al contrari, inquirèix més coses i, segons com és l'últim ventijol que arriba -falaguer o desfavorable- el termòmetre puja o descendeix. Per això la ciutat viu en una constant tensió nerviosa.

Però a diferència d'anarquistes i de comunistes, els republicans no compartien en absolut l'estratègia mobilitzadora de la ciutat

I els metges de capçalera de la ciutat s'han reunit; han celebrat consulta i han diagnosticat. La ciutat està freda. Cal fer-la reaccionar, posar-la en tensió, agitar-la, galvanitzar-la.

⁷ UHP, núm. 507, 21/III/38, p. 1 i 4.

⁸ Daniel ORILLE, "Nuestra salvación está en nosotros" dins *Acracia*, núm. 506, 16/III/38, pàg. 1. Al mateix número es transcriu una elocució radiofònica de l'alcalde Magro en la qual s'intueix el mateix to, la mateixa fe en la victòria que sembla traduir una clara desil·lusió.

*La terapèutica política es creu haver trobat el remei. Consisteix en posar el crit al cel. La ciutat, però, ja ha pres aquesta medicina, i no li fa massa efecte. Ans al contrari.*⁹

Potser per aquesta actitud més escèptica els partits republicans que integraven el Front Popular Antifeixista —ERC, IR, ACR i EC— van haver de fer públic un manifest en el que negaven un rumor que recorria Lleida, segons el qual donaven suport a un pacte amb el feixisme.

*Els partits republicans que formen part del Front Popular Antifeixista de Lleida, renoven la seva fe increbantable (sic) en la victòria contra el feixisme nacional i internacional; creuen que la millor manera d'obtenir-la és de mantenir ben agermanades totes les forces polítiques i sindicals que defensen amb braó la causa del poble i la independència nacional, en una veritable unitat moral i material que ens ha de fer invencibles; refermen la seva adhesió plena als Governos de la República i de la Generalitat, les ordres dels quals seran acatades amb disciplina i entusiasme; protesten, finalment, de qualsevulga maniobra, encara que sigui inspirada per la bona fe, que pugui sorgir, sembradora de recels i desconfiances, que debilitarien aqueixa posició de cordialitat i d'unió de tots els sectors antifeixistes, base de la victòria, i proclamen ben alt que no cedeixen davant de ningú en l'amor a Catalunya, la República i la justícia social.*¹⁰

El dia 15 el Front Popular Antifeixista havia organitzat un acte al teatre Victòria, amb una important presència de les organitzacions polítiques locals i de militars —la presidència va correspondre a l'ajudant del comandant militar.¹¹ El clima que es vivia a la ciutat resulta prou evident en els eslògans protagonistes de l'acte reproduïts a la premsa

*Aniquilemos a los canallas de la quinta columna
Denunciad a los bulistas, derrotistas y a los cobardes
No queremos ser esclavos coloniales de Hitler y Mussolini
El Ejército Popular, que ha nacido del pueblo, necesita la ayuda moral del mismo
Los trabajadores todos saludan emocionados al bloque indisoluble C.N.T. - U.G.T.
Más vale ser viuda de un héroe que mujer de un cobarde*

Si partim de la base que aquesta mena de celebracions tenien un fort component d'exorcisme, d'allunyar les pors, d'estimular la confiança en el projecte col·lectiu i que en moltes ocasions es desitja el que no es té, podríem afirmar que en aquells moments la rereguarda estava dominada pel contrari que es proclamava. Hi trobaríem derrotisme, por als enemics interns i externs i desconfiança popular en les possibilitats de l'exèrcit i de la unitat política. Calia

⁹ “L’hora que passa” dins *L’Ideal*, núm. 108, 19/III/38, pàg. 1.

¹⁰ *L’Ideal*, núm. 108, 19/III/38, pàg. 4.

¹¹ *Acracia*, núm. 506, 16/III/38, p. 1 i 4; “El Frente Popular planteó, ante las masas antifascistas de Lérida, la situación en que vivimos, y los deberes inmediatos a realizar por la retaguardia” dins *UHP*, núm. 503, 16/III/38, p. 1-2. Actes similars se celebraven aquells dies en diferents localitats per indicació del Front Popular. Entre elles Mollerussa, Maials, Almatret, la Granja d’Escarp i Massalcoreig.

glorificar les víctimes de la guerra per intentar aturar l'ensorrament dels coneguts i dels familiars, amb la disfressa de l'heroisme.

Les paraules de l'ajudant del comandant en l'obertura de l'acte resulten ben aclaridores

(...) el Frente Popular Antifascista de Lérida, consciente de su responsabilidad y en vista de las actuales circunstancias porque atravesamos, había decidido exponer al pueblo de Lérida la verdadera situación que aunque no siendo grave, si es lo suficiente crítica para que antepongamos a ella todas nuestras energías, capacidad y trabajo.

com les de Daniel Orille, que aprofità el discurs per demanar la llibertat per als presos antifeixistes

Cuando os hablé por primera vez, compañeros de Lérida, fue con motivo de una grandiosa victoria del Ejército del pueblo; cuando la conquista de Teruel. Ni aquel día lo hice con el nerviosismo propio del optimismo del momento, ni hoy lo hago con el nerviosismo de la derrota

o les de Luis García-Lago

Por el llano avanzan con cierta facilidad. En la medida que les permite su artillería y su aviación. Por donde pisan los hacen de forma despiadada, de forma criminal. Pero no lograrán su objetivo. Resistir es vencer.

El Front Popular, que *trabaja febrilmente*, llençava constantment un missatge resistencial que es traduïa en les obres de defensa i en la mobilització general de la població

¡¡El Frente Popular, a la cabeza de la movilización de masas!!

“El Frente Popular marca a las masas las directrices de su actuación ¡Ahora, a trabajar, a luchar, a vencer! ¡¡A toda costa, a cualquier precio, nuestra tierra no se verá pisoteada por la bota infamante y sangrienta del fascismo invasor!!¹²

Si l'única solució que se li oferia a la població era la construcció de refugis i els batallons de fortificacions, els sindicats de la construcció havien de tenir novament protagonisme. Una assemblea del sindicat de la UGT acordà mobilitzar a tots els treballadors del sector compresos entre els trenta i els quaranta-cinc anys davant de les exigències de la guerra —inclosos els ebenistes i els fusters—, el que suposava aturar la resta d'obres de la ciutat i la requisada de totes les eines per portar-les al front. Els mateixos acords van ser posteriorment ratificats en una reunió conjunta dels sindicats de la CNT i de la UGT, que també decidiren

¹² UHP, núm. 499, 11/III/38, pàg. 3 i núm. 500, 12/III/38, pàg. 1. El Front Popular elabora un extens reglament de vint-i-quatre articles per a la mobilització general de la població de Lleida que s'havia d'ocupar de la construcció de refugis (UHP, núm. 502, 15/III/38, p. 1-2). El comitè local de les JSU també va fer crides a la mobilització dels joves (UHP, núm. 504, 17/III/38, pàg. 2).

sancionar als treballadors que es volguessin donar de baixa dels sindicats per no haver d'anar a fortificar al front.¹³

La proximitat del front també va suposar la reaparició a la ciutat d'un organisme que havia creat importants debats en la primera etapa de la guerra, l'Oficina de Col·locació Obrera municipal. A partir del 15 de març, tots els homes de Lleida aptes per al treball i que tinguessin entre disset i quaranta-cinc anys, tenien l'obligació d'inscriure's en un termini màxim de setanta-dues hores. Amb aquesta plantilla la Junta Local de Defensa Passiva podria organitzar brigades per a la construcció de refugis. Negar-se a participar suposaria ser considerat desafecte al règim —els dirigents de la UGT Josep Quílez i Balbí Izquierdo donaren exemple encapçalant les inscripcions. Per facilitar la tasca constructiva, el delegat d'Ordre Públic va comminar als alcaldes de les comarques de Lleida que fessin una recollida de pics i de pales que serien lliurades a les brigades de fortificació.¹⁴

Segons l'alcalde Magro els lleidatans estaven responent de manera positiva a aquests missatges

*Excelentísimo Señor General Pozas, Jefe del Ejército del Este.
Con plena satisfacción, me honro en ofrecer a V.E. la alta moral de la población civil de Lérida, que en estos momentos ha manifestado públicamente y mediante las innumerables visitas oficiales de todas las Organizaciones políticas y sindicales de la localidad, viniendo a ofrecer a esta Alcaldía su colaboración y rogándome le haga partícipe de la misma al General Jefe del Ejército del Este, camarada Sebastián Pozas.
A su disposición por la victoria, en nombre de esta ciudad.*

i la premsa dóna notícia de mítings llampec que recorrien més o menys espontàniament la ciutat i poblacions veïnes

Durante la tarde y noche de ayer grupos de propagandistas, equipos de oradores improvisados, bajo la tónica del Frente Popular, recorren nuestra ciudad y en cafés, cines y en las diferentes dependencias militares de la plaza se hicieron mítines relámpago que el pueblo antifascista, vibrando intensamente, acogía con visibles muestras de entusiasmo.¹⁵

Però aquest suposat entusiasme contrasta amb crides oficials a mantenir les activitats normals. El PSUC instà al delegat d'Ordre Públic que actués contra els comerciants que tancaven els seus establiments i n'apagaven els llums per la tarda.

¹³ UHP, núm. 504, 17/III/38, p. 1-2 i núm. 511, 26/III/38, pàg. 4. Tot i la gravetat del moment, el sindicat de la UGT encara va tenir temps per elegir una nova junta directiva (president, Manel Manlleu; sots-secretari, Sala; tresorer, Farré; vocals, Amorós, Rojo, Ubach, Domingo, Velillas) i per llençar condemnes públiques contra els trotskistes infiltrats, agents de Franco.

¹⁴ Acracia, núm. 506, 16/III/38, pàg. 2; UHP, núm. 501, 14/III/38, pàg. 2 i núm. 503, 16/III/38, pàg. 4.

¹⁵ UHP, núm. 501, 14/III/38, pàg. 2 i núm. 501, 14/III/38, pàg. 2.

Calia, amb una certa contradicció amb tot el que hem vist fins ara, donar una sensació de normalitat a la rereguarda perquè no faltés res al front

*El comerciante que no contribuya en embellecer y poner los medios para que la vida de la ciudad sea normal, se puede decir que es cómplice de la quinta columna.*¹⁶

Les crides a la resistència i a l'entusiasme col·lectiu eren una arma ben poc eficaç en front l'ofensiva sobre Catalunya iniciada per l'exèrcit franquista. Els dies 25 i 26 de març es podien llegir a la premsa titulars com els següents

*Los trabajadores revolucionarios, los demócratas honrados apartan a los derrotistas y vacilantes, afirman:
¡El fascismo no pasará!*

*Los obreros, los campesinos, los demócratas de Lérida, j están en su puesto antifascista de lucha, fundidos a los combatientes de Aragón, para resistir y para vencer!*¹⁷

El diumenge 27 de març la ciutat va viure en estat d'alarma tot el matí, amb les sirenes antiaèries en funcionament. Quan l'aviació féu la seva aparició per la tarda, la majoria de la població ja havia fugit —especialment després del pànic creat pels que arribaven fugint de Fraga, ocupada el dia anterior. La ciutat pràcticament deserta, el mateix dia 27 s'havia donat l'ordre d'evacuació de la ciutat i les forces aquarterades de l'Exèrcit de l'Est retiraven les seves posicions, fou durament bombardejada durant sis dies per afeblir la capacitat de resistència de la població.¹⁸

L'alcalde Magro estava negociant ajuts a Barcelona per facilitar les tasques d'evacuació, pel que els pocs regidors que quedaven, tots del PSUC, van constituir un ajuntament d'emergència el dia 29 que ja no tenia cap autoritat

Llorenç Ribas Sánchez (alcalde)
Jaume Bonet Cercós
Josep Torres Solé¹⁹
Gregorio Mendoza Santamarta

Aquest comitè permanent va abandonar la ciutat, en direcció a Barcelona, el dia 31 després d'haver-se instal·lat unes hores en un refugi antiaeri construït per la Junta de Defensa Passiva a la Baixada de la Trinitat. Les forces de Valentín González el Campesino —la Divisió 46— van arribar a Lleida el dia 30, però

¹⁶ UHP, núm. 499, 11/III/38, pàg. 4.

¹⁷ UHP, núm. 510, 25/III/38, pàg. 1 i núm. 511, 26/III/38, pàg. 1.

¹⁸ El procés d'ocupació de la ciutat entre els dies 27 de març i 3 d'abril de 1938 pot seguir-se a José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, p. 136-155; Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 45-55 i Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, p. 11-64.

¹⁹ Josep Torres hagués pogut formar part del comitè de vaga organitzat després de la revolta militar del mes de juliol de 1936, amb el que, simbòlicament, el cercle quedaria tancat.

tampoc van tenir la capacitat d'aturar l'avenç franquista que completà l'ocupació de la ciutat el dia 3 d'abril després de lluitar pels carrers del casc urbà.

En poc temps s'havia completat l'objectiu de dividir la zona republicana al quedar ocupades una part de les províncies de Tarragona —sud de l'Ebre— i de Lleida —els rius Segre i Noguera Pallaresa com a separació dels dos bàndols militars— establint-se durant nou mesos una línia de front que partiria el territori català —i el terme municipal de Lleida. A partir del mes d'abril Catalunya entrava en una nova etapa de la guerra.

Com ja ha estat explicat per diferents autors l'ofensiva s'aturà sense culminar l'ocupació total del país voluntàriament pels comandaments del bàndol franquista i, més concretament, per la voluntat del general Franco. Un allargament de la guerra suposava una millor consolidació del seu poder personal i un major desgast de la població catalana que, a través de la repressió i de l'enquadrament, farien més fàcil l'ocupació final. En el cas concret de la ciutat de Lleida, Mercè Barallat explica com s'hagués pogut evitar la batalla que precedí l'ocupació ja que entre els dies 27 i 30 de març no existiren tropes per defensar la ciutat.²⁰

L'estabilització de la línia de front no seria només una nova frontera en els mapes bèl·lics. També marcaria uns nous patiments, una nova divisió entre persones que fins aleshores havien mantingut contacte, un altre obstacle en les relacions familiars i d'amistat

Oreissan 18 de Diciembre de 1938

Apreciable y estimado Ermano y Cuñada y Sobrinos acetiempo que nosenada de bosotros y no es toy tranquilo y desearia de saber algo porque estoy conpena por ese mal dito cabron de Franco que nos ace sufrir tanto por su mala caballeria de cabron y sinberguenza perotodollegara sin mas por oy sedes pide tu er mano queno te ol bida y lo soy tu er mano.²¹

Les noves autoritats proclamaren que amb elles, amb l'entrada d'un exèrcit d'ocupació presentat com alliberador, triomfava la definitiva llibertat després de les desgràcies provocades pels representants de l'*antiespanya*. La comissió gestora municipal, en resposta a una felicitació del consistori d'Osca, pregonava que amb

²⁰ Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*, pàg. 264. Anteriorment, aquesta tesi de l'allargament voluntari de la guerra havia estat defensada per Hilari RAGUER, "La llarga guerra del general Franco". Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, pàg. 51.

²¹ Carta enviada des d'una localitat francesa a Lleida i interceptada per la censura postal militar. El destinatari no va ser localitzat ni identificat pels agents d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 6 llig. 58).

la liberación total de Lérida (...) se pudo apreciar el esfuerzo mágico del Ejército Español, ejército suposadamente portador de los más altos valores.²²

Ruta publicà la carta de felicitació de l'ajuntament de Sant Sebastià per "l'alliberament" de Lleida. Des de la capital basca, es volia trametre als primers catalans alliberats un missatge d'alegria i joia, ja que *los que habéis resistido los largos meses de opresión roja y las injusticias y tiranías de la canalla soviética, os quedan aún muchas horas de sorprendido alborozo, cuando vayais descubriendo las brillantes perspectivas de retaguardia.*²³

En el discurs que el nou governador civil Luis G. Ventalló adreçà als lleidatans i que, en certa manera, marcava l'inici simbòlic d'una etapa en la història de Catalunya, es parlava de l'arribada d'una nova era i del record i homenatge que calia donar a les víctimes de la guerra, només a una part de les víctimes és clar. Una típica barreja de promeses d'un futur esperançador i d'amenaçes de mà dura contra la dissidència.²⁴ La realitat, però, seria una altra ben diferent. Una ciutat pràcticament destruïda i de la qual havia fugit bona part de la població civil que viuria dominada per unes forces militars d'ocupació que es consideraven, i així ho feren notar als que quedaren a la ciutat, els vencedors.

En resposta d'un qüestionari procedent del govern civil, la comissió gestora municipal elaborà un interessant document que ofereix un retrat ben explícit de la situació en què es trobava la ciutat de Lleida l'estiu de 1938.²⁵ Entre les primeres actuacions impulsades pel govern local destaca la necessitat d'articular uns serveis sanitaris mínims —recuperació de la Casa de Socors i del Dispensari Municipal, atesos per vuit metges, que també funcionava com hospital d'urgència—, una brigada encarregada de recollir els cadàvers i un servei de desinfecció.

L'estat general de la ciutat poc tenia a veure amb les proclames triomfalistes. L'enllumenat públic estava fora de servei pràcticament en la seva

²² Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

²³ *Ruta*, núm. 4, 22/04/38, pàg. 1. Josep Benet recull diversos titulars i notícies de premsa franquista felicitant-se per l'alliberament de Lleida. Apareixen referències al *Heraldo de Aragón*, a l'*ABC*, a *El Ideal Gallego* i a *El Norte de Castilla* (*L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 193-197).

²⁴ El text de l'al·locució va ser publicat a *Ruta* pocs dies després de l'ocupació i també està reproduït a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 76-77. Per a José M. Fontana, en canvi, els discursos de Ventalló eren *bellas piezas de catalanísimo españolismo* (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 348).

²⁵ Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

totalitat, només les línies soterrades s'havien salvat —l'empresa encarregada de proveir l'energia era la del Cinca, ja que les instal·lacions de Riegos y Fuerza del Ebro havien quedat en zona enemiga. Els serveis d'aigua potable —molt deficitàries ja abans de la guerra— estaven en millors condicions però també estaven danyats, com la destruïda estació depuradora de clor. Per altra banda, la reparació de les canonades afectades es veia dificultada per la manca de plom i de ferro. La pavimentació dels principals carrers de la ciutat havia quedat desfeta i en bona mesura passava el mateix amb el clavegueram, on també hi havia molta obra a fer per primer cop.

Els edificis dependents de l'ajuntament més afectats eren el palau de la Paeria i els mercats del Pla, de Pi Margall i de Sant Lluís, aquest totalment destruït. Tot i això, l'escàs nombre de població que havia quedat a Lleida estava prou proveïda amb els serveis de mercat i escorxador disponibles. Altres edificis públics especialment afectats eren el palau de justícia, els temples i les escoles. L'ensenyament havia quedat suspès per la manca de nens i per la situació de front. I encara més greu era l'estat dels habitatges, tant pels bombardeigs anteriors a l'ocupació com pels efectes del front. L'ajuntament preveia que aquest seria el principal problema de la ciutat un cop s'acabés la guerra i comencés el retorn dels lleidatans fugits. A més les obres es veurien entorpidides per la manca de mà d'obra amb experiència.

La segona ofensiva sobre el territori català s'iniciaria el 23 de desembre de 1938, moment en el que es trenca el front del Segre a Lleida i tota la ciutat quedaria sota el control de l'exèrcit franquista. A diferència de l'ofensiva anterior, i un cop assolits els objectius que van *aconsellar* l'allargament de la guerra, el conjunt de Catalunya formaria part de la zona *nacional* en un mes i mig.

L'11 de gener de 1939, quan ja s'havia aconseguit "l'alliberament" total de la ciutat, s'aprovava pel consistori municipal, amb entusiasme i sense discussió, una moció del regidor Diego Abizanda

*Liberada por completo esta Ciudad el pasado día siete de los corrientes, el que suscribe propone a V.E. se curse al Generalísimo expresiva felicitación por el éxito de la ofensiva de Cataluña que al iniciarse liberó por completo y definitivamente nuestra ciudad, siendo principio de sucesivas y numerosas victorias contra el Ejército Rojo.*²⁶

²⁶ A l'acta del dia 18 es féu constar el text del telegrama, signat per l'alcalde Valentín Martín Aguado, tramés al cap de l'estat: *Haciendo eco sentir población reflejado acuerdo Ayuntamiento, cúpleme elevar vucencia entusiasta felicitación éxitos Ejército Español recobrando para España Imperial, con liberación*

També es va adreçar un altre telegrama a Franco per comunicar-li l'*alegria immensa de la ciutat* per l'*alliberament* de Madrid —calia festejar el triomf definitiu i el final de la guerra. Segons el consistori municipal *el gran acontecimiento en Lérida se plasmó en una extraordinaria manifestación de júbilo, expresado en cantos y vivas de la multitud entusiasmada*.²⁷ Es tancaven així els mesos en què Lleida havia estat front de combats per endegar, no una etapa d'alegria com prometien les fonts oficials, sinó els llargs anys de la dictadura franquista.

6.2 YA HEMOS PASAO.²⁸ LLEIDA, CIUTAT OCUPADA

El falangista, i destacat periodista del bàndol sollevant, Víctor de la Serna donava una divertida visió de la vida diària dels soldats a les ciutats *nacionals*

*La retaguardia debe ser alegre. Ese tenientillo que regresa de batirse como un español al mando de su sección de falangistas, de caloyos magníficos de Castilla, o de requetés; ese tenientillo que por la mañana ha conquistado una posición "yendo delante", arrojando él las primeras granadas de mano y gritando, como un arcángel, de pie en el parapeto enemigo ¡ARRIBA ESPAÑA!, tiene derecho a encontrarse una retaguardia alegre en su escapadilla a San Sebastián. Tiene derecho a una habitación confortable, a un baño tibio, a un bar americano, a divertirse con unas muchachas guapas, todo lo pintadas que les dé la gana; y a bailar y a cantar a las tres de la madrugada esas canciones ingenuas (...) Chicoleos a las mozas; es cosa de la alegre soldadesca española (...) Es domingo y pasan y pasan las muchachas vascas por la carretera. El falangista las chicolea, los oficiales ríen y una de las chicas le da una camelia al oficial más guapo, negro de sol, sucio de barro.*²⁹

De la Serna, que comparava l'actitud de l'exèrcit de 1937 amb els terços espanyols del segle XVII, reclamava per als soldats el dret a divertir-se com a recompensa pel seu heroisme i criticava les veus puritanes que publicaven

(...) artículos torvos, hoscos, llenos de admoniciones, acerca de la conveniencia de que no se pinten las mujeres, ni lleven medias de seda ni gentiles talones altos. Hay una fuerte ofensiva catequística contra el cigarrillo "bout rouge", el "cocktail" y otras supuestas perversiones. Se aconseja la adopción del traje de baño de 1905 y nunca tuvo más satánica categoría un inocente "martini".

---

definitiva Lérida, tantos municipios catalanes que sienten, como nosotros, profundas emociones patrióticas al verse libres opresión hordas marxistas.

²⁷ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 29 de març de 1939 (AML).

²⁸ Títol d'un xotis de la primera postguerra (de F. Cotarelo i M. Fernández) amb el que els vencedors volien ridiculitzar el famós crit de resistència madrileny. Interpretat per Celia Gámez pot trobar-se a *Canciones para después de una guerra* (Basilio Martín Patino, 1970).

²⁹ Víctor de la SERNA, "Elogio de la alegre retaguardia" dins *Vértice*, Sant Sebastià, juny 1937. Publicat a José Carlos MAINER, *Falange y literatura*, p. 153-156.

Els soldats no podien coartar els seus instints en nom d'una moral espartana ja que

La soldadesca española es alegre, señor. Porque entre gentes de España es alegre la Guerra. Y dura. La Risa y la Muerte son buenas amigas y hay que reír, porque tal vez a la madrugada en un combate hay que morir también. Es la hora en que descende con su armadura y su casco el alado milite de las Dominaciones, san Miguel, espada de Fuego, que absuelve al soldado de la Fe, de sus pecadillos de amor y de gula, apenas veniales y lo lleva al Dios de los Ejércitos de cuya majestad están "llenos los cielos y la tierra".

Efectivament, els soldats de déu intentaven divertir-se en les ciutats ocupades, el que cal examinar, sense entrar en qüestions teològiques, és la venialitat dels seus *petits pecats*.

Les terres de Lleida foren les primeres catalanes en ser ocupades per les tropes franquistes, i això convertia l'èxit militar en quelcom més que l'ocupació d'una capital de província. En l'imaginari del bàndol sollevat suposava l'inici de la derrota d'un dels símbols del que anomenaven *antiespanya*, suposava l'esclafament d'una de les regions senyeres de la revolució i d'un dels símbols bàsics del *separatisme*. El fet que durant el llarg període de front Lleida fos una ciutat amb un escàs nombre de població civil i ocupada per unes forces militars que se sabien, i se sentien, guanyadores, va donar lloc a no pocs conflictes de convivència i d'ordre públic, habituals per altra banda en altres contextos històrics similars.

Un parell de disposicions oficials rebudes a la delegació d'Ordre Públic des de la comandància militar de Lleida ens ajuden a elaborar una primera imatge de la situació que es vivia a la ciutat. El 29 d'abril de 1938, el comandant disposava que *a partir de hoy, no se permita la entrada en la plaza, a ninguna Clase de tropa ni individuos del Ejército*. Uns mesos després, una circular del 2 de novembre, disposava la recollida de les armes no estrictament necessàries i que no estiguessin sota el control d'alguna autoritat.³⁰ Dues mesures clarament destinades a limitar la presència de soldats i d'armes al casc urbà.

La intensa presència de tropes pels carrers de la ciutat es notava fins i tot en els aspectes més quotidians. En la sessió municipal del primer de febrer de 1939 el regidor Joan Llavaneras va raonar la impossibilitat de podar l'arbrat públic de Lleida *mientras no se despeje el tránsito de tantos vehículos militares en todas direcciones, obligado por las exigencias de la intensa campaña en el frente de Cataluña*. Uns dies després el regidor Joan Agelet instà l'equip municipal que sol·licités a les

³⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49 i expt. 71 llig. 19.

autoritats militars la prohibició del trànsit rodat pel carrer Major, que no reunia en aquells moment les condicions necessàries per absorbir-lo, desviant-lo per altres carrers paral·lels. Un trànsit urbà que havia de generar no pocs accidents. A mitjans de setembre de 1938 un soldat va ser detingut, i posat a disposició de l'Auditor de Guerra, per haver atropellat amb una furgoneta militar una senyora de 73 anys, la qual morí en l'accident. Un tipus de víctimes difícils de comptabilitzar al fer el recompte de les pèrdues ocasionades per la guerra.³¹

L'actuació quotidiana dels militars durant els conflictes, i especialment quan esdevenen forces d'ocupació, no ha estat massa estudiada tot i que pot aportar noves perspectives des de les quals aproximar-se al coneixement de les guerres. Però tal mancança no és exclusiva del cas espanyol. Stéphane Audouin-Rouzenau desaprova que la historiografia sobre la Primera Guerra Mundial hagi dedicat poca atenció a l'univers mental dels soldats francesos. Per aquest especialista en la Gran Guerra només en la mentalitat de la tropa pot trobar-se l'explicació a la tenacitat dels combatents durant més de quatre anys, bona part dels quals foren militarment desfavorables per al seu país.³²

També la historiografia sobre el Tercer Reich, on no és difícil trobar estudis emmarcats en la corrent de la història del dia a dia (*everyday life* o *alltagsgeschichte*), ha presentat aquesta limitació. Algunes investigacions que han intentat omplir aquest buit demostren l'interès de tal enfocament. Per exemple, una tesi tradicional diferenciava els excessos del règim nazi de l'actitud més professional de l'exèrcit alemany. Però a partir de l'estudi d'una brutal matança comesa en un petit poble grec, on van ser assassinats més de la meitat dels seus sis-cents habitants per una companyia de la Wehrmacht, Mark Mazower intenta desmentir la tesi que mantenia l'exèrcit al marge del virus nazi.³³ Com en el cas alemany, la conducta de les forces franquistes ocupants a Lleida, denota la penetració de la ideologia oficial en l'exèrcit, l'adoctrinament polític i la pràctica d'una guerra inspirada en els principis ideològics dels seus líders, tot i que passada pels filtres personals i col·lectius dels soldats.

---

³¹ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 1 i 8 de febrer de 1939 (AML) i Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 25.

³² Stéphane AUDOUIN-ROUZÉNAU, "Les soldats français et la nation de 1914 a 1918 d'après les journaux de tranchées".

³³ Mark MAZOWER, "Military violence and national socialist values: the Wehrmacht in Greece 1941-1944".

Tanmateix, també és cert que no sempre es pot parlar d'aquesta ideologització en totes les actuacions, ja que cal no centrar l'atenció exclusivament en els col·lectius, sinó també recuperar a l'individu i les seves motivacions particulars. Michael Seidman ha mostrat darrerament com una història social des de baix no ha d'explorar només les lluites col·lectives de classe o de gènere sinó també analitzar els conflictes entre la societat i l'individu anònim i no militant. Seidman ha explicat que les actituds adoptades pels soldats al front sovint responien a necessitats individuals, a la pròpia supervivència i no tant a compromisos amb les causes socials i polítiques.³⁴ Si en el context descrit per Seidman —l'estabilitat d'uns fronts de desgast que afeblien considerablement la moral de guerra— la lluita per la vida s'imposava a la lluita per les idees, en el que nosaltres abordem —unes tropes que han ocupat una ciutat enemiga— el discurs oficial es va veure modificat per la voluntat d'aprofitar-se al màxim de la victòria concreta.

6.2.1 DESORDRES, ABUSOS I INCONTROLATS

En una ciutat on gran part de la seva població eren forces militars forasteres i on la guerra era a la mateixa porta de casa, van sovintejar les baralles i els conflictes entre soldats, que fàcilment podien acabar amb trets i ferits, i que representaren un greu problema per a les forces encarregades de mantenir l'ordre públic. Els bars i les seves rodalies eren escenaris habituals de les batusses, com es recull en diverses notificacions que els agents dels diferents cossos de vigilància trametien al delegat d'Ordre Públic i que aquest remetia a les autoritats superiors.

Segons aquesta informació els escàndols, on hi participaven la tropa i els oficials, s'havien agreujat en les darreres dates de l'època del front. El mateix delegat ho afirmava a mitjans de desembre de 1938

Con frecuencia han venido ocurriendo en esta Plaza incidentes de más o menos importancia provocados en la vía pública y en establecimientos por soldados y aún por oficiales y clases de distintas Unidades, que han podido resolverse sin graves consecuencias con la comprensión unas veces, y con la entereza otras de las patrullas de Orden Público.

---

³⁴ Michael SEIDMAN, "Frentes en calma de la guerra civil".

Pero quizá debido a la mayor concentración de fuerzas, tales incidentes no solo se suceden con frecuencia inaudita de unos días a la fecha, sino que van tomando caracteres de gravedad y de perniciosa ejemplaridad; tanto que cree el Delegado que suscribe llegado el momento de que se adopten medidas eficaces que eviten su repetición, y por ende posibles lamentables consecuencias.

(...) proponiéndole la conveniencia de adoptar las medidas que la autoridad militar crea del caso para evitar su repetición, pues aparte de otras consideraciones, podrían llegar en lo que afecta a las fuerzas encargadas de mantener el orden público, a producir relajamiento en su autoridad moral y merma de eficacia en los servicios que tengo encomendados.³⁵

Entre mitjans de desembre de 1938 i principis de gener de 1939, tot un seguit d'escrits entre els agents d'ordre públic, la guàrdia civil, el delegat i les autoritats militars superiors, relaten uns fets esdevinguts en aquelles setmanes que resulten molt significatius. Els desordres, tot i ser una clara mostra de típics aldarulls protagonitzats per la soldadesca, també deixen veure un rerafons ideològic, de rebuig a les autoritats, als catalans i a les forces de seguretat.

Entre la documentació, trobem diversos casos de legionaris que es barallen en bars i que posteriorment provoquen greus i violents conflictes amb els guàrdies d'assalt que intenten controlar-los. Durant la tarda del 16 de desembre

(...) en el bar "Los Asturianos" situado en la calle de Calderería núm. 8, de esta Capital, ocurrió un incidente entre dos legionarios de la 2ª Bandera, uno de ellos apodado "El gitano", que se agredieron mutuamente. Restablecido el orden, surgió otro legionario de la citada Bandera completamente embriagado, que se abalanzó sobre uno de los guardias de la patrulla y del oficial que suscribe, teniendo que ser reducido violentamente. Con posterioridad a este suceso y por haberse difundido el rumor de que por la fuerza pública se había matado a un legionario, se excitó el ánimo de algunos de estos y soldados de Infantería, que intentaban desarmar al Guardia de esta Compañía don J.C.P., el cual se defendió con un gran espíritu, dándose a la fuga los apresores al aparecer una patrulla. El susodicho guardia pasó a la Casa de Socorro donde fué asistido de erosiones en ambas manos y frente de carácter leve.

Sembla evident, per tant, el perill que anunciava el delegat en el text anterior. L'actitud dels soldats amenaçava desbordar les forces d'ordre.

En altres ocasions es tractava de grups de soldats borratxos, encapçalats per oficials també ebris, que assaltaven establiments hotelers de la ciutat a altes hores de la matinada, amb la intenció de continuar la seva festa després de l'hora marcada per al tancament dels bars —la *patrulla de cierre de bares* tenia en aquells moments una intensa activitat. Això és el que van fer a l'hotel Mundial un grup d'oficials la matinada del 20 de desembre, els quals

³⁵ Aquest text, i els següents, estan extrets d'un ampli expedient de la delegació d'Ordre Públic centrat en els desordres protagonitzats pels militars en la ciutat. Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 87.

(...) pretendían que el vigilante nocturno del mismo les sirviera de cenar y al decirles que no sabía guisar, le obligaron pistola en mano a humillaciones grotescas y pretendían que les diera habitación donde hubiera mujeres; llamaron escandalizando en las puertas de las habitaciones de los huéspedes con la consiguiente alarma; sacaron de la nevera viandas y el contenido de algún frasco de mermeladas que tiraron por las paredes y rompieron, en fin, botellas, platos y copas, llevándose además algunas de aquellas.

El mateix establiment havia patit uns dies abans, el 16, una incursió més agosarada. Dos tinents, un alferes i tres sergents van insultar diversos militars de graduació, un grup d'ells alemanys, i guàrdies civils, així com bona part de les autoritats locals i de persones destacades de la ciutat que hi sopaven (l'alcalde, el director i caixer del Banc d'Espanya, el director de la Banca Arnús i el doctor Hellín³⁶ entre altres). Segons les informacions conservades, va ser greument insultada la Falange i el seu cap provincial interí. Els assaltants van provocar diverses destrosses menors i feren algun tret després de desarmar a un dels oficials alemanys. També van resistir-se a obeir les forces d'ordre, guàrdies civils i d'assalt, i no van desallotjar l'hotel fins que un superior seu els va poder convèncer,

(...) contestaron con ironía que a ellos no les reprendía un Teniente de la Guardia Civil, saliendo acto seguido para su punto de destino, recalcando varias veces al despedirse que ellos lo hacían en cumplimiento de la orden del Sr. Teniente Coronel, no atendiendo el requerimiento de ninguna otra Autoridad.

En aquest mateix sentit, quedà recollida la declaració d'un dels oficials més violents en la qual explicava el seu rebuig a obeir la guàrdia civil perquè *estaba harto de ver en Madrid a los del tricornio con el puño en alto*.³⁷ Aquest oficial, un comandant d'infanteria del batalló de Plasencia, i altres companys del mateix batalló apareixen habitualment en els escàndols organitzats en casos de prostitució, en els assalts nocturns als hotels, insultant a les autoritats locals i agredint als agents d'ordre.

Tals actituds fan que el cap de la 27a companyia d'Assalt, cos dependent de la delegació d'Ordre Públic i destinat a mantenir l'ordre a Lleida, manifestés el seu malestar al delegat perquè

(...) la repetición de estos lamentables incidentes sin sancionar, donde por Señores Oficiales y Legionarios, principalmente, son insultados y vejados los Guardias de Asalto (...), provoca un estado de ánimo en las Fuerzas a mi mando que merma la interior satisfacción, disminuye el prestigio de la Autoridad y resta eficacia a los servicios encomendados, a pesar del celo que se ponga en el desempeño del mismo.

³⁶ Probablement es tractava de Miguel Hellín Sol, de qui ja s'han apuntat algunes dades biogràfiques en l'apartat dedicat a la sanitat de guerra.

³⁷ En un altre capítol d'aquest treball hem vist la participació de la guàrdia civil en els processos polítics de la revolució a Lleida.

La repetició d'escàndols en l'hotel anteriorment esmentat, va obligar al delegat a destinar-hi vigilància permanent, a tancar-lo a les vuit del vespre i a prohibir l'entrada a qui estigués borratxo.

Un altre escàndol va ser causat per un grup de militars al marxar beguts pels carrers Major i Sant Antoni, la principal artèria de la ciutat. Un dels oficials proclamava

(...) dando gritos estentóreos de "¡Mueran todos los catalanes!" y pronunciando frases groseras y ofensivas para el honor de los mismos. Durante el citado trayecto hizo varios disparos de pistola y al llamarle la atención una de las patrullas de servicio, lejos de hacerles caso, continuó dando gritos groseros, diciendo que "se iba a cargar a todos los catalanes"

mentre altres insultaven als guàrdies d'assalt, perquè eren del mateix cos que els executors del diputat José Calvo Sotelo el juliol de 1936. Ressentiment des de l'estament militar similar al referenciat anteriorment per a la guàrdia civil. La gosadia d'aquesta mena d'actuacions arriba fins al punt d'assaltar, en una altra de les actuacions denunciades per la delegació, la seu de la Falange local on entraren violentament insultant als presents i trencant vidres —malauradament aquesta acció no està gens detallada en l'atestat corresponent.

També es denunciaren alguns abusos similars contra simples ciutadans. Als incontrolats els hi agradaven les demostracions gratuïtes de la seva força. Un grup d'oficials va entretenir-se vexant el propietari d'un bar en el qual havien estat fins més enllà de l'hora autoritzada. Quan membres de la *patrulla de cierre de bares* interrogaren el propietari

(...) este le manifestó que al no quedar ninguna botella en el despacho le obligaron a bajar al sótano por ser este lugar el indicado al repuesto de las bebidas; en este sitio con imposiciones y amenazas, sin tener en cuenta lo avanzado de la edad y el delicado estado de salud en que se hallaba ya que guarda un régimen alimenticio estrechísimo desde hace algún tiempo, le obligaron a beber de la misma cantidad que cada uno bebía, por lo que hubo necesidad de llevarlo a su domicilio completamente embriagado; dice también que no solamente consumieron un cierto número de botellas de vino generoso valoradas en ciento cincuenta pesetas aproximadamente, cantidad que no han satisfecho, sino que las pocas que quedaban se las llevaron.

Tampoc això era estrany. No foren pocs els casos de ciutadans damnificats per falangistes, policies o militars que marxaven dels seus establiments (botigues i bars) sense pagar. Després d'aquella acció, els oficials anirien a "assaltar" l'hotel Mundial en una de les incursions que anteriorment hem comentat.

La resposta del delegat a tots aquests esdeveniments va ser elevar una protesta a les autoritats militars, justificant-la principalment en el desànim i el descrèdit que la reiteració podia generar entre les forces a les seves ordres. L'atestat va ser tramés a l'Auditor de Guerra, i en aquest punt el perdem de vista —quan els investigadors tinguin un accés normalitzat als arxius militars, podran trobar, si es conserva, molta més informació que processos contra suposats opositors al règim i repressió de tipus polític.

Cal remarcar que les relacions de l'exèrcit amb la població civil generaren els conflictes i les situacions de tensió pròpies d'una ocupació militar. Sovint era fàcil la identificació dels ocupants amb unes forces estranyes, vingudes de fora. Així es dedueix, per exemple, de la declaració d'un paleta d'Alguaire detingut a Lleida després que increpés a unes persones que havien saludat uns guàrdies civils que portaven un presoner. Segons el paleta,

*(...) el detenido dirigiéndose a los paisanos, les dijo, avisar a mi familia que estos me van a fusilar, y el declarante en un momento de incitación y creyendo verdad lo manifestado por el detenido, se dirigió a los paisanos que habían saludado a los guardias llamándoles la atención, entre lo que les dijo, para que saludáis a esta gente, no veis que van contra nosotros y llevan detenido a un compañero nuestro.*³⁸

Per realitzar manifestacions hostils contra les autoritats, el delegat d'Ordre Públic sancionà el paleta amb tres mesos de presó que havia de complir al convent de les Caputxines de Barbastre. L'interessant del seu discurs és la diferència que fa entre *nosotros* (els represaliats i vençuts) i *esta gente* (els repressors i vencedors).

El recel envers els guanyadors de la guerra es veia fomentat per les accions dels seus representants. Es conserva una denúncia presentada l'octubre de 1938 per un industrial lleidatà que temporalment residia a Sant Sebastià. La seva empresa, "Cardona y Munné SA" amb seu a Lleida i Barcelona, es dedicava al comerç i fabricació de miralls, sanitaris, fusteria metàl·lica i similars. La denúncia arribà al comandant militar de Lleida, i al delegat d'Ordre Públic, després que l'empresari la tramités al president de la Comissió d'Incorporació Industrial i Mercantil número 2 de Bilbao.³⁹

Segons el fabricant, poc després de l'ocupació, el Servei de Recuperació va requisar bona part de la maquinària dels tallers, situats al carrer del Nord i a la

³⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 21.

³⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 44. Aquest establiment havia estat col·lectivitzat durant la guerra amb l'autorització del comitè popular (*Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 2).

Rambla de Ferran, així com de vidres, sanitaris i altres materials. Fins i tot van arribar a incendiar el magatzem i el despatx de Ferran. Per tot plegat, valorava les pèrdues en vuit-centes mil pessetes. La investigació endegada per agents de la delegació d'Ordre Públic confirmà la denúncia de l'industrial. Tanmateix, en aquell cas l'actuació no fou exclusivament un assalt vandàlic ja que alguns dels materials requisats van ser destinats a obres de reconstrucció de l'esmentat hotel Mundial.

Aquesta manera d'actuar tan poc respectuosa amb la propietat privada, que a tothom devia espantar, segurament va ser la causa que impulsà al cap de Telègrafs a adreçar-se al comandant militar el 12 d'agost de 1938 per demanar-li que protegís el material, mobiliari i instal·lacions, tan valuoses per a l'estat afegia, que hi havia al seu local de la Rambla Ferran. L'edifici havia estat ocupat per l'exèrcit després de violentar el cademat que tancava la porta principal. Dies després s'informà al cap de Telègrafs que l'edifici fou ocupat per homes del batalló de Lepanto però que ja l'havien abandonat.⁴⁰

La presència de les forces militars no es deixava sentir només en la ciutat, sinó que els seus efectes també es notaven a l'horta. És així com hem d'entendre l'acord adoptat en una sessió de la Comissió Dipositària Municipal —en un altre punt del treball s'especifica el funcionament d'aquesta comissió— de trametre un escrit de queixa al comandant militar. En ell se sol·licitava que les tropes acampades a l'horta no deixessin anar l'aigua pels camps, si no era per imperatives necessitats militars, per evitar perjudicis a una producció que estava a punt de ser recollida.⁴¹

Les dificultats per als pagesos fruit de la presència militar duraren força temps i tingueren diverses manifestacions. El regidor Joan Llavaneras va portar a la comissió gestora, el problema de les filferrades disseminades pel terme municipal que dificultaven seriosament el conreu. El regidor aprofità la queixa per explicar la particular situació que vivien els pagesos

*Es una clase esta del agricultor que ha resultado castigadísima y bien se merece que sea acogida con cariño esta pretensión. Por cierto —agrega el señor Llavaneras— que los agricultores no ven compensados sus sacrificios y aportaciones a que se les obliga constantemente.*⁴²

⁴⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 75 llig. 47.

⁴¹ Acta de la sessió corresponent al dia 17 de juny de 1938 (AML).

⁴² Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML). Víctor Bretón ha destacat el contrast existent entre el discurs agrarista oficial i retòric del franquisme —visió idíl·lica del món rural i essencialista dels pagesos— i la contrarevolució introduïda en la societat rural fruit de la base classista del règim —desarticulació de les etapes anteriors, estricte control social de la mà d'obra i defensa de la propietat— (*Tierra, estado y capitalismo*, p. 34-48). En la imposició d'aquestes polítiques la repressió

6.2.2 SAQUEIGS I ROBATORIS QUOTIDIANS

On trobem un dels més clars exemples del comportament d'aquests militars com a forces d'ocupació és en els robatoris protagonitzats per soldats. Més enllà dels excessos que es van cometre els dies concrets de l'ocupació, els assalts robatoris i saqueigs van ser, com ho proven els múltiples atestats presentats per les forces de seguretat en la delegació d'Ordre Públic, una activitat molt freqüent. Els hi era ben fàcil aprofitar-se de la seva posició de poder i de la gran quantitat d'edificis que havien quedat abandonats amb l'arribada del front de guerra. Peces de roba, queviures, botelles de licor, algun moble i màquines de cosir són els botins que més es repeteixen.

Però no eren els militars els únics que es dedicaven a aquestes pràctiques. També els civils que restaven a la ciutat es van aprofitar de les vivendes desocupades, convertint els robatoris en una activitat diària. Així ho demostra el següent comunicat que el delegat interí d'Ordre Públic va trametre al governador civil en una data ja força avançada, el 22 de març de 1939.

Los frecuentes robos que se vienen cometiendo en esta Ciudad, todos ellos durante la noche, aprovechando la falta de alumbrado en las calles secundarias, la de vigilantes nocturnos y de cierres seguros en puertas, o la carencia de estas en casas destruidas o abandonadas por las que son escaladas otras inmediatas, aconsejan además de intensificar los servicios de vigilancia de la fuerza pública en la medida que permita la escasa disponible, recabar de los organismos, empresas o particulares a quienes afecta:

1º- Que se restablezca urgentemente el alumbrado público normal en todas las calles.

2º- Que se restablezcan igualmente los vigilantes o serenos de barrio o calles que antes existían.

3º- Que se obliguen a los dueños de inmuebles al arreglo de puertas y de las ventanas de fácil acceso desde la calle, de modo que puedan cerrar con normal seguridad, o suplir esta por otro medio que impida su fácil entrada.

4º- Que se prohíba a los soldados o encuadrados en Batallones de Trabajadores, salir de sus alojamientos después del toque de retreta.

5º- Que ante la carencia absoluta de Agentes de Investigación y Vigilancia en esta Plantilla, se interese la cooperación de las Milicias de F.E.T. y de las J.O.N.S. para los servicios de vigilancia y observación tanto de día como de noche.

---

hi va jugar un paper fonamental, com es demostra, per exemple, en el cas de Galícia, on la victòria dels sollevats va suposar la destrucció violenta de les vies de cohesió de la societat civil articulades durant els anys trenta. Mitjançant la desaparició física de persones i la desestructuració de la xarxa associativa (Lourenzo FERNÁNDEZ, "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942").

*Medios que me permito proponer a su Autoridad, como elementales para prevenir y evitar en lo posible la impunidad de desmanes contra la propiedad y para la tranquilidad del vecindario.*⁴³

Les mesures proposades permeten imaginar bastant bé l'estat en què es trobava la ciutat, quan el front ja s'havia allunyat i la guerra estava en els seus darrers dies: edificis abandonats, manca de vigilància i excés de població aliena a la ciutat. En aquestes condicions, era molt complicat establir sistemes de vigilància efectius, pel que tot i les prevencions, els robatoris abundaven. De fet, des del mateix mes d'abril de 1938 s'havien publicat al Butlletí Oficial de la Província mesures destinades a limitar el saqueig.

La situació que es va viure al llarg de 1938 va ser motiu de debat en les reunions de la comissió gestora municipal. El primer de juliol, el regidor Ramon Vilalta es queixava *de las incautaciones y desvalijamiento de pisos que aún se practican por gente desaprensiva*. Sembla que Vilalta ja havia presentat algunes queixes similars perquè l'alcalde li contestà que ja havia comunicat el malestar al govern militar *quien prometió hacer todo lo posible para evitarlo*.⁴⁴

Al llarg de tot el període de front els agents de vigilància es van encarregar de denunciar i d'informar de l'existència dels edificis abandonats que estiguessin oberts. En aquests casos s'inventariaven els mobles i els efectes que hi havia per poder-los controlar. A finals de setembre el capità de la 27a Companyia d'Assalt informava al delegat d'Ordre Públic que la porta del número 89 del carrer del Carme estava oberta. Els pisos estaven deshabitats però en ells hi havia mobles i objectes d'algun valor. El delegat va trametre la informació al comandant militar.⁴⁵

En altres casos sí que hem pogut constatar com s'inventariava exhaustivament el trobat en pisos buits. Tot just encetat el 1939, des de la delegació s'informava al president de la Junta d'Incautació de Béns Abandonats⁴⁶ d'un registre efectuat en dos pisos de la plaça del Seminari. Es tractava d'un bordell que havia quedat desocupat, al ser expulsada de Lleida la dona que el regentava per *indeseable*. D'aquells pisos ja existia un inventari elaborat abans que la dona ocupés els pisos, però a l'escorcollar-los després de l'expulsió es trobaren diversos mobles i

⁴³ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

⁴⁴ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML).

⁴⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 49.

⁴⁶ La constitució d'aquest organisme pot veure's a Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 87-88.

efectes que no apareixien en l'inventari original. Els agents informaren que aquells objectes tenien una procedència dubtosa ja que la mestressa del negoci els havia comprat il·legalment a soldats i a moros. El delegat comunicà la troballa a la Junta perquè s'elaborés un nou inventari abans d'adjudicar els pisos a unes altres persones.⁴⁷

Tots aquests controls eren necessaris perquè una conseqüència de la fugida de tants lleidatans va ser l'abandonament, temporal, de les seves pertinences. A *Ruta*, el dia 22 d'abril de 1938, es publicà una nota del govern civil sobre la gestió d'aquests béns, que ens indica que eren una de les primeres preocupacions de les noves autoritats locals.

Continúa trabajándose para que todos los bienes abandonados estén centralizados y controlados. Se ordena al vecindario cumpla estrictamente las órdenes emanadas de este gobierno, en todo aquello que se refiere a bienes o inmuebles abandonados.

Al govern civil arribaven molts llistats d'objectes recollits i lliurats al Servei de Recuperació o al dipòsit de la *Junta de Incautaciones*, sota control de les autoritats militars. Els objectes, que podien haver estat abandonats en la fugida, o transportats il·legalment, podien ser recuperats per guàrdies d'assalt, guàrdies civils o patrulles de Falange. El material més abundant és la roba de vestir i de la llar, seguit de vaixelles i coberts, maquinària domèstica diversa —fonamentalment màquines de cosir i aparells de ràdio entre altres— i botelles.⁴⁸

Les forces d'ordre pensaven que un control adequat impediria els robatoris. Així ho aconsellava el capità d'Assalt al delegat el 5 de juny de 1938

*La patrulla correspondiente al sector "Hotel Suizo - Ayuntamiento", pudo observar durante la noche resplandor en algunos pisos; abiertos los portales para ver los motivos de la luz, se oían carrereas y voces de gente que huía; hecho un reconocimiento, se encontraron en la mesilla de la escalera de uno de los pisos, dos cabezas de máquinas de coser. Existiendo en muchos de los pisos de la capital máquinas de coser y otros objetos de valor, considero conveniente que Recuperación Civil se hiciese cargo de esos objetos, tomando nota de los pisos donde se han recogido, para en su día devolvérselos a sus dueños; pues obrando de otra manera, y a pesar de la vigilancia existente, es posible que un tanto por ciento elevado de estos objetos desaparezcan de los mencionados pisos.*⁴⁹

L'existència de tot aquest material abandonat era una temptació massa forta per unes tropes que estaven avançant victorioses després d'una guerra tan llarga, dura i polititzada. Ja hem vist, per altra banda, quin era el talant d'aquestes

⁴⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 19 llig. 93.

⁴⁸ Uns quants llistats es troben als expedients 98, 99 i 100 de la caixa 7 (fons del GC, AHPL)

⁴⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 7.

forces d'ocupació. Per aquest motiu es va intentar que la gestió dels béns abandonats correspongués als alcaldes i autoritats locals per evitar que fossin repartits entre els soldats com a botí de guerra. Això és el que demostra la còpia del telegrama del general en cap de l'Exèrcit del Nord, amb data de 12 d'abril de 1938, adreçat al comandant militar de Lleida

Los bienes de todas clases abandonados en las poblaciones por el enemigo o por los particulares, van siendo muy cuantiosos y lo serán cada día más. Es muy conveniente para prevenir todo motivo de desprestigio para el Ejército que este se desentienda de toda intervención en lo que se refiere a la guarda, administración y destino de estos bienes. Por ello ordenará V.E. se dé cumplimiento a lo dispuesto por el Ministerio del Interior en orden 8 de Abril haciendo que los Alcaldes se hagan cargo con las debidas formalidades de los bienes abandonados cuyo ulterior destino se determinará por el Ministerio correspondiente. De esta disposición se considerarán exceptuados naturalmente los productos que por su aplicación sean considerados como material de guerra.

Una mesura pensada des del govern per evitar un mal cert, però que no impediria pas la corrupció.

Els queviures recuperats haurien de ser lliurats a Beneficència de Guerra, el material útil per a la guerra es faria arribar als servei de Recuperació de l'Exèrcit — així com tota la roba blanca per destinar-la als hospitals— i la resta de béns abandonats a la *Junta de Incautaciones*.⁵⁰

També calia dedicar una protecció específica a edificis singulars, com el que havia estat Biblioteca del Poble, el Museu Morera o el casal de Joventut Republicana. El 20 de maig el capità d'assalt comunicava al delegat que havia ordenat tapiar les portes d'accés a la Biblioteca. La mateixa decisió per al Morera va partir de la comandància militar el 19 de setembre després que l'alferes delegat de Recuperació Artística de Lleida informés d'un assalt al museu, del que es va sostreure un piano, així com oli i roba de l'habitatge del conserge. Tot i que en aquella ocasió no es va robar cap peça artística s'ordenà tapiar la porta de l'edifici per evitar noves accions d'aquest tipus.

A més de robatoris, en el local de Joventut Republicana, calia evitar que els nens, que l'havien convertit en centre de jocs, hi poguessin entrar i sortir amb llibertat —l'edifici es trobava ben a prop de la línia de front. Segons dues comunicacions d'agents del Servei d'Informació i Policia Militar del Cos d'Exèrcit Marroquí adreçades al delegat d'Ordre Públic, els nens ho destrossaven tot i

⁵⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

deixaven aixetes obertes, amb el perill afegit que al casal hi havia armes abandonades. El delegat va trametre en ambdues ocasions les denúncies al comandant militar, però no tenim constància que s'ordenés el tancament de l'edifici.⁵¹

Els robatoris no es limitaven, però, als assalts a domicilis i comerços abandonats, sinó que també podien anar acompanyats d'amenaques i d'extorsions. Tres dones van denunciar un falangista en aquest sentit. Es tracta d'un comerciant i periodista cerverí que havia entrat amb les forces ocupants a la ciutat. Per les declaracions de les denunciants sabem que, armat i acompanyat d'un parell d'homes de la Brigada Social, es dedicava a finals d'abril de 1938 a visitar algunes torres per exigir aliments —ous, verdures i pernills— amb amenaces. A una d'elles va pressionar-la a través d'un germà que estava empresonat.

El falangista es defensà declarant que després de l'ocupació no tenia què menjar i que per la seva feina amb la Brigada —detencions i registres— havia vist que a les torres tenien menjar. Confirmà totes les acusacions, però s'excusà dient que hagués pogut emportar-se tot els queviures que tenien emmagatzemats per portar-los a l'Auxili Social. El 19 d'agost va ser posat a disposició de les autoritats militars.⁵²

Normalment, però, tenir un historial favorable a la causa era suficient per sortir ben parat de situacions similars. El setembre de 1938 va comparèixer a la delegació d'Ordre Públic un agent de la Secció d'Investigació de Falange acusat de tenir armes sense permís, així com diversos objectes de dubtosa procedència. Segons la informació recollida per un agent afecte a la delegació, el falangista tenia un passat polític poc clar i mala reputació al remorejar-se que es dedicava a negocis bruts. Tot i això, resultaren definitives les declaracions dels caps local i provincial d'Informació de Falange, que presentaren un historial immaculat.⁵³

---

⁵¹ Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 47, expt. 60 llig. 47 i expt. 21 llig. 7. El local de Joventut Republicana va ser, per decisió de la Diputació, escollit com a seu de l'Audiència provincial. L'ajuntament recolzà tal decisió en la sessió municipal del dia 4 de gener de 1939 (AML). Més tard es destinaria a caserna de la guàrdia civil.

⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 10 i expt. 77 llig. 37. En un altre expedient d'aquest fons el mateix falangista apareix com a secretari del Jutjat Militar de Funcionaris de l'Auditoria de Guerra. Abusos de poder d'aquesta mena no s'expliquen només per l'especial situació de guerra que encara es vivia el 1938. La professora Conxita MIR n'ha estudiat uns quants corresponents als anys quaranta (*Vivir es sobreviure*, p. 39-40).

⁵³ Fons del GC (AHPL) expt. 33 llig. 34.

No devien ser estranyes les confiscacions de material divers en possessió de membres de les forces ocupants sense que poguessin justificar-ho. Així s'explica que el 31 d'octubre de 1938 el comandant militar de Lleida fes arribar al delegat d'Ordre Públic la còpia d'una ordre del general del 5è Cos d'Exèrcit d'Aragó, per la qual quedava totalment prohibit a tots els militars realitzar transaccions amb articles de qualsevol classe en els pobles o masies. Segons aquesta ordre, els comandants militars i el cap de la policia militar eren els encarregats de prendre les mesures oportunes en les seves demarcacions per evitar que la població civil facilités els intercanvis.⁵⁴

6.2.3 VÍCTIMES FEMENINES DE L'OCUPACIÓ

Atenció especial mereixen els atacs de soldats a dones, les quals van ser sovint objecte d'agressions. Uns soldats agrediren de paraula i físicament una dona que es resistí a rentar-los-hi la roba, després d'haver-se presentat al seu domicili amb aquesta intenció confessada. Més d'una vegada, les "trobades" entre soldats i dones es podien resoldre amb insults, amb cops o amb trets intimidatoris. I fins i tot de manera més tràgica. Una noia de 17 anys va morir a Alpicat després que a un alferes de la legió se li disparés l'arma. L'informe elaborat per la guàrdia civil no indica que el legionari provoqués la situació, només explica que *estaba pasando el rato en casa de la joven (...) y otras tres más*. El militar va treure's la pistola i la desmuntà, però

(...) sin darse cuenta cómo, se disparó el arma, hiriendo en el pecho a la citada joven que se hallaba inclinada sobre el oficial, observando la operación de descarga.

Tal i com funcionaven les coses en aquell moment, ben bé podria ser que l'accident no hagués estat tal.⁵⁵

També hem pogut localitzar alguna investigació iniciada per agressions sexuals, segurament una petita part dels abusos comesos. Aquest fou el cas d'una madrilenya de Carabanchel refugiada a les terres de Lleida des del novembre de 1936. A primers d'agost de 1938 va ser detinguda per alcoholisme, escàndol i per exercir la prostitució entre els soldats. La guàrdia civil de Soses (el Segrià), en

⁵⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

⁵⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 73, expt. 20 llig. 79 i expt. 62 llig. 19.

l'informe de la detenció, la defineix com *una degenerada en todos sus actos*. Per la seva banda la dona declarà que era cert que bevia i que es dedicava a cantar, però *que si se ha dedicado a la prostitución ha sido a la fuerza por cogerla entre varios soldados y unos la sujetaban mientras otro cohabitaba con ella y así sucesivamente hasta dieciséis o dieciocho y entre ellos un sargento*. Així, el que segurament va ser una violació es presentava com un acte escandalós, pel qual el delegat d'Ordre Públic sancionà a la víctima amb tres mesos de presó.⁵⁶

Dins d'aquesta lògica, les dones eren considerades com una part més del botí de guerra, sense opció de resistència a les pretensions dels guanyadors. A finals de febrer de 1939 el governador civil ordenava al delegat d'Ordre Públic la investigació d'un ban que convidava les noies d'Algerri (la Noguera) a un ball. Però no era una simple invitació. A les que no hi assistissin se'ls hi podria afaitar el cap. Segons la guàrdia civil, l'alcalde va fer el ban a instàncies del comandant en cap d'un batalló que estava al poble de descans,

(...) para dar más esplendor a la pequeña fiesta organizada en honor de los oficiales y tropa que regresaban del frente.

Les autoritats locals i la majoria del poble, continua l'informe, van interpretar com una broma aquella advertència, ja que

(...) no se hizo en señal de amenaza y sí para conservar el buen humor de que gozan en todos los momentos las fuerzas de nuestro Glorioso Ejército, habiendo terminado la fiesta sin incidentes de ninguna clase.

Curiosa interpretació d'un humor del qual n'hem ofert diverses mostres en aquest treball.⁵⁷

La pràctica d'afaitar el cap a dones com una part de les represàlies aplicades contra la població civil després d'un període bèl·lic va ser habitual a la França de les dues guerres mundials. Les seves figures apareixen sovint en la literatura i en el cinema —fruit del pes que ocupen en una memòria col·lectiva traumatitzada—, però en la recerca científica no han trobat un espai destacat fins als darrers anys. A més sovint s'han associat exclusivament al final de la Segona Guerra Mundial tot i que també van aparèixer el 1918. Corran Laurens, especialista en la història cultural i de la dona, i Jean-Yves Le Naour han interpretat —amb algun matís diferent per a les dues postguerres— aquests fets com una manifestació més de la violència masculina

⁵⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 5.

⁵⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 80.

sobre les dones. Aquestes actuacions, més enllà de qüestions directament relacionades amb la guerra —com la depuració del col·laboracionisme posterior als alliberaments—, barrejaven gelosia sexual, violència eròtica, la demostració de la permanència del poder masculí i un intent de menystenir el grau d'autonomia que les dones havien obtingut en la guerra. Alhora que s'exorcitzava l'ocupació i la col·laboració, es deixava clar que les coses tornaven al seu *ordre*.⁵⁸

De fet, en situacions de confrontació bèl·lica, i especialment en zones ocupades, no són infreqüents les violacions. Abusos sexuals que fins i tot poden considerar-se com una estratègia més de la pròpia campanya guerrera, tal com s'ha evidenciat en les darreres guerres balcàniques.⁵⁹ No es pot pensar, però, que tal pràctica sigui una novetat històrica. Alguns artistes han denunciat en diferents moments les atrocitats de les guerres a través de les agressions exercides sobre les dones. Només cal fixar-se en les escenes retratades per Francisco de Goya a la sèrie de gravats *Desastres de la guerra* o per Castelao en els seus àlbums sobre la repressió franquista a Galícia.⁶⁰

En el marc de l'ocupació alemanya de França i de Bèlgica durant la Primera Guerra Mundial s'han investigat els atacs soferts per moltes dones en els primers mesos d'invasió. En aquest sentit, l'anàlisi de la historiadora Ruth Harris resulta particularment interessant perquè va més enllà del relat estricte de les violacions. Explica com aquestes esdevenen en la simbologia popular i oficial una representació molt efectiva de la nació innocent assaltada brutalment. La propaganda s'encarrega de difondre la imatge femenina, pacífica i catòlica de França enfront de la representació masculina, violenta i protestant d'Alemanya.⁶¹

A conclusions similars arriba Stéphane Audouin-Rouzeau, per a qui les violacions són un element clau en la construcció de la cultura de guerra, un punt d'observació ideal per copsar la brutalització engendrada pel conflicte. Els atacs sexuals no són pas agressions inventades per la guerra, però aquesta els li dona

⁵⁸ Jean-Yves LE NAOUR, "Femmes tondues et répressions des 'femmes à boches' en 1918" i Corran LAURENS, "La Femme au Turban": les Femmes tondues" dins H.R. KENWARD i Nancy WOOD (ed.), *The liberation of France. Image and event*, p. 155-179.

⁵⁹ V. NAHOUM-GRAPPE, "La purification ethnique et les viols systématiques, ex-Yougoslavie 1991-1995".

⁶⁰ Goya. *Caprichos-Desastres-Tauromaquia-Disparates*, p. 85-133 i *Galicia mártir. Atila en Galicia. Milicianos. Estampas de Castelao*. Alguns d'aquests gravats del polític i artista gallec van ser publicats al diari anarquista de Lleida *Acracia* al llarg de 1937.

⁶¹ Ruth HARRIS, "The «child of the barbarian»: rape, race and nationalism in France during the First World War".

una nova dimensió. L'humiliació i el terror de les víctimes —no eren poques les violacions col·lectives davant dels familiars de la dona—, la idea d'estar protagonitzant un acte de conquesta més, l'exaltació dels valors guerrers-masculins, el sentiment d'impunitat dels homes armats davant dels civils o l'enfonsament dels valors morals ordinaris que podien experimentar els soldats en la brutalitat de la guerra, són elements que donen una singularitat especial a aquest tipus d'atacs.⁶²

En el cas català no s'han construït uns discursos tan elaborats sobre aquesta realitat, ni per part dels historiadors ni dels contemporanis. Tanmateix, cal tenir present que aquí es tracta dels abusos comesos per l'exèrcit vencedor i que la societat espanyola de postguerra va situar tots aquests fets sota una espessa capa de silenci. Per contra, a França les víctimes pertanyien a les potències guanyadores de la guerra i, a més, es van endegar investigacions per aclarir aquells abusos. Justament ha estat la documentació judicial la que ha possibilitat la feina dels historiadors comentats.

6.2.4 L'ALLOTJAMENT DELS MILITARS

En la situació en què es trobava la Lleida d'aquells moments, ben poc podia fer l'escassa població civil davant de tot aquest seguit d'actuacions. Tot i això, es detecten algunes actituds que podríem qualificar com resistents. He interpretat així la negativa d'alguns comerciants a vendre els seus productes a militars, pel que van ser sancionats. A finals de setembre, la guàrdia civil d'Alguaire comunicava al delegat d'Ordre Públic que

*(...) en el día de ayer y en ocasión de concertar unos Soldados la compra de unas docenas de huevos a la vecina de esta localidad, llamada P.R.O., esta ha tratado de cobrárselos a precios abusivos o sea a razón de cinco pesetas docena, negándose al mismo tiempo en formas groseras hablarles el castellano sabiéndolo correctamente, significándole, que la situación económica de dicha individua, es buena, pudiendo hacer efectivas cincuenta pesetas, en concepto de multa, salvo el parecer de su autoridad.*⁶³

El delegat va decidir imposar-li una multa de 100 pessetes.

⁶² Stéphane AUDOUIN-ROUZÉNAU, *L'enfant de l'ennemi*. Aquest llibre s'endinsa també en una altra qüestió no menys interessant, el futur dels nens nascuts d'aquestes agressions, el debat sobre la legitimitat de l'avortament i de l'infanticidi.

⁶³ Fons del GC (AHPL) expt. 76 llig. 32.

El mateix podríem pensar del propietari d'una cafeteria d'Alpicat castigat amb 50 pessetes de multa *por el cierre del establecimiento sin causa justificativa en los días 5 y 6 del actual* (juliol de 1938) *por el motivo de hallarse en este pueblo la 4ª Bandera de la Legión*.⁶⁴

És cert que la negativa a comerciar amb soldats, en aquests o en altres casos, també podria haver estat motivada per motius ben diferents, com la procedència il·legal de les mercaderies per exemple. És per això que la resistència queda més clara en algun rebuig a allotjar soldats en domicilis particulars. I és que, com havia passat en altres guerres, no devia ser massa agradable per a la població local veure's obligada a allotjar representats de les forces militars ocupants. En el cas de Lleida calia afegir les greus dificultats que es vivien a la ciutat pel que fa al tema de l'habitatge. Aquesta qüestió la desenvoluparem més endavant, però és fàcil imaginar-se quines havien de ser les conseqüències per als edificis d'una població en plena línia de foc i de la qual havia fugit bona part de la població civil.

La guàrdia civil d'Almenar denuncia a dos veïns del poble per resistir-se a allotjar més soldats

(...) el primero tiene un pajar en el cual dormían cinco soldados del Batallón de Trabajadores y para sacarlos les dijo que había de sacar la paja del mismo para cambiarla, mas al ver que no ponía ninguna le dijeron que ellos no podían estar en el suelo, contestándoles lisa y llanamente que no quería que entrasen mas allí, el 2º le mandaron del Ayuntamiento un Soldado para que se alojase en su casa y no solamente se negó sino que se le contestó con algo de sorna y de mala forma según manifestaciones hechas por el mismo Soldado en el Ayuntamiento.⁶⁵

Per aquest motiu no resulta estrany que quan es detectaven irregularitats o beneficis personals en la qüestió dels allotjaments es creessin els lògics greuges comparatius. Els darrers dies d'octubre, un pagès que vivia a la carretera d'Almacelles presentà una denúncia al comandant militar perquè mentre totes les torres de la zona havien d'allotjar soldats, no s'havia obligat a fer el mateix a un conegut metge de la ciutat —un dels que suposadament formava part d'un grup de pressió política existent a Lleida i que més endavant comentem. Transcrivim literalment la denúncia perquè resulta molt il·lustrativa de tal com es feien les coses en aquell moment

Parece mentira que V.I. tan bueno i que atiende a todos que mire que en todos los caminos y carreteras en todas las torres grandes pequenas buenas i malas hermosas i feas i de todas

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 19.

⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 58.

*clases estan llenas de soldados pero en la mejor torre de la carretera de Almacellas antes de las balsas ó sea en el quilometro cuatro i medio ay la mejor torre de todas las de Lerida que es la torre de aquel metge ó sea medico (...) que lo menos caben cuarenta soldados i no ay mas que el matrimonio i la criada i si poniesen soldados pues los pobres estan en tiendas de campaña en mitat de los campos i en este tiempo de frio i boiras los pobres soldados mejor estarian en la torre que no en las tiendas de la campaña, además es muy rojo. i en los rojos era un granuja enchufado i rojo i como en todas las torres ay soldados todos los de la partida decimos que porque no tiene el ninguno de soldado tiene una preferencia ó es amigo ó pariente de algun gefe pues todos emos de ser iguales i esto lo bemos todos los payeses de las cercanias esperamos igualtat
 guarde reserba
 Franco Franco Franco- Biba España*

El delegat d'Ordre Públic va ordenar als agents a les seves ordres una investigació sobre tots els extrems denunciats, però no hi ha cap paper més a l'expedient que ens informi del resultat de les actuacions.⁶⁶

La qüestió de l'allotjament dels soldats, no era sempre una imposició per part de les autoritats, sinó que en algun cas hi havia ciutadans que intentaren obtenir algun benefici de la presència de les tropes. La comissaria de policia va investigar el mes de setembre les activitats d'una senyora que tenia llogats dos pisos en un mateix edifici de la plaça Catalunya. Un d'ells era el seu habitatge, però l'altre el subarrendava a transeünts, principalment soldats moros. El comandant militar va decidir vigilar el cas després que un sergent es deixés tota una nit un llum encès. Per evitar més irregularitats, ordenà que la senyora fos desallotjada del pis que no ocupava.⁶⁷

Aquesta mena d'acolliments de soldats devien ser una estratègia freqüent per obtenir ingressos. A través de la denúncia d'un robatori coneixem un altre cas. A primers de gener un noi marroquí, de disset anys i sense domicili fix a Lleida, denuncià un caporal també moro acusant-lo d'haver-li robat cent pessetes. Una parella de guàrdies d'assalt va detenir al presumpte lladre que un cop a comissaria va confessar. Havia passat la nit a casa d'una dona —una modista d'Orense, de vint-i-vuit anys i soltera— que regentava un bar i vivia en un pis del carrer Cavallers de Lleida. El noi dormia en una altra habitació del mateix pis i al matí detectà el robatori. El caporal afegí que també li havia robat la cartera a un altre moro que dormia a la mateixa casa. La dona va declarar que tots tres havien passat la nit a casa

⁶⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 22 llig. 66.

⁶⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 59 llig. 34.

seva, i el lladre va ingressar a la presó quedant a disposició del comandant militar.⁶⁸ Més enllà del fet dels robatoris, es fa evident la relació comercial entre l'orensana, potser una refugiada, i els soldats.

Com no podia ser d'una altra manera, els militars van beneficiar-se del gran nombre de vivendes desallotjades. A finals de novembre, el comandant militar va demanar una investigació al delegat d'Ordre Públic per esbrinar si era legal un cartell penjat en un pis del número 15 de la plaça Cervantes, en el qual s'indicava que l'habitatge estava requisat per l'Estat Major, Servei d'Informació de la Policia Militar. En la investigació realitzada es va esbrinar que el SIPM, com a tal, no havia ocupat mai aquell pis, sinó que ho feren un alferes i un civil que potser havien estat del SIPM del Cos d'Exèrcit Marroquí. La clau del pis, que només havien usat com a habitatge, va quedar dipositada en la delegació.⁶⁹

L'anotació en la investigació anterior que el pis ocupat només havia estat dedicat a habitatge no era gratuïta, ja que en altres ocasions els soldats que ocupaven pisos els dedicaven a altres funcions. També a finals de novembre un agent de la comissaria comunicava al delegat d'Ordre Públic la detenció d'un soldat en una taverna del carrer la Palma, perquè li havia semblat sospitós. Va resultar ser un desertor, indocumentat, i se li van trobar diners, plata i algunes joies. Per aquest motiu va ingressar a la presó provincial, sota la jurisdicció de l'auditoria de guerra.

Aquest soldat, natural de Valladolid, estava vivint en el número 58 del carrer Major. En un registre domiciliari posterior a la detenció, es van trobar diversos objectes —llençols, diverses peces de roba, articles de tocador, herbes medicinals i una pila d'aigua beneïda entre altres coses. Tot estava ordenat i empaquetat, *como si estuviera en disposición de ser trasladado a otro lugar*. A aquell edifici no es podia accedir pel carrer Major, la porta estava tancada, però sí per la *Cuesta del Chan* (sic), on hi havia una entrada sempre oberta. El soldat detingut arribava al pis per aquest accés, i així també ho feren els agents de la delegació. Una veïna informà que ja havia sol·licitat el tancament de la porta *en evitación de algún posible incendio u otra cosa desagradable*, i que *se había dado cuenta de que pernoctaban allí individuos y que la pasada noche, había visto salir a dos moros*.⁷⁰

⁶⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 22 llig. 57.

⁶⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

⁷⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 44 llig. 48.

6.2.5 ELS MOROS I LA NOVA RECONQUESTA

Una crònica local que relatava els actes commemoratius del vint-i-quatrè aniversari del 3 d'abril de 1938 comparava aquell *alliberament* amb un altre de més antic, la capitulació de la Lleida islàmica el 1149. Dues conquestes presentades per l'autor com a obres dels mateixos valors eterns. Al fi cronista, però, se li escapà una diferència. I és que entre les forces ocupants del segle XX hi havia no pocs representants de l'ètnia expulsada el segle XII.⁷¹

La negativa imatge que s'imposà sobre aquest col·lectiu que formava part de les forces ocupants es recolzava en la desconfiança i en la por que segurament devia provocar la seva diferent raça i cultura entre la població local, així com les violentes històries que la gent explicava.

Todos los españoles que vivimos lejos del fuego de las trincheras y que somos tan españoles como puedan ser las de éllas, comprendemos que ya es hora que cesen las fuerzas extranjeras de arrollar lo que para otros constituyó un sagrado ideal de paz y de gloria para el que le sobra de comer como para el que le falta; para el que rie como para el que llora y que si bien en el principio físico e intelectual, Dios nos hizo diferentes, pensad que ante El somos sus hijos y por tanto debemos con humildad y amor perder del derecho paravenir en favor de los más y más necesitados, sin perjuicio de que cada uno deba guardar el lugar que Dios le ha encomendado dentro de la clase y pueblo que Dios le ha dado dentro de sus costumbres y formas de vida; y por ello, fuera de esas fronteras, donde expresamos el pensamiento libre que conmueve y vence al fin, decimos con la boca muy llena: ESPAÑA PARA LOS ESPAÑOLES.- Por mala suerte, me pasé dos años como soldado primero y luego como clase en el Marruecos español y sé las décadas de años que los españoles se han desangrado en él con una raza inferior y ahora contrasta que esa gente invada nuestro territorio y acampe en él en mérito a la razón de la fuerza; ¿cómo se explica esto? ¿porqué fuí yo y toda mi familia a la guerra de Marruecos? :Falsía y horror ::

Aquesta condemna de la participació de marroquins forma part d'una carta personal interceptada per agents d'Ordre Públic. L'autor del text, emigrat a

⁷¹ La crònica, signada per Llobart de Montagut, es troba al fons Tarragó Pleyán, caixa 64/32 (IEI). Un estudi recent sobre la participació de soldats marroquins en l'exèrcit franquista a José Fernando GARCÍA CRUZ, "Las fuerzas militares nativas procedentes del Protectorado de Marruecos. Trascendencia política de su aplicación en las operaciones militares durante la Guerra Civil española". L'estudi, a més de tractar la participació estrictament militar dels marroquins, se centra en el seu significat polític. Tant pel que fa referència a la formació de la figura del *Caudillo* com al bastiment de la política exterior del nou estat.

l'Argentina, no es mostra partidari de cap dels dos bàndols tot defensant, des d'una òptica cristiana el respecte i la convivència. Tanmateix, aquest horitzó ideològic i moral no exclou la indignació per la participació en la guerra d'una raça inferior.⁷²

Per tant, la presència de tropa i població d'origen magrebí fou un altre focus de conflicte a la ciutat. En la realitat, però, la trobem involucrada en el mateix tipus d'aldarulls que la resta de forces militars. En els expedients del govern civil són freqüents les notícies de detencions per casos d'escàndol públic, denúncies per conflictes en l'habitatge, gestió il·legal de bars, denúncies per assetjament sexual o detenció de desertors i d'indocumentats.

El setembre de 1938 va ser detingut un soldat moro que anava pel carrer begut i amb dues bombes a les mans *en plan agresivo*. Dos dies abans ja havia ocasionat problemes en una torre per demanar menjar a una dona. Un altre, que va ser detingut per *indesitjable* i per regentar un bar sense autorització al carrer Caldereries, explica que van "llicenciar-lo" al ser acusat de covardia. En aquestes condicions va arribar a Lleida, *donde otro moro le regaló el bar para que tuviese medio de vida*. El delegat d'Ordre Públic el sancionà amb un mes de presó, quedant al sortir a disposició del comandant militar. Aquest disposaria, seguint la indicació del delegat, el seu trasllat al *Campo de Concentración Indígena* de Saragossa. Aquest camp estava pensat per concentrar als detinguts d'origen africà per ser traslladats posteriorment al Marroc.⁷³

Aquesta separació administrativa de la població marroquina s'estenia a tots els àmbits. L'alcalde de Lleida informà al consistori que s'havia habilitat una parcel·la de terreny de la Cerdera, una propietat municipal als afores de la ciutat, com a cementiri de las *fuerzas moras (...)* *atendiendo a las urgentes necesidades del momento*.⁷⁴

La segregació dins del seu mateix bàndol, la imatge de que eren uns altres i tota una mitologia al voltant de la figura del moro els han associat en l'imaginari col·lectiu amb la realització d'atacs sexuals.⁷⁵ Certament hem localitzat algunes denúncies en aquest aspecte, però no més que contra soldats d'origen peninsular.

⁷² Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

⁷³ Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 25 i expt. 98 llig. 48.

⁷⁴ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de novembre de 1938 (AML).

⁷⁵ Recordar sinó una de les darreres escenes de la pel·lícula *Libertarias* de Vicente Aranda (1996) en el qual un grup de soldats moros ataca salvatgement a les protagonistes que són violades i assassinades, acció

Alguns altres es dedicaven a diverses activitats econòmiques seguint el front. Així, un comerciant ambulant, amb autorització per desenvolupar tal ocupació, que estava a la presó, sol·licità l'acceleració dels tràmits del seu cas perquè tenia gènere abandonat al front valorat en cinc mil pessetes. En un altre cas, es produeix la detenció d'un civil, que també seguia el front, per vendre grifa als seus compatriotes.⁷⁶

Tampoc eren estranyes les detencions de moros acusats de deserció o de no tenir la documentació necessària. Aquesta situació irregular devia de perllongar-se uns quants anys, com ho prova el següent comunicat del comandant de la *Intervención de Asuntos Marroquíes*, rebuda al govern civil a principis de juliol de 1940:

*Teniendo conocimiento esta Intervención de que existen musulmanes por toda España, dedicados a diversas actividades y que no se encuentran debidamente documentados, ruego a V.E. tenga a bien ordenar a todas las fuerzas dependientes de su mando, procedan a la detención y comunicación a esta Oficina, sita en Fortuny 27 (Madrid), de todo musulmán que no vaya debidamente documentado por la Delegación de Asuntos Indígenas de Tetuán o por esta Intervención de Asuntos Marroquíes en España.*⁷⁷

La presència de militars i del front de guerra també suposà l'atracció d'un tipus de població marginal, que vaguejava buscant recursos o treball. Aquest fou el cas d'un home, sense cap ocupació concreta i sense documentació, que arribà a la ciutat des de Tolosa (Guipúscoa) buscant treball. Va ser detingut en un bar del carrer Caldereries, on feia de cambrer, i expulsat de Lleida per *indeseitable*. Segons els agents que el detingueren *tiene aspecto enfermizo debido a la mala vida que lleva, es gandul e indeseable*.⁷⁸

Entre aquesta població flotant cal destacar especialment la presència de desertors que es movien al voltant del món de la prostitució, del joc, de les estafes i de la pràctica de petits furts per menjar. Un soldat italià, després de ser detingut declarava que en sortir de l'hospital de Valladolid on estava ingressat

en lugar de incorporarse a su unidad estuvo merodeando por los pueblos hasta que hizo amistad con un moro y se dedicaban a jugar a las cartas haciendo trampas y ganando de esta forma dinero.

---

que és aturada per un oficial espanyol. Una crítica a aquesta imatge a Paloma AGUILAR, "Romanticisme i maniqueisme en la guerra civil: de *Tierra y Libertad* a *Libertarias*".

⁷⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 100 llig. 69 i expt. 43 llig. 64.

⁷⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 205.

⁷⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 46.

Un soldat asturià també fugit d'un hospital, explicà al ser detingut que vivia per pobles del Segrià sense ajut de ningú i alimentant-se només de fruita. El delegat d'Ordre Públic va rebre la comunicació d'un altre soldat, segons la qual

(...) suelen merodear por los barrios de prostitución de esta Capital varios desertados de los correspondientes cuerpos a que pertenecen y que se dedican a hacer una vida de vagos y de rateros, como que también moros que al parecer usan uniforme italiano solo con el objeto de dedicarse a fines malignos.⁷⁹

Una altra situació curiosa és la gran quantitat d'ordres de recerca i captura de menors, des de diferents punts de l'Espanya controlada pels franquistes, que s'havien escapat de casa sense autorització per allistar-se com a voluntaris.

6.3 L'AMENAÇANT PRESENCIA DE LA GUERRA

A partir de la recreació de l'ambient que es vivia en una ciutat ocupada militarment hem vist com el manteniment de l'ordre públic tornava a ser molt difícil a Lleida, en certa manera com a l'estiu de 1936. Aquesta situació es veuria complementada, i agreujada, pels efectes del front, pel desgast físic i emocional, pel cansament i per la inseguretat que la seva llarga durada generava.

6.3.1 AMB LA GUERRA A LES PORTES DE CASA

Per als autors franquistes les penalitats del front eren un mal menor en comparació amb l'èxit que representava haver posat els peus a Catalunya. A finals dels anys quaranta José M. Fontana recordava amb certa nostàlgia aquell moment

Por fin Lérida quedó nuestra. Al otro lado del río estaban ellos paqueando y soltando ráfagas; con las calles, balcones y descubiertos taponados por sacos terreros, se siguió viviendo. Yo comí un día en el antiguo local de la Juventud Republicana, y, mientras dábamos buena cuenta de unas botellas de Codorniu que nos regalaron unos soldados, los proyectiles se estrellaban contra el techo.(...) Y mientras posesionaba (el nou governador civil Luis Ventalló) a la nueva Diputación Provincial, las balas, que entraban por un tragaluz alto, "cascaban" en la pared.⁸⁰

Contràriament a aquesta visió edulcorada i heroica de la realitat, els informes elaborats per les forces d'ordre públic són una via fonamental per conèixer els

⁷⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 27, expt. 70 llig. 39 i expt. 56 llig. 49.

⁸⁰ José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 348.

efectes dels atacs des del marge esquerre del riu Segre.⁸¹ El dia 9 de desembre de 1938 un veí del carrer Magdalena es presentà a la comissaria de policia per informar que havia acollit l'ancià propietari d'un edifici del carrer Fraga destruït pel projectil d'un morter —una criada havia resultat morta. Un mes després, el 3 de gener, la comandància de la guàrdia civil comunicà que vuit militars havien resultat ferits el dia anterior pel *cañoneo enemigo* mentre jugaven a pilota en un frontó entre el carrer Comandant Baiget i la plaça Cervantes. I el 9 de maig de 1938 el capità de la 27a companyia d'Assalt informà d'un incendi provocat en el número 4 de Ferran per bales incendiàries. Els bombers i l'esmentat capità van trobar en el pis incendiats tres coets lligats amb un cordill i un drap impregnat de líquid inflamable.⁸²

En aquest capítol, com en l'anterior i de fet en bona part del treball, no hem pogut donar a la informació obtinguda dels papers d'Ordre Públic un valor quantitatiu precís. És a dir no oferirem un nombre d'afectats per atacs d'artilleria republicana, com tampoc en capítols següents comptabilitzarem el nombre de denúncies efectuades ni de detencions realitzades. La quantificació és important, però l'estat del fons documental no ens permet fer-la acuradament. El que presentem, en canvi, són tot un seguit de pinzellades concretes de manera que al posar-les una al costat de l'altra ens donin una panoràmica general del quadre.

El foc creuat provocava que els incendis fossin habituals. L'ajuntament es va veure obligat a prendre un seguit de mesures per intentar controlar la situació, com la designació de nou personal per a formar un equip d'extinció d'incendis. També per aquest motiu el regidor de Foment es va encarregar de fer una comanda a Saragossa de mànegues pel servei de bombers, així com de comprar roba i d'encarregar la confecció de granotes per a l'esmentat servei.⁸³

En aquestes condicions calia vedar la circulació de persones i desallotjar les zones de la ciutat més properes al riu, les que estaven batudes pel foc creuat. Diverses comunicacions oficials, publicades a la premsa, s'afegien a l'excepcionalitat pròpia d'una ciutat ocupada militarment. A *Ruta* es pogué llegir la prohibició del comandant militar, coronel Voyer, de recórrer els carrers de Lleida a

---

⁸¹ En aquesta recerca no hem abordat específicament els temes més estrictament relacionats amb les campanyes militars, els quals poden seguir-se a Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, i en menor mesura a Vicente MOREA, *Recuerdos del frente de Aragón y la batalla del Segre*.

⁸² Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 52, expt. 14 llig. 56 i expt. 97 llig. 7.

⁸³ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 12 d'abril i 15 de juny de 1938 (AML).

partir de les 10 de la nit i fins a la sortida del sol. Uns mesos després, des de la *Hoja Informativa* es pregonaven diverses limitacions de circulació: a la zona de guerra estava prohibit transitar-hi i a la resta de la ciutat i rodalies es reclamaria la presentació d'uns passis de circulació expedits a la comissaria de policia prèvia presentació d'un aval o després d'una investigació amb resultat favorable. Per ordre del comandant militar les patrulles de vigilància també havien de controlar que als pisos, a les botigues i als tallers de la Rambla de Ferran i del carrer Major, dues vies properes al riu, no quedessin llums encesos per la nit. Així mateix s'afegia que els veïns de Ferran havien de buscar-se un nou domicili o, en cas que no poguessin marxar, demostrar l'adhesió al *Movimiento Nacional*.⁸⁴

Entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic hi ha diverses peticions de conservar l'habitatge en zona prohibida. Un veí de Ferran, després de demostrar una bona conducta, aconseguí l'autorització per mantenir el seu pis i custodiar uns magatzems de draps, metalls i pells de conill al carrer del Nord. El mateix es pot dir per altres propietaris —un pis a Alcalde Fuster, unes torres de la carretera de Corbins, un taller, una fusteria i uns habitatges a General Britos o diverses residències i negocis al carrer del Nord.⁸⁵

Les restriccions també afectaven a les autoritats alhora de desenvolupar la seva tasca. A primers d'agost es rebia a la delegació d'Ordre Públic, des de la seva homòloga de Navarra, una petició d'informes sobre una dona que havia passat la guerra a Lleida. Però donat que el seu domicili havia estat al carrer del Nord, en el qual no hi quedaven veïns que poguessin informar, la investigació no es va poder realitzar.⁸⁶

Una altra conseqüència d'haver tingut els combats tan a prop va ser la presència de molt material de guerra pel territori. Ja fos perquè hagués quedat abandonat en la retirada de les forces republicanes o pels efectes del front, la seva abundància va donar lloc a l'organització d'un Servei de Recuperació de Material de Guerra. Així, per exemple, un radiotelegrafista de la guàrdia civil en servei de contraespionatge, fou autoritzat pel delegat d'Ordre Públic el primer d'agost de

---

⁸⁴ *Ruta*, 19 d'abril de 1938 i *Hoja Informativa* entre els dies 2 i 5 d'agost. Mercè Barallat ja havia donat alguna referència del funcionament d'aquests passis (*La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 94-95). Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 47.

⁸⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 8 llig. 7, expt. 10 llig. 7, expt. 59 llig. 8, expt. 62 llig. 8, expt. 64 llig. 8 i expt. 50 llig. 18.

⁸⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 4.

1938 perquè pogués entrar i registrar tots els edificis de la província en els que pogués existir material de radiotelegrafia.⁸⁷

Més perillós resultava l'armament abandonat i accessible als ciutadans, especialment als nens. El propietari d'una sabateria de Lleida sol·licità al govern civil un registre al seu domicili de la rambla de Ferran, ocupat un temps per forces d'assalt de la Generalitat, perquè sospitava que hi poguessin haver explosius abandonats. En el registre efectuat a mitjans de maig es van trobar, entre un gran desordre, tres caixes de bombes de mà, munició de metralladora i una carrabina.⁸⁸ L'acumulació d'armament a la ciutat, i no només l'abandonat pels republicans, es mantingué durant força temps. A la sessió municipal del dia 29 de març de 1939 s'acordà, a instàncies del regidor Joan Agelet, presentar al governador militar una petició per eliminar de diversos locals cèntrics els dipòsits de municions que s'havien anat acumulant ja que existia un evident perill de catàstrofe.⁸⁹

Els efectes del front també es deixaren sentir a les comarques de Lleida en forma d'atacs aeris. Hem localitzat alguns informes, breus, de la guàrdia civil sobre els resultats de bombardejos a diverses localitats del Segrià i la Noguera —Albesa, Menàrguens, Torrelameu, Alguaire i Almacelles—, en els quals es detallen víctimes mortals, ferits i alguna destrucció urbana. Anuncis informatius publicats a la premsa també deixen constància de les precaucions adoptades davant de possibles atacs aeris

*El miércoles próximo, a las doce horas se probará la nueva sirena instalada en el edificio del Seminario para avisar la presencia de los aviones enemigos. Lo que se hace público para que, conociéndolo nadie se alarme.*⁹⁰

6.3.2 DESTRUCCIONS DE GUERRA I PROJECTES DE RECONSTRUCCIÓ

⁸⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 2.

⁸⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 38 llig. 9.

⁸⁹ El regidor Agelet ja havia presentat la mateixa demanda el 8 de febrer. Sortint-nos una mica del nostre marc cronològic, però lligat amb aquest tema, cal destacar també els diversos casos de morts i de ferides greus entre molts nens de tota la zona propera al front. Els accidents es produïen al jugar amb bombes i altres armes disseminades per la zona al llarg de tot el 1939 i anys posteriors. Exemples d'aquest tipus d'accidents esdevinguts el 1939 al fons del GC (AHPL) expt. 78 llig. 62, expt. 93 llig. 62, expt. 3 llig. 63, expt. 13 llig. 65, expt. 89 llig. 74, expt. 57, llig. 76, expt. 42 llig. 78 i expt. 77 llig. 85. També la justícia ordinària va tramitar molts atestats en les comarques de Lleida per accidents relacionats amb les restes materials de la guerra escampades pel territori, especialment en les zones on el front havia estat més actiu (Conxita MIR, *Vivir es sobreviure*, pàg. 33).

⁹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 16 llig. 47, expt. 79 llig. 49, expt. 50 llig. 45, expt. 14 llig. 10, expt. 72 llig. 15 i expt. 18 llig. 37. *Hoja Informativa Militar*, núm. 29, 30/08/38, pàg. 1.

Si hom fa un seguiment de les qüestions abordades a les actes municipals de la primera comissió gestora posterior a l'ocupació, es pot comprovar com un dels principals problemes de la ciutat era l'estat de destrucció en què es trobava. Vegi's sinó com la primera mesura adoptada pel nou alcalde Valentín Martín Aguado, després de ser designat pels militars, va ser reintegrar a Francesc de Paula Morera i Gatell, *jubilado por los dirigentes marxistas*, en el seu càrrec d'arquitecte municipal. Uns dies després, el 26 d'abril, s'incorporà als serveis municipals José Francino Gil, mentre que a finals de juny es designava a l'arquitecte Javier Gras de Esteve com a auxiliar agregat a Morera. Tot i això, un cop encetat l'any 1939, l'Oficina de l'Arquitecte Municipal encara no era un servei organitzat d'una manera definitiva.⁹¹

Pel que fa a les obres que afectaven a les vivendes i negocis dels lleidatans, podem resseguir la forma com havien de realitzar-se a través de les normatives aprovades per l'ajuntament. Donades les urgències, però tenint també en compte la precarietat del moment, s'acordà que per a l'execució d'obres particulars no fos necessària la presentació de plànols, encara que sí ho era la inspecció del personal municipal. Per a facilitar les obres els arbitris es reduïren en un 75%. Els desenrunaments i reparacions es realitzarien quan els propietaris ho sol·licitessin, els quals haurien de constituir un dipòsit previ que cobrés la meitat del pressupost elaborat pel personal municipal. La resta del pagament es faria efectiu al finalitzar l'obra, en cas que l'alcaldia no concedís una moratòria. Donada la manca de materials de construcció, els propietaris no podien contractar lliurement l'obra amb els paletes sinó que s'havia de canalitzar a través del departament municipal de Foment.⁹²

Amb el pas dels mesos la reglamentació se sofisticà. Segons es decidí el primer de juliol, els propietaris havien de sol·licitar a l'ajuntament un permís de

---

⁹¹ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 5 i 26 d'abril de 1938 i 4 de gener de 1939 (AML). Sobre l'arquitecte municipal pot consultar-se Frederic VILÀ, *Morera, arquitecte modernista?* Josep Francino havia estat militant de la Lliga i durant la guerra fou depurat com a professor de dibuix de la Normal (per reaccionari i *porque pedagógicamente está en ayunas de la misión profesional*) i condemnat a mort pel tribunal popular. L'agost de 1938 sol·licità una autorització per poder usar arma curta. Per justificar-ho se serveix del seu passat polític, però afegeix un argument que no necessita gaires comentaris: *debido a su cargo ha de viajar e intervenir en obras y convivir por tanto con obreros algunas veces desconocidos* (Fons del GC —AHPL— expt. 75 llig. 3). No es pot oblidar que en molts casos aquests obrers podien ser presos polítics que redimien part de la pena amb treball.

⁹² Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 i 10 de maig i 22 de juny de 1938 (AML).

construcció o reparació presentant els plànols i una memòria signats per l'interessat i per un arquitecte. Un cop obtingut el permís s'havia de presentar a la CNS perquè proporcionés el material i el personal necessaris. Un mes més tard, i a partir d'una reclamació, l'ajuntament decidí que les obres havien de ser pagades pel propietari i no pel llogater. En cas que el primer no ho pogués fer, l'ajuntament passaria a cobrar el lloguer fins a cobrir el deute.⁹³

Les factures de les obres realitzades per les brigades municipals eren presentades a la comissió gestora municipal que les havia d'aprovar. El 25 de gener de 1939 l'arquitecte municipal hi adreçà una llista global que sumava 21.472'36 pessetes. Encara que no apareixen detallades ni s'especifica si suposen totes les obres realitzades en els mesos precedents, l'estat estava entre els deutors per les obres realitzades als quarters de la Panera i de Cavalleria.

Sovint s'ha explicat la situació de destrucció en què va quedar la ciutat de Lleida després dels efectes dels bombardejos i dels mesos de front, però els danys són difícils d'avaluar amb certesa. Una idea aproximada de les destruccions sofertes, tant a la ciutat com a la província, ens la dona l'informe que, la vigília del dia de Nadal de 1941, envià l'enginyer en cap de l'Oficina Comarcal de Lleida de Regions Devastades al fiscal instructor de la Causa General. Segons aquest document els danys en edificis particulars de la ciutat de Lleida podien valorar-se en 8.920.642'10 pessetes i els dels edificis oficials en 12.288.813'94.⁹⁴

Més interessant que aquesta xifra global resulta la valoració que va fer la Diputació dels danys soferts als edificis de la seva propietat, alguns força representatius de la ciutat. La valoració forma part d'un expedient elaborat per la corporació provincial a mitjans de desembre de 1939, seguint l'ordenat per un

⁹³ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 17 d'agost de 1938 (AML).

⁹⁴ Peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, p. 3-5 (CG-AHN). Altres dades aportades en el mateix informe, i referides a edificis particulars: Agramunt (2.185.063'49 pessetes), Penelles (2.036.643'07 pessetes), Tàrraga (2.005.077'60 pessetes), Belcaire d'Urgell (1.462.499'35 pessetes), Borges Blanques (1.442.036'42 pessetes), Torres de Segre (983.136'16 pessetes), Artesa de Segre (979.922'40 pessetes), Isona (979.054'20 pessetes), Granadella (722.380'81 pessetes), Solsona (596.410 pessetes), Balaguer (564.518'65 pessetes), Castellans (476.095'72 pessetes), Seròs (363.715'08 pessetes), Vilanova de la Barca (287.479'89 pessetes), Maials (249.017'82 pessetes), Mollerussa (247.870'73 PTA), Cervera (238.580'71 pessetes), Assentiu (237.983'97 pessetes), Bellpuig (226.881'73 pessetes), Juneda (185.472'50 pessetes), Almacelles (143.788'96 pessetes), Torrefarrera (111.095'80 pessetes), la Seu d'Urgell (65.000 pessetes), Llardecans (60.231 pessetes), Sort (52.050'60 pessetes), Arbeca (49.065 pessetes), Pobla de Segur (35.689'97 pessetes), Tremp (24.693'76 pessetes) i Golmés (7.500 pessetes). Pel que fa als danys patits en edificis oficials en les localitats adoptades a la província aporta les xifres següents: Seròs (26.000 pessetes), Assentiu (34.923 pessetes), la Ràpita (99.000 pessetes), Belcaire d'Urgell (129.000 pessetes), Castellans (209.000 pessetes), Tírvia (255.000 pessetes), Isona (317.000 pessetes), Vilanova de la Barca (402.000 pessetes), Torres de Segre (954.000 pessetes), Borges Blanques (1.019.500 pessetes) i Agramunt (1.863.100 pessetes).

decret de 21 d'octubre del mateix degut a l'adopció de la ciutat de Lleida pel dictador.⁹⁵

- Audiència Provincial

Els soterranis de l'antic edifici del número 3 del carrer de Sant Antoni estaven ocupats per calabossos, la planta baixa pel col·legi d'advocats, el primer i segon pis per les dependències pròpies de l'Audiència i al tercer pis vivien els agutzils. Amb la guerra l'edifici va ser totalment destruït, valorant els danys en 165.450 pessetes. Era necessària la construcció d'un nou edifici, *para evitar que la justicia se dicte en locales impropios de su alta misión*, i en un solar diferent ja que en l'antic estava projectat un carrer.

- Casa de Maternitat

L'edifici va ser força castigat per l'artilleria, però la Diputació fonamentalment explicà els desperfectes a partir de l'ús que se li va donar durant la guerra.⁹⁶ Diuen que durant la major part de la guerra es va utilitzar com a hospital, afirmació que sabem falsa, i que per aquest motiu es va canviar totalment l'organització de l'edifici —*cambio de tabiques y demás, y destruyendo la mayor parte de enladrillados, instalaciones sanitarias, de luz, agua y decoración, perjuicios en los elementos de carpintería, así como la rotura de casi todos los vidrios del edificio*. La quantificació dels danys arribava a les 189.200 pessetes, de les quals 75.000 corresponien a les destruccions de l'església. La Diputació tenia ja el projecte de *readaptar* l'edifici als serveis propis d'una casa de maternitat.

- Casa de Misericòrdia

L'antic convent dels pares carmelites descalços era l'edifici més antic en propietat de la corporació provincial —des del temps de les desamortitzacions. Com en el cas anterior, es lamentava que la dedicació del centre a hospital hagués provocat canvis profunds en l'estructura interna de l'edifici. En el moment d'elaborar l'informe, la planta baixa i el primer pis estaven ja dedicats a l'allotjament d'ancians i de nens grans. La segona planta funcionava com a hospital provincial, tota vegada que el veritable hospital estava ocupat per l'exèrcit. La gestora provincial ja havia realitzat obres d'adaptació per 70.000 pessetes per a la immediata utilització de l'immoble. Tot i això es calculaven les despeses que encara calia realitzar en 250.000 pessetes.

- Estació d'arboricultura i fruticultura

Finca rústica d'onze hectàrees a quatre quilòmetres de Lleida en la carretera d'Osca, adquirida per la Diputació el 1925. Fins al moment no s'havien desenvolupat les taques de formació agrícola per a les que estaven destinades les instal·lacions, motiu pel qual la Diputació apuntava que l'estat hauria de crear-hi una granja-escola. No es mencionen desperfectes provocats per la guerra.⁹⁷

- Hospital Provincial

Edifici inaugurat el primer de maig de 1928 que deu anys després funcionava com a hospital militar. El dotze pavellons edificats *son capaces para 234 camas, colocadas según dispone la higiene moderna*. La guerra havia provocat desperfectes diversos,

⁹⁵ Diverses carpetes de la caixa C-284 (ADPL)

⁹⁶ Aquesta interpretació de la utilització de la Casa durant la guerra és, evidentment, l'oposada a la que podem trobar a la *Memòria de la Casa de Maternitat* publicada per la Comissaria de la Generalitat de Catalunya a Lleida el 1937. El mateix podem dir per a la Casa de Misericòrdia, o d'Acolliment durant la guerra.

⁹⁷ Aquesta finca és la que avui acull l'Escola Tècnica Superior d'Estudis Agraris de la Universitat de Lleida.

especialment en el material auxiliar i acabats, però no en l'estructura de l'edifici. Calia a més destacar que a l'hospital es desenvolupava una activitat força intensa, amb una mitjana en aquells moments de 400 o 500 hospitalitzats. Deixar els pavellons en el mateix estat que tenien abans de la guerra costaria unes 300.000 pessetes.

- Institut Provincial d'Higiene (carrer Governador Montcada)

Dels tres pavellons que el composaven, un havia quedat derruït, mentre que els altres dos estaven molt afectats. En aquest cas les destrosses es valoraven en 65.000 pessetes. Existia el projecte de construcció d'un nou edifici, ja que les obres s'havien iniciat el juny de 1936 i la cementació s'havia realitzat durant la guerra, obra que pensava continuar-se

- Manicomi Provincial

Sin duda este problema es de los que con más urgencia debe resolverse, debido al crecido número de enfermos mentales que de la provincia constantemente existen en los manicomios de la Corporación, número que siempre sobrepasa el de doscientos cincuenta. La manera com es valora la necessitat de construir un centre psiquiàtric resulta molt exemplificador de l'estat en què es trobava la societat de la primera postguerra.⁹⁸ Abans de la guerra aquests malalts eren acollits en un pavelló de la Casa de Misericòrdia, però aquest havia estat destruït (pèrdues de 265.000 pessetes). En un projecte de 1935 estaven ja projectats diversos pavellons.

- Palau Provincial

En el moment de fer l'informe, a més de les oficines provincials, l'edifici acollia la delegació d'Hisenda i el quarter dels guàrdies d'assalt. Els usos donats a les instal·lacions durant la guerra i les destruccions en les façanes, especialment a la de la Rambla de Ferran portaven a la Diputació a calcular els danys en 287.525 pessetes. La corporació provincial ja havia aprovat les obres de reparació de l'edifici.

- Hospital de Santa Maria i edificis annexes

L'actual seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs era monument artístic nacional des del 1920. Va perdre les funcions d'hospital el 1928 i posteriorment es van endegar unes obres de restauració, que encara duraven el 1936, per dedicar-lo a finalitats culturals. Altres construccions annexes a l'edifici, destinades a serveis hospitalaris auxiliars, van desaparèixer per efectes de la guerra, i de la revolució afegeix l'expedient. La Diputació ja havia aprovat un projecte de reconstrucció davant del perill de ruïna del monument, que havia patit unes pèrdues valorades en 232.247 pessetes.⁹⁹

- Tallers de les escoles dels asilats

Pavelló annex a la Casa de Misericòrdia, carrer Doctor Robert, dedicat a tallers d'aprenentatge per als nois recollits a la Casa. L'edifici havia quedat tan castigat — pèrdues de 80.000 pessetes — que calia construir-ne un de nou.

- Magatzem de Vies i Obres i de Construccions Civils

Aquest edifici, situat a la Rambla d'Aragó, no havia patit destrosses però sí que hi havien desaparegut materials i eines de treball que calia substituir. Com a prova del cost es presentava un detallat inventari del que resultaven unes pèrdues de 274.842'45

⁹⁸ Un estudi de la relació establerta entre un medi advers —precarietat econòmica, estricte control social, manca de llibertats polítiques, etc.— i la inestabilitat psicològica que podia traduir-se en suïcidis a Conxita MIR, "La violencia contra uno mismo: el suicidio en el contexto represivo del franquismo".

⁹⁹ Documentació relativa a les obres realitzades a l'edifici al llarg de l'any 1937 a Caixa B-310 expt. 8508 i caixa C-274 expt. 11261 (ADPL).

pessetes per a Vies i Obres i de 10.548 per a Construccions Civils. Tot i això s'apuntava que els preus finals podrien arribar a multiplicar-se per tres.

Les quantitats pressupostades per a obres de reconstrucció d'aquests edificis en un esborrany de l'expedient, però que no figuren en la que sembla ser la redacció final, eren les següents:

Audiència Provincial	1.500.000
Casa de Maternitat.....	150.000
Casa de Misericòrdia.....	250.000
Estació d'arboricultura i fruticultura	750.000
Hospital Provincial.....	4.200.000 ¹⁰⁰
Institut Provincial d'Higiene	544.050
Manicomi Provincial.....	4.000.000 ¹⁰¹
Palau Provincial	930.606'67
Hospital de Santa Maria i edificis annexes.....	198.247'40
Tallers escoles dels asilats.....	250.000
Total	12.772.904'07

Gairebé tretze milions de pessetes només per reconstruir els edificis propietat de la Diputació.

Es conserven alguns dels informes de l'arquitecte provincial, Ignacio Villalonga Casañes, que serviren per elaborar aquesta memòria. Juntament amb ells hi ha uns breus informes que responen a un qüestionari de l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Aire amb els que es pretenien valorar els atacs aeris de l'aviació franquista. La Diputació havia de detallar els bombardejos patits pels seus edificis amb la major exactitud possible: data i hora, duració, quantitat i tipus de les bombes, eficàcia, danys materials i personals, precaucions adoptades per les autoritats republicanes, així com les conseqüències morals dels atacs. Els informes fan referència als efectes dels bombardejos del 2 de novembre de 1937 al Palau Provincial —4 bombes explosives que van provocar dos morts i danys per 500 pessetes— i l'Audiència —destrucció completa de l'edifici, sense conèixer les víctimes mortals— i del 27 de març de 1938 a la Casa de Misericòrdia —3 bombes explosives que ocasionaren danys per 9.430'34 pessetes.

6.3.2.1 Projectes municipals de reconstrucció

¹⁰⁰ En cas que fos necessària la construcció d'un nou hospital per a usos civils si els militars es quedaven amb l'existent.

¹⁰¹ Per a la construcció d'un nou manicomi per a 250 malalts.

Durant els primers mesos de 1939 es discutiren a l'ajuntament un parell de plans globals de reconstrucció de la ciutat. El regidor Julio Corderas, com a president del departament de Foment, presentava el 25 de gener una proposició formada per vuit punts:

1. Construcció d'una baixada per enllaçar el carrer Montcada amb la plaça Santa Maria
2. Eixample del carrer Major fins als vuit metres en tot el carrer
3. Desaparició de l'illa formada pels carrers Estereria, Pilota i les places Sant Joan i la Sal
4. Alineació d'un seguit de carrers (no consta la llista)
5. Estudiar el trànsit rodat per als carrers de la Costa (darrere de la plaça de Sant Joan)
6. Sol·licitar un préstec de trenta-cinc a quaranta milions de pessetes per a realitzar els estudis i organitzar els serveis que permetessin fer les anteriors obres
7. Sol·licitar un altre préstec de cinquanta a setanta milions de pessetes perquè l'ajuntament, al seu torn, pogués fer préstecs als propietaris que haguessin de fer obres als seus immobles
8. Designar una comissió perquè urgentment es traslladés a Burgos per tramitar els préstecs amb el govern.

Els regidors lloaren el projecte i plantejaren només una objecció al segon punt per les dificultats d'eixamplar el carrer. Sembla que estaven tan obsessionats per recuperar una *ciudad mártir, que tantos daños ha experimentado a consecuencia de la resistencia irracional de los enemigos de España*, que no s'adonaven de la inviabilitat d'aquell pla. Evidentment no hi ha cap record per als atacs aeris franquistes. Com podem comprovar en altres ocasions, l'alcalde Martín Aguado va ser l'encarregat d'aportar la veu més assenyada al demanar una ampliació de l'estudi que permetés concretar i justificar el volum financer de les obres i de les reparacions que es pretenien realitzar. Per a l'alcalde la proposició hauria de ser l'avenç d'una memòria més documentada, per més endavant poder demanar l'ajut al govern. Si aquest es demanava, conclouia Martín Aguado, *habrá que razonar la necesidad de las obras que se proponen y la perentoriedad que existe para acometerlas cuanto antes*. Afirmació que sembla desautoritzar, per precipitada, la proposta de Corderas. Després d'un debat s'imposà el criteri de l'alcalde ja que l'únic que s'acordà fou *aceptar, en principio, el pensamiento en que se inspira la proposición*. També es decidí la formació de la comissió per anar a Burgos, però aquesta no tindria la missió de negociar préstecs, sinó explorar el criteri del govern sobre el tema.

La necessitat de realitzar tantes obres de ben segur que havia de ser una possibilitat important de fer negocis per a empresaris vinculats al món de la construcció. El 15 de març de 1939, l'arquitecte municipal presentava al consistori un informe sobre l'estat de la ciutat. En realitat, el document havia de servir per recolzar el projecte de Ramon Areny Batlle, importador de fustes per a la construcció i futur alcalde de Lleida —ho seria a finals d'abril del mateix any—, per comprar fusta dels països Bàltics. L'objectiu del comerciant era que l'ajuntament es pronunciés sobre la necessitat d'adquirir la fusta per justificar la sol·licitud presentada al ministre de Justícia i Comerç.

I per aconseguir-ho res millor que exposar el llastimós estat en què es trobava Lleida. Segons l'arquitecte, les destruccions, sempre referides al temps de front, eren totals per a més de 110 edificis, mentre que els que necessitaven algun tipus de reparació, tant a la ciutat com a l'horta que l'envolta, eren gairebé el 90% del total. L'informe apuntava que la reconstrucció definitiva seria una obra d'anys, però que era necessari impulsar decididament les obres imprescindibles perquè la ciutat i l'horta anessin recuperant la normalitat, per recuperar l'habitabilitat dels habitatges i l'activitat econòmica de comerços i de tallers. Reconstrucció parcial, o simple reparació, que els lleidatans retornats havien d'assolir en un any. Amb aquest objectiu, considerava l'arquitecte *justificadísima* la petició del senyor Areny.

La corporació municipal va adherir-se a la petició presentada, perquè el ministeri entengués que, a més de l'aspecte mercantil, l'operació responia a una necessitat immediata de la ciutat. Per arrodonir la decisió es feren constar al text de l'acta municipal els inqüestionables antecedents polítics, socials i professionals del comerciant que, com hem dit, en poques setmanes esdevindria alcalde de Lleida.¹⁰²

És prou sabut que les tasques de reedificació es van prolongar molt en el temps. Com a exemple de l'entitat de les obres serveixen unes llistes de reclusos traslladats a Lleida des de diferents presons espanyoles per treballar-hi. Entre

---

¹⁰² Sabem que el juliol de 1938 Ramon Areny vivia a Sant Sebastià perquè des de la capital basca envià un informe sobre Francisco Pons a la delegació d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 34 llig. 1).

febrer i març de 1941 em consten que van quedar a disposició del governador civil un mínim de 80 reclusos procedents dels següents centres¹⁰³

Presons de procedència	Nombre de reclusos	Professions dels reclusos
Cel·lular de Figueres	2	Fusters
Cel·lular de València	22	11 paletes, 7 fusters i 4 sense especificar
Provisional de San Juan de Mozarrifar (Saragossa)	7	
De Vic	3	dos d'ells paletes
De partit de Manresa	2	
Central d'Astorga	1	
Provincial de Pamplona	1	
Central de Guadalajara	4	
De partit de Sabadell	2	paletes
De partit d'Ateca (Saragossa)	1	
Reformatori d'adults d'Ocaña (Toledo)	1	
Provincial de Castelló de la Plana	3	
Central d'Orduña (Biscaia)	1	
Habilitada "Agustinas" de Múrcia	2	
Provincial de Múrcia	2	
Central de Chinchilla (Albacete)	2	
Provincial d'Albacete	1	
Provisional de Nuestra Señora del Remedio de Liria	9	5 paletes i 4 fusters
Prisión Fábrica núm. 2 d'Elx	1	
De partit de Reus	1	
Sense especificar la procedència	12	

Però no era la reconstrucció física dels edificis l'únic, ni segurament el principal, problema de l'habitatge en aquells moments. El daltabaix que suposà l'ocupació, la fugida de bona part de la població, l'estabilització del front i les nombroses destruccions suposaren, no podia ser d'una altra manera, greus dificultats en l'organització de la vida dels que restaren a Lleida. Les conseqüències de la guerra imposaren, provisionalment, formes de convivència especials, que poc tenien a veure amb les organitzacions residencials habituals. Aquesta era la situació que afrontaven unes dones que, no sabem perquè ni durant quant de temps, es van veure obligades a conviure sense tenir aparentment cap relació anterior entre elles en un pis del carrer Caldereries. En el grup residencial trobem una jove vídua procedent de

¹⁰³ Fons del GC (AHPL) expt. 65 llig. 246.

Burgos i algun cas d'amistançament amb soldats. Queda constància d'aquest cas en un expedient de la delegació d'Ordre Públic després d'unes denúncies entre elles al produir-se un robatori de diners.¹⁰⁴

Aquesta mena de situacions tampoc resulten excessivament estranyes en un moment en el qual l'habitatge havia resultat tan afectat. S'ha comentat sovint la destrucció física dels edificis, però caldria tenir també molt present la que en podríem dir humana, la desestructuració dels grup residencials. Cal estudiar què va passar amb aquells que van fugir i que al retornar trobaren el seu domicili ocupat i les seves pertinències desaparegudes o en possessió d'altri, sense oblidar que ja en l'època de la revolució la propietat urbana i l'habitatge havien patit transformacions importants.

Novament una història personal, reconstruïda a partir de les investigacions endegades per Ordre Públic, pot ajudar a entendre millor la situació. En aquest cas es tracta d'un veí de Lleida refugiat a Arenys de Mar. Al tornar, un cop acabada la guerra, i intentar recuperar el pis i la botiga que sempre havia ocupat com a llogater, es trobà amb l'oposició de la propietària la qual a més el denuncià —tot i que el text de la denúncia no consta en l'expedient, és fàcil suposar que aquesta es recolzés en un possible passat polític actiu del llogater, del qual tampoc hi ha constància en l'expedient. A partir de les declaracions posteriors podem saber que, abans de la guerra, llogater i propietària vivien en la mateixa escala. Amb l'esclat revolucionari la propietària marxà a viure amb un germà encarregant de la vigilància del seu pis al llogater qui no va poder evitar que, com altres edificis de la ciutat, patulles armades l'escorcollessin l'estiu de 1936. Després que el llogater informés a la propietària d'aquests fets, sembla que no van mantenir més contactes fins que el primer retornà d'Arenys de Mar i es trobà que el pis i la botiga els havia ocupat una altra família. Els testimonis indiquen que l'antic i els nous llogaters arribaren a una entesa, però no fou així amb la propietària qui, com hem apuntat, a més el denuncià. El llogater demanà una setmana per desallotjar el pis, però es queixà de majors dificultats per traslladar la botiga. L'expedient no informa de la solució del cas.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 70.

¹⁰⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 21.

6.3.3 MORAL DE GUERRA

Unes pàgines enrera parlàvem dels atacs de l'aviació republicana. Les seves actuacions també podien tenir l'objectiu de deixar caure sobre la rereguarda ara enemiga propaganda republicana que pretenia ser desmoralitzadora, de la mateixa manera que en l'etapa anterior ho havia fet l'aviació franquista. El darrer dia de 1938 quedava a disposició del delegat d'Ordre Públic un home *por haber recogido unas hojas arrojadas por la aviación roja y negarse a entregarlas, rompiéndolas, al ser requerido para ello por una pareja de carabineros*. En la investigació posterior van poder escatir que havia estat sempre de dretes, que celebrava durant la guerra els avenços de l'exèrcit franquista i que havia salvat de morir a algun dretà reconegut. Tot i això va ser sancionat amb una multa de 25 pessetes.¹⁰⁶

La guàrdia civil de Torrelameu va enviar al delegat d'Ordre Públic un exemplar de les fulles propagandistes que l'*aviació marxista* havia llençat sobre el terme municipal.¹⁰⁷

SOLDADOS

Los combates del Ebro son duros.

El Ejército de Franco ha tenido allí más de 80.000 bajas.

Cuando el combate es duro no van los italianos.

Van los soldados españoles, que ganan dos reales en el frente, mientras los italianos cobran cinco pesetas en la retaguardia.

Por allí no se ve a los emboscados, que en la retaguardia gritan que la guerra no debe terminar.

Los soldados de la República quisieran que al Ebro fueran los italianos, y no los soldados españoles.

Soldados: Los que en el Ebro os han hecho 80.000 bajas, os dicen: NO QUEREMOS COMBATIR CONTRA VOSOTROS. VOSOTROS SOIS TAMBIEN ESPAÑOLES. QUEREMOS QUE TODOS NOS UNAMOS PARA ECHAR DE NUESTRA PATRIA A ITALIANOS, ALEMANES Y MOROS

Aquesta vigilància sobre possibles accions enemigues en la pròpia rereguarda no era exclusiva de les autoritats de Lleida, ni fruit únic de la proximitat del front. El cap del Servei Nacional de Seguretat, des de Valladolid, comunicava als diferents territoris ocupats les notícies arribades al quarter general del *Generalísimo* sobre els plans de l'exèrcit republicà. En una d'aquestes comunicacions, de finals de

¹⁰⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 24. El seu nom apareixia en una llista de personal eventual contractat per l'ajuntament (117 persones) de les que demanava informes a la delegació d'Ordre Públic. Van considerar-lo dretà i de bona conducta el setembre de 1938 (expt. 1 llig. 24).

¹⁰⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 49.

novembre de 1938, feia saber al delegat d'Ordre Públic que els enemics republicans tenien infiltrats en les organitzacions franquistes, i que

*Fían en un desgaste general de nuestro Ejército en sus avances y especialmente esperan que dé resultado la táctica puesta ya en juego de resquebrajar nuestra retaguardia y se pone en contacto con Jefes de Organizaciones y tratan de organizar un desprestigio en nuestro Ejército, difundir pánico por lo que pueda durar la guerra y una revuelta en cuanto se pueda.*¹⁰⁸

Quan gairebé qualsevol motiu servia per presentar una denúncia davant les autoritats, com tindrem ocasió de desenvolupar més endavant, també en podem trobar relacionades amb aquestes qüestions. El 12 de novembre de 1938 dos agents del SIPM es presentaren en el domicili d'un matrimoni de Lleida després d'haver rebut una confidència segons la qual la muller havia recollit i conservat una fulla de propaganda llençada per l'aviació republicana. En el consegüent registre no es trobaren rastres de cap pamflet, però sí diners en or i plata, que no havien canviat, i documents que provaven la seva passada militància esquerrana. La parella va passar a disposició del delegat d'Ordre Públic que els hi imposà un mes de presó i 300 pessetes de multa. El motiu de la denúncia no havia quedat demostrat, però els agents van poder trobar fàcilment un altre motiu de sanció. Aquests no faltaven en el nou Estat.¹⁰⁹

Totes aquestes qüestions plantegen un altre tema important en un context com el que es vivia a Lleida, la preocupació constant de les autoritats per mantenir una adequada moral de guerra. Un infermer de l'hospital militar fou víctima d'aquesta preocupació després de ser denunciat al SIPM a mitjans de desembre de 1938. Un soldat hospitalitzat l'acusava de difondre missatges derrotistes i propaganda de la causa republicana entre els ferits, denúncia que va ser corroborada per altres infermers. L'acusat, que havia estat militant del POUM, va fer una declaració que confirmava alguns dels càrrecs i ingressà a la presó on va romandre un parell de mesos. Tot i això, el setembre del mateix any havia estat considerat com una persona de dretes i de bona conducta en l'informe sol·licitat per l'ajuntament a la delegació d'Ordre Públic sobre 117 treballadors contractats eventualment.¹¹⁰

¹⁰⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 51.

¹⁰⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 55.

¹¹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 1 i 88 llig. 24.

En el mateix sentit, resulta molt il·lustrativa la denúncia que va fer arribar al delegat d'Ordre Públic la guàrdia civil d'Almenar contra un home i una dona del poble per difondre missatges derrotistes

(...) andaban divulgando por el pueblo que en el Ebro, las Gloriosas Tropas Nacionales habían tenido 30.000 bajas y entendiendo el que suscribe que dichas manifestaciones no deben hacerse por el daño que pueden originar en la retaguardia, primero; y segundo por estar totalmente prohibido hablar nada de la Guerra, lo pone en su conocimiento para que se les imponga la multa o castigo que crea conveniente

Sobre l'home, amb simpaties esquerranes però sense cap actuació destacada, no hi consta la sanció aplicada. Però la dona va haver de pagar 100 pessetes, ja que se l'acusava de tenir antecedents d'extrema esquerra, de propagar idees anarquistes i laiques, de tenir una filla no batejada i d'assistir a tota classe de manifestacions de l'esquerra.¹¹¹

I un darrer exemple. Entre la desena de processats en el judici militar número 273 de 1938 —la sentència té data del 16 de setembre— per motius diferents i procedents de localitats diverses, figura un home acusat del delictes d'excitació a la rebel·lió. Tot i que es feien constar bons antecedents, encara que escassa cultura,

(...) hizo algunas manifestaciones de tipo derrotista con posterioridad a la entrada de nuestras Fuerzas, cuyo contenido no ha podido ser bien precisado.

Es reconeix l'atenuant de no tenir *intención de causar daño de tanta gravedad como el que produjo*, però una acusació tan *ben fonamentada* va ser mereixedora de sis mesos i un dia de presó correccional.¹¹²

6.3.4 ESPIES QUE VENIEN DE L'ESQUERRA DEL SEGRE

Les precaucions militars partien del perill, no sempre fonamentat en bases reals, de la possible presència d'espies, o de persones en comunicació directa amb la zona republicana. Al govern civil, a la comandància militar i a la delegació d'Ordre Públic arribaven periòdicament comunicacions del govern de Burgos i d'autoritats militars superiors, sobre la presència de suposats espies estalinistes i dels països democràtics, que actuaven en el territori espanyol. En alguns casos es temia que

¹¹¹ Fons del GC (AHPL) expt. 79 llig. 44.

¹¹² Fons del GC (AHPL) expt. 26 llig. 6.

aquests agents estrangers estiguessin preparant aixecaments revolucionaris en la rereguarda franquista

Por noticias confidenciales se sabe que un individuo de nacionalidad rusa, de toda la confianza de Stalin, y que en la actualidad se encuentra en Tánger, va a venir a España para intentar organizar un levantamiento marxista en nuestra zona.- (...) Este individuo, con otros elementos marxistas que se encuentran en Tánger actualmente, han constituido un comité en dicha población independiente de la Representación Roja y que se entiende directamente con el Gobierno de Barcelona; Comité en el que se incuban los planes revolucionarios que dicho ruso tiene el proyecto de realizar.- Parece ser que el levantamiento marxista que tienen proyectado para la España Nacional y Portugal ha de coincidir con la revolución roja que tiene anunciada en Francia el Frente Popular de aquel país.

Según informaciones recibidas se trata de preparar complots en nuestra retaguardia con el apoyo de la masonería y de los rojos en libertad.- Los propósitos son de dar golpes contra las cárceles próximas a los frentes y a las costas y tener así facilidad para favorecer al enemigo. Esto se hace coincidir con ofensivas rojas en los frentes; así se preparaba ofensiva en Navacerrada y movimiento en la población de Segovia.- Dicen cuentan con algunos militares y clases fichados rojos que se han quedado enquistados en el Ejército. Los masones tienen ordenes de encubrir, amparar y proteger a los rojos en peligro.- Han pasado por la frontera con nombre supuesto y estado en nuestra zona en Zaragoza, Burgos, Cáceres y Sevilla agentes rojos que han traído ordenes.- Parece que en Jerez de la Frontera y Estella hay cómplices y comprometidos. En los cafés y tabernas de nuestra zona afectos a los rojos donde siempre se maquinaron los complots, son hoy los centros de enlace y Socorro Rojo. Es de imprescindible necesidad fichas y evitar que haya tabernas y cafés cuyos dueños no sean de absoluta confianza y hacer ver a todos la responsabilidad que contraen como encubridores y auxiliares de la rebelión. En la zona militar de los frentes no debe quedar ningún rojo, deben estar alejados de la primera línea y sujetos a vigilancia y presentarse a la Guardia Civil, debiendo estarles prohibido el circular. Hay en ferrocarriles varios agentes que por su cargo pueden viajar, que son enlaces y animadores, que deben ser vigilados y controlados todo lo cual hago presente a V.E. para conocimiento y debido cumplimiento en lo que afecta a su jurisdicción.¹¹³

Tot i que aquests comunicats puguin semblar un tant paranoics, no podem oblidar la situació de guerra i que Lleida era precisament front de combat. Aquesta posició obliga a establir, per exemple un control estricte sobre els colomars. El setembre de 1938 el delegat d'Ordre Públic envià al comandant de la guàrdia civil de Torrefarrera una llista de colomars sobre els quals calia establir vigilància, *controlando continuamente el numero de palomas para saber si algunas son mensajeras y pueden llevar partes al enemigo*. La guàrdia civil elaborà un llistat nominal d'una seixantena de persones, que declaraven tenir en total 297 coloms.¹¹⁴

Tampoc es pot oblidar que, al marge que els comandaments republicans enviessin agents per obtenir informació, l'evolució de la guerra havia partit moltes

¹¹³ Els dos textos corresponen a dos telegrams enviats pel general en cap de la 5a regió militar, el primer de setembre i el segon de novembre de 1938. Fons del GC (AHPL) expt. 44 llig. 50 i expt. 5 llig. 21. En un altre comunicat similar s'avisava de la constitució a Nova York d'un comitè que tenia la missió de matar a Franco. Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

¹¹⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 91.

famílies entre ambdues rereguardes. I això, en una societat tan marcada per la sospita com aquella, provocava que molts individus fossin suspectes d'espionatge.

Es conserven al fons de la delegació els informes polítics encarregats pel capità de la 37a bateria del regiment d'artilleria de Mallorca el 5 d'octubre de 1938 sobre sis homes i una dona sospitosos que vivien en unes torres properes a les posicions de la bateria. El 23 del mateix mes tornava a demanar informes de divuit persones més. La delegació feia els informes a partir de les dades aportades per veïns de la zona, de la ciutat de Lleida, per algun regidor o per funcionaris de l'ajuntament. Uns breus textos en els quals es caracteritzava el passat polític dels veïns, diferenciant la seva actitud abans i després d'haver començat la guerra i assenyalant els que encara tenien família en *zona roja*. N'hi ha que són definits com a dretans, com a apolítics i d'altres com a simpatitzants d'esquerres i de la revolució. No sabem que feien els militars amb aquesta informació, però que la demanessin ens indica la preocupació per la seguretat de les posicions.¹¹⁵

En la mateixa línia, es poden apuntar tota una sèrie de detencions de persones que circulaven massa a prop d'assentaments militars o en zones d'accés prohibit per les autoritats militars sense el perceptiu salconduit. Les detencions podien produir-se tant als afores com dins de la pròpia ciutat i després d'una investigació del passat polític dels infractors, el delegat d'Ordre Públic imposava la corresponent multa, de 15, 25 o fins i tot 100 pessetes. En la majoria dels casos els detinguts al·legaven desconeixement de les ordres dictades al respecte, distracció o altres motius més terrenals, com un parell de veïns de Benavent que circulaven de matinada per la carretera en direcció a Lleida amb les seves bicicletes i no tenien salconduit perquè al sortir del poble l'alcalde dormia.¹¹⁶

Les mesures preventives podien anar més enllà d'elaboració d'informes o de practicar detencions. En les comarques ocupades de Lleida no van ser estranys els desplaçaments cap a l'Aragó, la Rioja o Navarra de persones considerades desafectes.¹¹⁷ Els problemes es plantejaven quan els desplaçats tornaven, alguns anys després, i es trobaven les seves propietats saquejades. En altres casos, i per damunt de les sempre evidents fractures socials, el retorn es feia imprescindible.

¹¹⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 36 i expt. 46 llig. 42.

¹¹⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 6 llig. 5.

¹¹⁷ Per exemple, 33 veïns d'Albesa són detinguts l'agost de 1938 i evacuats a Binèfar per ordre dels militars (Fons del GC —AHPL— expt. 25-57 llig. 15).

L'11 de gener de 1939 ja s'havia allunyat el front, pel que l'alcalde d'Alpicat Amadeo Escuer sol·licità al delegat el retorn al poble de vint-i-sis veïns. A primers de juliol de 1938 la guàrdia civil local, complint una ordre de les autoritats militars, disposà la seva deportació a diferents localitats de l'Aragó i de Logronyo al resultar sospitosos per la seva passada militància en partits d'esquerres o per tenir fills en *zona roja*. Però a començaments de 1939 l'alcalde entenia que el potencial perill d'espionatge havia desaparegut i que les famílies i els camps necessitaven del seu treball per no quedar abandonats.

Deportat	Localitat deportació	Valoració del deportat
Benjamín Botán Sanou	Alesón* (Logronyo)	
Francisco Figuerola Gil	Alesón* (Logronyo)	
Daniel Serés Mayoral	Alesón* (Logronyo)	perillós
Anastasio Roure Cevís	Alesón* (Logronyo)	perillós
José Roure Labarta	Alesón (Logronyo)	
Ramón Mora Escuer	Albelda (Osca)	
María Gatius	Albelda (Osca)	
José Mora Gatius	Albelda (Osca)	
Josefa Grau Postiello	Albelda (Osca)	
Alejandro Narcís Mir	Albelda (Osca)	
Agustín Gilart Giné	Albelda (Osca)	
Antonia Justo Escuer	Albelda (Osca)	
Salvador Blasi Félix	Alcampell (Osca)	
Juan Navarra Aresta	Alcampell (Osca)	
Antonio Plana Culleres	Alcampell (Osca)	
Pedro Escuer Cases	Tamarit de Llitera (Osca)	
Josefa Salomé Agustí	Tamarit de Llitera (Osca)	
Ramón Navarra Escuer	Tamarit de Llitera (Osca)	
José Navarra Mingot	Tamarit de Llitera (Osca)	
Pedro Gilart Roure	Tamarit de Llitera (Osca)	
Maria Amigó Morell	Tamarit de Llitera (Osca)	
Antonia Guiu Boté	Tamarit de Llitera (Osca)	perillosa
Miguel Serés Mayoral	Estada* (Osca)	
Enrique Ribau Roma	Estada* (Osca)	perillós
Fernando Gatius Taujá	Nágera (Logronyo)	perillós
Francisco Serés Escuer	ja ha retornat d'Albalate de Cinca	

* Alesón: Alesanco.

* Estada: Estadilla

A primers de febrer el delegat d'Ordre Públic comunicà al comandant militar la petició de l'alcalde, tot afegint que

Examinados los antecedentes y archivo, tanto de esta Delegación como del S.I.P.M., no aparece dato alguno contra los referidos confinados ni del origen de su evacuación, cuya orden debió proceder del Jefe de las Fuerzas Militares de aquél sector en la fecha indicada; por lo que tengo el honor de participar a V.E. por si en su virtud procede recabar de los

*Comandantes Militares de las provincias de Logroño y Huesca la autorización para el regreso a Villanueva de Alpicat de las personas comprendidas en la adjunta relación confinados en aquellas provincias, caso de que por parte de V.E. no haya en ello inconveniente.*¹¹⁸

Podem comprovar com, en alguns casos, les autoritats del 1939 desconeixien les motivacions de les actuacions repressives exercides pels militars uns mesos enrere. Tot i això, la necessitat logística d'imposar les mesures preventives es veia justificada pel descobriment de diversos casos reals d'espionatge. Foren diverses les investigacions i les detencions per suposades comunicacions amb l'enemic, tant a Lleida com en altres localitats properes al front.

A mitjans de setembre de 1938 la guàrdia civil de Soses va detenir a dos individus que qualificà d'espies perquè procedien de l'altra zona i portaven uniformes i insígnies de l'exèrcit franquista. També van detenir tres veïns d'Aitona evacuats en una torre del poble per haver-los-hi venut queviures, begudes i tabac. Segons els informes que li arribaren al delegat d'Ordre Públic van ser denunciats per diverses persones de la localitat amb les quals van estar parlant, entre elles l'oncle d'un dels soldats i l'alcalde que van participar en una batuda organitzada per buscar-los. Les cinc persones van ser traslladades a Binèfar, a disposició de l'Auditor de Guerra de l'Exèrcit d'Aragó.¹¹⁹

L'acusació d'espionatge, com es feia amb altres tipus de comportaments, també podia utilitzar-se com a argument per a fer mal a enemics personals. Un bon exemple el tenim en un atestat molt llarg instruït per la guàrdia civil a partir d'unes denúncies presentades a Torrefarrera. Uns veïns acusaren un grup de persones de reunir-se en una torre per organitzar activitats d'espionatge. Després d'una llarga investigació i moltes declaracions, va resultar que només s'aplegaven per passar junts les hores d'oci i que la denúncia responia a velles querelles. Als denunciats se'ls hi trobà un passat polític *roig* i la guàrdia civil va concloure que la denúncia era una revenja per fets esdevinguts entre ells en temps de la guerra. El cas es va tancar amb la imposició de diverses sancions econòmiques i allunyaments del front.¹²⁰

¹¹⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 20 llig. 72.

¹¹⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 30 i expt. 71 llig. 30. Hi ha documentats altres casos de possible espionatge entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic, en els quals s'aporta poca informació. Es tracta generalment de detinguts en les immediacions del front o de sospitosos de realitzar senyals diversos —amb miralls, fogueres, etc.— per comunicar-se amb l'altre bàndol.

¹²⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 11-17 llig. 46 i expt. 34 i 96 llig. 53.

Però de tots els casos detectats, el més interessant i complex fou una operació desarticulada els primers dies d'agost de 1938. Va caure una suposada xarxa d'espionatge, que afectà a força gent, després de la detenció d'uns militars que havien creuat el riu per intentar aconseguir informació de les posicions enemigues i organitzar una xarxa d'enllaços.¹²¹ El dia 2 d'agost el coronel de la 40a divisió la brigada del cos d'Exèrcit d'Aragó envià al delegat d'Ordre Públic, en qualitat de detinguts pel delictes d'espionatge, al sergent Juan García Almirante i al soldat Juan José Farrús Pellicer procedents de la zona republicana. Dos dies després ingressaven a la Presó Provincial.

El dia 28 de juliol quatre homes, els dos detinguts i dos més sense identificar, van creuar el riu en les immediacions de la riera de Juncosa. Els dos detinguts es van dirigir a Fraga, on havien d'entrevistar-se amb un cenetista segons les seves declaracions, i els altres dos a Alpicat. La detenció es va practicar el dia 31 de juliol per forces militars en una zona no concretada entre Lleida i Alcarràs, després d'un tiroteig amb agents de la Policia Militar que intentaren identificar-los en el que morí un suposat espia.

Els dos detinguts apuntaren tot un seguit de noms, o de descripcions, de possibles contactes a Lleida, Alpicat, Massalcoreig, Seròs, Velilla de Cinca i Fraga, així com un parell d'individus que es dedicaven a creuar el riu amb les seves barques per entrar en contacte i comerciar amb les posicions republicanes. En alguns casos els noms aportats eren de persones que havien fugit després de l'ocupació o que havien estat executats —en aquests casos les fitxes conservades a l'expedient de la delegació diuen que *no se metió asunto espionaje porque no llegó a tiempo RIP*. La missió dels soldats, segons les seves pròpies declaracions, era establir enllaços des de Bujaraloz a Sástago —d'on era natural el soldat detingut, mentre que el sergent, que ja havia estat espia al front de Madrid, era de Baza—, però no van poder arribar ni a Fraga per la presència dels controls militars. A més de fracassar en la seva missió, es van veure obligats a donar alguna informació de les posicions militars republicanes i del funcionament del seu propi servei d'espionatge.

---

¹²¹ Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 3. En aquest voluminós expedient es conserva el gruix de la investigació i bona part de la informació sobre el cas. Però donat que foren tantes les persones implicades, i que sobre cada una d'elles s'obrí una carpeta, van ser molts els expedients necessaris per reconstruir l'afer.

García Almirante i Farrús havien d'entrevistar-se amb uns enllaços actius a Seròs, Massalcoreig i Velilla de Cinca, els quals tenien la missió de reclutar nous contactes entre els seus veïns. Sembla que un dels objectius havien de ser noies que entressin a servir en cases d'oficials o que festegessin amb soldats. Els enllaços actius, que havien tingut una certa actuació política durant la revolució — un dels de Massalcoreig va ser dirigent de la UGT local i regidor—, en ser detinguts van aportar els noms d'aquells amb els que havien contactat. I aquests els d'altres persones del poble amb un passat favorable a la República o a la revolució.

Les declaracions més detallades corresponen als enllaços de Seròs, els quals van afirmar que anteriorment ja havien passat informació a l'exèrcit republicà sobre posicions militars a canvi de diners. Segons ells, tenien aquesta missió després que uns individus procedents de l'altra banda del front els obliguessin a signar un document de fidelitat a la causa republicana. Un d'ells, en la línia del que havien explicat García Almirante i Farrús, explicà que la seva filla i una neboda es cartejaven amb militars per obtenir informació de les seves posicions.

A partir d'aquesta cascada de denúncies, es practicaren un total de cinquanta detencions —vint-i-cinc a Seròs, vint-i-tres a Massalcoreig i dues a Velilla de Cinca— entre enllaços actius i potencials. Com ja hem apuntat anteriorment alguns dels denunciats ja eren morts, havien fugit o no van poder ser identificats a partir de descripcions poc detallades. La majoria eren persones amb una participació més o menys activa en fets revolucionaris o que havien tingut alguna activitat política esquerrana. Altres casos van resultar força curiosos. Va ser denunciat el que era cap de la Falange a Seròs l'estiu de 1938 per ser membre d'una de les famílies *més roges* del poble, la qual organitzà la col·lectivitat local. Quelcom similar passa amb l'alcalde de Massalcoreig, a qui acusaren d'haver fet negocis amb els partits d'esquerra i haver sortit amb un llaç roig al carrer a l'esclatar la guerra, com tota la seva família —en la seva declaració confirmà, amb matisos, les acusacions. El seu secretari també fou denunciat com a president de la JSU local. Després de les investigacions van ser destituïts dels seus càrrecs pel

governador civil i a l'alcalde se l'imposà la multa més important de totes, 2.000 pessetes, més dos mesos de presó

El delegat d'Ordre Públic, en un informe final que detallava l'èxit en la desarticulació de la xarxa d'espionatge, considerava que els veritables culpables eren els dos soldats i els enllaços actius de cada poble. Per aquest motiu passaven a disposició dels tribunals militars, on, novament, perdem la pista del cas. La resta de detinguts eren definits com a molt sospitosos i desafectes, però sense arribar a ser enllaços per la desarticulació de la xarxa. Segons el grau de responsabilitat se'ls imposaren dos o tres mesos de presó, i multes entre les 250 i les 500 pessetes i una part van ser alliberats al no poder-se provar les acusacions. Per valorar l'abast de les sancions i el nombre de persones afectades en aquest cas presentem el quadre següent amb tots els detinguts dels que tenim constància

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
SENSE LOCALITAT DEFINIDA		
Aguado Pleite, Abelardo		
Farrús Pellicer, Juan José	Espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
García Almirante, Juan	Espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Lacamps, Manuel		
Pons Ibars, Josep		
Pons Vallès, Josep		
Viñas Vedria, Manuel		
ALCARRÀS		
Erola Pelegrí, Agustina	Va parlar amb els espies García Almirante i Farrús sense saber que ho eren	250 pessetes
Solue Calderón, Francisco	Va donar indicacions als espies García Almirante i Farrús sense saber que ho eren	250 pessetes
FRAGA		
Gramunt Puig, Manuel	Suposat enllaç a Fraga. Havia fugit per l'ocupació	
Mesalles Company, José	Va parlar amb els espies García Almirante i Farrús	100 pessetes
LLEIDA		
Barbet, Manuel	Suposat enllaç no localitzat	
MASSALCOREIG		
Ballester Latorre, Antonio	Afiliat a la UGT	Llibertat

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
Ballester Vila, Antonio	Suposada relació amb la zona <i>roja</i>	Llibertat
Barbet Bareber, José	Suposat enllaç no localitzat	
Bergés Logan, Àngel	Afecte a la UGT i vocal al Sindicat Agrícola. Votant del Front Popular	500 pessetes
Blanch Ibars, José	Militant de Foment Republicà (ERC) i afiliat a la CNT i a la Cooperativa. Guàrdies armat a la carretera. Sospitós d'espionatge	200 pessetes després de ser absolt pel tribunal militar
Esteve Ballester, Tomás	Afiliat a la UGT	Llibertat
Guardiola Asensio, Pablo	Directiu de la UGT, regidor fins l'ocupació i sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Guardiola Ballester, Manuel	Secretari del Sindicat Únic de Treballadors de la Terra, administrador de la cooperativa, assalt a botigues, guàrdies armat a casa d'un assassinat i sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra
Guardiola Oriol, José	Afiliat al Sindicat Agrícola	Llibertat
Ibars Esteve, Francisco	Portar llaç roig amb la revolució, influent entre els partits d'esquerra	2.000 pessetes i 2 mesos de presó
Ibars Esteve, José	Portar llaç roig amb la revolució, relacionat amb els partits d'esquerra i possible relació amb el camp roig	500 pessetes i 2 mesos de presó
Oriol Puigverd, Miguel	Esquerra, ERC, president UGT i suposada relació amb el camp roig	300 pessetes i 2 mesos de presó
Pons Gascón, José		Absolt pel tribunal militar
Ponti Agustí, Marcelino	Regidor socialista i vocal de la UGT a la Cooperativa. Sospitós d'espionatge	250 pessetes i 3 mesos de presó
Puig Sorolla, Ramon (àlies Pocapena)	Vocal de la UGT al Sindicat Agrícola	Llibertat
Solanot Colom, Jacinto	Simpatitzant d'ERC i expulsat del poble per la guàrdia civil (residència temporal a Osca)	250 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Latorre, José	President d'ERC, contactes amb els enllaços locals	500 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Ponti, Antonio	Cenetista perillós, contactes amb els enllaços locals	500 pessetes i 2 mesos de presó
Vallès Ballester, Manuel	Secretari de la UGT, propagandista del partit socialista i sospitós d'espionatge	1.000 pessetes i 3 mesos de presó
Vallès Jove, José	Antecedents d'esquerra i col·laboració amb els <i>rojós</i> durant la guerra	300 pessetes
Vidal Vallès, José		Absolt pel tribunal militar
Vidal Vedria, Antonio	Afiliat a la UGT durant 8 mesos	Llibertat
Zapater Catalán, Antonio	Afiliat a la CNT, anava armat durant la revolució, sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
SERÒS		
Agustí Esteve, Maria	Sense afiliació, però mateix ideal que el marit empresonat per ser directiu del sindicat cooperatiu	250 pessetes i 2 mesos de presó
Agustí Nogales, Pedro	Militant d'ERC des d'abans de la guerra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Alba Alba, Antonio	Militant de Foment Republicà i membre de la col·lectivitat de la CNT	250 pessetes i 2 mesos de presó
Aresté Badia, Francisco	Afiliat a la CNT i membre de la Col·lectivitat, per a la que feia requisos. Guàrdies armades per carreteres i pobles	Sobresegut provisionalment per un tribunal militar

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
Baró Huguet, Maria	Suposada relació amb la zona <i>roja</i> no provada. Cartejar-se amb soldats <i>nacionals</i>	Llibertat
Castellnou Jover, Antonio	Militant d'ERC i del Sindicat Únic de Treballadors de la Terra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Castellnou Jover, Juan	Militant d'ERC	250 pessetes i 2 mesos de presó
Flix Llop, José	Directiu de la Col·lectivitat de la CNT. Guàrdies armades amb gent de la FAI, cobrava 27 pessetes setmanals. Participació en l'expropiació de terres	Sobresegut provisionalment per un tribunal militar
Gironès Ruano, Salvador	Actiu espia republicà, K-65, a canvi de diners. Signà un document de fidelitat a la República	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Huguet Estruga, Maria	Suposada relació amb la zona <i>roja</i> no provada. Es cartejava amb soldats <i>nacionals</i> . Afiliada a les Joventuts Llibertàries	Llibertat
Huguet Martí, Jaume	Actiu espia republicà, K-65, a canvi de diners. Militant d'ERC des dels 16 anys i afiliat a la UGT. Signà un document de fidelitat a la República	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Jove Pena, Antonio	Afiliat a la UdR. Va estar als menjadors del POUM de Lleida sense fer res. Un germà era voluntari de la FAI	Llibertat
Jove Pena, Camilo	Afiliat a la UdR. Molt perillós, declara haver donat passeigs a presos. Voluntari al front amb la FAI. Sospitós de relacions amb la zona <i>roja</i>	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge i delictes de sang. Absolució
Juanpena Monclús, Antonio	Militant d'ERC i afiliat al Sindicat Únic de Treballadors de la Terra. Regidor durant la República	500 pessetes i 3 mesos de presó
Loncà Peralta, Tomàs	Regidor d'ERC durant la guerra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Mir Mir, Carmela	Joventuts Llibertàries durant la guerra i cuinera del Comitè. Anava per les cases recollint queviures	250 pessetes i 2 mesos de presó
Montull Pena, Pedro	Perillós. Militant d'ERC i del POUM. Guàrdies a Lleida i controls a les carreteres. Voluntari de les milícies populars. Secretari de la cooperativa	A disposició de l'Auditor de Guerra per voluntari a les files roges. Absolució
Peralta Latorre, Antonio	Junta directiva de Foment Republicà i afiliat a la UGT	500 pessetes i 3 mesos de presó
Ramia Monclús, Jacinta	Simpatitzant d'esquerres, sense militància	Llibertat
Rumia Peralta, Carlos	Militant de Foment Republicà	Llibertat
Sabadell Teixidó, Francisco	Militant de Foment Republicà	Llibertat
Santaulàlia Tarragó, Melchor	Afiliat a UdR i secretari del Comitè del POUM. Voluntari a les milícies. Donava passeigs	A disposició de l'Auditor de Guerra per voluntari i afusellaments. Absolució
Sobirà Jove, Antonio	Militant de Foment Republicà i afiliat a la UGT	250 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Florensa, Jaume	Militant d'ERC i afiliat a la UGT	500 pessetes i 3 mesos de presó
Teixidó Latorre, Francisco	Dipositari de Foment Republicà i regidor de l'ajuntament	250 pessetes i 2 mesos de presó

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
VELILLA DE CINCA		
Gramunt Sosort, Joaquín	Militant de la FAI, extremista i enllaç amb la zona <i>roja</i> . Presenciava amb gust la crema d'imatges religioses	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Villanueva Zapater, Agustina	Militant de la FAI i sospitosa d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge

A partir d'aquestes investigacions, el general en cap del Cos d'Exèrcit d'Aragó, en un comunicat adreçat al delegat d'Ordre Públic des de Binèfar, va extreure la conclusió que existia *una amplia red de espionaje entre la población civil de las inmediaciones del frente, organización que hay que extirpar*. Com a conseqüència d'aquesta deducció, proposà una sèrie de mesures a prendre immediatament, que demostrassin l'estat d'alerta existent

1. Evacuació a més de 20 quilòmetres del front de totes les persones que visquessin en torres, cases de camp, etc. A excepció dels que fossin considerats afectes
2. Detenció de tots els sospitosos que visquessin en pobles i ciutats a menys de 10 quilòmetres del front
3. Prohibició per als civils de circular pel camp a menys de 10 quilòmetres del front a partir de la posta de sol. Els infractors haurien de ser detinguts, així com els militars que hi passessin sense autorització
4. Per la seguretat dels agents, aquestes detencions haurien d'efectuar-se amb molta precaució, *debiéndose previamente cachear a los detenidos por uno o varios de los agentes de la Autoridad, mientras otros los encañonan con las armas*
5. Si després de donar l'alto l'individu intentés fugir o agredir als agents, aquests obririen foc
6. Totes les autoritats (cap de policia, generals de divisió, delegat d'Ordre Públic i Auditor de Guerra) havien de col·laborar estrictament
7. La negligència dels agents seria sancionada severament

En la mateixa línia preventiva, el 15 d'octubre la *Hoja Informativa* publicava un ban del general Moscardó en el qual s'especificava la forma en què els espies serien sancionats:

BANDO

Don JOSÉ MOSCARDÓ ITUARTE, General Jefe del Cuerpo de Ejército de Aragón

Hago saber: Que, decidido a poner coto a las andanzas de quienes, amparándose en la mentida condición de desertores del Ejército rojo, se introducen en nuestra zona, en busca de noticias militares, como asimismo dispuesto a reprimir con las máximas sanciones la traidora conducta de los habitantes de poblados y masías que, conscientemente o por mera imprudencia, facilitan a los espías noticias, víveres o cualesquiera otras ayudas:

ORDENO Y MANDO:

Artículo 1º Serán considerados espías y castigados con la pena de muerte, a tenor del artículo 228 del Código de Justicia Militar, quienes, procedentes del campo enemigo no

se presenten en menos de tres horas, a partir del momento de su paso, a las fuerzas militares o autoridades locales más próximas.

Artículo 2º Serán considerados traidores y condenados en juicio sumarísimo a la pena de muerte, como incurso en el número 7º del artículo 222 del Código citado, los que proporcionen a los anteriores, datos, víveres, artículos o ayudas de cualquier clase.

La misma conducta, debida a descuido, negligencia o imprudencia, se castigará con la pena de prisión menor a muerte.

Artículo 3º Quienes, teniendo conocimiento de alguno de los hechos a que los artículos anteriores se refieren, no los denuncien, serán castigados como si los hubiesen cometido, a tenor del artículo 225 del repetido Código.

Artículo 4º El presente Bando comenzará a regir a partir de su fecha, en todo el territorio y fuerzas de mi mando.

Dado en el frente de Cataluña. a 4 de Octubre de 1938.- III Año Triunfal.- José Moscardó Ituarte.

Mesures pròpies de la situació bèl·lica que es vivia, però que també se situaven en la línia d'actuació que esdevindria característica del nou estat.

6.4 LA GENT I EL FRONT

El daltabaix que va suposar l'ocupació de la ciutat, la fugida de bona part de la població, l'estabilització del front i les destruccions de la ciutat, suposaren greus dificultats en l'organització de la vida de la població, el que es manifestà en molts i diversos aspectes. Podrem veure en les pàgines següents algunes mostres de tal situació. Abans, però, una ràpida ullada a la versió oficial que intentaven donar les autoritats, segons les quals la ciutat estava retornant a la normalitat després de l'*alliberament*.

A les pàgines de *Ruta*, el mateix abril de 1938, podia llegir-se que s'estava recuperant el subministrament d'aigua i de llum, s'anunciava l'obertura de cafès, de barberies i d'alguna botiga, així com la prompta reparició dels espectacles públics. Tot plegat, un futur d'optimisme que havia arribat per substituir les penalitats ocasionades per la *barbarie roja*

Nos parece ilusión que aquellas larguísimas "colas" para la adquisición de alimentos de primera necesidad, se hayan esfumado, y ahora ¡oh delicia!, puedes comprar todo lo que quieras: hasta pan... Se verifica, con toda regularidad, el canje de moneda y "Beneficencia de guerra", con sus comedores, admirablemente servidos, suministra a todos los ciudadanos, sin distinción de clases, sexos y edades, en un ambiente de tangible igualdad y hermandad, cuanto les es necesario para subvenir a las necesidades humanas.

En un altra nota, l'ajuntament afegia, en el mateix to, que

*Pronto a nuestra ciudad llegarán cargamentos de pescado y demás artículos de los cuales se carecía hasta la fecha de la entrada de las gloriosas tropas del Generalísimo Franco.*¹²²

Si això és el que volia comunicar l'ajuntament a la població, una cosa ben diferent és el que els regidors discutien en les reunions del consistori. Poc després de prendre possessió, la comissió gestora presidida per Martín Aguado havia d'admetre que la seva actuació es reduiria a intentar superar el drama provocat pel front de guerra, com s'explica en el balanç de la primera setmana posterior a l'ocupació

(...) se ha atendido de una manera preferente el abastecimiento de la escasa población civil que hay dentro de la Ciudad, especialmente en la parte que no tiene acceso al río ya que el enemigo desde su margen izquierda tirotea incesantemente, con algún que otro disparo de cañón y mortero. En esta tarea de abastecimiento es fundamental el auxilio prestado por Asistencia Social y Beneficencia Militar, para cuantos se encuentran sin hogar a causa de los bombardeos y cañoneos y para las familias de cuantos fueron víctimas de las iras marxistas. Por otra parte, funciona ya regularmente el mercado del Pla, surtido de toda clase de géneros alimenticios casi a los precios que tenían con anterioridad al diez y nueve de julio de mil novecientos treinta y seis, facilitados por Intendencia Militar a reintegrar en su día.

Uns dies després, la perspectiva continuava sent la mateixa

*Sigue el tiroteo desde la margen izquierda del Río Segre, continúa el saneamiento de la vía pública y la prestación de los servicios urbanos, como abastos, aguas, limpieza, etc., sin que tome grandes vuelos la reintegración a sus hogares de la población civil como consecuencia de hallarnos todavía en plena línea de fuego.*¹²³

En aspectes més concrets de la vida quotidiana, la realitat també estava força allunyada del que deia la premsa. Si a *Ruta* s'havia afirmat que les cues només eren un record del passat, els regidors Joan Llavaneras i Josep Artigas es planyien el febrer de 1939 pel manteniment d'aquella vergonya, especialment per poder comprar patates i carbó.¹²⁴ Com en l'etapa anterior, les cues eren un maldecap per les autoritats del moment. Eren un lloc propici per la generació d'aldarulls i de comentaris de protesta. Un pagès de Balaguer va ser sotmès a un consell de guerra després que una veïna denunciés aquesta mena de comentaris. En una cua el pagès va dir que

(...) el pan que dan no es suficiente para la gente, pero pronto vendrán patrullas francesas y acabarán con los fascistas.

¹²² *Ruta*, núm. 4, 22/IV/38, pàg. 2

¹²³ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 12 i 26 d'abril de 1938 (AML).

¹²⁴ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 10 i 22 de febrer de 1939 (AML).

Els militars el van absoldre perquè, tot i tenir uns antecedents morals poc recomanables, era apolític i aficionat a la beguda. Però la protesta li havia valgut una detenció, una temporada a la presó i que el seu nom figurés als arxius dels tribunals militars, de la delegació d'Ordre Públic i de la *Comisión Provincial de Incautaciones*.¹²⁵

6.4.1 LA NOVA REORGANITZACIÓ DELS PROVEÏMENTS I DE LES INFRAESTRUCTURES

La presència tan propera de la guerra explicava bona part de les dificultats amb què es trobava la més estricta supervivència, però les noves autoritats tenien també una altra interpretació a la que recorrien amb freqüència. La responsabilitat de les mancances que patia la població era dels *rojos*. Quan el govern civil va intentar localitzar al terme de Lleida possibles recursos alimentaris per proveir el servei d'intendència militar, l'ajuntament va respondre que només podrien trobar alfals per a pinsos i encara sense poder precisar la quantitat

*Los demás artículos agrícolas agotaron los rojos con su desastrosa actuación, o se hallan todavía pendientes de recolección.*¹²⁶

Aquest tipus d'interpretacions no es van limitar als anys del conflicte, sinó que van servir al règim de coartada per justificar les negatives conseqüències de l'autarquia. Des de fa un temps els investigadors han demostrat que, tot i la importància de les destruccions provocades per la guerra, la misèria generalitzada de bona part de la població espanyola era fruit de la política econòmica franquista —ús ideològic de la política intervencionista i pretesament autosuficient i predomini en les importacions de béns d'equip i de material bèl·lic sobre els més necessaris productes alimentaris— i de les estratègies ideades per burlar l'intervencionisme, com el mercat negre i l'estraperlo —ja fos amb objectius essencialment de supervivència, ja com a via d'acumulació de capital. Ni en l'agricultura ni en la indústria la lenta recuperació pot explicar-se a partir de les pèrdues de la guerra.¹²⁷

¹²⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 7.

¹²⁶ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de maig de 1938 (AML).

¹²⁷ Vegeu Víctor BRETÓN, *Tierra, estado y capitalismo*, p. 32-33.

Per altra banda, el control sobre els proveïments exercit per les autoritats locals i la pobresa també van ser utilitzats com una arma política. Un estudi de la conca industrial del riu Ter —regió de colònies industrials del sector tèxtil mogudes per l'energia hidràulica que se servien de mà d'obra més barata, menys conflictiva i sotmesa a pitjors condicions de treball que a Barcelona— demostra com un pobre racionament servia per endurir el control social de la població en un context de repressió sistematitzada, on la capacitat de resistència havia desaparegut i amb una elevada taxa de mortalitat entre les classes subalternes.¹²⁸

A la manca de productes, calia afegir la mala qualitat d'alguns aliments bàsics. En diverses ocasions, al llarg dels mesos d'agost i setembre, els regidors van discutir sobre el pa que podia consumir-se a la ciutat. Els hi havien arribat les queixes dels veïns sobre la seva escassa qualitat i sobre el monopoli que el municipi exercia en la seva producció i distribució. Fins i tot des de Falange, s'havien llençat protestes perquè el pa no es venia a pes. L'ajuntament entenia que els flequers no podien elaborar pel seu propi compte el pa, ja que no tenien els necessaris medis de transport per a la farina i la llenya. A més, afegien, els productors toparien amb la reduïda capacitat de consum d'una ciutat despoblada. El problema de la qualitat pensaven solucionar-lo comprant farina d'una altra procedència. Així, el regidor Julio Corderas, que també era membre del *Servicio Nacional del Trigo* va iniciar gestions per poder-la adquirir a Binèfar.¹²⁹

Tampoc anava millor el proveïment d'aigua i d'electricitat, en aquest cas cal tenir present que les destruccions de la guerra dificultaven d'una manera especial la distribució. Una de les primeres tasques de l'equip municipal fou disposar que brigades municipals, o equips militars dirigits per empleats del municipi, es possessin a treballar en la reparació del servei d'aigua potable. Així mateix, demanava a les companyies elèctriques que fessin el mateix amb les seves línies.¹³⁰

La resta d'autoritats locals tenien les mateixes preocupacions. El 31 de gener de 1939 arribava a la delegació d'Ordre Públic una ordre del comandant militar perquè els agents vigilessin les cases particulars, tallers i establiments de

¹²⁸ Joan SERRALLONGA "Subordinación, abastos y mortalidad. La Montaña Catalana, 1939-1945".

¹²⁹ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 8 i 12 d'agost i 2 de setembre de 1938 (AML).

¹³⁰ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

Lleida amb l'objectiu d'apagar tots els brasers elèctrics. En aquell moment el perill no estava en llums encesos que donessin pistes a l'artilleria enemiga, sinó en la despesa energètica *ya que si se continuase así, se quedaría sin luz eléctrica la ciudad*. Seguint amb la mateixa idea, quan ja no eren necessàries les preocupacions pel front, els regidors van poder començar a plantejar-se la necessitat de recuperar l'enllumenat públic de vies tan transitades com el carrer Major o Blondel.¹³¹

L'aigua per al consum tenia també en els primers moments un problema de qualitat, a jutjar pel comentari que acompanyava l'anunci de l'entrada en funcionament d'una estació de clor. El doctor Andrés Chordi, regidor de governació, féu notar que aquell servei havia esdevingut indispensable, *dadas las condiciones detestables del agua que surte la población según análisis hecho de la misma*. La depuració de l'aigua va trobar alguns problemes tècnics, ja que es va haver d'encarregar al doctor Hellín que, des de Saragossa, gestionés la compra de les peces fabricades per una casa sevillana necessàries per regular la dosificació del clor.¹³² Operacions d'aquesta mena, ben normals en altres moments, eren d'una gran dificultat quan els efectes de la guerra eren encara vius.

No cal dir que la situació dels medis de transport estava en similars condicions. Un altre dels esforços a realitzar havia de ser la seva reorganització, tant dels urbans com dels enllaços amb altres poblacions que ja eren *nacionals*. L'arquitecte municipal va sol·licitar a la comissió gestora la realització dels tràmits necessaris a Saragossa per adquirir dos autobusos que permetessin recuperar el servei urbà. A més, encara quedaven a Lleida cotxes que podien ser utilitzats, pel que s'autoritza al departament de Foment perquè s'encarregués de les reparacions, valorades en tres-centes pessetes.¹³³

Més difícil va ser el restabliment d'una línia regular que comunicués Lleida amb Saragossa. En aquest cas, però, els principals impediments no van ser tècnics, sinó burocràtics. Segons un comunicat del governador civil al comandant militar, el ministeri d'Obres Públiques havia autoritzat el 10 de maig de 1938 un servei diari, d'anada i tornada, entre ambdues ciutats ja que *era vital y urgente establecer un régimen de comunicaciones en esta Zona*. La concessió de la línia va

---

¹³¹ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49 i acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML).

¹³² Actes de les sessions municipals corresponents als dies 13 de juliol i 7 de novembre de 1938 (AML).

¹³³ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 de maig i 15 de juny de 1938 (AML).

ser atorgada a Ágreda Automóvil S.A, empresa de la capital aragonesa. L'empresari escollit havia anunciat l'entrada en funcionament de la línia per al dia 10 d'agost, tot i que no va ser fins a primers de setembre que s'endegà el servei de la línia Saragossa-Osera-Lleida.¹³⁴

El retard va ser motivat per la manca d'uns permisos de l'oficina d'Obres Públiques de Saragossa. A més en aquelles mateixes setmanes, el cap de l'empresa estava essent investigat. Es tractava de Domingo Agustí Giribert, un antic membre de la Lliga a Balaguer que durant la guerra havia marxat a Sant Sebastià. Agustí havia estat regidor a la capital de la Noguera en els anys de la República, alcalde durant uns dies després de l'ocupació i el 1938 era membre de la comissió gestora de la Diputació. Però al Servei Nacional de Seguretat (Valladolid) figurava com a membre d'una banda dedicada al tràfic de moneda. Per si fos poc, el seu passat lligaire el convertia als ulls dels responsables de la seguretat del nou estat en un *separatista y de expresión desagradable, hablando siempre en catalán con marcada intención*. Tanmateix, la investigació realitzada a Lleida no va poder escatir res sobre el contraban. En canvi els agents de la comissaria i de Falange sí que tenien clara la seva condició de dretà i espanyolista —*no estaba cogido por el virus separatista*, afegien. Informes que de ben segur van facilitar la realització de la línia d'autobusos.¹³⁵

6.4.1.1 Tornar la normalitat al camp

Recuperem ara una idea que posàvem en boca de les autoritats municipals al començar aquest apartat. Els recursos agrícoles de Lleida, a l'inici de la dominació franquista, estaven marcats per dues realitats. Els danys provocats per la guerra —destruccions, pèrdua de mà d'obra, etc.— i l'època de l'any en què es produí, poc abans d'endegar la recol·lecció.

En la mateixa carpeta que s'havien conservat les actes de les sessions municipals de 1938, vam trobar les corresponents a les reunions celebrades entre

¹³⁴ L'autobús sortia de Saragossa a les set del matí i de Lleida a les tres de la tarda (Fons del GC — AHPL— expt. 17 llig. 57).

¹³⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 24 llig. 13.

juny i juliol del mateix any per la Comissió Dipositària Municipal de Recuperació Agrícola, constituïda el 6 de juny en aplicació de la Llei de Recuperació Agrícola del 3 de maig.¹³⁶ A partir de l'escassa informació que aporten aquests documents, sabem que les tasques desenvolupades per la comissió van ser, fonamentalment, assegurar la temporada agrícola en el moment de màxima activitat i “superar” les possibles restes de l'obra revolucionària.

Així, en la primera reunió s'acordà fer una investigació especial en les finques de Raïmat, Sucs i Suquets donada la seva importància, per la qual cosa els membres de la Comissió havien de visitar-les el 9 de juny. Sembla que la missió va ser resolta ràpidament ja que en la visita *encontraron al frente de las mismas a sus respectivos dueños, por lo que dio la Comisión por terminado su cometido respecto de las mismas.*¹³⁷ També s'inclouïa entre les tasques de la Comissió la recuperació de béns agrícoles abandonats —adobs o maquinària per exemple. En una ocasió encarregà al cap provincial agrari de la CNS que retirés de l'estació del ferrocarril uns vagons amb adob mineral que podien ser saquejats. Abans de facilitar-lo als pagesos de l'horta, a un preu de quaranta pessetes els cent quilos, calia haver fet un inventari per controlar els productes. El 10 per cent de l'adob va ser assignat al Sindicat.¹³⁸

Els primers integrants de la Comissió van ser l'alcalde, en qualitat de president, i el secretari municipal en representació de l'ajuntament. Per la seva banda, Falange va designar a Pedro Martín Bertrán, com a representant del sector agrari hi havia Martín Merola Jou i José Aixut Boixadera com a pràctic. A més, el regidor Joan Llavaneras actuava a la Comissió com a assessor de l'alcalde per la seva professió i coneixement del medi rural lleidatà.

El cap del Servei de Recuperació Agrícola, era un enginyer que residia a Saragossa, i a ell se li va haver de comunicar l'acte de constitució de la comissió lleidatana. En aquells moments la comissió no tenia massa clar quin havia de ser el seu funcionament, pel que restava a l'espera de les instruccions de l'enginyer.

---

¹³⁶ Per fer conèixer a la població camperola les obligacions que els hi imposava la Llei de Recuperació Agrícola, la primera mesura adoptada per la Comissió va ser la publicació d'un ban amb l'articulat de la llei, que seria penjat en els punts estratègics de la ciutat i repartit entre els pagesos. Algunes dades sobre l'actuació del Servei de Recuperació Agrícola i la desastrosa política agrària franquista a Carlos BARCIELA, “Introducción. Los costes del franquismo en el sector agrario: la ruptura del proceso de transformaciones”.

¹³⁷ Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 11 de juny de 1938 (AML).

¹³⁸ Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 17 de juny de 1938 (AML).

El nou organisme havia d'assumir les funcions que fins aquell moment havia desenvolupat l'Oficina Provincial de Recuperació Agrícola, servei que formava part de l'organigrama del govern civil i que estava encapçalat per Buenaventura Frígola. Com a cap de l'oficina que havia d'executar les feines encomanades per la Comissió, es va nomenar a Serafín González Castanera, que ja havia tingut tasques similars en el servei anterior.¹³⁹

Tot i que la Comissió ja havia realitzat alguna activitat, com les anteriorment descrites, Serafín González exposà en la reunió del dia 17 de juny les serioses dificultats existents per aplicar la llei ja que no hi havia cap reglament publicat i l'enginyer de Saragossa encara no els hi havia donat cap indicació. La deficiència se solucionà després d'una entrevista entre el president i el secretari de la Comissió i el cap del Servei de Recuperació Agrícola, qui els hi facilità el reglament que havien de seguir. També se li va sol·licitar a l'enginyer un camió i un cotxe per poder desenvolupar adequadament les tasques encomanades. De manera resumida, el reglament s'articulava en deu punts¹⁴⁰

1. La Comissió no havia d'intervenir quan el propietari de la finca estigués en la zona franquista i el conreador desaparegut
2. Si la finca havia estat conreada per una col·lectivitat, el propietari podia collir amb l'obligació de declarar la producció davant la Comissió. Al propietari se li concediria el 60% de la collita, mentre que el 40% restant havia de reservar-se per a la Comissió.
3. La Comissió tampoc intervindria si el propietari no estava present però sí el conreador
4. Si el propietari i el conreador es trobaven en zona republicana, la Comissió s'encarregaria de contractar algú per collir i de nomenar un administrador¹⁴¹
5. En el cas que el propietari i el conreador estiguessin absents, la collita s'havia de concedir als familiars que poguessin justificar la seva representació legal. Si no la justificaven, se'ls hi podia adjudicar el conreu amb un contracte
6. El tant per cent de la collita corresponent a la Comissió s'anotaria en el compte corrent de cada finca i es dipositaria en els magatzems de la Comissió
7. La Comissió podia vendre els productes que li corresponien amb tota llibertat, ingressant l'import en el compte del Banc d'Espanya a nom del Servei de Recuperació Agrícola
8. La Comissió no intervindria en els deutes anteriors existents entre el propietari i el conreador
9. L'adob mineral en possessió de la Comissió havia de ser facilitat als conreadors a través dels Sindicats segons el preu fixat legalment

¹³⁹ Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 11 de juny de 1938 (AML).

¹⁴⁰ Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 21 de juny de 1938 (AML).

¹⁴¹ La Comissió decidí arrendar a una altra persona un hort que Octavi Pereña tenia a la carretera de Torrefarrera. En una altra ocasió, va considerar com a camps abandonats les finques d'un cec, per poder intervenir en la collita. Actes de la Comissió Dipositària Municipal corresponents als dies 7 i 12 de juliol de 1938 (AML).

10. La Comissió també havia de dirigir-se a les entitats i organismes que tinguessin béns agrícoles abandonats pels seus propietaris perquè els hi lliuessin, o bé un resguard si els necessitaven per a les seves finques

L'enginyer també havia autoritzat la Comissió perquè contractés el personal indispensable i per fer les despeses més necessàries. Així, el 30 de juny se sol·licità al cap de Recuperació Agrícola de la Zona d'Aragó que enviés una trentena de jornalers per dedicar-los a la sega durant una setmana amb una jornal de catorze pessetes.

A partir d'aquest moment es realitzaren tota una sèrie de confiscacions amb l'objectiu d'intentar retornar a la "normalitat". Com tres-centes quarteres d'olives de la Societat de Rabassaires de Lleida (sic) per ser mòltes immediatament, o dues màquines trilladores, *que existen en esta ciudad*, per les feines de la propera campanya. També es va donar l'ordre de requisar tot el bestiar abandonat o detentat per qui no fos el seu legítim propietari, *abonando a los tenedores de buena fe lo que fijen los peritos designados al efecto por la Comisión*. Per poder emmagatzemar els productes i el bestiar confiscats, la Comissió decidí l'arrendament d'uns locals dels hereus de Pio Coll al carrer Príncep de Viana.¹⁴²

Però l'existència d'organismes com aquesta comissió que actuava segons una normativa oficial, no vol dir que totes les accions destinades a recuperar-se dels efectes de la revolució al camp es fessin dins d'un marc legal. Sovint podien tenir un clar component d'ajustament de comptes. La localitat de Maials (el Segrià) havia estat ocupada el Nadal de 1938. A començaments de febrer els fills d'un propietari local, que tenia un molí d'oli elèctric al poble i diverses propietats, van iniciar la tasca de recuperar el que la família havia perdut en temps de guerra i de revolució, quan la vida familiar no havia estat gaire fàcil. El pare va ser condemnat a 30 anys pel tribunal popular —el fiscal havia demanat la pena de mort al considerar-lo d'extrema dreta—, la mare i una filla havien mort —segons argumenten pels disgustos de la revolució— i les seves propietats havien estat col·lectivitzades. Davant de tantes desgràcies la solució adoptada, a manera de venjança, va ser requisar cereals i eines de diferents veïns del poble argumentant

---

¹⁴² Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 30 de juny de 1938 (AML).

que ells estaven en la misèria mentre que els que havien explotat les seves terres tenien uns recursos acumulats importants.

El curiós del cas és que els requisats denunciaren el cas davant de la guàrdia civil. En les seves declaracions no negaren haver format part de la col·lectivitat i explicaren que les collites emmagatzemades potser sí que procedien de les terres d'aquella família però que eren fruit del seu treball. I més curiós encara resulta que la guàrdia civil en fes cas i detingués al pare i els fills. Malauradament aquest és un altre cas del que desconeixem la solució. Només sabem que el pare i un dels fills, juntament amb tres veïns més, van tornar a ser detinguts i ingressats a la presó provincial per un cas d'estraperlo.¹⁴³

6.4.2 UN MAL MOMENT PER A LA LLEIDA BOTIGUERA

Com no podia ser d'una altra manera, la vida sota el front va tenir serioses conseqüències per al malmès comerç. Havia de patir unes comunicacions molt precàries, la ja repetida fugida de gran part de la població i, com la resta de sectors econòmics i socials de la ciutat, les destruccions provocades per la guerra. Tot i això, les autoritats van apressar-se a intentar donar a la premsa una imatge de normalitat.

El governador civil es va encarregar de fer saber a tots els comerciants d'articles de primera necessitat —especialment fleques i carboneries— que havien d'obrir els seus establiments. Els ciutadans i les autoritats, afegia, estaven obligats a intentar recuperar la normalitat. A més els hi prometia el recolzament necessari per superar tots els obstacles d'aquells moments, que no eren pocs.¹⁴⁴ Per la seva banda, el delegat d'Ordre Públic també va intentar conscienciar als propietaris de comerços i indústries perquè procuressin, encara que no hi hagués una activitat normal, *hacer un esfuerzo económico en bien de España y sostener a su dependencia*. Amb el to propi de l'època, concloïa afirmant que la pàtria necessitava sacrificis i que li evitessin problemes. Fins i tot arribà a dir que la

¹⁴³ Fons del GC (AHPL) expt. 15 llig. 81.

¹⁴⁴ *Hoja Informativa*, núm. 3, 30/VII/38, pàg. 2.

proximitat del front no justificava el tancament de comerços, ni els preus abusius. Els lleidatans *se deben convencer que estamos en un régimen nuevo* i, si no ho feien així s'haurien de pagar sancions, encara que al delegat li dolgués segons les seves paraules a la premsa.¹⁴⁵

La realitat, però, és que molts comerços, de la mateixa manera que els habitatges, corrien perill de ser assaltats pel seu estat de destrucció o d'abandonament. El 10 de juliol el capità d'assalt comunicava al delegat que les portes de dues merceries del carrer Major havien estat violentades. Els propietaris de les dues botigues estaven en zona franquista però encara no havien pogut retornar a Lleida. Davant de la possibilitat de saqueigs el capità considerava convenient que es fes càrrec de les existències la Junta d'Intervenció de Béns Abandonats.¹⁴⁶

L'estat de la ciutat era en general tan desastrós que en alguns casos es feia difícil assegurar amb certesa quan s'havien realitzat els assalts. Així, el propietari d'una botiga de material fotogràfic, perfumeria i adrogueria del carrer Major, denunciava un robatori en el seu establiment a mitjans de juny de 1938. Tanmateix, després de la inspecció ocular els agents d'assalt van concloure que

*(...) aunque todo estaba revuelto, nada indicaba que hubiera sido reciente el robo, y como por otra parte, y tengo establecido un servicio fijo en las inmediaciones, me inclino a creer que el hecho se realizó con anterioridad, no habiéndolo advertido el dueño hasta ahora.*¹⁴⁷

Una bona visió de l'estat en què es trobaven els establiments comercials de la ciutat durant els mesos de front és una relació de botigues, farmàcies, bancs, etc. de l'actual Eix Comercial de Lleida —carrers Sant Antoni, Major, Porxos Alts, Porxos Baixos, plaça Constitució, carrer Pilota, plaça la Sal i carrer del Carme—, elaborada pel Cos d'Investigació i Vigilància de la Comissaria a primers d'agost del 1938. L'objectiu d'aquesta llista era donar a conèixer a les autoritats quins establiments de la principal via de la ciutat estaven oberts i quins tancats, així com si el seu propietari estava localitzat o en parador desconegut.¹⁴⁸ A la llista es comptabilitzen un total de dos-cents comerços (vegeu Apèndix 2), dels quals només

¹⁴⁵ *Hoja Informativa*, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3 i núm. 10, 7/VIII/38, pàg. 2.

¹⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 4.

¹⁴⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 7.

¹⁴⁸ La troballa d'aquesta llista, entre els papers de la delegació d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 3 llig. 107), és una bona prova de l'estat en que es trobava aquest fons documental en el moment en què vaig treballar-lo. La relació de comerços es troba en un expedient destinat a conservar documentació relacionada amb la presó provincial de Lleida.

vuitanta estaven oberts. Pel que fa a la pràctica totalitat dels cent vint comerços tancats, sempre segons la llista, el propietari estava absent.

Els propietaris dels establiments comercials, com els d'habitatges, van topat també amb tota una sèrie de dificultats quan intentaren recuperar els negocis que havien perdut per la revolució o abandonat amb l'arribada del front. El 20 d'octubre l'inspector en cap de la policia comunicava al delegat d'Ordre Públic que el legítim propietari, segons les autoritats, del comerç del número 61 del carrer Major es disposava a efectuar la seva recuperació. Prèviament, en un procés controlat per funcionaris de la Comissaria, s'havia inventariat tot el que hi havia al local. El problema es presentà perquè una dona tenia l'establiment ocupat *indebidamente*. Dies després, el propietari presentava una denúncia contra la dona per resistència a lliurar-li les claus del local. Es negava a abandonar-lo argumentant que ella n'era l'autèntica propietària. La resistència s'agreujà quan es va presentar un agent per fer-la fora i la dona el va insultar i tractar despectivament. Aquesta actitud li reportà una multa de vint-i-cinc pessetes per part del delegat.¹⁴⁹

No podem oblidar tampoc les conseqüències patides exclusivament pels derrotats en la guerra, que havien de veure en diverses ocasions com els seus béns canviaven de mans. El departament municipal d'Hisenda va decidir la rescissió del contracte d'arrendament del bar del costat dret de l'Arc del Pont en virtut de l'actuació política durant la guerra de l'arrendatari, el qual, a més, es trobava en zona republicana. Seria llogat a un regidor d'aquells moments per ampliar la seva farmàcia. No va tenir millor sort el propietari d'una merceria del carrer Magdalena que havia fugit de Lleida. Fou considerat com a significat extremista i, per tant, l'autoritat militar disposà que les existències de la botiga fossin "recollides" per la Junta d'Incautació de Béns Abandonats.¹⁵⁰

L'ajuntament es va encarregar de reglamentar aquest comerç que intentava superar les dificultats del moment. La primera mesura detectada en les actes municipals estava destinada, precisament, a posar ordre en situacions similars a les anteriorment descrites. Es va disposar que els comerciants que tinguessin en

---

¹⁴⁹ La *gravetat* del desacatament es pot comprovar en l'informe de la policia. Segons aquest document, *una vez en la Comisaría, se le ofreció asiento, (a la dona) rehusándole malhumorada* (Fons del GC —AHPL— expt. 18 llig. 42)

¹⁵⁰ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML) i Fons del GC (AHPL) expt. 47 i 52 llig. 4.

usdefruit establiments de persones encara en zona *roja*, paguessin l'arbitri d'obertura. L'impost els hi seria retornat si en un any l'antic propietari recuperava el comerç.¹⁵¹

I és que, com s'explica en l'apartat corresponent, una de les necessitats més immediates del nou consistori municipal era intentar aconseguir recursos monetaris per superar la seva precària situació econòmica. El lamentable estat dels comptes municipals quedava evidenciat en la decisió de carregar en un deu per cent el preu dels productes de primera necessitat que es venien per compte de l'ajuntament — com el carbó o el pa, per exemple— per gratificar al personal *que presta su cooperación y auxilio* al mercat del Pla.¹⁵²

En la mateixa línia cal situar una moció del departament de governació per prohibir la venda ambulat de fruites, verdures i hortalisses, ja que la venda a la via pública no estava sotmesa a cap tributació. La venda d'aquests productes només seria possible dins del Mercat del Pla, sent l'ajuntament l'encarregat d'arrendar les parades de dit mercat. La moció reconeixia que l'ajuntament necessitava majors ingressos, però també deia que

*(...) cesará el espectáculo, nada edificante, de la reventa en la calle. Se evitarán escándalos y abusos incalificables y la vigilancia y inspección, en lo económico y en lo sanitario, podrá ejercitarse cumplidamente.*¹⁵³

Les forces afectes a la delegació d'Ordre Públic van haver de tramitar diversos expedients per sancionar la venda de diferents productes sense la corresponent autorització. En bona part dels casos aquesta irregularitat es produïa perquè el comerciant tenia la seva botiga destrossada i havia de fer els seus negocis en altres llocs. Un altre motiu habitual per vendre sense tenir permís era la dubtosa procedència de la mercaderia.

La necessitat de vigilar acuradament algunes de les més elementals mesures higièniques es feia especialment necessària en la matança d'animals per al consum de carn. Les forces d'ocupació utilitzaven la fàbrica de paper de Roselló com a escorxador de la Intendència Militar i abocaven incontroladament les restes dels animals sacrificats al canal de Pinyana. La situació devia ser prou greu perquè

---

¹⁵¹ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 22 de juny de 1938 (AML).

¹⁵² Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

¹⁵³ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 2 de desembre de 1938 (AML).

l'ajuntament s'adrecés al governador militar per demanar-li que corregís l'abús. Hem trobat també algunes multes per matances clandestines de bestiar.¹⁵⁴

L'històric mercat del Pla va ser l'únic en funcionament durant aquells mesos, ja que, com va valorar el mateix ajuntament després que uns veïns sol·licitessin la reobertura del mercat de Magdalena, carrer Pi i Margall, el nivell de consum d'una ciutat amb la població delmada quedava prou cobert amb un únic mercat.¹⁵⁵ El 12 d'abril es va designar com a director del mercat del Pla, i del servei municipal de proveïments, a Ramon Vilalta que també seria regidor del primer ajuntament. Per a poder incrementar les activitats de dit mercat, el 22 de juny es decidia l'acceleració de les obres de reparació i reconstrucció de les parades afectades per les destruccions de la guerra, així com concedir, en la mateixa data, la primera parada destinada a la venda de carn. Tot i això, un cop ja entrats en l'any següent, un ofici de l'administrador de mercats municipals reclamava la necessitat de *un sin fin de puestos de venta de toda clase de artículos de consumo* al Pla.¹⁵⁶

Pel que fa al funcionament del comerç, en un altre lloc apuntem que es detectaven unes actituds que podríem entendre com a resistents en la negativa d'alguns comerciants a servir a militars. Aquestes no van ser, però, les úniques irregularitats denunciades. En un moment en què els preus estaven controlats, tenim localitzats diversos casos de militars i de falangistes que acusaren a propietaris de bars i de cafès de posar preus abusius i de no tenir exposada l'obligatòria llista de preus autoritzada.

Un tipus d'establiments que resultaven molt importants, quan una bona part de la població que vivia a la ciutat no era autòctona, van ser els hotels i els menjadors. Podem conèixer la seva situació, en un moment concret de l'etapa del front, gràcies a un informe que el comissari en cap de la policia adreçà al delegat d'Ordre Públic i al governador civil el 7 de desembre de 1938. En aquest document es relaciona l'estat dels hotels i fondes de Lleida¹⁵⁷

HOTELS I FONDES	Habitacions	Llits	Hostes fixos	Llits disponibles
-----------------	-------------	-------	--------------	-------------------

¹⁵⁴ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 26 d'abril de 1938 (AML). Com a mínim es van imposar tres multes de 107'70, 41 '20 i 35 pessetes per l'ajuntament el 12 d'agost.

¹⁵⁵ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 10 de maig de 1938 (AML). La decisió d'obrir el de Magdalena no es va prendre fins el 25 de gener de 1939.

¹⁵⁶ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

¹⁵⁷ Com en el cas dels comerços, la relació d'hotels i de fondes també es conserva en el mateix expedient de la delegació d'Ordre Públic dedicat a la presó de Lleida (Fons del GC —AHPL— expt. 3 llig. 107).

HOTELS I FONDES	Habitacions	Llits	Hostes fixos	Llits disponibles
Hotel Mundial	37	41	22	9
Hostal del Sol	22	22		16 (8 sense roba)
Pensió Abella (Major, 71)	16	24	4	17
Pensió Jové (Tallada, 2)	5	13		2
Monumental Pensió (Pl. de Mossèn Cinto)	11	11	6	5
Hotel Moderno (Pl. Berenguer IV)	26	26	8	15
Hotel Peninsular (Pl. Berenguer IV)	8	10		10
TOTALS	125	147	40	74

Adjunta a la relació, una nota manuscrita diu: *Existe el Hotel Europa que se encuentra en condiciones de habitar pero que su propietario se encuentra actualmente en Zaragoza y tiene cerrado el establecimiento.* Més una altra il·legible que fa referència a l'Hotel España.

6.4.3 SEXE, TROPES I OCUPACIÓ

Per tancar aquest apartat, comentarem un darrer tipus de negoci, sobre el qual hi ha força informació en el fons documental de la delegació d'Ordre Públic i que es mostra molt actiu en una ciutat on la presència de la força militar era tan important. Ens estem referint a la prostitució. Un negoci que no estava en absolut restringit per les autoritats, ans controlat tan administrativament com sanitariament.¹⁵⁸

Dels diversos expedients que donen una idea del control al qual al·ludim, n'hem triat un dels primers dies de febrer de 1939 que resulta força complet.¹⁵⁹ La senyora que pretenia regentar un negoci de prostitució va haver de presentar la corresponent instància al govern civil per sol·licitar l'obertura del bordell, en aquest

¹⁵⁸ Entre les causes incoades per l'Audiència Provincial de Lleida durant la postguerra els delictes contra la moral i els bons costums, inclosos els relacionats amb la prostitució i l'escàndol públic, no començaren a ser numèricament significatius fins a la segona meitat dels anys quaranta i especialment en la dècada següent —la prostitució no s'aboleix fins l'any 1956. D'aquesta constatació la professora Conxita MIR conclou que durant els seus primers anys la dictadura estava més preocupada per la consolidació de la victòria i per la repressió de les qüestions polítiques, mentre que més tard es pogué dedicar a l'actualització legislativa en funció dels seus valors morals (*Vivir es sobreviure*, pàg. 27).

¹⁵⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 72.

cas al número 22 del carrer San Cristóbal. Posteriorment, el governador encarregava al delegat d'Ordre Públic una investigació que havia de servir per justificar o denegar l'autorització.

A partir d'aquell moment, s'havien d'elaborar dos tipus d'informes, policíacs i mèdics —tots dos positius en l'expedient triat. El comissari en cap de la policia havia de donar notícia del passat polític i social de la sol·licitant, la qual resultà ser

(...) persona de buena conducta y antecedentes político-sociales, siendo adicta a nuestro Glorioso Movimiento Nacional, haciendo constar que la casa que solicita la interesada, ha estado abierta también, como de lenocinio hasta hace unos ocho días en que su dueña la dejó para pasarse a otra en la misma calle, estando las casas laterales de derecha e izquierda, y las tres de enfrente dedicadas a la prostitución, procediendo por tanto, a juicio del que suscribe, acceder a lo solicitado; V.I. no obstante, con superior criterio resolverá lo que estime oportuno.

Per la seva banda, el metge encarregat del Servei d'Higiene havia de valorar les possibilitats d'ús de l'edifici,

(...) dicha casa reúne las condiciones higiénicas necesarias para el uso a que se destina.

Amb aquestes dades, el delegat informà al governador que no existien inconvenients per l'obertura al públic del bordell. Així es féu a primers de març, tot i que just un mes més tard el governador notificava la clausura del local. L'expedient no informa de les raons del tancament, però cal pensar que la mobilitat d'aquests negocis devia ser bastant important.

No sempre, però, l'establiment d'un bordell seguia uns procediments tan clars (sol·licitud oficial, informes policíacs i mèdics, etc.), sinó que es feia per uns mecanismes menys clars. El 10 d'octubre una prostituta alabesa amb residència accidental a Lleida, denunciava un parell de legionaris per robatori, els quals foren detinguts el mateix dia amb uns paquets de roba, calçat i begudes. Declararen que havien agafat aquells objectes com a revenja *porque estando con unas mujeres llegaron unos oficiales y se marcharon con estos dejándolos a ellos solos*. Fins aquí el cas no passaria d'una simple reacció a una "ofensa" i d'un robatori més entre els molts que diàriament es realitzaven. Les investigacions, però, es giraren contra el propietari de l'edifici. En la seva denúncia, la prostituta havia explicat que ella i les seves companyes ocupaven el pis des del dia anterior després d'arribar a un acord amb el propietari, el qual, suposadament, tenia autorització del govern civil per

disposar del pis. Pel dit acord havien de lliurar al propietari una part dels beneficis obtinguts.

El propietari declarà que tenia autorització per a regentar el bar dels baixos de l'edifici, i que com li sobrava un pis va decidir cedir-lo per organitzar una casa de prostitució a canvi de les despeses de llum. No es va preocupar en saber si les prostitutes tenien permís per treballar, ni si el tenien les que l'havien exercit amb anterioritat, quan el negoci era d'un moro. A ell només l'interessava vendre una partida de licors que li havien enviat des de Cadis —unes botelles d'aquesta partida eren les que havien robat els legionaris— i per aquest motiu va negociar directament amb el magrebí el traspàs del bar. Per tenir un bar i una casa de prostitució sense autorització el delegat d'Ordre Públic l'imposà una multa de 250 pessetes, un mes de presó i desterrament. Al sortir del centre penitenciari va traslladar-se a Osca.¹⁶⁰

Resulta interessant, al desenvolupar aquesta qüestió de la prostitució, que en un moment com el que estem retratant, en el qual els valors oficials, i únics, eren els del catolicisme més reaccionari, una dona dedicada a la prostitució pogués ser conceptualment per les autoritats com una persona *que lleva al parecer buena conducta*.¹⁶¹ Tanmateix, no hem d'interpretar aquesta permissivitat oficial amb l'ofici, que segurament era vist com un mal necessari, amb una moral sexual avançada. Un parell d'informacions sobre dues dones ho tornen tot “al seu lloc”. Contra una noia de Puigverd, que havia estat membre destacada de les Joventuts Llibertàries locals, es diu el 1940 que a més de marxista havia estat defensora *del amor libre, practicar el desnudismo y otras mil marranerías*.

En una altra ocasió, les víctimes van ser dues dones naturals de la província de Múrcia, que vivien en un mateix habitatge de la ciutat de Lleida. En els dos casos es parla de bona conducta durant la guerra, tot i tenir simpaties esquerranes, però després de l'ocupació es dedicaren a organitzar, segons els informes policíacs, festes escandaloses al seu domicili del carrer Acadèmia. Especialment dura és l'acusació contra una d'elles, esposa d'un guàrdia civil considerat marxista i mare de família, perquè

---

¹⁶⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 61, 63 i 64 llig. 21

¹⁶¹ L'afirmació forma part d'un informe elaborat per autoritzar l'obertura d'un altre bordell. En aquell cas, novembre del 1938, també es considerà favorablement que la casa es trobés *en lugar bastante discreto* i que des de feia anys el local del carrer Padre Rufes (sic) es dediqués a la prostitució (Fons del GC —AHPL— expt. 32 llig. 37).

(...) *su conducta tanto moral, pública como privada, ha sido pésima, pues recibía en su domicilio sin ningún miramiento ni pudor, a cuantos hombres acudían con fines deshonestos, armándose en su piso grandes juergas y borracheras, no ocultando su proceder ante sus hijos, alguno de los cuales le recriminó alguna vez llamándola beoda y prostituta, dando con su mal ejemplo y completo abandono, pésima educación a sus hijos, el mayor de unos 13 años.*

A finals de 1938, i per ordre del delegat d'Ordre Públic, ambdues dones van ser desterrades a Valladolid.¹⁶²

La mala influència exercida sobre els fills era un possible argument a utilitzar per castigar els pares. Tres menors, veïns de Lleida, van ser detinguts a la Portella (Segrià) per viatjar sense el necessari salconduit en un moment en què els voltants de la població estaven sent bombardejats per l'aviació republicana. Al ser escorcollats els hi van trobar uns fulls de contingut pornogràfic escrits en català. El jutge militar que va investigar el cas no va considerar oportú sancionar als nois, però sí als pares per la seva irresponsabilitat en l'educació moral dels fills. El delegat d'Ordre Públic en va exculpar a un en funció dels seus antecedents, va sancionar a un altre amb 250 pessetes i amb 1.000 al tercer *tanto como responsable de la educación social de su hijo, como por sus propios antecedentes políticos*.¹⁶³

El delegat ja havia demanat, des de les pàgines de la premsa local, que es lliuressin els llibres de propaganda roja i pornogràfics —tot devia ser el mateix— o que se'n denunciés la possessió. Tenir material susceptible de rebre aquests qualificatius no va ajudar gaire a l'encarregat d'una tintoreria denunciat el gener de 1939 per un veí que l'acusava d'*extremisme polític*. A l'escorcollar el seu domicili es va trobar una col·lecció gairebé completa de la revista *Pentalfa*, definida com *de carácter desnudista y pornográfico*, a més de *varios folletos y programas de propaganda desnudista*. Se l'acusava d'haver estat representant a Lleida de la revista, en realitat naturista i no pornogràfica, impulsada per l'italià instal·lat a Barcelona Nicolau Capo. També se li trobaren alguns llibres sospitosos, com *La*

¹⁶² El cas de la noia de Puigverd al fons del GC (AHPL) expt. 86 llig. 188. I el de les dues dones acusades de conducta escandalosa, que havien estat denunciades per tres veïns del mateix carrer, també al fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 37 i expt.91 llig. 3. La intervenció de la justícia com a reguladora de la vida íntima dels ciutadans més desprotegits —moral privada, opcions sexuals, assetjament i agressions sexuals, vida familiar, avortament, etc.— s'estudia a Conxita MIR, "Justicia civil y control moral de la población marginal en el franquismo de posguerra".

¹⁶³ Fons del GC (AHPL) expt. 41-43 llig. 30.

República de Plató, *Així parlava Zaratrusta* de Nietzsche i *La Mare* de Gorki entre altres.¹⁶⁴

Amb tots aquests antecedents, i retornant a la prostitució, resulta lògic que no tothom veiés amb bons ulls aquella ocupació, ni tampoc la concentració de bordells en uns punts concrets. Tot i que normalment, com en el cas descrit anteriorment, jugava a favor d'una sol·licitud que l'edifici estigués en una zona dedicada majoritàriament al mateix negoci.¹⁶⁵ Un grup de veïns del carrer Carnisseries van fer arribar al governador civil una denúncia perquè en tots els pisos de la finca número 11 s'exercia la prostitució. El 14 d'agost s'ordenava el tancament del local, pel que la mestressa i les seves dues *pupil·les* —una tercera estava ingressada en un hospital— es van traslladar a viure en un bar del carrer Caldereries. L'informe de l'agent de la delegació d'Ordre Públic, a partir de la declaració de la propietària del negoci, explica bé com funcionaven les coses en la Lleida de 1938

La dueña del negocio de referencia carece de autorización para la explotación del mismo, habiendo manifestado (...) que hace unos quince días al llegar a esta ciudad (era filla de Palència) se presentó en una dependencia del Gobierno Civil interesando le fuera facilitada alguna vivienda abandonada para instalar en ella el negocio aludido, habiendo sido facilitada la llave del inmueble anteriormente mencionado, como asimismo autorización verbal por parte de un señor que se hallaba en aquella dependencia para la explotación de la mencionada industria.

Un cop fou desallotjat l'edifici de prostitutes, es va elaborar un inventari de tots els mobles trobats als diferents pisos. Els agents van deduir que la majoria dels objectes provenien d'edificis propers abandonats que la dona havia traslladat al bordell sense autorització. Tots els mobles van ser concentrats en un dels pisos, lliurant la clau al delegat d'Ordre Públic.¹⁶⁶

El control sanitari exercit per les autoritats queda ben palès en diversos casos de prostitutes detingudes i sancionades amb l'obligació de deixar de treballar per

¹⁶⁴ *Hoja Informativa*, núm. 23, 23/VIII/38, pàg. 2 i fons del GC (AHPL) expt. 50 llig. 47. Els agents del SIPM, organisme receptor de la denúncia, que investigaren el tintorer van concloure que era un gran activista de les seves idees irreligioses i polítiques (havia passat per JRLI i pel PSUC). Tot i la precària situació econòmica en què quedava la seva família i que el SIPM disposà la seva llibertat al constar-ho, el delegat d'Ordre Públic mantingué la presó i trameté les diligències practicades a l'auditoria de guerra. Pel que fa a la revista *Pentalfa*, cal dir que es tracta d'una publicació barcelonina dels anys trenta en la que efectivament apareixien nus, però no de caràcter pornogràfic. Nicolau Capo era un defensor del nudisme, de la medicina natural i del vegetarianisme i totes aquestes pràctiques eren les que defensava *Pentalfa*.

¹⁶⁵ En un expedient de l'abril de 1939 per obrir un bordell al número 21 del carrer del Seminari, els veïns de les cases del costat i del davant no posaren cap objecció *ya que en la mencionada calle, todas las casas están dedicadas a la prostitución* (Fons del GC —AHPL— expt. 62 llig. 93. Aquest expedient conserva gran quantitat d'informació referida a la prostitució, encara que principalment de 1939).

¹⁶⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 28 llig. 9.

tenir alguna infecció o malaltia venèria. Quan les noves autoritats franquistes portaven només dues setmanes de gestió, el delegat d'Ordre Públic va ordenar, a instàncies del comandant en cap de Sanitat, l'evacuació de dues prostitutes, una d'elles d'origen magrebí, *por padecer enfermedades cuya difusión es peligrosa para la salud*. Segons l'expedient, la mestressa de les dues prostitutes, també d'origen magrebí, va ser la responsable de preparar el seu trasllat en una ambulància a l'hospital antiveneri de Saragossa.¹⁶⁷

Per motius similars, també podien imposar-se sancions econòmiques, com fou el cas d'una multa de cinquanta pessetes a una dona per *ausentarse de su residencia casa -prostitución- sin la debida licencia y eludir reconocimiento médico*. I fins i tot penes de presó. Una prostituta alabesa, resident a Lleida, va ser condemnada amb 15 dies de presó perquè després d'haver estat donada de baixa pel metge, *se la sorprendió cohabitando con un individuo*. La seva defensa es prou curiosa, ja que declarà que *se quedó para arreglar la ropa, y ante la testarudez de un individuo se marchó con él*.¹⁶⁸

La majoria d'expedients del fons d'Ordre Públic que aborden qüestions relatives a la prostitució fan referència a pisos i tracten els diferents problemes sense entrar en detalls massa escabrosos, el que pot donar una certa imatge de normalitat en l'exercici de la prostitució. Tanmateix, l'informe elaborat posteriorment a una detenció realitzada el juliol de 1939 ens permet imaginar la sordidesa d'aquest món en una ciutat ocupada i en runes. A les quatre de la matinada va ser detinguda una dona

(...) en la calle Mayor, por haber sido sorprendida en un solar de una casa derribada de la mencionada calle, ejerciendo la prostitución con un grupo de soldados, a los que según manifestación propia, cobraba una peseta por cada ocupación. Conducida al Dispensario Antivenéreo y según certificado que se acompaña fue asistida de sarna y del aparato genito urinario de un flujo profuso y espeso con erosiones en la vulva vagina y cuello del útero, siendo todo de carácter contagioso, debiendo ser hospitalizada.

*Lo que me permito significar a V.E. (gobernador civil) por si se digna dar las órdenes pertinentes al objeto de que sea cumplimentada la orden de hospitalización; haciendo constar que la detenida se encuentra en el calabozo de esta Comisaría a su disposición.*¹⁶⁹

La prostituta, de quaranta-quatre anys i amb el domicili fixat en un edifici en runes del carrer Borràs, va quedar a disposició del governador civil en els calabossos

¹⁶⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 8.

¹⁶⁸ Sancions imposades pel delegat d'Ordre Públic el 19 i el 20 de setembre (Fons del GC —AHPL— expt. 25 llig. 27 i expt. 63 llig. 21)

¹⁶⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 62 llig. 93.

de la comissaria, fins que el diputat gestor Luis Alonso de Olarte va ordenar la seva hospitalització al Provincial (Casa de Misericòrdia).

Tot i que a través d'aquests exemples sembli que les autoritats exercien un estricte control sobre el món de la prostitució, altres casos ens expliquen que algunes de les sancions no devien ser totalment efectives. Ens mostren algunes esclatxes en el ferm control sobre la societat. Una nit d'octubre van ser detinguts un legionari, una prostituta i la mestressa del bordell. Les dues dones havien denunciat el soldat per destrosses en el bordell després d'haver-se negat a pagar els serveis rebuts. En l'interrogatori efectuat en la delegació d'Ordre Públic es va escatir que la prostituta estava *contaminada* i que el militar ho sabia. Aquest i la mestressa van ser alliberats, però la prostituta quedà a disposició del delegat. La decisió d'aquest fou expulsar-la de la ciutat i sancionar la mestressa amb una multa de cent pessetes. A més s'informà del cas al cap de la Bandera a la qual pertanyia el soldat, per si considerava convenient sancionar-lo.

Pels volts del dia de Nadal sabem, i també ho sabien les autoritats competents, que la mateixa prostituta a la que dos mesos abans s'havia expulsat de Lleida, continuava vivint al mateix carrer —Caldereries— ja que fou sancionada amb una multa per una altra qüestió. I fou novament sancionada un parell de setmanes després. El setembre de 1940 també estava a la ciutat perquè denuncià que li havien robat el coll de pell d'un abric.¹⁷⁰

La darrera situació descrita també treu a la llum, com no podia ser d'una altra manera, els múltiples conflictes que es generaren entre les prostitutes i els seus principals clients, els soldats. Els fragments d'un informe, reproduïts a continuació, que el 10 de novembre de 1938 va enviar el delegat d'Ordre Públic al comandant militar, en donen un fidel testimoni de l'actitud d'alguns representants de les forces d'ocupació en vers les prostitutes. Actitud que, de fet, no era massa diferent a la mantinguda en relació a la resta de la població

Los servicios de vigilancia en el interior de la población, me dan cuenta de que sobre la una de la madrugada, se presentaron el Capitán y dos Tenientes de la 4ª Compañía de la 4ª Bandera de la Legión en la casa de lenocinio sita en la Plaza del Seminario Viejo, número 25, llamando insistentemente para que se les abriera a pesar de la hora, y como se negara la dueña M.L.I., le amenazaron diciéndole que si no les abría lo harían ellos con bombas de mano, y al abrirles entonces, armaron un gran escándalo y maltrataron de obra a la citada mujer y a una joven pupila que con ella estaba, marchándose después.

---

¹⁷⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 34

Al poco rato llamaron a la patrulla de vigilancia de aquel sector, que era de la F.E., y mandaron a ésta que obligaran a abrir de nuevo dicha casa, poniendo como pretexto que en ella había rojos, y después de abrirles resultó que esto no era cierto, sino que decían a la dueña que se habían dejado allí olvidada una botella de manzanilla, cosa tampoco cierta, ya que su único objeto era el de volver a molestar a dichas mujeres, ante los lloros de las cuales se marcharon por fin dichos oficiales, después de decirles el Capitán que otro día volverían con la fusta.

También trataron despectivamente y sin la debida consideración a la patrulla de vigilancia de FE, a la que hicieron cuadrar y saludar a presencia de las repetidas mujeres.

La implicació de soldats, que sovint no seguien les normatives oficials, en el negoci de la prostitució és prou clara. Després de ser denunciat per dues prostitutes gallegues, un soldat marroquí va ingressar a la presó a disposició del delegat d'Ordre Públic. Les dues dones treballaven, amb autorització, en un parell de pisos del número 20 del carrer San Cristóbal. El detingut els hi havia llogat el pis i els hi cobrava cinc pessetes diàries a cadascuna, però a l'adonar-se les noies que ell no tenia cap despesa es negaren a continuar pagant. Com a represàlia el soldat els hi va prendre diversos objectes i les amenaçà *con echarlas a la calle, para traer a otras mujeres que le pagaran más, pues tiene lo que quiere con la policía, que no ha de meterse con él, porque también lo es él, según dice*. Arrodoniren la denúncia acusant al marroquí d'amagar a desertors en un altre pis de la mateixa finca. Tot i que negà les acusacions va ser sancionat amb mil pessetes de multa i dos mesos de presó *por explotar mujeres de vida airada y ocultar desertores*. Posteriorment seria traslladat al camp de concentració indígena de Saragossa.¹⁷¹

---

¹⁷¹ Fons del GC (AHPL) expt. 91 llig. 48

CAPÍTOL 7

BASTIMENT DEL PODER POLÍTIC EN LA LÍNIA DE FRONT

Després de l'ocupació la capital lleidatana s'integrava en la zona gestionada pel recentment creat govern de Burgos, presidit pel general Francisco Franco des de la seva fundació el 30 de gener. A nivell local, i sempre pensant en enfortir el poder central, el canvi de zona s'havia de traduir en l'edificació d'un nou entramat institucional i en el relleu del personal polític situat al seu capdavant. Encara que, com correspon a la construcció d'un estat en plena línia de combat i que després obtindria la seva legitimitat de la victòria militar, eren els caps de l'exèrcit els que durant 1938 tenien la darrera paraula —els comandaments militars, per exemple, rebien els informes polítics i socials sobre les noves autoritats locals que permetien o no la seva participació de les estructures de poder.¹ El fet que els militars també es dediquessin a la gestió va donar lloc a diversos enfrontaments amb els representants de les forces polítiques i socials que havien recolzat la sublevació.

Com bé ha explicat Martí Marín la refundació de l'administració pública a Catalunya des del mateix 1938 no fou simplement la recuperació d'anteriors formes estatals, ni una automàtica restauració de grups polítics tradicionalment dominants i eclipsats temporalment durant la República. Es tractava d'imposar una nova legalitat, de construir el que els mateixos vencedors denominaven nou

---

¹ Paloma Aguilar ha estudiat com el règim va fer sempre ostentació, encara que canviant la intensitat, de la victòria militar. La guerra es convertí en el mite fundacional del franquisme i la victòria en la seva primera font de legitimitat, tot i que a partir dels anys seixanta seria més important el recurs a una legitimitat d'exercici que posava l'èmfasi en la modernització de la societat gràcies al suposat èxit de la seva gestió (Paloma AGUILAR, *Memoria y olvido de la guerra civil española*, p. 61-86).

estat, sense permetre el col·lapse ni la provisionalitat institucional que caracteritzaven la zona republicana —ni, evidentment la competència entre models alternatius. El procés es pot estudiar perfectament a través de la configuració de les institucions de poder local on el principi representatiu era radicalment substituït pel principi jeràrquic.²

7.1 *QUE EN ESPAÑA EMPIEZA A AMANECER. ELS NOUS CENTRES DE PODER*

Diversos autors han sistematitzat el llistat dels principals càrrecs públics en la primera Lleida franquista.³ Com a comandant militar, després d'una breu etapa del comandant Voyer, trobem al coronel de la guàrdia civil Heraclio Hernández Malillos, que abans de la guerra havia estat cap de policia a Barcelona.⁴ El delegat d'Ordre Públic va ser el comandant Pedro Martínez García, mentre que el nou alcalde gestor fou el capità d'infanteria Valentín Martín Aguado.

El primer governador civil a Catalunya, després de la llei de derogació de l'Estatut d'Autonomia del 5 d'abril de 1938, va ser Luis G. Ventalló Vergés, tradicionalista de Terrassa i germà d'un republicà procedent del grup de L'Opinió.⁵ Ventalló havia estat un col·laborador directe d'Alfons Sala Argemí durant la dictadura de Primo de Rivera —fou secretari de la Mancomunitat quan la presidia el comte d'Egara. El 1934, encara a la capital vallesana, es mostrà partidari del Bloque Nacional, el front contrarevolucionari impulsat per Calvo

² Durant l'any 1938, el context de guerra obligà a recórrer al personal fidel disponible, supervisat pels militars, per designar les autoritats locals a Catalunya, sense poder-se acollir a la normativa dictada per l'Espanya nacional des del 1936 (Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, p. 55-198). Aquest treball resulta bàsic per atansar-se a l'estudi del poder local en el franquisme (aproximacions parcials del mateix autor a "Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949" i "Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista"). També resulta molt interessant el dossier coordinat per Martí MARÍN, "Els ajuntaments i el nou ordre franquista", on, a més de reflexions de caràcter general, es presenten els casos de Catalunya, Aragó, Biscaia i València.

³ Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*; Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*; Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida* i Conxita MIR, "Lleida línia de front".

⁴ Heraclio Hernández Malillos va prendre possessió de la comandància militar a mitjans de maig de 1938, com ho indica el *saluda* que el dia 16 va enviar al delegat d'Ordre Públic per comunicar-li la seva designació (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49). Un parell de dades biogràfiques del coronel a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, pàg. 79.

⁵ El periodista Joaquim Ventalló Vergés fou escollit regidor per ERC a la ciutat de Barcelona. El mes de setembre de 1936, després d'haver escrit articles contraris a les accions de la FAI, va haver de fugir a França per Portbou. A París fou canceller de l'ambaixada republicana. El 1942 retornà a Espanya, però fou detingut en arribar a Irun amb la seva família. Gràcies a la intermediació del seu germà Luis fou alliberat, tot i que havia de presentar-se setmanalment a la policia (Albert MANENT, *De 1936 a 1975*, p. 84-86).

Sotelo i fracassat al no aconseguir aplegar a totes les forces de la dreta, entre elles la Comunió Tradicionalista. Aquí es començà a manifestar el distanciament entre Ventalló i els carlins, que acabaria amb la separació en plena guerra civil. El futur governador de Lleida es va mostrar clarament partidari del decret d'Unificació i acceptà un càrrec en la secretaria dels serveis falangistes catalans a Sant Sebastià a les ordres de José Maria Fontana.⁶

Tot i aquesta llarga trajectòria política, Luis Ventalló va mantenir-se molt poc temps al front de l'administració provincial de Lleida —entre el 5 d'abril i el 30 d'agost de 1938. Les causes que motivaren el seu cessament no estan totalment aclarides, però sembla, i aquesta es la tesi mantinguda per Joan M. Thomàs, que fou el resultat de les males relacions mantingudes amb les autoritats militars locals. Va ser reemplaçat pel capità Fernando Vázquez Ramos, que ja havia estat governador de Cadis, el mandat del qual també seria breu. A partir de gener de 1939, i ara fins l'any 1943, trobem en el càrrec a Juan Antonio Cremades Royo.

Les direccions provincial i local de Falange correspongueren a Javier Bañeres Piniés —a partir del 31 de març de 1938— i a Francisco García Terán respectivament, mentre que la secretaria provincial va recaure en Francisco Pons Castellà, futur alcalde de la Lleida dels anys seixanta. La prefectura provincial va recaure en un falangista natural de la província d'Osca en bona mesura perquè la majoria dels falangistes locals havien mort al llarg dels mesos de guerra.⁷

Després de la dura persecució anticlerical patida en la diòcesi de Lleida, particularment a la capital, va ser necessària una total reestructuració dels quadres de l'església. Per a dirigir la diòcesi va arribar el 9 de maig Manuel Moll Salord, menorquí coadjutor del bisbe de Tortosa, que va prendre possessió com a administrador apostòlic de Lleida. Però la tasca pastoral també va patir els efectes

---

⁶ La carrera de Ventalló pot resseguir-se en diversos punts de Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*. Segons el mateix José M. Fontana, durant la guerra Ventalló també va ser col·laborador d'Eduardo Aunós (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 333).

⁷ El pare de García Terán, Francisco García Garrido, era un comandant d'infanteria que va ser afusellat el cinc d'agost de 1936. El falangista tenia dos germans. Un era mestre, Guillem, i en els informes de la delegació d'Ordre Públic se'l considerava afecte a la *causa*. En canvi Joaquim, ferroviari, era conceptuat com a socialista i amic dels dirigents locals amb anterioritat del 1934 i durant la guerra, tot i la sort del pare s'afegeix (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 85). Per altra banda, l'elecció de Bañeres seria poc temps després lamentada per la pròpia direcció del partit —alguns informes el qualificaven d'inepte— per la seva escassa eficàcia en les tasques propagandístiques i proselitistes. Una reconstrucció dels comandaments de la prefectura provincial de la Falange durant aquesta època a Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*, p. 279-281. L'organització de la branca femenina del partit a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*.

de la divisió territorial provocada pel front. Mentre Moll es feia càrrec de la part de la diòcesi ocupada pels franquistes, Salvador Rial va continuar administrant la part republicana del bisbat de Lleida —durant un temps breu també ho seria de la de Tortosa.⁸

La presidència de la Diputació va recaure en l'advocat trempolí Conrad Cortada Barri. Falange el definia com un militant de les dretes abans de la guerra ja que *su política fué opuesta a las de los caciques izquierdistas Daniel Rius y José Llary (sic), erigiéndose a su vez en cacique de derechas*. Va passar la guerra en zona rebel, treballant al Cos Jurídic Militar, on sol·licità l'ingrés a Falange el juliol de 1937. Un cop ocupada part de la província de Lleida, i des de la presidència de la Diputació, va mantenir la seva voluntat d'actuar políticament a la muntanya perquè, segons Falange, *en varias visitas que ha hecho a Tremp se ha visto persiste en su afán de continuar siendo el cacique de aquella comarca* —Francesc Prats ha destacat la seva activitat com avalador de veïns de la comarca tancats en camps de concentració. Per al comissari en cap de Lleida havia estat catalanista durant la República, però el defensava dient que es considerava espanyol abans que català pel que en les eleccions de febrer de 1936 va abandonar els seus amics de la Lliga per votar a la CEDA.⁹

⁸ La represa de les activitats de la diòcesi després de l'ocupació i unes breus biografies de Manuel Moll a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida* i a Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*. Abans d'arribar a Lleida, el doctor Moll va fer els primers nomenaments des de Saragossa, on continuaria instal·lat durant un temps i on també ho havia fet Josep Guitart, el bisbe d'Urgell. Com a vicari general fou designat Amadeu Colom i Eloi Reñé com a canceller-secretari. El Butlletí Oficial del Bisbat començà a publicar-se el 31 de maig. L'acció de Rial com a administrador apostòlic de l'altra part de la diòcesi resulta bastant desconeguda, tot i que Albert MANENT i Josep RAVENTÓS apunten que gairebé no aconseguí res al marge de la celebració d'algunes misses dominicals, algunes confessions i algun enterrament (*L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil*, p. 194-195). Vicente CÁRCEL situa les activitats de Salvador Rial entre els intents del govern republicà de millorar les relacions amb el Vaticà a partir de l'estiu de 1938. Per aquest motiu va ser autoritzat a realitzar un viatge a Roma a finals de setembre (*La persecución religiosa en España durante la Segunda República*, p. 327-333).

⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 53 llig. 55. No és d'estranyar aquesta dificultat per definir amb precisió el passat polític d'algunes persones implicades activament en la política dels anys de la Restauració i de la República. Com bé han explicat Conxita Mir, Francesc Prats i Josep Armengol les trajectòries de Daniel Riu Periquet, Josep Llari Areny i Conrad Cortada Barri són un bon exemple de la complexitat i de les particularitats de la vida política local, així com de les capacitats camaleòniques de molts polítics en aquella època. Els cunyats Josep Llari i Daniel Riu controlaren durant molts anys la política pallaresa. En les eleccions al parlament català del 1932 tots dos van donar suport al conservador Front Proporcionalista, però abans havien seguit una llarga carrera. Llari procedia del republicanisme federal i passà per altres tendències sense rebutjar el control de la Unión Patriótica. Al no poder entrar a ERC s'atansà a les llistes de la dreta durant la República. Daniel Riu, procedent del partit liberal, fou elegit diputat durant diversos anys i en diverses circumscripcions de la muntanya fins ocupar un lloc destacat en la direcció del partit Radical. Per la seva banda, Conrad Cortada s'introduí en la política a través de la Unión Patriótica de Tremp que arribà a dirigir marginant la influència dels dos cacics suara esmentats. Durant la República, després d'intentar sense èxit entrar a les files d'ERC, féu campanyes contra l'esquerra i de suport a la Lliga. Vegeu Conxita MIR,

La sots-presidència de la comissió gestora provincial va ser per a José Martínez de San Miguel, pare del dirigent falangista executat després de la sublevació de 1936 José Martínez de San Miguel Falcó. Ja tenia experiència en el càrrec perquè l'havia ocupat durant la dictadura de Primo de Rivera com a membre destacat de la Unión Patriótica local. A més també va ser nomenat director de la Normal i de l'institut de secundària, d'on havia estat *jubilat* per la comissió depuradora de la revolució, càrrecs des dels que treballava *con toda probidad para cooperar a la normalización de la vida a pesar de su avanzada edad y achaques debidos a la misma*.¹⁰ Les comissions gestores provisionals de les diputacions es constituïen amb el mateix dirigisme que les municipals, al que calia afegir la dependència política, econòmica i administrativa que han assenyalat molts autors i que garantien la seva marginalitat.¹¹ La de Lleida va quedar integrada per

- Luis Alonso de Olarte

Dentista, procedent de la Lliga i soci fundador de *La Veu del Segre*, que havia treballat durant la guerra a l'hospital de la Creu Roja. Potser pel seu passat regionalista, Falange el veia com un *arrivista* (sic) *que carece, a juicio del Delegado que suscribe, de condiciones para el desempeño de cargos públicos*. Per reblar el clau s'afegia que *rehuía el trato con los familiares de los elementos de derecha encarcelados por los rojos. Falto del espíritu que anima nuestro Glorioso Movimiento Nacional-Sindicalista*. Tanmateix, es devia imposar el criteri de la delegació d'Ordre Públic i de la comissaria de policia, per qui Olarte era *afecto al*

Lleida (1890-1936); Francesc PRATS, *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la guerra civil* i Josep ARMENGOL, *L'ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931*.

¹⁰ També es considerava un mèrit que San Miguel no hagués marxat de la ciutat (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 11 i expt. 28 llig. 57). La professora Amparo Miñambres explica com el rectorat de la Universitat de Saragossa, de qui passà a dependre Lleida després de l'ocupació, ordenà el 13 de juny que les dependències de l'Escola de Magisteri amb tota la seva documentació i material fossin lliurades a San Miguel. A partir de febrer de 1939 la direcció ja efectiva recauria en Teresa Tudurí. Tots els professors de l'Escola foren cessats i per reingressar havien de passar per un procés de depuració. Els professors nomenats durant la guerra no podien presentar-se i tampoc ho van fer a l'haver-se exiliat Josefa Uriz Pi, Aureli Vicén i Josep M. Aznárez. Van obtenir la confirmació dels llocs de treball Manuel Portugués, Manuel Pere, Josep Montlleó, Josep Hernández, Julià Carbonell, Jacinta Calaf, Balbina Cerdà, Teresa Tudurí, Adela Hernández, Felip Solé, Manuela Pérez, Jaume Jové i Dolors Camps. Per contra, foren separats del servei Ramon Fagella i Josep Geli, mentre que Montserrat Vallès i Ramon Currià foren sancionats temporalment (*L'Escola Normal de Lleida*, p. 142-149).

¹¹ L'estudi de la Diputació de Barcelona durant la primera dècada de postguerra ha demostrat aquesta marginalitat, que quedava assegurada pel marc legal i la política de centralització vigents, la dependència total respecte del governador civil i la provisionalitat d'unes gestores provincials integrades per un personal polític amb escassa rellevància pública. Les funcions de la primera comissió gestora se centraven en la col·laboració amb la política general del franquisme respecte Catalunya, en la posada en marxa de la corporació i de les institucions que en depenien i en assumir, amb l'ajuntament, la representació de les classes dirigent barcelonines. En aquest marc de referència els principals àmbits d'actuació eren la beneficència, la cultura i, amb moltes dificultats pressupostàries, l'obra pública (vegeu Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "La Diputació de la postguerra: 1939-1949").

Glorioso Movimiento Nacional —adhesió genèrica, per altra banda, que ni tan sols Falange qüestionava.¹²

- Santiago Gené Aixalà

Després de passar una temporada a la presó per ser *derechista* i *españolista* —monàrquic afiliat a Renovación Española— aquest procurador va passar-se a Sant Sebastià l'estiu de 1937 on s'integrà a la guàrdia cívica i a l'oficina de censura. Després de l'ocupació s'instal·là a Alcampell, propera població de la província d'Osca, per la destrucció del seu domicili.¹³

- José Sol Ballespí

Fill del prohoms local Romà Sol Mestres. Com a advocat militant de Falange era delegat provincial de Justícia i Dret. Tant la delegació d'Ordre Públic com Falange el creien apte per ocupar càrrecs públics donada la seva bona conducta. Però potser per una passada militància lligaire, Falange també posava en dubte el seu esperit nacionalsindicalista. Sembla que també havia desenvolupat activitats de suport a la cinquena columna.¹⁴

- Domingo Agustí Giribert

Antic lligaire de Balaguer dedicat al negoci dels transports.¹⁵

- Antonio Secanell Aparicio

El 1938 dirigia la sucursal lleidatana del Banco Español de Crédito. Aquest targarí havia estat diputat al parlament català en representació de la Lliga i dirigent de l'Acció Social a Tàrraga. Passà la guerra a Sant Sebastià i a Pamplona, retornant a Lleida amb l'ocupació.¹⁶

- Juan Ademà Abadia.

En els apartats següents s'analitza més detalladament la formació i el funcionament del govern civil i de l'ajuntament de Lleida.

¹² Fons del GC (AHPL) expt. 73 llig. 34.

¹³ Fons del GC (AHPL) expt. 43 llig. 57.

¹⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 11. Actuació cinquena columnista segons una declaració de Miguel Mangrané Alimbau (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 45).

¹⁵ La seva biografia es resumeix en l'apartat "La nova reorganització dels proveïments i de les infraestructures" del capítol anterior.

¹⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 11.

7.1.1 GOVERN CIVIL: ENTRE EL RETORN A LA TRADICIÓ I LES BASES DEL NOU ESTAT

La recuperació d'aquesta figura suposa la reorganització, o la refundació, d'una institució fonamental en la direcció de la vida política local i en les relacions entre aquesta i el poder central mentre s'estava construint l'estat franquista. Una recent monografia sobre els primers anys del govern civil d'Alacant ha mostrat com els governadors tornaren a ser la via d'intervenció directa del govern en la vida social, política i econòmica provincial i van esdevenir un instrument fonamental alhora d'instaurar el règim a nivell local.

Aquest actiu paper fou possible per la varietat dels àmbits en els que el govern civil estava facultat per intervenir. Era responsabilitat seva l'ordre públic que gestionava gràcies al control exercit sobre les diverses forces de caràcter policíac existents, incloses les milícies del partit únic que en la primera època també actuaven en aquest sentit, i a la capacitat repressiva i sancionadora, detencions i multes, sovint arbitrària —tasca per altra banda facilitada per les múltiples vies d'obtenció d'informació a les que tenia accés. La vida política provincial, les institucions de poder local, el partit i les associacions també eren controlades pel governador, que podia actuar a través d'elles restant-los-hi molta quota d'influència. El mateix es pot dir de les institucions i de les activitats econòmiques o del protagonisme de l'òrgan provincial en l'enquadrament ideològic de la societat i en les tasques de beneficència. És, per tant, una peça clau en la configuració d'una societat controlada i intervinguda.¹⁷

El govern civil com a estadi intermedi entre els poders central i locals ha estat un tret definitori de bona part de la història de l'estat liberal espanyol, pel que la seva anàlisi ens permet aproximar-nos al recurrent debat sobre la continuïtat o la ruptura que representa el franquisme respecte a aquest model polític. M. Encarna Nicolás defensa una anàlisi del poder local que superi l'estricta història institucional i del personal polític, el que permetria comprovar

---

¹⁷ Daniel SANZ, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del gobierno civil*. La importància dels governs civils en l'entramat polític i jurídic dels primers mesos del franquisme després d'una ocupació militar, així com la seva amplitud de funcions, queda palesa en els treballs d'Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la posguerra* i de Matilde EIROA, *Viva Franco. Hambre, racionamiento, falangismo. Málaga, 1939-1942*.

com la dictadura s'implantà en el territori gràcies al pacte amb els poders locals tradicionals.

En una línia similar Antonio Cazorla ha destacat les arrels liberals i restauracionistes del franquisme que pretenia acabar amb la mobilització política de l'etapa republicana que havia fet perillar l'hegemonia de les classes dominants tradicionals. Ara el règim era més cruel, la capacitat de control dels ciutadans sobre l'estat s'havia reduït i havia desaparegut un sistema judicial independent, però *el gobierno franquista se reencarnó en el gran dispensador de favores y castigos, de cohesión y marginación, de la España anterior a 1931*. En aquest projecte tindrien una missió destacada els governadors com a àrbitres de la política provincial i mitjancers entre la realitat perifèrica i l'Estat, recuperant així el mateix lloc que havien tingut durant la Restauració. La relació suposava que els governadors manipulaven, però també eren manipulats pels notables locals.

La continuïtat continua evidenciant-se a través de la conflictivitat plantejada entre els grups dominants que, segons el criteri de Cazorla, tenia el caràcter caciquil i fraccional de la Restauració. Entén que les relacions de clientelisme es mantenen plenament vigents, que el caciquisme no desapareix amb el franquisme i que es conserven diverses cultures polítiques locals o regionals. Les xarxes i pràctiques polítiques tradicionals es mostren capacitades per acomodar-se i infiltrar-se en la nova situació. Cazorla no creu que aquesta afirmació quedi qüestionada per la proliferació de discursos regeneracionistes, anticaciquils i combatents amb la corrupció emesos des de diferents instàncies de l'estat i del partit —en pàgines posteriors es referencien alguns exemples d'aquest missatge que asseguraven la lluita contra la recuperació de les velles pràctiques polítiques de l'època parlamentària. Sovint aquestes acusacions anaven més destinades a combatre el rival polític local —el corrupte, el cacic— que a acabar amb la mateixa institució.¹⁸

---

¹⁸ M. Encarna NICOLÁS, “Los gobiernos civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)” i “Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista” dins Glicerio SÁNCHEZ, (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, p. 65-85 i Antonio CAZORLA, “La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo”. També Daniel SANZ defensa la naturalesa restauracionista del règim fixant-se especialment en els grups socials i professionals que s'integraren en les comissions gestores, personatges dretans i de la vella política caciquil més que procedents de Falange, quadres polítics que s'havien vist amenaçats pel reformisme republicà (*La implantación del franquismo en Alicante*, p. 117-118).

Per contra, autors com Martí Marín neguen el caràcter restauracionista de la dictadura en el poder local. En la seva investigació sobre el poder local a la Catalunya franquista Marín defensa que, més enllà de la procedència dels quadres polítics i de les funcions d'intermediació assignades, els governadors civils foren una peça essencial del sistema totalitari concebut per Serrano. El franquisme hauria restaurat l'ordre social perdut des del 1931, però també instaurava un nou estat. Els guanyadors de la guerra interpretaven que el parlamentarisme de la Restauració havia permès la pluralitat política i, a la llarga, havia obert les portes a les experiències revolucionàries. En aquest sentit, calia vetllar especialment pel control de les institucions locals ja que des d'elles s'havia forjat una part bàsica de la transformació republicana. Calia assegurar-se una organització estrictament vertical i jerarquitzada de l'administració estatal —des dels ministre de Governació fins als regidors. Entre els instruments destinats a articular aquesta estratègia destaquen les investigacions i les depuracions per assegurar-se un personal fidel, així com la discrecionalitat en els nomenaments i en els cessaments.¹⁹

És justament aquesta vigilància política exercida sobre el personal que s'incorporà a les tasques del nou govern civil, el que ens permet conèixer una bona part de la plantilla. A primers d'agost de 1938 sol·licitaren a la comandància militar els imprescindibles passis de circulació i abans d'expedir-los s'efectuaren les corresponents investigacions sobre el seu passat polític. Les persones investigades foren les següents²⁰

NOMS	CÀRRECS
Eduardo Zapata Mezquita	secretari general
Luis Cisteré Vázquez	secretari particular
Cándido Closa Bosser	adscrit a secretaria
José M. Parés Esteban	adscrit a secretaria
José Surralles Palet	adscrit a secretaria
Juan Calsina Guillemot	adscrit a secretaria
Raimundo Closa Cirici	adscrit a secretaria
Fuensanta Segarra Murillo	adscrita a secretaria
Maria Calvet Rovira	adscrita a secretaria
Rosa Rispa Roca	adscrita a secretaria
Arturo Anadón Piris	inspector veterinari
Julio Curieses Criado	porter

¹⁹ Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya* i "El nou poder local" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, p. 55-67.

²⁰ La llista apareix a expt. 36 llig. 47, fons del GC (AHPL).

NOMS

Lorenzo Royo Salvo
 José M. Baiget Abella
 Josefina Chaserot Pintó
 Eugenio Egea Ribalta
 Federico Pujols Pla

CÀRRECS

porter
 Oficina d'Intervenció de Béns
 Oficina d'Intervenció de Béns
 Oficina d'Intervenció de Béns
 Oficina d'Intervenció de Béns

Tot aquest personal, com en qualsevol altra institució del moment, estava sotmès al poder discrecional dels superiors, no tenia pas garantit el seu lloc de treball. Un informe del SIPM adreçat al govern civil el 25 de novembre qualificava a una de les secretàries com a dona de moralitat dubtosa perquè durant la guerra havia mantingut relacions íntimes amb un aviador del POUM amb qui va estar a punt de casar-se. A més era acusada de fer ostentació de l'uniforme del partit, de ser propagandista, d'assistir a manifestacions i d'intervenir en mítings, segurament a Balaguer. El governador Vázquez Ramos va enviar la denúncia al delegat d'Ordre Públic, aclarint que quan ell va incorporar-se al càrrec es va trobar a la secretària treballant gratuïtament com a mecanògrafa, i que ja l'havia destituït en sentir els primers rumors sobre la seva desafecció al règim.²¹

Aquest és un cas potser menor perquè es tracta només d'una empleada, però es troben situacions similars que afecten a autoritats locals —alcaldes, caps de Falange, etc.—, com hem vist en pàgines anteriors. Aquests “errors” en les designacions de primera hora eren fruit de la necessitat de trobar personal entre una població delmada durant la guerra. Per part dels designats segurament hi havia la idea que una col·laboració immediata i “espontània” faria oblidar actuacions passades. O, simplement, no creien que fossin culpables de res.

Però no era el passat polític l'únic que podia aixecar sospites i ser investigat. En una institució com el govern civil, que estava implicada en l'administració de tants aspectes de la vida política i econòmica, era fàcil que es poguessin produir casos de corrupció o de gestió poc transparent. A instàncies del comandant militar, que havia rebut queixes, el delegat d'Ordre Públic investigà al llarg de l'agost de 1938 l'actitud poc clara de l'anterior secretari del govern civil (no apareix en la relació precedent). Un grup de comerciants, afectats per un suposat cas de corrupció administrativa, van declarar que per por a que la *moneda roja* perdés el seu valor van invertir els seus diners en gènere, concretament

²¹ Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 47.

mitges. Amb l'ocupació van abandonar la ciutat i al tornar comprovaren que havien desaparegut els paquets que tenien amagats. Posteriorment els localitzaren al magatzem de recuperació pel que van sol·licitar la recuperació al governador civil. El problema va sorgir pel tractament rebut per part del secretari

(...) quien después de examinar dicha instancia y documentos que la acompañaban y hacerle presentar pruebas, les dijo, sin querer admitir la instancia, que no podían devolverse dichos paquetes de medias por haberse hecho cargo de ellos el Excmo. Señor General Jefe del Cuerpo de Ejército Marroquí;

Per aquesta afirmació el secretari va ser detingut i quan el general afectat va assabentar-se que havia estat “acusat” pel funcionari, va considerar que s'havia atemptat greument contra la seva autoritat i exigí la instrucció d'un expedient que seria tramés a l'Auditoria de Guerra. També existeix una denúncia del 1939, amb la seva corresponent investigació, sobre el secretari general del govern civil —que en alguna ocasió actuà com a governador civil interí— acusat d'apropiar-se de gènere de l'oficina de recuperació per vendre'l clandestinament a Santander.²²

7.1.1.1 La militaritzada delegació d'Ordre Públic

Per les fonts amb les que hem pogut treballar, la majoria de la informació recollida sobre les dependències del govern civil fa referència a la delegació provincial d'Ordre Públic. L'any 1938 els delegats depenien del ministre d'Ordre Públic Severiano Martínez Anido. Tot i això, quan els afers d'ordre afectaven a qüestions polítiques o a altres competències pròpies dels governadors civils els delegats passaven a dependre d'aquests. Com a conseqüència d'aquesta ordenació van sovintejar les tensions entre l'antic governador de Barcelona i el ministre d'Interior Ramon Serrano Súñer —en els primers mesos, quan l'ordre públic depenia de cossos militars, no eren estranys els conflictes a nivell local entre les autoritats militars i les civils. Les competències dels delegats d'Ordre Públic es van reestructurar després de la mort de Martínez Anido la nit de Nadal de 1938. Les delegacions foren dissoltes i les seves funcions traspassades a unes secretaries

---

²² Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 6 i expt. 36 llig. 47.

d'Ordre Públic que formaven part del nou ministeri de Governació encapçalat per Serrano i per tant a les ordres dels governadors.²³

Per valorar l'activitat de la delegació provincial de Lleida, resulta de gran interès un informe que el delegat va enviar al governador civil el 3 de gener de 1939. El comandant Pedro Martínez García, que a través d'aquell document sabem que ocupava el càrrec des del primer de juliol, resumia l'actuació de la delegació al llarg de 1938.²⁴ En una interpretació força triomfalista de la seva actuació, com correspon a un moment d'exaltació dels valors triomfants, explica que va haver d'improvisar l'organització de la delegació donada la situació de Lleida en l'avantguarda dels combats. Es lamenta que per començar la feina van haver d'aprofitar el que els *rojos* havien abandonat, i que no tenia una adequada dotació de personal, ni de locals, ni de materials. Tot i això, apunta que la delegació

(...) se encuentra hoy en pleno y normal funcionamiento con decorosa instalación, mobiliaria, mobiliario y material (...) en condiciones de organización y funcionamiento que, a pesar de los inconvenientes y dificultades propios de la actual situación de la Capital, nada tienen que envidiar a cualquier otra de las provincias liberadas; y en estado de proseguir, sin entorpecimientos, el mayor trabajo que proporcionará la liberación del resto de la provincia, con solo aumentar en la proporción que las necesidades exijan, el personal en dichas secciones y asignar la consignación para material que hoy carece.

Estava organitzada en quatre seccions —secretaria, informació, investigació i arxiu— en les que nou funcionaris de la policia i la guàrdia civil assumien el treball burocràtic. L'informe quantifica les seves activitats en les xifres següents:

Detinguts per antecedents socials i delictes comuns.....	374
Posats a disposició d'autoritats i tribunals militars	107
Fitxes ²⁵ i expedients oberts.....	5.400
Multes imposades	220
Import total de les multes	87.905 pessetes

I afegeix que s'havien prestat diversos serveis importants relacionats amb l'espionatge. Per demostrar la importància qualitativa d'aquestes xifres conclou

(...) todo ello, no obstante haber sido obligada a evacuar por los rojos mucha población civil de esta Capital y parte de los pueblos de la provincia hasta hoy liberados; y haber huido, naturalmente antes de su liberación, los elementos de actuación revolucionaria más destacada.

²³ Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil, franquisme*, p. 333-335.

²⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

²⁵ A mitjans d'agost de 1938 la guàrdia civil d'Alpicat envià al delegat d'Ordre Públic un mínim de 42 fitxes de persones del poble que s'havien distingit per les seves actuacions o ideals polítics. La majoria d'aquestes persones estaven ja detingudes o havien fugit a la zona republicana (Fons del GC —AHPL— diversos expedients dels lligalls 9 i 44).

La intensa activitat de la delegació, amb l'advertiment que hauria pogut ser-ho més si els *rojos* no haguessin fugit, dóna una bona idea de la militarització de la vida diària.

Els locals que ocupà la delegació en els mesos de front també els podem conèixer per un altre informe del delegat. En aquesta ocasió es tracta d'un escrit que adreçà al coronel director d'Etapes de l'Exèrcit del Nord el 18 de gener. Els diferents serveis adscrits a la delegació estaven instal·lats a la Casa Cros, rambla de Ferran, disposats de la següent manera:²⁶

Planta baixa.....	comissaria de policia, cos de guàrdia d'assalt i calabossos
Entresol.....	dependències de la delegació d'Ordre Públic
Principal esquerra.....	oficines del 2n Grup de la Policia Militar d'Avantguarda
Principal dreta.....	oficines de la xarxa provisional del Servei d'Investigació i Policia Militar
Primer dreta.....	al·lotjament del personal afecte als organismes anteriors i oficines per a la Secció del SIPM de l'Exèrcit del Nord (tinent coronel Cores)
Primer esquerra i pisos superiors:.....	ocupats per <i>Automovilismo del Ejército del Norte</i>

El delegat afegia que no podia prescindir de cap local ja que no tots els pisos de l'edifici eren utilitzables —ja fos per desperfectes o perquè eren cuines, banys, etc.

La manca de medis de la que es queixa el delegat queda evidenciada en la impossibilitat de dur a terme algunes investigacions sol·licitades, argumentant precisament que no tenien mitjans materials per desenvolupar-les. Eren especialment difícils les denúncies que arribaven des de localitats massa allunyades, ja que la seva jurisdicció abraçava tot el territori provincial ocupat. Així es lamentava el delegat en un escrit adreçat al comandant militar el 15 de setembre²⁷

Constantemente se solicitan de esta Delegación, por distintas Autoridades superiores del Estado y de la Provincia, determinados servicios, algunos de mucha importancia y urgencia que exigen un desplazamiento de agentes a distintos pueblos, ya que en muchos de estos no hay ni fuerzas de la Guardia Civil. Ya sabe V.S. que en esta Delegación no se dispone de medio alguno de locomoción y supondrá la dificultad y a veces la imposibilidad de cumplimentar debidamente los servicios encomendados, algunos de los cuales se hallan pendientes, por la carencia de medios adecuados de locomoción. Todo lo expuesto me honro en poner en conocimiento de V.S. por si considera conveniente hacerlo ante la autoridad procedente, para que sea dotada esta Delegación de los automóviles que

²⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 81.

²⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

requiere el Servicio que le está encomendado, o para que tenga conocimiento oficialmente de ello, y no extrañen cierto retraso en los servicios, o que éstos no se hagan con la escrupulosidad deseada por la autoridad que suscribe.

Un exemple d'aquestes dificultats va quedar patent quan un veí de Jou (Valls d'Àneu) va presentar el setembre de 1938 una denúncia contra l'alcalde del seu poble per un suposat passat republicà. Quan el governador ordenà al delegat l'inici d'una investigació, aquest contestà que no era possible per la manca de mitjans humans i materials per endegar una investigació tan lluny de la ciutat de Lleida. El fet que no existissin llocs de comandament de la guàrdia civil en molts pobles feia que l'única solució al problema fos que el governador oferís un mitjà de transport als agents que s'haurien de desplaçar.²⁸

7.1.2 L'ESCÀS PAPER DEL PODER MUNICIPAL: LA COMISSIÓ GESTORA POSTERIOR A L'OCUPACIÓ

Un decret de 30 de setembre de 1936 de la *Junta de Defensa Nacional* sobre les comissions gestores municipals assegurava que

*El Municipio es la piedra en que se apoya la vida del Estado y debe huir del Parlamentarismo.*²⁹

Tanmateix, la realitat ens indica que els ajuntaments de l'Espanya franquista tindrien ben poc poder efectiu. Segons Martí Marín el règim edificà uns municipis amb escassa activitat i fortament dependents del poder central perquè entenia que la presa de decisions des de baix era una característica pròpia dels estats liberals. A més, si eren febles tindrien més dificultats per articular possibles propostes alternatives, ni tan sols dins del sistema.

Les funcions bàsiques del govern municipal s'agrupaven al voltant de quatre grans eixos. Havien de jugar el seu paper en la difusió entre els veïns dels valors vencedors, en la renovació dels referents simbòlics i en la implantació d'una nova identitat col·lectiva —Marín insisteix a situar aquestes pràctiques en el conjunt de l'obra major de construcció del nou estat i no com una manifestació superficial pròpia de tots els canvis de règim. També participaven del control dels

²⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 34.

²⁹ Citat a Cándida CALVO, "Formas de apoyo de los municipios salmantinos a los sublevados durante la guerra civil".

ciutadans aplicant mesures repressives que augmentaven les diferències entre vencedors i vençuts. En tercer lloc havien de liquidar les restes de les administracions precedents, el que s'aconseguia fonamentalment a través de la depuració de funcionaris. I, finalment, els hi corresponia la gestió d'uns recursos mínims, d'unes hisendes municipals gairebé buides. Tot plegat serveix per explicar la inacció dels ajuntaments franquistes.³⁰

Com la resta de la ciutat, les activitats municipals patiren directament els efectes del front. Sense anar més lluny, el consistori hagué de canviar de seu en diferents ocasions pel perill que suposava estar massa a prop de la línia de foc. El dia 12 d'abril de 1938 es recull al llibre d'actes el trasllat de l'ajuntament al local de l'asil Borràs. Com a prova del risc de l'emplaçament tradicional s'assenyala que al Palau de la Paeria van resultar ferits pel foc republicà el comandant militar de Lleida i dos funcionaris municipals.³¹ En pocs dies seria necessari un nou trasllat, encara que ja no per qüestions militars. El local de l'asil era necessari per als serveis d'Assistència Social i Beneficència Militar, pel que les oficines municipals passaren a funcionar a l'edifici que anteriorment ocupava la Residència d'Estudiants —número 1 del passatge de l'Empordà.³² I encara hi hauria un altre canvi, l'edifici de la Caritat al costat de la Panera —motivat, segons Mezquida, per la necessitat de més espai donada la creixent activitat municipal. Finalment, el 12 d'abril de 1939, amb la guerra acabada i quan havia passat un any de l'inici dels trasllats, es discutí en un ple municipal una proposta del regidor Simón Clavera per preparar la celebració del retorn al Palau de la Paeria —proposava la festivitat de Sant Anastasi, patró de la ciutat.³³

---

³⁰ Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*.

³¹ La façana posterior del Palau dóna directament sobre el riu Segre. El 3 d'agost la comissió gestora va decidir atorgar una pensió a la vídua d'un empleat municipal mort per l'explosió d'un obús a la porta del Palau de la Paeria. Cobraria la pensió, que suposava quatre cinques parts del sou del marit, mentre els fills de la vídua *se hallen ausentes y no puedan aliviar la situació de aquel hogar*.

³² Acta de la sessió municipal corresponent al dia 19 d'abril de 1938 (AML).

³³ Segons la proposta del regidor Clavera, una de les principals tasques a realitzar abans de poder recuperar la normalitat municipal era eliminar del Palau *toda huella que dejara la fiera roja*, fent especial referència a què l'edifici havia estat seu del Tribunal Popular. Per aconseguir aquesta profunda neteja caldria una benedicció solemne de tot el Palau, així com la recuperació per al culte de la capella. De la mateixa manera, s'hauria de celebrar a la sala de plens un acte d'homenatge públic als *màrtirs* que van passar pel Tribunal Popular —fins i tot es demanà que els seus noms fossin escrits a les parets de la sala. La festa hauria de culminar amb la col·locació de la primera pedra d'un mausoleu d'homenatge al cementiri, una creu al Camp de Mart i una altra a la carretera de Fraga. També es proposà convidar al general Franco i a altres altes instàncies de l'estat perquè comprovessin l'estat de destrucció de Lleida i les seves grans necessitats.

L'alcalde gestor durant tot el període de front va ser el capità d'infanteria retirat Valentín Martín Aguado, que encaixa entre les eleccions que les autoritats de primera hora feren a la Catalunya ocupada. No hem trobat gaire informació sobre el passat de Martín, a excepció de la seva pròpia declaració relativa als dies de la sublevació incorporada la sumari de la Causa General.³⁴ Segons aquest testimoni tenia 62 anys, era natural d'Autilla del Pino (Palència), estava casat i vivia a la plaça Sant Joan —com a mínim des del 1936. Havia passat a la reserva en aplicació de la reforma republicana de l'exèrcit.

Explica que militava a Falange abans de la guerra i que estava compromès amb el sollevament des de la seva preparació. Fruit de tal compromís, va actuar com a instructor dels civils i falangistes que havien pujat al castell, seu de la guarnició militar revoltada, el 19 de juliol. Uns dies després, la nit del dia 31, va ser detingut a casa seva pel tinent Montoro i fou empresonat en un calabós de la Generalitat, on va romandre fins el dia 16 de gener de 1937. En aquella data fou posat en llibertat pel tribunal popular, amb una multa de 1.000 pessetes, gràcies a la intercessió d'uns coneguts seus esquerrans —un antic assistent i la seva dona. De la seva declaració es dedueix que, realment, la seva participació en la revolta no va existir o, en tot cas, va ser poc significativa. Per exemple, en un informe que sobre ell elaborà la delegació provincial d'Informació i Investigació de Falange el mateix mes de novembre de 1938, i del qual parlarem més endavant, s'indica que Martín no havia sol·licitat l'ingrés a Falange.

La primera acta municipal posterior a l'ocupació correspon al dia 5 d'abril i en ella se certifica el nomenament de l'alcalde per les autoritats militars ocupants. L'alcalde reincorporà a Enric Corbella Álvarez com a secretari municipal. Ja ho havia estat, recordem-ho, durant la República i la revolució, fins que fou jubilat per les autoritats republicanes el febrer de 1938. Ocupà novament el càrrec entre el 5 d'abril i el 4 de novembre de 1938, quan fou finalment retirat

---

³⁴ Com ja hem indicat les autoritats militars ocupants eren les encarregades d'autoritzar els primers membres de les comissions gestores. Els buits provocats per la guerra i la repressió provocà la crida a un personal divers: persones amb experiència en estats d'excepció militars (de la dictadura o posteriors als fets d'octubre), amb representativitat social (propietaris, empresaris, persones de confiança), camises velles i persones procedents de la dreta procurant evitar els regionalistes que no haguessin donat prou proves de reconversió, catòlics allunyats de la política, familiars de caiguts, excaptius, funcionaris i militars jubilats, jutges de pau, etc. (Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*). La declaració de Valentín Martín Aguado a la Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, pàgines 1385 i següents (AHN). El testimoni està datat el 4 de novembre de 1938.

en les mateixes condicions que ho havia estat el febrer anterior. L'11 de novembre nomenaren interinament l'advocat Cándido Closa Bosser, després que durant una setmana ocupés la secretaria el cap del departament de governació, José M. Álvarez Pallás.³⁵

En aquells primers dies, la comissió gestora municipal devia tenir una activitat estrictament tècnica, a jutjar pels càrrecs que la integraren.³⁶

Alcalde Gestor	
Valentín Martín Aguado	
Caps de Departaments Municipals	
Arquitecte	Francisco de Paula Morera i Gatell ³⁷
Interventor	José Figueras Luna
Oficial	José Álvarez ³⁸

El dia 3 de juny es reuniren amb l'alcalde les nou persones que el governador Ventalló havia escollit per integrar la comissió gestora una setmana abans —sobre totes elles s'elaborà un breu informe del seu passat polític, la majoria dels quals es conserven a l'arxiu del govern civil—

- Simón Clavera Armenteros

Abans de la guerra havia estat del requeté i de les Joventuts d'Acció Popular i després de l'ocupació milità a Falange. Segons un informe dels serveis d'informació de Falange, en un local de la seva propietat al carrer Tallada *vivió Falange antes del Movimiento*. Aquests antecedents, juntament amb el seu catolicisme practicant i la persecució patida pels seus béns i la seva família, el convertien en un bon candidat per al càrrec. Hi havia, però, un problema segons el criteri de l'informe falangista: *debido a que tiene la mayor parte de su familia, padres y hermanos, en zona roja su actuación no sería eficaz*.³⁹ El 1938 també presidia el Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida.

- Ramon Vilalta Salvadó

Delegat provincial de l'Auxili Social el 1938.

³⁵ Dades extretes de les actes municipals corresponents als dies 5 d'abril i 4 i 11 de novembre de 1938 (AML).

³⁶ La composició de la comissió apareix per primer cop en l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de maig de 1938 (AML).

³⁷ Francesc de Paula Morera, un dels principals difusors del modernisme arquitectònic a Lleida, havia guanyat la plaça el 1906 fins que fou apartat del càrrec durant la guerra. Tornà a ocupar-lo entre 1938 i 1941 (vegi's Frederic VILÀ, *Morera, arquitecte modernista?*). Segons declaració de Miguel Mangrané Alimbau va formar part de la cinquena columna a Lleida (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 45).

³⁸ Podria tractar-se de José M. Álvarez Pallás, ja que durant la guerra s'havia mantingut en el seu càrrec de cap del negociat de governació (Fons del GC —AHPL— expt. 34 llig. 8).

³⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 34.

- Diego Abizanda Puntas

Membre d'Acció Popular Catalana i falangista el 1938 —amb el càrrec de tresorer provincial—, era director d'una sucursal bancària (va ser depurat durant la guerra). Un dels seus germans fou un destacat dirigent d'APC a Lleida i un dels que participaren en la sublevació del 1936, motiu pel qual fou afusellat. Un altre germà, tinent d'artilleria retirat per la reforma republicana de l'exèrcit, també havia mort de la mateixa manera.⁴⁰

- Julio Corderas Mestre

Militant de la CEDA a Osca, va ser empresonat pels *rojos* durant dos mesos. Al ser alliberat va refugiar-se a Barcelona d'on es passà a la zona rebel el 1937 per treballar a l'auditoria de guerra a Sant Sebastià. El 1938 era secretari provincial de Falange, així com suplent a la Junta de Sequiatge en la comissió gestora municipal.⁴¹

- Juan Agelet Rosich

Industrial de la Lliga Regionalista, i abans del Partit Liberal, que va formar part de la llista de les dretes a les eleccions municipals de l'abril de 1931. Tot i que els seus béns foren confiscats i que patí presó després del suposat desembarcament a Roses, Falange el considerava *falto del espíritu que informa a nuestro Glorioso Movimiento*.⁴²

- Matías Pinell Pallasó

Monàrquic. El juliol de 1936 va ser detingut al seu comerç del carrer Sant Antoni —ocupat pels anarquistes— i ingressat a la presó. A finals de setembre el tribunal popular el condemnava a una pena de reclusió mínima.⁴³

- Juan Llavaneras Borrás

Carlí (en un informe de Falange es diu que *según confidencias se muestra disconforme con la Unificación*)⁴⁴ i regidor el 1934, tant de l'ajuntament electe com dels governatius posteriors als fets d'octubre. El seu germà Ramon, religiós, va ser executat durant la revolució. Encapçalava la Junta de Sequiatge.

---

⁴⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 34.

⁴¹ Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 69.

⁴² Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 36.

⁴³ El mateix Matías Pinell relata els fets en una declaració incorporada al sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 —AHN—). Tanmateix en la seva declaració diu que el tribunal el condemnà a pena de mort, mentre que *Acracia* publica l'endemà de la sentència que aquesta va ser de reclusió mínima (núm. 56, 1/10/36, pàg. 2).

⁴⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 17.

- Andrés Chordi Bergua
Metge
- Francisco García Terán
Cap local de Falange el 1938 i síndic de l'ajuntament.

El govern municipal s'organitzava en els següents departaments:

Alcalde	
Valentín Martín Aguado	
Foment	Hisenda
President: Ramón Vilalta Salvadó Vocals: Francisco García, Diego Abizanda Assumptes: Obres públiques i particulars; construcció i reparació d'edificis; conservació de les vies públiques i gestió de les aigües	President: Diego Abizanda Puntas Vocals: Juan Agelet, Ramón Vilalta Assumptes: Pressupostos i comptes municipals; arbitris i impostos; subhastes i concursos; contractes d'obres i serveis municipals; emprèstits i mercats
Governació	Cultura
President: Andrés Chordi Bergua Vocals: Juan Llawaneras, Matías Pinell Assumptes: Beneficència; sanitat; cementiris; quintes; padró veïnal; allotjaments; vigilància i seguretat; personal; estadístiques i bombers	President: Simón Clavera Armenteros Vocals: Francisco García, Julio Corderas Assumptes: Escoles municipals; biblioteques escolars i teatres municipals
Proveïments	Eixample
President: Juan Agelet Rosich Vocals: Juan Llawaneras, Ramón Vilalta Assumptes: Proveïment de la població civil i mercats	President: Vocals: Francisco García, Matías Pinell, Julio Corderas, Ramón Vilalta Assumptes: Expedients i urbanització d'aquella zona

El ple havia de reunir-se el primer divendres de cada mes. Seguint la llei municipal republicana del 31 d'octubre de 1935⁴⁵ s'organitzà una comissió permanent en la qual, a més de l'alcalde, hi figuraven com a tinents d'alcalde el caps dels cinc departaments —en el d'eixample no hi figura cap responsable. La primera reunió de la comissió permanent va tenir lloc el 8 de juny i en ella s'adoptaren els primers acords després d'intercanviar *palabras de afecto y acendrado patriotismo mostrándose dispuestos a trabajar con ahínco y tesón para reconstruir una España inmortal*.

⁴⁵ Recordem que aquesta no era la llei municipal vigent a Catalunya. La legalitat venia marcada pel decret de la conselleria de governació i assistència social del 8 d'octubre de 1937 que adaptava a la situació política del moment la llei municipal de Catalunya del 5 de gener de 1934.

Al llarg de l'any el nombre de regidors es reduí per canvis de destinacions, de manera que des del 17 de setembre l'ajuntament quedà només constituït per l'alcalde i sis gestors. A partir d'aquell moment tots ells haurien de participar en totes les reunions, tant de la permanent com del ple, segons comunicació del governador civil al consistori. El regidor Matías Pinell va haver de renunciar per incompatibilitat amb el càrrec de majordom municipal interí, que obtingué l'1 de juliol amb l'oposició del president de la comissió gestora. Martín Aguado no creia necessari cobrir la plaça en aquells moments, però amb el recolzament de la resta de regidors ho féu possible. Posteriorment, el 2 de febrer de 1939, l'alcalde tornarà a quedar-se sol pel mateix motiu, al ser nomenat interinament per al mateix càrrec a Carlos Larrosa Hospital. Més endavant comprovarem l'existència d'altres diferències de criteri entre Valentín Martín i el conjunt de gestors municipals.

El 2 de setembre va incorporar-se a la gestora el tradicionalista José Artigas Fargas⁴⁶ —regidor de l'ajuntament governatiu de 1935 i president de la Junta d'Intervenció de Béns Abandonats el 1938—, amb la designació de síndic i membre de la comissió de foment. En la mateixa data Francisco García Terán era destinat com a d'oficial de complement a La Corunya. La darrera renúncia en aquest període fou la de Ramon Vilalta, després d'haver-la presentat al governador civil el 30 de setembre. En la presidència de la comissió de foment fou substituït per Julio Corderas. Seguint la jerarquització pròpia del nou estat, les renúncies no es presentaven a l'alcalde, sinó al governador civil

*El sr. Chordi dice que por motivos de delicadeza presentó al Excmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia la dimisión del cargo de Concejal, dimisión que le ha sido rechazada por aquella Autoridad por considerar que la Concejalía no es incompatible con el cargo de Médico Municipal.*⁴⁷

L'ajuntament encapçalat per Valentín Martín funcionà fins que el 24 d'abril de 1939, un cop finalitzada la guerra, el governador civil Juan Antonio Cremades presidí la presa de possessió del nou ajuntament encapçalat per Ramon Areny Batlle i integrat pels següents regidors: Ignacio de Villalonga y Casañes, José Arnaldo Farga, Francisco García Terán, Juan Agelet Rosich, Diego Abizanda Puntas, Juan Llavaneras Borrás, Mariano Sesé y Gil, Miguel Félix Mor Castany,

⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 11.

⁴⁷ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 d'agost de 1938 (AML).

Serafín Piñol Bosch, Miguel Seguí Vidal, Francisco Casamiquela Porta, Luis Aige Corbella i José Cava Comabella.

Pel que fa l'actuació de la primera comissió gestora municipal, ens centrarem en dues tasques concretes, les que millor queden reflectides a través de l'anàlisi de les actes de les sessions municipals: les actuacions empreses per intentar superar una molt complicada situació econòmica i la política de personal.

7.1.2.1 Una evident manca de recursos

La primera realitat amb la qual es topà el nou govern municipal fou la manca absoluta de recursos. La gestora féu constar a l'acta municipal corresponent al dia 12 d'abril que va trobar les caixes de cabals del palau de la Paeria forçades, obertes i buides, a excepció de dos títols de Deute Perpetu.⁴⁸ A més, tot i que l'alcalde va disposar el 26 d'abril la recuperació del pressupost i dels impostos anteriors a la guerra, la situació especial que vivia Lleida feia impossible el cobrament de tributs i l'aplicació de qualsevol pressupost municipal.⁴⁹

Pel que fa a les obligacions econòmiques adquirides pels ajuntaments republicans, els consistoris franquistes no les reconeixien, i no només per la seva manca de liquidés. Els gestors ho van demostrar explícitament quan una empresa estrangera, Royal Trust Mecanografico SAE, va intentar cobrar una factura de 2.700 per la venda efectuada al municipi de dues màquines d'escriure entre el maig i juny de 1936 —és a dir, quan hi havia un ajuntament constituït legalment. Afirmaven que la comissió gestora no podia aplicar les tributacions creades pels comitès *rojos* i, per tant, tampoc tenia perquè fer-se càrrec dels deutes anteriors a l'ocupació. La justificació quedava completada per un raonament força curiós

(...) es lógico que los prejuicios derivados de la revolución y de la guerra a que la misma dio lugar no han de pesar solo y exclusivamente sobre los que padecieron en el propio

---

⁴⁸Aquest argument també és utilitzat per reclamar la necessitat de vehicles per als usos municipals. El 3 d'agost es proposa al ministeri d'Indústria i Comerç la compra de dos camions del seu estoc, *ante el hecho de haberse llevado los rojos cuanto material de transporte poseía este Ayuntamiento*.

⁴⁹Entre els mesos d'abril de juliol l'ajuntament va tenir uns ingressos de 200.795'98 pessetes i 198.046'54 de despeses (Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC —AHPL— Secció d'Administració Local).

*suelo de los estragos ocasionados, sino que igualmente han de experimentarlos aquellos que en el país tuvieran intereses establecidos.*⁵⁰

A finals de març de 1939 s'aprovà un primer pressupost, en realitat una pròrroga del de 1936, que legalitzava la situació econòmica del municipi durant aquell any. Només amb l'ocupació total del territori i l'allunyament del front havia estat possible plantejar-se la normalització de la vida econòmica municipal.⁵¹ Fins aquell moment la gestió va dependre d'una bestreta del *Gobierno Nacional del Nuevo Estado* de cent mil pessetes tramitada pel primer governador civil, d'un crèdit del Banco Local de España i de les poques exaccions que era possible practicar —només les anteriors al 17 de juliol de 1936. Les despeses i els pagaments s'autoritzaven a compte del primer pressupost que pogués aprovar-se. Probablement, també es van rebre ajuts durant els primers dies de les autoritats militars o de l'assistència de l'estat franquista. Així es dedueix d'un acord adoptat a finals de maig per poder disposar d'aquests diners

*Satisfacer a la Sección de Abastos el crédito de cien pesetas abierto al Ayuntamiento en los primeros días de la liberación para atender a las primeras necesidades de la Alcaldía y Dependencias.*⁵²

També es van rebre 44.000 pessetes de l'Administració de Mercats

El 5 de maig s'acordà sol·licitar, a través del govern civil, un ajut a l'estat per poder fer front a una caixa municipal *totalmente saqueada por los rojos en su huída* i al pagament dels salaris dels obrers i empleats municipals —unes cent cinquanta persones, moltes d'elles sense cap feina a fer, que representaven una despesa de mil pessetes diàries. Els diners procedents de l'estat s'anirien ingressant en un compte corrent obert a la sucursal lleidatana del Banco Español de Crédito —dirigida pel diputat provincial Antonio Secanell Aparicio. L'ajuntament va obtenir un crèdit de tres-centes mil pessetes a ingressar en tres cops, però passats un parell de mesos el governador comunicà als gestors que no estava en condicions d'entregar el segon termini de cent mil pessetes del préstec. L'acta resumeix així la situació aleshores existent al municipi

(...) cañoneada casi a diario la población, saqueadas sin interrupción las casas y almacenes, con una población de dos o tres mil almas pues sólo permanecen en la Ciudad los militares y los empleados con residencia obligada, todo lo cual supone una disminución, o mejor dicho una anulación casi completa de todas las fuentes de ingreso

⁵⁰ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML).

⁵¹ Acta corresponent a la sessió municipal del dia 30 de març de 1939 (AML).

⁵² Acta corresponent a la sessió municipal del dia 31 de maig de 1938 (AML).

*municipal y, por lo tanto, una carencia absoluta de medios económicos, el Municipio no puede materialmente subsistir si no acude en su ayuda el Estado.*⁵³

La precarietat de recursos financers obligà l'ajuntament a suprimir el proveïment de queviures que servia als reclusos de la presó i als asilats de la Casa de Misericòrdia i a presentar-li al govern civil la liquidació dels serveis prestats en aquelles institucions. Tot i les seves limitacions, l'ajuntament va ser una de les primeres institucions que s'organitzà, pel que en sessions anteriors havia decidit assumir, a instàncies del govern civil, despeses que corresponien a altres organismes a canvi d'uns vals que posteriorment serien liquidats. Així es va fer per a la Casa de Misericòrdia, al no estar constituïda la diputació, i per a la presó.⁵⁴

Però no eren aquestes les úniques institucions amb les que havia de col·laborar l'ajuntament. Concedia uns diners mensuals a la Creu Roja de Lleida pels serveis prestats al municipi (2.200 pessetes repartides en diferents quantitats al llarg dels nou mesos de 1938), si bé a partir del pagament corresponent al mes d'octubre l'ajuntament demanà que només se li cobrés el que realment correspongués a serveis rebuts pel municipi.⁵⁵ Pel mateix motiu, es va decidir incrementar el control sobre les despeses sanitàries a càrrec del municipi: gratuïtat en visites mèdiques i venda de fàrmacs presentant un certificat de pobresa.⁵⁶

El segon intent de pal·liar el dèficit d'ingressos també es canalitzà a través de la mediació del governador. Preparà una entrevista entre la comissió municipal permanent i un representant del Banco de Crédito Local de España en la que s'elaborà un conveni per gestionar un servei especial de crèdit de tresoreria que permetés atendre les necessitats més urgents. Les bases del conveni, discutides en

---

⁵³ Acta corresponent a la sessió municipal del dia 6 de juliol de 1938 (AML). La població de 1936 a la ciutat superava els 36.000 habitants.

⁵⁴ Acta corresponent a la sessió municipal del dia 17 de maig de 1938 (AML). La manca de recursos a la presó, que evidentment repercutia directament en la situació dels empresonats, ha estat explicada per Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*.

⁵⁵ A la Creu Roja Espanyola també es va acordar cedir-li l'edifici de la Gota de Llet perquè hi organitzés un hospital. En aquella ocasió, però, les despeses necessàries per rehabilitar l'immoble (la plaça de Sant Lluís es trobava en plena línia de foc) havien d'anar a càrrec de l'organització benèfica (acta del dia 18 de gener de 1939 —AML—). Altres subvencions econòmiques concedides per l'ajuntament: el 12 d'agost s'acordà un ajut de 100 pessetes a l'organització juvenil de la Secció Femenina per subvencionar la participació en els campaments nacionals d'estiu i el 4 de novembre s'aprovà un donatiu mensual de 15 pessetes per a les organitzacions juvenils de Falange. Tanmateix, en alguns casos s'havia de contestar negativament a les peticions rebudes per la manca de recursos, com és el cas d'un obsequi per a la tómbola d'una celebració de l'Auxili Social de Biscaia.

⁵⁶ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 18 de gener de 1939 (AML).

el ple municipal del 8 de setembre, contemplaven la concertació d'un crèdit de quatre-centes mil pessetes per un termini que arribava fins el 31 de desembre de 1939, amb un interès d'un 1'25% trimestral revisable cada trimestre. L'ajuntament podria disposar de 100.000 pessetes al signar el contracte i de 100.000 més el primer dia dels tres mesos següents. El municipi havia de liquidar el deute ingressant en un compte del banc els seus ingressos per recaptació ordinària. Al llarg de 1939 l'ajuntament podria disposar lliurement d'aquest compte, però si al finalitzar l'any encara no hagués eixugat el deute, ja no podria disposar-ne. Tampoc podia contraure altres obligacions financeres fins a liquidar les adquirides per aquell contracte.

Tot i que les bases del contracte s'aprovaren per unanimitat a proposta de la comissió d'hisenda, aquesta presentà una moció el dia 10 en la qual preveia les considerables despeses que l'operació suposaria a l'ajuntament i feia notar que no era gens avantatjós un interès tan elevat. Per aquest motiu la moció, que també va ser aprovada per unanimitat, proposava que es reduïssin les despeses al màxim en els serveis que prestava l'ajuntament, eliminant els que no fossin urgents i reduint el personal eventual a l'estrictament necessari. El regidor Diego Abizanda també informà el mateix dia d'una reunió amb el president de la diputació ja que l'organisme provincial havia contret amb el banc un crèdit de les mateixes condicions.

Uns dies després, i en aplicació d'una de les bases del contracte, l'ajuntament es va veure obligat a facultar al banc perquè cobrés directament de l'oficina de la delegació d'Hisenda els ingressos municipals. La forma com queda expressat en l'acta municipal és prou il·lustrativa de la situació del municipi

*(...) quedando de esta forma sustituido este Ayuntamiento por el expresado Banco de Crédito Local.*⁵⁷

Els mesos següents es trobarien altres vies de finançament més còmodes, com un donatiu de 100.000 pessetes que els germans Jaume i Celestí Llorens Roca van fer a l'ajuntament a finals de febrer de 1939 perquè l'alcaldia les posés al servei de la *causa nacional*. Tot i aquesta demostració, els dos germans, uns

---

⁵⁷ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 d'octubre de 1938 (AML). Les condicions d'aquest crèdit, contrasten clarament amb el mig milió de pessetes sense interessos ni formalitats que Màlaga, una ciutat en una situació similar a la de Lleida, va rebre del general Queipo de Llano el 1937 (Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la postguerra*, pàg. 60).

importants i adinerats banquers locals, serien processats arribada la tardor pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques que els acusava de simpaties esquerranes i d'una residència a França durant la guerra *excessivament llarga*. De ben segur, però, que el Tribunal s'havia fixat en una important fortuna sobre la que podia actuar.⁵⁸

7.1.2.2 Política de personal i depuració

Aquesta va ser una qüestió clau des d'un bon inici, car la depuració de funcionaris havia de servir per fundar en l'administració la mateixa unanimitat que es creava en el terreny polític. En la primera acta municipal ja es fa referència a la política de personal quan l'alcalde assegurava que s'acceptarien els serveis dels funcionaris que s'anessin presentant per poder atendre totes les necessitats del moment, en espera dels expedients depuradors posteriors. El dia 12 d'abril es tornà a recordar la interinitat en el càrrec dels funcionaris que es presentessin fins a la instrucció del corresponent expedient.⁵⁹

El 19 d'abril l'alcalde anunciava un termini de presentació immediat, concedint vint-i-quatre hores als que es trobessin en zona franquista i amenaçant amb la destitució automàtica als que no ho fessin. Així mateix es declaraven nuls i sense cap valor els nomenaments d'empleats municipals practicats des del 18 de juliol de 1936 al considerar il·legal l'actuació dels ajuntaments *marxistes*. Un cop finalitzat aquell termini, dels 272 empleats que tenia l'ajuntament entre funcionaris i subalterns, només se n'havien presentat 62 persones, mentre que els no presentats dels que es tenia constància arribaven als 173⁶⁰ —el mes de juliol s'havien reincorporat quinze persones més.

---

⁵⁸ Vegeu Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 278-279. El donatiu pot veure's a l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de març de 1939 (AML).

⁵⁹ Mercè Barallat, en el seu treball sobre la repressió franquista a Lleida, tracta àmpliament la depuració de funcionaris municipals i provincials en els primers anys de la dictadura.

⁶⁰ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 20 d'abril de 1938 (AML). Els quadres següents s'han elaborat a partir de l'acta del dia 26.

FUNCIONARIS PRESENTATS**Administratius**

Enrique Corbella
 Francisco de P. Morera
 José Figueras
 José M. Álvarez
 Manuel Mateos
 Manuel Maset
 Juan Castanera
 Pedro Torres
 Julio Chasserot
 Emilio Aguilar
 Luis Altisent
 Juan Grau
 Juan Viladegut
 Domingo Altisent

Majordomia

José Curcó
 José Mostany

Fontaneria

Juan Neach
 Enrique Mauri
 Juan Guinau

Neteja

José Jové

Desinfecció

Antonio Puntos

Beneficència

Arturo Hellín
 Miguel Hellín
 Antonia Capó

Fusteria

José Gispert

Guàrdia Urbana

Luis Rodríguez
 Ramón Rodie
 Columbo Donés
 Pedro Arroyo
 Andrés Farrá
 Eladio Terreros
 Ramon Companys
 Francisco Pallarés
 Joaquín Rodríguez
 Francisco Freixinet
 Pedro Roure
 Celedonio Cubino
 Antonio Ibars
 Tomás Torné

Xofers

Juan Altisent
 Franciso Bringúes

Mecànic

José Ribes

Guarda Passeigs

Isidro Morell
 Rafael Esteve
 Manuel Torres

Mercats

Francisco Cerezo
 José Canals

Escorxador

Francisco Blavia
 Rufo Gómez
 Mariano Mola
 Juan Solé
 Ramon Rosell
 Manuel Barberá
 Leandro Saura

Ronda

José Ferraz
 Ramon Morell
 Pedro Buirá
 José Martínez
 Francisco Fabregat
 Matías Pardell
 Babil Morell
 Luciano Lacorte

FUNCIONARIS NO PRESENTATS**Instrucció Pública**

Francisco Porqueras
 Antonio Domingo
 Maria Farriol
 Irene Solá
 Dolores Aige
 Francisca Beyá
 Maria del Carme Andreu
 Montserrat Franch

Fontaneria

Arcadio Prieto
 Manuel Mari
 Pablo bonet
 Juan Frixinet

Obres Públiques

Juan Mayora
 Francisco Piró
 Ramon Alberich
 José Altisent
 Carlos Bellmunt
 José Florensa
 Ramon Casals
 José Melé
 Domingo Abad
 José Prats
 Enrique Roca
 Carlos Orobítg
 Miguel Garsaball
 Jaime Arranz
 José Rufes

Beneficència

Roberto Pereña (subaltern)
 Francisco Cava (subaltern)
 Antonio Borrás (subaltern)
 José Rabasa (subaltern)
 José Roig (subaltern)
 Antonio Vilalta (subaltern)
 José Dominguez (subaltern)
 Enrique Godás (subaltern)
 José Porta (subaltern)
 Manuel Agustí (subaltern)
 Miguel Cava (subaltern)
 Francisco Adseries
 Ramon Poca
 Bernardino Huguet
 Miguel Llobera
 Enrique Besa
 Julia Falcó

FUNCIONARIS NO PRESENTATS**FUNCIONARIS NO PRESENTATS (continuació)**

Oficines Centrals	Guàrdia Urbana	Ronda d'Inspecció
Agustín Estiarte (eventual)	José Gilart	Juan Garsaball
Justo Pons (eventual)	José Vitales	Juan Neach
Julián Plana (eventual)	José Jové	José Alfonso
Antonio Sirvent (eventual)	José Masana	José López
Enrique Arderiu (eventual)	Jaime Amorés	José Bosch
José Solano (eventual)	Jesús Busquets	Félix Monné
Pedro Roselló (eventual)	Antonio Enrech	Lorenzo Costa
Luis Arévalo (eventual)	Leandro Ibars	Avelino Guitiérrez
Camilo Flor (eventual)	Ramiro Estadella	Ramón Tarragó
Simón Teixidó (eventual)	José Roca	Juan Ramón
José Daura (eventual)	Ignacio Duch	Anastasio Guillet
Pedro Batalla (eventual)	Cándido Giné	Juan M. Tejedor
Eduardo Alberti (eventual)	Pedro Florensa	Amadeo Vives
Antonio Solano (eventual)	Pascual Anadón	José Trullás
Pablo Font (eventual)	José Carnicer	José Casals
Francisco Carbó (eventual)	Antonio Salué	Mateo Davant
Ramón Bellmunt (eventual)	José Beltrá	Francisco Calatayud
Ramón Giné (eventual)	Benjamín Vidal	Ramon Salvador
José Moya (eventual)	Pablo Montañola	José Porta
Eduardo Mías (eventual)	Juan García	Emilio Cristófol
Eusebio Broto(eventual)	Ángel García	Antonio Pérez
Bienvenido Cepero (eventual)	Jesús Brota	Francisco Márquez
Julián Fransi	Florentino García	Pedro Masó
Miguel Castillo	Antonio Valls	
José Ripoll	José Garsaball	Recaptació
Luis Mercé	José Arnó	José Altisent
	Antonio Melé	Ramon Bonet
Escorxador	Jaime Blanch	Mateos Soler
Mario Blavia		
Ricardo Vila	Cementiri	Majordomia
Silvino Giné	Mariano Bellés	Roque Argilés
Enrique Burgués	Antonio Larroca	Gregorio Pedra
José Solé	José Castells	Julio Gilart
José Valls		Rufino Arribas
Ignacio Pedrol	Servei Funerari	Francisco Roig
Enrique Mirada	José Ribalta	Plácido Gálícia
Ramon Bellart	Francisco Gavín	Domingo Abad
José Giménez	Antonio Farré	Francisco Abad
Ramón Cases		FranciscoRodríguez
Enrique Hernández	Asil Borràs	Ramón Panadés
Salvador Hernández	Teresa Giné	Sebastián Martín
José Gómez	Josefa Rius	Josefa Qui
Antonio Rosell		Josefa Jové
Ramón Camí	Jardineria	Antonia Sans
Francisco Jové	Secundino Rico	Maria Prenafeta
Ramon Balsells,	Miguel González	Ramona Calderó
Juan Qui		Mariano Gavín
	Mossos de Mercat	
Neteja Pública	Ramiro Sabaté	Parc de Bombers
Rosa Valero	Francisco Cervera	Martón Fondevila

Les condicions que havien de complir els funcionaris retornats per a poder ser readmesos van ser sistematitzades un cop ja encetat el 1939 —amb l'avenç de les tropes franquistes augmentà el nombre dels reintegrats que no havien passat els mesos de front a Lleida.⁶¹

1. Promoure l'oportuna informació al Jutjat Especial de Funcionaris
2. Sotmetre's a l'expedient depurador per la comissió especial configurada a l'efecte
3. Els funcionaris que es vagin presentant no poden reincorporar-se al seu càrrec fins a la resolució de l'expedient.

Des del mes de maig de 1938 ja funcionava una comissió especial que instruïa els expedients de depuració dels empleats municipals, integrada pels regidors Diego Abizanda, Francisco García Terán i Matías Pinell —posteriorment substituït per Simón Clavera.⁶² El primer d'agost apareixia en l'acta municipal corresponent a la sessió d'aquell dia una primera llista de vint-i-dos funcionaris considerats lliures de responsabilitats: Enric Corbella Álvarez (secretari), José Figueras Luna (interventor), José M. Álvarez Pallás (cap del negociat de governació), Julio Chasserot Imbernon (oficial de governació), Pedro Torres Palacín (auxiliar d'intervenció), Juan Grau Morell, Luis Rodríguez Soriano, Celedonio Cubino Sánchez, Pedro Arroyo Pérez, Pedro Roure Oriol, Eladio Terreros Ernáez (guàrdia urbà), Francisco Freixenet Panadés, Columbo Donés Oriol, Ramon Companys Oro, Joaquín Rodríguez Pacheco, José Cucó Vidal, Matías Pardell Mateo, Jaime Bellés Serra, Isidro Morell Sansarich, Rafel Esteve Florensa, Antonia Capó Aguilà i Balbí Morell Arturo.

Qualsevol qüestió relacionada amb la feina d'un funcionari —places, revisions de salaris, jubilacions, etc.— quedava aplaçada fins a la resolució dels expedients de depuració. Segurament que per aquest motiu el regidor José Artigas i l'alcalde sol·licitaren a la comissió l'acceleració de la resolució dels expedients.⁶³

El 22 de febrer de 1939 un antic professor municipal de música, depurat per les autoritats republicanes, va adreçar una carta al general Franco al veure que

---

⁶¹ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 4 de gener de 1939 (AML). L'acta del dia 10 de febrer recull les reflexions municipals a partir de la publicació al BOE de tota la normativa dictada sobre la depuració dels funcionaris de l'administració local.

⁶² La composició d'aquesta comissió apareix a l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de juny de 1938 (AML). Posteriorment, i adequant-se a les noves normatives, Diego Abizanda seria nomenat jutge instructor dels expedients de depuració assistit pel secretari municipal. Acta de la sessió municipal corresponent al dia 10 de febrer de 1939 (AML).

⁶³ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 25 de gener de 1939 (AML).

el seu expedient no es resolïa. Exposava la seva situació econòmica penosa i li explicava que el feien *ir como una pelota de un concejal a otro interesándome siempre que en la próxima sesión se fallaría mi expediente*. El malestar s'incrementava al comprovar que altres persones, que ell considerava esquerranes i a les que denuncià, ja tenien llocs de treball al municipi. El seu estat el portava a afirmar que

*En Lérida a los adictos al Glorioso Movimiento Nacional se les niega el derecho al trabajo bajo cualquier pretexto en cambio a los rojos se les protege! Pero lo que más me duele no es el desprecio de que nosotros somos objeto, no; lo que me duele es la atmósfera de descontento que ese proceder ha creado.*⁶⁴

Tot i que el gruix de les depuracions va tenir lloc un cop acabada la guerra, les investigacions van ser immediates i comptaren amb la destacada col·laboració d'algunes persones. Aquest és el cas, per exemple, d'un conegut guàrdia urbà que mantingué una intensa activitat denunciadora, el qual a mitjans de juny presentà en la delegació d'Ordre Públic una llista denúncia contra una dotzena de funcionaris municipals. Ell mateix elaborà un breu informe de cadascun dels empleats.⁶⁵

En altres casos la petició d'informes partia directament de l'ajuntament. A mitjans d'agost l'alcalde envià a la delegació d'Ordre Públic una llista de cent disset persones contractades eventualment pel consistori amb l'objectiu de conèixer la seva trajectòria política i social, *muy en particular durante el tiempo de dominación roja*. En menys d'un mes el comissari en cap Julio García va fer arribar al delegat els informes elaborats per la Brigada Social a partir de les investigacions policíiques practicades i dels fitxers de Falange. Pràcticament en tots els casos la informació es reduïa a un lacònic *Derechista, Buena conducta político-social*. L'excepció són dues afiliacions a la CNT durant la guerra, cinc a la UGT i una *ideología izquierdista*.⁶⁶

Tanmateix, i com era habitual en aquells moments, un primer informe favorable no era garantia de completa seguretat per al futur. I això és el que li passà a alguns dels integrants d'aquesta llista. Un d'ells, per exemple, va ser detingut i posat a disposició de l'Auditor de Guerra el febrer de 1939 després de

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 3 llig. 13.

⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 41 llig. 1.

⁶⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 24.

ser denunciat a la delegació d'Ordre Públic pel guàrdia urbà abans citat. L'acusació feia referència a una suposada participació durant la revolució en saqueigs, així com a la difusió de propaganda política i a la celebració dels assassinats comesos en aquells moments. En altres cinc casos s'imposaren multes dins del mateix 1938 per un passat esquerrà descobert en posteriors investigacions.

Així, en algunes ocasions la comissió depuradora municipal hagué de pronunciar-se a partir d'informes ben contradictoris. A primers d'agost l'instructor demanà informes al delegat d'Ordre Públic sobre un funcionari. Li enviaria dos, un elaborat per agents de la comissaria i un altre de la guàrdia civil. Segons el primer havia estat una persona dretana i afecte a la revolta militar que només s'havia sindicat a la UGT durant la guerra per obligació legal. En el segon informe, però, apareix com a afiliat a la ULS abans del 1936 i després al POUM i la CNT i, per tant, propagandista i simpatitzant del Front Popular.⁶⁷

L'estiu de 1938 feia les funcions de secretari particular de l'alcalde Juan Castanera Capdevila, funcionari municipal i militar —abans de la guerra era oficial d'Estadística. Castanera va ser investigat per les funcions que desenvolupà en l'ajuntament de l'època republicana, abans i durant la guerra. A principis de maig s'havia fet arribar un informe al jutge instructor del Jutjat Militar de Funcionaris en el qual s'indicaven els bons antecedents de l'empleat municipal. Es destacava una filiació política dretana, en la qual només calia exceptuar una sindicació a la UGT fruit de les imposicions polítiques anteriors. Es diu que no va cometre *delictes* i només se l'acusa d'haver estat instructor de reclutes. Amb informacions com aquestes, fou absolt per un tribunal militar tal i com l'Auditoria de Guerra comunicà a la delegació d'Ordre Públic.⁶⁸

Tanmateix, no era estrany que després d'una sentència favorable noves denúncies endeguessin nous processos inquisidors, com mostra el cas de Juan Castanera contra qui una veïna va presentar una denúncia a la delegació d'Ordre Públic el 14 d'agost. El tornava a acusar d'haver fet d'instructor i d'ascendir fins al grau de tinent en l'exèrcit republicà, a més de donar ànims als soldats que

---

⁶⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 6.

⁶⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 71 llig. 9.

partien cap al front. Després de ser detingut, el denunciat va haver de detallar la seva trajectòria política i professional. Pel que fa a la primera declarà haver militat a JRLI entre 1936 i 1938. Afegí que des del 1930 fou oficial primer de l'ajuntament, mantenint-se en la plaça durant tota la guerra. Va ser mobilitzat essent sergent de complement, no tinent, i afirma que protestà al ser designat instructor de reclutes, tasca en la que es limità a la gimnàstica sense donar instruccions teòriques sobre moral. També negà que animés als soldats. Finalment afegia com a prova de fidelitat que després de l'assassinat de Calvo Sotelo va comprar segells de Falange.

Un parell de testimonis confirmaren que era persona d'ordre, però també la seva militància a Joventut Republicana de Lleida i la posició de persona de confiança de l'ajuntament republicà durant la guerra. Això li permetia, deien, autoritzar la confiscació de pisos que posteriorment oferia a amics. Com a resposta a les noves informacions el denunciat amplià la declaració anterior. Explicà que, com a funcionari municipal, durant la guerra va participar en la municipalització de l'habitatge però intervenint només en la distribució de pisos. Aclarí que hi havia un comitè, en el qual no actuaven els funcionaris, encarregat de decretar les confiscacions. També apuntà que un dels informants, sense concretar quin, li havia demanat un pis durant els mesos revolucionaris.

El mes d'octubre, el delegat resolgué que pels càrrecs vistos calia imposar-li una pena de sis mesos de presó més 500 pessetes de multa. Després d'un mes, però, fou posat en llibertat gràcies a la presentació d'un escrit favorable signat per setze persones, entre elles Serafín González Castanera (funcionari de la Comissió Dipositària Municipal de Recuperació Agrícola), José M. Álvarez Pallás, José Figueras Luna, Juan Llavaneras Borrás, Matías Pinell Pallasó, José Sol Ballespí i Enrique Corbella Álvarez. Segons la versió d'aquest escrit, pertanyia a una tradicional família de dretes, era d'ordre i catòlic practicant. Es detalla que durant la República va tenir problemes a l'ajuntament perquè hi havia entrat amb la dictadura de Primo. També s'argumenta com a prova del seu talant que es manifestés contrari als fets d'octubre, concretament *contribuyó con cinco pesetas a la suscripción que se abrió en honor a las fuerzas que reprimieron dicha rebelión, entregando dicha cantidad a la Casa Fregola, encargada, entre otras,*

de recibir dichos donativos. Trajectòria que culminà fent propaganda per la dreta en la campanya de 1936 i recolzant econòmicament Falange. Es diu que aquesta mena d'ajuts els mantingué durant la guerra amb contribucions mensuals al Socors Blanc.

Tot i la seva complexitat, aquesta tirallonga de denúncies, investigacions i defenses són una bona prova de les dificultats que hom podia tenir per intentar mantenir el seu lloc de treball. I això que les conseqüències per aquest empleat municipal no semblen massa negatives.

Especialment difícil va ser la situació de les mestres i dels mestres municipals. La comissió gestora va decidir, ja el 19 d'abril, suspendre'ls de feina i sou fins a la resolució dels expedients depuradors donat que la situació que vivia Lleida havia portat a interrompre la instrucció primària. Van estar en aquesta situació fins que l'acord fou derogat el 8 de juny quan foren obligats a prestar els seus serveis com escriptors i mecanògrafes a les oficines municipals, *con lo cual el Ayuntamiento obtendrá una sana economía.*⁶⁹

Un altre problema al que hagué d'enfrontar-se la comissió gestora fou el control de l'absentisme dels empleats. La ciutat no reunia condicions d'habitabilitat a causa de la guerra, pel que l'alcalde va presentà una mesura per controlar els permisos concedits als funcionaris. Es queixava perquè abandonaven la ciutat sense autorització o allargaven espontàniament el temps de permís que tenien concedit i proposà que les absències es descomptessin del salari, així com les baixes per malaltia, mentre durés el temps de front. Uns dies més tard la mesura s'amplià amb el cessament immediat en cas d'arribar l'absència als trenta dies.⁷⁰

Amb tots aquests condicionants, és notori que la majoria dels empleats municipals no devien passar per la seva millor situació. Per intentar millorar-la la

---

⁶⁹ El fet que no funcionés l'ensenyament primari també suposà l'abandonament dels edificis. El 19 d'octubre s'encarregà al delegat del departament de cultura que investigués el cas de l'edifici de l'escola de la partida de Malgovern. Sembla que un veí havia de conservar la clau i part del material escolar, però que en realitat estava utilitzant-lo com a parador i magatzem d'alfals.

⁷⁰ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 17 i 24 de maig de 1938 (AML). En aplicació d'aquestes mesures, foren sancionats un metge i un xofer per haver estat absents tot el mes de maig, reduint el seu salari a només el corresponent a quinze dies. El 8 juny va ser cessat un funcionari en aplicació dels acords anteriors. En una altra ocasió, i després d'una llarga discussió fou cessat un altre funcionari el 14 de desembre que havia excedit un permís per malaltia i que havia sol·licitat una pròrroga, després de considerar insuficients els informes mèdics aportats (Actes de les sessions municipals corresponents als dies 31 de maig i 14 de desembre de 1938 —AML—).

comissió gestora havia acordat el 12 d'abril de 1938, tot i les dificultats, una bestreta de 25 pessetes per a cada funcionari municipal presentat, donada *la situación delicada en que económicamente se encuentran*. Una setmana després, el dia 19, es disposava un nou avançament. En aquesta ocasió de 50 pessetes per als funcionaris, de 35 per als obrers municipals i de 25 a les classes passives.

7.1.3 GRUPS DE PRESSIÓ I LLUITES POLÍTQUES EN EL TEMPS DE FRONT

Fins aquest punt hem vist com s'intentà organitzar i posar en funcionament la nova estructura municipal. Ara bé, al marge, o paral·lelament, a aquesta ordenació oficial existeix una vida política que en podríem dir informal, que desenvolupà relacions socials no oficials entre grups que intentaven aprofitar-se dels intersticis del sistema que s'estava edificant. Diversos autors han explicat que al voltant de les corporacions locals es produïren moltes lluites pel control del poder i que la quantitat de càrrecs sovint era menor que el nombre de candidats disposats a ocupar-los —des de representants de la dreta tradicional fins a nousvinguts a la política durant la guerra com quintacolumnistes, excaptius, excombatents, etc. Un joc de tensions entre nuclis reduïts de persones, que no transcendia a l'opinió pública i que mai afectava l'estructura de l'estat, afavorit per la repressió i la vigilància practicades des de diversos àmbits institucionals que generalitzaven el recurs a les conxorxes, als rumors, a les pressions, a les sospites o a les denúncies. El malestar s'incrementava per la inacció de les institucions, per la discrecionalitat en els nomenaments i per l'absència de normes per accedir al govern local. També hi contribuïa la competència sovint establerta entre diferents òrgans de direcció, com les cúpules del partit i els governadors civils. Per tot plegat no era infreqüent la formació de *lobbies* com a una de les vies d'actuació política més habituals en el nou estat franquista.⁷¹

En el cas de la ciutat de Lleida, aquesta vida política marginal es manifesta en les activitats d'un grup de persones, que es comptaven indubtablement entre el

---

⁷¹ Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Des del punt de vista de la política econòmica i de l'actuació de grups d'empresaris i de la patronal vegeu Roque MORENO, "El régimen y la sociedad. Grupos de presión y concreción de intereses" dins Glicerio SÁNCHEZ (ed.), *El primer franquismo*, p. 87-113.

bàndol dels vencedors, però que no van veure acomplides les seves aspiracions polítiques. Fonamentalment centraven les seves aspiracions en el control de l'ajuntament i al no aconseguir-ho sembla que s'organitzaren en una mena de grup de pressió política que funcionà precisament durant els mesos del front. A través del grup intentaven promocionar-se i desqualificar alguns representants de les noves autoritats. Com veurem a continuació aquests personatges tenien un cert prestigi social a la ciutat, alguns havien desenvolupat tasques polítiques en el passat i d'altres reconduïren les seves actuacions polítiques a través del Caliu Ilerdenc, societat fundada el juliol de 1941 autodefinida com gastronòmica i literària, que representava al franquisme local i que exercí una decisiva influència en la vida política ciutadana.

La reconstrucció de les activitats del grup ha estat possible gràcies a l'estudi del fons documental de la delegació d'Ordre Públic, el qual conté els expedients que conserven les investigacions realitzades sobre l'actuació política d'aquests personatges. Bàsicament, es tracta dels metges Ferran Colás Mateo, Francesc i Ramon Bordalba Armengol —ja es va comentar la seva actuació durant la guerra en el capítol dedicat als dretans que van viure a la rereguarda republicana— i en menor mesura de Josep M. Mostany, del farmacèutic Francesc Pons Segué i del governador civil. Segons la documentació treballada actuaven fonamentalment des de la Clínica Montserrat, seu del Col·legi de Metges. Donat que els informes no estan datats, desconec si el governador al qual es refereixen és Luis Ventalló o Fernando Vázquez, però sembla més probable, per qüestions de calendari, que es tractés del primer. Tot plegat, suposen indicis de confrontació entre les autoritats militars ocupants i els representants d'un determinat sector de la societat lleidatana. Divisions d'opinions de primera hora que s'aniran difuminant a mesura que el franquisme s'institucionalitzi i els diferents grups vagin definint les seves respectives postures davant el nou règim.

Ferran Colás havia estat membre del Partit Radical en representació del qual es presentà a les eleccions municipals de 1934 per la candidatura conservadora Concentració Lleidatana, tot i que no seria regidor fins a la formació d'un ajuntament governatiu el juliol de 1935. A més de tenir vocació literària, Colás fou fins al final un home del règim. Va ser un dels membres fundadors del Caliu

Ilerdenc i n'era president el 1975.⁷² Els germans Bordalba havien seguit una llarga trajectòria política abans de la guerra. Francesc, per exemple, havia estat federal a començaments de segle i alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera.

Francesc Pons Segués, oncle del secretari provincial de Falange Francesc Pons Castellà, havia militat a JRLI abans dels fets d'octubre de 1934 quan, segons les seves declaracions, s'inclinà cap a les candidatures de la dreta. Durant la guerra va marxar a França, però sense trencar els contactes amb les autoritats republicanes de Lleida. Una trajectòria que provocà algunes sospites en els primers anys del franquisme: denúncies, investigacions, un consell de guerra, pas per la presó i un procés per responsabilitats polítiques.⁷³

Les acusacions contra el doctor Mostany apareixen menys clares. Els principals retrets provenen del fet d'haver-se enfrontat a les jerarquies sanitàries de Falange per qüestions professionals, motiu pel qual se'l considera membre del grup, i de les seves relacions amb alguns dels principals líders revolucionaris locals. Va poder matisar fàcilment la segona acusació per la seva qualitat de metge de ferroviaris, sector professional on trobem una part important de la militància obrera a Lleida. Per exemple va tractar a Tomàs Larroca el Manco, president del primer Tribunal Popular, en l'accident que va donar lloc al seu sobrenom.⁷⁴

El 28 d'abril de 1938, el comandant militar de Lleida redactà un informe negatiu sobre Ferran Colás i Ramon Bordalba, "candidats" a alcalde i regidor respectivament, tot i que comptaven amb el suport de la Falange local. En la còpia conservada no consta a qui anava adreçat el document, però el comandant se li adreça amb el tractament d'excel·lència. L'escrit valorava els antecedents dels dos personatges, així com la seva possibilitat d'incorporar-se al nou govern municipal.⁷⁵

Seguint l'informe comprovem que Colás, que estava al front del Jarama com a metge civil militaritzat quan es redactava aquest document,⁷⁶ es va presentar al

---

⁷² Joan CAL, "Els anys crucials (1975-1979)", pàg. 97 i Julià GRAUS, *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, pàg. 30.

⁷³ Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 1. El seu expedient per responsabilitats polítiques apareix detalladament estudiat a Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 277-278.

⁷⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 65 i 67 llig. 4.

⁷⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 43.

⁷⁶ Juntament amb l'informe de l'autoritat militar que estem comentant a l'expedient de Ferran Colás hi ha la còpia d'un paper no datat del comitè militar de Lleida de l'època revolucionària en el qual el comissari d'Ordre Públic ordenava la llibertat de Colás per la necessitat dels seus serveis mèdics al front.

comandant militar el dia 7 d'abril —quatre després de l'ocupació— per comunicar-li que esperava ser nomenat alcalde de Lleida pel ministre de l'Interior. Al comandant, que no el coneixia, li va semblar *con más aptitud que el que interinamente desempeñaba tal cargo* —el capità Valentín Martín Aguado— pel que li va indicar que les autoritats militars rebrien bé el seu nomenament (tot i això, cal recordar que van ser alts comandaments de l'exèrcit els que designaren Martín). Aquesta visita la fer acompanyat per un altre individu de Lleida, no identificat pel comandant, que assegurava que Colás era el més apropiat per ocupar l'alcaldia.

Poc després, segurament que al realitzar investigacions que no detalla o al comprovar l'actitud del metge, el comandant va canviar d'opinió. No considerava correcte que Ferran Colás mostrés un excessiu interès per qüestions i serveis que no li eren propis —com el dipòsit de béns recuperats per l'exèrcit, on se li va prohibir l'entrada— ni que pressionés en la comandància perquè Valentín Martín fos destituït i ell nomenat alcalde interí fins que arribés la designació oficial. Per tots aquests motius, el comandament considerava que el metge patia de *falta de discreción, gran ligereza y exceso de egolatría*. Tampoc li semblava prou recomanable el seu passat polític al Partit Radical, favorable a la proclamació de la República. Recull un rumor per afirmar que Colás participà en la retirada del retrat del Rei a l'ajuntament —el paràgraf en el qual s'explica aquest extrem va ser posteriorment tatxat amb llapis vermell.⁷⁷

Pel que fa a Ramon Bordalba, l'informe del comandant censurava, en atenció a una trajectòria política que considerava absolutament reprobable, que des de Falange s'hagués parlat d'ell com a possible regidor. Abans de la República, argumentava el comandant, havia estat separatista i fidel seguidor de Francesc Macià. Criticava que hagués estat d'ERC, del Partit Radical Socialista i del Socialista, que quan les dretes van guanyar les eleccions s'apropés a la CEDA i que després de l'ocupació de Lleida figurés com a falangista.

Per tant, conclouïa el comentat informe,

(...) deduje que con el apoyo o sorprendiendo la buena fe de F.E.T. se pretendía al parecer formar una camarilla política en el Ayuntamiento a base de personas políticamente taradas y fácilmente manejables, y todo ello produciría el consiguiente efecto desmoralizador en el

⁷⁷ En els diferents relats sobre els fets d'abril de 1931 a Lleida, no consta que Colás hi participés. Vegeu al respecte Jaume BARRULL, *De la Monarquía a la República. El 14 d'abril de 1931 a la ciutat de Lleida*.

elemento sano de la población, que espera y confía en que la Nueva España haga desaparecer para siempre todos los planes de partido y camarillas políticas.

El comandant militar considerava que, tot i ser els candidats del governador civil i de Falange, no haurien de ser nomenats i que ell s'hi oposaria especialment mentre encara es mantingués el front. Les autoritats de la *Nueva España*, finalitzava, havien de poder garantir independència, equanimitat i honestedat política.

A l'expedient de Ferran Colás es conserva també la còpia d'un altre informe que ofereix una visió absolutament contrària a l'anterior, titulat *Informe sobre la actuación político-social de D. Fernando Colás Mateo, médico de Lérida*. Aquest nou document no té data ni apareix signat, però per l'explicat anteriorment és fàcil deduir que va estar elaborat per agents del governador civil o de Falange. L'autor del paper destaca diversos mèrits inqüestionables del metge. Assenyala que no va pertànyer a cap partit polític amb anterioritat a la dictadura de Primo de Rivera, amb el que s'està indicant que no participà del sistema partidista de la Restauració. En canvi sí que milità a Unión Patriótica, i posteriorment a Acció Ciutadana, i fou tinent d'alcalde durant la dictadura. Es nega cap participació en els actes de proclamació de la República perquè la considerava perillosa *para la integridad Patria* i només va formar part de la llista de les dretes a les eleccions municipals. Aquest historial li va suposar persecució al començar la guerra, pel que va haver d'exiliar-se a França el novembre de 1936. Li adjudiquen també activitats d'espionatge falangista a París a les ordres d'Eduardo Aunós. Posteriorment ingressà a l'exèrcit per servir com a metge en diversos fronts.

El document laudatori continua explicant que, al ser ocupada Lleida, va presentar-se a l'alcalde Valentín Martín per col·laborar en la reorganització administrativa de la ciutat, però que aquest rebutjà desconsideradament el seu ajut. Es conclou que un informe desfavorable elaborat a partir d'una campanya de falsedats va impedir que fos nomenat alcalde com havia proposat el governador civil. Per aquest motiu retornà al front de Madrid,

(...) en donde se respira a pleno pulmón la nobleza, la confraternidad, la verdadera hermandad ante el peligro, y en donde la palabra envidia es desconocida.

Havíem indicat que el comandant militar també atacava, en aquell informe d'abril de 1938, la pretensió del doctor Ramon Bordalba d'entrar en l'ajuntament. En l'expedient conservat a la delegació se l'acusa el 1938, juntament amb el seu

germà Francesc, de tenir un passat polític poc clar i d'organitzar-se en aquell grup de pressió.⁷⁸ En la còpia d'un altre informe, que tampoc està signat ni datat però que correspon a l'any 1938, es diu que Ramon Bordalba era íntim amic de Francesc Macià i que el 1930 pertanyia a Estat Català. Se'l considerava un *furibundo separatista* i un dels organitzadors de la visita de Macià a Lleida procedent de l'exili.⁷⁹ Sobre aquesta visita l'informe diu que

Parece ser que tenía (Ramón Bordalba) la pretensión de casarse con la hija de aquel cabecilla (Macià), muchacha al parecer pedante y estúpida, que por lo visto no le hizo caso, por habérsele subido a la misma los humos a la cabeza, creyendo iba a ser la Princesa de Cataluña, o poco menos. Por dicho motivo, es probable que se marchara del "Estat Catalá" al que pertenecía

L'acusació continua argumentant, com ja havia fet el comandant militar, que s'atansava als partits o organitzacions amb més influència en cada moment històric —de Joventut Republicana a Falange, passant pel PSOE o la CEDA— buscant exclusivament el seu interès personal. També s'explica que al començar la guerra estava a Lleida, però que aviat es passà de zona traslladant-se a Irún. Això tampoc li donava massa credibilitat als ulls de l'autor del document, perquè mai es va mobilitzar dedicant-se, diu, només a intentar prosperar i a calumniar als que havien quedat en la zona republicana. Com a exemple, se centra en unes suposades desqualificacions llençades pel metge contra el capità Jesús Martínez Lage, que estava patint la repressió republicana en aquells moments.⁸⁰

Després de l'ocupació de la ciutat va tornar a Lleida i en aquest punt comença la segona gran acusació d'aquest informe. Es diu que *se unió a una camarilla, que se formó en la que se repartían los cargos y se daban autobombo*. A través d'aquest grup aconseguí, sempre segons aquesta font, els càrrecs de metge municipal i d'inspector de sanitat, així com ser el candidat del governador civil i de Falange per ocupar l'alcaldia o la presidència de la diputació. L'informe explica que si no ho aconseguí va ser per la intervenció del capità Martínez Lage. Al no tenir l'èxit polític esperat, aquell grup va endegar una campanya de descrèdit contra el capità esmentat, en aquell moment capità auditor, membres de la Falange local, altres companys de professió i diverses autoritats militars.

⁷⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1.

⁷⁹ L'informe data aquella visita el 1930, quan en realitat va ser entre els dies 8 i 10 de març de 1931.

⁸⁰ Recordar que aquest capità era un destacat representant de la UME a Catalunya i un dels oficials que havia fet d'enllaç entre el centre de la conspiració a Barcelona i les guarnicions de Lleida i de Tarragona en els preparatius de la revolta de juliol de 1936.

En l'expedient de Francesc Bordalba podem trobar el mateix tipus d'acusacions. Ni tan sols es ben conceptuat per haver estat alcalde durant la dictadura, ja que això és interpretat com una prova més del seu apropament constant i interessat al poder. A través de la detallada declaració jurada que presentà el setembre de 1938 a la delegació d'Ordre Públic —i que hem comentat abastament en un capítol anterior— coneixem la seva interpretació de la història política de Lleida des de 1908. El metge no creia just que es llicessin acusacions contra la seva persona

(...) considerándome que soy ahora en Lérida uno de los pocos elementos que aún queda y que representa la política de la Gloriosa Dictadura de Primo de Rivera, es por lo que en nombre de la misma, con todo respeto y alteza de miras pido no por mí, que mi conciencia está tranquilísima, sino por el buen nombre de aquel, que se proceda a una investigación a fondo sobre mi pasado político y social y que se me de vista o conocimiento de los que se haya denunciado, pues es natural que mis deberes con aquella pasada época los exijan y mi honor lo demande.⁸¹

Tot i les acusacions que pesaven contra ell, al llarg de 1938 va ser metge municipal i, posteriorment, director interí de l'Hospital Provincial nomenat per la Diputació. A més, en nous informes que s'elaboraren per la delegació d'Ordre Públic al llarg de 1939 la interpretació sobre l'actuació de Francesc Bordalba canvià radicalment. En aquell moment es creia que els anteriors eren falsos i es posà l'èmfasi en la llarga i provada tradició dretana del metge lleidatà. Finalment, en un altre informe policíac de 1940 es mantenia que sempre havia estat de dretes i catòlic i que el caràcter contradictori dels informes anteriors va ser fruit de la polèmica actuació de Francesc Bordalba com a alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera.

Contra les aspiracions d'aquest suposat grup, al llarg del període de front va presidir la comissió gestora municipal el capità Valentín Martín Aguado. Dins del context d'aquesta polèmica, cal situar un informe de la delegació Provincial d'Informació i Investigació de Falange de mitjans de novembre de 1938, sobre l'actuació de l'alcalde. Tot i qualificar-lo de dretà, de persona de bona conducta i d'haver patit presó durant la guerra, considera que la seva actuació al front de l'ajuntament, *según informes que me facilitan personas a quienes garantizo totalmente*, era contrària *al espíritu que anima a nuestro Glorioso Movimiento*,

---

⁸¹ Per si quedava algun dubte de la seva trajectòria, Francesc Bordalba tancava la declaració amb una nota en la que feia saber que havia enviat una còpia de l'escrit a Eduardo Aunós i una altra a Severiano Martínez Anido, amb els quals havia col·laborat abans de la República.

sense entrar en més detalls. Per aquest motiu, es conclou que existien altres persones més qualificades per ocupar el càrrec.⁸²

Enfrontaments d'aquesta mena, entre diferents sectors del mateix bàndol guanyador, eren habituals en moltes localitats catalanes. També emmarcat en la Lleida de 1938 i en les lluites pel control del partit únic, Joan M. Thomàs fa referència a un altre cas de denúncies contra nomenaments polítics. Inicialment, el secretari general de Falange Raimundo Fernández Cuesta va designar per a la direcció provincial del partit a un carlí català —no en dóna el nom. Immediatament es va presentar contra aquesta persona una denúncia —tampoc l'explica— que va frenar el seu nomenament. Una investigació va demostrar que les acusacions eren falses, però ja no es va tornar enrere la designació del falangista Bañeres Piniés per al càrrec. Es tracta d'un típic cas que evidencia la lluita entre falangistes i tradicionalistes, vençuda pels primers, al si de FET y de las JONS.⁸³ Però no totes les situacions conflictives es poden explicar sempre a partir de les recurrents tensions entre les diferents famílies del règim. Sovint, sense qüestionar interpretacions de tipus més general, les seves arrels estan en enfrontaments personals i en particularitats de la història social i política de la localitat, com s'ha pogut comprovar en la situació lleidatana descrita en les pàgines anteriors.

7.1.4 COMBATS PEL PODER A PONENT

---

⁸² Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 9.

⁸³ Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil, franquisme*, pàg. 268. Si bé es cert que el maig de 1938 ja hi havia a Lleida una oficina d'inscripció al terç català —dirigida pel badaloní Ramon Gassió Bosch—, en contra de la llarga presència dels tradicionalistes en aquestes comarques i del "repartiment" de càrrecs que els partidaris de la sublevació van fer el juliol de 1936, després de l'ocupació només trobem carlins en la direcció de la delegació de *Frentes y Hospitales* (Maria Recasens Gassió). Els carlins catalans van intentar recuperar-se d'aquesta marginació l'agost de 1938. Arran de l'ofensiva republicana a l'Ebre van acusar les direccions falangistes de les prefectures del partit a Lleida i Tarragona de facilitar la tasca de l'exèrcit popular per haver permès l'entrada a Falange d'elements de l'esquerra local. Tot i que un nombre important de caps locals de Lleida i Tarragona foren destituïts, els tradicionalistes no van ocupar la direcció provincial del partit.

Com a complement del panorama de la ciutat de Lleida i dins d'aquesta darrera interpretació, cal situar el que estava passant entre 1938 i 1939 en una altra localitat ponentina, Balaguer.⁸⁴ A primers d'agost de 1939 uns veïns de la ciutat presentaven al cap provincial de Falange un escrit on es denunciava l'ambient polític crispat que des de feia uns mesos es vivia a la capital de la Noguera. Situació política de la localitat que se centrava fonamentalment en la figura del notari local José Maria de Porcioles. Segons el governador militar, en la còpia que va fer arribar al governador civil, *he podido observar que en el pueblo existen dos bandos uno que ataca al denunciado y otros que lo defienden*.⁸⁵

Els nou denunciants que signen l'escrit creien que la causa de la crispació no eren els problemes plantejats per la postguerra o el nou règim, sinó que les persones que *ostentan representación* no eren les més indicades. Els acusaven d'ajudar a frontpopulistes i, fonamentalment, de ser representants de l'activitat política anterior a la guerra que consideraven indecorosa i fracassada. El seu únic mèrit era *ostentar título académico* i el seu objectiu fer-se amb una situació privilegiada per al futur. Altres persones més capacitades, conclouïen, quedaven frustrades en les seves expectatives polítiques al comprovar que es mantenien els mateixos *vicis* — influències, recomanacions i *politiqueo*— anteriors a la guerra. Com a màxim representant d'aquesta situació assenyalen a Porcioles, en aquell moment delegat provincial de l'Auxili Social.

Tot i que no hem pogut establir una caracterització sociològica dels denunciants, ens podem atrevir a apuntar que segurament es tractava d'una sèrie de persones que no havien format part dels grups hegemònics tradicionals i que pensaven que el Nou Estat podia esdevenir un marc en el qual ells tindrien major protagonisme. Per aconseguir-ho, però, calia desprestigiar aquella vella elit que

---

⁸⁴ La polèmica establerta a Balaguer és la més rica en matisos, però no l'única que a partir de l'estudi del fons d'Ordre Públic es podria explicar al llarg de 1938. A Torre-serona les relacions entre el caporal de la guàrdia civil i el cap local de Falange eren bastant dolentes; contra l'alcalde, i també cap local de Falange, d'Almenar existien tota una sèrie de denúncies i acusacions de corrupció, passat polític poc clar i d'ajudar a dones *rogues* a canvi de favors sexuals; també hi han informes negatius, per uns antecedents considerats dolents, de qui havia estat nomenat per les autoritats militars alcalde d'Asentiu.

⁸⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 53-80 llig. 23. Una recent anàlisi de la trajectòria de Porcioles al capdavant de l'ajuntament de Barcelona durant més de 16 anys a Martí MARÍN, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*. El treball posa en qüestió els mites centrals del porciolisme, l'eficaç gestió econòmica i un regionalisme compatible amb el centralisme de la dictadura, però no entra en l'etapa política del personatge anterior a l'alcaldia barcelonina, on cal situar el conflicte a Balaguer que descrivim.

progressivament anava recuperant el seu paper i la seva forma tradicional de fer política.

A finals de setembre de 1939 des del govern civil s'envià a Porcioles una còpia de la denúncia perquè presentés les al·legacions oportunes. Així ho féu en un plec de descàrrecs mecanografiat de seixanta-quatre pàgines, en les quals desmuntava una a una totes les acusacions que se li havien realitzat alhora que explicava la seva actuació política des dels inicis de la República. A més llançava contra el grup denunciant acusacions similars a les que ell havia rebut —dretans acomodaticis i sense ideals que es van amagar durant els moments més difícils. El següent fragment del plec de descàrrecs és una bona prova de la crispació que es vivia al poble

Naturalmente, todo esto (el seu historial) les parece poco a los denunciantes. Su ilusión y su deseo más acariciado fueran que los rojos me hubiesen asesinado. ¡Solo dejándome matar hubiese sido un perfecto patriota! Evidentemente, así los rojos les hubiesen evitado muchas molestias y trabajos. Y en cambio ¿qué trato recibieron los denunciantes de los rojos? ¿Cual fue su actuación durante la zona roja? Salvo uno o dos de ellos, los demás sin pudor ni vergüenza pactaron con ellos, negociaron con ellos, se colocaron y enchufaron con ellos, y hasta junto con ellos levantaron sus puños cerrados.

Finalment, el 8 d'abril de 1940 el governador civil comunicava a Porcioles que havia quedat perfectament demostrada la seva adhesió al *Glorioso Movimiento Nacional*, per al seu coneixement, satisfacció i *efectos que juzgue convenientes*. Aquesta darrera afirmació ens recorda que des de les institucions oficials es fomentaven els ajustaments de comptes entre els ciutadans.

Un altre personatge de la localitat que va quedar sota sospita en aquest context d'enfrontament local va ser el jutge Josep M. Saura Bastida. El 27 de maig de 1938 des del Jutjat Militar de Funcionaris de Lleida, encarregat d'instruir processos de depuració, es van sol·licitar informes del seu passat polític a la delegació d'Ordre Públic. El seu nom apareixia en una llista de vint-i-nou veïns de Balaguer entre els que també hi era Porcioles. La guàrdia civil el considerava persona de bona conducta i bons antecedents, votant d'Acció Popular i que, privadament, havia expressat simpatia per la *Santa Causa Nacional*. El problema era que durant la guerra va mantenir-se en el càrrec de jutge instructor, tot adoptant una

actitud que el guàrdia informador considerava passiva davant dels dinou assassinats comesos al poble.⁸⁶

Posteriorment, al llarg del mes d'agost de 1938, s'elaborà una altra sèrie d'informes per tal d'esbrinar si podia ser mantingut en el seu càrrec. La guàrdia civil insistí en la seva bona trajectòria política, però afegint que per covardia va alternar amb els frontpopulistes i els hi va fer el joc. El considerava moralment debilitat, pel que creia que havia de ser depurat. A la mateixa conclusió arriba Falange després de presentar un informe més dur que l'acusava de catalanista. El més interessant, però, és l'escrit que el delegat d'Ordre Públic envià al general en cap de l'Exèrcit d'Aragó, en el qual proposava la destitució o un trasllat a molts quilòmetres. El presentava com un simpatitzant de la dreta sense voluntat ni convicció política real. Les conclusions a les que arribava el document il·lustren molt bé tot el que fins ara s'ha argumentat

Conviene tener presente, que muchos que hoy se titulan de derechas y que en realidad no son más que unos caciques que desean volver a los antiguos procedimientos que con tanto sacrificio se trata de desterrar, han puesto de manifiesto su deseo e incluso la conveniencia de que el aludido Juez continúe en donde está, dando como razón suprema la socorrida frase de que es una buena persona, siendo la opinión del que suscribe que lo que desean con su pretensión es disponer a su antojo del Juez de Instrucción, ya que este quedaría sujeto a ellos por el favor que hoy le hacen al defender su gestión anterior y su permanencia en Balaguer.

Aquesta crítica a una estratègia política ancorada en el passat no és exclusiva de les autoritats locals. En un primer moment podia ser compartida en el centre del Nou Estat. Pot comprovar-se sinó en aquesta recomanació que a finals d'agost de 1938 envia el sots-secretari del ministeri d'Ordre Públic als delegats de les províncies controlades pels franquistes⁸⁷

Son incompatibles con el equitativo y vigoroso espíritu de la España que renace, vicios que a toda costa conviene desterrar, entre los cuales tiene preferente asiento la vieja costumbre de las recomendaciones. Con ellas se pretende, a veces, conseguir resoluciones apartadas de las normas de justicia, en favor de intereses egoístas, y otras imprimir una celeridad contraproducente al desarrollo normal de los servicios; produciéndose en ambos casos efectos deplorables, tanto en el sentido ético como en el de la interior satisfacción de quienes se ven obligados a precipitar resoluciones en trabajos cuya responsabilidad asumen.

Los altos poderes del Estado han combatido, y combaten, costumbre tan perniciosa, y no es ciertamente el Ministerio que suscribe quien haya de olvidarse de tan excepcional obligación, con la que a su vez está compenetrado. Así pues, y con todo encarecimiento, hago presente a mis subordinados la necesidad de suprimir esta costumbre, no aceptando recomendaciones de ningún estilo y absteniéndose a la vez de formularlas, ya que en

⁸⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 12.

⁸⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 75 llig. 55.

cualquiera de estos casos, al llegar el hecho a mi conocimiento, me vería precisado a imponer severas sanciones, cosa que a todo trance quiero evitar, para lo cual espero de la comprensión de todos, que no me pondrá en la violencia que esto me habría de producir.

Unes prevencions inicials contra el vici de les recomanacions que ben poc tindrien a veure amb el futur desenvolupament de la dictadura.

7.2 LES RELACIONS ENTRE LES AUTORITATS VENCEDORES I LA CIUTAT: VIGILÀNCIA I CÀSTIG

Les noves autoritats van tenir al seu servei uns òrgans de premsa a través dels quals comunicar a la ciutadania ordres i disposicions. Amb l'aparició de la *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo de Ejército de Aragón* es proclamava que els periòdics encara eren més necessaris en temps de guerra que de pau. La mateixa nota ratificava l'interès de les autoritats militars a l'afirmar que Lleida tenia el diari gràcies a les gestions de *uno de nuestros generales, héroe quizá de la gesta más sublime de nuestra Cruzada*, el general Moscardó.⁸⁸

Un fet concret demostra alhora la importància concedida a la premsa i la precarietat de medis en la que havien de treballar. Primitivo García Rodríguez, falangista asturià que dirigia la *Hoja Informativa* i que mantindria el càrrec al fundar-se *La Mañana*, va haver de sol·licitar al delegat d'Ordre Públic la llibertat provisional de dos impressors tancats a la presó. Tot i haver militat en organitzacions polítiques en aquells moments il·legals, un al POUM i l'altre a la UGT, el director aclaria que desconeixia el seu passat ideològic i assegurava que no tenien delictes de sang. El delegat ordenà una llibertat vigilada mentre no es poguessin contractar altres obrers.⁸⁹

La comunicació amb els ciutadans era evidentment unidireccional i estava absolutament intervinguda pels interessos i criteris del poder. Només una mostra. Al llarg del mes d'agost la *Hoja Informativa* publicà llistes de les sancions econòmiques imposades pel delegat d'Ordre Públic durant aquell mes i l'anterior, indicant el nom del sancionat, la multa i la causa de la sanció. Però el 30 d'agost

⁸⁸ *Hoja Informativa*, núm. 2, 29/07/38, pàg. 1

⁸⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 1 i expt. 21 llig. 8.

Eduardo Zapata, el secretari general en funcions de governador civil interí, envià al delegat la còpia d'un telegrama del ministeri de l'Interior on es disposava que

*Para lo sucesivo queda prohibida la publicación en los periódicos de sanciones impuestas por Vucencia o por otras autoridades dependientes de la suya. En caso que la ejemplaridad de la sanción lo aconseje deberá Vucencia consultar este Ministerio sobre conveniencia publicarla.*⁹⁰

També en el mes d'agost, el dia 21, havia aparegut a les pàgines del diari l'única nota que feia públics uns afusellaments en aplicació de la sentència d'un consell de guerra —sis morts al Camp de Mart acusats d'espionatge. No sabem si hi té alguna relació, però després de la desarticulació d'aquella xarxa d'espionatge a començaments d'agost, tenim constància que almenys nou persones van quedar sota jurisdicció dels tribunals militars. Potser la preocupació generada entre les autoritats pel descobriment que podien tenir infiltrats reals en la seva zona, les va portar a autoritzar la publicació del compliment de les penes màximes, una decisió gens habitual. Quan hi havia un interès determinat, les autoritats tenien al seu abast els mecanismes necessaris per comunicar la celebració d'execucions o de judicis militars. Una ordre de la comandància militar de Lleida, de 21 de novembre de 1938, ho confirma⁹¹

Debiendo celebrarse en el día de la fecha a las 15 horas y en el edificio de la Auditoría de Guerra, Paseo de Boteros, 35, Consejo de Guerra Sumarísimo para ver y fallar la causa instruida en Juicio sumarísimo contra el Teniente don Manuel Díaz del Río y dos más, por la presente se invita a la asistencia a dicho acto a todos los Jefes, Oficiales, Suboficiales y Tropa francos de servicio y que las necesidades del mismo lo permitan.

7.2.1 LA SOCIETAT DE LA SOSPITA

L'abundant bibliografia que ha abordat l'estudi dels mecanismes repressius de postguerra, ha demostrat repetidament la importància que en aquest sistema hi jugaven les denúncies. Ja fossin els denunciadors instàncies oficials —ajuntaments, col·legis professionals, Falange, forces d'ordre, etc.— o particulars.⁹² La significació

⁹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 42. La censura d'aquells moments no se centrava només en la informació periodística. Via comandància militar arribà a la delegació d'Ordre Públic una comunicació de la Junta Superior de Censura Cinematogràfica que recordava a les autoritats militars l'obligació de prohibir la projecció de pel·lícules no autoritzades. També s'apuntava que en moltes poblacions properes als fronts de guerra no es complia amb aquestes indicacions (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49)

⁹¹ Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 46.

⁹² Les denúncies estan adquirint últimament força importància en els treballs de diversos historiadors. Una de les primeres reflexions sobre el recolzament de la població al règim a través de les delacions i el

d'aquestes denúncies podia ser molt diversa. Era una de les principals vies de comunicació, quan no la única, entre les autoritats i la població. Servia com a mecanisme per resoldre velles querelles personals o per revenjar-se de fets esdevinguts durant la guerra. Podia ser una forma de buscar promoció social o professional, en cada localitat segurament que es poden trobar un seguit de personatges experts en utilitzar aquesta metodologia. I, en bona mesura, un útil mecanisme al servei de les autoritats per fomentar la passivitat, la desconfiança i per assegurar el control social sobre una població coneixedora de la presència constant de l'amenaça.

Per aquest motiu, els representants de l'estat franquista es van encarregar de fomentar la denúncia entre els ciutadans. Per comprovar-ho no ens cal esperar a que el nou estat es consolidés, sinó que en aquests mesos de front tenim ja uns exemples força explícits. El delegat d'Ordre Públic féu una crida pública a la denúncia mitjançant un parell d'articles en els que lamentava l'escassa col·laboració de la població. Pedro Martínez, en una nota titulada *Es necesaria una estrecha colaboración con nuestras autoridades*, qualificava la resistència a denunciar com una manca de civisme. Volia fer entendre als lleidatans que una de les funcions més difícils de desenvolupar era la justícia, y *más aún de nuestra Justicia, de la de Franco*, pel que era indispensable la col·laboració del poble. Això sí, deia, sense mala fe, odís ni ressentiments.⁹³ Es tractava de què els ciutadans provessin el seu civisme, o de què les autoritats donessin mostres del seu cinisme?

Una nota posterior tornava a insistir en la mateixa idea, la necessitat de la col·laboració ciutadana per aplicar satisfactòriament la justícia. Demanava explícitament denúncies, tot afirmant que el coneixedor de delictes que no els delatés seria considerat com un mal ciutadà i un encobridor, pel que podia ser sancionat.

---

foment d'aquesta pràctica des dels organismes oficials és l'article de Jaume FABRE publicat en la primera meitat dels anys vuitanta "La delació dins la repressió franquista de postguerra". Un treball més recent és Antoni GAVALDÀ, *Jo delato, tu inculpes, ell denuncia...* (*Repressió franquista a Valls i comarca*) elaborat a partir de l'anàlisi de la Causa General referida a les poblacions de l'Alt Camp. Una de les darreres aportacions al tema ha estat la investigació realitzada per Conxita MIR, *Vivir es sobreviure* en el que es reconstrueixen les xarxes familiars implicades en la repressió d'una petita localitat rural a través de les denúncies practicades. Per altra banda, cal assenyalar que es tracta d'un tema que no és exclusiu de la historiografia espanyola ni del nostre passat. Vegeu al respecte el dossier *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789-1989*.

⁹³ *Hoja Informativa*, núm. 4, 31/VII/38, pàg. 2.

Hay que desechar escrúpulos que tan graves perjuicios traen después en nuestra Patria (...) Espero del pueblo sano de esta Provincia, que si realmente desea que cada uno lleve su merecido, en lugar de murmurar y lamentarse de si tal o cual persona está en la calle debiendo estar en la cárcel, o si ocupa puestos que no debe etc. etc., que a nada práctico conduce y sí se exponen a una sanción por parte de mi autoridad, pongan en mi conocimiento todos los hechos merecedores de sanción, en la absoluta seguridad de que se hará justicia en toda la extensión de la palabra.

També explicava la forma com havien de materialitzar-se les acusacions, que podien ser presentades personalment o per correu a la secció de denúncies de la delegació. Garantia que els noms dels denunciants es mantindrien en secret i demanava que relatessin els fets d'una manera precisa perquè als investigadors els hi fos més fàcil la comprovació. Teòricament les denúncies només havien de servir per castigar *delictes veritables*, pel que el delegat advertia que serien sancionats els difamadors i els que

(...) crean que los momentos actuales pueden aprovecharse para resolver cuestiones de tipo personal, que nada tiene que ver con el elevado fin que se persigue.

La importància d'aquestes indicacions la confirma la redacció del diari a l'anunciar la seva publicació durant diversos dies i al demanar als lleidatans que no es limitessin a llegir-les, sinó que retallessin l'article per conservar-lo.⁹⁴

La crida pública a la delació era també un recurs en els processos depuradors, una manera d'aconseguir informació per a la instrucció dels expedients corresponents. Així es féu en el cas de la Diputació, quan a la premsa es publicava que tots aquells que tinguessin informació dels funcionaris provincials, de possibles

*(...) actuaciones antipatrióticas o contrarias al Movimiento Nacional mantenidas por éstos, quieran manifestarlo en sus respectivos expedientes a cuyo fin pueden personarse durante el plazo de quince días, incluso los no laborables y horas de 9 a 12 en la presidencia de la Corporación.*⁹⁵

Aquesta mena de crides tenien un cert èxit, evidentment no quantificable, però visible gràcies a la localització de denúncies que, espontàniament, s'havien fet arribar a diferents instàncies oficials. En un dels expedients de la delegació d'Ordre Públic se'n conserven algunes que un mateix individu va enviar per correu al llarg de 1938. Denúncies que transcriu literalment, tot i que la lectura sigui una mica difícil, per mostrar com es podia endegar un procés investigador, amb detencions i

⁹⁴ Hoja Informativa, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3.

⁹⁵ Hoja Informativa, núm. 42, 14/IX/38, pàg. 2.

sancions posteriors, a partir d'unes bases ben febles. El següent escrit, signat, arribava a la comandància militar de Lleida el mes de setembre⁹⁶

*Arriba España Biva Cristo Rey
Comandancia Militar de Lerida
comonico a Buesensia que el endevido (individuo) -S.Z.- este endevido cuandolos sus sesos
es uno delos que semancho las manos desangre y Ba Por la calle con La escopeta
suprosedensia era Fai=senete- anTes Tenia un BarT en laPlosa lellamaben el c. Bibe en La
Calle Lamarca N° -Piso
Lo que se escribe eslaBanjelio (es el Evangelio)
Arriba El ejersito Solbador*

El denunciat fou detingut en un poble de l'Aragó on s'havia refugiat i ingressà a la presó de Lleida. Després de la corresponent investigació el delegat d'Ordre Públic decidí posar-lo en llibertat al no trobar-li un passat *condemnable*, ni existir càrrecs de pes contra ell. Però el denunciant devia ser persona constant i en vista que la seva acusació havia quedat en no res va trametre'n una altra, de similars característiques, al mateix general Francisco Franco. Les dues denúncies, aquesta i l'anterior, semblen estar escrites per la mateixa mà i acusen a la mateixa persona, però la segona apareix signada amb un nom diferent. Aquesta a més, estava redactada en una mena d'imprès amb una imatge de Franco, un segell amb el lema *Una, grande y libre* i un altre amb el text *Vigilad todos el espionaje enemigo y denunciad a los TRAIADORES*. Tot molt apropiat.

*Eccelenticimo Jeneralisimo D Francisco Franco
Ponemos enconosimito de Buecensia que el camarero S. Z. = que actua trabajando en el
Bar C. antes Bebia -Lamarca- = dicho camarero esuno delos criminales que iban porla
calle con el focil y a la noche iba alsementerio a Fosilar. su esposa dise porai que al
sementerio nomas iba Para llebar La lus hoelfarol
ai que terminar conlos criminales
Lerida año dela bictoria 1939
Biba anuestro caudillo Fraco ariba España Biba Cristo Rey*

Hom podria pensar que a Burgos tenien més altes ocupacions que atendre a un escrit d'aquestes característiques. Però la realitat fou que la denúncia va arribar al governador civil de Lleida, el maig de 1939, amb una nota del mateix Francisco Franco Salgado-Araujo, secretari militar i particular del cap de l'estat, *a los efectos que en justicia procedan*.

Novament es van elaborar informes sobre el denunciat i novament van resultar favorables. Tot i això el governador es va veure obligat a explicar-li al

⁹⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 31 llig. 35.

coronel Franco Salgado-Araujo tota la història. Contra el cambrer no es podia actuar perquè no existien proves fonamentades

(...) y ello hace suponer que se trata de acusaciones inciertas o de imposible comprobación por el carácter anónimo de ambas denuncias, que, a juzgar por su letra, tienen el mismo origen desconocido.

Tot i això, quedava en certa manera marcat, ja que *Mando unir, no obstante, la que me remite a sus antecedentes para posibles fines posteriores.*

7.2.1.1 Quan els organismes oficials actuaven com a agents denunciadors

Ja fos per instruir expedients de depuració, ja per imposicions legals —com a l'entrar en vigor la llei de Responsabilitats Polítiques el febrer de 1939— o simplement amb la voluntat d'imposar la justícia dels vencedors, el cert és que la pràctica totalitat de les instàncies oficials de l'estat franquista van actuar com a denunciadores i informadores. Això volia dir, a més de les funcions estrictament repressives i de control social prou conegudes, una gran quantitat de treball burocràtic que si en una situació més normal —encara que difícilment podem aplicar aquest qualificatiu a un estat d'excepció i dictatorial com el franquista— era difícilment assumible, com no seria en uns moments com els que estem analitzant.

Eren diversos els organismes que havien d'enfrontar-se amb una gran treball d'elaboració d'informes. En el cas de l'ajuntament, per exemple, la confecció d'aquesta mena d'informes era tan carregosa per als empleats municipals que va suposar, fins i tot, una reorganització de funcions entre els diferents departaments per poder-ho assumir. El 22 de juny la comissió gestora decidí que el secretari particular de l'alcaldia s'encarregués de *la evacuación de los numerosos informes solicitados por diversas autoridades y organismos*. Fins aquell moment d'aquesta missió s'encarregaven al departament de governació, però aquest havia quedat col·lapsat i s'havia vist obligat a marginar els treballs de la seva competència.

Amb tots aquests antecedents, no resulta estrany que la delegació d'Ordre Públic treballés amb llargues llistes de noms sobre els quals havia d'elaborar informes del seu passat polític i social. La realització constant d'informes, que podien respondre a recerques endegades per la pròpia delegació o que podien haver-los sol·licitat altres organismes per completar les seves pròpies investigacions, suposava que els ciutadans fossin constantment, i sovint repetidament, investigats.

Només per donar una idea del que podia representar aquesta manera de treballar, l'exemple següent.

El cap de l'oficina de l'Advocat de l'Estat a Lleida demanà al delegat d'Ordre Públic el 16 de desembre de 1938 informes sobre vint-i-nou persones — advocats i personal de la delegació d'Hisenda que havien de ser depurats— *para su constancia en la información administrativa que se les sigue en esta oficina*. Els informes eren breus, en cap cas superaven unes poques ratlles, però sovint demolidors. Unes frases que marcaven una persona.⁹⁷ Entre els noms de la relació que patiren aquesta mena d'avaluacions apareix el que havia estat delegat d'Hisenda a Lleida, José Luis Hernández Herrera

(...) durante el dominio rojo fue de la Directiva del mencionado partido y Presidente de "Amigos de Rusia", siendo también del Comité Revolucionario de Tarragona y Delegado de Hacienda de esta Capital, estando considerado como muy rojo

De l'advocat Ignacio Inza s'afirmava que⁹⁸

(...) antes y durante el Glorioso Alzamiento Nacional, pertenecía al partido Socialista; en los primeros días de la barbarie roja, iba armado de una pistola, dirigiendo grupos de milicianos, con el industrial de esta Capital, R. P.; fué colaborador de los Tribunales Populares de Lérida, mas tarde con el que atiende por Negrín, a Asesoría Técnica de la Presidencia. Destacadísimo rojo, muy malo y peligroso.

En altres casos les valoracions eren més positives.⁹⁹ Sobre un dels informants es diu que *no tiene instintos perversos ni sanguinarios*, encara que havia estat membre del que anomenen comitè revolucionari d'Hisenda perquè no havia destacat en res ni havia fet mal a ningú. També era funcionari de la delegació Marciano Lorenzo Páramo, qui *a pesar de sus ideas izquierdistas, se valía de la autoridad que tenía su hermano (que era Alcalde de esta Ciudad) para favorecer a las personas de derechas, y en especial, a sus compañeros de Hacienda. En el fondo no es de malos sentimientos*. Un altre nom destacat d'Hisenda era Eduard Estadella

⁹⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 54. La llista estava integrada per José Luis Hernández Herrera, Miguel Rubio González, María Oriol Ruiz, Antonio Sánchez Blanco, Marciano Lorenzo Páramo, Pedro Brosa Boada, Adela Gabardé Alreus, José González Carreras, José Barón Ricart, José Sola Pampols, Ignacio Inza Tudanca, Antonio Pascual Canut, Enrique Tolosa Casals, Rafael Fernandez Grande, Jaime Arévalo Piñol, Rafael Iniesta Esteban, Isabel García Marco, José Maria Font Blanco, Luis Vierge Castanera, José Giralt, José María Sambola Arenes, Casimiro Canut Piquer, María Ruiz Alayeto, Fernando Marquez de la Plata, Enrique Aloy González, Pedro Ariche Falcó, Bonifacio Abardia Lopez, Genaro Forcada Barberá i Eduardo Estadella Bata

⁹⁸ L'explicació que dona Antoni Bergós de l'actuació d'aquest advocat durant la guerra poc té a veure amb el que posteriorment explicaven els franquistes (Antoni BERGÓS, *Memòries*)

⁹⁹ Atrevir-se a fer valoracions positives sobre algú no devia ser, però, massa fàcil. Es conserva una multa de 250 pessetes imposada pel delegat d'Ordre Públic el setembre de 1938, contra un home que havia avaluat com afecte al règim a un distingut que les autoritats havien considerat clarament desafecte. (Fons del GC —AHPL— expt. 42 llig. 46) Calia estar molt segur per avalar algú ja que un "error" podia tenir conseqüències.

(...) antes del Glorioso Alzamiento Nacional, pertenecía al Partido Radical, sin ejercer cargo directivo alguno; siendo su padre Ministro, por su influencia y, a pesar de no ser más que Oficial Tercero, fue nombrado Interventor en la Delegación de Hacienda de esta Provincia; los “rojos” le suspendieron de empleo y sueldo, siendo repuesto en su categoría de Oficial Tercero, a los tres o cuatro meses de la suspensión, por las gestiones realizadas por su compañero Marciano Lorenzo Páramo, volviendo a desempeñar su cargo de Interventor, más adelante, cuando los “rojos”, como queriendo hacer méritos enmendando sus yerros, iban volviendo a poner las cosas como estaban antes de la iniciación del Alzamiento; durante el dominio rojo se afilió a la UGT., no ostentando cargo directivo alguno; siempre observó buena conducta; está considerado afecto a Nuestra Causa.

Com acostumava a passar en aquestes ocasions, els agents encarregats d'elaborar aquests informes ho feien a partir de les dades aportades per unes poques persones. En aquest cas la gran majoria de les dades les aporten un funcionari — autor anys després de les cròniques militars d'algunes batalles importants de la guerra—, una empleada d'hisenda —que havia patit persecució durant l'anterior etapa i una de les primeres afiliades a la Secció Femenina de Lleida—, un altre company seu i el secretari del jutjat municipal. Alguns d'ells també apareixen com a denunciants o informants freqüents en altres expedients conservats en el fons de la delegació.

Hi ha un nom, però, que ocupa un lloc destacat entre els habituals informadors, almenys a partir de la documentació que hem pogut consultar. Es tracta d'un guàrdia urbà, nascut a principis de segle en una població de Logronyo, que ja estava en la plantilla municipal durant la República i que encara és recordat per molts lleidatans de la postguerra, fins i tot en alguns casos com una versió local de l'home del sac en l'imaginari infantil. De fet, aquest personatge ja ens havia aparegut al parlar de la depuració dels funcionaris municipals perquè participà de manera destacada en les investigacions aportant moltes dades i fent no poques denúncies —a més fou un dels primers empleats municipals en reincorporar-se després de l'ocupació. El 30 d'abril de 1938 se li comunicava al jutge instructor de funcionaris que era persona de bona conducta, bons antecedents i de dretes. Motius suficients, es deia, perquè els *rojos* el perseguissin i l'expulssin de la guàrdia urbana.¹⁰⁰

L'activitat d'aquesta persona, model d'una certa “professionalització” en el terreny de la informació, és un bon exemple perquè representa moltes de les facetes implicades en el món de la denúncia. Segurament que no erraríem si situéssim la

¹⁰⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 46 llig. 28.

seva col·laboració amb les autoritats en un pla ideològic, propi d'un moment en què constantment es feia exaltació dels valors vencedors i es condemnaven sense matisos les etapes anteriors. Tanmateix, aquest context no exclou que també hi pugui haver un component de revenja, ja que amb l'arribada de la guerra va ser cessat com a guàrdia i destinat a tasques de neteja urbana. Però a més podríem pensar en la denúncia com un mecanisme de promoció professional, com una manera de fer-se veure bé davant de les noves autoritats —també tenia problemes amb la llei.

Un seguit d'informes dels anys cinquanta i seixanta que sobre ell es conserven en la delegació d'Ordre Públic —segurament quan ja no eren necessaris els seus serveis informadors—, no el deixen gaire ben parat. L'acusen d'haver estat propagandista de JRL i asseguren que la depuració durant la guerra no es va deure a motius polítics sinó familiars. Però sobretot estava mal considerat per haver-se dedicat a extorsionar delinqüents, a beneficiar-se del mercat negre i a vendre a preus abusius productes intervinguts a estraperlistes. Activitats que el van portar davant d'un consell de guerra el 1942, a més de diverses sancions i detencions en anys posteriors per qüestions relacionades amb robatoris i irregularitats fiscals. Així mateix es destaca una conducta moral *reprobable*. L'any 1958 es deia que *entre la població es totalmente impopular*. Tal impopularitat s'explicava pel seu mal caràcter, per la seva immoralitat i per les seves trampes, però naturalment en cap cas es feia esment a les múltiples denúncies que havia realitzat. Tot i l'història descrita, en el qual no es fa referència a cap mena de col·laboració amb les autoritats, els informes el consideren persona de bona conducta, en l'època que es van realitzar, i afecte al règim. Consideració que no li serveix perquè el governador civil autoritzés un permís d'armes de caça, motiu pel qual s'havien fet les investigacions els anys 1958 i 1965.

Es tracta només d'un cas concret, però, com anteriorment apuntàvem, segurament que conèixer una mica històries personals d'aquesta mena pot servir per explicar millor algunes de les actituds adoptades davant d'un règim dictatorial. I de ben segur que les denúncies havien de servir per fer-se perdonar altres coses.

Retornant a les llistes i denúncies amb les que treballaven les diferents instàncies estatals, i per acabar de caracteritzar-les millor, es poden assenyalar

algunes irregularitats. El fet que qualsevol persona fos susceptible d'aixecar sospites, porta a que en alguns casos les sol·licituds d'informació resultessin, si més no, un tant grotesques. Així, al Jutjat Militar de Funcionaris es va enviar el 16 de maig el següent escrit des d'Ordre Públic

*Cumplimentando un escrito de fecha 12 del actual, referente a informes de J.L.M.- Por su corta edad (tenia 12 anys), no tiene ideas políticas, son de buena familia, religiosa, y viven más a gusto ahora que con los rojos.*¹⁰¹

És difícil imaginar quin devia ser l'interès per conèixer les passades activitats d'un nen i més tenint en compte les característiques de la seva família. La mateixa sorpresa planteja la petició d'informes sobre un germà marista andorrà des de la delegació d'Ordre Públic navarresa. Sembla que havia entrat com a professor del col·legi a Lleida poc abans de la guerra, motiu pel qual es trobava a la ciutat el 18 de juliol. Al·legant la seva condició d'estranger va poder retornar a Andorra i d'allà passà a Navarra —un altre germà va encarregar-se de donar raó de la seva actuació.¹⁰²

En altres casos les irregularitats radicaven en contradiccions evidents entre els informes elaborats per diferents instàncies. El setembre de 1938 la delegació d'Hisenda instruïa l'expedient de depuració de qui regentava l'administració de loteries número dos de la ciutat. Totes les autoritats havien informat favorablement presentant-lo com un militant de la dreta, però la delegació d'Ordre Públic el va definir com un home *brusco, despota y izquierdista*. Davant d'aquest contrasentit des d'Hisenda es demanà la confirmació de la investigació discordant. En uns pocs dies, el mateix agent de la guàrdia civil que havia elaborat l'informe per a la delegació va passar a considerar-lo com un dretà sense afiliació que havia patit persecució *roja*.¹⁰³

Una de les causes que expliquen els casos de diferent conceptualització dels acusats és la multiplicitat jurisdiccional d'aquell règim. Una persona podia ser jutjada o investigada pel mateix *delicte* des de diferents instàncies. Els absolts per la justícia militar, per exemple, quedaven a disposició del delegat d'Ordre Públic que podia obrir una nova investigació. Això és el que li passà a un carrabiner jubilat a qui els militars absolgueren per tenir uns bons antecedents polítics i socials. Però

¹⁰¹ Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 25.

¹⁰² Fons del GC (AHPL) expt. 50 llig. 39.

¹⁰³ Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 21.

quan els agents de la delegació elaboraren el seu informe va destacar una militància republicana i anarquista, converses negatives per a la *causa nacional* i una millora de la seva situació econòmica durant la guerra per haver treballat al servei municipalitzat de cinemes. Tot plegat li representà dos mesos de presó i 150 pessetes de multa.¹⁰⁴

Un altre tipus d'irregularitats eren simplement errors alhora d'atribuir un passat a una determinada persona, com el comès per l'ajuntament quan intentà sancionar un carboner del carrer la Tallada que venia carbó per compte del municipi.¹⁰⁵ En una reunió del consistori un dels regidors l'acusà de ser *rojo rematado* a partir dels comentaris que havia sentit a les dones que feien cua al seu establiment. Segons el regidor, les dones lamentaven que l'ajuntament no tingués dignitat *por favorecer a quien formaba parte del pelotón que fusilaba a las personas de derecha durante el dominio rojo*. Davant d'unes acusacions considerades greus s'acordà trametre la denúncia a l'Auditoria de l'Exèrcit d'Ocupació. Una setmana després es feia constar en acta que hi havia hagut un error. No podia tramitar-se la denúncia contra el carboner del carrer Tallada perquè el *rojo rematado* havia fugit a zona republicana, mentre que el que en aquells moments ocupava l'establiment *es una excelente persona, de filiación derechista y completamente adicta al Movimiento Nacional*. De ben segur que altres errors de similar naturalesa van concloure's amb solució més penosa per al denunciat.

7.2.1.2 Qui ho ha dit? Les denúncies entre particulars

Però no eren les institucions i els organismes estatals els únics que actuaven com a agents delators, ja que també van ser freqüents les denúncies entre particulars, ja fossin amb contingut polític o responent a altres motivacions exemplificades en les següents situacions. Denúncies que pretenien ser una revenja per tota l'experiència dels mesos de la revolució. Una senyora, veïna de Lleida, es

---

¹⁰⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 10.

¹⁰⁵ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 2 de setembre de 1938 (AML). En la mateixa acta s'explica que, a instàncies del governador militar, el tinent d'alcalde encarregat del departament de proveïments havia convocat a tots els carboners de la ciutat. La venda del carbó es va encarregar als únics que es van presentar a la reunió.

presentava el 14 de setembre en l'oficina del Servei d'Informació i Policia Militar per acusar a una dona a la que creia part responsable de la denúncia que havia patit el seu marit l'estiu de 1936¹⁰⁶

(...) esta joven puede aportar datos del paradero actual del matrimonio a que sirvió, siendo este el causante de las denuncias que sufrió el esposo de la que declara, por las cuales fue condenado a muerte, siendo las fechas de las denuncias en veinte de Agosto de mil novecientos treinta y seis y otra en nueve de octubre de mil novecientos treinta y seis, y a consecuencia de ellas fue varias veces su domicilio registrado;

A més afirma que el 2 de novembre de 1937 —el dia del bombardeig— va sentir que la noia deia que

(...) habían de matar a todos los fascistas y en especial exterminar a los que se hallaban en la cárcel; que siempre se manifestó partidaria de los rojos, saludando constantemente con el puño en alto;

També apunta

(...) que no puede afirmar si fue la sirvienta o (la seva mestressa) quienes denunciaron al Reverendo D. Celestino Mauri, párroco de la Iglesia de San Juan de la tan mencionada Capital, el cual se hallaba escondido en una casa de la Rambla de Fernando por tal denuncia fue asesinado.

Aquella era una estratègia que va esdevenir habitual. Fer servir el mecanisme de la denúncia per intentar castigar uns fets que havien suposat un perjudici per al delator en el passat recent. Tampoc deuriem ser estranyes denúncies formulades per intentar defensar-se un mateix, tenint en compte les pressions i coaccions empleades per les forces repressives. El 15 d'agost va ser detingut un home pels seus antecedents esquerrans. Al declarar confirmà la seva militància cenetista i haver fet guàrdies en el local del sindicat. A continuació,

(...) preguntado (probablemente no seria una simple pregunta) si conoce algún individuo de la CNT contrario por lo tanto al Movimiento Nacional, cita a un tal Antonio de la CNT, fue cesterero, en la actualidad está empleado en el Ayuntamiento como obrero de pico y pala. Es mas bien bajo, fuerte, de unos 40 años aproximadamente, pelo claro con un poco de clava en la frente, cerrado de barba, viste pantalón de pana y americana azul mecánico.

Encara que vagament, el detingut aporta informació sobre un suposat company, el que no li estalvia una sanció de dos mesos de presó i 250 pessetes de multa.¹⁰⁷

Però no sempre feia falta una coacció d'aquestes característiques per facilitar noms a les autoritats. Es donava també el cas de persones que "lliurement" presentaven les seves delacions. Els darrers dies de gener de 1939 una veïna del carrer Sant Martí acudí a la delegació d'Ordre Públic per explicar que

¹⁰⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 37.

¹⁰⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 37.

(...) *al salir de su casa hace un momento vio a un individuo que lo conoce perfectamente porque es vecino de su calle, pero que no sabe como se llama, y le sorprendió enormemente que se hallara en Lérida dicho individuo, ya que le había visto una enormidad de veces en los primeros días del Movimiento Nacional ir a su casa y pasar por la calle con un fusil colgado al hombro, y también lo vio varias veces haciendo guardia en el Convento de los Frailes de la Merced, donde estaba el Cuartel de los de la FAI y que si bien no puede decir que haya hecho crímenes, porque la compareciente no lo ha visto; dice que conviene investigar porque seguramente ha intervenido en hechos de sangre. Que al verlo llamó a un Guardia Civil que pasaba por allí cerca, y que el Guardia lo detuvo.*

Continua dient que altres veïns del carrer estaven en condicions d'explicar els mateixos detalls i *que ella no tiene inconveniente en que si el detenido lo niega, que se le ponga delante de él, que así no lo negará.* El detingut només confirmà la seva militància faïsta i alguns treballs per al sindicat anarquista, però sí que facilità els noms de tres companys de militància. Tot i això quedà ingressat a la presó provincial a disposició de l'Auditor de Guerra per un possible delictes d'auxili a la rebel·lió.¹⁰⁸

En els casos que hem vist fins ara s'utilitzava la denúncia per canalitzar revenges o per castigar fets de caràcter polític relacionats amb el recent passat revolucionari. Però també es podia buscar una revenja de naturalesa ben diferent. Per exemple fruit de la gelosia o per intentar castigar una suposada, o certa, infidelitat conjugal. A primers de maig de 1938 dos germans i la dona d'un d'ells ingressaven a la presó provincial a disposició de l'Auditoria de Guerra. Contra ells pesava l'acusació llençada per una altra dona segons la qual havien denunciat a unes monges en els mesos de la persecució religiosa.¹⁰⁹

Quan la guàrdia civil comprovà la denúncia, va arribar a la conclusió que existien raons d'enemistat entre les dues dones, ja que la denunciante *tenía como de criado al citado J.* (el marit de l'acusada). Les dues famílies, amb una bona conducta política, vivien en torres veïnes i s'ajudaven en les seves feines *hasta que por celos entraron en grandes disputas las mujeres, toda vez que el repetido J., llegó a hacer con su convecina L.* (la denunciante) *vida marital.* La guàrdia civil també arribà a la conclusió que va ser la denunciante qui en realitat havia tingut a casa seva una monja amagada i qui, per por, la denuncià a uns milicians.

Un altre exemple similar. Pel març de 1939 una dona de Castejón de Sos (Osca) denunciava al seu marit, metge de professió, per haver estat amic dels *rojos* i

¹⁰⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 92 llig. 59.

¹⁰⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 9.

haver tingut càrrecs directius en la revolució. La denúncia afegeix que el marit havia portat una vida *licenciosa* i que l'abandonà per anar-se'n a Barcelona amb una altra dona que li va donar fills. També l'acusava d'haver-li pres tots els seus béns pel que s'havia vist obligada a viure del seu pare ancià. Pensava que el marit podria estar a la província de Lleida i per això el denunciava a aquest governador civil, *con el fin de someterlo a la acción de la justicia*.¹¹⁰

Tampoc es pot pensar que sempre la denúncia fos fruit d'una acció premeditada i calculada per anar contra algú. Una experiència tan dramàtica i visceral com la de la guerra era inevitable que portés moltes persones a situacions d'extrema tensió, a un estat d'ànim que els impedís jutjar la realitat de manera lúcida. A començaments de desembre de 1938 una senyora que vivia en una torre de la partida de Vallcalent va presentar-se a la secció d'investigació de la comandància militar de Lleida per denunciar a un veí. L'acusava d'haver amenaçat amb una pistola el seu fill pocs dies abans de l'ocupació.

Fins aquí sembla una denúncia més de les moltes que es devien produir en aquells mesos. Tanmateix el cas donà un gir radical l'endemà, quan el marit de la senyora exculpà el denunciat en la mateixa comandància. Féu constar que la dona patia alteracions nervioses provocades pel context i per una llarga malaltia del fill. Explicà com la seva família i el veí denunciat van refugiar-se junts en una torre de Torre-serona pels bombardejos que van precedir l'ocupació. Una d'aquelles nits van atansar-se a la torre dos desconeguts i el veí tragué una vella pistola com a precaució. El clima era tan tens que la dona i els fills van espantar-se força al veure l'arma. Uns dies abans de decidir-se a presentar la denúncia el fill morí de tuberculosi. Tot i que havia patit una malaltia molt llarga, la dona s'explicava la mort del fill per l'ensurt d'aquella nit.¹¹¹

La tipologia de les denúncies, i la seva explicació, és per tant força variada i complexa.

7.2.2 LA SOCIETAT SOTA VIGILÀNCIA

---

¹¹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 94 llig. 126.

¹¹¹ Fons del GC (AHPL) expt. 58 llig. 59.

No hi havia prou amb denunciar i informar, també calia vigilar. Aquesta tasca corresponia a les forces de seguretat, de vigilància i d'ordre públic —policia, guàrdia d'assalt, guàrdia civil, guàrdia urbana, etc. La seva intensa activitat, paral·lela a la presència de les tropes ocupants, és la que explica la militarització de la vida diària que en certa manera anava més enllà de la presència de la guerra. És prou conegut que una característica del règim va ser precisament el control i la vigilància exercits sobre la població i que va ser especialment estricte en aquests primers moments, encara de guerra. Una comunicació del comandant militar de Lleida al delegat d'Ordre Públic el 14 de juliol dóna idea de la necessitat que sentien les autoritats de reforçar la vigilància a la ciutat.¹¹²

Contando con 12 Individuos de Milicias y 20 de la Guardia Civil que con la incorporación de la Compañía del Batallón de Orden Público N° 318 han dejado diariamente de prestar servicio en la Cárcel, espero refuerce el de vigilancia en la población así como las patrullas de control de entrada y salida de la población.

Tenim quantificades les actuacions realitzades per la plantilla del cos d'Investigació i Vigilància de Lleida, depenent d'Ordre Públic, entre els darrers dies d'abril —el cos policíac va ser organitzat el 26— i el desembre de 1938. Les dades procedeixen d'un quadre resum presentat el 10 de gener de 1939 a la delegació.¹¹³

	Informes	Detencions	Escorcolls	Denúncies Infracció Reglament Policia
Abril	29			
Maig	73	3	4	1
Juny	101	10	2	15
Juliol	282	24	6	4
Agost	309	22	2	3
Setembre	247	6	3	1
Octubre	198	2		1
Novembre	93	8		1
Desembre	117	2		1
TOTALS	1449	77	17	27

	Contraban Divises	Acaparament de Moneda	De caràcter polític i social	Altres Classes	Atestats instruïts
Abril					
Maig			2		5

¹¹² Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

¹¹³ Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 108. Un altre dels expedients de la delegació dóna notícia de diversos serveis realitzats per la guàrdia civil entre 1939 i 1942 (expt. 5 llig. 109).

	Contraban Divises	Acaparament de Moneda	De caràcter polític i social	Altres Classes	Atestats instruïts
Juny			1	1	13
Juliol		2	1	2	10
Agost			2	4	14
Setembre			3	1	5
Octubre			3	1	4
Novembre		1	2	2	13
Desembre			1	1	4
TOTALS		3	15	12	68

	Serveis Diversos	Denúncies tramitades per faltes simples	Confidències rebudes i tramitades amb resultat	
			positiu	negatiu
Abril	1			
Maig	1	1		
Juny	2	15	1	
Juliol	5	2	1	
Agost	6	1		
Setembre	2	2	1	1
Octubre	3	6		
Novembre	4	4		
Desembre	7	3		
TOTALS	31	34	3	1

Conduccions d'individus presentades a Comissaria, per comissions de delictes i faltes	38
Objecte de detenció	9

Com s'ha apuntat, eren diverses les instàncies encarregades de diferents tasques de vigilància. Les milícies de Falange, per exemple, desenvoluparen una àmplia tasca. La seva activitat la confirma l'elevat nombre de persones que ja des del primer moment s'oferiren per a prestar serveis de guàrdia i vigilància. Un llistat d'aquests individus fou presentat al govern militar el 4 d'agost i una còpia es conserva en un expedient de la delegació d'Ordre Públic. Com passava pràcticament en totes les activitats de la vida diària d'aquells moments, qualsevol relació amb les autoritats o les instàncies oficials anava acompanyada d'una investigació, per breu que fos, del passat social i polític. Curiosament cal destacar que de les persones de la llista, algunes tenien un passat contrari als valors polítics triomfants i tot i això s'arriscaren a sol·licitar una ocupació d'aquestes característiques.¹¹⁴

¹¹⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 18 llig. 3.

NOM	PROFESSIO	INFORME
1a Falange		
José Usieda Bañeras	Cambrer	Esquerres, simpatitzant amb els <i>rojos</i>
Ernesto Marcos Granada	Comerç	Bona conducta
José Torres Boronat	Cambrer	POUM. Delegat del bar el Nord durant la guerra
Ramon Payà Bera	Venedor de diaris	Simpatitzant dels <i>rojos</i> . <i>Grandes manifestaciones de entusiasmo cuando los rojos tomaron Teruel</i>
Eladio López Lorenzo	Auxiliar de laboratori	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i> . Bona conducta
Mateo Piñol Bosch	Contractista	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio García Márquez	Sobrestant	Bona conducta. Dretes
Álvaro Cuartango Huidalbo	Subaltern de correus	Bona conducta. Dretes
Antonio Mateu Molist	Músic	Bons informes de la Prefectura Local
José Roure Merola	Ceramista	Bona conducta. Dretes i addicte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Tomàs García Fuentes	Perruquer	Bons informes de la Prefectura Local
José Llorens Ribas	Empleat	Bona conducta. Dretes i addicte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio Esparver Pellicer	Escrivent	Addicte al règim. Abans de la guerra pertanyia a AC
José Pujol Torrell	Pastisser	Bons informes de la Prefectura Local
Julio Chasserot Imbernon	Empleat Ajuntament	Bons informes de la Prefectura Local
2a Falange		
Alfonso Vila Pla	Cambrer	<i>Charlatán</i> . Sindicat a UGT
Francisco Farreras Roure	Comerç	Sense antecedents. Fou perseguit
Felipe Fernández Just	Cambrer	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio Peralta Vera	Paleta	Bona conducta
Emilio Mostany Roca	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Enrique Senpau Canut	Industrial	Dretes. Bons antecedents
Ángel Roig Lleida	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
José Sabaté Zaragoza	Estanquer	Bons informes de la Prefectura Local
Domingo Fort Baig	Contractista	Tradicionalista d'abans de la guerra. Bona conducta
Félix Martín Batlle	Cambrer	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
José Duró Guàrdia	Comerç	Bona conducta
Antonio Verges Formes	Comptable	Bons informes de la Prefectura Local
Francisco Safont	Perruquer	Afiliat a IR (sic) Secretari
José Pascual Tensa	Impressor	Militant d'IR
Vicente Jauset Rius	Tipògraf	Bons informes de la Prefectura Local
3a Falange		
Buenaventura Vergés Amorós	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Bonfilio Palacios Santijo	Cuiner	Bons informes de la Prefectura Local
Juan Bataller Boronat	Industrial	Bons informes de la Prefectura Local
Manuel Borrell Rovirosa	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Eliseo Salat Mayoral	Comerç	Bona conducta
Juan Bordialba Carrera	Escrivent	Bons informes de la Prefectura Local
José Calaf Borràs	Auxiliar de farmàcia	Bons informes de la Prefectura Local

NOM	PROFESSIÓ	INFORME
Pedro Coma Prat	Guàrdia Forestal	Bons informes de la Prefectura Local

L'activitat de tot aquest personal es traduïa en una evident militarització de la vida quotidiana. Només cal veure les normes de comportament que el delegat d'Ordre Públic feia conèixer als ciutadans a través de la premsa local. Pedro Martínez, després de fer una crida pública a la denúncia i de demanar que els lleidatans tornessin a la ciutat per anar recuperant la normalitat, indicà que per donar les necessàries proves d'espanyolisme i d'entusiasme calia no parlar, almenys en públic, el *dialecte català*. Per fer patent l'adhesió al *Movimiento Nacional* les persones havien de saludar-se amb el braç en alt. La salutació romana era un simple deure de cortesia dins de les ciutats, però una obligació en carreteres i despoblats. Definia com una prova de respecte i de ciutadania saludar totes les autoritats civils i militars.¹¹⁵

L'incompliment d'aquestes indicacions era castigat amb sancions diverses. El delegat va imposar dues multes de 10 pessetes a un parell de noies, solteres i de vint-i-un anys, que no van guardar el degut respecte als himnes espanyol i de Falange. Segons la denúncia del capità de la guàrdia d'assalt van saludar mentre se sentien els himnes al Passeig de Boters però també parlaven i reien. El mateix "delicte", però amb agreujants, podia comportar una sanció major, una multa de 25 pessetes per exemple. L'11 d'agost un cap de la CNS local va detenir també dues noies —de dinou anys i veïnes d'Alguaire— perquè mentre estaven en un cafè de la ciutat no s'aixecaren per saludar les ensenyes nacionals d'unes Banderes del Terç. L'agreujant l'afegia el fet que una d'elles era cap de secció de la Falange del seu poble i que en el moment de la infracció portava camisa blava, mentre que l'altra era cap de Fletxes també a Alguaire. Com a defensa argumentaren que havien entès que elles no tenien l'obligació de saludar per ser dones i perquè ja complien amb el fet de portar l'uniforme.¹¹⁶

Cap d'aquestes excuses era vàlida, car *no puede permitirse hechos de esta naturaleza ya que de lo contrario no solo la Organización sino entre los demás ciudadanos sentaría un precedente, del que es necesario extirpar radicalmente.*

¹¹⁵ *Hoja Informativa*, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3.

¹¹⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 64 llig. 7 i expt. 80 llig. 9.

Aquestes paraules formen part d'un escrit de Javier Bañeres, cap provincial de Falange, en el que denunciava una militant de la Secció Femenina que no havia volgut portar el distintiu de l'Auxili Social en un dia de postulació. El delegat d'Ordre Públic ho va interpretar com un acte de desafecció a la *causa* que sancionà amb 50 pessetes de multa.¹¹⁷ Continuant amb el tema de l'uniforme del *Movimiento*, aquest havia esdevingut un símbol important pel que no podia lluir-se de qualsevol manera. El governador civil va encarregar-se de fer arribar al delegat, a començaments de febrer de 1939, tota una relació d'infraccions sobre les quals volia rebre informació¹¹⁸

1. Ús de l'uniforme fora dels actes públics de l'organització i dels dies de festa de l'estat o del partit, exceptuant les jerarquies del *Movimiento*, els que haguessin de presentar-se a les jerarquies i dels que estiguessin en acte de servei
2. Ús de l'uniforme sense estar afiliat al partit, afiliació que s'havia d'acreditar presentant la corresponent documentació
3. Ús de la boina sense la camisa o de la camisa sense la boina
4. Quedaven exceptuats de la darrera disposició el personal obrer afecte a les organitzacions sindicals del partit, que podien usar només la camisa blava
5. Les normes no afectaven a les unitats combatents de Falange i del Requeté que portessin els seus antics uniformes

El delegat, a l'enviar una còpia del comunicat a la guàrdia civil, al capità d'assalt i a la policia, afegia que

De todas cuantas personas usen indebidamente dichas prendas, por no estar afiliadas a la F.E.T. y de las J.O.N.S., lleven solamente una de las prendas o lo hagan fuera de los actos o días señalados anteriormente se tomará seguidamente nota que enviaran por conducto de V. a esta Delegación, con carácter informativo para hacerlo al Excmo. Señor Gobernador Civil de la Provincia.

En només quatre dies de vigilància, entre el 14 i el 17 de febrer, el delegat envià al governador la relació de tretze incompliments.

El control estricte sobre la població va ser característic de tota la dictadura. Un control que permetia a les autoritats ignorar els dretes més elementals, com la inviolabilitat de la correspondència. Aquesta podia ser revisada pels serveis de censura, algunes cartes no arribaven mai a la seva destinació i d'altres van ser confiscades en registres domiciliaris. Part d'aquests testimonis directes s'han conservat entre els papers de la delegació d'Ordre Públic. La interceptació de cartes era una pràctica habitual i coneguda pels usuaris del servei postal. Servint-se d'un to irònic un emigrant pallarès, resident a l'Argentina i amb família a la Guàrdia de

¹¹⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 18.

¹¹⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 40 llig. 83.

Tremp, afegia una nota adreçada a la censura en la missiva que a finals de 1938 enviava als seus oncles.¹¹⁹ Els hi feia saber que només trobarien en la carta informació d'interès familiar i apel·lava a la reconciliació i el respecte

SEÑOR CENSURADOR:

Te ruego, que des via libre a esta carta que nada tiene de nocivo para fuerzas generosas y constructivas en la raza y civilización española.- Ten presente hermano del espíritu que te debes a los mismos problemas de todos los españoles y por tanto debes formar una parte común con ellos con valentia y sacrificio (tratando que no sea estéril) aun que más no sea dejando que las mentes se manifiesten como son, por que más no pueden ser.- Si eres español, sientes las cosas como yo, aunque tú creas lo contrario, y si eres extranjero, piensa que si lo es de propia intención y debeslo y trata de ocupar lo que no es tuyo y no sientes, está bien porque tu pobre mente está dormida y espera una nueva aurora llena de luz para despertar; y si siendo extranjero estás ocupado y ocupando este lugar macabro é inmerecido para tu pobre alma, no seas detractor y por el contrario extiende tus ojos y tus manos en un nuevo horizonte de perdon y ternura para todos con igual aunque fueras pagado, como en el precio de Judas que pagó inmensos favores, vendiendo al favorecedor con unas míseras monedas.-

Aprovecho esta oportunidad hermano anónimo para suscribirme a ti en todo lo que pueda serte útil.-

J.B.M.-

Pueyrredón 1184

Pergamino- R. Argentina

La resta de la carta estava plena de referències directes al censor que segurament havia d'interceptar-la

(...) no pretendo haceros preguntas sobre todas las gentes del pueblo, porque comprendo también que los señores censores, no tienen tiempo que perder con fútilesas personales, aún contra su propia forma de ver y pensar puesto que en todos estos casos, las órdenes militares son precisas y rotundas (recuerdo cuando estuve con el Gral. en Jefe en Marruecos) en el sentido de: ORDENO Y MANDO, aunque arda Troya.-

No tengo, como ya he dicho, esperanzas que ésta llegue a vuestras manos pero por si resulta un caso positivo, (...)

I l'autor del text ho va encertar perquè el comandant militar de la plaça va comunicar al delegat d'Ordre Públic que

Por si los conceptos que en ella se expresan pudiesen guardar algún interés para esa Delegación remito a Vd. la adjunta carta que ha sido entregada por la censura de esta Plaza en esta Comandancia Militar.

Resulta per tant evident que van estar vigilats pensaments i comportaments, però en un període com el que ens ocupa, amb la presència tan propera de la guerra, era fonamental controlar els moviments. Es pot parlar, per exemple, dels controls als carrers i a les entrades de les poblacions o de la necessitat de sol·licitar autoritzacions per transportar qualsevol mena d'objecte per la via pública.

¹¹⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

Un bon testimoni del que estem explicant, són unes relacions de soldats elaborades pel capità en cap de la 27a Companyia d'Assalt. En elles figuren un total de vuitanta-tres persones que van circular pels carrers de Lleida entre les set del matí del dia 16 de maig de 1938 i la mateixa hora del dia següent.¹²⁰ És cert que la informació que aporten aquestes llistes és incompleta, com bona part de la documentació conservada en el fons del delegació d'Ordre Públic —per què només un dia? per què només apareixen soldats?¹²¹ s'indica la seva unitat però no la seva graduació, etc. Però sí que ens permeten comprendre millor el que fins ara s'ha repetit. El clima, l'ambient en el que devien viure les forces militars i els pocs civils que restaven a la Lleida ocupada. Si uns agents d'ordre públic van estar vint-i-quatre hores aturant als soldats que circulaven pels carrers cal pensar que també ho devien fer altres dies i es pot deduir que també devien vigilar als civils. En tot cas, cal destacar que es tracta d'un nombre ben reduït de persones.

En aquesta línia cal incloure també una sèrie de sancions per circular pel carrer en hores no autoritzades. Dues dones el dia 25 de setembre i una altra el dia 27 van ser multades amb 50 pessetes per tal motiu. No consta quines eren les hores del dia prohibides, però haurien de ser les nocturnes. En canvi, en una data ja més tardana, el 6 de març de 1939, dues prostitutes van ser sancionades amb 100 pessetes cadascuna

*(...) ambas con domicilio en la calle del Seminario n° 21, las cuales se encontraban tomando el sol en las horas prohibidas de salir a la calle y al llamarle la atención los guardias para que se retirasen les contestaron con palabras indecorosas y diciéndoles "Mala puñalada os den"*¹²²

També calia, i aquesta mesura sembla tenir la seva explicació en les necessitats de guerra, establir llocs de control a les entrades i sortides de les poblacions perquè examinessin els vehicles i apuntessin qui hi havia circulat. Fins i tot havien de ser controlats els moviments de les autoritats, encara que en aquestes ocasions els agents haurien d'actuar amb el respecte necessari. Una ordre

¹²⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 49.

¹²¹ Les relacions van precedides per l'encapçalament següent —canviant en cada una d'elles les hores de referència—: *Relación de los individuos que han transitado por las calles de esta Capital durante las horas de la 7 de la mañana a las 14 horas del día de hoy, los cuales han sido anotado por el personal de la expresada Compañía, indicando la Unidad a la que pertenecían.*- En el text no es parla de militars ni de soldats, sinó de *individuos*, però també és cert que només de *la Unidad a la que pertenecían* i no d'adreces ni de professions.

¹²² Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 30, expts. 22-23 llig. 32 i expt. 88 llig. 81.

com aquesta arribava al govern civil a mitjans de gener de 1939 des del ministeri de l'Interior¹²³

Es preciso exigir con el máximo rigor que el control que se ejerza de coches en la entrada y salida de las poblaciones se haga con la máxima severidad. Para ello los Agentes de la Autoridad que presten este servicio tan importantísimo, han de extremar su corrección y atenciones con los ocupantes de los vehículos, sea cual sea su condición social, especialmente si se trata de autoridades civiles o militares. Detendrán absolutamente y sin excepción alguna a todos los automóviles y coches, tomando nota de sus matrículas, examinando cuidadosamente la documentación, cuando no sean conocidas las personas que los utilicen. Estas medidas de prevención, se adoptarán aun cuando los coches, sean conducidos u ocupados por personas que vistan el uniforme militar u otro de cualquier servicio o milicia, aumentando en estos casos las atenciones y muestras de consideración que a todos nos deben merecer tan honrosos uniformes y que estamos obligados a guardar y a hacer observar las debidas a sus jerarquías. En el Gobierno Civil debe llevarse nota del resultado diario del control de coches que entren o salgan de las poblaciones en que se tenga establecido este servicio, que debe ser, desde luego, en todas las capitales de provincia y en las poblaciones más importantes de ellas; pues el objeto principal de estas medidas es, además de ejercer el control del movimiento de entrada y salida de personas, y la vigilancia sobre las que corresponda, el poder determinar en un momento dado la situación de toda clase de vehículos y el recorrido preciso que ha efectuado cada uno de ellos.

Tampoc cal oblidar que per viatjar calia una autorització que indiqués el lloc de partida i de destinació. No tenir aquest permís de les autoritats suposava, com no podia ser d'una altra manera, una sanció. Per exemplificar-ho podem tornar a recórrer a l'experiència d'unes prostitutes. Tres dones, que estaven autoritzades per exercir aquesta ocupació al carrer Caldereries de Lleida, van ser detingudes a Tremp quan el seu salconduit només els hi permetia arribar a Balaguer. Segons les seves declaracions buscaven una població en la qual guanyar-se millor la vida.¹²⁴

L'altre exemple que havíem assenyalat com a demostració de la militarització i control de la vida quotidiana fa referència a la necessitat de tenir una autorització per poder transportar objectes pel carrer. En aquest cas l'objectiu era intentar controlar per part de les autoritats els múltiples casos de robatoris que es donaven a la ciutat. El comandant militar va comunicar al delegat d'Ordre Públic que no podien traslladar-se mobles per Lleida sense una autorització signada per ell i en una altra ocasió que sense una ordre seva i del governador civil no es podia treure res de la població ni de la província.¹²⁵

¹²³ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 78.

¹²⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 3.

¹²⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49. Ordres del 9 de novembre i del 14 de juliol de 1938 respectivament.

Tampoc es podia, sense autorització expressa de la comandància militar, penjar pels carrers propaganda de cap tipus. El mateix dia que es trametia aquesta ordre, 17 de juliol de 1938, el comandant militar ordenà al delegat la retirada d'uns *affiches* (sic) de propaganda requetè que havien estat penjats pels carrers la nit anterior sense la deguda autorització.¹²⁶ L'endemà van ser detinguts dos homes pertanyents a la Companyia de Dipòsit de Milícies de Catalunya, un de Sant Adrià de Besòs i un altre veí de Pamplona, com a responsables de la propaganda. En les seves declaracions confirmaren ser els autors de l'acció, que el segon havia portat els cartells de Pamplona i que ho feren sense *mala intenció*, només per celebrar l'aniversari de l'alçament. Tots dos van quedar detinguts al quarter del Seminari.

Per cloure aquest apartat sobre la vigilància a la que estava sotmesa el conjunt de la població, ens servirem de dos exemples més de detencions i sancions, però en aquests casos no per haver incomplet cap ordre ni cap disposició oficials. Es tractarà d'unes dones que actuaren per compassió en un cas i que conversaven "lliurement" en un altre, pel que no comptaven amb que podien ser vigilades pels defensors de la nova normalitat.¹²⁷

El vespre del 21 de gener una parella de guàrdies d'Assalt van detenir una dona perquè, segons l'atestat

(...) *hallándose de servicio en la calle de la Tallada, en el momento de estar en la citada calle varios camiones de prisioneros, se acercó la detenida a los mismos a darles pan y hablar con ellos y como los comparecientes le dijeran que se separara y marchase, lejos de obedecerles, se negaba a ello y les contestó en forma incorrecta, promoviendo el correspondiente escándalo.*

En l'expedient no hi ha més papers, pel que no podem saber del cert què va passar amb aquella dona, però en l'informe hi ha una nota manuscrita a llapis que hi diu *Visto i Buenos antecedentes* pel que es pot pensar que no devia passar-li res més.

Encara és més evident l'estat de vigilància sota el que vivien els ciutadans en una altra detenció de dues senyores. El Secretari del Jutjat Militar de Funcionaris va detenir-les el 9 d'agost de 1938 i les portà a la Comissaria d'Investigació i Vigilància. En principi no es tracta de cap agent de les forces d'ordre, però tot i això estava capacitat per fer la detenció. Aquest personatge és el

¹²⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 4-5 llig. 3. Text dels cartells: *Bajo cielos de Imperio, la tradición vuelve/ El Requeté salva a España/ El Requeté al servicio de España / Nuestro camino salvar al mundo, / sirviendo a Dios y a España/ Alistaros en el Requeté/ Españolas, alistaos a las Margaritas.*

¹²⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 33 llig. 60 i expt. 64 llig. 3.

falangista que, com s'ha descrit en el capítol anterior, fou denunciat el mateix mes d'agost per unes dones que vivien en torres de l'horta, a les quals havia amenaçat per poder aconseguir queviures. La forma i el motiu de la detenció, tal i com les explica el mateix falangista, no necessiten massa comentaris

Que al pasar por la calle de Caldererías, vio dentro de un bar a dos mujeres las que estaban en conversación sospechosa, y al separarlas para interrogarlas de que hablaban, incurrieron en contradicción, diciendo la una que hablaban de la limpieza de un piso y la otra que hablaban sobre un asunto de caracoles, y en vista de la contradicción, procedió a presentarlas en este centro oficial.

Tot i que tampoc en aquest cas sabem què passà amb les dones ni si foren sancionades, la suposada contradicció queda aclarida en les declaracions de les detingudes, veïnes de la província d'Osca i que en aquells moments vivien a la carretera de Torre-serona. Havien entrat al bar per prendre una gasosa i en el temps que hi van estar van parlar de coses diferents. La propietària del bar els hi preguntà si coneixien a alguna dona que es dedicqués a netejar pisos i després, o abans, van tenir com a tema de conversa els caragols que hi havia al mostrador del bar. Dos temes que al falangista devien semblar-li molt sospitosos.

El cas potser sigui una anècdota, però significativa. Un falangista amb un càrrec oficial, i que en aquell mateix temps es dedicava a extorsionar altres dones, estava facultat per detenir unes persones que, segons el seu criteri, mantenien converses sospitoses en un bar. Independentment que les dones fossin finalment sancionades o no, només el tràngol d'una detenció en aquells moments no devia pas ser poca cosa.

7.2.3 LA SOCIETAT SOTA CONTROL

El següent pas, després de les denúncies, de les detencions i de les investigacions, era aplicar el càstig al suposat infractor. La repressió franquista, un tema àmpliament estudiat a nivell espanyol, compta pel cas de Lleida amb la completa monografia en la que Mercè Barallat va estudiar la repressió més cruenta del període 1938-1945.¹²⁸ Per aquest motiu només ens ocupem d'alguns aspectes

---

¹²⁸ Com a repàs de l'abundant bibliografia publicada sobre el tema vegeu Joan SAGUÉS SAN JOSÉ, "La justícia i la repressió en els estudis sobre la guerra civil espanyola (1936-1939) i la postguerra. Una

que completen els tractats per la historiadora lleidatana. Encara que no tinguin un apartat específic en aquest treball, no podem oblidar alguns dels vessants més tràgics de tot aquest procés i sense els quals els quadre que estem mostrant quedaria incomplet. Acompanyant als efectes del front, als excessos dels soldats i a l'actuació de les noves autoritats cal situar també les execucions i els assassinats que no sempre anaven precedits del corresponent judici militar.

Una de les formes repressives més importants en el primer franquisme eren els consells de guerra. Les dificultats que encara existeixen per accedir als arxius militars ens ha portat a centrar-nos exclusivament en fonts indirectes i els expedients de la delegació d'Ordre Públic en són una. Quan en els judicis militars els encausats resultaven absolts no eren alliberats immediatament, sinó que quedaven sota la jurisdicció del delegat, el qual endegava una nova investigació a partir de la qual imposava, si ho creia convenient, una sanció governativa —econòmica i/o privativa de llibertat.

El delegat explicava així al capità de la Secció d'Investigació els passos a seguir per fer aquesta mena d'investigacions.

1. Havia de fer un meticolós examen de cadascun dels testimonis de les sentències militars que els hi arribaven
2. Realització d'una fitxa per cada persona, agrupant les que estaven encartades en un mateix cas
3. Un oficial depenent de la delegació havia de recollir als arxius de l'Auditoria totes les dades possibles.
4. Ampliació de la informació recollida, fins poder concretar els fets que fossin punibles. Recórrer a la guàrdia civil, o bé endegar una nova investigació.
5. Comprovació de la situació de l'investigat i de la seva posició econòmica.
6. Condensació de tota la informació en una fitxa i obertura del corresponent expedient.
7. Proposta al delegat de la sanció que estimi oportuna.

Si afegim a aquestes investigacions els testimonis conservats de les sentències dels consells de guerra, podem obtenir alguna informació sobre la forma com s'aplicava la justícia militar. Una altra d'aquestes vies indirectes són els expedients del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, o més exactament per al període que ens ocupa, de la Comisión Provincial de Incautaciones.¹²⁹

---

aproximació historiogràfica". Entre els darrers assaigs d'interpretació del fenomen violent en la dictadura vegeu Àngela CENARRO, "Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del *Nuevo Estado*" i Conxita MIR, "Violencia política, coacción legal y oposición interior" dins Glicerio SÁNCHEZ RECIO (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, p. 115-145.

¹²⁹ L'aplicació d'aquesta jurisdicció a les terres de Lleida ha estat ben estudiada a Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*. Manuel Álvaro ha analitzat l'actuació de la Comissió de Biscaia, arribant a conclusions similars a les obtingudes pel cas de Lleida sobre

Per exercir tota aquesta repressió de la manera més eficaç possible era freqüent la confiscació de documentació de períodes polítics anteriors que pogués incriminar a persones implicades amb aquelles èpoques. Uns papers sovint *recuperats*, com altres béns abandonats a causa de la guerra, per un servei creat a l'efecte. Per exemple, segons informacions disperses conservades al govern civil, a l'Oficina de Recuperació de Béns Abandonats hi van anar a parar les actes elaborades entre setembre de 1936 i febrer de 1937 pel comitè provincial de la Guàrdia Nacional Republicana que un banquer local va trobar entre les runes de casa seva a la plaça Paeria que la CNT controlà durant la guerra. La mateixa destinació va tenir el llibre d'actes de la Societat Joventut Republicana de Castellnou de Seana, que trobà un veí de Vilanova de Bellpuig, documentació relativa al Centre Republicà Català de Sort o les actes de diversos ajuntaments republicans i revolucionaris. Un cop l'Oficina acumulava la documentació aquesta, o part d'ella, era traslladada a l'Oficina de Recuperació de Documents de Barcelona —situada al carrer Muntaner— i d'allà segurament passaria a Salamanca.

En l'informe que va presentar durant la instrucció de la Causa General l'inspector de la comissaria de Lleida declara que, després de l'ocupació, diversa documentació requisada a la seu de la Generalitat va ser lliurada a les autoritats militars. Però el més interessant de la declaració del comissari, en aquest aspecte, és que explica com al prendre possessió de l'edifici de la Generalitat es va comprovar que faltava força documentació dels seus arxius. Segons el policia l'havien agafat falangistes els primers dies de l'ocupació *deseosos de saber cuanto antes la adquisición de datos de elementos rojos para proceder en favor de la Causa Nacional*.¹³⁰

Aquesta confiscació de documentació, o recuperació segons el llenguatge dels vencedors, amb finalitats repressives no sempre era fàcil. Així ho deixa veure la còpia d'una comunicació del ministeri de Governació, datada el 13 de juny de 1939, que, via governador civil, arribà al comissari en cap d'Investigació i Vigilància de Lleida¹³¹

---

l'eficàcia de la repressió econòmica des dels mateixos anys de guerra —interessos polítics i econòmics— (“Control político y represión económica en el País Vasco durante la guerra civil”).

¹³⁰ Declaració del 5 de desembre de 1938. Peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, p. 1410-1415 (CG-AHN).

¹³¹ Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 55.

El Decreto de 26 de Abril de 1938, publicado en el Boletín Oficial del Estado nº 553, creó este Organismo principalmente para planificar e intensificar la recogida, custodia y clasificación de toda clase de documentos aptos para obtener antecedentes sobre las actuaciones de los enemigos de España y evitar que esa recuperación se siguiese haciendo de un modo fragmentario. La práctica ha demostrado los excelentes resultados de tal medida si bien las circunstancias ocasionadas por el rápido y glorioso fin de la guerra no permitieron a este Organismo, por sus reducidos medios, acudir con sus equipos a todos los puntos en que era necesario hacerlo y por esta razón existe el hecho de haberse repetido la recuperación fragmentaria de documentos por otros Organismos o Autoridades a las que es de aplaudir su celo, como también señalar su equivocada actitud al retener los ficheros, archivos o documentación recuperada sin dar noticia o ponerla a disposición de esta Delegación como el Decreto referido manda.= Por lo expuesto es deber del Delegado que suscribe proponer a V.E. sea reiterado con carácter general a todos los Organismos, Centros y Autoridades dependientes de ese Ministerio el cumplimiento de dicho Decreto

De ben segur que en el *celo* d'aquestes autoritats es pot trobar part de l'origen de les dificultats que els actuals investigadors tenim per trobar fonts documentals més riques sobre aquest període.¹³²

El millor exemple de la recollida d'informació amb finalitats repressives, fou la instrucció del sumari de la Causa General. El dia 25 d'abril de 1938, des de l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació, es comunicava al capità del cos jurídic militar Adolfo Suárez Monterola l'ordre d'iniciar la instrucció d'un sumari que investigués els *delictes* d'importància comesos a la província de Lleida durant la *dominació roja*. Un mes més tard, l'alcalde Valentín Martín comunicava la voluntat municipal de participar en la recerca, tot i que feia notar la lentitud amb què s'havien de dur a terme les investigacions per la presència del front.¹³³ Per la seva banda, la premsa va publicar l'edicte de les autoritats militars que endegava la instrucció del sumari a les terres ocupades de la província de Lleida.¹³⁴

Ilmo. Sr. Auditor de Guerra del Ejército de Ocupación, y en su nombre, el Juez Instructor de la Causa General en averiguación de los hechos delictivos de importancia cometidos en LÉRIDA y su PROVINCIA durante la dominación roja

POR EL PRESENTE cito y emplazo de comparecencia ante este Juzgado, sito en la AUDITORÍA DE GUERRA de BINÉFAR (Huesca).

PRIMERO. A los parientes más próximos que tuvieron su última residencia en el término municipal de Lérida y que fueron asesinados o desaparecidos, desde el 18 de julio de 1936, hasta la liberación.

A los efectos de esta citación y emplazamiento se entenderá como más próximo pariente: A) el cónyuge sobreviviente; B) en defecto de éste, el mayor de los hijos que

¹³² La descripció d'un cas concret de "recollida" de documentació amb vistes repressives pot veure's a Eduardo ENRÍQUEZ DEL ÁRBOL, "Un aspecto de la represión de la Masonería en Cádiz: La incautación y traslado de documentos masónicos a Salamanca" dins Octavio RUIZ-MAJÓN i Miguel GÓMEZ, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, p. 221-231, vol. I. En aquest cas també queda clara la dificultat de racionalitzar aquesta pràctica confiscatòria després de les accions menys controlades de primera hora realitzades per guàrdies civils i falangistes. No tota la documentació requisada va ser emmagatzemada d'una manera clara sinó que part es va perdre o destruir.

¹³³ Peça Principal, llig. 1460 (1), expt. 1, pàg. 2 (CG-AHN).

¹³⁴ *Hoja Informativa*, núm. 70, 16/X/38, pàg. 1

resida en Lérida y su provincia y tenga edad superior a 17 años; C) a falta de los anteriores, el padre o la madre del muerto o desaparecido, y D) en defecto de los antedichos, los hermanos de la víctima.

SEGUNDO. A los perjudicados por otros delitos cometidos en este término municipal durante la dominación roja, contra las personas, contra la propiedad o de cualquier clase, siempre que puedan considerarse como graves, bien por el mal causado o por las circunstancias empleadas en su ejecución.

TERCERO. A quienes por haber presenciado la perpetración de los hechos delictivos a que se refieren los dos párrafos anteriores, o por las noticias que sobre ellos posean, puedan facilitar el descubrimiento de los mismos o de sus autores.

TODOS LOS CITADOS EN EL PRESENTE EDICTO, que todavía no hubiesen comparecido ante este Juzgado Instructor de la Causa General, deberán presentarse ante él, aunque ya hubiesen prestado declaración sobre el mismo hecho ante cualquier otra autoridad en el día laborable, de 10 a 13 de la mañana o de 4 a 8 de la tarde, y antes del término de treinta días. Sin perjuicio de lo anterior, se constituirá también este Juzgado en Lérida desde el 31 del corriente hasta el 11 de Noviembre en la Auditoría de Ocupación de esa Capital para recibir declaración a cuantas personas quieran comparecer, comprendidas dentro de los números primero, segundo y tercero de este edicto. Y para aquellas personas cuya proximidad a Zaragoza les conviniese más prestar su declaración en esa Capital lo podrán realizar en el plazo del mes señalado a contar desde la publicación en los periódicos, en la Inspección de esta Causa General, sita en la Auditoría del Ejército de Ocupación en dicha población, calle de Fuenclara, núm. 2.

Previniéndoles a todos los llamados en este edicto en los sitios señalados que si no comparecieren en el plazo marcado, les parará en perjuicio a que hubiere lugar en derecho.

Dado en Binéfar (Huesca), a once de Octubre de mil novecientos treinta y ocho.- III Año Triunfal.- El Juez Militar, Adolfo Suárez.- El Secretario, Rufino Rey.

7.2.3.1 La presó de Lleida

La investigació de Mercè Barallat ja aportava força informació sobre els centres penitenciaris de la ciutat. Com en qualsevol altre aspecte, les dades conegudes són menors si ens centrem en els mesos de front. Resulta difícil, per exemple, calcular el nombre de persones empresonades en aquell període. Barallat no va tenir accés a cap font que informés del nombre de presos existents a la Lleida del front, pel que va poder afirmar que la direcció del centre no portava cap registre dels internats, facilitant així les entrades i sortides incontrolades de detinguts.¹³⁵

Sembla evident que no els hi devia preocupar gaire portar un control escrupulós de les moltes persones que van ser empresonades, però l'estudi de la documentació del govern civil també ha servit per superar aquestes limitacions ja que, periòdicament, el director de la presó comunicava a la delegació el nombre d'empresonats. A partir d'aquestes dades, hem pogut elaborar els següents quadres

¹³⁵ Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, pàg. 79.

que ens informen de la població penitenciària entre els mesos de juliol de 1938 i abril de 1939 —a l'Apèndix número 3 es presenta una relació més detallada. Un dels problemes que plantegen aquestes dades és que sovint les relacions sumaven el nombre d'empresonats a la provincial de Lleida i a les diferents dependències de la presó de Barbastre, sense diferenciar sempre quants estaven en un centre i quants en l'altre. A més, cal tenir present l'existència d'altres centres de reclusió a la ciutat en aquells moments, com el seminari vell, la Seu Vella i un parell de convents.¹³⁶

Juliol 1938	
DIES	PRESOS
16	729*
18	716*
19	716*
23	722*
30	744*

Agost 1938	
DIES	PRESOS
20	1027*
27	1062*
31	389

* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Setembre 1938			
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
3	1081*	19	451
8	414	20	456
9	426	21	452
10	1101*	22	454
11	422	23	460
12	422	24	(1123*) 457
13	447	25	455
14	446	26	456
15	445	27	459
16	444	28	461
17	440 / 446	29	456
18	440	30	465

* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Octubre 1938			
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	414	17	382
2	(1120*) 411	18	373
3	417	19	378
4	391	20	388
5	405	21	387
6	402	22	(1023*) 402
7	398	23	400
8	(1088*) 384	24	402

¹³⁶ Vegeu Josep. M. SOLÉ, *La repressió franquista a Catalunya*.

Octubre 1938			
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
9	384	25	395
10	376	26	396
11	373	27	407 / 405
12	373	28	413
13	379	29	(1036*) 413
14	381	30	413
15	(1087*) 384	31	311
16	382		

* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Novembre 1938	
DIES	PRESOS
1	151 ¹
2	164
3	169
4	175
5	(984*) 183
6	181
7	181 / 184
8	193
9	192
10	113 ²
11	43 ³
12	(963*) 48
13	27 ⁴
19	1004*
26	1002

Desembre 1938	
DIES	PRESOS
3	788*
17	738*
25	782*
28	801*

* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

¹ Les 183 baixes, respecte del dia anterior, són de presos traslladats a la presó de Barbastre.

² De les 80 baixes que es produeixen el dia 10, 75 corresponen a homes traslladats a la presó de Barbastre.

³ De les 73 baixes del dia 11, 71 corresponen a 50 homes i 21 dones traslladades a la presó de Barbastre

⁴ 22 de les 25 baixes del dia 13 són presos traslladats a Barbastre

Gener 1939		Febrer 1939	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
6	796*	4	534
10	790*	11	700
14	837*	18	738
21	341	25	731
28	470		

* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Març 1939		Abril 1939	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
4	780	1	1014
11	836	8	1105
18	876	15	1187
25	978	22	1249
		29	1406

Unes altres dades parcials també ens les proporciona el fons de la delegació. Per exemple un llistat d'empresonats majors de seixanta anys de febrer de 1939. L'objectiu d'aquest llistat era una ordre del cap del Servei Nacional de Presons per traslladar-los a la colònia penitenciària de l'illa de San Simón (Vigo) per qüestions climàtiques.¹³⁷

¹³⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 59 llig. 78.

Nom	Edat	Centre	Pena
Ramón Canal Cairól		presó provincial	6 anys i 1 dia de presó major
Joaquín Campodarve Vidal	60	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Bernardo Serena Blanch	61	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Felipe Pera Toda	66	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Juan Antonio Cella Laliena	61	Barbastre	6 anys i 1 dia de presó major
Francisco Montaner Manau	69	Barbastre	6 anys i 1 dia de presó major
Jaime Miravet Castells	60	Barbastre	12 anys i 1 dia de reclusió menor
Celedonio Agon Paul	60	Barbastre	20 anys de reclusió menor
Jose Boixareu Roig	65	Barbastre	30 anys de reclusió major
Antonio Cambray Casanovas	75	Barbastre	30 anys de reclusió major
José Castellarnau Badia	61	Barbastre	30 anys de reclusió major
Antonio Gorgorio Nofre	66	Barbastre	30 anys de reclusió major
José Mateu Torrobella	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Saturnino Mur Cambra	62	Barbastre	30 anys de reclusió major
Jose Murillo Faro	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Jaime Ruf Granje	62	Barbastre	30 anys de reclusió major
Manuel Simó Cristobal	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Manuel Sorribas Murillo	60	Barbastre	30 anys de reclusió major

El trasllat dels presos de Barbastre va ser gestionada pel director de la presó provincial d'Osca.

La gran quantitat de població empresonada en aquells moments, a més de les òbvies penalitats per als afectats, suposava un greu perjudici per a les malmeses activitats econòmiques. I això no afectava només en ciutats com Lleida, sinó també en petites localitats de les comarques catalanes. A mitjans de setembre de 1938 hi havia dos detinguts al dipòsit municipal d'Almenar (Segrià) amb caràcter provisional, sense una condemna definida —un hi portava un mes tancat i l'altre dos. Al poble hi havia una escassa representació d'agents de la guàrdia civil, pel que la vigilància era assumida per quatre militants de Falange. Davant d'aquesta situació, el cap local del partit sol·licità al delegat d'Ordre Públic el trasllat a Lleida dels detinguts o la seva llibertat ja que els falangistes, encara que no dubtaven en servir a la pàtria, necessitaven poder-se dedicar a les feines del camp. El cap falangista temia que *las quejas de los camaradas podrían reportar perturbaciones que entorpecerían grandemente en la buena marcha de este Organismo.*¹³⁸

Motivacions similars va tenir l'ajuntament d'Alfarràs (la Noguera) per sol·licitar al delegat d'Ordre Públic que les penes de privació de llibertat contra onze veïns del poble, per les seves idees esquerranes, fossin substituïdes per multes. L'ajuntament s'apressà a declarar que no feien tal petició *por el interés de los*

¹³⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 78 llig. 46.

perjudicados que lo merecen —l'arrest—, sinó per l'absència de gran part dels camperols del poble. A més un dels detinguts era l'únic ferrer del poble i un altre era necessari en una fàbrica local de filats. Davant d'aquests arguments el delegat va decidir que, a més de pagar les sancions econòmiques corresponents, complissin el temps d'arrest assignat en el seu domicili, podent sortir només per dedicar-se a la seves feines habituals.¹³⁹

Pel que fa estrictament a la presó de Lleida no en sabem gran cosa del seu funcionament intern. De ben segur que, com en moltes de les esferes del poder públic, estava present la corrupció en diferents graus. Novament entre els expedients del govern civil hem trobat un exemple il·lustratiu del funcionament general del sistema. Es tracta d'un cas destapat l'estiu de 1939 que afecta a una prostituta, coneguda amb el sobrenom de Carmen la Bilbao, i un guàrdia de la presó del seminari vell.¹⁴⁰ La primera va ser denunciada per quatre dones, casades amb empresonats, que l'acusaven d'estafadora. Sembla que, conxorxada amb el guàrdia que era el seu amant, facilitava visites als familiars a canvi de diners, amb la promesa que per més diners podria aconseguir l'alliberament de l'empresonat gràcies a la seva influència entre les autoritats de Lleida. Aquesta influència en realitat no existia pel que el detingut no sortia de la presó després de fer el pagament.

Tot sembla indicar, o almenys així ho creia el governador civil, que eren moltes les famílies estafades, i no només de presos del seminari vell, sinó també del camp de concentració de la Seu Vella. En l'expedient estudiat, a més de la documentació oficial, es conserven com a proves algunes fotografies i molts papers amb noms d'homes, segurament d'empresonats perquè en alguns casos es diu explícitament, i de les seves famílies, així com les adreces —algunes de Barcelona. Altres proves documentals són uns testimonis més dramàtics, com l'escrit d'un dels empresonats autoritzant la seva germana perquè vengués el necessari per obtenir els diners que demanava la Bilbao. O la carta d'un empresonat al camp de concentració del Castell adreçada als seus pares

Tengo que deciros que teneis que aser todos los pasos que sean posibles para que me sacan de aqui por que ya saben todos los de aqui el pueblo que no echo nada ni e molestado a nadie pero se ve que que algun me quiere mal (...) aun que os cuesta algun dinero por que

¹³⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 21-26 llig. 46.

¹⁴⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 145.

*supon que por mi lo hareis todo y aun mas haora y ya sabeis que no os bia dicho nada para salir pero haora si ya sabeis adonde teneis que ir y aser todo lo que sea nesesario
Oy tambien escrito al oncle Salvado y les digo los mismo y aver si entre todos mirais a ver si podais que casi sera segura
Sin mas por oy se despide vuestro hijo que os quiere con todo el corason ques
R.P.*

Les denúncies van tardar en produir-se ja que la prostituta amenaçava els familiars argumentant que tant com obtenir llibertats podia aconseguir que empresonessin a qui volgués. L'ús d'aquesta mena d'arguments, i que les dones se'ls creguessin, ens permet entendre força bé el clima i la situació de tensió sota la qual vivia bona part de la població. El guàrdia i la prostituta van ser posats a disposició a la justícia militar i per l'expedient de Responsabilitats Polítiques que se li obrí al primer sabem que aquest va ser condemnat a sis anys de presó menor. En la sentència del consell de guerra —datat a Lleida el 15 de novembre de 1939— s'afirmava que

(...) la procesada (...) de mala conducta en todos expertos, habiéndose internado en Francia cuando el Ejército Español liberó Cataluña y regresando después, se dedicaba a propalar entre los familiares de los detenidos en la prisión "Seminario Viejo" de esta Capital, su influencia en los centros oficiales, especialmente en la Auditoría de esta Plaza para conseguir cuanto quería, no solo la libertad de los detenidos y la rapidez de los procedimientos sino incluso la conmutación de las penas capitales, extendiendo entre las gentes incultas con quien trataba la desmoralización y el desprestigio de las instituciones más básicas de la Nueva España y obteniendo dinero de dichos familiares. A estos hechos le facilitaba el otro encartado (...), proporcionándole cuantas visitas la encartada le solicitaba, para los familiares de los detenidos, lo cual contribuía a afianzar y hacer más ..... cuanto la encartada pregonaba y aseguraba de su influencia para conseguir cuanto pedían.

7.3 LA CONSTRUCCIÓ D'UNA NOVA «NORMALITAT»

Hem vist fins ara com s'organitzaren les noves autoritats, com començaven a entrar en funcionament els mecanismes del *nou estat* i com es relacionaven els seus representants amb el conjunt de la població. Queda per estudiar una de les missions fonamentals d'aquelles autoritats, una empresa endegada decididament pels vencedors de la guerra, construir una nova normalitat. És prou sabut que interpretaven l'esclat del conflicte com la resposta de l'autèntica Espanya davant de tots aquells que estaven conduint la pàtria a l'abisme. Per tant, calia esborrar del record, eliminar de tots els àmbits possibles qualsevol resta d'aquells suposats excessos. Però la propaganda política era difícil aquell 1938

La situación de Lérida, que se encuentra en primera línea de fuego, hace que la población refugiada en las casas de campo y en los pueblos vecinos no se haya incorporado a la ciudad por este motivo, el vecindario es escaso y no puede realizarse propaganda por la carencia de elementos que podrían acudir a espectacular (sic) cines o conferencias radiadas.

*Tan pronto la situación de Lérida quede despejada, cabe y sería en extremo conveniente procederse a una activa propaganda a la que el pueblo acudiría y asimilaría las nuevas doctrinas de la España Nacional.*¹⁴¹

Calia organitzar la vida quotidiana dels ciutadans sota els paràmetres d'una nova "normalitat". Naturalment és força difícil parlar de normalitat real en aquell 1938. Al que ens referim és al "retorn" a un punt del qual, suposadament, el país no s'havia d'haver mogut mai. No hi havia cap dubte sobre quina era la llengua que calia usar, quina religió practicar o amb quins símbols identificar-se.

Per exemple, l'autoritat militar va apressar-se a ordenar l'obligatorietat de bescanviar el que qualificaven com a *diner roig*, emès amb anterioritat al 18 de juliol de 1936, per la moneda legal —als vals o bitllets emesos pels ajuntaments durant la guerra no se'ls hi reconeixia cap validesa. El comandant militar, a través del delegat d'Ordre Públic, es va encarregar de donar a conèixer les disposicions dictades pel govern i de vigilar el seu compliment, el que no resultaria sempre fàcil. El dia 10 de juny es va publicar un ban ordenant l'entrega de la moneda que havia quedat fora de circulació. El termini per l'entrega finalitzava el 25 del mateix mes a la ciutat de Lleida, mentre que a la resta de poblacions de la província el termini es perllongà uns dies més.¹⁴²

Al moment de fer l'entrega es rebria un justificant per a *en su día hacerles entrega de la equivalencia en moneda nacional que pueda corresponderles*. A més les autoritats prendrien nota dels noms i adreces. Tot plegat massa complicat, i potser arriscat en aquells moments. A més entregar la moneda volia dir que definitivament es reconeixia la derrota. Tanmateix, no fer el canvi tenia, com sempre, conseqüències perilloses. La possessió d'aquells bitllets seria considerada contraban i com a tal seria sancionada.

En aplicació d'aquestes disposicions es van realitzar diverses investigacions des de la delegació d'Ordre Públic, amb les seves corresponents sancions, després de registrar resistències als canvis que podien tenir implicacions polítiques, ja que

¹⁴¹ Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

¹⁴² Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

responien a l'esperança d'un canvi del curs de la guerra. Una de les persones que va tenir problemes per conservar diners il·legals fou Pere Culleré Carulla, pare de Joan Culleré Ibars l'organitzador del Front Nacional de Catalunya a la Lleida dels anys quaranta. Fou acusat de contraban per tenir més diners dels permesos a la seva ferreteria. Per aquest fet, i per les seves activitats durant la guerra —els informadors diuen que fou militant destacat dels Amics de la URSS i del Socors Roig Internacional—, va estar un parell de mesos a la presó. En va sortir després de pagar 1.000 pessetes de multa.¹⁴³

El canvi de moneda era, per tant, un símbol més del nou estat i de la victòria. En la instrucció del consell de guerra obert a un comerciant del carrer Major acusat de tenir passat esquerrà i de conservar moneda *roja*, a més d'acaparar or i plata, el jutge militar ordenava investigar si havia pronunciat frases ofensives contra la moneda nacional, perquè al ser detingut insultà a l'exèrcit.¹⁴⁴

7.3.1 COM SEMPRE, LA LLENGUA

De la persecució de tot allò que sonava a catalanisme, o simplement a català, se n'ha parlat i escrit força. Josep Benet ha explicat en diverses ocasions com el rebuig, i fins i tot l'odi, contra tot allò que pogués suposar una amenaça contra una determinada visió homogènia d'Espanya constituïa una part important del discurs mobilitzador del bàndol vencedor de la guerra. L'argument anticatalà, com la idea de croada, es va utilitzar per cohesionar els diversos sectors polítics partidaris de la sublevació i per superar diferències de classe en aquella zona. En les proclames, al·locucions i medis de comunicació sovintejaven les imatges que parlaven de guerra de conquesta, guerra contra el separatisme, espanyolització de Catalunya, necessitat de dispersar la indústria catalana, etc.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Fons del GC (AHPL) expt. 38 llig. 57.

¹⁴⁴ Per un motiu similar, escriure frases ofensives cap a l'aviació franquista en una carta, la seva muller (amb pitjor *moral social* que ell) va ser multada amb 5.000 pessetes i cadascuna de les seves filles amb una sanció de 250 pessetes. La muller era germana de Joan Florensa Ollé, un destacat membre de Joventut Republicana de Lleida exiliat a Amèrica després de la guerra i que patí un procés per responsabilitats polítiques (Fons del GC —AHPL— expt. 14 llig. 2 i expt. 39, 40 i 35 llig. 1).

¹⁴⁵ Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Vegeu també Josep M. SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*. Els

En aquest sentit, el mateix Josep Benet i Joan M. Thomàs han destacat que les forces ocupants van ser un bon agent transmissor de l'ambient anticatalà que s'havia generat a la zona nacional. Fins al punt, que el general Franco va ordenar als comandaments militars moderació en el tracte que les seves tropes donaven als catalans ja que l'excessiva duresa podria, a la llarga, dificultar l'espanyolització de Catalunya. En aquest tema el delegat d'Ordre Públic i el comandant militar serien representants de la línia anticatalana més dura —recordem les tensions ja comentades amb el governador civil Ventalló.¹⁴⁶ El delegat Pedro Martínez, seguint les disposicions del ministre Severiano Martínez Anido, s'encarregà de deixar clar a través de la premsa que el català no era una llengua d'ús públic i que, fins i tot, calia reduir la seva presència en l'àmbit privat. Heraclio Hernández, per la seva banda, ordenà fixar cartells que ordenaven als lleidatans expressar-se en espanyol.

El contrapunt *oficial* a aquesta interpretació el posarien autors com José M. Fontana quan assegurava *la emoción y la alegría de los payeses de Urgel cuando oían a oficiales y soldados de Franco hablando en catalán*. Fins i tot arriba a afirmar que

(...) podemos asegurar que los leridanos pudieron ser y siguen siendo buenos españoles sin haber tenido que aprender el nuevo idioma del señor Hernández (Malillos), ya que el castellano, que es el idioma nacional y de nuestra proyección exterior, lo aprenden los niños en las escuelas. Y el catalán lo seguimos hablando como siempre.¹⁴⁷

La persecució es pot detectar, encara que d'una manera secundària, remenant els papers d'Ordre Públic corresponents als darrers mesos de guerra. No falten els casos de detencions per parlar en públic el català —recordem que també eren sancionats els catalans que en la zona *nacional* usaven la seva llengua—, com la d'una noia que el març de 1939 va dir-li a un capità que l'increpava al bar Cantàbric

(...) que mientras estuviera reunida con catalanes, hablaría el catalán y que el castellano lo hablaría lo menos que pudiese, “esto en catalán”.¹⁴⁸

Tampoc falten les acusacions per haver tingut un passat proper a forces polítiques més o menys catalanistes. Agents de la delegació d'Ordre Públic van

---

mateixos autors havien interpretar l'ocupació franquista del país com un acte fonamentalment anticatalà a *L'ocupació militar de Catalunya*.

¹⁴⁶ Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil, franquisme*, p. 273-275.

¹⁴⁷ José M. FONTANA criticà l'estratègia del comandant militar Hernández (*Los catalanes en la guerra de España*, p. 347 i 348).

¹⁴⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 91.

detenir l'octubre de 1938 un joier acusat de contraban. Políticament era conservador, havia estat militat de la Lliga, però pesava més la imputació de catalanisme, interpretat com una ideologia extremista i ridícula

*(...) el 6 de octubre de 1.934, cuando se colocó la bandera catalana en el Ayuntamiento, de alegría que tuvo, le pegó una bofetada a un hijo suyo, diciéndole que le pegaba, para que se acordara de la fecha que se implantaba la bandera separatista, en esta Ciudad;*¹⁴⁹

En la qüestió catalana la província de Lleida presentava un *problema* afegit, el veïnatge amb Andorra que va aixecar certes sospites al llarg de la dictadura. Era vista com una possible porta pirinenca per a opositors i per a sabotejadors, però també com un estat on es parlava en català. En un informe de la Direcció General de Seguretat de la Seu d'Urgell, datat el 1941, es definia el país com *un territorio que geográfico, étnico y lingüísticamente es español, siendo su idioma el catalán.*¹⁵⁰

Però tot i aquesta actitud repressiva clarament anticatalana, és prou sabut que des del bàndol franquista es va recórrer al català per elaborar fulletons que l'aviació franquista havia de deixar caure sobre la rereguarda catalana amb finalitats derrotistes.¹⁵¹ Dionisio Ridruejo, cap dels serveis de propaganda falangistes, ha explicat en alguna ocasió, i Josep Benet ho recull en el seu llibre, com aquesta estratègia no era compartida per totes les autoritats d'aquell bàndol i com partides de propaganda en català van ser segrestades per les autoritats franquistes de Barcelona en el moment de l'ocupació. A Lleida va passar quelcom semblant quan, amb el conflicte finalitzat, es van descobrir algunes restes d'aqueixa propaganda.

El setembre de 1939 l'alcalde de Lleida comunicava al governador civil que al Mercat del Pla s'havien interceptat uns pamflets impresos, calia pensar que de manera clandestina, en català. L'alcalde no tenia cap dubte, els fulletons eren una arma dels infiltrats, un atac frontal a la unitat espanyola.¹⁵² Tot i això al llegir els textos, es comprova que feien propaganda del bàndol vencedor

La pau és amb nosaltres, catalans. Portem la pau fecunda, la pau aquella que omple els camps de blat. El martell i la falç tornaran a ésser no més aquelles nobles eines de treball

¹⁴⁹ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 37.

¹⁵⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 97.

¹⁵¹ Diversos exemples d'aquests fulletons a Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 171-175. En els fulletons apareixien tant traduccions de textos de José Antonio, Franco o Serrano Súñer, com crides a abandonar la resistència sovint redactades en un català prenormatiu.

¹⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 42.

que els traidors ens prengueren per triturar cranis i segar les vides dels nostres germans. El nostre moviment porta la cuissor magnífica del foc, i el ritme de l'enclusa, i la plenitud de l'espiga. El nostre moviment n'és de treball i de pau ben guanyada.

L'Espanya de Franco -obers, homes de mar i camperols- us porta un estatut del treball.

El Fur del Treball diu, categòricament: TOTS ELS ESPANYOLS TENEN EL DRET AL TREBALL. LA SATISFACCIO D'AQUEST DRET ES LA MISSIO PRIMORDIAL DE L'ESTAT.

Treballadors de Catalunya: L'Espanya de Franco no es l'Espanya que us han explicat. Tot aquell que se senti prou jove i no temi la fecunda era de treball honrat que s'acosta, que s'aplegui sota les nostres banderes.

Catalans: Farem una Pàtria nova. I ens l'hem de guanyar joiosament, amb la suor dels nostres fronts.

¡VISCA FRANCO! ¡ARRIBA ESPAÑA!

La familia será considerada per l'Estat de la Nova Espanya, com la base més elemental de la societat. Será protegida de la manera més eficaç, especialment amb el reconeixement d'aquella part dels seus béns que han d'ésser inviolables i que constituiran el patrimoni familiar inembargable.

¡VISCA FRANCO! ¡ARRIBA ESPAÑA!

Amb una investigació policíaca es va resoldre el misteri. Els fulletons, llençats per avions franquistes sobre la ciutat quan estava en la rereguarda republicana, van ser emmagatzemats en el local que Falange tenia al carrer del Carme. Posteriorment, al canviar de seu, se'n van perdre algunes, les quals van aparèixer pel carrer i pel mercat. S'explica així la redacció dels textos en català,

(...) por el efecto que entonces se perseguía de que pudieran ser fácilmente entendidas por los habitantes de esta comarca, muchos de los cuales, (aunque sea sensible reconocerlo), entienden el Castellano con bastante dificultad. De su contenido, no se deduce nada, a juicio del que suscribe, que vaya en contra de los principios de la Nueva España.

Per tranquil·litzar l'alcalde, el governador li comunicà el resultat de la investigació. Semblava clar que els papers no s'havien escampat amb objectius polítics. Tanmateix, afegia que

(...) si tuviera V.S. noticia de que tales hojas hayan sido difundidas ahora con fin tendencioso determinado a pesar del origen expuesto, le estimaré me informe del fundamento de esta suposición para ulterior comprobación y determinación consiguiente.

No hem trobat cap testimoni de continuació de les suspicàcies.

7.3.2 EL PILAR RELIGIÓS DE L'ESTAT

Tancàvem el tema de la persecució religiosa en la rereguarda republicana recordant, en paraules de Frances Lannon, la identificació pràcticament absoluta durant bona part de la guerra entre catolicisme i alçament. D'aquesta manera, la

reconstrucció arquitectònica, litúrgica, institucional i humana de l'església seria fonament essencial de la nova normalitat en construcció. Una de les darrers aportacions en aquesta qüestió ha estat la investigació de Julián Casanova en la que es destaca el doble paper desenvolupat per l'església espanyola durant la guerra. En una zona víctima i en l'altra estreta col·laborada i legitimadora dels victimaris. El suport a la revolta primer i la cobertura moral i la implicació en les estructures del nou estat després no era només una resposta a la persecució anticlerical ans una reacció a les transformacions democràtiques que havia intentat l'estat espanyol. Per a Casanova la identificació amb els vencedors es traduïa en un procés de recatolització de la societat a través de les armes.¹⁵³

Les víctimes mortals entre els religiosos de la diòcesi de Lleida havien estat molt importants i els pocs llocs de culte que durant els primers mesos de guerra no es destruïren totalment o parcial havien reconvertit els seus usos. El convent dels Franciscans al carrer Alcalde Fuster, per exemple, estava parcialment ocupat per un home que hi vivia al primer pis. Per ordre del comandant militar, el delegat d'Ordre Públic hi envià una parella d'agents perquè el desallotgessin i els frares poguessin tornar-se a instal·lar.¹⁵⁴

La comissió gestora municipal també va fer-se ressò del procés de recuperació religiosa. En la primera reunió s'esmentà que

(...) *el culto católico se practica desde los primeros días de la ocupación en las Iglesias de San Pablo y Purísima Sangre, únicas que no fueron totalmente destruidas por la furia marxista.*¹⁵⁵

Posteriorment la *Hoja Informativa* anava publicant els horaris de les misses que se celebraven a Lleida. Les parròquies en funcionament al setembre, al marge de les dues suara citades, eren la del Carme, Sant Martí i la dels Pares Mercedaris. La resta de serveis diocesans s'anaren recuperant amb dificultat. En les restes de l'enderroc

¹⁵³ Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, pàg. 254 i Julián CASANOVA, *La Iglesia de Franco*. El paper de l'església lleidatana durant el franquisme, així com la seva recuperació en els primers moments, ha merescut ja algunes investigacions. Vegeu Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme. Lleida, 1938-1968* i Carme SANTIAGO, *La iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*. Des de l'òptica de l'antropologia, Belén Solé va estudiar el contrast entre el discurs oficial de l'església i la religiositat popular en la seva tesi doctoral *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*. Alguna informació sobre la reconstrucció d'Acció Catòlica el 1938, encara que més com un text testimonial que amb valor historiogràfic, a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*.

¹⁵⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 71 llig. 47. El bisbe Moll declarava el mes de maig de 1938 que si a la diòcesi hi havia 409 sacerdots treballant abans de la guerra, en aquells moments només en disposaven de 45, essent necessaris un mínim de 204 pels serveis parroquials (Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*, p. 42-43).

¹⁵⁵ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

palau Episcopal es posaren en funcionament les joventuts d'Acció Catòlica que ja realitzaren algunes actuacions públiques i de formació en aquells mesos. El mes de setembre el seminari reprenia el curs de manera provisional a Fonç (Osca) dirigit per mossèn Josep Vallés. En la mateixa línia, el 8 de juny l'ajuntament felicitava la superioritat per la reposició de la Companyia de Jesús.

El consistori provisional també havia de participar en les obres de reconstrucció arquitectònica. Després que l'arquitecte municipal guiés a un col·lega i a un advocat del Servei de Recuperació del Tresor Artístic en una visita a Sant Llorenç, la gestora acordava integrar-se en una comissió mixta —municipi, clergat i Falange— que havia de vetllar pel desenvolupament de les obres al temple, així com obrir una subscripció que encapçalaria el mateix ajuntament. A més facilitaria la celebració del culte a Sant Martí transportant a l'església uns bancs d'una escola.¹⁵⁶

Les celebracions religioses eren una prova més del canvi que s'havia operat en la ciutat després de l'ocupació, un aparador essencial per mostrar públicament quins eren els nous valors triomfants. Un exemple claríssim és la celebració de la que devia ser la primera comunió celebrada en molts mesos a Lleida. L'alt valor simbòlic de l'acte s'evidencia en l'espai que li dedicà l'*Hoja Informativa*. La cerimònia, organitzada per l'Auxilio Social, va celebrar-se a l'església de Sant Martí el darrer diumenge d'agost a una hora que avui seria ben poc apropiada, les vuit del matí.

La Iglesia estaba convenientemente engalanada, dirigiendo a los comulgantes elocuente plática el Vicario General de la Diócesis, Dr. Colom. Las autoridades y las jerarquías todas de F.E.T. y de las J.O.N.S., con sus organizaciones juveniles formadas; los familiares de los niños y niñas y numerosos fieles, llenaban totalmente el templo.

Las niñas vestían traje de crespón de color rosa y azul. Los niños el uniforme de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S., confeccionados todos en el ropero de Auxilio Social. (...)

Los niños y niñas en tan solemne ceremonia, fueron acompañados por la Delegación y camaradas de Auxilio Social, jerarquías de F.E.T. y de las J.O.N.S., Sección Femenina, en pleno, de Falange, con su Jefe Provincial a la cabeza, Organizaciones Juveniles de F.E.T. y de las J.O.N.S., familiares y numerosas personas de esta ciudad.

L'administració del sagrament va ser realment tot un acte d'afirmació política i un èxit per a l'Auxilio Social. Mestres de les escoles sostingudes per l'Auxilio van participar en la preparació dels nens amb mossèn Josep Vallés. En els seus menjadors va oferir-se un esmorzar als nens i nenes, pagat per diversos

¹⁵⁶ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 de maig i 13 de juliol de 1938 (AML).

ciutadans, així com obsequis de particulars i comerciants. Per acabar la festa, *por la tarde, Auxilio Social, repartió tabaco a los enfermos y heridos en los Hospitales*. La notícia recull que uns dies enrera l'Auxili Social també havia organitzat un acte similar a Balaguer. En definitiva, tot plegat va ser un

*Día sublime, de grata memoria, plétórico de emociones, de llantos alegres y de angelicales cánticos, ensamblados con reiterados vivas a Franco y fuertes y entusiastas ¡Arriba España! Todo ello oro de ley. Sin desperdicio alguno.*¹⁵⁷

La mateixa significació propagandística hauria de tenir la recuperació de festivitats patronals. Calia tornar a instaurar, amb tota la cerimònia que el front permetia, les celebracions que en el període revolucionari havien quedat suspeses. Així és féu, per un acord municipal, amb la festivitat de Santa Cecília el novembre de 1938.¹⁵⁸ Més ressò es va donar a la també recuperada festa del Pilar per totes les connotacions *racials* que acompanyaven a la data

*Ayer, como otros años, como iguales fechas del 12 de octubre, que, en vano, pretendían difuminar, en el calendario español, los sin Dios y los sin Patria, Lérida celebró, con toda solemnidad, el día del Pilar, la Fiesta de la Raza. La ciudad estuvo engalanada, ondeando la victoriosa bandera nacional en los edificios públicos.*¹⁵⁹

Totes les esglésies van celebrar misses de comunió general en les quals, segons el diari, van participar molts feligresos emocionats. I les autoritats es concentraren a la Puríssima Sang, en la missa que la guàrdia civil dedicà a la patrona de la hispanitat. Posteriorment van participar en un menjar oficial a l'Hotel Mundial.

¹⁵⁷ Els combregants eren Enrique Piñol, José Moix, Nicanor Méndez, Vicente Iglesias, Juan Marco, Abilio Rodríguez, Juan Capons, Salvador Roché, Carlos Jové, Virginia Monné, Nuria Chaserot, Antonia Sevillano, Dolores Peralto, Nuria Borrás, Paquita Figueras, Milagros Montes, Rosario Ayala, Nuria Franco, Margarita Lafuerza, María Mateos i Victoria Carbonell (*Hoja Informativa*, núm. 29, 30/VIII/38, pàg. 2). Un estudi de les primeres activitats i primera organització de l'Auxilio Social a la ciutat a Antonieta JARNE, "L'Auxilio Social: Beneficència nacionalsindicalisme a la nova Lleida (1938-1940)". La precària situació de l'escassa població que romanía a Lleida convertia la presència d'Auxili en prioritària sobre qualsevol altre servei públic, de manera que a finals d'abril ja funcionaven amb regularitat menjadors infantils, Cocinas de Hermandad o el Socorro en Frío.

¹⁵⁸ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 18 de novembre de 1938 (AML). Posteriorment, l'ajuntament assumí una despesa de 145 pessetes, per diferents conceptes, per l'organització de la festa (dia 18 de gener de 1939).

¹⁵⁹ *Hoja Informativa*, núm. 67, 13/X/38, pàg. 2. La importància en la recuperació del culte marià, i especialment de *la Pilarica*, ha estat analitzada per Giuliana DI FEBO, *La Santa de la Raza*. Amb una barreja de simbologia religiosa, militar i política —com podia passar amb altres formes de la mare de déu— la Verge del Pilar acabaria sent capitana general de l'exèrcit espanyol. Encara que la protecció de la verge també havia estat reivindicada per sectors republicans, no s'oblidava el bombardeig d'agost de 1936 que afectà a la Basílica. De fet, en l'informe que per ordre de la Delegació d'Ordre Públic s'elaborà sobre un pilot republicà ocupava un lloc destacat que hagués gosat presumir en un bar de Lleida d'haver participat en aquella acció bèl·lica (Fons del GC —AHPL— expt. 38 llig. 1). Els vencedors demostraran la seva fe en la multitudinària celebració del dinovè centenari de la Verge del Pilar a Saragossa el 1940. Des de Lleida s'hi organitzà una peregrinació de la que ja es parlava des del mes de març de 1939 (Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*, p.30-31).

Amb l'arribada del Nadal, també s'organitzà el primer concurs de pessebres de l'Auxili Social. Segons la premsa hi havia les categories de pessebres artístics i tradicionals, amb tres premis per a cada categoria de setanta-cinc, cinquanta i vint-i-cinc pessetes —l'ajuntament hi contribuïa amb cinquanta pessetes.¹⁶⁰

Donada la importància d'aquesta recuperació, les autoritats procuraren que sempre es fes de l'única manera que consideraven correcta.¹⁶¹ Per exemple calia vigilar quina llengua s'usava en les celebracions. El 26 de febrer de 1939 el caporal de la guàrdia civil de Sanauja (la Noguera) va consultar-li al delegat d'Ordre Públic si en els temples podia predicar-se en català, ja que un capellà que exercia al poble així ho feia.¹⁶² Contra el que hom podia pensar, la solució no devia ser tan fàcil. El guàrdia civil no va decidir directament, però el delegat tampoc ho tenia gaire clar, o no tenia autorització per pronunciar-se, perquè traslladà la pregunta al comandant militar. Per la seva banda, aquest va consultar-ho al ministeri de la Governació. La resposta del general en cap dels Serveis d'Ocupació, va ser clara

En todos los actos y comunicaciones de carácter oficial, civiles y religiosos, es obligatorio el uso del idioma castellano, único oficial en la España Nacional; no procediendo, por tanto, que en los actos de carácter eclesiástico se haga uso de otras formas dialectales o idiomáticas por tener aquella norma general y obligatoria aplicación en las manifestaciones públicas cualquiera que sea su índole de la vida del Estado.

El delegat va enviar còpia de la resolució al cap de la comandància de la guàrdia civil de Lleida perquè ho comunicés a tots els llocs de comandament sota la seva jurisdicció.¹⁶³ Tanmateix, problemes d'aquest tipus ja s'havien plantejat el mateix 1938.

A finals del mes d'agost, el delegat d'Ordre Públic informava al general en cap del cos d'Exèrcit d'Aragó que un mossèn utilitzava repetidament el català en les

¹⁶⁰ *Hoja Informativa*, núm. 123, 18/XII/38, pàg. 2 i acta de la sessió municipal corresponent al dia 23 de desembre de 1938 (AML).

¹⁶¹ El caràcter de *Cruzada* va fer que durant la guerra també hi hagués repressió per qüestions religioses en la zona controlada pels sollevats. La uniformitat religiosa havia d'acabar amb la llibertat de culte que reconeixia la constitució republicana (Juan Bautista VILAR, "La persecución religiosa en la zona nacionalista. El caso de los protestantes españoles" dins Octavio RUIZ-MAJÓN i Miguel GÓMEZ, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, p.169-185, vol. II).

¹⁶² Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 83.

¹⁶³ Tot i aquesta llarga sèrie de consultes el ministre Martínez Anido ja havia disposat el 1938 que tant a Catalunya com al País Basc el castellà era l'única llengua vàlida per a usos religiosos (Josep BENET, *L'intent de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 212-222). Una excepció a aquesta norma la constitueix el bisbe Guitart qui tant des de Saragossa, quan la Seu d'Urgell encara no havia estat ocupada, com des de la capital de l'Alt Urgell reivindicava la presència del català en les activitats de l'església. Una aproximació a la figura de Guitart, menys estudiada que la del cardenal Vidal i Barraquer, a Hilari RAGUER, "Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la guerra civil".

tasques pròpies del seu ministeri a Torrefarrera (Segrià).¹⁶⁴ Autoritats militars del poble, la guàrdia civil i la mestra li havien indicat la *inconveniència* de la seva conducta, però la situació va ser més escandalosa el dia de la mare de déu d'agost quan en el sermó va dir que

En Cataluña fue donde se veneró antes que en España a la Virgen Maria (...) Cataluña no ha tenido necesidad de importar nada de religión de Italia ni de Francia (...) Frases que prueban su tendencia separatista y que dieron lugar a que algunos fieles abandonaran el templo (...) la autoridad que suscribe (guàrdia civil local) considera impropia del lugar y del momento actual las manifestaciones hechas por el mismo y su persistencia en efectuar los rezos en catalán; con lo que prueba su tendencia catalanista y su poco afecto por la causa Nacional.

Sembla que la prèdica del capellà posava els monestirs de Montserrat i de Núria com a prova que el culte marià era més antic a Catalunya que a Espanya. En les investigacions posteriors s'esbrinà que el mossèn era de Vic i que al començar la guerra va fugir a França per salvar-se de la persecució anticlerical. Poc després de l'ocupació arribava a Torrefarrera. El capellà va ser detingut, passà un parell de dies a la presó provincial i finalment fou obligat a marxar a vint-i-cinc quilòmetres del poble.

El cas es va complicar quan alguns veïns de la vila van mobilitzar-se en favor del mossèn. La guàrdia civil va detenir dos homes que recollien signatures en un document que negava que el capellà usés el català i assegurava la seva fidelitat al *Movimiento*. No tenien cap autorització per fer aquella campanya, ni dels militars, ni de l'ajuntament, ni de Falange. Un dels detinguts declarà que ho feien per encàrrec del secretari del Bisbat que volia conèixer de primera mà l'actuació del capellà. Tot i el suport del bisbat, s'interpretà com un *acto de protesta ante la determinación adoptada por las autoridades*. Després d'una investigació que durà un parell de mesos, des de les primeres denúncies contra el mossèn, els hi va caure una sanció de 50 pessetes, mentre que per a la seixantena de signants del document la multa anava *en proporción a sus medios económicos* —dues, cinc o deu pessetes.¹⁶⁵ L'actitud del bisbat fou denunciada pel delegat al general Moscardó

(...) coaccionó con su autoridad moral a unos vecinos, para que cometieran un acto punible haciéndoles firmar una cosa que no era cierta demostrando con ello una protesta a

¹⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 66 llig. 14.

¹⁶⁵ L'agost de 1939 hi va haver uns fets similars a Asentiu, on per ordre del governador civil i a proposta de l'alcalde de la localitat, van ser sancionades amb multes de diversa quantia —entre 50 i 300 pessetes— una trentena de persones per haver signat un aval en favor d'un veí del poble (Fons del GC —AHPL— expt. 1 llig. 42).

las determinaciones de la autoridad; permitiéndose además remitir una carta, interesando la libertad de los detenidos, exponiendo razones que son inexactas.

Tot plegat, una mostra de lluita política entre diferents branques del poder, militar i eclesiàstic en aquest cas, d'un estat en formació.

Però no era només de catalanisme del que podien ser acusats alguns capellans, sinó també de tenir simpatia per la causa republicana. Tot i que en el cas següent la radicalització pròpia de l'època va fer confondre una simple cordialitat amb simpatia política. L'agost de 1938 el general Moscardó demanava al delegat d'Ordre Públic informes sobre un capellà d'Almacelles. Li havien arribat veus que en el sermó d'una missa a la que havia assistit molta gent, militars i autoritats locals incloses, havia elogiat l'actuació moderada dels caps republicans locals durant la guerra. Moderació que, segons el capellà, havia evitat més morts. Moscardó apuntava que el comentari del capellà esdevenia més sospitosos si es tenia en compte que durant la guerra va ser detingut i alliberat, mentre que un altre mossèn del poble fou mort.¹⁶⁶

La guàrdia civil informà que era molt bona persona —tant, que dretes i esquerres l'apreciaven i per aquest motiu va salvar-se— i matisà el significat del sermó explicant que parlava de l'amor al proïsme com a única manera per superar les rancúnies. Segons els guàrdies podia conviure amb tothom sense que això significués que compartís ideologies perilloses. Fins i tot afegeixen que s'aprofitaren de la seva bondat, com el comitè quan s'apropiava dels fruits d'un hort que el mossèn treballava durant la guerra. Tanmateix, s'apunta que el mossèn no tenia cap prestigi al poble i que era *considerado como un infeliz desgraciado que nadie le ha hecho caso nunca desde que le quitaron la confesión* —una anys enrera havia tingut un conflicte amb els seus superiors. En les seves conclusions la guàrdia civil explicava que l'aconsellaren centrar els sermons en qüestions de religió i no de *rojos* i del *Movimiento Nacional*. Considerant que s'havia extralimitat en les seves funcions, encara que no amb intenció política, suggeria una multa de 250 pessetes. El delegat d'Ordre Públic, però, va valorar que aquella sanció podia portar

¹⁶⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 77 llig. 7. Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA recullen les dades de 23 morts en una població que el 1936 tenia 3.371 habitants. Jaume Falguera Pla és el rector d'Almacelles, executat a Lleida el 20 d'agost de 1936, al que es referia el general.

problemes, pel que optà pel trasllat a una altra província amb la prohibició de predicar i confessar. Pensava que

(...) *por tratarse de un representante de nuestra Religión sería de mal efecto otra clase de sanción gubernativa ya que además su precaria situación económica no le permite satisfacer la multa a que realmente se ha hecho acreedor.*

Les autoritats eclesiàstiques de la diòcesi participaven del mateix criteri del delegat.

7.3.3 DE LA PLAÇA DE LA REVOLUCIÓ A LA PLAZA DE ESPAÑA

Tal com havia fet l'ajuntament revolucionari, la comissió gestora municipal va afanyar-se a canviar els noms dels carrers i places de la ciutat.¹⁶⁷ Els canvis, però, no havien d'anar només dirigits contra les innovacions introduïdes per la revolució, sinó que la idea era, com en tantes altres coses, esborrar la realitat posterior al 14 d'abril de 1931. I no van esperar gaire per adoptar tal decisió. Ja el 3 de maig un acord de la gestora establia la recuperació de les denominacions prerepublicanes. Això sí, *con la redacción en la lengua oficial*, afegint entre paréntesis *castellano* per si algú tenia cap dubte. Per més endavant es deixaven possibles revisions, però el que feia falta era suprimir immediatament qualsevol vestigi de les darreres etapes polítiques. Representava un pas important en la tasca d'imposar una nova memòria oficial.

Les primeres propostes d'adaptar els noms no es van fer esperar. Matías Pinell, en la seva darrera intervenció com a regidor, va proposar que a la Rambla d'Aragó se li donés el nom de *Caudillo Franco*. La resta de regidors, però, ja tenien al cap donar-li aquell nom a l'avinguda de la República — Rambla de Ferran.¹⁶⁸ Però no va ser fins a l'allunyament del front que es van reprendre els debats. L'11 de gener de 1939 el regidor Diego Abizanda presentava una moció “revolucionària”, amb canvis i uns noms que res tenien a veure amb els tradicionals lleidatans —com

¹⁶⁷ Cada cop són més els estudis que es preocupen per analitzar els noms de les vies públiques com un exponent dels canvis polítics (vegi's J. I. MADALENA, “La memoria y el poder: los cambios en la denominación de las calles de Valladolid, Salamanca y León”). Altres historiografies europees fa més anys que es fixen en aquests temes (vegi's Mariana SAUBER, “Traces fragiles. Les plaques commémoratives dans les rues de Paris”).

¹⁶⁸ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML).

també eren aliens a la història de la ciutat molts dels adoptats pels ajuntaments de la revolució. El regidor argumentava abrandadament que

(...) ni por un momento más pueden subsistir el nombre de calles que nos recuerden oprobios y vergüenzas que el Glorioso Movimiento Nacional borra para siempre.

Per aquest motiu calia que

(...) el pueblo liberado olvide nombres y hechos que elementos izquierdistas, despechados y antipatriotas gravaron en lápidas y mármoles.

Les propostes d'Abizanda eren les següents

Noms a canviar	Noves designacions
Prat de la Riba	Av. del General Mola
Pl. Macià	Pl. de los Mártires
Fermín Galán	Blondel
García Hernández	Bajada de la Diputación
Pablo Iglesias	General Yagüe
Salvador Seguí	Carmen
Carlos Marx	San Antonio
Alfredo Pereña	Eduardo Aunós
Av. de la República	Av. del Generalísimo
Pl. de la Revolución	Pl. de España
Av. de Blondel	José Antonio
Pl. de la Libertad	Pl. Calvo Sotelo
Pl. Mossèn Cinto	Héroes del Alcázar
Democracia	General Sanjurjo
Pi Margall	Tres de Abril
Miguel Ferrer	Siete de Enero
Salmerón	—

Les propostes representen clarament alguns dels nous llocs de memòria que calia consolidar i fer habituals als ciutadans, encara que una part dels noms proposats suposaven la recuperació de denominacions tradicionals perdudes després del 1936, com els carrers del Carme o Sant Antoni. Els primers noms que calia fixar eren España i el Generalísimo. Altres recordaven els polítics més representatius de la *causa nacional* —Calvo Sotelo i José Antonio, que a més eren màrtirs, acompanyats d'una de les figures locals més il·lustres Eduardo Aunós. Tampoc no hi falten els militars més destacats d'entre els rebels —els generals Mola, Sanjurjo i Yagüe que jugà un paper destacat en l'*alliberament* de Lleida. Héroes del Alcázar i plaza de los Mártires havien de servir per retre un homenatge als que sacrificaren la seva vida per la victòria. Mentre que per perpetuar en la memòria dates claus en la guerra a Lleida s'havia pensat en el Tres de Abril —de

1938, dia de l'ocupació de la ciutat— i el Siete de Enero —de 1939, quan després de trencar el front tota Lleida passava a formar part de la zona franquista.

En la mateixa moció Abizanda també proposava que de la plaça de los Mártires s'eliminés el popular quiosc del Gat, establiment de begudes coronat per la figura d'un gat negre situat a l'actual plaça de la sotsdelegació del govern. Un homenatge d'aquella transcendència

(...) requiere lugar apartado de toda frivolidad y que al levantarse el día de mañana el monumento recuerdo a los caídos necesita lugar despejado y exento de toda instalación.

Però la moció no va ser aprovada perquè, a proposta de l'alcalde Martín Aguado, la decisió municipal fou aplaçada. Calia donar temps als regidors perquè poguessin reflexionar sobre el tema ja que l'adequació de la nomenclatura a la nova realitat no havia de resultar tan fàcil. El dia 18 de gener l'alcalde plantejava al conjunt dels regidors tot un seguit de problemes. Després de recordar l'acord municipal del 3 de maig, pel qual *quiso la alcaldía restablecer el imperio de lo que fuere tradicional y respetable de la Ciudad* encara que deixava camp obert als homenatges que es creguessin oportuns, apuntà que una qüestió tan seriosa no podia ser resolta sense les consultes necessàries. La decisió, argumentava Martín, havia de ser presa amb mesura i no

(...) por un impulso de patriotismo que aconsejase tomar esa clase acuerdos de súbito, con la urgencia y como cosa sin trascendencia contenida en una moción, o ruego, o proposición incidental.

A més de reflexió, calia actuar dins la legalitat. Valentín Martín posà damunt la taula una ordre del ministeri de l'Interior de 13 d'abril de 1938 que disposava l'abstenció dels ajuntaments en aquella mena d'acords i que els obligava a consultar-los al cap nacional del Servei d'Administració Local. Els regidors decidiren aplaçar la decisió fins que no s'elaborés un pla definitiu, més reflexionat, que pogués ser presentat a l'autoritat superior corresponent.

No es va reprendre el tema fins el 22 de març de 1939. Sembla que l'alcalde era l'encarregat d'adoptar la posició més moderada i legalista, ja que va fer un

(...) llamamiento a los Sres. Concejales, para que, sin apasionamientos hijos de naturales impulsos y entusiasmos, meditaran sobre la conveniencia de no efectuar una revolución en los nombres tradicionales de las vías públicas de esta Ciudad.

Tot i això, no podia oblidar-se de la necessitat de *perpetuar en Lérida la memoria de personalidades de alto relieve en la España imperialista que está creando el*

Glorioso Movimiento Nacional. Per unir les dues realitats, ratificaren l'acord adoptat l'anterior mes de maig i acordaren proposar al Servei d'Administració Local unes poques renovacions. L'avinguda de la Ferran passaria a ser del Caudillo, l'avinguda de Blondel ara seria de José Antonio i la plaça de la Libertad es dedicava al general Mola. Però el canvi més simbòlic era donar el nom

(...) *de plaza de España, en el cual se resuman todos los mejores sentires, a la Plaza de la Constitución, es decir, esto tan amorfo, tan de quita y pon en las organizaciones de las democracias, caídas para siempre, por algo tan consubstancial como el nombre de España.*

Si en la denominació dels carrers es va adoptar una posició moderada, l'exaltació dels nous valors i dels símbols patris van poder ser exterioritzats repetidament en múltiples actes públics. Les formes anaven adaptant-se, o millor anaven imposant, la nova *normalitat*. La sala de sessions de l'ajuntament, recordem que no era en aquells moment al palau de la Paeria, s'incorporà a l'estètica oficial a l'aprovar-se una altra proposició del senyor Abizanda.¹⁶⁹ La sala hauria d'estar presidida per *la Gloriosa Cruz de los Caídos por Dios y por España*, mentre que a la dreta de la mateixa caldria situar una fotografia del cap de l'estat i a l'esquerra la del fundador de la Falange.

A partir del primer acte de masses a Catalunya, organitzat per Falange amb participació destacada de l'exèrcit, celebrat a Almacelles el 2 de maig de 1938 van sovintejar les expressions públiques mobilitzadores, entre les que ocuparien un lloc destacat els múltiples actes d'homenatge als màrtirs. L'ajuntament organitzà una missa per commemorar el segon aniversari de l'afusellament de l'excalde Joan Rovira Roure (27 de juliol de 1936), celebració que es presentà com l'homenatge a tots aquells executats que havien ocupat algun càrrec en la corporació municipal. Als funerals, que van tenir lloc a l'església de Sant Pau, van ser convidades totes les autoritats locals i se'ls hi va donar una àmplia difusió a la premsa. Un parell de setmanes després l'ajuntament va aprovar la despesa de les cent setanta-nou pessetes que costà organitzar l'acte.¹⁷⁰

No foren aquestes les úniques commemoracions similars. A través de la *Hoja Informativa* poden seguir-se tot un reguitzell de misses i de funerals en record al bisbe Huix Miralpeix, als religiosos morts i, en general, al conjunt de màrtirs de la

¹⁶⁹ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 14 d'octubre de 1938 (AML).

¹⁷⁰ Actes de les sessions municipals corresponents als dies 17 i 24 d'agost i 16 de setembre de 1938 (AML).

causa vencedora. Notícies que anaven acompanyades de grans esqueles que reproduïen llargues llistes de baixes. En record a tots aquests morts FET y de las JONS organitzà la *Fiesta de los Caídos* el 29 d'octubre de 1938.¹⁷¹ Una solemne missa de rèquiem cantada a la Puríssima Sang, església que va ser artísticament (sic) ornamentada amb les banderes espanyola i del *Movimiento* i que estava plena de fidels segons el diari. La cerimònia, com no podia ser d'altra manera, va ser presidida per totes les autoritats civils, militars, religioses i del partit. Tot amb l'estètica feixista i militaritzada que corresponia al moment —himnes, desfilades i salutacions a la romana—

Una escuadra de cadetes daba guardia de honor al altar. Al tùmulo daban guardia los Flechas armados y otros con hachones. A ambos lados los restantes Flechas en correcta formación militar, formaban sobre el tùmulo.

La festa va celebrar-se també a Raïmat amb la presència del general Moscardó.¹⁷²

Un detall, però, impedia que els homenatges se celebressin amb tota la solemnitat, i simbolisme, que de ben segur els hi hauria agradat a les autoritats i lleidatans autoritzats pel règim a tenir màrtirs. El cementiri, amb la partició de la ciutat per la línia del Segre, havia quedat en la banda del riu controlada per les forces republicanes. El valor simbòlic del cementiri radicava en què havia estat un dels llocs on moriren molts dels homenatjats. Al marge d'aquest valor, amb la guerra tan propera i coneguts els efectes dels mètodes repressius de l'època, feia falta un lloc on enterrar els morts. Com ja es prou sabut fou necessari recórrer al cementiri de la veïna localitat d'Alpicat, el qual aviat va fer-se petit.¹⁷³ El 17 d'agost, la comissió gestora aprovà una subvenció de 750 pessetes perquè l'ajuntament d'Alpicat ampliés el cementiri. Tot i això, tres setmanes abans, s'havia acordat gestionar el possible ús del de Torrefarrera *por hallarse ya repleto de cadáveres el de Alpicat donde se venían enterrando ahora.*¹⁷⁴

Quan la ciutat va ser totalment ocupada, la recuperació del cementiri seria un motiu propagandístic més

(...) a partir del día siete de los corrientes (gener de 1939), fecha histórica de la totalitaria liberación de Lérida, (...) los sentimientos católicos de la población leridana imponen el

¹⁷¹ *Hoja Informativa*, núm. 82, 30/X/38, pàg. 2 (número especial en commemoració de la festa i del segon aniversari de l'Auxilio Social).

¹⁷² El general Moscardó també presidí la multitudinària celebració a Almenar del 18 de juliol de 1938.

¹⁷³ La decisió d'escollir Alpicat ja queda palesa en l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

¹⁷⁴ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 27 de juliol de 1938 (AML).

deber a la autoridad local de proceder con toda premura a desterrar para siempre el espíritu sectario de nuestro Camposanto, palabra que es todo un símbolo, para denominar la Necrópolis con algo consubstancial con el concepto religioso y sagrado, generador de la Ley del Nuevo Estado.

I com a tal símbol, a partir d'aquell moment el cementiri podria ser finalment un dels escenaris més importants alhora de recordar als morts

Incorporado el Cementerio de esta Ciudad a esta administración municipal, el que suscribe (regidor Abizanda) propone que en la fosa en que descansan los que murieron por Dios y por España, se proceda con toda urgencia a la instalación de una valla hasta tanto el Ayuntamiento determine definitivamente lo que proceda como homenaje a los que en aquel lugar fueron vilmente asesinados por las hordas marxistas.¹⁷⁵

Per facilitar les commemoracions s'encarregà a l'arquitecte municipal Francesc Morera que el mur on s'havien fet les execucions fos conservat com quelcom sagrat, per a l'etern record.

Tot i aquests acords, sembla que els familiars dels *caiguts* consideraven que l'ajuntament no feia tot el que aquells es mereixien. En una intervenció del 10 de febrer, el mateix dia que les tropes franquistes arribaven a la frontera francesa i culminaven l'ocupació de Catalunya, el regidor Julio Corderas va traslladar a la corporació aquest sentiment. Apuntava que molts familiars estaven exigint l'aixecament al cementiri d'un mausoleu en homenatge a les víctimes *que sufrieron en esta empresa tan sangrienta de la revuelta anarquizante que hemos sufrido*. De les paraules del senyor Corderas es dedueix que les queixes podien arribar a un extrem poc acceptable per un govern d'aquelles característiques. Hi havia el risc que els ciutadans arribessin a prendre la iniciativa.

Parece como si estuvieran quejosos que el Ayuntamiento no haya tomado ninguna iniciativa respecto de este particular y que si tal cosa no se hiciera, dichos familiares, con el pueblo a su lado, veríanse precisados hacerlo por su propia cuenta.

Només gestionaven el cementiri des de feia poques setmanes i les obres de reconstrucció necessàries a la ciutat eren moltes, però als gestors municipals els hi va deure de fer certa por aquell perill perquè van decidir estudiar la convocatòria d'un concurs d'arquitectes per a realitzar l'obra.

De fet el *perill* d'insubordinació era real, com el mateix regidor Corderas va poder experimentar dos dies després de la seva intervenció. El dia 12 de febrer va participar al cementiri, en qualitat de cap provincial de Falange en funcions, en un acte d'homenatge als màrtirs. En presència de totes les autoritats que assistien a

¹⁷⁵ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

la celebració la vídua d'un carlí executat el novembre del 1936, i també mare d'un executat, va insultar públicament al regidor. Segons les seves pròpies paraules

*(...) una vez celebrada la Santa Misa, vió la presencia entre las autoridades del señor arriba mencionado, y considerándole no era digno de figurar entre estas ni acreedor a llevar una camisa y una gorra de los que están derramando la sangre por la Patria le dijo las siguientes palabras: ¿Se atreve Usted a pisar este Santo Suelo, y venir a escarnecer mis muertos? Que dijo lo anterior, fundamentándose en que el señor Corderas era una persona voluble y que se había burlado de sus intereses.*¹⁷⁶

Amb tot aquest clima no és casual que durant els primers mesos de franquisme proliferessin per tota Espanya les organitzacions de víctimes de la guerra. L'alcalde Martín Aguado, per exemple, formava part de la junta de la *Comisión Comarcal del Cuerpo de Mutilados de Guerra*. El 18 de febrer de 1939 li arribava al comandant militar la sol·licitud presentada per un beneficiat de la catedral, Luis María Gasol Mensa, i pel cap de Correus per celebrar una reunió al local de Falange en la que s'organitzaria la *Hermandad "Caballeros y Damas de España" de Ex-Prisioneros de la Provincia de Lérida*, associació legalitzada l'agost de 1939. La comissió organitzadora estava presidida pel tinent coronel Enrique Cotter Chacel, primer cap de la comandància de la guàrdia civil de la província. La petició estava avalada pel delegat d'Ordre Públic, que, com era de preveure, no va tenir cap inconvenient per autoritzar la reunió.¹⁷⁷

En la mateixa línia, l'ajuntament presidit per Martín Aguado va acordar reservar places per als mutilats de la ciutat i proposar estendre la decisió a la resta de municipis de la província. En cas que les places disponibles fossin inferiors al nombre de mutilats en cada localitat, caldria donar-los-hi ocupació a la Diputació. Novament l'alcalde optà per una posició legalista i recordà que el govern ja havia legislat sobre la qüestió i que les places vacants no podien limitar-se als mutilats naturals de cada localitat.¹⁷⁸

Durant els mesos que va durar el front la celebració més important d'homenatge als caiguts va ser l'organitzada en l'aniversari de la mort de José

¹⁷⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 69.

¹⁷⁷ El reglament de règim intern de la Germandat al Fons del GC —AHPL—, secció d'Associacions, carpeta 14-G i la sol·licitud per organitzar la reunió al Fons del GC (AHPL) expt. 92 llig. 68. Julià GRAUS data la constitució de l'associació el 3 d'octubre de 1938 (*Crònica de la Lleida franquista*, pàg. 25). Cap reunió, però, tenia garantida l'autorització. Un cas que crida força l'atenció es va produir el desembre de 1941. El govern civil no va permetre un sopar íntim al restaurant de l'Estació en el qual es pretenia homenatjar a José María Álvarez Pallás per la recent publicació de *Lérida bajo la horda*. La sol·licitud signada per l'advocat José M. Simón Vilella va ser denegada *en virtud de las actuales circunstancias* (Fons del GC —AHPL— expt. 71 llig. 28).

¹⁷⁸ Acta de la sessió municipal corresponent al dia 22 de març de 1939 (AML).

Antonio Primo de Rivera, que a partir d'aquell any s'havia convertit en un dia de dol nacional. La *Hoja Informativa* s'encarregà de donar-li un ampli ressò des del número 96 fins al 101 —el 100, corresponent al 22 de novembre, va ser un número especial de quatre pàgines. El comandant militar prohibí escoltar música el diumenge dia 20, quan només podien sentir-se per la ràdio els discursos oficials. A més, el dilluns 21 va tenir règim de descans dominical.

Per la seva banda el cap provincial del *Movimiento* comunicà a tots els afiliats de Falange lliures de servei l'obligatorietat d'acudir als locals per escoltar els discursos oficials i que havien d'assistir a les misses commemoratives amb camisa blava i corbata negra. La Secció Femenina també tenia l'assistència obligatòria i les afiliades havien de lluir braçalet negre al braç esquerre. Els actes commemoratius celebrats a Lleida van tenir lloc a Sant Martí i compliren tota la parafernàlia necessària per uns funerals d'aquestes característiques. També van celebrar-se actes similars a Sort, Tremp, Alpicat i Raïmat, on el general Moscardó tenia instal·lat el seu quarter general.

Però la societat d'aquell moment no era tan homogènia com els òrgans de premsa expressaven. Un desordre esdevingut durant l'homenatge ho deixa clar. Un home, el major contribuent d'Alpicat, darrer representant de la més important nissaga de cacics locals i afiliat al Partit Radical abans de la guerra, va ser sancionat per la delegació d'Ordre Públic.¹⁷⁹ El delicte fou haver gosat faltar el respecte, en veu alta, a la memòria del fundador de la Falange. Els fets van tenir lloc en les celebracions d'Alpicat, encara que en aquells moments el personatge vivia a la ciutat de Lleida.

Entre un grup de veïns, el denunciat va manifestar que José Antonio no havia seguit una conducta moral adequada —*hombre de cabaret y amigo de juerga, (...) de joven había sido un pincho de café pero que había tenido la certeza de formar la Falange y que hoy tenía una fuerza grandiosa*. En canvi, sí participaria gustosament en un homenatge a José Calvo Sotelo. Es tracta, per tant, d'una discrepància platejada dins del bloc de les dretes, dins del bàndol dels vencedors. La guàrdia civil d'Alpicat, que l'havia denunciat, va informar que

---

¹⁷⁹ La militància radical li atribueix la guàrdia civil. Sí que formà part de la candidatura conservadora Concentració Lleidatana que es presentà a les eleccions municipals de gener de 1934.

(...) es un hombre muy variable en su modo de pensar, muy interesado, en el pueblo contribuye con siete pesetas cincuenta céntimos por el plato único y postres, (...), es el mayor contribuyente del pueblo, calculándosele un capital aproximado de quinientas mil pesetas, por lo que la mayoría de los vecinos del pueblo están supeditados a su persona por ser arrendatarios de él, y se conoce que por miedo a represalias no le quieren delatar, porque el mismo ha manifestado ante el Cabo que suscribe que muchos vecinos del pueblo no le quieren muy bien, (...) los testigos que constan en el atestado confirman las frases vertidas por dicho Señor ..., y visto su carácter de dominante a juicio del que relata no duda que las pueda haber dicho y estar en la actualidad en concomitancia con los testigos, por haberse enterado que por el pueblo se comentaban tales frases, lo que han podido pensar y ponerse de acuerdo visto el tiempo que ha transcurrido.

El guàrdia civil proposava una multa de mil cinc-centes pessetes, però el delegat va conformar-se imposant-li una sanció de cinc-centes. Resulta molt interessant l'anàlisi d'aquest cas, ja que es tracta de la família que havia controlat bona part de la vida política, social i econòmica local i que les acusacions contra ell presentades no van ser desmentides per les persones que van ser cridades a declarar. Per altra part cal destacar el menyspreu del representant d'una família tradicional en vers el que representava José Antonio i la lloança d'un polític de la dreta més conservadora i tradicional com Calvo Sotelo.¹⁸⁰

Però malgrat la presència d'algunes veus discordants, al llarg de l'any 1938 es van anar posant els fonaments del que seria el Nou Estat i la població aniria acomodant els seus comportaments a una nova realitat.

Al incorporarse Lérida a la España Nacional, y pese a su actual situación de hallarse en primera línea de fuego, sintió seguidamente una mayor disciplina de costumbres, restableciéndose nuevamente asociaciones de carácter religioso, de catequesis que inició una obra de resultados positivos.

La ciudad, concurre a las solemnidades religiosas, se incorpora nuevamente a sus sentimientos tradicionales y como lógica consecuencia con ello mejoran sus costumbres resquebrajadas durante el dominio marxista y la dictadura roja. (...)

El pueblo va sumándose al movimiento, pero la ausencia de la mayoría dela población civil hace que no pueda sentarse un criterio exacto, es decir, pueda señalarse la porción con que los elementos de la ciudad se hayan incorporado a la FET y de las JONS.

La situación actual de Lérida cuya población se halla buena parte en la zona roja y otra refugiada en las casas de campo y pueblos vecinos, impide sentar un principio sobre su adhesión hacia la nueva España, y si la vieja política puede dejar sentir influencia sobre su modo de actuar con respecto a los nuevos postulados de una España Imperial.

Cuando la ciudad se halle definitivamente liberada, normalizada su vida, incorporada al ritmo de una nueva era, puesto en tensión todo su esfuerzo para recuperar lo que el marxismo destrozó e iniciar nuevos rumbos que le devuelvan el bienestar y la riqueza perdida, entonces, podrá estudiarse con detención y sobre bases ciertas e indiscutibles, si el pueblo ha sabido asimilar las nuevas doctrinas y de lleno, con entusiasmo incorporarse a los nuevos destinos imperiales y eternos.¹⁸¹

¹⁸⁰ Algunes dades d'aquesta família poden trobar-se a Fabià CORRETEGÉ, *Alpicat: recull històric*.

¹⁸¹ Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

RECAPITULACIÓ.
ELS LLEIDATANS,
ENTRE ELS COMITÈS I LA NUEVA ESPAÑA

Alberto Reig Tapia titulava la introducció del seu recorregut pels mites de la tribu amb una provocadora pregunta *¿Todavía la guerra civil?*¹ Com el professor Reig, pensem que la transcendència de la guerra de 1936-1939 ha estat tan important que encara queda molt camp per als historiadors, literats i cineastes que vulguin fer-hi incursions des dels seus respectius oficis.

La guerra esclatà en la intersecció de dos fracassos, el del cop militar que desencadenà la crisi i el de les forces governamentals per controlar el país. No fou, com tantes vegades s'ha explicat, el desenllaç pràcticament inevitable del programa reformista incapaç de la República, sinó el resultat d'una acció empresa per la coalició reaccionària en un moment de profunda crisi de l'estat liberal europeu. I com a reacció a l'acte de força contrarevolucionari es desencadenà en la rereguarda republicana una resposta revolucionària, i no pas a l'inrevés. Un cop la revolta de juliol de 1936 es frustrà, s'obrí la possibilitat d'anar més enllà de la repressió dels insurrectes, molts cregueren que l'hora d'emprendre una radical transformació de la societat havia arribat. Encara que no connectava massa amb la cultura política local, la revolució espontània prendria immediatament un caire proletari.

En aquest procés la ciutat de Lleida es presentava com un símbol de l'avantguarda revolucionària. La premsa del POUM no dubtava en pregonar que *la victòria és nostra*. Lleida (...) era *la població ibèrica a la rereguarda on la Revolució ha entrat més profundament en el poble* i on funcionava perfectament

---

¹ Alberto REIG, *Memoria de la guerra civil. Los mitos de la tribu*.

un poder públic controlat pels treballadors. En l'avenç cap a la nova societat les conquestes eren irrenunciabls. *El proletariat de Lleida no pot acceptar que hagi anat massa de presa ni que s'hagi equivocat.*²

El líder del POUM lleidatà Joan Farré també tenia clar que la revolució espanyola era una de les (...) *més transcendents que s'han produït en la història de la humanitat*, motiu pel qual el proletariat ibèric havia assumit una gran responsabilitat. L'optimisme revolucionari li permetia a Farré proclamar, davant del ple provincial del partit celebrat el 13 d'agost de 1936, que s'havien resolt definitivament els problemes relacionats amb l'església, amb l'exèrcit i amb la terra. També el grup anarquista local que adoptà el nom del geògraf francès Eliseu Reclús, publicà a *Acracia* diversos articles amb un ambiciós programa de transformació econòmica global de la societat lleidatana.³

Segons els discursos oficials, el nou ordre era una mena d'arcàdia de la llibertat on es podia reclamar la sobirania dels pobles —ja fossin els ibèrics que lluitaven sols contra el feixisme al desaparèixer el poder central, ja fossin els marroquins sotmesos a protectorats europeus— o exigir la igualtat sexual.⁴ Però a la pràctica tot fou més complicat i els mateixos medis de comunicació compromesos amb la revolució deixaren veure que les transformacions revolucionàries, pel que fa al canvi de mentalitats, van ser ben modestes. Al llarg del treball s'han analitzat alguns dels límits apreciats en el comportament dels treballadors en els tallers col·lectivitzats o en la col·lectivitat camperola *Adelante*. El cas de les dones també és un bon exemple de la distància entre alguns discursos i les realitzacions concretes.

L'anarquista Francesc Tomàs apostava perquè l'home deixés de veure les dones com objectes al seu servei i defensava que aquestes gaudissin dels mateixos drets per poder decidir lliurement sobre la seva vida. Ara bé, acabava les reflexions amb un comentari ambivalent

(...) *dejarle (a la dona) que se agite, que ejerza la gimnasia física y mental sin restricción alguna (...) cuando se haya saturado y satisfecho a pleno pulmón de todo lo que ella*

² "Editorial. Lleida i la Revolució" dins *Combat*, núm. 57, 30/IX/36, pàg. 1.

³ Joan FARRÉ, "La confiança en el POUM" dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 1 i núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 1. *Acracia*, núm. 36, 8/IX/36, p. 1 i 2-3; núm. 47, 3/X/36, p. 2-3 i núm. 58, 3/X/36, p. 2-3.

⁴ "Editorial. El Marroc ha de ser lliure" dins *Combat*, núm. 32, 1/IX/36, pàg. 1; Sindicat Únic de Professions Liberals – Secció Femenina Solidaridad Libertaria, "La posición de la mujer en la nueva sociedad" dins núm. 71, 18/X/36, pàg. 1.

*desea, entonces fatigada del exceso de goce ella misma se irá centrando y localizando en su misión como mujer y como madre.*⁵

D'acord amb el pensament àcrata d'en Tomàs la revolució per a les dones havia de ser una mena de carnestoltes. Una etapa de disbauxa per recuperar el temps perdut, que precediria la quaresma en la que tot aniria recuperant el seu lloc. Un to similar adoptà un articulista de *Combat* quan, després de recordar i valorar positivament que les dones haguessin sortit al carrer i anat al front per lluitar contra el feixisme, l'escriptor comunista apostava perquè les dones anessin recuperant activitats més pròpies del seu sexe

No tenim res a recriminar (...); molt al contrari, fer-los públic el nostre més pregon agraïment en nom de la Revolució i dels nostres lluitadors. Però ... volem fer-los avinent que després del primer moment, la bona marxa de la revolució exigeix que les coses tornin al seu lloc. (...) Es hora de què fem el canvi: que el ferrer vagi a la forja, i que les dones vinguin a fer camises, jerseis, roba interior i tot allò que es la seva especialitat, amb la seguretat de què la Revolució hi sortirà guanyant.

I encara que des de l'òptica comunista a la que al·ludim no es defensaven posicions reaccionàries ni es reclamava reduir l'activitat femenina a l'àmbit privat, el missatge discriminador era clar

*Recordeu que el nostre gloriós moviment emancipador no es sols cosa d'homes, i que hi ha una infinitat de llocs on les dones poden allistar-se, i prestar impagables serveis sense necessitat d'anar al front.*⁶

Per això mateix una militant anarquista de Balaguer, Elisa Torre, considerava que en realitat la revolució no havia suposat cap canvi real en la situació de la dona que continuava supeditada als mascles

Que nadie crea, pues, que la mujer ha dejado de ser lo que antes del 19 de julio era; la Revolución no ha operado ningún cambio en su vida de doble esclava. Su condición es la misma. Hoy como ayer, continua siendo un instrumento de placer al servicio exclusivo del hombre, de ese hombre que dice luchar para redimir a la humanidad de su tiranía; sigue sometida a los groseros instintos de ese hombre que pretende perfeccionarse a sí mismo...

*Y hoy como ayer, nuestra libertad individual y colectiva es un problema nuestro, que de no resolverlo nosotras mismas mediante nuestro propio esfuerzo, nadie ha de preocuparse de ello. Esperar que el hombre en un rasgo de romanticismo, nos libre de su propia tiranía, es una idea vana a la que hay que desechar. El hombre es egoísta. Se cree superior física y moralmente, y su insensata vanidad le hace ser soberbio con nosotras.*⁷

El problema radicava en què sovint els revolucionaris més puristes, els que escrivien a la premsa, publicaven fulletons o defensaven les col·lectivitzacions no havien entès que per consolidar els canvis que pregonaven aquests haurien

⁵ *Acracia*, núm. 26, 27/VIII/36, pàg. 3.

⁶ "La dona al nostre costat. No solament l'home serveix la revolució" dins *Combat*, n. 42, 11/IX/36, p. 1.

⁷ Elisa LATORRE, "Ayer y hoy. La mujer y el problema de la libertad" dins *Acracia*, n. 278, 15/VI/37, p. 1.

d'haver impregnat les consciències col·lectives. I això no s'havia produït. Per aquest motiu els revolucionaris no entenien la supervivència de conductes que consideraven caduques, no havien comprès quina era realment la seva societat. Així els estranyava que molts companys anticlericals necessitessin algun tràmit legal per assumir la validesa de les unions matrimoniales, que no tinguessin prou amb el seu amor per conviure i per tenir relacions sexuals

Muchas gentes a quienes el sombrero de la revolución les viene ancho, están observando una verdadera cuaresma en lo que usar del matrimonio se trata. No conciben a pesar de su sedicente anticatolicismo que pueda constituirse un hogar sin que el cura intervenga o sancione el juez. Y no es esto lo peor. En el frente y en la retaguardia, no faltan los audaces a medias. Y calificamos de tales a cuantos milicianos y milicianas que a falta de párroco y escribanos recurren a la autoridad del jefe de columna o de comité para certificar las uniones. (...)

Nosotros no hemos sabido ver nunca la diferencia que algunos laicos se empeñaron en establecer entre el matrimonio sacramental y el matrimonio llamado "civil". Por encima del efecto material de pisar las baldosas de una iglesia, vimos siempre en el matrimonio sagrado, un caso fehaciente de alcahuetería. Y con igual calificativo señalamos a los jueces y chupatintas que se empeñan en terciar en el dúo del amor.

El amor es un sentimiento privado, individual. Entendemos que el verdadero individuo no es el hombre ni la mujer aisladamente considerados; es la pareja humana. Decir amor, es decir complemento biológico del ser a través de la función erótica y su complemento espiritual.

El hombre y la mujer se sobran y se bastan para vivir su amor; ese amor que es solo único y eterno en las novelas y en la pantalla. Nadie sin mancillar la pureza del amor, puede erigirse en mediador, en sancionador, en árbitro de querer. Ni en nombre de la religión, ni en nombre de la ley y ni en nombre de la revolución. (...)

La revolución sexual debe ir de consuno con la revolución social. Los prejuicios morales son la base de las tiranías colectivas. El tirano no se concibe sino a través de la servitud voluntaria. Y es servidumbre la abdicación de nuestras prerrogativas naturalmente libres y, como tales, imponderables a la acción de los elementos extraños a los fueros de nuestra personalidad.

Mientras los jóvenes de ambos sexos no sepan unirse libremente que es lo natural y lo moral, serán necesarios curas con o sin casulla. E iglesias y presupuestos de culto, aunque con otro nombre. La libertad empieza en el individuo. Es subjetiva y no objetiva. Y una conducta libre es la mejor garantía de la revolución.

Una cosa era expropiar al patró i una altra saltar-se les conviccions morals i les pràctiques tradicionals. Aquesta diferència no la tenien prou clara alguns ideòlegs de la revolució que s'exclamaven perquè els milicians i les milicianes continuaven preocupant-se pel seu aspecte físic

Porque paradoja es que una mujer continúe dándose los toques de "rimmel" en las pestañas y enchorizándose la boca. Y depilándose las cejas hasta convertirse en una mona. Y es que sientan como a un cristo un par de pistolas, el maquillaje en las milicianas y el herramientaje bisuteril en los milicianos con jaque de aguerridos. Un revolucionario con sello de oro y "no me olvides" deja de ser revolucionario para convertirse en parodia, en una burda caricatura.

O perquè el poble continuava dipositant les seves esperances en la sort de les loteries

Quien confía en la Lotería se ha de reír por fuerza de todas las revoluciones juntas. (...) Las revoluciones aparecen en la historia para barrer privilegios y no para entronizarlos. (...) Hay que derogar la Lotería como procedimiento contrarrevolucionario, como hay que acabar con los parlamentos. Y las corridas de toros aunque patrocinadas por la propia C.N.T. (...) La revolución hay que desencadenarla en los espíritus si queremos que triunfe plenamente.⁸

D'altres voltes el que no quadrava era simplement la base del discurs revolucionari. Els mateixos que afirmaven lluitar per una societat igualitària mantenien alguns prejudicis culturals poc afins amb aquestes esperances, com una visió *tradicional* dels gitanos. Anarquistes i poumistes creien que la revolució els estava *regenerant*. Quan un membre d'aquest col·lectiu lliurà un cavall al comitè militar perquè la guerra el necessitava més que ell, *Combat* ho celebrà. *Coses de la Revolució! Ves, qui ho havia de dir! Fins els gitanos fan bondat amb nosaltres!* *Acracia* assegurava que *la revolución ha tenido la virtud de hacer trabajar a los gitanos* que s'havien mantingut durant segles al marge del control de l'estat i, curiosament, el diari anarquista no ho presenta com una virtut

Pero había de estallar la revolución para demostrar la circunstancialidad del espíritu cantonalista de los bohemios. En la vecina población de Fraga se ha demostrado este hecho. Una vez expropiada la burguesía rural y colectivizado el comercio, los cingaros allí residentes se han apresurado a hacer lo que en régimen burgués no hubieran nunca realizado: ofrecer su concurso a la colectividad; ocupar un lugar en el proceso de producción para garantizar el derecho al consumo.

Els prejudicis continuaven fermes. El comitè tècnic municipal de la Construcció, en una reunió amb les directives dels sindicats del ram (UGT i CNT), va acordar no admetre treballadors gitanos. Deien que la revolució havia aconseguit que molts gitanos agafessin per primer cop un pic i una pala, que molts s'apuntessin a la Borsa de Treball. Però a continuació demanaven la intervenció del comissari d'Ordre Públic per sancionar als que simulaven malalties i només es presentaven el dia de cobrament. En altres casos veus de milicians es queixaven al no haver trobat cap *descendiente de Faraón* al front. Els de tota la província i de l'Aragó es concentraven a la ciutat de Lleida on no dedicaven el seu temps a aprendre a treballar

Tengan en cuenta estos elementos, que la trata de blancas y la explotación de incautos se persigue y se castiga, y que la guerra y la revolución no se gana cantando flamenco ni tocando la guitarra.⁹

⁸ *Acracia*, núm. 45, 18/IX/36, pàg. 4; "No hay que confundir una revolución con una opereta" dins *Acracia*, núm. 46, 19/IX/36, pàg. 1 i "La rueda de la fortuna" dins *Acracia*, núm. 58, 3/X/36, pàg. 1.

⁹ *Combat*, núm. 53, 25/IX/36, pàg. 2; "Aspectes de la ciutat. Cada dimarts hi ha una epidèmia" dins *Combat*, núm. 155, 23/I/37, pàg. 2 i "Miracles de la revolució. El gitano i el cavall" dins *Combat*, núm. 110, 2/XII/36, pàg. 1. "Virtudes de la revolució" dins *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 1 i G.B. (milicià procedent del front), "Todos debemos aportar nuestro esfuerzo en bien común", núm. 248, 11/V/37, pàg. 2.

Els exemples de les dones, dels gitanos i de la distància entre els discursos i la realitat ens serveixen per veure les dificultats de consolidar d'una manera real uns canvis que uns dies abans del 19 de juliol la majoria de la població no tenia previstos en la seva globalitat. La revolució aconseguí transformar la naturalesa del poder polític, especialment a nivell local, organitzà els sectors productius d'una manera diferent i projectà un sistema judicial nou. Però tot això va ser possible per l'excepcionalitat del moment. A mesura que s'allargava la guerra s'anaven manifestant les seves limitacions.

Els republicans, que l'estiu de 1936 foren incapaços d'imposar-se —quan els civils armats sortiren al carrer el dia 18, abans que ho fessin els militars i la guàrdia civil, la delegació d'Ordre Públic no va fer res per aturar-los— i que només gosaren alçar la veu fins ben entrat l'estiu de 1937, també proclamaren que la revolució no havia canviat res. Denunciaren l'aparició de nous privilegiats que adoptaven, amb fatxenderia i sense classe, alguns dels vicis i costums tradicionals

El nou revolucionari mudat i pinxo, se'n va al dancing i talment com el “senyoret” d'abans, aquell senyoret ridícul i... “revolucionari” d'avui, té les seves amistats femenines, les amistats que després de fer-li el “paganini” l'adulen per la graduació que llueix o pel que fa creure que és...

Per als republicans la revolució havia fet oblidar la guerra. Els nous rics, segons la seva terminologia, es quedaven als cafès i tavernes de la rereguarda o anaven en cotxe a la platja. I a canvi no havia aconseguit res —objectius fracassats, reducció de la producció i augment dels costos, desunió política—

En lloc de viure i treballar per a la guerra s'ha cregut que n'hi havia prou amb capgirar el sistema i així hem assistit a aquest espectacle de festa major contínua, on s'anava al treball perquè calia justificar la condició de “treballador” per poder cobrar, però amb el mateix esperit amb que es visiten les atraccions de la fira en les festes de poble, o el que encara és pitjor, amb l'enuig d'una desagradable obligació a complir.¹⁰

Més enllà de les crítiques interessades, el cert és que durant l'hivern de l'any 1937-1938 algunes de les realitzacions revolucionàries havien arribat a una situació de col·lapse que els seus mateixos dirigents reconeixien. En uns casos per les circumstàncies de la guerra i en unes altres per la pròpia naturalesa de les noves institucions. El mes d'octubre de 1937 resultà gairebé definitiu per dues de les obres més simbòliques de les transformacions lleidatanes. Amb pocs dies de diferència dues instàncies del govern català declaraven il·legals la Caixa

¹⁰ *L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 1-2 i C., “Acabem amb el desgavell”, núm. 66, 28/V/37, pàg. 2.

Immobiliària de Lleida que regia la municipalització de l'habitatge i la confiscació del teatre Victòria, amb el que començava a ensorrar-se la municipalització dels espectacles. En el cas dels habitatges, l'obra més ambiciosa i que havia generat tantes polèmiques entre les forces polítiques i conflictes amb els ciutadans, el final és encara més trist. Més enllà de les possibles il·legalitats comeses pels dirigents locals —molt representatives de l'atomització del poder que caracteritzà la revolució a la rereguarda republicana— el mateix president de la Caixa, l'anarquista Antonio Sorribas, es veié obligat a reconèixer el febrer de 1938 el fracàs econòmic i polític d'aquell projecte.

L'altre vessant obscur de la revolució fou la violència, dos conceptes estretament relacionats i que massa vegades s'han volgut tancar amb anàlisis ben simples. Ni es pot entendre reduint-ho tot als impulsos irracionals d'un poble ofuscat, ni es pot pensar que els únics executors de la violència foren elements marginals, descontrolats i estranys a la pròpia comunitat. De ben segur que algunes persones van emparar activitats delictives sota banderes ideològiques, però en la cultura política revolucionària que arrencava dels discursos francesos de finals del segle XVIII estava ben arrelat el missatge que associava la transformació radical amb un *sanejament* també radical de la societat. Una idea força de la modernitat preveia que el nou havia d'edificar-se sobre les runes del vell.

El 16 d'agost de 1936 Sebastià Garsaball, en representació el comitè popular, presidí un míting en el que havien de participar les principals figures del POUM lleidatà. El líder del sindicalisme agrari Santiago Palacín afirmà en el seu torn de paraula que la missió dels obrers era acabar amb els tres suports de la sublevació: l'església, l'exèrcit i la gran propietat. Per la seva banda Julián Gorkin proclamà que calia fer la neteja que els burgesos no havien gosat emprendre durant els cinc anys de República. I afegia, seguint un eslògan típic del partit,

*Vosaltres camarades heu solucionat el problema religiós cremant les esglésies nius de putrefacció feixista.*¹¹

En aquesta revolució de formes proletaritzades en una societat sense massa proletaris en el sentit clàssic, el discurs anticlerical es convertí en un element central de la mobilització popular.

---

¹¹ *Combat*, 17/VIII/36.

Durant els llargs mesos de la guerra els lleidatans no van viure només les experiències pròpies de la rereguarda republicana, sinó que un any abans d'acabar-se la guerra ja van formar part de la zona autodenominada *nacional*. Mentre durà el front del Segre la ciutat va patir les vivències característiques d'una demarcació vençuda i ocupada militarment. La manca de població civil que havia estat evacuada en gran nombre i la presència de tropa a la ciutat creà uns conflictes molt particulars en els que els abusos d'autoritat i les insubordinacions, els robatoris, el menyspreu i les amenaces, les baralles i l'alcohol, els maltractaments a les dones i la prostitució eren moneda corrent.

L'exèrcit era qui realment dominava la situació, qui nomenava les autoritats civils i qui controlava els principals mecanismes repressius. Però tot i que políticament, institucionalment i culturalment l'ocupació havia representat una derrota pel país, el franquisme trobà importants suports locals. Els que es comptaven entre els vencedors no dubtaren en resquitar-se de les experiències dels mesos anteriors. Només cal fixar-se en els integrants de les primeres comissions gestores municipal i provincial. Trobem carlins, antics militants de les JAP, cedistes, vells i nous falangistes, industrials, lligaires reconvertits, monàrquics i membres de la Unión Patriótica —si bé cal tenir en compte que la situació de front i la dura repressió exercida per la revolució havien reduït molt la llista de possibles candidats.

Els objectius dels nous centres de poder van ser repressors des del primer moment. Si les jerarquies militars sollevades a Lleida el juliol de 1936 no van ser fidels a les consignes violentes del general Mola per eliminar els opositors, després de l'ocupació no van tenir cap dubte sobre el que *calia fer*. Mentre encara s'havia de fer front a la guerra, calia castigar durament la revolució —la *dominació roja* assimilada a la *barbàrie*—, però també a la democràcia liberal acusada de fer possible un règim de llibertats —polítiques, sindicals, socials, nacionals— que qüestionà els valors tradicionals i obrí la porta als bàrbars. I després de la guerra continuaria igual durant anys. Com expliquen Carme Molinero i Pere Ysàs el règim s'assentaria sobre la repressió, un marc jurídic legal i polític en benefici dels vencedors, l'empitjorament general de les condicions de

vida, la imposició dels valors morals d'un catolicisme de croats i l'encotillament de l'oci. Sense oblidar tampoc la recerca d'un cert consens.¹²

L'apartat d'aquesta tesi titulat *Història d'una escala: l'habitatge i la guerra* és una bona metàfora de les experiències viscudes a la ciutat durant aquests mesos i de l'orientació de la recerca. L'observació propera d'una realitat menuda, en la que no es van jugar grans interessos sinó drames personals i petites tragèdies quotidianes, permet entendre molt bé el que visqueren els lleidatans, i els catalans i els espanyols, entre els anys 1936 i 1939. Els veïns d'una finca del carrer Major representen tres moments històrics diferents. Abans de la guerra hi vivien amb les seves famílies un canonge, un enginyer i un sastre. Els dos primers van morir per la repressió revolucionària i el tercer es va amagar. Durant la guerra hi va viure Sebastià Garsaball, un dels representants del primer poder revolucionari, i la família d'un comerciant amb militància republicana. Després de l'ocupació, ocuparen els pisos un brigada de l'exèrcit que representava els interessos de la propietària de l'immoble resident des de feia anys a Barcelona, un sastre de dretes i el membre de la comissió gestora municipal Andrés Chordi. En aquest tràfec les golfes de l'edifici van emmagatzemant de manera desordenada les restes de les diferents etapes —objectes religiosos amagats, mobiliari abandonat, joies no identificades i que ningú reclama— i que són escorcollades per diferents persones en cada moment.

I ARA, QUÈ?

Amb l'exèrcit *roig cautivo y desarmado* es tancava una crisi política i militar, però el resultat de la guerra mantindria les ferides obertes durant dècades. Els espanyols del 1939 encaraven el futur des de la realitat d'un país destruït, però partint d'experiències ben diferents. Des de la victòria prenyada d'ansies venjadores fins a la derrota més desesperançada. Des dels que aspiraven a continuar la lluita contra el feixisme en la guerra europea fins els que creien possible la reconciliació nacional.

---

¹² Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "Actituds polítiques i socials davant el primer franquisme. Les classes populars" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, p. 171-183.

El desembre de 1938 un català instal·lat a la ciutat argentina de Pergamino (província de Buenos Aires) escrivia una carta al seu oncle de la Guàrdia de Tremp (Pallars Jussà) que la censura postal franquista interceptà

(...) por si los conceptos que en ella se expresan pudiesen guardar algún interés para esa Delegación (d'Ordre Públic) remite a Vd. la adjunta carta que ha sido entregada por la censura de esta Plaza en esta Comandancia Militar.¹³

L'emigrant lamentava que a Espanya s'haguessin oblidat el principis cristians i humanitaris d'amor al proïsme i de germanor, el que li havia impedit mantenir contacte epistolar amb els seus familiars. Des de l'altre vessant de l'Atlàntic, i amb un cert to integrista, defensava la convivència entre els espanyols

No tengo, como ya he dicho, esperanzas que ésta llegue a vuestras manos pero por si resulta un caso positivo, permitame que le diga que solamente puede tener paz el hombre, ahogando ese instinto de malo y león y supliéndolo por una mano amiga y amorosa con una frase de perdón y un gesto de sacrificio individual.- Bajo ninguna forma me declaro inclinado a ninguno de los bandos en lucha, pues me siento tan cerca de unos como de otros, porque todos somos hermanos con un mismo ideal y un mismo problema, esto es: el ideal, perfección; y el problema, la vida; y en ningún caso y en ninguna forma tenemos por principio innato el retroceso y la muerte, me comprende.- Y si por desgracia alguna vez alguien le ordena a matar a quien no le ha hecho nada y que si a mano viene es su propio hijo ante Dios, valdría más que diera vuelta al fusil y se matara Vd. mismo; pues como ya he dicho, las cosas deben principiarse por el ejemplo y sacrificio propio para poder juzgar con ecuanimidad.-

En canvi l'autor de la carta sí es mostrava combatiu contra la participació estrangera en la guerra espanyola. Especialment condemnava la presència de soldats marroquins en l'exèrcit franquista, un poble contra el qual havia lluitat quan va fer el servei militar.

Todos los españoles que vivimos lejos del fuego de las trincheras y que somos tan españoles como puedan ser las de ellas, comprendemos que ya es hora que cesen las fuerzas extranjeras de arrollar lo que para otros constituyó un sagrado ideal de paz y de gloria para el que le sobra de comer como para el que le falta; para el que rie como para el que llora y que si bien en el principio físico e intelectual, Dios nos hizo diferentes, pensad que ante El somos sus hijos y por tanto debemos con humildad y amor perder del derecho paravenir en favor de los más y más necesitados, sin perjuicio de que cada uno deba guardar el lugar que Dios le ha encomendado dentro de la clase y pueblo que Dios le ha dado dentro de sus costumbres y formas de vida; y por ello, fuera de esas fronteras, donde expresamos el pensamiento libre que conmueve y vence al fin, decimos con la boca muy llena: ESPAÑA PARA LOS ESPAÑOLES.- Por mala suerte, me pasé dos años como soldado primero y luego como clase en el Marruecos español y sé las décadas de años que los españoles se han desangrado en él con una raza inferior y ahora contrasta que esa gente invada nuestro territorio y acampe en él en mérito a la razón de la fuerza; ¿cómo se explica esto? ¿porqué fuí yo y toda mi familia a la guerra de Marruecos? :Falsía y horror :-

També creia en la possibilitat d'avançar en direcció a la pau un veí de Lleida que el 13 de desembre de 1938 adreçà una carta al cap del govern britànic

¹³ Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

sir Arthur Neville Chamberlain.¹⁴ Segons aquesta persona, que modestament confessava tenir pocs coneixements, els bàndols enfrontats durant la llarga guerra civil no estaven lluitant en benefici de la pàtria, sinó per imposar interessos partidistes ignorant les necessitats reals del poble

(...) conla lucha que existe enmi Patria nomas llegara la destruccion total la miseria general un Pueblo en ruinas la jobentud desecha el ogar Familiar desecho y apesar de todo lo que espongo a V.E. no ay ninguna parte que estan en contienda se den cuenta de desastre dela Madre Patria

S'adreçava a Chamberlain perquè el considerava capaç d'impulsar un acord de pau donada la seva experiència medidora a Txecoslovàquia. El lleidatà havia dissenyat un pla per acabar pacíficament amb la guerra que tenia com a peça fonamental l'organització d'un plebiscit en el qual els espanyols triarien lliurement l'opció vencedora de la guerra

este creo quees el unico camino como Patriota Español.
 Para solucionar la lucha que esta destruyendo a España.
 1 un alto en todos los frentes de Conbate
 2 un plebiscito con derecho a participar enel todos los Españoles en igual mujeres que ombres que ayan cumplido 18 años enigual que Militares que Procesados con delitos Sociales y Politicos
 3 dicho plebiscito estara controlado por unas comisiones estrangeras Neutrales a todo lo que sucede en España
 4 dichas comisiones bendran aser pagadas los gastos de ellas por el bencedor.
 5 en dicho plebiscito el Pueblo Español manifestar el Derecho de politica a escoje
 6 de dicho plebiscito saldra el bencedor quien octenga la mayoria
 7 en dicho plebiscito el que salga derrotado delas partes en contienda bendra obligado a entregar sin reclamacion alguna los resortes de su aministracion enel territorio desu Dominio
 8 el bencedor concedera una amistia de 15 dias para quelos bencidos encaso lo desen puedan abandonar el suelo Español
 9 pasados los 15 dias el bencedor de dicho plebiscito podra reclamar justicia a los bencidos por sus actos cometidos durante su actuacion
 10 el bencedor podra poner la politica economica y social que see
 asi el pueblo Español escojera su manera de Vibir y ara justicia a todo lo sucedido desde que empezo la lucha porser el unico que tiene derecho a ello.

El lleidatà era conscient que no podia expressar aquestes idees en la Lleida ocupada per les tropes franquistes, motiu pel qual s'atreví a suggerir el pla a Chamberlain. També s'excusava per no donar la seva identitat ni adreça car sabia que la carta podia ser interceptada. Gràcies a aquesta precaució ni a la comandància militar ni a la delegació d'Ordre Públic van poder identificar a l'autor de tan estrafolari projecte.

¹⁴ La carta, que no està signada, es conserva en el sobre que pretenia arribar a Anglaterra en el que només s'indica: Emo. Sr. Chamberlain Jefe del Gobierno Inglés. Londres (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49).

La posició d'aquest individu és anecdòtica i la perspectiva amb que l'emigrant a l'Argentina es mirava la realitat espanyola molt diferent a les experiències dels que trepitjaven el territori o dels que es veien obligats a abandonar-lo derrotats. Els sentiments que s'entrecruaven en aquells moments havien de ser uns altres ben diferents. No poques famílies havien quedat partides i a d'altres la guerra els hi havia impedit una comunicació normal. Des de França un home lamentava haver perdut el contacte amb els parents lleidatans

Apreciable y estimado Ermano y Cuñada y Sobrinos acetiempo que nosenada de bosotros y no es toy tranquilo y desearia de saber algo porque estoy conpena por ese mal dito cabrOn de Franco que nos ace sufrir tanto por su mala caballeria de cabron y sinberguenza perotodollegara sin mas por oy sedes pide tu er mano queno te ol bida y lo soy tu er mano.

El contacte no es va reprendre gràcies a aquesta carta perquè els destinataris no la van rebre, però almenys les forces repressores no aconseguiren saber qui dedicava aquells qualificatius a Franco.¹⁵

Encara més complicada era la trajectòria d'una família de Santander originària del País Basc. Dos nois d'aquesta família estaven acollits per una institució anglesa i, d'allà estant, intentaven comunicar-se amb una tia que a finals de 1938 vivia a Arbeca (les Garrigues), una població encara republicana. La censura militar franquista de Lleida interceptà les cartes i envià còpies al delegat d'Ordre Públic de Santander per si creia oportú endegar alguna investigació ja que els refugiats a Londres feien d'enllaç entre els familiars que estaven a Guriezo (província de Santander) i els que s'havien instal·lat a Catalunya —també n'hi havia a Barcelona. Per als nois, que no volien tornar a casa per no ser mobilitzats, la tia d'Arbeca era un

(...) ejemplo de la mujer Española, la que sufrió por la causa, la que trabajó para nuestros soldados.

Mentre que

*La abuela está en el Guriezo pero la pobre tiene que trabajar mucho y ademas las cosechas la coge el hijo de puta de Franco pobre abuelita! Pero ya las pagarán!*¹⁶

L'actitud de rebuig en vers els que estaven guanyant la guerra podia ser més compromesa, com la d'una dona de Ciutadilla (l'Urgell) que mantenia contactes amb una plataforma antifeixista flamenca de la ciutat de Malines. El

¹⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 6 llig. 58.

¹⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 10 llig. 20.

novembre de 1938 el seu enllaç belga li enviava una carta i paquets amb productes de consum en resposta d'una missiva que ella li adreçà el mes anterior

Espero que has recibido ahora los dos paquetes, yo he mandado los dos paquetes con el mismo correo que la carta.

Querida amiga, cuando yo he mandado estos paquetes yo exijo no que V. me manda cualquier cosa. Yo solicito nada que el favor de vuestra amistad.

He aquí algunos noticias de mi ciudad. El 5 y 6 de noviembre, el aniversario de la heroica resistencia de Madrid, el mundo anti-fascista ha organizado la solidaridad con la república. En mi ciudad hemos constituido una organización de ayuda, compuesto de hombres del mundo intelectual y de toda opinión política. Y he el grande honor de haber estado electo presidente de dicha organización.

El secretario es un abogado. Los miembros son camaradas comunistas, socialistas, liberales y estudiantes al universitario de Bruselas. El Comité de patronato es compuesto de Abogados, profesores, doctores. Aquí junto uno manifiesto de nuestro organización (en idioma flamenco). En dos días hemos colectado 6540,40 fc., más cientos kilogramos de alimentos y vestidos.

Con todos mis fuerzas yo trabajo para el ayuda a vuestro pueblo, eso es nuestro deber, porque la España republicano lucha siempre para la libertad de nosotros.¹⁷

Encara més bel·licosa era la posició que Josep Pac, regidor a l'ajuntament de Lleida durant la guerra en representació del PSUC, mostra en una carta adreçada a una amiga lleidatana des del seu exili francès de 1939. El comunista desitjava que la guerra europea es convertís en una continuació de l'espanyola, en la que també lluitarien els refugiats perquè els enemics eren els mateixos

El día siguiente mismo de mi anterior, Francia e Inglaterra declaraban la guerra a Alemania por haber ésta invadido el territorio polonés. Oficialmente, la guerra ha empezado. Prácticamente no se ha disparado aun un tiro. Nuestra posición de refugiados es bien concreta. Contra los invasores de los pueblos, soldados de primera fila. Ni la guerra que hemos acabado hace siete meses, ni nuestra permanencia en los Campos (que no tienen comparación con los de los Estados Fascistas), nos ha desmoralizado.

Però al costat dels enemics feixistes l'exregidor, que havia mantingut dures polèmiques amb el POUM a l'ajuntament, no oblidava les velles querelles

La traición y la provocación ha sido más fuerte en nuestras filas por parte de los eternos enemigos y saboteadores, durante nuestra permanencia en los campos, pero todo se vence y se llega a normalizar toda la situación que cree el sector que sea y con el propósito que fuese.

La carta dóna una visió positiva de l'exili, dels francesos i de la capacitat de lluita i de treball dels refugiats

De momento centenares de nuestros mejores obreros especializados van a incorporarse al trabajo al lado del hospitalario pueblo francés. Grandes contingentes de refugiados están saliendo para ayudar al campesinado francés a recoger las uvas que son una fuente de riqueza importante. Otros buenos núcleos forman grupos de fortificadores que contribuyen a hacer inexpugnables las líneas fronterizas de Francia y ponen en mayor seguridad a este país que es el refugio de todos los represaliados de Europa.

¹⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 46 llig. 54. A l'expedient es conserva el fulletó en flamenc, sense que consti cap traducció.

En los campos y fuera, nuestra laboriosidad y nuestros humos son inagotables. Las situaciones se esperan con serenidad, porque sea cual fuere el curso de los acontecimientos, el final no puede ser nunca desfavorable para Francia y sus amigos. Los hechos se producen no por casualidad, sino porque han de producirse, porque hay toda una serie de situaciones interiores de los pueblos, que determina que se lleguen a momentos de choque inevitables por las contradicciones de los sectores que se disputan los mercados, la hegemonía, etc. Entonces, según sean las contradicciones y la pugna, así será la fuerza de la lucha. No creo que la sangre llegue muy lejos, pero aunque así fuere, ya estamos acostumbrados en 3 años y como no estaremos muy lejos, no vamos a ruborizarnos, ni a impresionarnos tanto, como si no conociéramos nuestra experiencia y como si no la tuviéramos que vivir. No os espantéis. Nosotros seremos siempre igual. Pacifistas, enemigos de la Guerra, pero los más firmes luchadores, cuando está iniciada con fines de ayuda a un pueblo invadido o en defensa de uno propio si se ve traicionado o asaltado.

I per sobre d'aquestes esperances, els refugiats recordaven amb nostàlgia el que havien deixat enrere

Por la prensa de Barcelona, puedo ver la situación general. No puedo de todas maneras, ver nada de nuestra querida Lérida, lo que siempre contribuye a conocer la vida que uno conoce. No iría mal de todas maneras, que algún día mientras escribes, mandarás algunos recortes sobre la vida local.

Que es de tu vida querida amiga? Supongo estarás aclimatándote y acostumbrándote a mi ausencia y al contacto con gente y tiempo desconocidos. A pesar de la playa y el mar constantemente, no priva de que quede el tiempo suficiente para pensar en ti recordarte constantemente, desearte y confiar en ti. todo esto sin olvidar nuestra suerte y situación que no es lo suficientemente clara y fácil pero tampoco lo desesperante, porque sabremos comprender la situación y superarla.

Con el fin de que pueda salir esta carta hoy mismo, pongo fin. Otro día podré ser más extenso.

Espero impacientemente noticias tuyas quedando incondicionalmente tuyo.¹⁸

Més enllà dels que creien que encara podien guanyar la guerra definitiva en sòl europeu, molts dels vençuts entraven en un estat de desesperança, encara que no preveïessin totalment la foscor que els esperava

(...) noay nesidad de trabajar por lo que tanto nos aecho sufrir, enfin Juaquin beo que no nos aserbido de nada la sangre que se aderamado beo que aora no tenemos de tener mas confiansas somos perdidos.

Qui això escrivia el març de 1938 era la mare d'una família que l'estiu de 1936 s'havia compromès clarament amb la causa revolucionària.¹⁹ Eren originaris del Pallars Jussà, però des del 1911 vivien a Narbona. Encara que els emigrants havien aconseguit una certa estabilitat el fill gran, de militància anarquista, es dirigí a Puigcerdà el mateix juliol de 1936 per participar de la revolució. Posteriorment va recórrer com a milicià el front aragonès. En poc temps els seus

¹⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 83 llig. 169.

¹⁹ Al fons del govern civil es conserven en un expedient trenta-una cartes que els diferents membres d'aquesta família es van escriure entre el juliol de 1936 i finals de 1938 (Fons del GC —AHPL— expt. 29 llig. 58). La trajectòria familiar està reconstruïda en una comunicació presentada al V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea (Joan SAGUÉS, "Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar").

pares i la seva germana petita, que ja era francòfona, es traslladaren a Lleida i per estar més a prop del fill.

Després de moltes vicissituds, la família quedava dividida a finals de 1937. El fill al front amb alguns problemes amb l'estat després de la militarització de les milícies. El pare, que treballava en la col·lectivitat camperola Adelante (CNT), sol a Lleida. I la mare i la filla a la presó republicana de Girona acusades d'intentar evadir capitals. Havien estat detingudes a la frontera mentre intentaven retornar a França amb els estalvis familiars —en francs—, ja que tenien problemes de salut i la noia estava embarassada. Un cop fora de la presó, però encara a Girona, va néixer la criatura i la mare concloïa una carta al seu fill dient-li

(...) enfin contestame pronto (?) por ver como encuentras la situacion porquestoy muy desanimada.

Per ells la situació no pintava gens bé. Divuit dies després que la mare escrivís aquella carta les tropes encapçalades per Yagüe entraven a Lleida i els vencedors tenien un discurs molt clar

Ya estamos en Lérida; ya vuelve a España la primavera de las ciudades catalanas reconquistadas. Pronto ondeará la bandera española en las demás (...) Pues bien catalanes. Ya se alza en el horizonte la gran España. Se han acabado los pretextos. En las calles de los pueblos de Lérida he visto unos carteles de "Falange Española Tradicionalista" que dicen "Imperio, Imperio". Esa palabra es una consigna y hemos de ser fieles a ella.

Manuel Aznar, *El Heraldo de Aragón*, 6 d'abril de 1938²⁰

El 13 d'abril el governador civil Luis Ventalló comunicava als lleidatans, des de l'orgull d'ocupar aquest càrrec tan simbòlic en la primera província catalana *alliberada*, que

(...) habéis vivido una época que, o bien ha sido pródiga en leyes, pero en las que ninguna se cumplía, las más de las veces por dejación de la propia Autoridad; o bien era de estricta sujeción a voluntades despóticas; con la España Nueva que se inicia ahora, habré de empeñarme en que las disposiciones del Gobierno, se cumplan con toda rigurosidad y disciplina, pues de lo contrario habré de emplear el máximo rigor contra quienes sean remisos en su cumplimiento (...) Viene a vosotros ahora una Nueva Era.

Deu mesos després d'aquestes paraules, el text de la Ley de Responsabilidades Políticas deixava les coses ben clares. La llei havia de servir per a

(...) liquidar las culpas (...) contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo, providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional,

²⁰ Citat a Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, pàg. 198.

que traduzca en efectividades prácticas las responsabilidades civiles de las personas culpables y que, por último, permita que los españoles que en haz apretado han salvado nuestro país y nuestra civilización y aquéllos otros que borren sus yerros pasados mediante el cumplimiento de sanciones justas y la firme voluntad de no volver a extraviarse, puedan convivir dentro de una España grande y rindan a su servicio todos sus esfuerzos y todos sus sacrificios (...)

Artículo 1º - Se declara la responsabilidad de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde primero de octubre de mil novecientos treinta y cuatro y antes de dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, contribuyeron a crear o a agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave.

S'obria així una nova etapa de la història espanyola en la que s'havia de tancar la crisi de l'estat del primer terç del segle XX imposant els interessos de les classes dominants que comptaren amb el suport entusiasta de l'espasa i de la creu. Una etapa en la que, malgrat el règim, es modernitzaria la societat espanyola. I en la que, com ha explicat recentment la professora Conxita Mir, la societat visqué durant molts anys fèrrriament intervinguda des dels poders polític, judicial, econòmic, militar i moral.²¹

---

²¹ Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra.*

APÈNDIX 1. CIVILS PARTICIPANTS EN LA REVOLTA DE JULIOL DE 1936

Segons diversos testimonis documentals, fonamentalment procedents de diverses peces de la Casa General, però també expedients del govern civil i d'informacions recollides a la premsa, entre els participants en la revolta hi figuraven les següents persones

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Abadías Pedrol, Josep	menor de 18 anys	20 de juliol	27/08/36. Pena de mort i indultat per ser menor d'edat. Destinat a un camp de treball		
Abadías Rocaspana, Josep	48 anys, comerç, cunyat de Valentín Martín Aguado, CEDA	domicili particular	03/09/36 per participació directa en els fets	03/09/36	
Abizanda Puntas, Josep	34 anys, notari, CEDA	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Abizanda Puntas, Lluís	30 anys, tinent artilleria, FE	20 de juliol al Castell		25/08/36	
Agelet Gatus, Arcadi	19 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	22/08/36. Pena de mort	22/08/36	
Álvarez Gaudens, Ramiro	22 anys, estudiant, tradicionalista	20 de juliol al Castell	29/08/36. Pena de mort	30/08/36	
Arqué Castelló, Josep	26 anys, empleat comerç, FE	20 de juliol al Castell		01/09/36	
Arqués Vallverdú, Ramon	24 anys, pilot d'aviació, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Berrocoso Martret, Vicente	19 anys, estudiant de Dret, FE	19 de juliol a la Casa Cros		31/08/36	
Boldú Niubó, Francesc	23 anys, mestre, FE	al Castell	27/08/36. Pena de mort	27/08/36	
Borràs García, Josep	17 anys, dependent, requeté	20 de juliol al castell		05/08/36	
Calvet Miralles, Pedro	18 anys, FE	20 de juliol al carrer		20/07/36 al carrer	
Castellón Vives de la Cortada, Antonio	21 anys	20 de juliol al Castell			
Cava de Llano, Eduard	estudiant			29/08/36	
Cava de Llano, Francesc	estudiant			29/08/36	

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Chordi Bergua, Josep Maria	25 anys, dependent comerç, FE	20 de juliol al Castell	27/08/36. Pena de mort. Segons <i>Acracia</i> fou condemnat a 15 anys	27/08/36	
Colell Rosell, Ramon	23 anys, viatjant de comerç	24 de juliol	Pena de mort confirmada el 29/01/37 i commutada per 30 anys de reclusió		Guàrdies a la farmàcia Mestres, davant de la Generalitat
Condal Gilabert, Miquel ¹	19 anys, estudiant	20 de juliol al Castell	03/09/36. Pena de mort	03/09/36	
Duró Oriol, Juan	Fill tinent de l'exèrcit retirat				Dia 19 pujà al Castell. Guàrdies armat
Fàbregas Vidal, Ramon	33 anys, jornalero	20 de juliol al Castell		05/09/36	
Galilea Sarroca, Alberto	38 anys	20 de juliol			
Garsaball Puigarnau, Jaume	44 anys, flequer, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Gort Pastor, Josep	24 anys	20 de juliol al Castell			
Gort Porta, Josep	26 anys, bancari, FE	20 de juliol al Castell	05/11/36. Pena de mort	15/11/36	
Gort Porta, Paulí	23 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	29/09/36. Pena de mort	29/09/36	
Hellín Sol, Víctor	23 anys	20 de juliol al Castell	11/11/36. Reclusió perpètua		Alcalde de Lleida 1943-1952
Herce Fernández, Antonio	18 anys	20 de juliol al Castell			Guàrdies armat
Illa Salvia, Pablo	21 anys, comerç, Bellví, FJC	20 de juliol al Castell		05/09/36	Detingut el 15-16 de juliol al poble i empresonat a Lleida Guàrdies armat pels carrers

¹ El seu pare Josep Condal Fontova, carlí, va ser condemnat a mort el 5 de novembre de 1936.

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Jové Roig, Pedro	35 anys, blanquejador		14/12/36. Pena de mort	31/12/36	Va passar la nit del dia 18 al Centre Tradicionalista. Acusacions de fer patrulles
Larrosa Hospital, Manuel	42 anys, industrial comerc, CEDA	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Larrosa Hospital, Carlos	32 anys	20 de juliol al Castell			
Larrosa Hospital, Rafael	44 anys, funcionari, CEDA	2 de setembre	02/12/36. Pena de mort	06/12/36	
Martínez de San Miguel Falcó, José	29 anys, mestre, FE	20 de juliol a la rambla d'Aragó		06/12/36	
Mesa de Llano, Eduardo	28 anys, metge, CEDA	20 de juliol al Castell		29/08/36	
Mesa de Llano, Rafael	25 anys, advocat, CEDA	20 de juliol al Castell		29/08/36	
Mesalles Velázquez, Manuel	32 anys	22 d'agost			
Molí Fontanet, Josep	23 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	08/09/36. Pena de mort	08/09/36	Havia fet serveis de conducció d'oficials i guàrdies a la Casa Cros amb sis persones més
Montseny Arqués, Javier	22 anys			05/09/36	Detingut el 13 de juliol i empresonat. Alliberat el 19 i patrulles Guàrdies a la Comandància Militar
Morera Pérez, Ignacio	30 anys, estudiant, tradicionalista	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Palau Susagna, Jaime	CEDA	20 de juliol al carrer on havia sortir a mirar el moviment	04/09/36	Reclusió mínima	

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Pastor Masana, José	27 anys, pagès, Almacelles (fill d'Els Omellons), FE	20 de juliol al Castell	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	Detingut a el 13 de juliol al poble i empresonat a Lleida. Guàrdies en la teulada d'una farmàcia davant de la Generalitat
Pelegrí Esquerra, Prudenci	19 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell		31/08/36	
Pera Riera, José	27 anys		25/09/36	Reclusió mínima	Detingut el 14 de juliol i empresonat. Alliberat el dia 19. Guàrdies a la Comandància Militar
Prieto Vidal, Julio	46 anys, metge, tradicionalista			25/08/36	
Pujol Escosa, Alfonso	30 anys, industrial, CEDA	20 de juliol al Castell	27/08/36. Pena de mort	27/08/36	
Recasens Gassió, Jesús	19 anys, estudiant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	
Recasens Gassió, Luis	23 anys, estudiant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros	05/09/36. Pena de mort	05/09/36	
Recasens Ros, Joan	58 anys, comerciant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros		14/11/36	
Reñé Esteve, José M.	24 anys, Altorrí, estudiant	20 de juliol al Castell	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	Arribà a Lleida el dia 18
Reñé Quiroga, José M.	17 anys				Guàrdies pel carrer i a la Generalitat
Roure Badius, Silvio	21 anys, comerç, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Ruiz Alles, Rafael,	20 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell		20/07/36 al Camp de Mart	
Sanz Gaya, Lluís	24 anys, serraller, FE		29/08/36. Pena de mort	30/08/36	
Saura Gay, Jesús	43 anys, tradicionalista	21 de juliol	25/09/36. Reclusió mínima		Declara al TP haver passat el dia 19 al Centre Tradicionalista

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Sementé Claveria, Antonio	18 anys, Borges Blanques	20 de juliol al Castell			Detingut el 13 de juliol al poble. Guàrdies armat a la Generalitat
Solsona Cardona, Jaime	14 anys				
Tersa Roca, Bienvenido	39 anys, practicant, CEDA	20 de juliol al Castell	25/09/36. Pena de mort	25/09/36	

Alguns detinguts al carrer immediatament després de la revolta prestaren al tribunal popular unes declaracions que poden induir a sospites sobre la seva actuació

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Mas Armengol, Josep	23 anys, tradicionalista	20 de juliol a Boters mentre buscava la nòvia	05/11/36. Tres anys de presó	
Rubio Benach, Jaime	20 anys, mestre	20 de juliol al carrer, on estava buscant a la nòvia	14/11/36. Pena de mort	

Veïns d'Espluga Calva. Detinguts al seu poble el 13 de juliol i empresonats a Lleida, on foren alliberats el dia 19 de juliol per participar a la revolta

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Balcells Amorós, Antonio	29 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Balcells, Joan	24 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Balcells, Ramon	20 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Bernat, Ismael	23 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Fabregat, Ramon	19 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Farré, Lluís	19 anys, estudiant, requeté			01/09/36
Balcells Trullols, Josep	33 anys, comerç, FE			01/09/36
Camí Sayrach, Xavier	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Cunillera Sesplugas, Antonio	16 anys	20 de juliol al Castell. Va fer guàrdies armat a la Generalitat		
Farré Miret, Josep Maria	23 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Gaya Camprubí, Amadeu	19 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	01/09/36
Gaya Camprubí, Ramon	21 anys, pagès, FE			03/09/36
Gaya Saltó, Jaume	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Gené Ribera, Josep	23 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Maseque Portolés, Vicente	17 anys	20 de juliol al Castell		
Naves Balcells, Jaume	19 anys, xòfer, FE			03/09/36
Orteu Romeu, Jaume	25 anys, pagès, FE			03/09/36
Pallàs Grau, Vicenç	19 anys, forner, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Poca Sesplugues, Josep M.	20 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	02/09/36
Sanfeliu Debat, Ramon	23 anys, sabater, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Sans Roca, Miquel	23 anys, pagès, FE			03/09/36
Sesplugas Farré, Josep	19 anys, pagès, FE			03/09/36
Sesplugues Roig, Jesús	16 anys, pagès, FE			21/07/36
Vallverdú Gené, Ramon	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36

Veïns de Juncosa de les Garrigues que van acudir a Lleida per defensar la revolta

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Estivill Capell, Josep Maria	21 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 2/09. Pena de mort	02/09/36
Farran Mateu, Antoni	47 anys, pastor, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 2/09. Pena de mort	02/09/36
Farrús Vidal, Pablo	46 anys, pagès, requeté	21 de juliol	29/08/36. Pena de mort	30/08/36
Gomis (o Gómez) Oró, Ramon	39 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Martí Almacelles, Pau	35 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Motlló (o Montlleó) Pons, Josep	41 anys, paleta, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Piñol Llauradó, Antoni	19 anys, pagès, dretes	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Tost (Tort) Nebot, Josep	23 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Triquell Villa, Miquel	40 anys, pagès, requeté	21 de juliol		02/09/36

També podrien haver pujat al Castell militars en excedència després de l'aplicació de les reformes republicanes a l'exèrcit, en ser reclamats per les autoritats militars revoltades, o per iniciativa pròpia.

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Martín Aguado, Valentín	60 anys, capità retirat Llei Azaña	31 de juliol		
Muntañola Prenafeta, Joan	43 anys	20 de juliol al Castell		05/09/36
Sigüenza Jiménez, Julio	27 anys, bancari, militar retirat Llei Azaña	20 de juliol al Castell	08/09/36	Pena de mort executada el 08/09/36

APÈNDIX 2. ESTABLIMENTS COMERCIALS DE LLEIDA DURANT ELS MESOS DE FRONT

Estat dels establiments comercials en els principals carrers de la ciutat de Lleida, segons un informe policíac tramés el 2 d'agost de 1938 a la delegació d'Ordre Públic.

CARRER SANT ANTONI

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
55	Farmàcia	Tancada	Propietari absent, però en tràmits de ser reoberta per un Requetè
49	Ultramarins	Oberta	Mercedes Arbó
50	Fleca	Tancada	José Barqué, absent
50	Sabateria	Tancada	Ramon Guerret, <i>viene a menudo</i>
39	Merceria	Oberta	Ramon Artigas Solanas
40	Funerària	Tancada	Ignasi Ros, absent
27	Ultramarins	Oberta	Àngela Bravo
30	Sabateria	Oberta	Antonio Esteve Perelló
32	Espardenyeria	Tancada	Carmen (cognoms desconeguts), tancada per manca de mercaderies
26	Ultramarins	Oberta	Rosa Claramunt
26	Cafès Guayaba	Tancat	Isidoro Camí (absent)
24	Forn S. Antonio	Obert	Jaiem Sendra Artal
22	Fleca	Tancat	José Barqué, absent
20	<i>Cacharrería</i>	Oberta	Francisca Carulla Claramunt
17	Sastreria	Tancada	Vídua Bosch, absent
20	Sabateria	Tancada	José Ribé, absent
16	Carnisseria	Oberta	Josefa Vidal
12	Adrogueria	Tancat	José José, absent
13	Farmàcia	Oberta	Arturo Hellín
8	Sabateria	Oberta	Maria Royo
6	Sabateria	Oberta	Eugenio Pallás
7	Llauneria	Oberta	Domingo Mas

CARRER MAJOR

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
89	Tapisseria	Tancada	Casimiro Villa, absent
87	Ultramarins, Casa Charratana	Tancada	absent
85	Pelleteria	Tancada	absent
83	Sabateria	Tancada	Fornos, absent
108	Tintoreria	Tancada	Guió, absent
110	Herboristeria	Tancada	Albareda, absent
108	Sabateria	Oberta	José Castelló
106	Ultramarins	Oberta	Pablo Serra
75	Ràdios	Oberta	Ramon Ferrer
73	Ultramarins	Oberta	Silvio López
104	Estanc	Obert	Juan Mesegué
102	Farmàcia	Oberta	Luis Veleta
100	Merceria	Tancada	Miret, absent
100	Bar Restaurant	Tancat	propietari desconegut i absent
96	"Baratijas"	Oberta	Laureana Inglés
63	Tintoreria	Tancada	propietari desconegut i absent
61	Sabateria "Las Américas"	Oberta	

CARRER MAJOR

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
59	Merceria	Tancada	Francisco Pijuan, absent
57	Tossineria	Tancada	Evaristo Puigdoller, absent
84	Ultramarins	Tancada	Vídua Falguera, absent
84	Rellotgeria	Tancada	Vídua Falguera, absent
82	Farmàcia	Oberta	Vídua Santamaria
51	Pianos	Tancada	Prats, absent
49	Banc Espanyol de Crèdit	Obert	
47	Carnisseria	Tancada	Ibars, absent
45	Ferreteria	Tancada	Bernadó, assassinat pels <i>rojos</i>
45	Pastisseria	Tancada	Vilella, a la presó
43	Carnisseria	Tancada	Vídua de Marqués, absent
78	Rellotgeria	Tancada	Buenaventura González, absent
74	Llibreria	Tancada	Solé, absent
72	Comerç Reina de las Medias	Tancada	absent
70	Farmàcia	Tancada	Rivelles, absent
68	Merceria	Oberta	Marcelino Miarnau
66	"Baratija 95"	Tancat	Absent
64	Pianos	Tancat	Guarro, absent
37	Loteries	Oberta	Emilio Pallás
62	Sastreria	Oberta	Francisco Bellet
37	Cotilleria	Tancada	A. Amill, absent
60	Sastreria	Tancada	Javier Asensio, absent
35	Fotografia Gausí	Oberta	Alfredo Fontanals
58	Merceria	Tancat	A. Relluí, absent
33	Tintoreria	Oberta	Luis Postius
54	Joieria	Tancada	Ramon Fontanals, absent
27	Sabateria	Tancada	Castellví, absent
25	Barreteria	Tancada	Vallespí, absent
50	Adrogueria Estrella de Oro	Tancada	absent
48	Pastisseria La Amistad	Tancada	absent
46	"Baratija"	Tancada	José Soler, absent
44	Comerç de roba	Tancat	propietari desconegut i absent
42	Tintoreria	Tancada	Banqué, absent
23	Esparteria	Tancada	Rovira, absent
21	Quiosc de diaris	Obert	Buenaventura Caselles
19	Llibreria Sol	Oberta	Enrique Lles
17	Comerç de roba	Obert	Enrique Baraldes
38	Merceria	Oberta	Ramona Vidal
36	Comerç de roba	Obert	Domingo Espinal
26	Perfumeria	Tancada	propietari desconegut i absent
24	Magatzems San Pedro	Obert	
13	Merceria	Tancada	Pané, absent
11	Llibreria	Tancada	Montañola, absent
7	Bar Restaurant Rialto	Tancat	absent
7	Gèneres de punt	Tancada	Camilo Adell, lloc de venda a la Rambla de Boters
5 i 7	Merceria	Tancada	Juan Clivillé, absent
3	Joieria	Tancada	Sebastián Gorné, absent
10	Barreteria	Oberta	Costa
8	Rellotgeria	Tancada	Corberó, absent

CARRER MAJOR

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
10	Sederies	Obert	Isidro Pujol
4 i 6	Sabateria	Oberta	Antonio Gomà
2	Adrogueria	Oberta	Vídua Simón Suñé
2	Farmàcia	Oberta	Alfredo Soler
2	Joieria	Tancada	Juan Lavaquial, assassinat pels rojos
2	Estanc	Tancat	propietari desconegut i absent
12	Pastisseria Ramillete	Tancada	en reparació, edifici en males condicions

PORXOS ALTS

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
5	Ultramarins	Oberta	Luisa Vall
7	Comerç de roba	Tancada	Vídua Petit, absent
8	Ferreteria	Oberta	Antònia Falguera Puig
8	Comerç de roba	Tancada	Vídua Bademunt (fills), absent

PORXOS BAIXOS

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
9	Farmàcia	Oberta	Simón Clavera
9	Comerç de roba Josa y Gasó	Tancat	batut

PLAÇA CONSTITUCIÓ (Sant Joan)

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
35	Ultramarins	Tancat	Ramon Escuer, absent
1	Ultramarins	Obert	Ramon Roger
2	Comerç de roba	Obert	Romeu Oliver
3	Sastreria Exposició	Tancada	absent
32	Gèneres de punt	Tancada	Menguié, absent
32	Comerç de roba	Obert	J. San Juan, batut
32	Ultramarins	Tancada	Llobet, absent
28	Loteries	Tancada	propietari desconegut i absent
27	Fleca	Tancada	Torres, absent
27	Peixateria	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Ultramarins	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Sastreria	Tancada	Sanz, absent
26	Quiosc de diaris	Tancat	Payà, té un punt de venda a la Rambla de Boters
24	Comerç de roba	Tancat	propietari desconegut i absent
24	Sabateria	Tancada	Roé, té un punt de venda a la Rambla de Boters
23	Bar	Tancat	Salvat, batut
23	Peixateria	Tancada	propietari desconegut i absent
22	Merceria	Oberta	Roman Daniel
21	Pastisseria	Oberta	José Maria Roura
20	Perfumeria	Oberta	Adelaida Costafreda
19	Comerç	Tancat	Bové, absent
18	Pastisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
18	Farmàcia	Tancada	Pàmpols, absent
18	Armeria Balias	Tancada	Balias, batuda
16	Comerç de roba	Obert	Feliciano Solé
16	Ultramarins	Oberta	Miguel Roig

CARRER PILOTA

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
33	Ferreteria	Oberta	José Roma

PLAÇA LA SAL

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
2	Ultramarins	Oberta	Eugenio Murta
2	Ferreteria	Tancada	Josefa Balius, tancada temporalment per estar a Santander amb un fill malalt
4	Pesca salada	Oberta	Antonio Murana
4	Merceria	Oberta	Filomena Vallés
6	Ultramarins	Oberta	Enrique Soler
11	Ortopèdia	Oberta	Àngel Lorda
9	Estanc	Tancat	propietari desconegut i absent
13	Farmàcia	Tancada	Miret, absent
8	Merceria	Oberta	Emilio Duró
10	Tintoreria	Tancada	M. Olives, absent
14	Rellotgeria	Tancada	Calixto Corberó, absent
14	Barberia Moderna	Tancada	absent
16	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
18	Llibreria	Oberta	Ramon Fregola
18	Carnisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
19	Fruiteria	Tancada	S. Camarena, absent
19	Confeccions	Tancada	A. Cortada, absent
20	Espardenyeria	Oberta	Teresa Solé

CARRER DEL CARME

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
2	Sastreria	Oberta	Gomà
4	Cafè Salud	Oberta	Tomàs Franquet
6	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
7	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
6	Lampisteria	Tancada	Sanuy, absent
8	Rellotgeria	Tancada	Morón, absent
9	Llibreria	Tancada	Valls, absent
11	<i>Cacharrerria</i>	Oberta	Àngela Perelló
15	Ganiveteria	Oberta	Eladio Domínguez
14	Saboneria	Tancada	José Curià, absent
16	Merceria	Oberta	G. Santacreu
17	Fleca	Tancada	Tufet
17	Lleteria	Tancada	José Barberá, absent
21	Lampisteria	Tancada	propietari desconegut i absent
20	Vins	Obert	Juan Prades
21	Adrogueria	Obert	Agustín Alegre
24	Fàbrica de sabó	Oberta	J. Qui Roca
24	Tossineria	Oberta	Manuel Cervera
26	Barberia	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
23	Barberia	Oberta	Modesto Samsó
25	Confiteria	Oberta	José Monrabá
29	Ferreteria	Oberta	Pedro Culleré
35	Farmàcia	Oberta	Francisco Mestres
41	Merceria	Oberta	José Sansó
26	Comerç de roba	Tancada	Jaume Pifarré, absent
49	Ganiveteria	Oberta	Baltasar Martí

CARRER DEL CARME

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
32	Magatzem de gra	Tancat	Gamelis, absent
53	Tossineria	Tancada	propietari desconegut i absent
36	Fàbrica de pasta	Oberta	Vídua A Boneu
35	Bombons	Oberta	R. Aran
57	Llauneria	Tancada	David Badia, absent
40	Perruqueria	Tancada	Romeu, absent
61	Comerç de roba	Obert	José Benadivas
44	Granja	Tancada	Puig, té venda ambulant de gelats
46	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
46	Sastreria	Tancada	propietari desconegut i absent
50	Carnisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
58	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
75	Ultramarins	Tancada	propietari desconegut i absent
81	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
81	Tintoreria	Oberta	Solé
83	Electricista	Tancada	propietari desconegut i absent
85	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
87	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
62	Saboneria	Oberta	Ramona Forné
64	Sederies	Tancada	propietari desconegut i absent
95	Gèneres de punt	Tancada	propietari desconegut i absent
66	Gèneres de punt	Oberta	

APÈNDIX 3. EMPRESONATS A LLEIDA, JULIOL 1938 – ABRIL 1939

Empresonats a Lleida entre els mesos de juliol de 1938 i abril de 1939, a partir de la informació conservada en el fons de la Delegació d'Ordre Públic

16 de juliol de 1938		729 interns
Sentenciats a pena de mort		43
Homes	43	
Dones	0	
Penats a reclusió perpètua		22
Homes	19	
Dones	3	
Penats a reclusió temporal		5
Homes	4	
Dones	1	
Penes inferiors 12 anys i 1 dia		8
Homes	5	
Dones	3	
Detinguts de 3 a 6 mesos		11
Homes	6	
Dones	5	
Detinguts que porten més de 3 mesos reclosos		640
Homes	571	
Dones	69	

23 de juliol de 1938		722 interns
Penats		92
Pena de mort	43	
Homes	43	
Dones	0	
Reclusió Major	29	
Homes	25	
Dones	4	
Reclusió Menor	11	
Homes	10	
Dones	1	
Menys de 12 anys	9	
Homes	5	
Dones	4	
Processats		272
Homes	231	
Dones	41	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos	317	
Homes	288	
Dones	29	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	34	
Dones	5	
Ordre Públic		2
Homes	2	
Dones	0	

30 de juliol de 1938		744 interns
Penats		95
Pena de mort	46	
Homes	46	
Dones	0	
Reclusió Major	29	
Homes	25	
Dones	4	
Reclusió Menor	11	
Homes	10	
Dones	1	
Menys de 12 anys	9	
Homes	5	
Dones	4	
Processats		280
Homes	239	
Dones	41	
Detinguts		364
Fins a 3 mesos	321	
Homes	290	
Dones	31	
De 3 a 6 mesos	43	
Homes	38	
Dones	5	
Ordre Públic		5
Homes	5	
Dones	0	

20 d'agost de 1938		1027 interns
Penats		102
Pena de mort	32	
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major	40	
Reclusió Menor	23	
Menys de 12 anys	7	
Processats		450
Homes	357	
Dones	93	
Detinguts		475
Fins a 3 mesos	436	
Homes	407	
Dones	29	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	39	
Dones	0	

27 d'agost de 1938		1062 interns
Penats		104
Pena de mort	32	
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major	42	
Reclusió Menor	23	
Menys de 12 anys	7	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		478
Fins a 3 mesos	439	
Homes	409	
Dones	30	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	39	
Dones	0	

3 de setembre de 1938		1081 interns
Penats		117
Pena de mort	32	
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major	45	
Homes	44	
Dones	1	
Reclusió Menor	29	
Homes	27	
Dones	2	
Menys de 12 anys	11	
Homes	9	
Dones	2	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		484
Fins a 3 mesos	445	
Homes	417	
Dones	28	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	39	
Dones	0	

10 de setembre de 1938		1101 interns
Penats		126
Pena de mort	28	
Homes	28	
Dones	0	
Reclusió Major	44	
Reclusió Menor	39	
Homes	27	
Dones	12	
Menys de 12 anys	14	
Homes	9	
Dones	5	
"Vagos"	1	
Homes	1	
Dones	0	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		428
Fins a 3 mesos	428	
Homes	428	
Dones	0	
Ordre Públic		72
Homes	56	
Dones	16	

24 de setembre de 1938		1123 interns
Penats		266
Pena de mort	40	
Reclusió Major	91	
Homes	84	
Dones	7	
Reclusió Menor	70	
Homes	66	
Dones	4	
Menys de 12 anys	57	
Homes	48	
Dones	9	
Processats		537
Homes	450	
Dones	87	
Detinguts		320
Fins a 3 mesos	229	
Homes	216	
Dones	13	
De 3 a 6 mesos	91	
Homes	91	
Dones	0	

2 d'octubre de 1938		1120 interns
Penats		266
Pena de mort	48	
Reclusió Major	91	
Homes	84	
Dones	7	
Reclusió Menor	70	
Homes	66	
Dones	4	
Menys de 12 anys	57	
Homes	48	
Dones	9	
Processats		537
Homes	450	
Dones	87	
Detinguts		317
Fins a 3 mesos	229	
Homes	216	
Dones	13	
De 3 a 6 mesos	88	
Homes	88	
Dones	0	

8 d'octubre de 1938		1088 interns
Penats		286
Pena de mort	55	
Reclusió Major	97	
Homes	88	
Dones	9	
Reclusió Menor	76	
Homes	72	
Dones	4	
Menys de 12 anys	58	
Homes	43	
Dones	15	
Processats		446
Homes	382	
Dones	64	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos	228	
Homes	208	
Dones	20	
De 3 a 6 mesos	128	
Homes	128	
Dones	0	

15 d'octubre de 1938		1087 interns
Penats		286
Pena de mort	55	
Reclusió Major	97	
Homes	88	
Dones	9	
Reclusió Menor	76	
Homes	72	
Dones	4	
Menys de 12 anys	58	
Homes	43	
Dones	15	
Processats		445
Homes	382	
Dones	62	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos	228	
Homes	208	
Dones	20	
De 3 a 6 mesos	128	
Homes	128	
Dones	0	

22 d'octubre de 1938		1023 interns
Penats		313
Pena de mort	52	
Reclusió Major	106	
Homes	95	
Dones	11	
Reclusió Menor	84	
Homes	81	
Dones	3	
Menys de 12 anys	71	
Homes	55	
Dones	16	
Processats		409
Homes	342	
Dones	67	
Detinguts		301
Fins a 3 mesos	196	
Homes	171	
Dones	25	
De 3 a 6 mesos	105	
Homes	105	
Dones	0	

29 d'octubre de 1938		1036 interns
Penats		313
Pena de mort	52	
Reclusió Major	106	
Homes	95	
Dones	11	
Reclusió Menor	84	
Homes	81	
Dones	3	
Menys de 12 anys	71	
Homes	55	
Dones	16	
Processats		421
Homes	354	
Dones	67	
Detinguts		302
Fins a 3 mesos	197	
Homes	171	
Dones	26	
De 3 a 6 mesos	105	
Homes	105	
Dones	0	

5 de novembre de 1938		984 interns
Penats		299
Pena de mort	64	
Homes	64	
Dones	0	
Reclusió Major	88	
Homes	88	
Dones	0	
Reclusió Menor	97	
Homes	97	
Dones	0	
Menys de 12 anys	50	
Homes	50	
Dones	0	
Processats		403
Homes	382	
Dones	21	
Detinguts		282
Fins a 3 mesos	174	
Homes	162	
Dones	12	
De 3 a 6 mesos	108	
Homes	108	
Dones	0	

12 de novembre de 1938		963 interns
Penats		310
Pena de mort	63	
Homes	63	
Dones	0	
Reclusió Major	90	
Homes	90	
Dones	0	
Reclusió Menor	94	
Homes	94	
Dones	0	
Menys de 12 anys	63	
Homes	63	
Dones	0	
Processats		436
Homes	424	
Dones	12	
Detinguts		196
Fins a 3 mesos	112	
De 3 a 6 mesos	84	
Ordre Públic		21
Homes	21	
Dones	0	

19 de novembre de 1938		1004 interns
Penats		317
Pena de mort	63	
Homes	63	
Dones	0	
Reclusió Major	90	
Homes	90	
Dones	0	
Reclusió Menor	102	
Homes	102	
Dones	0	
Menys de 12 anys	62	
Homes	62	
Dones	0	
Processats		658
Homes	658	
Dones	0	
Detinguts		1
Fins a 3 mesos	1	
Homes	1	
Dones	0	
Ordre Públic		28
Homes	28	
Dones	0	

26 de novembre de 1938		1002 interns
Penats		347
Pena de mort	64	
Homes	64	
Dones	0	
Reclusió Major	95	
Homes	95	
Dones	0	
Reclusió Menor	122	
Homes	122	
Dones	0	
Menys de 12 anys	66	
Homes	66	
Dones	0	
Processats		615
Homes	614	
Dones	1	
Detinguts		16
Fins a 3 mesos	16	
Homes	16	
Dones	0	
Ordre Públic		24
Homes	24	
Dones	0	

3 de desembre de 1938		788 interns
Penats		112
Pena de mort	66	
Homes	66	
Dones	0	
Reclusió Major	14	
Homes	14	
Dones	0	
Reclusió Menor	15	
Homes	15	
Dones	0	
Menys de 12 anys	17	
Homes	17	
Dones	0	
Processats		633
Homes	629	
Dones	4	
Detinguts		8
Fins a 3 mesos	8	
Homes	8	
Dones	0	
Ordre Públic		35
Homes	35	
Dones	0	

17 de desembre de 1938		738 interns
Penats		139
Pena de mort		60
Homes	60	
Dones	0	
Reclusió Major		17
Homes	17	
Dones	0	
Reclusió Menor		27
Homes	27	
Dones	0	
Menys de 12 anys		35
Homes	35	
Dones	0	
Processats		586
Homes	579	
Dones	7	
Ordre Públic		13
Homes	13	
Dones	0	

25 de desembre de 1938		782 interns
Penats		171
Pena de mort		54
Homes	54	
Dones	0	
Reclusió Major		33
Homes	25	
Dones	8	
Reclusió Menor		39
Menys de 12 anys		45
Homes	38	
Dones	7	
Processats		595
Homes	587	
Dones	8	
Detinguts		3
Fins a 3 mesos		3
Homes	3	
Dones	0	
Ordre Públic		13
Homes	13	
Dones	0	

28 de desembre de 1938		801 interns
Penats		139
Pena de mort	60	
Homes	60	
Dones	0	
Reclusió Major	17	
Homes	17	
Dones	0	
Reclusió Menor	27	
Homes	27	
Dones	0	
Menys de 12 anys	35	
Homes	35	
Dones	0	
Processats		647
Homes	624	
Dones	23	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos	12	
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		3
Homes	3	
Dones	0	

6 de gener de 1939		796 interns
Penats		178
Pena de mort	53	
Homes	53	
Dones	0	
Reclusió Major	38	
Homes	38	
Dones	0	
Reclusió Menor	43	
Homes	43	
Dones	0	
Menys de 12 anys	44	
Homes	44	
Dones	0	
Processats		602
Homes	591	
Dones	11	
Detinguts		5
Fins a 3 mesos	5	
Homes	5	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	

10 de gener de 1939		790 interns
Penats		108
Pena de mort	53	
Homes	53	
Dones	0	
Reclusió Major	39	
Homes	39	
Dones	0	
Reclusió Menor	45	
Homes	45	
Dones	0	
Menys de 12 anys	43	
Homes	39	
Dones	4	
Processats		594
Homes	587	
Dones	7	
Detinguts		5
Fins a 3 mesos	5	
Homes	5	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	

14 de gener de 1939		837 interns
Penats		181
Pena de mort	54	
Homes	54	
Dones	0	
Reclusió Major	39	
Homes	39	
Dones	0	
Reclusió Menor	45	
Homes	45	
Dones	0	
Menys de 12 anys	43	
Homes	39	
Dones	4	
Processats		636
Homes	628	
Dones	8	
Detinguts		10
Fins a 3 mesos	10	
Homes	10	
Dones	0	
Ordre Públic		10
Homes	10	
Dones	0	

A partir d'aquesta data les xifres només inclouen els interns de la Presó Provincial,
ja no els de Barbastre

21 de gener de 1939		341 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		316
Homes	305	
Dones	11	
Detinguts		9
Fins a 3 mesos		9
Homes	9	
Dones	0	
Ordre Públic		10
Homes	8	
Dones	2	

28 de gener de 1939		470 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		440
Homes	422	
Dones	18	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		12
Homes	9	
Dones	3	

4 de febrer de 1939		534 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	2	
Processats		507
Homes	482	
Dones	25	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		9
Homes	7	
Dones	2	

11 de febrer de 1939		700 interns
Penats		7
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	6	
Homes	2	
Dones	4	
Processats		668
Homes	633	
Dones	35	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos	12	
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		13
Homes	11	
Dones	2	

18 de febrer de 1939		738 interns
Penats		7
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	6	
Homes	2	
Dones	4	
Processats		697
Homes	661	
Dones	36	
Detinguts		13
Fins a 3 mesos	13	
Homes	13	
Dones	0	
Ordre Públic		21
Homes	15	
Dones	6	

25 de febrer de 1939		731 interns
Penats		7
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		687
Homes	645	
Dones	42	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos		14
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		23
Homes	16	
Dones	7	

4 de març de 1939		780 interns
Penats		6
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		737
Homes	690	
Dones	47	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos		14
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		22
Homes	14	
Dones	8	

11 de març de 1939		836 interns
Penats		6
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	5	
Homes	1	
Dones	4	
Processats		794
Homes	743	
Dones	51	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos	14	
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		22
Homes	15	
Dones	7	

18 de març de 1939		876 interns
Penats		6
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	5	
Homes	1	
Dones	4	
Processats		829
Homes	778	
Dones	51	
Detinguts		15
Fins a 3 mesos	15	
Homes	15	
Dones	0	
Ordre Públic		26
Homes	17	
Dones	9	

25 de març de 1939		978 interns
Penats		7
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		924
Homes	868	
Dones	56	
Detinguts		21
Fins a 3 mesos		21
Homes	21	
Dones	0	
Ordre Públic		26
Homes	18	
Dones	8	

1 d'abril de 1939		1014 interns
Penats		7
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		971
Homes	909	
Dones	62	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		24
Homes	18	
Dones	6	

8 d'abril de 1939		1105 interns
Penats		6
Reclusió Major	2	
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys	4	
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1068
Homes	989	
Dones	79	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos	12	
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		19
Homes	14	
Dones	5	

15 d'abril de 1939		1187 interns
Penats		6
Reclusió Major	2	
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys	4	
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1159
Homes	1078	
Dones	81	
Detinguts		6
Fins a 3 mesos	6	
Homes	6	
Dones	0	
Ordre Públic		16
Homes	13	
Dones	3	

22 d'abril de 1939		1249 interns
Penats		15
Reclusió Major	7	
Homes	6	
Dones	1	
Reclusió Menor	4	
Homes	4	
Dones	0	
Menys de 12 anys	4	
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1209
Homes	1132	
Dones	77	
Detinguts		6
Fins a 3 mesos	6	
Homes	6	
Dones	0	
Ordre Públic		19
Homes	17	
Dones	2	

29 d'abril de 1939		1406 interns
Penats		30
Reclusió Major	10	
Homes	9	
Dones	1	
Reclusió Menor	15	
Homes	15	
Dones	0	
Menys de 12 anys	5	
Homes	2	
Dones	3	
Processats		1363
Homes	1278	
Dones	85	
Detinguts		2
Fins a 3 mesos	2	
Homes	2	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	

BIBLIOGRAFIA

- ADSUAR, Josep Eduard, “El Comitè Central de Milícies Antifeixistes” dins *L’Avenç*, núm. 14, 1979, p. 50-55.
- AGIRREAZKUENAGA, Joseba i Mikel URQUIJO (ed.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1994.
- AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid, Alianza, 1996.
- AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma, “Romanticisme i maniqueisme en la guerra civil: de *Tierra y Libertad* a *Libertarias*” dins *L’Avenç*, núm. 204, juny 1996, p. 66-70.
- ALPERT, Michael, *El ejército republicano en la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1989.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, “El anticlericalismo en el movimiento obrero” dins DDAA, *Octubre 1934. Cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, p. 283-300.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, *El emperador del Paralelo. Lerrox y la demagogia populista*, Madrid, Alianza, 1990.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI, 1976.
- ÁLVAREZ PALLÁS, José M., *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Provincial, 1941.
- ÁLVAREZ REY, Leandro, “La derecha *accidentalista* en la Segunda República Española” dins Javier TUSELL GÓMEZ, Feliciano MONTERO i José M. MARÍN ARCE (eds.), *Las derechas en la España contemporánea*, Barcelona, Anthropos, 1997, p. 197-209.
- ÁLVARO DUEÑAS, Manuel, “Control político y represión económica en el País Vasco durante la guerra civil: la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Vizcaya” dins *Historia Contemporánea*, núm. 18, 1999, p. 383-403.
- AMAR RODRÍGUEZ, Víctor, *El cine en Cádiz durante la guerra civil española*, Cadis, Quorum Libros – Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1999.
- AMELANG, James S., “L’ autobiografia popular” dins *L’Avenç*, núm. 188, 1995, p. 10-14.
- AMELANG, James S., “Microhistory and its discontents: the view from Spain” dins Carlos BARROS (ed.), *Historia a debate. Tomo II. Retorno del sujeto*, Santiago de Compostela, Historia a Debate, 1995, p. 307-312.
- ANGUERA NOLLA, Pere, “Notes per a la història de les actituds i de la vida quotidiana durant la revolució i la guerra” dins *Menjapellans, conservadors i revolucionaris*, Reus, Edicions del Centre de Cultura, 1991, p. 135-189.
- ARMENGOL SEGÚ, Josep, *L’ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931: continuïtat electoral i predomini republicà*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1993.
- ARNAL, Jesús, *Per què vaig ser el secretari de Durruti?*, Lleida, Pagès, 1997.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, “Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española: la persistencia del Gran Engaño” dins *Historia Contemporánea*, núm. 3, 1990, p. 151-177.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, “Conflicto social e ideología de la violencia, 1917-1936” dins José Luis GARCÍA DELGADO (ed.), *España, 1898-1936: Estructuras y cambio*, Madrid, Universidad Complutense, 1984, p. 309-343.

- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La guerra de don Ricardo y otras guerras" dins *Hispania*, núm. 196, 1997, p. 777-787.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1988, 3 vol.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades" dins *Historia Contemporánea*, núm. 7, 1995, p. 77-99.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La militarización de la política durante la II República" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 13-27.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio i Jesús A. MARTÍNEZ MARTÍN, *La Junta de Defensa de Madrid. Noviembre 1936 - abril 1937*, Madrid, Comunidad de Madrid, 1984.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, *L'enfant de l'ennemi*, París, Aubier, 1995.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, "Le Parti communiste français et la violence: 1929-1931" dins *Revue Historique*, núm. 546, 1983, p. 364-383.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, "Les soldats français et la nation de 1914 a 1918 d'après les journaux de tranchées" dins *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, núm XXXIV, 1987, p. 66-86.
- AVILÉS FARRÉ, Juan i Julio GIL PECHARROMÁN, "El cincuentenario de la Guerra Civil. Un comentario bibliográfico" dins *Historia Social*, núm. 5, 1989, p. 147-155.
- BACIGALUPE, Carlos, *Pan en la guerra*, Bilbao, Laga, 1997.
- BÁEZ PÉREZ DE TUDELA, José, "Movilización juvenil y radicalización verbalista: la Juventud de Acción Popular" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 83-105.
- BAHAMONDE MAGRO, Ángel i Javier CERVERA GIL, *Así terminó la guerra de España*, Madrid, Marcial Pons, 2000.
- BALLBÉ, Manuel, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza, 1983.
- BARALLAT BARÉS, Jaume, *L'església sota el franquisme. Una mostra local: Lleida, 1938-1968*, Lleida, Pagès editors, 1994.
- BARALLAT BARÉS, Mercè, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- BARCIELA LÓPEZ, Carlos, "Introducción. Los costes del franquismo en el sector agrario: la ruptura del proceso de transformaciones" dins Ramon GARRABOU, Carlos BARCIELA i José I. JIMÉNEZ, *Historia Agraria de la España Contemporánea 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 383-454.
- BARRANQUERO TEXEIRA, Encarnación, *Málaga entre la guerra y la posguerra. El franquismo*, Màlaga, Arguval, 1994.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *De la Monarquia a la República. El 14 d'abril de 1931 a la ciutat de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997.

- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Els fets de juliol de 1936 a Lleida" dins *L'Avenç*, núm. 93, 1986, p. 14-19.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Els fets d'octubre a les comarques de Lleida" dins *L'Avenç*, núm. 187, 1994, p. 66-69.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Premsa i història: Lleida 1936-1938" dins *Annals del periodisme català*, núm. 10, 1987, p. 32-37.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès Editors, 1995.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Conxita MIR CURCÓ (dir.), *Memòria del segle XX*, Lleida, Diari Segre, 1999.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Conxita MIR CURCÓ (coord.), *Violència política i ruptura social a Espanya (1936-1945)*, dins *Espai i Temps. Quaderns del Departament de Geografia i Història*, Universitat de Lleida, núm. 23, 1993.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Joan SAGUÉS SAN JOSÉ, "Lleida (1936-1939)" dins Ester BALASCH i Carme BERLABÉ (eds.), *Lleida i l'edifici del Seminari 1935-1948*, Lleida, Fundació 700 Aniversari Universitat de Lleida, 1996, p. 33-64.
- BASSEGODA NONELL, Juan, *La arquitectura profanada. La destrucció sistemàtica del patrimoni arquitectònic religiós català (1936-1939)*, Barcelona, Mare Nostrum (col·lecció Catalunya Prisonera), 1990.
- BECKER, Annette, *Oubliés de la Grande Guerre. Humanitaire et culture de guerre 1914-1918. Populations occupées, déportés civils, prisonniers de guerre*, París, Noësis, 1998.
- BECKER, Jean-Jacques, *The Great War and the French People*, Nova York, St. Martin's Press, 1986.
- BENAVIDES, Manuel D., *Guerra y revolución en Cataluña*, Mèxic, Ediciones Roca, 1978.
- BENET, Josep, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- BENGOECHEA, Soledad, "Guerras Civiles" dins *Historia Social*, núm. 15, 1993, p. 161-163.
- BENGOECHEA, Soledad, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- BERGÓS MASSÓ, Antoni, *Memòries*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990.
- BERNECKER, Walther L., *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982.
- BERNECKER, Walther L., *Guerra en España, 1936-1939*, Madrid, Síntesis, 1996.
- BERNECKER, Walther L., "Juntas Populares y Comités Revolucionarios en los siglos XIX y XX: Continuidades y Discontinuidades" dins *Historia Contemporánea*, núm. 4, 1990, p. 289-317.
- BLANCO RODRÍGUEZ, Juan Andrés, "Las M.A.O.C. y la tesis insurreccional del PCE" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 129-151.
- BLANCO RODRÍGUEZ, Juan Andrés, *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*, Madrid, UNED, 1993.

- BOLLOTEN, Burnett, *La guerra civil española: revolución y contrarrevolución*, Madrid, Alianza, 1989.
- BONAMUSA, Francesc, “L’administració de justícia a Catalunya (setembre – desembre 1936)” dins *Recerques*, núm. 4, 1974, p. 191-222.
- BONAMUSA, Francesc (ed.), *La guerra civil. Institucions, partits, sindicats, ajut internacional i vida quotidiana. Actes II Seminari sobre la guerra civil i el franquisme a Catalunya. Barberà del Vallès, 14 i 15 de març de 1997*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès, 1998.
- BOSCH SÁNCHEZ, Aurora, *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*, València, Institució Alfons el Magnànim - Diputació Provincial, 1983.
- BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Víctor, *Tierra, estado y capitalismo. La transformación agraria del occidente catalán, 1940-1990*, Lleida, Milenio, 2000.
- BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Víctor, *Terra i franquisme a Lleida. La Colonització del Canal d’Aragó i Catalunya (1940-1970)*, Lleida, Pagès Editors, 1990.
- BROUE, Pierre, RONALD FRASER i PIERRE VILAR, *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*, Barcelona, Fontamara, 1980.
- BUENO MADURGA, Jesús Ignacio, “La reacción conservadora en la España de entreguerras (1917-1936): el caso zaragozano” dins *Historia Social*, núm. 34, 1999, p. 135-156.
- BURGAYA, Josep, “El problema de les subsistències a la reraguarda durant la guerra civil. El cas de Vic” dins *Plecs d’Història Local*, núm. 10, 1987, p. 152-156.
- BURKE, Peter (ed.), *Formas de hacer historia*, Madrid, Alianza, 1994.
- CABRERA, Mercedes, *La patronal ante la II República. Organizaciones y estrategia (1931-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1983.
- CABRERA, Mercedes, Santos JULIÀ i Pablo MARTÍN ACEÑA (comps.), *Europa en crisis, 1919-1939*, Madrid, Pablo Iglesias, 1991.
- CAL SÁNCHEZ, Joan, “Els anys crucials (1975-1979)” dins DDA, *L’antifranquisme i la transició a Lleida (1970-1979)*, Lleida, Segre, 1996.
- CALVO VICENTE, Cándida, “Formas de apoyo de los municipios salmantinos a los sublevados durante la guerra civil” dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol. III, p. 237-245.
- CAMPILLO GUAJARDO, Maria, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Curial – Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994.
- CAMPILLO GUAJARDO, Maria i Esther CENTELLES GASSÓ, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona, Centre d’Estudis d’Història Contemporània, 1979.
- CANAL MORELL, Jordi, “Llibres i lectors a la biblioteca d’Olot” dins *Revista de Girona*, núm. 130, 1988, p. 49-54.
- CÁRCEL ORTÍ, Vicente, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1931-1939)*, Madrid, Rialp, 1990.
- CARRERAS GARCÍA, Montserrat i Hel-lena RUIZ TOSSAS, “Santa Coloma de Gramenet: actuació municipal i col·lectivitacions, 1936-1939” dins *Plecs d’Història Local*, núm. 6, 1986, p. 90-93.

- CASALS MESEGUER, Josep M. “La guerra dels catalans” dins *L’Avenç*, núm. 178, 1994, p. 28-35.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Madrid, Siglo XXI, 1985.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Barcelona, Crítica, 1997.
- CASANOVA RUIZ, Julián, “España, 1913-1939: República, protesta social y revolución” dins DDAA, *Revueltas y revoluciones en la historia*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1990, p. 135-150.
- CASANOVA RUIZ, Julián, “Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado” dins *Historia Social*, núm. 20, 1994, p. 135-150.
- CASANOVA RUIZ, Julián, “Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español” dins *Historia Social*, núm. 1, 1988, p. 63-76.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *La historia social y los investigadores ¿Cenicienta o princesa?*, Barcelona, Crítica, 1991.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *La Iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001.
- CASANOVA RUIZ, Julián, “Liberalismo, fascismo y clase obrera: algunas contribuciones recientes a la historia comparada de la Europa de entreguerras” dins *Studia Historica – Historia Contemporánea*, vol. X-XI, 1992-93, p. 101-124.
- CASANOVA RUIZ, Julián, “Polèmiques, erudició i història des de baix: el llegat d’E. P. Thompson” dins *L’Avenç*, núm. 179, 1994, p. 44-49.
- CASANOVA RUIZ, Julián i altres, *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1992.
- CASANOVAS, Joan, “La guerra civil a Barcelona: les patrulles de control de Sants vistes per un dels seus membres” dins *Historia y Fuente Oral*, núm. 11, 1994, p. 53-66.
- CASTERÀS ARCHIDONA, Ramon, *Els fabricants, els comerciants, els botiguers i la formació de la Lleida del segle XX. Vol. I (1898-1923)*, Lleida, Fundació Pública IEI, 1993.
- CASTELLS DURÁN, Antoni, *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939. La col·lectivització - socialització de la indústria i els serveis a Barcelona (ciutat i província): Les agrupacions o concentracions d’empreses*, Barcelona, Hacer, 1993.
- CASTELLS DURÁN, Antoni, *Desarrollo y significado del proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*, Madrid, Nossa y Jara, 1996.
- CASTELLS, Luis (ed.), *La historia de la vida cotidiana* dins *Ayer*, núm. 19, 1995.
- CASTRO ALFÍN, Demetrio, “Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical” dins Rafel CRUZ i Manuel PÉREZ LEDESMA (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, p. 69-97.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio, “Dictatorship from Below: Local Politics in the Making of the Francoist State, 1937-1948” dins *The Journal of Modern History*, núm. 71, 1999, p. 882-901.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio, “La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo” dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 119-132.
- CENARRO LAGUNAS, Ángela, *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.

- CENARRO LAGUNAS, Ángela, “Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del *Nuevo Estado*” dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 5-22.
- CERVERA GIL, Javier, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*, Madrid, Alianza, 1998.
- CHAVES PALACIOS, Julián, *La represión en la provincia de Cáceres durante la guerra civil (1936-1939)*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 1995.
- CIFUENTES CHUECA, Julia i Pilar MALUENDA PONS, *El asalto a la República. Los orígenes del franquismo en Zaragoza (1936-1939)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995.
- CLARA RESPLANDÍS, Josep, “Bombardeig de Roses i nit de terror” dins *Revista de Girona*, núm. 118, 1986, p. 72-76.
- CLARA RESPLANDÍS, Josep, “Els bombardeigs a Blanes durant la guerra civil” dins *Revista de Girona*, núm. 123, 1987, p. 66-70.
- CLARK, Christopher, “The wars of liberation in Prussian memory: reflections on the memorialization of war in early nineteenth-century Germany” dins *The Journal of Modern History*, núm. 68/3, 1996, p. 550-576.
- COBB, Christopher H., “El Agit-Prop cultural en la guerra civil” dins *Studia Historica. Historia Contemporánea*, vol. 10-11, 1992-1993, p. 237-149.
- COBO ROMERO, Francisco, *La Guerra Civil y la represión franquista en la provincia de Jaén (1936-1950)*, Jaén, Instituto de Estudios Jienenses, 1993.
- COBOS, Josep M., Maribel OLLÉ i Carles SANTACANA, “Col·lectivitzacions industrials, un debat que resta obert” dins *L’Avenç*, núm. 105, 1987, p. 56-62.
- CONFEDERACIÓN NACIONAL DEL TRABAJO DE ESPAÑA. Regional de Aragón, Rioja y Navarra, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarca e Monzón (Huesca). Con notas sobre la represión comunista*, Barcelona, Ediciones Cultura y Acción, 1977.
- CORREDERA, María Paz, Josefina CUESTA i Asunción SÁEZ HUETO, “Archivos, fuentes y metodología para la Historia de Salamanca en el siglo XX: el fondo del Gobierno Civil del Archivo Histórico Provincial” dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol. III, p. 121-131.
- CORRETGÉ, Fabià, *Alpicat: recull històric*, Lleida, Diputació de Lleida, 1991.
- CREGO NAVARRO, Rosalía, “Depuración del personal docente en la zona republicana durante la guerra civil” dins *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V-Historia Contemporánea*, núm. 4, 1991, p. 41-72.
- CRUSELLS, Magí, “I Col·loqui Internacional sobre les Guerres Civils a l’època contemporània” dins *L’Avenç*, núm. 165, 1992, pàg. 71.
- CRUZ, Rafael, “La lógica de la Guerra. Ejército, Estado y Revolución en la España Contemporánea” dins *Studia Historica – Historia Contemporánea*, vol. X-XI, 1992-1993, p. 207-222.
- CUEVA MERINO, Julio de la, “El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil” dins Emilio LA PARRA LÓPEZ i Manuel SUÁREZ CORTINA (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, p. 211-301.

- DDAA, *BIHES. Bibliografías de Historia de España. N° 7. La guerra civil (1936-1939)*, Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas – Centro de Información y Documentación Científica – Departamento de Ciencias Humanas, 1996, 2 vol.
- DDAA, *Democracia, etnicidad y violencia política en los países andinos*, Lima, Instituto Francés de Estudios Andinos-Instituto de Estudios Peruanos, 1993.
- DDAA, Dossier *De la guerra, fa seixanta anys* dins *Serra d'Or*, núm. 437-440, 1996.
- DDAA, Dossier *El teatro durante la Guerra Civil Española*, publicat per *El Público* (Centro de Documentación Teatral del Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música), núm. 15, 1986.
- DDAA, Dossier *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789-1989*, publicat per *The Journal of Modern History*, vol. 68, núm. 4, 1996.
- DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines (1936-1939) Jornades d'estudi commemoratives del cinquantenari*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1986.
- DDAA, *Hacia una historia socialista*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1983.
- DDAA, *Justicia en guerra. Jornadas sobre la administración de justicia durante la guerra civil española: instituciones y fuentes documentales*, Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Dirección de Archivos Estatales, 1990.
- DELGADO, Manuel, *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, Barcelona, Humanidades, 1992.
- DÍEZ CANO, L. Santiago, “Los estudios sobre el poder local: planteamientos y tendencias sobre la investigación reciente” dins *Hispania*, vol. LIX/1, núm. 201, 1997, p. 97-111.
- DÍEZ DE LOS RÍOS, M. Teresa i altres, *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1992.
- DÍEZ TORRES, Alejandro R., “Guadalajara, 1936: la primera crisis del caciquismo” dins *Estudios de Historia Social*, núm. 42-43, 1987, p. 289-305.
- DUCH PLANA, Montserrat, *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- EIROA SAN FRANCISCO, Matilde, *Viva Franco. Hambre, racionamiento, falangismo. Málaga, 1939-1942*, Málaga, Artes Gráficas Aprisa, 1995.
- ESPINOSA MIRABET, Sílvia, *Història sentimental de Ràdio Lleida*, Lleida, Ràdio Lleida Cadena SER, 1999.
- FABRE, Jaume, “La delació dins de la repressió franquista de postguerra” dins *L'Avenç*, núm. 75, 1984, p. 30-39.
- FEBO, Giuliana di, *La santa de la raza. Teresa de Ávila: un culto barroco en la España franquista (1937-1962)*, Barcelona, Icaria, 1987.
- FEIXA PÀMPOLS, Carles, *La ciutat llunyana. Una història oral de la joventut a Lleida (1931-1945)*, Lleida, La Mañana, 1992.
- FEIXA PÀMPOLS, Carles, “Fer la nòria. Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra” dins *Ilerda. Humanitats*, núm. 49, 1991, p. 169-178.

- FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo, “Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942” dins *Historia Social*, núm. 15, 1993, p. 49-65.
- FERNÁNDEZ SORIA, Juan M., “Política de bibliotecas en la República durante la guerra civil” dins *Perspectiva Contemporánea. España. Siglo XX. Sociedad de Estudios de la Guerra Civil y del Franquismo*, núm. 1, 1988, p. 101-116.
- FERRO, Marc, *La Gran Guerra*, Madrid, Alianza, 1984.
- FISHMAN, Sarah, *We will wait: wives of French prisoners of war, 1940-1945*, New Haven, Yale University Press, 1991.
- FLEURY, Antoine i Robert FRANK (ed.), *Le rôle des guerres dans la mémoire des européens. Leur effet sur la conscience d’être européen*, Berna, Peter Lang – Editions Scientifiques Européennes, 1997.
- FLORES GALINDO, Alberto i Nelson MANRIQUE, *Violencia y campesinado*, Lima, Instituto de Apoyo Agrario, 1990.
- FONTANA, Josep, “La importancia de E. P. Thompson” dins *Mientras Tanto*, núm. 58, 1994, p. 81-86.
- FONTANA TARRATS, José M., *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951.
- FONTECHA PEDRAZA, Antonio, “Anarcosindicalismo y violencia: La ‘gimnasia revolucionaria’ para el pueblo” dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 153-179.
- FONTQUERNI RIBÉ, Enriqueta i Mariona RIBALTA TALTAVULL, *L’ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*, Barcelona, Barcanova, 1982.
- FORCADELL ÁLVAREZ, Carlos, “La fragmentación espacial en la historiografía contemporánea: la historia regional/local y el temor a la síntesis” dins *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 13-14, 1996, p. 7-27.
- FRUTOS, Pilar i Judit PRADO, “Refugis: oblits de reraguarda” dins *L’Avenç*, núm. 213, 1997, p. 6-10.
- FUENTES LABRADOR, Antonio, “Información, ideología y propaganda: La utilización de la radio en un centro de poder —Salamanca— durante la guerra civil” dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol III, p. 225-236.
- FURET, François, *El pasado de una ilusión. Ensayo sobre la idea comunista en el siglo XX*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1995.
- GANAU CASAS, Joan, *La idea de ciutat a Lleida (segles XVIII-XX)*, Lleida, Pagès, 1992.
- Galicia mártir. Atila en Galicia. Milicianos. Estampas por Castelao*, Vigo, Edicions a Nosa Terra, 1995.
- GARCÍA CRUZ, José Fernando, “Las fuerzas militares nativas procedentes del Protectorado de Marruecos. Trascendencia política de su aplicación en las operaciones militares durante la Guerra Civil española” dins *Hispanianova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.

- GARCÍA DURÁN, Juan, *La guerra civil española: fuentes (archivos, bibliografía y filmografía)*. Barcelona, Crítica, 1985.
- GARCÍA ISASTI, Prudencio, “El Centro de Estudios Históricos durante la guerra civil española (1936-1939)” dins *Hispania*, núm. 194, 1996, p. 1071-1096.
- GARRIGA ANDREU, Joan, “Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Guernika?” dins *L’Avenç*, núm. 18, 1979, p. 72-74.
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni, *Jo delato, tu inculpes, ell denuncia... (Repressió franquista a Valls i comarca)*, Valls, Institut d’Estudis Vallencs, 1997.
- GAYÁN, Xavier i Lluïsa RODRÍGUEZ, “Arxius judicials: un camp poc conegut per la historiografia contemporània” dins *L’Avenç*, núm. 212, 1997, p. 43-47.
- GIBAJA VELÁZQUEZ, José C., “La tradición improvisada: el socialismo y la milicia” dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 107-127.
- GINZBURG, Carlo, “Microhistoria: dos o tres cosas que sé de ella” dins *Manuscrits*, núm. 12, 1994, p. 13-42.
- GIRONA ALBUIXECH, Albert, “Algunes reflexions a l’entorn dels comitès-govern de la guerra civil espanyola (1936-1937)” dins *Estudis d’Història Contemporània del País Valencià*, núm. 7, p. 19-44.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, “Camisas de fuerza: fascismo y paramilitarización” dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 55-81.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*, Madrid, CSIC, 1999.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, “Paramilitarització i violència política a l’Espanya del primer terç de segle: el requetè tradicionalista (1900-1936)” dins *Revista de Girona*, núm. 147, 1991, p. 69-76.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, “La violencia política y la crisis de la Democracia republicana (1931-1936)” dins *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo i Julio ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, “La tradición recuperada: el requeté carlista y la insurrección” dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 29-53.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo i Fernando DEL REY REGUILLO, *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las “guardias cívicas” en la España del siglo XX*, Madrid, CSIC, 1995.
- GONZÁLEZ DE MOLINA, Manuel, “La funcionalidad de los poderes locales en una economía orgánica” dins *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 6, 1993, p. 9-23.
- GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Carmen, *Guerra civil en Murcia. Un análisis sobre el poder y los comportamientos colectivos*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1999.
- Goya. Caprichos - Desastres - Tauromaquia - Disparates*, Madrid, Fundación Juan March, 1996.
- GRAUS, Julià, *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, Lleida, Virgili & Pagès, 1989.
- HARRIS, Ruth, “The «child of the barbarian»: rape, race and nationalism in France during the First World War” dins *Past and Present*, núm. 141, 1993, p. 170-206.

- HART, Peter, "The geography of revolution in Ireland, 1917-1923" dins *Past and Present*, núm. 155, 1997, p. 142-176.
- IRVINE, William D., "Fascism in France and the strange case of the *Croix de Feu*" dins *Journal of Modern History*, vol. 63, núm. 2, 1991, p. 271-295.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, "L'Auxilio Social: Beneficència i nacionalsindicalisme a la nova Lleida (1938-1940)" dins *Revista de Catalunya*, núm. 39, 1990, p. 47-56.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1998.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "trionfals"*, Lleida, Pagès editors, 1991.
- JEANNE, René i Charles FORD, *Historia ilustrada del cine*, Madrid, Alianza, 1995, 3 vol.
- JORDANA, Jacint, "Un cas de municipalització de les finques urbanes durant la guerra civil: Granollers, 1936-1939" dins *Recerques*, núm. 25, 1992, p. 175-195.
- JULIÀ DÍAZ, Santos (coord.), *Víctimas de la guerra civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.
- JULIÀ DÍAZ, Santos (dir.), *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid, Taurus, 2000.
- KEEGAN, John, *Historia de la guerra*, Barcelona, Planeta, 1995.
- KENWARD, H.R. i Nancy WOOD (ed.), *The liberation of France. Image and event*, Oxford/Washington, Berg Publishers, 1995.
- KÜHNEL, Reinhard, *La República de Weimar. Establecimiento, estructuras y destrucción de una democracia*, València, Alfons el Magnànim, 1991.
- LAGROU, Pieter, "Victims of genocide and national memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965" dins *Past and Present*, núm. 154, 1997, p. 181-222.
- LANAO, Pau i Carles GUERRERO, "Fam, penúria i manca de proveïments" dins *Revista de Girona*, núm. 130, 1988, p. 27-31.
- LANNON, Frances, *Privilegio, persecución y profecía. La Iglesia Católica en España, 1875-1975*, Madrid, Alianza, 1987.
- LE NAOUR, Jean-Yves, "Femmes tondues et répression des 'femmes à boches' en 1918" dins *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, núm. 47-1, 2000, p. 148-158.
- LINCOLN, Bruce, "Revolutionary Exhumations in Spain, July 1936" dins *Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly*, vol. 27, núm. 2, 1985, p. 241-260 (traducció a l'espanyol a *Historia Social*, núm. 35, 1999, p. 101-118).
- LLADONOSA PUJOL, Josep, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida, Virgili & Pagès – Ajuntament d'Alguaire, 1989.
- LOS DE SIEMPRE (ed.), *Las colectividades campesinas, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977.
- LÓPEZ LÓPEZ, Alejandro, *El boicot de la derecha a las reformas de la Segunda República. La minoría agraria, el rechazo constitucional y la cuestión de la tierra*, Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, 1984.
- LUEBBERT, Gregory M., *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes de la Europa de entreguerras*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.

- MACKENZIE, S.P., "The treatment on Prisoners of War in World War II" dins *Journal of Modern History*, vol. 66, núm. 3, 1994, p. 487-520.
- MADALENA, J. I., "La memoria y el poder: los cambios en la denominación de las calles de Valladolid, Salamanca y León" dins Alicia ALTED VIGIL (ed.), *Entre el pasado y el presente: Historia y memoria*, 1996.
- MAINAR CABANES, Eladi, *De milicians a soldats. Les columnes valencianes en la Guerra Civil espanyola (1936-1937)*, València, Universitat de València, 1998.
- MAINER, José Carlos (ed.), *Falange y literatura. Antología*, Barcelona, Labor, 1971.
- MALEFAKIS, Edward (dir.), *La guerra de España (1936-1939)*, Madrid, Taurus, 1996.
- MALLOL AGULLÓ, Valeri, *La revista "Art" de Lleida*, Lleida, IEI, 1995.
- MANENT SEGIMON, Albert, *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Barcelona Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- MANENT SEGIMON, Albert i Josep RAVENTÓS GIRALT, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939). Els intents de restablir el culte públic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- MARÍN CORBERA, Martí, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès, 2000.
- MARÍN CORBERA, Martí, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics – Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- MARÍN CORBERA, Martí, "La classe política local a la Catalunya franquista: dues Espanyes, dues Catalunyaes" dins *L'Avenç*, núm. 197, 1995, p. 22-27.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista: ¿fue el porciolismo una fórmula *aperturista*?" dins *Hispania*, vol. LVIII/2, núm. 199, 1998, p. 655-678.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949" dins *Recerques*, núm. 31, 1996, p. 37-52.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Govern Municipal i actituds polítiques en el Sabadell del franquisme, 1939-1979" dins Josep M. BENAUL, Jordi CALVET i Esteve DEU (eds.), *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Fundació Bosch i Cardellach, 1994, p. 249-266.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Institucions i càrrecs territorials franquistes: una refundació" dins *L'Avenç*, núm. 197, 1995, p. 19-21.
- MARÍN CORBERA, Martí, "L'organització del consens a la Catalunya franquista" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 76, 1998, p. 36-38.
- MARTÍNEZ DE SAS, M. Teresa i Pelai PAGÈS BLANCH, *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- MARTÍNEZ FIOL, David i Susanna TAVERA GARCÍA, "Corporativismo y revolución: los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)" dins *Historia Social*, núm. 32, 1998, p. 53-71.
- MASCARELL, Ferran, "Conversa amb Lluís García-Lago" dins *L'Avenç*, núm. 26, 1980, p. 23-26.

- MASSOT MUNTANER, Josep, *El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- MASSOT MUNTANER, Josep, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
- MASSOT MUNTANER, Josep, *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- MAYAYO ARTAL, Andreu, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Barcelona - Catarroja, Afers, 1995.
- MAYAYO ARTAL, Andreu, "Història local i història total" dins DDAA, *La història i els joves historiadors catalans*, Barcelona, La Magrana, 1986, p. 33-54.
- MAZOWER, Mark, "Military violence and national socialist values: the Wehrmacht in Greece 1941-1944" dins *Past and Present*, núm. 134, 1992, p. 129-158.
- MEER, Fernando de, *La Constitución de la II República. Autonomías. Propiedad. Iglesia. Enseñanza*, Pamplona, Eunasa, 1978.
- MEYER, J., *La vie quotidienne des soldats pendant la Grande Guerre*, París, Hachette, 1966.
- MEZQUIDA GENÉ, Luis M., *La batalla del Segre. Repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña*, Tarragona, Diputació Provincial, 1988.
- MEZQUIDA GENÉ, Luis M., *La batalla del Ebro. Asedio de Tortosa y combates de Amposta. Del río Guadalupe al Gayà, con las ocupaciones de Falset, Montblanc, Valls, Reus y Tarragona (1938-39)*, Tarragona, Diputació Provincial, 1970.
- MILLÁN Y GARCÍA-VARELA, Jesús, "Poderes locales, conflictividad y cambio social en la España agraria. Del Antiguo Régimen a la sociedad burguesa" dins *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 6, 1993, p.25-36.
- MINISTERIO DE JUSTICIA, *Causa General. La dominación roja en España. Avance de la información instruida por el Ministerio Público*, Madrid, Ministerio de Justicia, 1948 (2a edició revisada).
- MIÑAMBRES ABAD, Amparo, *L'Escola Normal de Lleida. Una crònica del seus primers 100 anys, 1841-1940*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1994.
- MIQUEL GARCIA, Josep i Dolors SISTAC SANVICÉN, *ART o l'avantguarda a Lleida, 1933-1934*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1987.
- MIR CURCÓ, Conxita (ed.), *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993.
- MIR CURCÓ, Conxita, "El catalanisme conservador a Lleida: Balanç d'un trajecte" dins *Quaderns de Cercle d'Estudis Històrics i Socials* (Girona), núm. 12, 1996, p. 217-239.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Justicia civil y control moral de la población marginal en el franquismo de posguerra" dins *Historia Social*, núm. 37, 2000, p. 53-72.
- MIR CURCÓ, Conxita, *Lleida, 1890-1936. Caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Lleida, línia de front" dins *L'Avenç*, núm. 126, 1989, p. 34-55.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Republicanisme i catalanisme: La pràctica política de les esquerres republicanes a Lleida durant el primer terç del segle XX" dins

- Quaderns de Cercle d'Estudis Històrics i Socials* (Girona), núm. 13, 1996, p. 111-129.
- MIR CURCÓ, Conxita, "La violencia contra uno mismo: el suicidio en el contexto represivo del franquismo" dins *Ayer*, núm. 38, 2000, p. 187-210.
- MIR CURCÓ, Conxita, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000.
- MIR CURCÓ, Conxita i Francesc PRATS ARMENGOL, "La Causa General com a font historiogràfica: la documentació de Lleida i província." dins DDAA, *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa.*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 697-708.
- MIR CURCÓ, Conxita, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- MOLAS, Isidre, *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- MOLINA MARTÍNEZ, José Luis, *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1998.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, "La Diputació de la postguerra: 1939-1949" dins Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, 1988, vol. III, p. 10-41.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, "La historia social de la época franquista. Una aproximación" dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 133-154.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1994.
- MONJO, Anna i Carme VEGA, *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Barcelona, Empúries, 1986.
- MONTERO MORENO, Antonio, *Historia de la persecución en España, 1936-1939*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1999 (1a impressió 1961).
- MOREA NAVARRA, Vicente, *Recuerdos del frente de Aragón y la batalla del Segre*, Lleida, Ribera & Rius, 1997.
- MOREA NAVARRA, Vicente i Ramon SUÑÉ MARTÍ, *Quan la guerra. Monsó - Lleida. 1936-1939 ... L'exili*, Lleida, Ribera & Rius, 1996.
- MORENTE VALERO, Francisco, *La escuela y el Estado Nuevo: la depuración del Magisterio Nacional*, tesi doctoral, departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.
- MORENO, Eduard (ed.), *La Generalitat de Catalunya III. La política urbanística*, Barcelona, Undarius, 1977
- NADAL SÁNCHEZ, Antonio, "Experiencias psíquicas sobre mujeres marxistas malagueñas. Málaga 1939" dins *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, Universitat de Màlaga, núm. 10, 1987, p. 365-383.
- NAHOUM-GRAPPE, Véronique, "La purification ethnique et les viols systématiques, ex-Yougoslavie 1991-1995" dins C. MARAND-FOUQUET (ed.), *Clio. Histoire, Femmes et Société. Guerres Civiles*, núm. 5, 1997, p. 163-175.

- NAVARRO SANDALINAS, Ramon, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1979.
- NAVARRO COMAS, Rocío, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española" dins *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.
- NEL-LO COLOM, Oriol i Enric LLUCH, "Estudi preliminar" dins *Gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983, p. XI-XXXIV.
- NICOLÁS MARÍN, M. Encarna "Los gobiernos civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)" dins Javier TUSELL (coord.), *El régimen de Franco (1936-1975)*, Madrid, UNED, 1993, p. 135-149.
- NICOLÁS, M. Encarna, Pedro GARCÍA, Inmaculada LÓPEZ, Joaquín MELGAREJO i Rosario SÁNCHEZ, "La *Historiografía de la reconciliació*: La Guerra d'Espanya de *El País*" dins *L'Avenç*, núm. 103-104, 1987, p. 63-67.
- NÚÑEZ DÍAZ-BALART, Mirta, *La prensa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española (1936-1939)*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1992, 3 vol.
- ORTIZ HERAS, Manuel, *Violencia política en la II República y el primer franquismo. Albacete, 1936-1950*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
- ORS MONTENEGRO, Miguel, *La represión de guerra y posguerra en Alicante (1936-1945)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1995.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, "Guerra civil i història local: noves aportacions" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 38, 1992, p. 36-38.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1987.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, "La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939): balanç historiogràfic" dins *L'Avenç*, núm. 109, 1987, p. 56-63.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- PALOMARES, Jesús María, "La guerra civil en Valladolid: notas sobre la represión en la ciudad" dins *Investigaciones históricas. Historia Moderna y Contemporánea*, Universidad de Valladolid, núm. 20, 2000, p. 247-300.
- PÀMIES, Tomàs i Teresa PÀMIES, *Testament a Praga*, Barcelona, Destino, 1994 (1971).
- PAVONE, Claudio, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torí, Bollati Boringhieri, 1991.
- PAVONE, Claudio, "La guerra en la historia. Apuntes para una investigación sobre la guerra total en el siglo XX" dins Ángel VACA (ed.), *La guerra en la historia. Décimas Jornadas de Estudios Históricos organizadas por el Departamento de Historia Medieval, Moderna y Contemporánea*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 1999, p. 255-262.
- PASTOR PETIT, Domingo, *La cinquena columna a Catalunya, 1936-1939*, Barcelona, Galba, 1978.
- PAYNE, Stanley G., "Recent historiography on the Spanish Republic and civil war" dins *Journal of Modern History*, vol 60, núm. 3, 1988, p. 540-556.

- PAYNE, Stanley G. i Javier TUSELL (dirs.), *La guerra civil. Una nueva visión del conflicto que dividió España*, Madrid, Temas de Hoy, 1996.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel, "Una dictadura por la gracia de Dios" dins *Historia Social*, núm. 20, 1994, p. 173-193.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi, *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Diputació Provincial de Tarragona, 1998.
- PONS PORTA, Joan i Josep M. SOLÉ SABATÉ, *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El "Cojo de Málaga" i els fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- PRATS ARMENGOL, Francesc, *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la Guerra Civil (1931-1938)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1990.
- PRATS CANALS, Llorenç, *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona, Alta Fulla, 1996.
- PRATS CANALS, Llorenç, *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Edicions 62, 1988.
- PRESTON, Paul, *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza & Janés, 1999.
- PUJADES MARTÍ, Xavier, *Tortosa, 1936-1939. Mentalitats, revolució i guerra civil*, Tortosa, Dertosa, 1988.
- QUIJADA, Mónica, *Aires de República, aires de cruzada: la guerra civil española en Argentina*, Barcelona, Sendai, 1991.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "L'Església i la Guerra Civil (1936-1939). Bibliografia recent (1975-1985)" dins *Revista Catalana de Teologia*, núm. XI/1, 1986, p. 119-252.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la guerra civil" dins *L'Avenç*, núm. 224, 1998, p. 12-15.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "La llarga guerra del general Franco" dins *Revista de Catalunya*, núm. 38, 1990, p. 27-35.
- RAGUER SUNYER, Hilari, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001.
- RAGUER SUNYER, Hilari, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
- RANZATO, Gabriele, "El descubrimiento de la guerra civil" dins *Ayer*, núm. 22, 1996, p. 17-26.
- REGÀS, Rosa, *Luna lunera*, Barcelona, Plaza & Janés, 1999.
- REIG TAPIA, Alberto, *Memoria de la guerra civil. Los mitos de la tribu*, Madrid, Alianza, 1999.
- REIG TAPIA, Alberto, *Violencia y terror. Estudios sobre la guerra civil española*, Madrid, Akal, 1990.
- REVUELTA GONZÁLEZ, Manuel, *El anticlericalismo español en sus documentos*, Barcelona, Ariel, 1999.
- RIAMBAU, Esteve, "Un bombardeig de Barcelona" dins *L'Avenç*, núm. 160, 1992, p. 10-14.
- RIERA, Ignasi, *Els catalans de Franco*, Barcelona, Plaza & Janés, 1998.

- RISQUES, Manel, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat*, Barcelona, Proa, 1999.
- RISQUES, Manel, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- RIQUER PERMANYER, Borja de, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Vic, Eumo, 1996.
- ROCA, Francesc, "El decret de Municipalització de la propietat urbana de l'onze de juny de 1937 i la Nova Economia Urbana" dins *Recerques*, núm. 2, 1972, p. 223-228.
- ROCA, Francesc, *Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939)*, Barcelona, Serbal, 1983.
- ROSENTHAL, Gabriele, "Narración y significado biográfico de las experiencias de guerra" dins *Historia y Fuente Oral*, núm. 4, 1990, p. 119-128.
- ROSELL PUJOL, Josep A., *La premsa a Lleida*, Lleida, Paeria. Col·lecció la Banqueta, 1987.
- ROSSELL, Mercè (ed.), *La Generalitat de Catalunya II. Política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular*, Barcelona, Undarus, 1977.
- ROUSSO, Henry, *Le Syndrome de Vichy de 1944 à nos jours*, París, Seuil, 1990.
- RUBIO CABEZA, Manuel, *Diccionario de la Guerra Civil española*, Barcelona, Planeta, 1987, 2 vol.
- RUBIÓ SOBREPÈRE, Josep, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues: el cas de Cervià de les Garrigues*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1996.
- RUIZ GONZÁLEZ, Cándido, "La vida cotidiana durante la Guerra Civil en Toro (1936-1939)" dins *Stvdia Zamorensia*, UNED Zamora, 2 etapa, vol. V, 1999, p. 23-56.
- RUIZ-MANJÓN CABEZA, Octavio i Miguel GÓMEZ OLIVER (eds.), *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, Granada, Diputació Provincial de Granada, 1990, 2 vol.
- RÚJULA, Pedro i Ignacio PEIRÓ (coords.), *La historia local en la España Contemporánea. Estudios y reflexiones desde Aragón*, Barcelona, L'Avenç – Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad de Zaragoza, 1999.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan, "Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar" dins DDAA, *El siglo XX: balance y perspectivas. V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, València, Fundación Cañada Blanch – Universitat de València, 2000, p. 229-236.
- SALOMÓN CHELIZ, M. Pilar, "Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo" dins *Historia Social*, núm. 19, 1994, p. 113-128.
- SÁNCHEZ, Gonzalo i Ricardo PEÑARANDA (comp.), *Pasado y presente de la violencia en Colombia*, Bogotá, Instituto de Estudios Políticos y Relaciones Internacionales de la Universidad Nacional de Colombia, 1995.
- SÁNCHEZ, Isidro, Manuel ORTIZ i David RUIZ (coords.), *España Franquista. Causa General y Actitudes Sociales ante la Dictadura.*, Albacete, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1993.

- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio, *Justicia y guerra en España: Los tribunales populares (1936-1939)*, Alacant, Institut de Cultura “Juan Gil Albert” – Diputació d’Alacant, 1991.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, revista *Ayer*, núm. 33, 1999.
- SANTACANA TORRES, Carles (ed.), *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1989.
- SANTACANA TORRES, Carles (ed.), *El franquisme al Baix Llobregat*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Centre d’Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 2001.
- SANTACANA TORRES, Carles, “Historia local i franquisme” dins *Plecs d’Història Local*, núm. 76, 1998, p. 39-41.
- SANTACANA TORRES, Carles, *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l’Hospitalet, 1939-1951*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Centre d’Estudis de l’Hospitalet, 1994.
- SANTACREU SOLER, Josep M., *Guerra i comerç exterior: la política comercial exterior republicana i el tràfic de mercaderies al districte marítim d’Alacant (1936-1939)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1992.
- SANTIAGO, Carme, *La iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*, tesi de llicenciatura inèdita, Lleida, Estudi General de Lleida, 1988.
- SANZ ALBEROLA, Daniel, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1999.
- SAUBER, Mariana, “Traces fragiles. Les plaques commémoratives dans les rues de Paris” dins *Présence du passé, lenteur de l’histoire. Vichy, l’occupation, les juifs*, dossier a *Annales. Économies Sociétés Civilisations*, 1993, núm. 3, p. 715-728.
- SEIDMAN, Michael, “Frentes en calma de la guerra civil” dins *Historia Social*, núm. 27, 1997, p. 37-59.
- SEIDMAN, Michael, “Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War” dins *The Journal of Modern History*, núm. 68, vol. 1, 1996, p. 63-83.
- SERRALLONGA URQUIDI, Joan, “Subordinación, abastos y mortalidad. La Montaña Catalana, 1939-45” dins *Historia Social*, núm. 34, 1999, p. 45-66.
- SEVILLANO CALERO, Francisco, *Guerra civil en Albacete. Rebelión militar y justicia popular (1936-1939)*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil Albert – Generalitat Valenciana, 1995.
- SOL CLOT, Romà, *150 años de prensa leridana*, Lleida, IEI, 1964.
- SOL CLOT, Romà i Carme TORRES, *L’Acció Catòlica del bisbat de Lleida. Període 1928-1968*, Lleida, Junta Diocesana d’Acció Catòlica, 1997.
- SOLÀ GUSSINYER, Pere, “La llibertat d’associació, de reunió i de culte dels protestants lleidatans (1939-1954)” dins DDAA, *Actes de les jornades sobre la fi de la guerra civil*, Olot, Ajuntament d’Olot, 2001, p. 437-451.
- SOLÉ MAURI, Belén, *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*, tesi doctoral inèdita, Lleida, Universitat de Lleida, 1994.

- SOLÉ MAURI, Belén, *Festa i ideologies a Lleida. Interpretacions de la festa a la Lleida de la Restauració*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M., *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*, Barcelona, Curial, 1993.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *L'ocupació militar de Catalunya, març 1938-febrer 1939*, Barcelona, L'Avenç, 1987.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990, 2 vol.
- SOUCHY BAUER, Agustín, *Entre los campesinos de Aragón. El comunismo libertario en las comarcas liberadas*, Barcelona, Tusquets, 1977 (Barcelona, 1937).
- SOUTO BLANCO, María Jesús, *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*, A Coruña, Castro, 1998.
- SUBIRATS PIÑANA, Josep, *Tortosa, front de guerra. La rereguarda durant la guerra civil*, Barcelona, Columna – Tres Mall, 1996.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi, *Eliza Kendall. Reflexiones sobre una antibiografía*. Bellaterra, Serveis de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi, “La història de les estructures i la història de la vida. Reflexions sobre la forma de relacionar la història local i la història general” dins DDAA, *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1985, p. 3-30.
- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, “1951: Ressò i polèmica a l'entorn de la publicació de *Los catalanes en la Guerra de España* de José María Fontana” dins *L'Avenç*, núm. 178, 1994, p. 56-66.
- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys del règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, “Falangistes i carlins catalans a la «zona nacional durant la Guerra civil (1936-1939)»” dins *Recerques*, núm. 31, 1996, p. 7-18.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.), *La guerra civil española. 50 años después*, Barcelona, Labor, 1985.
- UCELAY DA CAL, Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982.
- UCELAY DA CAL, Enric, “Ideas preconcebidas y estereotipos en las interpretaciones de la guerra civil española: el dorso de la solidaridad” dins *Historia Social*, núm. 6, 1990, p. 23-43.
- UGARTE TELLERÍA, Javier, *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998.

- UGARTE TELLERÍA, Javier, “Represión como instrumento de acción política del “Nuevo Estado” (Álava, 1936-1939)” dins DDAA, *II Congreso Mundial Vasco. Congreso de Historia de Euskal Herria. Tomo VII. Evolución política (s. XX) y Los vascos y América*, Donostia, Txertoa, 1988, p. 275-304.
- VALLVERDÚ AIXALÀ, Josep, *Desmudat i a les golfes. Un infant als anys trenta*, Barcelona, Proa, 2000.
- VARELA SERRA, Josep, *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1993.
- VIADIU VENDRELL, Francesc, *Delegat d'Ordre Públic a “Lleida la Roja”*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1979.
- VIDAL-NAQUET, Pierre, *Les assassins de la mémoire. «Un Eichmann de papier» et autres essais sur le révisionnisme*, París, La Découverte/essais, 1991.
- VILA, Pau, *La divisió territorial de Catalunya. Volum primer de Selecció d'Escrits de Geografia*, Barcelona, Curial, 1984.
- VILÀ TORNOS, Frederic, *La catedral de Lleida (segle XVIII)*, Lleida, Pagès, 1991.
- VILÀ TORNOS, Frederic, “Desfeta i recuperació de la Seu Vella” dins *Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1991, p. 357-367.
- VILÀ TORNOS, Frederic, *Morera, arquitecte modernista?*, Lleida, Ajuntament de Lleida (Col. La Banqueta), 1982.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, Lleida, Pagès, 1996.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc, “Les diferències entre la veritat històrica i el maniqueïsmo. Un exemple” dins *L'Avenç*, núm. 178, 1994, p 52-55.
- VILAR, Pierre, *La guerra civil espanyola*, Barcelona, Crítica, 1988.
- VILAR, Pierre, *L'historiador i les guerres*, Vic, Eumo, 1991.
- VILLARROYA FONT, “Els bombardeigs sobre Barcelona” dins *L'Avenç*, núm. 33, 1980, p. 54-61.
- VINYES RIBES, Ricard, *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.
- VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro, *El martirio de una iglesia. Lérida-Lleida, 1936-1939*, Lleida, edició de l'autor, 1981.
- VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro (ed.), *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*, Lleida, edició de l'autor, 1993.
- VOVELLE, Michel, *La mentalidad revolucionaria*, Barcelona, Critica, 1985.
- WALDMANN, Peter i Fernando REINARES (comp.), *Sociedades en guerra civil. Conflictos violentos de Europa y América Latina*, Barcelona, Paidós, 1999.
- WINTER, Jay i Jean-Louis ROBERT (dir.), *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914-1919*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- WOLF, Eric R. “Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas” dins DDAA, *Antropología social de las sociedades complejas*, Madrid, Alianza, 1980, p. 19-39.
- XIMENIS CARULLA, Vicenç, *Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès editors, 1998.

XURIGUERA PARRAMONA, Joan Baptista, *La guerra civil (19 juliol 1936 – 26 gener 1939). La vida d'en Joan Ventura (VI)*, Barcelona, El Llamp, 1986.